

ГРИГОР ЛУЖНИЦЬКИЙ

УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА
МІЖ СХОДОМ
І ЗАХОДОМ

ПРОВІДНИК

1

2

.

**УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА
МІЖ
СХОДОМ І ЗАХОДОМ**

GREGORY LUZNYTSKY, Ph. D.

Dozent of Carl-Frances University in Graz

UKRAINIAN CHURCH BETWEEN EAST AND WEST

OUTLINE OF HISTORY OF UKRAINIAN CHURCH

PHILADELPHIA

MARIAN YEAR 1954

PUBLISHED BY "PROVIDENCE" ASS'N OF UKRAINIAN CATHOLICS

Д-Р ГРИГОР ЛУЖНИЦЬКИЙ

доцент Університету Карла Франца в Грацу

УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА МІЖ СХОДОМ І ЗАХОДОМ

НАРИС ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

ФИЛАДЕЛФІЯ

МАРІЙСЬКИЙ РІК 1954

НАКЛАДОМ СОЮЗУ УКРАЇНЦІВ КАТОЛІКІВ „ПРОВІДІННЯ“

Ніщо не противиться виданню.

Филадельфія, 4. лютого 1952.

о. д-р Василь Макух
Епархіальний Цензор

Ч. 2384/51. О.

Дозволяється видати.

Филадельфія, 5. лютого 1952.

† *КОНСТАНТИН*
Єпископ-Екзарх

З М І С Т

Від автора	Ст. XXI
------------------	------------

ВСТУП

Поділ і характеристика епох історії Української Церкви	1
--	---

І. СТАРА ДОБА

1. Українська Церква в Київській Державі

Початки християнства на Україні	17
Візантія, Болгарія і Україна	25
Зв'язки з Римом	37
Правне становище Церкви в Київській Державі	44
Перші київські митрополити й Собор 1051 р.	52
Візантійська схизма й Українська Церква	62
Напередодні упадку	70
Король Руси-України Ярополк-Петро	76
Другий розрив з царгородським патріярхатом і перемога Візантії	90
Напрямні візантійського переслідування	94

2. Українська Церква в Галицько-Волинській Державі

Початки християнства й перші єпископи	96
Духова єдність з Апостольською Столицею	100
Наступ Монголів	104
Українська Церква під Монголами	108
Спроби uzдоровлення Української Церкви	112
Домінікани й Францискани на Україні	114
Рим, Україна й Монголи	119
Політика й Церква	127
Три митрополії	135
Упадок галицької митрополії	138

3. Початки християнства на Закарпатті

Колонізація і християнство	143
„Грецька віра“ й Латинська Церква	145

II. СЕРЕДНЯ ДОБА

1. Українська Церква в Литовсько-руській Державі

	Ст.
Відновлення галицької митрополії і боротьба впливів	149
Рим, Царгород і Москва	153
Західні Землі України під польською займанщиною	160
Собор у Новгородку 1414 р.	172
Собор у Новгородку 14. листопада 1415 р.	173
Собор у Констанці й участь у ньому митр. Григора	174
На шляху до Фльорентійського Собору	176
Фльорентійська Унія і митр. Сидір	179
Доля Фльорентійської Унії	182
Спільний фронт московського православ'я і польського католицизму проти Фльорентійської Унії	189
Початки польського переслідування	199

2. Українська Церква під польською займанщиною

Занепад Української Церкви	209
Реакція і початки відродження Церкви	229
Причини Берестейської Унії	236
Основа релігійно-політичної боротьби й календар	244
Наслідки побуту патріярха Єремії II на Україні	248
Передунійні наради й Гедеон Балабан	251
... Щоб було Одно Стадо й Один Пастир	267
Штучний поділ Української Церкви	271
Відродження Церкви	288
„І зненавидять вас ради імени Мого“	318
Перемога Унії	337
Собори 1624, 1628 та 1629 рр.	347
Напередодні карі	355
Київський патріярхат	368

3. Церква в Козацько-гетьманській державі

Хмельниччина і Католицька Церква	375
Роля духовенства в повстанні 1648 р.	382
Становище Нез'єдиненої Церкви	383
Церква на Правобережжі	387
Хрест і меч	396
На нових шляхах	406
Гайдамаччина й Церква	417
Церква на Лівобережжі	424
Церква в Гетьманській Державі XVII—XVIII ст.	429
Культь Богоматері на Україні	439
Українська Нез'єдинена Церква в неволі	444
Мучеництво Української Католицької Церкви	449
Остаточне знищення Української Католицької Церкви в російській імперії	458
Біла книга	464
Мучеництво Холмщини й Підляшшя	469
Напередодні нової доби	482

III. НОВА ДОБА

1. Українська Церква на Західніх Землях України

	Ст.
Відновлення Галицької Митрополії	489
Розвиток і ріст Галицької Митрополії	500
Українська Церква на Закарпаттю	509
Церква провідником народу	515
Реформа Чину ОО. Василян	526
На шляху до післанництва	529
Між двома світовими війнами	537
Католицька Церква рушійною силою української державности	544
Церковний рух на Східній Україні	545
Перша хвиля польського переслідування після упадку Української Держави	548
Під польською займанщиною	549
Православна Церква в Польщі	557

2. Апостольська Столиця і Українська Державність

Визнання Апостольською Столицею Української Держави	563
Німецька окупація	568
Українська Православна Церква під німецькою окупацією	572
Українська Православна Церква в Генерал-Губернаторстві	574
Унійна акція митр. Андрея Шептицького	580
Большевицьке переслідування	582
Карпатська Україна	586

3. Українська Церква поза межами України

Українська Церква в Австрії	591
Українська Церква в Югославії	592
Українська Церква в Німеччині й Західній Європі	595
Українська Церква в Азії	600
Злучені Держави Америки	600
Канада	605
Бразилія	608
Аргентина	608
Австралія і інші країни	609
Примітки	611
Папи	691
Царгородські патріярхи	694
Показник	698
Список мап	723

Українська Церква між Сходом і Заходом

ПАПА ПІЙ ХІІ

Вселенський Архиєрей, Св. Верховного Апостола Петра ССLХІІ Наслідник, Патріарх Заходу, Архиепископ-Митрополит Римської Провінції, Єпископ Риму

КАРДИНАЛ ЄВГЕН ТІССЕРАН
Секретар Свящ. Конгрегації для Східньої Церкви

АРХИЄПИСКОП А. Г. ЧІКОНІЯНІ
Апостольський Делегат у ЗДА

КИР КОНСТАНТИН БОГАЧЕВСЬКИЙ
Архиепископ-Екзарх Українців Католиків у ЗДА, Асистент Папського Престолу
і римський граф

КИР АМВРОЗ СЕНИШИН ЧСВВ
Єпископ-Помічник Української Католицької Дієцезії в ЗДА,
тит. Єпископ Мейнський

ВІД АВТОРА

„Українська Церква між Сходом і Заходом“ — це поширені виклади, що їх виголосив автор в рр. 1948-49 на запрошення теологічного факультету університету Карла Франца в Грацу. І цього нарису не можна вважати історією Церкви в тому визначенні, що ми сьогодні розуміємо під історією. Хоч усі історичні явища, що ними така пребагата історія Української Церкви, тут загально з'ясовані і хоч ця праця попередників у тому напрямку не має, — все ж таки вона, і будучи своєрідним першим повним нарисом історії Української Церкви, не є і не може бути в точному розумінні історією Церкви.

Не кажучи про те, що історія Церкви вимагає інших методів й інших підходів, точного з'ясування внутрішніх і зовнішніх впливів, відповідного хронологічного упорядкування, треба ствердити найважливіше: ні один підручник історії, писаний на еміграції, без архівів і першоджерел та без суворої об'єктивної контролю, відповідного насвітлення чи перевірки цього ж насвітлення, тобто того, на чому ґрунтується історична правда, не може зватися в повному розумінні історією. І тому уважний читач знайде в цій праці чимало прогалин і не мало тільки заторкнених, ще не розв'язаних питань. В інших умовах їх мабуть можна б було розв'язати, мабуть можна б було кинути світло правди на те, що чужинні чи наші історики зумисне чи ненароком, свідомо або несвідомо залишали без уваги, а яким знову наша наука вірила деколи аж до фальшування історичної правди включно.

Не маючи попередників в охопленні цілості історії Української Церкви, авторові доводилось перемагати чимало труднощів, щоб провідною ниткою зв'язати поодинокі епохи історії нашої Церкви, епохи, з яких одні є дуже добре в науці опрацьовані, інші знову цілком ще нерозроблені. Різномордність цих епох і рівночасно відмінність умов, серед яких вони творились і проходили, неопрацьованість поодиноких явищ і фактів — створили своєрідну для історії Церкви України структуру начебто неорганічно пов'язаних епох. Взагалі історія України це одна хвиляста лінія піднесенень і упадків й такою ж хвилястою лінією іде розвиток Містичного Тіла Христового на Україні — Церкви. Але це тільки

сповидно епохи розвитку Церкви на Україні здаються неорганічно пов'язані зі собою, це тільки сповидно сторінки історії Української Церкви творять поодинокі, різні від себе і для себе, замкнені цілості. Вони є зв'язані не лише внутрішнім змістом, на який складаються три основні елементи Церкви: Тайни, канони й догми, вони є зв'язані теж зі собою нерозлучно однією ниткою: боротьби (із зовнішнім і внутрішнім ворожим тиском) за приналежність зокрема до Апостольської Столиці і в загальному до Заходу.

Щоб дошукатись цього основного змісту і напрямку в розвитку Української Церкви треба було передусім вилучити Українську Церкву із церковної історії Слов'янського Сходу як окреме тіло і щойно, маючи цілість Української Церкви, розглядати її не в суміш чи під кутом зв'язку з московською чи білоруською Церквами, а навпаки як окремішнє й цілком відмінне явище в історії Церков Слов'янського Сходу. В цьому напрямку автор зірвав з дотеперішньою традицією українських і чужинних вчених (включно до наших часів), які трактували, чи навіть ще й сьогодні трактують, історію Української Церкви як одну із ділянок історії загальної східно-слов'янської Церкви. Вилучення нашої Церкви із кола московської Церкви та рівночасно зібрання усіх історичних подій, що заіснували на шляху розвитку Церкви на Україні в одно, — дало можливість авторові ствердити ще одну правду, що не хто інший, тільки Українська Церква мала й має на Сході Європи своє спеціальне післанництво.

І саме за це післанництво йшла й іде досі безперервна боротьба, йде безперервне й безоглядне переслідування Української Церкви, переслідування, яке є підшкірною жилою історії Української Церкви.

Може дехто з істориків Церкви здивується, що автор таким (на думку деяких істориків) важливим історичним подіям як „спір про тетрагамію“, „епікея“ митрополита Кохановича чи „постанови львівського собору“ присвячує так мало місця, в той час, як порівнюючи широко розписується про ув'язнення галицького митрополита А. Ангеловича польськими повстанцями, чи взаєминами між двома католицькими обрядами на західних землях України або врешті ув'язненнями чи розстрілами нашого священства колишньою австро-угорською, польською чи московською владою. На думку автора, під цю пору й у цьому нарисі історії Церкви України останні явища є особливо виразними показниками й навіть, можна б сказати, до деякої міри характеристичними явищами, притаманними головно історії Української Церкви. В той час, як цікавий читач у кожній історії Церкви Слов'янського Сходу найде докладне з'ясування перших явищ, — на світлення других явищ він муsitиме довго шукати по різних „ненаукових“ джерелах, бо вони згодом, а то й вже тепер припали пилом минулого й забулись так, як забулись тисячі т. зв. дрібниць, що сьогодні насвітлили б може й не одну історичної ваги подію, занотовану на сторінках. Саме

з допомогою тих дрібниць (яких звичайно не долюблюють історики) можна вичути запах епохи, цю приховану суть історичного розвитку подій. І тому автор цим, нібито, дрібницям, присвячує більше уваги, ніж освяченим історією фактам.

Щоб історія Церкви була об'єктивною, вона мусить бути прагматичною. Історики розрізняють філософічний і теологічний прагматизм. У своїм підході автор бере до уваги філософічний прагматизм, тобто причиновий зв'язок подій. Але тому, що в історії Церкви важливішу роль грає елемент Божий, автор звертає більше уваги на теологічний прагматизм, уважаючи, що всі історичні явища й факти є звичайною сірою канвою, на якій Бог мережає свої премудрі пляни.

Нарис „Українська Церква між Сходом і Заходом“ складається з двох частин. У першій частині представлено на основі наукового матеріалу розвиток подій і явищ чи може радше розвиток тієї підшкірної жили, яка лучить усі епохи історії Української Церкви, тобто переслідування Української Церкви; друга ж частина нарису це т. зв. науковий матеріал, бібліографія та примітки. Ця друга частина не тільки стверджує чи обосновує погляди чи твердження автора, вимовлені в першій частині, але вона є теж бібліографічним матеріалом для майбутніх істориків. Тому в ній є зібрані не тільки джерела, зазначені у першій частині, але теж чимало й не використаної безпосередньо у тексті, однак доконечної у насвітленні загального образу історії Церкви чи її подробиць, наукової літератури предмету.

Задумана була ця книжка давно, але усі призбирані автором документи й записки пропали у війсьній хуртовині. Тому й вигляд її інший. Та все ж таки автор сподівається, що ця книжка може хоч частинно заспокоїть читача, який схоче довідатись про розвиток своєї Церкви, який схоче бодай з прізвищ пізнати Її будівничих і мучеників за Неї.

І на цьому місці хай буде вільно авторові зложити сердечну подяку Їх Високопреосвященству Ексцеленції Екзархові Кир Константинові, Їх Преосвященству Ексцеленції Кир Амвровові, ЧСВВ, і Їх Преосвященству Ексцеленції Кир Максимові, ЧНІ, за Їх Архиєрейське Благословення цієї праці.

За те, що автор зміг опрацювати цей нарис, хай вільно йому буде хоч у цій формі скласти сердечну подяку Протоігуменатові ОО. Василян у Нью Йорку, а зокрема Отцям: д-рові Вол. Гавлічеві, ЧСВВ, д-рові Мих. Ваврикові, ЧСВВ, ігумен. Еп. Пашакові, ЧСВВ, д-рові Вас. Ваврикові, ЧСВВ, і д-рові М. Войнарові, ЧСВВ, завдяки яким автор, перебуваючи в гостині ОО. Василян у Бабилоні, Н. Й., мав змогу упорядкувати свої записки й матеріали та доповнити цю свою працю. Зокрема автор щиро дякує о. д-рові Ат. Великому, ЧСВВ, в Римі, який не жалів труду й коштів та прислав увесь документарно-ілюстраційний матеріал, вишукуючи та фотографуючи документи, що їх зберігають ватиканські архіви й василіянський

архів у Римі, а які pojawiaються друком уперше. Неменш щиро й сердечно дякує автор о. д-рові В. Поспішілеві, який переглянув цю працю в рукописі, о. ректорові д-рові В. Макухові за цінні поради та бібліографічні доповнення, о. крилошанинові Р. Лободичеві, о. д-рові Ір. Назаркові, ЧСВВ, о. канцлерові д-рові Пл. Корнилякові, о. д-рові Іс. Нагаєвському та о. д-рові В. Федашеві за матеріали й поради. Зокрема дякує автор сердечно проф. д-рові О. Оглоблинові й ред. д-рові П. Ісаєву, що завдали собі великого труду та дбайливо й уважно переглянули цю працю в друку, щиро дякує автор за поради, позику рідкісних книжок, матеріалів чи світлин о. ред. Д. Поповичеві, ЧСВВ, о. ред. А. Трухові, ЧСВВ (Канада), ред. Б. Кравцеву, який узяв на себе мовну редакцію цієї праці, проф. д-рові М. Кулицькому за виготовлення мал, мистцеві Я. Гніздовському за оформлення обкладинки, ред. Б. Катамаєві, д-рові Г. Скегарові, д-рові Д. Старчукові, дир. Вол. Дорошенкові, проф. Б. Загайкевичеві, д-рові М. Стахову, ред. Мик. Вайді, Т. Чужакові, ред. О. Лисякові, Ст. Кікті, П. Кучерявому, сотн. А. Маруненкові, А. Кігічакові, Р. Шведові, Т. Рудакевичеві та своїм колишнім слухачам університету в Грацу, Австрія, пп. М. Белендюкові, І. Гуринові й д-рові В. Ящуніві. Автор дякує щиро ред. Ігн. Білинському, директорові В-ва „Америка“, під керівництвом якого закінчено друк оцеї праці, як теж і складачам В. Візнерові, Ст. Микитці, Р. Шведові, В. Дорошенкові та машиністові Дм. Гонті за їх старанність і увагу.

А зокрема сердечно подяку складає автор предсідникові Союзу Українців Католиків „Провидіння“, о. Вол. Білинському та Головній Управі, завдяки яким „Провидіння“ перейняло кошти видання цієї праці.

Впродовж друку цієї праці відійшли до свого Творця теж і ті, які немало були помічні авторові своїми порадами й вказівками: о. д-р Йосафат Скрутень, ЧСВВ (†1951), о. протоігумен Степан Решетило, ЧСВВ (†1950), д-р Роман Слюзар (†1952). Хай буде вільно авторові на цьому місці згадати їх словом подяки.

Филадельфія, Марійського Року 1954.

А В Т О Р

ВСТУП

*„Ми в Христовому човні під проводом Найвищого Керманіча,
Христового Намісника. Без нападів цей човен ніколи не був
і не може бути, незалежно, чи ми є в ньому, чи нас нема...“*

З листа Св. Йосафата до канцлера Льва Сапіги
з 12. квітня 1622 р.

ПОДІЛ І ХАРАКТЕРИСТИКА ЕПОХ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Найзручніше й найпростіше було б поділити історію Української Церкви на дві доби: від прийняття християнства (тобто в 990 р. — хоч прийнято в загальному дати 988, історично невірну, але з уваги на уже своєрідний культ дати 988 вживаємо й ми рік 988) до 1596 р., тобто до Берестейської Унії і від 1596 р. досьогодні чи радше до 1946 р., тобто офіційного “сбору”, заінсценізованого більшовиками для знищення Української Католицької Церкви на всіх землях України. І хоч рік 1596 є справді переломовим роком і безсумнівно Берестейська Унія являється найбільшою досі історичною подією в історії як релігійно-церковного, так і духово-культурного розвитку України, — такий поділ на дві доби не є історично вірний. Рік 1596 хоч і є переломовим роком, однак чимось наглим чи нежданим він не був, Берестейська Унія була неначе правним, легітимним завершенням того, чим жила, розвивалась, за що вела й веде досьогодні боротьбу Українська Церква продовж цілого свого існування. Тому отже, хоч цей поділ історії нашої Церкви може й був би найпростіший, ми його прийняти не можемо.

Вслід за тим ще важче є підходити до історії Української Церкви з хронологічного боку. Коли застосування хронології в епохах власної державности чи чужої займанщини усіх земель України, дало б позитивний вислід, розшматування українських земель і національного організму українського народу рівночасно між кількох окупантів робить хронологічний розвиток дій Церкви немислимим: в одних і тих же роках на українських землях, тобто на землях, де живе один і той

самий нарід, але розшматований між різних займанців, рівночасно проходять різні, цілком відмінні собі дії, які не тільки не мають зі собою зв'язку, але бігуново різняться між собою.

Не менше важко було б зробити поділ за чільними постатями історії Церкви, бо є періоди, де виступають рівночасно дві або навіть три могутні постаті (Могила, Рутський, св. Йосафат Кунцевич), і знову ж є періоди, де нема ні одного чільного представника, в постаті якого відзеркалювалася б дана епоха.

Тому ми, йдучи втертим шляхом, ділимо історію Української Церкви на три доби: стару добу, середню добу і нову добу, знову ж кожну добу на три основні частини. Стара доба починається постановням християнства в Київській Державі (хоч вірніше було б виходити від початків християнства на західніх землях України, де християнство проявилось раніше), розвитком його в Галицько-волинській державі і кінчається історією Церкви під Монголами. Середня доба — це історія Української Церкви в Литовсько-руській, згодом у польській і врешті в українській гетьманській державі. Нова доба — це розвиток і ріст Української Церкви в Австро-угорській монархії, переслідування і знищення її в московській царській імперії, роля її в будові відродженої Української Держави й закінчення: Українська Церква як воротар Вселенської Церкви на Сході Європи в боротьбі з большевизмом.

Хоч цей поділ має теж і свої недостачі (рівнобіжність явищ на українських землях під Австро-Угорщиною і Московією в третій добі, московське переслідування під час першої світової війни чи врешті польське переслідування в рр. 1919—1939), він все таки може з усіх спроб поділу найбільш прозорий і ще найбільш історично вірний.

В усіх трьох добах, як вже було згадано, виступає виразно одна спільна риса: з одного боку змагання Української Церкви за безпосередній зв'язок з Апостольською Столицею, з другого боку недопущення за високу ціну крові до цього ж зв'язку тими державами, під пануванням яких найшовся (силою політичної гри чи бездарности його володарів) український нарід. Ми є зовсім іншої думки, ніж ті дослідники¹, що на сході Європи бачили “Рим і Візантію в боротьбі за Україну”. Навпаки, це Україна змагалась спершу з Візантією за Рим, згодом кривавилась з Польщею і Москвою, тепер змагається з большевією — завжди за цей самий Рим, чи докладніше кажучи, за приналежність до нього. І Візантія і Польща й Москва й большевія намагалися і намагаються, як з одного боку зогидити цей Рим в очах України, так знову ж з другого боку так же само зогидити Україну в очах Риму.

На нашу думку є дві основні причини цього бою, що тягнеться уже від початків християнства в Україні аж досьогодні: перша — підкорити Українську Церкву панівній державі, позбавити український нарід духової національної самостійности й зробити з нього духово

Св. Рівноапостольний Князь Володимир Великий.
(За старою монетою його часів.)

бездержавних рабів та друга — вирвати з рук Української Церкви її післанництво. Першим шляхом ішла Візантія, пішла ним царська, йде ним большевицька Москва. Другим шляхом ішла Польща.

Зі своїм замислом підкорення України, зроблення з народу її “підданих” Візантії, царгородські патріярхи зовсім не ховалися: в посланню-обіжнику царгородського патріярха Фотія з 867 р. про “хрещення Росів”², тобто Українців, — де він з ненавистю описує напад 860 р. на Царгород “народу, що досягнув блискучу висоту й незмірне багатство”, який осмілився “підняти руки і проти Римської Держави” (Візантії)

Отці Церкви в апсиді київського Собору Св. Софії.

— читаємо, що начебто після закріплення миру переможці рішили прийняти християнство, “ставлячи себе в ряди підданих і друзів” Візантії. Такими ж самими “підданими і друзями” зробила Українців Москва чи то добровільно завдяки нещасній політиці гетьмана Б. Хмельницького чи то насильно в XVII—XX ст., “обеднуючи усіх в одній православної вірі” й то до тієї міри, що навіть українські історики світового імени³ уже не могли розрізнити, де кінчається українське і де починається московське православ'є.

Іншим шляхом ішла Польща, яка насильно хотіла собі присвоїти післанництво Української Церкви на Сході.

Одним з доказів правди твердження про післанництво України є маловідомий факт⁴, коли то в 1628 р. Апостольська Столиця, заду-

Св. Дмитро Солунський.
(Київ. — Собор Михайлівського Золотоверхого монастиря)

муочи вислати окрему українську місію на гору Атон, звернулась до київського католицького митрополита Йосифа Велямина Рутського з дорученням зорганізувати таку місію, бо були усі ознаки, що успіх місії буде запевнений. Митрополит Йосиф, передбачаючи труднощі, просив трохи часу, і рівночасно доручив відомому знавцеві нез'єднаного Сходу, архієпископові Мелетієві Смотрицькому виготовити окремий меморіал про можливості місійної праці Українців у Греції. Смотрицький виготовив відповідний меморіал, зясував докладно труднощі місійної праці під турецькою займанщиною та закінчив меморіал словами: “по людськи судячи, уважаю, що Русинам (Українцям) не можна цього пробувати, поки ціла Русь-Україна за Божою помічю не вернеться до св. З'єдинення. Легше було б пробувати дістатись у Московщину, Молдавію, Валахію чи Болгарію, бо ті люди не тільки одного з нами обряду, але й мови, та й їх церковні книги тотожні з нашими й звідси певніша надія на успіх, ніж у Греції. А згодом був би легший доступ і до атонських монастирів. А якщоб ми зараз починали від Атону, то лише розібемо наші сили, і так слабкі, і ані в Русі-Україні не зробимо нічого гідного, ані в Греції, працюймо спільними силами, не розбиваючись на це і те, дома, а коли Бог поблагословить і станемо всі одні в підчиненні Апостольській Столиці, то тоді й легше візьмемося за це друге діло з більшими засобами й успіхом. . . . Коли маємо досить роботи дома, а не маємо потрібних сил, не можемо думати про зовнішній світ, головно, коли йде здорова робота дома”.

Вже й сама (здогадно) легенда, записана в нашому найстаршому літописі про св. Андрея (розп'ятий 62 р. після Хр.), брата св. Петра, начебто він на київських горах поставив хрест, благословляючи їх, бо на них “засяє колись благодать Божа” — має в собі зеренце цього післанництва Української Церкви, завданням якої мало бути і є навернення цілого Сходу. Ця легенда, яка не має підтвердження в історичних джерелах, була й досьогодні є предметом живих дослідів істориків, бо присвоїли її й передали її нам, у різному вигляді, дві держави, які перед світом хотіли присвоїти собі це післанництво, — Візантія й Москва. Перекази, начебто св. Андрій проповідував Христову віру на півдні і південному сході України (Крим і Кубань), візантійські історики з чисто політичних мотивів поширили в той спосіб, що св. Андрій, по дорозі з Синопи до пелопонезької Ахаї, задержався у Візантії і тут в майбутній столиці Римської імперії зорганізував першу громаду, єпископом якої призначив св. Стахида, собі одначе задержуючи, начебто, патріяршу зверхність⁵. Таким чином Візантійська Церква могла уже сміло боротися за першенство з Римською Церквою, яка мала своїм патріярхом, головою, св. Петра (розп'ятий 67 р. після Христа), першого єпископа Риму. Знову ж єпископ Візантії в тому ж часі, коли цісар Константин Великий (274—337) вибирає місто над Тракійським

Св. Адриян. — Фреска в Соборі київської Св. Софії.

Видубицький монастир у Києві.

Босфором, Візантію, на столицю Римської імперії, не був самостійним єпископом, а тільки єпископом-помічником тракійського архієпископства в Іраклії, сьогодні Єреґлі. Зрозуміло, що єпископ-помічник Візантії не тільки, що не міг рівнятися з наслідниками єпископа Риму, св. Петра, патріярхами Заходу, але й з такими історичними патріярхами, як олександрійський, антіохійський чи ерусалимський. Зрозуміло, що треба було візантійського єпископа-помічника піднести до гідності митрополита, що й зроблено коштом тракійської митрополії, а в слід за тим для морального авторитету цісар Констанцій II (317—361) пробував спровадити з Риму моці св. Петра або св. Павла. Коли це не повелося, Констанцій II. мав спровадити до нової столиці, не відомо сьогодні звідкіля, моці св. Андрея, брата св. Петра, й положити їх в церкві св. Апостолів. Щоб понизити авторитет св. Петра, навіть придумано молитву (Никити Пафлагонського, кінець IX в.), де св. Андрея зветься “первозванним, верховним і начальним поміж Апостолами. Ти по достоїнству безпосередно слідуєш за братом, а по призначенню навіть старший від нього, по вірі Спасителя й по науці перший не лише для Петра, але й для всіх учнів”⁶.

Візантія приняла назву “II-го Риму”, а молодий візантійський патріярх, завдяки опіці східно-римських цісарів, уже міг відважитись виповісти послух римському патріярхові, почувавши себе вищим від олександрійського, антіохійського чи ерусалимського патріярхів. Завдяки своєму становищу, візантійський патріярх поширив свою владу

Свято-Андрієвський Собор у Києві.

на Балканський півострів і, щоб здобути собі прихильність найбільшої годі своєї церковної провінції — Руси-України, патрона Візантії св. Андрея зробив патроном цілого Сходу й Півночі.

Таким чином св. Андрей став Апостолом Руси-України. Що культ св. Андрея на Україні до 70 рр. XI ст. був невідомий — це історичний факт, бо ніяких слідів цього культу не знаходимо, зате маємо сліди культу св. Петра й папи Климента. Від другої половини XI ст., гобто від поділу Вселенської Церкви на Західну і Східну, хоч Русь-Україна й далі не переривала своїх звязків з Римом, Візантія посилює свої впливи на Україну, мовляв, Україна одержала хрещення, як і Греки, з рук Апостола, навіть старшого як св. Петро, як пише про це візантійський цісар Михайло VII Дука до кн. Всеволода Ярославича. Наслідком цих візантійських заходів було заснування Свято-Андрієвського монастиря в Києві, катедри в Переяславі і т. п., словом все те, що міг князь як патрон Церкви зробити. Легенда про перебування св. Андрея на Україні появляється у зміненій, формі, щойно в половині XII ст.

І саме ця форма — це перша історична основа післанництва Української Церкви.

Візантія намагається заперечити примат папи і як таран проти цього висуває св. Андрея. Цю саме місію “другого Риму”, тобто Візантії після її упадку, перебрала Москва — “третій Рим”. В XVI і XVII ст. святоандрієвська легенда була одним з головних і перших доказів в боротьбі з Римом і з Унією. Характеристичним прикладом цієї гор-

довитої віри (з приводу легенди) в примат Східної Церкви (мовляв, Західна Церква від нас відлучилася, а не ми від Західної) є розмова царя Івана IV. Лютого (1530—1584) з апостольським легатом Антонієм Поссевіном (1533—1611) з приводу мирсових переговорів між Польщею і Московією. Коли легат намовляв царя відновити церковну унію з Римом згідно з умовами Флорентійської Унії, на яку Греки погодились, Іван Лютий відповів гордо, що Москва не признає авторитету Греків: “Ми не в Греків віруємо, а в Христа . . . ми одержали християнську віру в самому почині Христової Церкви, коли Андрей, брат

Братський монастир у Києві.

Апостола Петра, прибув у ці країни. Так ось ми, в Москві, прийняли християнську віру одночасно з вами в Італії, і від того часу до наших днів зберегли її незмінно”.

Як зі становища Візантії, яка створила ради власної гордості й амбіції святоандріївську легенду, так і зі слів Івана Лютого бачимо, що ні візантійська, ні московська Церкви початково не мали на меті ніякого післанництва. І для однієї і для другої Церкви було найважливішим і єдиним до сповнення, при допомозі Церкви заволодіти й покрити душу народів Сходу. Візантія упала, але те саме бажання залишилося досьогодні в Москві, яка, не перебираючи в засобах, “об’єднує” під московським патріярхом одні народи за другими, дарма, що це “об’єднання” ввійде в історію Вселенської Церкви як одно, після римських, із найбільших переслідувань.

В половині XII ст., появляється й оригінальна українська легенда про побут св. Андрея в Києві. Оригінальність цієї української редакції візантійської легенди є в тому, що невідомий автор ні словом не згадує про св. Андрея як патрона Візантії, що більше, він ні словом не натякає на те, чи св. Андрей був у Візантії. В українській легенді св. Андрей зі Синопи йде до Херсону, потім вздовж Дніпра й Ільменського озера до Риму, а з Риму вертається в Синопу. Про перебування у Візантії — ні згадки, натомість особа св. Андрея є зв'язковим між Україною і Римом, зв'язковим безпосереднім, без якогонебудь посередництва Візантії.

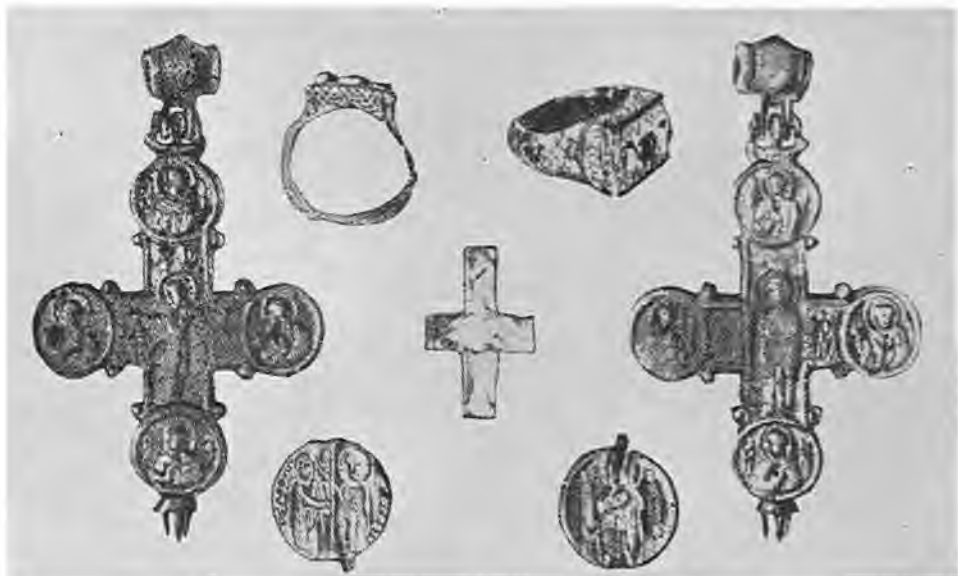

Видубицький монастир у Києві.

Тут саме маємо перший натяк на це історичне післанництво Української Церкви, що його в імені Риму має сповнити Україна, всупереч імперіялістичним затіям Візантії й Москви.

Літописець, що створив легенду про св. Андрея, не міг бути відокремленою постаттю серед тодішніх вчених ченців, сама легенда знову ж не могла бути відірваним фантастичним оповіданням, яке б не мало ніякої життєвої чи реальної основи. На княжому дворі в Києві про це безумовно не тільки говорили, але над тим і працювали. Сьогодні ми ще не маємо наукових основ твердити, що так було, але усі дотеперішні історичні факти вказують на те, що великі слова папи Урбана VIII, з якими він звернувся до Українців, що “через вас надіюся завернути схід”, мали довговіковий історичний підклад і ще навіть в XVII ст., як згадано, стверджували те, що започатковано в X ст. і до чого не допустила спершу Візантія, а згодом Польща й Москва.

Українська легенда про св. Андрея в оригінальному тексті існувала до упадку Царгороду. Щойно в XVI ст., коли Москва перейняла колишню візантійську керму політики Східної Церкви, переписувачі літописного переказу усунули згадку про Рим, ставляючи на це місце спочатку Новгород, а згодом Візантію, мовляв, “повне навернення руського народу прийде від апостольського престола, що його (св. Андрій) оснував у місті Візантії”. Св. Андрій, у цій перерібіці, перебуває у Візантії, потім переходить Скитію і Русь і вертається в Тракію. Так справлена від-

Археологічні розкопки Десятинної Церкви в Києві. Хрест-енколпійон, золотий перстень, срібні медалики.

повідно до вимог московсько-візантійської політики легенда вертається в XVI ст. на Україну, де її вписують у церковний синаксар під 30 листопада.

Таким чином історичний натяк на післанництво Української Церкви на Сході Європи вимазано зі сторінок джерел до історії України. Цього було тим часом досить для Візантії і Москви, але не досить для Польщі. Ні Візантія, ні Москва не мали амбіцій наvertати, і одна й друга йшла на поневолення і закріпощення народів та поширення своєї Церкви. (Західна Церква, з'єднуючи вірних для Божої Держави, посилала й посилає спершу місіонерів, натомість у Візантії була і в Москві є тактика інша: добуваючи з допомогою збройних нападів землі, накидати їм свою Церкву). Післанництво об'єднати Схід під проводом Патріярха Заходу — до чого була (і є) покликана Українська Церква, могла була перейняти та Церква, яка, будучи об'єднана з Римом, межувала з Україною, тобто з тодішньою Київською Державою.

Таких Церков було три: німецька, угорська й польська. Маємо історичні докази на те, що як угорські королі, так і Німці інформували про нас Рим вірно, згідно з правдою. Натомість поважні докази є на те, що Польща інформувала Захід і Рим про Україну неприхильно, а то й зовсім незгідно з історичною правдою.

Апостольська Столиця вважала князя Володимира Великого (978—1015) правовірним християнином, в доказ чого присилає йому папа

Енколпіони з чорно-срібними візерунками.

Сильвестер II (999—1003) моці св. Климента; те саме діється за часів князя Ярослава Мудрого (1019—1054), який тішиться повним довірям Апостольського Престола. Внук князя Ярослава, син князя Ізяслава Ярославича князь Ярополк-Петро коронується в Римі й стає королем Київської Держави. Папа Григорій VII (1073—1085), хоч це вже діється після схизми Керулярія (1054 р.), у своїх листах вважає Україну католицькою і ні одним словом не натякає на якийнебудь церковний роздор. Що більше, в Никоновському літописі читаємо, що 1169 р. (тоді, коли роздор стався 1054 р.) до Києва прибувають послы від папи. А вже най-

Печерська Лавра.
(Із старого малюнку)

цікавіший факт, що папські легати, які офіційно викляли патріарха Керуларія, складаючи на престолі св. Софії папську буллу, назад до Риму вертаються, з уваги на свою особисту безпеку, хоч багато дальшою дорогою, але безпечною, через Україну. І нагло в перших десятиках XIII ст., в 1220 і 1230 рр., в Римі Україну представляють найбільшим ворогом Католицької Церкви, нарівні, просто, з поганськими Литовцями чи Татарами, й цей погляд запановує згодом неподільно.

Яка ж причина такої різкої зміни поглядів Апостольської Столиці на Українську Церкву? Це була, як вказують уже сьогодні висвітлені історичні факти, тактика Польщі, щоб видерти із рук Української Церкви післанництво, яке їй поручило Боже Провидіння, і перебрати місію навернення Сходу на себе. І коли св. Бруно з Кверфурту (помер 1009 р.) висловлюється про князя Володимира Великого як найкраще, єпископ німецький, вже поінформований Поляками, Тітмар, характеризує князя Володимира як "фальшивого християнина". Краківський польський єпископ Мацей Холева в своєму листі з XII ст. до св. Бернарда в Клерво (1090—1153) змальовує Українську Церкву як поганську і домагається післання на Україну місіонерів (які силою факту мусіли бути Поляками як найближчі християни-сусіди). Про князя Романа Мстиславича (1199—1205) йдуть до західних хронік вістки, що він задумує знищити християнство на Україні, а про князя Юрія Тройденевича (1325—1340), останнього володаря Галицько-Волинської Держави, західні хроніки, за ін-

Печерська Лавра.

формаціями з польських джерел, пишуть, що він, як католик з походження, впав жертвою схизматичської реакції бояр. Щоб схизма не поширилася далі на Захід, польський король Казимир займає своєю збройною силою Галицько-Волинську Державу (1340 р.), рятуючи, мовляв, Захід перед схизмою, бо треба було якось оправдати перед Римом збройний напад християн на мирну сусідню християнську державу, щоб знайти піддержку в Римі. Незалежно однак від неправдивих інформацій, які, як кожна неправда, раніш чи пізніш виявляться і, які тільки тимчасово могли ввести в блуд поодиноких керманічів Апостольського Престолу, польська державна політика намагається цілком відсепарувати Українську Церкву від Риму й кинути її в обійми Сходу. Ця політична тактика, якої патроном являється польський король Болеслав Хоробрий, наче червона нитка, як побачимо далі зі сторінок нашої історії, тягнеться продовж цілої доби польського переслідування. Не дозволити на безпосередній зв'язок України з Апостольським Престолом — бо тоді Польська Церква втратить можливості післанництва на Сході — й намагатися піддати Україну некатолицькому Сходові, щоб мати поле до місіонарської праці — а тим самим польонізації — і мати піддержку Риму в тому напрямку, — це характеристичні прикмети польської церковно-державної політики. При цьому роблять ще одну підлазку, незвичайно зручно заховану під плащиком поширення гасел об'єднання з Апостольською Столицею: Україна ненавидить латинський обряд, бо ненавидить Рим.

Грiб Преподобної Евфрозини Полоцької в Києво-печерській Лаврі.

Що в цій латинізації основною суттю була польонізація і що Українська Церква всіма силами обороняла себе перед своєю фізичною загибеллю, коли то в XVI і XVII ст. українська шляхта масово покидала свою Церкву й польщилася, приймаючи латинський обряд, про це з польських джерел Апостольська Столиця дізнатись не могла. Дізналася про це на жаль дуже пізно з українських джерел. А між тим Українська Церква продовж цілого свого існування прилюдним добровільним юридичним актом не відокремилася й не відпала від Римського Престола, як це побачимо з дальших сторінок історії.

Тому саме Боже Провидіння зберегло Українську Церкву, криваво й жорстоко переслідувану від початків її аж досьогодні, щоб сповнилися на ній слова Христа: “блаженні ви, коли зненавидять вас і гнати-муть і всяко лихословити вас будуть не по правді задля Мене” (Мат. 5. II), щоб сповнилися слова “не бійся, мале стадо, Я переміг світ”.

I.

СТАРА ДОБА

I.

УКРАЇНЬСЬКА ЦЕРКВА В КИЇВСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

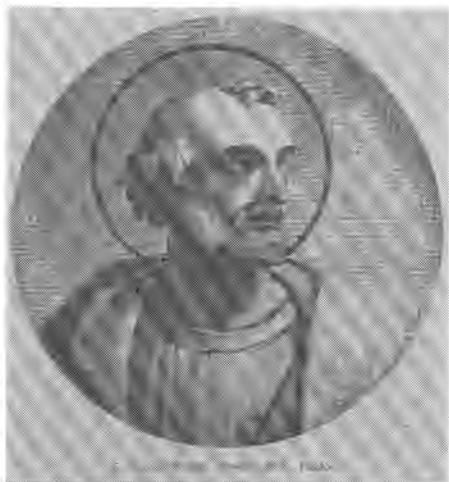
ПОЧАТКИ ХРИСТІЯНСТВА НА УКРАЇНІ

Початки й перший розвиток християнства на Україні губляться в мряковинні часу. Хто перший почав ширити християнство, чи прийшло воно з Заходу, чи зі Сходу (правдоподібно таки з Заходу, тобто західня Церква була першою Церквою на Україні) сьогодні невідомо. Але відомо й певне, що дата 988 рік, (беремо за основу цей рік, хоч уже згадано, він історично невірний, бо має бути 990 р.), коли то Україна стала християнською, далеко не вичерпує початків християнства, яке на Україні існувало й розвивалося уже 100-200 років перед офіційним 988 роком і яке в південних областях України почало ширитися вже з II. ст. по Христі.

Були думки й погляди,⁸ що християнство зустріло спротив на Україні, що воно було просто насильно накинене князем Володимиром Великим й викликувало тут і там кривавий спротив населення. На нашу думку, хоч може тут і там траплялися такі випадки, як про це знаємо з літопису, та в загальному ніякого спротиву не могло бути з тієї простої причини, що 1) поганський світогляд Українців ґрунтувався на двох зближених до християнства моментах, а саме культурі померлих предків і віруванні в одну Найвищу Істоту; 2) серед тодішніх Українців-поган не то, що не було касти жерців, але навіть спеціального становища жерці не мали. В слід за тим світогляд наших предків не був суперечний з новим світоглядом християнства аж до такого ступня, щоб так, як це було у перших християн на заході, проливати за нього кров. Сьогодні було б незвичайно важко, а то просто й неможливо, відтворити повністю передхристиянський релігійний світогляд України. В тому напрямі три джерела мають історики до використання, а саме: 1) вісті чужоземних письменників-сучасників про релігію українських племен (сюди долучуємо теж дого-

Українська Церква в Київській Державі.

Папа св. Лев I. Великий (440-461).

Папа Боніфатій VII (607 р.).

вори України з Греками в X. ст., що про них згадує літопис, бо укладали їх Греки), 2) наші писані найстарші пам'ятки з християнських часів, в яких маємо згадки про релігійні обряди, назви богів і т.д. і 3) сьогоdnішні народні обряди й забави, як веснянки, гагілки, купала чи народні оповідання про русалок, відьм і т.д.

За винятком третього джерела, яке, хоч є неповне і з бігом віків покритося чималими наверсткуваннями під чужим впливом, є ще воно найпевніше, бо оба перші джерела не є повністю вірні. Вістки чужоземних письменників-сучасників є, і це зовсім зрозуміле, основані на менш-вартості українських племен, які в очах тодішнього чужинця могли бути в найкращому разі пригожою або й ні, колонією для його народу й тим самим уже культурно неварті були досліду. Значить для чужинця-письменника тодішня Україна, в першу чергу, була вартістю експлуатаційною і він записував або цікавився тільки тими речами, що його безпосередньо вражали своєю грубістю, чи на яких він міг перевести на основі баченого якісь ближчі йому аналогії. Найстаршу характеристику передхристиянського світогляду України подає грецький історик другої половини VI ст. по Хр., Прокопій, який каже (про Словен і Антів), що "вони признають владикою всіх единого бога, що посилає блискавку. Жертвують йому коров і всяку іншу жертву. Якоїсь фатальної долі, яка б мала силу над людьми, вони не признають: коли хтось бачить перед собою видиму смерть чи в хворобі чи на війні, за своє життя він обіцяє жертву богові і, якщо не загине і спасеться, він приносить в жертву обіцяне й думає, що цією жертвою він спас собі життя. Вони шанують річки, німфи та деякі інші божества, жертвують їм всячину й із цих жертв ворожать собі".

Якщо ми візьмемо до уваги, що Прокопій як письменник-Візантієць, який думав християнськими ідеями й мітологія грецька була йому нечужа, то до цієї характеристики, якщо б ми хотіли відтворити собі староукраїнську мітологію, ми мусіли б підходити дуже обережно. Та нам іде, передусім про те, наскільки відрізнявся передхристиянський світогляд України від християнського. Значить, незалежно від того, чи той “єдиний бог, що посилає блискавку” звався Сварог чи Перун (а згодом був це Перун, який мав особливе поважання в Києві в X. ст.),⁹ для нас важне, що він був “єдиним” богом, значить Найвищою Істотою. В слід

Хрещення Руси. Мініатюра з хроніки Конст. Манасії слов'янсько-сербського перекладу.

за цим, що Найвищу Істоту можна було ублагати, — значить основні елементи дохристиянського світогляду старої України не йшли в розріз із елементами нібито ворожої християнської віри. Вістки пізніших грецьких та арабських письменників з VIII і X ст. мають ту слабу сторону, що однаково добре можуть бути як про Українців, так і про Варягів, які в початках Київської Держави займали деякі високі становища, хоч на місцеве культурне життя не мали впливу. Лев Диякон (X ст.) розказує, що “руські дружинники” ніколи не піддаються ворогам і в бою, коли немає іншого порятунку, самі себе вбивають, бо вірять, що хто невільником на цьому світі, буде й на тому. Арабський письменник Ібн-Фадлан (X ст.), описуючи похорони багатого українського купця, оповідає, що з ним спалено одну з його невільниць і т.д. Ібн-Фадлан був у Булгарі (в рр. 921-22) і бачив там Русів, які прибули річкою Итіль-

Волгою та мали в Булгарі постійне мольбище та ідолів: ¹⁰ “Під цей час, як прибувають їхні судна до якірного місця, кожен з них виходить, маючи з собою хліб, мясо, молоко і гарячий напій, підходить до високого встромленого стовпа, що має обличчя схоже на людське, а навкруги нього невеличкі виображення; позаду тих виображень повстромлювано в землю великі стовпи. Він же підходить до великого виображення, падає перед ним та й каже: “О пане, я прийшов здалека, зі мною дівчат стільки й стільки то голів, соболів стільки й стільки то шкур, аж поки згадає геть усе, що він привіз із собою зі свого краму. Тоді каже: цей

Чудо з св. Євангелією, киненою у вогонь. Мініатюра з грецького рукопису.

подарунок приніс я тобі — і залишає те, що приніс перед стовпом, кажучи: бажаю, щоб ти мені приставив купця з динарами й диргемами, який би купив у мене все, що хочу (продати), і не суперечив би мені у всьому, що я йому скажу; після цього він іде геть. (А коли все продасть) бере певну кількість рогатої худоби та овець, забиває їх, частину мяса роздає старцям, а решту приносить і кидає перед великим стовпом та невеличкими, що навкруги його, й вішає голови рогатої худоби й овець на стовпи, повстромлювані в землю, а коли настає ніч, то приходять пси і зїдають це; тоді той, хто це зробив, каже: мій пан зглянувсь на до мною та з’їв мій подарунок”.

І коли ми все більше заглиблюємося в духове відношення наших предків до Бога, то побачимо, що признаючи одну найвищу істоту, яку

можна ублагати і яка потребує жертв, вони визнавали культ природи, але дуалізму — добро й зла — ¹¹ який ввело християнство, не знали. Хоч знали вони на основі контрасту явищ природи про боротьбу світла з тьмою, але зла й добра зі світлом і тьмою не утотожнювали. Впровадження етичного контрасту у вірування первісних Українців треба вважати вповні заслугою християнства.

Живучи серед прекрасної, багатогірної природи, первісні Українці не потребували будувати на зразок Греків величних храмів, бо одним ве-

Печерська Лавра. Вид ближчих і дальших печер (з північної сторони).

диким, найвеличавішим храмом була для них сама природа. Таким чином не створилась, а згодом і не ввійшла в силу окрема верства жерців, яка в інших народів мала величезний вплив на розвиток їхнього життя. Значить нікому було зорганізовано протиставитись поширюванню християнства; і коли тут і там траплялись випадки кривавих заворушень, то могли це бути безумовно тільки поодинокі випадки.¹²

Другим доказом на те, що християнство на Україні не йшло насильно й не нищило всього поганського, як думають деякі історики,¹³ є те, що коли на Заході латинська Церква серед деяких народів знищила дохристиянську культуру (напр. в Польщі), в християнській українській Церкві, а згодом в Українській Католицькій Церкві збереглися майже повністю дохристиянські обряди, як гагілки, веснянки, весілля, колядки. Саме тому ми й сміємо твердити, що тільки третє джерело — це єдине з найповажніших джерел пізнання дохристиянського світогляду Україн-

ців, бо ми в основному стрічаємося — віч-на-віч з обрядом, який своїм початком сягає доісторичних часів, та з цілого риштування наверхствувань ми зможемо зреконструувати головні, основні прикмети тодішнього світогляду, як напр. із весілля культ і пошану матері, жінки як опікунки і сторожа домашнього вогнища й т.д. І хоч деякі дослідники заперечують існування етичних вартостей в дохристиянському світогляді, ми на основі наших дослідів дозволимо собі твердити,¹⁴ що ці вартості етичні в своєму необтесаному вигляді існували вже в прапочатках культурного розвитку України. Їх вигладило й дало їм основу щойно християнство,

Собор Св. Софії в Києві.

але вроджені вони вже були з природи. Дохристиянський світогляд не греба було цілковито розвалювати, щоб на його руїнах будувати новий християнський світогляд, треба було тільки дати нові етичні підвалини й доповнити те, що існувало, але де в чому фальшиво і незугарно, а де в чому нез'ясовано.

Цікавим і досьогодні відкритим являється питання, хто перший з іменем Христовим на устах прийшов на Україну? Германські племена Готів, які в третьому столітті по Хр. володіли українськими землями, знищили більшу частину грецьких колоній на північно-західному побережжі Чорного Моря.¹⁵ Згодом однак під впливом грецької культури та воєнних грецьких полонених Готи почали приймати християнську віру, яка найбільше поширилася в IV. ст., коли то готський єпископ

Вульфїла (311—383) переклав Святе Письмо на готську мову. Але вже при кінці IV ст. Готів з України випирають Гуни. Частина Готів переселяється на Крим і впродовж кількох століть існує там християнська епархія готсько-грецька. В цьому часі на Кримі, крім Дорі, головним осередком християнства є Корсунь (Херсонес) і Сурож (Судак), на Кубанщині знову ж Фанагорія. Це грецьке християнство, яке розвинулось на вузькій прибережній смузі північного Чорномор'я, мало впливи на грецькі прибережні міста, які теж перебували в тісних торговельних і без сумніву й культурних — зв'язках з середненаддніпрянськими областями і потому з Київською Державою.

Та незалежно від аріян та Готів (Готи були здебільша аріянами), Русь-Україна була теж в торговельному зв'язку з малоазійськими містами, з яких прибували до Києва купці-Вірмени, які мали відмінний обряд від грецького. Між переселенцями з передньої Азії¹⁶ були поширені різні секти як маніхейці, павликіяни й інші, в недалекому Перському царстві поселилися несторіяни. Південний Кавказ був осідком магометанства, а Хозари знову ж, які якийсь час володіли східними частинами українського населення, визнавали згодом юдаїзм. Немає сумніву, що з усіх тих сторін ішли сильніші або слабші намагання втягнути в круг своїх впливів Україну. Що так воно було, доказом того літописна вістка, згодом пізніша легенда, в якій розкажується, якто до князя Володимира прийшли посланці від різних вір: жидівської, магометанської, римської і грецької і кожний з них вихвалював свою. Щоб переконатися, по чиему боці правда, кн. Володимир розіслав усюди

Дзвіниця Печерської Лаври (арх. Шедель, 1740 р.).

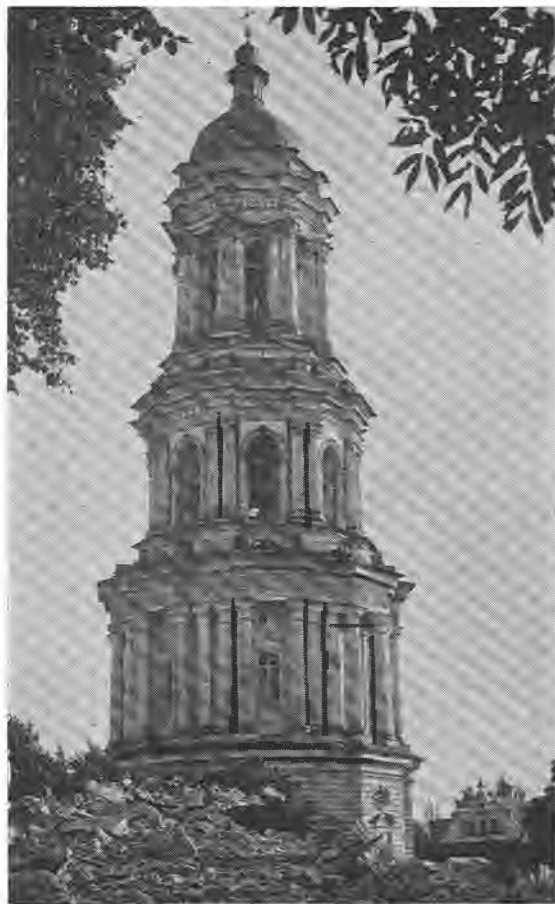
своїх післанців і ці, приглянувшись кожному віровизнанню, одноголосно ствердили, що найкраще грецьке віровизнання, бо, будучи на грецькій Богослужбі, вони думали, що вони “є в небі”.

ВІЗАНТІЯ, БОЛГАРІЯ Й УКРАЇНА

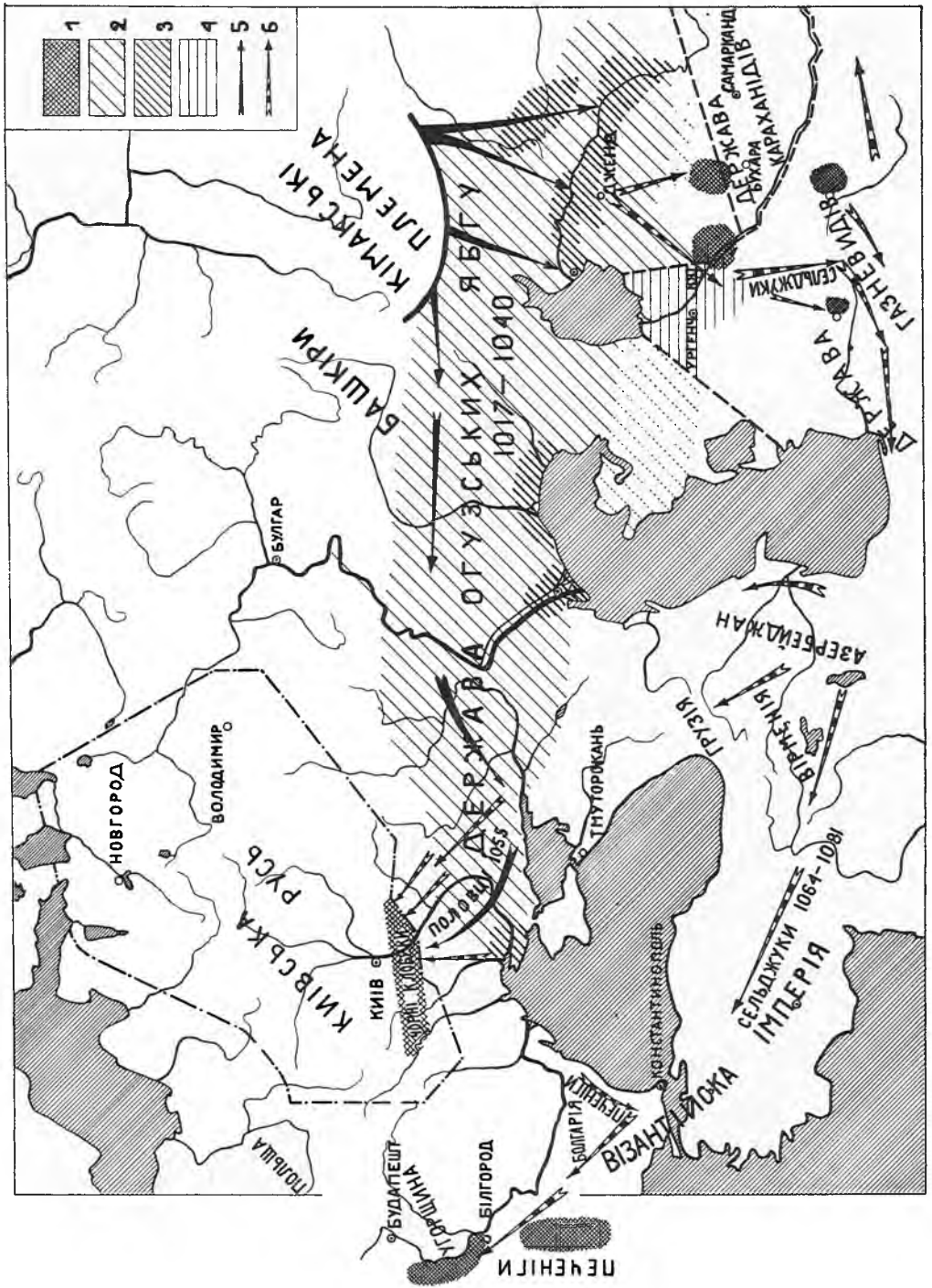
Живі зв'язки України з Візантією, переможні походи на Царгород і постійна загроза з боку сильної Київської Держави для візантійського царства — були однією з головних причин, чому Візантія всіми силами намагалась опанувати релігійно Україну. Бо перемога одного чи другого віровизнання значила, якщо не політичне прилучення, то своєрідний політично-культурний союз¹⁷ чи радше залежність України від даної держави, в цьому випадку Візантії. А за одним разом позбутися не

тільки сильного ворога, якого мілітарно не можна знищити, але ще в середині його державного устрою мати вплив, це для Візантії було надзвичайно привабливе.

Київський князь Аскольд помер християнином, але щоб відповісти на питання, звідкіля прийшло на Україну т. зв. Аскольдове християнство й звідкіля прийняв християнство кн. Володимир, мусимо передусім взяти до уваги, що так, як сьогодні, так і перед тисячу роками Україна була країною, — як ми вже згадали — де збігалися впливи Заходу і Сходу, Півдня і Півночі. Немає отже сумніву, що й методіївське християнство й т. зв. “варяжська віра”, тобто латинська, про що маємо лише натяки в наших пам'ятниках, і західно-болгарські місіонарі й “грецька віра”, яке то означення збереглося аж до XVII ст., перехрещувалось на Україні з впливами маго-

Дзвіниця Київської Лаври по знищенні більшовиками в р. 1941.

метанства, жидівства й автохтонного поганства. Процес християнізації України мусів бути дуже складний і вияснювати його, не маючи точно як слід перевірених усіх тодішніх впливів на Україну, чи брати до уваги тільки одно джерело, з якого поширювалося християнство, це значить надто звужувати питання початків християнства на Україні.

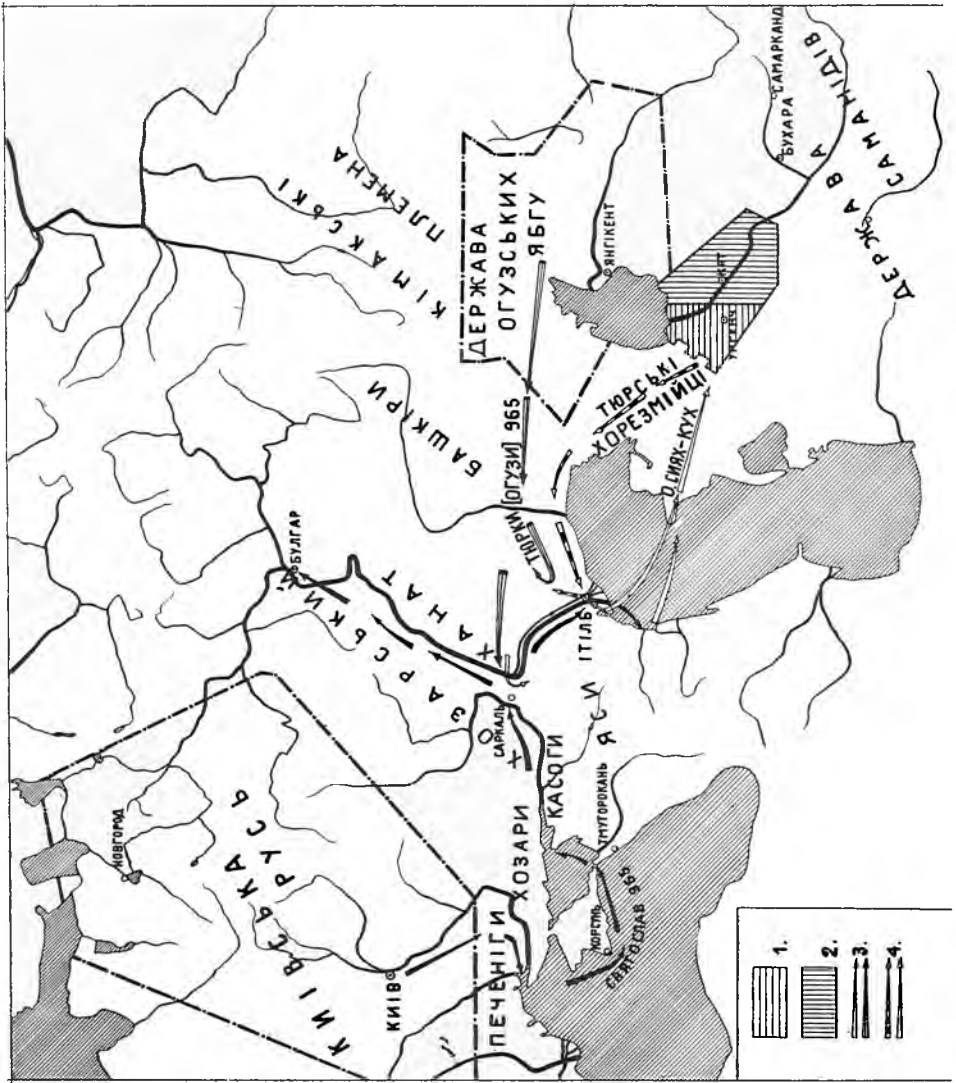
Цілком неспрослідженою по сьогодні сторінкою є релігійні зв'язки Руси-України з Хорезмом, могутньою імперією Середньої Азії, кордони якої простягалися від кордонів сьогоднішньої Грузії до Фергани й від Інду до північно-аральських степів.¹⁸ В Хорезмі уже наприкінці VIII ст. існує християнство, а хозарська християнська Церква, яка в цьому часі творила самостійну митрополію з центром у Криму, в Доросі, має сім єпископських катедр, як стверджують *Notitia Episcopatum* з VIII ст. На третьому місці в цьому списку, після кримської й ітільської, іде хваліська, тобто хорезмійська єпископська катедра, а за нею чотири північно-кавказькі. Пляно Карпіні, згадуючи про християнську колонію в хорезмійському місті Ургенчі, пише, що вона складалася з Хозар, Русинів і Аланів. Уже це вказує на те, що не тільки торговельні, але й релігійні зв'язки Київської Держави з Ургенчом, містом, що його перські автори з X ст. Аль-Мандісі, Істахрі, Хадум аль Алем звать "найбільшим містом після столиці, центром торгівлі", мусіли бути жваві й сильні.

Незалежно отже від офіційного прийняття християнства годиться ствердити, що початків християнства на Руси-Україні треба шукати хто зна чи ще не в VII—VIII ст. Коли ж візьмемо до уваги, що християнство в часах кн. Володимира було уже загально відомим, то й зразу ж можемо завважити наївність та недоречність пізніших вставок до нашого літопису, мовляв, кн. Володимира треба було освідомлювати, розказуючи йому про Хама, Сема і Яфета, й що він мусів аж послів посилати в чужі країни, щоб дізнатись, що грецьке віровизнання найкраще, бо будучи на грецькій Богослужбі, послі думали, що вони є "в небі". Безумовно, що велич й пишнота візантійського обряду була одним із привабливих елементів, але може важнішу роль відіграла тут богослужберна старо-болгарська мова. І в спорі, звідкіля Русь-Україна і від неї і цілий європейський Схід прийняв християнство, спорі, який сьогодні ще може деякими ученими невирішений, хоч має уже більш проти-римський, як науковий характер, у цьому спорі вирішним чинником є мова богослужбених книг, які з Візантії (так як і письменство тодішніх і пізніших часів) через Болгарію перейшли на Україну.

Думку, що кн. Володимир дістав богослужбени книги від Болгар за посередництвом Греків у Корсуні, відкинено вже давно. Коли Україна

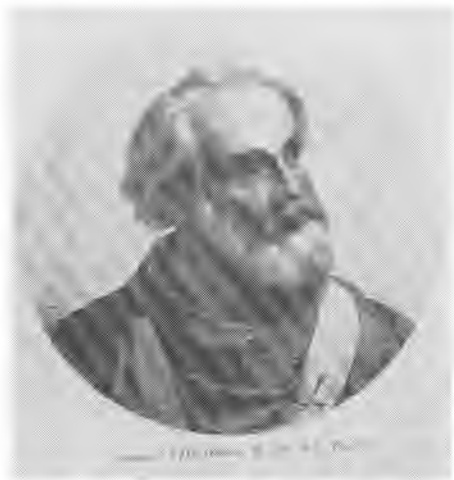
До сторони 26: Хорезм, Огузи і Русь в XI ст.

1 — місця колишніх кочових племен Огузів і Печенігів; 2 — держава огузьких Ябгу в першій пол. XI ст.; 3 — центри огузько-печенізького поселення; 4 — Хорезм; 5 — напрямні походів Огузів і Печенігів; 6 — переселення і походи кімакських племен.

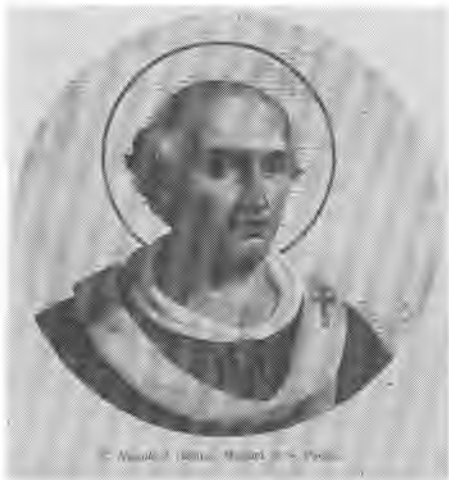

Хорезм, Хозарія і Русь
в 965 р.

- 1 — царство хорезмшахів;
- 2 — Емірат Ургенчу;
- 3 — напрямні військ русько-огузької коаліції;
- 4 — напрямні військ хорезмо-хозарської коаліції.

Папа Іван VIII (872-882).

Папа св. Микола I, Великий (858-867)

приняла християнство довгі роки після царгородського патріярха Фотія (858—867 і 878—886 рр.), то треба було сподіватись, що на Україні з'явиться номоканон Фотія в остаточній редакції. А міжтим в домонгольському періоді на Україні користувались номоканоном Фотія у слов'янському перекладі, в неповній редакції, в якій не доставало двох соборів (т. зв. першого-другого 861 р. і в храмі Софії 879 р.). Значить, замість самим перекласти номоканон з грецької мови, користувалися перекладом, зробленим у Болгарії.¹⁹

Але ледве чи само незнання грецької мови, чи радше розуміння Богослужбних книг в староболгарській, чи, як ми тепер зємо, церковно-слов'янській мові, було вирішною причиною прийняття християнства на Україні. В тому, що кн. Володимир прийняв християнство 990 р. у Василеві у візантійсько-словянському обряді, грав не малу роль і політичний момент, а саме те, що болгарсько-македонська митрополія в Охридї весь час боролась за свою автономію, намагаючись не покортися Візантії і задержати безпосередній зв'язок з Римом. Не диво отже, що згодом візантійська цензура повикреслювала й понищила усі згадки в наших літописах про прийняття християнства з Болгарії, вставляючи на це місце поетичні оповідання про послів, небесну красу візантійського обряду, чи просто передруковуючи уривки зі Старого Завіту.

Хоч Русь-Україна прийняла християнство 125 років пізніше від Болгарії (865—990), одначе немає сумніву, що після прийняття християнства Болгарією поведінка візантійського клиру, його ненависть до всього болгарського та вмішування візантійського клиру в державні болгарські справи, що викликало було велике негодування, а то й ненависть до візантійського клиру серед Болгар, — мусіли бути певного роду істо-

ричною пересторогою і для християнського оточення кн. Володимира, і для нього самого. Згідно з рішенням царгородського собору (4. березня 870 р.) після спільної умови між болгарським князем Борисом, патріархом Ігнатієм і візантійським імператором Василем I. (867—886) до Болгарії прибув грецький архієпископ, декілька єпископів та велика кількість світського й чернечого клиру. Та вже незабаром вийшло на зву, що всі ці візантійські місіонарі в меншій або більшій мірі були агентами імперії, ціллю якої було поневолення Болгарії. Рівночасно виявилась теж безуспішність візантійських місій у ширенні християнства

Софійський Собор у Києві.

серед широких мас населення Болгарії, бо не тільки що загал не розумів мови, якою проповідувано Христове слово, але теж надаремні були спроби підховати нижче болгарське духовенство, бо болгарські священники могли ледве опанувати елементарні засади грецької мови, так, що в цілому про християнізацію країни не могло бути мови. Охридський архієпископ Теофілякт у своєму описі життя Климента, учня Методія, першого слов'янського просвітителя Болгар, згадує, що більшість болгарських священників з трудом розуміли грецьку мову, знаючи грецьку азбуку настільки, щоб лише прочитати текст, і з цього приводу він зве болгарських священників "скотоподібними".²⁰

Переклад богослужбних книг із грецького на слов'янсько-болгарську мову виявився конечністю, але знаючи, як на це буде дивитися Візантія, князь Борис не відважився зробити цього на власну руку. Од-

Папа Микола I та Св. Кирило і Меодій.

наче кн. Борисові була відома діяльність солунських братів, Константина й Методія в Моравії. Тому він, не порушуючи постанов царгородського собору з 870 р. та не ставлячи спротиву візантійському духовенству, користує з того, що з боку німецького духовенства після смерті Методія (885 р.) йде нагінка на його учнів, які тікають частинно в Краківщину — а не виключено й на західні землі України, — і приймає гостинно в себе трьох учнів Методія — Климента, Наума й Ангелярія. Однак, щоб згадані учні могли розвинути ширшу діяльність і не наразитись грецькому духовенству, кн. Борис не задержує їх у своїй столиці, тільки Климента посилає в Македонію, а Наума (Ангелярій тим часом помер) в північно-східну Болгарію. І таким чином уже у 886 р. в Болгарії існує два вогнища християнсько-слов'янської культури: один, що його очолює Климент (південно-західна Македонія, м. Девол), друге (північно-схід., згодом м. Преслав), що його очолює Наум. Уже в 887 р. прибувають туди з Царгороду інші, дальші учні Методія, що їх продано як невільників у Венецію і яких викупила Візантія, так, що монастир св. Пантелеймона, де діє Наум, стає згодом своєрідною академією. Коли отже візьмемо до уваги окружне послання патріарха Фотія, мовляв, після нападу на Царгород 860 р. за князів Аскольда й Дира “Роси”, тобто Українці, прийняли християнство й до них прибув єпископ, то це очевидно, було методієвське християнство, прийняте з Болгарії, звідкіля й прибув в Україну єпископ, бо якщоб це було християнство прийняте з Візантії, то патріарх Фотій безумовно був би про це згадав, тим більше, що це послання було звернене до “архиепископів Сходу”,²¹ значить можна й греба було повідомити усіх ще про один місійний здобуток Візантії.

Безумовно, що не треба було бути геніальним володарем, яким був князь Володимир, щоб побачити, що поганство раніше чи пізніше не видержить напору християнства, яке є і було одночасно тотожним з культурою. Залишитися позаду сусідних держав, які вже були прийняли християнство, значило не тільки втратити можливості розвитку своєї могутньої держави, але також надію нести культуру далі на Схід, до чого була покликана Україна. Зв'язуватися зі Заходом латинським обрядом князеві Володимирові було непотрібно, бо зв'язки його зі Заходом були як найкращі, чого доказом посольства Папи до Києва й Києва до Риму. Загроза була тільки з Візантії, яка в цьому часі стояла культурно вище від Риму і яка рівночасно у своїй гордовитості виключала всякі зв'язки чи споріднення з “варварськими народами”, до яких зараховували й Українців. Адже ж імператор Константин Порфірогенет (905—959) радив своєму синові: ²² якщо “хтось з північних невірних та презрених народів буде просити поріднитися з царем Ромеїв (цебто візантійським імператором), або взяти його дочку, чи віддати свою дочку в дружину цареві або царському синові, то таке безглузде прохання треба відхиляти”.

І як з одного боку політична передбачливість наказувала князеві Володимирові прийняти християнство в візантійському обряді, так з другого боку він цим рішенням заспокоював свою амбіцію. Геніяльний володар, що зумів володіти такою могутньою імперією, як Київська Русь,²³ не міг забути слів княжни Рогніди, дочки полоцького князя Рогволода, яка його сватам відповіла (980 р.): “не роззую сина рабині й не піду за нього”, нагадуючи Володимирові, що він син простої ключниці, і княжна крови, якою була Рогніда, згідно з тодішнім звичаєм, що молода після шлюбу мусіла роззувати молодого, не сміє себе понизити. Ці слова

Хрещення Болгар. (Мініатюра літопису Конст. Манасії слов'янсько-сербського перекладу з XIV ст.)

Рогніду коштували дуже дорого: Володимир знищив Полоцьк, убив у бою батька Рогніди Рогволода і двох її братів, схопив Рогніду й насильно повінчався з нею, а згодом велів убити свого брата князя Ярополка (980 р.), який мав одружитися з Рогнідою. Амбіція князя Володимира була частинно заспокоєна й тепер. Візантійський імператор Василь II (976—1025) був у критичному положенні, бо в його імперії вибухло велике повстання, під проводом Варди Фоки, що мав за собою майже цілу Малу Азію. Тепер, коли візантійський імператор просив помочі у київського князя, Володимир поставив вимогу: шлюб зі сестрою імператора Анною-Оленою. Цей політичний крок був ясний: через споріднення із візантійськими імператорами та цісарем Оттоном III (980—1002) забезпечити собі можливості місії на Сході й рівно-

часно мати союзника в такій могутій тоді державі, якою була Візантія, а в слід за тим мати вплив на зв'язки Візантії з тодішнім Римським Цісарством Німецького Народу, що його очолював Оттон III, який мріяв

Царство Болгарів в IX. ст.

про всесвітню монархію з Римом як столицею, де в тому випадку Візантія мала б вільну руку на Сході й повну підмогу цісарства. І знову заспокоєння амбіції: син простої ключниці — зятем імператора Візантії.

Положення Візантії було таке критичне, що імператор Василь II дав свою згоду на вимоги князя Володимира. Володимир післав своє вій-

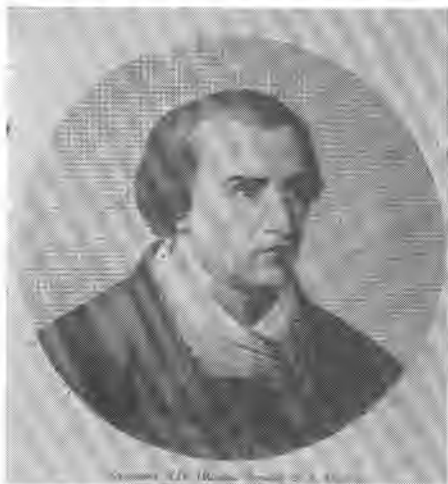
сько до Візантії, повстання було здавлене, Варда Фока згинув і, хоч як візантійський імператор не хотів додержати свого слова, князь Володимир таки одружився з сестрою імператора Анною-Оленою й прийняв хрещення у візантійсько-слов'янському обряді.

Немає сумніву, що пишнота й велич візантійського обряду гармонізувала із духовим ставленням Українців та вповні відповідали їм внутрішньо. Краса української землі, велич і пишнота української природи не гармонізувала і не могла зміститись у вузьких і точно означених рамцях латинського обряду, що

його своєрідна готика була чужа й холодна мешканцям широких і розлогих українських земель, була неприємлива для барокової будови їх духової істоти. І хоч "варяжська віра", — латинський обряд — був згодом, навіть відомий на Україні раніше, як візантійський, але до душі української промовити він не вмів. А не міг він промовити ще із цього приводу — що мова Богослужби, латина, була для широких кругів незрозуміла. Як володар, ціллю якого було скріпити свою державу та дати тверді основи до росту її, князь Володимир був свідомий того, що, щоб післанництво Української Церкви сповнилося, участь у тому післанництві мусить взяти весь нарід.

І хоч культура Східнього Цісарства, тобто Візантії, в X ст., значить годі, коли кн. Володимир прийняв хрещення і християнство зробив державною релігією України (чого не зробили його попередники), стояла вище, як культура Заходу, державно-адміністративно була запереченням основних прикмет українського духа. Повна терпимість, толеранція чужого віровизнання, чужих поглядів і переконань, свобода як індивідуального, так і суспільного життя, широкі рямці для кожного вияву активності в якійнебудь ділянці й рівночасно пошанування цього ж вияву, гаряча любов до волі і незалежності — це все були вроджені Українцям прикмети, які у схемі візантійського церковного устрою поміститися не могли. Але щоб цей устрій, який приняла Україна, викликав згодом зудар, чи, вірніше кажучи, перше переслідування, такого наслідку князь Володимир передбачити не міг.

Щоб зрозуміти підложжя цього першого зудару молодої Української Церкви із візантійською Церквою, треба приглянутися ближче будові, а радше основним елементам будови візантійської Церкви.

Папа Іван XIV. (984-985)

Святі Вселенської Церкви в катедрі св. Володимира в Києві. По середині св. Климент I, Папа Римський (90-100 р.)

“Я є імператор і священник” — писав імператор Лев III до папи Григора II.²⁴ Ці слова найкраще характеризують взаємовідношення Церкви й держави в Візантії: Церква стояла на службі держави, вона стала одноподержавною, а в слід за тим і однонаціональною. Церква у Візантії виконувала накази державної влади й деякі ересі повставали й щезали “по указу” імператора. Вже від V ст. ішло у Візантії змагання, щоб в одній державі було одно право й одна віра. Право контролю над цим мав тільки імператор “непомильний суддя справ божеських і людських”. Не тільки організація Церкви, але назначування й усування

владик та вирішування догматичних питань належало здебільше до імператора. Вкінці проголошено, що “на землі нема жадної різниці й жадного віддалення між владою Бога й владою імператора”, помазання царя у Візантії вважалося майже рівнозначне з священством. Так, ідучи далі, імператори хотіли, щоб їх почитати як учителів Церкви, вони присвоювали собі право навчати нарід і навіть вважали, що мають вищу, бо архиерейську владу, дану їм силою їхнього становища від Спасителя. Таким чином, імператор мав вищу владу від патріярха, тобто від голови Церкви, бо коли патріярх мав владу над душею людини, то імператор мав владу над тілом і душею. Не диво, що візантійський цар мав у Візантії своє місце при престолі, куди міг входити тільки т. зв. царськими дверима, через які нікому зі смертних, крім Божих помазаників, невільно було пройти. Не диво отже, що візантійська Церква, не зважаючи на всі свої зусилля, не могла стати вселенською в тому змислі, в якому стала вселенською римська Церква. Будучи Церквою однієї держави й одного народу, не могла вона дати можливості існування і роз-

витуку іншим Церквам східного обряду чи перейняти моральну опіку над ними. І не диво, отже, що саме Українська Церква, яка по своїй духовості належала й належить до Заходу, як з одного боку зараз же на вступі існування мусіла зводити бій з візантійською Церквою, так з другого боку, будучи — якщо йтимемо географічною картою — останньою Церквою в лавах західної Церкви і першою в лавах східної Церкви — мала Богом дане післанництво об'єднати усі Церкви сходу під одним пастирем. Це зрозуміли зараз же, — як ми вже згадували, — Візантія (й Польща) і політика цих держав (Візантію згодом заступила з неменшим запалом Москва, безпосередня наслідниця державного устрою Візантії) поволі пішла в напрямі зовнішнього поневолення і внутрішнього розкладу Української Церкви, що одначе, завдяки Божому Провидінню не вловні повелось.

Внутрішній вигляд Свято-Володимирської Катедрі в Києві.

ЗВ'ЯЗКИ З РИМОМ

Праджерело наших відомостей, основа історії — літописи, як сьогодні бачимо зі студій дослідників, були строго цензуровані. Таким чином речі приємливі для Візантії залишилися в наших літописах повністю — а то навіть і поширені пізнішими вставками, натомість речі неприємні, всі обвинувачування Візантії (а їх безумовно було чимало!), хтось невідомий нам із літописів усунув. Так отже відтворити правдивий образ зв'язків української Київської Держави з Римом, відтворити повністю інтриги візантійських митрополитів на Україні, що майже зав-

жди були штудерно пов'язані а то й були причиною княжих інтриг-змов, сьогодні на основі нашого літописного матеріялу майже неможливо.

Тут треба нам сягнути за поміччю до чужоземних джерел, і тоді щойно ми можемо відтворити частинно правдивий образ. Інше діло з історією Київської Держави, тобто зовнішньою, т. зв. чистою історією, яку багато легше відтворити з уваги на історію інших сумежних, заприязнених чи ворожих, народів, з уваги на культурні, торговельні, політичні чи родові зв'язки. Історія Церкви, історія цілого складного процесу, що йде внутрі й ззовні нас, вимагає інших підходів і іншого наświetлення.

Похід кн. Святослава на Болгар.
(Мініатюра з Ватиканської Бібліотеки)

Хоч дунайська Болгарія була в порівнанні з Візантією культурно сильна, міряться з нею не могла, зновже зв'язки з Велико Моравією і Німеччиною хоч може і мали вплив, не могли бути вирішні й мусіли обмежитися силою геополітичних обставин в першу чергу до західних земель України.²⁵ Варяги, які на Україні займали високі становища, головно в тодішньому війську, були латинниками, але великого впливу вони назагал не мали, хочби навіть тому, що були наемниками. Умови князя Олега з Візантією (907, 911) ні не стверджують, ні не заперечують християнства на Україні, проте щойно умова князя Ігоря з Візантією (944 р.) стверджує, що християнство на Україні так уже поширене, що християни клянуться Богом ("клянємося церквою св. Іллі"), а погани "от Перуна".

Християнкою, згодом у візантійському обряді (якщо вірити словам літопису під 955 р. “і хрестив її цар з патріархом”, бо й це може бути видумане), була дружина кн. Ігоря, а після його смерті регентка України, княгиня Ольга. На основі грецьких джерел стверджено, що, коли вона (згодом в 957 р.) приїхала до Царгороду, то приїхала уже як християнка, маючи при собі свого священника Григора. І саме за час її панування ми маємо, мабуть перші, вістки про зв'язки України з Апостольською Столицею. А саме після повороту княгині Ольги з Царгороду, вона (в 959 р.) висилає посольство до німецького цесаря Оттона I. з проханням прислати на Україну, до Києва, єпископа і священників.

Похід кн. Святослава.
(Мініатюра з Ватиканської Бібліотеки)

Цесар порозумівся в цій справі з Римом і в день празника Різдва Христового 960 р. у Франкфурті над Майном, у Німеччині висвячено в приявності короля першого єпископа для Київської України, ченця Лібутія з монастиря св. Альбана у Майнцу. Висвятив його бременсько-гамбургський архієпископ Адальдаг, до якого належала місійна діяльність у Скандинавії, тобто в батьківщині Варягів. Та нововисвячений перший єпископ України-Руси (латинського обряду) з невідомих ближче причин не вибрався зараз в дорогу, потому захворів і по висвяченні помер в Німеччині. Цесар Оттон, згодом під натиском пригадок княгині Ольги, подбав про висвячення нового єпископа, ченця Адальберта з монастиря св. Максимина в Трірі, якого висвятив архієпископ з Майнцу. Адальберт прибув до Києва мабуть під кінець 961 р. або з початком

Похід кн. Святослава на Болгар.
(Мініатюра з Ватиканської Бібліотеки)

962 р., значить 2-3 роки після того, як перші посли княгині Ольги прибули до короля Оттона. В цей час в Києві панував уже князь Святослав, який хоч і не переслідував криваво християнства (може з уваги на свою матір християнку), але був проти нього, повертаючи віру поганську. І Адальберт вернувся з нічим. Виринає цікаве питання, що було причиною, що княгиня Ольга, християнка візантійського обряду, одна із найбільш енергійних, розумних і вдумливих жінок української землі, не захотіла поширити християнства на Україні в цьому ж обряді, що вона його з Царгороду прийняла, а тільки звернулася до короля Оттона з проханням прислати

священиків-місіонерів латинського обряду? Всі історики одноголосно стверджують, що княгиня Ольга прийняла християнство (незалежно, чи в Києві, чи в Царгороді — до сьогодні це є ще спірним питанням) не тільки формально, не з таких чи інших політичних або дипломатичних причин, але християнкою вона була справді з переконання. Проте її син, в часі малолітності якого вона кермувала Київською Державою, залишився поганином.

На думку деяких істориків, княгиня Ольга після своєї поїздки 957 р. до Царгороду зрозуміла, що всі її заходи створити самостійну, автономну церковну ієрархію на Україні є безуспішні²⁶ і тому домагалася латинських ченців. З цієї причини вона мабуть і здержувалася від поширення християнства (у візантійському обряді) на Україні, тому вона і не старалася переконати свого сина, кн. Святослава, щоб він прийняв християнство, ждучи, щоб його як престолонаслідника охрещено в ла-

гинському обряді, щоб тим самим зв'язатися тісно з Заходом. Не включено, що Візантія, довідавшись про наміри кн. Ольги, старалася всіма силами не допустити до зв'язків Києва з Римом і, хоч часово, піддержувати якщо не самого Святослава, то бодай настрої прихильні поганству серед його військової дружини, бо стверджено, що за часів Святослава Русь не має зв'язків з Заходом. За цим промовляли похвали літописця, який, згодом під візантійським впливом, надає Святославові прізвище Завойовника, вихвалює його, хоч він по слушній думці деяких українських істориків²⁷ був одним із непередбачливих володарів. Його військові успіхи на Волзі, під Кавказом, завоювання Болгарії, похід на Царгород та інші збройні перемоги не тільки що державно не оплагилися, але сильно підорвали могутність Київської Держави, бо принесли культурний застій, розлад державної суцільності, наїзди Печенігів і врешті трагічну смерть цього безумовно великого вояка, але нездатного володаря, який на київському престолі залишив пануючим князем ледве кільканадцятилітнього сина свого Ярополка.

Про християнство за панування (7 років) князя Ярополка на Україні не маємо багато вісток. Цей молодий князь, хоч і був одружений із грецькою черницею, яку забрав в полон кн. Святослав, впершу чергу нав'язує взаємини, згідно з традицією своєї бабки кн. Ольги, з цісарем Оттоном I. Зараз же після смерті батька він висилає з Києва посольство з дарами до Кведлінбургу до цісаря Оттона I. Що було метою посольства, не знаємо, можемо тільки догадуватися на основі дальшого розвитку подій, що кн. Ярополк хотів встановити тісніші зв'язки з Римом, бо папа Венедикт VII (973—983) в 977 р. висилає до князя Ярополка своїх послів. Це було згодом перше посольство на Україну, та на жаль про його ціль ближчих вісток не маємо. Але і тут знову, як і щодо місії єпископа Адальберта, Боже Провидіння установає інакше: вибухає війна між кн. Ярополком і новгородським князем Володимиром, в якій гине кн. Ярополк.

Як ми бачимо з історичних фактів, три спроби охрестити Україну в латинському обряді не вдаються: перший латинський єпископ для України Лібутій вмирає, не побачивши навіть землі, на якій мав організувати Церкву, другий Адальберт прибуває тоді, коли на престолі Української Держави княжить поганин, який старається відродити поганську віру, і без успіху вертається назад, врече, послі Апостольської Столиці прибувають на заклик володаря Київської Держави князя Ярополка і, коли здавалося, що ніщо вже не стоїть на перешкоді, щоб Україна безпосередньо прийняла латинський обряд, вибухає війна (980 р.) і Київ займає князь-поганин Володимир. Вісім років по здобуттю Києва князь Володимир з цілою Україною і тодішніми її колоніями на півночі приймає християнство у візантійсько-словянському обряді. Українська Церква стає воротарем Вселенської Церкви на Сході.

Здавалося б, що з прийняттям християнства у візантійсько-слов'янському обряді Україна стає церковною провінцією візантійського патріархату й в слід за тим бере живу участь, будучи безпосередньо від нього залежною, в долі й недолі візантійського патріархату. На ділі виглядає воно зовсім інакше. Зв'язки з Римом не тільки не порвалися (хоч між царгородським патріархатом і Апостольською Столицею уже від часів патріарха Фотія 866 р. були інколи напружені взаємини), але щораз більше затіснялися. Україна цілковито не цікавилася схизмою, яка від

Св. Евхаристія.
(Собор Михайлівського Золотоверхого монастиря)

866 р. поволі кріпшала і хоч на якийсь час пригасала, скінчилася розколом за патріарха Керулярія 1054 р. Але й тоді, як побачимо, Україна в цьому роздорі участі не брала. Для української Церкви докази патріарха Фотія (напр., що папа й чотири східні патріархи, тобто царгородський, єрусалимський, олександрійський і антиохійський є собі рівні й папа не має права очолювати Вселенську Церкву, бо очолювати Церкву може тільки Собор, зложений з чотирьох патріархів і папи) були зовсім чужі й беззмістовні. Наш літопис в зударі Рим-Візантія бере сторону папи. Коли у Великоморавській державі зустрілися св. Кирило й Methodій з місіонерами латинського обряду, які обвинувачували їх

перед папою Миколою I, як еретиків, папа Микола I з уваги на те, що брати були висланниками Фотія, покликав їх до Риму для оправдання, але коли вони прибули туди 867 р., папа Микола I уже був помер. Наслідник його Адриан II прийняв слов'янських апостолів дуже ввічливо і Методія затвердив великоморавським архієпископом (бо Константин вступив під іменем Кирила до монастиря у Римі). Цю подію передає нам наш літопис "Повість временних літ" незвичайно цікаво: "як це почув папа римський, зганив тих, що гудять слов'янські книги і сказав:

Св. Евхаристія.
(Собор Михайлівського Золотоверхого монастиря)

хай сповниться книжне слово, що всі народи прославляють Бога, і друге: всі проповідуватимуть різними мовами Богу велич так, як їм дасть св. Дух проповідувати. Коли ж хто ганить слов'янське письмо, хай буде відлучений від Церкви, поки не поправиться; бо це вовки, а не вівці, що їх греба пізнати по їх плодах й берегтися їх". Таким чином автор літопису, чернець печерського монастиря (остаточна редакція літопису "Повість временних літ" була в другому десятилітті XII ст.) вважає всупереч поглядам візантійського патріарха папу найвищим і вирішним чинником у справах Вселенської Церкви,²⁸ бо він має право виключати з Церкви.

Князь Володимир вже не тільки стоїть в тісному зв'язку з Апостольською Столицею (до Києва прибувають послы від папів Івана XV (985—996) і Сильвестра II (999—1003), але й допомагає чинно місіям латинської Церкви. В 1007 р. з Угорщини прибуває до Києва архієпископ св. Бруно-Боніфатій з німецького княжого роду, що був місіонером між Слов'янами й Уграми, а тепер вибирався на місію до Печенігів, тодішніх найбільших ворогів України. Кн. Володимир гостив його дуже сердечно й відраджував йому, з уваги на його життя, йти між диких кочівників, бо, як каже літописець, “мав лихий сон”. Але коли Бруно не відступив від свого наміру, князь Володимир особисто два дні товаришив йому аж до кордонів своєї держави. Місія св. Бруна була успішна, він не тільки повернувся на християнство значну частину Печенігів, але й замирив їх з кн. Володимиром й вернувся до Києва, висвятив тут єпископа для Печенігів, який разом з одним із синів кн. Володимира вернувся між Печенігів продовжувати місійну працю. Та найяскравішим доказом невідкорення української Церкви візантійському папріярхатові була первісна організація Церкви на Україні.

ПРАВНЕ СТАНОВИЩЕ ЦЕРКВИ В КИЇВСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

За часів князя Володимира Церква на Україні була в основному побудована на зразок західньої латинської Церкви, до чого, як побачимо із дальших сторінок розвитку Церкви в Україні, рішуче не допустив би був київський архієпископ Візантієць. Це могло бути заслугою тільки єпископів Болгарів. Князь Володимир мусів бути добре ознайомлений з організацією Західньої Церкви: на це вказують численні папські посольства, які прибувають до Києва, як перед хрещенням князя Володимира в рр. 986 і 988, так і після хрещення в 991 р., 994 р., і 1001 р. Мета цих посольств сьогодні ще неповні в'яснена, але що при нагоді побуту папських легатів в Києві велися дискусії й устійнювано схему організаційну Церкви на Україні, про це сумніватися годі. А доказом цього знову ж ієрархія української Церкви: князь Володимир назначив біля себе прибічну т. зв. боярську раду, яка складалася зі старших дружинників, бояр і єпископів. І за зразками Заходу архієпископ Києва займав у цій раді найвище становище після князя, був його заступником. Для будування й устаткування церков, удержання ієрархії і духовенства назначив князь Володимир десятину всіх княжих доходів. Цією великою фундацією, яка повністю забезпечувала розвиток молоді Церкви й містилася при церкві св. Климента в Києві — вона й з цього часу стала зватися Десятинною Церквою — завідував єпископ Настас, перший керівник і управитель цього фонду. І саме цей десятичний фонд це один з найбільших доказів, що князь Володимир за зразок організаційної схеми для Української Церкви узяв не Візантію, а Західню Церкву, бо цього

Ізборник кн. Святослава з 1073 р.

роду фонд, відомий і поширений на Заході, був у Візантії не тільки невідомий, але з уваги на державний і церковний устрій Візантії просто немислимий. Десятина, призначена для духовенства, була відома й принята на Заході ще від апостольських часів і це було своєрідним звичаєвим правом. Це бачимо з писань св. Іринея, св. Кипріяна, св. Амвроза й ін., які не тільки потверджують десятину, але й накликають до уділю-

З фресків церкви Київського Кирилівського монастиря

вання її. Де тільки приймалось на Заході християнство, там існувала десятина. Король Карло Великий (в 779 р.) проголосив десятину публичним обов'язком.²⁹ Натомість візантійська Церква десятини не знала. І хоч це є безспірним доказом, що кн. Володимир, організуючи Церкву в Україні, брав за основу західні зразки, десятина в Україні різнилась від десятини на Заході: на Заході була вона загальним датком вірних, в Україні дотацією з княжих доходів. І ця матеріальна залежність української Церкви від держави — чи згодом уряду свого чи чужого — ця залеж-

ність, чи сказати б сьогоднішнім означенням, своєрідне удержавлення Церкви являється однією із щілин у величавій будові християнської Церкви св. Володимира Великого.

У своїх початках ієрархія української Церкви візантійською не була. Вона старалася створити правні основи для своєї незалежності, для розвитку духовенства в окремий, побіч боярства, суспільно-громадський стан. Тому й не диво, що згодом, коли київський митрополичий престіл опанували візантійські митрополити й почалося перше переслідування української Церкви, нарід почав домагатися канонізації свого великого князя і княгині Ольги, візантійські митрополити київської Церкви не хотіли до цього допустити.

Церковно-політичні зв'язки князя Володимира з Болгарією і Римом, його мудра поведінка спротиву закріпощення української Церкви світською владою, побудова ієрархії української Церкви не на лад візантійської Церкви — це був непростимий “гріх” в очах грецьких владик, що опанували київський митрополичий престол. Ясно, що Візантія довго не признавала святости ні св. Володимирові, ні св. Ользі.³⁰

В слід за тим князь Володимир починає будувати церкви. Перші церкви були дерев'яні, бо літопис зазначає про це: “рубати храми”, то значить тесати. Церкви будовано звичайно на тих місцях, де стояли ідоли, й так напр. церква св. Василя в Києві стояла на тому місці, де стояв ідол Перуна. Згодом ці церкви — твердині віри, стають вогнищами культури.

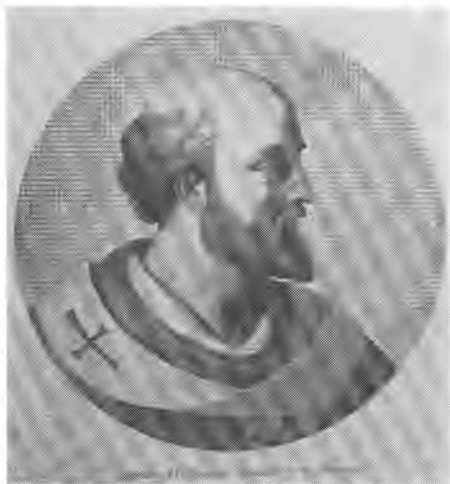
Царгородський Патріарх Фотій.

Християнство ширилося на Україні щораз більше, так що треба було щораз то більше священників. Грецькі священники не розуміли мови й тому більшість священства мусіли бути Болгари. Щоправда згадки в літописах про це не маємо, але тому, що Болгари були проти Візантії і їх охридський архієпископ був автономний і безпосередньо залежний від Риму, зрозуміло, що з літописів усунено все те, що торкалося заслуг болгарського духовенства в початках творення української Церкви. Але щоб як найшвидше підховати своїх священників, князь Володимир заснував у Києві школу для охрещених боярських дітей. Згодом оснував князь Володимир цю першу нашу культурну установу за зразками візантійськими, бо візантійське шкільництво й освіта стояли тоді значно вище, як на Заході, та ближчих подробиць про це не маємо. В київській школі вчили в першу чергу слов'янської і грецької мов. Для слов'янської мови використовувано болгарські переклади св. Отців, для грецької мови твори св. Отців Сходу. Крім цього вчили астрономії, для пояснення укладання пасхалій, геометрії, тобто початків сьогоднішньої географії та аритметики, основні речі з математики. Вчителями цієї школи, (за словами літопису, “книжное поученіє”), були Болгари й Греки. В другій половині XI ст. повстають такі школи в кожній єпископській столиці. Згодом повстають монастирі й із них виходять нові лави наших священників.

Християнство на Україні де в чому не тільки справило, уліпшило, а то й нові вартості й цінності придбало, але й де у чому цілковито змінило дотеперішній світогляд наших предків. Це в першу чергу бачимо на законах, які основно змінилися: те, що перед тим було звичаєм (многоженство, наложництво), тепер стало гріхом, те, чого зовсім не було, стало законом, напр. невільник, що висвятився на священника, ставав вільним, з приводу смерти господаря деякі невільники ставали вільними (т. зв. задушевні), Церква карала за вбивство невільника церковними карами й т. д.³¹ Не тільки в письменстві, в образотворчому й архітектурному мистецтві, моралі й звичаях, але й у праві — словом, у кожній ділянці культурно-суспільно-державного життя християнство поклато свою тривалу печать.

Як вже згадувано, князь Володимир не хотів узалежнювати новооснованої української Церкви від держави й, хоч користувався зразками візантійського права, дав цим основу до створення українського церковного права, згідно з бажанням бачити українську Церкву адміністративно самостійною, бо догматично вона була об'єднана з Римом. Це бажання дати підвалини до створення українського церковного права бачимо передусім в т. зв. Церковних Уставах князів Володимира і Ярослава і в Номоканоні.

Церковні Устави це окремішні пам'ятники княжого законодавства. На жаль, в оригінальному тексті вони не збереглися і є поважні докази,

Папа Сильвестер II (999-1003)

Папа Іван XV (985-996)

що як Церковний Устав князя Володимира з XIII ст., поміщений у Синодальному Збірнику, де містився теж і найстарший список “Руської Правди”, так і Церковний Устав князя Ярослава з XIV ст. це фальсифікати. Але й один і другий — це поважний вклад в історію джерел і постанов церковного права, і хоч форма цих списків не є оригінальна, але безумовно як постанови так і компетенція церковного суду відносно осіб і справ, про що говорять обидва Церковні Устави, мусіли хоч частинно опиратися на реальній правді.³²

Номоканон або Законоправила це був збірник церковного права у Візантії. В Номоканон входили правила Апостолів, Отців Церкви, вселенських соборів, тобто канони, а далі й поодинокі закони візантійських імператорів відносно церковних справ (номой). У Візантії було два номоканони: Івана Схолястика, уложений в VI—VII ст. і другий т. зв. номоканон Фотія, який повстав около VII ст. і був справлений Фотієм. Номоканон Схолястика з’явився на Україні зараз по прийняттю християнства, і потому номоканон Фотія. Крім цього були відомі на Україні ще інші збірники права, як “Еклога” себто “Ізбраніе законів”, “Прохирон” й ін., яких частинно вживано в церковних судах.

Номоканон редакції Івана Схолястика на Україні (зберігся до наших часів рукописний збірник з XIII ст.)³³ є безсумнівно походження болгарського. Він складається з двох частин. В першій частині містяться т. зв. апостольські правила, тобто правила перших 4-ох вселенських соборів, шести місцевих і св. Василя Великого (329—379). Поділено їх на 50 наголовків. В другій частині є новелі цісаря Юстиніяна (около 182—565 р.) щодо церковних справ, поділені на 87 наголовків. Немає канонів соборів з рр. 861 і 879, що їх Апостольська Столиця не признає;

як здогадуються історики права, переклав цей номоканон св. Методій (†885) апостол Слов'ян, учні якого занесли його до Болгарії, де його доповнено й звідтіля, як і Богослужебна мова, прийшов він на Україну. Номоканон Фотія знову, що складався теж з двох частин, де в першій був систематичний покажчик до канонів, які містилися в другій частині, прийшов на Україну теж в болгарському перекладі, як вже згадано, й не в останній редакції Фотія, якби треба було сподіватися, бо теж без правил двох соборів (з 861 і 879 рр.) непризнаних Апостольською Столицею. Уже те, що збірники церковного права, яке являється основною частиною церковного устрою, прийшли на Україну з Болгарії і то без протиримських вставок, вказує на те, що єрархія, перші київські митрополити, походила з Болгарії і була в злуці з Апостольською Столицею.

Судівництво в Київській Державі ділилося на три роди: були державні суди, приватні і церковні. І саме під церковні суди підпадали т. зв. церковні люди, тобто всі ті, які в якомуньбудь відношенні стояли до Церкви. Значить не тільки духовні, що походили з різних клас суспільства, боярів, городян чи селян, але й родини духовних і церковна служба й всі бідні, каліки чи сироти, якими Церква опікувалася, шпиталі, заїздні доми, люди позбавлені опіки громадянства й т. зв. ізгої. Спершу тільки духовенство мало свій окремий суд і не платило ніяких данин, згодом під церковний суд підпадали всі церковні люди і навіть всі вірні, які прогрішилися чимнебудь проти морального ладу, подружжя, релігії, належали до церковного суду навіть справи спадкові. Але тому, що судження приносило величезний дохід, князі почали відбирати церковним судам світські справи, залишаючи їм тільки духовні. Цікавою була т. зв. кляса церковних людей, звана ізгоями, тобто людьми викиненими із життя. Церковний устав князя Володимира подає чотири причини ізгойства: коли попович не навчився грамоти, ставав ізгоєм, коли холоп викупився і був без засобів до життя, коли купець збанкрутував і коли з уваги на право старшинства князь опинився без князівства — всі вони ставали ізгоями й ними опікувалася Церква.

Предсідником церковного суду був владика, але його завжди заступав котрийсь із делегованих крилошан. Коли позивалося двоє людей, один світський і другий церковний, то тоді судив їх мішаний суд. Спочатку контролювало духовенство теж ваги й міри, одначе згодом цим урядом кермував княжий урядовець, т. зв. тисяцький.

Одна десята частина княжих доходів йшла для єпископа і знову ж одна десята доходів вірних для пароха. В початках Церква своїх власних земельних маєтків не мала, щойно в другій половині XI. ст. Церква стає земельним власником.

Таким чином Церква в Київській Державі мала своє власне судівництво, свою власну адміністрацію, свої власні закони й була своерідною державою в державі. Кажемо тому своерідною державою, бо, коли по-

УОГЖПОПОУШТАИЖ
 ШТЖДЕНСТВОУ
 ІЖТНЕТИНТАКІ
 БОИФАЛЛОМОКНЕЛЪ
 СВНЖЪАЛЮИОНРЪ
 ТЪМОИ НЖАЕНОИ
БЫИША ПОСЛА
 КНЕШЖЕОУ ВЛА
 ДОУШТААГОРАДНЕ
 ЗОУДНИ ПРОСТРЕ
 ТНЕОНАЪ ПОВЕЛЪ
 БОПАГОУЕНЪМАРА

НЫРАДРЪШНТИ
 ЖИХЪИМАЛЖАХОУ
 ИЖЕБОНАЕППОУ
 СТНЕЪТОЛНКОЖЕ
 ТЪТЪЖСЪТБОН
 ШАСЕЖЕОУБОНСАО
 БАВНОКЪИН АШТЪ
 БЪСТАМЕБЪТЪПРО
 РОКЪНАНЕНДАНЪ
 НЫНАДЕТЪУМАЛИ
 НИИНАУЖАНА
 ПОНДЕТЪУМАЛИ

Изборник кн. Святослава з 1073 р.

рівняємо правне становище Церкви на Заході, тобто в римській державі, починаючи від IV. ст., і правне становище Церкви на Сході, бачимо, що Українська Церква, хоч і зорганізована на західних і східних зразках, правно зберегла свій своєрідний український стиль. Причиною цього були зовсім інші обставини, серед яких розвивалася Церква на Україні: освічене болгарське, а згодом грецьке духовенство стояло вище культурно від світської влади й тому не могло підпасти повністю під світську владу так, як у Візантії, де панував монарх; у нас був вічевий лад і князі були залежні. А коли напр., на Заході духовні були звільнені повністю від військової служби, на Україні тільки частинно: духовні, що одержали свячення в диякони, були звільнені від загального ополчення, натомість духовні нижчого ступня (чтець, півець, піддиякон) і церковні люди, у випадках проголошення загального ополчення, звільнені від військової служби не були. Були випадки, коли немилий князеві єпископ мусів уступити, або коли князь був посередником між духовними у спірних релігійних справах. І з другого боку митрополит київський проводив часто вічем, а перемиський єпископ (Західні Землі України) очолював навіть боярську партію, як це бачимо з Галицько-волинського Літопису під 1241. р. В Київській Державі між Церквою і державою панувала взаємна виміна як впливів, так і засобів влади і це саме творче в кожному напрямі співжиття давало не тільки основу сили й могутости Київській Княжій Державі, але й створило підбудову для такого швидкого й буйного розвитку культури й мистецтва X—XIII. ст.

ПЕРШІ КИЇВСЬКІ МИТРОПОЛИТИ Й СОБОР 1051 Р.

Досі йде ще суперечка про те, хто був першим Київським митрополитом: Михайло, Лев, Теофілякт чи Іван?³⁴ Найбільш правдоподібним являється здогад, що таки першим київським митрополитом був Іван (около 1007—1020 рр.), згадку про якого маємо в т. зв. Ніконівським Літописі, компіляції з пол. XVI. ст., куди ввійшло багато старих записок. В Миней з XII. ст. збереглася теж Служба св. Борисові й Глібові, що її автором є митр. Іван (Творение Іоана митрополита руськаго) й про нього є теж вістки в чужих джерелах. В літописі під 1008 р. згадано, що він збудував камінну церкву св. Апост. Петра й Павла в Києві, поставив камінну церкву Воздвиження Чесного Хреста в Переяславі й зайнявся проголошенням святыми князів Бориса й Гліба, зокрема укладаючи на зразок стихир верховним Апостолам, стихирі в честь св. Бориса й Гліба. Безсумніву, Греком митр. Іван бути не міг, бо митрополити Греки не тільки не сприяли проголошуванню святыми святців Української Землі, але митр. Юрій, Грек, ще в 1070 р. не вірив у святість Бориса й Гліба. Тимбільше Грек не склав би по слов'янськи стихиру в честь святих князів. Не міг бути митр. Іван Українцем, бо ледве чи

на Україні в цей час міг бути уже відповідний кандидат. Найправдоподібніше був це Болгарин, висвячений в Охриді для Руси.

Невідомо теж, хто був київським митрополитом після 1020 р., коли то немає уже ніякої вістки про митр. Івана й щойно в 1039 р. згадується в літописі, що митр. Теопемпт посвятив Десятинну церкву. Здогад, що в рр. 1021—1030-тих київським митрополитом був Олексій, званий Болгарином, не є цілком певний, бо як пізніше джерело (з 1748 р.)³⁵ показує, Олексій міг бути легатом папи Венедикта VIII. (1012—1029), присланим на посвячення церкви св. Софії, яку збудовано в 1017 р. Не виключено, що київський митрополичий престіл був якийсь час необсаджений, або може невідомого імені митрополит Болгарин з років 1020—1030-тих так був ненависний Візантії, що його прізвище викреслено старанно з усіх літописів і пам'яток цього часу.

Під роком 1039 наш літопис згадує митрополита Києва Теопемпта, якого бачимо як останнього на синоді у Візантії в 1040 р. Бо київська митрополія, яка своїм простором перевищувала всі візантійські провінції — а візантійському патріархатові підлягало тоді около 70 митрополій — хоч і існувала в самостійній державі, була однією з останніх в черзі.

Не диво, отже, що після смерти митрополита Теопемпта (невідомої національності, 1051 р.) на першому соборі Української Церкви, що його скликано з доручення кн. Ярослава Мудрого, київським митрополитом вибрано Українця, ченця Іляріона.

І хоч цей собор 1051 р. проходить у дослідах українських істориків непомітно, як одне з явищ невеличкої ваги, на нашу думку, цей собор являється одним із найкращих свідоцтв змагань наших архиєреїв до повного визволення Української Церкви з-під впливів візантійського патріарха.

Перший собор української Церкви 1051 р. в Києві, вибір та настановлення київським митрополитом ченця Іляріона, що дав почин Печерському монастиреві, та якому приписують один з найкращих творів староукраїнської літератури „Слово о законі і благодати“, — що відбулися без згоди візантійського патріарха, це не тільки перший почин до повної автономності (в з'єднанні з Римом) української Церкви, але й зірвання з візантійським патріархатом. І беручи до уваги, що роздор між Східною і Західною Церквою почався офіційно 1054 р., приходиться ствердити, що українська Церква зірвала фактично з Візантією три роки раніше, тобто 1051 р.

Сталося це за панування одного з найпобожніших, високоосвіченого на свій час володаря Київської держави, кн. Ярослава Мудрого (1019—1054), про якого літопис згадує, що при ньому “нача вѣра хрестьянська плодитися и раширяти”. Він то велить в 1044 р. викопати кості князів Ярополка й Олега Святославичів,³⁶ що померли поганями,

Св. Василій Великий.
Мозаїка в Соборі Св. Софії в Києві

Св. Іван Золотоустий.
Мозаїка в Соборі Св. Софії в Києві

доконати над ними обряду хрещення і положити в Десятинній церкві, він робить заходи про канонізацію кн. Бориса й Гліба, за його панування поширюється християнство на далекі колонії української княжої держави, ростово-суздальську, муромську й рязанську землі. Ярослав Мудрий в 1037 р. відбудовує спалену (в 1018 р.) дерев'яну церкву Премудрости Божої, св. Софії, в Києві цей величавий пам'ятник християнської культури й мистецтва княжої України, віддаючи тоді український нарід Пречистій Богоматері під покров, він будує храми й основує бібліотеки й школи, дає тривкі підвалини ростові культури. Коріння культу Пречистої Богоматери, що згодом розростається широко по українській землі, головню в XIV—XV і XVII. ст. (перші Марійські товариства на Україні) після упадку української держави,³⁷ треба, на нашу думку, шукати саме в епосі володіння кн. Ярослава Мудрого.

Одружений з Інгігердою-Іриною, дочкою короля шведського св. Оляфа Скетконунга (955—1021), заприятелений з королем Норвегів св. Оляфом Кірре, який згинув мученичою смертю в 1030 р., коли повертався з гостини у Ярослава в Новгороді, кн. Ярослав був цілком чужий духові Візантії. Тоді, коли Захід жив різномодним життям, уся духовна істота Візантії розвивалась під суворою контролею держави й до найбільшої потуги зцентралізований апарат держави слідкував за

Св. Володимир, Борис і Гліб.

усіма проявами духового життя. Особливо уважно слідкували у Візантії за тими, що їздили на Захід, щоб, мовляв, вони не заразились еретичними ідеями, і таких еретиків карано смертю або засланням.³⁸ А між тим тодішній двір кн. Ярослава, на якому говорили п'ятьма мовами, був явним запереченням духової істоти Візантії: ще ніколи таких живих зв'язків Києва зі Заходом, як за часів кн. Ярослава не було. Ці зв'язки тривають і після смерти кн. Ярослава, бо, коли в нещасному для Англо-Саксів бою біля Гастінгсу дня 14. жовтня 1066 р. гине король Гаральд і влада переходить в руки нормандського князя Вільгельма, вдова Гаральда з дочкою Гідою находить захист на київському

дворі й згодом Гіда стає дружиною кн. Володимира Мономаха. На дворі кн. Ярослава находять захист сини англійського короля Едмунда, Едвін й Едвард, що їх прогнав з Англії данський король Кнуд Великий,³⁹ дочки й сини кн. Ярослава одружуються із західньо-європейськими королями й князівними так, що завдяки цим посвояченням кн. Ярослав і увійшов в історію з іменем "тестя Європи".

І хоч в цьому часі наш літопис не нотує безпосередніх зв'язків Києва з Апостольською Столицею (хоч здогадно вони мусли бути), вже на основі листа папи Миколи II. до Анни Ярославни, королеви Франції, та на основі того факту, що послі папи Льва IX. після викляття патріярха Керулярія в 1054 р. вертаються з Царгороду окружною дорогою через Київ до Риму (після смерти кн. Ярослава Мудрого), можна ствердити, що в цьому часі зв'язки Києва з Апостольською Сто-

Св. Борис. Поучення із проповідей св. Івана Золотоустого з XII ст.

лицею були безпосередні й живі. Уже само одруження кн. Анни з королем Генрихом I. є безспірним доказом тодішнього повного співжиття й з'єдинення Руси-України з Римом.

Около 1049 р. з Парижу в Київ прибуває посольство під проводом двох єпископів Франції, єп. Готіє з Мо й єп. Рожера з Шальон С. М., щоб сватати дочку кн. Ярослава Анну за короля Франції, Генриха I. Вінчання кн. Анни з королем Генрихом відбулося цього ж року в Раймсі. Через 8 років подружжя було бездітне й завдяки молитвам королеви Анни до св. Вінцентія, в якого честь Анна збудувала церкву в Сенліс, вона приводить на світ трьох синів, Филипа, Роберта й Гуга. У своїх родинних клопотах Анна звертається до тодішнього папи Миколи II. і, як бачимо з листа, що зберігся до сьогодні,⁴⁰ папа не тільки відповідає їй із повною пошани сердечністю, але кріпить її у вірі, щоб вона старалася вплинути на свого чоловіка, “нашого сина короля, аби він злагіднив володіння побожністю і справедливістю” та просить її, щоб повчила своїх “світлих нащадків, щоб у перших хвиликах дитинства з молоком виссали любов до свого Творця”. І хоч не знаємо листа королеви Анни до папи Миколи II., але з цієї відповіді папи можна легко ствердити, з якою пошаною і довір'ям Анна Ярославна поставилась до тодішнього керманича Апостольського Престола й що цю пошану та довір'я до голови Вселенської Церкви вона винесла з дому від батьків, бо, як бачимо з листа папи, не набула її на французькому дворі, ні не перейняла її від свого чоловіка короля Генрика.⁴¹

Уже при кінці життя вел. князя Володимира (ум. 1015) Україна мала шість зорганізованих єпископств: Київ, Чернігів, Новгород Великий, Білгород, Володимир Волинський і Перемишль. Всі ці єпископства були обсажені здогадно Болгарами, або архиєреями неприхильними Візантії, бо про них маємо дуже скупі вістки в літописах. Брак вісток про перших київських владик може бути “небезпосереднім” доказом, що на київському престолі сиділи владики, якщо не ворожі візантійському патріярхатові, то принаймні неприхильні. Перший Собор української Церкви, тобто вибір київським владикою народженого й вихованого на Україні ченця Іляріона, доказує, що 1) якщо справді один із київських владик попередників Іляріона, захотів піддати українську Церкву візантійському патріярхатові, або, якщо справді вона була ще з часів хрещення — як цього хочуть деякі московські православні історики — безпосередньо залежна від візантійського патріярха, то цей вибір являється виповідженням послуху своєму безпосередньому зверхникові, тобто візантійському патріярхові; або 2) якщо українська Церква від самого початку свого існування була незалежна, а тільки в організаційному зв'язку з охридською Церквою а через неї в канонічному зв'язку з Апостольською Столицею — так, як це твердять деякі українські католицькі історики, то цей вибір доказує, що українська Церква в 1051

Софійський Собор в Києві. Портрет Анни Ярославни, королеви Франції

була вже така сильна й зріла, така переконана у своїй місії на Сході Європи, що не побоялась стати в ряди незалежної від Греків, стати авангардом вселенської Церкви. І в якийнебудь спосіб ми б не розглядали факту рукоположення на київського архиєрея ченця Іляріона, вислід буде завжди той самий. І тому тепер стане нам ясно, чому ця, величезної ваги для нашої Церкви, історична подія пройшла безслідно для дослідників церковного питання Слов'янського Сходу: деякі православні московські дослідники не могли її насвітлити повністю, бо це було б для їхніх штудерно побудованих підвалин для борні з Римом вирішним, нищівним ударом і тому вони старалися цій події надати льокального, місцевого характеру; знову ж деякі українські православні історики, заражені московським православ'єм, виховані під кутом ненависти до латинської Церкви, так свого часу непопулярної на Україні завдяки насильно поширюваному католицизмові, передусім заслуженим в Західній Європі, а скомпромітованим завдяки державницькому імперіялізмові Польщі на українських землях Чином ОО. Єзуїтів, пройшли теж мимо цієї події, не стараючися її піддати аналізу; знову ж західньо-європейські дослідники східньо-слов'янського церковного питання ішли і на жаль, ідуть виключно за московською інтерпретацією праджерел східньо-слов'янської Церкви й обговорюючи Східню Церкву територіяльно, ясно, не звертали більшої уваги на цей історичний факт, що в комплексі питань Церкви цілого слов'янського Сходу не має такого далекосяглого значення, як має він для історії української Церкви.

Згадуваний в каталогах київських митрополитів під 1055 р. митрополит Єфрем (тобто рік після смерти князя Ярослава Мудрого), міг бути справді протимитрополитом Іляріона, якого царгородський патріарх вислав на Україну, щоб паралізувати діяльність українського владика. Що він не є тотожний із митрополитом Єфремом, згадуваним в літописі під 1089 р., це певне; можливе теж, що згаданий Єфрем являється митрополитом з Преслава, з Болгарії, бо він бере участь в перенесенні мощів св. Теодосія до церкви св. Успення в Києві.⁴² На всякий випадок постать митрополита Єфрема, згаданого під 1055 р., неясна, так як і невідомо, бо ми ніде не находимо згадки, що в тому часі Іляріон помер.

Черговим київським митрополитом, що його згадує літопис, є митрополит Юрій з 1072 р. Теж ні один літопис південної групи, ні найстарші списки Лаврентіївський й Іпатський про митрополита Єфрема не згадують. Єфрем — висланник Візантії — міг би жити тільки в Переяславі, де княжив князь Всеволод, одружений з дочкою візантійського цісаря Константина Мономаха. По всякій імовірності, на українсько-візантійському дворі князя Всеволода, кудю йшли на Україну й де сновано візантійські інтриги князів Всеволода й Святослава із Чернігова проти київського князя Ізяслава, міг осісти і висланник візантійського

патріярха протимитрополит (Єфрем). Якщо б цей згод був правдивим, то на українських землях уже 67 років після офіційного проголошення християнства настає розкол в середині Церкви і є два митрополити: один, вибраний згідно з правилами української Церкви київський митрополит Ляріон і другий ємісар візантійського патріярха, митрополит Єфрем, який гостює на дворі зятя візантійського цісаря, князя Всеволода, в Переяславі. І мабуть з цього часу переяславські єпископи присвоїли собі титул митрополита, бо перший переяславський владика Петро (помер около 1070 р.) є ще єпископом, але черговий Єф-

Св. Теодосій благословить у своїй печері кн. Ізяслава I.

рем з 1090 р. має уже титул "митрополит руський". Сьогодні уже важко повірити здогадам московських істориків Церкви, мовляв, Переяслав був першим осідком київських митрополитів.⁴³ Малий удільний городок, на пограниччі степової України, під безперервною загрозою нападів орд Печенігів, рішуче не міг бути першим осідком київських владик. Натомість ближчий до правди є здогад, що візантійський патріярх, з уваги на можливість осідку свого ємісара у Переяславі, за згодою а може навіть і на прохання патрона переяславського єпископства князя Всеволода, підніс Переяслав до гідности митрополії, тим більше, що таким чином силою свого становища в ієрархії митрополит переяслав-

ський міг суперничати з митрополитом київським як рівний з рівним, що й згодом сталося у 80-их рр. XI. ст. Перший наступ на самостійність української Церкви зроблено було б з успіхом, діяльність київського митрополита Іляріона можна було не тільки контролювати, але й параліжувати.

Чи вибір на київського митрополита ченця Іляріона був схизмою української Церкви в ставленні до візантійського патріархату — є сьогодні відкритим питанням. Можна погодитися радше, що воно схизмою не було, так як пізніше (із митрополитом Климом Смолятичем). Ісповідання віри митрополита Іляріона — якщо воно автентичне — не дає ніяких натяків на схизму: “до соборної й апостольської Церкви приходжу, з вірою молюся, з вірою виходжу” . . . “вірю в сім соборів правовірних Отців, кого вони відкинули, того й я відкидаю, кого вони проклинали, того й я проклинаю, а що вони передали в своїх писаннях, те приймаю”.

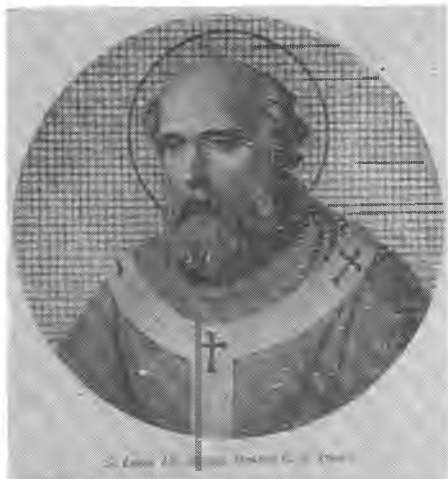
ВІЗАНТИЙСЬКА СХИЗМА Й УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА

Сьогодні, із перспективи століть, уже зовсім ясно, що розлам, який стався в 1054 р., крім особистої амбіції й гордовитости візантійських патріархів, спершу Фотія, а згодом Керулярія, мав теж і суттєві основи. Найновіші історики, і католицькі і православні, обговорюючи об'єктивно причини роздору, стверджують, що вина була в немалій мірі теж і по стороні папських легатів, головно кардинала Гумберта, який своїм палким темпераментом погіршив уже й так напружену атмосферу, хоч мав за собою тодішнього візантійського імператора Константина IX. Мономаха. З другого боку знову рішучість і непохитність тодішнього патріарха Михайла Керулярія, який навіть виступив проти волі імператора і який уже довго і послідовно формував опінію духовенства й загалу проти Риму, не могла подавати ніякої, найменшої навіть надії на якенебудь замирення між Римом і візантійським патріархом. Полягодження першого спору між Римом і Візантією (886 р.) та після короткого конфлікту через тетрагамію ⁴⁴ (тобто спору за канонічну дійсність (важність) 4-го подружжя, коли то ім'я папи викреслено із візантійських диптихів) наступило святочне проголошення об'єднання обидвох Церков. На уступки пішла Апостольська Столиця, хоч заперечила царгородському патріархові титулу вселенського, титулу, що не мав правних основ, і яка цілковито не мішалася у внутрішні справи не тільки візантійської, але і якоїнебудь Східної Церкви. Черговий спір почався з уваги на суперечність інтересів обох імперій на терені південної Італії, отже за основу свою спір цей мав спершу світсько-політичний характер. Батько першого роздору, патріарх Фотій, що здогадно помер католиком — був талановитим письменником й одним із кращих інтерпретаторів

св. Письма і його твори, в яких він виступав проти Риму, із його смертю не забулися. Значить, коли йде про історичний факт, то Вселенська Церква духово була уже розколена з кінцем другої половини IX. ст. Спiр поглибився, коли Візантія знищила самостійність Болгарії й церковну самостійність охридського архієпископства. Маючи під своїми беззастережними впливами Антіохію, Південну Італію, Болгарію, Македонію, і Сербію, візантійський патріархат міг справді мріяти про грецьку вселенськість, тим більше, що рівнобіжно в X. ст. Апостольська Столиця, а з нею і римська Церква, почала переходити важку кризу.

Тодішня соціальна криза цілої Західної Європи, творення февдальної системи правління відбилосся болючо на римській Церкві. Апостольська Столиця стає знаряддям боротьби політичних партій, а вслід за тим в життя Церкви вкрадаються різні надужиття, корупція, упадок дисципліни, обичаїв, до чого приєднується неграмотність нижчого духовенства й т.д. На Апостольському Престолі поруч кількох визначніших пап (Іван IX., Венедикт IV. і Венедикт VII., Григор V., Сильвестер IV.) бачимо цілу низку володарів, які не доросли були до завдань хвилини. І саме цьому важкому занепадові римської Церкви треба завдячувати те, що очі деяких чільних постатей української Церкви зверталися частіше на Схід, де стан Церкви порівнюючи був кращий і де українська Церква, безумовно, тільки з політично-імперіялістичних мотивів Візантії була предметом більш дбайливого зацікавлення, як в Римі.

Підложжя роздору, почин до нього дав царгородський патріархат і то всупереч державним інтересам Візантії. А саме коли французькі Нормани почали все більше завойовувати південну Італію, патріарх Михайло Керулярій († 1059 р.), який ненавидів Рим і навіть у своєму часі викреслив із синодика, тобто з числа святих, св. Теодора Студита, тільки тому, що він був беззастережним прихильником Риму, почав насильно викорінювати латинський обряд в південній Італії і на Сицилії і заводити грецький. Хоч римська Церква не ставила перешкод поширюванню грецького обряду, та насильні методи патріарха Керулярія викликали обурення не тільки в Римі, але й у самій Візантії. Щоб оправдати свій вчинок, Керулярій починає своїми писаннями опоганювати латинський обряд, представляючи його як нехристиянський, еретичний, напівжидівський,⁴⁵ який треба насильно викорінити. В такому дусі пише він свою збірку проповідей "Паноплія проти латинян". В слід за тим починають видавати твори в такому ж самому дусі охридський архієпископ Леон, Грек, який виказує "еретичні" звичаї латинян, та чернець студитського монастиря Никита Стетат. Пропаганда патріарха доводить до того, що підбурена царгородським духовенством юрба кидається на латинські церкви й монастирі в Царгороді, руйнує їх, палить і нищить, збещещуючи при тому св. Тайни, вони мовляв еретичні, бо зладжені на пріснім тісті. І як звичайно це буває, цей погром дуже зручно використовує

Папа св. Лев IX (1049-1054)

Керулярій, щоб з уваги “на публичну безпеку” заборонити латинський обряд в столиці.

Папа Лев IX. (1049-1054) мусів стати в обороні своєї Церкви і свого обряду. Окреме римське посольство, що його очолював кардинал Гумберт, канцлер Фридрих (пізніший папа Стефан X.) і амальфійський архієпископ Петро, прибуває в червні 1054 р. до Царгороду, привозячи папські листи з домаганням відкликати наклепів і закидів на латинський обряд. Але, хоч візантійський імператор Константин Мономах з уваги на важку політичну ситуацію Візантії і намагався поладнати спір, патрі-

ярх Керулярій не хотів навіть говорити з папськими легатами. Між тим підбурюване нижчим духовенством міське шумовиння грозило погромом і папських легатів, і візантійського двора, який, мовляв, іде на руку еретикам. Не злякався і кардинал Гумберт і вирішив остаточно: 16. дня липня 1054 р. склав на вівтарі в церкві св. Софії екскомунікаційний декрет на патріярха Керулярія і його однодумців.

У відповідь на те патріярх Керулярій спалив екскомунікаційний декрет і проголосив у столиці фальшивий його переклад по грецьки, що викликало просто революцію в Царгороді. Боячися за життя папських легатів, імператор Константин порадив їм виїхати з Царгороду, що легати й зробили, прямуючи через Україну в Рим. Між тим патріярх Керулярій скликав синод митрополитів, на ньому викляв папу й цілу латинську Церкву й візав інших патріярхів порвати зв'язок з Римом. Олександрійський і єрусалимський патріярхи, які були тоді під магометанською владою, не відповіли нічого. Антіохійський патріярх Петро III., який був тоді під Візантією, не зірвав з Римом, відповідаючи, що й у Східній Церкві є недомагання, які потребують реформ. Не прилучилася до протиримської акції патріярха Керулярія теж і грузинська Церква.

Що протиримська акція Візантії, якщо навіть була й поширювана на Україні, то не мала успіхів, є чимало доказів. Що правда, у літописних легендах під рр. 986 і 988 маємо уже протиримську нотку, але сьогодні уже безсумнівно стверджено,⁴³ що дані місця літопису повстали не раніш, як у XII ст. Один з найцікавіших доказів повної відданості української Церкви Апостольській Столиці — це одна літературна пам'ятка, писана в грецькій мові, яка збереглася з часів князя Ярослава Мудрого (князь Ярослав помер 20 лютого 1054 р., тобто на 5 місяців перед

офіційним роздором). Є це відповідь українському князеві (а може архієпископові) на його запит, “яким способом римська Церква відлучилася від царгородської”? Автор подає перегляд 13 церковних спорів між Візантією і Римом, починаючи з IV. ст. аж до патріярха Сергія II. (1001-1019 р.) включно. І хоч своєю формою автор бере за зразок одно із посланій Фотія, одначе становище його цілковито противізантійське. Вину усіх роздорів автор приписує Візантії. Хто був автором цього інтересного трактату, невідомо. Що не був це священник латинського обряду, це певне, бо видно зі змісту, що писала цей твір людина грецького обряду.

Певне теж, що клятву, кинену патріярхом Керулярієм на папу й цілу латинську Церкву, не проголошувано по церквах України, бо ні наш літопис, ні інші памятки того часу не згадують про це ні словом. Коли б візантійська схизма хоч трохи була популярна на Україні, то безумовно акція чи то патріярха Фотія, чи патріярха Керулярія найшла б голосний відгомін. Адже в початках XII. ст. появляються на Україні переклади творів римських пап, а серед них найбільш цікавий переклад письма папи Льва I. про дві природи в Христі. Як довідуємося зі вступу, це письмо прислане було з Риму при кінці XI. ст., або на початку XII. ст. для князя Миколи, званого Святоша, ще поки він вступив до монастиря, тобто перед 1107 р. Це письмо, як пише невідомий з прізвища Українець, прочитано на IV. Вселенському Соборі (451 р.) і після прочитання весь Собор назвав папу “стовпом правовір’я”, тобто непомильним учителем Церкви. В тому ж часі появился на Україні переклад письма папи Григора II. до цісаря Льва Ісаврійського про почитання св. ікон, як теж переклад про життя св. Івана Золотоустого, що його написав олександрійський патріярх Юрій, а папа в житті св. Івана Золотоустого, який на Україні був дуже популярний, відіграв велику ролю.

Неменш цікавою памяtkою, яка здогадно прийшла на Україну з Болгарії і що її авторство приписують св. Методієві, хоч мабуть походження її пізніше, це слов’янське вияснення примату й Божої установи Апостольського престолу. Написане воно в полемічному тоні й було відоме вже в часах князя Ярослава Мудрого. Виглядало б отже, що все ж таки питання першенства Апостольської Столиці було на Україні обговорюване, але напевно не у візантійському дусі, не в протиримськім забарвленні. З цієї ненависти до латинства, яка була у Візантії, немає в нас ні сліду: подружі зв’язки між українськими володарями і західними католицькими династіями, згодом існування латинських монастирів і церков в Києві, Переяславі чи по інших містах України, чернечі чини ірландських Венедиктинів, Францісканів, Домініканів, що вели свою працю на українських землях, — все це доказує, що ненависть до латинства, яка згодом пробивається в нашій Церкві, є штучно заціплена й цілковито противна українській духовості.

Св. Теодосій Печерський. (Малюнок М. Азовського)

Св. Антоній Печерський. (Малюнок М. Азовського)

Та найбільш безспірним доказом, що українська Церква не взяла участі у візантійській схизмі й що добровільно не зірвала канонічної єдності з Апостольською Столицею, є те, що на синодальному акті клятви, киненої на римську Церкву візантійським патріархом Керулярієм, між підписами усіх підлеглих йому митрополитів й архієпископів інших Церков, немає підпису київського митрополита, голови тодішньої української Церкви. Чи київський митрополит був на цьому синоді й не підписав, чи не явився на згаданий синод — невідомо. На всякий випадок голова тодішньої української Церкви своєї згоди в імені своєї Церкви на відлучення від Апостольського Престолу не дав.

Головою тодішньої Української Церкви був, очевидно, митр. Іларіон і брак його підпису на синодальному акті клятви, киненої на римську Церкву Керулярієм, стверджує позитивне відношення тодішньої ієрархії нашої церкви до Апостольської Столиці. Знову ж поворот папських легатів через Україну до Риму, такою далекою окружною дорогою, довший їх побут в Києві, звідкіля вони пересилають імператорові Константинові автентичний текст екскомуніки на патріарха (бо, як відомо, грецький переклад папської екскомуніки був фальшивий) доказує, що Україна не тільки не зірвала взаємин і зв'язків з Апостольською Столицею, але що була й найбезпечнішою країною "грецької віри" на Сході, де не грозило ніщо високим представникам зненавидженої тоді на Сході, латинської римської Церкви.

Що патріарх Керулярій у своїй акції проти Апостольського Престолу не забув про найбільшу державу "грецької віри" на Сході, Україну, видно по поширюваних на Україні полемічних творах проти латинян. Але авторами їх були виключно Греки й досі не найдено ні одного твору проти латинської римської Церкви, якого б автором був Українець, член української Церкви Київської Держави. Тодішнім Українцям, громадянам могутчої Київської Держави, такі заборони, як вживати цієї самої посудини, з якої їв чи пив латинник, що було "оскверненням правовірного християнина", "стриження бороди" й т.д. були смішні й стояли нижче їх культурного рівня. Для тодішніх Українців Церква це була одна велика християнська родина, яка по цілій вселенній приносить хвалу Єдиному Богові.

Але й рівночасно з цим, не приймаючи протиримського наставлення і боронячись від візантійського впливу, українська Церква проходила і мимо грецьких ересей XI.—XIV. ст., і мимо еволюції римської Церкви X.—XIV. ст. Таким чином "Україна стояла на якомусь особливому становищі — догматично, очевидно зовсім близькому до Католицької Церкви, а не до розєднаної — мовби плекала якусь давню, рідну й дуже, дуже дорого традицію".⁴⁷

Ця традиція, це окремішність українського духа, який втілювався був повністю в рямки Церкви.

Богородиця. Сторінка з „Кодексу Гертруди“

НАПЕРЕДОДНІ УПАДКУ

Перше завдання післанництва української Церкви було сповнене: золотoverхий Київ став матірю східно-слов'янської християнської культури⁴⁸ й в тому була велика заслуга чернецтва. Не від речі сказати, що розцвіт монастирів і чернецтва на Україні був під сильним і корисним впливом Візантії. Перші монастирі на Україні постали за панування князя Ярослава Мудрого і першим організатором чернецтва був св. Антоній, який 1040 р. із Любеча на Дніпрі помандрував до Атону. Звідтіля вислано його назад на Україну: “вертайся на Русь і хай з Тобою буде благословення святого Атону, бо через тебе повстане багато ченців”. На вузькому півострові коло Сальонік, на горі Атон від X. ст. поставав один монастир за одним — так, що згодом створилася там ціла чернеча держава. В 1143 р. ченці з України оснують свій власний монастир, Ксілургу, який продовж сторіч приймає до себе паломників з України. Напр. після програного бою під Полтавою 1709 р. частина Запорожців і козацтва покидає світське життя і вступає до монастирів Атону. (До початку XX. ст. ченці чернечої республіки були більшістю східнослов'янського походження). Недалеко Києва св. Антоній найшов печеру, в якій замешкав, проводячи час на безнастанній молитві і суворому пості. Слава його святости рознеслась широко по Україні й звідусіль сходились до нього люди, прохаючи поради й помочі. Біля нього почали гуртуватись інші скитники, вибираючи собі подальші печери, й таким чином постала Києво-Печерська Лавра, матір усіх східно-слов'янських монастирів. Ставали ченцями в першу чергу люди освічені, члени княжого дому (Варлаам, згодом ігумен монастиря св. Дмитра в Києві), бояри, дружинники. Але коли інші монастирі були залежні від князів, чи від тих осіб, які їх оснували, чи їм допомагали, Печерський монастир був незалежний і займав виїняткове, окремішне місце в Церкві.

Першим організатором Печерського монастиря був св. Теодосій, який в 1052 р. став ігуменом Печерського монастиря. Чернече правило монастиря було основане на правилі св. Теодора Студита, який вміло зв'язав спільне життя ченців з відокремленістю пустинників. І спільне життя ченців дуже підкреслювалося в печерському монастирі: “Коли ти в келії проказуєш 12 псалмів, то це менше, як ти хором скажеш один раз “Господи помилуй”. Майно було спільне. Не занедбувано теж самотного життя. Під час великого посту св. Теодосій з усіма скитниками жили самотньо в печерах. Ченці заробляли передусім на прожиток фізичною працею, робили капелюхи, пряли стрижену вовну й т.і. Додержували дуже суворо посту. Чернець Нестор розказує, що харчування їхнє складалося головню з хліба й води. Тільки в суботу й неділю їли сочевицю або якусь іншу варену городовину. Письменні ченці переписували й перекладали твори грецьких і римських Отців Церкви.

Рождество. Сторінка з „Кодексу Гертруди“

Св. Теодосій коштами й заходами монастиря оснував — на зразок св. Василя — доми опіки, де находили опіку убогі й бездомні. Таким чином чернецтво в старій Україні розвинуло не тільки харитативну діяльність, але монастирі стали осередком духової культури. Св. Теодосій сам був письменником. Крім проповідей залишив він два аскетичні поучення “Про покаяння” і “Проти користливости”.

По монастирях плекається іконопис і лікарську науку. До сьогодні доховались імена ченця-маляра Алипія і ченця-лікаря Агапіта. В ділянці історіографії та життєписів Отців Церкви першими були українські ченці. Чернець Нестор складав “Повість временних літ”, літопис про найдавніші часи України, ченці Полікарп та Симон пишуть Патерик, опис життя св. Отців, чернець Григор являється першим творцем релігійних гимнів. Із Печерського монастиря виходить п'ятнадцять українських єпископів.

Своїм значенням монастирі стають все більше впливовими вогнищами на Україні. Чернецтво не тільки встряває у міжусобиці українських князів, не тільки впливає на політичну лінію одного чи другого володаря, але часом перебирає провід в житті загалу. Це в першу чергу далось пізнати в боротьбі монастирів із присланими з Візантії митрополитами-Греками, яким відмовляли послуху. Придержуючись суворо української традиції, монастирі беруть живу участь в таких суперечках, як напр. чи дозволено їсти м'ясо в свято, коли воно припадає в п'ятницю, бо всупереч візантійському звичаєві, який це забороняв, українська традиція дозволяла їсти м'ясо. Що ці палкі суперечки не створили якихсь сект, це було передусім заслугою митрополита Іляріона, який як колишній чернець і Українець з походження, висвячений проти волі царгородського патріярха, тішився загальною пошаною. Ясно, що поки на митрополитому престолі в Києві сидів Іляріон, а на княжому після смерти Ярослава (1054) кн. Ізяслав, щирий прихильник Риму, царгородський патріярхат безпосереднього доступу не мав на Україну. Та князя Ізяслава двічі проганяли з Києва, він двічі вертався і знову княжив і серед цієї суматохи невідомо, що сталося з митрополитом Іляріоном. Одні дослідники догадуються, що митрополит Іляріон, переможений Царгородом в боротьбі за незалежність української Церкви, 7 листопада 1053 р. постригся в ченці,⁴⁹ розвиваючи там свою діяльність під іменем Никона, другі, що митрополит Іляріон помер під час першого прогнання князя Ізяслава з Києва 1068 р. Користаючи з того, що на київському князівському престолі уже немає такого щирого прихильника Риму, як був князь Ізяслав, ворожа партія вибирає київським митрополитом Грека Юрія, завзятого противника папи і римської Церкви. Він здогадно є автором двох творів проти латинської Церкви “Устав Беліческій” і “Стязаніє з Латиною”, які гостро нападують римську Церкву. Але вже 1069 р. на княжий престол в Києві вертається князь Ізяслав і між

Король Ярополк Петро і його дружина Ірина. Сторінка з „Кодексу Гертруди“

ним та митрополитом Юрієм доходить до зудару. Митрополит мусів уступити перед князем і виїхати до Греції, бо в 1073 р. під час другого вигнання князя Ізяслава в Києві митрополита Юрія уже немає. Митрополит Юрій поставив проти себе українське громадянство найбільш тим, що не вірив у святість св. Бориса і Гліба, які то святі були дуже популярні на Україні, і своєю поведінкою, нехтуючи українські святощі,

викликав негодування не тільки серед широкого загалу, але й серед княжої дружини. І хоч митрополит Юрій не залишив по собі видимих наслідків провізантійської пропаганди, все ж таки повелося йому на герені Києва розколоти українську церковну опінію: на, якби це сьогодні назвати, протиримську й противізантійську. Одверта боротьба двох партій в 60—70 рр. XI. ст. на Україні це діло митрополита Юрія.

Перша партія, яку, такби мовити, очолював ігумен Теодосій, що помер 1074 р., була західньої, проримської орієнтації. Взагалі можна сказати, що західньої орієнтації були головно ченці, які, як найбільш освічені, виразно бачили користі церковної організації на Заході в протиставленні до Сходу. Зі смертю св. Теодосія одначе західня, римська орієнтація Печерського монастиря не скінчилася. В Києві княжив тоді уже князь Святослав II., прихильник візантійської орієнтації. Він саме прогнав князя Ізяслава, за що ігумен Теодосій його публично скартав, мовляв, “ти не по закону зайняв трон, прогнавши батька собі та старшого брата”, що доказує, до якої міри тоді українська Церква була незалежна, що в ім’я християнської справедливості публично виступила проти нелегального володаря. Вмираючи ігумен Теодосій поставив своїм наступником на прохання ченців ченця Степана, свого учня і духового сина. Ігумен Степан вів цю ж саму проримську лінію аж до 1078 р., тобто до часу, коли за його вірність римській Церкві прогнано з монастиря. Другу партію, провізантійську, очолював св. Антоній. В 1074 р. на вістку, що князь Ізяслав вертається назад до Києва, св. Антоній покидає Печерський монастир і разом з ченцем Ісаакієм переноситься на Лівобережжя до Чернігова, де вкупі оснують монастир Пресвятої Богородиці. За ними покидає київський монастир і визначний прихильник Візантії чернець Никон, який знову ж осідає в Тмуторокані й там освоює монастир. Уже на основі цих подій бачимо, що спір між обома партіями не прибирав гострих форм і провізантійська партія не мала серед ченців більшості. Уже сам факт, що св. Антоній, представник одної партії, назначує ігуменом св. Теодосія, прихильника другої партії, вказує на те, що духові цінності серед тодішнього українського чернецтва мали більший вплив і більшу вартість, як приналежність до поодиноких орієнтацій. Вслід за цим є це теж доказом, що й різниці між обома партіями в 60—70-их рр. XI. ст. не були ще так гостро зарисовані й не мали такої взаємно нищівної сили, як пізніше.

Від 1073 р., коли то митрополит Юрій виїхав до Греції, до 1078 р., київська митрополія була необсаджена. Здогадно завідував нею київський єпископ-помічник Михайло, білгородський єпископ. І саме в цьому часі силою наростання дружніх взаємин між Римом і Києвом і в наслідок політичного тяготіння Києва до Заходу (напередодні своєї програної за самостійність), Українська Церква пережила один зі своїх найбільших днів.

Коронування ки. Ярополка-Петра Ізяславича на короля Русі-України.
Сторінка з „Кодексу Гертруди“

КОРОЛЬ РУСИ-УКРАЇНИ ЯРОПОЛК-ПЕТРО

Шукаючи допомоги, щоб одержати назад батьківський престол, князь Ізяслав подався до польського князя Болеслава (1058-1079), але цей не тільки не дав йому її, а ще й ограбив з великої частини майна й, кажучи словами літописця, “показа єму путь от себе”. Тоді кн. Ізяслав іде в Німеччину до римсько-німецького цісаря Генріха IV. (1056-1106), а сина, кн. Ярополка висилає до Риму, щоб він там пожалувався на польського князя за віроломство, та, передаючи Русь-Україну під опіку св. Петра, просив королівської корони для себе.

Генріх IV., хоч був у спорі з папою Григором VII., (1073-1085), негайно вислав посольство до Святослава. Але склалося так, що посольство очолював єпископ трірський Бурггардт, якого сестра Ода була дружиною князя Святослава. І хоч Генріх IV. домагався уступлення Святослава з Києва, посольство вернулось з нічим і Святослав дальше залишився княжити в Києві. Міжтим в перших місяцях 1075 р. князь Ярополк Ізяславич із своєю дружиною Іриною, матірню Гертрудою і цілим двором прибуває до Риму. Тут складає він заяву вірності Христовому Намісникові та, поклонившись гробам св. Апостолів Петра й Павла, просить, щоб з рук Григора VII. міг одержати руське королівство як надання св. Петра. Рівночасно князь просить папу вплинути на князя Польщі, Болеслава, щоб цей віддав загарбане майно Ізяслава. Папа Григор VII. приймає князя Ярополка дуже сердечно, доручає негайно розслідувати справу й, переконавшись у правдивості домагань Ярополка, в імені св. Петра символічно передає йому владу над “королівством Русів”, коронуючи Ярополка і його дружину Ірину та висилаючи папських послів до Ізяслава й до Болеслава в Польщу.

З цього часу саме зберігся лист папи Григора VII. до Ізяслава, писаний дня 17 квітня 1075 р. у сердечному тоні: “зробили ми це з любови й широго бажання, щоб св. Петро вставлявся за вас у Бога та мав вас самих, ваше королівство і все ваше добро у своїй опіці; щоб дозволив вам до кінця вашого життя правити державою в повнім мирі, честі й славі... А коли час вашої служби скінчиться, щоб він у предвічного Бога ввєднав вам безсмертну славу. Що також і ми є як найбільше гові — це нехай буде відомо вашій світлості: якщо ваша світлість погребуватиме якоїнебудь оправданої прислуги від уряду цієї Столиці, то такі бажання без усякого сумніву й проволоки будуть сповнені...”⁵⁰

Рівночасно з цим листом, що його повезли папські послы до кн. Ізяслава, папа Григор VII. пише листа до “польського князя Болеслава”, і наказує йому звернути “усе майно й гроші загарбані від руського князя”. Інтервенція папи Григора VII. мала успіх: князь Болеслав, який в тому часі клопотався про королівську корону, зобов'язується допомогти Ізяславові, звертає йому все майно, за що кн. Ізяслав віддячується

Князь Ярополк-Петро Ізяславич і його дружина Ірина прохають опіки в св. Петра.
 Сторінка з „Кодексу Гертруди“

Папа св. Григор VII (1073-1085)

йому подарунком: дорогоцінним палієм з мощів святих і з відповідним латинським написом, переданим архієпископській катедрі в Гнезні. І чергового року кн. Ізяслав княжить знову в Києві, а його син і престолонаслідник, король Ярополк, згідно з тодішнім звичаєм, не дістає окремої волости, тільки живе зі своїм двором біля Києва, у Вишгороді.

З цих світлих часів взаємин Київської Русі-України з Апостольською Столицею збереглися до наших часів мистецькі мініатюри, поміщені на сторінках т. зв. “Кодекс Гертрудіанус”, на яких бачимо поклін кн. Ярополка Ізяславича, його

дружини Ірени й матери Гертруди св. Петрові та коронацію королівської пари Ісусом Христом.

Хоч, на жаль, київська українська Церква завдяки політичним обставинам не змогла ввійти на новий шлях свого розвитку, то незалежно від того факт коронації папою Григором VII. князя Ярополка “королем Русів” є фактом історичної ваги та мав чимале історично-політичне значення, бо київська держава стала поруч християнських держав тогочасного світу рівнорядною наданням св. Петра. І хоч досьогдні ще не є як слід просліджене перебування кн. Ізяслава на дворі Генріха IV. чи перебування короля Ярополка-Петра (бо таке було його християнське ім'я) в Римі, трірський псалтир, тобто “Кодекс Гертрудіанус” є документом, що дає можливість розглядати нам не тільки тодішній стан взаємин України з Апостольською Столицею, але також виявом повної християнської справедливості і дружнього ставлення Апостольської Столиці до України і свідомством того, що Апостольська Столиця вмішалася у внутрішній спір князів слов'янського Сходу,⁵¹ Кодекс Гертруди є доказом повної поваги ствердження могутності й значення тодішньої української держави, бо папа Григор VII., звертаючись до кн. Ізяслава, титулує його королем (рекс) а польського короля князем (дукс), і водночас документом про те, як на Україні перехрещувались західно-європейські культурні християнські впливи, в першу чергу Німеччини і Чехії.

Згідно з дослідями мистецтвознавців⁵² мініатюри, поміщені в Кодексі Гертруди, постали в Києві в рр. 1078—1087, але мальовані вони в Луцьку, Галичі або Володимирі Волинському, чим і можна пояснити різницю цих мініатюр від київської школи. Одначе приналежність цього псалтиря до Гертруди, жінки кн. Ізяслава, доказує, що вони належать

Розп'яття. Сторінка з „Кодексу Гертруди“

sea n̄ relinquet. cui tanto deditius respondere estis.
 quanto ampliora sunt iura & iudiciorū moderamina que
 tenetis. De autē om̄ps cui maiestas est sup̄ om̄s prince
 patūs & regna. dirigat cor & actus v̄str̄s ad om̄e op̄
 bonū mōm̄ prudentia & exercitacione vit̄ vitū. qua
 tenus expleto cursu huius lubricę & cito periturę lu
 cis. beatorū sc̄ti ac pauli ap̄toꝝ principū meritis. &
 m̄t̄ctionibz. ad uerā & sempit̄nā gl̄am p̄uenire merea
 mini. Deiq̄ uob̄ deuicta p̄ ih̄m xp̄m dñm̄ v̄m̄ inimi
 corū. v̄toꝝ superbia. p̄uas & tranquillitatis gaudia. ut
 ex donis q̄q̄ p̄sentibz. agnoscat̄. similia quāuis hinc de
 siderio appetenda. Que inuiriū huius delectant̄ v̄toꝝ
 seruanda uob̄ ē caritas quā qd̄ multū dicimus imperū
 quā regi r̄uicōz. abstulisset inuolasse iudicari. Qua
 pp̄t̄ ē dolentes uob̄ multū uos rogamus. & amonem̄
 ut p̄ amore dī & sc̄i petri q̄ ego sibi. uob̄ ut v̄ris abla
 tū ē restitui faciatis. n̄ ignorantes qm̄ q̄ alioꝝ bona
 inuolte auferunt. nisi cōm̄ diuerunt si emendare po
 terunt nullaten̄ in regno xp̄i & dī parte habere cre
 dendi sumt. Hoc autē uob̄ eadē caritate qua de
 ciuis p̄ salute. minus v̄t̄ recipi concupiscimus.

Roma. xii. kal. mai. Ind. xiiij.

GREGORIUS EP̄. seruus seruorū dī. Demetrio regi
 rusorū. & reginē uxori c̄i Siluē & ap̄bid. Filius
 v̄r̄ limina ap̄toꝝ uisitans. ad nos uenit. & qd̄ regnū illud
 dono sc̄i petri p̄ manus n̄as uellet optinere. eadē beato
 petro ap̄toꝝ principi debita fidelitate exhibita. de
 uotis p̄cibz. postulauit. indubitan̄ asserens illā
 suā p̄tionē. v̄ro consensu. rata fore ac stabile. si
 ap̄tice. iudiciorū gr̄a. ac minime donaretur.

Reg. rusor. p.
 lxxij

до пам'ятників київського круга. В обробітці їх можна розрізнити три стилі — трьох мистців: св. Петро — стиль романсько-візантійський, родинна група Ярополка (включно з портретом Ярополка й Ірини), це райхенавська й регенсбурська школи оттонівської епохи, третьому мистцеві належить мініатюра Богородиці в стилі греко-македонському.

Таким чином ця стилістична різноманітність Кодексу Гертруди являється начебто мистецьким відзеркаленням складної київської культури та рівночасно є доказом, що в цьому часі західні землі України стояли в живому зв'язку не тільки з Візантією, Болгарією чи Німеччиною, але теж і з Чехією: в кодексі поміщений календар, в якому золотом зазначено тричі день св. Вацлава (4. III., 28. і 30. IX.) і св. Людмили (12. XI.), святих чеської землі й Західньої Церкви. Хоч є поважні думки, що цей календар походить згодом зі середини XII. ст. і що цілий кодекс попав в монастир у Цвіфальтен завдяки оломунецькому князеві Оті III., який після смерти свого батька в 1126 р. утік на Русь, де перебував до 1141 р. і щойно того року вернувся на оломунецький престол,⁵³ як теж і треба брати до уваги те, що кн. Гертруда, дружина кн. Ізяслава, мати короля Ярополка-Петра, була дочкою короля Польщі, Мешка II., тобто латинничкою (в кодексі є молитви латинською мовою, зложені нею “ад санктум Петрум про Петро”) — “Кодекс Гертрудіанус” є безспірним доказом, що в 21 років після офіційного роздору Україна була не тільки в тісній злучі з Апостольською Столицею, але що і Апостольська Столиця з великою повагою і сердечністю ставилася до української держави та її володарів, чого доказом є згаданий лист папи Григора VII., який зве кн. Ізяслава “королем Русичів” і своє апостольське благословення пересилає не тільки королеві, але й його дружині, тобто Гертруді.

Але трагічна доля зависла над родом князя Ізяслава I. В 1078 р. на 54-ому році свого життя гине він від руки скритовбивця, недовго потім теж із рук скритовбивця гине син його, король Ярополк-Петро. Київський княжий престіл займає князь Всеволод (1078—1093), зять візантійського імператора, а київським митрополитом стає Грек Іван II. (1078 р.). До слова приходить провізантійська партія. В печерському монастирі між ченцями, як занотовує наш літопис, доходить до “крамол і смятеній”. Митрополит Іван II., про якого літопис пише,⁵⁴ що “був цей Іван муж хитрий до книг і науки, милостивий убогим і вдовицям, ласкавий до всякого . . . тихий, мовчазний, одначе вимовний”, належав до тих нечисленних талановитих політиків, яких Візантія висилала на Україну. Візантійську лінію проводив він обережно й мудро. Пишучи про західню римську Церкву, він старався не зразити собі Українців, хоч з другого боку зараз же прикликав з Тмуторокані ченця Никона й назначив його ігуменом Печерського монастиря проти волі й бажання ченців. Дотеперішнього ігумена Степана вигнано з монастиря і він подався до князя Ярополка на Волинь, де став волинсько-галицьким епис-

Папа Григор X (1271-1276)

Папа Пасхаль II (1099-1118)

копом і помер 1091 р. Послання митрополита Івана II. до “всесвятішого і преосвященого брата і співслужебника Климента, папи старого Риму” було найповажнішим твором, що його Греки поширювали на Україні проти латинсько-римської Церкви.

Папа Климент III. це був равенський архієпископ Гвіберт, якого як антипапу висунув німецький цісар Генріх IV. проти законних папів Григора VII. та його наслідників Віктора III. й Урбана II. За винятком німецького цісаря і його прихильників, ніхто його не признавав головою Церкви. Цей же антипапа звернувся був до митрополита Івана II., щоб відновити церковну єдність Сходу зі Заходом і таким чином втягнути Україну в цісарський табор проти законних володарів Апостольського Престола. Іван II. відписав до антипапи послання, в якому вияснює, що він не є рішальним чинником в цій справі, тільки патріарх Николай III. і з великою тактовністю вилічує уже тільки шість “відступств” а не 75, як за Керулярія, латинської Церкви від основ віри, які устійнено на сімох вселенських соборах, а саме: суботній піст, набіл у першому тижні великого посту, безженність духовенства, уживання до Служби Божої прісного хліба (опрісноки), “філіюкве” в символі віри й застереження гайни миропомазанія єпископам. Одначе найцікавіше, хоч може з цього й не слід робити якихсь висновків,⁵⁵ що ніде в цілому посланню не згадується про неправильне присвоювання собі першенства Риму в ієрархії Вселенської Церкви. На цьому посланію листування антипапи Климента III. а митрополитом Іваном II. мабуть і закінчилося, бо більше про це ніяких слідів досі немає. Іван II. був першим пропагатором легенди про св. Андрея як спільного апостола Русі й Греції і за його заходом засновано першу церкву й перший монастир цього імені в Києві. Усвідом-

люючи собі, що найкращим засобом візантійщення української Церкви є писане слово, Іван II. пише “правила церковная от святых книг в кратьці” у формі відповідей на питання “чорноризця Якова”. Ці правила це просто заборона будьяких зв’язків з латинянами, зокрема подружніх: “давати дочки найблагороднішого князя як невісти до народів, що причащаються опрісноками, річ недостойна й дуже погана: коли богоугодний і дуже православний князь погодиться на таке подружжя своїх дітей, підлягатиме церковній карі”.

Цей типово візантійський закон був звернений безпосередньо проти київського князя Всеволода і потому теж проти всіх українських князів, бо як відомо, українські князі дружилися із чужинними західно-європейськими родами, головно латинського обряду, не звертаючи уваги на обряд.

Не надто слухало Івана II. теж місцеве українське духовенство, бо він відкладав з року на рік посвячення нової мурованої церкви Успення Богородиці, в печерській монастирі, куди мали перенести мощі преп. Теодосія. Це мало бути вступом до канонізації Теодосія. А тому, що цей Українець був проти Візантії, Іван II. не хотів дозволити на канонізацію. По довгих заходах, зручним потягненням єпископи і ценці спонукали Івана II. посвятити церкву, але без переносу тіла св. Теодосія.

Іван II. помер 1089 р. і зараз же кн. Янка Всеволодівна, ігуменя жіночого монастиря св. Андрея в Києві, основаного заходами Івана II. і кн. Всеволода, їде до Царгороду і привозить нового митрополита Івана III, теж Грека. Це був скопець, людина проста, невчена, чи як пише про нього літописець “муж некнижен . . . і просторік”. Панував тільки рік, “от года до года пребив, умре” і після нього 15 років не маємо вістки, хто володів київським митрополитичим престолом. Ця прогалина, зовсім певно не випадкова зроблена доцільно, щоб деякі події із української Церкви закрити, тимбільше, що саме в тих часах писали і переписували перший літопис.

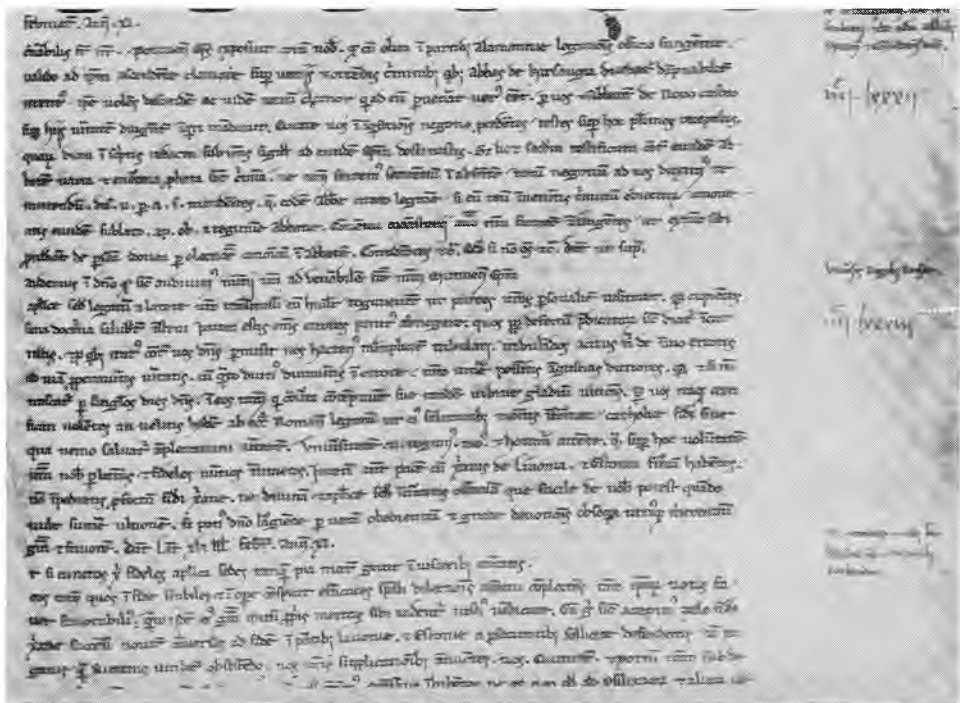
З іменем чергового митрополита Єфрема зв’язане нове свято на Україні, перенесення мощів св. Миколая з Мир Лікійських до Барі (9. травня, теплого Миколи). В 1087 р. італійські моряки крадькома вивезли мощі з-під турецької влади й завезли до Барі й папа Урбан II. встановив на пам’ять цієї події свято. Святкували його в першу чергу Італія, а Візантія навіть чути не хотіла про нього, вистарчало, що св. Миколай спочиває на “еретичній” латинській землі і що це свято встановив “виклятий” папа. З усього Сходу тільки одна Україна прийняла його зараз по проголошенні папою, десь між 1090—1093 рр. Вже за кн. Всеволода появилася на Україні “Сказаніє про перенесення мощей”, автором якого мав бути саме митр. Єфрем та оригінальний акафіст, де висловлено радість з того, що святий пастир Христового стада перейшов на латинську землю і буде там і на Україні-Руси допомагати людям.⁵⁶ Таким

чином Русь-Україна ще в 1090 р. не знавала роздору Церков. Теж невідомо, хто був митрополитом після Єфрема. В рр. 1097—1101 є згадка про митрополита Миколу, Грека. Але знову в одному із пізніших літописів під 1091 р. (6599) читаємо, що “от папи із Рима” прийшов Грек Теодор і “принесе много мощей святых”.⁵⁷ Вияснення цієї замітки може бути двоє: або митрополит Єфрем, будучи Українцем і признаючи папу головою Української Церкви, іслав до Риму котрогось із своїх священників-Греків, щоб цей привіз на Україну мощі, в тому випадку напевно св. Миколая, або на бажання кн. Всеволода і духовенства, папа прислав на київський престіл італійсько-грецького єпископа для Києва. Знаючи візантійські симпатії кн. Всеволода, можна в тому сумніватися, але беручи до уваги знищені цілі уступи про Церкву в нашому літописі, з метою затерти всякі, найменші навіть, прояви противізантійські — це останнє дуже можливе.

В такому випадку після Єфрема, 1097 р. міг ще бути митрополитом Теодор і потому Грек, Микола, який умер около 1101 р. По ньому на митрополичому престолі стає Грек Никифор (1103—1121), який продовж своєї 17-літньої діяльності старається вщипити в українське духовенство візантійський церковно-політичний світогляд, знищити самостійність Української Церкви й раз на завжди порвати взаємини Української Церкви з римською Церквою.

В першу чергу Никифор починає акцію денаціоналізації Української Церкви, не визнаючи українських свят. Він не признає святим Теодосія Печерського, тобто не дозволяє вписати першого ігумена Печерського монастиря у синодик (хоч почин до формальної канонізації зробив митрополит Єфрем), тобто у список угодників, який читано на літійній відправі. І щойно, коли ігумен враз із ченцями звернулися до кн. Святополка, що тоді княжив у Києві й кн. Святополк наказав йому вписати Теодосія в синодик митрополії, усіх єпископств, митрополит уступив. Але національне-українське вогнище, яким був Печерський монастир було в постійному бою з митрополитом Никифором. Никифор не хотів визнати ігумена, якого вибрали ченці. І знову вирішив справу своїм наказом кн. Святополк. І тому, коли кн. Святополк помер (1113 р.) митрополит не брав участі в його похоронах, і в письменстві немає про цього князя теплих згадок.

Після смерті кн. Святополка Ізяславича Київ мав залишитися в роді Святополка, а міжтим київським великим князем став син кн. Всеволода, кн. Володимир Мономах. Немає сумніву, що одну з головних роль у цій цілій інтризі відіграв митрополит Никифор, бо ж і літопис згадує, що “Володимир Мономах сіде в Києві в неділю” і що вітали його митрополит Никифор “с єпископи і со всіми Кияне з честю великою”. Кн. Володимир, який по своєму дідові, візантійському імператорові Константині IX. Мономахові, прийняв друге імя Мономах, був, як син візан-

Лист Папи Гонорія III (1216-1227) до руських князів 1226/27 pp.

гійської цесарівної, беззастережним прихильником Візантії. Високо освічений, володів 6-ома мовами, одружений з Англієюю Гідою, дочкою короля Гаральда, розумний і глибоко віруючий християнин (його “Поученіє ко дітям” — основане здогадно на англійських зразках — до сьогодні не втратило літературно-етичної вартости).

Але вже сама похвала літописця, який зве кн. Володимира Мономаха “благовірним, христіолоубивим, великим, чудним, святим і добрим”, бо він “любив митрополитів, єпископів і чорноризців”⁵⁸ велить нам критично ставитися до його церковної політики, яка й справді була вповні провізантійська. Але князь Володимир Мономах має великі заслуги, головню в ділянці законодавства, бо особливу увагу звернув він на лихву, яка тоді була поширилася на Україні й взяв під опіку закону збанкрутованих купців та так зв. “закупів”.

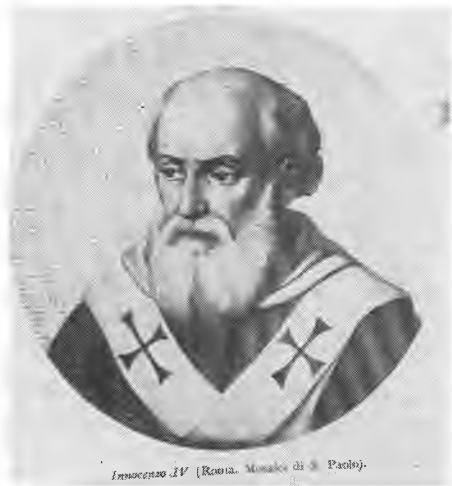
Никифор, щоб закріпити патріярші впливи на Україні, окружався переважно Греками або місцевими, які одначе були вихованками Атосу. Не повідомляючи князя, призначив він єпископом в Переяславі погреченого Українця Лазаря, а Грека Амфілохія (1105 р.) єпископом у Володимирі Волинському. Найбільш загрозливий для грецького роз’єдна-

ного православ'я був саме Володимир Волинський, бо там довго володів еп. Степан, католик з переконання (до 1091 р.). Знову ж у Чернігові годі був (1113) єпископом Теоктист, погречений Українець. І самозрозуміло, що Печерський монастир не тішився симпатією ні у Никифора, ні в кн. Володимира Мономаха, який своєю ласкою наділив був монастир св. Михайла на Видобичі.

Никифор залишив (а принаймні йому приписують) два полемічні твори.⁵⁹ В першому на тему: “Яким способом відділилися латиняни від грецької церкви?” він відповідає на фіктивні запити князя Володимира Мономаха — який був одружений з латинничкою — щоб він, князь, знаючи прогріхи латинян міг стати підпорою православної (тобто нез'єдиненої) Церкви. В другому творі “Про приписи посту” Никифор виступає проти латинян, а кінчить похвалою кн. Володимирові Мономахові. Він начислює 20 “гріхів” латинян включно з такими, що вони не почитають образів і мощів святих. “Ось чому св. Соборна Церква не приймає їх до єдності і спільноти, а відрізала і відкинула від себе як гнилий і невилічимий член”. Тому правовірним забороняється з латинниками їсти й пити, вітатися, чи сидіти при одному столі. А вже в останній потребі, то треба їм дати їсти при окремому столі та з окремої посудини.

Хоч з початку такі “заборони” не мали впливу ні на князя Володимира, який крім власної дружини, мав у своїм роді чимало латинників, ні на український загаль, але цілковито без впливу не залишилися: в 40 рр. XII. ст. бачимо вже людей пройнятих цим чужим для Українців чисто візантійським духом. Але ще в першому десятилітті XII. ст. західні ідеї хрестоносних походів найшли живий відгук в Україні: в рр. 1100—1108 іде з України до св. Землі ігумен-паломник Данило, мабуть родом Чернігівець, який у своїм живо написанім, патріотичнім творі “Житіє і хожденіє Данила Руськия земли игумена” залишає нам опис своєї подорожі та перебування в Єрусалимі і св. Землі. Його “Хожденіє” є найкращою літературною пам'яткою того часу не лише українського, але й європейського письменства, пам'яткою, перекладеною на німецьку, французьку й грецьку мови. Ще й досьгодні, завдяки докладності опису, “Хожденіє” являється цінним джерелом до пізнання історії й археології середньовічної Палестини.

Никифор помер 1121 р. але ще перед смертю постарався забезпечити київський митрополичий престол для чергового висланика патріярха. Його наслідник Никита прибуває з Царгороду зараз таки наступного року. Митрополит Никита (1122—1126) володіє київським митрополичим престолом п'ять років. Здавалося б, його володіння зовсім незамітне, бо крім рукоположення двох єпископів — хоч опорожнилося чотири єпископські катедри, — не маємо про його діяльність ніяких вістк. Але за його панування вже можемо запримітити, що мораль,

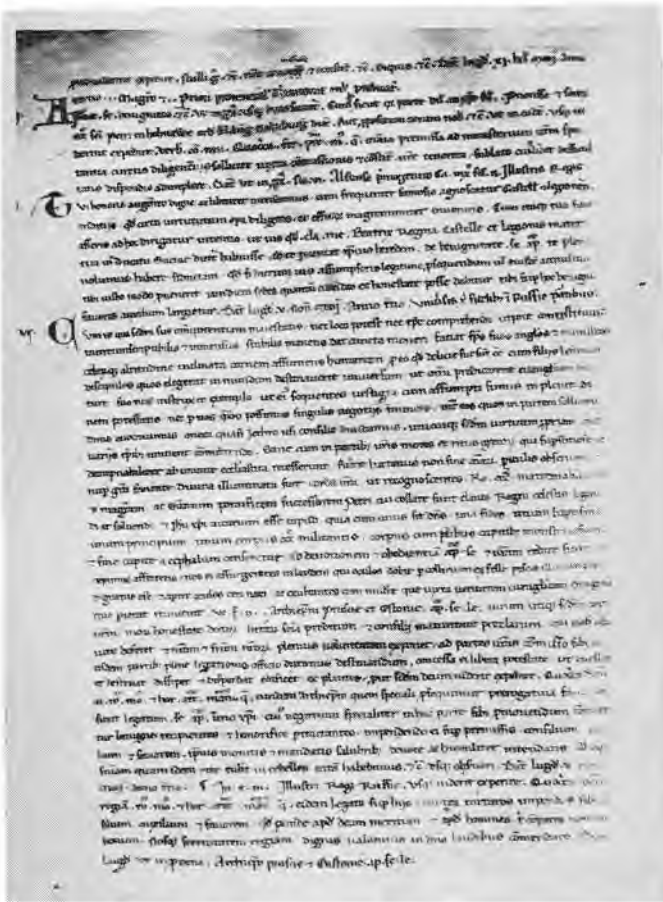
Папа Інокентій IV (1243-1254)

Папа Олександр IV (1254-1261)

вроджена українському народові, внаслідок візантійщення Української Церкви, занепадала сильно. Підступне вбивство кн. Ярослава Святополковича, внука Ізяслава, не тільки, що не викликало зовсім зрозумілого спротиву у митрополита Никити, та нап'ятнування морального справника вбивства, але було подане до публичного відома, як доказ Божої справедливості і вислухання молитов кн. Мономаха. Для митрополита Грека, який виховався у Візантії, де цього роду криваві злочини були частим явищем, підступні вбивства чи виколування очей (як напр. геребовельському князеві Василькові) були звичайними подіями дня. Але, коли ми пригадаємо собі, як колись ігумен Теодосій публично обвинувачував Святослава за прогнання Ізяслава, як з іменням Окаянний тікав із батьківщини кн. Святополк, а його жертви, князів Бориса і Гліба, народ залічив до святих, яке врешті загальне негодування спричинило осліплення теребовельського князя Василька — то тоді щойно зможемо собі усвідомити засоби митрополитів Греків: спершу здеморалізувати український народ, бо тоді щойно можна буде з нього зробити колонію. Занепад моральних вартостей, — це на нашу думку — перша і головна причина упадку київської Держави, перша і головна причина занепаду Української Церкви.⁶⁰

Почували це може й свідомо наші ченці літописці, коли ні про Никифора, ні про Никиту по їх відході на той світ не записали нічого позитивного. Може й тому, що загал нижчого духовенства й чернецтва (яке в більшості складалося з Українців) станув в опозиції до згаданих київських митрополитів. Київська митрополія після смерти Никити кілька років була необсаджена. Годі повірити, щоб черговий володар

Папа Інокентій IV (1243-1254) до всіх вірних на Русі (1245/46)

догадуватися, що представник цього собору, ігумен свято-андріївського монастиря Григор домагався від кн. Мстислава не тільки, щоб він не починав війни з чернігівським князем Всеволодом Ольговичем, але також й автономного вибору митрополита. Значить, оздоровлення Церкви мало прийти з низів, було відруховою самообороною національного духа, на який так багата була Українська Церква, одначе тому, що Церква завдяки візантійським митрополитам підпала уже була під світську владу, справи вирятувати не було можна.

Князь Мстислав I. ішов по лінії повної відданості Візантії і в 1130 р. до Києва прибуває новий митрополит, Грек, Михайло (1130—1145). Прибув він із Царгороду не сам, а в товаристві численних грецьких ченців, кандидатів на єпископства й ігуменства України.

на київському престолі кн. Мстислав I. Мономахович, щиро відданий Грекам, не допускав патріяршого висланника на київський митрополичий престол. На ці всі питання відповідає нам подія, яка — перша в цьому роді — відбулася в історії Української Церкви, а саме “сбор іерейський” у Києві, зараз же після смерти митрополита Никити. Про цей собор збереглася вістка, що його завданням була інтервенція в політичних міжусобицях князів. Та не може бути сумніву, що він радив теж і над церковними справами, бо на основі пізніших випадків⁶¹ можемо

Почалося винародовлювання Української Церкви. Першим мусів покоритися Печерський монастир, це забороло національної Української Церкви, в якому один із грецьких ченців Теодосій став ігуменем. Українськими єпископами ставали тільки Греки. Кн. Мстислав I. допомагав у всьому митрополитові Михайлові. Цього Візантія йому не забула. Зараз після смерті (1132 р.) Мстислава канонізовано скоріше за Ольгу і Володимира, хоч ніяких вісток про його богоугодність немає.⁶²

Черговий володар Київської Держави, молодший брат кн. Мстислава, кн. Ярополк стояв цілковито під впливом митрополита Михайла, який за його володіння мав рішальний голос в державно-політичних справах. Єдиний, який не покоровся митрополитові Михайлові, був брат Ярополка, князь переяславський Андрій. Він не допустив на єпископську катедру Грека, аж поки не висвячено йому Українця. Це сталося щойно після смерті кн. Ярополка, коли Київ перейшов до рук кн. Всеволода II. Ольговича, що й потягло за собою зміну в церковній політиці.

Кн. Всеволод II. у церковній політиці був проти візантійщини й уже це саме викликало зудар між ним і митрополитом Михайлом. На його наказ митрополит Михайло почав висвячувати на єпископів Українців. Та врешті між митрополитом Михайлом і кн. Всеволодом II. взаємини до цієї міри погіршали, що митрополит Михайло, згодом на наказ князя, покидає Київ і вертається в Царгород 1145 р. Перед своїм виїздом забороняє письменно єпископам під час своєї неприявности служити в катедрі св. Софії, тобто, замикає митрополичу катедру, на знак, що Київська Держава вже не має голови Церкви. Що було причиною цього гострого конфлікту — невідомо, можна догадуватися, що князь Всеволод II рішив усамостійнити Українську Церкву і на знак протесту, митрополит Михайло покинув столицю України. Цю спробу зробив наслідник князя Всеволода II, князь Ізяслав II Мстиславович.

Цей же митрополит Михайло призначив єпископом Новгороду Ніфонта, фанатичного ворога латинської Церкви, який залишив по собі твір “Вопрошеніє Кірикове” тобто відповідь ченцеві Кірикові. В цьому творі латинників уважає він нехристиянами і коли хтось із латинників приймає грецький обряд, то мусить спершу через вісім днів молитвою і постом “очищуватися”, і потому помазуватися миром. За панування митр. Михайла появилася ще один твір проти латинян Грека Теодосія, наказного ігумена Печерського монастиря. Він вважав віру латинян гіршою від жидівської, забороняючи всяких взаємин із ними під карою важкого гріха.

Як бачимо, їдь проти латинського світу впорскували київські митрополити Греки поволі, але постійно. Тому й не диво, що згодом ворожнеча до “латинян” і Заходу підсичена Польщею, приборала на Україні такі гострі форми, хоч, — як вже згадано — терпимість це одна із вроджених прикмет української духовости.

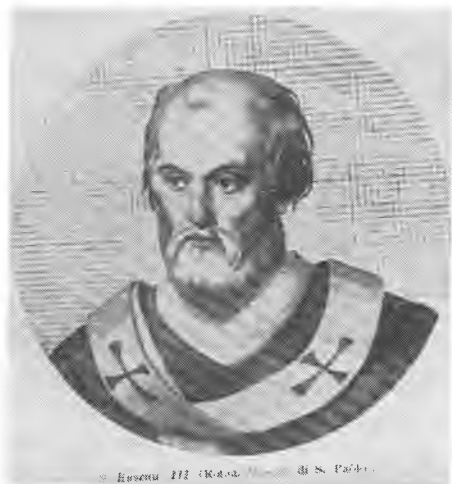
ДРУГИЙ РОЗРИВ З ЦАРГОРОДСЬКИМ ПАТРІЯРХАТОМ І ПЕРЕМОГА ВІЗАНТІЇ

Як уже згадано, думка унезалежнення Української Церкви зродилась в низу, серед нижчого духовенства. Погодився з нею кн. Всеволод II., який прогнав митрополита Михайла з Києва, здійснив цю думку кн. Ізяслав II., скликаючи другий з черги собор українських єпископів в липні 1147 р. в Києві, знову без відома і без згоди царгородського патріярха, щоб вибрати голову Української Церкви, київського митрополита. На зїзд прибули: чернігівський єпископ Онуфрій, білгородський єпископ Теодор, переяславський єпископ Євтим, юріївський Дам'ян, володимирський Федір, новгородський Ніфонт і смоленський Мануїл. Не прибули на собор: полоцький єпископ Косьма, ростовський єп. Нестор і перемиський (галицький) єпископ. Князь Ізяслав звернувся до собору зі запитом: Чи українська Церква має право вибрати свого голову? Імнем владик відповів чернігівський єпископ Онуфрій, що на основі церковних канонів єпископи мають право вибрати митрополита, а щодо свячень його, то немає ніяких труднощів, бо “в нас єсть глава св. Климента, якоже Гріци ставять рукою св. Івана”. Після цього висвячено і проголошено митрополитом Київським ченця Зарубського монастиря біля Канева, людину високоосвічену і знаменитого проповідника, “книжника і філософа, так якоже в руській землі не б'яшет” Клима Смолятича.⁶³

Проти вибору митрополита Клима запротестували новгородський єп. Ніфонт і смоленський Мануїл, не визнаючи його, бо “нема того в законі, щоб єпископи ставили митрополита без патріярха. Не поклоняємось тобі і не служимо з тобою, тому, що ти не взяв благословення у св. Софії від патріярха. Коли поправишся й одержиш благословення від нього, тоді ми тобі поклонимося”.

Канонічно становище єписк. Ніфонта й Мануїла не було зовсім правильне: Єп. Онуфрій говорив на основі церковного права, коли між гим візантійські патріярхи присвоїли собі були звичай назначувати митрополитів, вже не кажучи про те, що Київський митрополит був головою Церкви самостійної, незалежної держави, якою була Київська Русь. Інше діло слухняність митрополитові Михайлові: вони одержали від нього письмо — заборону, в його неприсутності служити в церкві св. Софії.

Володимирський єпископ Теодор, Грек, погодився на вибір митрополита Клима, полоцький Косьма, теж Грек, згодом приєднався до єпископів-протестантів Ніфонта й Мануїла, ростовський єпископ Нестор (Грек) був проти Клима. Так отже на десять єпископів шість або сім голосувало за самостійність Української Церкви (між ними, звичайно під натиском князів, один або два Греки), три або чотири — виключно

Папа Евген III (1145-1153)

Папа Григор IX (1227-1241)

Греки — були проти. Головою опозиції став Ніфонт: він не згадував Кліма у Богослуженнях і виступав публично проти нього, маючи союзника в наказному ігуменові Печерського Манастиря, Теодосіїві. Надаремно кн. Ізяслав II. намагався переконати Ніфонта, забороняючи йому виступати проти митрополита Кліма. Ніфонт не покоровився, бунтуючи далі духовенство проти київського митрополита. Князь Ізяслав II. заборонив йому вертатися на єпископську катедру до Новгороду, назначуючи йому мешкання в Печерському монастирі. Та це тривало недовго. Кн. Ізяслав мусів залишити Київ, що його заняв стрий його Юрій Мономахович. Митрополит Клим виїхав разом із кн. Ізяславом до Володимира й вернувся щойно по двох роках, коли кн. Ізяслав втретє вернувся до Києва з допомогою свого стрія кн. Вячеслава. Та знову недовго довелося йому панувати, не цілі три роки, бо по смерті кн. Ізяслава II. (1154 р.) кн. Юрій Мономахович Долгорукий заняв Київ.

З приходом до влади в Києві суздальського князя Юрія, союзника візантійського імператора Мануїла Комнена, Київська Держава стає вазалем Візантії. В неволю візантійського патріярха іде й Українська Церква. В 1155 р. прибув до Києва новий митрополит Грек, Константин, якого вітають кн. Юрій і два єпископи відомі з протесту проти Кліма, Косьма і Мануїл. Третій єпископ Ніфонт вмирає в Києві ще перед приїздом Константина, як і його союзник наказний ігумен Теодосій. Митрополит Константин уділив свого благословення кн. Юрієві й кинув клятву (здогадно це перша клятва в історії Української Церкви) на митрополита Кліма й на пок. кн. Ізяслава II. Мстиславича. Він уневажнив усі Богослуження, що їх впровадив в українську Церкву митрополит Клим і уневажнив його свячення, за винятком дяконів, якщо вони пись-

Псалтир з 1397 р. Гора Сіон.

менно виречуться і прокленуть свого митрополита. Таким чином національна й правдива Українська Церква перестала офіційно існувати. Але політичне становище Києва було дуже непевне. Київ бунтувався проти Суздальців, ненавидів їх і, коли за пів року помер кн. Юрій (1157 р.), в Києві вибухла революція: Суздальців вирізано, їхні доми попалено, майно розграблено. Київ добув Ізяслав II., по 15-ти місяцях здобуває його знову Мстислав Ізяславович, князь володимирський. Митрополит Константин тікає з кн. Ізяславом III. до Чернігова, перед сином того, що його батька він прокляв. Мстислав залишає київський престол своєму стрієві, смоленському князеві Ростиславові, під умовою, що він поверне київську митрополію митрополитові Климові. Митрополит Клим вертається з Володимира до Києва. Але кн. Ростислав, людина хитка й слабкої волі, союзник Візантії, противиться тому і врешті князі умовляються, що київ-

ським митрополитом не буде ні Клим, ні Константин, тільки хтось новий і присланий з Царгороду. Міжтим митрополит Константин умирає в Чернігові і в 1161 р. в серпні прибуває з Царгороду новий митрополит, Грек, Теодор. Ближче про нього нічого не знаємо, бо 1162 р. Теодор вмирає. Після його смерті вибухає знову суперечка між Ростиславом і Мстиславом. Ростислав хотів знову Грека, Мстислав зажадав признання з Царгороду для митрополита Клима. Вислано в цій справі боярина Юрія Семковича до Царгороду. Міжтим до Києва прибуває новий митрополит із Царгороду, Іван IV. Кн. Ростислав відсилає його назад — і на цьому вриваються дальші вістки. Невідома рука знищила дальші літописні записки. Із інших джерел довідуємося, що

Іван IV. був митрополитом в Києві всього два роки й помер 1164 р. Після його смерти стає митрополитом Константин II. уже за благословенням патріярха. Після нього київськими митрополитами (до 1240 р.) є самі Греки.⁶⁴

Таким чином усі зусилля Української Церкви визволитися з-під ярма візантійського патріярха були безуспішні, тільки тому, що Церква підпала під владу держави. Поширилася щілина, що зробив її кн. Володимир. Князі-патрони Української Церкви використовували її для власної допомоги, для своїх політичних цілей, для заспокоєння і здійснення своїх панівних амбіцій. Українську Церкву, що її очолювала київська митрополія, заломало не само тільки візантійське переслідування. Візантійський натиск ослабив Українську Церкву до тієї міри, що вона замість стати сумлінням Київської Держави, так, як вона була у своїх початках, стала слугою держави, — держави, яка у своїй верхівці уже була неморальна, а тим самим стояла напередодні упадку.

І тоді саме, коли з уваги на упадок Києва, українське державницьке життя переноситься на захід, де українська Галицько-волинська держава стає безпосередньою наступницею Київської Держави, переноситься гуди теж й осередок церковного життя.

Властиво кажучи, Київ втратив своє значення ще перед наїздом Монголів, тобто у хвилині, коли його зайняв і став великим київським князем основник суздальсько-московської династії, кн. Юрій Долгорукий. Безпощадне знищення Києва в 1169 р. сином Юрія, суздальцем кн. Андрієм званим Боголюбським, це ніщо інше, як перший крок окупації України Північчю, що прийняла згодом назву Москви. Бо не непорозуміння між кн. Андрієм і київсько-волинським князем Мстиславом II. через обсаду велико-новгородського князівства, було причиною ненависти до “матері руських городів”. Це непорозуміння не було б викликало такого жахливого спустошення золотoverхої столиці Київської Держави: “два дні — пише літописець⁶⁵ — Суздальці грабували і палили будинки, мордували городян, жінок їх та дівчат забирали собі, старих і дітей вбивали без жалю, обдирали церкви та монастирі, забирали ікони, книжки, ризи, дзвони, палили церкви”. . . .

Київ повинен був щезнути з лиця землі, тільки тому, що він був столицею Української Держави, і головно тому, що він був “матірью руських городів”: аджеж в 1147 р. кн. Юрій Долгорукий збудував Москву. Між Києвом, столицею Української Держави й митрополією Української Церкви та новозбудованою Москвою, столицею майбутнього великого царства московського, ні спільної віри, ні спільної мови, ні спільної влади бути не могло.

НАПРЯМНІ ВІЗАНТІЙСЬКОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ

Коли політичне життя Сх. Європи після упадку Києва, вишукувало собі нові осередки, нові вогнища, чи то в Галичі, чи у Володимирі, Новгороді або Суздалі — церковно-релігійне життя уже не мало свого осередку, а радше завдяки візантійській перемозі і зв'язаному з нею політичному розкладові Київської Держави, відновити й оживити осередку державного життя уже не можна було. Причина була цілком проста: після кн. Ізяслава II. аж до 1240 р. тобто до часу, коли починається монгольське переслідування, ніхто з київських князів не відновляє уже самостійницьких змагань Української Церкви. Князі боялися, що таким чином⁶⁶ упаде цілком значення митрополії київської, цієї духовної столиці всієї Східної Європи. Боротьба за самостійність Української Церкви, вибирання митрополитів на соборах єпископів викликало б бої за піддержку цього чи іншого кандидата на митрополичий престол Києва й у висліді, з уваги на немічність і ослаблення — спричинені візантійським переслідуванням — цілої церковної організації Української Церкви — дійшло б до розбиття й утворення кількох митрополій на землях колишньої Київської Держави. Центральне положення київської митрополії можна було удержати тільки пасивним відношенням до чужого національно керманіча Української Церкви, тобто Грека присланого з Царгороду. Що ця політика була зовсім хибна, що потурання гріхові завжди доводить до катастрофи, доказом цього є політика найбільшого ворога Києва, суздальського

Псалтир з 1397 р. Піднесення на щиті.

князя Андрія. Він ще під час володіння митрополита Кліма, просив у Царгороді дозволу створити окрему митрополію для Поволжа з осідком у Володимирі над Клязмою. Кандидатом на цього митрополита був володимирський ігумен, Грек Теодор, званий Федорцем, людина жорстока і ненормальна. Патріярх відмовив, мотивуючи тим, начебто канони забороняють ділити одну адміністраційну провінцію на дві церковні. Але кн. Андрій з відмови патріярха не робив собі багато: він прогнав ростовського єпископа Леонтія, а на його місце настановив Федорця й післав його святитися не до Києва, а просто до Царгороду, оминаючи київського митрополита. За добрі гроші⁶⁷ патріярх царгородський, висвятив Федорця архиєпископом, незалежно від митрополита Києва. Цей вчинок царгородського патріярха викликав у Києві протест і велике негодування. Але кн. Андрій поти потребував свого вибранця, поки Київ був під владою українських князів. Добувши і знищивши Київ, він прогнав Федорця з єпископського престолу, ув'язнив і післав на суд київському митрополитові Константинові. Цей покарав його згідно з візантійським звичаєм: велів вирізати язик, виколоти очі, відрубати праву руку й кинути на "собачий острів" на Дніпрі.

Коли б отже наші князі, як патрони Церкви, хочби напередодні упадку Київської Держави, були змагались за усамостійнення Української Церкви, то безумовно, не тільки для історичного інтересу українських земель, але й для Божої Держави на Україні було б корисніше. А так повна пасивність, в тому випадку неморальна пасивність князів, як патронів Церкви, піддержала нищення нашої Церкви Візантією.

До монгольської окупації 1240 р. київська митрополія залишається під владою Греків, присланими з Царгороду. Літописці майже зовсім не згадують про цих митрополитів, так що докладний реєстр дуже грудно зложити.

Візантійське переслідування сповнило своє завдання. Воно 1) підкорило Українську Церкву й насильно накінуло їй приналежність до грієї Церкви, яка відлучилася від Апостольської Столиці, 2) здержало в частинній мірі післанництво Української Церкви на Сході, 3) вщипило ненависть до латинського світу, якої то ненависти цілковито серед Українців не було. Не хто інший а Візантія вщипила страх перед князями й царями, як чимсь надлюдським. Грецькі писання, поширювані серед нашого народу наказують "боятися свого князя всією силою, мати страх і любов до властелів" а непошанування влади є непобожність.⁶⁸ Цей страх, що на московському ґрунті принявся повністю і зріс до небувалих і суперечних здоровому розумові, розмірів, на Україні прибрвав суперечну форму: непошанування ніякої влади й бунт проти кожної влади.

На допомогу цим характеристичним прикметам візантійського переслідування прийшло монгольське переслідування.

2.

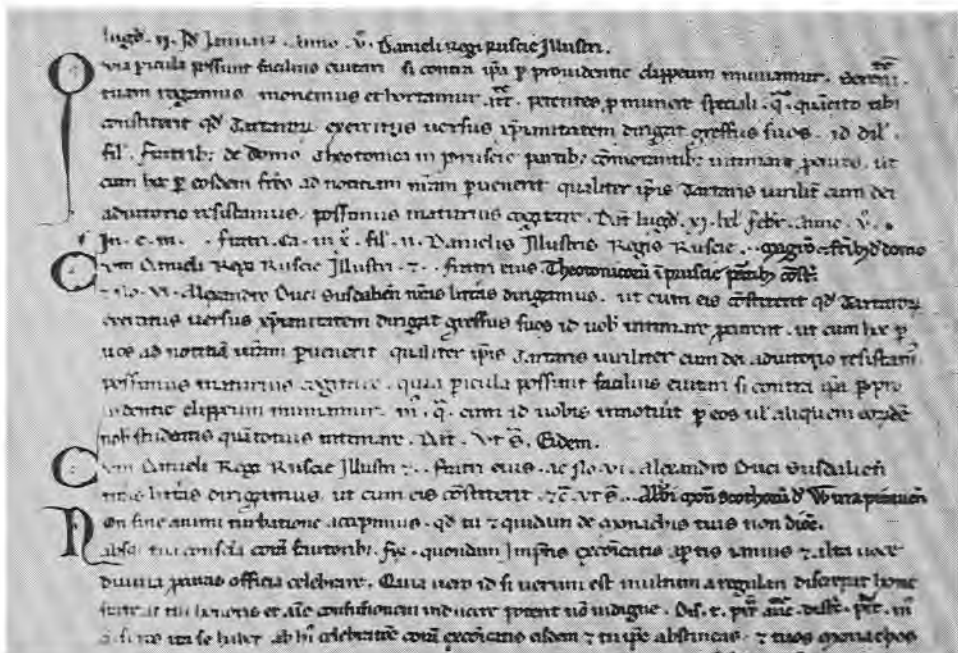
УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА В ГАЛИЦЬКО- ВОЛИНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

ПОЧАТКИ ХРИСТИЯНСТВА Й ПЕРШІ ЄПИСКОПИ

Сьогодні важко сказати, коли й звідкіля почало ширитися християнство в Західній Україні. Не є виключений здогад, що Христову віру до Галича принесли св. Кирило й Methodій,⁶⁹ після того як переходили з тілом папи Климентія галицьким шляхом на Моравію. Розріст церков у княжому місті Галичі, що їх відкрили археологічні розкопки, зроблені продовж XIX і XX ст. а саме Спаська церква,⁷⁰ полігон церкви св. Пантелеймона, Благовіщенська церква, церква св. Анни, церква пророка Іллі й ін., а ще й головно церква св. Кирила й Methodія в честь цих святих дуже рідка на Україні, промовляє за тим, що християнство на Галицьку землю прийшло радше з Моравії, як із Візантії. Знову ж — у сорокових роках нашого сторіччя відкопаний — величавий собор княжого Галича Успення Богородиці збудований з білого алябастру, що в його притворі⁷¹ найдено тліні останки кн. Ярослава Осмомисла, а який величною своєю дорівнював Київській Софії, вказує на те, що за панування кн. Ярослава (1153—1187) християнство стояло уже дуже високо й безумовно мусіло мати більше як 200-літню традицію.

Найстаршим єпископством Галицької Землі був Перемишль. В 1157 р. єпископство перемиське перенесено до Галича, але коли воно постало в Перемишлі, невідомо, як теж і невідомо досі, що собою в цих часах представляв боярський центр Перемишль, може й оснований чеськими Перемишльдідами.⁷² Можна здогадуватись, що перемиське єпископство було основане між IX. і X. в.

Злучена єпархія самбірська була колись окремою і мала окремих, власних єпископів, місцем осідку яких був монастир св. Spasa, недалеко Старого Самбора.⁷³ Відомі єпископи самбірські: Авраам 1254 р., Евфимій 1271 р. й Антін 1295 р. Початки єпископства невідомі. Здогадно єпископства перемиське й самбірське злучились околo 1422 р., коли то перемиський єпископ Ілля перший вжив титулу самбірського єпископа.

Лист Папи Інокентія IV (1243-1254) до короля Данила з 1247/48 р.

Натомість сяницька єпархія не існувала ніколи. Єпископ перемиський (нез'єдинений) Антін Винницький якийсь час перебував у Сяноці й тому згодом пізніші перемиські єпископи почали вживати титулу єпископів сяницьких.

В XII.—XIII. ст. зростають в силу два політичні, якби можна сьогодні сказати, різні національно й державно — відмінні центри, хоч і династійно-родово посвоячені, однаке вже в основному собі ворожі: галицько-волинське князівство, згодом королівство й володимирсько-суздальське велике князівство. В цьому часі (головно в XIII. ст.) Київ уже не представляв собою сили, він був м'ячиком політичних і збройних боїв володимирсько-суздальських, галицько-волинських, чернігівських та смоленських князів, боїв, в яких не малу ролю відограла й Церква. Навіть на основі скупих літописних вісток можна ствердити, що в Галицько-волинській державі владики не завжди стояли осторонь двох, часто ворожих собі політично, таборів, князя і боярства, хоч може, беручи участь в зударі цих двох таборів, мали вони теж на меті й найголовніше, тобто незалежність української Церкви від світської влади.

Літописна згадка про “придворних духовників”⁷⁴ наводить думку, що магнатські роди галицьких бояр мусіли мати на своїх замках і дворах теж, як це в звичаю було, і своїх священників. А галицьке боярство, хоч як слід до сьогодні ця сторінка української історії ще й не досліджена,

часто-густо споріднене з боярськими родами Заходу, не уступало цілком магнатській знаті тодішній західньої Європи. Багатство матеріальної культури тодішньої Галицько-волинської Держави було її основою росту галицьких бояр, що їх посілості й замки були розкинені по розлогій землі тодішньої Галицької Держави. Магнатські роди Бернатовичів (їхній замок був недалеко Галича), Клим'ятів (замок на Лисій Горі, на схід від Звенигороду), Арбузовичів (Замок в Пліснеську), Молібоговичів, Домажиричів (замок в Домажирі) та інших знатних боярських родів не тільки мусіли мати на своїх замках “придворних священників”, але теж, як і князі, основували вони монастирі та будували церкви, поширюючи релігійну освіту.

Уже сам перегляд монастирів, що про них згадує літопис,⁷⁵ доказує як широко розрослося було релігійне життя у Галицько-волинській державі: монастир св. Данила в Угровську (мабуть заснований королем Данилом), монастир св. Григора в Полоннім (заснував ігумен Григор за панування князя Василька), монастир св. Апостолів біля Володимира (заснував кн. Василько, який подарував монастиреві село Березовичі), монастир св. Федора (в ньому жила сестра короля Данила, княгиня Теодора), монастир св. Михайла у Володимирі, монастир в Лелесеві, монастир св. Гори у Володимирі (згаданий в кінці XII. ст.), монастир Богородиці в Синевідську, монастирі св. Спаса, св. Миколая, Жидичинський та інші, як доказують археологічні розкопки, монастирі св. Іллі, св. Стефана, св. Юрія, св. Івана й ін., імена яких не дійшли до наших часів (напр. монастир на “Гречищі”, “Турковій”) — все це вказує на те, що хоч за кн. Володимира Вел. Галицька земля і входила в склад Київської Держави, християнство розвинулося тут багато раніше, як у Києві і рівночасно з цим прибрало інші форми, що в першу чергу відбилося на архітектурі церковній, яка й носить назву галицької архітектурної школи: “полягала вона у вдатній сполуці⁷⁶ східнього, візантійського, і західнього, романського стилю в одну гармонійну цілість; томуто галицькі церкви не були ані чисто романські, ані чисто візантійські; візантійськими були вони в пляні, але мали на своїх стінах виконані в романському стилі різьбу й інші архітектурні елементи”.

До сьогодні теж невідомо хто був першим єпископом Галича, суперечка іде про єпископів Олексія і Косму. Про єпископа Косму згадує літопис двома наворотами (під рр. 1157 і 1165). Що він був єпископом княжого Галича — на це є історично-документарна пам'ятка, а саме олив'яні печатки-молібдобулі, що їх у княжій добі привішували до важних документів і листів. Ці печатки (три) з написом у грецькій мові “Мати Божа, охороняй мене, Косму з Галича” найдено під час археологічних розкопів стародавнього Галича й вони стверджують безсумнівно, що згідно з літописом в рр. 1157 і 1165 єпископом галицької єпархії був Косма.⁷⁷ Але час володіння єпископа Косми, це час панування кн. Яро-

слава Осмомисла, тобто другого з ряду князя галицької землі. Перший галицький князь Володимирко панував в р. 1141—1153. Значить — повинен був бути на єпископському престолі щонайменше один попередник єпископа Косми. На думку деяких дослідників є ним еп. Олексій,⁷⁸ який спершу був єпископом перемильським, а опісля з моментом перенесення столиці до Галича став галицьким єпископом. Та вістка про нього не є зовсім певна: в бібліотеці перемильської капітули находився рукопис з 18 ст., але, як зазначено, відписаний “ex charta antiqua”, в якому попередником Косми названо Олексія. Єпископа Косму висвячено 1156 р. в Києві,⁷⁹ єпископ Олексій свячень не потребував, бо якщо він був перемильським єпископом, то автоматично перейшов на катедру в Галичі. Більше ніяких доказів на існування єпископа Олексія немає, так само як немає історичних даних на те, відколи й хто з єпископів був в княжому городі Перемишлі за часів кн. Володара (1086—1124). Що кожний із галицьких князів дбав про те, щоб мати побіч себе єпископа — про це немає сумніву, бо це належало до амбіції і престижу кожного князя, чи то в Белзі, Звенигороді, Буську чи Тереховлі. І згодом в цих княжих городах були єпископства, однак хто їх очолював — невідомо. Що крім єпископів Олексія і Косми були ще інші єпископи, це доказують знову згадані сфрагістичні знахідки при археологічних розкопках старинного Галича: напр., на одній привісній печатці,⁸⁰ дуже затертій, бачимо на одному боці образок Богородиці з піднесеними в гору руками й із Дитятем перед собою, а з другого бородатий святий, з німбом довкруги голови, обидві руки піднесені до висоти грудей і звернені долонями перед себе. По боках святого у двох стовпцях грецький напис “Теодосій” — безумовно ім'я невідомого нам ближче владики. Найдено також олив'яну печать з написом грецьким: “печать Ілар(іона)

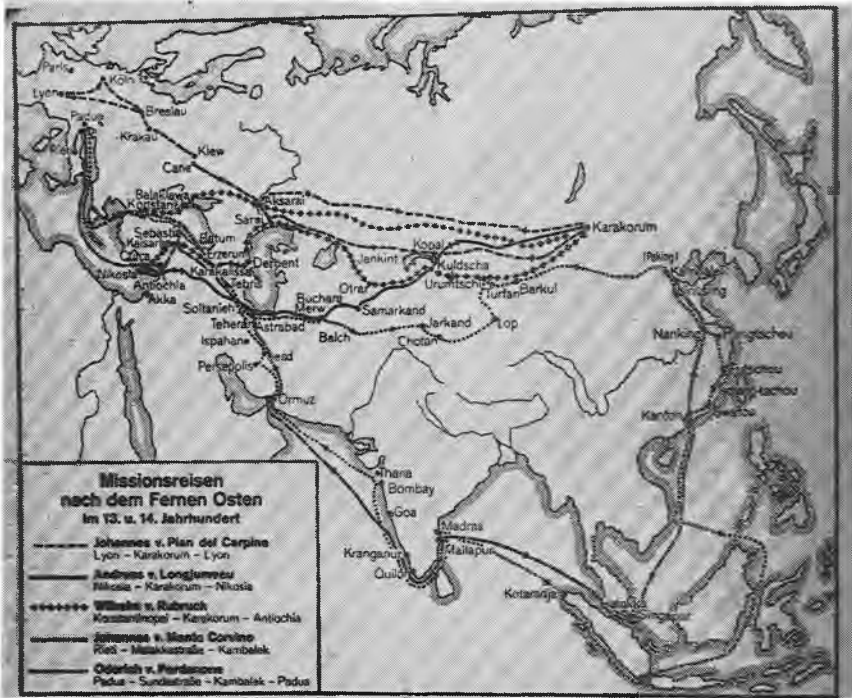
Хрест св. Евфросини Полоцької (†1173)

Е(пископа)”, яка промовляла б за тим, що одним із галицьких єпископів був єпископ Іларіон, таксамо як на одній із дальших печаток побіч образця св. Івана Предтечі є хрестик і напис “Денеслав” — ім’я, якщо не єпископа, то мабуть якогось вищого духовного достойника при котро- мусь із княжих українських дворів. Здогадно ⁸¹ каталог перших галицьких єпископів представляється так: Олексій, Косма, Йона, Геронтій, Ефрем, Іван, Антін, Мелетій, Атанасій, Зосим, Ніфон, Ігнатій і Доротей. Після них постає уже галицька митрополія.

ДУХОВА ЄДНІСТЬ З АПОСТОЛЬСЬКОЮ СТОЛИЦЕЮ

До часу постановня галицької митрополії, про розвиток дієцезії і діяльність єпископів галицької землі немає майже ніяких вісток. Одначе, з подій загальної історії знаємо, що галицькі єпископи не були до цієї міри самостійні, якби цього вимагало добро Церкви. Це можемо сказати на основі двох моментів, а саме: 1) на основі взаємовідношення боярства до князя і 2) на основі причин упадку Галицько-Волинської Держави, в яких то причинах ⁸² не малу ролю відіграв брак повної самостійності галицької Церкви.

Галицька земля, яка була в тісних взаєминах зі середньо-європейськими державами, підпала під впливи цього суспільного ладу, що існував у середньовіччі в західній Європі. Наслідуючи західніх, зокрема угорських магнатів, галицьке боярство до тієї міри обмежило владу князя, що бій за владу в Галицько-Волинській Державі йшов виключно між двома сторонами, князем і боярами. Галицька єрархія не була в той час цією виховною силою для суспільности, не змогла упорядковувати, а то навіть і направити ці нездорові взаємини між володарем і підданими. Чия вина була в цьому, чи галицьких єпископів, яким довелося в цих важких тодішніх умовах кермувати Церквою, яка найшлася між двома силами, чи князя, який часто своєю поведінкою ⁸³ заогнював свої взаємини з боярством, чи врешті боярства, яке своїми політичними інтригами старалося проти князя мати своїм спільником Церкву — невідомо. Єдине, що певне: в перших своїх початках Церква галицької землі цілком незалежною від влади не була. Здогадно головна причина браку цієї самостійності галицької Церкви була в відокремленні галицьких єпископів від пня Церкви. З уваги на віддаль і не завжди мирні та згідливі взаємини між галицькими та київськими володарями та з уваги на те, що на київському митрополічному престолі сиділи в більшості владики-чужинці, ворожі самостійності Української Церкви, галицькі єпископи по волі чи поневолі відчувувалися від центру й підпадали під чужий вплив, не маючи можливости створити свій центр. Знову ж безпосередні живі зв’язки з заходом і зі Західною

Мапка місійних подорожей на Далекий Схід в XIII і XIV ст.

Церквою (в першу чергу у своїх початках з чесько-моравською державою) ще не є так насвітлені й просліджені, щоб можна було про них говорити, як про історичний факт.⁸³

До сьогодні ще не є як слід висвітлені дуже цікаві сторінки взаємовідносин Галицько-Волинської Держави з Римом-Авіньйоном, з німецьким східнопруським орденом чи з Угорщиною. Не висвітлені теж як слід взаємовідношення Української Церкви зі Сходом, чи зокрема поодинокими керманічами Апостольської Столиці. А якщо навіть тут і там проголошено документи з цих часів, як напр. лист Папи Івана XXII. (1316—1334) до галицько-волинських князів з 1317 р., то насвітлено їх з боку нам неприхильних, московських або польських істориків.⁸⁴ Таким чином, ми повного образу становища Церкви в Галицько-Волинській Державі ще мати не можемо, хоч основуючись на поодиноких фактах, записаних на сторінках Галицько-Волинського літопису, можна догадуватися, що відношення світської влади до вищої церковної ієрархії було в Галицько-Волинській Державі диктоване виключно політикою. Усування чи пересування єпископів, ліквідація поодиноких дієцезій, назначування нових владик — це все було привілеєм князів-володарів.⁸⁴

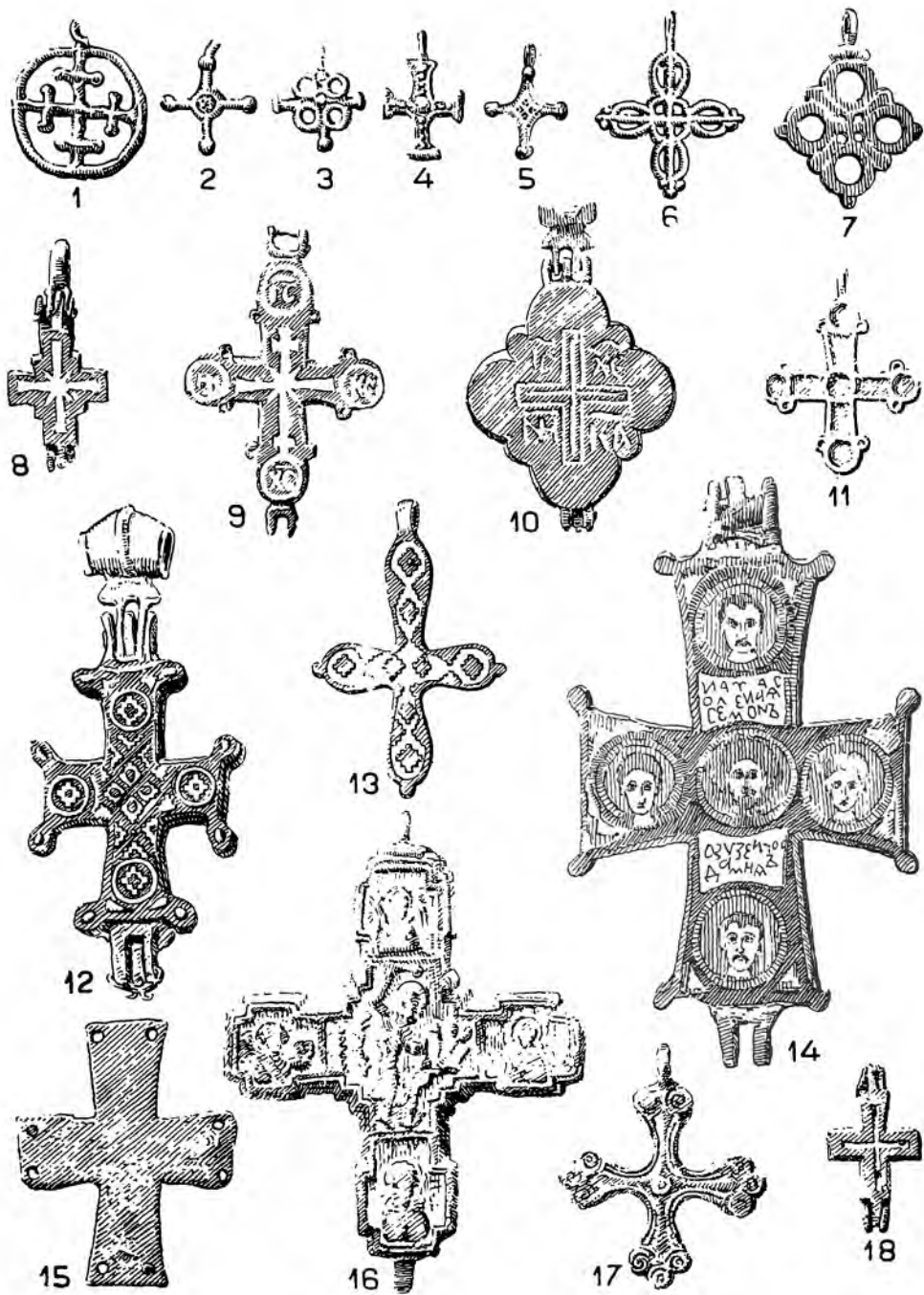
Ясно, що політичне ставлення поодиноких князів-володарів галицької землі відбилося у тодішніх чужинних хроніках і на українській

Церкві, а що Польща саме в тому часі стає все більш активна, то й не диво, що Українська Церква стає все більше схизматицькою в очах Заходу. І хоч Апостольська Столиця все ж таки ще тим легендам, поширюваним польськими чи іншими прихильними Польщі хроніками, не дуже вірить, чого доказом є, як згадано, листи Папів до українських князів, а спеціально Папи Інокентія III. (1198—1216), який, висилаючи до кн. Романа Мстиславича, зв. Великим (1170—1205), легата кардинала Григора з письмом-закликом повороту до Римської Церкви, називає Українців “elongati,” тобто віддалені, відчужені (а не схизматики, відпавші) — всеж ж таки ці легенди находять все твердшу основу й згодом входять навіть в нашу історію, як історичні факти.⁸⁵

Однією з таких легенд є легенда про те, як то кн. Роман Великий прийняв послів папи Інокентія III., що післав йому королівську корону під умовою, що Роман “перейде на католицьку віру”.⁸⁶ У відповідь на це кн. Роман мав витягнути меча з піхви й показати його послам, кажучи: “цього (тобто меча) в папи вашого немає, а поки це при мені, не треба мені ніякого королівства. Ватьки й діди мої здобували собі землі й городи мечем — добуду і я! Ламати свою віру задля королівської корони не стану”.

Легенда та, що перейшла в нашу історію, є походження польського і джерела її дехто шукає в польського хронікаря Длугоша.⁸⁷ Князь Роман був ворогом Польщі, а хто був ворогом Польщі, то тим самим в очах Поляків був ворогом католицької віри, латинства, римської віри й обряду. Таким то і “ворогом” Риму став кн. Роман. Що московські, а за ними й дехто з наших істориків повторювали (і повторюють) цю легенду — не дивно, бо протипапська тенденція легенди відповідала політичним цілям Москви й зараження цією ж ненавистю до Риму деяким історикам. Між тим історичні факти говорять щось зовсім протилежне: кн. Роман не тільки що не був ворогом католицького Заходу, але був його щирим прихильником; бо він же ж м. ін. був фундатором (30 гривень срібла) монастиря Венедиктинів під покровом св. Петра в Ерфурті, в Німеччині.

Взагалі глибші студії над т. зв. Галицько-волинським літописом,⁸⁷ який постав в XIII ст., вказують докладно як галицько-волинська суспільність (і духовна й світська, бо погляди й одних і других заступлені в особах авторів літопису) ставилася до латинської Церкви. По суті церковно-релігійна ідеологія Галицько-Волинського Літопису повинна бути уже схизматицька, бо ж при кінці XIII ст. усі прояви самостійности Української Церкви в злучі з Апостольською Столицею здушило візантійське переслідування. А все ж таки ми не находимо ні однісінького натяку навіть на якусь різницю між правовірними (так зветься українська віра в літописі) і римо-католиками. Для тодішньої галицько-волинської суспільности не існують якісь дві Церкви, є тільки одна, Христова Церква

Металеві хрести княжої доби IX-XIII століть

Вселенська, нема ні “Греків” ні “Латинян”, є тільки християни. Літопис згадує про хрещення литовського короля Мендовга в латинському обряді й немає ніякого натяку, мовляв хрещення його інше, як у православно-католицькі церкви мають у літописця свою повну освячуючу вартість. При описі нищення Татарами Сандомира, літописець описує Службу Божу, сповідь і св. Причастя так, що важко навіть догадатися, що це не про православних в церкві, а про католиків в костелі йде мова. Про смерть польського князя Болеслава Соромливого (1279) літописець пише, що він “у пізній старості відійшов до Господа”. Літописець признає святих Римської Церкви, як напр. св. Кунегунду, угорську королювну. А вже найякніше зазначене ставлення до римської Церкви в описі коронації князя Данила, як це побачимо пізніше.

Про цю духову злуку з Апостольською Столицею Української Церкви Галицько-Волинської Держави (бо ієрархічно злуки вже не було) знаємо й із інших джерел: В 1214 р. угорський король Андрій II просить папу Інокентія III коронувати свого сина Коломана на короля і в проханні своєму до Риму зазначає, що “князі й народ Галичини бажають бути в злуці зі св. Римською Церквою з цим тільки застереженням, щоб їм вільно було від свого (грецького) обряду не відступати”. Що так справді було, це потверджують звідомлення пруських єпископів папам Гонорієві III. в 1227 р. і Григорієві IX. в 1231 р. про те, що Українці хочуть підчинитися Апостольському престолові. Це саме стверджує пруський та естонський архієпископ у своєму звіті папі Інокентієві IV.

Таким чином духово й навіть догматично Українська Церква належала до Апостольської Столиці, бо, як бачимо зі сторінок Галицько-Волинського Літопису, українська суспільність признавала за правду вчення римської Церкви і латинники були такі самі християни як і Греки. Доказом на те є вістка, яку подибуємо у польського історика Длугоша, про одного володимирського єпископа (“схизматика”, як зве його Длугош): коли кн. Роман в 1205 р. задумував іти походом на Польщу, яка тоді стояла по стороні Апост. Столиці проти цісаря, кн. Роман просив єпископа благословення на війну, але єпископ (“схизматик” в очах Длугоша) відмовив, бо Поляки християни, а не годиться християнам іти війною на християн.

НАСТУП МОНГОЛІВ

Монголи, або як їх звали в Україні, Татари, появились вперше в Європі 1222 р. і тоді знищили половецьку державу. Українські князі пішли в поміч Половцям, але на річці Калці (тепер Калміус, що впливає в Озівське море) 31. V. 1223 р. Татари погромили українське княже військо. Хоч погром українського війська був величезний (згинуло десять князів) і літопис зазначив, що раті побито “многое множество, много

Київ. Братська могила з монгольських часів.

без числа”, Татари не відважилися ввійти в Україну і завернули в азійські степи.

Монгольські Татари, мешканці степів середньої Азії, ділилися на цілу низку кочових племен, які не мали однієї назви й одного проводу. Поодинокими ордами чи племенами правили їхні володарі, хани й щоyno в пол. XII ст. серед цих племен з’явилася людина, яка підбила всі племена, об’єднала всі монгольські орди й стала володарем найбільшої, яка будьколи існувала на світі, держави.

Цією людиною був хан Темуджін (1155—1227), який, створивши величезну монгольську державу (продовж одного десятиліття від 1195—1205), став на її чолі, як імператор, Великий Хан, а по-монгольськи Джінгіс-хан. Він хотів завоювати всі монгольські племена і спершу звернув увагу на схід: він підбив північний Китай, Тибет, Туркестан, Бухару й т.д. і, вмираючи залишив наказ своїм синам, серед яких ще за життя поділив свою державу, підбити Захід, так що справді згодом монгольська держава розтягалася від Тихого Океану аж по Чорне Море.

За монгольським звичаєм держава була власністю не володаря, тільки династії і таким чином, хоч монгольською державою володіли сини і внуки Джінгіс-хана, вона спершу творила одну цілість. Найбільш на захід Азії висуненою частиною монгольської держави володів хан Джучі, а по його смерті його син Бату, чи як його звали в Європі, Батий. В 1235—1236 Монголи знищили Болгарію на Волзі, винищуючи її мешканців до ноги, а тоді напали на північну Русь, спалили і розграбили Рязанське князівство, вирізали там населення, добули місто Рязань, і потому Коломну, Москву, Суздаль, а по п'ятиденній облозі 7. лютого 1238 року Володимир. Спалили й зруйнували Ростов, Ярослав, Переяслав, Твер та розгромили військо кн. Юрія на річці Ситі. Знищивши всю суздальську землю, вони пішли на Новгород, але тут спинили їх ліси й болота новгородські. Тоді завернули ще на Чернігівщину, де зустріли сильний відпір. Сім тижнів ішов бій за маленький городок Козельськ і переказ каже, що маленька дитина, кн. Козельський, втопалася у людській крові. Залишаючи на своєму шляху згарища й трупи, Монголи подалися на половецький степ, де в 1239 р. раз на завжди знищили половецьку державу.

Зимом 1239 р. Монголи знову напали на Україну, спалили Переяслав і Чернігів і підступили з Лівобережжя під Київ. Літописець каже, що небіж Батия, Менгу, побачивши красу Києва, не хотів його нищити й післав своїх послів до кн. Михайла Всеволодовича, обіцяючи пощаду, якщо місто йому добровільно піддасться. У відповідь велів кн. Михайло повбивати послів. Тоді Менгу відступив від міста і черговою зимою 1240 р. Батий по довшій облозі й героїчній обороні добув Київ у сам день св. Миколи 6. 12. 1240 р., сплюндрував і спалив його безпощадно. З Києва Монголи пішли на захід, оминули Кремянець, бо його не могли взяти, зруйнували Волинське князівство і спалили Володимир Волинський, зруйнували Галицьке князівство і знищили Галич. Нестримного походу монгольської орди вже ніхто не міг спинити. Вони зайняли і знищили Польщу (1241—42), Угорщину, Дальматію, звідкіля через Балкан, нижнім Дунаєм вернулися над Волгу.

Та скривавлена опором східньої Європи під проводом України, монгольська орда вже не мала сили поновити свого удару на західню Європу. Над Волгою, недалечко сьогоднішньої Астрахані, Бату освоює свою столицю Сарай і його орда зветься від того часу Золотою, а під її владою знаходяться всі народи, що заселявали простори від Уралу до Дунаю і від Балтійського до Чорного Моря.

Засадою Монголів було не тільки палити й нищити добро противника, не тільки винищувати фізично населення, в першу чергу старих і дітей, бо молодь вони забирали в полон, але знущанням і жорстокістю гак залякувати противника, щоб він не забув про те до віку. Ця пригаманна жовтій расі прикмета залишилась досі найсильніше в Москов-

Київ. Мідяні хрести-енколпіони з часів монгольського наїзду.

щині. Монголи почували насолоду не лише в руйнуванні, але в першу чергу в знуцанні, вірючи, що вони післані Богом завоювати й покорити весь світ.⁸⁸

П'ятиліття 1237—1242 рр. належить до найбільш кривавих сторінок не тільки Української Церкви, але й українського народу взагалі, бо Монголи не робили жадної різниці між світськими й духовними.

УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА ПІД МОНГОЛАМИ

Організованого спротиву Українська Церква Монголам дати не могла, бо, як відомо, Митрополит київський Кирило II, що панував з 1224 р., помер 1233 р. Царгород, як звичайно, не спішився з назначенням нового митрополита, так, що київська митрополія аж до приїзду нового митрополита Йосифа I, який прибув щойно в 1237 р., не була обсаджена. Митрополит Йосиф I був Греком, він не протидіяв нищенню Церкви на Україні і тому ніде не маємо найменшої згадки про якунебудь опіку голови Української Церкви над своєю паствою чи підчинених йому єпископів. Невідомо теж, що з ним сталося після здобуття Києва Монголами. Найбільш правдоподібний є здогад деяких істориків,⁸⁹ що він як Грек, побоявся залишитись у Києві й ще задовго до 1240 року втік до Греції.

Скупі вістки, які збереглися про ці страшні часи, дозволяють нам догадуватися, що єпископи по єпархіях залишилися зі своїми вірними, наражуючись на муки і смерть: так замучено переяславського єпископа Семена, на своїх місцях в живих залишилися єпископи Галича й чернігівський єпископ Порфірій.

Боронячи свого майна й життя, населення зачиналося по церквах, які були частинно муровані й звідтіля оборонялося. І таким чином першою жертвою Монголів падали церкви й духовенство, церковне майно, книги, стародавні ікони, дорогоцінний посуд, бо Монголи палили церкви враз із людьми. У Володимирі Волинському — як подає літопис — у цілому місті не зосталося ні однієї живої душі, а спалені й зруйновані церкви були повні обгорілих людських кісток.

Найбільше потерпів Київ, який тоді належав до Галицько-Волинської Держави. Тодішній володар король Данило був на Угорщині, де переговорював у справі спільного походу на Монголів, а в Києві намісником його був тисяцький Дмитро. Він побудував укріплення довкола Десятинної Церкви, куди люди знесли своє майно й замкнувся в церкві, відбиваючись від Татар. Та від тягару натовпу людей і їхнього майна, яке було зложено на хорах, завалилися хори й стіна Десятинної Церкви. Татари увірвалися до середини, перебили всіх людей, порубаного Дмитра взяли в полон, але Батий за його хоробрість не звелів його вбивати,

facit aliter. quoniam ipse amare curare studens. et a nris fuitis facis curam.

si cupit primum effugere amonice ultionis. hinc. lugd. x. d. febr. anno. v. nom. de-

lar. fuerit scilicet primo pio pino seminare iusti consiliando sua subditio.

indignare in. Nis. l'is. xpo. magis. dar. me. Jenc. la. p. p. p. p. n. u. i. u. i. e. s. u. e. l. u. e. d. o. n. a. t. i. o. n. i. s. i. n. s. i. d. e. r. e.

ac. e. d. e. m. s. i. n. g. n. a. m. i. l. i. b. u. s. i. n. s. i. e. n. t. i. a. q. u. i. n. d. e. u. i. l. i. b. i. l. i. t. a. t. e. c. o. n. c. e. d. e. n. s. n. e. m. s. i. b. i. p. r. e. p. a. r. a. t. u. r. i. n.

l. e. t. u. s. p. a. n. t. i. m. i. s. e. f. u. i. t. u. d. e. c. i. u. l. e. u. d. i. c. i. m. u. s. d. i. u. i. c. i. u. m. u. d. i. c. i. t. o. u. i. e. q. u. e. l. o. n. g. o. t. e. p. e. o. b. c. u. r. a. t. i. o. n. e. p. e.

h. a. m. i. q. u. i. h. i. c. d. e. f. i. l. i. f. i. t. j. o. b. e. a. p. l. e. n. o. c. a. r. p. i. n. o. d. e. o. r. d. i. n. e. s. r. i. u. m. q. u. i. n. y. p. i. n. i. s. i. m. o. a. d. g. e. n.

t. e. m. i. n. t. a. n. t. i. a. d. e. b. i. t. u. r. e. s. e. t. i. c. a. t. u. r. d. i. c. i. m. u. s. u. e. n. i. p. a. t. e. r. i. u. s. n. o. u. i. s. h. o. m. i. n. u. m. a. f. f. e. c. t. u. s. u. e. n.

duat. de. c. o. n. s. a. c. e. n. t. i. a. t. r. e. m. e. n. o. m. i. l. i. t. i. a. c. o. n. s. i. l. i. u. m. s. u. i. o. b. e. d. i. e. n. t. i. e. n. o. e. s. t. m. a. n. u. s. s. u. e. i. n. e. i. s. d. e. m.

f. i. s. i. n. t. i. b. u. s. d. e. u. o. t. e. a. c. t. i. n. a. m. d. e. s. e. d. e. u. o. u. i. t. q. d. q. u. i. d. e. m. c. o. n. f. i. t. i. s. s. i. m. d. a. r. i. t. i. l. e. t. h. o. m. i. n. u. m. n. i. l. t. a. n. t.

h. a. b. i. t. o. i. n. q. u. i. d. e. m. f. e. l. i. c. i. t. a. t. e. m. o. r. t. i. s. c. u. r. a. m. u. s. c. u. m. d. e. m. o. d. o. f. u. l. d. i. u. s. s. e. r. e. t. v. n. d. e. a. n. n. i. p. e. p. r. e. d. i. c. t. u. s. f. e. l. i.

c. u. r. a. m. e. t. f. e. l. i. c. i. t. a. t. i. o. n. e. c. o. n. s. i. m. u. r. p. r. e. c. a. r. t. a. d. u. m. e. s. t. t. o. i. u. a. m. b. i. g. u. i. t. e. s. e. n. t. i. a. r. e. u. e. n. i. a. d. q. d. i. n.

s. e. r. u. a. g. g. r. e. n. t. i. a. s. e. l. e. r. t. o. i. n. e. n. t. i. a. b. e. n. e. d. i. c. t. i. o. n. e. r. e. q. u. i. e. s. c. a. t. u. l. i. x. f. u. l. g. e. r. q. u. a. n. t. u. m. n. o. c. a. p. i. t. l. o.

q. u. e. u. i. d. e. l. e. t. e. t. o. b. e. t. q. u. i. n. o. f. a. n. g. u. e. f. l. a. m. i. n. o. c. a. m. i. n. o. r. i. s. i. u. g. e. r. a. m. p. l. e. x. i. s. q. u. e. s. i. n. e. r. a. t. a. n. o. d. u. e. l. l. i. t.

o. p. a. t. i. s. m. a. i. o. r. e. i. n. a. c. u. m. i. s. t. o. t. a. t. e. b. e. n. e. d. i. c. t. i. o. n. i. s. p. a. r. t. i. c. i. p. e. r. i. s. f. i. e. r. i. q. u. i. i. n. p. a. n. i. a. h. a. r. d. e. t. i. t. e. f. u.

n. o. l. e. r. e. h. i. g. n. i. o. s. c. r. i. m. i. b. u. s. a. d. i. n. s. t. a. r. i. l. l. i. n. o. c. a. n. g. u. i. t. a. m. i. l. i. t. a. n. s. q. u. e. l. i. c. e. n. t. i. a. r. e. c. e. n. d. e. t. u. t. d. e. a. n.

u. i. p. e. r. i. n. t. i. m. i. m. e. t. u. r. u. o. s. e. x. p. e. n. t. i. o. s. a. p. p. r. i. m. i. o. s. s. t. u. d. i. u. m. t. o. l. e. n. t. i. a. i. s. t. u. d. i. o. s. u. t. a. d.

l. a. x. e. t. p. r. o. d. u. c. t. u. r. p. o. s. t. u. l. u. s. i. n. d. u. c. t. e. q. d. n. i. p. r. i. m. i. u. s. u. e. l. i. g. i. t. a. l. i. b. e. r. e. t. i. n. t. e. n. o. a. m. e. r. i. o. e. p. i. s. t. i. u. t. a.

t. e. n. d. i. i. d. e. m. q. d. h. i. c. a. n. t. e. f. i. n. a. r. u. e. t. m. o. r. t. e. n. o. f. i. c. t. a. s. e. a. d. f. i. l. i. p. s. i. m. a. n. d. a. t. a. t. d. e. c. r. e. t. a. t. a. r. o.

e. s. t. d. e. d. i. c. a. t. u. r. s. i. c. i. n. r. e. l. i. c. i. t. o. p. r. d. i. c. i. o. n. i. s. i. n. u. o. q. d. i. d. e. t. e. r. n. e. i. n. o. r. t. i. a. d. a. m. p. u. r. t. a. t. i. o. n. e. m. p. o. t. e. r. i. t. u. n. i.

t. a. t. e. m. e. i. d. e. m. e. s. t. p. a. l. e. d. i. c. t. u. m. a. m. p. l. e. x. i. o. n. e. q. u. e. p. r. o. d. u. c. t. i. o. n. i. s. s. e. n. t. i. a. m. f. u. i. s. e. c. u. l. t. o. r. e. p. a. i. d. i. a.

h. i. c. i. n. q. u. i. a. d. f. i. l. i. o. s. u. i. c. e. s. t. i. n. l. a. x. n. o. c. a. p. t. e. t. e. r. e. p. u. d. i. a. n. d. i. p. e. r. t. i. o. q. u. e. n. o. n. a. d. i. m. p. l. e. n. s.

o. p. a. t. i. o. n. i. u. s. q. d. a. m. i. c. i. e. p. r. i. m. i. o. q. u. i. a. c. u. m. a. r. t. e. s. o. l. u. i. p. o. t. i. l. i. t. a. t. u. r. d. e. a. m. t. e. n. e. a. s. r. e. p. r. i. m.

Папа Інокентій IV (1243-1254) князеві суздальському, Олександрові, про татар (в рр. 1247-48)

гільки задержав у неволі. Десятинну церкву у Києві зруйновано, пограбовано св. Софію, але її не знищено, бо там не було людей, спалено церкву св. Василя, зруйновано Києво-печерський монастир, звідкіля ченці втекли в ліси, знищено до основ Юріївський, Іриненський і Федорівський монастирі, так, що вони перестали існувати. Серед цього жахливого погрому пропали мощі св. Бориса й Гліба, Теодосія Печерського, кн. Ольги, згоріли безцінні пам'ятки культури, письменства, мистецтва найбільшої і найсильнішої на сході Європи, української Держави.

Але церковна політика Монголів під час мирного часу була зовсім інша й відмінна від політики воєнного часу. Самі Монголи були язичниками, тобто уже з природи віротерпимі. Коли французький король Людвик Святий вислав місіонера, монаха Рубруквіса до великого хана Менгке,⁹⁰ щоб цей прийняв християнство, Менгке відповів: "ми (Монголи) віруємо, що є один Бог, яким ми живемо і з яким умираємо й до нього ми маємо справедливе серце; але так як Бог дав руці різні пальці, так дав людям різні шляхи спасення. Вам дав Бог писання, та ви християни, не бережете його, а нам дав чарівників і ми робимо все, що вони нам наказують і живемо в мирі". Рубруквіс розказує, що у святкові дні на дворі хана Менгке, перші приходили до нього християнські священники

(несторіяни) в повному облаченні, молилися за нього та благословляли його чашу, після них приходили сараценські мулли й робили те саме, а після них поганські жреці теж роблячи те саме. На дворі наступника великого хана Менгке, великого хана Хубілая були служителі різних вір, і всі молилися за хана: християни, Сарацени, Жиди, й погани. “Я почи-таю усіх чотирьох — тобто Ісуса Христа, Магомета, Мойсея і Согоном-бар-кана (найвищий бог поган) — казав Хубілай — і благаю помочі в того, хто вищий за них усіх”.

Віротерпимість Монголів мала й політичну сторінку: Темуджін задумав підкорити різні народи і, знаючи, що годі повернути на одну віру всі народи світу, потурав усім і тим самим догоджував кожному зокрема. Знаючи, що головнo при помочі віри, яку визнає даний народ, можна собі зеднати довіря даного народу, він приймав цю віру. Ця церковна політика була на вид дуже приманлива, але по суті своїй приносила тільки зло.

Два основні моменти скривало в собі монгольське ставлення до української Церкви: 1) одна із головних засад монгольської політики, що обман завжди вважався дозволеним вчинком⁹¹ і 2) що Церква стала однією з адміністраційних клітин держави. Обидва ці моменти задержала по сьогодні московська православна Церква, другий момент став однією з підвалин української нез'єдиної православної Церкви. Про око, Монголи не займали Української Церкви, що більше, по монгольському закону, за зневагу християнської віри каралося смертю (як і за зневагу кожної віри), але саме охороняючи віру, охороняючи Церкву, Монголи з Церкви зробили державний уряд.

Не від речі буде сказати, що християнство серед Монголів було дуже поширене. За хана Берке, 1261—1266 р. в Сараї була заснована єпархія, а першим єпископом був єп. Митрофан 1261—1269. Після цього став єп. Теогност (1269—1291). Сарайські єпископи жили постійно при ханові, а всі християни в Орді із полонених належали до цієї єпархії. В 1269 р. прилучено до Сарайської єпархії сусідню переяславську єпархію. Третій єпископ сарайський уже звався сарайсько- або сарсько-подонським і цей титул задержався до 1764 року. Після 1468 сарайську катедру перенесено до Москви й із неї постала сьогоднішня єпархія крутицька.⁹²

В половині XIII. ст. між Монголами починає ширитися мохаммеданство, а з поч. XIV. ст. усі хани є вже Мохаммеданами.

Щоб охоронити Церкву й духовенство від утисків монгольських урядовців та намісників, тзв. баскаків, монгольські хани видавали охоронні грамоти, з-монгольська ярлики, де були устійнені права, привілеї й обовязки духовенства.

По ярлики мусіли їздити митрополити, а за відсутністю митрополита і єпископи, щоб при цій нагоді скласти ханові чолобитню та подарунки.

Папські послы вручають князеві Данилові королівську корону 1253 р.

З 1313 р. на основі розпорядку хана Узбека, при кожному новому хані треба було відновляти старі ярлики. Ярлики забезпечували духовенству Української Церкви такі права: 1) Християнської віри зневажати не вільно, 2) священні предмети мусіли бути під охороною, 3) церковне майно було забезпечене, 4) духовенство не платило ніяких податків і було вільне від державних обов'язків, 5) церковні слуги були звільнені від публичних робіт і 6) духовенству надається право суду своїх людей.

Перший ярлик, який до нас дійшов, є або з 1267 або 1279 р. Видав його хан Менгу-Теміра митрополитові київському Кирилові III. Дальші, це ярлик хана Узбека митрополитові Петрові з 1313 р., хана Бердібека з 1357 р. митр. Олексієві і хана Атюляка митр. Михайлові. Ярлик, що його видав хан Чанібек митрополитові Теогностові в 1343 р. до нас не дійшов.

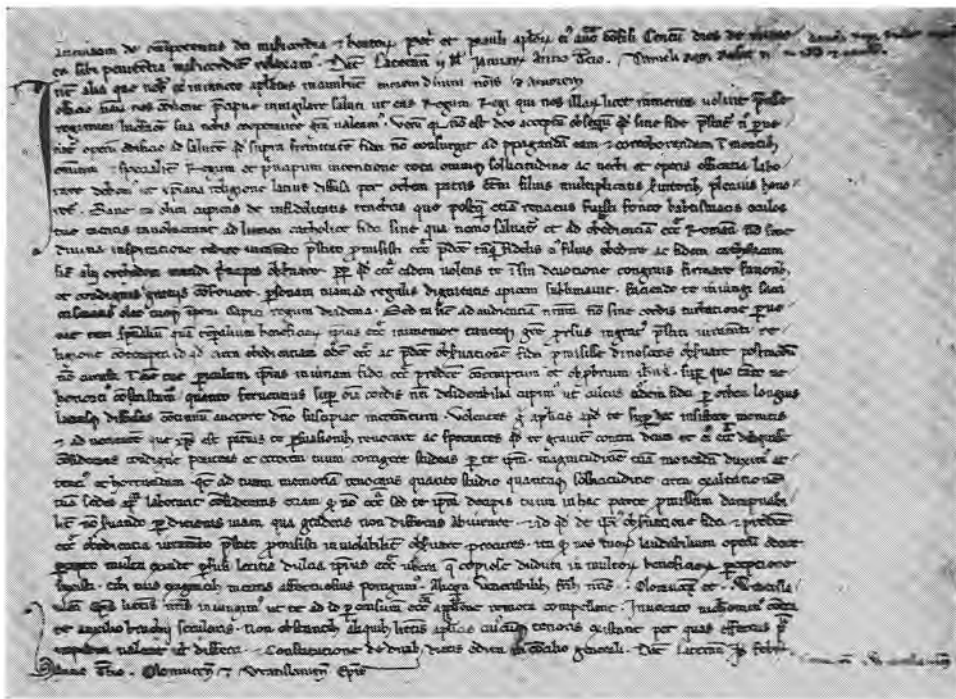
Але, одержавши ярлика від ханів, митрополит, єпископи і все духовенство мали молитися і благословити завойовників української Держави. В ярлику з 1267 р. читаємо "ми пожалували попів і ченців і всіх богодільних людей, щоб справедливим серцем молили за нас Бога і за наше плем'я, без печалі і щоб благословляли нас... Щоб не кляли нас, але в спокої молилися за нас... А коли хто буде молитися за нас Богові несправедливим серцем, то нехай той гріх буде на ньому"...⁹³

Таким чином справді азійсько-хитрим способом Монголи творили прірву між духовенством і вірними, прірву, створену на матеріальному добробуті Церкви й нужді народу. Забезпечуючи матеріальне існування Церкви й нібито шануючи її, бо напр. коли переписувано нарід для данини, то до списків не втягано “архимандритов, і ігуменов, і іноків, і попов, і діяконов, і клирошан, і всего причта церковного”, як пише літопис,⁹⁴ Монголи справді давали сповидно можливість розвитку Церкві, а головно манастирям: хто хотів зберегти своє добро й життя, йшов у манастир і все своє добро записував манастиреві й манастирі дуже швидко багатіли, бо не платили ніякої дані. Але, не кажучи вже про те, що за ці ярлики митрополити дорого платили ханам, їхнім жінкам, усяким монгольським вельможам, що вони упідлювалися перед ворогом, але, що найважливіше, упідлювалися і корилися в першу чергу ради матеріальної користи: згідно із списуванням населення на Україні, що його наказав Батий, всі (крім жінок) від десяти років мусли давати десяту частину свого майна, рухомого й нерухомого, значить, від овець, коней, ставів, озер, млинів і усякого ремесла. Татари брали в орду що десятого хлопця і що десяту дівчину, а хто не міг дані платити, того або вбивали, або брали в орду.

В той час ті, що повинні були стояти в обороні цих нещасних, яких убивали, або в яких дитину брали в ясир, не тільки, що цього страшного лихоліття не переживали зі своєю паствою, але ще при Богослужбах й молилися й благословляли тих, які несправедливо й незаконно мучили її вірних, корилися й упідлювалися, щоб розбагатіти. Може тоді це не було так ярке, як було б сьогодні, але на цьому прикладі бачимо, до якої міри уже впала була мораль у керманичів Церкви на Україні, що більше, як не дивно, ніхто із наших дослідників не бере до уваги цього хвиливого упадку Церкви, викликаного займанщиною Монголів, і цей загин моралі, з уваги на матеріальний добробут, дехто з істориків вважає “не надто шкідливим для нашої Церкви, бо давав їй змогу не тільки зберегти все те, що вона вже мала, але й розвиватися далі”.⁹⁵ Справді, Українська Церква, хоч сказати б, фізично розвивалася далі, морально все більше ниділа.

СПРОБИ УЗДОРОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Мораль старої Русі падала все нижче: панування Золотої Орди здавалося кращим і вигіднішим, більш безпечним і спокійнішим, як володіння свого володаря. Доказом були т.зв. в історії України “татарські люди”, тобто ті, що воліли мати над собою Татар, Монголів, а не українського князя. Церква стала повністю на послуги завойовника: за наказом митрополита псковських міщан відлучено від Церкви, бо вони

Лист Папи Олександра IV (1254-1261) до короля Данила.

скривали між собою князя, якого переслідували Татари.⁹⁶ І Церква, і народній організм потребував uzдоровлення і Боже Провидіння післало Українцям двох мужів, одного з найшляхетніших володарів, що їх мала Україна, короля Данила й архієпископа Петра Акеровича. Йі один і другий усвідомлювали собі дуже добре, що тільки в єдності, як політично-державній (думка короля Данила), так єрархічно-церковній, з Західньою Європою і Апостольською Столицею може прийти uzдоровлення Української Церкви й державно-народнього організму України. Національна честь короля Данила не дозволяла йому коритися монгольському наїздникові: "гірше лиха — честь татарська — пише про це літописець⁹⁷ — Данило Романович, князь великий, що держить землю Руську, Київську, Волинську, Галицьку та інші, стоїть оце на колінах перед ханом, зве себе холопом, платить йому данину, боїться і грізного наказу мусить слухатися". І знову на цих словах бачимо, до якого ступеня уже Українська Церква була нечула на зневагу, коли чернець-літописець цими словами характеризує світського володаря, а про гідність митрополитів чи єпископів, які стояли на колінах перед ханом чи ханшою, тільки тому, щоб захистити своє майно й особисту безпеку, ні слівцем не згадує, в той час, як знову хан Узбек у своєму ярлику з 1313 р. зазначає,

що духовні “помагають нам своїми молитвами й дають нашому війську силу”.⁹⁸

Та в цьому намаганні як короля Данила так і архієпископа Петра Акеревича, з'єднати політично й церковно Українську Церкву й державу з Апостольською Столицею і Західньою Європою стала перешкодою в першу чергу незорієнтованість Західньої Європи у справах європейського Сходу, в другу ж чергу знову національні суперечності, викликані Поляками особливо на землях Західньої України, в Галичині, їхні свідомі фальшиві інформації про Україну та її Церкву й врешті третій чинник, їдь ненависти до латинського світу, яку Візантія, під час свого переслідування старалася як найбільш впорскувати в церковно-державний організм України. Це ступневе затроювання довело до того, що в XIII. ст. між Східньою і Західньою Церквою було уже відчуження, ба, що більше, обидві Церкви вважали себе еретицькими. В “Церковному статуті”, який напевно походить із XIII. ст., але його приписують київському митрополитові Іванові II († 1089), читаємо,⁹⁹ що “мешканці Руси повинні навертати до правої віри всіх Римлян, що не були якслід охрещені, бо не були цілком потоплені у воді. Їм, як і Татарам та іншим новонаверненим не можна зараз давати Причастя”.

ДОМІНІКАНИ І ФРАНЦІСКАНИ НА УКРАЇНІ

Хоч, як ми вже зазначували, українська духовність довго опиралася цій іді, та все таки вона поволі затроювала український організм, тим більше, що Захід, замість допомогти Україні у цьому нерівному бою зі Сходом, такого вірного союзника, якою була (і є) Україна, хотів понизити й покорити.

В першу чергу винною була тут Польща, яка ще з часів св. Володи-мира була непримирним ворогом України. Поляки, як щирі заступники латинської Церкви на сході Європи, мали більші впливи (з уваги на обряд) й більше значення в Апостольській Столиці, як Українці, особливо ж тоді, коли грецький обряд, з уваги на відступництво східної Церкви був рівнозначний зі схизмою. Тільки цим можна пояснити¹⁰⁰ такі вислови у відручному листі папи Григора IX до Домініканів, з 1281 р., коли вони вели місійну, (чи часом колонізаційну) працю на Україні, як “зрадливість Русинів”, що заключали мішані шлюби й намагалися здобути другого подруга “для їх проклятих помилок”. Для фальшиво поінформованого й довірливого папи Григора IX., унія чи навіть який-небудь зв'язок з Апостольською Столицею, це не були догми чи навіть ієрархічна залежність, а просто прийняття латинського обряду (*reductio ad ritum Latinum*), мовляв, із прийняттям латинського обряду припинилася б схизма. Ясно, що цього роду місійна праця Домініканів, якими були

Поляки, як Яцек з Одровонжа й інші, не тільки не з'єднували собі загалу, але ще більше роз'єднували обидві Церкви, які по суті різнилися, як ми вже згадали, поміж собою дуже мало. А знаючи прив'язаність Русичів до свого прадідівського обряду, що в цьому випадку було однозначне з вірою, можна сміло сказати, що перші польські Домінікани, а згодом і інші Чини, що вели колонізацію, кинули зерно цього ворогування, цього неприхильного становища до латинської Церкви, яке згодом, скріплене ще іншими політичними моментами вибухло в кривавій боротьбі, в XVII ст., і, прибираючи різні форми, тривало аж до 1939 року.

Причиною ворогування Польщі була теж в не малій мірі заздрість. Як стверджують об'єктивні

польські історики¹⁰¹ у дванадцятому столітті, купці з усього світу прибували до Києва, який своїм багатством і пишнотою перевищав не одно і з найбільших міст тодішньої Європи й був найбільшим містом на Сході Європи. Київ був головним торговельним ринком, на якому легко можна було дістати як продукти візантійського промислу, так і продукти далекого Сходу. Польща ж була відома на Заході головно тому, що була торговельним шляхом на Україну. Немає сумніву, що це мусіло викликати деяку заздрість у володарів Польщі. Поляки мали на Україні свої церкви, бо як читаємо під 1154 р. в літописі, в Переяславі під час нападу Половців згоріла "ляцька божниця". Та не тільки Домінікани мали (згодом ще перед 1228 р.), свій монастир і конвент на Україні. Мали свої монастирі й т.зв. Шоти (Schotten), Венедиктини, ірландські ченці під покровом Пречистої Диви Марії, що підлягали юрис-

Царгородський патріарх Іван XI Век (1275-1282)

Митрополит Київський Петро
(1308-1326)

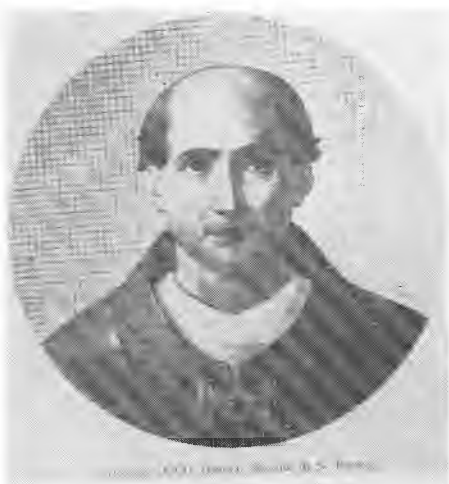
дикції у Відні.¹⁰² Що монастир ірландських ченців у Києві належав до віденського протоігуменату, можна легко пояснити тим, що митна політика австрійських князів змагала до того, щоб для своїх князівств, а головню для Відня, створити якнайкращі торговельні умовини зі східними землями, а тим самим і передусім з Києвом. Тому у Відні осідали купці з Ратисбони, тобто з Регенсбургу, який тоді, у середньовіччі, був осідком німецьких цісарів і централею торгівлі зі Сходом, і спільно з віденськими купцями вели торгівлю з Києвом. Папський посол до Таттар І. де Пляно Карпіні в 1245 р., згадуючи у своїй реляції про західних купців у Києві, з німецьких купців згадує тільки австрійських. І так, як колись за купцями з Ратисбони йшли в Україну ірландські ченці з тамошнього монастиря св. Якова, так знову за купцями з Австрії чи Стирії йшли віденські Шоти. Згодом в 1242 р., ірландський монастир у Києві опустів, але віденський протоігуменат Венедиктинів не залишив зв'язків із Україною — вже, правда, не на церковному полі, тільки на торговельному. Ще в XV ст. чуємо скарги, що віденські ченці ведуть торгівлю хутрами.

До якої міри мусіли докучити польські Домінікани київському князеві Володимирові Руриковичеві, свідчить факт, що в 1233 р. князь вигнав Домініканів із Києва, натомість ірландські Венедиктини залишаються в Києві (згодом до 1242 р.). Латинський Чин Францісканів (і Мінорити) в перших чотирьох десятках XIV ст. до цієї міри поширюється, що на західних землях України в 1345 р., є вже окрема францісканська вікарія, *vicaria Russia*, в склад якої входили чернечі дома у Львові (*Lamburge*), Городку (*de Grodeck*), в Галичі (*de Gallcif*), Коломиї (*de Colomia*), і Снятині (*de Nostin*).

Але помилкою було б думати, що Франціскани ширили тільки Христові ідеали. Їхнім завданням була здебільша польонізація. Це врешті й признають самі польські історики. Промощувала Францісканам дорогу

Папа Інокентій III (1198-1216)

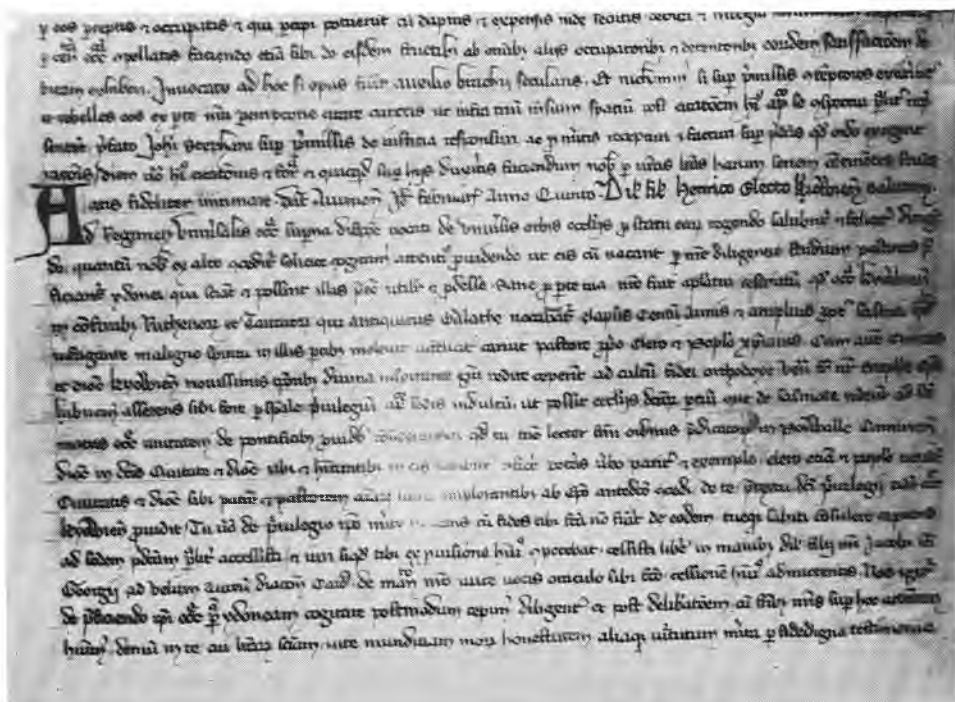

Папа Іван XXII (1316-1334)

на Україну дружина кн. Лева, Констанція, і дочка їх Святослава, що постриглась в черниці у Клярисок, в Старому Сандомірі (Сончі). І так завдяки енергійній акції Францісканів, а головню вікарія Руси, Миколая з Кросна, зорганізовано римо-католицькі, чи докладніше кажучи, польські єпископства на Україні ще за Людовіка Угорського і Франціскани засіли теж на єпископських престолах в Перемишлі (1377 р.) а згодом у Львові (1390 р.) і в Галичі. Їхнім завданням було “поширювати шлях до могутності і потуги Польщі”.¹⁰³ І Домінікани і Франціскани, а згодом Єзуїти це й робили.

Але скільки на тому втратили єдність Вселенської Церкви й українська культура, від архітектури починаючи до письменства включно, про це сьогодні просто важко говорити. Коли б такі чернечі Чини, як Домінікани, Франціскани чи згодом Ісусовці-Єзуїти, що прийшли на Україну, були іншої національності, скільки нового, свіжого, внесли б вони в українську скарбницю духа, яке відродження викликали б вони в кожній ділянці духового життя України й слов'янського сходу. На жаль усі ці подиви латинської культури, що їх несли зі собою згадані Чини, зморозив польський шовінізм, викликаючи при тому оправданий спротив проти Апостольської Столиці, бо надуживаючи імені її, вони йшли латинізувати, тобто польонізувати, Україну.

Очевидячки, усунення Домінікан мало підложжя чисто політичне а не релігійне, як фальшиво поінформували Апостольську Столицю польські джерела. Бо, напр., суздальський князь (здогадно Юрій Всеволодович) заборонив Домініканам навіть серед сусідніх поганських народів проповідувати римську; віру до тієї міри, завдяки польонізації зненавиділа Москва Апостольську Столицю,

Папа Іван XXII назначає єпископа для Києва 1321/22 р.

Добре поінформовані папи, які освідомлювали собі вагу Української Церкви на Сході, знали правдиве ставлення Українців до Апостольської Столиці. Доказом цього є листи пап Інокентія III, Олександра IV., і Інокентія IV. Хоч король Данило з чисто політичних причин зрікся унії з Апостольською Столицею, бо як побачимо пізніше, сама ж Апостольська Столиця не могла додержати обіцянки, в листі папи Олександра IV. до нього не находимо ні одного факту, який свідчив би, що король Данило відпав від Апостольської Столиці.¹⁰⁴ Король Данило, ще поки офіційно підписано унію, узнавав примат папи, чого доказом є, що коли плем'я Мордва звернулося до нього з проханням прислати до їхніх осель між середушою Волгою і Дніпром місіонарів, він відповів: “не моя це річ, тільки папи, незабаром надійде час, що всі приймемо віру римську і його зверхність”. Цей факт стараються замовчати деякі історики, так само, як історики російські ні словом не згадують про те, що у своєму звідомленні з 5 жовтня 1260 р. чеський король Отокар повідомляє папу Олександра IV. про свою славу перемогу під Крессенбрун, в якій король Данило виступив як союзник угорського короля Белі IV.¹⁰⁵

Папа Венедикт XII (1334-1342)

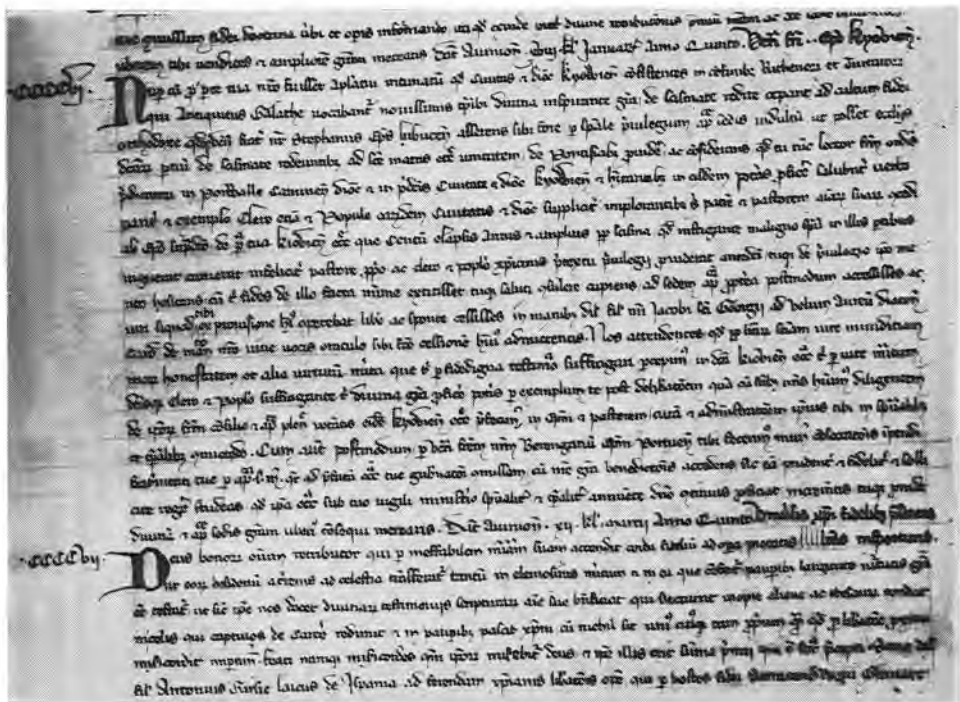
Папа Урбан V (1362-1370)

РИМ, УКРАЇНА Й МОНГОЛИ

Бій за галицький престол волинських і чернігівських князів в 1208/9 р. використовують Угри, які займають Галич. У тому часі маємо знову спробу папи Інокентія III. з'єднати Українську Церкву з Апостольським престолом, як це стверджують два листи цього папи (один до угорського короля Андрія, другий до духовенства Галичини). В 1207 р. папа Інокентій III. в першому листі зазначає, що він висилає кардинала Григора до Галичини, щоб він встановив укію, а в другому, доказуючи словами св. Письма примат папи, просить Галичан повернути зі злії дороги й об'єднатися церковно. І що найцікавіше, папа не говорить про Українців як про відступників-еретиків, а вважає їх "відчуженими" (*longati fuerunt*); в той же час, звертаючись до Сербів із подібним закликком, вимагає від них визнання апостольської віри. Значить, не зважаючи на всі фальшиві інформації, Інокентій III був свідомий, що Україна духово належить до Апостольської Столиці і не є відступницею, дарма, що її до того примушували.¹⁰⁶

Але серед воєнної хуртовини, яка тоді панувала на українських землях, про якое церковне об'єднання не могло бути мови. Зрозумів мабуть це і легат Григор, який прибув 1208 р. на Угорщину, бо більш про нього і про його акцію не маємо ніякої вістки.

У 1214 р. король Угрів Андрій просить папу дозволити архiep. Острогомському Іванові коронувати його сина Кольомана на галицького князя, зазначаючи при тому, що бояри й нарід (*principes et populus*) Галичини хочуть злучитися з Апостольською Столицею, зберігаючи свій

Письмо Папи Івана XXII до єпископа київського 1321/22 р. в справі тих, що вертаються до єдинення з Апостольською Столицею

обряд, і Кольоман (йому було 5 років, і його “дружині”, дочці польського короля Лешка, три) мав прийняти грецький обряд. Папа погоджується на те, коронація Кольомана відбувається в Галичині 1215 р., але з уваги на цілком політичний характер цього “церковного об’єднання”, ціла справа не мала ніякого успіху і скінчилася, завдяки нетактовній поведінці Угрів, повним неуспіхом. Жорстокий угорський воєвода Венедикт, відомий і зненавиджений ще з часів першої окупації Галича Уграми, привів зі собою латинського єпископа і священників і почав насильно “навертати” українське населення на латинський обряд. Ця поведінка була теж однією з причин спротиву й бунту проти Угрів, яких і прогнано в 1219 р. З ними утік також і проугорсько наставлений галицький владика Артемій.

Цікаве становище зайняв до цього папа Інокентій III, який радо погодився на коронування Кольомана і рівночасно просив, щоб і угорський і галицький владика прибули на IV. Лятеранський Собор 1215 р. Є всі дані догадуватися, що папі була відома “унійна поведінка” Угрів і їхня насильна латинізація і тому він звернувся безпосередньо до галицького владика, щоб він особисто міг поінформувати Собор про

цю “унійну акцію” Угрів. Але 1215 р. починається повстання проти Угрів і тому ніхто на Собор не поїхав. Та все ж таки унія на цьому Соборі була широко обговорювана.

І так 9-тим рішенням IV. Лятеранського Собору “de diversis ritibus in eadem fide” постановлено, що “тому, що в багатьох країнах живуть разом християни різних обрядів, єпископи мають подбати для обряду меншости про відповідних священників; в одній дієцезії не може бути двох владик різних обрядів, а якщо це конечне, тоді треба вибрати вікарія для обряду вірних”. Це рішення могло бути настільки корисним для Української Церкви, що латинники по різних містах повинні були підлягати владі наших владик.

Ця спроба політично-церковної унії тривала тільки два роки, від 1214—1216 р. В 1216 році помер великий папа Інокентій III, один із тих великих керманичів, що мала Апостольська Столиця продовж цілої своєї історії. Папа Інокентій III. добре знав і дуже дорожив обрядом Східної Церкви.

Але вже за наступників Інокентія III. Гонорія III. (1216—1227), й Григора IX. (1227—1241) шкідливі для Вселенської Римської Церкви методи латинізації в першу чергу стосують польські Домінікани, які, коли їх вигнано 1233 р. з Києва, перенеслися до Галича (1234 р.). Саме ці методи доводили до все гостріших виступів між з’єдиненими й нез’єдиненими. Про цю політичну діяльність польських Домініканів Апостольська Столиця не була поінформована. Є лист папи Григора IX. до якогось Ульрика в Києві з 1233 р., в якому папа жаліється, що Київ втратив Домініканів, “підпору католицької віри”. В цьому часі організовано нове латинське єпископство на Україні. Черговим (першим, як відомо, був Адальберт, який і не бачив своєї дієцезії) назначеним латин-

Реконструкція церкви св. Пантелеймона в Галичі

Examinatio facta de Tartaris apud Lugdunum per dominum papam.

Inter ceteros mundi prelatos venit ad concilium apud Lugdunum archiepiscopus Ruthenus nomine Petrus, qui, prout quidam asserebant de concilio venientes, neque Latinam neque Grecam neque Hebraicam novit linguam et tamen per interpretem peroptime coram domino papa exposuit euangelium. Ipse etiam seorsum vocatus cum domino papa ceterisque prelati in divinis, sacris vestibus indutus, set non eo modo quo ipsi, divinorum assistebat celebrationi. Requisite Petrus archiepiscopus de Russia

Examinatio de Tartaris. De Tartaris. super factis Tartarorum, primo de origine, secundo de modo credendi, tertio de ritu colendi, quarto de forma

vivendi, quinto de fortitudine, sexto de multitudine, septimo de intentione, octavo de observancia federis, nono de nunciorum receptione, respondit sic: Primo de ipsorum origine dicit: Quod reliquie Madianitarum fugientes a facie Gedeonis usque ad remotas partes orientis receperunt se in quodam deserto quod dicitur Ethreu. Illi autem habebant 12 duces, quorum maior dicebatur Tatarcan, a quo Tartari dicti sunt. Ab illo autem descendit Chyrcam, qui habuit tres filios: nomen primogeniti Thessirican, nomen secundi Curthican, nomen tertii Bathatarcan. Qui quamvis essent montibus eminentissimis et quasi immeabilibus circumdati, provocati tamen a Curzeusa, nepote Salbatin, domini cuiusdam magnae civitatis que vocatur Ornac, exierunt, pater scilicet et tres eius filii, cum magna multitudine armorum, et interfecto Salbatin, et Ornac civitate eius occupata, Curzeusam, nepotem eius, per multas provincias insecuti sunt. Provincias vero ipsum recipientes devastaverunt, inter quas pro magna parte devastata est Russia, iam sunt 26 anni elapsi. Mortuo vero patre, tres fratres ab invicem sunt divisi. Tessirican autem ivit contra Babilonios, Curthican contra Thurcos, Bathatarcan remansit Ornachi et misit principes suos contra Russiam, Poloniam et Hungariam et alia multa regna. Qui quidem tres cum suis exercitibus modo circa partes intimas Sirie sunt coniuncti. Et iam, ut dixerunt, transierunt circiter 34 anni, ex quo exierunt de deserto Ethreu. De modo credendi respondit: Quod unum dominatorem mundi credunt, unde, cum legationem emitterent ad Ruthenos, mandaverunt in hec verba: *Deus et filius eius in celis, Chyrcan in terris.* De forma vivendi respondit: Quod carnes comedunt iumentinas, caninas ac alias quascumque, humanas

Архиепископ Петро Акерович візнає про Татар на Ліонському Соборі

ським єпископом України був чернець Чину Цистерсів, який перебував в Опатові, в краківському князівстві. Назначений він був єпископом "латинських Українців" (episcopus latinorum Ruthenorum).¹⁰⁷ Але около 1240 р. юрисдикцію його перейняв лібутський єпископ із Сілезії, назначений папською буллею. Згодом, йому мали підлягати всі католики, замешкали на Україні, а тільки з уваги на безпеку — тоді уже Монголи зайняли були цілу лівобережну Україну — осідок цього нового єпископства, що врешті не відіграло ніякої поважної ролі в історії Церкви на Україні — був так далеко висунений на Захід.

У кривавому бою під Лігніц в 1241 р. здержано хвилево наступ Монголів на Європу, але загроза монгольського ярма висіла далі над Європою. Провидіння Боже дало тоді Апостольській Столиці за кермання одного з найсвітліших мужів тих часів, папу Інокентія IV., який у своїй діяльності розвивав далі політику Інокентія III. Інокентій IV. в порозумінні з цісарем Фрідріхом II. скликає до Ліону в 1245 р. Собор,

який у першу чергу звернув увагу християнського світу на Монголів і небезпеку знищення Азіятами Європи. На цьому Соборі був і представник Української Церкви, архієпископ Петро Акеревич, який подав докладні дані про Татар, звідкіля вони прийшли, яка їхня віра й які умови їхнього життя.

Каталоги митрополитів київських про ніякого митрополита Петра не згадують, довго не згадували його й московські історики, замовчують його існування й деякі теперішні вчені,¹⁰⁸ та самого факту, що про архієпископа Петра згадують два англійські джерела, хроніка альбанського ченця Матея Париса й хроніка буртонського монастиря, т. зв.

Гробниця Папи Інокентія III в Лятеранській Церкві в Римі

Буртонські Аннали, де розказано докладно, що робив і говорив на Соборі *archiepiscopus ruthenus, nomine Petrus* (Аннали Буртон), або у Париса *archiepiscopus de Ruscia nomine Petrus*, — замовчати годі. З архієп. Петра зроблено спершу галицького єпископа, згодом тільки інформатора про Татар, а ніякого представника Церкви, пізніш московські вчені доказували, що це був латинський єпископ, якого Татари прогнали з Руси, врешті навіть деякі історики старалися з нього зробити міжнароднього авантюриста. На основі одначе найновіших історичних студій й українські католицькі й українські православні історики¹⁰⁹ ствердили, що званий архієпископом на Ліонському Соборі Петро, це був київський владика Петро, який володів в рр. 1241—1245. Що архієп. Петро був Українцем, а не Греком, це знаємо з того, що, як зазначено в англійських хроніках, не знав він біблійних мов, ані латинської, ані грецької. Не вмів він по єврейськи й із папою говорив з допомогою перекладача. Інтересно, що — як зазначено в анналах — він перед папою “добре виложив евангеліє”, тобто мав повне богословське формування і на основі цього папа допустив його до Спільної Служби Божої, яку він

etiam in necessitate, non crudas tamen, sed coctas. Aquam bibunt et lac. Graviter puniunt scelera, scilicet fornicationes, furta, adulteria, homicidia, ultimo supplicio. Uxores habent unam vel plures. Ad convictum familiarem vel ad negotiorum tractatus vel ad consiliorum secreta alias nationes non admittunt. Seorsum ab omnibus aliis divisi castra metantur, quibus si quis alienorum irrepserit, confestim trucidatur. De ritu colendi respondit: Quod quolibet mane manus ad celum levant. Comedentes primum moysellum¹ in aera faciunt. Bibentes prius partem in terram fundunt in veneratione Creatoris et dicunt se habere sanctum Iohannem ductorem. In novilunio multum gaudent. De fortitudine respondit: Quod fortiores et agiliores nobis sunt. Mulieres more masculorum equitant, militat et sagittant. Arma² habent de corio multiplici et vix penetrabilia ad muniendum. Arma habent ferrea ad impetendum. Machinas habent multiplices et certe iacentes. Sub divo iacent, de intemperie temporum quasi non curantes. De multitudine non dedit certum responsum; tamen dixit, quod quasi de omnibus nationibus et sectis universis sunt illis populi multi aggregati. De intentione respondit: Quod intendunt totum mundum sibi subiugare, et quod insinuatum est divinitus, quod debent totum mundum per 40 annos uno minus vexare, asserentes, quod, sicut olim animadversio divina purgavit mundum per diluvium, sic in presenti ipsorum depopulatione purgabit ipsum mundum per vastationem gladii. Item credunt se habituros durum congressum cum Romanis et aliis Latinis, et est eis ambiguum, utrum vincant vel vincantur; quodsi vincant, debent dominari toti orbi.

20 De observancia federis respondit: Quod satis observant federa illis qui se sponte illis tradunt, accipientes ab eis bellatores, artifices ad varias servitutes, nullatenus eis parcentes qui eorum insultus expectant. De nunciorum receptione respondit: Quod benigne eos admittunt, expediunt et remittunt. In fine requisitus de transmeatione fluminum et marium dixit: Quod flumina transeunt in equis et quod in tribus locis parant navigia super mare. Dixit etiam: Quod quidam de Tartaris nomine Kalalidin, gener Chyrcan, exulatus est in Russia, quia deprehensus fuit dixisse mendacium; cui quidem ob gratiam uxoris suae parcitum est, ne occideretur. Super factis Tartarorum cum plenius non instruxit.

Сторінка з Буртонської хроніки

відслужив у грецьких ризах разом з папою і з усіма владиками, що прибули на Собор.

Під впливом архиєп. Петра папа вислав посольство до Монголів під проводом легата І. Пляна де Карпіні, ченця Чину Францісканів і навіть задумував організувати хрестоносний похід проти Монголів, але, на жаль, до цього не дійшло. Незалежно від цього в рр. 1246—1255 Україна, внаслідок кривавого монгольського переслідування з одного боку та цілковитого поневолення Церкви з другого боку, стає осередком заінтересування Західньої Європи, в першу чергу Апостольської Столиці.

Дня 16. квітня 1245 року виїхало папське посольство з Ліону до Татар, в Монголію (Азія). В Сілезії посольство зустрів брат кн. Данила кн. Василько й разом з ним посольство прибуло до Кракова, і потому до Володимира Волинського, де відбулася зустріч з українськими єпископами, між якими правдоподібно був і новий київський митрополит Кирило III. Папський легат відчитав письмо папи до українського духо-

венства, в якому папа просить їх вернутися до церковної єдності, але з уваги на те, що князь Данило саме тоді поїхав до Татар з чолобитнею, ніхто без нього не хотів нічого рішати. Остаточне рішення відложено аж до часу повороту кн. Данила від орди.

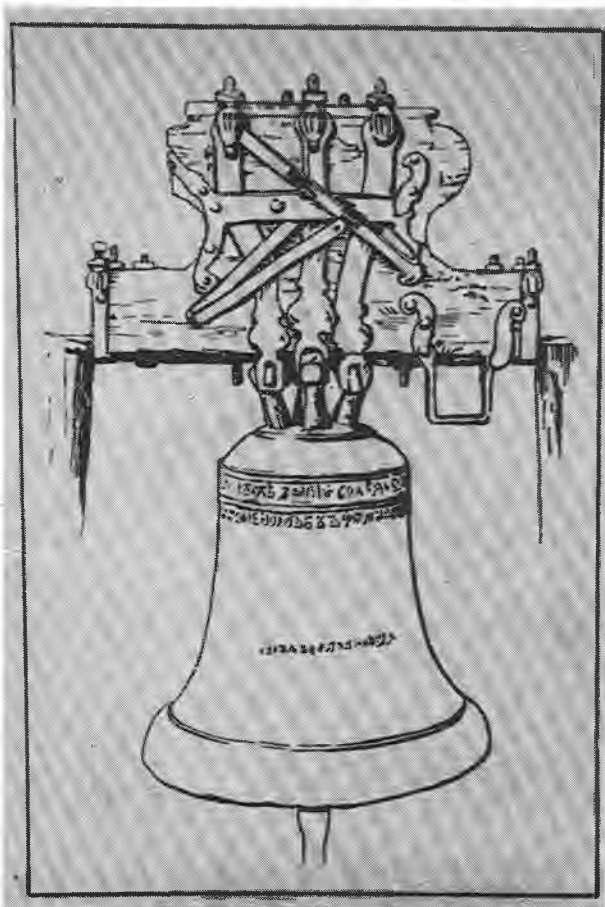
Посольство поїхало далі в товаристві дружини князя Василька, яка над Дніпром передала посольство під опіку Татар. В 1247 році папське посольство через Західню Україну вернулося до Риму.

Тим часом, вертаючися від орди, князь Данило за Дніпром уже зустрівся з папським посольством. Ідея унії цілого католицького світу проти Монголів, — в якій то унії чільне й перше місце мусіла б займати Україна, —

для князя Данила була ясна. Він зразу ж годиться на пляни князя Василька. Хоч Татари прийняли були його чолобитню і він одержав “ярлик”, але на неволю він погодитися не міг.

Дня 3 травня одержав князь Данило сім листів від папи Інокентія IV. Адресовані вони були не до нього, тільки до “руського князя”, бо в Римі невідомо було, чи вернеться князь Данило живим із орди й хто по ньому став би князем. В цих листах (трьох) Інокентій IV. порушує гри справи: бере королівство (тобто державу) Данила під опіку св. Петра, для докладнішого зясування взаємного порозуміння висилає до князя Данила двох ченців Чину Домініканів і вслід за тим порушує справу унії. .

Дальші листи адресовані були до єпископа Риги Альберта II., який мав бути посередником в справах унії і для того одержав широкі повно-

Львів. Святоюрський дзвін з 1341 р.

Олексій, митрополит київський (1354-1378)

владі. Єп. Альберт жив у великій приязні з князем Данилом, але які між ними в цій справі були переговори й чи були взагалі — невідомо. Папа Інокентій IV. назначив єп. Альберта нунцієм на дворі Данила й дав Данилові різні привілеї. Одначе нунцій не мав можливости дістатись до Галича, бо в 1248 р. великий хан Гуюк зажадав від Данила його держави. Після смерти Гуюка Данило знову нав'язує взаємини з Апостольською Столицею. Вертаючися від Татар 1247 р., папське посольство задержалося трохи в Києві, який щиро вітав папського легата. Із записок Карпіні довідуємося, що ¹¹⁰ "Кияни, довідавшись про наш приїзд, збіглися до нас усі з радістю і вітали нас як людей, що воскресли з мертвих. Так само з великою радістю приймали нас по цілій Русі, Польщі і Богемії. Данило (галицький

князь) і його брат Василько зробили для нас великий бенкет і проти нашої волі гостили нас в себе днів з вісім. У цей час вони скликали собор зі своїми єпископами та іншими побожними людьми, обмірковували те, що ми їм пропонували під час нашого переїзду до Татар, і всі одногослосно сказали нам, що бажать мати Його Священство (папу) особливим своїм владикою й отцем, а святу Церкву Римську володарем і господарем, підтверджуючи все те, що раніш про те писали зі своїм братом і для нього саме відправили з нами до святого Отця своїх послів і грамоту".

Дня 20 червня 1247 р. виїхало українське посольство, яке очолював ігумен Григор з гори св. Даниїла біля Холму до Ліону й під кінець серпня уже вернулося назад. Папа Інокентій IV. погодився на всі домагання князя Данила й українського єпископату, тобто на задержання ієрархії і грецького обряду та обіцяв поміч проти Татар. Під кінець 1247 року прийшли від папи листи з точними умовами договору Галицько-Волинської землі з Апостольською Столицею. Цей церковно-політичний

договір мав чотири основні точки. Церковна сторінка: 1) Українці задержували свій обряд, 2) князь Данило має урочисто проголосити злуку Української Церкви з католицькою Церквою. Політична сторінка: 1) кн. Данило і його держава прийнята під опіку Апостольської Столиці (св. Петра), що в середніх віках мало велике значення, бо ніяка сусідня католицька держава не сміла б воювати з князем Данилом, 2) князь Данило дістав право завойовувати всі поганські землі, до яких його рід мав колинебудь яке право. Незабаром князь Данило скористав з цього права, бо прилучив до своєї держави землі Ятвягів, на північний захід від Прип'яті (1252).

ПОЛІТИКА Й ЦЕРКВА

Здавалося б, що унію Галицько-Волинської держави з Апостольською Столицею треба розглядати як політичний акт. Але цей політичний акт є теж одним із незаперечних доказів продовж цілої нашої історії, що Україна постійно тяготіла до Апостольської Столиці й до Заходу. Без сумніву можна сьогодні ствердити, що хоч унія з Ап. Столицею не увінчалася успіхом, Україна духово була цілковито приготована до унії, і хоч формально договір залишився на папері, фактично Україна стала одноціло по боці Апостольської Столиці. Здагади, що унія князя Данила не прийнялась тому, що галицька суспільність вороже ставилася до унії, є цілком безпідставні.¹¹¹ Може й частина суспільности вороже ставилася до латинства, ідентифікуючи (а підставу до цього давали їй Поляки й Угри) його з національністю чи радше

Візантійський цісар Іван VI Кантакузен (1347-1354), праворуч як чернець, ліворуч як імператор

Папа Григор XI (1370-1378)

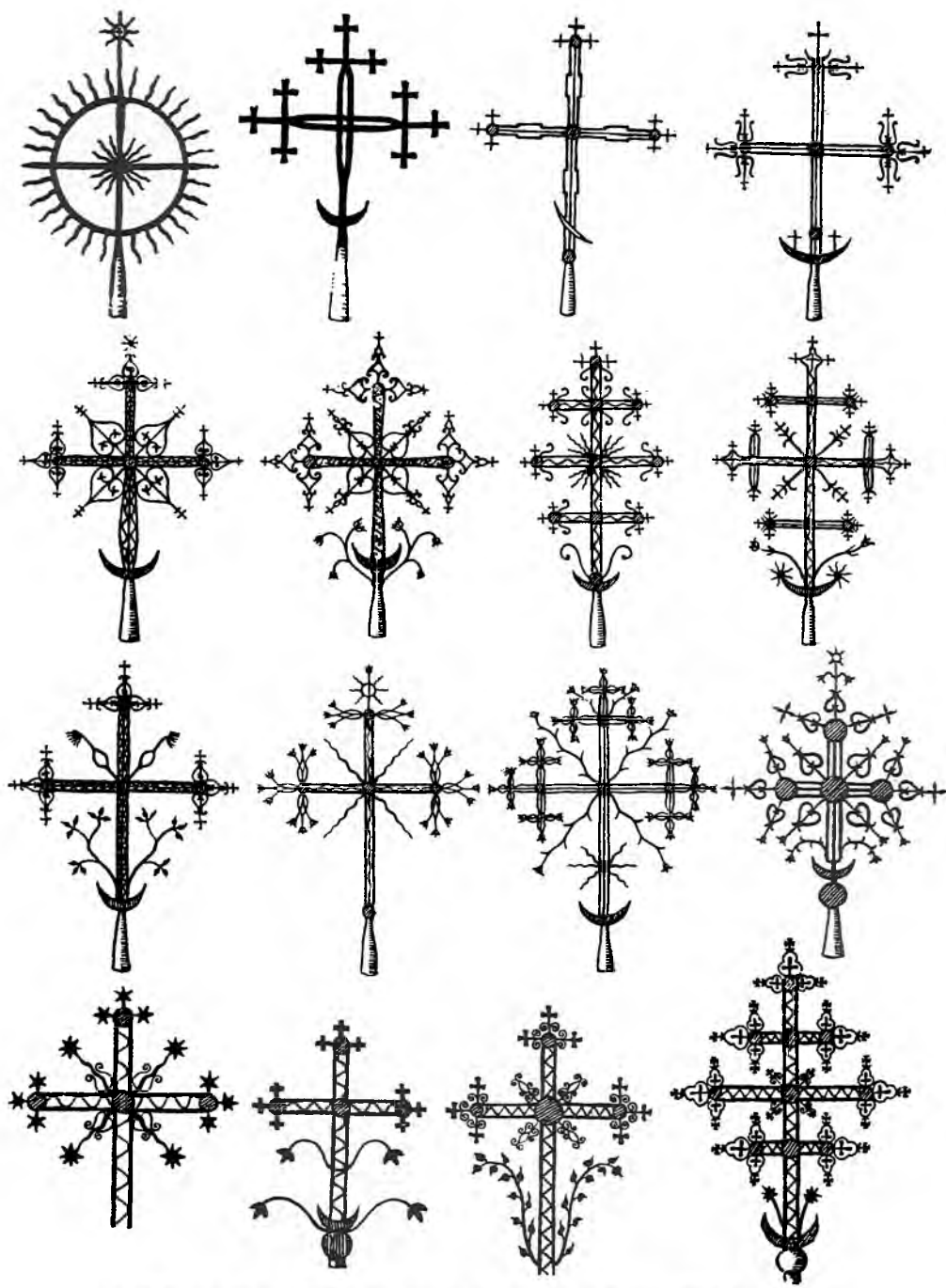

Папа Євген IV (1431-1447)

денаціоналізацією (як це бачимо в XVI—XVII ст.), але ніяким чином не ставилася вона вороже до унії, що цілком забезпечувала й візантійсько-український обряд і власну ієрархію. На доказ цього маємо слова автора Галицько-Волинського Літопису і, що найважливіше, щоденник-записки папського легата Карпінія, який висказується дуже прихильно про ставлення України до Апостольської Столиці і виразно зазначає, що на Соборі, де рішено з'єднатися з Апостольською Столицею, крім єпископів і духовенства, були й “інші побожні люди”, тобто саме представники галицького загалу.

Неправдивими також є твердження деяких московських істориків, що, мовляв, унію піддержували Поляки й тому вона, як “польська інтрига” прийнятися не могла. Історичні факти, а передусім хроніка Длугоша, говорять якраз навпаки: Поляки були проти унії України з Римом. Коли папський посол Опізо їхав із королівською короною для князя Данила й зупинився у Кракові, краківський єпископ не радив йому коронувати князя Данила, бо Українці “віроломні люди”. Легат все ж таки поїхав, коронував князя Данила, а польський історик Длугош зазначає в своїй хроніці, що краківський єпископ говорив це “зі зависти”.

Галицько-Волинський літопис згадує, що папа Інокентій IV. два рази прислав королівську корону кн. Данилові: в 1247 р. і 1253. В 1247 р. папа видав буллу до всіх християнських держав, щоб zorganizували хрестоносний похід проти Монголів, однак булла успіху не мала, бо хрестоносні походи вже не були популярні. І тоді саме, того року, князь Данило не прийняв корони, бо, як зазначає літопись, князь Данило відповів папі: “не можу прийняти Твоєї корони без Твоєї допомоги”.

Залізні надбанні хрести — роботи українських майстрів XVII-XIX століть

Не міг же князь Данило виступити проти Татар, не маючи обіцяної допомоги. Переговори з Римом звернули увагу Татар, бо 1248 р. хан Куремса знову з ордою пішов на західньо-українські землі. Обіцяна допомога зі Заходу не надходила й, хоч князь Данило зірвав із Римом, Татари все ж таки поруйнували Галицько-Волинську державу.

Те становище князя Данила не було б вповні ясним, коли б ми не брали до уваги і впливів неменшого ворога української державности, як ним були Монголи, новгородсько-володимирського князя Олександра Невського (1252—1263). Неволя Монголів — згідно з думкою князя Олександра, була тимчасова, але залежність від Риму, тобто від папи Інокентія IV., це була вже залежність постійна.¹¹² Усвідомляючи собі цю “папську неволю”, князь Олександр Невський намагався притягнути на свій бік князя Данила й ніяким чином не допустити до унії з Римом. І тут знаходить він зняряддя в особі, згодом спершу “печатника”, канцлера Данила, а згодом митрополита, Кирила III., який в 1250 р. прибув у Суздальщину до князя Олександра від князя Данила.

Літопис представляє Кирила радше як посла й дипломата (“инемі словесы мудрыми глаголаста ему много”).¹¹³ Кирило переговорює з угорським королем Белею IV. і веде всі державні справи — словом, виглядало б, що Кирило має повне довіря князя Данила. В 1248 р. Кирило їде до царгородського патріярха, що тоді перебував у Нікеї, і там патріярх висвячує його на київського митрополита. Виглядало б, що князь Данило, зрезигнував з унійних спроб з Апостольською Столицею і рішив вести одну політичну лінію з кн. Олександром Невським та раз на завжди зірвати з Заходом й Апостольською Столицею. Тим часом висвячений на київського митрополита, Кирило III не тільки що не вертається до князя Данила, але переїжджає на північний схід, залишаючись при кн. Олександрі Невським, якого згодом, при поставленні великим князем у Володимирі в 1262 р., зве “сонцем землі Суздальської”.

І рівночасно, з виїздом Кирила, в 1252 р. князь Данило відновлює переговори з Апостольською Столицею, годиться прийняти титул короля під умовою, що прийде допомога від папи, бо, як каже Данило словами літописця, “рать татарская не престаеть зле живущи с нами, то како могу прияти венечь без помощи твоей”.

З цього ясно, що горстка духовенства Галицької Землі, що її виразником був митрополит Кирило III., була під беззастережним впливом Півночі, й нізащо не хотіла допустити до злуки України з Апостольською Столицею. Згодом митрополит Кирило III., який живе в дружбі з Монголами, за їх дозволом основує православне нез'єдинене єпископство в столиці Кипчацької орди, в Сараї.¹¹⁴

В 1253 р. папа Інокентій IV. знову звертається до західних християн готуватися до хрестоносного походу проти Татар, які готувались до наступу. Папський легат Опізо оголосив цю буллу в Польщі й треба

Папа Сикст IV (1471-1484)

Папа Пій II (1458-1464)

було до протитатарського бльоку з'єднати й князя Данила, тимбільше, що в 1252 р. охрестився литовський князь Мендовг, якого папа прийняв під свою опіку. Маючи сумний досвід минулих років, князь Данило не хотів знову прийняти королівської корони з рук легата Опіза, (який ждав його в Кракові), не бачучи в тому ніяких реальних наслідків для своєї держави, а навпаки, знаючи, що цей факт стягне й на так зруйновану і скривавлену українську державу нове татарське плундрування, а Захід — помочі ніякої не дасть. Та коли польські князі Болеслав і Земовит обіцяли дати допомогу, князь Данило, після невдачної спроби посадити свого сина Романа, одруженого з княгинею Маргаретою з Бабенбергів, на австрійський престіл, приймає від Апостольського Престола королівську корону. Щоб цей факт якнайдовше задержати в таємниці, коронація, якої довершив легат Опізо, відбулася скромно, без з'їзду князів, в Дорогичині, в серпні 1253 р.

Як і передбачав король Данило, Татари відповіли на цей факт походом на Україну. Не зважаючи на всі зусилля папи Інокентія IV., Захід помочі проти Монголів не дав. Щоб не допустити до цілковитого знищення своєї держави, король Данило скористав із того, що йому повелосся частинно здержати похід орди хана Куремси й пішов з ним на переговори. Монголи зажадали зірвання з Римом, а що Захід був глухий на заклики Інокентія IV. і благання короля Данила, Данило мусів поступитись. В 1256 р. наступило фактичне зірвання з Апостольською Столицею. Та це зірвання не охоронило на довго короля Данила. В 1260 р. наступник Куремси Бурундай іде походом на Галицьку державу, домагаючись знищення всіх кріпостей. Король Данило тікає на Угорщину, а брат його, князь Василько, за татарським наказом розвалює оборонні

мури Львова, Володимира, Луцька, та інших міст, які Данило, сподіваючись допомоги, велів укріпити, щоб таким чином з допомогою католицького Заходу, здержати на своїх землях Татар, а згодом знищити їх.

В 1257 р. наступник Інокентія IV., папа Олександр IV., видає буллу до короля Данила, в якій остерігає його, що він забув на свої зобов'язання, взиває піддержати далі зв'язки з Римом і погрожує йому клятвою. Рівночасно потверджує юрисдикцію лібутському єпископові над латинниками на Русі, бо з уваги на зірвання короля Данила з Апостольською Столицею з'єдинені на Україні не могли підлягати українським єпископам.¹¹⁵

Стурбований невдачами, помер король Данило в 1264 р. Поховано його в Холмі, в церкві Успення Богоматери, яку він збудував.

Але Апостольська Столиця клятви на нього не кинула, хоч беручи до уваги факти, а не причини, повинна була це зробити. Та коли розглянемо ближче причини зірвання з Апостольською Столицею, зрозуміємо, чому папа Олександр IV. не кинув клятви, а тільки погрожував церковними карами: це було ясно, що унія короля Данила була подиктована політичними мотивами; її так трактовано і з боку Апостольської Столиці (Українці були "відчужені", а не відступники), і з боку короля Данила, який, безумовно, помер уніятю. Факт зірвання не був спричинений недодержанням умови з боку короля Данила, а тільки з боку зах.-європейських держав, яким довіряв Інокентій IV. Деякі українські історики догадуються, що хоч король Данило вихований був на католицьких дворах, симпатій до католицизму не мав. З уваги на те, що він — користаючи зі звичаю, сам настановляв кандидатів на єпископські престולי, а навіть переніс єпископську столицю з Угровська до Холму, — з неохотою підчинявся Апостольській Столиці, бо з хвилиною підчинення він уже "не міг би так свobodно господарити в Церкві, як це він робив у православній".¹¹⁶ Однак на нашу думку, першою і єдиною ціллю короля Данила було скинути зі свого народу татарське ярмо. Сам факт, що Монголи, вороги України й її завойовники, піддержували нез'єдинене православ'я, мусів викликати у короля Данила неохоту до православ'я і довір'я до Католицької Церкви. І немає сумніву, що літопис, який найкращими словами величає короля Данила, хоч в підтексті згадав би був або натякнув на більші користі православ'я для України. Навпаки ж, літопис пише дуже прихильно про католицьких святих, про папу, про поїздку ігумена Григора до Риму і т. і. І врешті, сама діяльність митрополита Кирила III., якому спочатку довіряв король Данило, виявила повністю вірнопідданість тодішньому завойовникові України, Татарам. Ще за життя короля Данила, Кирило покидає свою рідну землю, переноситься до Володимира над Клязьмою, де скликає 1244 р. синод проти католицького Заходу та другого Ліонського Собору. Синод відбувається під протекторатом Монголів. Він, щоб різко відділитися

Ordinem tradidimus in Canonibus veteribus venerimus patriarcharum.
 et patriarcha Constantinopolitana secundus sit per sanctissimum roma-
 num pontificem. Tertius vero Alexandri. Quartus autem Antio-
 chenus. et quintus Iherosolimitanus: salubri vixit privilegio omnibus et su-
 ribus eorum. Dat. feliciter in sessione publica Synodali solemniter
 in curia maiori celebrata Anno incarnationis domini M^o CCCC^o XXXVIII°
 Pontificatus nostri anno nono

Rutem Ivakfo Alexandrovicz Suscepto

Sicut spiritus servus servorum dei dilecto filio nobili viro Iohanni
 Alexandro Synaxista de pozampore domo loci de pozampore vobiscum
 dicit. Sicut et apostolicam benedictionem. Sincera fecerunt quod devoto tua. qua
 ad nos et romanae ecclesiae gratiae probare. digne meretur. ut illa tibi
 favorabile concedamus. per que gratiae pacem. et anime tue salutem deo
 propicio consequi possit. hinc est. Quod nos tuis devoto supplicationibus inclina-
 ti. tibi ut aliquem idoneum presbiterum. sectarem vel religiosum. in tuo
 possis eligere confessorem. que vita tibi committitur. in casibus apostolice sedis refer-
 vatis. semel dimittatur. in aliis vero quocumque fuerit opportunum. Confessionem
 tua diligentem audita. pro commissis tibi debitam absolutionem impendat. et in
 iungat penitentiam salutarem. Quod si confessor quem duxerit eligendum. omni potest
 tuorum. de quibus crede contentus. et ore confessus fuerit. etiam semel dimittatur
 in morte articulo plenam remissionem. tibi in sinceritate fidei. unitate sancte.
 Ro. ec. et obedientia ac devotione nostra vel successorum nostrorum Romanorum
 Pontificum Canonice intencioni. persistenti. auctoritate apostolica. concedere valeat. De
 vocatione tue tenore primum indulgemus. Sic tamen quod idem confessor de his
 de quibus fuerit ab alteri satisfactione impendenda eam tibi per te si supervixerit
 vel per alios si forte tunc transire faciendam iungat. qua tibi vel illi
 facte teneantur ut presertim. et de quod absit. pro huiusmodi gratiam vel questionem
 reddere prohibetur ad illiusmodi impostam committenda volumus quod si a
 sinceritate fidei. unitate domine et ac obedientia ac devotione nostra vel successorum
 nostrorum Romanorum Pontificum Canonice intencioni deficiat. aut ex considen-
 ra eiusdem confessionis vel remissionis. aliqua partem committat. concessio
 remissa ut presertim licet tibi nullatenus satisfacere. et insuper quod per unum an-
 num a tempore quo neca presertim concessio. ad tuam pervenerit notitia. quod
 tuncdem. Singulis sexagesimo diebus impedimento legitime cessante scilicet et si

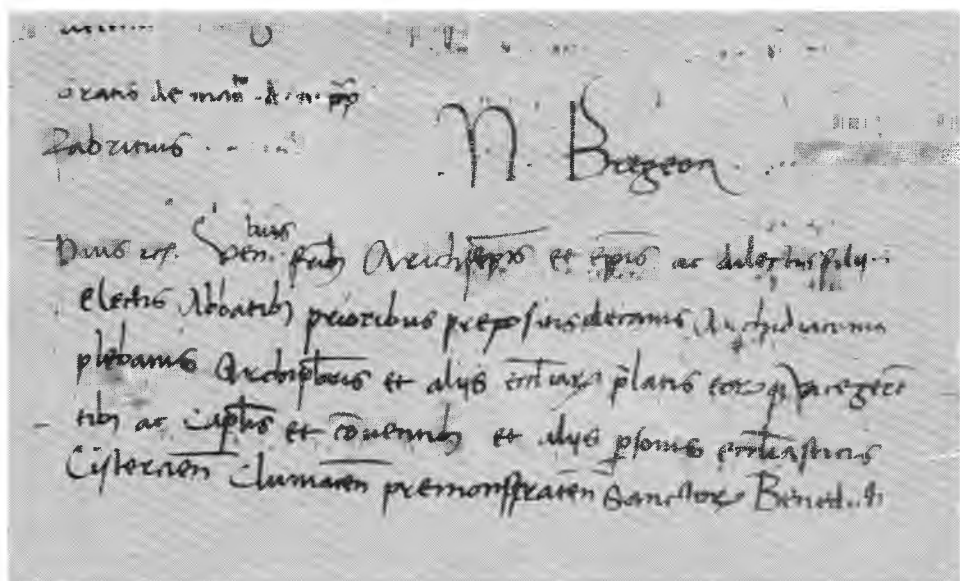
Бреве Папи Сикста IV (1471-84) для Івашка Олександровича, грецького обряду, в якому дається йому певні духовні привілеї щодо відпущення гріхів у годині смерті

від Католицького Заходу, впроваджує на Україну Номоканон Фотія. Немає сумніву, що така поведінка голови Української Церкви не могла з'єднати собі і короля Данила, одного з найбільш чесних, розумних і справедливих володарів України.

Кирило III., хоч і Українець із роду, щоб забезпечити опіку Церкві частіше перебував на півночі, як на своїй рідній землі, бо там творилась нова влада, нова сила. Постанови Собору, скликаного у Володимирі н. Клязьмою, описані в праці Кирила "Правило", збереглися до наших часів. Помер Кирило III. в 1271 р. (або 1280), у Переяславі Заліському.¹¹⁷ Тіло його перевезено до Києва й похоронено в церкві св. Софії.

Наступником Кирила III. став Максим (1283—1305) і хоч висвятив його патріярх Іван XI. (Векк, який прийняв унію на Соборі в Ліоні 1274 р.), Максим не підчинився постановам патріярхату, а залишився в схизмі. Він в 1299 р. переносить осідок митрополита з Києва до Переяслава в Півн. Русі, хвилево, задержуючи титул київського митрополита. Хоч усі історики є згідні з тим, що першою й основною причиною перенесення згодом осідку митрополії з Києва до Володимира над Клязьмою є те, що Київ втратив політичне значення і не надавався на столицю митрополії — на нашу думку, це не було основною причиною, бо Володимир н. Клязьмою не мав тоді аж такого великого політичного чи торговельного значення, щоб навіть зруйнований Київ міняти за Володимир н. Клязьмою. На нашу думку, київські митрополити, а радше перший Кирило III. і пізніше Максим мусіли вибирати: або залишитися митрополитами обездоленої Української Церкви — яка, як можна було догадуватися, раніш чи пізніш належатиме до Апостольської Столиці, й таким чином не буде мати опіки держави — й, скажім докладно, вигідного життя — або стати митрополитами північної, суздальської а згодом московської Церкви, яка беззастережно стала на службі держави без уваги на те, чи влада цієї держави була своя (московські князі) чи завойовницька (Монголи). Кирило III. був ще нерішений і тому, хоч і мав осідок у Володимирі над Клязьмою, він ще Києва не покидав. Митрополит Максим, немає сумніву, що не без заохоти суздальських князів чи монгольських ханів, уже рішився: піддався Суздалеві. Таким чином титул київського митрополита залишився тільки порожнім титулом, бо в дійсності митрополит Максим стає митрополитом північної, тобто згодом московської Церкви.

Внаслідок поділу митрополії, а радше в дійсності з хвилиною перенесення київської митрополії до Володимира над Клязьмою східно-українські землі перестали мати свого митрополита. Галицько-Волинські князі зажадали окремої галицької митрополії, в першу чергу князь Лев (1264—1301), син короля Данила. По довгих заходах візантійський патріярхат погодився на створення галицької митрополії — уже по смерті князя Льва — грамотою цисаря Андроніка II. Палеолога й патріярха Атанасія 1303 р.

Пашпорт, виданий Папою Пієм II для митрополита київського Григора II (1458-1472), що вибрався з Риму до своєї митрополії в половині січня 1458 р.

ТРИ МИТРОПОЛІЇ

Нові державні умовини, що заіснували з початком XIV ст., коли то молода Литовська держава під проводом великого князя Гедимина, користаючи зі знесилля Монголів, починає завойовувати спершу білоруські і згодом українські землі, витворили потребу створення нових церковних осередків. Київська митрополія, з хвилиною перенесення її до Володимира над Клязьмою, фактично була митрополією тільки з назви; живим осередком церковного життя був Галич, столиця Галицько-Волинської Держави, до якої належала тоді й ціла правобережна Україна, знову ж на Півночі творився новий осередок Церкви, Москва. І таким чином з початком XIV ст. на місці однієї митрополії в Києві творяться три митрополії: 1) галицька з осідком у Галичі, заснована 1303 р., яку в 1375 р. прилучено до литовської митрополії, 2) київсько-литовська з осідком у Києві, Вильні, або Новгородку, яка підписує 1595 року унію з Римом у Бересті, і 3) півн. руська митрополія, яка за вийнятком неправно уживаного, бо по суті незгідного з дійсним станом, титулу "митрополита київського й цілої Руси" — не мала ні з Києвом, ні з південно-західною Руссю, тобто Україною, нічого спільного.

Історичний розвиток цих трьох митрополій іде разом, бо всі вони мають один обряд і належать до царгородського патріярха, аж до 1458 р., коли українсько-білоруська митрополія виступає самостійно. І як би

не те, що Українська Церква силою Божого Провидіння вже від початку свого існування находилася (і находиться) в засягу впливів Апостольської Столиці силою природного тяготіння до неї — сьогодні вона як Українська Церква не існувала б. “Історично беручи — каже один із німецьких дослідників — Україна не є старим православним краєм, яким в нашій уяві є Москва, тільки є вона старою, католицькою країною, яка у XV., а згодом XIX ст.ст. (а врешті в XX ст. — скажемо ми) за допомогою систематичних переслідувань стала православною, але в якій традиції її грецько-унійної Церкви ніколи не вигасли”.¹¹⁸

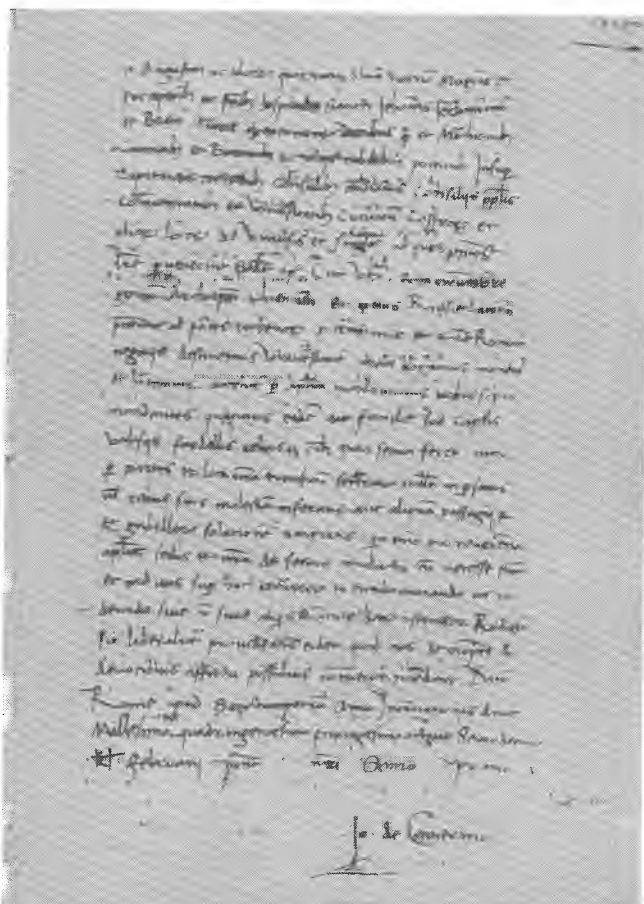
В 1303 р. Галич став столицею митрополії і в патріяршому каталогу зайняв він 82 місце. Входили до цієї митрополії дієцезії: галицька, володимирська, перемиська, луцька, турівська й холмська.

Першим галицьким митрополитом був Ніфонт. Хто він був — невідомо. Митрополитом він був недовго, бо помер 1305 р. Після смерті Ніфонта стає митрополитом Петро, ігумен Спаського монастиря, якого кн. Юрій I. (1301—1308) висилає до Царгороду на свячення. Рівночасно прибуває туди й кандидат на київську, чи як ми її зватимем, київсько-суздальську митрополію, Геронтій, бо київський митрополит Максим помер 1305 р. Але тому, що заснування галицької митрополії викликало велике обурення серед суздальсько-володимирських князів (і в митрополита Максима), Суздаль намагався всіма силами вплинути на патріярха, щоб цей зліквідував митрополію.

Маючи обох кандидатів під рукою, царгородський патріярх лучить обидві митрополії в цей спосіб, що кандидата кн. Юрія, Петра, висвячує на “митрополита київського й всеї Руси”, зобов'язуючи його рівночасно, що він осідок митрополії перенесе на північ, а Геронтія відсилає назад без свячення. Таким чином патріярх пішов за бажанням суздальських князів і, хоч кандидата кн. Юрія не відкинув, щобільше дав йому ширшу навіть юрисдикцію, як цей думав, але рівночасно галицьку митрополію позбавив владики й Українську Церкву піддав Півночі. Митрополит Петро, згідно з обіцянкою, згодом в 1320 р. переносить осідок митрополії з Володимира над Клязьмою до Москви, адмініструючи рівночасно галицькими епархіями.

В 1323 році гинуть в бою з Монголами Андрій, кн. волинський, і Лев II, князь галицький, правнуки короля Данила, які спільно володіли Галицько-волинською державою. Про їхню смерть довідуємося з листа польського короля Володислава Локетка з 21. травня 1323 р. до папи Івана XXII., в якому він зазначає, що згинули ті, які були для Польщі “безпосереднім непоборним щитом проти жорстокого татарського племені”.¹¹⁹ Володарем галицько-волинської Держави стає сестрінок кн. Андрія і Льва II, Болеслав, син мазовецького князя Тройдена, який, хоч латинник з виховання і по батькові, з хвилиною перейняття престолу приймає грецький обряд й ім'я Юрія II, і саме однією з найцікавіших

сторінок історії Української Церкви є ця досі невідома сторінка життя Української Церкви за панування останнього володаря незалежної Української Держави. Дня 7 квітня 1340 р. вмирає князь Болеслав-Юрій II. у Володимирі від отрути, яку йому — як пише літописець — подали бояри. Рівночасно в різних містах, також у Львові, почався погром чужинців, яким, нібито, дуже сприяв Болеслав-Юрій II. І не минуло 24 год. від убивства останнього володаря Української Держави, коли її зайняли уже війська польського короля Казимира III., які просто ждали на кордоні на вістку про смерть князя. Ясно, що головного спрчинника вбивства кн. Юрія II. не треба далеко шукати, як також і спрчинників масових заворушень і погромів у день вбивства. Але натомість цікаві причини смерті князя Юрія II. подають чужинні,¹²⁰ в першу чергу німецькі й чеські хроніки: князь згинув тому, що по довгих роках володіння почав ширити латинську віру та спроваджувати на українські землі латинників. Він, як ревний до правдивої католицької віри, спроваджував із різних країн католицьких священників і богословів, бажаючи викоринити серед Українців схизму, а вони в обороні своєї віри, отруїли князя і різними способами позбавили життя багатьох католиків. Знову ж деякі інші причини подає польський літописець, Ян із Чарнкова, мовляв кн. Юрій II. “був дуже нестриманий у своєму відношенні до підданих, відбирав їм і безчестив їхніх жінок і дочок та наводив чужинців Чехів і Німців”.

Продовження пашпорту для митр. Григора II

Ці причини, подані німецькими й чеськими хроністами — це, на нашу думку, звичайні наклепи польських кіл, які, як знаємо продовж тисячеліття, намагалися — всупереч історичній дійсності — виказати, що Україна наскрізь просякла східним православ'єм і ненавидить “латинську віру” й Захід. Хоч, безумовно, кн. Юрій II. як врешті й його попередники, діди й прадіди, був наскрізь людиною західньої культури, але, як з одного боку, не маємо ніякого доказу на те, що кн. Юрій II. насильно “латинщив” свою державу, так із другого боку знов маємо докази, що кн. Юрій II. на латинський обряд не вернувся. Доказом цього є булла папи Івана XXII. з 16. червня 1327 року, в якій папа висловлює свою радість, що князь Юрій II. задумує вернутися до Католицької Церкви. В тій же буллі папа просить польського короля Локетка, щоб він “батьківським напінненням” спонукав його здійснити цей намір. Знову ж папа Венедикт XII. у листі до краківського єпископа в 1341 р., згадуючи про трагічну смерть кн. Юрія II., повбиваних княжих слуг називає католиками, а отруєного князя тільки “сином католицьких батьків”.¹²¹ Таким чином згоди деяких польських і російських істориків, мовляв, Юрій II. вернувся до римської Церкви, не мають ніяких основ. Вбивство князя Юрія II., заінсценізоване польським королем Казимиром (III) Великим, було вбивством чисто політичним, з якого, на своє виправдання перед історією, Поляки намагалися зробити революту на релігійному тлі, мовляв, Українці до цієї міри ненавидять римську Церкву, що вбили свого володаря, отже, щоб рятувати Схід від схизми з уваги на “місію Польщі” польські війська мусіли зайняти Українську Державу.

І так з упадком Галицько-Волинської Держави територію Церкви поділено між три держави: Польщу, яка зайняла західні землі України, (митрополія Галицька), Литву (київська митрополія) і Московську державу (титулярна київська митрополія, що її осідок був у Переяславі, у Володимирі над Клязьмою, а згодом постійно в Москві). В першу чергу йде бій за покорення Української Церкви між Польщею і Московією.

УПАДОК ГАЛИЦЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ

Перший бій за галицьку митрополію виграла Москва. В 1325 році умирає в Москві митрополит Петро (Галичанин) і його наслідником на київсько-суздальській катедрі стає щойно в 1328 р. присланий з Царгороду Грек, Теогност. Щоб не допустити до відокремлення галицької митрополії, він приїжджає на Волинь (тобто до Галицько-Волинської Держави), де задержується довший час, бо в 1329—1331 рр. у Володимирі Волинському висвячує він, в асисті єпископів Полоцька, Володимира, Галича, Перемишля і Холма, єпископів новгородського й твер-

Грамота синів воеводи Баліци, Дмитра й Олександра, з 1. травня 1404 р. (6912)
 Мarmorошський Сигіт.

Грамота синів воеводи Баліци, Дмитра й Олександра, з 1. травня 1404 р. (6912) Мarmorошський Сигіт.

Дерев'яна церква з XV ст. в селі Трочанах коло Пряшова

ського. Робить він це — ясно — навмисне, щоб зазначити, що він є правдивим головою і митрополитом для вірних візантійського обряду усіх земель колишньої Київської Держави, які, з уваги на його титул “митрополита київського і всієї Русі”, належать тепер до його юрисдикції. Що більше, вертаючись у Суздальщину, забирає він із собою галицького владика Федора, боячись, щоб кн. Юрій II. не вислав його до Царгороду по митрополичі свячення. Чому владика Галича Федір скорився Теогностові й дозволив йому на свячення в дієцезії, належній йому (володимирська дієцезія належала до галицької митрополії), досі нам невідомо.¹²² Знаємо натомість, що в квітні 1331 р. галицький владика Федір перебуває в Царгороді, як кандидат на митрополичі свячення. Але через заходи митрополита Теогноста патріярх царгородський не висвячує Федора на митрополита, бо в грамоті кн. Юрія II. з 11 лютого 1334 р. Федора згадується, як галицького єпископа, а не як митрополита.

Натомість кн. Юрій II. Теогноста, як митрополита, не визнає. В 1331 р. Юрій II. одружується з дочкою великого князя литовського Гедимина Евфемією, здрібніло званою Офка. Хрестини Офки (яка була поганкою) і весілля відбувається не у Володимирі Волинському — де тоді перебував Теогност. — тільки в Полоцьку, в столиці стрія володимирського князя, одруженого теж із однією з дочок Гедимина. Це була явна демонстрація кн. Юрія II. проти митрополита Теогноста:¹²³ Князь не хотів приймати благословення на подружне життя з рук осоружного Грека.

Кам'яна церква в селі Горянах коло Ужгороду

Коло 1330 року вмирає київсько-литовський митрополит Теофіль. Теогност, вважаючи себе правним наслідником Теофіля, домагається передачі майна київсько-литовської митрополії йому. Князь Дмитро-Любарт протриває йому, щоб забезпечити це майно для нового литовського митрополита й звертається до патріарха в справі назначення нового кандидата на литовську митрополію. Рівночасно домагається цього і кн. Юрій II. Щоб відповідно тому протидіяти, значить, не допустити, згідно з політикою суздальських князів, до назначення нових кандидатів на галицьку й киево-литовську митрополії, Теогност, як вірний підданий московського князя, їде в травні 1332 р. до Царгороду, із багатими дарунками для патріарха.

З грамоти короля Казимира з 1371 р. довідуємося, що в Галичі після смерті Петра було ще двох митрополитів, а саме Гавриїл і згаданий уже Федір. Гавриїл панував коротко від 1326—1329 р., бо вже, як знаємо, 1329 р. над епархіями галицької митрополії юрисдикцію виконує московський митрополит Теогност. Натомість про галицького владика Федора, якого грамота кн. Юрія II з 11 лютого 1334 р. називає галицьким єпископом, а не митрополитом, маємо вістки, що він добився

митрополичої гідності аж у рр. 1341—47 у патріярха Івана XIV. Одначе тимчасом у 1347 р. візантійським цісарем стає Іван Кантакузен, який (із еретичних причин) скидає з патріяршого престола Івана XIV., а на його місце назначає патріярхом Ісидора Коккіна, який виклинає (згідно з візантійським звичаєм) свого попередника. У цісаря Івана митрополит Теогност і московський князь Семен Гордий вистарались уневажнення галицької митрополії і втілення її до київсько-суздальської, тобто московської митрополії. Цісар Іван — не патріярх, якби цього можна було сподіватись — в серпні 1347 р. видає “Хрисовул”, яким касує галицьку митрополію і розпоряджує, що в майбутньому всі українські єпископства, тобто галицьке, володимирське (Волинь), холямське, перемиське, луцьке й турівське, так як і всі інші єпархії грецького обряду мають належати до “митрополита київського і всієї Руси”, тобто московського. Таким чином, митрополит Федір був позбавлений свого престолу й що з ним сталося — невідомо. Після проголошення цісарської “булли”, проголошує те саме патріярх Ісидор, а митрополит Теогност зараз виїжджає на візитацію згаданих єпархій і щойно в 1348 році вертається до Москви, де й умирає в 1353 р.

Отже в 1347 році галицька митрополія перестає існувати через заходи московського князя й московського митрополита, Грека зроду, та через царгородський патріярхат, що, як побачимо пізніше, продовж цілого існування вів завжди протиукраїнську політику. Упадок галицької митрополії в 1347 р. це перший прояв постійного змагання підпорядкувати всі українські землі під релігійний вплив Москви.¹²⁴

3.

ПОЧАТКИ ХРИСТИЯНСТВА НА ЗАКАРПАТТІ

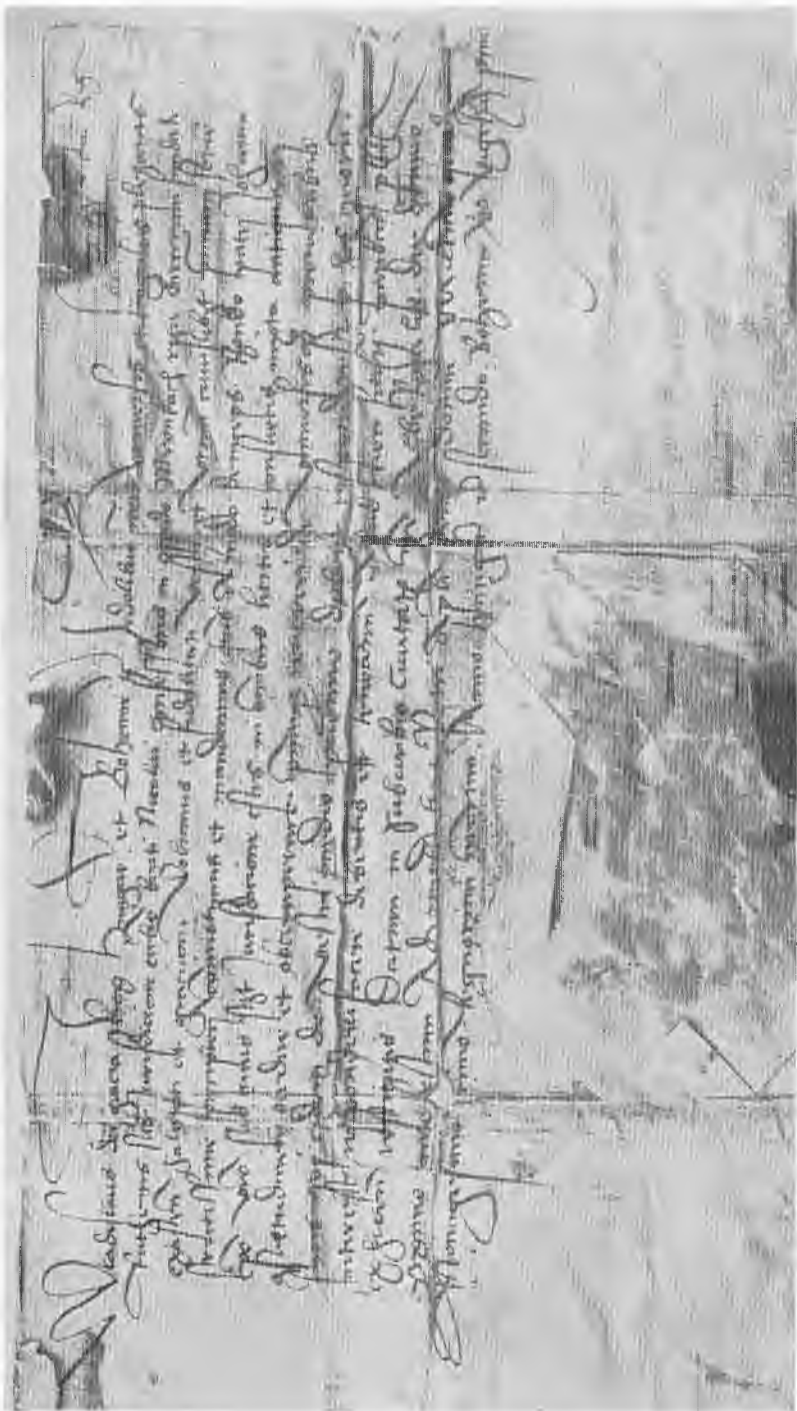
КОЛОНІЗАЦІЯ І ХРИСТИЯНСТВО

Хоч історію Церкви на Закарпатті, з уваги на точні історичні дані, можна починати щойно з другої пол. XVII. ст., коли то з приходом унії і зацікавленням нею, починається розвиток Церкви, початки християнства сягають до VII—VIII ст. тобто, до згодного перших колонізаційних рухів, коли то через Карпати, що їх звано колись *Alpes Ruthenorum*, Руські Альпи, почалася українська колонізація Закарпаття.

Але, хоч з часів до XVI. ст. дійшло до нас лише декілька уривків документів, які частково наświetлюють деякі сторінки, невідомі нам до тепер, початкового розвитку ієрархії на Закарпатті,¹²⁵ уже на основі них можемо собі уявити, що за “руськими Альпами” існувало давнім-давно християнство, існувала Церква, яка не тільки не дала загинути цьому маленькому відламові великого українського народу, але й довела його до проголошення самостійної держави в 1939 р.

Якщо початків християнства на Закарпатті будемо шукати ще перед X. ст., тобто тоді, коли то Закарпатські землі належали до Київської Держави, то треба ці початки розглядати в зв'язку з розвитком Церкви в Румунії, чи докладніше, в Трансильванії, Галичині і в першу чергу в зв'язку з колонізаційними рухами VIII.—XII. ст. До сьогодні немає ніяких доказів на одноразове поселення Закарпаття і згодного, воно мусіло проходити дуже поволі, бо лісисті карпатські гори ще до XIII.—XIV. ст. не були заселені. Можна догадуватися, що аналогічно до наших колонізацій XIX.—XX. ст. поодинокі гуртки поселенців будували церкви, мали поодиноких священиків, але чи в початках колонізацій була вже ієрархія, невідомо. Правда, під роком 1184 згадується про “руський єпископат” в Бихарщині,¹²⁶ але ця вістка являється такою ж непевною, як те, що Карпатська Русь прийняла християнство за св. Кирила й Методія 867 р. чи, що мукачівське єпископство існувало вже до приходу Угрів на Закарпаття.

Археологічні знахідки стверджують, що 1000 р. до Хр. уже були зв'язки між Галичиною і Угорщиною через Ужський і Яблоницький

Перша грамота короля Володислава II, з. 31. липня 1491 р. Стільний Білгород.

проходи,¹²⁷ певним є теж, що в поч. XII. ст. існували жваві купецькі зв'язки між Русинами Галичини й Закарпаття, тобто сміливо можна твердити, що Закарпаття не було ніколи якоюсь окремішньою країною, відірваною від матірнього пня народу, колонією старої Руси в сьогоднішньому значенню, а справдішньою *Marchia Ruthenorum*, як про це згадує архієпископ Зальцбурга, Конрад (1106—1147).

Наше твердження, що Русь являється первісним населенням Закарпаття, скріплює ще й ця вістка, що гвардія угорського короля Коломана (1095—1116) складалася з первісного населення, з Русинів, "*Rutheni Regiae Majestatis*", які охороняли королівську палату й королівську родину і згодом, як зазначають угорські історики,¹²⁸ ім'я Рутені означало теж і чужинців-гвардистів.

“ГРЕЦЬКА ВІРА” Й ЛАТИНСЬКА ЦЕРКВА

Тому, коли Угри на землях свого поселення зустріли східній обряд, почав він теж ширитися і серед них. І знову на землях поза “руськими Альпами”, на Закарпатті, зустрічаємось із цим самим явищем, що й у Київській Державі, з десятиною, яка до сьогодні в Угорщині являється таким же старим звичаєм, як християнство.¹²⁹ На основі десятини, яку брало духовенство (з врожаю давала десятину недворянська людина) можна догадуватися, що первісне християнське населення Закарпаття було візантійсько-руської віри, тієї самої, що Галич чи Київ, бо, як вже згадано, у Візантії десятина була невідома. За короля угорського Степана Святого (ок. 975—1038) латинська Церква помалу починає поширювати свої впливи, так, що в помонгольській добі східній обряд залишається тільки серед руського й сербського населення. На Закарпатті латинська Церква стає володаркою численних земських посіlostей, які духовенству, чинам і монастирям роздають угорські королі, в той час, як “руська віра” була здана на власні сили. Щойно в XV. в. становище православних нез'єдинених трохи кращає, бо грамотою короля

Дзвіниця в Пряшівщині

Князь Федір Коріятович

Матвія I. з 1479 р. волоські священники грецького обряду мармароського комітату були звільнені від усіх королівських податків і законами з 1481 і 1495 рр. усе прикордонне руське населення звільнялося повністю від королівської десятини, бо платило її своєму духовенству.

Православні монастирі були здані виключно на власні сили й до вийнятків належала поміч і опіка, що її давав одному з найславніших монастирів Карпатської Руси, монастиреві св. Миколая на Чернечій Горі під Мукачевом, князь Федір Коріятович, який згодом при кінці XIV. ст. із своєю дружиною та поселенцями прибув з Поділля на закарпатську землю. Таким же вийнятком був найстарший і найвизначніший в Мармарощині Грушівський монастир св. Михаїла, один із семи монастирів, які існували там в XIV.—XV. ст. Ченці монастиря св. Михаїла обслуговували не тільки ру-

ське населення, але теж і волоське й тому монастир був під рукою волоських воевод та Іспанів Мармарошу. В 1391 р. Грушівський монастир дістав права патріяршої ставропігії та мав великий вплив серед тодішнього волоського й руського населення. Права ставропігії для грушівського монастиря одержали від царгородського патріярха Антонія IV. (1389—1390; 1391—1397) воеводи Баліца й Драгій, що прибули до Царгороду 1390 р. На основі патріяршої грамоти, ігумен (архимандрит) грушівського монастиря мав право будувати церкви в областях бережської, ужанської, угочської і марамороської жуп та організувати там парохії. І коли б в цих областях мав свій осідок (нез'єдинений) єпископ, то він був зобов'язаний допомагати ігуменові. Нового ігумена виби-

ПЕРВОУБО СЛОВО СЪТВОРИХЪ ОБЕЩЪ
 СЪДЕОФНАЕ , ОНИХЪЖЕ МАТАІЕ , ТВО
 РИТИХЪ НОУНИЧ . ДОНЕГІЖЕ ДНЕ
 ЗАПОВѢДАВЪ АПЛОМЪ ДХОМЪ СЪТЪ
 НХЪЖЕ НЪБРА ВЪЗНЕСЕА . ПРЕНІМН
 ЖЕ НПОСТАВИ СЕБЕ ЖИВА ПОСТРАДА
 НИИ СВОЕ . А . ВЪМНОГЕХЪ ИСТИННЫХЪ ЗНАМЕ
 НИИХЪ . ДНЬМИ ЧЕТЫРИ ДЕСАТЬМИ ПАВЛА
 АСА ИМЪ ИГАЛА ІАЖЕ ОЦРЪВИИ БЖІИ . СНИ
 МНІЖЕ ИІАДЫ , ПОВЕЛѢВАШЕ ИМЪ ШІЕРСАЛІ
 МА НЕШЛАДУАТИСА . МОЖДАТИ ОБЪТОВАТИЕ
 ШІЕЕ , ЕЖЕ СЛЫШАСТЕ ШМЕНЕ . ІАКО ІОАИМЪ
 ОУБО КРЪТНАЪ ЕСТЬ БО ДОЮ . ВЫІЖЕ ИМАТЕ ІСРЕ
 ВТИТИСА ДХОМЪ СЪТЪ МІ . НЕПОМНОГЪХЪ СЪ
 ДНЕХЪ . ОНИЖЕ ОУБО СЪШЕШЕСА , ВЪПРАШАХЪ
 БЪСЕТЪИ ИВЕЛІКЪИ ИЛ ПАСХИ . ИНАВЪЗРЕСЕ
 НИЕ ГНЕ .

31
 А

рали ченці, потомки родів Баліци й Драгія та вельможі, що жили на території, яка належала до монастиря.

В 1494 р. король Володислав на прохання грушівського архимандрита Ілярія, затвердив грамоту царгородського патріярха з цією, одначе умовою, що архимандрити грушівського монастиря мають підлягати білгородському митрополитові й мукачівському єпископові. Але мукачівські єпископи домагалися повної церковної влади над грушівським монастирем, що їм врешті і присудив семигородський князь Юрій Баторій в 1556 р.

В поч. XVI ст. зорганізовано при грушівському монастирі друкарню. Надруковані там книги, як напр. “Тріодь постна и цвѣтна”, належить до найстарших церковно-літературних пам’яток Закарпаття. При монастирі існувала теж народня й богословська школа.

Серед протестантських заворушень, коло 1670 р. грушівський монастир зруйновано й майно його розграблено.

Але низка монастирів, як красногородський на Землинщині, для якого кн. Коріятович збудував дерев’яну церкву й приміщення для ченців, монастир в Сніні та інші, удержувалися тільки працею ченців. А монастир Занов або Угельський належав до маєтку угорського дворянина, пана Хустського замку, “латинника Явола”. Ченці копали сіль, земляний віск, випасали вівці і обрабляли землю на цих же правах, що й селянські осади.¹³⁰

Відомо, що вже в XIV ст. на заході, на Спишу, були парохії і церкви: в Якуб’енах (1322 р.), в Ярембині (1329 р.), в Липнику (1338 р.), в Порачі (1420 р.). На сході дерев’яні церкви були в Шаркаді й Макарію (1418 р.), в Бедевлі (1435 р.) і в Углі (1479 р.).

Найстаршим єпископством Закарпаття є мукачівське єпископство й немає сумніву, що до єпископа Івана I. з 1491 р. була ще низка, сьогодні невідомих нам, владик.¹³¹ Згодом в одному з листів папи Івана VIII. (872—882) згадується мукачівську єпархію, хоч це не є певне. Першу історичну вістку про мукачівське єпископство находимо в грамоті короля Матвія з 1458 р., який назначує пресвітера Луку настоятелем мукачівського монастиря.

Перші мукачівські єпископи (до 1711 р.) були родом з Галичини. В рр. 1458—1751 були вони ігуменами і єпископами рівночасно. Влада їхня обмежувалася спершу тільки до вірних, осілих на території монастиря.

До часу заснування мукачівського єпископства, Закарпаття було під юрисдикцією перемиських владик.

СЕРЕДНЯ ДОБА

1.

УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА В ЛИТОВСЬКО-РУСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

ВІДНОВЛЕННЯ ГАЛИЦЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ І БОРОТЬБА ВПЛИВІВ

Ще за життя митрополита Теогноста, який, зберігаючи титул київського митрополита, мав свій осідок в Москві, в 1352 р. появляється в Царгороді чернець Теодорит, який просить патріярха його висвятити, бо Теогност, мовляв, помер і митрополичий престіл незайнятий. Хто цього ченця вислав до Царгороду, чи зробили це киево-печерські ченці, що з деякими українськими князями хотіли рятувати Українську Церкву¹³², чи був Теодорит висланником Татарів — невідомо. Не маючи одначе ні грошей, ні політичної підтримки (що доказувало б, що він висланником Татарів не був), Теодорит не дістає свячення від царгородського патріярха Каліста I. (1350—1353), і їде до болгарського патріярха в Тернові, який і висвячує його на митрополита “київського і всієї Руси”. Згодом болгарський патріярх оправдується тим, що він не знав, що київська митрополія була зайнята. Тим часом Теодорит вертається до Києва й починає урядування. Його не визнає ні Польща, ні Литва, але визнає його частинно Київ, Новгород і деякі білоруські епархії. Що з ним далі сталося — невідомо.

Після смерти Теогноста стає, на домагання московського князя Івана II. наслідником Теогноста митрополит Олексій, якого царгородський патріярх висвячує на митрополита “Києва і всієї Руси” (1354—1378). Але великий литовський князь Ольгерд не погоджується на кандидата московського князя Івана II. і висилає до Царгороду, з багатими подарунками свого кандидата Романа. Не бажаючи наразитися ні великому московському князеві, ні великому литовському князеві, і водночас не хочучи втратити цінних подарунків, царгородський патріярх Філотей, всупереч канонам висвячує й Олексія і Романа на київських митрополитів і “всієї Руси” з тією самою юрисдикцією. Обидва вони вертаються

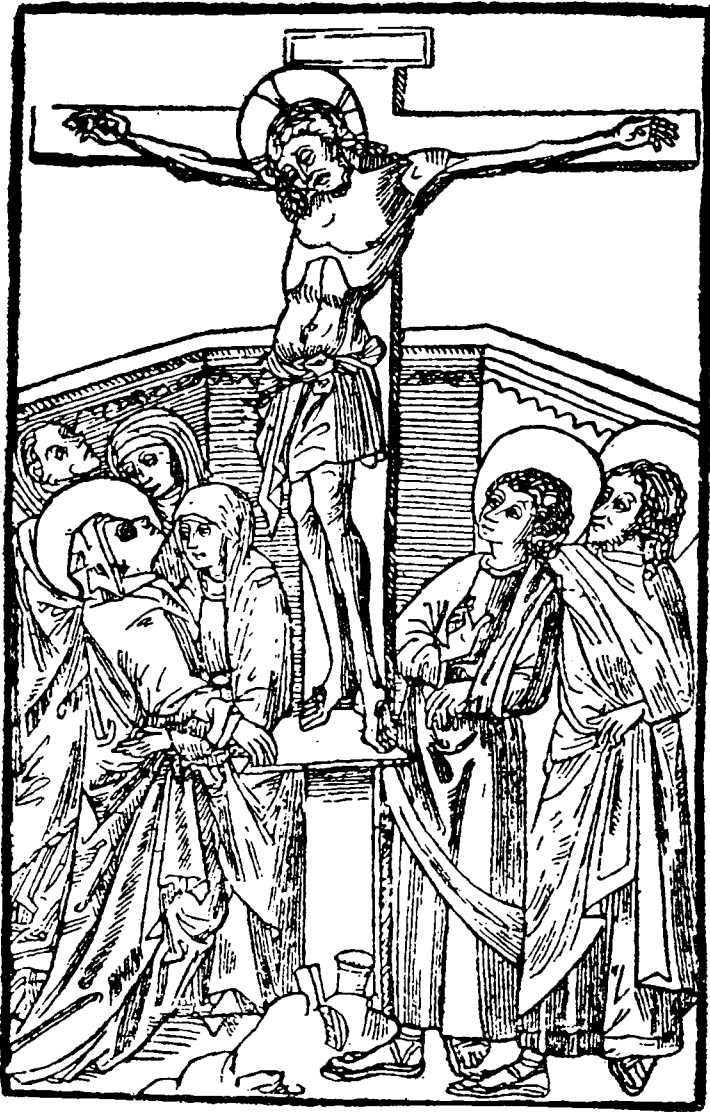

Руїни замку великих князів литовських у Вильні

на Україну і тут щойно починається хаос, що його сяк-так регулює влада і впливи князів, до яких належали згадані митрополити. Митрополитові Романові отже належали епархії, які входили в склад литовської держави, т. зн. всі українські землі, крім Галичини й Холмщини, що були під окупацією Польщі, і білоруські. Знову ж землі новгородські, псковські, тверські і рязанські, які тоді не входили ще в склад московської держави, займали під свою юрисдикцію раз один, то знову другий митрополит. Одначе окремі єпископи, не знаючи до якого митрополита вони належать і кого мають слухати, взагалі нікого не слухали і до себе не приймали як одного, так і другого митрополита. Деякі дослідники догадуються, що патріарх зробив це висвячення двох митрополитів з цією самою юрисдикцією, тому, що був безсильний супроти таких потуг, як Москва й Литва.¹³³

В 1361 р. вмирає митрополит Роман і митрополит Олексій залишається митрополитом київським і “всієї Русі”.

Король Казимир, який окупував галицьку державу, надаремне намагався відновити галицьку митрополію, проти віднови якої, як відомо, був великий князь московський та підвладний йому митрополит. Останню спробу робить король Казимир 1370 р., пишучи до патріярха Філотея (якого уже вдруге назначив візантійський цісар патріярхом 1364 р. після прогнання його попередника Каліста I.) листа, в якому пише, що “ціла земля (галицька) гине без права (закону), бо право тепер пропало. Від

Розп'яття. З „Октоїха“, 1491 р.

багатьох віків Галич славиться у всіх країнах, як митрополія і був столицею митрополії”. Казимир просить назначити галицького єпископа Антонія митрополитом, бо інакше, хай патріярх не нарікає, що коли не буде назначений галицький митрополит, Русинів (Українців тобто) треба буде навернути на латинську віру.¹³⁴ Це останнє помогло: в 1371 році патріярх Філотей висвячує Антонія на галицького митрополита

ПОСЛАНИЯ:

ПОСЛАНИЕ Є СНА КНИГА ЗОВІТА Я ПОД
ПОД, ІЖЕ ЗАМІКНЕ ВСОБЕ НАЙПЕРШІ
ДІЯ НА Я П'ЯТЬСЯКА. ПОСЛАВ ПОСЛАНИЕМ
СВѢТЫХ Я ПОСЛАВ, СОБОРЬНУХ СЕДМЪ
ТІЛЪ І ПИСЛАВ СЕГГО ЛЯСА ДІ: А
ПІА ПОМЯРОЖЕНІН НЯШЕГО СЛАСИТЕЛА І СЯ
ХРІТЯ СИНЯ БОЖНА • ТЫСЕЦІНАГО, ПАТЬСО
ТЯГО, ІДЕЯДЕСЕТЬ ПАТОГО • МѢСЦЯ МЯР
ТЯ • ПРІДЕРЖАНІН НЯСЯКІВШЕГО ГО
СПОДЯРА ДІИГЫМОЯ КЯСТІМІРОВА,
КОРОЛА ПОЛСМОГО • І ВЪЛЫКОГО КИАЗА ЛІ
ПОВЕСКАГО, І РУСНАГО, І ЖОМОИТЬСКАГО
І НІНУХ • ВОСЛАВНОМ МѢСТЕ ВНАЙСКОМ
ВЫЛОЖЕНА, І ВЫПИСЕНА • ПРЯЦЕЮ І ВЕЛІ
КОЮ ПІАДНОСТІЮ • ДОПТОРА ФРАЦІСКА
СКОРИНЫ СПОЛОЦКА • БОГУ ВОСТРОИЦІ ДІ
НОМУ • І ПРЯЦЕЮ МЯТЕРІ ЕГО МАРІН, СВѢ
СЕМИ СВѢТЫМИ КОЧЫН • І ЛЮ
ДІМ ПОСПОЛНІМЪ КДОБ
РОМУ НЯВЧЕНІЮ

Виленьське видання апостольських посланій
з 1525 р. Вид. Фр. Скоріни.

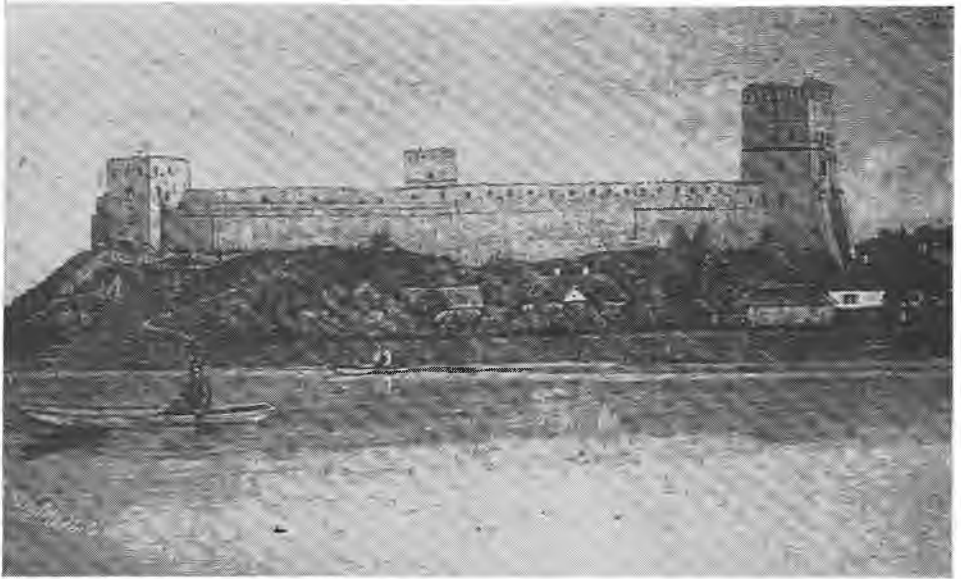
час не був (на Україні) й не відвідував її... а польський король Казимир прислав нам письмо й єпископа... Що ж нам залишилось? Чи ж мали ми звільнити єпископа й позбавити народу духової опіки? Було б інакше, якби володар цього краю був православний, нашої віри... він одначе задумує заснувати латинську митрополію і Русинів до латинської віри навести... Я дякую Богові, що він цього не зробив, а зажадав від нас митрополита. Ми передали йому (митрополитові) Галич, як митрополію і до цього єпископства: Володимир, Перемишль і Холм, які є під пануванням польського короля. Ніщо більше ми не дали, ні Луцька, ні ніякого іншого єпископства. Я знаю, що твоя святість буде сумувати, що воно гак сталося, але не було іншої можливості... ми мусіли так зробити”...

Митр. Антоній помер 1391 р. і король Ягайло вислав луцького єпископа Івана, якого назначив галицьким митрополитом, до Царгороду на митрополічї свячення. Між тим, щоб усунути суперечки між двома митрополитами Олексієм і Романом, патріарх вислав був свого ексарха

й піддає йому дієцезії: крім галицької, холмську, перемишську й володимирську.

Цікавий є — з приводу віднови галицької митрополії — лист патріарха до митрополита Олексія, де він себе оправдує перед московським князем, чому він був змушений відновити галицьку митрополію. Цей лист вказує виразно, до якої міри царгородський патріарх був зобов'язаний і відданий великому московському князеві.

“Твоїй Святості відомо, з якою любов'ю і прихильністю я ставлюся до тебе¹³⁵ — пише патріарх Філотей, між іншим, до московського митрополита Олексія 1371 р. з приводу відновлення галицької митрополії — як нашу смиренність Господь на пастиря і учителя цілої земської кулі назначив, так і я твою святість настановив батьком і учителем цілого руського народу. Але мені відомо, що ти довгий

Замок кн. Любарта Гедиминовича в Луцьку

Кипріяна на Литву. Коли митрополит Роман помер, литовський князь Ольгерд подбав у патріярха, щоб він литовським митрополитом назначив Кипріяна (1375—1406) з правом наслідства у Москві після смерти Олексія. Патріярх погодився і коли єпископ Іван звернувся до патріярха за митрополічими свяченнями на галицьку митрополію, митрополит Кипріян, який у своїх руках хотів об'єднати (з політичних мотивів) усі три митрополії, добився своїми заходами того, що патріярх відмовив єп. Іванові митрополічних свячень і назначив луцьким єпископом свого делегата, вифлеємського архієпископа Михайла (1393 р.).

В 1401 р. митрополит Кипріян приїжджає на Україну й цього року галицька митрополія перестає фактично існувати. Між тим Папа Григор ХІ. проголошенням буллі *Debitum pastoralis* з 14. II. 1375 р. створив латинську митрополію в Галичі й під її юрисдикцію піддав латинські місійні епархії в Перемишлі, Володимирі Волинським і Холмі.

РИМ, ЦАРГОРОД І МОСКВА

Західня, римська Церква переживала тоді одну з найважчих своїх криз. Криза почалася з того часу, коли в 1294 р. папою став Боніфатій VIII (1294—1303), який протестуючи проти поведінки короля Франції Филипа IV. у ставленні до Церкви, проголосив славну буллію “Унам Санктам”. В цій буллі Папа доказує, що як тіло є нижче від духа і йому

Папа Микола V (1447-1455)

Папа Калікст III (1455-1458)

мусить коритися, так і світська влада, яка є тілом супроти Духа-Церкви, мусить коритися духовній владі. Филип IV велів за те ув'язнити Боніфатія VIII, але після трьох днів люди звільнили папу. Наслідник Боніфатія VIII, Климентій V (1305—1314) стає цілком залежним від володарів Франції і переносить папську столицю до Авініону (1309 р.). Т. зв. авініонська неволя папів, яка триває майже 70 р., має для папства й Церкви погані наслідки, бо Церква є під впливом Французів. В міжчасі вмирає цар Генріх VII. Німецькі князі вибирають царем Людовіка Баварського а середні верстви Німеччини Фрідріха Гарного. Виникає спір між царством і папством, бо папа Іван XXII. (1316—1334), наслідник Климентія V., заявив, що на випадок суперечки про законність вибору царя, рішає папа. Людовік відкидає таке твердження папи, приймає корону не з рук папи, тільки з рук римського сенатора Кольонни й назначає протипапу Миколу V. (1328—1330). Даремне Венедикт XII. (1334—1342), наслідник Івана XXII., намагається дійти до порозуміння з царем Людовіком. Врешті папа Григор XI. (1370—1378) переносить 1377 р. свій осідок до Риму, (але не до Лятерану, де він був колись, тільки до Ватикану). Та знову за Урбана VI. (1378—1389), наслідника Григора XI., частина кардиналів вибирає протипапу Климента VII., який переносить папську столицю назад до Авініону й такий хаотичний стан триває 30 років. Врешті обидві колегії кардиналів, які після смерти одного чи другого папи, вибирали наслідників і не могли взаємно погодитися, скликали спільний синод до Пізи 1409 р. і цей синод усунув обох урядуючих папів і вибрав нового папу Олександра V. Олександр V. вмирає вже в 1410 р. і після його смерти стає папою Іван XXIII. (1410—1415). Але обидва усунені папи не уступили й на папському престолі рівно-

Холмський Катедральний Родзественсько-
Богородичний Собор

кається не в людях, які своїми вчинками викривили науку Церкви, гільки в науці Церкви. З'являються предтечі великого розламу західної Церкви, Вікліф і Гус.

Не кращий стан був і в Царгороді, де, як відомо, Церква стояла на послугах держави. Турки перейшли Дарданелі й, розгромивши Сербів на Косовому полі в 1389 р., зайняли Балканський півострів та підійшли до Царгороду. Візантійське цісарство, фактично, уже перестало існувати, хоч Царгород держався ще до 1453 р. Цісар Іван VIII. Палеолог (1425—1448) звернувся до папи з проханням допомоги. Папі Євгену IV. (1431—1447) повелося намовити королів Владислава й Гуніяда виступити проти Турків, але в програному бою під Варною 1444 р. перерішено долю візантійського цісарства. Останнім цісарем Візантії в 1448 р. стає Константин XI. Палеолог (1448—1453), якому Боже Провидіння призначило відпокутувати за всю гордість і пиху його попередників. Константин XI, мав проти себе не тільки 160,000 армію Магомета II. (1451—1481), але й усе нижче духовенство і свій народ, що йшов походом вулицями Царгороду, кричучи “воліємо турбан як тіяру, краще під Турків, як під Латинців”.¹³⁶ І 30. травня 1453 р. в 8 год. рано султан Ма-

часно було трьох папів. Щойно собор у Констанці (1414—1418) вирішує остаточно справу. Законний папа Григор XII. добровільно зрікається, обидвох інших пап Івана XXIII. і Венедикта XII. скинено силою і папою вибрано Мартина V. (1417—1431), який заводить лад у Римі і встановляє єдність у Церкві. Та всі ці події сумним відгомонам відбилися в ієрархії. Замішання, непорядок, великий занепад моралі серед вищого духовенства підривають повагу папства. Виринає пекуча потреба реформи. Але, як звичайно у таких переломових моментах, причини занепаду шу-

Холмська чудотворна ікона Богоматери

хоммед II. увійшов на престол церкви св. Софії і крикнув: “Немає Бога крім Бога, а Махоммед його пророк”.

Тодішня православна теологія переживала важку кризу. Богословська наука не тільки не розвивалася, але все більше підупадала. Появляються священники, які не вмюють ні читати, ні писати, а служать Службу Богу, як кому пам'ять дописує. Кандидат на священника вчився літургії, послугуючи другому священникові. Збереглися зажалення з XV ст., що

Замок в Межибожі

“попи не читають книжок і ненавидять навчаючих”.¹³⁷ Тодішня православна теологія була зайнята двома “дуже важливими” проблемами. Перша може свідчити про зв’язок з Орієнтом за посередництвом несторіанізму, т. зв. “таворське світло. Друга проблема це, чи “Алилуя” має бути сугуба чи тригуба, тобто два рази чи три. Ця остання полеміка тривала аж до XVII ст. і створила велику полемічно-теологічну літературу. Знову ж “таворське світло” виявлялося в тому, що в пол. XIV ст. ченці з Атону улаштовували собі контемпляцію так, що спираючись бородою об груди, в багатогодинній непорушності, шепотом повторяли “Отче наш”, аж попадали в екстазу. Цією справою займалося кілька “соборів” — розуміється — кидаючи ліворуч і праворуч клятви, аж вкінці в 1351 р. науку про “фаворський свет” признано а противників її, двох ченців із південної Італії, які згіршені покинули Атон, Варлаама і його учня Акіндіна, виклято. Таворську екстазу признано як практику найвищої поборности й джерело тодішньої вищої теології.

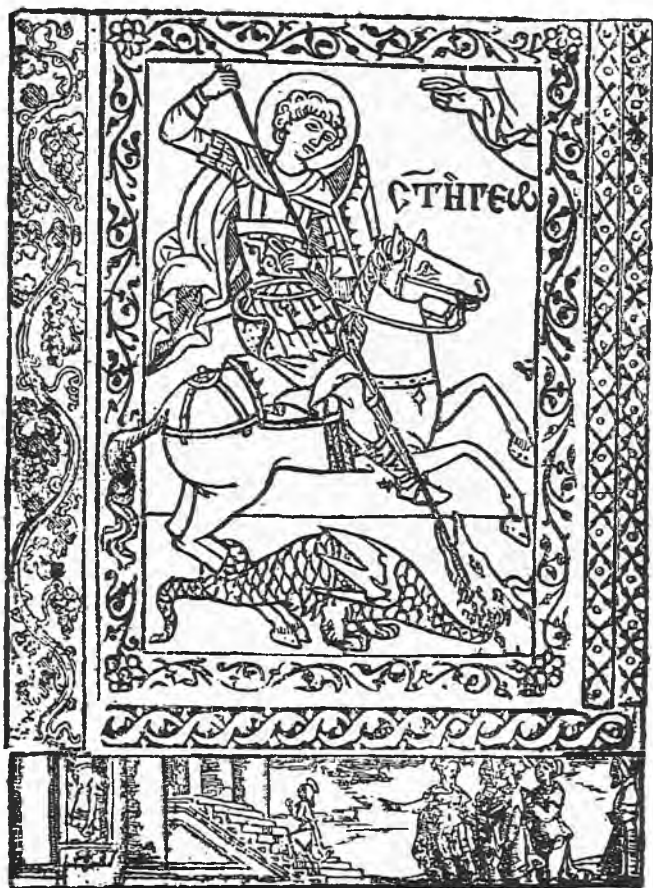
Голення борід та вусів належало до “гріхів”. В пол. XV. ст. котрийсь із владик — новгородський або ростовський — писав до невідомого нам ближче князя: “Ти прикладаеш до своєї бороди прокляту бритву. Цей вчинок є чужий християнському звичаєві, в ньому є латинське мудрування. Благаю Твою високість, зірви з цієї огидою, яка є ненависна Богові”.¹³⁸ Московські князі любувалися в теології. В 1475 р. великий князь Іван III. скликає нараду церковних достойників, щоб вирішити, чи

процесія має йти від сходу на захід, чи навпаки, бо сам Іван III. хотів, щоб процесія йшла від заходу на схід. Коли ж на нараді не погодилися з його думкою, він (шість літ пізніше) скликає знову в цій справі нараду, скидає митрополита й запроторює його в монастир, бо митрополит не погодився на те, щоб процесія йшла зі заходу на схід. Рік пізніше, 1482 року Іван III. скликає нараду для вирішення, в якій порі дня треба пити йорданську воду...

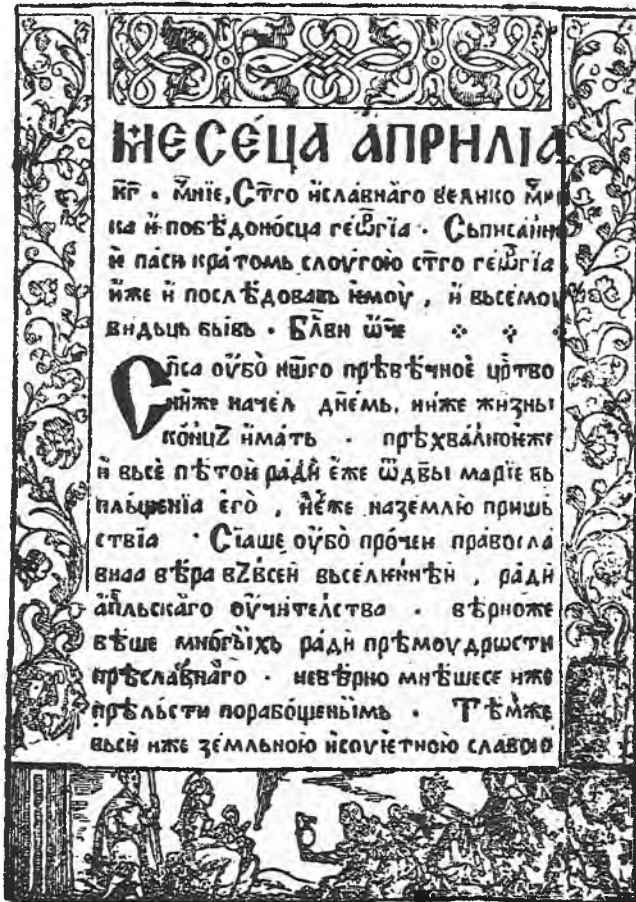
Не диво отже, що тільки в цій атмосфері постав “доказ” московського митр. Йони (1448 — 1461) про

дійсність тільки семи соборів. Митрополит Йона в 1458 р. проголосив і “доказав” на основі Св. Письма й церковного права, що не вільно скликувати більше соборів як 7. Це заборонили Апостоли й таким чином “8-ий фльорентійський собор є ділом сатани”.¹³⁹

Багато дослідників за причину такого стану вважало, т. зв. візантійство, мовляв, починаючи від церемоніялу московських князів і згодом царів, а кінчаючи на гербі російської царської імперії і жорстокості у володінню — це все впливи Візантії. Ці погляди, на нашу думку, не цілком правильні. Мистецтво політики розвинулося в Азії багато раніш і багато краще як в Європі.¹⁴⁰ Користаючись політикою Монголів, Москва перевищила в цій ділянці значно не тільки Вільно і Краків, але Будинь і Відень. Вже московський князь Іван III. мав на своїй

З Молитвослова Вуковича, Венеція, 1547 р.

3 Молитвослова Вуковича, Венеція, 1547 р.

держави ще за Івана IV. Лютого (1533—1584) залишився св. Юрій, на що є докази в сфрагістиці. В цих часах візантінізм не мав на Московщині звичайним явищем і це також не є виключно вплив Візантії. Є здогади,¹⁴¹ що це спадщина по половецькій культурі й залишках туранської цивілізації, яка з бігом років не тільки не зменшалася, але збільшалася враз із татарськими впливами тамерлянської доби (1336—1405). Суворість — це тільки позитивна прикмета в етичних поняттях цієї цивілізації. В державно-московському понятті, не була це сліпа суворість, живловий відрух певного рода темпераменту, відрух, що часто родиться з мішанини глупоти й пересердя — це була суворість цілева, пристосована на холодно до політичної мети. І таку суворість почитали, її, начебто, зре-

службі візантійських й італійських дипломатів, які, коли цього було треба, до основної суті татарської дипломатії, — обманства, додавали європейських форм. Те саме зі звичаями московського двора, які дійшли до нас з XV. ст. В цих звичаях дуже мало візантійського. Коли ж іде про ускладненість і зарозумілість звичаїв на дворі московських князів, то татарські зразки вияснюють це знаменито. Двоголовий орел був особистим, родинним гербом дружини Івана III, Зої-Софії Палеолог, дочки брата останнього візантійського імператора, а гербом

Сходження в ад.
Віжомля, Лемківщина, XVI ст.

формовано, удосконалено. Прийнялося туранське поняття добродійної суворости, яку стосують ті, що мають право до того, надане від Бога. Таким чином і на сході прийнявся титул “Божою ласкою”, найперше вжитий у Москві 1434 р. Ласка небес управнювала до жорстокости. Жорстокий, суворий князь, то значить такий, яким князь повинен бути. В хроніках читаємо: “великое княженіе (треба) держати чесно й грозно” — одно без другого не існує. Жорстокість, гроза — це суттєва частина московського правління. Коли ж хтось цього не застосовує, то занедбує обов’язки володаря. Таким чином на Московщині такі явища, як цар Іван Лютий, що наближався до ідеалу терору, для московського загалу це ідеал воло-

даря. І так, як не було й немає на Московщині влади, яка б не була жорстокою, — бо інакше не була б це правдива “з ласки Божої” влада — так немає визнавця цієї влади, який би жалівся на цю жорстокість, в той час, як в західно-європейській цивілізації жорстокість уважається ганьбою. І тому, кожний князь — цар, кожний володар Московщини є Божим помазанником і від Бога дістає спеціальну ласку. Він не маючи права служити Богослужбу й уділювати св. Тайни, є найвищим жерцем, бо він є “з ласки Божої”.¹⁴²

ЗАХІДНІ ЗЕМЛІ УКРАЇНИ ПІД ПОЛЬСЬКОЮ ЗАЙМАНЩИНОЮ

Трьома шляхами йшло польське переслідування Української Церкви на землях колишньої Української Держави, окупованих Польщею: 1) нищенням церковно-національних цінностей і святощів минулого, 2) пониженням престижу Української Церкви і як наслідок цього — 3) викликання у загалу почуття сорому й ганьби з приводу приналежності до цієї Церкви. І як воно не дивно, але реакції в тому часі, чи то з боку українського духовенства, чи української шляхти, яку польські зайдисляхтичі викидали з її прадідних маєтків, не було ніякої. Новий польський архієпископ у Львові силою забрав катедру нез’єдинених, майно церковне Поляки забирали для своїх церков, а коли 1412 р. король Ягайло викидав із перемиського собору кістки і порохи українських

Почаївська Лавра

вельмож і князів, руйнуючи церкву та розбиваючи камінні домовини, щоб мати будівельний матеріал і площу для польського собору — народ гільки плакав. Коли українських крилошан “у повороті із Крилоса воджено й через Дністер плавлено”¹⁴³ — духовенство не здобулося на ніяку відповідь. Повне знесилля огорнуло народ. Над галицькою землею переходять історичні події найбільшої ваги зовсім безслідно. Упадок Царгороду, з яким лучило Галицьку Державу чимало справ, не викликав ніякого співчуття, навіть згадок. Це знесилля проявляється навіть і в письменстві, чи радше у відсутності письменства: церковних книг у Галичині переписується дуже мало, більшістю спроваджується їх із Волощини. Це знесилля, цю байдужість можна, на нашу думку, пояснити передусім втратою своєї держави, а вслід за тим нищенням і переслідуванням Церкви, тобто цієї організації, яка могла а радше повинна була (так, як це сталося після 1918 р. з Українською Церквою на Західніх землях України під окупацією Польщі) заступити державу, стати духовою державою.

Українська Церква, яка колись створила блискучу українську національну культуру, тепер впала до стану мужицької Церкви. “Дивний був нарід ці львівські Русини, — пише про ці часи один з польських істориків — це не був народ, а нащадок народу, що давно втратив свою культуру і свою національну фізіономію, нащадок, що вперто жив на світі, хоч не мав ніяких сил до життя, хоч був в середині розбитий, хоч без чужої помочі не міг зробити ні кроку — а проте дивився з ненавистю

Минський Петропавлівський катедральний Собор

на все чуже й був, як той скорпіон, що вже нікого не може вкусити і своєю їддю сам себе вбиває”.¹⁴⁴

Українські церкви в урядових актах зветься “синагогами”, а не церквами, священників “попами” у відрізненні від польських священників “ксьондзів”. До якої міри урядово понижувалося українське священство, нехай послужить факт, що в одному акті якийсь писар написав випадково про українського священника “sacerdos” — це одначе йому вдалось неабияким гріхом, бо перекреслив дбайливо це слово й на те місце вписав “pore”.¹⁴⁵ Пропадають усі культурні цінності Української Церкви й до наших часів збереглися тільки незначні рештки із колишнього розцвіту Української Церкви: кілька церковних будівель (в Галичі), кілька розкішних рукописів евангелій, оправлених у срібло і сло-неву кість.

В I. пол. XVI. ст. Львів став польщитися і разом із цим ціла влада в місті перейшла від Німців до Поляків. За німецького правління українське міщанство мало доступ до ради, за польського ні. В 1520 р. зникає уряд “руського писаря” в магістраті. В XV. ст. Українці могли мати свої доми в ринку, в XVI. ст. Українцям заборонено жити в середмісті. В XV. ст. Українці були старшими в цехах, в XVI. ст. старшим у цеху мір бути тільки Поляк.

Із протесту львівських Українців проти релігійних зневаг з 1521 р. довідуємося,¹⁴⁶ що 1) Українцям не дозволяють складати присяги

Жировицький монастир ОО. Василян

перед урядом, тільки відсилають їх до церкви, 2) в урядах не приймають свідоцтв Українців, 3) коли український священник іде зі св. Тайнами до хворого, то йому не вільно йти вулицями середмістя або ринком і нести перед ним запалені свічі (як це було в звичаю), 4) магістрат надуживає права патронату над українськими парохами, 5) вулицями не можна вести померлих із відповідними церемоніями. Цей протест повіз пізніший єпископ Макарій Тучапський до польського короля 1521 р. Королівська відповідь наспіла 28 червня 1521, в якій дозволено нести св. Тайни всіма вулицями, але без свічок, зі свічками тільки на своїх вулицях (тобто за містом), везти померлих з церемоніями, але означеними вулицями. Тут і там все ж бачимо спротиви. Передусім робить це теремський єпископ Антін Онікій (1499—1521). Він збирає духовенство й шляхту на з'їзди й собори й, не вважаючи на ніякі заборони, каже під час Богослуження бити в дзвони, йде із запаленими свічками й піднесеними корогвами до хворих, та часто влаштовує торжественні процесії. Але це тільки поодинокі випадки.

Стан Української Церкви був обумовлений двома головними причинами: 1) середньовічним суспільно-політичним державним устроєм, перейнятим Польщею, де все суспільне життя опиралося на релігійних основах і 2) намаганням з допомогою латинізації денационалізувати Українців, винародовлювати їх. І тому польська політична думка була проти унії Української Церкви з Римом, бо з хвилиною, коли український нарід лучився з Апостольською Столицею, не зважаючи на відмінність

Дубенська чудотворна ікона Божої Матері

обряду і на свою “грецьку віру”, ставав рівним у сім’ї Вселенської Церкви, підчас, коли приналежність до “грецької віри”, чи, радше кажучи урядовим терміном тодішнього часу, “грецької схизми”, обмежувала в Польщі, тобто в її тодішньому державному устрою, особисті горожанські права законних господарів Українців у містах і селах в користуванні привілеями німецького права, в промислових зайняттях, в шляхетських і міських урядах, в процесах і контрактах.¹⁴⁷ В державному устрою Польщі згідно з тодішнім звичаєм некатоликові не було місця в цеху, бо цехи були напів релігійними організаціями і хто належав туди (а хто не належав, то був поза рамцями суспільного життя), мусів брати участь у католицьких Богослуженнях і церемоніях. Некатоликові не

Манастир ОО. Василян у Березвичу коло Полоцька

можна було бути членом міського магістрату, чи іншим урядовцем, бо це теж було зв'язане з релігійними церемоніями. Навіть судовий процес некаатоликові було тяжко вести, бо він не міг сам присягати формулою католицької присяги. Таким чином Українці були — силою своєї приналежності до “грецької віри” — з часом відсунені від життя, винятими з-під права й перейшли на становище безправних. Це становище, що з уваги на цілість і безпеку держави загрожувало далеко-йдучими наслідками, розуміли дуже добре польські королі, які спочатку захищали інтереси православної України, але не, якби хтось думав, із самої прихильності до Українців, тільки просто з уваги на безпеку держави. Цих далеко-йдучих наслідків не розуміла у своїх потягненнях ні короткозора шляхта, ні — за малими винятками — польсько-латинське духовенство.

Традиції Галицької Держави, до якої належав Київ, “мати городів руських”, були ще свіжі й ясні. Приналежність до “грецької” Церкви рівнялася пониженню — приналежність до латинської Церкви визначала бути людиною в повному значенні її гідності. І кожний Українець стояв на розпутьті: що робити? Залишитися приналежним до “грецької віри”, значило залишитися безправним, викиненим поза рямці життя, перейти на латинський обряд, значило перестати бути Українцем. Але і знову ж не вигасли були ще унійні традиції галицького короля Данила. І з цього моменту український нарід починає втрачати свою верхівку, шляхту, національна свідомість ототожнюється з приналежністю до

Кінцівка „Апостола“ Івана Федоровича, Львів, 1574 р.

обряду і все польське ототожнюється з католицизмом. Згодом побачимо, що в XVI ст. з упадком українського панства, релігійні утиски, польські замисли на знищення православної “благочестивої” віри стають агітаційними гаслами для широких народніх мас, а згодом козацько-селянських повстань. Релігійним прапором заступають прапор національний і під гаслами захисту релігії та боротьби з католицизмом ведеться боротьба за національні, політичні і навіть клясові чи економічні ідеї. Та неправильно характеризують цю боротьбу деякі історики ¹⁴⁸ мовляв, це був час “боротьби віри православної й католицької культури русько-візантійської і польсько-латинської”. Ні, тут не йшло, ні про ієрархію, ні про догми, ні про тайни, тобто ні про

Виленська чудотворна ікона Богоматері-Провідниці, Одігітрії

один основний елемент Католицької Церкви й знову ж, не йшло ні про опрісноки, ні про "і Сина", чи іншу різницю обох Церков. Це був бій за фізичне існування і за людську гідність Українців під фірмою православія з польським шовіністичним імперіялізмом, вдягнутим у сорочку католицизму, це був бій не культур, а двох відмінних державних традицій. Бо, наприклад, саме в тому часі українське мистецтво стоїть вище від польського мистецтва (Ягайлонська каплиця в Кракові).¹⁴⁹

ГЛА . А .

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500
501
502
503
504
505
506
507
508
509
510
511
512
513
514
515
516
517
518
519
520
521
522
523
524
525
526
527
528
529
530
531
532
533
534
535
536
537
538
539
540
541
542
543
544
545
546
547
548
549
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
560
561
562
563
564
565
566
567
568
569
570
571
572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
850
851
852
853
854
855
856
857
858
859
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
870
871
872
873
874
875
876
877
878
879
880
881
882
883
884
885
886
887
888
889
890
891
892
893
894
895
896
897
898
899
900
901
902
903
904
905
906
907
908
909
910
911
912
913
914
915
916
917
918
919
920
921
922
923
924
925
926
927
928
929
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
950
951
952
953
954
955
956
957
958
959
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
1000

Вісвітлі світанні єсть неа нзб
 маю . Земляже єсть невидн
 ма илюурашена . итма
 берху водны . **И**ахъ єтін
 нншашиса берху воды . ире
 єть . **Д**авудитъ свѣтлѣ . нбыетъ
 свѣтлѣ . **И**вндръ єть свѣтлѣ ишо до
 єрѣ . **И**радачн єть мѣждъ свѣтломъ
 и мѣждъ тмлю . **И**наречє єть свѣтлѣ
 днѣ . **И**тмѣ наречє нощѣ . нбыетъ
 вѣчерѣ нбыетъ оутро днѣ іаднѣ .
Ирече єть даудитъ твѣрѣ посредѣ
 воды . **И**судитъ раздѣла посредѣ
 воды и воды . нбыетъ тако . **И**єт
 твѣрн єть твѣрѣ . **И**радачн єть мѣ
 ждъ водю . **И**же єть пѣтвѣрдію . и
 посредѣ воды . **И**же єть пѣтвѣрдію .
Инаречє єть твѣрѣ нсо . **И**вдръ єть
 іакѣ днѣрѣ . нбыетъ вѣчерѣ . нбыетъ
 оутро днѣ втвѣрн . **И**рече єть . **Д**
 єтвѣрїтєса водѣ іакѣ пѣтвѣрїтєса .
 вѣтвѣрїтєса іаднѣ . **И**дѣтвѣрїтєса
 єдша . нбыетъ тако . **И**єтвѣрїтєса
 водѣ іакѣ пѣтвѣрїтєса влїннѣ свѣтлѣ .
 втвѣрїтєса єдша . **И**наречє єть єдшѣ зѣ
 млю . **Д**єтвѣрїтєса воднѣ и наречє мѣрѣ
 ввндрѣ єть іакѣ днѣрѣ . **И**рече єть .

нбыетъ оутро днѣ іпрїтїн . **И**рече
 єть . **Д**авудитъ свѣтлїла пѣтвѣрн
 нѣтнѣн . **О**свѣщїтїн зѣмлю . и
 раздѣлїтї мѣждъ днѣмѣ и мѣждъ нѣ
 щїю . **И**даудитъ оєзѣмїлїнїа и
 втвѣрїмїна . **И**вднн пѣтвѣрїтєса .
Идаудитъ втвѣрїтєса пѣтвѣ
 рн нѣтнѣн . **И**же свѣтлїтїн пѣтвѣрн
 нбыетъ тако . **И**єтвѣрн єть дѣтѣ
 свѣтлїлѣ влїннѣ свѣтлїлѣ влїннѣ .
 влїннѣтїтѣ днн . свѣтлїлїжє мѣнѣ
 шєє . влїннѣтїтѣ нѣщїлї нсвѣтлїднѣ .
Ипѣтвѣрн и хъ єть пѣтвѣрн нѣтнѣн .
 іакѣ свѣтлїтїн пѣтвѣрн . **И**вднн пѣтвѣрн
 днѣ и ннщїю . **И**радачн мѣждъ
 свѣтлѣ и мѣждъ тмлю . **И**вдръ єть
 іакѣ днѣрѣ . нбыетъ вѣчерѣ . нбыетъ
 оутро днѣ итвѣрн . **И**рече єть .
Дєтвѣрїтєса водѣ . **Г**аднѣ дшѣ жн
 вїхѣ . **И**птнчїлїтїн пѣтвѣрн нсвѣтлїлѣ
 пѣтвѣрн нѣтнѣн . **И**єтвѣрїтєса
Иєтвѣрн єть кнїтї влїннѣ . **И**єтвѣрн
 єдшѣ жнвїтнї га іакѣ пѣтвѣрн
 воды посредѣ нхѣ . **И**єтвѣрн птнчїлї
 пѣтвѣрн посредѣ . **И**вдръ єть іакѣ до
 єрѣ . **И**єтвѣрн єть єдшѣ . **Р**єтнїтєса
 іакѣ пѣтвѣрн . **И**наречє єть воды
 іакѣ втвѣрїтєса . **И**птнчїлї дѣтвѣрн

Перша сторінка Острожської Біблії, 1581 р.

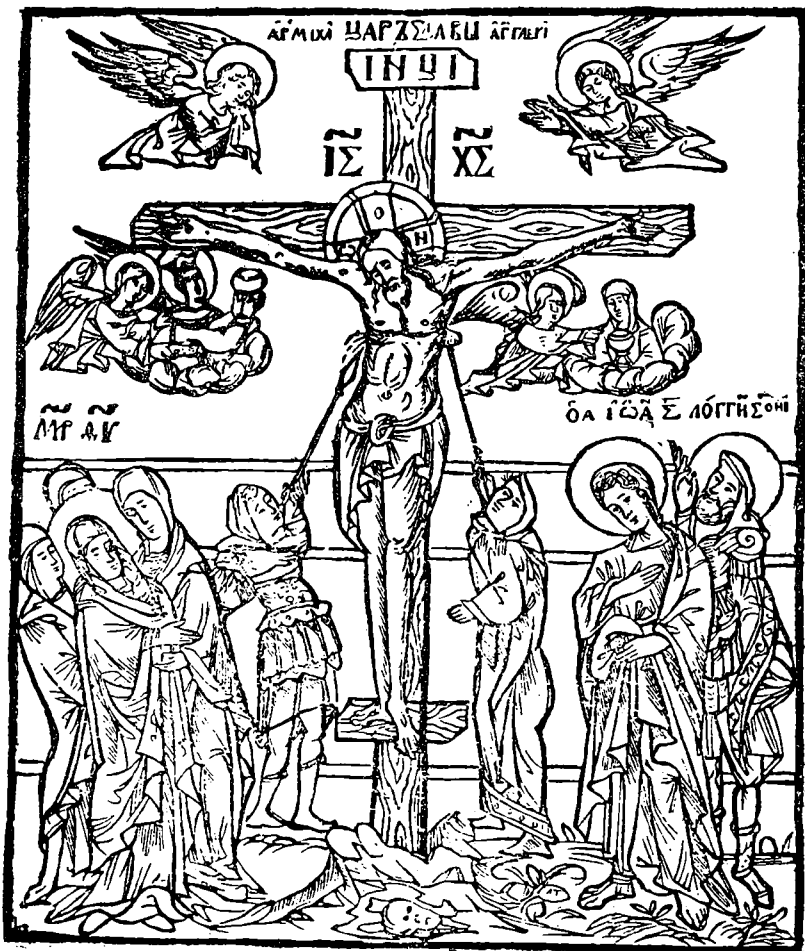
Але так, як понижування Української Церкви, роздавання польською владою вищих православних становищ у Церкві за грошовими оплатами або іншими користями, продавання з рук до рук церковного майна та титулів, у деякому відламї українського загалу викликували співчуття та може навіть і більшу любов до Церкви, з другого боку брак цієї внутрішньої сили Церкви, а що найважливіше, брак освіти — чим передусім перевищувала польська католицька Церква українську пра-

вославному Церкву — ви-
 кликував деяке легкова-
 жання її здебільша серед
 вищих верств. Україн-
 ський магнат,¹⁵⁰ який о-
 пікувався православною
 Церквою, знижувався,
 робив це з ласки, бо
 Церква й релігія були на-
 ділі Церквою й релігій-
 нижчих, народніх мас.
 Що більше, так дивили-
 ся на Церкву не тільки
 представники української
 шляхти, але й самі вла-
 дики, представники ви-
 щої ієрархії. Це бачимо
 виразно в листуванні
 владик, митрополитів із
 різними українськими ма-
 гнатами. Українська Цер-
 ква привикла була до па-
 тронату, допомоги й опі-
 ки держави — коли цьо-
 го не стало, вона не мо-
 гла знайти точки рівно-
 ваги.

Заголовна сторінка „Біблії Руської“ Франца Скорини
 з 1517 р.

Але ж бо й культур-
 ний зміст тогочасної пра-
 вославної Церкви не міг
 вдоволити потреб вищих українських верств. Від половини XV. до
 половини XVI. століть східна Церква культурно зубожіла. Візантійсько-
 слов'янські джерела висохли. В другій четверті XV. ст. українським
 письменством на західних землях України були церковно-богослужебні
 книги й побожне читання, яке може й заспокоювало, як пише один із
 старих українських богословів, питання “мира чоловіка з Богом”, тобто
 питання совісти, але не завжди могло дати заспокоєння культурно-вищій
 людині, не кажучи вже про таке чи інакше задоволювання національ-
 ного почуття. Латинська й польська мови — це були тоді во-
 рота до скарбів культури. Своє письменство не давало нічого потріб-
 ного тодішній людині, а щоб іти з розвитком, із духом часу, культурна
 людина мусіла звернутися до латинського, польського — словом “като-
 лицького” письменства. Знову ж доступ до латинських шкіл був для

Розп'яття. Триодь постна, Київ, 1627 р.

не-каголиків важкий, а свої школи, церковні, вчили тільки писати й читати і то церковним полууставом, а рідше скорописсю. І хоч тут і там не бракувало одиниць із богословською освітою, як це бачимо з актів собору українсько-білоруських владик із 1415 р. чи з актів майже сто років пізнішого (1509 р.) виленського собору, Українська Церква в цілому з життям іти не могла. Віками збирана богословська література припадала порохом, бо була далека від життя, а перекладів із західньої літератури було дуже мало. Вони були католицькі. Життя обминало й переганяло Українську Церкву й вона не мала сили ні йти поруч, ні наздоганяти його.

Бій православної Української Церкви з польським католицизмом, чи радше, докладніше кажучи, самооборона Української Церкви перед

агресивним наступом польського латинства, це була вода на млин московського православ'я, яке тільки й чекало на те, щоб “під свою високу руку” взяти Українську Православну Церкву. “Грецька віра”, а що більше, спільна митрополія, були завдатками того, що Українська Церква раніш чи пізніш стане віткою “всеросійського православ'я”.¹⁵¹

Стан тодішньої південно-руської Церкви, тобто Української Церкви, й рівночасно польський католицький імперіялізм з одного боку, та московський православний імперіялізм із другого боку — зрозумів дуже добре митрополит Кипріян (1390—1406), коли вступив на престол “митрополита всеї Руси”. Болгарин із походження, для якого Захід був ближчий як Схід, він часто приїжджав на Литву, де князь Витовт, хоч і римо-католик, намагався всіма силами відбудувати київську митрополію ще й з тих причин, що Київ — хоч і положений на пограниччі — стає знову духовим осередком східно-слов'янської культури. Кипріян, перебуваючи в Галичині, зустрічався з королем Ягайлом, який теж змагав до Унії, розуміючи її одначе як латинізацію, бо до східного обряду Ягайло ставився вороже.¹⁵² У взаємному порозумінні митрополит Кипріян і король Ягайло звернулися до царгородського патріярха Антона IV. (1396 р.), щоб цей — з уваги на те, що Царгородові уже загрожували Турки, — скликав собор у цій справі в Києві. Патріярх засадничо погоджувався на Унію з Апостольською Столицею, якщо одначе Захід дасть Грекам допомогу проти Турків. Та боячися, що унія може здійснитися поза його плечима, висилає на Україну вифлеємського архиеп. Михайла з наказом слідкувати і здержувати будьякі заходи Української Церкви для здійснення унії, бо “уніяти (це) вовки, що видирають народів правдиву апостольську віру з душі”.

В 1405 р., коли митрополит Кипріян прибув на Білорусь, в Миролюбі з'їхались знову король Ягайло і князь Витовт на нараду в справі унії. Та, на жаль, не довелось митрополитові Кипріянові довершити справи унії. В 1406 р. митрополит Кипріян умирає. В той час прибув до нього у відвідини його небіж із Болгарії, ігумен Григор Цамвлак, але йому не довелось знайти вже митрополита Кипріяна в живих. І, як звичайно, Литва й Москва хотіли для себе окремих митрополитів, патріярх знову ж хотів цілу митрополію мати в руках одного митрополита. Тоді московський князь Василь Дмитрович просить патріярха, щоб прислати, згідно з традицією, Грека, що було дуже на руку патріярхові, який назначує київським митрополитом Грека, Фотія, в 1408 р. Новий митрополит часто перебуває на Литві й на Україні, в 1411 р. гостює в Києві, 1412 р. в Луцьку, в 1413 р. в Галичі. Але церковні справи не цікавлять його цілком: згідно з обвинуваченням князя Витовта, висланим до патріярха, митрополит Фотій просто ограбовує всі церкви, куди приїде, забирає з собою всі дорогоцінності, гроші, ризи, образи, все це перевозить

Руїни замку в Новгородку. XVII сторіччя.

у Москву і звідти до Царгороду. Зокрема київську митрополію митрополит Фотій ограбував цілком.¹⁵³ “Всю красу — пише князь Витовт — київської митрополії, що придбали й дарували Церкві давні князі на свою честь і пам’ять, не кажучи про золото, срібло й убори церковні, — хто може порахувати, скільки вони того повиносили . . .”

СОБОР У НОВГОРОДКУ 1414 Р.

Таке грабування церков надокучило врешті князеві Витовтові й коли митрополит Фотій, обвантажений грішми й церковними дорогоцінностями, появився в границях його держави, щоб їхати у Москву, князь Витовт наказав Фотія придержати, відібрати йому гроші й дорогоцінності та вигнати з границь держави. Потому Витовт скликає в Новгородку в 1414 р. собор єпископів і доручає соборові вибрати кандидата на митрополита. До єпископів, які брали участь у соборі, князь Витовт видає грамоту, в якій подає причини, чому він прогнав митрополита Фотія, бо “ми здавна бачимо, що митрополит лише ограбує церкви, перевозить усі дорогоцінності”. Собор одногolosно вибирає неboжа митрополита Кипріяна, ігумена Григора Цамвлака і звертається до царгородського патріярха Евтимія II. (1410—1416) з проханням висвятити його на київсько-литовського митрополита. Патріярх відмовляє.

В березні 1415 р. собор звертається до патріярха з проханням висвятити нового митрополита, але вже не домагається, щоб ним був ігумен Григор Цамвлак, тільки попереджує, якщо до Успення Преч. Діви Марії не буде висвячений новий митрополит, собор сам поставить його. Чекали до листопада, але відповіді від патріярха не було.¹⁵⁴

СОБОР У НОВГОРОДКУ 14. ЛИСТОПАДА 1415 Р.

Дня 14. листопада 1415 р. збирається собор православного духовенства, князів, бояр українських і білоруських земель, Литви, Польщі на наради в Новгородку. На собор прибули єпископи: Теодосій, архієпископ полоцький, Ісакій, єпископ чернігівський, Діонисій, єпископ луцький, Герасим, єпископ володимирський, Севастіян, єпископ смоленський, Євфимій, турівський, Гелязій, перемиський, і Харитон, єпископ холмський. Участь бере також намісник галицької єпархії Гнат Крехович. Собор одноголосно вибирає ігумена Григора Цамвлака митрополитом усіх українських і білоруських єпархій. При тому єпископи, покликуючися на апостольські правила, видвгають, що в 1147 р. вибрано теж без згоди і проти волі царгородського патріярха київським митрополитом Клима Смолятича і що це є також у практиці болгарської та сербської Церков. На думку собору, єпископи можуть ставити митрополита, бо ласка св. Духа спливає і на єпископів і вони теж мають владу висвячувати митрополитів.

Собор свідомий того, що безпосередня залежність церковної влади від світської влади дуже часто приводить до надужиття і в багатьох випадках є шкідлива для Церкви, як це під цю пору діється у Візантії.

Собор не вирікається православної віри, але держиться апостольських передань, виклинає симонію і визнає патріярха, але не визнає зверхности візантійського цісаря, бо на його дворі продається і купується митрополічі катедри за гроші. При цій нагоді єпископи згадують поіменно тих митрополитів, які були поставлені за гроші.

Князь Витовт знову видає грамоту до всіх вірних київської митрополії, в якій подає всі надужиття царгородського патріярха і його ставленників московських митрополитів, які цілком не дбали про добро "руської Церкви". Вкінці взиває вірних, щоб слухали нового митрополита Григора й додає: "як хочете — слухайте його або ні; коли не схочете слухати митрополита Цамвлака, я буду байдуже дивитися на занепад руської Церкви".¹⁵⁵

Царгородський патріярх не признає митрополитом Григора. Але невизнання патріярха не має ніякого успіху. Всі єпархії українських і білоруських земель визнали зверхність митрополита Григора.

СОБОР У КОНСТАНЦІ (1414—1418) І УЧАСТЬ У НЬОМУ МИТРОПОЛИТА ГРИГОРА

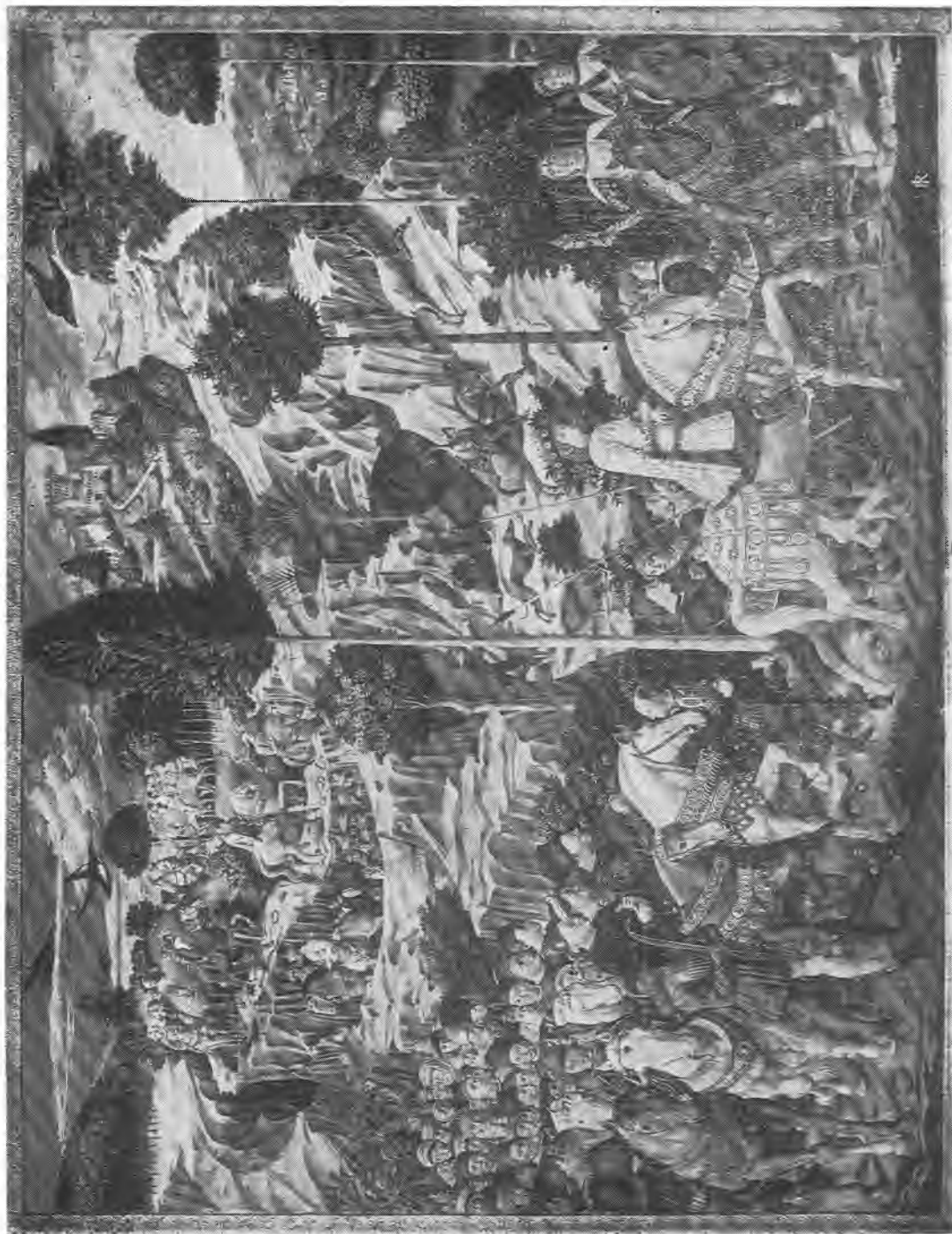
Дві причини спонукали митрополита Григора вибратись на собор до Констанци: політична й церковна. Частина Литви, Жмудь, була ще поганська й тому опінія князя Витовта, як католика, не була добра. Знову ж з церковного боку, князь Витовт знав, що коли прийде до унії між українсько-білоруською Церквою й Апостольською Столицею, то українсько-білоруська Церква буде повністю забезпечена і перед православною Москвою і перед латинською Польщею. Три четвертини литовської держави займали православні, тому теж створити церковний осередок для них — визначало дати сильну й здорову основу своїй державі. Знову ж із уваги на все більшу загрозу для Царгороду з боку Турків, справа єдності Східної і Західної Церков дозріла була зовсім.

Грецька колегія з церквою св. Атанасія в Римі, де студіювала українська молодь в рр. 1596-1897. В II пол. XIX. звалась вона „греко-руська колегія“.

Митрополит Григор і польський делегат на собор, гнезненський архієпископ Микола Тромба з делегацією, що складалася з 300 осіб — шляхти й духовенства, між ними й новгородський владика з незалежної тоді новгородської республіки, яка визнала владу митрополита Григора, та делегація з Волощини, що теж хотіла з'єднання з Апостольською Столицею, прибули в 1418 р. до Констанци. Делегацію Українців зустрів сам німецький цесар, який особисто привітав митропол. Григора. Правним папою, вибраним на

До стор. 175: В'їзд до Фльоренції учасників собору. На переді папа і Льоренцо Медічі

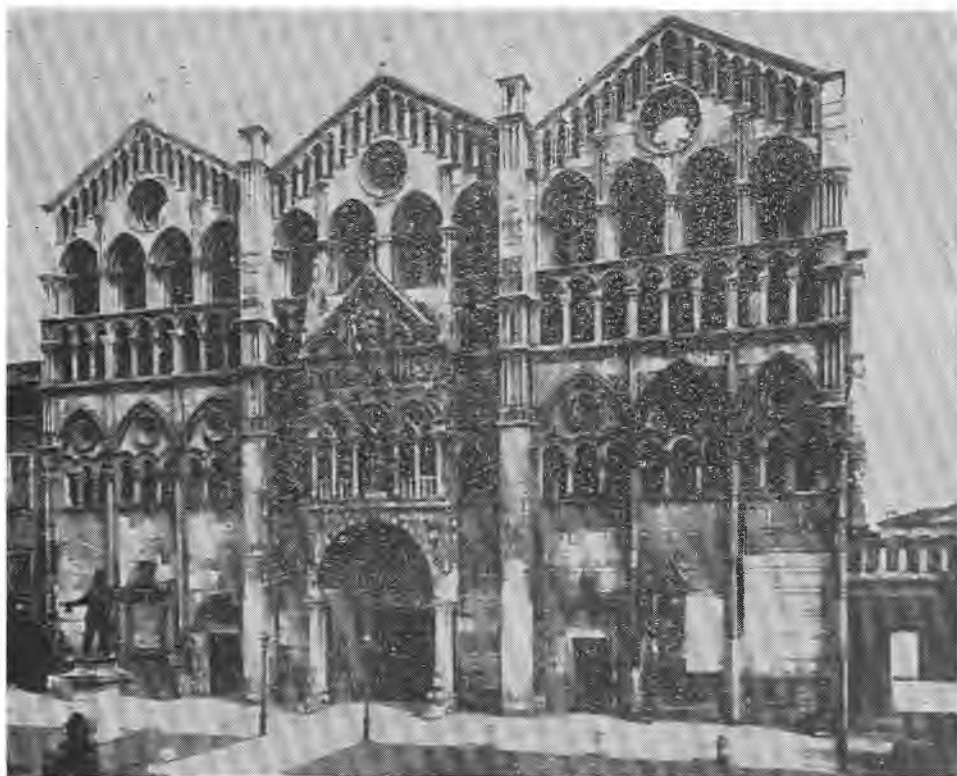

цьому ж соборі був папа Мартин V. (1417—1431 рр.). Після засудження ересі Гуса прийшла на чергу справа Унії. Митрополит Григор виголосив промову, яку перекладено папі на латинську мову, у якій митрополит Григор привітав нового папу як голову Церкви та висловив бажання, щоб обидві Церкви злучилися під його проводом. Коротко з'ясувавши допомогу князя Витовта та короля Ягайла в унійних заходах Української Церкви, прохав папу скликати собор у справі унії та вислати делегатів Апостольської Столиці на Україну.

Одначе до унії не дійшло. Причини були різні, м. ін. дискутовано, чи собор є понад папою, чи папа понад собором. Створилися два табори, які вже на соборі в Констанці взаємно себе поборювали. Перший табір (папа понад собором) очолював сам папа Мартин V., другий (соборові підлягає папа) очолював тодішній ректор Сорбони Жерсон. Більшість учасників собору в Констанці була думки другого табору й папа Мартин V., боячися нової схизми (яка таки наступила в 1431 р. на соборі в Базилеї), розв'язав собор. Догадуються теж, що причиною, чому папа Мартин V. не полагодив на соборі справи унії обидвох Церков, була неприязність (хоч і запрошених, але з уваги на турецьку небезпеку не прибулих) Греків.¹⁵⁶ Врешті й собор тягнувся чотири роки, а справа унії могла його ще довше протягнути. Тому цю справу відложено на черговий собор.

НА ШЛЯХУ ДО ФЬЛОРЕНТІЙСЬКОГО СОБОРУ

В 1419 р. митрополита Григора бачимо вже знову в Литві. Цього ж року на Україні почалася чума, яка здештукувала населення країни. На чуму вмирає і митрополит Григор у 1419 р. в Києві. По собі залишає митрополит багато творів, між ними життєпис св. Параскевії, свято якої він увів (з Болгарії) в нашу Церкву, назначуючи день 14. жовтня ст. ст. днем цієї Святої. Після смерти митрополита Григора царгородський патріарх погодив князя Витовта з митрополитом Фотієм так, що митрополита Фотія бачимо в 1420 р. у Львові й Вильні. Князь Витовт погодився з митрополитом Фотієм ще й з цієї політичної причини, що задумував порвати зв'язки з Польщею (яка тоді злучилася з табором соборників проти папи Мартина V.) і коронуватися литовсько-українським королем. Знаючи, що й візантійський цісар і царгородський патріарх встановили зв'язки з Римом, він не хотів входити в конфлікт із московським князем і тому погодився на поворот митрополита Фотія на митрополичий престол. Після смерти князя Витовта 1430 р. заходом української шляхти стає великим князем Свидригайло, який по смерті митрополита Фотія в 1431 р. ставить кандидатом на митрополичий престол єпископа смоленського Герасима (1432—1435), якого затверджує Цар-

Церква св. Юрія у Феррарі, де почався Фльорентійський собор

город. Таким чином князь Свидригайло знову випередив московського князя й окремого московського митрополита патріарх уже не назначує.

Митрополит Герасим іде шляхом митрополитів Кипріяна і Григора й знову видвигає справу унії. До наших часів збереглися папські булли папи Євгена IV. (1431—1447), наслідника Мартина V., який дає митрополитові Герасимові повновласті скликати собор на Україні в справі унії. Згодом папа Євген IV. хотів переговорювати безпосередньо з Українською Церквою, не зв'язуючи її з патріархатом у Царгороді, бо Царгород тільки тоді виявляв схильність до об'єднання, коли загрожували Турки, а коли небезпека минала, він знову переговори припинював. В слід за тим на соборі в Базилеї (1431) прийнято помилковий принцип, що собор є понад папою. Польська Церква з краківським єпископом Збігневом Олесницьким (канцлером держави) і виленським єпископом Матвієм на чолі прийняла цю засаду й завзято поборювала "папістів" (тобто прихильників принципу "папа понад собором") та всяку акцію папи. Знову ж на городельському з'їзді, 1413, на якому підписано "вічну" унію Литви з Кораною, король Ягайло признав привілеї польської шляхти

Пам'ятник на гробі царгородського патріарха Йосифа II., що помер у Фльоренції під час собору 1439 р. (Церква Св. Марія Новелля, Фльоренція)

тільки Литовцям римо-католицького обряду виключаючи грецьке віровизнання. Таким чином він сподівався,¹⁵⁷ що не одна українська шляхетська сім'я покине православну віру та пристане з римською Церквою, щоб не втратити своїх привілеїв. Знову ж князь Свидригайло і митрополит Герасим змагали до унії, тим більше, що Поляки намагалися в Римі якнайбільше очорнити Свидригайла, мовляв, він відступник (він був римокатолик) за те, що він держав зі схизматиками Українцями. Тоді Поляки намовляють молдавського господаря, щоб він перехопив папські листи до митрополита Герасима в справі скликання унійного

собору на Україні. Таким чином папські булли до митрополита Герасима не дійшли. Але папа Євген IV. не слухав польських інформацій про князя Свидригайла і про схизматицьку Церкву на Україні. Він уневажнив постанови собору в Базилії і у відповідь на це собор виклинає папу Євгена IV. й вибирає протипапу Фелікса V., скликаючи новий собор у Феррарі в 1438 р., т. зв. унійний, бо на ньому головною темою нарад було об'єднання обидвох Церков. Тим часом митрополит Герасим вмішується в політичну інтригу проти князя Свидригайла, яку затіяв його противник, ставленник Польщі, кн. Жигмонт Кейстутович (бо Польща, щоб не допустити до зірвання унії з Литвою, висуває на престол вел. князя Жигмонта), іде до Смоленська й намовляє мешканців віддати цю твердиню князеві Жигмонтові. Роз'ярений зрадою митрополита Гера-

сима князь Свидригайло наказує спалити його на кострі у Витебську в липні 1435 р. Після смерти митрополита Герасима великий князь московський висилає до Царгороду свого ставленника на митрополита “всея Руси”, московського кандидата Йону. Але візантійський цар Іван VIII, і царгородський патріарх Йосиф II, були вже рішені підписати унію з Апостольською Столицею і патріарх, ще перед приїздом митрополита Йони, висвятив на митрополита “київського і всеї Руси” найбільш учену (як записано в хроніках) людину цього часу, Грека з роду, ігумена монастиря св. Дмитра в Царгороді, Ісидора (1436-1463), колишнього голову делегації із Царгороду на собор у Базилей. Митрополит Ісидор об'єднував знову дві митрополії, титулярну київську, тобто московську, й українську, київсько-литовську; по волі чи по неволі отже погодилися на нього і литовський і московський князі, бо Йона вернувся з нічим.

ФЛЬОРЕНТІЙСЬКА УНІЯ І МИТРОПОЛИТ ІСИДОР

Митрополит Ісидор — це була одна з найбільш могутніх постатей тодішнього часу. Немає сумніву, що ні Москва, ні Русь, ні Литва, не мала тоді серед свого духовенства людини, яка б могла протиставитись йому в теологічно-науковій дискусії. Але з другого боку — дипломатом митрополит Ісидор не був. Те, що митрополит Ісидор усю свою увагу звернув передусім і виключно на Москву, знаючи, що вона є найбільшим ворогом католицтва, — було правильно й справедливо. Однак те, що він поминув Українську Церкву, а радше у своїй тактиці не взяв українського єпископату до уваги, це було неправильне. Хоч згоди в тому напрямі українських дослідників є різні,¹⁵⁸ мовляв, він тому поминув Литву й українсько-білоруські землі, бо знав, що Польська Церква (офіційно проголошено в Польщі зірвання з папою і признання собору в Базилей 8. травня 1439) є проти папи. Можливо, Ісидор знав, що Українська Церква вже була так приготована до унії, що нічого було туди й їхати, щоб український єпископат намовляти до цього, про що він віками старався. Та, на нашу думку, при всіх тут згаданих можливостях, митрополит Ісидор мав згодом те переконання, яке, до речі кажучи, покутує в латинському світі й до сьогодні, що коли Москва прийме унію, тоді прийме її й цілий Схід, — переконання в цьому випадку фальшиве. Це й заважило на долі Фльорентійської Унії.

Зараз по прибутті до Москви митрополитові Ісидорові повелось намовити князя Василя II., щоб він вислав посольство до Феррари. По довгих нарадах князь Василь II. погодився, але митрополит Ісидор мусів запрягти, що він вернеться назад, у нічому не змінивши православної віри. Митрополит Ісидор запрягнув і враз із суздальським єпископом Авраамом вибрався до Феррари. По дорозі прилучилися до нього деле-

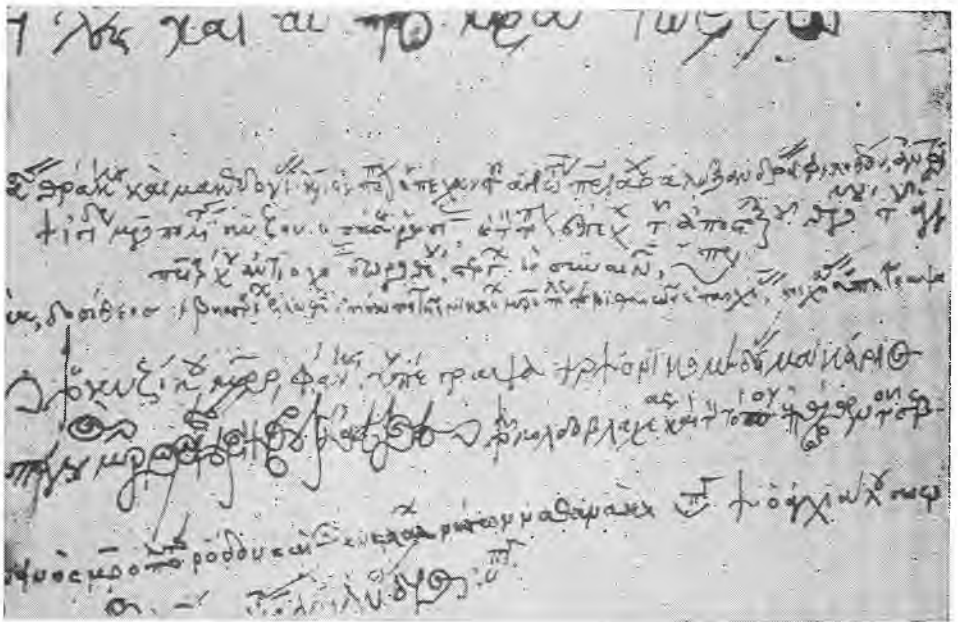
Київський кардинал Ісидор
(† 1463 р. в Римі)

гати з Пскова й Новгорода та тверської епархії так, що до Феррари прибув митрополит Ісидор 18. жовтня 1438 р. в почоті понад 100 душ.

У Феррарі вже перебували візантійський цісар Іван VIII. із своїм братом Дмитром і царгородським патріархом Йосипом II., які знову прибули туди з понад 700 митрополитами й єпископами та вченими. Дня 8. жовтня 1438 р. офіційно відкрито собор, але наради почалися щойно в жовтні й то у Фльоренції, бо в Феррарі виникла зараза. Прибули до Фльоренції теж делегати олександрійського й ерусалимського патріархів. Делегатом антиохійського патріарха був митрополит Ісидор.¹⁵⁹ Серед грецьких гостей був архієпископ Нікеї Висаріон, один із найкращих знавців писань Св. Отців і великий прихильник унії, та Марко з Ефезу, завзятий ворог унії. Зараз по від-

критті собору устійнено різницю між обидвома Церквами: 1. ...і Сина (в Символі Віри), 2. Опрісноки, 3. Чистилище, 4. Примат папи. Для вирішення цих різниць вибрано комісію, куди ввійшли найкращі знавці теології, між ними з латинського боку кардинал Ю. Цезаріні, архієп. Родосу, Андрей, архієпископ із Форлі, Людовік і інші, і з грецького боку архієпископ з Нікеї Висаріон, митрополит київський Ісидор, Марко з Ефезу й інші.

Найбільше труднощів було з першою точкою, що викликувала такі гарячі дискусії, які грозили розбиттям собору. Врешті всі погодилися на формулу св. Івана Золотоустого “від Отця через Сина” (a Patre per Filium, a Patre Filioque). Щодо другої точки вирішено, що Пресв. Евхаристія є дійсна й на квашеному хлібі й на прісному хлібі. І тут і тут є Христос приявний і католикам можна причащатися і під двома й під одним видом. Третя точка пройшла найлегше, православні погодилися, що можна молитись за померлих. Що ж до примату папи, проти якого палко виступав Марко з Ефезу, мовляв, римська Церква є еретична, — (тоді митрополит Ісидор запитав його, чи св. Іван Золотоустий є еретиком, Марко відповів, що або св. Іван Золотоустий був еретиком або пофальшовано його твори), — устійнено, що між патріярхами папа

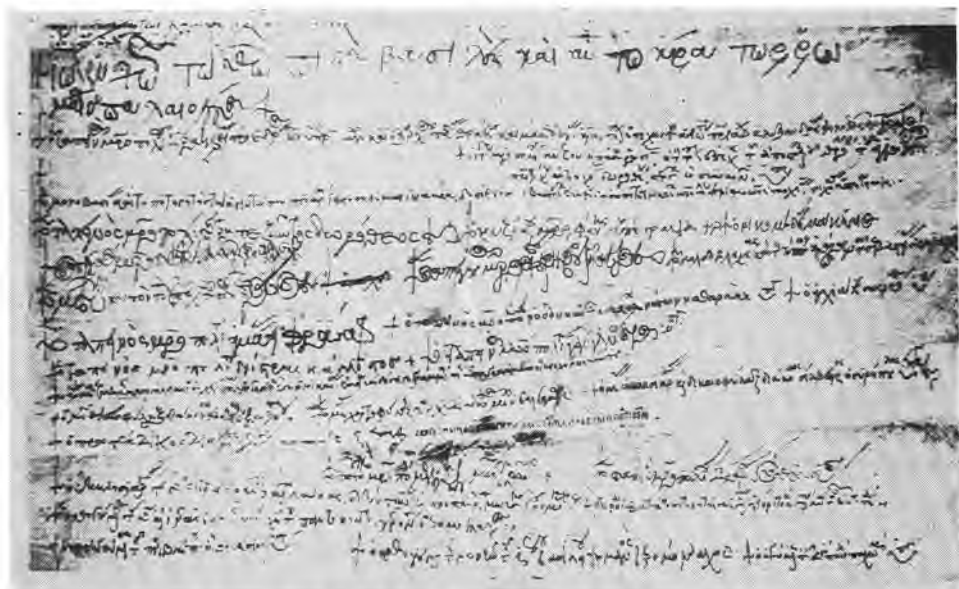
Підпис київського митрополита, кардинала Ісидора на акті Фльорентійської Унії 1439 р.

є перший, а саме: 1. римський папа (патріярх Заходу), 2. царгородський патріярх, 3. олександрійський патріярх, 4. антиохійський патріярх, 5. ерусалимський патріярх.

Під час нарад комісії розхворівся важко царгородський патріярх Йосиф II. і 17. червня 1439 р. помер. Перед смертю одначе залишив заповіт: „Тому, що зближаюся до кінця життя, хочу ствердити, що все, що католицька Церква вчить, визнаю і погоджуюся з тим, а папу визнаю найвищим Отцем і Намісником Христа”.

Дня 5. липня 1439 р. підписано акт Унії в латинській і грецькій мовах, чергового дня його проголошено за підписами папи Євгена IV. і з латинського боку 8-ох кардиналів, 2-ох патріярхів, 8-ох архиєпископів і 50-ти єпископів. З грецького боку підписали: Цісар Іван VIII, 3-ох заступників царгородського патріярха й 17 митрополитів та архиєпископів. Митрополит Ісидор підписав декрет Унії: “Isidorus, Metropolita Kioviae et totius Russiae”. Декрет Унії починається словами: “Laetentur coeli” — нехай радуються небеса... бо піднесено стіну, що ділила обидві Церкви й дяка Христові, що натхнув грецьких владик до цього. Папа Євген назначив митрополита Ісидора легатом для особливших доручень (*legatus a latere*) і надав йому юрисдикцію над усіма римокатоликами в цілій київській митрополії.

Усі різниці між Сходом і Заходом вирішено декретом Унії, на основі повної рівності Церков обох обрядів під проводом папи.

Підписи грецької делегації на акті Фльорентійської Унії. Між ними підпис київського кардинала Ісидора

ДОЛЯ ФЛЬОРЕНТІЙСЬКОЇ УНІЇ

В Греції відкликано офіційно Унію на синоді, що його скликав царгородський патріарх 1472 р. Що Унія зразу не захопила населення, а головню те, що зразу ж не виявлено мети Унії, винен у тому передусім цар Іван VIII. Саме в той час померла в царя його дружина й він цілковито відсунувся від світу. Він не тільки не припинив протиунійних виступів цілої низки грецьких ченців і шляхти, які учасників собору називали зрадниками, не ходили на Богослуження до тих церков, де вони служили, а навіть якийсь час і царя не згадувано при Богослужбі, але навіть не назначив виборів нового патріарха після смерти Йосифа II. так, що загал міг думати, що, коли цар, який мав вирішне слово у грецькій Церкві, мовчить, то значить дозволяє на те.

Щойно в травні 1440 р. вибрано нового патріарха Митрофана, який одначе вже 1443 р. помер. Ще перед смертю Митрофана олександрійський, антиохійський і єрусалимський патріархи під впливом Марка з Ефезу склали заяву, що Фльорентійський Собор був неканонічний і їх ошукано. Щойно, коли прийшла обіцяна допомога від папи й прибув папський легат із 25 кораблями та з вісткою, що папа назначив увесь Петрів гріш на допомогу проти Турків, противники Унії втихли. Та програна під Варною (10. листопада 1444) знову підбадьорила ворогів Унії до акції, мовляв, папа не додержує своїх зобов'язань.

Після смерти патріярха Митрофана вибрано 1446 р. патріярхом Григора Мамму, прихильника Унії, який одначе перед Турками втік до Риму. Митрополит Исидор, якого Апостольська Столиця (1439 р.) назначила кардиналом, три рази (в 1444, 1446 і 1452 рр.) їздив до Царгороду, щоб піддержати уніятів, які не піддавалися намовам ворогів Унії. Ще 12 листопада 1452 р. заходом кардинала Исидора відчитано й заприсяжено в соборі св. Софії в приявності цісаря Константина й 300 священників декрет Унії. Та в 1453 р. упав Царгород, а з ним і Унія, хоч олександрійський, антиохійський і ерусалимський патріярхи заявили знову готовість приступити до Унії та вислали своїх послів до Риму. Після зайняття Царгороду Турками, новим патріярхом став Геннадій, ворог Унії, хоч і колишній учасник Фльорентійського Собору. З політичних мотивів султан самозрозуміло був проти Унії. Схизма розвинулася тільки на тій території, що підлягала Туркам. В південній Італії, на островах Креті й Евбеї Унія існувала далі й від 1453 р. папа назначив уніятським царгородським патріярхом кардинала Висаріона, архієпископа Нікеї.

Кардинал Висаріон (1403-1472). Фрагмент із Сикстинської каплиці у Ватикані

Кардинал Исидор через Угорщину приїхав у 1440 році на Україну. Завдання його було не легке, бо вже в дорозі московська делегація ставилась до нього ворожо і суздальський єпископ Авраам просто втік під час їзди, щоб скоріш прибути до Москви та підготувати відповідно московського князя. До своїх вірних кардинал Исидор вислав послання: "Радійте, бо тепер усі однакі — латинського й грецького обрядів. А ви, латинники, вважайте всі грецькі храми правдивими святинями Бога, приходіть до них на Службу Божу й дивіться на Тіло Христове в пошані, бо Тіло Христове однакове, як на квашеному, так і на прісному хлібі".

Та саме тому, що кардинал Исидор, їдучи на Собор до Феррари — Фльоренції, злегковажив собі положення східньої Церкви й обставини, серед яких жила ця Церква на Україні, замість перебуванням своїм примирити й злагіднити взаємини між латинською, тобто польською, і грецькою, тобто українською, Церквами, він ще більше ці взаємини роз'ятрив. Кардинал Исидор не знав, що обставини на українських зем-

Катедральна церква св. Марії дель Фіоре в Фльоренції, де 6. VII. 1439 р. проголошено Унію Грецької Церкви з Римською

лях під Польщею є діаметрально різні від обставин під Литвою й обставин під Москвою, і не добачував, що під Польщею саме латинська Церква є агресивною, воюючою і хто зв'язується з польським державним католицизмом, той на Україні програє. І тому, коли в Кракові кардинал Ісидор, будучи гостем канцлера польської держави, одного з найкращих дипломатів, що їх мала Польща, кардинала Збігнева Олесницького, відслужив у костелі Службу Божу в грецькому обряді, це було правильним знаком довершення Унії, справедливим виявом рівноправності обидвох обрядів на польській землі. На українській землі ходження кардинала Ісидора по костелах викликало недовір'я серед Українців і, безумовно, повністю оправдане: "Коли Ісидор — пише львівський літопис — у Новому Санчі відправляв Богослуження у латинському костелі, Русини не хотіли навіть узяти в ньому участі, а між собою говорили, що Ісидор міг був заїхати до їх храму".¹⁶⁰ Кардинала Ісидора можна виправдати: він, як спеціальний папський легат навмисне відвідував польські костели, зазначаючи тим, що польська Церква підпадає владі правдивого папи Євгена IV., а не антипапи Фелікса V. Але знову українське духовенство бачило в ньому спеціального папського легата,

Печать київського католицького митрополита Іпатія Потія (1600-1613)

Печать львівського православного єпископа Гедеона Балабана (1569-1607)

який саме повинен був передусім заїхати до українських церков, щоб зазначити, що Апостольська Столиця, яка знає про безперервні унійні заходи Української Церкви, яка знає про несправедливу й просто нехристиянську поведінку частини польської шляхти й клиру — стоїть в обороні покривджених. Кардинала Ісидора можна ще оправдати й тим, що відслуженням Служби Божої у грецькому обряді по польських костелах він хотів перемогти ворожу поставу польського католицького духовенства до грецького обряду взагалі, а до Унії зокрема, але, як ми вже згадали, важко оправдати його знехтування українського єпископату перед виїздом на Собор. Отже цілком зрозуміло, що нехить, з якою ставилися Українці до поведінки митрополита Ісидора, польські хроніки утотожнювали з нехиттю до Фльорентійської Унії і польський історик, канонік Длугош, що якийсь час не признавав папи Євгена IV., ("Ісидор привіз листи від свого Євгена" — писав він), записав, що Унія тому так коротко тривала, бо Греки й Українці її висмівали. Але по суті це була нехить до згаданих заходів кардинала Ісидора, а не до Унії, до якої Українці поставилися льояльно.

Через Львів кардинал Ісидор виїхав до Холму й звідтіль до Києва, де князь Свидригайло, духовенство й вірні прийняли його дуже сердечно. Князь Свидригайло віддав кардиналові Ісидорові в посідання

Печать католицького архієп. пинського
Григора Хребтовича з 22. 12. 1595 р.

Печать православного еп. перемиського
Михайла Копистинського (1591-1610)

всі добра собору св. Софії — “государ і отчич Києва признає всі добра отцю Исидору і все, що належить до св. Софії” — як записано в грамоті.

Цілком інакше було в Литві. Єпископ Вильна Матвій, який хотів відогравати в Литві роллю Збігнева Олесницького, був беззастережним прихильником протипапи Фелікса V. Маючи таємну допомогу від кардинала Олесницького (який у кілька місяців пізніше, як прийняв кардинальську гідність від папи Євгена IV., прийняв ту ж саму гідність від протипапи Фелікса V.), єпископ Матвій, інтригуючи між литовським і московським князями, почав виступати проти кардинала Исидора особисто й проти Унії зокрема. Особисто проти кардинала Исидора виступав єпископ Матвій тому, що влада папського легата обмежувала його єпископську владу у Вильні, підчинюючи його Исидорові. Литовський князь не пішов на інтриги єп. Матвія, але московського князя він намовив, щоб кардинала Исидора, як тільки він з'явиться на московській землі, ув'язнити, не допускаючи таким чином до Унії. Це стверджують навіть деякі католицькі польські історики,¹⁶¹ що коли пізніше Апостольська Столиця почала канонічний процес проти єпископа Матвія за поборювання Унії і закидала йому, що з приводу його інтриг ув'язнено кардинала Исидора, він із цього закиду не міг виправдатися, так як урешті скомпромітувався перед Апостольською Столицею своїм

Лавра в Почаєві (з південної сторони)

подвійним кардинальством канцлер Олесницький, який мусів боронити єпископа Матвія в цьому несмачному канонічному процесі.

Ще перед прибуттям кардинала Ісидора весною 1441 р. до Москви, втікачі, як єпископ Авраам і інші, відповідно підготували опінію. Московські літописи зазначають, що при в'їзді до Москви кардинал Ісидор велів нести перед собою хрест із прибитим на ньому Розп'ятим Христом (що його вживає тільки латинський світ), а сам ішов у кардинальських відзнаках. Князь Василь II. дозволив кардиналові Ісидорові відслужити Службу Божу, під час якої кардинал згадував папу, а коли при кінці Служби Божої кардинал велів дияконові відчитати декрет Фльорентійської Унії з амвону, піднісся князь Василь II. із свого трону, назвав кардинала фальшивим пастирем, душегубцем і еретиком, закидуючи йому, що він не додержав присяги, бо приніс нову науку про Св. Духа, про чистилище і т. ін.

Після Богослуження скликано собор, на якому засуджено кардинала Ісидора як еретика й ув'язнено його в Чудівському монастирі, аж поки царгородський патріярх не вирішить справи. Але справи так і не вирішив патріярх, бо сам був уніятим. У 1441 р. кардинал Ісидор із своїм учнем Григором тікає з в'язниці, спершу до Твері, потому до Києва, де живе якийсь час, згодом до Новгородка, але коли єпископ Матвій заборонює йому всяку діяльність і висилає листи до протипапи Фелікса V., питаючи, що робити з кардиналом Ісидором, знеохочений кардинал Ісидор покидає свою митрополію і вертається до Риму (1443).

Почаївська стопка

В Москві унія не тільки не прийнялася, але й викликала ворожий настрій до Царгороду. Після кардинала Ісидора вибрано митрополитом Йону (1448—1461) і від цього часу митрополитами вибирали тільки Москвинів (мешканців Московії), вибір відбувався звичайно в Москві і вирішний вплив на вибір митрополита мав князь, а не патріярх.¹⁶²

СПІЛЬНИЙ ФРОНТ МОСКОВСЬКОГО ПРАВОСЛАВІЯ І ПОЛЬСЬКОГО КАТОЛИЦИЗМУ ПРОТИ ФЛЬОРЕНТІЙСЬКОЇ УНІЇ

Фльорентійська Унія, як бачимо, натрапила на такі перешкоди, про які латинський світ навіть не догадувався й це — на нашу думку — було саме найбільшим успіхом Фльорентійської Унії, бо вона відкрила те, що було до цього часу для латинського світу закрите: 1. Фльорентійська Унія відкрила правдиве обличчя православної Москви, 2. відкрила правдиве обличчя польського католицизму й 3. вказала, що шлях з'єднання Заходу й Сходу, обидвох Церков під одним пастирем, веде не через Москву й не з Москви, а тільки через Київ і з Києва.

На невдачі кардинала Ісидора, одного з найбільш ідейних і ревних робітників, що їх мала Унія обидвох Церков, можна ясно бачити, що не польська Церква, ні московська Церква, а тільки Українська Церква

Почаївська чудотворна ікона Божої Матері

розуміє Богом дане післанництво об'єднання обидвох Церков і коли хто знехтує її так, як це мимоволі зробив київський митрополит кардинал Ісидор, той діла не довершить. Усі свої попередні помилки кардинал Ісидор міг направити ще тоді, коли після своєї втечі з Чудівського монастиря прибув до Києва. Київ вітав його сердечно, як кардинал Ісидор їхав у Москву, але вітав його ще сердечніше, як він після втечі з московської в'язниці вернувся на Україну. І коли б кардинал Ісидор був тоді залишився в Києві (а Київ став уже поволі підноситися із занепаду), маючи прихильність і велику пошану серед українських удільних князів, які ненавиділи Вільно і Москву, маючи беззастережну піддержку всього українського єпископату, міг би був для унії з'єднати

Чудо Почаївське, рис. Никодима Зубрицького (1688-1724)

згодом Схід. З уваги ж на особу кардинала Исидора та його популярність, ні один із польських чи литовських вельмож не поважився б був виступити проти нього. Для Києва (кардинал Исидор був же ж київським митрополитом) це була б честь мати в себе владикою кардинала Исидора. Київ мав традицію матері християнського Сходу, бо ж нею справді був. Що більше, поза кордонами київської митрополії, як, напр., у Новгороді й у Пскові, прихильність до унії збереглася ще з часів перебування кардинала Исидора перед його поїздкою на Собор, так що керувати унійною акцією з Києва було б дуже легко. Правда, кардинал Исидор після свого повороту до Риму думав, що коли унія закріпиться в Царгороді, то тим самим пошириться й на ті Церкви, які підчинені царгородському патріархові, й тому він їздив тричі в Царгород та навіть задумував ще раз поїхати на Україну. Та це справи не направило й направити вже не могло.

Фльорентійська Унія відкрила правдиве обличчя православної Москви. Показалося тепер наявно, яке “православіє” заступає московська Церква: князь Василь II. довершує релігійної схизми. Він скидає з владичого престолу митрополита Исидора, якого давніше визнав він сам, якого висвятив царгородський патріярх і якого визнали і царгородський патріярх і римський папа. Таким чином князь Василь II. творить

Лавра в Почаєві

окрему московську Церкву, яка з правдивим православієм (що об'єдналося вже було з римською Церквою) не має нічого спільного. Твориться нова Церква, яка не належить до ні одного з патріархів Сходу і є в схизмі з Католицькою Церквою.

Цей дивовижний стан московської Церкви дуже добре розумів сам князь Василь II., коли хотів її зробити незалежною, але царгородський патріарх на це не погодився. Тоді князь скликав у 1448 р. собор і на ньому без згоди патріарха й, розуміється, в схизмі з Католицькою Церквою поставлено митрополитом Йону. Таким чином московська Церква після Флорентійської Унії залишилася в схизмі до обох Церков світу й тим самим відділилася від київської митрополії.

Тут, на диво, в допомогу московському православію приходять польський король, католик, Казимир Ягайлончик (1447—1492), який у порозумінні з єпископом Матвієм із Вильна, проти волі Апостольської Столиці, не признає кардинала Ісидора, а признає митрополитом схизматика (по відношенню до обидвох Церков) московського митрополита Йону. Діється це тоді, коли вже не було базилейської схизми, і Польща визнавала легального папу. Причиною такого вчинку польського католицького короля, що він проти волі Апостольської Столиці не визнав католицького митрополита (цей т. зв. собор, що його заініціював король Казимир у 1451 році, викликав велике обурення в Римі) була державна "рація стану", яка часто в Польщі стояла вище засад Христової віри або покривалась із поширенням її.

Св. Ніна, фреска з катедрального собору в Чернігові

Чудотворна ікона Чернігівсько-Іллінської Богородиці з храму, що його побудував в 1064 р. князь Святослав Ярославич

Фльорентійська Унія не була бажана для польської держави, бо зрівняння в правах і привілеях грецького й латинського обрядів давало можливість Українцям не польщитися, що більше, зростати в національну силу. А в слід за тим протегуючи (московське чи якоесь інше) православіє, польська держава латинізуючи, тобто спольщуючи (може навіть не завжди Українців) непольський елемент, робить це в ім'я

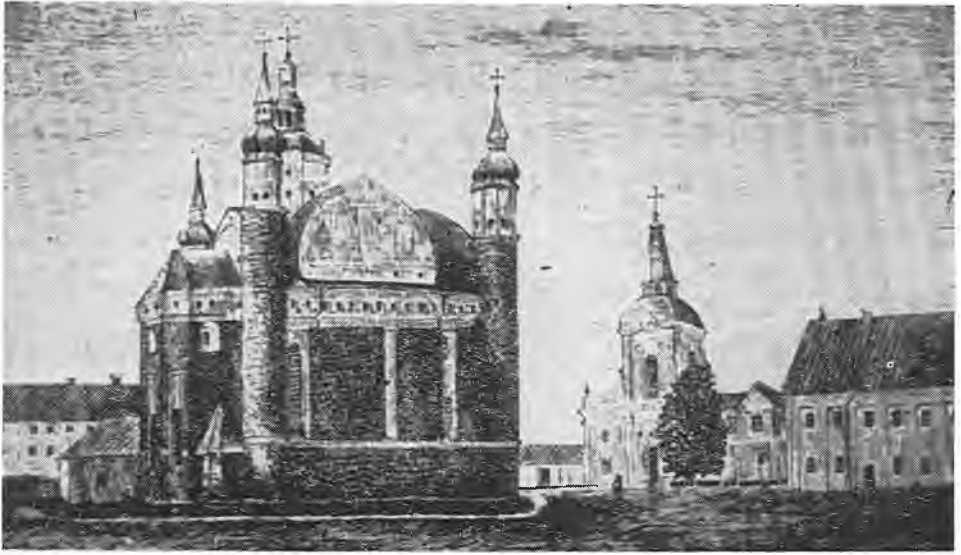
„Благовіщення біля криниці“. XI ст. Фреска. Собор Св. Софії в Києві

латинської, правдивої Христової Церкви, отже повністю обосновує своє післанництво “бастіону християнства” на Сході й на крик чи розпуку нез’єдинених православних Українців ніхто не зверне уваги. Але на крик католиків, тобто з’єдинених Українців, Апостольська Столиця зареагує й опінія “бастіону християнства” може захитатися.

Деякі польські католицькі історики намагаються оправдати вчинок короля Казимира,¹⁶³ мовляв, митрополит Ісидор кілька років не дбав про свою провінцію і тому “київська митрополія мусіла за дозволом короля піддатися на якийсь час владі московського митрополита Йони, не-уніята”, але, “хоч король спорив з латинськими єпископами, через це не перестав бути католицьким монархом”. Католицтво короля Казимира було одночасно одним із державницьких засобів і не тільки “за дозволом”, але проти волі короля ні один владика українського єпископату не визнав митрополита Йони, а володимирського єпископа Данила насильно вислано аж 1454 р. до Москви, щоб він там визнав митрополитом Йону. В 1449 р. київський князь Олелько висилає листа до патріярха Григора Мамми, питаючи, що робити і як ставитись до митрополита Йони, на що одержав відповідь від патріярха, що легальним київським митрополитом є кардинал Ісидор. В інтересі польської держави лежало, щоб Українці були якнайдовше нез’єдиненими православними, чи то пак не православними — бо в цьому часі нез’єдинених православних уже не було — тільки “народом руського християнства”. Цей новий зовсім термін (звичайно на визначення православія вживалося термін “грецька віра” або “східне благочестя”) вжив король Казимир Ягайлончик у своїй грамоті, інститууючи митрополита Йону: “полюбили ми собі отця Йону і йому дали київську митрополію; тому наші князі, єпископи й попи й увесь народ руського християнства мають його слухати”.

Хоч митрополит Йона порозсилав по всіх усядах своїх агентів, ніхто не хотів його слухати. Агенти Йони по містах наглядають над єпископами, чи вони держаться “правдивого православія”. На цій основі з київським намісником Давидом доходить до непорозуміння й у 1455 р. Йона усуває його з уряду й назначає Акакія. Невідомо, чому з-під юрисдикції Йони вилучено галицьку митрополію, хоч Йона дуже проти цього протестував. Здогадно, зроблено це в наслідок спротиву української шляхти.¹⁶⁴

Підтримуючи централістичні заходи московських князів, Йона вимагає присяги вірності йому, а не Царгородові, бо Царгород був з’єдинений. До В’ятки, яка творила під адміністраційним оглядом окрему церковну одиницю, посилає він письмо, що коли в’ятчани не піддадуться московському князеві Василеві, то він кине на них клятву. Теж саме пише він до Пскова. Це була вже чисто політична діяльність московської Церкви.¹⁶⁵

Супрасльський Благовіщенський монастир

Апостольська Столиця zareагувала на те все так, що після резигнації кардинала Ісидора з київської митрополії, патріарх царгородський Григор, що був тоді в Римі, назначує київським митрополитом учня Ісидора, Григора (15. жовтня 1457), а проти виленського єпископа Матвія починає Ап. Столиця процес. Але й тут канцлер Олесницький скидає всю вину на православних, мовляв, вони вороже ставляться до унії взагалі, а до кардинала Ісидора зокрема. Він покликується на те, що ще в 1432 р. він звертав увагу папському легатові Цезаріні на зв'язки Українців із чеськими гуситами. Вже Жижка, пізніший гуситський провідник у 1410 р. бився з Литовцями і їх союзниками Українцями, проти німецького Лицарського Ордену й українські православні студіювали у празькому університеті й були, як, напр., Мартинко Волинський, учнями еретика Гуса.

Кардинал-канцлер Олесницький є духовим батьком цього листа, що його в 1451 р., тобто 12 років після Фльорентійської Унії, написав до славного місіонера Івана Капістрана король Казимир Ягайлончик, в якому просить його прибути на місію до... Українців у Польщі: "Якщо навернення Чехів тобі так лежить на серці — пише король, — що ти для спасіння їх душ радо береш на себе всі прикрості, то можеш заопікуватися Русинами з тим більшою доброзичливістю... Цей народ боронить своїх провідників лише з малим опором і тільки вроджена прив'язаність до церковних звичаїв, у яких він виріс, перешкоджує йому визнати авторитет Святішого Отця і прийняти єдність віри". Тобто, тільки "прив'язаність до церковних звичаїв" — значить до об-

Чудотворна ікона Супрасльської Богоматері

ряду — є перешкодою для “єдності віри”. Це пише католицький польський король 12 років після Собору, на якому врочисто проголошено рівноправність обидвох обрядів.¹⁶⁶

Та, на щастя, в Римі був ще кардинал Ісидор. Буллею з 3. вересня 1458 р. папа Пій II. поділив київську митрополію на московську й київську. Влада Григора обмежувалася тільки до київської митрополії, до якої належало 9 єпископств: чернігівське (Брянськ), смоленське (Смо-

ленськ), перемиське (Перемишль), турівське (Турів), луцьке (Луцьк), володимирське (Володимир), полоцьке (Полоцьк), холмське (Холм) і галицьке (Галич).¹⁶⁷

Митрополит Григор II (1458—1473) на основі папської булли мав владу над московськими єпархіями тільки “in partibus infidelium”. Король Казимир уже не противився Апостольській Столиці, бо справа митрополита Ісидора й Йони викликала в католицькому світі несмак. Щоб направити зроблене, Казимир намовляв московського князя, щоб цей визнав Григора митрополитом, але, звичайно, без успіху. Всі українські єпископи визнали митрополита Григора, тільки чернігівський єпископ Євтимій не визнав його й виїхав, шукаючи захисту, до Москви. Московський митрополит Йона розіслав до всіх українських єпископів протести-послання, закликаючи їх під клятвою до послуху собі, одначе надаремне. Після смерти Йони (1461) новий митрополит московський, вибраний знову без порозуміння з патріархом, вживає вже титулу “московського митрополита”, а не київського. Таким чином на Сході повстало дві митрополії: одна схизматицька, московсько-православна, друга уніятська, католицько-православна. Першою осідком була Москва, другою, спершу Новгородок на Білорусі й Вильно.¹⁶⁸

ПОЧАТКИ ПОЛЬСЬКОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ

Митрополит Григор II (1458—1473), якого висвятив (1458) з'єдинений царгородський патріарх Григор у Римі, прибув на Україну з листом папи Пія II до короля Казимира. Папа просив у цьому листі короля прихильно прийняти нового митрополита. Київ стає знову осередком митрополії, Григор приймає титул “митрополит київський, галицький і всієї Русі”, й галицькі єпархії знову мають свого владуку. Та це зовсім не перешкоджує королеві Казимирові далі насаджувати насильно на західніх землях України, тобто в Галичині й частинно на Волині, латинську Церкву. На початку XV ст. перенесено з Галича до Львова латинську митрополію й перемиську єпархію позбавлено катедри в користь латинського єпископства, так, що перемиський єпископ скитався між Самбором і Сяноком. Галицького єпископства не обсаджувано від початку XV ст., тільки латинський єпископ назначував світську людину, т. зв. намісника, який “полагоджував” церковно-адміністративні справи.¹⁶⁹

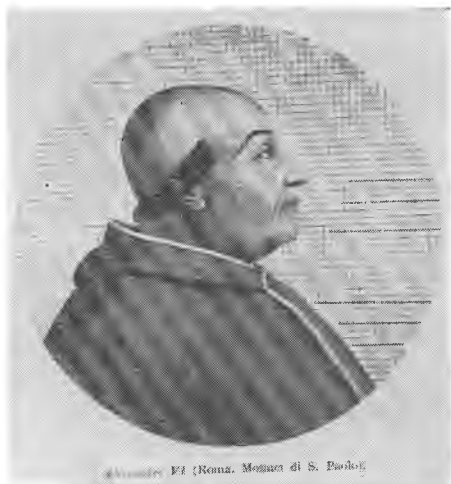
Незвичайно ширську діяльність почали розгортати Бернардини, яких ціллю було насамперед через школи латиншити українське міщанство й шляхту. Не диво, що ненависть українського загалу до Чину Бернардинів була така велика, що Українці спалили їх церкву й монастир у Львові і сам король Казимир Ягайлончик, зненавиджений за-

Чудотворна ікона Божої Матері Одігрії-Провідниці, забрана в 1382 році з української замкової церкви в Белзі, Західна Україна, польським князем Володиславом Опільським. Тепер поза межами української землі, в Ченстохові, Польща

галом, мало не впав жертвою атентату Українців у 1481 р.¹⁷⁰ Митрополит Григор, на жаль, як київський митрополит, який силою свого становища був владикою для українсько-білоруських земель, що були під владою Литви, не мав можливості направити того зла, що діялось у Західній Україні, бо його влада не сягала на українські землі, які належали до польської корони. Та все ж такі тільки тому, що митрополит Григор був назначений Римом, бодай урядово йому шкодити було важко. В 1473 р. митрополит Григор II. (до смерти не визнаний Москвою) помер у з'єдиненню з Апостольською Столицею в Новгородку. Після його смерті українські владики кілька разів звертаються до Риму взяти їх в оборону перед латинськими єпископами. На жаль, оригінали цих листів не збереглися. В 1474 р. вибирають єпископи київським митрополитом Мисаїла Пструча-(Пруцького) (1474-1480),¹⁷¹ який, як і Григор II., був прихильником Фльорентійської Унії.

Цього ж року до Москви через Литву переїжджає легат папи Сикста IV., Антін Бонумбре, і через нього владики передають своє письмо до папи. Лист цей не зберігся, але про його зміст знаємо з письма митрополита Мисаїла, який разом з духовенством написав його у Вильні 14. березня 1476 р. В цьому письмі митрополит Мисаїл просить папу взяти в оборону Українську Церкву, признає 7 соборів і 8-ий фльорентійський, просить наладнати справу Унії Української Церкви з Апостольською Столицею і щоб латинський клир (чернечі Чини) не змушував з'єдинених православних Українців (тобто католиків "грецької віри") переходити на латинський обряд або наново християнитися. Підписують це письмо смоленський єпископ і елект на престол київського митрополита Мисаїл і два представники з'єдиненого православного духовенства: Іван, архимандрит Києво-Печерської Лаври, й Макарій, архимандрит монастиря св. Трійці у Вильні, та інші.¹⁷² Вже із змісту цього листа можемо догадатися, які закиди висунув польсько-латинський клир у Римі проти з'єдинених православних і якими шляхами йшло польське переслідування Української Церкви за короля

Папа Олександр VI (1492-1503)

Папа Григор XIII (1572-1585)

Казимира. Польське духовенство не визнавало Фльорентійської Унії, бо в згаданому письмі митрополит Мисаїл просить прислати двох делегатів, одного грецького й другого латинського обряду, щоб вони завели лад і порядок між цими двома обрядами на українських землях під польсько-литовською окупацією. Митрополит доказує в листі свою правовірність, значить, польське духовенство мусіло митрополита Мисаїла представити в Римі як якогось еретика. Із згаданого листа довідуємося, що хто переходив на латинський обряд, мусів удруге христитися, значить, польське духовенство не визнавало цієї св. Тайни в грецькому обряді, що її визнавала Апостольська Столиця, і вірний грецької віри, уніят, був для польського духовенства поганином, якого треба було христити. На письмо Мисаїла папа, як знаємо з пізніших джерел, відповів буллею, в якій заборонює вдруге христити та не дозволяє переслідувати грецький обряд,¹⁷³ одначе ця булла не збереглася, так само, як невідомо, чи Апостольська Столиця затвердила Мисаїла київським митрополитом. Здогадно так, бо інакше Мисаїл, як вірний Апостольській Столиці, був би уступив. Уже те, що царгородський патріарх не визнавав Мисаїла й у 1476 р. висвятив протимитрополита, ченця з Атону Спиридона, званого Сатаною, якого по приїзді на Україну ув'язнено, бо його висвячено за гроші і він ніби був турецьким шпигуном (просидів у тюрмі до 1482 р., а згодом передано його Москві, де він, теж у тюрмі, помер), доказує, що митрополит Мисаїл царгородського патріарха не визнавав.¹⁷⁴ Не є виключене, що, утотожуючи московське православ'я з українським, папа Сикст IV. старався передусім з'єднати Москву, тим більше, що про прихильність Українців до схизми (московського православ'я) його запевняли Поляки. Польські історики

Breve de Ruthemis Ad Episcopi Vilnen

Reverendissimus frater: Saluti et Apostolicam benedictionem Magnam nobis
leniam littere tue attulerunt. Quibus tuum circa Cathedrali sedem
et hanc Sanctam Sedem. Quibus ardentissimum et vehementissimum
in exhortandis ad unitatem Sanctae Romanae Ecclesiae ipsius Magni
diocesis Lithuaniae: et praecipue in Metropoli Lithuaniae et Rutheniae
habitantibus populis nos deducas: eiusque ad unitatem adhaerentem
non potuisse meliorem occasionem offerri ea quam tunc nactus es
quandoquidem Johannes Baptista quoniam Lithuaniae et Rutheniae populi re-
pastoratum et doctrinam tenent et serunt se te tibi offerat pro nobis et
Romanae Ecclesiae veram obedientiam persisterent. Quod etiam nobis
per litteras et litteras sumus agit et dicit ea deest populis pro unitate
ut id faciant unitatem in via tenentem hanc unitatem florentem.
Proinde petis ut Johannes Baptista filius filii Michaelis vice Alexan-
dra Magni ducis Lithuaniae in Cantuariam Suffraganeus Doctorum
et Capitanorum super his dicit et tibi quid in hac te agendum
sit respondere volumus. Comendamus plurimum tuam circa nos et
Sanctam hanc Sedem devotionem, quam nos locorum distantia. nos
profidemus. quibus triannualibus. mensibus. usque septemata mensibus
Suffraganeorum et Doctorum mensibus ante potenter impetere potui-
mus. Cum in te nos et Romanae Ecclesiae illud psalmice comprobati
immensam. pro patribus tuis apud nos sunt tibi filii succeden-
tes pro temporibus tuis. Cum tamen Apostolicam gratiam. Apostolicam bene-
dictionem curam et diligentiam imitaretur. sui tam docuit et
tam diligenter amicum intendit. ut tanta praevidentia. ad hanc
viam illud sit. hoc tunc tenentibus. et tunc via dicit et pastore
comprobati. Credimus quoque quod praefatus Johannes Baptista quem hanc
et praecipue dicitur. benevolentiam. docuit et praevidentiam praevidit
ad hanc dicitur spiritu factus. ad hanc mensibus sit. hoc tunc
et qua nulla vixit hanc dicitur. sumptis. Cum fides legum
domino inquam dicitur redire. et cum dicitur hanc dicitur
vixit dicitur. vixit spiritus. vixit hanc dicitur. vixit dicitur.

Бреве пали Олександра VI (1492-1503) до виленського єпископа Альберта Табора (1491-1501) в справі Унії

**Bulla ad Episcopum Viliensem Super Con:
secratione Ecclesie Ruthenorum pro eode presbitero rite ordinato**

Alexander Ep[iscopu]s serv[us] serv[orum] dei ad perpetuam rei memo-
riam. Advenit nos remissa nobis de super paschalis officij solemnitate
et vobis illis per que Catharum quatuordecim excedens cum d[omi]no r[e]lig[io]s[us]
Augustino et ceteris Christianis salute valeat salubrit[er] providere
quantum cum deo possumus libenter antequam hanc pro parte dilecti fi-
lij Nobilis viri Johannis Sopryga Malae Viliens[is] d[omi]ni v[ost]ri imp[er]e
exhibita primo contemneret. q[uod] h[ab]ere ip[s]e olim fecerat d[omi]norum d[omi]norum
parochialium solam d[omi]norum in ykassine in d[omi]norum Bezeliam
d[omi]ni d[omi]ni Canonici fundari et eor[um] obtinuit illamq[ue] de bonis sibi
a deo collate deant dotant[ur] ita q[uod] ibi presb[ite]ri antiqui v[ost]ri causa:
liri et sancti romani l[ite]re obediunt[ur] semper isti ac s[ecundu]m morem
Circu[m] seu iuxta eor[um] ritus et more[s] celebrare debeant in l[ite]ra
ipa[m] adque consuetudine non fuit et propterea l[ite]ram ip[s]am et in ea alia
ria quotquot fuerint opposita confecto de in ea postq[uam] consecrata
fuerit q[uod] presb[ite]ri et Clerici et latini s[ecundu]m ritum Latino[rum]
Ordinati et super alia s[ecundu]m alia d[omi]ni d[omi]ni d[omi]ni d[omi]ni d[omi]ni
gratiam et communionem h[ab]ere missas et alia d[omi]na officia audere
possint Quos pro parte d[omi]ni Johannis qui dilecti filij nobilis viri
Alexandra Magnific[us] h[ab]itavit Secretarius Ruthenorum ex[ist]it nob[is]
fuit humiliter supplicatum ut in p[re]missis oppositis provide de be-
nignitate apostolica dignemur. Nos igitur cum Johanne a quibus-
dam ex[ist]it suspensio[n]is et p[re]dicti alio q[uod] extraxit benigne
confessio[n]is et p[re]missis a h[ab]ere vel ab h[ab]ere quavis occasione vel causa
l[ite]re si quibus quib[et] medatus ex[ist]it ad officium p[re]missum d[omi]norum et
quos h[ab]ere absolventes et absolutionem fore confite[n]tes quos simpli-
t[er]ibus iustitiam q[uod] om[n]es presb[ite]ri latini et antiqui s[ecundu]m ritum
Latino[rum] ordinati in d[omi]na parochiali l[ite]re et sup[er] Alexaribus
in ea pro tempore confite[n]tes postq[uam] consecrata et consecrata de
pro d[omi]norum f[aci]t[ur] v[ost]ri modorum Ep[iscopu]s Viliens[is] seu alius Ep[iscopu]s
ad hoc per nos deputandum sup[er] quo sibi p[re]dictis con[ced]imus

Папа Олександр VI до виленського єпископа Альберта Табора (1491-1501) в справі о. Григора Лошка, руського священника, якому уділено поновного свячення в Римі 1501 р.

намагаються доказати, що тому, мовляв, що в письмі митрополита Мисаїла немає підписаних інших владик, деякі з них були прихильниками нез'єдиненого православія. Це не є виключене, що тут і там, як із ненависти до польської латинської Церкви, чи радше до її насильної латинізаційної акції, так з уваги на те, що царгородські патріархи, виконуючи наказ султанів і маючи грошеву допомогу з султанської каси, зірвали з Апостольською Столицею, деякі єпископи могли бути прихильниками зірвання Унії з Римом. Тим більше, що Унія довкруги мала ворогів: нищила Унію Польща, ненавиділа її частина латинського польського духовенства, намагався знищити її царгородський патріархат, який повністю був на службі турецького султана, пробувала, де могла, нищити Унію Москва.

З другого боку православіє мало покровителів і в турецькому султані, якому підлягав царгородський патріархат, і в Москві. Царгород був далеко, тим більше, що султан назначував патріархами неуків і п'яниць, як ось Рафаїла, який висвятив протимитрополита Спиридона Сатану, але була недалеко Москва, що всіх приймала під свій покров. Коли український єпископат звертався за поміччю до Апостольської Столиці, й коли Ап. Столиця виступила в обороні „людей грецької віри“, то в Польщі не завжди слухали. Польський шовінізм до цієї міри огорнув польське латинське духовенство, що коли в Чині Бернардинів між німецькими й польськими монахами виникли суперечки й Бернардини станули на становищі одности віри й різности обрядів (згідно з Фльорентійською унією), польський єпископат обвинувачував у Римі Бернардинів, що вони „зовсім не навертають руських людей“...

Після смерті Мисаїла собор єпископів вибрав митрополитом Симеона (1481—1488), про якого невідомо, чи він був з'єдинений чи нез'єдинений з Апостольською Столицею. З полемічного твору З. Копистенського „Палінодія“ довідуємося, що свячення Симеон дістав від царгородського патріарха. Чи згідне це з правдою і чи тодішній патріарх не був прихильником Фльорентійської Унії (бо були теж патріархи, що проти волі Порти стояли в зв'язку з Апостольською Столицею) — невідомо. Не знаємо також і про його діяльність нічого ближчого, крім того, що в 1487 р. він висвятив Васіяна єпископом у Володимирі на Волині. Не знаємо теж і про чергового наступника Симеона, полоцького архієпископа Йону Глезну, чи був він з'єдинений, чи ні. Можна тільки здогадуватися, що київський митрополит, Йона І. Глезна (1489—1494), який не хотів бути митрополитом і тільки під натиском князів і короля Казимира перейняв митр. престол, був уніятим.¹⁷⁵

Після смерті Йони І. Глезни київським митрополитом стає Макарій І. (1495—1497), архимандрит Троїцького монастиря у Вильні, який, як вже згадувано, підписав був письмо митрополита Мисаїла до папи Сикста IV. в 1476 р. Митрополит Макарій у 1497 р. гине з рук Татар

et de ad illos promovere possit Aptas ac in promerabilibus et Se-
 uodabilibus conatibus edibus generalibus vel specialibus Constitutioni-
 bus et ordinamentis et ceteris contrariis nequaquam obstantibus Quod
 dicta licentia premissa de speciali dono gratie concedimus et fideliter
 petimus Et nos super de omnipotentis dei misericordia ac Beatissimi
 Petri et Pauli Apostolorum eius merito confisi Omnia et Singula a se
 debitis utramque Sexum vere penitentibus et confisus Qui celebra-
 tionem panis missae quam in partibus polonie vel lithuanie so-
 lummodo in unum tantu man extra Ecclesiam in aliquo honesto et oem-
 ni loco celebrare contigerit deuote interpretentur Et si in Ecclesia ubi
 licentia premissa populi multitudinem in illam ingredi nequeunt
 extra Ecclesiam in unum consueuerint fuerint dimittendo causa indulgentie
 huiusmodi ab eis applicentur xxx annos et tantum quadragesimas de in-
 unum in partibus in domino celebrantibus presentibus que ad
 huiusmodi celebrationem pro dno die et diuina celebratione dimittuntur
 annis dimittuntur Valente die nono apud Sanctum Petrum Sub
 Anno regnante die xx Nono M cccc lxxi Pontificatus nostri anno primo

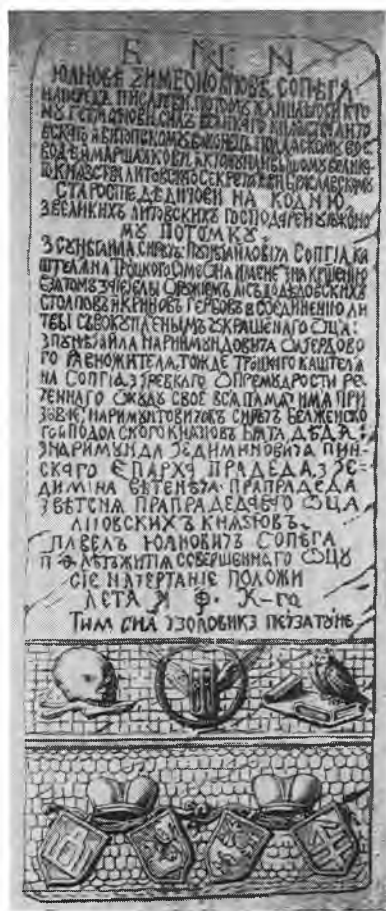
Bulla Super susceptione Ruthenorum

Alexander Episcopus Seruus Seruorum dei Ad perpetuam
 rei memoriam Altitudo diuine consilia quod humana nequitia
 comprehendere et sine mensura bonitatis essentia aliquid semper ad Sa-
 lutem humani generis pullulam tempore congerit et soli suo de-
 recto iussu quod ipse deus uoluit oportunitate producat et mani-
 festat ut cognoscerent homines ex suis meritis tanquam ab ipso nihil
 proficere posse sed totum salutem et omne diuinum gratiarum ab ipso
 deo et patre hominum promerere Sicut nos sine gaudio
 et spiritu misericordie uestra letitia accepimus quod uicillis Ruthenorum in
 diocesi lithuanie et alii alibi greci uicilli fidei hancem amant
 aliam profitemur qui uicilli lithuanie inuicem et medungem ciuitate
 et alibi in alia loca eiusdem diocesis inhabitant Sanctissimum romanum
 Illustrat uicillos creatos quos hactenus catholici et more grecorum

під Мозирем, під час поворотної подорожі до Києва й після нього київським митрополитом стає Йосиф І. Болгаринович, останній митрополит київський, який був у з'єдненні з Апостольською Столицею. Йосиф І. Болгаринович ¹⁷⁶ (1498—1501), боярин із походження і свояк литовських вельмож, Сапігів, став митрополитом київським на бажання великого князя литовського і згодом короля польського Олександра, який був проти латинізації грецького обряду. Він мав у своїй політиці велику допомогу з боку католицького єпископа Вільна, Альберта, наскрізь ідейного подвижника Унії обох обрядів. Згідно з дотеперішнім звичаєм, митрополит-елект Йосиф І. звертається з повідомленням про це до царгородського патріярха Ніфонта, запитуючи рівночасно, як треба ставитися до Фльорентійської Унії. Царгородський патріярх Ніфонт II. (†1502) відповідає Йосифові I., що Фльорентійський

Собор був легальний і що він дуже жалує, що під турецьким пануванням не повелося вдержати Унії. І сам він (патріярх) доручив Грекам, що живуть на Креті й Пельопонезі, тобто під пануванням Венеції, щоб вони були католиками в грецькому обряді. Патріярх Ніфонт закінчує свого листа такими словами: “Тому й ти, брате, зберігай Фльорентійську Унію в обряді своїх батьків” і дає благословення Йосифові I. на київського митрополита. Не диво отже, що православні полемісти з XVII. ст., як напр. З. Кошистенський, намагалися цей неприемний для них лист уважати фальсифікатом, подаючи його як “небелицу і змішлений і на прелесть Россов утворений”, бо він зовсім ясно стверджує, що поодинокі патріярхи, в тому випадку патріярх Ніфонт, із початком XVI. ст. були уніяти й тільки з уваги на турецьку неволю й повну залежність від Порти вели, чи то пак мусіли вести, протиримську лінію.

Одначе ця відповідь царгородського патріярха Йосифові I., хоч заспокоїла сумління київського митрополита, то рівночасно й продовжила залежність київської митрополії від Царгороду. Митрополит Йосиф I. передає через Івана Сапігу листа до папи Олександра VI.

Нагробна плита Івана Сапіги

Littere Ioseph Krovien Totius qz
 Russie Metropolitai et Epi in Syniolyenssko
 de lingua Ruthena ad latinam verissime trans-
 late per suū nuntiu ad eundem Pontifice maxi-
 mum transmissa et oblata Rome Durali Orato-
 re presente feria Tercia Sacratissime Pasche
 Sexta Aprilis

Quoniam sancti. vni sancti Magni dei prouidi. totus mundi pri
 Magni. soli vniuersi orbis Candelabro. latic Luminis. Sacrosan-
 tissimo patri patri. originali pastorum pastori. beato ac beatissi-
 mo Alexandro. Sacrosancte romane ac vniuersalis Catholice ec-
 clesie latic. Pontifici maximo. dignissimo Vicerario xi. Sedenti in
 Trono principis apostolorum Petri. in voluntate gratuita omnipotentis
 dei. ac patris reflectent te super eodem folio. ad Imaginē dñi
 verbi sui. largitosam gracie Sanctissimi paracliti spūs. toto vade
 tuncis ecclesie sacris videntibz. fidem suscipientibz. iuxta dignitatis
 graduum p̄teritibz. xialis in dem credentibz. vniuersiqz scindūz
 mensuram virtutis et meritorū. credentibz. verum filiorū dei xpi
 quibus largitur pacem misericordiam. et saluatiōem benedictionem.
 virtute concessa ab omnipotentis eterno summo deo. In dicitur
 dñi amantem. talis em dicitur ut nob̄ esse pontifex Sanctus
 innocens impollutus. segregatus a peccatoribz. regentibus Luce
 Immense claritate. que illuminat omnem hominē uenientē in mōdū.
 assistens continue Trono maiestatis magni dei. ad perfectiōem
 obsequium. secundū factū tibi p̄cē spm̄ dñi inusitātā maiestatem. Sa-
 cratissime pater non in dñi. Sed in sancto cōsecratiōis ad factū
 audiri sanctis. et Tabernaculo vero. p̄cē solum dñi in hominem
 factū. effere digne sacrificium vni sanctum placens deo pro
 semitēp̄ et pro populo. O beatissime patriatū patri.
 sic magnis. sic beatificatus incomparabilis dignitate apud deum.
 quōd vni hominē explicare p̄t admirabilem magnitudinē sanc-
 titatis tue. qua p̄cē solum dñi decetatis fulges p̄cē tuncit filijs
 hominum gloria et honore resonans. Magnis pastor. orbis doctor

(1492—1503), в якому повністю признає зверхність Апостольської Столиці, приймає постанови Фльорентійської Унії, і в інших справах просить папу Олександра VI. вислухати Сапігу усно.

Про що Іван Сапіга говорив із Олександром VI., довідуємося з листа папи до виленського єпископа Альберта та до великого князя Олександра. Іван Сапіга просив усно папу визнати Йосифа I. митрополитом київським та доручити, щоб латинське духовенство при переході на латинський обряд не перехрищувало вдруге вірних грецького обряду. Папа Олександр VI. згодом затвердив митрополита Йосифа I. київським митрополитом і в 1501 р. видав буллу „Альтітудо дівіні консілії“, в якій проголосив, що хрищення православного, зроблене в ім'я Пресв. Трійці, має повну силу і що такий православний при переході на латинський обряд не потребує наново христитися. У папській буллі згадується теж про терпимість до обряду нез'єдиненої Церкви (грецької). В листах до виленського єпископа і до князя Олександра, папа подає причини, чому він так довго (лист митрополита Йосифа I. з 20. 8. 1500, відповідь папи 26. 4. 1501) чекав із відповіддю. Першою причиною є, мовляв, вороже ставлення до Фльорентійської Унії, (значить, польське духовенство ще висилало далі фальшиві доноси), другою знову ж те, що Йосиф I. прийняв благословення з рук нез'єдиненого патріярха Ніфонта, під час коли в Римі є з'єдинений царгородський патріярх Іван, — в тому отже випадку була трудність ієрархічна. Чи митрополит Йосиф зрікся іменування царгородського патріярха, невідомо, але папа Олександр VI. затвердив його митрополитом. Зі смертю Йосифа I. Болгариновича (1501) настає розрив Української Церкви з Апостольською Столицею, розрив штучний, який не має — як вже згадувано — ніякого ні канонічного, ні догматичного підложжя. Причиною цього розриву є те, що Церква на Україні стає політичною іграшкою двох держав, Польщі і Москви, які навипередки намагаються або покорити, або з'єднати собі Українську Церкву, щоб завоювати не тільки українські землі, але й душу українського народу.

2.

УКРАЇНЬСЬКА ЦЕРКВА ПІД ПОЛЬСЬКОЮ ЗАЙМАНЩИНОЮ

ЗАНЕПАД УКРАЇНЬСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Важкий занепад Української Церкви в XVI. ст., докладніше від 1501 до 1595 р., це наслідки, які маючи незвичайно пригоже політичне підложжя, дали в сумі руїну Божої Держави на Україні. Ця руїна була конечна, щоб після неї могло прийти відродження. І справді відродження прийшло у формі кінцевого висліду всіх унійних змагань Української Церкви впродовж цілого її існування, т. зв. Берестейської Унії 1596 р. Берестейська Унія це остаточний, конечний для життя української нації, вирішній крок, який раз на завжди, не оглядаючися ні на політику царгородського патріархату, ні на такі чи інші польські чи московські політичні заходи, вирішив приналежність Божої Держави на Україні до Апостольської Столиці.

Дві причини політичної натури склалися на історичне підложжя занепаду Української Церкви: 1. ріст московського царства й одружіння великого литовського князя Олександра з дочкою московського князя Івана III. Оленою з метою забезпечитися від московського імперіялізму й 2. свідомо, всупереч забороні Апостольської Столиці, латинізація, чи назвім це вірніше, польонізація Українців, прикрита плащиком „навертання до правдивої Церкви руських еретиків“.

В половині XV. ст. Москва стала Великоросією, великоруською національною державою. В 1478 р. князь Іван III. завойовує республіку Великого Новгороду, в 1510 падає Псков, а згодом в 1552 Казань і в 1556 Астрахань. Московські царі звать себе “збирателями земель” на зразок римських імператорів, що титулувалися “множителами імперії” й, об'єднавшись всередині, тільки і чекали, щоб злучити усі землі, так як це було за часів князя Володимира Великого.¹⁷⁷ Політична подія величезної ваги прийшла Московії на поміч: упадок Візантії. Здавалося, що само Провидіння передає Москві завдання стояти на сторожі “правдивого” православія. Москва стає “третім Римом” і ця думка набирає реальних форм серед московських ченців, прожертвих візантійсько-монгольським

Чудотворна ікона Вишгородської Богородиці, Київщина, що її в 1155 році вивіз з України в Суздальщину кн. Андрій Боголюбський

фанатизмом: Великий і побожний царю — пише чернець Філотей на початку XVI. ст. із псковського монастиря до московського царя — перший і другий Рим упали: третій, Москва, стоїть міцно, четвертого ж не буде. Одна тільки наша Церква сияє тепер у твоїй могутній державі, побожність яншіша ніж сонце у цілім світі. Всі православні царства з'єдналися тепер в однім твоїм царстві. В усьому світі — ти єдиний християнський цар.¹⁷⁷ Народжується православно-російський імперіалізм.

Подвійна роля Москви ясна: охороняючи православну віру, “збирати землі” під руку “єдиного християнського царя”. На цю подвійну ролю Москви відповідає також подвійною ролею Польща.

В 1509 р. король Жигмонт I. надає львівському латинському архієпископові привілей призначувати у своїй дієцезії генеральних вікаріїв для православних Українців “щоб тим легше вести схизматиків до християнської віри”. І хоч папа Олександр VI. у своїй буллі (“Альтітудо дівіні”) виразно забороняв на ново христити тих Українців, що переходять на латинський обряд, “польське духовенство — як пише польський історик ¹⁷⁸ — бажало однак звичаю ребаптизації”. Архієпископ Гнезна Ян Ласкі (1456—1531) їде до Риму і, відповідно насвітливши Українську Церкву та ставлення Українців до Апостольської Столиці, переконував папу Льва X. (1513—1521), що нез'єдинені не є християнами.

На основі інформацій польського клиру Апост. Столиця є переконана, що на кордонах корінної Польщі кінчиться Європа і тільки Польща “передмур'я християнства” рятує увесь християнський світ перед дикунами, що носять ім'я Рутені. Та водночас Польща свідомо, що на випадок здійснення унії розвіється по-мистецьки затіяна інтрига і знову ж на випадок посилення православля загрожує небезпека від єдиного захисника православля, московського царя. Унія Української Церкви з Апостольською Столицею — це створення окремішньої духової держави української на окупованих Польщею українських землях. Дозволити на ріст православно-нез'єдиненої Української Церкви на окупованих Польщею землях України, то значить дозволити на духову, яка

Чудотворна ікона Жировицької Богоматері, XV вік

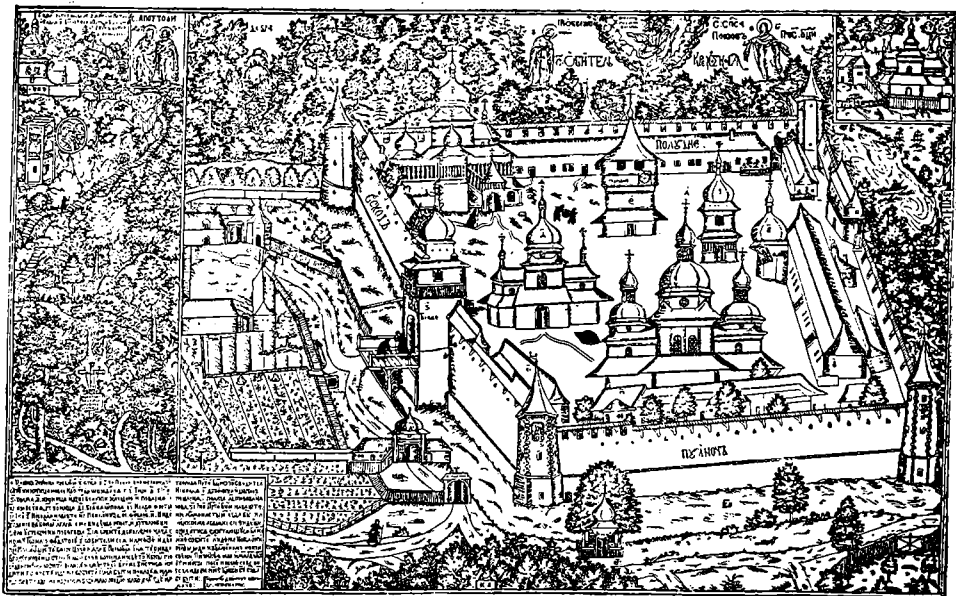
Breve de ductissa et Ruthemis

Alexander pp vi dilecto filio Nobili viro Alexandro
Magnodua lithuame

Dilecto fili salutem et ex relatione dilecti filii Magni Erasmi de illis per
vobis Vilnius Notarii vestris inq; apud nos Oratores intellectimus que
Vobilitate tue nomine pro eam nobis exposita fuerunt quibus roganti
mus cum bonum salum Summamq; pretatum cogam nos Sanctissimę
hinc Sedis Apostolicę ac Pontificis religionei ducimus cum populos
nonnullos ex tibi subditos et selecta Insinatore Ruthenorum primum
commodam filium accepti et sequi volumi in duces fideles invidiam
proposito maxime in modis ac non possimus nisi maxime bonam hanc
tuam Sanctissimę messis vobis ipsam populum hanc omnia
Venerunt Saluberrimę remediorum comprobare et commendare sic quo
saluberrę propositi ut profuerunt vobis quemadmodum pro pendere
et bonitate tua et factum inuicem dubitamus quibus possunt
premi atq; iterum omne et hoc tamne ac Oratorum Nos eam me
nulla me ad huncmodi Venerunt procomendare necessitate committit
da ducimus pro latus vestras supponimus debus venerabili fratri
Alberto Episcopo Vilnensi signisimusq; et manu Nobilitatis tua pro
vobis vestras propositi potuit digne et in se componenda omni quatu
et studio habita relatione prefati Epi Vilnien intendere decessimus de
tuncant preterea vobis idem Orator tuis quo eam Nobilitatem beliam
in vobis inuicem accepit per viderim Oratores tuorum patre ope
mris Chua pollentes et qd manu inuicem forte dictorum Orator
sub manibus tuis confirmatorum vobis inq; inq; compulsionem ad
litum Romane Ecclesie supponimus Sed si sponte sua ad eandem
Romanam Ecclesiam vobis vobis libertate sine in hoc eam dimittent
que tua Nobilitate propositi propositi facti et sine correctione fuerunt
per quosq; inuicem decessimus inuicem eam sponte hanc inuicem
inq; inuicem illam ad Romanam Ecclesiam decessimus compellendo
Thomomnis illa ab aliquibus ab aliquibus litteras Romanas hanc
Senalibus et religio saluberrę subditioribus inuicem et ut
se tua Nobilitate in eam Romane ecclesie decessimus pro manu

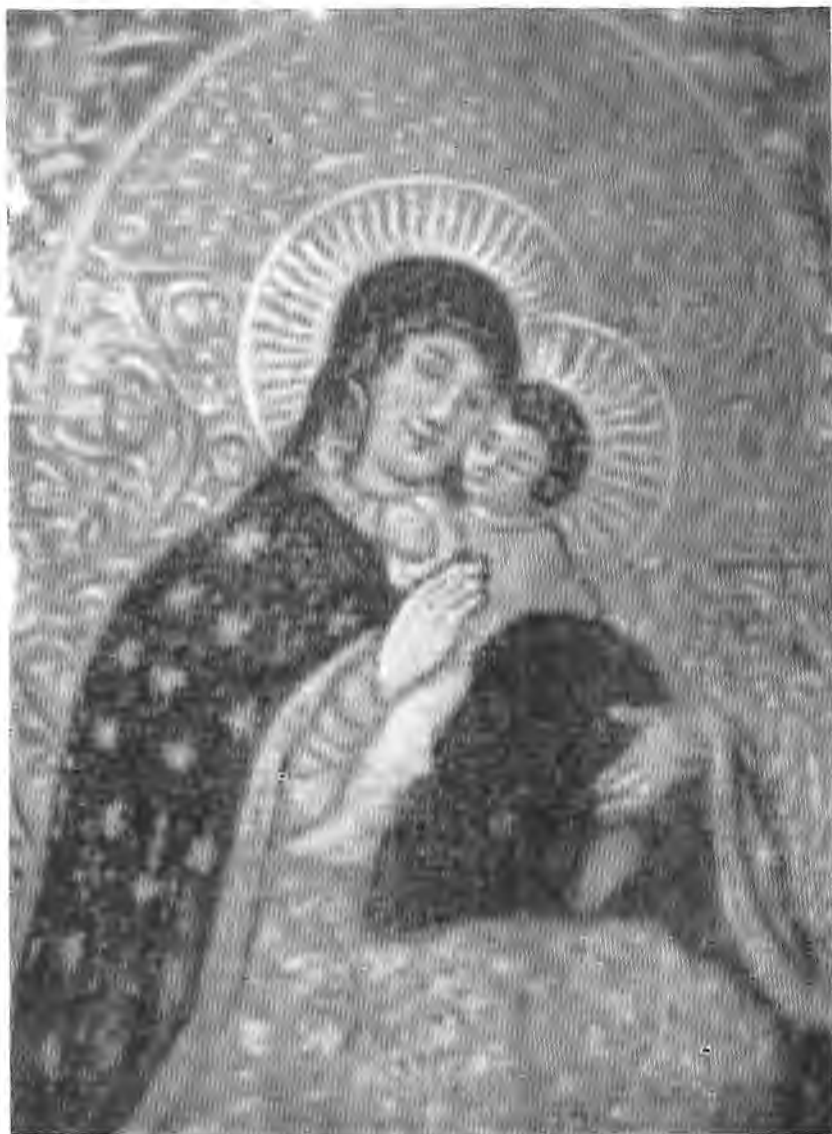
Бреве Папи Олександра VI (1492-1503) до великого князя литовського і короля польського Олександра (1492-1506) в справі перебування королеви Олени в нез'єдиненню

Загальний вигляд Крехівського василіяньського монастиря, 1599 р.

напевно скінчиться раніш чи пізніш на політичній, — злуку українського і московського православ'я, тобто мати шпигуна щоправда у не власній, але в силу забраній хаті. Роля Польщі була ясна: латинізувати Українців, бо з одного боку латинізуючи їх, денаціоналізується їх рівночасно, з другого боку викликувати ненависть до папства, бо в імені цього ж папства латинізується, — і цю ненависть, обгрунтовану відповідними доказами, подавати як історичні факти до відома Апостольської Столиці. А знову ж час-до-часу роздавані різні "привілеї" православним-нез'єдиненим, ділили і розсварювали Українців.

Великий князь литовський Олександр одружився з московською княжною Оленою, щоб цим політичним подружжям забезпечити литовське князівство від нападу Московщини. Одначе це подружжя не тільки не забезпечило кордонів Великого Литовського Князівства, але відкрило широко ворота московському православ'ю на Україну. Апостольська Столиця погодилася на подружжя князя Олександра з тим, що княгиня Олена стане католичкою. Кн. Олена не тільки не прийняла католицизму, але відчинила ворота православію, відновлюючи повністю схизму в київській митрополії. На двір кн. Олени прибуло багато ¹⁷⁹ православних духовних, які під її покровом ширили православну віру. Заходами кн. Олени і за згодою польських королів Жигмонта I. Старого і Жигмонта Августа, для яких унія була зовсім байдужа, після смерті митрополита Йосифа I. митрополитами стають вороги Риму, спершу капелян княгині

Чудотворна ікона Богоматері з Крехова, Західня Україна

Олени нез'єдинений Йона II. (1502—1507) після смерти цього ж Йосиф II. Солтан (1507—1521), Йосиф III. (1522—1534), Макарій II. (1534—1556), пізніше знову Сильвестер Бількевич (1556—1567), Йона III. Протасевич (1568—1577), який ще за свого життя продає київську митрополію Іллі Кучі (1577—1579). Після Кучі, за володіння якого занепад Церкви доходить до найвищого ступня, стає митрополитом Онисифор

Дівочка (1579—1588) і після нього за митрополита Михайла Рогози (1588—1599) наступає вже відродження Української Церкви — Берестейська Унія. Київські митрополити такі як Йона II, Йосиф III, Сильвестер чи Йона III, були одвертими прихильниками Москви і явно ширили ненависть до Риму й католицизму. А ненависть до католицизму Польща своєю латинізаційною акцією підсилювала якнайосновніше. Як радо читали в Москві листи, що приходили з Польщі такого змісту: ¹⁸⁰ “Все правовірне хотять на ново христити. Це дуже обурює наших Русинів і Литовців”.

Всю схизматицьку акцію московських священників, яким Польща потурала, згодом у Римі представляли Поляки як українське бажання повороту до нез'єдиненого православ'я, до схизми й тому, мовляв, не варто витрачати сил на будьякі спроби унії.

Польща до тієї міри боронила свого становища передової позиції латинської Церкви на Сході, що навіть Римові її не хотіла уступити. Коли ще папа Сикст IV хотів визнати московського князя володарем “in tota ruthenica natione”, щоб таким чином з'єднати його для Апостольської Столиці, Польща голосно за протестувала, ясно не з релігійних причин, а з причин чисто політичних. До цього ж сама Латинська Церква в Польщі під впливом лютеранських і кальвінських течій почала занепадати.

Митрополит Йосиф II Солтан приймає благословення з рук царгородського патріярха (уже тоді нез'єдиненого) і хоч сам не католик, почи-

Йосиф II Солтан, литовський православний митрополит (1507—1521)

Чудотворна ікона Богоматері з Єлецького монастиря, Чернігів

нає реформу Української Церкви на католицьких зразках. В 1509 р. скликає він Собор до Вільна, на якому вирішено, що 1. осуджується симонію, а на тих, що провинилися, накладається кара, 2. обмежується перехід кандидатів священничого стану з однієї епархії до другої, 3. не висвячується негідних священничого стану, 4. без писемного дозволу влади священникам не дозволяється служити Богослужби, 5. священник вдовець мусить вступити до монастиря, 6. якщо патрон усуває священника, то це неважне, бо другий священник не може прийти, поки перший не уступить, 7. без дозволу влади священник не може перейняти парохії, 8. якщо б світська влада домагалася від владики того, що протилежне канонам, всі мають об'єднатися довкруги владики і спільно виступити в обороні. Водночас суворо осуджується те, що світська влада "без со-вета и воли митрополіи и епископов и без осмотренія и собранія князей и панов нашого закону греческого" призначає єпископів.

Рішення Виленського Собору були дуже на часі. Але, хоч були вони просто конечні, не спинили й спинити уже не могли тієї хвилі руїни, що котилася нестримно вперед. Виленський Собор здійснював те, що було до цього часу занедбане, а що повинно було належати й до патріярха: займати відповідне становище щодо нових вимог життя. Майже 90-літнє відсунення царгородського патріярха від Української Церкви розірвало й так уже не дружні взаємини між Українською Церквою і царгородським патріярхатом і зверхність патріярха обмежувалась тільки до благословення з його боку, а до заплати з українського боку. Церква не мала помочі, могла опертися тільки на цьому народі, для якого була Державою Бога. Але Йосиф II. не брав до уваги двох моментів: 1. що влада окупаційна ніяким чином так легко не погодиться на участь громадського чинника в Церкві й 2. що громадський чинник є частинно здеморалізований як окупацією-займанщиною з одного боку, так і попередніми переслідуваннями з другого боку. Не треба забувати, що дотогочасні переслідування Української Церкви залишили важкий слід по собі: візантійське --- залежність від світської влади, монгольське --- прагнення до безпеки і забезпечення духовного стану, польсько-литовське --- пониження і зневажливе ставлення до Церкви та сектанство.

Усі ці так сказати дідичні прикмети минулих періодів історії Церкви на Україні враз із занепадом моралі в тодішній Західній Європі злучилися в одну непереможну течію, яка своєю силою потрясла до основ будовою Української Церкви. І щоб не допустити до впливу громадського чинника на церковні справи, державна влада починає і собі вмішуватись у церковні справи, король, замість собору, назначає митрополита, згодом єпископів і архимандритів, шляхтичі вибирають собі парохів і т. д. А рівночасно з тим іде ополячення — Поляки називають це католицизмом, по суті ж воно нічого спільного з католицизмом не мало й, як вже згадувано, ішло проти волі Апостольської Столиці.

Образ Богоматері „Знамення“, фреска українських мистців в каплиці
Чесного Хреста в Кракові

Свіцаротва
Різьблені хрести з дерева XVII стол.

Різьблені хрести з дерева. XVII вік

Старі українські князівські і боярські роди, які приймають польську культуру, мову, звичаї, приймають латинський обряд. Перша Галицька Земля — для якої завжди Церква була національним заборолом — зазнає цього приниження. І тому не диво, що саме в Галицькій Землі найдовше задержалось нез'єдинене православ'є і до недавня ще в широких масах латинство утотожнювали з ополяченням чи радше з польськістю.

Відмирання виборности вищого духовенства, а назначування його світською владою¹⁸¹ відкрило шлях симонії, протекціям, продажу. Катедри добували світські особи, які вносили світський побут, світський світогляд, пиячили, полювали і тільки одягом — клобуком чи рясою — відрізнялися від світського оточення, з якого вийшли й із яким далі

удержували дружні зв'язки. Деморалізація, починаючи від митрополитів, проходить все глибше. Після смерти Йосифа III. стає митрополитом Макарій II., луцький єпископ, якому київську митрополію ще за свого життя продає Йосиф III. Залишилися записані характеристичні для того часу слова короля Жигмонта I. Старого з цього приводу: “просив мене один, щоб я обдарував його духовним хлібом; за ним промовляли королева Бона (1494—1557) і князі і ми дали йому митрополію, бо ще Йосиф III. відступив йому її”. Митрополії, єпископства, архимандрії — все це було “духовним хлібом”, що його можна було “купити” в якійсь-будь кількості на королівському дворі.

За володіння митрополита Макарія II. на основі королівського декрету в 1539 р. відновлено галицьке православне єпископство з осідком у Львові. Хоч львівське єпископство¹⁸² належало до більш поплутаних справ, як інші православні єпископства з уваги на львівське латинське архієпископство, король Жигмонт I. Старий (1506—1548) відновив львівське єпископство не так може з релігійних мотивів, як радше політичних, бо під впливом королеви Бони, своєї другої дружини, змагав до зміцнення влади монарха проти магнатів і шляхти. За обсадження цього єпископства король одержав 100 волів. Першим львівським єпископом відновленої галицької єпархії був архимандрит святоюріївського мана-

Богородиця. Фреска з XI ст. в Соборі св. Софії в Києві

стиря у Львові Макарій Тучапський, якого в 1540 р. висвятив київський митрополит Макарій II. Митрополит Макарій II. не хотів спершу висвячувати архимандрита Макарія на львівського єпископа з уваги на те, що король назначив Макарія без його волі, як теж з остраху, що галицьке єпископство, яке було колись митрополією, змагатиме до митрополічної самостійности. Під натиском, однак, громадського чинника, митрополит Макарій висвятив архимандрита Макарія на львівського єпископа, надаючи йому все ж таки право вікарного єпископа з титулом “єпископ галицький, львівський і Кам’янця Подільського”. Після смерти єпископа Макарія (1539—1549) стає львівським владикою Арсеній (Марко) Балабан (1549—1568) і згодом Гедеон Балабан (1569—1607) за володіння якого львівське єпископство здеморалізувалося до краю, так що ім’я Балабанів увійшло у приповідку. На означення чогось низького, негативного вживано “це балабанський звичай”.

Польські королі (Жигмонт II., Август 1548—1572) вважали церковні уряди як засіб винагороди за “вірній і пильній” служби для держави.¹⁸³ На соймі 1566 р. шляхта волинської землі звертається до короля з проханням, щоб після смерти турівського владика король нікому не давав єпископства, за ким не буде просити “ціле послульство землі волинської”. Король відмовляє. Рік передше, 1565 р. в цій самій справі просить литовська шляхта. Король відмовляє. Така система дуже погано впливала на моральний стан православного духовенства. Канонічна влада митрополитів над єпископами ослабла, іменування єпископів було знову ж незалежне від митрополитів, бо рішальне слово у виборі мав або великий литовський князь або (згодом) король польський. Знову ж єпископи не маючи над собою влади митрополита, швидко деморалізувалися, бо вони в більшості були світськими людьми, яким єпископства дано в нагороду як прибуткові маетки чи подарунки. Уже за життя того чи іншого єпископа кандидат на єпископа заздалегідь купував або в інший спосіб одержував призначення на згадане єпископство. Грамоти на православних єпископів діставали теж неправославні. Володимирську єпископську катедру мав католик Жолкевський, який згодом відпродав свої права іншому кандидатові.

І не всі навіть одягали рясу чи клобук. Митрополит Сильвестер Бількевич, наступник митрополита Макарія II., ледве вмів читати й писати.¹⁸⁴ Ще як світська людина в 1551 р. „випросив“ собі архимандрію Троїцького монастиря у Вильні. Після смерти Макарія з доручення великого князя був висвячений водночас на священника й єпископа. Знову ж луцький підстароста, Русин Берестецький одержує пинське єпископство, володіє там кілька років, не маючи свячення. Невисвячений він і вмирає. Невисвяченим був і луцький єпископ Марко Жоравницький. Його наступник Йона Борзобогатий-Красенський теж володів єпископством, не маючи ніяких свячень. Перед тим він ще був володимирським

єпископом. У Володимирі в 1565 р. велася справжня війна між ним та іншим кандидатом, таким же “єпископом”, як він, холмським, Теодосієм Лазовським, який силою, гарматнім боєм узяв володимирську катедру. Владичий замок розбито, собор пошкоджено й загинуло при тому багато люду. Переможцем у цій війні вийшов Лазовський; Борзобогатий відступив і “випросив” собі луцьке єпископство.

І що найцікавіше, в тих часах верховодять у першу чергу жінки, бо єпископи, як і ченці, не рідко живуть разом з жінками і дітьми. Холмський, пинський і перемиський єпископи, не зважаючи на найвиразніші постанови Сх. Церкви, живуть разом з жінками й дітьми в своїх єпископських столицях, дозволяють вдівцям священникам другий раз одружуватися і т. ін. — на загальне згіршення вірних. Коли ж наприкінці XVI. ст. і в першій половині XVII. ст. на Україні починає ширитися (під впливом Польщі і Заходу) протестантизм, то в першу чергу знаходить він податливий ґрунт серед дружин української шляхти. Щирих соцінянок бачимо у волинських боярських родах, як Чаплів-Шпановських, Сенют, Немиричів, а характеристичним прикладом цього часу є високоосвічена княгиня Ганна Корецька, яка побувала в усіх тодішніх протестантських сектах, поки врешті вернулася до своєї православної віри.

Також і в релігійно-освітньому русі жінки ведуть перед. Княгиня Олена Чарторийська-Горностай будує Пересопницький монастир (1596) і при ньому „шпиталь для вбогих та недужих і школу для науки дітей“. Фундаторкою Богоявленського монастиря і київської братської школи є Гальшка Гулевич, Почаївського монастиря Ганна Гойська, Загаєцького монастиря Раїна Ярмолинська й інші.¹⁸⁵

Були це часи, в яких виростали і виховувалися люди безмірної сваволі, яким не було впину ні з боку уряду, ні з боку права, ні з боку свідомости морального чи громадського обов'язку. Такою свавільницею була волинська пані, Ганна Борзобогата, невістка владики луцького, яка, як сама хотіла, поряdkувала маєтностями і доходами луцької єпархії, робила напади на маєтності сусідніх панів і не корилася навіть самому королеві. Коли ж одного разу з королівського наказу, щоб приборкати свавільну паню Ганну, вирушило проти неї „посполіте рушене“

Єлисей Плетенецький (1550-1624)
Києво-печерський архимандрит

Чудотворна ікона Ігоревської Божої Матері з XII ст.
Київська Печерська Лавра

шляхти з цілого воевідства, Ганна вдяглась у панцер, стала у проводі власного війська з гарматами, музикою і прапорами та розбила в пух ціле “посполіте рушене”. Ця ж сама Ганна збройною рукою зайняла жидичинську архимандрію, але “старостою барзо нахиленого” тестя-владику війною вибив із цієї архимандрії підстароста Пронський. Цей же Йона Борзобогатий розігнав ченців Василян із монастиря в Дубні, а церкву цілковито ограбив із дорогоцінностей. — Замок у Жабчу (власність епископства) дав він за дочкою у придане, а своєму зятеві Жоравницькому два села „до живота“ — до смерти. Після ж смерти епископа Борзобогатого пані Ганна забрала все, що було коштовне, образи, ризи, євангелії, хрести з дорогоцінними каменями, виколупала самоцвітне каміння з образу Пречистої і продала в Гданську за 600 талярів, а син епископа забрав гармати з замків, худобу, збіжжя і все устаткування.

Епископи жили як світські люди, полювали, робили збройні напади на сусідів. Холмський єпископ Теодосій Лазовський, добувши війною від Борзобогатого володимирське єпископство, роздав його усе, всі села й маєтності, дітям і приятелям. А саме владцтво продав ігуменові Києво-Печерського монастиря Мелетієві Хребтовичеві.

В XV. ст. до київської митрополії належало 10 єпархій: київська, луцько-острозька, володимирська, галицька, перемиська, холмська, чернігівська, турово-пинська, полоцько-вітебська і смоленська. В XVI. столітті зменшується стан київської митрополії: Чернігівщину (1509) і Смоленщину захоплює Москва і ці єпархії залишаються вже в московській митрополії. Але, мабуть, за винятком пинського єпископа Макарія Евлашевського, який, уже в старшому віці (теж із світського стану) зайняв владичий престол 1568 р., ніхто більше з тодішніх українських єпископів не був гідний єпископського достоїнства. Найлегше можна було дістати уневажнення подружжя або розвід у полоцького архієпископа Симеона (від 1558 р.), який за гроші уневажнював або роздавав усі св. Тайни і продавав усі духовні бенефіції. Надужиття його

Манастир Св. Трійці у Вільні

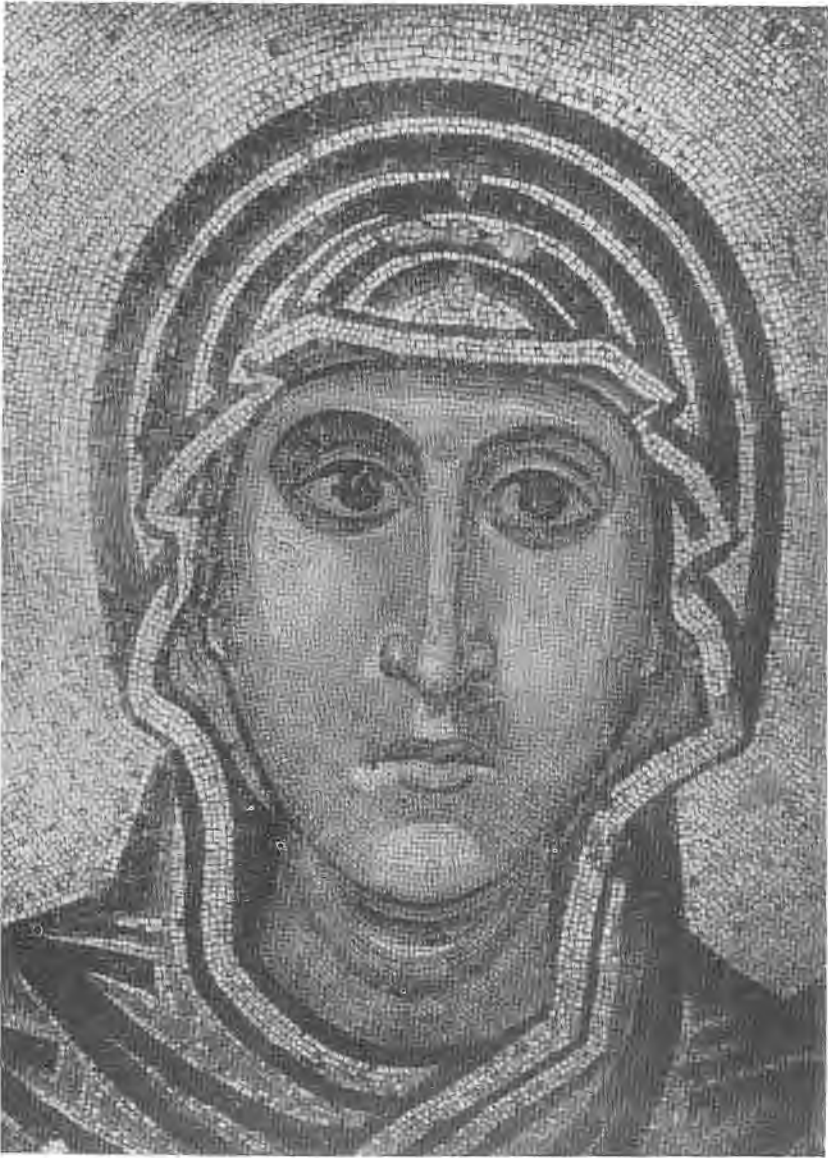

Виленьська церква св. Духа. Осідок тогочасного братства й монастир

стали такі голосні, що обурило це навіть короля Жигмонта й він двічі його, ясна річ — безуспішно, наповідав: уперше, коли Симеон довів своєю захланністю катедральний собор у Полоцьку до повної руїни, вдруге, коли без ніякої канонічної причини уневажнив подружжя одного боярина і звінчав його з рідною дочкою його сестри.

Епархіями правили єпископи з допомогою т. зв. соборних крилосів, тобто ради священників у катедральному місті й ці священники звалися до останніх часів крилошанами. Крилошани вибирали з-поміж себе старшого священника — протопопа (тобто декана). Протопопи або намісники заряджували поодинокими округами епархії і були зв'язковими поміж єпископом і парохами. На священників висвячував єпископ тих, яких поручав патрон або громада, яка хотіла мати дану особу священником. За висвячення єпископ брав заплату і при цьому відбувався іспит із знання церковно-слов'янської грамоти та Богослужби. Але, коли єпископ сам не знав грамоти ні Богослужби, і коли не знав цього кандидат, то все обмежувалося до заплачення вимаганої такси.¹⁸⁶

Тогочасні православні письменники гірко на це нарікають; у „Палінодії“ З. Копистенського з кінця XVI. ст. читаємо, що „єпископські й митрополичі столиці посідали не люди гідні, а такі, що були їм на ганьбу й сором і гріх, не люди з монастирів, добре випробувані в життю безженім або чернечім сідали на них відповідно до церковних устав,

Оранта. Деталь мозаїки з XI. ст. в соборі св. Софії в Києві

але люди безпосередньо від господарства світського чи риллі або від вояцького ремесла в нагороду за свої заслуги, при тому неuki й великі простаки, з св. Письмом необізнані . . . чернечого життя не скоштували. І так ті святі і всякої чести гідні престоли почали на собі чути не тільки двоженців або триженців, але й таких розпусників, що й обіцяного

Замкова башта в Перемишлі

Богові блаженного життя не держалися, відповідно до канонів і до свого стану. Пресвітері ж, посвячені ними, були сміття людське, бо вже пресвітерська гідність дійшла до такої зневаги, що порядному чоловікові дати себе потягнути на нього то значило мов би якусь ганьбу дістати. Через те до священства натиснулися були самі голодні й неуки, так що й пізнати не можна було, де пресвітер частіше, в коршмі чи в церкві”.¹⁸⁷

Кожний парох мусів своєму владиці платити податок. І в 1583 р. усі церкви в Луцьку були запечатані, бо священники не сплатили податку. В повному занепаді було теж і чернече життя, що врешті було теж самозрозуміле, коли візьмемо до уваги, що провід і архимандрії

усіх важливіших українських монастирів були в руках єпископів і митрополитів, яких моральна вартість стояла низько. Чернече життя у Східній Церкві мало більше значення як у Західній Церкві. Розцвіт його або упадок був розцвітом Церкви або її упадком. Українська Церква на всі важливіші духовні становища покликувала ченців, як людей більш освічених і вибраних для служби Богові. І, коли в XVI. ст. на єпископські престоли покликувано світських людей, то перед свяченням на єпископа кандидат хоч короткий час мусів перебути в монастирі.

Вогнище чернечого життя, Київська Лавра, була вже за часів короля Жигмонта I. Старого в повному упадку. Тодішній архимандрит скасував спільне життя ченців і чернечі добра розділив між своїх дітей і родичів. У XVI. ст. кожний монастир існував сам для себе. Коли ж польські королі піддавали монастирі під єпископську владу (в перемиській єпархії від 1407 р., у львівській від 1539 р.), тоді кожний єпископ наставляв ігуменом, кого хотів (звичайно свого родича), і вибирали ігумена не ченці, згідно з чернечими правилами. В слід за тим згідно із законом Східньої Церкви вдівці-священники мусіли вступати в монастир. Та ледве чи було багато таких священників-вдівців, які б після смерти своєї дружини не взяли собі другої жінки. З цими ж то й жінками вступали вони до мана-

стиря. Галицька шляхта жаліється 1586 р. перед митрополитом Онисифором (що невідомо, чи був двічі чи тричі жонатий), мовляв, „у манастирях честних вмісто ігуменів і братії ігумени со жонами і дітьми живуть і церквами святими владають і рядять“.

У виленському монастирі св. Трійці (як довідуємося зі скарги виленського магістрату і згодом архимандрита монастиря Льва Кревзи) мури валилися, а сам монастир заростав бур'яном. У ньому перебував тільки один світський священник і той ледве міг удержати себе. Архимандритом був найперше сам митрополит і ченці повтікали з монастиря. Наслідник архимандрита Кревзи, архимандрит Анастасій Селява пише,¹⁸⁸ що „ченці живуть у тому монастирі, в якому хочуть і як довго хочуть, виїжджають, коли хочуть, їздять по чужих манастирях і так розволочилися, що не всидять довго на одному місці“.

Чи моральний занепад Української Церкви був відокремленим випадком, чи був наслідком, як твердять деякі історики,¹⁸⁹ загального занепаду частини духовенства в Європі й Польщі — питання відкрите. При кінці XV. і з початком XVI. ст. ціла Європа переживала моральну кризу й не було країни, де б цієї кризи не було, починаючи від Італії і Франції, а кінчаючи Німеччиною і Московщиною.

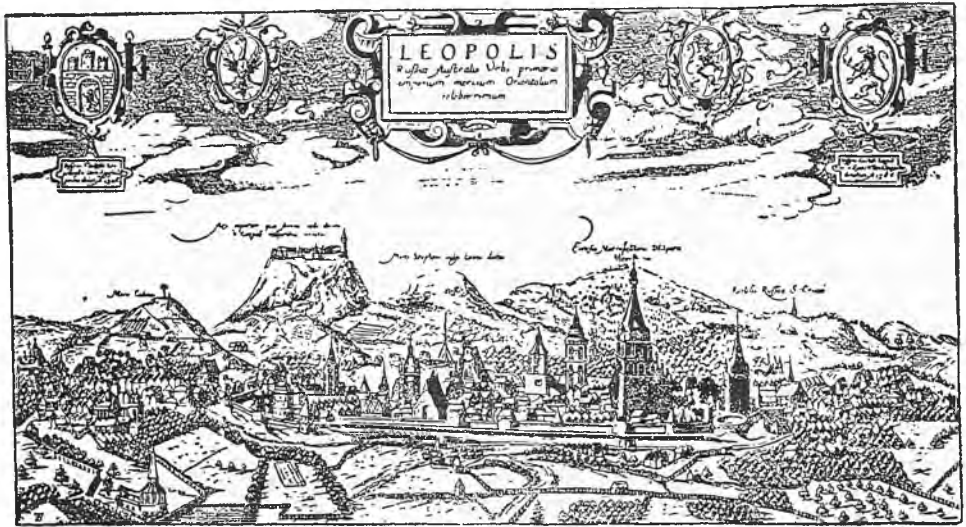
В головному це не була криза якоїсь суспільної верстви, чи революційна реакція на минуле або наслідки її, це була криза людей, яких так добре схарактеризував найбільший тодішній італійський письменник Аріосто (1474—1533), людей, що „не вірять в ніщо, що є вище даху“.¹⁹⁰ Сумніви в вірі, передусім у безсмертність душі, до цієї міри захитали людською психікою, що на Лятеранському Соборі 1513 р. папа Лев X. змушений був проголосити конституцію в обороні безсмертності й індивідуального існування душі.

РЕАКЦІЯ І ПОЧАТКИ ВІДРОДЖЕННЯ ЦЕРКВИ

Реакція вийшла з низів, із кореня, бо корінь українського народу був здоровий. На захист Церкви стало міщанство, яке, оформлене в церковні братства, виступило до боротьби.

Перший до бою виступив Львів. У Галичині шляхетська верства була здебільше спольщена, українське магнатство перестало існувати. Українське міщанство, силою свого матеріального розвитку сформоване в суспільну верству, згуртувалося в братствах і почало реакцію.

Братства існували на Україні з давніх часів. Походженням своїм сягали вони старих родово-територіяльних союзів, що з поширенням християнства гуртувалися біля церков як найбільших своїх святощів.¹⁹¹ Братство брало участь у церковних церемоніях, у церковні свята уряджували пири-братчини, т. зв. „пир на весь мир“, варили мед та пиво,

Вид міста Львова 1617 р.

а дохід із цього йшов на церкву. В XV.—XVI. ст. братства підпадають під вплив т. зв. цехових організацій, тобто кушнірів, кожем'яків та інших ремісників і купців. Цехи теж називалися братствами. Згодом церковні братства перейшли на зразок цеховий, мали свій правильник, сувору дисципліну та розвивали серед своїх членів громадську й національну свідомість.

Про львівське братство, здогадно найстарше, при церкві Успення Пресв. Богородиці у Львові (т. зв. Волоська церква) маємо вістку, що існувало воно вже в 1463 р., бо в тому році один із львівських міщан жертву зложено на львівський монастир ОО. Василіян св. Онуфрія віддає під опіку львівського братства. Луцьке братство при церкві Воздвиження Чесного Хреста існує від 1483 р. В 1542 р. складено устав для братства при церкві св. Миколая у Львові. Ці устами опрацьовані за зразком уставу Успенського братства, який зберігся в пізнішій редакції, бо з 1586 р. Головним джерелом існування львівських братств були вкладки членів-братчиків, „скринька братства“, а далі учти, продаж пива й меду і т. ін. З цих доходів вони закуповували віск на свічки до церкви, прикрашували церкву й узагалі дбали про матеріяльний стан церкви. Коли ж приходив упадок Церкви, братства силою обставин стали патронами церков: вони почали контролювати поведінку духовенства, а то й згодом вибирати священників і дияконів, основували при церквах школи, шпиталі, друкарні. Наступила для Української Церкви ляізація, тобто не Церква була прибіжищем для народу, контролею його сумління, джерелом його духової сили й остаточним, вирішним

відкликом для його сумління, а навпаки, загал контролював Церкву, надавав їй напрямні, керував нею. Спершу це мало для Української Церкви дуже позитивні наслідки, бо Церквою володіли призначені королями урядовці, які продавали єпископські катедри й торгували св. Тайнами.

В моменті,¹⁹² коли братства стали на боротьбу за Українську Церкву, Церква знову стала близька, дорога кожному громадянину-братчикові, який за неї готов був віддати своє життя, але вимагав, щоб у цій Церкві не було того, що компромітує її, принижує, плямить. Становище на перший погляд зовсім правильне й, здавалося б, корисне. Та це тільки на перший погляд. Бо коли вглибимося в суть справи, побачимо, що сама суть, сама істота ситуації Церкви не змінилася зовсім, змінилися тільки люди: замість монгольських ханів, литовських князів чи польських королів, прийшли на їх місце українські міщани.

Поки братства трималися харитативно-національної ділянки, це мало дуже корисний вплив. У 1571 р. згоріла Успенська церква і її коштотна дзвіниця; заходом і коштом братства відбудовано і церкву і дзвіницю. Коли друкарню Івана Федоровича взяли за борги львівські Жиди, братство викупило її (1583). Львівські братчики заснували зразкову школу, шпиталь, вони сходилися на морально-релігійні гутірки, читання, дискусії. Уже в 1530-их роках львівське братство виступає в акції відновлення своєї єпархії, в 1570 р. підіймає завзяту боротьбу проти обмежень своїх прав, порівнюючи з привілеями польських католиків. Згодом львівське міщанство починає бій за календар. Братська школа — це школа нового типу “учитися писма светого грецкого і словенского да не будет род їх християнській аки безсловесен ненаученія ради”. Братські доходи служать церковним потребам і помочі вбогим, братські сходини це моральна цензура для членів і суспільности, для підвищення її духового й культурного рівня.

Успенська (Волоська) церква у Львові

Голова Львівського братства Константин Корнякт (1517-1603) родом Грек з Крети, львівський купець

Починається відродження із середини Церкви, із низів її. І це відродження спинює чи радше спрямовує на цілковито фальшиві рейки антіохійський патріарх Йоаким і царгородський патріарх Єремія.

На новий Рік 1586 р. приїжджає до Львова антіохійський патріарх Йоаким. З хвилиною упадку Царгороду східні патріархи опинилися без доходів і з цього часу Україна стає головним прибутком і доходом для всіх патріархів. Починаючи від антіохійського патріарха Йоакима і кінчаючи ерусалимським патріархом Теофаном (1620 року на Україні), кожний з них прибуває на Україну із місією “загріти серце православних і утвердити у вірі благочестивий” вірних України й вивезти назад зі собою якнайбільше “жертв”. Що Українці, завжди щедрі у своїх жертвах, спеціально обдаровували східних патріархів, годі дивуватися, бо

для українського православ'я кожний східній патріарх був запорукою опіки й Божого благословення для релігії, яку переслідувала і нищила “в ім'я Боже” Польща. Не дивно тому, що кожна поїздка східних патріархів оплачувалася їм сторицею і, це стало частинною спонукую до унії, бож “наші пан-отці й архиереї давно були невдоволені константинопольськими патріархами, бо перед ними був правий той, хто більш їм грошей присилав”¹⁹³.

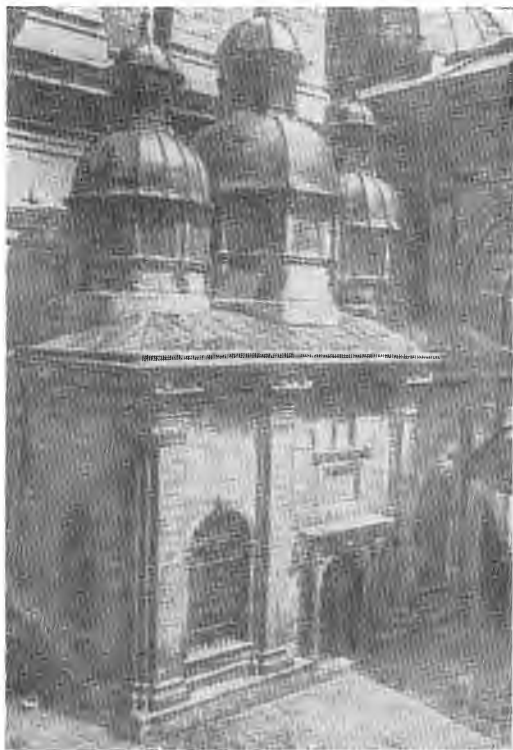
Ясно, що до патріарха Йоакима звернулися братчики за порадою і благословенням їхньої праці. Немає сумніву, що патріарх Йоаким мусів бути прикро вражений непорядками і деморалізацією Православної Церкви, але теж і немає сумніву, що він бачив початки відродження

тієї Церкви в праці братчиків; uzдоровлення Православної Церкви завдяки діяльності передусім львівського братства ішло швидко й певно. Не виключене й те, що “з розмов братчиків, повіяло на нього ароматом християнської Церкви апостольських часів”.¹⁹⁴ Патріярх Йоаким може й справді хотів з допомогою братських громад, які були зорганізовані на християнських принципах, перевести церковну реформу. Він не тільки похвалив їх пляни й діяльність, але у своїй грамоті додав цілу низку важливих справ і доручень між ерархією і клиром та світськими вірними.

Відповідно зреформоване львівське братство мало стати центральним, головним органом нової організації, сказати б, релігійно - національної, що в своїй основі мала охопити цілу Україну. Давніші братства

уневажуються, нові братства можна засновувати тільки за зразком львівського братства, під його керівництвом як підвладною йому клітиною. Такі клітини мають поставати скрізь по провінціональних містах та селах. Ціль цієї організації — моральне й духове покращання суспільності і Церкви. Братство не тільки має контроль над моральністю своїх членів (як досі), але має право відлучати їх від Церкви. Братство має право й обов'язок з допомогою своїх членів і місцевих братств слідкувати не тільки за поведінкою усїєї православної людности, але й православною нижчого, вищого і найвищого (з єпископом і митрополитом включно) духовенства.

Братчики мають право й обов'язок остерігати непоправних, звертати їм увагу, і якщо вони не поправляються, доводити це до відома владики, а якби єпископ, замість помагати братству в його роботі, став їм противитися, мають право й обов'язок вважати єпископа ворогом правди і не слухати його навіть у канонічних справах. Братство має рішати, якщо бачить “єреїв і єпископів тлителей, святотатців, богокорчемників”, що з ними робити.

Каплиця Трьох Святителів при Успенській церкві у Львові

Львів. Каплиця Бoїмів

Ярмарок під собором св. Юра у Львові

В 1589 р. царгородський патріярх Єремія II. (1572—1595) потверджує установчу грамоту дану львівському братству патріярхом Йоакимом, надаючи львівському братству ставропігію, тобто вилучує його з-під влади єпископа і братство стає залежним тільки від патріярха. І цього ж самого року 1589, будучи за пожежтвами в Москві, патріярх Єремія II. за відповідною винагородою (крім пожертв і подарунків по-верх 2.000 золотих монет угорських¹⁹⁵) настановив московського митрополита Йова московським патріярхом.

Немає сумніву, що надання братствам вище згаданих прав не було вчинком розсудливим, бо вони рішуче не згоджувалися з канонічним устроєм Православної Церкви й могли мати оправдання “тільки в дуже сумних поглядах патріярхів на Українську Церкву та її єрархів”¹⁹⁶ — але основна причина цілком не лежала ні “в сумних поглядах патріярхів” на Українську Церкву, ні в бажанні уздоровити її. В цьому самому році царгородський патріярх висвячує московського патріярха і в цьому самому році надає, чи радше потверджує ставропігійні права львівському братству. Дві події, на вид різні, мають одначе те саме підложжя. Ці події були завершенням промосковської лінії царгородського патріярхату. Вони не були чимсь несподіваним: для царгородського патріярхату зростаюча сила Москви була вирішним чинником. Не в Києві, а в Москві мала рішитися доля Церкви слов'янських народів Сх. Європи.

ПРИЧИНИ БЕРЕСТЕЙСЬКОЇ УНІЇ

Одним з найкращих успіхів львівського братства була школа, програма якої була зложена за зразком кращих католицьких шкіл — колегій. Викладачами в тій школі були визначні вчені як Зизаній Тустановський, Кирило Транквіліон-Ставровецький і Грек архієпископ еласонський Арсеній (учив в рр. 1586—1588), який, між іншим, опрацював граматику грецької мови “Адельфотес” (1591). Цього ж Грека, архієпископа Арсенія бачимо вже в 1588 р. при урочистому в’їзді царгородського патріярха Єремії II. в Москву, який в’їжджав у місто на осляті, маючи за собою на конях мальвазійського митрополита Єротей і еласонського архієпископа Арсенія.¹⁹⁷ Висвячено московського патріярха згідно з формулою: “православний цар, вселенський патріярх і освячений собор” назначили московського митрополита Йова патріярхом (1589—1605). І патріяршу мітру наложив на нового патріярха не царгородський патріярх, але цар Федір. Цар “власною рукою” наложив на патріярха Йова хрест, мантию і білий клобук та подав йому жезл. Хори співали многоліття найперше цареві і потім щойно двом патріярхам, царгородському і московському, які разом з царем сиділи на престолі. Цар особисто разом з двома патріярхами встановив ступні московської ієрархії, в якій було 4-ох митрополитів, 6-ох архієпископів і 7-ох єпископів.¹⁹⁸

Перебування архієпископа Арсенія в Москві разом з царгородським патріярхом Єремією II. визначало докладне поінформування патріярха про ситуацію в Українській Православній Церкві. Не менш добре поінформував патріярха Єремію II. патріярх Йоаким, який в 1586 р. теж був “за милостинею” у Москві й “славлячи чистоту” московського православія, дав цареві слово, що бажання царя створити патріярхію в Москві він предложить соборові Грецької Церкви. Значить, як наділення ставропігійними правами львівського братства, так і створення московської православної патріярхії було ділом зручної політики патріярха Йоакима, якому цілком не лежало на серці ні добро Московської, ні Української Православних Церков. Московська Православна Церква була заспокоєна: підвищення її мусіло відбитися на сусідній Українській Православній Церкві, а в слід за тим підкорення її безоглядно цареві параліжувало будьякі самостійні її заходи чи прагнення.

Цілком інакше було з Українською Православною Церквою: її не можна було піддати світській владі, бо польська окупаційна влада була католицька, не можна було Українську Православну Церкву піддати московському патріярхатові, бо треба було рахуватися з пробудженим вже тоді національним почуттям українського народу і врешті польські королі не стерпіли б мати “державу в державі” і ясно, що без надуми створили б патріярхат православний у Польщі. Не можна було теж

залишити Українську Православну Церкву на призволяще, бо вона схилилася все більше до Апостольської столиці, маючи за собою уже століття посередніх і безпосередніх зв'язків із Римом. Ситуація ж в Українській Православній Церкві була така, що українська православна шляхта сама просила царгородського патріярха поради, мовляв, “мнози совет утвердиша предатися Римському єдиноначалія архиерейству...” бо “розсудиша, яко может Христова віра под Римською властію правовірне ісповідатися”.¹⁹⁸

Ця ж українська шляхта пише до київського митрополита Онисифора Дівочки 1583 р.: “Під час пастирського урядування Вашої Милости наша Церква зазнала багато лиха. Проти Церкви вживано насильства, вірним відмовлено Святих Дарів, церкви замикалося, забороняли дзвонити й інколи навіть траплялося, що священників просто від вітваря відводили до в'язниці. Вірним забороняли входити до Божого храму, їх звідти виганяли. Але, на жаль, це не все. Рубають хрести й на домагання Жидів здіймають дзвони, а Ваша Милість своїм листом ще помагає Жидам проти Церкви. Жидам на потіху, святій вірі на пониження і нам на розпуку — наші церкви обертають на єзуїтські, а майно Української Церкви передають латинським церквам... Та, що гірше, Ваша Милість призначає самовладно, без свідків і не питаючи нашої поради єпископів, що теж церковні закони Вашій Милості забороняють. Наслідком цього сидять на глум святій вірі недостойні єпископи на єпископських престолах”...¹⁹⁹

Цей лист української православної шляхти подає докладно напрямні польського переслідування, яке охопило всю Українську Церкву

Патріярх Єремія II

Князь Юрій Олелькович Слуцький

на всіх українських землях, які після підписання т. зв. Люблинської Унії в 1569 р. підпали під польську окупацію. І хоч в акті Люблинської Унії підтверджено рівноправність усіх релігій, Польща зобов'язання не додержала. Знову ж з уваги на те що зв'язки Української Православної Церкви з Апостольською Столицею були порвані, відклику до нікого не було.

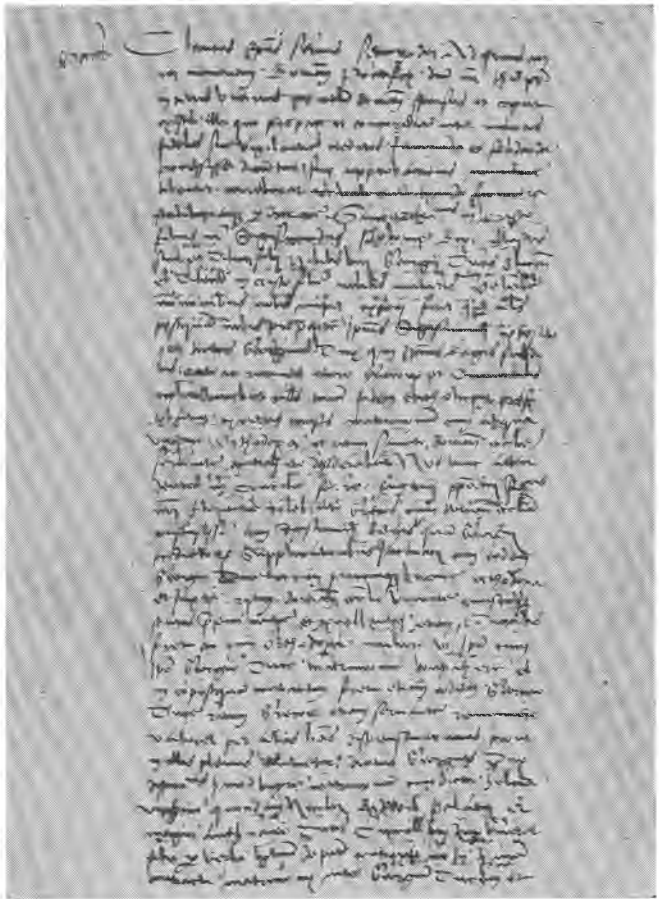
Мусів про це знати й патріарх Єремія II, як і без сумніву знав про випадок особистого переходу на Унію князя Юрія Олельковича-Слуцького, випадок, що стоголосим відгомоном відбився на цілій Україні і дуже можливо (бо сталося це при кінці 1583, серпень-жов-

тень) стояв у зв'язку і з листом української православної шляхти до митрополита Онисифора, і з заявою переходу під юрисдикцію папи. Рід князів Олельковичів-Слуцьких,²⁰⁰ гаряче прив'язаний до православ'я, не був ворожий католицизмові. Єзуїти, які перетягали на латинський обряд шляхту, — Бернардини знову ж міщан і селян — знайшли в особі князя Юрія, сина кн. Юрія Семеновича Олельковича-Слуцького, беззастережного неприхильника латинського обряду, але великого прихильника з'єдинення українського православ'я з Апостольською Столицею. За порадою нунція А. Больонетті (був нунцієм у Польщі в рр. 1581—1584) пише князь Юрій Слуцький до папи Григора XIII. листа дня 6. серпня 1583, що перейде на католицизм, але тільки в грецькому обряді. Папа (дня 3. жовтня того ж року) вийнятово, бо ж зв'язки були порвані з Апостольською Столицею, дає дозвіл і Слуцький стає з'єдиненим, католиком. Він ніякої місійної роботи не веде, до смерті зберігає грецький обряд, вмирає католиком і велить себе поховати в київській Лаврі. Цей факт, як з одного боку переконає Апостольську Столицю про прив'язаність Українців до східнього обряду, так з другого боку знову пригадує царгородському патріархові про небезпеку відходу Української Православної Церкви від Царгороду.

Одночасно і папські нунції в Польщі інформують Апостольську Столицю про становище України на Сході Європи, згідно з історичною правдою. У своїм звідомленню папський нунцій Дж. Руджієрі (був нунцієм в Польщі в рр. 1566—1567) зазначає, що Українці всі свої життєві сили віддали на оборону Європи перед некультурними азійськими ордами.²⁰¹

Також і політичне підложжя було не малим поштовхом до підписання Берестейської Унії в дальшому, і найперше до створення московського патріархату. Нунцій Больонетті ще в червні 1584 р. пропонує королеві Стефанові Баторому створити патріархат у Вильні або Львові (з допомогою князів Острозьких), але для пол. короля ці справи були зовсім байдужі, як і плян канцлера

Яна Замойського створити український патріархат в Києві і таким чином прихилити до Апостольської Столиці Москву. Ці політичні пляни, з яких ніщо не вийшло, дали й поштовх до створення патріархату в Москві 1589 р. Що

Письмо Апост. Столиці до князя Юрія Слуцького в справі його подружжя, в якому признається кн. Юрія католиком грецького обряду, згідно з формулою Флорентійської Унії

більше, як сьогодні вже стверджено, “ініціатива Унії не вийшла від короля і перші переговори в цій справі відбувалися не тільки що не під натиском польської держави, але навіть без її участі”.²⁰¹

І не треба було бути далекозорим політиком, якими безумовно були й антіохійський патріарх Йоаким і царгородський Єремія II., щоб бачити, що 1) коли не припиниться доброго впливу братств, тобто їхньої харитативно-освітньої діяльності, то Українська Православна Церква дуже швидко порве зв'язки з Царгородом і перейде під юрисдикцію папи, бо в житті її не грали основної і вирішної ролі, як вже знаємо, догми і канони; 2) що коли не заспокоїться української православної шляхти, яка не хоче спольщитися, тобто златинщитися, то з нею може статися так, як з князем Юрієм Слуцьким і врешті 3) якщо не піддасться

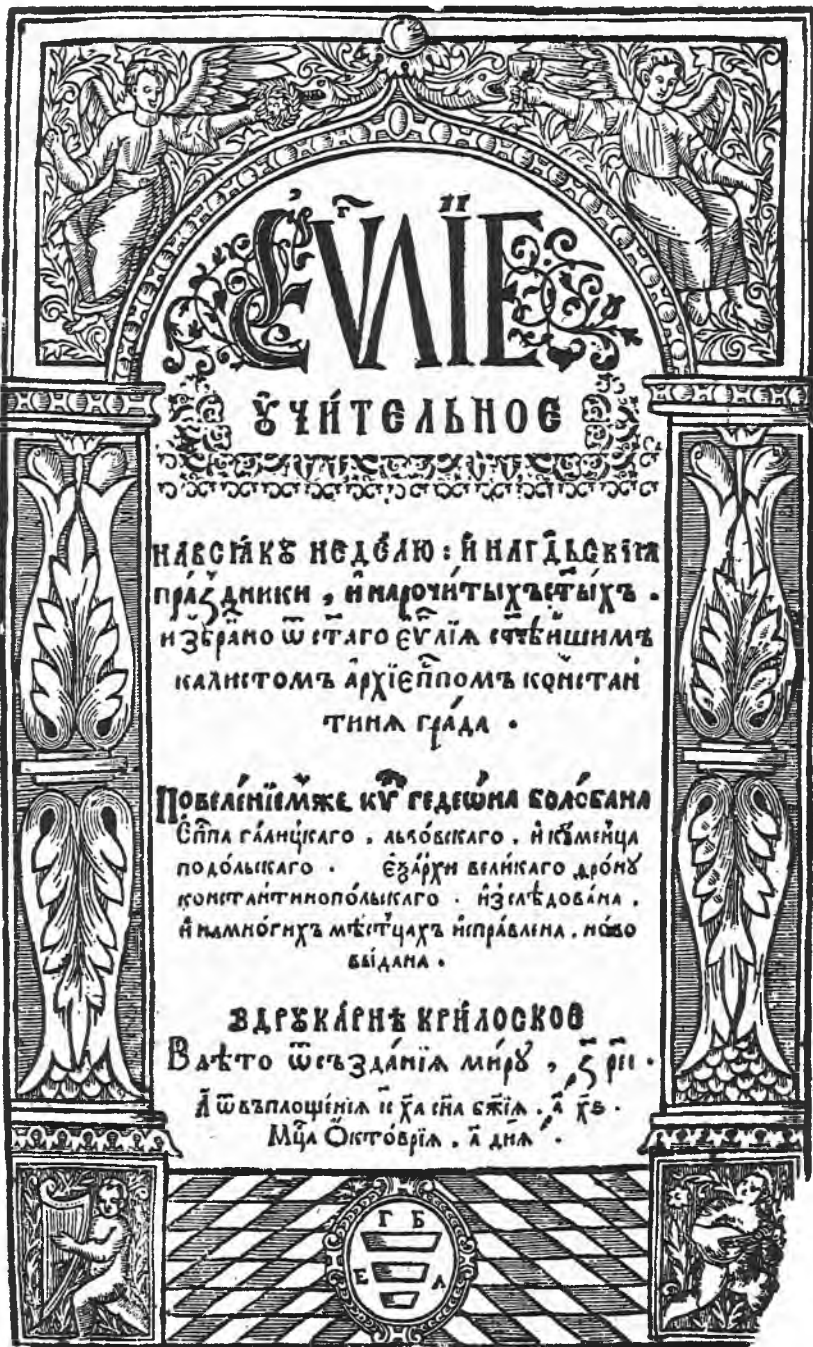
Царгородський патріарх Єремія II (1590-ті роки)

Церкву світській владі, то тоді вона стане “державою в державі” і тим самим теж відійде від Царгороду.

Патріарх Єремія II, усі ці три передумови незвичайно зручно розв’язує. Він спинює благодійний вплив братств в той спосіб, що затверджує їм ставропігійні права, надані братствам патріархом Йоакимом і в своїй грамоті виразно зазначає (виленському братству при церкві св. Трійці в грамоті з 1589 р.), що “архиепископові, епископові, архимандритові, ігуменові, протопопові, попові, дияконові, кожному, хто був би противний тому братству та вносив у нього роздор, відмовля-

емо нашого благословення”. Львівському ж знову братству надає патріарх право виключення, то значить клятви, нагляду над вищим і нижчим духовенством і складання звітів про ціле духовенство й громадянство перед царгородським патріархом.²⁰² Ледве чи можна в цьому добачити, що “братська організація з львівським братством на чолі стає контрольним органом Церкви й суспільности, трибуналом — на перший погляд — в справах релігії і моральности тільки, але в основі своїй трибуналом національним взагалі, певного рода національним українським правительством”.²⁰³

В цьому “національному трибуналі” засідали, кажучи словами львівського єпископа Гедеона Балабана, “прості хлопи, сидельники і кожешми” хоч, безумовно, може навіть і високоморальні й дуже чесні українські патріоти. Патріарх Єремія II. за одним почином зробив дві речі:

Учительное Евангеліе Гедеона Балабана, Крилос 1606 р.

спинив харитативно-освітню працю братств, бо діяльність братчиків перекинув на інші рейки, в першу чергу шпигунські і врешті підніс міщан до гідности своєрідних слідчих:

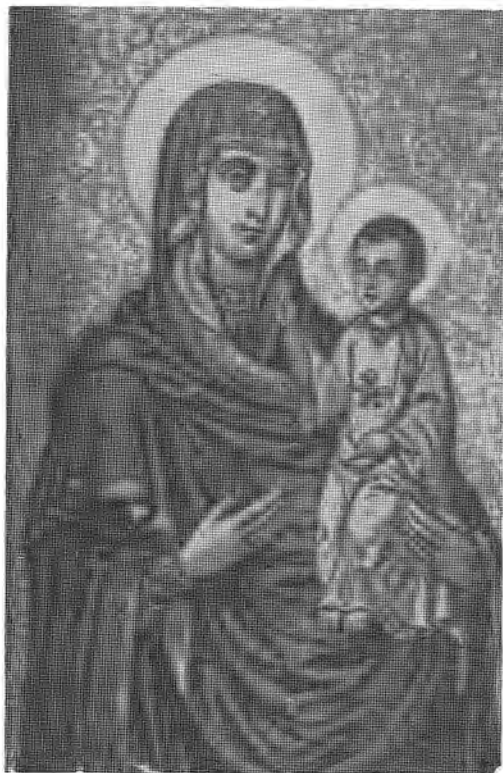
Немає сумніву, що патріярх Єремія II. дуже добре усвідомлював собі, який це викличе заколот в Українській Церкві, коли найвищу владу в Церкві одержать люди, хоч самі чесні і високо моральні, але світські та ще й такі, які не розрізняють, що є надужиття і що сповнення обов'язку. Ці патріярші грамоти надані братствам це найбільше пониження Української Православної Церкви з боку царгородського патріярхату.

Залишилася була ще справа заспокоєння української православної шляхти. Патріярх Єремія II. скидає з престола київського митрополита Онисифора Дівочку, його наступником назначує (27. липня) і висвячує (1. серпня) 1589 р. (вертаючись з Москви через Київ до Царгороду) Михайла Рогозу, мінського архимандрита (1589—1599) і рівночасно погрожує такою ж карою, тобто скиненням зі священничого сану, усім вдруге й втретє одруженим священикам, коли б вони дали сповняли свій священничий уряд.

Патріярх скликає собор у Вересті (куди переїжджає з Вильна, де заповіджений собор не відбувся, з новим київським митрополитом і єпископами) і на цьому соборі 16. серпня 1589 назначує луцького єпископа Кирила Терлецького екзархом. Такої гідности досі ні один з митрополитів або єпископів України не мав, бо влада екзарха стосувалася не тільки всіх єпископів, що були підчинені митрополитові, але екзархові мусів підчинятися і митрополит. Сам патріярх у своїй грамоті пояснює українським владикам, що екзарх у грецькій Церкві це те, що кардинал у латинській Церкві. Патріярх називає екзарха своїм намісником, він назначує його для поправи цілого єпископату, для нагляду над ним і над цілим духовенством. Екзарх може їх карати і навіть усувати з уряду. Всіх вірних патріярх закликає, щоб назначеного екзарха так само шанували і так слухали, як його самого.²⁰⁴

Назначення екзархом луцького єпископа Кирила було великим упоренням для нового митрополита і навіть образою для нього. Цей крок патріярха різно пояснюють історики,²⁰⁵ та одно певне, що назначуючи єпископа Кирила екзархом, архимандрита Рогозу митрополитом і даючи ставропігіяльні права братствам, патріярх дав трьом різним урядам ті самі права, напр., право клятви. Може патріярх думав, що з допомогою тих трьох сил, взаємно незіграних, але наділених обов'язком контролю один над одним, він зможе виграти свою гру. Але справа пішла до краю, коли патріярх почав вимагати від митрополита Рогози крім обов'язкових дарунків за висвячення, ще данини 10,000 золотих польських, величезну на той час суму.

Скинений з митрополичого престолу митрополит Онисифор, хоч і був двічі (чи тричі) одружений, все ж таки не був гірший від інших тодішніх владик чи архимандритів. Є навіть здогад, що митрополит Онисифор міг належати до кращих, а не до гірших митрополитів XVI. століття,²⁰⁶ й тільки "лиха доля судила йому бути жертвним козлом усіх гріхів ерархії XVI-ого стол." Одруженими були не тільки єпископи, як холмський Д. Збируйський, пинський Л. Пельчицький, перемиського єпископа Михайла Копистенського ввели в єпископство разом з жінкою. Мали жінок навіть архимандрити, як напр., супрасльський архимандрит Тимотей Злоба чи жидичинський архимандрит Нікодим Макосій-Шибинський. А в слід за тим у згаданому меморіалі української православної шляхти всі недостачі й прогрі-

Чудотворна ікона Теревовельської Богоматері в соборі св. Юра у Львові

хи шляхта скидає на плечі митрополита, який по суті в тому мало був винен і, резидуючи в Новгородку на Литві чи у Вильні, не мав не тільки моральної, але навіть фізичної змоги завести порядок там, де саме і це передусім бороздила шляхта. Бо саме не хто інший, але шляхта ввела собі у польських королів грамоти на архимандрії і єпископства. Не хто інший, а шляхта забирала й ділила між своїх родичів чи прогулювала церковні маєтки. Наші владики весь час клопоталися про забезпечення церковного майна і митрополит Онисифор одержав навіть королівське запевнення на письмі, але це королівське запевнення мало тільки вартість паперу. Бо шляхта мала в тому напрямі сильного союзника, латинських владик. Вистачить згадати, що ціле латинське владцтво в нашому прастарому княжому місті Холмі було наділене маєтками українського владика й Української Церкви.²⁰⁷ В справі повернення церковного майна Українській Церкві і її владикам є рішення польських соймів, є чимало королівських декретів, та всі вони ніякого реального успіху ніколи не мали.

Від убогої, обдертої з майна й пошани Української Церкви, зажадати данини 10.000 золотих польських, даючи їй за те в заміну заколот і взаємну гризню, це було уже понад силу. Правда, на Україну доходили вістки, що турецький султан назначає царгородським патріярхом тільки того, хто склав більший окуп, і що вирішне слово в тому мають жінки султана. Чим більше хто заплатив, тим скорше одержав патріярхат. Рідко коли траплялося, щоб патріярх залишався до смерти на престолі, бо ще під час життя одного патріярха, султан назначував другого. Саме в тому часі, коли Єремія II. збирав данину в Москві й у Києві, в Царгороді йшла гаряча боротьба між трьома кандидатами на патріярший престіл: скиненим попередником Єремії II. Митрофаном III., а від 1572 року Пахомієм і Теопемптом. Всі чотири разом з Єремією II. намагалися навипередки з'єднати собі прихильність жінок султана, щоб запевнити собі патріярхат.

Ці вістки не викликували на Україні негодування, бо як знаємо з минулого, Україна ніколи не цікавилася ближче царгородським патріярхатом. Але коли незабаром по від'їзді патріярха Єремії II. (який спішився, щоб хтось із трьох його суперників не загорнув престола для себе) прибув на Литву до митрополита Рогози архієпископ Діонисій, товариш подорожі патріярха з його листом, домагаючися від митрополита ще "додаткової оплати" за свячення 15.000 аспрів, наші владики стали таки дуже негодувати. Що правда, виявилось згодом, що архієпископ Діонисій був звичайним ошуканцем, який у Вильні підробив лист і печатку патріярха, але це вияснення уже не послабило негодування. Митрополит Михайло скликає на 24. червня 1590 синод у Бересті (замість спершу задуманого у Белзі) і керівником унійної акції стає, за волею Божого Провидіння, той, якому патріярх Єремія II. надав найвищу контролю над цілою Українською Православною Церквою, якого назначив своїм намісником, екзарх України луцько-острозький єпископ Кирило Терлецький.

ОСНОВА РЕЛІГІЙНО-ПОЛІТИЧНОЇ БОРОТЬБИ І КАЛЕНДАР

В цьому ж часі виникає і справа календаря. Восени 1582 р. папа Григор XIII. реформує календар. А саме старий юліянський календар, який був основою церковного календаря, відкидається і щоб вирівняти різницю між астрономічним і календарним численням, яка витворилася в наслідок недокладности юліянського календаря і привернути весняне зрівняння на день 21. березня, згідно з ухвалами Нікейського Собору про святкування Великодня, папа велів дочислити 10 днів до жовтня 1582 р. і на майбутнє вилучити три високосні дні на кожних 400 років. Реформа ця привертала календар до норми прийнятої Нікейським Собором і засновувалася повністю на об'єктивних астрономічних підста-

Із книги „Бесіди св. Івана Золотоустого“, Київ, 1623 р.
Печерська церква Успіння Пресвятої Богородиці

вах. Але тому,²⁰⁸ що була проголошена Апостольською Столицею в такий повний ворожнечі час і мала церковне забарвлення, викликала сильний спротив, тобто не прийняли її спершу ні православні, ні протестантські країни. З початку календарна реформа не приймалася теж і в Польщі. В краківському університеті проти реформи виступив астроном Лятос, який згодом, виключений з професорського складу, жив на дворі князя Острозького та підпомагав православних у їхньому бою проти реформи календаря.

Щоб з'єднати православних для реформи календаря папа висилає своїх послів до патріарха Єремії II, а через легата Поссевіна (1533—1611) просить кн. Константина Острозького, щоб він теж написав до патріарха Єремії II. Князь Константин Острозький послухав прохання папи, але собор, що його скликав у цій справі Єремія II. в 1583 р., рішуче висловився проти реформи, бо пасхалія є незмінна, усвячена соборами і святкування Великодня по новому стилю може зійтися в одну неділю з жидівською пасхою, а це забороняє Нікейський Собор. В низці грамот, що їх розіслав Царгородський Собор до вірних, князя Острозького та інших, забороняє їм приймати новий календар, бо це римська “прелесть і беззаконня”. Польський архієпископ у Львові Соліковський Ян (1539—1603) весною збирає у себе нараду православних Українців і Вірмен, закликаючи їх прийняти новий календар. Але коли з Царгороду прийшла заборона патріарха й коли реформу календаря почали

робити Поляки, український загаль поставився до неї негативно, як врешті до всього, що проголошували Поляки, знаючи вже з досвіду, що всі польсько-католицькі реформи йшли у напрямі польонізації українців. На Свят-Вечір 1583 р. архієпископ Соліковський забороняє православним Українцям відправляти Богослуження по старому стилю, висилає свого брата з польськими священниками і юрбою озброєних слуг до православних церков, звідкіля насильно виганяють вірних і духовенство з церков і церкви запечатують печаттю архієпископа. Подібні насильства відбуваються по інших містах. Починаються бунти, вуличні заворушення, які роздувають календарну справу до неймовірних просто розмірів, календар стає гаслом, за яке треба битися, страждати й у муках умирати. До якої міри календарна реформа була „беззаконням”, ділом сатани й образою Бога, свідчить оповідання, зложене за зразком старих мученицьких історій, яке находимо в записках пізнішого митрополита Петра Могили. В перемиській землі, в маєтностях дідича Я. Гербурта (1567—1616) дідич скликав перед Різдом українських священників зі своїх маєтків і велів їм святкувати Різдо разом з ним по новому стилю. Священники не схотіли — дідич кинув їх до в'язниці, але Бог вислухав їх і покарав за „беззаконня” Гербурта: він розхворівся і умер, поки священників випущено з тюрми.

Насильства з польського боку, оборона й непримирливе ставлення з українського боку, примушує короля Жигмонта III. проголосити в січні 1584 р. грамоту, в якій пояснює, що справа нового календаря не може бути приводом до якогонебудь насилля над православними. Ніхто їм з тієї причини, що вони не приймають його, не може заборонити відправляти Богослужби, чи молитися. Але ця грамота зовсім не спинила боротьби, навпаки, з календарем починають зв'язувати православні свободу віри, питання будови нових православних мурованих церков, словом, усі ті справи, які по суті з календарною реформою не мали нічого спільного.

Перед у цій боротьбі веде знову Галицька Земля, а головню Львів, де ці питання були найбільш заогнені, як з польського, так і з українського боку. У проводі польського табору стоїть архієпископ Соліковський зі своїм клиром, проти нього львівський єпископ Гедеон Балабан з галицькою шляхтою і львівським братством. Щоб розсудив цю календарну справу король, владика Гедеон Балабан з деякими шляхтичами їде на сойм до Варшави на початку 1585 р. Обіцяв теж приїхати туди і митрополит, але вислав тільки письмо до короля. У Варшаві бере галицьку делегацію під опіку князь Константин Острозький, який тоді приятелював з канцлером Я. Замойським, і архієпископ Соліковський справу програє: вирішено, що поки не прийде до порозуміння між папою і патріярхом, православних не можна змушувати до нового календаря, ані обмежувати їхні Богослуження чи обряд. Архієпископ

Благовіщення. Мозаїка зі собору св. Софії в Києві

Соліковський обіцяє єпископові Балабанові не вмішуватися в справи львівського владичтва і Православної Церкви, а король з цього приводу видає грамоту, в якій потверджує свобідне виконання православних обрядів, право будування дерев'яних і мурованих церков, шпиталів, шкіл і . . . вживання старого календаря.

Але й це не спинило календарної сварні. В пізніших полемічних писаннях ²⁰⁹ календарна реформа як з католицької так і з православної сторони є віссю, навколо якої кружляють усі найпекучіші питання релігії, віровизнання, самовільности і безоглядности “папства” і то навіть і політичних моментів, які грали ролю по цьому чи по тому боці суспільности. Календарна реформа, викликаючи насилля і протести, об'єднує немов цілий православний світ, без різниці національности, проти латинства і являється неначе прологом до цього бою, осередком якого стає згодом Унія.

НАСЛІДКИ ПОБУТУ ПАТРІАРХА ЄРЕМІЇ II. НА УКРАЇНІ

Усіх істориків, які негативно насвітлюють Берестейську Унію, це остаточне завершення всіх унійних змагань Української Церкви, можна б поділити на дві основні групи, які, хоч творять цілість, діляться на два табори, а саме польську школу і московську школу. Погляди однієї і другої школи до сьогодні залишили свій глибокий слід в українській історіографії, хоч був би час, щоб після періоду віднови нашої державности, тобто визвольних змагань, ми створили собі свій власний історичний погляд.

Польська школа твердить, що Українців “навернули” (це слово не відповідає історичній правді, бо Українсько-білоруська Церква з'єдналася з Апостольською Столицею, а не навернулася до католицизму, але саме польська школа вживає цього невірного означення) — Поляки. Що Унія в Бересті, це один з чергових успіхів польсько-латинської Церкви на Європейському Сході, і є ще одним доказом, що не хто інший, але тільки Польська Церква має післанництво на Сході. Українці ніколи не були за психікою католиками. Що вони стали ними -- це тільки заслуга Поляків. Так твердить польська школа.

Знову ж московська школа по суті погоджується вповні з польською школою, тільки інакше доказує, а саме, що Унія в Бересті це польська інтрига, побудована на шкурних інтересах поодиноких українських владик, їхніх амбіцій, які кермовані своєю користолюбністю, “відпали” від “прадідівської віри” ради маєтків чи сенаторських крісел і що правдиве православ'є (а таким є тільки московське) ніколи не може бути в злуці з Апостольською Столицею.

І одна й друга школа має чимало й правдивих і фальшивих тверджень за собою, і ні одна школа (а в слід за тим й українські історики)

Із книги „Бесіди св. Івана Золотоустого“, Київ, 1623 р.
Ліворуч печера св. Антонія, праворуч печера св. Теодосія

не бере за основу цього надприродного чинника, що відіграє в Державі Бога, всупереч всім людським заходам чи спротивам, головну, вирішну ролю: ласки й волі Божої.

І знову ж як керівником змагання до об'єднання з Апостольською Столицею Боже Провидіння призначило не кого іншого, а того, якому найбільше довір'яв патріарх Єремія II., так виконавцем ласки й волі Божої у ставленні до Української Церкви, щоб об'єднати її з Апостольською Столицею, є не хто інший, а найбільший противник Апостольської Столиці, сам патріарх, який своїми посланнями і привілеями замість створити заколот і спори в Українській Церкві і, як справедливо зауважує Микола Костомарів, тримати Українсько-білоруську Церкву в руках і володіти нею згідно зі засадою “діли й пануй”²¹⁰ — не тільки, що об'єднав її з Апостольською Столицею, але що найважливіше, спричинив відірвання її від царгородського патріархату.

Унія Українсько-білоруської Церкви з Апостольською Столицею скоріше чи пізніше була б фактом доконаним, бо унійні змагання впродовж цілого існування Української Церкви й духовий канонічний зв'язок її з Апостольською Столицею завжди насильно були послаблювані чи розривані, але ніколи добровільно. І коли ми з цього боку насвітлимо Берестейську Унію, тоді віщими стануть слова відповіді-листа новгородського воеводи Федора Скумин-Тишкевича митрополитові Рогозі: “Коли Унія є з волі Божої, нічого не вдіємо, даремні наші намагання”.

ПЕРЕДУНІЙНІ НАРАДИ І ГЕДЕОН БАЛАБАН

В передунійних нарадах, перед великими владики львівський Гедеон Балабан і луцько-острозький Кирило Терлецький. Згоди, що єпископ Гедеон тільки з особистих причин пішов на унійні переговори,²¹¹ бо не хотів іти під контроль львівського ставропігійного братства й бути залежним від світського нагляду, не є певні. Правда, Гедеон, як владики, роздавав церковне майно своїй родині, а тим самим стояв проти братства й його ідей. Але ці згоди висловлюють в першу чергу історики з табору московського, або йому прихильного, для якого служба Церкви державі є корисна і конечна. В слід за тим, ми не знаємо ще, до якої міри братства надуживали своїх прав у відношенні до Церкви; досьгодні наша наука ще не вияснила як слід цієї епохи, може навіть (під впливом православної історіографії) і свідомо. Хоч у всіх підручниках нашої історії братства являються заборолом української нації, високо-патріотичні і високо-моральні є їхні гасла й поведінка, не відомо, чи коли б ми розглянули їхню діяльність глибше і безпристрасно, в неодному змінили б ми думку, як розвіяно досі вже не одну легенду, якою огорнена була при кінці XIX. ст. історія Козаччини. Уже сам факт, що владики Гедеон раніше співпрацював з братством, от хочби в тому, що спільними силами із братством ви-

Львівський єпископ Гедеон Балабан (1569-1607)

До ст. 250: Переговори в справі Унії Українсько-Білоруської Церкви з Апост. Столицею

куплено друкарню Федоревича, доказує, що співпраця існувала і то не тільки для заробітку, але культури й освіти. Те, що владика Гедеон намагався наділювати церковними добрими своєю рідню, не було відокремленим явищем, але загальним, у всіх вживаним, що більше навіть загально признаним. А що згодом владика Гедеон мусів відступити від Унії, то це мало іншу причину: владика Гедеон не мав свячень. Це стверджують безсумнівно акти процесу в справі нападу слуг кн. Романа Сангушка, брацлавського воеводича на Жидичинський монастир, дня 23. травня 1589 р., де тоді архимандритом, тобто намісником був, як і сказано в актах “пан Григорій Балабан”.²¹² Один із свідків в тому процесі, “шляхотний Войтих Станішевський” зізнає, що на Соборі Берестейському “старші Христової Церкви грецької релігії, ствердили, що згаданий архимандрит не мав на собі свячень. За непослух та за приставання його з аріянами новохрещенцями й іншими відступниками та за те, що не висвятився (не був висвячений) його виклято (бо не маючи свячень, виконував уряд духовної особи) всечесним отцем митрополитом київським і іншими владиками, в доказ чого показав »відімус« (завірений витяг документу) з книг Берестейського Синодального декрету”. Це саме зізнають на цьому процесі й інші свідки, які стверджують, що заряд архимандрії найшовся “ін абузум”, в надужиттю світської людини, якою був Григор Гедеон Балабан.

Можливо, що немалу ролю відіграли тут і приватні справи владика Гедеона, бо, як довідуємось з листа пізнішого митрополита Потія, “львівський владика не залишився при цій єдності, бо не почав її зі

Герб львівського єпископа Гедеона Балабана

Екзарх Кирило Терлецький

широго серця, ані для слави Божої, але більше для приватної справи, тому, що на нього негодували патріярхи за львівське братство, це признають і самі львівські братчики. Навіть і сам латинський архієпископ може сказати, що львівський владика приїжджав до нього до Дунаєва, благав зі слізьми й падав до ніг, щоб освободив його з неволі царгородських патріярхів, обіцяючи покоритись Римському Папі. Коли хто на стільки смілий, що очорнює його, нехай радше порадить йому запитатися про це луцького владика, який радо викаже безсумнівними доказами, що ніхто інший, а тільки він почав спершу цю Єдність і відступив від патріярхів . . .”²¹³ На нашу думку, тому, що владика Гедеон не мав

свячень, він не міг залишатись на єпископському престолі й тим самим щоб зберегти єпископство для себе, відступив від наміченої унії.

Правдивим боевиком справи унії був луцько-острозький єпископ Кирило Терлецький. Пинський шляхтич, владика Кирило, з часу, як став єпископом, від 1585 р. після скинення за всякі прогріхи його попередника єпископа Йони Красенського, мав на увазі тільки добро Церкви. Луцьке єпископство, коли владика Кирило став на престол, було в повному неладі, духовенство неслухняне, без освіти, катедральний собор цілком знищений, дорогоцінності й майно розграблене. Владика Кирило обмежив самоволю духовенства, неосвічених не висвячував, неморальних суспендував, рідню колишнього єпископа Йони, яка загарбала церковне майно, віддав судові, а з луцьким старостою Олександром Семашком вів відкриту війну, не слухаючи ніякої світської влади, якщо

вона йшла проти Божого закону. І не диво, що владика Кирило серед українського населення був дуже популярний, а для других був сіллю в оці. Його енергія і витривалість в боротьбі добула йому пошану навіть у некоронованого короля України, найбільшого тоді українського магната, князя Василя Константина Острозького.

Король Жигмонт III. був вихований у Ісусовців. Під впливом справді ідейного польського ісусівця Петра Скарги (справжнє прізвище о. Петро Павензкий (1536—1612), якого з уваги на обвинувачення й оскаржування польської суспільності в її прогріхах і проступках у публичних проповідях названо Скаргою і під цим псевдонімом він і досі відомий), який присвятив йому друге видання знаменитого твору “О єдності Косцьола Божого” (1590 р.), ко-

о. Петро Скарга-Павензкий, Ісусовець

Печать еп. Кирила Терлецького
(22/12 1595 р.)

Печать митр. Михайла Рогозин на унійних
документах з 22/12 1595 р.

роль Жигмонт III. хотів відлучення Української Церкви від царгородського патріархату й унії з Апостольською Столицею. Але загал польської шляхти й загальна опінія були проти унії і тільки тому, що чільні Єзуїти були за унією, загал скорився, бо властива влада Польщі була тоді під впливом Єзуїтів.²¹⁴

Не чужа була думка унії і великому покровителеві Української Церкви, кн. Константинові Острозькому. В листі до володимирського єпископа Потія (згодом митрополита) з дня 21. червня 1593 р. князь Острозький усвідомлює собі докладно стан Церкви, її занепад: “між людьми, пише він, поширилося лінівство і відступство (до сект) . . . найбільше тому, що зникли учителі і проповідники Божого Слова, немає наук, не чутно проповідей . . . настав голод Божого слова, тому почалося відступство від віри й закона . . . Все перевернулося і впало, всюди гніт і нарікання, нужда й, коли не зарадимо тому, Бог знає, який кінець нас жде”.²¹⁵

Дня 24. червня 1590 р. чотири єпископи, луцький, львівський, пинський і холмський з'їхалися до Белза й прийняли ухвалу, яку підписано згодом у Бересті: “В ім'я Бога. Амінь. Ми, підписані єпископи, заявляємо, що це наш обов'язок дбати про спасення душ, як наших, так і довіреного нам Богом християнського народу, Христового стада та

Печать холмського єпископа Денніса
Збруйського з 22/12 1595 р.

Печать єпископа володимирського Іпатія
Пістія з 22/12 1595 р.

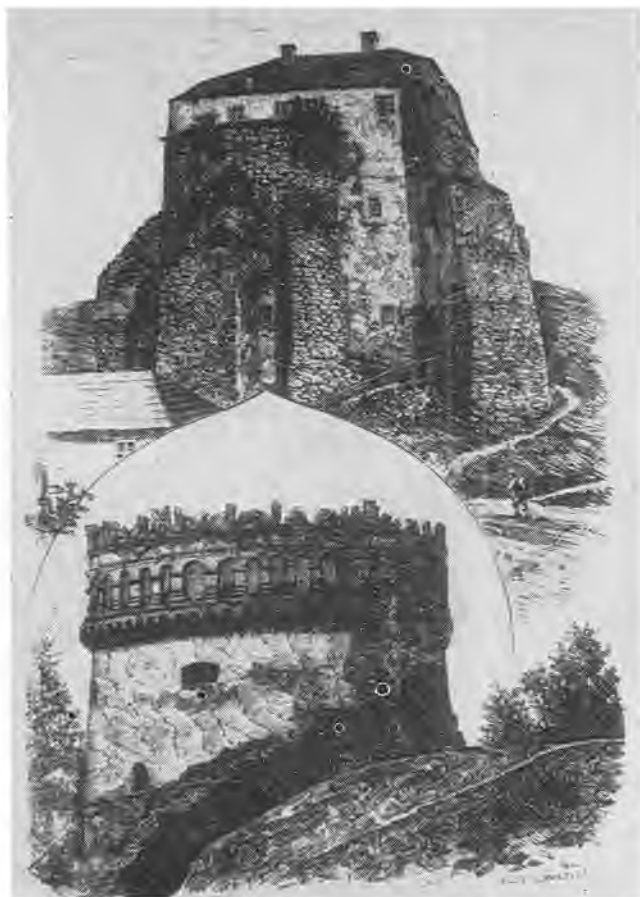
привести його до згоди й єдності. Тому ми за Божою поміччю, бажаючи признавати одного Архипастиря, правдивого Намісника св. Петра на римських престолах, Святішого Папу, своїм пастирем, мати його своїм Головою, йому завжди підлягати і його слухати, з чого сподіваємося великого помноження хвали Бога і Його Святої Церкви та бажаючи мати нашу совість чистою, — постановили ми заявити Найвищому Отцеві Папі Римському нашу слухняність. При тому, одначе, застерігаємо собі, щоб Святіший Папа Римський залишив нам без змін і ненарушеними церемонії та всі Служби, які від давна є в нашій Східній Церкві та щоб Його Величність Король забезпечив нам наші свободи привілеями у справах, які ми подамо. Коли буде таке забезпечення і potwierдження привілеями Його Святости Папи і Його Величности нашого Пана й Короля, ми обов'язуємося оцим письмом признати верховну владу Святішого Отця Папи Римського. Заявляючи це перед Богом у Тройці Єдиним, передаємо це письмо з власноручними нашими підписами й із нашими печатками нашому старшому братові, Його Милості О. Кирилові Терлецькому, екзархові й єпископові луцькому й острозькому. Писано в Бересті, року Божого 1590 червня 24. (Підписи й печатки:) Кирило Терлецький, Божою Милістю Єпископ Луцький і Острозький вл. р., Леонтій Пелчицький, Єпископ Пинський і Турівський вл. р.,

Геден Балабан, Єпископ Львівський, Галицький і Кам'янця Подільського вл. р., Діонісій Збируйський, Єпископ Холмський і Белзький вл. р.”²¹⁶

З Белза виїхали згадані владика до Берестя на синод. Тут уже був митрополит Михайло Рогоза і володимирський єпископ Мелетій Хребтович. Зі світських людей, крім делегацій від обох ставропігійних братств, львівського й виленького, був берестейський каштелян Адам Потій. Темою нарад Синоду були потреби й недостачі Церкви. Рішення Синоду маємо в синодальному посланні, що його видали єпископи до народу. Єпископи нарікають на утиск Українсько-Білоруської Церкви, на упадок карности серед духовенства й народу й тому подібне. З уваги на те й щоб мати нагоду спільно порадитися відносно справ, які торкаються Церкви, школи, шпиталів, навчання вірних й ін. постанов-

лено рік-річно з'їжджатися до Берестя на день 24. червня і відбудувати синоди. На неприявних, без оправдання, єпископів на майбутнє наложено кару 50 кіп литовських грошей, на архимандритів трохи менше, як і на священиків, які повинні були бути на синодах. Вирішено не присвоювати собі повновластей в чужих єпархіях і на черговий синод привезти зі собою усі документи й церковні записи.

Що про ухвалу, яку виготовили чотири єпископи між собою, знав Синод, доказом цього є такий характерний уступ у збірному посланні: “А что которое постановление учинили і списалися єпископи ніко-

Замок князів Острозьких і башта в Острозі

торії з нас в Белзі в року теперешном тисяча п'ятсот дев'яностом, тоє постановленіє при зуполной моци зоставуєм і тим листом нашим стверджуєм. . .” Та чи ця ухвала чотирьох єпископів була читана на відкритому засіданні Синоду чи тільки між єпископами, — невідомо, одно тільки певне, що цілий єпископат Українсько-Білоруської Церкви про цю ухвалу знає, бо Синод поручає владиці Кирилові цю ухвалу і скаргу єпископату вручити королеві Жигмонтові III.

Але минув рік, поки єпископ Кирило міг це зробити, бо в тому часі настав спір між канцлером Замоївським і королем, так, що поширилася була вістка, що король Жигмонт III. уступає, вслід за тим луцького латинського єпископа Мацейовського, приятеля єпископа Кирила в Луцьку не було, бо він виїхав до Риму, де знову ж помер папа Сикст V. (26. серпня 1590). Наслідник папи Сикста V., Урбан VII. володів не цілих 13 днів і помер. Щойно 5. грудня вибрано папою Григора XIV. (1590—1591). Врешті й недуга єпископа Кирила (на лікуванні перебував він у Сандомирі) і клопоти з грабіжниками церковних маєтків та луцьким староостою О. Семашком, який не хотів пустити єпископа Кирила до єпископської палати й замкнув катедральний собор, так, що на Великдень не було Служби Божої — спричинили опізнення; єпископ Кирило щойно після чергового синоду, який відбувся 26. жовтня (а не в червні, як постановлено) 1591 р. у Бересті, мав можливість вручити королеві белзьку заяву. Відповідь короля Жигмонта III. прийшла аж 18. березня 1592 р. Король з вдячністю приймає заяву єпископів, обіцяє всім їм та іншим єпископам, що підуть їхніми слідами, свою опіку і охорону, обіцяє боронити їхніх урядів і майна й запевнює їм непорушність обряду й рівні привілеї з латинським духовенством.

Знаючи із болючої практики, як додержуються обіцянки в Польщі, українсько-білоруський єпископат ледве чи повірив цій, мабуть щирій заяві короля. Але найголовніше було переборене: евентуальний спротив держави щодо унії.

Князь Константин Острозький

Антін Поссевін, Ісусовець, надзвичайний папський посол до Польщі і Москви (1533-1611)

В січні 1593 р. вмирає володимирський єпископ Мелетій Хребтович. Князь Константин Острозький, що посварився був з єпископом Кирилом, який вимагав покарання боярина князя, що грабував церковне майно, вистарався в короля, щоб володимирський єпископський престол дати берестейському старості, саме повдовілому Адамові Потієві (1541–1613). Король дуже радо погодився на те, бо староста Потій мав чималі заслуги для держави, сам був освіченою людиною і прихильником унії. Згідно з правом Східної Церкви Потій постригся в ченці, змінив ім'я Адама на Іпатія і 1593 р. став володимирсько-берестейським єпископом.

В довгому листі (з 21. червня 1593) князь Острозький пише до Потія, що він з папським легатом Поссевіном нараджувався, щоб “привернути Христову Церкву до первісної дисципліни”, просить Потія, що цей на синоді обдумав з митрополитом й іншими єпископами засоби й способи, з допомогою яких можна б усунути роздвоєння між Східною і Західною Церквою. Сам Острозький зобов'язується порозумітися особисто з папою, бо саме виїжджає до Італії для порятунку здоров'я. До листа долучує він умови, на основі яких, на його думку, могла б бути здійснена унія.

Умови ці були:²¹⁷ 1. Грецький обряд збережений у цілості, 2. Римляни не сміють забирати грецьких церков і церковного майна та фондаций, 3. після Унії заборонений перехід на латинський обряд і щоб теж при мішаних шлюбах не силувано переходити з одного обряду на другий, 4. грецькому духовенству має віддаватися така ж честь, як і латинському, і митрополити та єпископи мають засідати в соймі й соймках, 5. вислати посольства до східних патріархів, щоб вони теж приєдналися до Унії, „аби ми всі одним серцем і одними устами хвалили Бога“; єпископ Потій має їхати в Москву до царя і єпископ Балабан до Риму, знову ж інше посольство в Молдавію, 6. конечно поліпшити деякі справи в Церкві, особливо те, що торкається св. Тайн і “інших людських видумок”, 7. треба подбати про відкриття шкіл, щоб можна було мати осві-

Князь Януш Константїнович Острозький
(1554-1620)

чених священників і добрих провідників, бо тому, що цього нема, між духовенством поширилася темнота.

Єпископові Потієві доручили цього листа два бояри кн. Острозького й хоч він ще не довго був єпископом, зрозумів зараз же, що єпископат ніколи на те не погодиться, щоб світська особа — хоч би навіть тієї міри, що князь Острозький — очолювала перед Апостольською Столицею унійні змагання Церкви. Крім того князь Острозький називав в 6-тій тощї св. Тайни “людськими видумками”, тобто підійшов до Церкви як кальвініст. А вже намагання з’єднати московського царя і патріархів

для Унії було для єпископа Потія доказом, що кн. Острозький не думає серйозно про злуку Української Церкви з Апостольською Столицею, бо всім було загально відомо про невдачу переговорів легата Поссевіна з царем, так як і знали, що турецький султан на злуку східних патріархів з Апостольською Столицею ніколи не погодиться.

Не дивно тому, що єпископ Потій відмовно відписав кн. Острозькому. На Синоді 1593 р. справа Унії обговорювана не була. Предметом нарад був спір єпископа Гедеона із ставропігійським львівським братством. Рішення Синоду було некорисне для єпископа Гедеона, його визнано винним і як світську людину, без свячень, позбавлено управи єпархїєю.

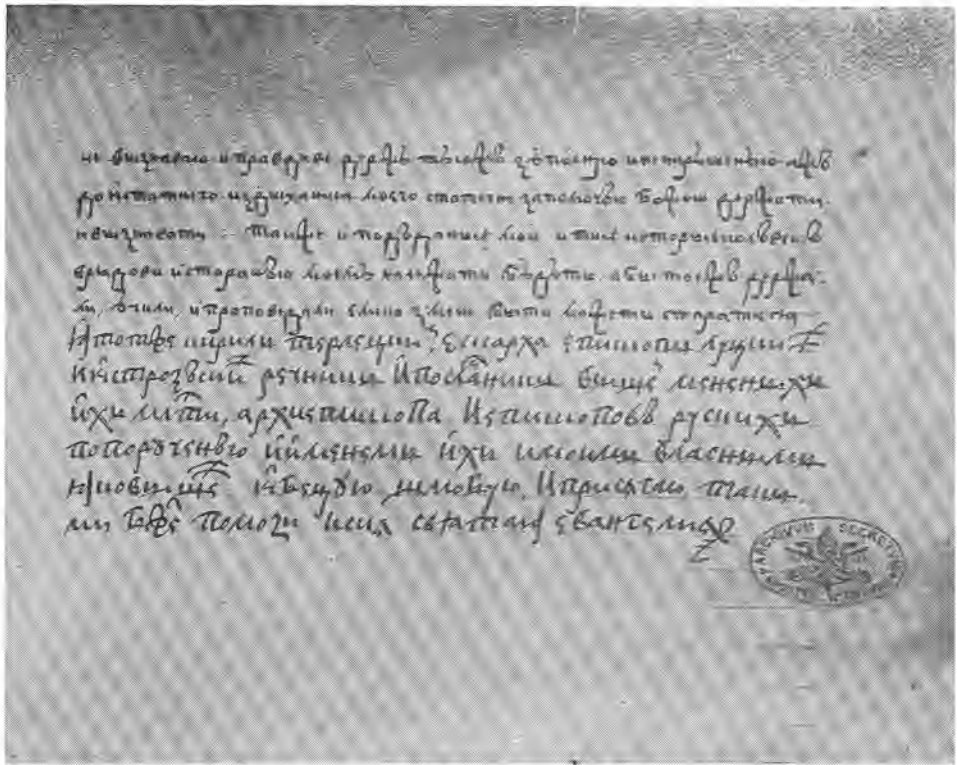
Черговий Синод у 1594 р. мав відбутися знов у червні, хоч соймова конституція з 1593 р. забороняла всякі з’їзди під час неприявности короля. Тоді ж король виїхав до Швеції по корону, яка належала йому в спадщині. Про це повідомлено митрополита Михайла аж тоді, коли він прибув до Берестя. Деякі єпископи, як Іпатій Потій і Кирило Терлецький, прибули, деякі ж — що знали про цю заборону — ні. Численно прибули делегації братств. Митрополит Синоду не відчиняв, відбув тільки суд над єпископом Гедеоном, який не піддався рішенням попереднього Синоду й далі володів єпархїєю. Митрополит публично в катедральній церкві кинув клятву на єпископа Гедеона. Рішення клятви підписав тільки єпископ Потій, бо єпископ Кирило не погодився на те і ще перед закінченням з’їзду виїхав із Берестя. На з’їзді затвердив теж митрополит проекти, що їх виготовили братчики про взаємовідносини

Іпатій Потій (1541-1613) єпископ володимирсько-берестейський,
від 1600 р. київський католицький митрополит

між єпископом і братством. Ці проекти мав ще затвердити черговий Синод.

Єпископ Кирило, незадоволений поведінкою митрополита, який замість дбати про те, щоб об'єднати єпископат, роз'єднував його, а то й потурав братствам,²¹⁸ зустрічається в Жидичині з Гedeоном Балабаном і тут, по нараді з ним, вносить протест проти викляття, мотивуючи, що воно не було рішенням Синодом. Згодом вони обидва з'їжджаються

Закінчення ісповіди віри еп. Кирила Терлецького з його власноручним підписом з 23. XII. 1595 р.

в Сокалі (згодом в липні) з холмським єпископом Діонісієм Збируйським і перемиським Михайлом Копистинським і тут, уже за підписом перемиського владики, відновлюють ухвалу, списану в Белзі-Бересті 1590 року. Єпископові Кирилові доручують добитися згоди й підпису митрополита Михайла, що й він одержує вже 2. грудня 1594 р. Митрополит Михайло подає умовини, під якими погоджується на Унію, а саме, щоб єпископи після Унії задержали свої гідності, щоб „руське“ духовенство було у правах і привілеях зрівняне з латинським, щоб король не допускав післанців патріярха та оборонив єпископат перед карами. Крім цього єпископи домагаються місць у сенаті.

Останній підписав цю заяву єпископ Потій, до якого, як до наймолодшого, єпископ Кирило приїхав на кінці, не знаючи, чи він прихильний справі Унії чи ні. Щойно тоді, коли в грудні у Торчині зустрівся з єпископом Іпатієм і довідався, що єпископ Іпатій уже довший час працює над Унією, підготовляючи своїми проповідями і пастирськими листами вірних до цього, єпископ Кирило розказав єпископові Іпатієві про всі унійні змагання. Єпископ Іпатій з найбільшою радістю підписує

Закінчення ісповіди віри еп. Іпатія Потія з його власноручним підписом з 23. XII. 1595

унійну ухвалу і з цього часу маємо його довгий і сердечний лист до митрополита Рогози, в якому із захопленням переповідає він свою розмову з єпископом Кирилом і радіє з'єднанням з Апостольською Столицею, бо "від патріархів нехай (митрополит) не сподівається нічого... від них тільки заколот і роздор у Церкві..."

В тому часі Гедеон Балабан 28. січня 1595 р. скликує до Львова дієцезальний синод, на якому, подаючи причини, чому треба Українській Церкві відлучитися від царгородського патріархату, разом із 40 архимандритами й ігуменами та світськими делегатами зобов'язується зирвати з царгородським патріархом і признати папу своїм духовним головою.

Митрополит Михайло, який боявся такого швидкого полагоджування справи Унії, під натиском єпископів Кирила й Іпатія скликує синод до Берестя на 12. червня 1595. З уваги на брак часу не можна було повідомити всіх єпископів. Крім митрополита, приїждять на Синод єпископи володимирський, луцький і пинський (Леонтій) та кобринський архимандрит Йона Гоголь. Зібрані єпископи укладають два письма, одно до тодішнього папи Климента VIII. (1592—1605), друге до короля Жигмонта III., майже однозгідні змістом. У письмі до папи Климента

Чудотворна ікона Богоматері
з Крестинополя, Зах. Україна

VIII. єпископи заявляють, що тому, що царгородські патріархи не бажають повернути церковну єдність, про яку всі в літургічних молитвах благають Бога (що конечно для добра Церкви), вони самі, за згодою і відомом короля, приступають до Унії, яка була підписана у Фльоренції і в якій жили предки їхні й їхнього народу; прохають тільки, щоб папа дав запоруку, що не змінить грецької літургії і ніяких обрядів, приписаних Східньою Церквою. Від себе висилають вони делегатів до Апостольської столиці, єпископів Кирила й Іпатія. В письмі до короля, крім згаданого, єпископи погоджуються прийняти григоріянський календар, якого одначе з уваги на спротив народу Українська Церква не прийняла. Під цими письмами підписалися всі єпи-

скопи без винятку, бо до неприявних по підписи їздили єпископи Іпатій і Кирило.

В липні єпископи Іпатій і Кирило поїхали до короля до Кракова на переговори, в яких крім короля Жигмонта III., литовського канцлера Льва Сапіги, польського канцлера Яна Замойського, польського єпископа В. Мацейовського узяв участь і папський нунцій Джерманіко Маляспіна, як представник Апостольської Столиці. З папським нунцієм порозумілися єпископи Кирило й Іпатій уже 1. серпня. Дня 2. серпня король проголосив привілей, у якому 1. зрівнює грецьке духовенство у правах і привілеях із латинським, 2. єпископат є вільний від клятви й інших церковних цензур патріарха, 3. єпископами можуть бути тільки Українці й Білоруси, 4. король назначає єпископом одного із чотирьох поставлених кандидатів, 5. король погоджується дати місце в сенаті єпископам, але найперше передасть цю справу соймові, 6. майно, записане на Церкву, повертається Церкві, 7. церкви й монастирі грецькі не вільно перемінювати на костели й монастирі латинські, 8. братства підчиняються єпископам, 9. всі церкви в королівських містах і селах підлягають виключно єпископам, ніхто не сміє мішатись в розпорядження даного єпископа, 10. до польської держави не вільно приїжджати ніякому духовному з Греції з метою виконувати юрисдикцію над грецькою Церквою.

Дня 27. серпня 1595 р. єпископи луцький, холмський, перемиський і львівський у своїх пастирських листах проголосили своїм вірним, що

Папа Климент VIII (1592-1605)

Папа Павло V (1605-1621)

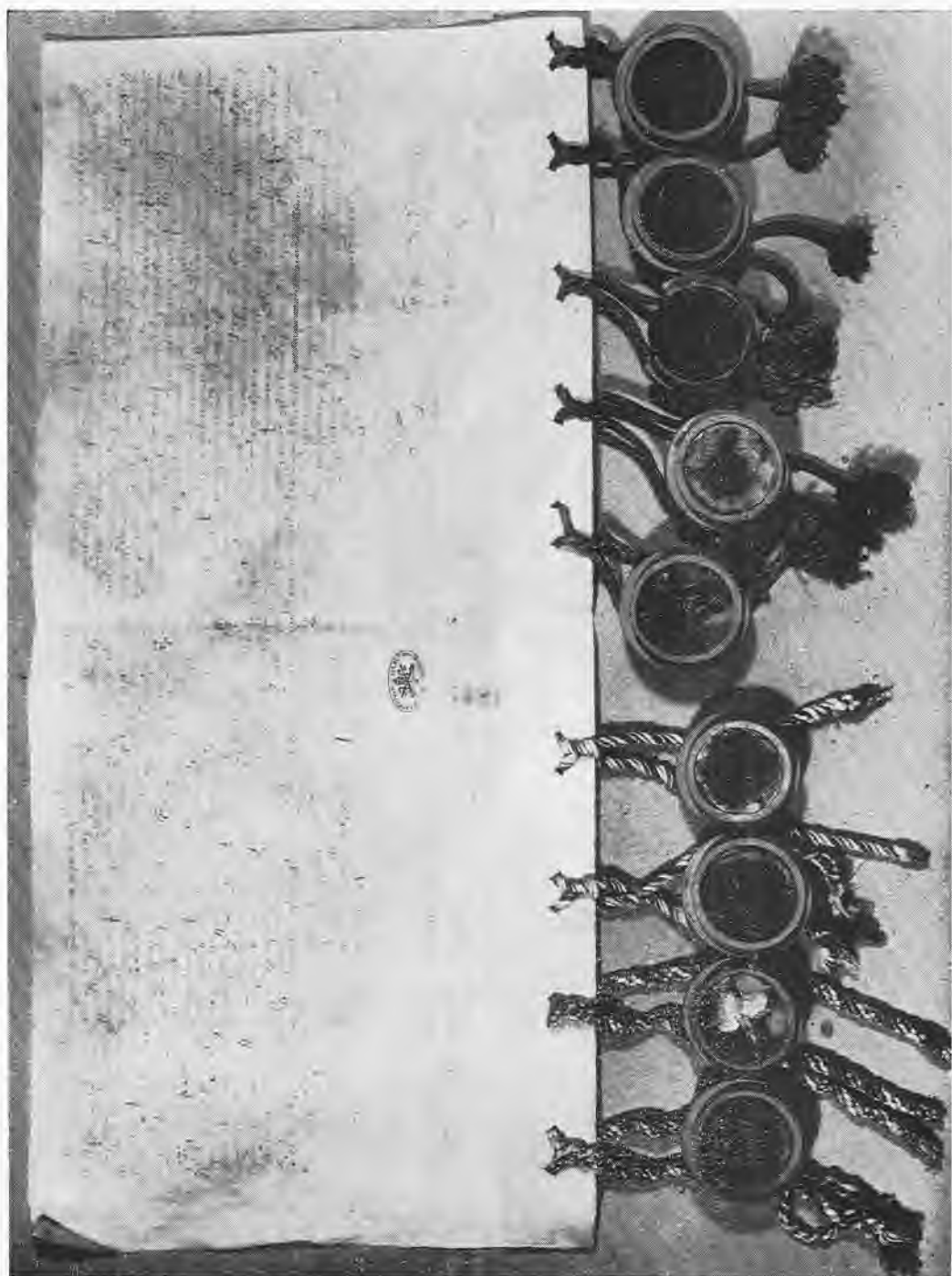
ввесь українсько-білоруський єпископат під проводом київського митрополита вирішив з'єднатися з Апостольською Столицею. Дня 25. листопада цього ж року єпископи-делегати, екзарх Кирило й єпископ Іпатій прибули до Риму.

ЩОБ БУЛО ОДНО СТАДО Й ОДИН ПАСТИР ...

Папа Климент VIII., колишній нунцій у Польщі, знав обставини й умовини Української Церкви. Зараз же третього дня після приїзду делегатів папа прийняв єпископів-делегатів на спеціальній авдієнції, назначаючи рівночасно кардиналів для переговорів з українськими єпископами. Українські єпископи домагалися в першу чергу, щоб "виконання св. Тайн і цілий руський обряд лишилися непорушними, як це було до Унії, і щоб цей обряд залишився незмінений".²¹⁹

Апостольська Столиця не тільки погодилась радо на це, але й навіть не вимагала, щоб Українці й Білоруси до "Вірую" Нікейського Собору додавали "і Сина", тим більше, що єпископи-делегати заявили, що догму про св. Тройцю викладатимуть згідно з наукою римської Церкви.

Під час нарад із кардиналами обговорено теж умовини, що їх поставив митрополит Михайло королеві Жигмонтові III. щодо сенаторської гідности українсько-білоруських єпископів, бо згодом папа у своїх листах до польського короля і польських сенаторів виразно поручає їм це додержати, що, як побачимо пізніше, з боку Польщі зовсім знехтовано й нічого з цього не додержано. А коли єпископи-делегати згадали про календар, папа не ризикнув приймати, щоб не зустрітися із спро-

Саля Консистору з часів папи Климента VIII

тивом і сам цю точку нарад уневажнив. Після докладного й усестороннього обговорення справи Унії, папа назначив день 23. грудня 1595 р. днем торжества Унії Українсько-Білоруської Церкви з Апостольською Столицею.

Коли папа Климент VIII. в оточенні кардиналів, римських князів і дипломатів засів на престолі в салі Константина у Ватиканській палаті, увійшли екзарх єпископ Кирило й єпископ Іпатій, делегати українсько-білоруської Церкви, із своїм почотом. Зложивши папі належний поклін, крилошанин виленського собору о. Евстахій Воллович відчитав українською і латинською мовами синодальний лист українсько-білоруського єпископату з 12. червня 1595 р. В імені папи на відчитаний лист відповів кардинал Сільвій Антоніяні. “За ласкою Божою, — сказав він — ви вертаєтесь до скали, на якій Христос збудував свою Церкву... до Матері й Учительки всіх Церков, до св. Римської Церкви по 150-літній розлуці на добро ваше й вашого народу й невисказану радість Св. Отця... Ви зрозуміли, що члени тіла відділені від голови не можуть самі жити, й так як гілка відтіята від пня не може видати овочів, як потік відділений від джерела висихає, так вкінці не може мати Бога Отцем той, хто не

Пам'яткова медалія з приводу проголошення Берестейської Унії

має Церкви матірню . . . Справедливо й розумно ви вчинили: ваш митрополит і другі єпископи, ваші товариші, що з таких далеких сторін прислали вас сюди до апостольських порогів, щоб ви віддали належний послух правдивому наслідникові св. Петра і Намісникові Христа на землі й, покинувши давні блуди, прийняли чисту й ніяким блудом не зіпсовану віру . . . Отже сповніть радість Св. Отця і цієї св. кардинальської колегії і зложіть визнання католицької віри. Бо Св. Отець готов прийняти вас, вашого митрополита, ваших співбратів-єпископів і цілий українсько-білоруський нарід до церковної єдності . . . щоб було одно стадо й один пастир'.

Коли кардинал Антоніяні скінчив свою промову, єпископ Іпатій відчитав латинською мовою в імені своєму й усіх єпископів визнання віри згідно з формою для Греків об'єднаних з Апостольською Столицею та закінчив його присягою і власноручним підписом. Це саме визнання віри відчитав єпископ Кирило як екзарх Українсько-Білоруської Церкви українською мовою, закінчуючи його теж присягою і власноручним підписом.

Тоді промовив папа Климент VIII., висказуючи невимовну радість і щастя, що Українсько-Білоруська Церква з'єдналася із св. Римською Церквою. Папа підбадьорював єпископів-делегатів, щоб вони були вірні ласці Божій, якої вони дізнали й яка спричинила це велике діло, та щоб були слухняними Матері своїй, Церкві, яка не шукає земної користи, тільки спасення й добра душ. Папа впевнив делегатів, що завжди мати-

муть його опіку й поміч і, закінчуючи свою промову, уділив усім приявним, українському й білоруському народам і всьому єпископатові своє апостольське благословення.

На спомин цієї історичної хвилини в історії Всесвітньої Церкви папа велів вибити золоті й срібні медалі з портретом Христового Намісника, як він приймає єпископів-делегатів, і з надписом “Рутеніс рецептіс” та роздав їх єпископам і усім приявним. Кардиналові-пенітенціяріві доручив папа звільнити обидвох єпископів і всіх товаришів від всіх церковних цензур, в яких вони могли знайтися в наслідок схизми, й таке ж право дав їм супроти всього єпископату й усього священства.

Того ж дня вийшла папська булля “Magnus Dominus et laudabilis nimis”, якою папа проголосив цілому католицькому світові, що Українці й Білоруси пристали до церковної єдності. В цій буллі папа описує докладно наради українсько-білоруського єпископату в справі Унії, згадує про синод з 12. червня 1595 р. у Бересті, про прибуття єпископів Кирила й Іпатія до Риму, про заяву їхню в приявності його й кардиналів і вкінці підтверджує цілий грецько-руський обряд у всіх його частинах за винятком того, що противилося б правді й науці католицької віри. Єпископи Кирило й Іпатій ще яийсь час задержалися в Римі і щойно в перших днях березня 1596 р. вернулися на Україну.

ШТУЧНИЙ ПОДІЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Поминення такого магната, як князя Острозького, патрона понад 1,000 церков, власника майже всієї Волині, якого доходи виносили річно казкову суму 15 мільонів злотих польських, мусіло мати свої наслідки. Вже на початку 1595 р. дійшли до кн. Острозького вістки про з'їзд у Сокалі й, хоч по останній відмові єпископа Іпатія кн. Острозький зірвав із ним зв'язки, перервав свою мовчанку й 9. березня 1595 р. листовно питає єпископа Іпатія, де перебуває луцький владика і що це за посольство, з яким єпископ Кирило поїхав до короля.

Єпископ Іпатій цілком щиро відповів князеві, що не знає, в якій справі їздив єпископ Кирило до короля, і рівночасно пригадує йому, як то кільканадцять років раніш сам князь думав про Унію, переговорюючи (1583) з легатом Поссевіном і нунцієм Больонеттом. Але ображена гордість князя не мала стриму. Дня 21. березня висилає князь єпископові Іпатієві листа, повного докорів на єпископів і синоди. Коли ж єпископ Іпатій, все ж таки думаючи, що йому пощастить прихилити князя до Унії, 16. червня посилає йому умови Унії, які український єпископат поставив Апостольській Столиці й королеві, й рівночасно просить не вірити клеветам і брехні, начебто єпископи запродали руську Церкву латинникам. Єпископ Іпатій підкреслює, що за винятком кален-

Заголовна сторінка візитатійної книги з XVII стол. з визерунком церкви св. Миколая в Бересті, де проголошено Унію 1596 р.

даря, який не є правдою віри, грецька Церква зберегла все, що мала, й більше користає, як у 1593 р., коли то переговори вів сам князь. А те, що щойно тепер повідомлено князя, то тільки тому, що взаємне порозуміння цілого єпископату не було ще певне. Коли ж обговорено з митрополитом усе, єпископ Іпатій просить князя, як могутнього й побожного пана, допомоги й оборони та постається особисто приїхати до Люблина. Дня 24. червня прийшла відповідь князя: князь не зве вже єпископа Іпатія своїм пастирем, рішуче протестує проти проекту Унії і рівночасно проголошує звернення до духовенства, шляхти й народу, перестерігаючи їх перед зрадниками єпископами. “Константин Божією милостю княжа Острозское”, якого чужі й свої “нікакo в здішнем краю за началника в православію меняють”, проголошує усім, що митрополит і єпископи, “тьмою сластолюбія помрачившися”, вире-

клися Східної Церкви й приступають до латинників, продавши своїх вірних як Юда й тільки ще скриваються з цим “кожею лицемірія свого яко овчиною закривающе в собі внутрішнього волка”.

Князь закликає всіх православних енергійно протиставитися і впевняє, що спротив вирятує справу, бо закони держави, обороняючи всі релігії, послужать обороною і православним, якщо спротив буде рішучий і ніхто не піде за зрадниками. Що ж бо може бути більш безсоромним і беззаконним, як те, що шість чи сім чоловіка, змовившися по-злодійськи і вирікшися своїх пастирів, святіших патріархів, котрими були поставлені, відважуються відривати від істини й тягнуть за собою у погибіль усіх нас правовірних, уважаючи за якихось “безсловесних”. Князь обіщує, що він залишається “при благочестію”, доки його тільки стане, й ширшими виясненнями заохочує вірних витривати в вірі й правді. Це

rogavit eosdem omnes predictos et eorum quemlibet in solidum. Et
in specie de his omnibus simul mecum rogatus fuit discretus vir fla-
minius Adrianus clericus Firmanus Diacesis eiusdem Officii sanctae
Romanae Inquisitionis Notarius una cum testibus infra scriptis. Deo N.
D. E. rogantibus predictis Dnis Episcopis et Oratoribus et sanctitate sua
annuente, introducti sunt ad oscula pedum sanctitatis suae omnes ipsorum
comites, domestici et familiares, clerici et laici, quibus sanctitas sua se be-
nignam et clementem praebebat et ostendebat. POST RE. MO tandem
sanctissimus Dominus facto signo crucis benedixit omnibus, et ipse recessit
a Congregatione in cubiculum suum et Illustrissimi Dni Cardinales
abierunt in domos suas. ACTA sunt haec Roma in palatio Apo-
stolico apud sanctum Petrum ubi supra, anno indictione die mense et
Pontificatu supradictis, presentibus ibidem infra scriptis Officialibus et
Consultoribus Officii praedictae sanctae Romanae et uniuersalis Inquisi-
tionis videlicet Reuerendo Pre Magistro Alberto de Florentiola Ordinis
Fratrum Praedicatorum Commissario generali; Reuer Dno Cosmo Ange-
lio de Barga, Iuris utriusque Doctore, Assessore; Reu. Pre. Pre. Bar-
tholomaeo Miranda, eiusdem Ordinis Fratrum Praedicatorum, sacri Pa-
latii Magistro, Consultore; Reu. Pre. Magro Paulo de Mirandula,
Vicario et Procuratore generali eiusdem Ordinis, etiam Consultore;
et Reu. Dno Julio Moncerentio Bononiensi, Iuris utriusque Doctore si-
militer Consultore, testibus ad praemissa vocatis specialiter atque roga-
tis, ac ibidem presentibus quamplurimis alijs personis in numero copioso.

Et quia ego Anselmus Dandinus presbiter cister-
tensis prioris nostrae aplice de numero participationis
hij omnibus inter fui presens fui et rogatus fui,
ideo huius presenti instrumenti aliena manu fi-
deliter scripsi manum et sigillum meum apposui.

звернення “взагалі писане стилем церковних послань, як від якого голови Церкви”.²²⁰

Єпископ Іпатій одначе, не дивлячись на те все, прибув до Люблина, де тоді перебував князь Константин, і завдяки посередництву князя Заславського добився до Острозького. Він розповів Острозькому про всі унійні переговори, починаючи від 1590 р., не скриваючи нічого, показав йому всі листи й умови, щоб князь не мав ніякого сумніву про “зраду”. І врешті заявив єпископ Іпатій, що коли князь має якісь сумніви, то хай знищить і спалить усі дотеперішні умови й акти, хай зробить нові, на його думку, кращі, і всі єпископи підуть за ним. Єпископ Іпатій до цієї міри упокорився перед кн. Острозьким, що впав йому до ніг, прохаючи, щоб не противився святому ділові й, як колись, дав перший почин до унії, так тепер допоміг довести діло до кінця. Князь Острозький, здавалося, зрозумів безпідставність свого спротиву: він заявив єпископові Іпатієві, щоб він добивався в короля згоди на синод, а на цьому синоді він старатиметься, щоб єдність запанувала на славу Божу й у користь Церкви.

Але це був звичайний викрут князя Острозького, бо вже тоді він мав цілком інші пляни й думав про іншу єдність.

Єпископ Іпатій повірив словам князя Острозького, поїхав до короля Жигмонта III. і, хоч цей не дуже погоджувався на синод, бо мав уже вістки, що кн. Острозький почав широку акцію проти унії, все ж таки під натиском єпископа Іпатія уступив. На думку короля, коли цілий єпископат погодився, скликувати синоду не треба.

Наслідки акції князя Острозького не дали на себе довго ждати: 1. липня львівський єпископ Гедеон проголошує, що він нічого спільного з унійною акцією не має і протестує проти акції українсько-білоруського єпископату. Але заява єпископа Гедеона не викликала ніякого вражіння. Також і відступництво перемиського владика Михайла не зробило такого вражіння, бо цілою українською суспільністю потрясла цілком негадана вістка: союз православних із протестантами.

В серпні (21.—26.) відбувався з'їзд протестантів Польщі й Литви в Торуні й на цей з'їзд вислав князь Острозький свого дворянина Лушковського з грамотою, в якій вивчав приєднання українсько-білоруського єпископату до унії. Острозький вивчає, що латинники підійшли й перехитрили владик, необережних і мало вчених. Таким чином, на думку князя, православні повинні піти разом із протестантами проти цих католицьких інтриг і нельояльної поведінки короля Жигмонта, який зламав присягу щодо релігійної свободи. Якщо, каже князь, протестанти й православні підуть солідарно й енергійно разом, то польська влада мусить перед їхніми домаганнями уступити. Він сам, кн. Острозький, зможе привести зі собою якщо не двадцять, то напевно п'ятнадцять тисяч людей; пани-протестанти з Литви зможуть також поставити чи-

малі сили, “а не знаю, чи Їхні Милости пани папісти... зможуть тільки людей зібрати”... Цей різкий виступ, хоч і не викликав релігійної війни (бо по суті її треба було б після цього сподіватись) і залишився тільки демонстрацією, але розврушив суспільність. Шляхта українських воєводств запротестувала проти своїх владик. З допомогою кн. Острозькому прийшли єпископи Волощини, які на вістку, що українсько-білоруський єпископат приготує унію з Апост. Столицею, зібралися в Яссах 17. серпня 1595 року і вислали синодальний лист до українсько-білоруського духовенства й народу із закликом не слухати своїх владик-відступників і стояти вірно при царгородських патріярхах.

Фрески Супрасльського Собору з поч. XVI. ст.

Однак патріярхи на Україні популярність у той час уже втратили. Не втратили натомість популярності, але навпаки зросли в силу заборона православія міщанські братства, на яких передусім спиралися вороги унії. Львівський дидакал Стефан Зизаній літом 1595 р. починає акцію проти митрополита Рогози й владик. Тоді митрополит загрозив Зизанієві і братським священикам за такі “бунти против нас пастирей зверхних” клятвою і судом. Коли це не помогло, митрополит у серпні 1595 р. покликав на свій суд виленське духовенство і припинив Богослуження в усіх церквах. Братське духовенство у відповідь на те заявило, що воно не визнає митрополита Михайла, поки цей не оправдається на синоді й не заявит, що він не приєднається до унії. Схвильована братськими проповідниками православна людність Вильна поділилася на ворогів і оборонців митр. Михайла, між якими траплялися суперечки.

В половині вересня 1595 р. король Жигмонт III. скликає литовських і польських сенаторів та нунція Дж. Маляспіну на нараду, чи з уваги на заворушення не треба б припинити унійних заходів. Рішено одногласно спинити подорож єпископів-делегатів Іпатія й Кирила до Риму. Але єпископи Кирило й Іпатій, прибувши 22. вересня до Кракова, рішили їхати до Риму навіть проти волі короля Жигмонта III. і литовсько-польських сенаторів. Вони відкрито заявили, що тепер єдина можливість приєднатися до унії з Апостольською Столицею, бо й невідомо, чи наслідник Жигмонта III. буде до цієї міри прихильний унії, як він; на цілий єпископат пішли доноси до царгородського патріярха й раніш чи пізніш царгородський патріярх кине на них клятву, а вони зверхности царгородського патріярха з уваги і на спасення своїх та своїх вірних підчинених ім душ, як і на добро Української Церкви признавати далі не будуть. А коли їм звернули увагу, що є вістки, що в князя Острозького стоїть готових 150 вершників, які мають піти в погоню за ними і в до розі вбити їх, оба єпископи спокійно відповіли, що вони знають певно, що Бог на це не дозволить. І екзарх Кирило й єпископ Іпатій заручили, що митрополит Рогоза, як теж інші єпископи від унії не відступлять, духовенство в їхніх епархіях піде з ними, українська шляхта теж. Коли ж народ побачить, що його не одурено і що ніхто нікого на латинство не тільки що не змушує, але грецька віра є в такій же пошані як і латинська, то ніхто проти унії не виступить. Повне самопосвяти і геройське становище єпископів-делегатів переважило, польсько-литовські сенатори й король погодилися на подорож єпископів Кирила й Іпатія до Риму, а нунцій Маляспіна заявив, що сам піде до князя Острозького, щоб його успокоїти. В цьому бою виленського братства львівське братство не дало допомоги, бо само було у важкому становищі, з уваги на новий наступ польських католиків.

Львівські польські католики починають примушувати львівське українське міщанство до переходу на латинський обряд у цей спосіб, що починається сильне переслідування Української Православної Церкви. Крім відомих уже подій, як заборона священикам переходити через ринок із Найсвятішими Тайнами з запаленими свічками, йти під час свят із процесіями й ін., дітям із грецьких шкіл не вільно було у вербну неділю йти через ринок із вербою і співом “осанна во вишних”, убогих школярів, т. зв. “мендиків”, тобто прошаків, по вулицях били, затягали до своїх шкіл і там збиткувалися. Поляки робили набіги вночі на братські церкви, Українців, що служили в Поляків, примушували ходити до костела, впихали їм м'ясо в рот під час посту, били й зневажали за те, що вони ходять до своєї церкви тощо. А коли дехто, кого присилювали перейти на латинський обряд, вернувся знову до прадідної грецької віри, в надії, що як унійт уже не буде переслідуваний, того кидали до в'язниці й у жорстокий спосіб мучили й катували. В свята по старому

ad oculum S. P. M. ut S. P. M. felicitati, et quam dignissime me-
arum in colorem, omnes servibus regiam.

Sancti Trinitatis. 10. Martii. Anno Domini. 1606.

S^{is} Vra

hominissimi servitores

Hippolitus Archiepiscopus Metro-
polititanus Kiornien' et
totius Rossiae

Кирило Терлецький єпископ
Київський, історгородський

34

Власноручні підписи митр. Іпатія Потія і єп. Кирила Терлецького з 1606 р.

календарі витягали на роботу господарів і челядь, а коли ці не хотіли працювати, кидали в тюрму. “З катедри костельної — скаржаться православні — й на ратуші перед усіма називають нас поганями й хулять наші святині церковні; забороняють дзвонити в нашій церкві відповідно до наших порядків й у свята за новим календарем не дозволяють дзвонити раніше ніж вони піchnуть”... .

Не диво, що львівське братство в унійній боротьбі участі не брало, зайняте самообороною перед наступом Поляків. Тоді ж бій переноситься на літературне поле, по одному боці виступає Зизаній, по другому єпископ Іпатій. У 1595 р. Зизаній видає “Катехизис”, спрямований проти унії. Йому відповідає Фелікс Жебровський двома творами: “Кукіль, що його розсіває Степанець Зизанія” і “Полова Степанця Зизанії”. В цьому ж році виходить у Вильні трактат в обороні унії “Унія або виклад артикулов ку зодночню Греков с Костелом Римским належачих”, згодом, бо без підпису, твір єпископа Іпатія, який у першу чергу виступає дуже різко проти тих, які доказують, що папа — антихрист. Зизаній не лишається довгим і в 1596 р. видає “Казаніє святого Кирила патріярхи ерусалимского о антихристі і знаках его”, де різними числами антихристівими на основі папського імені (все те зачерпане з протестантської полемічної літератури), доказує, що папа — це антихрист. До якої міри, пише М. Грушевський, ця “абсурдна ідея” була спопуляризована серед загалу, що ще в XVIII. ст. московські старовіри “покликуються” на твір Зизанія.²²¹

Єпископи Кирило й Іпатій, вернувшись із Риму, крім листів до сенаторів, короля та інших достойників, привезли теж листа папи до митрополита Михайла, в якому папа надає право київському митрополитові Михайлові іменувати і висвячувати єпископів без порозуміння з Апостольською Столицею і заявляє, що цілий грецький обряд, якщо немає в ньому нічого протилежного правдам католицької віри, затверджує. Рівночасно накладає на митрополита обов'язок, щоб у найближчому часі скликав синод, на якому урочисто має бути проголошена унія з Апостольською Столицею.

Митрополит Михайло не хотів скликувати синоду зразу ж, бо саме тоді почали відбуватися по воеводствах земські соймки, на яких вибрано послів до майбутнього варшавського сойму. Але саме на цих соймках, у першу чергу київських, волинських, минських, новгородських і полоцьких була нагода розвинути широку акцію проти унії. Прихильники князя Острозького підбурювали українську шляхту на соймках і коли в 1596 р. в травні відчинено варшавський сойм, у першу чергу на соймі виринула справа Унії та протести проти владик Кирила й Іпатія, які без відома східніх патріярхів самовільно піддалися папі. Князь Острозький виголосив у приявності короля промову, в якій нап'ятував релігійний гніт, і відписи протестів розіслано по всіх воеводствах. Дома-

Печать митр. Іп. Потія після 1600 р.

Печать еп. Кирила Терлецького

галися, щоб король відібрав “хліби духовні” владикам-“зрадникам”, але шляхта цього домагання не піддержала й король його відкинув. Митрополит Михайло скликав у Новгородку (ще в січні 1596) собор, на якому синодально засуджено Стефана Зизанія. Щоб хоч трохи заспокоїти зворохоблені уми народу, король 14. червня 1596 видає універсал до духовенства й народу, в якому вияснює, що унія заключена єпископами Кирилом і Іпатієм це ніщо інше, як відновлення давно вже існуючого союзу між Українсько-Білоруською Церквою й Апостольською Столицею. На день 8. жовтня київський митрополит скличе синод до Берестя Литовського, щоб урочисто проголосити відновлення злуки Руської Церкви з Апостольською Столицею і на цьому синоді можуть брати участь не лише єпископи й духовенство, але також і світські особи, якщо вони не є іншої віри й прихильники унії.

В міжчасі єпископи намагаються якнайдокладніше ознайомити своїх вірних про значення й користі унії. Але зворохоблений загал важко було успокоїти. У володимирсько-берестейській єпархії єпископ Іпатій зустрівся із сильним спротивом берестейського братства — так, що єпископ Іпатій розв’язав братство і його провідників усунув із церкви. В луцькій єпархії став проти жидичинський монастир, у проводі якого був свояк львівського владика Гедеона, Григор Балабан. Але все це були спротиви викликані штучно й несуттєві.

Саме, щоб притягнути до акції спротиву якусь релігійну владу, а не, як дотепер, самих світських, князь Острозький і обидва ставропігійські братства, виленське й львівське, звернулися за поміччю до Царгороду. Але царгородським патріархатом після смерти патріарха Єремії II. в 1595 році адміністрували заступники патріарха (спершу Матвій, потому Гавриїл), бо султан аж до 1597 р. не назначував патріарха й нікому було допомогти православним. На добровольця зголосився олександрійський патріарх Мелетій Пігас, який, щоправда, юрисдикції над Українсько-Білоруською Церквою не мав, але все ж таки він присилає князеві Острозькому довгий пастирський лист, у якому ганить відступників-владик, осуджує римських єпископів, які неправно встривають у справи Східної Церкви (хоч він теж неправно вмішався в справи іншого патріархату) і закликає князя Острозького до дальшої витривалости та вихвалює його стійкість у вірі.

Листа цього привіз давніший учитель Острозької Академії Кирило Люкаріс, симпатик кальвінізму. Люкарісові патріарх поручив задержатися довше на Україні, щоб піддержувати на душі православних. За ним прибув теж, тим разом уже з Царгороду заступник царгородського патріарха протосінкел, а по суті, як виявилось пізніше, обманець, Грек Никифор. Він впевняв, що назначив його ще Єремія II., заступником патріарха, хоч після смерти Єремії II. ніякого Никифора, заступника патріарха, не було. В той час, коли починалася унійна війна, Никифор був у Молдавії (1595 р.) як турецький агент і причинився до того, що султан усунув з престолу господаря Єремію (прихильного Польщі) і назначив воеводу Степана (ворожого Польщі). Користаючи з того, що Никифор перебував у кордонах Польщі, канцлер Замоїський велів його, як турецького шпигуна, піймати й ув'язнити в Хотині. Але заходами князя Острозького Никифор утік із в'язниці і знайшов захист на дворі князя Острозького, звідкіля зараже висилає до митрополита Рогози письмо, титулюючи себе патріяршим екзархом і протосінкелом, запитуючи, чи це правда, що митрополит перестав згадувати в літургії царгородського патріарха.

На синод, скликаний 6. жовтня (ст. ст.) 1596 р. в Бересті, прибули: митрополит Михайло Рогоза, володимирський єпископ Іпатій Потій, луцький єпископ-екзарх Кирило Терлецький, полоцький архієпископ Гермоген, пинський єпископ Йона Гоголь, холмський єпископ Діонісій Збируйський і з латинських єпископів, як гості-делегати — львівський архієпископ Ян Дмитро Соліковський, луцький єпископ Вернард Маційовський і холмський єпископ Станіслав Гомолінський. В їхньому почоті були Ісусівці Петро Скарга, Юстин Роб, Мартин Лятерна і Каспер Ногай. З чорного духовенства прибуло трьох архимандритів: брацлавський, лавришівський і минський. Крім цього велике число світського духовенства, що було прихильниками унії. З україн-

S^{me} et B^{me} I^{ter}

15

Joannem Quarta nobilita Liguaria de nobis nostras religione
optime nobiscum ad Deum proficere non aliam gratiam emittit
ta et benedictio, licet non S^{me} V^{re} comendat non debemus quia
pe ligare est, cum S^{me} redemptio peccatorum officium scilicet. Hinc
non velle regem, ad commendatam S^{me} mandatis speculatio gratiam
S^{me} V^{re} comendat omnia, ut patet de his missis totum non. Tero
de regalis summario in nobis pariter cum S^{me} V^{re} non solam facta
faciat sed etiam gratiam in ista et perinde, in aliam habere
non ut nomine nostro cum hinc. Principium Machinam et motum
non S^{me} nos posse deinde, ut patet, ut patet de regalis nobi
ta, et perinde lege tunc etiam pariter, et magis in Galia
era tunc hinc amato et fides gratiam nobis nonne summario de
gratia in magis. S^{me} V^{re} qui et nobis hinc in hinc in omnia in
pariter ligatur. Deo. Marci. in. Hinc. de. Hinc. 1660

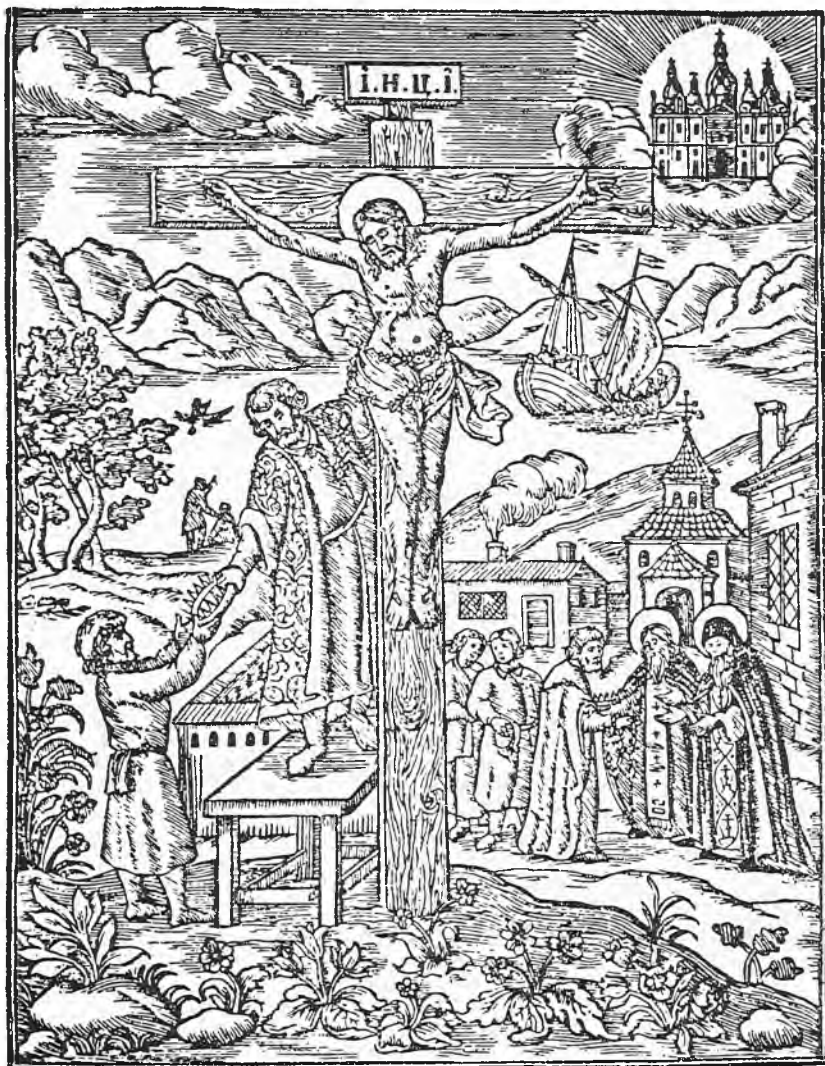
S^{me} V^{re}

humilissimus servus

Hypatius Archiepus Me
trapolita Roma et totius

Luffay 17

Печерська гравюра XVIII. століття. Легенда про Варяга Шимона. Типова українська обстановка XVII. ст.

ських єпископів бракувало львівського єпископа Гедеона й перемиського Михайла. Вони теж прибули до Берестя, але приєдналися до партії князя Острозького, який прибув із збройним відділом (200 людей),²²² в оточенні 23 послів, заступників 14 братств (між ними виленського, львівського, случького й ін.), кількох архимандритів (під проводом архимандрита Печерської Лаври Никифора Тура), із сербським митрополитом Лукою, Греком Никифором, заступником олександрійського патріарха Кирилом Люкарісом та численним духовенством.

Дня 6. жовтня 1596 р. відслужив перед відкриттям собору, митрополит Михайло з єпископами, папськими делегатами і духовенством торжественну Службу Богу в катедральній церкві св. Михайла. З прихильників князя Острозького ніхто на це Богослуження не з'явився. Натомість Никифор, як екзарх царгородського патріярха, проголосив у протестантському домі відкриття протисиноду і предсідником його призначив князя Острозького. Три рази післанці Никифора зверталися до митрополита Михайла з закликом явитися до нього й оправдатися, але без успіху. Королівські делегати князь Христофор Радивил і литовський канцлер Лев Сапіга надаремно старалися переконати князя Острозького в безглузді його “синоду”. Кн. Острозький не дав себе переконати. Врешті, бачучи, що до ніякого порозуміння не дійде, синод почав далі продовжувати свої сесії. В суботу 9. жовтня задзвонили дзвони всіх берестейських церков на знак, що цього дня відбудеться публична синодальна сесія.

Молдавський господар Єремія Могіла

Українсько-білоруські єпископи в архиерейських ризах під проводом митрополита, в оточенні папських і королівських послів, серед непроглядної юрби народу йшли з церковним співом вулицями міста до церкви св. Миколая. Митрополит відслужив Службу Богу і після неї полоцький архієпископ Гермоген відчитав в імені усіх приявних єпископів заяву приступлення до унії.²²²

“Знаємо, — читав архієпископ Гермоген — що Божа Церква є основана на Євангелію і науці Господа й Бога нашого Ісуса Христа й має спиратися на одному Петрі, як на скелі й один тільки має Нею управляти, бо в одному тілі є одна голова, в одному домі один господар, який розділює поміж челядь Богу поживу і дбає про добро всіх. Така була

управа Божої Церкви від апостольських часів по всі віки, всі патріярхи завжди в справах віри й за духовною владою, в єпископських судах і з апеляціями зверталися до одного наслідника св. Петра, Папи Римського. Це саме виявляється з соборів і канонів або правил св. Отців, та й наші слов'янські письма з давнього давна перекладені з грецької мови докладно подають у правилах св. Отців і найдавніші св. Отці Східної Церкви це потверджують, що вони знають Столицю св. Петра і зверхність і владу її визнають над єпископами всього світу. Також царгородські патріярхи, від яких ця частина Руси святу віру прийняла, цю зверхність столиці римської Петра Святого довго знали, їй підлягали і від неї благословення брали. Від неї то вони часто відступали, але назад з нею едналися і до послуху верталися і вкінці на Соборі Фльорентійському року Божого 1439 через патріярха Йосифа й царгородського цісаря Івана Палеолога цілковито вернулася до цього послуху, вірючи, що Папа Римський є батьком, учителем, заступником цілого християнства і правним наслідником св. Петра. На цьому Фльорентійському Соборі був також наш київський і цілої Руси митрополит Исидор, який довершив справу з'єднання царгородського патріярхату й усіх Церков, що до нього належать, і утвердив ці руські країни в слухняності й підчиненню римській Церкві . . . Коли від цього церковного з'єдинення царгородські патріярхи відпали і за свій гріх відступства й зірвання церковної єдності під поганську, турецьку владу упали, з тим прийшло багато блудів і лихих вчинків і занехання правного надзору цих руських країн і багато гидкого святотатства. В наслідок цього поширилися ересі, які заволоділи майже всією Руссю, спустошили церкви й підкопали славу Божу. Ми не хочемо бути учасниками такого великого гріха й поганської неволі царгородських патріярхів, яка в наслідок того прийшла, й помагати їм у відступництві та зірванні церковної єдності. І щоб здержати нищення церков та погибіль людських душ в наслідок ересей, які тепер виникли, й щоб усунути небезпеку, яка загрожує нашому спасенню і відданого нам Богом стада, минулого року ми вислали до Святішого Отця Климентія VIII., Папи Римського, наших достойних послів, єпископів у Христі, Іпатія Потія, прототронія Єпископа Володимирського й Берестейського і Кирила Терлецького, Екзарха, Єпископа Луцького й Острозького . . . прохаючи, щоб нас під свій послух як найвищий Пастир Церкви Вселенської, Католицької прийняв і від зверхности патріярхів царгородських визволив і розгрішив, зберігаючи за нами обряди й церемонії Церков Східних грецьких і руських, ніякої зміни в церквах наших не роблячи, тільки згідно з традицією святих Отців грецьких на віки залишаючи. Папа вчинив це й у доказ цього свої привілеї й письма післав, наказуючи, щоб ми на синод зібралися, визнання св. віри зробили й послух Столиці Римській Петра Святого, Климентієві VIII. і його наслідникам віддали. І це ми сьогодні на цьому

Заголовні фігурні букви з Постної Тріоди з 1627 р. Київ

синоді зробили, що стверджують листи наші з підписом власних рук наших і печатками нашими”...

“Дан яко вишей наменено с подписом рук наших власних:

Михайло Рогоза, волею Божою Архиепископ Митрополит Киевский, Кгалича і всея Руси, рукою власною;

Іпатей Потей, Божою Милостю Епископ Владика Володимерский, Берестейский, рукою власною;

Григорій Гермоген, Архиепископ Полоцкий, Владика Витебский, Мстиславский, рукою власною;

Кирил Терлецкий, Божою Милостю Ексарх, Епископ Владика Луцкий і Острозский, власною рукою;

Деонисий Збируйский, Божою Милостю Епископ Владика Холмский і Белзкий, рукою власною;

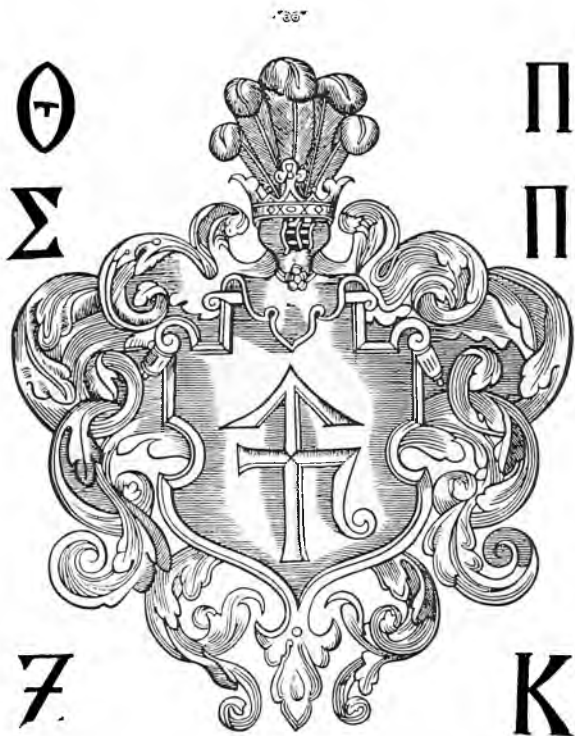
Йона Гоголь, Божою Милостю Епископ Пинский і Туровский, Архимандрит Кобринский, власною рукою;

Богдан Ліщинский, Архимандрит Браславский і Городенский, рукою власною;

Гедеон Бролицкий, Архимандрит Лявришовский, рукою власною;

Пайсей, Архимандрит Мінский, рукою власною”.

Після відчитання цього акту на знак єдності й рівноправності грецької і латинської Церков усі пішли з церкви св. Миколая до латинської церкви Пречистої Діви Марії, де латинські єпископи відспівали гімн подяки “Тебе Бога хвалим”. На дальшій сесії проголошено синодальний засуд: позбавлено єпископського достоїнства Гедеона Балабана й Михайла Копистинського і вслід за тим виклято з церковної єдності Никифора й усіх членів зборища, тобто протисиноду. Присуд цей подано до відома відступникам. Тоді на зборищі проголошено протест: “Ми, сенатори, достойники, урядовці й лицарі, а також духовні

Герб Федора Проскури. З „Евангелія Учительного“ з 1637 р.

релігії грецької, сини Східньої Церкви, зібрані на синоді в Бересті, довідалися нині й то від Вп. Панів післаних на цей синод Його Королівським Величеством, що Ви підписали якусь угоду між Грецькою і Римською Церквою разом із митрополитом і кількома владиками, відступниками Грецької Церкви. Їх вже вчорашнього дня за цей проступок усунено з уряду й правом духовним позбавлено всіх достоїнств, бо робили це без нашого відома, проти нашої волі й усякої справедливости. Тому ми, противимося цьому й усім особам і їх вчинки вважаємо несправедливими. Постановляємо отже не лише за ними не йти, але навіть при по-

мочі Божій всіма силами проти цього боротися. За це будемо всіма силами підпирати й спомагати своє рішення і про це будемо просити Його Королівське Величество. Цей наш спротив посилаємо до берестейського города, щоб його вписали в тамошні книги. Писано в Бересті, дня 9. жовтня за старим календарем Р. Б. 1596”.

Викляті з Церкви члени зборища викляли знову всіх, що були на Синоді, та позбавили достоїнств митрополита й усіх владик. Це повідомлення на письмі приніс митрополитові Михайлові архимандрит Никифор Тур. Коли ж митрополит Михайло це письмо прочитав, завважив, що на ньому немає ні одного підпису. У відповідь архимандрит Тур за-явив, що він сповняє тільки доручення синоду.

Зборище вислало до короля депутацію, домагаючися, щоб він усунув з урядів митрополита й усіх єпископів, князь Острозький порозсилав відозви до соймаків українських і литовських земель, щоб усі протестували проти унії і Никифор 11. жовтня проголосив відозву до духовенства й вірних, закликаючи їх в імені патріярха, щоб не піддавалися

„Межигірська Божа Мати“ з XVII. ст. Межигірський монастир

виклятому митрополитові-“відступникові” й таким же єпископам, а вибрали собі нових єпископів і нового митрополита.

Король, маючи докази, що Никифор турецький шпигун, велів його ув'язнити. За порукою князя Острозького щойно чергового року 1597 судив Никифора варшавський сойм і, не зважаючи на оборону князя Острозького, засуджено його на тюрму, де він і помер (у мальборському замку).

Таким чином у Бересті було два синоди, чи докладніше кажучи, синод і зборище. Справа унії, вирішена владиками і завершена папою, в устрою Католицької Церкви уже була закінчена. Собор давав їй тільки зверхню публичну форму. Вона була вирішена раз назавжди єдиною владою, яка мала до цього право, єпископатом, і щонебудь змінити, добавляти чи перероблювати не мав права ніхто, ні миряни, ні влада. А зборище, чи як дехто вживає слова, протисинод, було собі звичайними сходинами людей. Вів зборище світський чоловік, кн. Острозький, кинув клятву протосінкел Никифор, який, як уже незабаром виявилось, був ошуканцем, отже навіть із православного канонічного становища берестейський православний собор не був правосильний. А що найважливіше: для якоїнебудь кари над владиками не було ніякої причини: владики, признаючись до єдності з Римською Церквою, не виступили зі свого “грецького закону” (обряду), не змінили в нічому “грецької віри”.²²³

ВІДРОДЖЕННЯ ЦЕРКВИ

Розрив із царгородським патріярхатом і безпосередня злука Українсько-Білоруської Церкви з Апостольською Столицею оживила, хоч і в різних напрямках, одну й другу Українську Церкву і разом з тим виявила правдиве обличчя і Польської Католицької Церкви, і Московської Православної Церкви. Рівночасно з тим боротьба проти унії йшла двома шляхами — політичним і літературним.

Перший московський патріярх Йов (1589—1605) називає себе „патріярхом володимирським, московським, всеї Руси і всіх країв півночі“, знову ж патріярх Нікон (1652—1667) в 1656 р. не тільки проголошує себе вже “патріярхом Великої і Малої Росії”, але посилає свої накази в Литву, так наче б вона належала до його юрисдикції, іменує ігумена Марковського монастиря у Витебську своїм намісником на полоцьку й витебську єпархію для тамошніх неуніятів та закликає його при кожній нагоді приймати уніятів на лоно Православної Церкви.²²⁴

В перших роках міжукраїнської ворохобні Москва маскується, робить підлазки, одначе боїться, з уваги на Польщу, починати відкрито бій. Але вислужників московського православ'я по стороні українських православних чимало. Їхня діяльність, на жаль, досі ще не повністю

висвітлена, бо, звичайно, для польських істориків їхня роль нецікава, а московські історики стараються про них не згадувати. Руку в руку з московським патріярхатом ідуть східні патріярхи, які всіма силами намагаються підкорити Українську Православну Церкву московському православію.

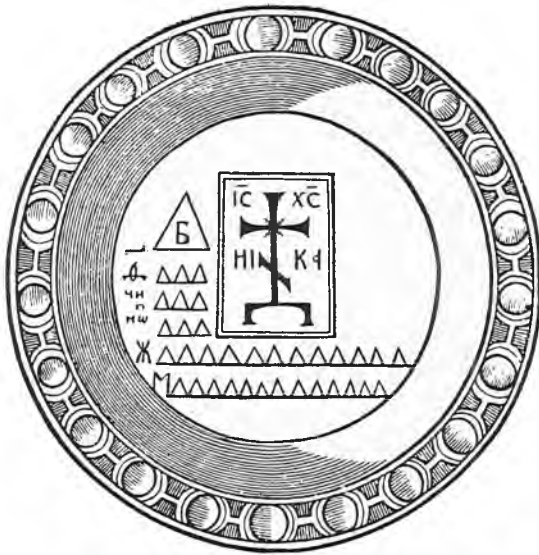
Польща, натомість, не маскувалася зовсім. Уже в довгому королівському універсалі з 15-го грудня 1596 року немає згадки про призначення уніятським єпископам сенаторської гідности, хоч тоді папа Климент VIII.

чотири рази звертався і до польського латинського клиру і до короля, щоб українсько-білоруським єпископам запевнити місце в сенаті. “Була це перша нещасна помилка польського уряду в справі унії” — пише польський історик.²²⁵ “Вину в тому складаємо не тільки на короля, але на гордість і зарозумілість польських єпископів, які легковажили руських єпископів, а частинно винуватимо також невіруючих сенаторів, які спротивилися признанню руським єпископам сенаторської гідности. Жигмонт III. з огляду на величезні труднощі не подав навіть внеску до розгляду сенатові в цій справі”. Але саме тому, що Українська Католицька Церква не зв’язалася з польським урядом, будучи далекою йому і такою ж переслідуваною і в такій же погорді, як українські миряни, як увесь нарід, вона “зробилася головним заборолом української народности проти польонізації” — пише історик Дмитро Дорошенко.²²⁶ “Це вона наділі й урятувала Галичину від національної смерти” — що більше, скажемо ми, вона врятувала гідність і ім’я Української Церкви.

Релігійна боротьба, що почалася з прийняттям унії, пробуджувала нові думки, але рівночасно підкопувала силу народу, полемічна література не будувала, але роз’ярювала пристрасті. “Небаром по берестейському Синоді виявився весь трагізм Української Уніятської Церкви” — пише один із німецьких істориків.²²⁷ Православні ненавиділи уніятів за їх зраду правовірности, а Римо-Католицька (польська) Церква не вважала їх за повноцінних братів, бо рішальною для неї була національна різниця між уніятськими Українцями та католицькими Поляками. Коли Поляки побачили, що Берестейська Унія не виправдала їхніх надій і що

Образок дискоса в Служебнику з 1620 р.

Образок дискаса в Службнику з 1653 р.

Українці не тільки не стали Поляками, але навіть не зробились кращими громадянами польської держави, вони втратили всякий інтерес до тієї унії. Вже на варшавському соймику 1607 р. вороженча впливових Поляків до унії явно виступила назверх. Польські національні кола з самого початку не мали до унії повного довір'я. Передусім це були деякі єпископи. Тільки рішуче ставлення Риму (унія Української Церкви оцінювалася в Римі високо) і страх перед московським патріархатом спонукали Поляків підтримувати унію.

Незабаром Поляки застосували свою тактику проти Православної Церкви також і до Уніятської Церкви: вони почали розхитувати її із середини. Уніятська Церква мала бути, як давніше Православна, тільки терпимою Церквою і переходною формою до повного злиття з Латинською Церквою, теж щодо обряду. Це признають і самі Поляки, як історик познанський єпископ-помічник Е. Ліковський, що в своєму творі про Берестейську Унію, виданому 1896 р., пише: "Це майже неймовірно, але автентичні свідoctва не залишають найменшого сумніву, що латинське духовенство замість того, щоб притягати до себе уніятів, їх тільки в дитячому засліпленні дратувало й принижувало". Водночас він дивується незвичайній життєвій силі, яку проявила Уніятська Церква наперекір усім переслідуванням, коли каже: "Дійсно не можна відмовити подиву й похвали цим героям віри, коли збагнути, що вони переходом до унії не тільки не здобули ніяких земних благ, а навпаки, ввійшли на тернистий шлях". Але це зрозуміння прийшло надто пізно, коли доля уніятських Українців уже більше не лежала в польських руках. А коли Поляки 1918 р. знов прийшли до влади, то виявилось, що вони з історії нічого не навчилися.

Першим наслідком унії було тісніше зближення протестантів і православних у Польщі. В 1599 р. кальвіністична і православна шляхта об'єдналася під проводом князів Острозького й Радивиля у Виленську Генеральну Конфедерацію, в якій Радивил заступав кальвіністичну і князь Острозький православну шляхту. Але православна шляхта без виразного дозволу царгородського патріарха не хотіла йти на ніяку

співпрацю з протестантами, навіть із такою заслуженою для Православної Церкви людиною, як кн. Острозький. Князь звернувся до царгородського патріярха, секретарем якого був Люкаріс, який теж симпатизував із кальвіністами. Але йому не пощастило найти в Царгороді прихильників протестантсько-православної унії і кн. Острозький відповіді не одержав. Таким чином із союзу обох віровизнань не вийшло нічого, а після смерті Радивиля й Острозького конфедерація перестала існувати.

Між тим, завдяки передусім кн. Острозькому, міжукраїнська ворохобня ставала все сильнішою. Уніяти в уяві юрби були латинниками, отже на них можна було безкарно мститися за надужиття й переслідування, що їх зазнавали від польських латинників православні. Уніяти були католики, а Польща змагала до винародовлення Українців, отже католики Українці були, в розумінні загалу,

якщо не тотожні з католиками Поляками, то їхніми союзниками. Тому й не диво, що помста юрби, ненависть загалу до польського католицизму за всі ці кривди й злочини, що їх в ім'я Католицької Церкви робила Польща, впала на католиків Українців. Це навіть було більш зручно і, що найважливіше, відбувалося майже безкарно. Коли, напр., кн. Острозький силою зайняв частину дібр луцько-острозького єпископства, то ніхто, включно з королем, навіть не писнув. А коли повстанчі загони Наливайка напали на посілости єпископа Терлецького, то ніхто його не взяв в оборону, бо ж це були суперечки Українців з Українцями. На тому користала тільки Польща.

Годі теж казати, що тільки православні Українці виступали проти уніятів. Не в меншій мірі Українці уніяти переслідували православних. Як українські католицькі, так і українські православні історичні джерела подають чимало фактів взаємного переслідування. Але сьогодні на всі ці факти треба дивитися критично, згідно з думкою неприхильного до Католицької Церкви українського історика Миколи Костома-

Чудотворна ікона Богоматері з 1621 року в українській католицькій церкві в Лежайську, на лівому березі Сяну, колишній повіт Ланьцут, Польща.

рова, бо тоді був звичай кривди, що їх зазнавали одні від одних, “прикрашувати реторичними зворотами”.²²⁸

Та, мабуть, більше жертв мають за собою Українці-католики: втоплення в Дніпрі в Києві архимандрита видубицького монастиря Антона Грековича, смерть еромонаха Будкевича в перемиській епархії, зарубаного сокирами під час Служби Божої, смерть шаргородського декана Матвія і врешті мученича смерть архієпископа Юсафата Кунцевича, згодом святого Католицької Вселенської Церкви, — все це факти, що їх годі заперечити. На основі свідоцтва єпископа Суші до половини XVIII. ст. згинуло мученичою смертю за унію не менше 100 священників.²²⁹

Становище православних Українців було краще, як становище Українців католиків, зовсім навпаки, як твердять деякі історики, мовляв, уніятських єпископів піддержував король, а патріярх, який був далеко, не міг узяти в оборону православних і тому православні опинилися ще в гіршому стані, як були раніш. Теоретично виглядало б це на правду, але в дійсності було саме навпаки. Хоч Апостольська Столиця старалася допомогти уніятам, її в більшості не слухав ні король, ні польський єпископат. Православні мали за собою кн. Острозького й усю протестантську шляхту, уніяти не мали дослівно нікого. А якою була “піддержка” короля для уніятів, доказом цього бунт краківського воеводи М. Зебжидовського (1553—1620) проти короля Жигмонта III. в 1606 р. Князь Острозький станув тоді з українською й волинською шляхтою по стороні бунтарів і, маючи за собою 60.000-ну армію, зажадав, “щоб король привернув до давнього стану грецьку Церкву, щоб усунув митрополита і владик підлеглих Римові й опорожнені бенєфіція віддав шляхті грецького обряду, що підлягала патріярхові й була вибрана на місці”.

Король на соймі 1607 р. проголосив конституцію, якою, що правда, не позбавив митрополита і єпископів їх престолів (це ж був би виступ проти Апостольської Столиці), але обіцяв, “що духовних гідностей і дібр не будемо роздавати інакше, як лише згідно з їх функціями і давнім звичаєм наших предків, т. є шляхті руського народу й чисто грецької релігії . . . також церковні братства грецької релігії залишаємо при правах і привілеях . . .”

Коли зважити, що вища українська шляхта майже вся була спольонована й такі випадки, як з князем Юрієм Чорторійським, який 8. січня 1608 р. в Сарнах (у луцькому повіті) заснував монастир св. Трійці і в фундаційному акті застеріг, що цей монастир на завжди “в подаванні і юрисдикції єпископа луцького релігії грецької, такого одначе, який би у з’єднанні з Римською Церквою щирій, правдивий, а не облудний був”,²³⁰ — такі випадки, повторюємо, можна було на пальцях однієї руки вилічити — тоді зможемо собі уявити “піддержку” короля, яку так визначають нез’єдинені історики, не кажучи вже, що консти-

туцією з 1607 р. король у повній силі піддержав ставропігіяльні братства, головні вогнища протиунійної ворохобні, які згідно з наданим їм правом не підлягали єпископам.

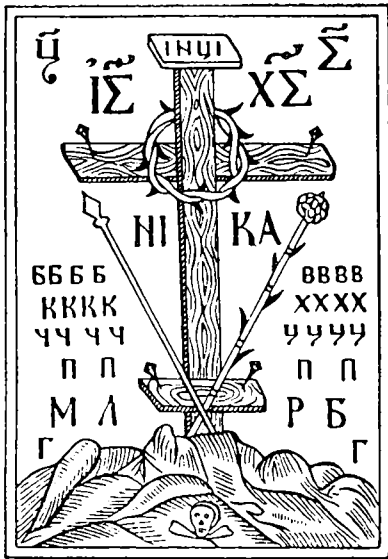
Звичайно, що силою свого становища найбільш зненавидженою особою був київський митрополит Михайло IV. Рогоза. І перша атака з православного боку пішла на нього. Коли митрополит зараз же після проголошення унії почав об'їжджати свою митрополію, всі братства в Слуцьку, Вильні, у Львові й навіть у маленькому Крехові, збунтувалися проти нього. В Слуцьку, коли митрополит переходив площею, зворохоблена юрба кинулася з камінням на нього й покалічила його. Коли б не вірні уніяти, які вибігли із своїх домів і оточили свого владика, юрба була б його укамінувала. Не повелося во-

Київський „Патерик“ з 1631 р.

рохобникам схопити в свої руки митрополита, то вони пішли на митрополічі добра. Маючи за собою авторитет і допомогу князя Острозького, шляхта кинулася на ці добра і збройно їх захопила, а решту загарили збунтовані духовні так, що, коли після смерті митрополита Михайла IV. (1599 р.) київським католицьким митрополитом став володимирський єпископ Іпатій Потій (1600 р.), він, як митрополит, не мав з чого жити. Справу поладнано в той спосіб, що митрополитові Іпатієві залишено володимирське єпископство, (щоб мав з чого жити), й щойно 13 років пізніше, 1613 р., після смерті митрополита Іпатія, володимирсько-берестейським єпископом стає Йоаким (Ілля) Мороховський (1613—1631), видатний діяч, полеміст і письменник.

З приходом на київський митрополічий престол володимирсько-берестейського єпископа Іпатія Потія (1600—1613), який своєю широ-

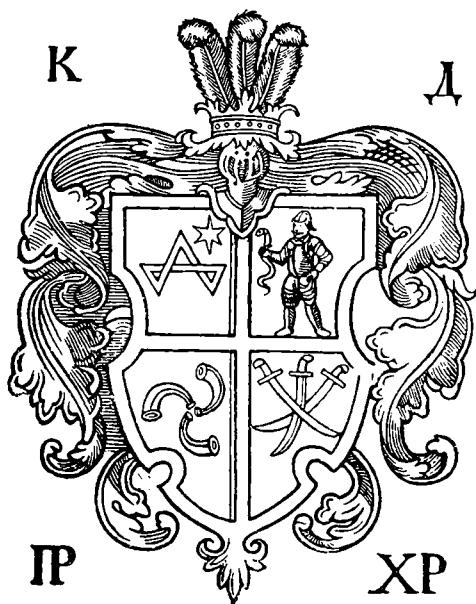

Заставка з „Антологіону“, Київ 1619

кою діяльністю, що охоплювала дослівно всі ділянки життя, придбав в історії Української Церкви почесне ім'я “батька унії”, Українська Католицька Церква стає на новий шлях. Високоосвічений, нащадок магнатського роду, талановитий проповідник, діяльний полеміст, митрополит Іпатій поклав собі за мету свого життя закріпити унію на українських землях. Стоячи на становищі, що все лихо в першу чергу має свій почин у недостачі освіти, він головну вагу кладе на цю справу, поширюючи освіту трьома шляхами: заснуванням шкіл, канонічними візитаціями й публіцистичними творами. В своєму осідку в Вільні засновує митрополит Іпатій католицьку колегію, католицьку школу засновує також у Бе-

ресті. Всі українські землі він об'їжджає, виголошуючи всюди проповіді в обороні унії. Видає цілу низку творів, у яких незвичайно вміло й з хистом доказує, що (вишукані ним у різних архівах і в більшості забуті) права та привілеї, надані Українській Церкві князями й королями, були надані Українській Католицькій Церкві, З'єдиненій Українській Церкві, а не нез'єдиненій, і православні до цього не мають ніяких прав. На основі тих же привілеїв і прав митрополит Іпатій стверджує, що Українська Церква добровільно ніколи не була нез'єдиненою, а тільки католицькою і таким чином Берестейська Унія є тільки видимим виявом і закінченням невидимої, постійної духової злуки Української Церкви з Апостольською Столицею впродовж цілого свого існування. Таке сміливе тоді — і сьогодні, як бачимо, історично правдиве — становище митрополита Іпатія викликає бурю негодування, включно із закидом йому фальшування архівних документів,²³¹ з боку православних, протестантів і... польського клиру. Але митрополит Іпатій має велику піддержку в Апостольській Столиці. Гарячий покровитель унії, папа Климент VIII., не тільки спеціальною грамотою “Significatum est nobis” (з 22. травня 1596 р.) проголошує екскомуніку кинену на українсько-білоруський єпископат царгородським патріархом недійсною, неіснуючою й без усяких наслідків тепер і на майбутнє, але безперервно пригадує королеві Жигмонтові, що він має опікуватися унією (як ця піддержка виглядала в дійсності, ми вже знаємо), і латинські єпископи таких міст як Вільно, Луцьк, Львів дістають часто папські листи із закликом допомагати митрополитові Іпатієві в його праці. Коли митро-

На Гѣрбѣ Бѣлгородныи ѿ мѣ Пнѣ Долматѣ.

Пятороу то зъ Свѣдомъ, вѣ то Гѣрбѣ ѣ знакѣ
 Жѣ цнѣ Долматѣ шныи ѿ вѣ змѣсѣ патерѣко:
 Рыцери зъ шкѣмъ мѣдѣю Сувѣкоѣ ѣ счѣлоспѣи
 Шаганъ, цнѣотъ вѣглолокии ѿ ѿ вѣрѣкѣ цѣлѣспѣи.

Тѣрѣмъ знѣтѣчъ Надѣи, которѣмъ кохѣнѣмъ
 Чтѣнаѣ ѣ жнѣотѣчѣ, а вѣ смѣтѣи шздѣснѣи надѣи
 Вѣ твоѣи прѣто Консѣгатѣи дозѣспѣи конѣцѣ
 Тѣю вѣлѣтѣи мѣѣи ѿ нѣскѣ до вѣчѣности Гонѣцѣ

Герб родини Дольматів з „Діяній Апостольських“ з 1624 р.

полит Іпатій заснував католицьку колегію у Вильні й назначив ученого Петра Федоровича учителем в колегії, якою кермував помічник митрополита Іпатія, а згодом київський митрополит Йосиф Рутський, папа Климент VIII., знаючи, в яких матеріальних обставинах знаходиться київський митрополит, листом з 9. вересня 1600 р. доручає латинському виленському єпископові Венедиктові Войні матеріально допомогти цій колегії. З приводу ж канонічної візитації митрополита Іпатія у Львові 1604 р. папа цього ж року (20. березня) висилає письмо до латинського архієпископа львівського Яна Деметера, в якому пригадує йому, що на його совісті лежить те, що велика частина львівських Українців тільки зі страху не об'єднується. Уже з цих папських листів до польських латинських єпископів можна бачити, що митрополит Іпатій вірно й справедливо інформував Апостольську Столицю.²³²

Коли папа Климент VIII. помер (березень 1605 р.), його наслідник Павло V. (безпосереднім наслідником на папському престолі був папа

Із книги „Пречистїї Акафісти всесидмічній“. Київ, 1677 р.

Лев XI., який одначе володів тільки 26 днів) частими письмами (11. грудня 1605, квітень 1606, січень 1608) підбадьорює митрополита до зусиль, намагаючись у всьому йому допомогти. В інструкції папи Павла V. для новоназначеного нунція в Польщі Л. Руїні (1612—1614) читаємо: “Крім еретиків є в Польщі схизматики, які ненавидять католиків й особливо уніятів . . . Zobov’язуємо отже вас допомагати в усьому уніятм, бо папі дуже залежить на унії, він сподівається, що в наслідок поширення її (унії) також і інші схизматики прийдуть до церковної єдності . . . Тому папа кілька разів просив короля, щоб цей дав місце в сенаті київському митрополитові . . .”

Апостольська Столиця усвідомила собі призначення, місію Української Церкви, немов у доказ слів Ісусовця Антона Поссевіна (1533—1611), який писав до папи Григора XIII. (1572—1585), що московських еретиків можна навернути тільки тоді, коли світлом правдивої віри буде освічений Київ.²³³

Але всі ці інструкції, письма й прохання Апостольської Столиці до польського короля і польського клиру не мали ніякого успіху. Зараз по вступленні митрополита Іпатія 1600 р. на митрополичий престол, нез’єдинені обвинувачують у соймі, що він та інші єпископи латинізують грецький обряд і таким чином калічать і занечищують грецьку віру. Хоч це не була правда, але для загалу вистачало кинути таке обвинувачення, щоб знеохотити до унії навіть і її прихильників. Доноси в цій справі йшли не тільки до польського сойму, але завдяки могутньому князеві Острозькому дійшли аж до Апостольської Столиці, так що згодом аж папа Павло V. (1605—1621) виправдав повністю митрополита Іпатія. Коли ж 1607 р. появилася відома конституція короля Жигмонта III., духовенство Вільна виповіло 1608 р. послух митрополитові Іпатієві і стало з виленським ставропігійським братством проти нього. На чолі зворохоблених стояв декан-протопіп Вартоломей Зашківський і архимандрит монастиря св. Трійці, якого митрополит Іпатій недавно був

Мініатюра ікони Куп'ятницької Богородиці з „Парергона“ з 1638 р.

назначив, Самуїл Сінчило. Всі виленські церкви замкнено перед митрополитом, так, що він міг служити Службу Божу тільки в катедрі.

Але всі ці спротиви, замість знеохотити митрополита Іпатія, додавали йому ще більш енергії, сталили ще більш його завзяття. Він не покидає думки привернути до унії непримиримого ворога її і свого, колишнього доброго приятеля Острозького. В довгому, щирому листі до кн. Острозького (ще 3. червня 1598) митрополит Іпатій, вираховуючи всі користі унії, просить кн. Острозького, щоб він, якщо на його думку унії щось бракує, звернувся сам до папи Климента VIII., який дуже його цінить. І справді, хоч кн. Острозький митрополитові Іпатієві не відписав, звернувся листом до папи, кажучи, що він бажає унії, але тільки за

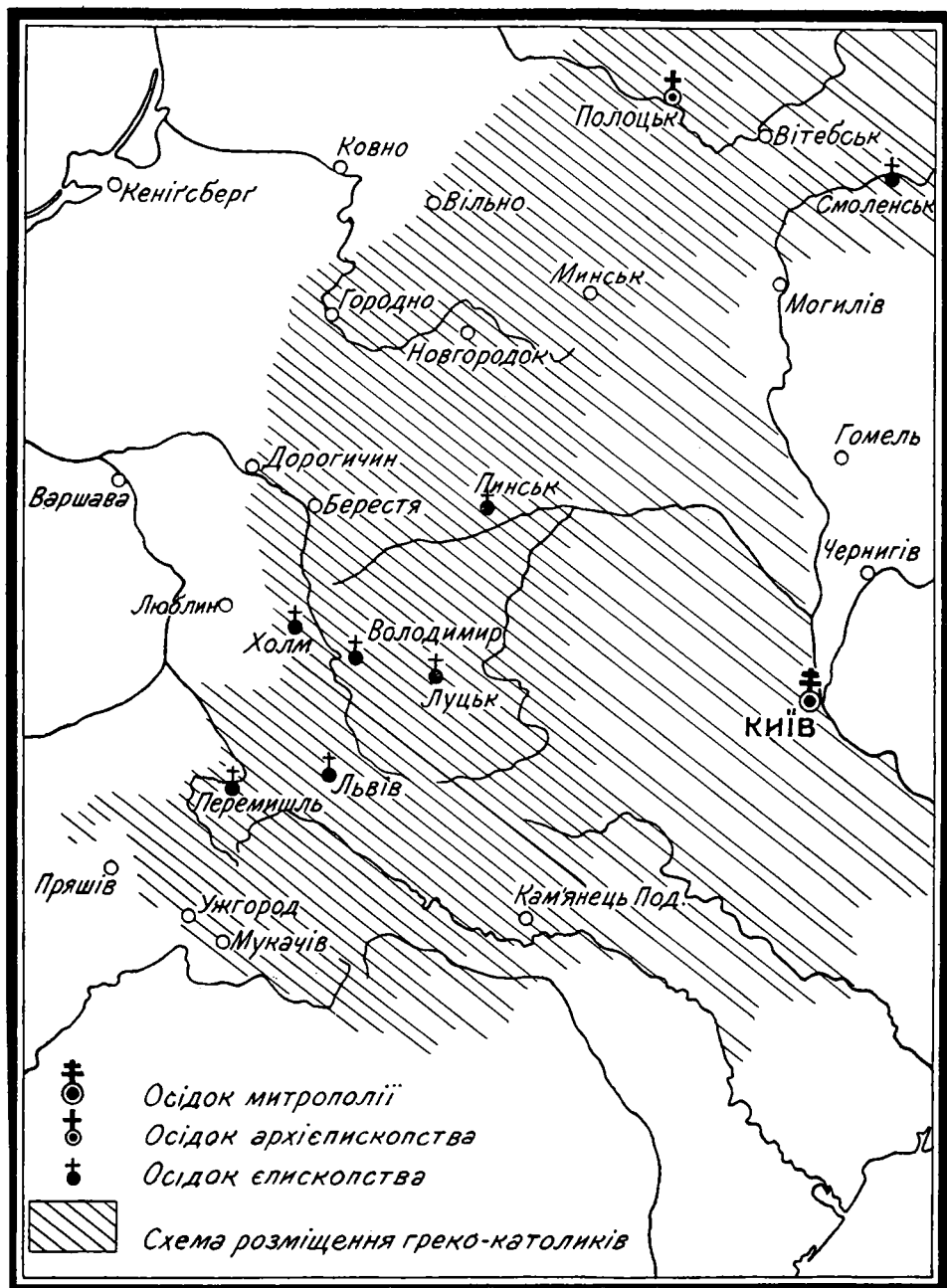
згодою усіх патріархів. Папа відписав кн. Острозькому спокійного річєвого листа (15. січня 1605), в якому доказує, що унія не є нічим новим, її обговорювано, вирішувано кілька разів і врешті вона стала фактом на Фльорентійському Соборі, де запевнено недоторкальність обряду Східної Церкви і зрівняно в гідности обидві Церкви. На цього листа папи князь не відповів.

Князь Острозький прожив понад 80 років і помер 21. березня 1608 року в своєму замку в Острозі, не досягнувши своєї цілі: унії не знищив. А на його очах рід його спольщився і занепав.²³⁴

В палкій полеміці за й проти унії визначились по стороні православних Іван Вишенський, Мартин Броневський (Христофор Філалет) і Мелетій Смотрицький (що згодом став католиком). З боку уніятів найсильнішим полемістом (побіч польського Єзуїта Петра Скарги) був митрополит Іпатій.

Дорівняти в полеміці митрополитові Іпатієві міг тільки Мелетій Смотрицький, бо Іван Вишенський, хоч і дуже сильний поривом свого безпосереднього почування, все був цілком нереальний. Аскет Атонського монастиря відійшов від життя і воно залишило його позаду. Він радить, щоб православні перед вибором “пастиря узаконили собі піст, бдіння й молитву” та коли Бог “об’явить” їм пастиря, предложили королеві до затвердження. А як король не хоче? Тоді він “оглухне й оніміє” — пророкує Вишенський, — бо він “поставлений для справедливости”, а не “фольгувати прелести своєї віри”. І Вишенський впевняє “толко ви к Богу істиною ся обратіте, все тоє вам чудотворне устроїт”. Вишенський перестерігає земляків перед грецькою і латинською світовою мудрістю і радить краще вивчити Часослов, Псалтир, Октоїх, Апостола і Євангеліє, ніж читати Арістотеля чи Плятона... “Краще ані аз-а (а) не знати, тільки щоб до Христа дотиснутися”. Справедливо пише Дмитро Дорошенко, що “якби ідеї Вишенського запанували серед українського суспільства, то це був би може кінець для української народности”.²³⁵

Не диво тому, що Вишенський, хоч і яким гарячим чуттям пронизував свої твори, не зміг дорівняти такому високоосвіченому на той час, як митрополит Іпатій. У ворожому таборі постановлено вбити митрополита. Хто крився за тим пляном, невідомо, здогадно Москва. Якщо брати до уваги перший атентат на митрополита Михайла IV., другий на митрополита Іпатія і врешті третій, який закінчився смертю архієпископа Йосафата Кунцевича, де вже сміло можемо встановити участь православної Москви, то можна догадуватися, що спричинник атентату на митрополита Іпатія, лавник виленського магістрату Іван Тупека, був теж знаряддям московського православія. Атентат був епілогом процесу, що його почав архимандрит Сінчило проти митрополита Іпатія за те, мовляв, що митрополит передав церкву св. Трійці у Вильні Єзуї-

Українська Католицька Церква в XVII. ст.

там. Це була неправда, але литовський трибунал, згідно із заявами представлених свідків, присудив усім уніятм виселитись із Вільна. Митрополит вніс відклик і королівським декретом присуд литовського трибуналу уневажнено 8. липня 1609 р. І коли 11. липня, три дні пізніше, митрополит у товаристві свого помічника, Василянина о. Йосифа Рутського, йшов до церкви св. Тройці, приступив до них Тупека й, вихопивши схований під плащем меч, хотів ним вдарити митрополита в голову. Митрополит заслонився правою рукою, рятуючись у цей спосіб від смерти, але удар меча був такий сильний, що відрізав йому два пальці у руки, перетяв золотий митрополичий ланцюх, рясу й сорочку. Залитий кровю 70-літній старець упав зомлілий на землю. Прохожі збіглися і занесли раненого до поблизького дому і відрізані пальці митрополита Йосиф Рутський заніс до церкви св. Трійці й поклав на престіл як першу жертву проллятої крови за злуку Української Церкви з Апостольською Столицею. А згодом митрополит Іпатій велів вмурувати в стіну цієї церкви срібну таблицю зі словами псалму Давида "очистив мене Господь і смерті не передав мене".²³⁶

Акція митрополита Іпатія для закріплення унії серед української шляхти принесла уже незабаром овочі. Ще як володимирсько-берестейський єпископ з'єднав митрополит Іпатій (1598 р.) для унії князя Станислава Радивиля, князя Юрія Чорторийського та інших. А 13. травня 1603 р. 59 родів волинської шляхти склало перед королем заяву прийняття унії. Ця подія насторошила в першу чергу польський клир і польські чернечі Чини, які побачили, що унія, співтворцем якої ідеї був Ісусовець Скарга, своїм вістрям звертається проти них, спинюючи польонізаційний похід Латинської Церкви. Польський клир в унію не вірив, ненавиділа її Москва, яка боялася з'єднання Українців з Римом, знаючи, що це загибель для московського православ'я. В унію вірила Апостольська Столиця й українські владики. І ця віра перемогла.

Але "батькові унії", митрополитові Іпатієві, Господь заощадив бачити бій Української Католицької Церкви на два fronti. В червні 1611 року митрополит Іпатій висвячує о. Йосифа Рутського своїм єпископом-помічником, надаючи йому титул галицького єпископа (1607 р. помер львівський єпископ Гедеон), а рік пізніше 1612 р. передає йому правління митрополії. В 1613 р. в 72-ому році життя вмирає митрополит Іпатій і митрополитом київським і галицьким стає чернець Василянин Йосиф Рутський, один із велетнів Української Католицької Церкви.

Митрополит Йосиф IV., у світському житті Іван, родився коло 1573 року в селі Рута, недалеко Новгородку на Білій Русі.²³⁷ Батько Фелікс Велямин походив з Московщини, втік він перед переслідуваннями царя Івана Лютото до Польщі й осів на хуторі Рута. З цього часу рід Веляминів додав собі друге прізвище Рутський. Батько Івана разом з дружиною покинули були православну віру й прийняли кальвінізм, який тоді

був дуже поширений серед української і білоруської шляхти. Найстаршого сина Івана охрещено однак в східньому обряді. Вихований спершу на дворі княгині Заславської, потім князя Константина Острозького, куди свого талановитого сина Івана по скінченні наук у Вільні післали батьки, прислухувався Рутський релігійним дискусіям, (а був це час, коли князь Острозький симпатизував з унією) і вирішив прийняти католицизм. Після смерти батька виїхав 1590 р. Іван на студію до Праги й тут у єзуїтському монастирі приймає католицизм. Пізніше переїздить на

Київський католицький митрополит Йосиф Велямин Рутський
(1614—1637)

університет до Вюрцбургу, де одержує ступінь доктора філософії. Але мати, довідавшись, що син прийняв католицьку віру, здержала йому допомогу й завізвала домів. Рутський не вертається домів і, маючи поручаючі листи від знайомого Ісусовця з Вюрцбургу, о. Бокси, іде пішки до Риму, щоб у Вічному Місті вчитись богословія.

Завдяки поручаючим листам о. Бокси, Рутський дістає місце стипендія грецької колегії св. Атанасія. Колегію цю заснував папа Григор XIII. (1572—1585) для місіонарів грецького обряду, щоб могли працювати серед нез'єдинених, наverting їх до Католицької Церкви. Вихованці колегії мусили бути (або прийняти) східнього обряду і навіть присягали, що цього обряду не змінять аж до смерти. Рутський за ніяку ціну не хотів повернутися до обряду предків і коли врешті по чотирьох

Б
Л
М
Д
К

Герб Б. Стеткевича з „Учительного Євангелія“ з 1637 р.

роках студій треба було рішитись, Рутський вирішив не складати присяги і стати латинським священиком. Але Боже Провидіння рішило інакше. Саме в той час прибув до Риму протектор Рутського о. Бокса, який був переконаний, що Рутський може багато більше зробити для Божої слави в грецькому обряді, як у латинському. Але навіть о. Бокса не переконав Рутського. Тоді о. Бокса вирішив порадитись папи на спеціальній аудієнції. О. Бокса представив Климентові VIII. сумний стан Церкви на Україні й Білорусі та поручив йому Рутського, як одного з тих, які б могли зробити багато добра на тих землях, коли б тільки можна було його намовити прийняти грецький обряд. Рутський зразу ж відмовився, заявляючи, що він цього обряду не знає і не любить і тому не прийме. Але папа не прийняв цього оправдання. Великий борець за

Христові слова “хай буде одно стадо й один пастир” папа Климент VIII., знаючи, які великі труднощі мусить перемогти Українська Церква, недавно з'єднана з Римом, і бачучи, що може при своїх здібностях і освіті зробити для неї Рутський, велів Рутському змінити обряд: „Хочемо, щоб ти прийняв грецький обряд — були слова папи. — Нашим бажанням є, щоб ти склав присягу, що витриваєш в ньому до смерті”.

Наказові папи Рутський не міг не повинуватися. З плачем вийшов він із папських кімнат і за кілька днів склав присягу, яку зберіг аж до смерті.

В 1603 р. після закінчення богословських наук Іван Велямин Рутський вертається до Вильна й тут звертається до митрополита Іпатія з проханням прийняти його до дієцезії і висвятити на священника. Але митрополит Іпатій не довіряв молодому укінченому богословові, який приїхав з Риму, й не хотів його висвятити. Він порадив йому виїхати з синами князя Радивиля за кордон як їх учитель і опікун. Причиною ж недовіря митрополита Іпатія було те, що він знав, як Рутський був прив'язаний до латинського обряду. Щоб не пошкодити великій справі унії, щоб не наразити новоз'єдиненої Української Церкви на закид латинщення, що його міг увести в грецький обряд вихованок Риму, митрополит Іпатій хотів заждати, аж поки Рутський дасть такі докази прив'язання до східнього обряду, що не буде сумніву в тому напрямі.

Недовір'я митрополита Іпатія дуже заболіло Рутського. Він починає робити в Римі заходи про звільнення від присяги, щоб знову вернутися до латинського обряду.

Живучи у Вильні, Рутський бачить, якою слабою є там унія. Загал громадянства, переважаюча частина духовенства зве унію народною зрадою, відступництвом, запроданістю Полякам. Поміж духовенством унія не має ні одного вченого, за винятком самого митрополита з незначною горсткою прихильників. Єдиний монастир, який приєднався до унії, св. Трійці у Вильні, був майже пустий. Більшістю жили в ньому світські люди, а кілька ченців, які там були, не мали ніяких правил.

Рутський тратить довір'я до унії, не маючи бажання прилучуватись до цієї малої горстки борців за святе діло. Рішає вернутися до латинського обряду. Між тим веде суворе, аскетичне життя, намову матері подружитися відкидає рішуче й кожного дня ходить на Богослуження до церкви при монастирі св. Трійці. Тут пізнає він молодого купецького помічника, який устроює священникам, побожного й покірного Івана Кунцевича, пізнішого полоцького архієпископа і святого Вселенської Католицької Церкви. Обидва заприятуються, бо хочуть вступити до монастиря служити Богові.

В цьому часі прибув до Вильна чернець Кармеліт Павло Симеон, якого папа вислав через Москву до Персії. Рутський познайомився з ним і як перекладчик їде з ним до Москви. З Москви вертається до Вильна

Портрет св. Йосафата Кунцевича
з його власноручним підписом

назад і в монастирі св. Трійці застає нового ченця Йосафата Кунцевича, про якого святість і покаяння говорило вже ціле місто.

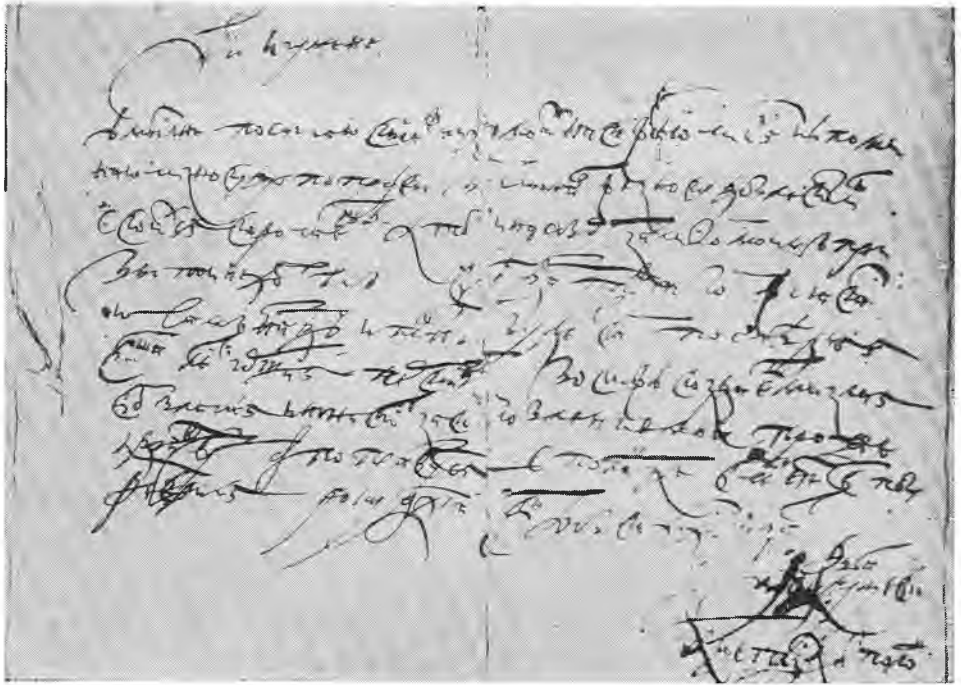
Але неохота до грецького обряду була така велика у Рутського, що він не відважується йти слідами Йосафата. Він рішає працювати для унії, хоче причинитися до віднови й зросту чернечого стану Грецької Церкви, але не як чернець грецького обряду. Він задумує вступити або до Ісусовців або до Кармелітів і як латинський чернець почати реформу Василянського Чину. Подає прохання до Апостольської Столиці, прирікаючи ціле життя працювати тільки для унії й Апостольська Столиця дозволяє йому вступити або до Чину Ісусовців або до Чину Кармелітів.

Але Боже Провидіння судило інакше.

Нерішений, ще до якого латинського Чину вступити, Рутський, перестає ходити на Богослуження

до церкви й ходить до костела ОО. Ісусовців. І тут, у неділю 30. серпня 1607 р., коли Рутський був у костелі ОО. Ісусовців, проповідь мав о. Фабрицій дуже побожний чернець. Після проповіді, сходячи з проповідниці нагло спинився і, звертаючися до приявних, сказав: "Дорогі браття! Запрошую вас на важливе торжество. Відомий вам пан Велямин-Рутський від сьогодні за тиждень вступить до Чину Василян у монастирі святої Трійці".

Ці слова були наче громом з ясного неба для Рутського: без його відома, без його волі, проголошується публично з проповідниці, що він має стати ченцем східнього обряду, під час коли він вже давно рішений і має дозвіл Апостольської Столиці вступити до латинського Чину. Обурений цим вчинком о. Фабриція, який публично його осмішив і виставив на глум, Рутський іде до ігумена на скаргу. Ігумен монастиря ОО. Ісусовців кличе о. Фабриція, щоб цей виправдався зі свого вчинку, цей одначе під присягою зізнає, що він не пригадає собі, щоб він такі слова сказав. Важко повірити, щоб о. Фабрицій, побожний і поважний чернець уживав такого підступу та й ще криво присягав на те, щоб Рут-

Автограф св. Йосафата

ського змусити вступити до Василіян, тим більше, що така чернеча сила, як Рутський, була побажана всюди, а головно в Чині Ісусовців, якому доручено працювати серед нез'єдинених. Знову ж цього роду підступ не тільки не заохотив би Рутського вступити до Василіян, але радше відстрашив би його від цього. Випадок цей залишився невияснений. Але Рутський добачив у цьому випадку волю Провидіння і в тиждень пізніше, 7. вересня 1607 р., вступає до монастиря св. Трійці у Вильні. Дня 8. листопада (ст. ст.), в день св. Михаїла, приймає чернечу рясу з рук митрополита Іпатія, змінюючи ім'я Іван на Йосиф. Чернечі обіти складає 1. січня 1608. і незабаром одержує св. Тайну священства.

І з цього часу Рутський посвятився виключно обороні грецького обряду й Української Церкви.

В монастирі знаходить Рутський щирога й відданого друга в праці — Йосафата Кунцевича. Обидва вони вирішують найперше привернути чернечу дисципліну й лад. За прикладом Йосафата й Йосифа до монастиря вступило кількох молодих людей, які зразу стають учнями обох святців. Рутський жертвує всю свою спадщину по батькові, щоб відновити монастир, який конечно потребував направи, так що незабаром відновлений і упорядкований монастир був приготований для нових лав борців за Католицьку Українську Церкву.

Після бунту архимандрита Сінчила, якого митрополит Іпатій позбавив гідности архимандрита й виключив із Церкви, архимандритом монастиря св. Трійці стає Рутський, який усеціло віддається улюбленій своїй ідеї, реформі чернечого життя. Але знеможений боєм і старістю митрополит Іпатій, прочуваючи свій близький кінець, почав оглядатися за наслідником і помічником. Кращого наслідника, як Рутський, годі було найти. Тому в червні 1611 р. назначує митрополит Іпатій архимандрита Рутського своїм єпископом-помічником із правом наслідства.

Іменування архимандрита Рутського єпископом із правом наслідства всі Українці католики прийняли з радістю, бо саме проти унії виступив своїм твором “Тренос”

Архиепископ Мелетій Смотрицький
(1578—1633)

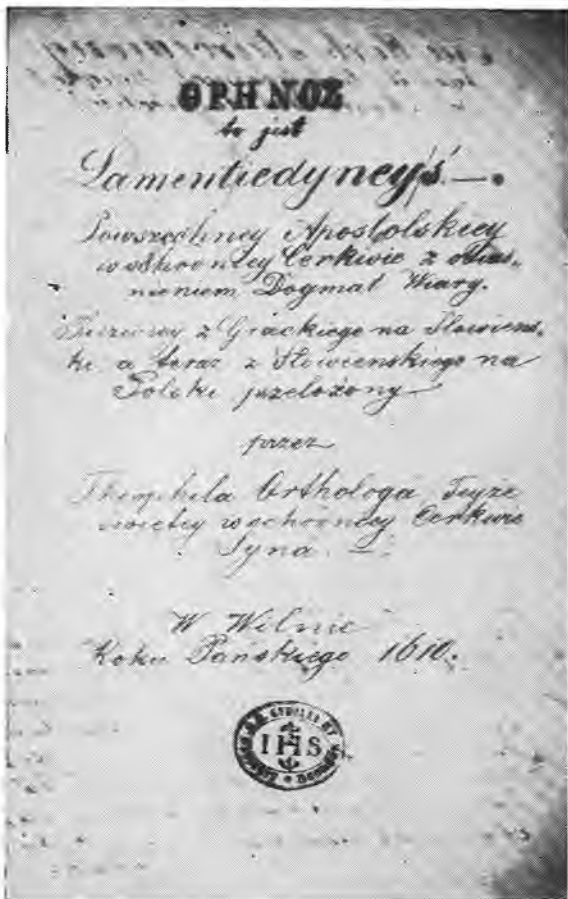
у 1610 р. під псевдонімом Теофіля Ортолога, Савло Української Католицької Церкви, який згодом став Павлом цієї ж Церкви, один із найбільш освічених людей, що їх мав табір нез'єдинених, Максим Мелетій Смотрицький.

Учитель у виленській братській школі Максим Смотрицький (1578-1633) виховувався в Острозькій Академії під проводом Кирила Люкаріса, згодом царгородського патріярха, де вчився філософії. Філософію студював у єзуїтській Академії у Вильні. В роках 1601 до 1607, як учитель і опікун молодих князів Соломерецьких їздив із ними в західню Европу й у Німеччині — відвідуючи Вроцлав, Ляйпціг, Нюрнберг, захопився лю-

теранством. В 1617 р. вступає до монастиря і як чернець Мелетій стає спершу архимандритом монастиря св. Духа у Вильні (православного) і потому православним полоцьким архиепископом. По повороті із західньої Европи 1607 р. осів він на постійне в Вильні де зараз же включається в бій братства проти унії. Першим його публичним виступом і є “Тренос”, що вийшов друком у 1610 р. у Вильні.

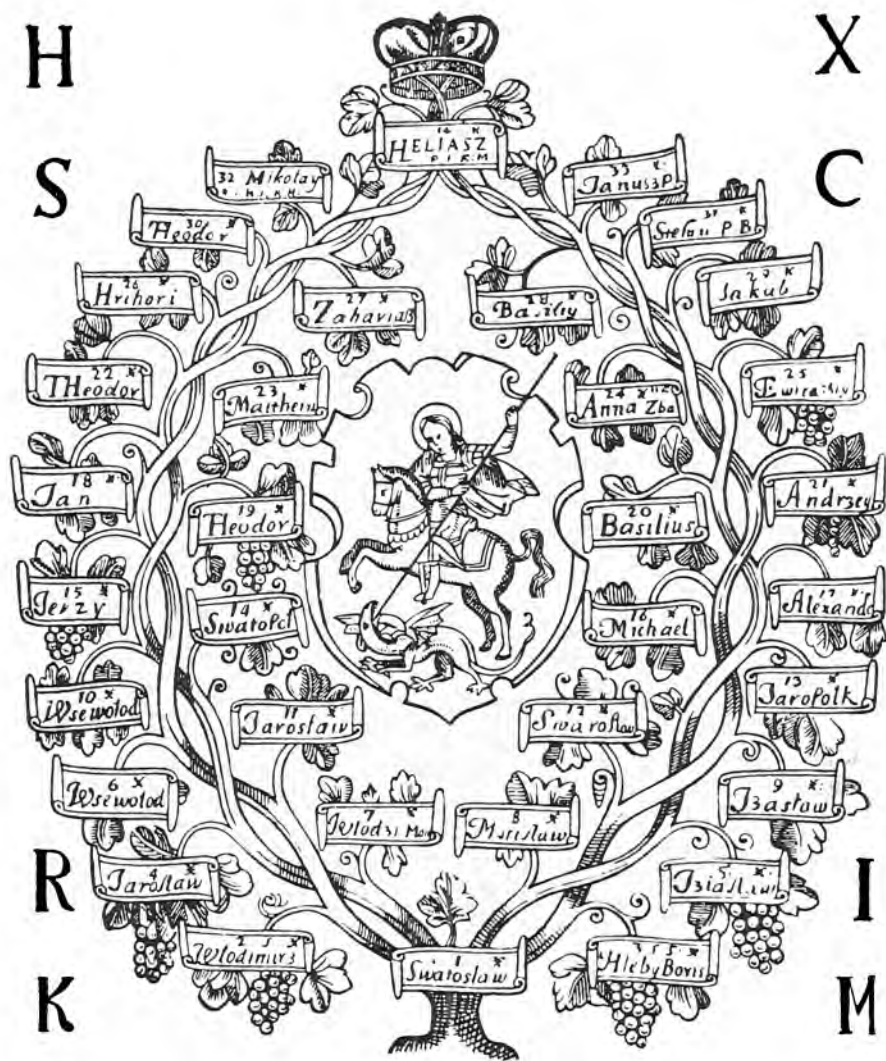
Написаний із величезним талантом, патетично-театральним стилем “Похоронний Плач” (Тренос) Смотрицького зробив величезне враження і на православних і на католиків. З таким чуттям, з таким поривом досі ще ніхто не виступив публично. Смотрицький дуже сильними словами й порівняннями описує упадок Православної Церкви, винародовлення української суспільности, занепад Латинської Церкви, але натомість

у догматичній частині плу-
тає кальвінізм із правосла-
вієм, протестантизм із ка-
толицизмом і зорієнтувати-
ся, де правда, не може. “Го-
ре мені бідній, горе нещас-
ній — плаче Православна
Церква в творі Смотриць-
кого — пограбованій, по-
збавленій усіх моїх маєтків,
обдертії із шат моїх на
прилюдну ганьбу мого тіла
й обтяженій не під силу тя-
гарами! Руки мої в кайда-
нах, ярмо на шиї, пута на
ногах, ланцюг на плечах,
над головою вогонь невга-
симий, й усіх боків крики,
страх, переслідування. Ко-
лись гарна й багата я зоги-
джена й убога! Колись була
я королевою любленою всім
світом, тепер усі гордять
і знущаються з мене. Все,
що живе — народи й усі
люди землі — приступить
і послухайте голосу мого.
Дізнайтеся, чим була я дав-
ніше й подивуйтеся... В

Заголовна сторінка твору Теофіля Ортолога (Меле-
тія Смотрицького) „Тренос“, Вільно, 1610 р.

як потоки котяться по моему обличчі й нема кому потішити мене — всі повтікали від мене, друзі ворогами стали: сини мої, позавидувавши гадючому роду, їдовитими жалами жалять мою утробу. О, єпископи, єпископи! Чи ж не досить ще цієї неоціненої втрати, яку я несу за вашим недбальством, таку величезну втрату в золоті й сріблі, в перлах і само-
цвітному камінню, в котрих я кількадесять літ тому пишалася, як най-
славніша королева, вдягнена отцем вашим. Де тепер цей безцінний камінь — карбункул, блискучий, як світильник, що носила я в короні своїй між перлами, як мале сонце між зорями — дім князів Острозьких, що світив над усі інші блиском світлости старої віри своєї? Де інші дорогі й також безцінні каміння тієї корони — славні доми руських князів — неоцінені сафіри, безцінні діаманти: княжата Слуцькі, Заславські, Зба-
разькі, Вишневецькі, Сангушки, Чорторійські, Пронські, Ружинські, Со-

Герб князів Четвертинських з родовідним деревом.
З „Тератургії“ А. Кальнофойського з 1638 р.

ломерецькі, Головчинські, Крошинські, Масальські, Горські, Соколинські, Лукомські, Пузини й інші незчисленні, які довго було б вичисляти зокрема. Де попри них і інші неоцінені мої клейноди? Розумію родовиті славні, великомисленні, сильні й давні доми по всім світі голосного доброю славою, могутністю і відвагою народу руського — Ходкевичі, Глібовичі, Кишки, Сапіги, Дорогостайські, Войни, Воловичі, Зеновичі, Паци, Халецькі, Тишкевичі, Корсаки, Хребтовичі, Тризни, Горностаї, Мишки, Гойські, Семашки, Гулевичі, Ярмолинські, Чолганські, Кали-

Раїна Могилянка, княгиня Вишневська († 1619 р.)

новські, Кирдеї, Загоровські, Мелешки, Боговитини, Павловичі, Сосновські, Скумини, Потії та інші“ . . .²³⁸

Характеристики поодиноких уніятських владик Смотрицький подає так, наче б кожного, який “зрадив” свою Церкву й пристав до унії (бо унії не називано зрадою у відношенню до царгородського патріярха, тільки “зрадою рідної Церкви”) Господь карав, бо (митрополит Рогоза)

“ще за життя ходив мов мертвий і серед розпучливих окликів помер наглою смертю”, “полоцького (владика Гермогена) справедливим Божим судом ще за життя, часто навіть при самій відправі Богослужби, на великий пострах для всіх там приявних злий дух сильно й страшно метав по церкві й зачатої Літургії не дав йому скінчити”. . . “Терлецький прикрасив себе чоловіковбивством, розпустою і іншими подібними чеснотами, про які знає цілий луцький повіт. . . (і за те він) поспішив (на той світ) за другими”. . .

Звичайно, що це були видумки, але подані вони були так переконливо й сильно, що робило воно сильне враження й — нажаль — ще досьогодні дехто вважає ці вигадки. . . історичною правдою.

При всій отже поетичній мові й глибині чуття, Смотрицький старався грати на найбільш низьких інстинктах людей і не диво, що православні виривали собі з рук “Тренос”, а дехто порівнював його до писань св. Івана Золотоустого.

Зараз же, ще таки цього самого року появляється відповідь Смотрицькому — твір Скарги “На Трени і Лямент Теофіля Ортольога до Русі Ірецького Набоженства Пшестрога”, а два роки пізніше відповідає Смотрицькому Ілля Мороховський (згодом єпископ володимирський) твором “Парегорія, альбо утулене ущипливего ляменту мнеманей Церкві свентей всходней змисьльонеґо Теофіля Ортольога”, в якому виказує догматичні помилки “Треносу” та згідно з історичними фактами представляє жалюгідний стан Православної Українсько-Білоруської Церкви під царгородськими патріярхами.

Твір Мороховського мав вплив на Смотрицького, бо Смотрицький належав до тих, що шукають правди, і “Парегорія” переконала його, що не все, що його вчили, було правдою. Він приходить до виленських уніятів і дискутує з ними. В цьому часі пише два твори “Палінодію” і “Про походження св. Духа” й рукописи цих творів дає перечитувати своїм знайомим ченцям неуніятам. Ті, побачивши, що він у своїх творах схиляється уже до унії, спалили рукописи й віддали його під опіку архимандрита Карповича, який і в 1617 р. постриг його в ченці. Ченцем Мелетій учить у братській школі латинської і слов'янської мов, видає словник і українську граматику. І щойно в 1621—1622 рр. починає знову літературно-публіцистичну діяльність.

Одначе “Тренос” мав ще й політичну сторінку. Московська “сму́та” захопила увагу польських політиків. Думали про приєднання до Польщі Московщини, та з цього погляду “Тренос” міг пошкодити славі “свободолюбивої” Польщі серед московських православних кол, головню тому, мовляв, що православіє переслідують у Польщі. “Тренос”, виданий під псевдонімом, нібито як переклад із грецького, міг вчинити багато шкоди. І, як тільки король дізнався, що вийшов такий твір, велів ув'язнити друкарів і книжку спалити. Ясно, що через те зросла ще

більше вартість “Треносу” і вслід за тим і протиунійні настрої, мовляв, король наказав це зробити в обороні унії.

Як єпископ-помічник, Рутський дуже добре бачив, що уніятам бракує добрих письменників - полемістів, усебічно освічених. Але в тому напрямі важко було тоді на Україні: не було ні шкіл, ні вчителів. З уваги на те єпископ Рутський рішає приміщувати молодих Василян у чужих школах, переговорює в цій справі з латинськими єпископами та управителями єзуїтських шкіл і йому щастить примістити по кількох богословів у різних школах.

Манастир Святої Трійці виповнюється все більше. З усіх сторін прибуває ідейна молодь, щоб посвятитися службі Божої й рідній Церкві. Свято-Троїцький манастир є уже за тісний. Розростається і жіночий Василянський Чин. Білоруський шляхтич Григор Тризна в містечку Битені, новгородського повіту, збудував для своєї дочки, що хотіла посвятитися чернечому життю, манастир. Там вона почала разом із кількома своїми товаришками вести чернече життя і свій манастир піддала під духовний провід виленських Василян. Битень був далеко від Вільна і Рутський переносить черниць із Битеня до Вільна, а манастир у Битеню Григор Тризна дарує Василянам. Першим ігуменом нового Василянського осідку назначує єпископ Рутський Йосафата Кунцевича. Вже незабаром (у 1616 р.) Йосафат придбав новий манастир із чудотворною іконою Божої Матері в Жировицях.

Дня 13. липня 1613 р. вмирає “батько унії” митрополит Іпатій Потій і 28. червня 1614 р. Апостольська Столиця (і король) затверджує єпископа-помічника Йосифа Велямиця Рутського київським і галицьким

Похвала на герб кн. Вишневецьких

Герб Йосифа Тризни з „Триоди Постної“ з 1648 р.

митрополитом, що ввійшов в історію Української Церкви як митрополит Йосиф IV.

Від початку XV. ст. столицею київської митрополії було Вильно або Новгородок. Митрополит Йосиф IV. зриває з цією старою традицією і рішає зробити столицею митрополії Київ і своєю катедральною церквою собор св. Софії, що його ще за кн. Ярослава Мудрого — як пригадав це усім митрополит Іпатій у своїх творах — посвятив у 1017 році папський легат митрополит Олексій. Тим своїм рішенням митрополит Йосиф IV. задумав

закріпити права українських католиків до київської митрополії. Справа була нелегка, бо ціла Київщина разом з Києвом була нез'єдинена і з'єдинених там у цьому часі майже не було. Але, хоч митрополит Йосиф IV. сподівався зневаг і навіть нападів, Київ зустрів свого митрополита, який прибув з ігуменом Йосафатом, прихильно. Майже без ніяких труднощів Йосиф IV. займає собор св. Софії, як свою катедральну церкву, бере в посідання Видубицький монастир у Києві, де зараз приміщує кількох Василян із Вильна, які починають місійну працю. До обслуги св. Софії приходять теж чотирьох Василян із Вильна. Війт Києва та ще кількох нез'єдинених священників, під впливом розмов із митрополитом Йосифом IV., приєднуються до унії й ігумен Йосафат безстрашно йде до осередку нез'єдинених — Києво-Печерської Лаври — й там на основі відповідних уступів церковних книг виказує, що тільки католицька віра є правдивою Христовою вірою. Києво-печерські ченці, які спершу зустріли його вороже, згодом не тільки слухають його з увагою й зацікавленням, але й з пошаною відводять його аж до воріт монастиря, не чинячи йому ніякої кривди, чи зневаги.

І щойно тепер віддається митрополит Йосиф IV. всеціло зміцненню унії всередині, щоб згодом мати можливість поширити її там, де вона не сягнула. Праця його йде чотирма напрямками: реформа Василянського Чину, освіта духовенства, боротьба з нез'єдиненими й оборона

Герб князів Корецьких з „Акафіста“ з 1625 р.

Руської Церкви перед латинізацією і душехватством польського духовенства.

Стан епархій,²³⁹ які входили в склад тодішньої київської митрополії, не був задовільний. Полоцьке архієпископство разом із злученими з ним єпископством витебським і мстиславським, засноване згодом між 1000—1100 рр., отже одно з найстарших, з уваги на сусідство з Москвою (півн.-східня і східня границя) ваготило більше до московського православ'я, як до католицизму, тобто унії. Поки архієпископом був Гермоген Хребтович, співучасник унії, унія приймалася, та

вже за його наслідника Гедеона Брільницького (1601—1618), який більш схилився до нез'єдинених, унія ніякого поступу не мала. Волинсько-берестейське єпископство, теж одно з найстарших на Україні (засноване коло 1090 р.), було в завідуванні митрополита Іпатія і щойно після смерті митрополита перейняв єпископський престол Йоаким Мороховський (1613—1631). Треба згадати, що митрополит Іпатій дуже дбав про своє єпископство: він відновив і зорганізував крилошанську капітулу у Володимирі, придбав для неї село Янів і т. ін. Ще може найкраще держалася луцько-острозька епархія. Єпископ Кирило Терлецький, один із найбільш енергійних, як знаємо, подвижників унії, мав найбільше неприємностей, бо в його епархії находився Острог, резиденція найбільшого ворога унії, князя Острозького, а біля нього провідники протиунійного руху, як Грек Никифор, кальвін Мартин Броневський, Філарет, Зизаній і інші. Здається, тому про цю епархію після підписання Унії немає звісток. Наслідником єпископа Кирила став Єремія Почаповський (1621—1636).

Турово-пинську епархію, про яку є вістка щойно з 1147 р. (єпископ Йоаким), очолював в унійні часи єпископ Леонтій Пельчицький. Він

Вид кїївського замку на Кїєвї. Рисунок з 1651 р.

уже в 1590 р. був прихильником унії і коли після його смерті (1595 р.) наступником його став архимандрит кобринського монастиря Йона Гоголь (1595—1602), теж уніят, унія ширилася там без перешкод. Після смерті єпископа Йони, митрополит Іпатій назначив єпископа Паісія Юникевича-Саховського (1602—1626). Спершу Турів був столицею турівської єпархії і щойно в XV. ст. турівські єпископи титулюють себе “єпископ Турова і Пинська”.

В холмсько-белзькій єпархії, теж одній із найстарших єпархій київської митрополії, бо згодом християнство тут уже було поширилося за часів св. Кирила і Методія, стан унії був мабуть найбільш задовільний. Вірні, які спершу належали до єпископа Володимира, згодом єпископа Угровська, щойно в XIII. ст. мали своє власне холмське єпископство й у латинсько-грецьких суперечках не брали участі. Єпархія ця належала до одних із найбільш побожних єпархій і могла похвалитися найкращими церквами й монастирями. В соборі Пречистої Діви в Холмі нахдився образ чудотворної Матері Божої, що його, як подає традиція, малював євангелист Лука, подібний до образу, що знаходиться в римській базиліці Санта Марія Маджоре. Чи й коли відпала холмсько-белзька єпархія від Апостольської Столиці, невідомо, але якщо навіть схизма там і поширилася, то на коротко й слабо, бо після Фльорентійської Унії холмсько-белзька єпархія була повністю католицька. Це стверджують королівські грамоти за єпископа Олексія князя Збаражського (1504), єпископа Йони Сосновського (1543) і врешті єпископа Захарія Іліяшевича (1567). За єп. Діонісія Збируйського (1586—1604), який, як знаємо, офіційно приступив до унії, нез’єдинених у холмсько-белзькій єпархії майже не було. Наслідник єпископа Діонісія, єпископ Арсеній Андреївський (1605—1619), воював завзято з тими нез’єдиненими, які вели пропаганду з сусідньої львівської єпархії.

Галицько-львівська і перемисько-самбірська єпархії були повністю нез’єдинені.

Після Макарія Тучапського галицько-львівським єпископом став Арсеній Балабан (1549—1568) і вже за нього почалася суперечка з львівським міщанським братством, яка дійшла до найвищого вершка за його наступника й сина Гедеона. Заходами Арсенія, польський король Жигмонт II. Август надав львівське єпископство синові Арсенія, Григорові (чернече ім’я Гедеон), який вступив на престол 1568 р. (єпископ Арсеній помер 1568 або 1569 р.). Цей учинок короля Жигмонта II. роз’явив латинського львівського архієпископа Станіслава Шльомовського, бо декретом короля Жигмонта I. з 1509 р. латинські архієпископи мали право вибирати кандидатів на українського єпископа й подавати їх королеві до затвердження. З уваги отже на цей декрет латинський архієпископ Станіслав назначив львівським єпископом Івана Лопатку Остацького, українського шляхтича зі Львова й, не узявши єпископом

Гедеона, подав Івана до затвердження королеві Жигмонтові II., покликуючись на королівську грамоту з 1509 р. Незалежно від затвердження єпископом Гедеона, король затвердив єпископом Івана. Латинський архієпископ Станіслав велів львівському старості не пустити єпископа Гедеона до єпископської палати. Єпископ Гедеон поселився в своєму родинному місті Стрятині й почав процес. Та поки процес скінчився, Остальовський помер, а зараз же за ним і архієпископ Шльомовський (1575 або 1576 р.) і Гедеон перейняв єпископську катедру.

Діяльність єпископа Гедеона незвичайно багата в процеси, суперечки й пригоди. Син знатного шляхетського роду галицької землі Корчак-Балабанів, був дитиною свого часу й у ньому ми можемо знайти всі ті прикмети, які були основними в тодішніх українських знатних родів. Гордий і непримиримий, якщо йде про рід та ім'я, хитрий і підступний, якщо треба для цього ж роду придбати славу чи маєтки, зручний і меткий, якщо треба було здобути собі чиясь ласку, безмілосердний і неуступчивий супроти ворогів і противників. Коли львівське міщанське братство стало ставропігіяльним, тобто виділеним з-під права єпископа, єпископ Гедеон перший виступив проти цього і перший зірвав із царгородським патріархом, перед тим роблячи відклики до всіх можливих урядів із королем включно. Незалежно від того єпископ Гедеон, з увагу на славу свого роду, загарбав монастир в Уневі, який належав до київського митрополита (Михайла Рогози) і назначив там архимандритом свого братанича Івана Балабана. Ченці збунтувалися проти такого насилля й архимандрита Івана прогнали (1599 р.) і попрохали для оборони їхньої і їхнього майна шляхтича Юрія Уляницького. Але Уляницький передав монастир з усіма ченцями Іванові. Іван частину ченців-бунтарів велів вивезти в невідоме й усе майно загарбав собі. Щоб з'єднати для боротьби проти унії хоч одного владика, князь Острозький

Старовинна панаяія з Софійського Собору в Києві

вмішався в спір єпископа Гедеона із ставропігійським братством і (1-го грудня) 1596 р. прийшло між обидвома сторонами до згоди, яка, що празда, не довго тривала (1598 р. знову суперечка починається наново), але, що найважніше, давала єпископові Гедеонові опіку й поміч могутнього князя. Більш як 20-літня суперечка єпископа Гедеона з львівським братством закінчилася 1603 р. угодою, в якій обидві сторони пішли на взаємні уступки.

Годі заперечити єпископові Гедеонові його заходів в освітньо-культурному напрямі. Він, між іншим, разом із братством купує задовжену друкарню від Івана Федоровича і видає низку богослужебних книг.

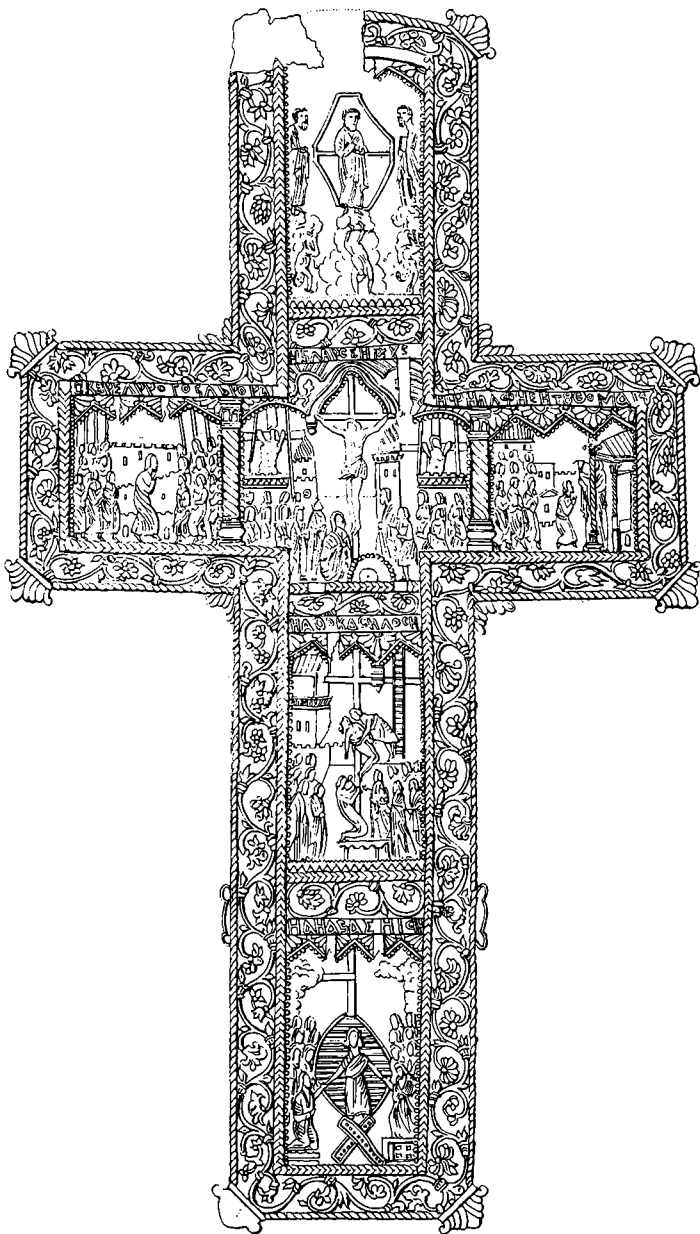
Помер єпископ Гедеон дня 16. січня 1607 р. в монастирі в Уневі, де і його похоронено. Його наступник Єремія Тисаровський (1608—1641) вступив на єпископський престол по завзятій боротьбі з кузином єпископа Гедеона, ігуменом монастиря в Уневі, Ісаїєю Балабаном, який уважався єпископом-помічником єпископа Гедеона, й після його смерті, бо вже 12. лютого, зайняв силою собор св. Юра і загарбав усі богослужебні книги, чаші та інші дорогоцінності. Але проти його наслідства запротестували і братство і духовенство й, хоч кн. Острозький звернувся до братства листом (з 1. III. 1607), щоб єпископом назначено Ісаїю Балабана, братство уже мало досить “балабанщини” й львівським єпископом став Єремія Тисаровський, якого висвятив (з уваги на те, що на Україні й Білорусі не було нез’єдиненого митрополита) сучавський митрополит. Проти цього запротестував київський католицький митрополит перед польською владою, але польська влада протест відкинула.

Зі смертю перемиського єпископа Михайла Копистинського 1610 року, який від унії відступив, на Україні не залишилося ні одного нез’єдиненого єпископа.

“І ЗЕНАВИДЯТЬ ВАС РАДИ ІМЕНИ МОГО” . . .

Унія стала зненавиджена й цю ненависть вороги намагалися не тільки використати, але й всіма силами піддержати; бо якщо б католицизм поширився по всій Україні, Україна була б неминуче втрачена, як для Москви, так і для Польщі.

Свідома цього була Польща, не менш, як Москва, яка в поміч нез’єдиненим посилала не тільки своїх вислужників ченців, але й — і це найважніше — гроші. Московський історик Н. М. Карамзін твердить, що митрополит Рогоза „лукавий і користололюбивий захотів ще в останне нашого золота й взяв завдатку “несколько” червінців, бо царі “не без хитрости” давали милостиню литовському духовенству, щоб вони підкріплювали (“питали”) в народі любов до своїх єдиновірних братів”.²⁴⁰ На що взяв митрополит Михайло “завдаток” і чи справді взяв “де-

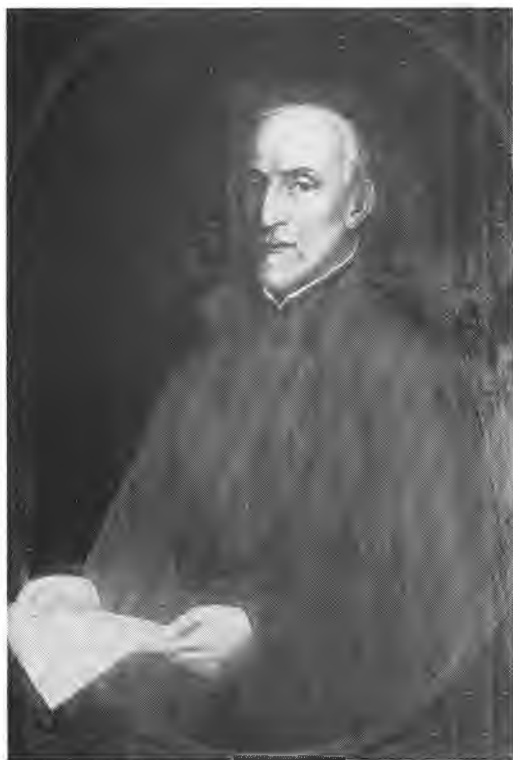
Хрест св. Макарія в Києво-Софійському Соборі

кілька” червінців, — невідомо, але що московські царі не жаліли цієї “милостині” нез’єдиненим не так задля поширювання “любви до своїх єдиновірних братів” як просто з метою, з уваги на “єдиновірне православіє”, покорення України, це відомо. Це врешті стверджує й той же Карамзін, коли пише, що завдяки православію “ми під час щасливого царювання Олексія легко (“столь”) придбали й звільнили (“приобрели”) Київ з Малороссією від насильства уніятів”.

Протиставитись як цим вислужникам московського православія, що за гроші Москви намагались “підкріплювати” любов до “опікуна православія”, царя, так і тим, що з переконання боронили православія, могло тільки свідоме українське чернецтво. Митрополит Йосиф IV. теж добре розумів, яке значення для Східньої взагалі й Українсько-білоруської Церкви зокрема має такий тоді занедбаний Чин ОО. Василян. З цього Чину в першу чергу виходив увесь єпископат Українсько-білоруської Церкви й тому митрополит Йосиф IV. знав, що хто зреформує Василянський Чин, той зреформує й українсько-білоруський єпископат і в слід за тим й адміністрацію Церкви. Про це він повідомив й Апостольську

Столицю, яка новому нунцієві Францові Сімонетті (1606—1611), що їхав до Польщі, поручає проєкт митрополита Йосифа IV. В слід за тим потреба реформи виявилася вже конечною, бо під впливом монастиря св. Трійці, який під кермою архимандрита Йосафата став відомий своєю святістю і суворим придержуванням чернечих правил, постали відновлені монастирі в Минську й Новгородку й нові монастирі в Битеню, Жировицях, Красноборі та Гродні. Кожний монастир жив своїм життям, не мав один з одним зв’язку й тому важко було мати нагляд над ними.

Митрополит Йосиф IV. задумує злучити всі монастирі в одну цілість під кермою одного генерального наставника, на зразок західніх Чинів. Цю централізацію починає він поволі здійснювати і в новозасно-

Генерал ОО. Ісусовців Клявдій Аквавів, реформатор шкільництва (1543—1615)

ваному битенському монастирі установає в 1616 р. новіціят. Не маючи відповідних сил, які б могли вести цей новіціят, просить генерала Чину Ісусівців о. Клявдія Аквавіву, щоб цей виделегував на якийсь час двох членів свого Чину, оо. Симеона Пруського й Андрея Конинського на провідників новоствореного новіціяту. Звичайно, покликання Ісусовців на реформу українського чернецтва це було — на думку православних-нез'єдинених — латинщення чернецтва Східньої Церкви й викликало ще більше негодування проти унії. Але вірючи, що діла будуть найкращими доказами цієї задуманої реформи, митрополит Йосиф IV. не звертає на це уваги, скликає генеральну капітулу всіх зреформованих монастирів до Рути під Новгородком, яка триває 6 днів, від 20. до 26. липня 1617 р., в якій беруть участь згадані Ісусовці як дорадники й тут затверджується новий устав ОО. Василян. Митрополит Йосиф IV., доказуючи, що старий устав уже не відповідає духові часу, головну увагу звертає на централізацію керівництва Чина: на чолі Чина став протоархимандрит, якого ченці вибирають на ціле життя, його затверджує митрополит і він є залежний від митрополита. Поодинокі архимандрити й ігумени вибрані до часу. Протоархимандрит мусів раз у рік або особисто або в заступстві відвідати всі монастирі. Генеральна капітула мала збиратися що 4 роки.

З уваги на те, що світське духовенство без вийнятку було одружене, а канони Східньої Церкви вимагають, щоб єпископи були безженні, єпископами могли бути тільки реформовані Василяни, а знову ж, щоб запобігти шкідливій амбіції, кожний чернець прирікає, що сам не буде дбати про єпископство. Спершу до цієї реформи приєдналося вісім монасти-

Єрусалимський патріарх Теофан (1608-1644)

ВЕЛИКОДНИИ ДІРЪ

Въ хѣ прииде въ мѣ Гданъ Оубъ къ вѣсѣнъ Платичкомъ Архімандриту Печерскомъ Киевскомъ, и прѣ: Писъ и дождю.
 дѣви моимъ Мавомъ. И вѣсѣмъ и мѣ Блгородимъ Писъ Призачиномъ Кайиномъ Сигѣ, ш едѣтно прииде прѣсѣти.

Покори Офѣровѣмъ

Крѣ Прытѣ
 Бѣт вѣдомы
 Жі прѣз нѣго

Прадѣниго
 Грѣха иже естѣмъ волными,
 Исхмъ се бо оженными,
 З шхланъ пила тмы вѣтнои,
 Сподобаны хвалы Нѣмои.

И чимъ спрѣви,
 Тожъ зогѣви
 Галио вѣомы

Правобѣными.
 Крѣ себѣ замѣгафтѣваны
 Квѣнтантинъ оказаны:
 Знѣ зѣнта зѣта мѣ оны ца

Нѣ поганы, ш Бга, дѣрѣ.
 Лѣ что пѣно,
 Нѣ даримо,
 Паитинцимъ

Шкв вѣрными.
 Крѣ тѣжъ загнѣе мадано
 Бо стобанвоить оузнано
 вѣ томъ домѣ. А нжъ крѣтѣ,
 оу ннѣхъ ібъ знѣки прѣстѣ.

Тѣ заь годнѣ,
 И прѣчѣтѣни
 бѣго носѣтѣ.

И нѣ зложѣтѣ.
 Нѣгды зѣвои зацны раме,
 докола и стѣанѣ вѣременѣ
 зѣптѣ жѣнтѣ еспрѣчѣтѣны
 Жітѣи ѣ тнѣшѣо лѣчѣтѣны:

Чѣкорозначныи,
 Кайиномъ зацныи,
 По ча свѣтѣныи,
 Опнсанныи.

Б

П

И

К

М

П

Прѣсѣтѣмъ Триндіана хѣ вѣскрѣпта днѣ
 Сѣ ішъ Валъ апъ Бѣсѣ, доколѣтнѣ шѣ вѣ: нѣ арѣчнѣ прѣцъ скѣрѣшнѣи конѣ и одлѣчнѣна вѣзлѣши: і вѣ мѣсто
 того за вѣликоднѣ дѣрѣ Кайиномъ Призачиномъ въ вѣсѣ: зъ найнѣжшнѣи садѣжѣми шѣдѣти, прѣшѣ Гѣ Бѣ, асы о
 дѣлѣ рознѣожнѣна хвалѣи ѣ стѣонѣ и нѣ бѣтѣтѣ нѣ зѣчнѣи садѣ вѣ вѣсѣно прѣи дождю здѣровѣи а дождѣи вѣ хѣ хѣва.
 чнѣ рѣчѣ. іу: нѣ: Сѣ: вѣчѣфѣнѣ Бернѣдѣ Тѣ, дѣхѣтѣ.

Вірші друкѣря Степана Бернѣдѣнѣ посвяченѣи ѣлнсеви Плетенѣцькомѣу у видѣи його
 гербу и зъ його ініціалами. 1623 р.

ремне митрополит Іпатій вдавався до польського суду в Любліні, щоб усунути “чужинця”. Польській владі треба було мати православних, щоб могли підюджувати одних Українців проти других і тому потаємці сприяла православним. Теж саме було із приїздом патріярха Теофана. Польща вибиралась в похід на Волощину, отже треба було мати спокій всередині краю. З другого боку треба було допоміж козацтва, яке вкрите славою під проводом гетьмана Петра Конашевича у виправі на Москву в 1617 р. віддало Польщі неоцінену прислугу, — й тому польська влада закрила очі на приїзд Теофана на Україну. Це вже було явне сприяння нез’єдиненію православію, що його виправдували дипломатичним викрутом, “рацією стану” Польщі.

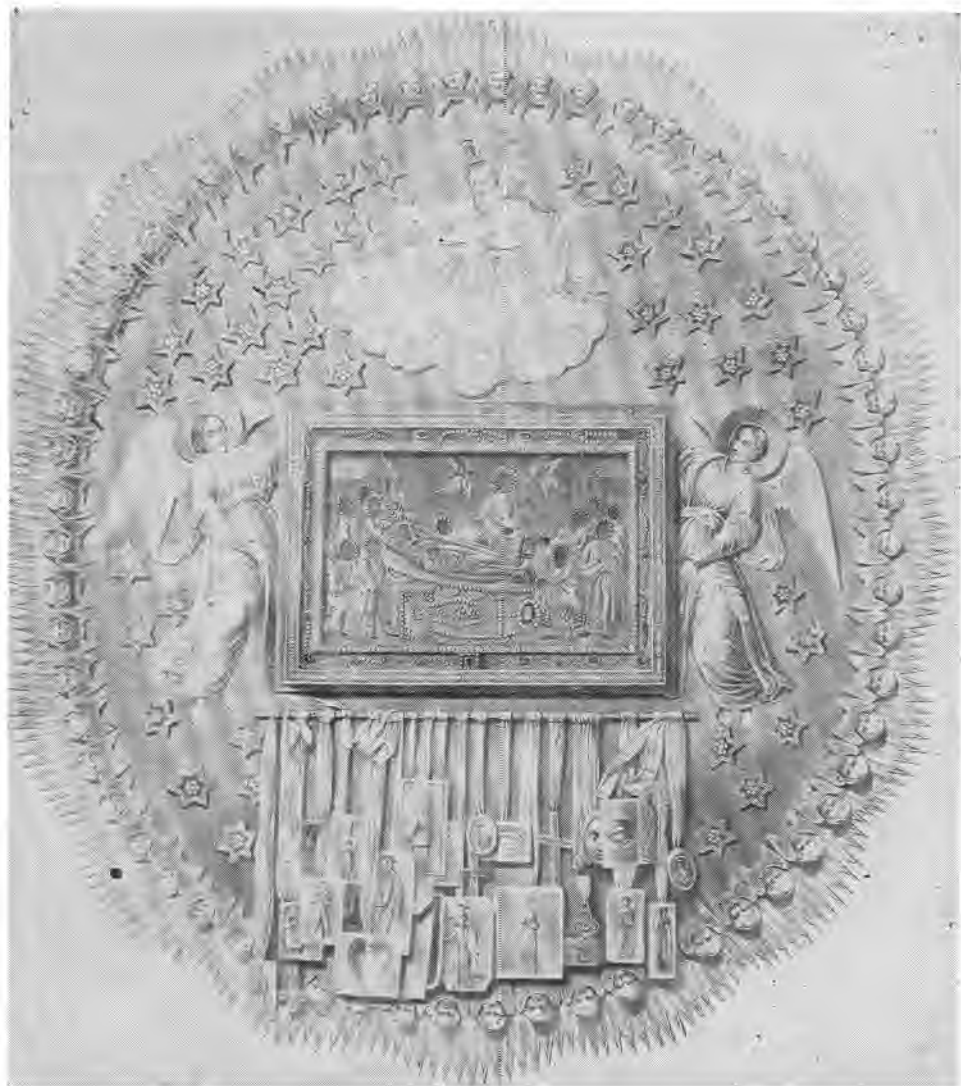
Ігуменом Михайлівського монастиря в Києві був Йов Борецький, освічена й добра людина, але слабого характеру, яка навіть не знала, що була м’ячиком політичних затій Москви. Був він переконаним московфілом і повністю відданим московському цареві: десять років після його смерті сестра його писала до Москви, що Борецький ціле своє життя “великому государю і найсвятішому Філяретові . . . патріярхові московському і цілої Русі служив вірно”.²⁴³ Так само відданий був Москві і визначний вчений і діяльний архимандрит Єлисей Плетенецький (родом з Плетенич, Галицької землі, 1550—1624), який перейняв архимандрію Києво-Печерської Лаври від архимандрита Никифора Тура.

І під впливом ігумена Йова Борецького гетьман Конашевич-Сагайдачний запрошує патріярха Теофана до Києва, даючи йому 1500 козаків як прибічну сторожу під час його перебування на Україні.

Поширений до сьогодні погляд, мовляв, Православна-нез’єдинена Церква найшла в Козаччині свого беззастережного оборонця, бо як національною Церквою в тих часах на Україні була Православна-нез’єдинена Церква, так національним військом було козацьке військо, правді не відповідає. Не є правдою теж, що козацтво було зовсім байдуже й відчужене від церковно-духового життя.

Для козацтва Церква не була байдужа, але й не була прапором, під яким воно йшло до бою, так само, як кинене козацтвом гасло “за віру православну” не мало безпосередньо нічого спільного ні з вірою нез’єдинених, ні з московським православієм. Козацтво було широко християнське і цілком віддане православію, але це поняття православія було зовсім інше, як ми це розуміємо сьогодні.

Кожний Українець має вроджену й віками підсилінену відданість своїй Східній Церкві, своєму обрядові, незалежно — як ми це бачили — від канонів і догм, від цілого устрою і схеми чи будови Церкви. Козацтво було теж так само віддане своїй Східній Церкві, своєму обрядові. За свій православний обряд наші владики і наш нарід воювали безупину, весь час. Коли ж прийшла унія, не було завваг ні в догматичній, ні в канонічній, ні в ієрархічній — тобто у всіх трьох основних прикметах

Чудотворний образ Успіння Богоматері в Києво-Печерському монастирі

католицизму — ділянках, але завжди й всюди були завваги що до суворого придержування свого обряду.

В очах же ж козацтва, хто приймав латинський обряд, переставав бути Українцем. Латинський обряд очолював папа, отже тому для неосвіченого загалу найбільшим ворогом був папа. Бож — як говорили — за наказом папи прийшли Ісусовці, бо при польському королі був представник папи, унію зробили з папою, отже унія є польська. Ідучи далі, православна віра (а чи з'єдинена, чи ні, в чому суть з'єди-

нення, про це ніхто навіть і не думав!) була в пониженню, то значить, не православна й не віра в нашому сьгоднішньому розумінні, але просто грецький обряд був висміяний, обпльований, поганьблений. Така ж сама була й соціальна ситуація тих шарів суспільства, із яких постала козаччина. Висновок ясний: оборона православної віри була рівнозначною з обороною соціального стану, була рівнозначною з бунтом проти гнету, була рівнозначною з обороною примітивних людських прав, якою є воля і яким є бажання бути господарем у своїй хаті й на своїй землі, словом, була гаслом національним.

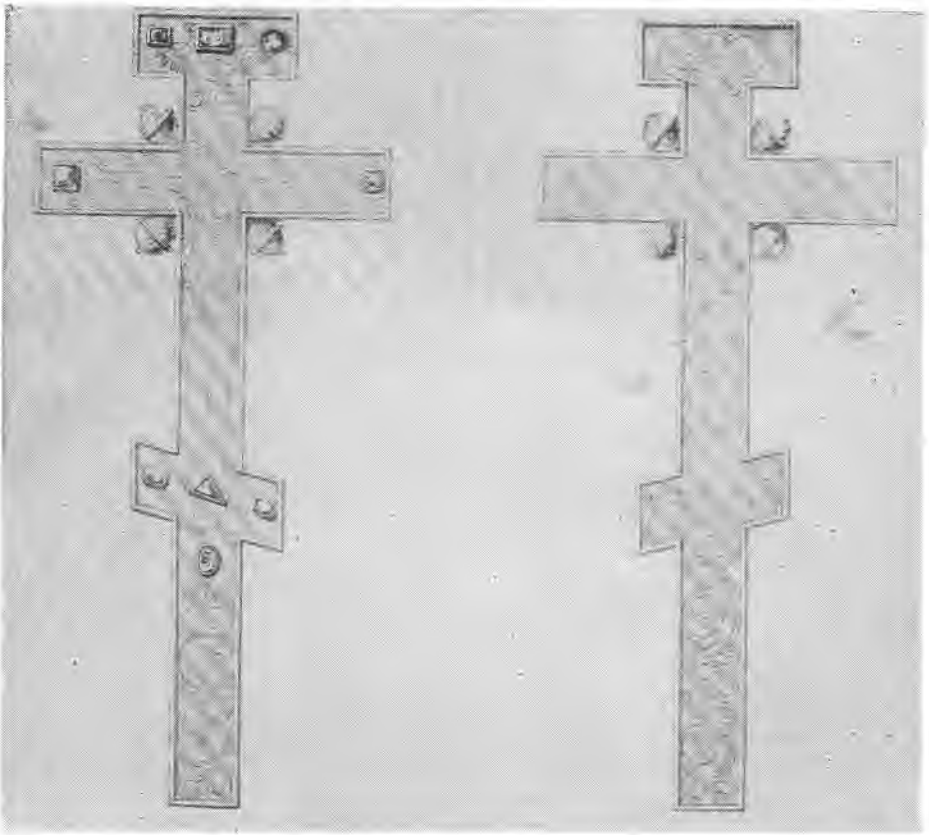
Зовсім справедливим є отже твердження сучасних українських вчених,²⁴⁴ що “за православну віру” було гаслом всезагальним, яке охоплювало, об’єднувало всі інтереси всіх шарів: і селянства й міщанства й духовенства і врешті української шляхти. Саме тому релігійні мотиви мали загальне значення в повстанні 1648 р. Це був єдиний мотив, на якому зійшлися інтереси всіх українських станів і тому це невірно за безпосередню причину повстання вважати релігійні мотиви, тобто утиск православної віри. Цей останній міг бути (й безумовно був) лише посереднім рушієм повстання історичного року 1648.

Що більше, ми маємо докази на те, що козаччина, якщо була незалежна від впливу Москви, посередньо через вислужників московського православ'я, якими були Йов Борецький й інші включно з патріархом Теофаном, чи безпосередньо, як за гетьмана Богдана Хмельницького, не виступала проти, а що більше, йшла спільно з Апостольською Столицею.

Для ілюстрації відношення, чи радше взаємин козацтва (як охотничого, так і незалежного) з Апостольською Столицею хай послужать два факти, які хоч хронологічно не мають зв'язку з епохою унії, але віддають якнайкраще тодішній настрій.

Похід гетьмана Куницького в листопаді 1683 р. у проводі 8.000 козацької армії в Молдавію і буджацькі степи і його хвилеві успіхи, завдяки яким велика частина татарсько-турецького війська вийшла з Угорщини, викликали тоді у Відні таке захоплення, що папський нунцій Буонвісі звернувся до цісаря Леопольда I. з пропозицією вшанувати цю перемогу відспіванням “Te Deum” і задемонструвати цим перед Поляками своє задоволення.²⁴⁵ З уваги на те одначе, що козаки були нез'єдиненими, нунцій спершу мав сумніви, але вкінці переважило переконання, що всі християни повинні спільно виступати проти Турків і що ці ж самі козаки воюють тепер з ворогом християнства завдяки субвенції папи Інокентія XI. (1676—1689).

Сьогодні ми стоїмо в наших історичних досліджах щойно перед тими фактами, що їх завжди й постійно намагалися затаювати перед світом московська й польська історіографія. Такі факти,²⁴⁶ що ціле вербування козацького війська, озброєння, платня козаків в 1683 р. йшла коштом

Срібний, позолочений хрест, подарований в 1622 р. гетьманом Петром Сагайдачним
Богоявленській церкві киево-брatського монастиря

Апостольської Столиці, такі факти, що папа Інокентій XI., не маючи довір'я до польської адміністрації, поручив папському нунцієві Палявіччіні виплачувати субвенцію безпосередньо козакам, бо траплялися випадки, що Поляки брали гроші на оплату козацького війська й оплачували своє військо (можна собі уявити, яке це враження робило на козаках і які висновки були з цього!) — це шойно незначні цеглини у розбудові правдивого наświetлення історичних взаємин Козаччини й Апостольського Престолу, не кажучи вже про те, що Козаччина у першій своїй формації, тобто при кінці XVI. ст. (1594 р.) признавалася до тієї самої теоретичної системи світу, що була тоді в Західній Європі.

Коли посол німецького цесаря Рудольфа II. (1576—1612) Еріх Ляссота (1550—1616) прибув у літі 1594 р. на острів Базавлук при Чортомлику, де була тоді Запорізька Січ,²⁴⁷ туди прибув теж московський посол Василь Нікіфоров, якого гетьман Богдан Микошинський і Січове Коло вислухало першим. Але ще перед тим, як мав авдієнцію

Запорожці під проводом гетьмана Конашевича-Сагайдачного добувають Кафу (сьогоднішню Теодосію) 1612 р. З „Віршів на жалосний погреб зацного рнцера Петра Конашевича-Сагайдачного“. Київ, 1622

Москвин, Микошинський прислав до Ляссоти післанця з проханням не вважати цього приводом до непорозуміння. Козакам, мовляв, добре відомо, що цареві належить перше місце серед усіх європейських монархів і що його послам так само належить першество. На Січі однак переконалися, що московський посол подасть свої міркування до тієї самої справи й тому наважились вони вислухати його спочатку. Отже цар був для тодішньої Козаччини в ідеї моральним зверхником усього християнства, найвищою світською рангою. Призnanої всією Європою ієрархіяльної ступневості не признавано на Московщині, якої “православний гусудар” вважався володарем III. Риму-Москви, вище всіх інших земських володарів, багато татарських та кавказьких суверенів признавалися знову до цієї східньо-європейської системи світу. Обидві ці системи суперечили собі й претендували на універсальність і виключалися взаємно, як напр. цар і найвищий володар ісламу, султан. Козацькою місією була боротьба з Татарами. Проти бусурменів все християнство являлося, до деякої міри, вояцтвом царя. З уваги на те,

що Московщина претендувала на держання Січі у своїй службі, а крім того, (а це дуже важливе в дальших подіях) репрезентувала православну віру, тим інтересніше ствердити, що козацтво признавалося до європейської політичної системи з цісарем Священної Римської Імперії у проводі. Але коли патріарх Теофан прибув на Україну, козацтво було вже частинно здеморалізоване нез'єдиненим клиром, якому й матеріально й морально допомагала православна Москва, воно було частинно переконане, що завдяки спільній православній вірі Москва являється союзником проти Польщі.

Дня 23. березня 1620 р. патріарх Теофан наблизився до Києва. Гетьман Конашевич-Сагайдачний прийняв його зі своїм почотом при воротах міста та дякував йому, що зволив відвідати цю “нещасну країну, позбавлену своїх православних пастирів”. Просив його, яко мога скорше, зарадити сирітству Церкви й закінчив свою промову словами “моя сила, моє добро, моя могутність, всі мої сили на твої услуги”, три рази став на коліна перед патріархом, цілуючи його в руку. За його прикладом пішло все духовенство, військо й народ.²⁴⁸

Ще перед прибуттям патріарха гетьман розписав заклик до всієї нез'єдиненої шляхти київського воеводства, щоб прибула на нараду з патріархом над справами Церкви. Три дні після приїзду патріарха Теофана почалися наради під охороною козацького війська. Нарادي були бурхливі: одні хотіли відкритої війни з Польщею, інші домагалися вирізання всіх польських й українських католицьких владик, ще інші вимагали під час нарад рішення отруїти (з уваги на найлегшу можливість) митрополита Рутського. Обіцяно велику нагороду й щоб виконати це, добровільно зголосилося 70 осіб.

Знаючи методу польського переслідування, можна було передбачити, що король не буде противитися приїздові патріарха Теофана на Україну. І справді король Жигмонт III. не тільки не мав нічого проти його приїзду, але ще й привітав його прихильним листом, висказуючи надію, що патріарх прибув “у мирних цілях”. Усім були відомі ці “мирні

Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний

цілі” і, як стверджують московські й польські історики,²⁴⁹ ці “мирні цілі” були уложені вже під час гостини патріярха в Москві і передумані в Царгороді. Звичайно, що патріярх скористав з королівського листа й 15. серпня 1620 р. в церкві Києво-братського монастиря, що правда, при зачинених дверях і забитих дошками вікнах, висвятив в імені царгородського патріярха, якого був повновласником, нез’єдиненого митрополита на Київ і шістьох єпископів (деяких в дорозі на Волощину) на ці єпископства, які були зайняті уніятськими владиками.

Протимитрополитом став Йов Борецький (проти Йосифа IV.), протиархиепископом полоцьким (проти архієпископа Йосафата) Мелетій Смотрицький, володимирським протиєпископом (проти єпископа Йоакима) князь Е. Курцевич, перемиським протиєпископом (проти єпископа Атанасія) Ісаія Копинський, протиєпископом луцьким Ісакій Черчицький, холмським протиєпископом (проти Арсенія) Паісій Черкавський,²⁵⁰ турово-пинським протиєпископом Авраамій Стагонський (проти єпископа Паісія). А що у Львові був православним нез’єдиненим єпископом Єремія Тисаровський, то таким чином усі єпископства включно з митрополією мали по двох владик.

Нововисвячений київський нез’єдинений митрополит Йов Борецький походив з білого духовенства, був одружений і звався Іван Матієвич. Його розведена дружина вступила теж до монастиря і була першою ігуменею Михайлівського жіночого монастиря, що звався пізніше Богословським, від церкви св. Івана Богослова, що її збудував в 1621 р. у честь свого патрона Борецький.²⁵⁰

Же на другий день після свячення козацькі гінці рознесли по всій Україні й Білорусі листи з повідомленнями, що нові владики, назначені царгородським патріярхом, незабаром займуть свої престולי. Патріярх Теофан скликав синод з нововисвячених владик, на якому порушувано справу забирання силою від українських католиків церков, їхнього майна, відношення нез’єдиненої Церкви до польської влади й усю дальшу акцію передано братствам. Гетьман Сагайдачний разом із козаками вписався в члени київського братства, яке патріярх Теофан переорганізував, затверджуючи на ново ставропігіяльне право.

Коли вістка про призначення нових сімох владик дійшла до Варшави, король Жигмонт III. обурився, але не тому, що на землях українсько-білоруських появилися нові владики, які могли б, чи то спинити розвиток унії, чи пошкодити їй, а просто тому, що від XV. ст. іменування руських владик прислугувало королеві й сойм це право ще в 1588 р. затвердив. В тому випадку патріярх Теофан знехтував королівський привілей і присвоїв собі його неправно. Але “рація стану” Польщі веліла королеві знову промовчати безправність і зробити злу уступку: молдавська війна закінчилася програною під Цецорою (1620) й Туреччина, користаючи з цього, почала війну з Польщею. А війни

На Герѣхъ Сі́лного Во́йска Ѡ Къ Мъ Запоро́зкого.

Кгда́ мѣнства Запоро́зцкихъ Коро́леведозна́ли,
Тѣды́ за герѣхъ тако́го ймѣ Ры́цера да́ли.
Которы́ что́ гото́въ Сѣчи́знь сѣлѣти,

За́ ко́лоностъ е́и й сво́ей жи́вотѣ по́ложити.
Й ймѣ́ треба́ земли́ю́ а́бо ты́жхъ во́дою:
Вше́лакъ сѣихъ спо́собны́й й прѣдѣ́къ до́ бо́ю.
(Шѣ. фор.)

Герб запорозького війська

з Турками не можна було вести без козацтва. Значить, треба було з'єднати собі козаків і тому король не виступав відверто проти Теофана, а тільки видав універсал до всіх українських і білоруських міст, щоб самозванчих єпископів ув'язнено й покарано на основі краевого права.

Як відомо, королівські декрети мали тільки теоретичне значення, в практиці мало хто коли їх слухав. Так і тут нововисвячені єпископи сиділи преспокійно по своїх єпархіях, висилали пастирські послання, повідомляючи народ про своє назначення, заявляючи, що правними пастирями є вони, а самозванчими уніятські владики. Митрополит Йосиф IV. кинув на них клятву, яка теж практично значення не мала, одначе хоч частинно поінформувала народ, в чому справа. Між тим наближався листопад 1620 р., коли то мав зібратися сойм, щоб вирішити справу покликання рекрутів й засобів оборони.

Сойм зібрався з початком 1621 р. і тут вперше офіційно виявилось, що польська влада і з нею — що врешті і признають об'єктивні польські історики²⁵¹ — весь польський клир із примасом Гембійським на чолі поставив вище державні інтереси й добро своєї держави від добра Католицької Церкви. Католицька Польща замість взяти в оборону Като-

лицьку Українську Церкву, взяла в оборону Православну Церкву тільки тому, що за нею стояла 60.000 козацька армія. Польський католицизм виявився в повному своєму світлі, стаючи знову союзником московського православія. Бо патріярх Теофан, який ще якийсь час по відкритті сойму у Варшаві перебував в Києві, боячись, щоб в наслідок його акції можуть його з Польщі не випустити, виїхав в товаристві гетьмана Сагайдачного й козацького почоту з Києва і в Буші, на кордоні Волощини, попрощався з козаками. Стоячи на ринку, в довшій промові накликував духовенство й вірних витривати в православної вірі. Після його слів козаки стали на коліна, а патріярх дав їм розгрішення за те, що вони воювали проти Москви й заборонив далі проти Москви виступати.²⁵²

На сойм до Варшави прибув гетьман Сагайдачний в товаристві протієпископа володимирсько-берестейського, князя Курцевича, людини ширских впливів, спорідненого зі всією українською шляхтою, колишнього королівського секретаря. Хоч нез'єдинені явилися численно, побоюючись, що не буде переваги, Сагайдачний і Курцевич злучилися з протестантами. Митрополит Йосиф IV. прибув до Варшави в товаристві архієпископа Йосафата, щоб боронити на соймі унію. Але зустріло їх тут гірке розчарування: не тільки нез'єдинені виявляли їм публично свою погорду, але й католицькі польські послы й сенатори,²⁵³ не виключаючи єпископів, відверталися від них і публично на вулицях Варшави показували на них, як на тих, що заколочують публичный спокій. Ні один з католицьких польських сенаторів не хотів боронити унії, єдиним приятелем і заступником митрополита Йосифа IV. та унії був нунцій Ф. Діоталлеві (1614—1621) який, хоч хворий, вечорами вставав з ліжка, ходив до польських єпископів, прохаючи помочі та переконував на нарадах короля.

На соймі посол Лаврентій Древинський, шляхтич із Волині, один із видатних тодішніх діячів, виголосив палку промову проти унії, в якій в першу чергу заявив, що унія є причиною колотнеч і ворохобні в краю, що “Річпосполита не має жадної користи з унії” і, звертаючись до короля, заявив: “Найясніший Пане, благаю Тебе в імені цілої Литви й Руси, звільни край від цього нещастя, накажи, щоб уніятські владики уступили зі своїх престолів і затверди тих, яких висвятив патріярх”.

Митрополит Йосиф IV., що був приявний тоді в соймі, попросив дозволу відповісти на закиди Древинського, бо Українці духовні тоді місця в соймі не мали. Митрополит Йосиф IV. опрокидував закиди Древинського: не унія є причиною колотнечі й ворохобні, а патріярх Теофан, який неправно установив нову ієрархію. Саме там, де унія поширилась, немає уже ненависти між Українцями й Поляками. Митрополит Йосиф IV. виказує, як переслідують унію і, де вона шириться, там зростає святість. “Закидають нам, що крові шукаємо” — закінчує свою

Манастирські печери в Києві. Рисунок з 1638 р.

промову митрополит Йосиф IV. — “навпаки не одного з наших ченців убили нез’єдинені . . . Сімдесят розбишак, назначених Теофаном, чигає на моє життя і життя моїх єпископів . . . , але Бог мені свідком, що радше позбавлять нас життя, як наших престолів . . . В католицькому краю і під католицьким королем загрожене наше життя і чому? Тому, що ми католики!”²⁵⁴

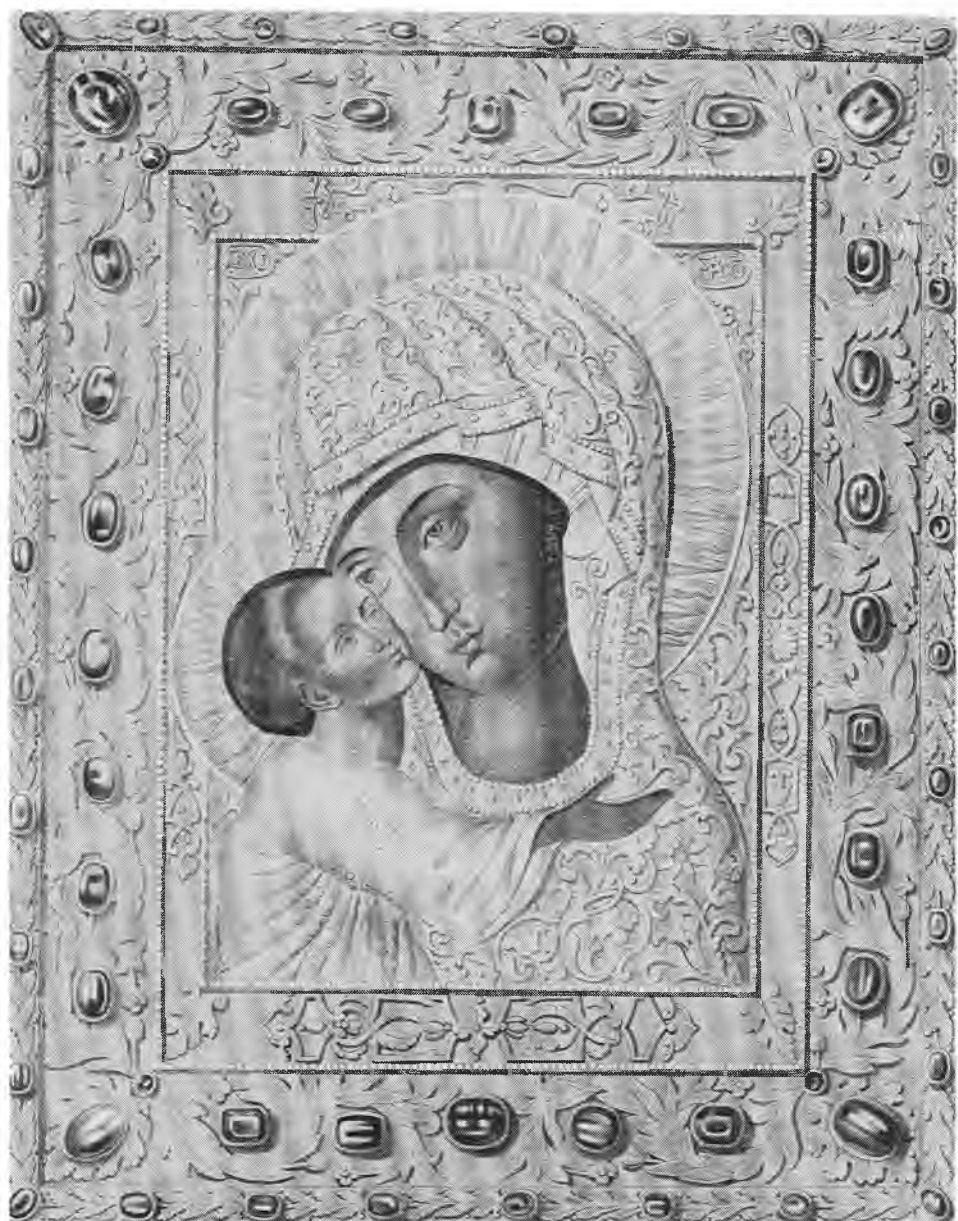
Після довгих нарад король рішив, що “коли одна й друга сторона має до себе жалі або скарги, то треба їх відкласти на черговий сойм, а тепер радити над Річпосполитою, а не над релігією”.

Але висланники царгородського патріярха й турецького султана не дармували. Скрізь вешталися турецькі агенти, яких завданням було викликати серед нез’єдиненого населення повстання зараз, коли турецьке військо ввійде в кордони Польщі. Король, довідавшись про це, наказав литовському канцлерові Львові Сапезі (10. травня 1621 р.) зібрати комісію і покарати турецьких шпигунів та й тих, які під їхнім впливом ширять ворохобню. Покарано тюрмою кільканадцять виленських братчиків. Дізнавшись про присуд та про покарання братчиків, митрополит Йов Борецький скликав козаків на збори 15. червня 1621 року, щоб вирішили, як оборонити грецьку віру перед гнетом. Збори тривали три дні. Крім митрополита Борецького на зборах був єпископ Курцевич, 300 священників і 50 ченців. Під час нарад вирішено бути слухняними патріярхові Теофанові, послухати короля й піти проти Турків, але зате король має заспокоїти релігійні потреби нез’єдинених.

Рівночасно 40.000 армія під проводом гетьмана Сагайдачного вирушила проти 300.000 армії Османа, яка наближалася до Хотина, в Бесарабії над Дністром.

Завдяки козацькій армії бій під Хотином був виграний, але за нього заплатив життям своїм гетьман Сагайдачний, який чергового року 1622 помер від ран. Козацтво відновило свої домагання, маючи союзника серед польських сенаторів і серед польського клиру, головню в особі примаса Гембіцького. Примас Гембіцький просто — як дізнаємося із пізніших звідомлень нунційів і з листа префекта Пропаганди кардинала Людовізо до нунція Дж. Лянцельотті (1622—1627)²⁵⁵ — вимагав від Апостольської Столиці скасувати унію й уніятів перевести на латинський обряд. На думку примаса Гембіцького унія є непотрібна і навіть небезпечна для держави, різниця обрядів не є в інтересі церковної єдності й багато певнішим і більш тривалим буде з’єдинення Українців і Білорусинів із Апостольською Столицею, якщо вони приймуть латинський обряд.

Таке становище польського клиру викликало в Римі занепокоєння, тим більше, що й становище католицького загалу в Польщі було таке саме. На черговий сойм, що збирався 1623 р. доручено на соймках вне-

„Ся святая ікона Пресвѣтїа Дїви Богоматерї, предї єю-же блаженний преподобномученик схїмонах Ігор Ольгович, київський і черніговській князь во время убіенїя своего 1147 года в церквї обителї святого Феодора в Києвї молился, перенесена в церков Свято-Успенскую обителї печерскїа ігдї-же і донинї по многих розоренїях цїла і невредима соблюдается“.

сти резолюцію цілковитого заспокоєння домагань козацтва, тобто за-твердження нез'єдинених єпископів.

Але Апостольська Столиця не пішла назустріч проханню примаса Гембіцького. Папа Григор XV. (1621—1623) поручив польським єпископам взяти в оборону унію і митрополита Йосифа IV., коли ж митрополит просив Апостольську Столицю допомогти йому, папа на сойм 1623 посилає спеціального легата, який спільно з нунцієм Лянцельотті боронить унію проти затій польського клиру й польських католицьких кол.

На соймі 1623 р. нез'єдинені вручають спільно обширний меморіал, в якому домагаються признання новоствореної ієрархії, повернення прав, що їх давали в релігійній ділянці декрети короля і конституція й zarazом зазначили, що влади уніятських єпископів й папи не визнають. На сойм прибули нез'єдинені митрополит Йов Борецький і архієпископ Смотрицький, хоч на них тяжила баніція. Прибув теж і митрополит Йосиф IV., якого одначе на соймі до голосу не допущено, мотивуючи тим, що він не є ні сенатором, ні послом. До цієї міри огорнуло засліплення польських католицьких єпископів і сенаторів, що українському католицькому київському митрополитові не дозволено оборонитись проти обвинувачень і закидів в бік Церкви, яку він представляв, на соймі католицької держави. Київському митрополитові дозволено тільки бути приявним на засіданнях сенату й сидіти між публікою.

Митрополит Йосиф IV. не втратив одначе віри в ласку Божу. Упокорюваний, зневажуваний, він був певний, що унія — це діло Бога й тому житиме вічно. Про все він докладно повідомляє Апостольську Столицю. У своїх звітах до Пропаганди в Римі він пише, що завдяки становищу польського клиру багато Українців в унію не вірять і тому коло 100 шляхотських родин рік-річно покидає грецький обряд і переходить до латинської Церкви та польщиться. Особливо молодь, яка виховується в єзуїтських школах. Польський клир не тільки не протиставиться тому, але навпаки переконує всіх, що унія не вдержиться. Навіть Апостольська Столиця призадумувалась,²⁵⁶ чи піддержувати унію чи ні, бачучи, що проти унії є і католицька Польща — тобто правління її, за винятком може короля Жигмонта III. — і польський латинський клир і врешті частина українсько-білоруського населення. Тим більше, що польський латинський клир не спочивав, висилаючи до Апостольської Столиці свої домагання, щоб уніяти переходили на латинський обряд, бо 1. латинський обряд є панівний в Польщі, тому повинен мати першенство перед грецьким, 2. заборона переходу на латинський обряд усуває єдність і згоду між обрядами й обмежує свободу, 3. треба побоюватися, щоб надмірна опіка над грецьким обрядом в наслідок приросту українсько-білоруського населення не була причиною запанування грецького обряду і щоб латинські церкви не стояли пустою, 4. Апостольська Столиця повинна більше довіряти латинникам, як Грекам, 5.

Заголовні фігурні букви з проповіді архимандрита П. Могилы про Хрест Спасителя виголошеної в хрестопискясну неділю, дня 4. березня 1632 р.

більшість українсько-білоруського населення походить з латинників, т. зн. селян, що поселялися на Україні й Білоруси й там українізувалися тому, що недбала й скупа шляхта не хотіла будувати для них латинських церков і не робила різниці між унією і схизмою, а навіть разом із схизматиками відбувала прощі до схизматичьких церков у Києві, 6. заборона переходити на латинський обряд буде шкодою для латинників, бо українські священники дуже скоро денаціоналізують і перетягають до своїх церков дітей латинників, які живуть на Україні й Поділлі.

Так зареагував польський клир, коли завдяки старанням митрополита Йосифа IV. папа Урбан VIII. (1623—1644) дня 7. лютого 1624 р. видав заборону, що “не вільно нікому, ні світській ні духовній особі, а тим більше Василіянам змінювати обряд і переходити на латинський навіть з найважливіших причин без окремого дозволу Апостольської столиці”.²⁵⁷

Здавалося, що Українська Католицька Церква перестане існувати, коли нагло при кінці 1623 р. блискавкою пробігла по всіх українсько-білоруських землях, що були під польською владою, вістка про мученичу смерть полоцького архієпископа Йосафата Кунцевича.

Українська Католицька Церква вислала свого посла до Бога. Унія була врятована.

ПЕРЕМОГА УНІЇ

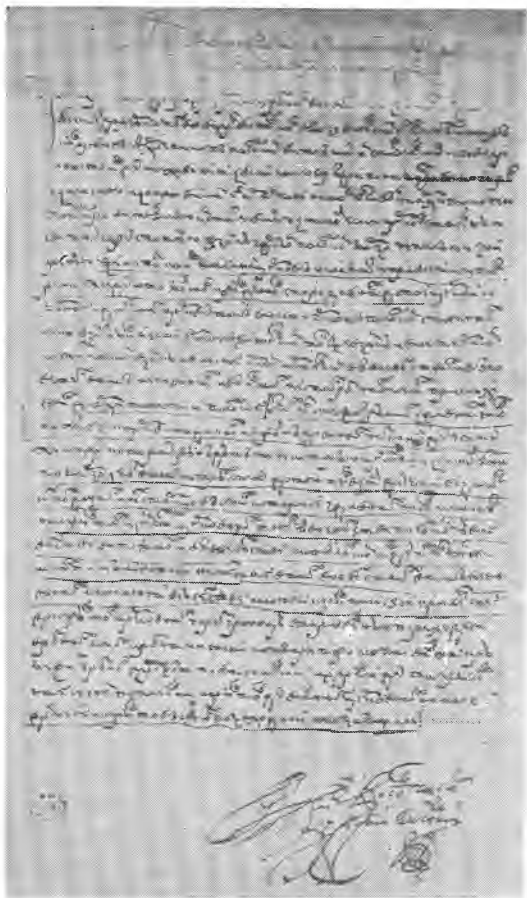
Тоді, коли здавалося, що немає рятунку для Української Католицької Церкви, коли Апостольська Столиця вагалася, чи не припинити б унійних змагань, прийшла повна перемога унії. Цією перемогою була мученича смерть архієпископа Йосафата 12. листопада 1623 р.

Мученича смерть архієпископа Йосафата кинула зовсім інше світло на унію, Українську Католицьку Церкву спрямувала на інший

Образ св. Йосафата Кунцевича з часів його канонізації (1867)

шлях, вороги її замовкли. До нікого із подвижників унії московське православ'я не горіло і не горить такою ненавистю, як до архієпископа Йосафата. Московське православ'я робило всі можливі заходи в Римі, щоб, згодом, не допустити до канонізації архієпископа Йосафата, процес якої почався 3. серпня 1637 р., тобто не цілих 14 років пізніше. Досьогоднішня ненависть деяких кол нез'єдинених до св. Йосафата, — це заслуга виключно московського православ'я. Бо вселенський Святий, архієпископ Йосафат Кунцевич, є невмирущим доказом, що злука Українсько-Білоруської Церкви з Апостольською Столицею, це не була ніяка польська вигадка, ніяка політична інтрига, ніяке насилля і ніяке вимушення, а свідоме й добровільне прагнення Української Церкви навіки получитися з Апостольською Столицею, Церкви, яка правильно усвідомила собі,

Автограф св. Йосафата

що правда є у Вселенській Католицькій Церкві, що заборолом української нації є тільки Католицька Церква і що тільки Католицька Церква є підвалиною, незрушимою основою росту й сили народу.

Син міщанської сім'ї з Володимира, Іван Кунцевич (деякі беатифікаційні акти звать його Кунциц) народжений 1580 р. не мав цієї високої освіти, що митрополит Йосиф IV., але, як зізнають свідки його канонізаційного процесу, мав таку силу слова, що ніхто не міг не послухати його. Як чернець Василянин (в цьому Чині прибрал ім'я Йосафат) 1604 року посвячується богословським наукам і 1609 р. стає священником. У проповідях розвітає щойно його незвичайний талант. На теми своїх проповідей вибирає він звичайно спірні питання, такі актуальні тоді між уніятами й нез'єдиненими, й розв'язує їх так бистро і влучно, що по його проповідях приєднується до Католицької Церкви чимало людей,

Папа Григор XV. (1621—1623)

Папа Урбан VIII. (1623—1644)

в наслідок чого нез'єдинені звать його “душехватом” і заборонюють своїм приклонникам слухати його проповідей. Кожний, чи нез'єдинений, чи католик мав завжди доступ до нього, кожному порадив, кожному поміг, відвідував сам ті родини, що потребували помочі, ходив по шпиталях й usługовував хворим. Ця святість життя ченця Йосафата добула йому таку популярність, що всі горнулися до нього, а монастир святої Трійці у Вильні, до недавна опустілий, наповнився ченцями, для яких прикладом був чернець Йосафат.

Назначений в 1614 р. архимандритом монастиря св. Трійці, хоч адміністрація цим монастирем (60 ченців) забирає йому багато часу, бо монастир був убогий і навіть часом прохарчувати ченців не було змоги, не залишає проповідями навертати нез'єдинених. Будучи в Києві, в Києво-Печерській Лаврі, перед більш як двісті ченцями, які зустріли його окликами “до Дніпра з душехватом”, а прощали з пошаною, має він неначе доповідь про зверхність Апостольської Столиці і про потребу єдності Церкви. На основі Біблії і літургічних книг, що їх на його бажання принесли йому ченці, він доказав, що все те, про що йде бій між Католицькою і Православною Церквами, є у літургічних книгах. Ченці оторопіли, коли почули, що в своїх щоденних літургічних молитвах несвідомо повторюють осудження своїх помилок і потверджують науку Католицької Церкви. А ще більше здивування огорнуло їх, коли на основі літописів архимандрит Йосафат виказав довголітню злуку київських митрополитів з Апостольською Столицею.

Численні навернення до З'єдиненої Церкви і окремих осіб та родин, і цілих громад, які пішли слідами своїх патронів, як ось князя Михайла Друцького-Соколинського, новгородського воеводи Федора Скумина-

Тишкевича, литовських шляхетських родів Мешків і Тризнів і інших, звернули увагу виступників московського православія на архимандрита Йосафата. А що тодішній полоцький архієпископ 90-літній старик Гедеон Брольницький потребував помічника, бо не мав уже сили управляти дієцезією, що охоплювала майже цілу Білу Русь і була наражена на безпосередню атаку (з уваги на сусідство) московського православія, митр. Йосиф IV. в 1618 р. назначає архимандрита Йосафата помічником полоцького архієпископа з правом наслідства. В хвилині назначення єпископом-помічником Йосафата, населення Білої Русі не було ні нез'єдинене, ні уніятське, радше можна б сказати, було неутральне. Своєю лагідною і спокійною поведінкою новий єпископ-помічник з'єднав собі швидко людей, тим більше, що ввів у полоцьких церквах щоденні Богослужби, чого до того часу там не було, часті сповіді і т. д.

Свято-Духівський монастир у Вильні

В цьому ж 1618 р. вмирає архієпископ Гедеон і Йосафат стає архієпископом. Найперше він починає шукати в архівах, де поділося церковне і монастирське майно архієпархії й намовою або судом пробує відібрати його від шляхти, яке це майно загарбала, що йому частинно вдається як в Полоцьку, так у Могилеві, Мстиславі й у Витебську. Відбуває церкви по містах і селах, організує монастирське життя, об'їжджає свої парохії, установлює щорічні синоди в трьох осідках свого архієпископства — Полоцьку, Витебську й Мстиславі. На цих синодах упоминає і картає священників, заохочує їх до ревности, викладає їм правди віри. Пише катехизм і правила для священників, поширює добрі книжки, так що не минуло три роки його діяльності, коли за малими вийнятками, ціле населення приєдналося до унії. Єдиний Могилів завзято супротивлявся і не допускав до себе Йосафата, бо у Могилеві було братство. Братство у Могилеві мало такий сильний вплив, що по церквах цього міста молилися за султана й царгородського патріарха.

В 1620 р. після висвячення новий архієпископ Мелетій Смотрицький прибуває до Вильна й тут із монастиря св. Духа, де замешкав, висилає

Софійський собор в Полоцьку

до вірних полоцької архієпархії православних ченців із письмами й відозвами прогнати архієпископа Йосафата, бо правним архієпископом є він, — Мелетій. Водночас Смотрицький пише твори проти унії “Верифікація”, “Оборона Верифікації”, “Еленхус”, в яких боронить прав Теофана й висвяченої ним ерархії. Проти архієпископа Йосафата кидає клевети, що він латинник, відправляє Службу Божу в латинській церкві, впроваджує нову віру і т. д. Поширюванням цих клевет займається чернець Сильвестер, згодом післанник московського православ'я і куплений його агент.

Витебськ, Могилів, Орша бунтуються саме тоді, коли архієп. Йосафат був на соймі у Варшаві разом із митр. Йосифом IV.

Після повороту владики бунти стихають, але починаються знову, коли Смотрицький оголошує відозву, що король затвердив його грамоту на полоцьке архієпископство. Архієпископ Йосафат звертається до короля з проханням видати універсал, де б вияснено справу, хто є правним архієпископом. Король видає декрет, в якому пригадує вірним і духовенству, що правним владикою є Йосафат, але це ще більше розогнює справу. Архієпископ Йосафат рішається сам особисто поїхати до цих міст, в яких найбільше шириться бунт і, не зважаючи на прохання і намови своїх друзів, щоб хоч узяти зі собою охорону, їде з кількома слугами своїми з кінцем жовтня 1623 р. до Витебська, де 12. листопада, ранком в неділю, коли владика йшов до собору, зарубано його сокирою.

Смерть свою Йосафат передбачив. Виїжджаючи з Полоцька заявив, що “щастям буде для мене, коли могтиму умерти за віру, а сподіваюсь цієї ласки від Бога, яку вважаю найбільшим щастям на землі”, і велів вибудувати для себе гріб у полоцькім соборі праворуч вівтаря.

Мученича смерть архієпископа Йосафата зробила величезне вражіння як на нечисленних приятелів унії, так і на ворогів її, тим більше, що святість полоцького владика була загально відома. Король велів злочинців покарати (за вийнятком одного, Василевського з Полоцька,

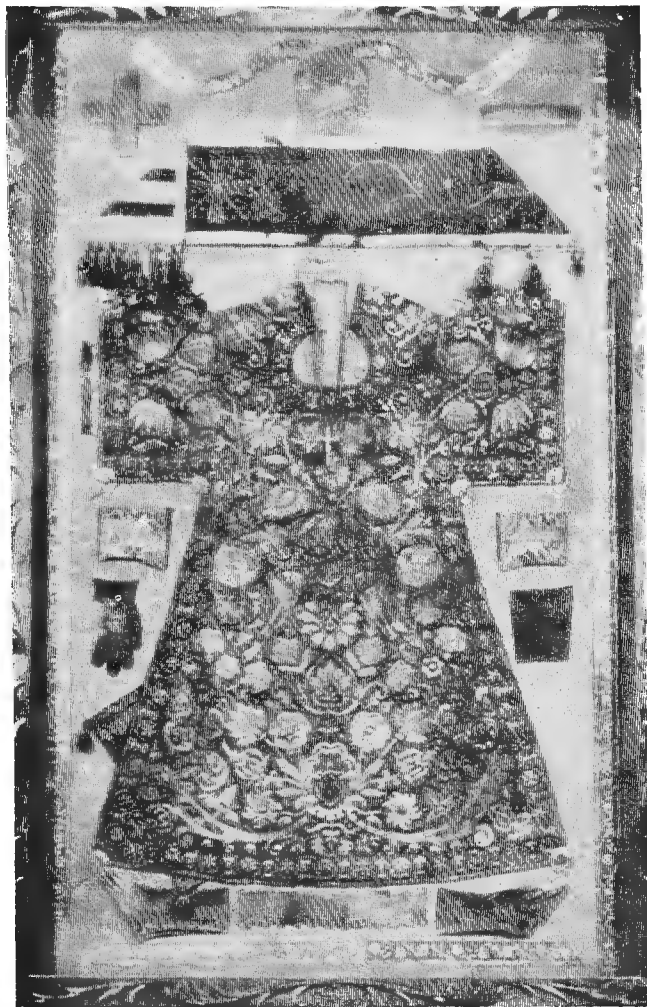
Печать київського католицького митрополита Антона Селяви (1642—1655)

усі злочинці прийняли перед смертю унію), а українсько-білоруський єпископат зголосив одноголосно митрополитові Йосифові IV., що “всі ми готові віддати життя і кров за католицьку віру”.

Коли ж 1624 р. наслідник Мученика, Антін Селяня став архієпископом полоцьким, не зустрівся він з опором, ні в Полоцьку, ні у Витебську. Від смерті архієпископа Йосафата Витебськ і Полоцьк стояли вірно при унії. А до 1632 р., тобто дев'ять років після смерті св. Йосафата, тоді, коли на польський престол вступив король Володислав IV. (1632—1648), унія — за обчисленням тодішніх істориків²⁵⁸ — мала понад 3 мільони вірних. Посів крові св. священомученика Йосафата видав овочі.

Смерть св. Йосафата не тільки добула пошану для унії серед тодішнього польського громадянства, не тільки змінила в основі своєї погляд Апостольської Столиці на унію й її визнавців, але й навернула одного з найлютіших ворогів її, посереднього спрчинника вбивства св. Йосафата — протиархієпископа полоцького Мелетія Смотрицького.

М. Смотрицький був чесним ворогом, правдивим, непідкупним Українцем. Він не був москвофілом, як Йов Борецький, чи Курцевич, що згодом закінчив своє життя на московській землі, він не був польонофілом, як дехто з української шляхти, а був православним,

Архієрейські ризи св. Йосафата

який у православію, у грецькій вірі, чистій від якогонебудь впливу латинства, бачив забороло української нації. І коли дехто думає, ²⁵⁹ що виїзд його після смерти св. Йосафата до Царгороду, а згодом до Єрусалиму, це була втеча перед карою, яка евентуально досягла б його, як спрчинника смерти полоцького владики — на нашу думку це не цілком вірно. Смотрицький шукав правди, а радше хотів найти таку правду, за яку віддав життя св. Йосафат. Він сам не віддав би був життя за тодішню православну, нез'єдинену Церкву. Щоб найти цю правду (у нез'єдиненому Сході), він їде до джерел Східної Церкви, щоб там знайти такий же доказ правди, як його найшов у Католицькій Церкві св. Йосафат.

Дехто з істориків характеризує Смотрицького як людину слабкої волі, змінливого характеру. І це на нашу думку теж не цілком вірно. Те, що він хитався, що раз прийняв унію і відступив від неї, щоб врешті, як вірний син Української Церкви в покуті, як католик, закінчити життя у василіянському монастирі в Дермані, — це тільки на вид доказує його слабу волю, чи змінливість характеру. Смотрицький, це в першу чергу високоталановитий письменник-стиліст, якого твори ще сьогодні, по більш як триста роках від їх появи, можна читати зі захопленням. Чуттєва імпульсивна сторінка його духового організму була сильніше розвинена, як волева і тому мабуть говориться про нього, як про людину слабкої волі.

Ні в Царгороді, ні в Єрусалимі Смотрицький правди не знайшов. Замість правди найшов він брак освіти, заскорузлість і еретичні помилки, які плямили чистоту східної віри, — як пише він згодом у своїй “Апології”.²⁶⁰ Не тільки Схід, каже Смотрицький, але і царгородський патріарх заражений кальвінізмом, із проповідниць царгородських церков цю ересь голосять проповідники, а народний катехизм, що його видано в 1622 р. ці еретичні думки подає як науку Східної Церкви.

Смотрицький характеризує оборонців-проповідників нез'єдиненої Церкви на Україні, не щадячи при тому й себе: “Хто ж був Христофор Філалет (Броневський), який перший виступив проти єдності? Кальвініст, який не знав, ні нашої грецької віри, ні руського письма. Боронив нас тим, чого навчився в кальвінських школах, а не в наших церковних. Хто ж був Теофіл Ортолог (псевдонім самого ж Смотрицького)? Прихильник Лютра, що свої молоді літа втратив на науці у липській і вюртемберзькій академіях закопчений димом лютеранського жару прибув на Литву й Русь підносячи плач (свій твір “Лямент”-“Плач”) і заразив її чадом. Хто ж Зизаній? Неук, що знає легко розказувати і проповідувати, подавав нам ці ж самі ересі! А що за один Клирик? Учитель, в якого аріяньський дух...” І Смотрицький вияснює різниці між Східною і Західною Церквою, доказуючи, що суттєвої різниці між обома Церквами немає, а є тільки непорозуміння, що його внесли фальшиві вчителі, просякні ересями, які веліли українському народові вірити

Заставка до „Патерика“ з 1661 р.

в ересі, називаючи їх правдами старої Української Церкви, підступно поширювали роздор між однією і другою Церквами й роз'ярували проти себе уми.

“Блуди і ересі киньмо під наші ноги!” --- кличе Смотрицький. --- “Повернімо до православної віри наших правовірних предків а так, як вони правовірні, прославимось!”

Але забув Смотрицький, що православ'є XVII. ст. на Україні не було вже тим, чим було православ'є Української Церкви княжої держави. Українське православ'є часів Смотрицького вже було заатаковане московським православ'єм, підкуплюване “братньою допомогою”, яку радо платили московські царі, знаючи, що їм це колись сторицею оплатиться...

СОБОРИ 1624, 1628 ТА 1629 РОКІВ

Так як смерть св. Йосафата опам'ятала чесного ворога унії проти-архиєпископа Смотрицького, так гасла цього ж Смотрицького “блуди і ересі киньмо під наші ноги”, “повернімо до православної віри наших предків” повинні були опам'ятати тодішніх загорілців, а якщо вже не опам'ятати, то принайменше дати їм нагоду призадуматися, ради чого ведеться цей бій в лоні однієї і цієї самої Церкви. І тільки тому, поки Смотрицький віддав свою “Апологію” до друку, передав її до оцінки митрополитові Борецькому, думаючи, що, не будучи ще уніятим, переконає не тільки Борецького, але й інших, тим більше, що на серпень 1628 р. митрополит Борецький скликав собор нез'єдиленої ієрархії до Києва, на якому мала бути порушена справа спроби об'єднання обидвох Церков.

Але його “Апологія” не тільки не викликала на соборі якоїсь річової дискусії, не тільки не дала поштовху до перевірки становища

Гробниця св. Антонія в Печерській Лаврі

однієї чи другої Церкви, але викликала бурю негодування серед нез'єдинених єпископів у проводі з митрополитом Йовом Борецьким і случьким протопопом Андрієм Мужилівським. Щоб, просто спасти життя, за намовою своїх прихильників, Смотрицький відкликає усе написане. Але, як тільки відзискує волю, вертається до Дерманя, оголошує "Апологію" без змін друком і крім цього „Протестацію“ проти київського собору, в якій докладно подає, як його змусили відкликати написане. У відповідь на "Апологію" появляється твір підписаний Мужилівським,²⁶¹ повний нападів на унію і Смотрицького. Мелетій Смотрицький зараз же відповідає на "Антидотум" твором "Exthesis", одним з найкращих творів цього часу, як щодо змісту, так щодо форми до сьогодні неперевершеним.

Деякі історики²⁶² догадуються, що на настрої київського собору 1628 р. сильно вплинуло козацтво. Представники його явилися на соборі і повели боротьбу з будь-якими тенденціями компромісу з уніятами. А проєктові об'єднання унії з православною Церквою, що його називав Смотрицький "поєднанням Руси з Руссю", співчували митрополит Йов Борецький та новий архимандрит Києво-Печерської Лаври, Петро Могила з одного боку і митрополит Йосиф IV. з другого боку. По боці Смотрицького стояли ректор київської колегії Касіян Сакович, (що згодом, як і Смотрицький перейшов на унію) і єпископ Ісакій Борискович та Паїсій Іполитович.

Варто призадуматися, чому не дійшло до цього поєднання, хоч спроби його сягають не тільки з'їзду в Кобрині, але й собору у Львові, який відбувся 28. жовтня 1624 р., на який з'їхалися усі уніятські єпископи включно з новим владикою смоленським (з уваги на прилучення Смоленська до Польщі) архієпископом Львом Кревзою Ревуцьким, чотири архимандрити та численне духовенство. Нез'єдинені, хоч були запрошені

ПАТЕРІКЪ
ІЛИ
ОТЪЧНИКЪ ПЕЧЕРСКІЙ,
СОДЕРЖАЩІЙ
ЖИТІА СЪТІХЪ

Црѣвныхъ ѡ бѣгоносныхъ Оцѣхъ нашихъ
проедіавшихъ въ пещерахъ.

На три части раздѣленъ.

СОСТАВЛЕНЪ

Трѣми Печерскими Сѣтими:

Несторомъ Лѣтописцемъ Рускійскімъ Сѣмномъ Сѣпкомъ Владимер-
скимъ ѡбждалскимъ ѡ Полукѣрпомъ, Архїмандритомъ Печерскимъ.

Поклѣніемъ же ѡ Бѣгословеніемъ

Прѣтнамъ ѡ Хрѣтѣ Гдѣна Оцѣ

ІННОКЕНТІА ГИЗЕЛА,

Млчїю Бжїєю Архїмандрита | Сѣтїа Великїа Чюдотворнїа Лавры

ПЕЧЕРСКІА КІЕВСКІА.

Исправленъ П ТУНОМЪ Изображенъ.

ѡ тѣмъже Сѣтїи Великїи Чюдотворнїи Лаврѣ.

ПЕЧЕРСКОЙ КІЕВСКОЙ.

Старопїсїи Сѣтїишаго Патрїарха Константинопольскаго.

ѡ лѣтѣ ѡ Созданїа Мїра. зхѣд. ѡ Рѣ: же Хѣа, ахѣд.

Заголовна сторїнка „Патерика“ з 1661 р.

цей собор збойкотували (був там тїльки Мелетїй Смотрицький і де-
кїлька із православної шляхти). Цїла дискусїя закінчилася знову незмін-
ним “як унїю прийме царгородський патрїярх, прийемо ѡ ми”.²⁶³ Не
повелося і з собором 1628 р. і врештї так само ѡ із собором нез’єдинених
у Києві 29. червня 1629 р., який повинен був бути добре підготований.
Бо з дозволу короля, а на бажання одного з найбільших приятелїв
Українцїв папи Урбана VIII, який звернувся буллею з дня 11. травня 1624
року до короля Жигмонта III. поєднати обї Церкви, відбулися були тодї
два підготовнї собори, один для з’єдинених у Володимирї Волинському,
другий для нез’єдинених в Києві, завершенням яких мав бути спїльний

собор у Львові. Але собор нез'єдинених у Києві відбувся в умовах гострої боротьби, бо й козацькі представники і православна шляхта, яка на собор не прибула й зложила протестацію проти участі в спільному львівському соборі, були рішуче проти унії і тому львівський спільний собор не відбувся.

Виглядало б, що негативне ставлення козацтва до об'єднання обох Церков, було головною перешкодою до поєднання. Між тим знаємо, що догматичний спір не був основою розриву, що більше, навіть сповидне прив'язання до царгородського патріарха, не було перешкодою до об'єднання нез'єдинених з уніятами. Збереглася пропозиція уніятів до нез'єдинених у справі об'єднання, де читаємо 1) питання про походження св. Духа залишається для обидвох Церков так, як вони його визнають, 2) нез'єдинені приймають догму про чистилище, 3) уніяти признають ієрархію та таїнства Східної Церкви, 4) нез'єдинені приймають зверхність папи, але залишається і зверхність царгородського патріарха.²⁶⁴

Коли ж ми отже уважно приглянемося цим чотирьом точкам проекту наміченого об'єднання Української Церкви, побачимо, що ні одна точка не могла бути перешкодою до об'єднання. Якщо беремо під увагу особисті амбіції поодиноких протиєпископів, чи взагалі цілої ієрархії висвяченої патріархом Теофаном, була надія, що уніяти їх признають, значить, усі залишалися у своїй гідності (точка 3). Якщо йде чи про догму про походження св. Духа чи догму про чистилище, то ні козацтво, ні шляхта, ні миряни, ні навіть духовенство і нижче і вище, може за винятком кількох богословів, цим не цікавилася і не визнавалося у догматичних тонкостях, а то й до цього ставилося цілковито байдуже. А прив'язання до царгородського патріарха було заспокоєне (точка 4.). Що, а радше хто, отже, перешкоджував об'єднанню „Руси з Руссю”, кажучи словами Смотрицького, Москва чи Польща?

На нашу думку, намагалася перешкодити об'єднанню Українців Москва. З приїздом патріарха Теофана на Україну, вислужника московського православ'я, який, як згадано, був виразником “єдиновірства”, Польща втрачає свій вплив на Українську Церкву. І нез'єдинена і уніятська Церква в політиці польської держави стає картою, якою тільки вона грає, раз в один, то раз в другий бік. А знову ж нез'єдинена Церква стає для Польщі вудилом, з допомогою якого вона регулює внутрішній роздор серед Українців, однак тільки з уваги на добро своєї держави. Короткозора польська політика не знала, що це вдається тільки на коротку мету і що тим вона, згодом, причиниться до руїни своєї держави. Московська політика перехитрила польську, доказом чого те, що не минуло 60 років від останнього собору в Києві й Українська нез'єдинена Церква втратила свою незалежність і на довгі століття підкорилася московському патріархові чи радше московському православ'ю.

Московське державне православіє, як вже згадано, “допомагало” і грішми (“червінцями” — як пише Карамзін) і своїми висланниками-ченцями українському православію, бо сподівалося, що воно незабаром, якщо не буде вирішним, то принаймні допоміжним чинником в окупації українських земель Московією. Так зване “єдиновірство”, “спільна віра”, хоч по своїй суті не було цілком спільною вірою України й Москви, це була велика карта московського імперіялізму, яким здеморалізовані були й деякі владики й частина духовенства нез’єдиненої Української Церкви. Беззастережним прихильником Москви був, як уже знаємо з листа його сестри, митрополит Йов Борецький.

Башта монастиря в Дермані

Він посилав протиєпископа луцького Ісакія до царя московського Михайла Федоровича з проханням узяти під свою “милостиву” опіку й охорону Україну і Січ Запорозьку.²⁶⁵ Таким же був протиєпископ володимирсько-берестейський князь Курцевич, бо згодом на постійне перебування виїхав до московського царства і там став єпископом.²⁶⁶ Москвофілом був пізніший митрополит київський, архимандрит Ісаїя Копинський, який в 1625 р. прибув до Москви, щоб просити помочі для “православної віри”, а якого після смерті митрополита Йова Борецького, висвячує таємно на київського митрополита якийсь грецький митрополит, що переїздив через Київ до Москви. Вогнищами москвофільської пропаганди були врешті й монастирі. Ченців, які жили по тих монастирях, годі інакше назвати як московськими агентами. Вони, “ходивші ради милостині в Москву”, робили доноси на своїх і чужих владик і точно інформували “єдиновірне московское государство” про настрої серед духовенства й мирян, про наміри й пляни владик. Відповідно до цього Москва давала “милостиню”, кому було треба. Коли ж у 1638 р. поширилася чутка, що київський митрополит Петро Могила приймає унію, почалась панічна “еміграція” з українських монастирів у Московщину. З густинського монастиря разом з ігуменом перейшло в Московщину 70 ченців, 20 послушників і 11 селянських родин, які належали до монастиря. З жіночого ладинського монастиря перейшли духовник Методій, ігуменя Єлисавета, 50 сестер, 16 послушниць.

З мгарського монастиря 14 ченців і т. д. Ця панічна еміграція — мовляв, “латино-уніяти” займають монастирі, — в обітовану землю для українського православного нез’єдиненого чернецтва, в Московщину, це незаперечний доказ, що хоч і невидимий покищо, провід в українській нез’єдиненій Церкві взяла Москва, яка й була саме однією з головних причин того, що “Русь з Руссю” не об’єдналися. Українською залишилася тільки некуплена ні Москалями, ні Поляками, від них незалежна Українська католицька Церква, яка згодом, бо аж у XVIII. ст. входить в історію як Греко-католицька Церква.²⁶⁷ Немає сумніву, що москвофільство XVII. століття це не було сьгоднішнє москвофільство, але москвофільська тенденція нез’єдиненої Української Церкви цього часу, річ безперечна.

Найкраще ілюструють це твори Мелетія Смотрицького, людини, яку можна назвати сумлінням своєї доби. У своїм творі “Екзетезіс” він уже не тільки виразно підкреслює своє унійне ставлення, мовляв, царгородська Церква і за нею й українсько-білоруська в наслідок схизми попала в ересі, але також і характеризує тодішні обставини, визнаючи щиро, як була оплачувана акція нез’єдинених. На закид Мужилівського, що Смотрицький тому покинув нез’єдинену Церкву, бо полюбив світ, Смотрицький відповідає: “кожного року з багатьох місць від певних і поважних між вами осіб ви жертвували мені по три тисячі готового гроша . . . Коли б я гонив був за світом, я б заспокоївся тим, що ви мені до рук пхали . . . , але я не хотів погубити себе проклятою схизмою, поширюючи еретицькі блуди, я не хотів бути Каїном, яким мусів би бути, залишившись при вас . . . О, немилосердні батько- і братовбивники! . . . Тих, які святу Церкву, її віру, обряди й церемонії в Руському народі зберегти і скріпити й на вічні часи задержати стараються, тих ви невдячники переслідуете, тих б’єте, січете, вбиваєте, топите й мордуєте . . . Ще вам з рук ваших кров убитих вами братів тече, а ви насмілюєтесь звати себе Авелями . . . Господь покарав схизму неволею, неладом, безуспішністю і голодом слова Божого, її ні в чому, ніде, ні на волі, ні в неволі не благословить, ні в чому їй не допомагає. Такий сам занепад, який є найбільшим добром у вольній Москві, є і в турецькій неволі. Всюди духовні втіхи занепали, всюди спасенні справи збайдужили. Спасенні справи полагоджують як наймити і невільники, от, щоб відслужилося . . . Не пастирі пасуть череду, але череда пастирів” . . .

З твору Смотрицького “Паранезіс або Напомнене”, що він його писав для і до виленського братства 1628 р., бачимо, що в рр. 1623—1626 виленське братство теж схилилося до унії. “Преславне братство — пише Смотрицький — продовжай цю почату угоду. Не уважай ні гріхом, ні соромом того, що інші народи без сорому й гріха зробили . . . Я не змінив віри православної, а тільки ересі і помилки” . . .

Перехід на унію такого знаменитого полеміста, яким був Смотрицький, викликав в обидвох таборах сильне враження, тим більше, що це

Портрет архиепископа Мелет'я Смотрицького з книжки холмського єпископа Якова Суші. В руках архиепископа Мелетія булла папи Урбана VIII.

Права сторсна печаті царгородського патріярха Евсратія (1081-1084), найдена під час археологічних розкопків в Соборі св. Софії, Київ, в рр. 1935-1940

був з одного боку великий вилім у новоствореній ієрархії нез'єдинених, які втратили одного архієпископа. З другого боку папа Урбан VIII, не тільки що залишає Смотрицькому його архієпископську гідність, але навіть запитує, яких, на думку Смотрицького, треба би вжити заходів, щоб привести до унії не лише Русь, але цілий Схід.²⁶⁷ Смотрицький, який розчарувався у соборах, дискусіях і зустрічах католиків з нез'єдиненими, радить у письмі до папи Урбана VIII. (16. лютого 1630 р.) вжити енергійних заходів: "Русини — пише він — відірвані від єдності Церкви є темні, без освіти і знання догм і правд віри. В цій темноті й засліпленні вони подібні на людей позбавлених здорових глуздів, що йдуть несвідомо на свою згубу й не дозволяють вести себе тим, які є просвічені світлом правди. З такими нема що говорити. Іншого засобу для них нема, як той, що його подає Євангеліє: нагли!.. Нехай папа накаже королеві, сенаторам і єпископам, щоб всі унію підтримували, а духовенство і світське й чернече хай не уділяє св. Тайн тому, хто у своїх маєтностях схизму чи словом чи ділом піддержує". Другим способом була б заборона Апостольської Столиці ОО. Єзуїтам змушувати українсько-білоруську молодь, яка виховується в їхніх колегіях, змінити обряд, бо таким чином

унію ослаблюється і нез'єдинених знеохочується до унії.²⁶⁸ У своїх писаннях Смотрицький виразно вияснює, що унія не тільки не порушує прав віри первісної Східної Церкви, але й обряди цієї Церкви точно й повністю зберігає; унія підчинює Церкву не царгородському патріархові, а папі.

Тоді коли Смотрицький подавав ці ради папі Урбанові VIII., король Жигмонт III. уже був на схилі життя. Наслідник його, король Володислав IV., не тільки, що не був прихильником унії, а просто ворожо ставився до неї. Врешті захоплена своєю місією на Сході Польща уже не розрізнявала, що Боже і що людське і явно нехтувала упіменення і доручення Апостольської Столиці.

НАПЕРЕДОДНІ КАРИ

Зараз же після смерти Жигмонта III. (1632) козацтво виступило з новими домаганнями. До козацького табору прибуло кількадесят нез'єдинених священників, як ченців, так і світських, просити опіки й помочі, охорони прав і привілеїв "благочестя". Козацтво загрозило, що коли домагання "грецької віри" не будуть заспокоєні, воно зі зброєю в руках поверне своїй Церкві належні їй права.

Володислав IV., боячись втратити корону, погодився в т. зв. пактах конвентів (1. листопада 1632 р.), на всі домагання козацтва, з яких найважливіші були: 1. Нез'єдинені мають право ісповідання віри в цілій Речі Посполитій. Їм вільно мати, будувати й направляти церкви, семінарії, шпиталі, засновувати друкарні й виконувати міські уряди без вийнятку. 2. Церкви, які є в їх руках, залишаються у них; братства задержують свої права; дозволено теж засновувати нові братства. 3. Зараз же після коронації буде назначений з нез'єдиненої шляхти новий митрополит для нез'єдинених з титулом київського митрополита. Він сам має добиватися інвеститури в царгородського патріярха. Нез'єдиненим признається три єпископства: луцьке, перемиське і мстиславське, яке відділюється від полоцького архієпископства. Знову ж митрополит Йосиф IV. задержує титул київського митрополита й доходи з митрополичих дібр на Україні, але тільки до своєї смерті. Всі київські церкви, крім малого Видубицького монастиря, передається нез'єдиненим. 4. Перемиська єпархія, як і львівська, будуть належати до нез'єдинених єпископів. Уніятський єпископ А. Крупецький одержить від короля 2.000 злотих польських, як відшкодування. 5. Луцький уніятський єпископ Єремія Почапівський передасть своє єпископство нез'єдиненому єпископові й задержить тільки титул й архимандрію жидичинську. 6. Від архієпархії поміської відділюється мстиславське єпископство, як окреме, і його владику матиме титул єпископа мстиславського, оршанського й мого-

Ліва сторона печаті царгородського патріярха Евстратія. Надпис: Евстратій, Божою мил'стю архієпископ Константинополя, Нового Риму, і вселенський патріярх

лівського. Осідком нового єпископства буде Могилів. 7. Нез'єдиненому київському митрополитові признається монастир під Городном, де буде осідок єпископа-помічника, який висвячуватиме нез'єдинених священників для Литви. 8. Після королівської коронації буде створена комісія з двох нез'єдинених і двох уніятів, яка — без відклику — має розділювати монастирі між з'єдинених і нез'єдинених відповідно до віровизнаїня населення. 9. Вільно покидати унію й навпаки.

Ще поки сойм підтвердив цей договір, митрополит Йосиф IV. разом із цілим єпископатом вніс спротив проти цього (дня 8. листопада 1632 р.), заявляючи, що ні він, ні його єпископи цього договору не визнають, поки його не затвердить Апостольська Столиця. Митрополит Йосиф IV. перестерігає перед нещастями, які після цього впадуть на Польщу.

Такий сам спротив вніс (10. листопада 1632 р.) примас Польщі, Ян Венжик з польським єпископатом і за підписами 54 сенаторів і послів. Король два рази звертався до папи Урбана VIII., прохаючи його потвердити договір. Він запевнював Апостольську Столицю у своїх католицьких почуваннях і вияснював, що політична ситуація доконче ви-

магає цих уступок, щоб запевнити собі поміч козаків у майбутній війні з Московщиною. Але папа Урбан VIII відмовив potwierдження договору й доручив митрополитові Йосифові IV. і цілому українсько-білоруському єпископатові всіма силами боронити прав Церкви.

Частина польського клиру та деякі католицькі кола польської шляхти не були ще до цієї міри здеморалізовані, щоб не бачити, до чого котиться польська держава. Правда, уступки, які король Володислав IV. зробив козацтву, не так боліли католицьке почуття деякої частини клиру й шляхти, як заторкували їхню гордість і пиху, що, мовляв, йдеться на уступки “хлопству”. І це було однією з причин, а не лише заспокоєння совісті, як пишуть польські історики,²⁶⁹ що король скликає 18. лютого 1633 раду теологів, тобто представників чер-

Заголовна сторінка книги „Мир з Богом чоловікові“.
Київ, 1669

нечих Чинів Єзуїтів, Капуцинів, Кармелітів і професорів краківської академії, щоб вони вирішили, чи годиться такі уступки робити в користь нез'єдинених, чи ні. По довгих суперечках рішення більшістю голосів, що таких уступок робити не вільно, бо це є потоптанням Божого права й пониженням віри. І хоч так вирішили представники найбільш вчених з духовенства у Польщі, король Володислав IV. на найближчому соймі (1633) обіцяє додержати “пакта конвента” й відновлює нез'єдинену ієрархію. Київським нез'єдиненим митрополитом стає Петро Могила (1633—1647), луцьким єпископом спершу уніят-католик і потому нез'єдинений Атанасій князь Пузина (†1650 р.), а новим мстиславським єпископом Йосиф Бобрикович (†1634 р.), який обіймає єпархію, що після мученичої смерті св. Йосафата майже повністю перейшла на унію. Польська протиунійна акція йшла двома шляхами: з гори (король

Київський митрополит Петро Могила
і його власноручний підпис

Володислав IV.) і з долини (шляхта). Уступки короля Володислава IV. нез'єдиненим, це була тільки вода на млин московського православ'я. Це знав і передбачував один із найсвітліших умів тодішнього часу, новопоставлений київський нез'єдинений митрополит Петро Могила, який зумів, хоч і не на довго, здержати нестримний гін обмосковлювання Української нез'єдиненої Церкви.

Петро Могила (1596-1647), син молдавського господаря Симеона, був беззастережним прихильником Заходу, його культури й освіти. Близький знайомий Смотрицького, Могила бачив, що Українська Церква XVI.-XVII. ст. була іграшкою державно-політичних спе-

куляцій Польщі й Москви. Рятунок Української Церкви він добував тільки у тому, щоб вона не підлягала ні польському королеві, ні московському чи царгородському патріярхові, і мрією його, було створення в якійсь формі українського патріярхату в Києві, який був би відокремлений від Царгороду, але в злуці з Апост. Столицею.²⁷⁰ П. Могила, як гарячий прихильник Заходу, уложив (схвалений київським собором 1640 р.) "Требник", рід церковної енциклопедії, що уодностайнила церковну практику й обряди на Україні та зразу ж відмежовувала українське православ'я від московського. Петро Могила ні словом не виступав проти догм Католицької Церкви, й мабуть єдиний зі сучасників, найшов влучну розв'язку об'єднання "Руси з Руссю". Що деякі московські історики намагалися (і намагаються) представити Могила у фальшивому світлі, що не насвітлюють всебічно його діяльність, це ясне й зрозуміле,

Герб митрополита Петра Могили

частини верхівки цього клиру. Могила напевно передбачував, куди заведе Українську нез'єдинену Церкву московфільство (і релігійне, і політичне) і тому старався відмосковлювати Українську Церкву, може навіть надто радикальними засобами.²⁷¹

На жаль, ця незвичайно цікава сторінка історії Української нез'єдиненої Церкви, коли то змагання до злуки з Апостольською Столицею стало просто природною реакцією вищого українського клиру, зовсім не насвітлена не тільки з українського католицького, але навіть з українського національного боку. Ті, як їх зве московська історіографія, “ложние слухи”, фальшиві поголоски, в неодному випадку, хто зна, чи не будуть історичною правдою, якщоб можна їх було перевірити. До сьогодні не перевірено, чи новопоставлений мстиславський єпископ Йосиф Бобрикович, який помер в 1634 р. (в рік після назначення) не був уніятим. Чутки про те, що він сприяв унії, що смерть його була спричинена

як і зрозумілими для нас, Українців, є “жорстокості” Могили супроти частини українського обмосковленого (за гроші московського патріарха) тодішнього нез'єдиненого клиру. Справді, важко пояснити цю грубу поведінку (тобто “жорстокості”) Могили, чи то з ченцями, чи, як побачимо пізніше, з наступником Йова, митрополитом Ісаїєю, якщо візьмемо до уваги виховання і культуру такої людини, якою був П. Могила. Таємниця, на нашу думку, лежить саме у московфільській орієнтації частини тодішнього нез'єдиненого клиру України, чи може радше,

Гравюра з панегірика в честь митр. Петра Могили
„Гелікон, тоєст сад умієтності“ з 1632 р.

ського, (помер 21. березня 1627), ставить митрополит Йов Могила на архимандрита Києво-Печерського монастиря. Перше, на що звернув увагу новий архимандрит, це був великий брак освіти ченців. Узагалі рівень освіти на Україні був тоді невисокий, шкіл було мало, а й у тих вчили тільки читати й писати. Хоч попередник Могили, архимандрит Захарія Копистенський (1624—1627) дуже дбав про культурну працю, видав багато творів,²⁷³ збагачував лаврську бібліотеку та продовжував у тому напрямі працю свого попередника архимандрита Єлисея Плетенецького (1599—1624), все це було надто мало. Це можна ствердити, коли приглянемося статистичним даним, скільки видали тоді творів окремі друкарні: киево-печерська друкарня за 8 років надрукувала 11 творів, львівська братська школа за 32 роки (1591—1622) 13 творів, острозька школа за 32 роки (1580—1612) 18 творів, виленська школа за 22 роки (1574—1595) 13 творів і малі друкарні, як дерманська, луцька, рохманівська, почаївська видавали по 2—3 брошури. Могила зразу ж почав заходи для реформи шкіл з думкою створити з київської школи вищу колегію на зразок єзуїтських колегій. Водночас молодих, талановитих людей посилає він учитися в Західню Європу. Одно й друге викли-

виленськими ченцями (з помсти за те, що він замість нищити, сприяв унії) і що перед смертю він сповідався в уніятського священника, досі не перевірені і не висвітлені. Не просліджено і тих „фальшивих“ поголосок, що дали причину деяким дослідникам називати Могила „скритим католиком“.²⁷²

Вихованець львівської братської школи, згодом вояк (здогадно бере участь у бою під Цецорою 1620 р., де гине його опікун польський гетьман Станислав Жулкевські) Могила вступає в Києво-Печерський монастир. В 1628 або 1629 р. після смерті архимандрита Захарії Копистен-

кало в Києві негодуван-
ня: “на што латинское
і польское училище за-
водите, чего у нас до-
туду не бивало і спаса-
лись”. Що більше, “не-
учені попи й козаки”,
як пише очевидець, хо-
тіли Могилу і вчителів
“до смерти побити” й
ледве їх вгамовано. “Які
перуни, які громи по-
сипались тоді на нас,
то годі описати чорни-
лом” — пише Сильве-
стер Косів. — „Було так,
що ми вже й ждали, що
нами піchnуть начиняти
шлунки дніпровських
осетрів, або одного ме-
чем, а другого вогнем
відправлятимуть на той
світ”.²⁷⁴ Але Могила не
уступив, знаючи, що “так
як у бруді і гною пло-

Гравюра з панегірика в честь мигр. Петра Могили
„Гелікон, тоєст сад умієтности“ з 1632 р.

диться хробачня, так серед темних і неосвічених людей найлегше ширити всякі ересі й блуди”, й бій за освіту йшов далі. В 1631 р. вмирає митрополит Йов Борецький. Серед нез’єдинених Українців повстав роздор: одні, ще не заражені московським православієм, хотіли бачити наступником Йова Петра Могилу, другі, москвофільський табір, висували кандидатуру єпископа перемиського, Ісаїя Копинського, відомого москвофіла, який їздив до “єдиновірного” московського царя Михайла Федоровича з чолобитнею, щоб “преклонить главу к православної державе” й прохати прийняти козацьке військо й усю Україну під свою “ви-соку руку”.²⁷⁵ Переміг москвофільський табір і вибрано Ісаїю Копинського тому, що він був “статечний у вірі” й “чистий у православію”. Копинський був найбільшим ворогом Могили, головно за те, що цей зреформував кийську школу на зразок західньо-європейський (виразний протимосковський відрух), і завів у колегії латинську мову (Москва латинську мову вважала розговорною мовою сатани). Ворогував Копинський на Могилу й тому, що останній як киево-печерський архимандрит, брав участь у нарадах, організованих Смотрицьким, в справі об’єднання “Руси з Руссю”. З приводу цього останнього Копин-

ський різко запротестував і по всій Україні розіслав послання проти цієї “затії”.

Між нез’єдиненими починається бій, табір консервативний, чи, радше сказати б, москвофільський, очолює нововибраний митрополит Ісаїя Копинський і його девізою є “мудрость міра сего есть буйство перед Богом”. Хто вчений, освічений, то в нього “крест Христов поруган биваєт”. “Школи й науки латинскія — пропасть і погибель вічная; нікто в них богоугодной волі не научит, але еще сопротивним Христу бити показует”. Тут “тайна й гніздо антихристово фундоване”. Табір ліберальний, чи назв’їм його український, зі симпатіями до польської чи радше західньо-європейської культури, очолював Могила. Ще був третій табір, що його очолював протопіп случький Андрій Мужилівський, який, як довідуємося з листа короля Володислава IV. до київського воеводи Тишкевича²⁷⁶ “покинувши жінку, силкується бути митрополитом”, але цей табір популярності не мав. В той же час стан духовенства на Русі був жалюгідний. “На Русі, — пише ректор Сакович у »Перспективі« — что поп то й батько і владика і митрополит і патріярх”. Хлопи не раз і попа за волосся “wykudłaja”, (тобто потермосять), поб’ють до крови й дістають зразу ж розгрішення від другого попа або таки від цього ж побитого, але вже “умогориченого” — двоє- або троєженці це щоденне явище, напади, чи то пак, як тоді звалося, заїзди одного єпископа на другого — звичайне явище.²⁷⁷

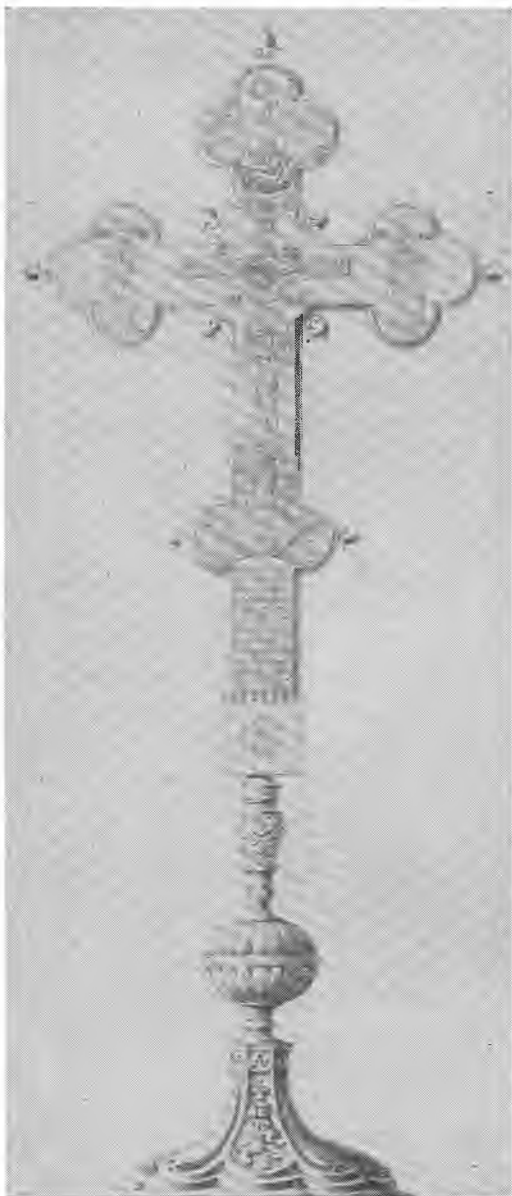
Могила, як тільки вибрано єпископа Ісаїю Копинського київським митрополитом, зараз же зорієнтувався, до чого дійде українська нез’єдинена Церква під кермою Копинського й вирішив іти пробоем. Маючи назначення короля і згоду патріярха, він в 1633 р. їде до Львова, де в Томину неділю 28. квітня 1633 р. висвячують його в Успенській церкві львівський владика Єремія Тисаровський з єпископами Ісакієм Борисковичем, Паісієм Іполітовичем і Греком Аврамієм на київського митрополита. І таким чином рівночасно є трьох київських митрополитів: католицький Йосиф IV. Рутський і двох православних нез’єдинених, Ісаїя Копинський і Петро Могила.

Чи висвячення Могили на київського митрополита було за відомом або навіть може за згодою митрополита Йосифа IV., — ще не встановлено. Певним є натомість, що на київського патріярха Йосиф IV. намічував Петра Могилу; бо з цього часу, тобто з 1629 р. маємо його записку про Могилу: “Могила може послужити ділові унії не тільки на Русі, але й у Молдавії та Валахії, робить враження людини прихильної до католицької віри, при тому освічений, вміє по латинськи, розуміє писання св. Отців, доброго життя, тверезий і не розпусний, двічі на тиждень служить Службу Божу — що у Русинів рідко — і пильнує дисципліни, так, що під його рукою з 80 ченців, яких він застав, залишилось 18; не витерпіли його режиму, а він їх непристойної поведінки”.²⁷⁸

Здогадно зв'язковим між Йосифом IV. і Могилою мусів бути Смотрицький, з яким Могила познайомився ще поки його вибрано архимандритом київської Лаври й до самої смерті Смотрицького (1633) був з ним у дружніх взаєминах. Знову ж із Йосифом IV. Смотрицький познайомився літом 1627 р. На жаль, однак докладно про співпрацю чи, радше кажучи, про взаємні переговори між цими трьома велетнями Української Церкви нічого ближче не відомо, за винятком того, що подали чи подають такі непевні, московські джерела.

Що Могила вибрав на своє свячення Львів, це зрозуміле, бо у Львові мав він, завдяки своїм батькам — добродіям братства, великі зв'язки, у Львові нікого не дразнили симпатії Могили до польсько-латинської культури й табір москвофілів здогадно не мав такого сильного впливу.

В липні 1633 Могила вертається до Києва і революційним способом захоплює свою митрополію; збройно наїжджає св. Софію, збройно добуває Никольський монастир, ігумена й ченців наказує бити посторонками на допиті, де вони поховали монастирські скарби, а митрополита Ісаію ведить схопити в Михайлівському монастирі й “старика — як пише очевидець — в одній волосінниці, перекинувши через коня, як мішок”, відвезти до Печерського монастиря, де він під терором дає засвідчення, що зрікається митрополії.²⁷⁹

Срібний хрест, що його подарував Видубицькому монастиреві в Києві митр. Петро Могила

Це засвідчення Могила проголошує публично, як і те, що він “щасливо наїхав” на свою катедру, “обняв” катедральну церкву й “од всіх православних духовного й світського стану у всій землі панств тутешніх здержує належне послушенство”. По суті ж, одначе, так не було. Доказом того собор, який Могила скликав до Києва на свято Успення 1633 р., наказуючи всім духовним явитися на нього “под винами канонними”, тобто під канонічним послухом. Собор цей не вдався, бо Могила розписує незабаром новий собор на перший тиждень посту, не згадуючи нічого про попередній.

І на диво, цей “наїзд” митрополита Могили не викликав ніякого спротиву. Коли після проголошення відомих “пакта конвента” Володислава IV, князь Радивил, провідник литовських протестантів, в імені королівської комісії з допомогою кількесот озброєних православних і протестантів хотів від католиків у Вильні відобрати церкви, митрополит Йосиф IV, у своїх архиерейських ризах з духовенством і вірними став на порозі святині, загороджуючи собою вхід до неї. На заклик Радивиля уступити, Йосиф IV, відповів: “Ми є тут на те, щоб боронити наших церков і раніше перейдете по наших тілах, ніж дозволимо поганьбити це святе місце. Ми готові вмерти в обороні тих жертівників, що їх нам віддала Католицька Церква”. Церкви залишилися при католиках. І такий опір католицького українсько-білоруського духовенства зустріли виконавці розпорядку католицького польського короля і по інших містах.²⁸⁰ Якжеж інакше виглядала реакція православного нез’єдиненого духовенства й загалу, коли Могила “наїхав” і скинув з престола козацького ставленика митрополита Ісаю Копинського. “Його (Могили) сувора поведінка — пише Михайло Грушевський — зі стовпом правого благочестя не викликала ні в кого явного протесту з боку прихильників непохитного благочестя”. Навіть козацтво не стало в обороні свого кандидата, чого доказом уривок із записок Конєцпольського з літа 1633 р., де описане становище козаків до обидвох митрополитів, Ісаї і Петра: “Той Ісає, що перед тим був митрополитом київським, наговорив велику силу перед військом запорозьким на Могилу, теперішнього митрополита. Могила теж йому такі закиди робив, що »ти зрадник, бо з Москвою маєш порозуміння«. Тому Могила, ставши в двох милях від війська, дав насамперед через п. Кисіля »юстифікацію« про себе й порядно виправдався у всім, а той (Ісає) залишився у великій конфузії. А коли Могила дав знати козакам, що їде до обозу, тоді гетьман з кількома хоругвами кінних зустрів його, а піхота вся стояла перед обозом. В пів милі від обозу привітали ми його й із великою грєчністю впровадили його до війська, бо з ним було не мало й шляхти київської. А коли ми ввели його в середину обозу, він пристав і вбрався »коштовно«, як арцибіскуп, попи цілу годину відправляли співання, а ціле військо потім (приступило) до нього для поцідування хреста й руки. Відпра-

Гѣрбъ старожитный пресвѣтлыѣ Княжѣтъ Рѣсснхъ.

Апо: дѣ. Ѳ Сѣ Коль вѣлѣхъ ѡ гвѣдѣнъ на нѣмъ вѣренъ ѡ истиннѣнъ, ѡ правобдннѣнъ ѡ коннннѣнъ.

Улаиѣ, ѣ. На ѣспнда ѡ каснаѣска настѣѣпннѣнъ, ѡ попереѣшнъ леѣ ѡ самѣ. (ѣ)

Герб князів Святополк-Четвертинських з „Бесѣд св. Івана Золотоустого“ 1623 р., де поміщена історія роду князів Святополк-Четвертинських

вивши це, пішов з великою процесією до гармати, посвятив їм гармату й благословення дав на цю війну (московську в рр. 1633—1634) в гарних словах, так що ця церемонія протягнулася цілий день. А козакам все таки було жаль того Ісає, що був так дуже збентежений, бож вони самі всадили його на ту митрополію. Тому прислали потім до п. Кисля і до мене й просили, щоб ми їх погодили, аби вже тих замішань межи ними

не чинили. Ми на те втратили цілий день і вчинили між ними таку згоду, що отець Могила відступив йому монастир св. Михайла, з усіма доходами його, відповідно до королівського привілею, а Ісай дав йому запис на те, що ніколи тим титулом він не має титулуватися, ані в його діла втручатися, тільки мешкати спокійно в монастирі ігуменом”.²⁸¹

Козацтво не тільки не взяло в оборону свого ставленика митрополита Ісаю, але погодилось, щоб його скинено з митрополичого престолу й назначено звичайним ігуменом монастиря. В тому можна добачати не тільки байдужність козацтва у справах їхньої Церкви, не тільки брак пошани до голови своєї Церкви, й не те, в чому добачує позитивну прикмету Михайло Грушевський, що, мовляв, “тверду руку православному митрополитові в такий твердий час мабуть признавано таки потрібною”. Ми добачуємо в тому що інше: Могила був беззастережним ворогом Москви.

Згодом оборонцем скиненого митрополита стає польський король, який, щоб заспокоїти Ісаю, надає йому титул “архиепископа сіверського задніпровського”, обстоюючи його перед Могилою, а головно перед свояками Могили, Вишневецькими, які вигнали Ісаю з задніпровських монастирів.

В домашню війну, яку викликали “пакта конвента” короля Володислава IV., включився і Могила. Опір уніятів по всіх містах і селах, куди прибували тільки королівські комісарі, був незламний. Часто, коли королівський комісар силою відібрав церкву від уніятів і передав її нез’єдиненим та від’їхав, цієї ж таки ночі уніяти розбивали двері й замки церкви, отаборювалися біля неї і не допускали до неї нікого. Луцький єпископ, кн. Пузина, не міг появитись у своїй дієцезії, бо хоч мав на неї королівський привілей, населення збройно проти нього виступило і властниця маєтности, Анна з Острозьких Ходкевичева, заборонила своїм підданим і духовенству признавати своїм владикою Пузину.

І уніяти й частина польських католиків, цілком з цим не скриваючись, виступила відверто проти короля. Роз’ярені юрби то одних то других нападали збройно на себе, а все в “ім’я папи” чи в “ім’я короля”. “Хвалитеся своєю перемогою — пише тодішній католицький полеміст, звертаючись до православних, які вели боротьбу »в ім’я короля« і під захистом королівських комісарів — по моему тоді була б ваша справа виграна, якби ви мали згоду папи, — а я знаю, що папа не буде санкціонувати схизми!”

Надаремно король Володислав IV. післав спеціальних послів до Апостольської Столиці, щоб добитися одобрення своїх заходів. Митрополит Йосиф IV. уже з власного досвіду знав, як представлять польські послы справу у папи й тому раніше ще вислав до папи свого помічника, турово-пинського єпископа Рафаїла Корсака, який в належному насвітленні представив папі Урбанові VIII. цілу справу. Польські послы

Софійський Собор в Києві. Старинний малюнок

вернулися ні з чим. Король побачив, що справи не виграє і щоб її не програти, припинив виконання декрету. Це був перший виграний бій Української Католицької Церкви з польською окупаційною владою.

Серед цієї важкої боротьби в обороні своєї Церкви кінчалось життя митрополита Йосифа IV. Ще 1623 р., коли їхав на сойм до Варшави, митрополита Йосифа IV. навістив в наслідок лютої зими параліж, який відняв йому цілий лівий бік. З цього він уже не вилікувався. Та ніякі недуги чи журби не відняли цьому майже 70-літньому митрополитові його подивугідної енергії, перед якою були просто безсильні його вороги. Він весь час подорожував по своїй митрополії, закріплюючи своїх вірних і духовенство до єдності й любови до Бога і Його Церкви. Коли його друзі здержували його від праці й просили, щоб він відпочивав, він відповідав: “То таку любов маєте до мене, що хочете продовжити моє вигнання на цій землі? Буду жити, доки мені Бог призначив. В способі мого життя не зміню нічого. Господи Боже — додавав — Ти знаєш, що не бажаю довше жити; справді не бажаю”.²⁸²

Що в тих часах, таких безмежно важких для унії, проти якої йшли найвищі державні чинники Польщі, частина польського духовенства, широкі маси православного, нез’єдиненого українського загалу з то-

дішньою мілітарною остоею Польщі на чолі, козацтвом, яке мало щирих союзників у численних сектах тодішньої Польщі, від протестантів лютеранів починаючи й антитринітаріями кінчаючи, що в цих часах унія не занепала, а навпаки вийшла скріпленою, в цьому головна заслуга митрополита Йосифа IV., цього по словам папи Урбана VIII. “Атанасія Руси”, “Стовпа Церкви”, “Двигача З’єдинення”. Характеристичне свідоцтво про Йосифа IV. дає папський нунцій о. Вісконті (1630—1635) в листі до кардинала Барберіні в Римі, саме з цього часу, коли король Володислав IV. признав уступки православним: “Розсудливість і ревність митрополита Йосифа Велямина Рутського відомі є вже Вашій Світлості звідкіля інде, але в цих так важливих обставинах є гідні безсмертної пам’яті. Він трудився як другий Ілля, не тільки, щоб відперти ворожі напади, але також, щоб піддержати духа в менш відважних в обличчі ворогів. Треба було великої чесноти, щоб видержати такі переслідування; потрібним було теж і таке велике переслідування, щоб пізнати таку чесноту. В поважному віці, а ще більш струджений працею, не відтягався від оборони Божої справи: спішив туди, де була найбільша небезпека. Його мужність є ознакою, як великою є віра праведного. Постійність його будувала мене й тому із правдивою радістю поєднував я свої змагання з його трудами”.

Митрополит Йосиф IV. помер в монастирі в Дермані 5. лютого 1637. Смерть свою прочував. Коли 1627 р., важко захворів і розійшлася по-голоска, що митрополит помер і нез’єдинені тішаться з цього, сказав з усмішкою: “Скажіть їм, що не умру раніше, як за десять років”. Похоронено його в церкві Пресв. Трійці у Вильні. В 1655 р. Москалі зайняли Вильню й вивезли домовину з тлінними останками великого митрополита невідомо куди.

КИЇВСЬКИЙ ПАТРІАРХАТ

Після смерти митрополита Йосифа IV. киево-галицьку митрополію перейняв єпископ-помічник із правом наслідства, турово-пинський єпископ Рафаїл Корсак (1637—1641), син білоруського шляхетського роду [цей рід видав ряд єпископів, як Герасима, полоцького архієпископа (помер 1552 р.), Фльоріяна, католицького луцького єпископа (1749—1811) й ін.]. Рафаїл, спершу прихильник Кальвіна, (народжений около 1600 р.) згодом вступив до Василіян, освіту набув в західній Європі, в Брунсбергу, Празі й Римі, був одним з найближчих співробітників митрополита Йосифа IV. Вже 1. березня 1637 р. виходить письмо до кардинала префекта Конгрегації Оборони Віри з проханням затвердити єпископа-помічника Рафаїла Корсака митрополитом Києва, Галича й цілої Руси. Це письмо підписали: Йосиф Баковецький, єпископ всло-

димирсько-берестейський, Єремія Почапівський, єпископ луцько-острозький, Антін Селява, архієпископ полоцький, Лев Кривза Ревуцький, архієпископ смоленський, Методій Терлецький, єпископ холмсько-белзький, Атанасій Крупецький, єпископ перемиський, Пахомій Война-Оранський, архимандрит жидичинський, єпископ-номінат турово-пинський і Павло Овлучинський, архимандрит кобринський, єпископ-номінат самбірський і єпископ-помічник перемиський.

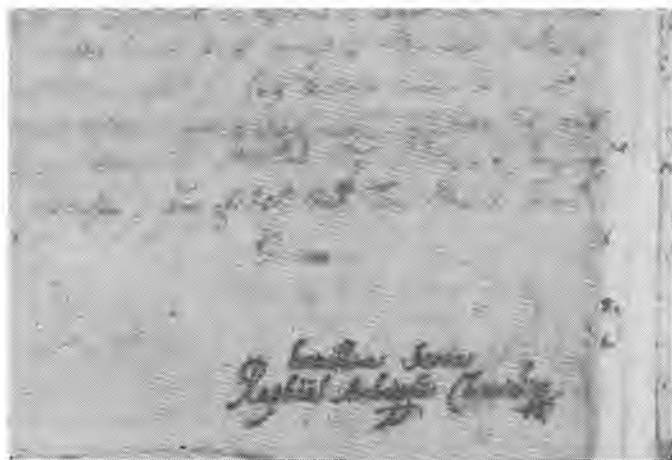
Митрополит Йосиф IV. покинув свою митрополію в розгарі боротьби, серед якої дві найважливіші справи притягали увагу: канонізація архієп. Йосафата

й думка створити в Києві самостійний католицький патріархат. Обидвома цими справами піклувався митрополит Йосиф IV., який дуже хотів бачити архієпископа Йосафата проголошеного блаженним. На жаль канонізаційний процес протягнувся довго, так що, хоч почався зараз же в рік після мученичої смерті св. Йосафата, щойно в 1643 р. проголошено архієпископа Йосафата блаженним, а в 24 роки пізніше ²³³ Святим Вселенської Католицької Церкви. Щоб прискіпити канонізацій-

ний процес св. Йосафата і рівночасно порушити другу справу, київського патріархату в Римі, київський митроп. Рафаїл Корсак виїжджає уже 1639 року до Риму, але тут в два роки пізніше захоплює його смерть. Його поховано в українській церкві святих Сергія і Вакха в Римі.

Католицький київський митрополит Рафаїл Корсак (1637-1641)

Власноручний підпис митрополита Рафаїла Корсака

Католицький єпископ холмський Методій
Терлецький (1630-1649)

Думка створення само-
стійного київського патрі-
ярхату виринула ще за жит-
тя митрополита Йосифа IV,
який і був її гарячим при-
хильником. І може б ця дум-
ка і здійснилася була, якби
не політичне підложжя, що
його надав цій справі ко-
роль Володислав IV., бачу-
чи, що відомі "пакта кон-
вента" з 1632 р. не тільки не
злагіднили положення між
католиками й некатолика-
ми, але й викликали просто
релігійну війну. Не без
слухності бачив король,
що може єдиним помостом
між Римом і Україною буде
київський патріярхат, який
урешті раз на завжди відлу-
чить Україну від Царгороду
й Москви та її Церкву зро-
бить самостійною на зразок
московського патріярхату.
З такими думками зверта-
ється король Володислав
IV. у письмі до католицької
і некатолицької української
шляхти у Вильні з 1. верес-
ня 1636 р. Думка його була

і в одному й другому таборі прийнята незвичайно прихильно, голов-
но серед шляхти-самостійників, що, як виказав історик В'ячеслав Ли-
пинський, згодом у повстанні Хмельницького грала вирішну ролю.
І знову тут треба ствердити те, що є характеристичне для усіх періодів
історії Церкви на Україні: не догми й не канони грали вирішну ролю,
а прив'язання до "грецької віри", до свого рідного обряду.

Думкою про патріярхат на Україні захопилися в першу чергу не-
з'єдинені, як єпископ Атанасій князь Пузина, сенатор Адам Кисіль, чер-
нігівський каштелян, митрополит Петро Могила й ціла низка україн-
ської шляхти, православної і католицької.²⁸⁴ Не має сумніву, що нез'є-
динені бажали мати православного патріярха, а знову ж католики спо-
дівалися патріярхом мати Українця католика. Врешті король дивився на

патріархат очима політика: з хвилиною створення патріархату “грецької віри” (незалежно чи “замиреного”, як це називав Могила, з Римом, чи ні), Польща була б єдиною католицькою державою, що завжди маючи амбіції репрезентування Риму на Сході Європи, мала б патріархат Східньої Церкви. З політичного боку, (а тільки так дивився на справу король) був би це удар по московському патріархаті, бо 1) раз на завжди перервалося б зв'язки між “єдиновірієм” православної Москви і православної України, 2) раз на завжди були б пірвані зв'язки між Царгородом і Києвом, в яких то зв'язках Царгород грав часто подвійну роль, й 3) що найважливіше, київський патріархат відтяжив би Польщу від католицько - православних непорозумінь Українців і було б нове джерело нових імперіялістичних плянів польської держави на Сході Європи.

Церква св. Сергія і Вакха в Римі, де похоронено київського католицького митрополита Рафаїла Корсака

Українські католицькі кола, хоч не виступали проти, але знаючи вже з практики католицизм Польщі, ставилися з резервою. З цією ж резервою ставилась уже добре поінформована, як листуванням митрополита Йосифа IV. так й особистими інформаціями митрополита Рафаїла, до київського патріархату Апостольська Столиця. Врешті політичний підхід до здійснення цієї ідеї, а саме скликання всеукраїнського церковного синоду, на якому спільно засідали б і вирішували релігійно-політичні справи й католики й не католики, що противилось канонічному праву,²⁸⁵ до певної міри насторожило Апостольську Столицю, яка зовсім справедливо в тому випадку покликувалась на Фльорентійський Собор. Зі звітів нунціїв М. Фільонарді (1635—1643) й Дж. Торреса (1645—1652) знаємо, що Апостольська Столиця виразно розділювала дві сторінки однієї і цієї самої справи, політичну й церковну й вимагала, щоб політичну сторінку створення київського патріархату відділити від церков-

Лист католицького кївського митрополита
Антоня Селяви з 1643 року

Капуцинів Валеріяна, що їде зі широкими повноваженнями для розмов, в який спосіб і на яких основах може прийти до загальної унії з Римом. Для тієї цілі в Римі 16. березня 1645 р. під головуванням кардинала Барберіні відбувається засідання, на якому устійнюється, що 1) змагання до загальної унії всіма силами піддержувати й короля до цього накликувати, 2) в догматичній ділянці ґрунтуватися на рішеннях Фльорентійської Унії, 3) форму унії передбачається згідно з рішенням папи Климента VIII., тобто митрополита затверджує Апостольська Столиця, а митрополит сам має право висвячувати єпископів, 4) щодо синоду, що його мав би скликувати нез'єдинений митрополит, залишити йому вільну волю і в цій справі має вказівки нунцій Фільонарді, 5) нунцій, поки вирішить щось в цій справі, мусить засягнути ради митрополита Антона Селяви й холмського єпископа Методія Терлецького.

ної, вирішуючи ці справи поза синодом.

Тому, хоч і йдучи назустріч ідеї створення патріярхату в Києві, папа Урбан VIII. у своїх письмах з дня 3. листопада 1643 року до Адама Кисіля і Петра Могили просить їх вислати своїх представників-ченців до нього, бо ця справа вимагає основніших переговорів, вітаючи рівночасно їхній почин нав'язання взаємин з Апостольською Столицею. Міжтим наслідником митрополита Рафаїла стає архієпископ полоцький, Білорусин з роду, Антін Селява (1642—1655), який теж включається в реалізування ідеї патріярхату, але на час його владцтва припадають найважчі часи для унії, повстання Богдана Хмельницького.

Король Володислав IV. висилає до Апост. Столиці свого посла, ченця Чину

DECRETUM

SACRAE CONGREGATIONIS RITUM

in Causa Polonae, Beatificationis, & Canonizationis Beati Martyris
IOSAPHAT Archiepiscopi Polonae, Ordinis S. Basilij Magni.

OMMISSA dudum à Sanctissimo D. Nostre VRBANO Divina Providentia Papa VIII° Sacrae Rituum Congregationi ad instantiam Seministarum Poloniae, & Sivele Regum Sigismundi III. & Vladislav IV. necnon ad supplicationem Metropolitaram, Archiepiscoporum, Episcoporum, Palmarum, Principum, ac vniuersi Cleri, & Populi Catholici Regni Poloniae, Magnique Ducatus Lithuoniae, ac totius Russiae, necnon Venerabilis Ordinis Monachorum S. Basilij Magni Causa Serui Dei Iosaphati Archiepiscopi Polonensis eiusdem Ordinis S. Basilij pro Christi nomine, & fide Catholicae, & pro sancta postulatione vnioue cum Ecclesia Romana Vniuersi in Russia Alba 12. Novembris 1617, à Sebastianis vnicuique illique, deinde per plures annos per eandem Sacram Congregationem serventi serventibus discussi, & examinari, ac desuper etiam Theologis, Confessoribus, & Sanctae Fidei Promotoribus. Post obtentam prius ab eodem Sanctissimo D. N. sub die 27. Ianuarij 1619. specialiter derogatoria Decretum 5. articulis facti de non procedendo in causa Seruorum Dei ad effectum Canonizationis, & Beatificationis, aut Declarationis Martirijs illius quinquaginta annis ab obitu illorum. Et postea sub die 2. Martij 1642. eiusdem Sanctissimi Pontificis ad vltiora in huiusmodi casu in Congregationibus ordinarijs procedendi, Reuerente Eminentissimo, & Reuerendissimo D. Joanne Baptista tituli Sancti Eusebii S. R. E. Praesbytero Cardinali Praeposito inter alios, & Propositorum: Eadem Sacra Rituum Congregatio die 1. Martij 1642. censuit consistere in vtilitate Processuum, die vero 12. Septembris 1642. consistere de Martyrio, & causa Martyrii. Die demum 22. Novembris eiusdem anni consistere etiam de miraculis. Ideoque Sacrae Congregationi videntur, si Sanctissimo D. N. placuerit, post dictum Seruum Dei Iosaphatam Beatorum Martyrum Catalogo adscribi, & ad solennitatem ipsius Canonizationem quoadmodumque decreuerit. Interim vero donec ad ipsam Canonizationem decreuerit, vltum pariter fuit facultatem concedi posse, vt de eodem Martyre ab omnibus Metropolitanis Ordinis S. Basilij vbiq; Terrarum, existantibus, nec non in omnibus Ecclesijs, Diocesis, & Praeueris Polonicis, ac totius Russiae postea Russis à quibuscumque Sacerdotibus, tam secularibus, quam Regularibus, die Natalis ipsius 12. Mensis Nouembris, Officium, & Missa de Communione vnius Martyris Polonicis recitari rescriberet, ac celebrari valeat, iuxta Rubricas Breuiarii, & Missalis Romani, necnon Graeci, seu Rutheni ab Apostolica Sede approbati. Quam Sacrae Congregationis sententiam Sanctissimus D. N. per me Secretarium ad se relaxauit, pronuncians eandem Sanctae Fidei Promotoribus die 14. Decembris 1642. laudauit, & approbavit, & Breue edidit in forma expediti mandati.

Iulius Episc. Tusc. Card. Sabellus

Loco & Sigilli.

C. Paulinus S. Congr. Rit. Secr.

ROMAE, Ex Typographia Reuerendae Camerae Apostolicae. 1642.

Декрет Св. Конгрегации в справі беатифікації св. Йосафата Кунцевича

Між тим і нез'єдинені Українці пересилають до Апостольської Столиці свій проєкт „замирення“ Києва з Римом. Анонімний цей проєкт під назвою „Думка одного польського шляхтича грецької релігії“ з 1645 р. зберігається в архіві Свящ. Конгрегації для Поширення Віри в Римі й, як нові досліді ствердили, автором його був митрополит Петро Могила.²⁸⁴

Проєкт цей складається з двох частин, які не тільки, мабуть всеціло, відзеркалюють погляди й настрої тодішньої української нез'єдиненої ієрархії, але вони давали теж річеву основу до переговорів у справі київського патріархату. Перша частина цього проєкту є присвячена критиці Берестейської Унії. У творців Берестейської Унії — на думку автора — не було чистих інтенцій, бо вони не брали до уваги шляхти, як провідної верстви, й унія не відповідала самій ідеї правдивого з'єднання, бо, врешті, була вона “unio”, а не “unitas”. У другій частині проєкту автор передбачає, що прийде до злуки, якщо буде усунена безінтересовність особиста керманичів, якщо представники провідної верстви візьмуть активну участь у спільній конференції, скликаній урядом (без згадки про унію) і коли це буде правдива злука, а не абсорбція.

Автор стоїть на становищі, що основною причиною розходження, як колись у Греків, так тепер і в Українців, є примат Римського Архiereя, бо всі інші питання, аж до питання про походження Св. Духа, освічені Українці розуміють правильно. І тому митр. Могила пропонує: те, що було в минулому, хай залишиться, що прийшло згодом, треба усунути. А в давнину, “на святому початку”, всі загально признавали примат наслідника Ап.Петра як Намісника Христового. І тому хай це залишиться. Але надвлади латинського обряду над грецьким не було й це треба усунути.

Тому, на думку митр. Петра Могили, для Української Церкви є один шлях до порозуміння: визнати примат Римського Архiereя, так як це було колись у минулому, і як це є в Символі Віри й у св. Літургії, але й не зривати з царгородським патріархатом. Себто: київського митрополита ставить собор українських єпископів і він не звертатиметься по затвердження ні до Риму, ні до Царгороду. Митрополит зложить ісповідь одности віри й визнання примату, проголосить це публично й присягне на соборі, і єпископи зроблять це саме перед ним.

Все інше залишається без змін.

Проєкт митрополита Могили був приємливий для обидвох сторін і Апостольська Столиця доручила нунцієві Торресові вести переговори. Але поки до цього дійшло, митрополит Могила помер і з його смертю припинилася і справа київського патріархату, бо другого, такої міри, кандидата на патріярший київський престіл, як Могила, вже не було.

Апостольська Столиця старалася по змозі забезпечити повністю церковну основу київського патріархату.²⁸⁵

3.

ЦЕРКВА В КОЗАЦЬКО-ГЕТЬМАНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

ХМЕЛЬНИЧЧИНА І КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА

У важкій ситуації найшлася Українська Католицька Церква під час повстання Богдана Хмельницького. Блискучі перемоги гетьмана Богдана над польською армією з'єднали йому серця всіх Українців, незалежно від віровизнання, але цей геніяльний стратег, людина, що почала творити українську державність, не усвідомлював собі ваги й сили католицизму, ідентифікуючи його з польськістю і латинством та був прихильником підкорення Церкви державі, згідно з тенденцією нез'єдиної Церкви.

Дня 6. січня 1649 р., коли Хмельницький тріумфально в'їжджає до визволеного Києва, назустріч йому виїхав наступник Могили на київському митрополичому престолі, митрополит Сильвестер Косів (1648—1657) і єрусалимський патріарх Паїсій, що його вислав царгородський патріарх на вістку про перемоги козаків над Польщею. Патріарх Паїсій приїхав на Україну з плянами організувати Східню Європу для Православної Ліги проти Туреччини. До цієї Ліги мали належати: Московщина, Молдавія, Волощина, Україна й Семигород, що був під володінням кальвінів Ракоцих.

Від першого дня приїзду Хмельницького до Києва патріарх Паїсій не відступає гетьмана. На третій день Різдвяних Свят патріарх Паїсій служив Службу Божу в церкві св. Софії, на якій був і гетьман. І коли люди приступили до Причастя, патріарх особисто закликав гетьмана запричаститися. На це гетьман відповів, що він не може прийняти св. Причастя, бо він не сповідався. Тоді патріарх прилюдно дав гетьманові відпущення всіх його гріхів та запричастив його.²⁸⁶

Величезний народний зрив, що його підняв гетьман Хмельницький, відсунув спершу всі політичні ідеології й орієнтації. Щойно згодом почали формуватися три партії: самостійницька, польонофільська (до неї належав митрополит Косів) і москвофільська (яку очолював протопіп Мужилівський, що його син Силуян служив у штабі Хмель-

Гетьман Богдан Зиновій Хмельницький

ницького). Зактивізував москвофільську партію патріярх Паїсій. Зв'язковим між патріярхом та Хмельницьким і потім гетьманським послом до царя стає Силуян Мужилівський.

Згодом зростає в силу четверта орієнтація, туркофільська, яку очолює гетьман Петро Дорошенко (1665 — 1676) проти Москви й Польщі.

Зборівська угода з 18. серпня 1649 р., це одно з найбільших упокорень, що його зазнала впродовж свого існування, Українська Католицька Церква. В точці 6. висловлено домагання цілковитого скасування унії. Київський нез'єдинений митрополит одержує місце в сенаті, державні уряди могла очолювати тільки шляхта

“грецької віри”, тобто нез'єдинені. Для Української Католицької Церкви, згідно зі Зборівською угодою, в Козацькій Державі місця не було.

На вістку про Зборівську угоду важко хворий і немічний старець митрополит Антін їде до Варшави, щоб там разом з папським нунцієм Торресом припинити ліквідацію Української Католицької Церкви, як цього вимагала влада української Козацької Держави. Справедливо завважує німецький історик,²⁸⁷ що „якщо православні знаходили поміч у Москви, хоч і не зовсім даром, то уніяти ніяк не могли рахувати на релігійно споріднених Поляків. Навпаки саме ці були їх найгострішими противниками...”

Тодішній польський король Як Казимир (1648—1668), колишній Ісусовець, про якусь зміну Зборівської угоди навіть і мріяти не міг. Нунцій Торрес звернувся зараз же до Апостольської Столиці, звідкіля папа Інокентій X. вислав спеціального листа (з 15. вересня 1649) до Яна Казимира. Одначе “рація стану” польської держави була сильніша від

Папа Інокентій X (1644-1655)

Папа Олександр VII (1655-1667)

почуття католицької віри: 8. січня 1650 р. польський сойм ратифікував Зборівську угоду.

Становище уніяцької Церкви здавалося безвихідним. Митрополит Антін, був немічний, як згадано, намічений ним єпископ-помічник, жидичинський архимандрит Никифор Лосовський, загинув під час повстання. Холмсько-белзький єпископ Методій Терлецький помер 13. червня 1649 р., номінат-єпископ Андрій Фурс цього ж року (1649) вмирає і на його місце король не хотів затвердити українського католицького єпископа і всі єпископські добра включно з собором віддав нез'єдиненим. Митрополит Антін назначив адміністратором холмсько-белзького єпископства Якова Сушу, бо Українці католики і духовенство опинилися без духовного проводу. Також митрополит Антін назначив для полоцького архієпископства єпископа-помічника Гавриїла Коленду і своїм єпископом-помічником єпископа Пахомія Войну-Оранського, який в наслідок козацьких знущань вмирає 1653 р. На його місце назначує митрополит Антін архієпископа смоленського Андрея Кваснинського, якого в 1654 р. усувають знову Москвини. В найважчому положенню був католицький перемиський єпископ Атанасій Крупецький, який упродовж свого 40-літнього єпископату зводив важкі бої і з чотирма протиєпископами, і з православною шляхтою, яка забрала йому всі добра, кілька разів ув'язнюючи його. Але він, не зважаючи на те все, не уступив.

Козацькі війська зайняли всі маєтки київської митрополії, митрополит Антін не мав сталого осідку, бо все було зруйноване й знищене. У своїй "Скарзі" з 1680 р. так характеризує це лихоліття холмський єпископ Яків Суша (1652—1685):²⁸⁸ "Скільки уніяти витерпіли в обороні святої унії — це ще сьогодні не можна встановити. Козаки й Москалі не

Католицький єпископ холмський Яків Суша
(1653-1687)

пожалували ні однієї епархії, ні однієї церкви, ні одного монастиря. Спалені собори, сплюндровані єпископства, піддані або повбивані або невідомо куди загнані, скарби пограбовані, численні священники, ченці, навіть світські люди поранені, покалічені, пограбовані, повбивані, а принаймні налякані нападами. Приблизно 100 священників і 40 ченців померло за святу віру в страшних муках”. Католицькі Поляки не тільки не подавали уніатам ніякої допомоги, а навпаки: “болюче воно було, що уніати не бачили ніякої помочі від латинського духовенства. Латиняни навіть сміялися з лихоліття Уніятської Церкви й раділи з нашої загибелі, мовляв, тепер побачимо, що робитиме «всечесна» унія, коли її проженуть з її місця”. Польські католики впевняють, що “в уніятах сидить той самий чорт,

що й у схизматиках” — пише Суша. Але не було людської сили, щоб захитати українських католиків у їхній вірі: “наша непохитність — закінчує Суша свою «Скаргу» — завдає їм (латинянам) і ворогам (православним) сорому”.

Католицька Польща вирішила віддати унію в жертву православним, щоб тією ціною зберегти козацьку Україну для себе. Цього врешті треба було й чекати, бо Поляки припинили чимало заходів, щоб зреорганізувати Українську Католицьку Церкву. Найбільш стежили Поляки за тим, щоб Українська Католицька Церква не дорівняла латинській Церкві і то навіть зовнішньо: спробу уніятських єпископів і священників одягатись так, як латинський клир, варшавський провінціональний синод 1643 р. рішуче заборонив. Уніятські священники в одягу, освіті, звичаях не сміли нічим різнитися від православних священників, щоб так як ці

Аналойний образ Покрови Божої Матері зі січової церкви на Запоріжжі

останні могли бути предметом глузу й зневаги вищих та культурніших громадських верств.

Між тим політична ситуація змінилась. Нова війна 1651 р. закінчилась після програного бою під Берестечком (30. червня 1651 р.) Білоцерківською угодою (28. вересня 1651 р.), яка уневажила точки Зборівської угоди. Собори в Холмі й Перемишлі вернулись до католиків і 22. лютого 1652 р. адміністратор Яків Суша став єпископом холмсько-белзької дієцезії. Король Ян Казимир хотів передати єпископові А. Крупецькому теж добра перемиської і самбірської дієцезії, але цьому спротивився нез'єдинений перемиський єпископ Антін Винницький. 1652 р. помер єпископ Крупецький.

Дня 18. січня 1654 р. гетьман Хмельницький укладає в Переяславі угоду з Москвою і природнім наслідком цього була війна Москви з Польщею. Союзні армії українсько-московські поділились: московське військо пішло на Білорусь і Литву й зайняло Смоленськ, Полоцьк,

Гетьман Юрій Хмельницький

Вильно, Витебськ і т. д. Козацькі війська пішли на південь і півд.-захід України, під Перемишль, Ярослав і Люблин. В 1655 році проти Польщі виступили Шведи.

Багата розкішна Україна перемінилася в пустиню. Очевидці описують, що тільки між Дністром і Богом орда спалила 270 містечок, 1.000 церков спопеліло, Татари погнали в ясир 200.000 людей, а скільки загинуло в боях, не зрахувати. “Самих дітей подушених по шляхах і замках рахую на 10.000 — пише сучасник. — Велів я по полях їх ховати й до одної ями накидати 270, а решту й кинули ховати. Не було між ними старших від одного року — старших орда забирала”. . . ²⁸⁹

Там, де ступив Москвин, Українська Католицька Церква перестала існувати. Архієпископ Смоленська Андрій Кваснинський мусів залишити свою дієцезію (1654) і смоленське єпископство було перше, яке впало жертвою війни. Перестало існувати й архієпископство полоцьке, із якого прогнано владика Гавриїла Коленду, що з небезпекою для власного життя вирятував мощі св. Йосафата й перевіз їх до монастиря в Супраслі. Спаліжований майже впродовж 15 років митрополит Антін осліп; після спалення соборів у Вильні й Новгородку переїхав до Тикотина на Підляшші, де й помер 1655 р., назначуючи перед смертю своїм помічником і наступником архієпископа Гавриїла Коленду.

До шляхти лат. обряду гетьман Богдан ставився доброзичливо, бо багато шляхтичів лат. обряду брало участь у повстанні. В універсалі з 24. березня 1652 р. ця доброзичливість виразно зазначена у відношенні до “Ляхов побратимство з нами тримаючих”. ²⁹⁰

Після смерти гетьмана Б. Хмельницького (1657) гетьманську владу перейняв (в імені малолітнього сина гетьмана, Юрія) генеральний писар Іван Виговський (1657—1659), який 10. жовтня 1658 р. підписує з Польщею договір у Гадячі.

Силою цього договору права Православної Церкви мають сягати “як далеко мова українського народу сягає”, “грецька віра” не мала бути перешкодою для одержання урядів по містах. “Уніятська віра” залишалася, але не вільно було її поширювати в нових місцях, натомість римська (тобто латинська) мала рівноправність. Українська Католицька Церква опинилася знову у важкому становищі, тим більше, що король, щоб не наразити собі православних, не хотів признати архиеп. Коленду митрополитом, тільки тимчасовим адміністратором митрополії, хоч цілий українсько-білоруський єпископат визнавав його своїм головою. На нараді в Супраслі постановлено звернутися передусім до Апостольської Столиці з проханням помочі. Папа Олександр VII. зараз же (6. липня 1658 р.) звернувся в цій справі письмом до короля, але всі заходи в цій справі не мали ніякого успіху, бо польські католицькі сенатори й клир викручувалися, мовляв, під “грецькою вірою” вони розуміли уніятську віру й врешті “ми жалуємо унію, терпимо вашими втратами, але цьому запобігти не можемо”.²⁹¹

Але й цей договір згорів у полум'ї нової війни з Московією, яка спочатку переможно зайняла цілу Литву. Одначе під Конотопом гетьман Виговський 28. червня 1659 р. побив на голову московське військо і, здавалося, Україна буде вільна від Москалів. Але москвофільська партія не дармувала. Починається братовбивча війна, за гетьмана Юрія Хмельницького (1659—1662) і потім гетьмана Івана Брюховецького (1663—1668). 16. січня 1667 р. приходиться до миру в Андрусові між Польщею

Портрет гетьманши Виговської. Около 1730 р. Народний Музей в Кракові

і Москвою, силою якого московський цар задержував собі Смоленськ, Стародуб, Чернігів і ціле Лівобережжя з Києвом, (Київ був залишений на два роки, але так і не повернув до Польщі), натомість Правобережжя з Полоцьком, Витебськом і Мстиславом затримувала Польща.

Запоріжжя залишалось у спеціальному володінню (кондомініум) обох держав.

РОЛЯ ДУХОВЕНСТВА В ПОВСТАННІ 1648 Р.

Духовенство відіграло не малу ролю в повстанні 1648 року. Згадати б тут архимандрита трахтемирівського монастиря Єзекиїла Булигу-Курцевича, що був одним із емісарів повстання.²⁹² Поповичі беруть участь у повстанні: Михайло Панкевич, „попович з Чорнобиля”, що очолював загін повстанців, став 1649 р. наказним полковником; Іван Абрамович, теж попович, був 1654 р. чернігівським полковником; так же само паволоцький полковник Іван Попович. Львівський владика Арсеній Желиборський (1641—1663) допомагав активно козакам. Київський митрополит Косів назвав Хмельницького “землі нашої начальником і володарем”, санкціонуючи таким чином, як каже Липинський, ідею повстання.

Звертаючись до царя Олексія Михайловича, в листі з 17. лютого 1654 року Хмельницький пише: “зволь . . . пожалувати уцедрити права Церкви, привілеї і всякі свободи й держави дібр духовних і світських людей у всякім чину і стані сущих”. Стаття 18. чигиринського проекту гарантує права духовного стану й зокрема голови духовенства — київського митрополита. В VI-й статті Переяславської Умови читаємо: “Царське величство пожалував: митрополитові і всім людям духовного чину велів дати свою государську жалувану грамоту на маєтності, котрими вони тепер володіють”. Грамоту проготовано, але не вислано, бо, як побачимо згодом, митрополит Косів відмовився скласти присягу цареві.

В жердівських статтях Юрія Хмельницького читаємо про непорушність прав, вольностей і надань всякому стану духовному і світському.

Духовенство України тодішніх часів не було замкненою клясою. В 60 рр. XVII. ст. козак Лаврентій Касперович приймає священничий сан і стає військовим духовником. Вибельський сотник Шуба парохіяльним священником в Чернігові, прилуцький полковий писар Лисаневич (ще в початку XVIII. ст.) покидає козацький стан і стає прилуцьким протоєреєм (протопопом). Діти священників переходять просто в козацьку старшину. Для священника, як і для сина козака була відкрита дорога до всіх урядів, включно до гетьманства. Гетьман Іван Самойлович (1672—1687) так і лишився в пам’яті своїх сучасних як “гетьман-попович”. Але, як спочатку, за Хмельницького, духовенство набуває

великої ваги, бере активну участь у суспільно-політичному житті, в чигиринських соймах,²⁹² де далі, під тиском Москви, роля духовенства занепадає.

На Україні духовенство не було замкненим станом, доповнювалося особами з інших станів, які з власної волі віддавалися церковному служенню, на духовній службі вони зберігали права того стану, в якому попередньо були, так що діти їх, коли не хотіли духовної служби, користувалися становими правами і займали суспільне становище своїх батьків. В українських епархіях бачимо священників і з простих козаків і з військової старшини, канцеляристів, чи зі шляхти, як священнічі роди Бутовичів, Тиховичів, Заліських і ін.

Після Андрусівського миру розвиток Української Церкви пішов двома різними шляхами: інший був шлях розвитку Церкви на Правобережжі, інший на Лівобережжі.

Фелон із Січової Покровської церкви
Музей в Катеринославі

СТАНОВИЩЕ НЕЗ'ЄДИНЕНОЇ ЦЕРКВИ

Годі сказати, щоб акт з 1654 р. найшов прихильне прийняття серед тодішнього вищого українського нез'єдиненого духовенства, передусім у тодішнього київського митрополита Сильвестра Косова (1648—1657), який і до смерти не зложив присяги московському цареві. Але спротив митрополита Косова не був характеристичний для всього нез'єдиненого духовенства, доказом чого був виступ на привітання царського посла А. Бутурліна протопопа ніжинського Максима Филімоновича, який у своїй промові порівняв визволення українського народу з-під польської влади із визволенням Жидів із єгипетської неволі.

Московський земський собор з 1653 р. вирішив, щоб цар Олексій “ізволив прийняти під свою государскую високою руку” Богдана Хмель-

Православний київський митрополит
Діонісій Балабан (1658-1663)

ницького “потому что пани Рада и вся Реч Посполітая на православную веру і на св. Божіі церкви возстали і хотять їх іскоренити”; знову ж Богдан Хмельницький московського патріярха Нікона у листах своїх звав “зверхнейшим пастирем”. Що правда, в договірних статтях з 12. березня 1654 р. нема статті про піддання київської митрополії московській, але московський уряд після 1659 р. з'явив, що така стаття про піддання Української Церкви Москві була, що як стверджено науково, є фальшом. Врешті вже тоді можна було завважити в Українській Нез'єд. Церкві тенденцію шукати опіки в державі. Уже в перших днях приєднання Козацької України до Москви дійшло

до зударів між митрополитом Косовом і московським воеводою. Коли Москалі хотіли забрати трохи монастирської землі біля св. Софії, щоб, мовляв, побудувати фортецю, Косів заборонив. Коли йому звернено увагу, що поведінка його незгідна з політикою гетьмана Богдана, митрополит Косів виразно заявив московській делегації, що він “бити чолом государю” послів не послав і живе він “ні під чиєю владою”.²⁹²

Невідомо, чи митрополит Косів, хоч і був беззастережним ворогом промосковської орієнтації, послав до польського короля делегацію ченців з проханням піти походом проти Москви, а “вони з Києва московських людей виб'ють і будуть під королівською рукою попрежнему”, бо таке, мовляв, Грек Іван Тафлари розказував у Москві. Знаючи непевність деяких московських джерел, можна в це сумніватися.

Щоб зазначити це становище, а радше закріпити його в історії, в імені митрополита Косова чернець Криницький записав до луцьких книг протест проти приєднання України до Москви.

Цього ж року 1654-го митрополит Косів вислав спеціальне посольство до царя Олексія під проводом миколопустинського ігумена Інокентія Гізеля з проханням, щоб на Україну не посилати московських духовних і навпаки не брати з України в Московщину українських духовних. Але, що й було до сподівання, цар обіцяв усе, й нічого не додержав. А що Москва вже вважала Українську Нез'єдинену Церкву прилученою до московської, найкращим доказом було те, що, коли патріярх московський Нікон (1652—1667) благословив московське військо, яке йшло

“заводити порядки” на Україну, воевода А. Трубецької, відповідаючи на благословення Нікона, назвав його “патріярхом усієї Великої і Малої Росії”. Під оцю ж і патріяршу руку “приєднано” зразу в 1654 р. Білорусь і епархії могилівську, смоленську та полоцьку. Потому патріярх Нікон уже на грамотах підписувався “патріярхом Великої, Малої та Білої Росії”, хоч офіційно й правно до нього ні Церква “Малої Росії”, ні Білої Росії ще не належала.

Після смерти митр. Косова, Б. Хмельницький, який уже розчарувався у царській “ласці”, сам назначив тимчасовим заступником митрополита чернігівського єпископа Лазаря Барановича з тим, що вибори ковсього митрополита мали відбутись 15. серпня 1657 р. Одначе гетьман Богдан Хмельницький умирає 27. липня 1657 р. і Москва починає широкую агітацію за прилучення київської митрополії до московського патріярхату. Але гетьман Виговський, великий противник Москви, сам назначує вибори на київського митрополита, які й відбуваються 6-го грудня 1657. На них обрано кандидата гетьмана Виговського, луцького єпископа Діонісія Балабана київським митрополитом і про це гетьман Виговський Москви не повідомив.

Українська Нез'єдинена Церква стає іграшкою політичних інтриг Козацької Держави з одного боку і м'ячиком московських політичних інтриг із другого боку. На Переяславській Раді (1659 р.) кн. Трубецької пригадає нібито один із пунктів Богдана Хмельницького, мовляв, “а митрополиту кievському таже і иним духовним Малія Росії бить под благословенієм святішого патріярха московского і всея Великія і Малія і Беля Росії; а в права духовніе святейший патріярх не будет вступати”. Цю постанову вирішено і це тільки завдяки протопопові М. Филімоновичеві, проти якого виступив полк. Дорошенко, що в імені гетьмана Юрія Хмельницького склав заяву: “а митрополиту кievському і малоросійському духовенству остаться под властью константинопольского патріярха”. Ця заява одначе не добула більшости голосів.

Герб митрополита Діонісія Балабана
з Лексікона 1627 р.

Наголовок книги „Меч Духовний“. Київ 1660

Після затвердження царем переяславської угоди київський митрополит Діонисій тікає на Правобережжя і заступником митрополита князь Трубецькой назначує своєю грамотою єпископа Лазаря Барановича.

Москва одначе хотіла мати на становищі київського митрополита свою певну людину й тому весною 1661 р., за гетьманування Юрія Хмельницького, покликано до Москви випробованого прихильника Москви протопопа Максима Филомоновича. І вже 4. травня 1661 р. цар велів висвятити його на єпископа, що й зробив заступник московського патріярха, митр. Пітірім, висвячуючи протопопа Максима на єпископа мстиславського Methodія. Що це було і неканонічне і незгідне з постановами, це нікого не турбувало, бо така була воля царя Олексія. Щоб могли ширити москвофільство і “навертати” духовенство українське до “єдинокровної віри”, еп. Methodія засоблено у гроші й т. зв. “соболиную казну”. Але еп. Methodій виявився незручним, він більше пошкодив Москві, як поміг. Проти нього виступила козацька старшина з наказним гетьманом Сомком на чолі, київський митрополит Діонисій кинув на нього клятву і єпископом мстиславським назначив Йосифа Нелюбович-Тукальського. Щоб рятувати престиж московського патріярхату, патріярх Нікон (1662 р.) викляв свого заступника митр. Пітіріма за те, мовляв, що він порушив права царгородського патріярха (хоч раніше і той же патріярх Нікон і той же “святий собор” доручив митрополитові Пітірімові висвятити цього ж М. Филомоновича!). Примушений боронити “належної йому Церкви” заговорив і царгородський патріярх Діонисій III. (1662—1665), кидаючи анатему на Филомоновича. Але усі ці “клятви” й “анатеми” — це були тільки паперові погрози,

щоб зацитькати українське сві-
доме духовенство та замилити
йому очі, мовляв, все чиниться
справедливо й по правді. Бо
коли в 1663 р. вмирає нез'єди-
нений київський митрополит
Діонисій Балабан, царгород-
ський патріярх здимає анатему
з єпископа Методія і він “ла-
скою царською” стає адміні-
стратором київської митрополі-
ї. Між тим на Правобережжі
обирають двох київських ми-
трополитів, єпископа Йосифа
Нелюбович - Тукальського та
єпископа Антона Винницького.
Король польський Ян Казимир
затверджує їх обидвох і рівно-
часно є трьох київських вла-
дик, бо як єпископ Йосиф Не-
любович-Тукальський (1664—
1675), так і єпископ А. Вин-
ницький (1650—1679) перебу-
вають на українських землях
під Польщею, натомість у Києві
вільну руку має Методій, сват
гетьмана Брюховецького, без-
застережного прихильника Мос-
кви. Починається бій за з'єд-
нання собі Москви між Брюхо-
вецьким і єпископом-адміністратором Филімоновичем. В 1665 р. їде до
Москви єпископ Филімонович і там відповідно характеризує Брюхо-
вецького, а через кілька місяців цього самого року їде туди й Брюхо-
вецький і, щоб здихатись Филімоновича, прохає Києву дати єпископа
Москаля.²⁹² В такому стані застає Українську Нез'єдинену Церкву т. зв.
Андрусівський мир.²⁹³

Київська Академія та її студенти
Штих Івана Щирського 1697-1717

ЦЕРКВА НА ПРАВОБЕРЕЖЖІ

Більш як десять років, від 1655 до 1666 р. київська католицька ми-
трополія не була обсаджена, що не тільки не сприяло розвитку Церкви,
але й сильно послабило Українську Католицьку Церкву. І війною
і повоєнними наслідками знищена церковна ієрархія потребувала

Католицький київський митрополит Гавриїл Коленда (1666-1674)

нового проводу і віднови. А вороги Української Католицької Церкви не спочивали й усіма способами старалися виведати в Апостольській Столиці дозвіл підчинити Українську Католицьку Церкву польській католицькій ієрархії.²⁹⁴ Також і Чин ОО. Василян був без проводу, чи радше розколовся на дві фракції. Одна частина вибрала протоархимандритом Гавриїла Коленду, друга холмського єпископа Якова Сушу.

Українсько-білоруський єпископат вирішує післати єп. Якова Сушу до Риму, щоб він там наладнав справи та вияснив справу і польських затій і необсадженої митрополії, як теж

і подвійної протоархимандрії. В літі 1663 р. виїжджає єп. Суша до Риму й у Римі довідується, що на основі звітів, що їх передав Апостольській Столиці польський клир і польські державні круги, вирішено українсько-білоруську церковну провінцію піддати під юрисдикцію польського клиру. Щоб не тільки здержати це рішення, але й опрокинути фальшиві доноси, пише єпископ Суша твір "De laboribus unitorum" (1664 р.), в якому описує історію унії від початку її віднови аж по останній день. Талановито й об'єктивно написана історія унії викликала велике враження в Римі й у неодному напрямі вияснила те, що було або сфальшоване або промовчуване. Апостольська Столиця остаточно вирішує не піддавати латинському польському клирові Українську Католицьку Церкву й затверджує на київському митрополічному престолі архієпископа Гавриїла Коленду з тим, що митрополит затримує половецьке архієпископство, бо доходи з митрополії дуже зменшилися.

Справу протоархимандрії Чину Василиянів поладнано в той спосіб, що єпископ Суша зрештував з вибору його архимандритом (1661 р. в Жиrowицях) і став протоархимандритом, що затверджено на капітулі, яка відбулася під проводом нунція Пін'ятеллі в Бересті 1666 р. Митрополит Гавриїл зобов'язався назначити свого заступника в порозумінні з чином.

Після уступлення короля Яна Казимира королем став Михайло Корибут Вишневецький (1668—1673). На конвокаційний сойм до Варшави 1669 року їде митрополит Гавриїл із своїм єпископом-помічником і наслідником Кипріяном Жоховським, де разом із папським нунцієм Марескотті стараються у сенаторів розбудити прихильність для Української Католицької Церкви. Папа Климент IX. (9. січня 1669) звертається окремим письмом до примаса, єпископів, сенаторів і шляхти, доручаючи їм опіку над так дуже скривавленою Українською Католицькою Церквою. На превелике диво, настрої для унії у польській владі був прихильний, може тому, як писав єпископ Суша, що "наша непохитність завдала ворогам сорому", а може тому, що Поляки самі переконалися, що унії уже ніяка людська сила зломати не зможе. Врешті й політичні обставини були інші. Уніятим привернено всі церкви й маєтності, перемиське єпископство й дано дозвіл відновити Ліщинську архимандрію. І мабуть уперше від 1595 р., дня 12. листопада 1669 р. в краківському соборі митрополит Гавриїл в асисті латинських єпископів відслужив в нашому обряді Службу Божу, на якій був приявний і король Михайло, Українець на польському троні.

Антін Пін'ятеллі, Апост. нунцій Польщі (1660-1667)

В 1672 р. вибухає війна між Польщею і Туреччиною. Козацтво поділене на три табори: частина козацтва йде з Москвою, гетьман Ханенко з Польщею та гетьман Петро Дорошенко з Туреччиною. Війна кінчається договором у Бучачі 18. жовтня 1672 р., силою якого Кам'янець Подільський і Поділля підпадає Туреччині. В 1673 р. вибухає нова війна, під час якої вмирає король Михайло, а королем стає Ян III. Собеський (1674—1696). У цьому ж часі вмирає і митрополит Гавриїл, а наступником його стає Кипріян II. Жоховський. Митрополит Кипріян II. (1674—1693) був назначений митрополитом Гавриїлом єпископом-помічником із правом наслідства. Народжений у Литві, василіянин, богословію студював у Римі, де добув наук. титул доктора св. Богословія. Діяльність його припадає на час уже

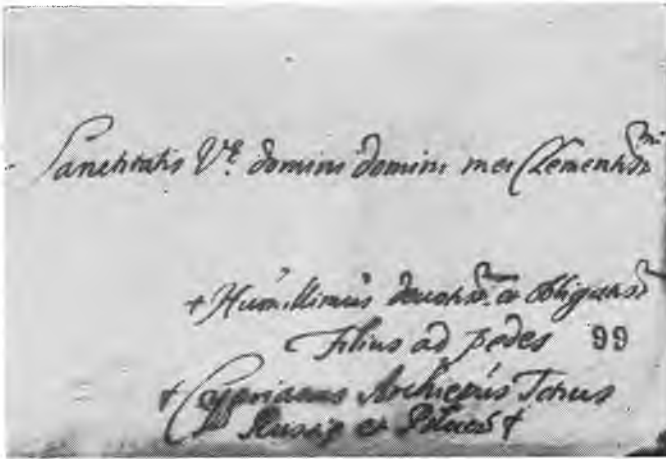

Портрет київського (уніяцького) митрополита К. Жоховського (офарт);
Бібліотека Красівських у Варшаві.

Київський католицький митрополит
Кипріян II Жоховський (1674-1693)

не такий бурхливий для унії. Козацтво було розбите на партії, Польща ослаблена й скривавлена війнами хилилася до упадку. Митрополит Кипріян II. найперше зайнявся урегулюванням Василянського Чину,²⁹⁵ докладніше кажучи, виборами протоархимандрита, яким, згідно із звичаєвим правом, повинен був бути після смерти митрополита і протоархимандрита Гавриїла сам Кипріян II. Василяни висловили бажання, щоб протоархимандритом не вибрано ні митрополита, ні єпископа, а звичайного ченця, який склав вічні обіти. Це було врешті й бажанням папи Олександра VII., що його висловив він у своєму бреве (з 30. травня 1665 р.) "Sollicitudo pastoralis officii". Митрополит Кипріян II. пішов назустріч бажанням Чину й на IV-ому зборі в Жировицях 1675 р., що відбувся під його головуванням, вибрано протоархимандритом Пахомія Огілевича. З того часу Чин ОО. Василян завжди вибирає протоархимандритів із свого вужчого кола.

Освіта духовенства стояла тоді дуже низько. Кипріян II. звертається до Апостольської Столиці з проханням дозволу й помочі в оснуванні семінарії і в 1676 р., як бачимо з його подяки, дістає допомогу.

Власноручний підпис митрополита Кипріяна II Жоховського

книжки до цензури до Венеції або Риму незручно. З уваги на те, треба мати власні друкарні.

Разом із митрополитом Кипріяном II. незвичайні заслуги при відновленні Української Католицької Церкви поклав єпископ Яків Суша, зокрема як історик. Чимало праць, що їх єпископ Суша видав друком наприкінці XVII. ст., а зокрема його життєписи св. Йосафата й архієпископа Смотрицького, вийшли новим виданням знову в кінці XIX. ст. Твори його — це найкращі джерела до пізнання тодішніх часів і настрів.²⁹⁶ Єпископ Суша теж старався в Римі за власні школи для богословів, бо українські богослови мусіли їхати до Вільна або до Риму і там студювати в латинських школах, де їх, не зважаючи на численні папські заборони, латинчили, з'єднуючи найкращих для Латинської Церкви.

Єпископ Суша вміло підкреслював у Римі, що тільки сильна, свідома своєї сили й окремішності Українська Церква може втримати й поширити на Схід унію. Якщо унію підкопуватимуть, якщо не даватимуть їй все більших можливостей розвитку, якщо не буде відповідних засобів на те, щоб могла вона поширюватися на Схід, або якщо її будуть латинізувати, тобто якщо вона буде не окремішною, правдивою щодо свого східнього обряду Церквою, а якоюсь галузкою латинського обряду, то її місія, її післанництво не вдасться. Звичайно, що ці думки були не до прийняття для Польщі, але в Апостольській Столиці вони свій відгук найшли. Бо Польща ніколи не могла б стерпіти такої Церкви, про яку мріяв єпископ Суша: „Поляки добачали в уніятській Церкві передусім захист української народности, отже її самосвідоме існування здавалося їм небезпекою для власної народности й держави“.²⁹⁷

Шість років пізніше митрополит Кипріян II. повідомляє Апостольську Столицю, що конечно заснувати словянську друкарню, бо католицькі Українці спроваджувати мусять книжки зі Львова або Києва, тобто з центрів нез'єдинених. Посилати ж спроваджені з Києва або зі Львова

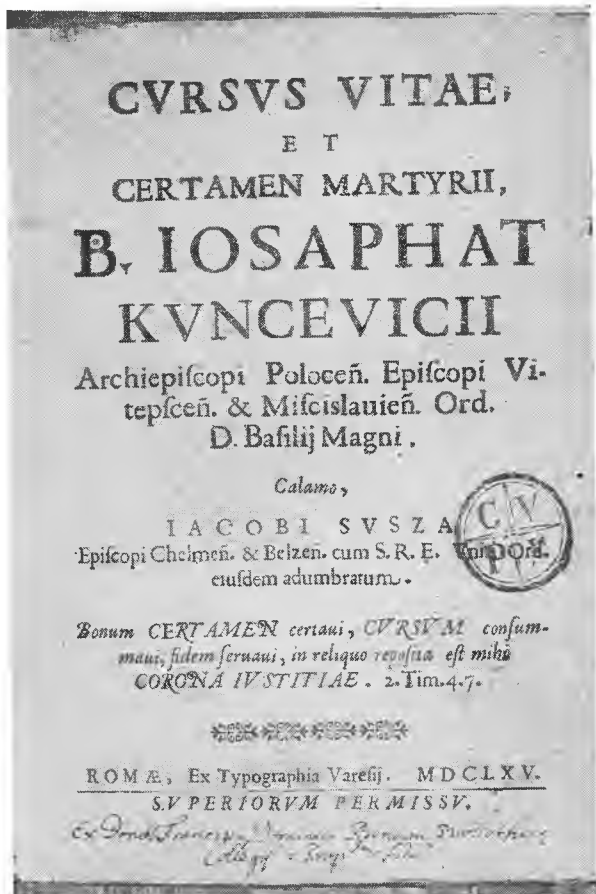
Папа Інокентій XI (1676-1689)

Папа Інокентій XII (1691-1700)

Те, що не вдалося робити офіційно, роблено крадькома, щоб тільки перешкодити розвиткові унії, яка з уваги на освіту, школи й друкарні почала все більше ширитися. Як шкодила така кертична робота, маємо доказ в події (1676 р.), яка найшла відгук аж в Апостольській Столиці.²⁹⁸ Український народ спеціально славить Матір Божу й особливий культ Богоматері на Україні відомий з найдавніших часів. У василіянському монастирі в Жировицях ще з XVI-го ст. знаходилася чудотворна ікона Пречистої Діви Марії. В 1656 р. козацький загін монастир спалив, але незабаром Василіяни відновили його знову з допомогою української шляхти, яка зобов'язала їх щоденно служити перед чудотворною іконою молебн. І несподівано розійшлася вістка, що папа заборонив служити молебн, бо це "схизматицька молитва". Вістка блискавкою пробігла по містечках і селах і юрби народу почали сходитись до монастиря, бунтуючись проти "наказу папи". Митрополит Кипріян II. зразу ж звернувся до нунція, заявляючи, що тільки на виразну заборону Апостольської Столиці він припинить богослуження, бо з уваги на велику пошану до Матері Божої український народ може збунтуватися. І зараз же виявилось, що все це було неправдою, ніхто нікому нічого не забороняв, йшло тільки про те, щоб споганити ім'я папи серед широких мас народу.

Новий король Ян III. Собеський, людина глибоко віруюча, був справді беззастережним прихильником унії. "Якщо мені пощастить — писав він до папи — об'єднати численні руські Церкви з Апостольською Столицею, то це вважатиму моєю найбільшою заслугою". Вже в лютому 1676 р. він затверджує всі права і привілеї Української Католицької Церкви, що їх видали були його попередники, шануючи рівночасно всі

Заголовна сторінка життєпису св. Свщч. Йосафата Кунцевича, що його видав у Римі 1665 року єпископ холмський Яків Суша

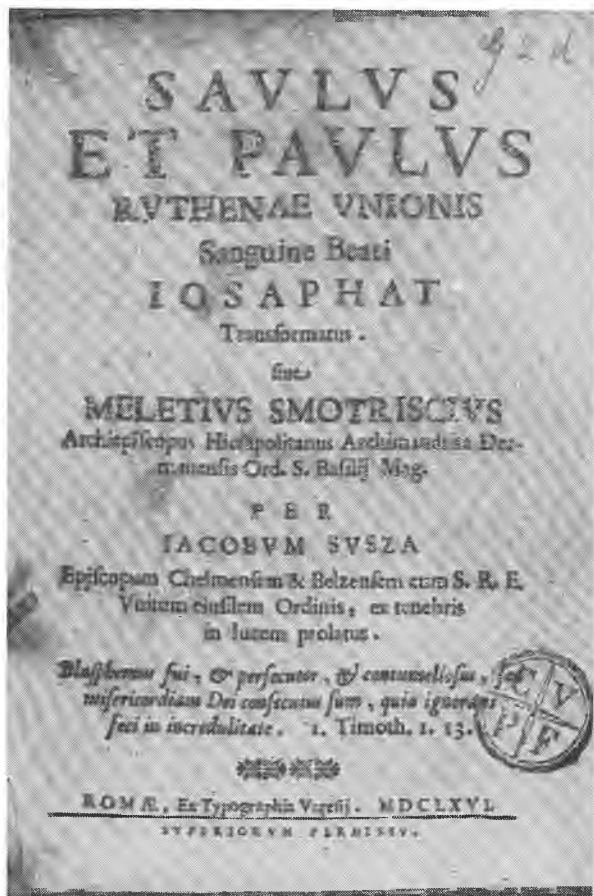
Панкратій висвятив у Львові 1679 р. двох священників, знову ж у 1681 р. на Західніх Землях України помер єпископ Єрусалиму Макарій Лігарід, якого похоронено в Лаврові. Про їхню діяльність ближче нічого невідомо. Коли ж, як побачимо згодом, львівський нез'єдинений єпископ Йосип Шумлянський 1677 р. вирішив прийняти унію і коли пізніше впала ця твердиня православія, царгородський патріарх Яків І. використовує те, що Поділля разом із Кам'янцем піддано Туреччині, творить в 1681 р. окрему митрополію і в серпні 1681 р. назначає якогось теж Панкратія митрополитом Кам'янця Подільського й Поділля та ексархом усїєї України. Ця нова митрополія існувала до 1699 року, тобто до миру в Карловицях, бо тоді Кам'янець Подільський знову окупувала Польща.

права і привілеї Української Нез'єдиненої Церкви. Знаючи одначе з досвіду, що царгородські патріархи з допомогою як своїх митрополитів, так і чужих патріархів, які приїжджали на землі, окуповані Польщею, нібито в релігійних справах, по суті ж були політичними емісарами й не шанували законів чужої держави, — король видає едикт (1676), яким під карою смерти і конфіскацією майна забороняє будьякі взаємини у справах віри з закордоном.

Але, не зважаючи на цю заборону, царгородський патріархат, за грошевою допомогою Москви, старався не втрачати по змозі зв'язку з Українською Нез'єдиненою Церквою, яка залишилась на українських землях під Польщею. Якийсь невідомий ближче грецький митрополит

Не маючи безпосереднього доступу до Української Католицької Церкви, царгородський патріарх намагався різного роду призначеннями викликати закордон Церкви: незалежно від призначення київським митрополитом (1676 р.) львівського єпископа Йосипа Шумлянського, царгородський патріарх назначив митрополита Сучави екзархом і той висвятив у 1687 р. Атанасія Шептицького на єпископа луцько-острозького й Методія Раковецького на єпископа мукачівського. Антін Винницький, перемиський єпископ, до своєї смерті (1679 р.) мав також титул митрополита київського, галицького й усієї Руси. Все це роблено тільки тому, щоб викликати заміщення, роз'єднання й перешкодити об'єднанню в одній Церкві.

Все ж таки унія поширювалася далі і щоб налагодити взаємовідносини між обидвома віровизнаннями Українців на землях окупованих Польщею, скликано на "розмову" ("colloquium lublinese") до Люблина з'єдинених і нез'єдинених 24. січня 1680 р. І так, як досі бувало, з'єдинені явилися всі, за винятком митрополита Кипріяна II. Прибули володимирсько-берестейський єпископ Лев Заленський, архієпископ смоленський Митрофан Друцький-Соколинський, холмсько-белзький єпископ Яків Суша, турово-пинський єпископ Мартин Білосор, перемиський єпископ Іван Малаховський, протоархимандрит Степан Мартинкевич-Бусинський, супрасльський архимандрит Йосип Міхневич, протоконсультор Чину ОО. Василян Пахомій Огилевич і ін. З боку нез'єдинених прибули тільки львівський єпископ Йосип Шумлянський, архимандрит

Заголовна сторінка монографії холмського єпископа Якова Суші про архієп. Мелетія Смотрицького Рим, 1666 р.

з Унева Варлаам Шептицький і декількох ігуменів. “Розмова” не мала, як і всі попередні наради, ніякого успіху. Бо папський нунцій, повідомлений про це, заявив (18. січня), що розмови не має чого вести, хіба тільки пригадати нез’єдиненим точки Фльорентійського Собору, знову ж нез’єдинені, які й так, як завжди, знехтували можливість зустрічі, заявили, що вони мусять порозумітися з царгородським патріярхом і без нього ніякої дискусії вести не будуть. Митрополит Кипріян II. (26. лютого 1680 р.) повідомив про це папу Інокентія XI., який відповіддю з 15. червня 1680 р. доручив нунцієві бути в зв’язку з українсько-білоруським єпископатом, а короля просив і надалі опікуватися Українсько-Білоруською Католицькою Церквою.

Львівська й перемиська дієцезії найдовше залишилися нез’єдиненими. Поважною причиною цього був польонізаційний тиск і латинського клиру і польських державних чинників, бо Галицько-волинське князівство перше впало жертвою польського державного імперіялізму. Рішучий крок Апостольської Столиці завдяки єпископові Якову Суші в обороні уніятської Церкви й те, що уніятська Церква з минулих переслідувань вийшла сильна й національно відроджена, вирішив остаточно справу. В 1700 р. львівський єпископ Йосип Шумлянський, колишній вояк і приятель короля Яна III., переходить із усією дієцезією на унію. В 1681 році приєднуються до унії архимандрії Унева, Овруча й Мелеца. В цьому ж році повідомляє митрополит Кипріян II. Апостольську Столицю, що перемиський єпископ Інокентій Винницький рішений прийняти унію, що й стається 1692 р.

Українська Католицька Церква стає національною Церквою західніх і північних земель України.

ХРЕСТ І МЕЧ

Київський нез’єдинений митрополит Йосиф Нелюбович-Тукальський до самої своєї смерті (20. серпня 1675 р.) мав резиденцію в Чигирині, тодішній гетьманській столиці. Відкритий противник Москви, не міг він перебувати в Києві, де мав тоді осідок московський воєвода. Також польський уряд не дозволяв йому відвідувати православні парохії, які тоді находились під польською займанщиною. Противником Нелюбовича-Тукальського був перемиський єпископ Антін Винницький (1650—1679), що в 1668—1675 рр. перебував у Сяноці й тому згодом перемиські єпископи почали вживати титулу єпископів сяніцьких.

Як шляхтич, непогамованої вдачі, Антін Винницький вславився численними розбоями й заїздами і згодом, як єпископ, був пострахом для Українців католиків перемиської землі. Митрополитом вибрала Винницького невелика частина нез’єдиненого громадянства. Свячення одер-

жав він не з рук царгородсько-го, тільки ерусалимського патріярха. В Києві він ніколи не був, тільки признавали його митрополитом два владики: перемиський єпископ - помічник Юрій Гошовський († 1675) та львівський Єремія Євстахій Свистельницький.

В 1666 р., коли помер, назначений королем Яном Казимиром, адміністратор київської митрополії, львівський єпископ Арсеній Желиборський (1641—1666), Винницький висвятив на перемиського єпископа Юрія Гошовського, сам же виклопотав у короля Яна Казимира грамоту на адміністрацію львівського єпископства, що складалося з трьох катедр і крилосів: у Львові, Галичі й Кам'янці Подільському й унівської архимандрії. Але галицька шляхта й духовенство виступили проти Винницького й вибрали на львівського єпископа в січні 1667 р. 24-літнього шляхтича Івана Шумлянського. Як колишній видатний військовик, маючи великі зв'язки серед польської шляхти й одружений з римо-католичкою, Шумлянський швидко одержує королівську грамоту на львівське єпископство, розлучується з жінкою, вступає до Скиту Манявського і згодом до крехівського василіянського монастиря, де одержує чернече ім'я Йосиф. На священника висвячує його луцький єпископ Гедеон Четвертинський і на єпископа (10. лютого 1668 р., у Височці, Борщівщина) якісь, невідомі ближче, мандрівні грецькі архиєреї: “Филипольський і драмський митрополит та македонський екзарх” Софрон, “Хіоський митрополит” Теофан та “архимандрит константинопольського трону” Данило.

Висвячення Шумлянського невідомими архиєреями викликало велике замішання і прихильники Винницького висловили закид, що це не були архиєреї, а звичайні ченці, викляті царгородським патріярхом. Потвердив це й ерусалимський патріярх Доситей у своїм посланні, що митрополити Софрон і Теофан були позбавлені своїх чинів. Але Шумлянського взяв в оборону митрополит Нелюбович-Тукальський, який у пастирському листі з 18. травня 1668 р. ствердив, що висвячено його

Київський православний митрополит Йосиф Нелюбович-Тукальський (1663-1675)

Плян Львова, ок. 1750 р.

за згодою його і луцького єпископа Гедеона та загрозив клятвою усім тим, які б визнавали правдивим владикою не Шумлянського, а Винницького. В 1669 р. прибув на Поділля олександрійський патріарх Паїсій, який уділив свого благословення Шумлянському і в червні 1680 р. заходами митр. Й. Нелюбович - Тукальського й гетьмана Дорошенка, які вислали в цій справі до Царгороду протопіпа браславського Романа Ракушку, патріарх Методій III. (1668—1671) проголосив правним львівським єпископом Шумлянського.

Винницький знову ж (21. січня 1668 р.) організує вибір на єпископа шляхтича Єремію Свистельницького, який заплатив за це Винницькому 16,000 золотих польських і маючи за собою львівське ставропігійське братство, передусім львівських багатіїв Івана Мазаракія, Юрія Папару й Олександра Балабана, починає боротьбу за львівське єпи-

скопство, яка триває 9 років. Впродовж цих 9-ти років, єпископи у провіді своїх прихильників-шляхтичів роблять збройні напади на себе: Винницький добуває збройно львівську катедру, але Шумлянський із своїм військом відбиває її від нього, Свистельницький займає катедру в Крилосі, але звідтіл проганяє його Шумлянський. Під час бою в Галичі Свистельницький бере в полон Шумлянського і якби не джура Шумлянського, що розтяв йому пута й уможливив утечу, бій за єпископську катедру закінчився б смертю Шумлянського. Польські королі, Ян Казимир і Михайло Вишневецький, не знаючи, як закінчити цю збройну суперечку, що нею займалися й суди й сеймики, давали грамоти то Шумлянському, то Свистельницькому і, врешті, закінчив суперечку король Ян III. Собеський, який грамотою з 6. лютого 1676 р. затвердив Шумлянського львівським єпископом і ще перед тим (10. березня 1675 року)

адміністратором київської митрополії.

Після смерти митр. Нелюбович - Тукальського, Винницький пробує добитися в московського посла Василя Тяпкіна грамоти на київську митрополію, виказуючись грамотами польських королів, Яна Казимира і Михайла Вишневецького, а то навіть обіцяючи відпокутувати свої гріхи простим ченцем у Печерській Лаврі. Але ж заходи його були даремними. Щойно, коли Винницький погодився із Шумлянським, король Ян III. грамотою з 3. серпня 1678 року назначає його київським митрополитом, але до Києва Винницького не пустила московська влада. Після смерти Антона Винницького (1679 р.) король Ян III. назначає вдруге Шумлянського (14. грудня 1679 р.) адміністратором київської митрополії.

Львівський католицький єпископ
Йосиф Шумлянський (1668-1708)

Енергійний і рішучий у своїх постановах та зручний дипломат, львівський єпископ Йосиф Шумлянський старається поправити найперше важке становище православного духовенства, яке найшлося під польською займанщиною. Він подає скаргу до короля Михайла на державців королівських маєтностей, які змушують православне духовенство до роботи та податків, і король Михайло декретом з 26. квітня 1670 звільнює православне духовенство від робіт, податків старостам, державцям, як теж і повинностей супроти війська (нічлігів, давання підвод тощо). За те православне духовенство підлягало тільки свому єпископові і платило йому річний податок (6 зол. поль.) т. зв. "куничне". В 1671—1675 рр. Шумлянський кілька разів їздить до гетьмана Дорошенка й митр. Тукальського в Чигирин у справі покращання правного становища православного духовенства і за це навіть обвинувачують його на королівським суді у квітні 1671 р. Але в його обороні стають тоді польський примас Празмівський, коронний гетьман Собеський і коронне військо, яке висилає прохання до короля теж в обороні "свого колишнього товариша і друга в лицарських чинах".²⁹⁸

В той же час сильну акцію в обороні Українсько-Білоруської Церкви розвивають київський католицький митрополит Гавриїл Коленда та пал-

Апостольський нунцій в Польщі Г. Марескотті (1668-1670)

висланникам патріярха заборонено перебувати в межах Речіпосполитої, скасовано ставропігіяльні права братств.

А на унію переходять одиниці, родини, цілі громади.

Тоді Шумлянський рішається прийняти унію і дня 7. березня 1677 р. складає на руки київського католицького митрополита Кипріяна II. Жоховського, у привності короля, заяву приєднання до Українсько-Білоруської Католицької Церкви. Робить це без розголосу, щоб з'єднати до Католицької Церкви й деякі монастирі в своїй епархії та й загал православних.

Митрополит Кипріян II. погоджується на пропозицію єпископа Шумлянського, щоб скликати спільний з'їзд у справі порозуміння до Люблина на день 24. січня 1680 р. З'єднавшись із Католицькою Церквою, єпископ Шумлянський виведнав у короля дальші пільги для православного духовенства: зрівняння прав православного духовенства з латин-

ський нунцій Марескотті. Цю акцію скріплюють в ійни Польщі з некаатолицькими державами — Швецією, Московщиною — й Туреччиною і польський уряд змушений просто політичними причинами піти назустріч „уніятам“ ради власного добра, тим більше, що Москва намагається привернути православних на свій бік. Починаються обмеження прав православних: згодом у Кам'яніці Подільському православних віддано під юрисдикцію польського єпископа, на коронаційному соймі 1676 року заборонено православним будь-які зв'язки з царгородським патріярхом,

ським у його дідичних та королівських маєтностях, звільнення від публичних та приватних податків, данин, мит і т. ін. За це православне духовенство й вірні мали триматися цієї духовної науки, що її подавав еп. Шумлянський.

Але люблинський з'їзд, як і всі попередні з'їзди, не вирішив нічого. Хоч еп. Шумлянський радив королеві "не наглити так дуже, досить того, що ми з'їхалися; за першим разом поздоровкаємося, за другим поговоримо, за третім погодимося", і хоч сподівався навіть приєднати до Католицької Церкви еп. Гедеона, черговий з'їзд, назначений на 24-го червня, уже не відбувся.

Дня 1. грудня 1680 р. еп. Шумлянський висвячує в Крилосі на перемиського єпископа Інокентія Винницького в приявності мукачівського єпископа Йосифа Волошиновського й унівського архимандрита Варлаама Шептицького. Дня 26. березня 1681 р. еп. Йосиф Шумлянський — разом із перемиським єпископом Інокентієм Винницьким та архимандритом унівським Варлаамом Шептицьким, овруцьким Сильвестром Творовським і мілецьким Степаном Гороїмом — складає на руки представників короля офіційну заяву приєднання до Католицької Церкви, прохаючи рівночасно задержати це в таємниці, і домагаючись правного зрівняння православного духовенства з польським католицьким духовенством.

Приєднання до Католицької Церкви еп. Йосифа Шумлянського виявляє луцький єпископ Гедеон кн. Четвертинський. Виленське право-

Католицький єпископ перемиський Інокентій Винницький (1680-1700)

Перемиський католицький єпископ
Єронім Устрицький (1718-1746)

славне братство скликає за-раз же в цій справі з'їзд до Нового Двора на день 29. серпня 1681 р., щоб боронити Православної Церкви та залишитись під зверхністю царгородського патріярха. Але проти єп. Четвертинського за його вороже становище до Католицької Церкви виступає чернігівська шляхта й він змушений покинути Луцьк та виїхати до Києва. В грудні 1684 р. московські царі Іван V. і Петро звертаються до царгородського патріярха Якова I. (1685—1686), щоб відступив права київської митрополії московському патріярхові, бо адміністратор київської митрополії, “відступник” Й. Шумлянський — “насильно змушує всіх вірних до унії”. Хоч патріярх Яков I. на це звернення не відповів, мо-

сковський уряд сам назначує вибори київського митрополита, яким стає Гедеон кн. Четвертинський.

За королівською грамотою (з 17. листопада 1684 р.) єп. Йосиф Шумлянський стає адміністратором луцького єпископства, на яке впроваджує згодом свого старшого брата Олександра, що приймає чернече ім'я Атанасія і якого висвячує на луцького єпископа сучавський митрополит Доситей. Разом із братом єп. Атанасієм, єп. Йосиф починає акцію проти митр. Гедеона. В імені обидвох владик їде в 1689 р. до московського патріярха архимандрит Партеній Ломиковський зі скаргою на митр. Гедеона, що, мовляв, його вибрано без порозуміння з православним єпископатом у Польщі й митр. Гедеон не заохочує православних владик до слухняности московському патріярхові. Обидва владики заявляються “правдиво слухняними синами” та просять, щоб цар вплинув на короля в напрямі заснування окремої галицької митрополії. Звичайно, заснування української митрополії, незалежної від Києва, чи радше вже тоді від Москви, ніяк не відповідало політиці московського уряду, тому патріярх радить обидвом владикам приїхати до Києва

й обговорити ці справи з митрополитом Гедеоном. Водночас патріярх звертає увагу митр. Гедеонові, щоб він не називав несправедливо “уніятами” львівського, перемиського й луцького владик та відкидає всі жалоби митр. Гедеона на кривди, що йому роблять обидва владики Шумлянські. Коли в 1691 р. явно приєднався до унії перемиський еп. І. Винницький, частина перемиської шляхти виповіла послух єпископові Інокентієві й визнала своїм єпископом Йосифа Шумлянського. В другій половині грудня 1694 р. скликав еп. Йосиф собор до Львова в справі унії. Чернецтво, частина шляхти й церк. братства виступили проти унії, світське духовенство знову ж заявилося за еп. Йосифом.

Перемиський католицький єпископ
Атанасій Шептицький (1762-1779)

Єпископ Йосиф далі не хоче ще проголосити явно свого приєднання до унії. Це зволікання доводить до того, що нунцій А. Санта Кроче (1690—1696) повідомляє Апост. Столицю про поведінку еп. Йосифа, добачуючи в ній лихі задуми, а король Ян III. після смерти еп. Атанасія († 1694 р.) без порозуміння з еп. Йосифом надає луцьке єпископство Дмитрові Жабокрицькому (12. травня 1695 р.). Жабокрицький, який приймає в чернецтві ім'я Діонісія, відбирає від еп. Йосифа маєтності луцького єпископства і тому, що був жонатий з вдовою, київський митрополит Варлаам Ясинський (1690—1707) не міг його висвятити без згоди царгородського патріярха. Справу вирішив сам Жабокрицький у той спосіб, що запросив до себе мармороського єпископа Йосифа Стойку, який висвятив його у білостоцькому монастирі на єпископа 15. вересня 1696.

Коли ж шляхта довідалася, що еп. Йосиф, жалючись на єпископа Жабокрицького митр. Ясинському, назвав себе “правдивим Церкви Божої, православно-східної сином”, вирішила виявити приєднання до унії еп. Йосифа: гнезненський крилошанин Андрій Лонцький витягнув з актів варшавської нунціатури заяву еп. Йосифа з 26. березня 1681 р., Домінік Жоховський вніс її 15. березня 1697 р. до луцького гродського

Із „Пречестного Акафіста“, Унів, 1673 р.

уряду і 25-го квітня до львівського гродського уряду.

Після Карловицького миру з Туреччиною в р. 1699, Поділля і південне Правобережжя відійшло до Польщі і на соймі рішено, що в Кам'янці Подільському, тому, що це була прикордонна твердиня, православні не сміють жити. Король Фридрих Август II. (1697 до 1733) передав адміністрацію кам'янецьких церков перемиському катол. єпископові Інокентієві, в той час, як нунцій Дж. А. Давія (1696—1700) звернувся до короля створити в Кам'янці Под. окреме українське катол. єпископство. Але, як тільки Турки покинули Кам'янець (22. IX. 1699), єп. Шумлянський збройно добув церкви в Кам'янці

й зайняв їх. Королівські комісарі відібрали йому зайняті церкви, опечатали їх, церкву св. Івана передали ченцям-висланникам єп. Інокентія і на самого єп. Йосифа подали скаргу до суду. Тоді єп. Йосиф рішився втретє приєднатися до Унії: за допомогою префекта Чину Театинів у Львові, о. Севастіяна Марії Аккорсі, дня 8. листопада 1699 р. повідомив єп. Йосиф Свящ. Конгрегацію Поширення Віри про свою готовість приєднатися до унії, домагаючись рівночасно утворення галицької митрополії. Заряд Конгрегації повідомив єп. Йосифа через нунція, що спершу хай він прийме унію, а справу галицької митрополії, як теж і української католицької семінарії у Львові, має обговорити згодом нунцій з київським католицьким митрополитом Львом I. Слюбич Заленським.

Дня 14. квітня 1700 р. єп. Йосиф Шумлянський скликав собор львівського духовенства в справі прийняття унії і після того, у Варшаві, в церкві Чину ОО. Капуцинів, склав на руки примаса Радзейовського,

Заголовна сторінка Євангелія. Київ 1706.
Вінета Данила Галаховського

в приявності нунція, короля й сенату, заяву приступлення до Католицької Церкви. В 1700—1702 рр. приєднав єп. Йосиф до унії цілу львівську єпархію. Львівське Ставропігійське Братство приєдналося до унії 2. березня 1708 р., наділі офіційно шойно 5. квітня 1709 р., коли то затвердив права братства папа Климент XI.

В 1702 р. приєднався до унії луцький єпископ Діонісій Жабокрицький і таким чином православним залишилося тільки могилівське єпископство на Білій Русі. Манастир СС. Василянок у Словіті ще в 1718 р. був нез'єдинений, крехівський манастир став католицьким у 1721 р., угорницький коло 1724 р. Найдовше залишився нез'єдиненим Скит Манявський, бо аж до 1785 року, коли то припинив його діяльність австрійський уряд.

НА НОВИХ ШЛЯХАХ

В 1693 році вмирає митрополит Кипріян II. і його наступником на престолі киево-галицької митрополії стає володимирсько-берестейський єпископ Лев I. Слюбич Заденський (1694—1708). На володіння митрополита Льва I. знов припадають важкі часи для Українсько-Білоруської Католицької Церкви, а саме союз, хоч тимчасовий, Польщі з Московією, з уваги на шведсько-польські війни. Як тільки московські війська — як польські союзники — ввійшли на білоруські землі й союзник польського короля Августа II. цар Петро I. прибув до Полоцька, 11. липня 1705 р. скривавилася знову полоцька земля. Цар Петро I., оглядаючи цього дня церкви, ввійшов до собору, де саме служив вечірню чернець-василіянин о. Теофан Кальбичинський. Поглянувши на образ св. Йосафата, який висів у церкві, підійшов до царських воріт, перед якими стояв о. Теофан, і вбив його на місці. Потім наказав своїм воякам оточити церкву й манастир ОО. Василян, і трьох Василян о. Якова Кізіковського, ігумена о. Константина Заячківського й о. Якова Книшевича казав повісити й тіла їх спалити та розсіяти по полі, а всіх інших Василян покувати й кинути в тюрму.²⁹⁹ Випадок цей викликав велике вражіння, тим більше, що кілька днів пізніше в церкві оо. Ісусовців Петро I. захоплювався образами св. Франца й Ігнатія, відвідав ігумена Ісусовців і висловлювався з великою пошаною про папу. А коли його спитали, чим Василяни його образили, Петро I. заперечив і оправдував свій учинок тим, мовляв, що він був п'яний . . . Та це не перешкодило Петрові I., де тільки ввійшли його війська, нищити всякий найменший прояв унії. Українського католицького єпископа луцького Діонісія Жабокрицького (1696—1715), який попав у його руки, наказав вивезти до Москви, де він і помер у тюрмі, не прийнявши московського православія, до якого його всіма силами намагалися “навернути”. Шу-

кали союзні війська московські теж митрополита Льва I., як і архієпископа полоцького Сильвестра Пішкевича, але їм пощастило втекти, хоч треба додати, що граф Головін в імені царя усім, включно з Василями, запевнював повну безпеку й волю віровизнання...

Після смерти Льва I. киево-галицьким митрополитом стає Юрій II. Винницький (1708-1713). Від 1700 р. був він перемиським єпископом і адміністрував теж львівською єпархією, на яку висвятив архимандрита Варлаама Шептицького (1710-15). В 1701 р. назначив митр. Юрій Кирила Шумлянського адміністратором луцької дієцезії, бо, не зважаючи на всі заходи, Москва не хотіла випустити єп. Діонісія Жабокрицького. Але Кирило Шумлянський поїхав по свячення до Києва.

Коли про це довідався митр. Юрій, суспендував Шумлянського, повідомляючи рівночасно про це Апостольську Столицю і короля Августа II., який грамотою з 17. жовтня 1711 р. заборонив Кирилові Шумлянському в'їзду на Волинь. Кирило залишився під московською окупацією, де став єпископом Переяслава й Борисполя. А коли 1715 р. помер у тюрмі єпископ Діонісій Жабокрицький, митрополит Юрій II. назначив єпископом луцьким Йосифа графа Виговського (1716—1730). Дня 15. березня 1711 р. в Самборі, призначив володимирсько-берестейським єпископом Льва Кишку (згодом свого наслідника) і 15. червня цього ж року Йосифа Левицького єпископом холмсько-белзьким.

В 1710 р. відновлюється знову спір між українсько-католицькою і польсько-католицькою Церквами. Митрополит Юрій повідомляє Апостольську Столицю, що, не зважаючи на заборони Апостольської Столиці, численні послання й напіннення папів, латинсько-польський клир насильно переводить українське населення на латинський обряд. Апостольська Столиця знову забороняє перехід з одного обряду на другий (11. листопада 1710) і знову латинський клир оправдується, що "Русини добровільно приймають латинську віру". В 1713 р. митр. Юрій залишає свою митрополічу катедру своєму наслідникові Львові Кишці.

Перемиський католицький єпископ
Онуфрій Шумлянський (1746-1762)

Київський католицький митрополит Лев Кишка (1714-1728)

Митрополит Лев II. Кишка (1714—1728), спершу ігумен василіянського монастиря у Вильні, в 1703 р. протоархимандрит Чина ОО. Василян, від 1711 р. єпископ володимирсько-берестейський, належить до найвизначніших керманичів Української Католицької Церкви. Митрополит Лев II. зрозумів, що доконче треба скликати собор в справі реорганізації правної структури церковних законів, які уже не відповідають новітнім вимогам життя, тим більше, що західне церковне право, безупину улiпшуване, не всюди могло погодитися з дещо перестарілим схiдно-церковним правом. Треба було теж наладрнати взаемини мiж чорним i бiлим духовенством.

Папа Інокентій XIII (1721-1724)

року посланням митрополита Льва II. скликано собор на 26. VIII. 1720 р. у Львові. Але там виникла пошесть і собор перенесено до Замостя. Папа Климент XI. спеціальною буллею з 17. липня 1720, привітав собор, передаючи йому своє благословення.

Призначеного дня прибули до Замостя: апостольський нунцій архієпископ Є. Грімальді, представник Апостольської Столиці, голова собору, єпископ володимирсько-берестейський і архимандрит супрасльський митрополит Лев II., Фльоріан Гребницький, архієпископ полоцький, Йосиф граф з Вигова Виговський, екзарх і єпископ луцько-острозький, Атанасій Шептицький, єпископ львівський, галицький і каменецький, Йосиф Левицький, єпископ холмсько-белзький, Єронім Устрицький, єпископ перемиський, самбірський і сяніцький, Теофіль Годебський, єпископ турово-пинський. Архієпископ смоленський Лаврентій Друцький-Соколинський прибув пізніше. Крім них прибули протоархимандрит ЧСВВ Антін Завадський, вісьмох архимандритів і заступник архимандрита супрасльського, 129 представників чорного й білого духовенства, крилошани, ігумени, декани і двох представників львівського братства, шляхтичі Ст. Лясковський та І. Чесниківський.

Папа Климент XI (1700-1721)

Головною заслугою Замоїського Собору є те, що він дав життєву певність Українській Католицькій Церкві, яка тепер уже стає заборолом українського народу Західніх Земель України. З хвилиною Замоїського Собору Українська Католицька Церква входить на світову арену вже як повноправний член Всесвітньої Церкви, хоч, правда, позначаються між нею і її посе-строю, Українською Нез'єдиненою Церквою, вже деякі різниці: появляється читана Служба Божа, Служба при бічних вівтарях, постанови Тридентського Собору про обов'язки єпископів і душпастирів обов'язують і Українську Католическу Церкву, перестарілі звичаї відкинено (східньо-церковне пока-яння) і т. ін.

Одним із найважливі-ших питань, над якими ра-див цей собор, було по-

Єпископ холмський Йосиф Левицький (1711-1730)

розуміння між білим духовенством і Василіянами. Реформа, що її започаткував митрополит Йосиф IV., ішла помалу й Собор Замоїський її приспішив. Але щойно 1743 р. під час капітули в Дубні об'єдналися усі василіянські провінції (литовські й галицькі) під спільним архимандритом, який мав осідок в Римі. Завдяки концентрації сил і кращій освіті Василіян Чин мав уже й так перевагу, яка після Замоїського Собору зросла ще більше. Те, що було звичаєм у Східній Церкві, що єпископ мусить бути ченцем, після постанов Замоїського Собору стало правилом: кожний єпископ мусів бути хоч рік послушником у Чині Василіян. Таким чином усі єпископи підпадали під вплив Чина й біле духовенство, світське, почувало себе покривдженим. І хоч Замоїський Собор цього та й інших питань не розв'язав, його значення для розвитку Української Католицької Церкви велике. Він об'єднав усі сили, дав основу для дисципліни, якої так дуже бракувало Східній Церкві, устійнив віронауку.

Вже 1722 р. появляється великий і малий катехизм у Супраслі, згодом требник, врешті 1739 р. в Гусові видано вже узгіднений служебник.

Митр. Лев II. все своє життя посвячує на утривалення постанов собору й поширення освіти душпастирів. Він засновує у Володимирі Вол. духовну семінарію (згодом постає семінарія і в Холмі) і дбає, яко мога, про підвищення рівня освіти духовенства, згідно з постановами собору. Взагалі освіта духовенства це була одна з найбільших болячок тодішнього часу, бо на перешкоді були невідрадли фінансові обставини єпископату. Кілька василіянських богословських шкіл не покривали потреби. Вірменсько-українська колегія у Львові,

Атанасій Шептицький, єпископ львівський і католицький кїївський митрополит (1715-1746)

яку вів Чин Театинів (прибули вони на українські землі під Польщею в 1664 р.), мала тільки обмежену кількість місць. Натомість вищі богословські студії кінчали наші богослови в Римі.

Перед смертю своєю (1728) митрополит Лев II. назначив своїм наслідником львівського єпископа Атанасія Шептицького, який і вступив на киево-галицький митрополичий престол 1729 р.

Йдучи шляхом свого попередника, митрополит Атанасій старається по змозі підвищити рівень хоч богослужебної освіти серед духовенства. В 1739 р. Василіяни на доручення митрополита Атанасія їдуть в поодинокі області, щоб там вести богослужебну освіту. В 1741 р. бачимо ігумена львівського монастиря о. Василя Слісикевича в Галичі, о. Іполит Завадський навчає в Білилівці, о. Іляріон Артимович в монастирі в Погоні, ігумен Августин Тарногородський в Стрию і т. д. Крім цього Чин ОО. Василіян починає організувати при своїх монастирях від 1743 р.

школи, спершу народні, згодом латинські, теологічні й філософічні, в яких вчилися не тільки ченці, але теж кандидати на біле духовенство. Школи ці удержував Чин.

Цей почин митрополита Атанасія, одного з вдумливих митрополитів Української Католицької Церкви, мав передусім за мету створити високоосвічену верству світського білого духовенства. Митрополит Атанасій був свідомий того, що з хвилиною, коли майже вся українська шляхта, прийнявши латинський обряд, спольщилася, загал, народні маси залишаються без проводу. Брак шкіл для загалу, неосвіченість народніх мас була ще довго причиною, що з них не створилася інтелігенція. Чернечі чини цього завдання не могли виконати, що могло й мусіло виконати біле духовенство. Тому він дбав передусім про те, щоб освічену, здисципліновану й інтелігентну верству виховати зі священничого стану.

Тим часом польонізація, тобто латинізація українського населення ішла повним ходом. Митрополит Атанасій просить Апостольську Столицю допомоги й Апостольська Столиця декретом з 29. липня 1731 р. ще раз пригадала Полякам, що булла папи Урбана VIII. з 7. лютого 1624 не є уневажнена й перехід з одного обряду на другий без дозволу Апостольської Столиці є недійсний. Але і польська влада і латинський клир не звертають на це уваги.³⁰¹ Папа Венедикт XIV. в чотирьох буллах (1742, 1743, 1744 і 1755 рр.) вияснює докладно взаємини Католицької Східньої Церкви з Апостольською Столицею, заборонює перехід з обряду на обряд, заборонює виконувати будьякі обов'язки латинським єпископам над вірними грецького обряду й т. д. Ці енергійні заходи Апостольської Столиці здержали трохи латинізацію Українців, а радше деякі єпископи латинського обряду, не хотючи наразитись Апостольській Столиці, перестали перетягати на латинський обряд Українців. В жовтні 1744 р. виленський єпископ Зенковіч зі своїм помічником єпископом Йосифом Сапігою за порозумінням з митрополитом Атанасієм творять комісію, яка, зложена із представників обидвох обрядів, має тим Українцям і Білорусинам, що перейшли на латинський обряд, уневажнити їхню зміну обряду. Який був успіх цієї комісії, можна догадатися, але похід польонізаційний був хоч частинно спинений.

Зайнятий обороною своєї Церкви, із якої польська Церква забирала все більше вірних, митрополит Атанасій не забуває про свою найголовнішу мету: школи. Хоч Апостольська Столиця уже раніше у Вильні оснувала т. зв. папські семінарії (коллегія понтіфічія), де виховувались богослови на кошт Апостольської Столиці (у Вильні 20 місць для Українців, 4 Василіяни, 16 світських), митрополит Атанасій засновує стипендійний фонд для богословів у Львові. Він перший упорядковує добра митрополії, забезпечуючи їх правно. Дня 19. вересня 1730 р. митрополит Атанасій торжественно коронує ікону Богоматері в Жировицях.

Він і кладе підвалини під найкращу будову західніх земель України — величавий собор св. Юра у Львові,³⁰² що її закінчує черговий владика з роду Шептицьких, Лев III.

Після смерти митр. Атанасія (1746) три роки ведуться суперечки за киево-галицький митрополитський престол. Оспорюють вибір митрополита й Василяни згідно з постановами Замойського Собору та єпископат, який хотів бачити митрополитом свого ставленика, врешті король Август III., який хотів мати на киево-галицькому митр. престолі свого кандидата. Король призначив митрополитом луцько-острозького єп. Теодосія Рудницького (1731—1751 р.). Цьому спротивилися єпископат і Василяни,

закидаючи єпископові Теодосієві зв'язки зі схизмою. Після довгих переговорів король погодився на спільного кандидата Чина й єпископату архієпископа Фльоріяна Гребницького, якого призначено 1748 р. і якого цього ж року затвердила Апостольська Столиця.

Митрополит Фльоріан Гребницький (1748—1762) людина небоєва, не вмів стримати латинізаційного походу польської католицької Церкви. Ціла низка письменних протестів до короля Августа III. і до Апостольської Столиці не могли спинити акції короля і клиру. В цій справі скликає митрополит Фльоріан 6. серпня 1761 р. єпископів на нараду до Новгородка, куди приїжджають володимирсько-берестейський єпископ і помічник митрополита Филип Володкович, луцько-острозький єпископ Сильвестер Рудницький, перемиський єпископ Онуфрій Шумлянський, львівський єпископ Лев Шептицький, холмсько-белзький єпископ Максим Рилло, волоцький архієпископ Язон Смогожевський і турово-пінський єпископ Антін Млодовський. На цій нараді рішено з добровільних датків єпископів, архимандритів і клиру вручити королеві Августові III. дарунок (127.404 польських гульденів) на харитативні цілі (субсидіюм харітативум) з тим застереженням, що король Август III. матиме в опіці Українську Католицьку Церкву, а знову ж делегат єпископату, член перемиської консисторії, поїде до Апостольської Столиці, щоб там опрокинути усі фальшиві доноси. Там, де не могла допомогти справедливість, допомогли гроші. Вже в лютому 1762 р. польський король

Київський католицький митрополит
Флоріан Гребницький (1748-1762)

Август III. пише до Апостольської Столиці листа, в якому дуже хвалить український єпископат і обіцяє, що Церква обидвох обрядів у його державі матиме рівні права. Рівночасно з відповідними документами виїжджає до Риму посол єпископату Андрій Якубинський.³⁰³

Здеморалізована до краю, як і вказує ця подія, Польща хилилася до упадку. Митрополит Фльоріан своїм помічником з правом наслідства назначує холмсько-белзького єпископа Феліціяна Филипа Володковича, під час володіння якого (1762—1778) наступає перший поділ Польщі й страшні часи гайдамацького повстання.

ГАЙДАМАЧЧИНА Й ЦЕРКВА

За панування останнього короля незалежної Польщі, Станіслава Августа Понятовського (1764—1795), Українська Православна Церква на Правобережжі майже не існувала, натомість Українська Католическа Церква розрослася до тієї міри, що в 1764 р. згідно з урядовим повідомленням у Київщині й на Поліссі було 1902 українських католицьких парохій, нез'єдинених тільки 15—20. В рр. 1734—1754 належало до Української Католицької Церкви около 10 мільйонів душ.³⁰⁴ Поширенню української католицької Церкви сприяли передусім місії, що їх вели ОО. Василіяни. Величезні успіхи місій в Умані, Торговиці, Ладижині, Смілій, Жаботині, Чигирині, Соколівці та по інших містах правобережної України, яка тоді находилася під польською окупаційною владою, причинювалися до поширення Української Католицької Церкви. Одним з найвизначніших тодішніх Василіян-місіонерів був о. Іраклій Костецький, невтомний діяч та високоосвічена на той час людина, ігумен монастирів Василіян у Замості, Тереховлі й Умані. В Умані при монастирі, що його zaloжено в 1765 р., була теж і школа, в якій вчилася 400 учнів з цілої України. Школу вів о. Іраклій, який і рівночасно кермував місійною станицею. Його забито у сповідальниці під час уманської різні.

Ріст і поширення Української Католицької Церкви дуже занепокоїли царицю Катерину II. Переяславський православний єпископ Гервасій Лінцевський (1757—1769), до якого належали нечисленні уже, нез'єдинені парохії та монастирі, постановив з ігуменом мотронинського нез'єдиненого монастиря Мелхиседеком Значко-Яворським використати політичну ситуацію, тимбільше, що для ліквідації заворушень в Польщі, ввійшли були тоді на польські й українські землі московські й гетьманські війська.

Ще на кілька років перед повстанням із мотронинського монастиря розійшлися на Україну ченці-вислужники Москви, які баламутствами і брехнею такими як, мовляв, що коли католик-священик похоронить мерця, то цей не встане на Страшний Суд, що, як вінчає, то проклинає

Мелхиседек Значко-Яворський (1716-1809)
ігумен Мотронинного монастиря
на Київщині

і т. д., розпалювали до “польської віри”, тобто зненавидженої шляхти, ненависть. Найперше розворушили агенти Катерини II. Чигиринщину й Жаботинщину. Підложжя було дуже пригоже, економічні обставини сприяли цій агітації. Кого не встигли “навернути”, того перекуплено, як, напр. парохії Оситнича й Телепин, продавано всякі лічнічі зілля, чудодійні хрестики, води і т. д.³⁰⁵ Мелхиседек наймав просто банди шумовиння, платив їм щедро і велів нападати на українсько-католицькі села, священника вбивати або зв’язаного відсилати до єпископа Гервасія, а церкви займав Мелхиседек, відправляючи урочисті молебні. Таким чи-

ном, як довідуємося з листа митрополита Филипа, в рр. 60—65 “зайняли” православні около 80 українських католицьких парохій, де душпастирями стали ченці Москалі, що навіть священничих свячень не мали. Настрій корисний для повстання з уваги на польський національний і соціальний гніт, зручно використала Москва.

Упоравшись з Чигиринщиною, Мелхиседек звернув свою увагу на Корсунь, Звенигород і Лисянку. Тут найняв за 100 руб. ватажка повстанчого відділу проти барської конфедерації Харка і за 200 рублів Данила, які мали головно воювати проти Жидів і Поляків та їх “наймитів” уніятів. Дня 14. березня 1767 р. єпископ Гервасій видає пастирський лист до населення Київщини й Поділля, в якому запевнює материнську опіку Москви всім тим, які покинуть унію.

В перших місяцях 1768 р. в мотронинський монастир вступив запорожець, щира незіпсована московським перекупством українська душа, Максим, який і ввійшов в історію, як Максим Залізняк. Вступив у монастир козацьким звичаєм як, сам казав, “покутувати й спасати душу”.³⁰⁶

Довго намовляли Максима на повстання Мелхиседек і Гервасій, поки він погодився на те. Щойно коли єпископ Гервасій поблагословив його на святий бій за православну віру та показав якусь грамоту від Катерини II. (відома легенда про “золоту грамоту”)³⁰⁷ Максим погодився і, дібравши ватагу повстанців, пішов на Умань, ватажки Швачка на Фастів, Хвіст на Тетіїв. Україна загоріла. На просторі 60 миль довгому і 40 миль широкому, від Дніпра аж до Бога не пощадили повстанці ні однієї людини, — старця, жінки чи дитини. Низку містечок, як Жаботин,

Лисянку, Саврань, тридцять кілька сіл і біля 1.000 хуторів знищено у вогні дощенту. Вирізано ок. 300 українських католических священників, які не хотіли визнавати православної віри і признати Гервазія владикою. До сильно укріпленого міста Умані схоронилось коло 18.000 душ. Коли Максим з повстанцями підійшли до Умані, розвинули прапор з портретом Катерини II. Сотник Гонта, що мав боронити Умані, віддав місто повстанцям, які зчинили нечувану різню. Місто було вкрите трупами. У василіянському монастирі вимордовано всіх ченців; три міські криниці загачено трупами 400 школярів василіянської школи.

Портрет Івана Гонти
Народний Музей у Варшаві

Ця нечувана різня стривожила навіть Катерину II, яка 20. червня 1768 видала указ відхрещуючись від будь-яких зв'язків з повстанцями, “довідавшись з болем, що наші собрати по вірі дозволили собі на деякі убійства”. А коли повстанці почали загрожувати сусіднім країнам і спалили приналежне до Туреччини місто Балту та пограбували Молдавію, турецький, молдавський і кримський уряди загрозили Москві війною, якщо не припинить повстання. Московське військо роззброїло повстанців, тих, що походили з Правобережжя, віддано Полякам під суд (тобто на смерть), а повстанців із Лівобережжя Москалі покарали самі за “вірну службу”: засудженим, чи то пак помилуваним, виривано ніздря, розпеченим залізом тавровано чола й т. ін. Дня 22. грудня 1768 р. українське католицьке духовенство зібране в Житомирі (298 представників), виготовило протест проти переслідування, записаний у книгах київського воевідства.³⁰⁸ Апостольський нунцій (нунцієм у Польщі в рр. 1766—1771 був А. М. Дуріні) повідомляючи Апостольську Столицю про це криваве переслідування Української Католицької Церкви, пише, що тільки в 1768 році згинуло 40.000 душ: “Лише руїни монастирів, спалені села, пустарі і трупи можна бачити на Україні. Там було 1902 парохіяльних церков, які належали до греко-католицького митрополита. Вся Україна визнавала унію, а тільки 15—20 церков було нез'єдинених, які належали до дієцезії нез'єдиненого єпископа в Переяславі по той бік Дніпра. Різня з 1768 р. позбавила велике число парохій своїх правних пастирів, яких повбивано або прогнано. Нез'єдинений єпископ у Переяславі використав цю нагоду й обсадив парохії своїми священниками. Коли ж настав спокій і ті, що повтікали, могли назад вернутися, то на своїх місцях застали гостей, які

Супрасльський Благівіщенський монастир

не пустили їх у їхню хату. Московські війська допомагали цим інтрузам. Зі всіма уніятами-католиками поводитися як з ворогами. Їх бито, катовано, мордовано і гонено з їх власних домів”.

Митрополит Филип і його помічник львівський єпископ Лев Шептицький слали протести до Петербургу й до Апостольської Столиці. Вкінці під натиском цариці Катерина II. погодилась на т. зв. мішаний суд, тобто комісію зложеною з уніятів-католиків, римо-католиків і православних, яка мала їздити від села до села і шляхом плебісциту вирішувати, чи нарід хоче унії чи православія. Але комісія була безсильна, бо московське військо дістало наказ усувати кожного українського католицького священника.

Де нарід виганяв православного батюшку (були це

в більшості Москалі), а спроваджував давнього свого католицького душпастиря, зараз туди приходило військо під проводом прогнаного батюшки, село “усмирювано”, тобто військо в’язнило селян, грабувало їхні маєтки, накладало контрибуції, розквартировувалось з кіньми на кошт селян і т. д. так, що селяни залишались без хліба на цілі місяці, як не на роки. Так зламано опір селянства.

В січні 1770 виїхала до Петербургу делегація з України з проханням до Катерини II. зліквідувати унію. Очолювало цю делегацію двох священників відступників, протопіп Михайло Гуранда й Семен Переровський. Обидва були суспендовані митрополитом Филипом за вбивство і грабіж. Згодом виїхала друга делегація, яка складалася також з священників-відступників, теж засуспендованих, які охоче вступили на добре платну службу московського православія: Василь Зражевський з Білої Церкви, І. Сметана з Богуслава й І. Василевич. Обидві делегації просили царицю,

щоб дала московським військам, розташованим на Україні, наказ арештувати кожного українського католицького священника, який появився б у Київщині або Брацлавщині й домагався звороту церкви чи захолював до опору проти православія.

Проти цих домагань відступників у квітні 1771 р. пішов до Катерини II. протест за підписами 200 католицьких українських священників й у відповідь на це цариця вислала дня 7. листопада 1771 р. наказ генералові Рум'янцеву, командантові московських військ на Україні, щоб "в разі потреби" ішов зі збройною допомогою православному духовенству й ув'язнював "уніятів та уніятських священників", які хотіли б вертатись на свої парохії.³⁰⁹ Починається новий період переслідування, тюрми в Бердичеві, Білій Церкві, Умані, Полоннім Великим пере-

повнені українським католицьким духовенством і вірними. В бердичівській тюрмі в Навечеріє Різдва Христового 1773 р. було ув'язнених 53 українських католицьких священників, з яких багато вже не побачило світу.

Митрополит Филип протидіяти тому не міг, бо польська влада, за його церковну політику, просто ненавиділа його. Коли митр. Филип в 1765 р. скликав був синод єпископів до Берестя, польський уряд назначив комісарів, які мали брати участь в синоді єпископів. Митрополит запротестував проти цієї поведінки, але коли уряд категорично став вимагати приявности представників світської влади на синоді, тоді митрополит Филип синод розв'язав. З початком вибуху гайдамацького повстання митрополит рішає їхати у Київщину, щоб там у серці своєї митрополії боронити своїх священників і вірних, чи, як треба буде, то й життя покласти за них. Польський уряд заборонює митрополитові вступу до його архієпархії. Тоді митрополит Филип покидає Новгородок і переноситься ближче до Києва, до Радомишля. Протестує, благає, але усе надаремно. Опісля виїжджає до Прусії, де перебуває до 1769

Чудотворна ікона Богоматері з Лопінки, пов. Балнгород, Західня Україна

Папський нунцій Дж. Гарампі (1772-1775)

вірних. Спершу московський уряд не прив'язував великої ваги до приязности єпископа Максиміліяна, але згодом коли "новонавернені" на православіє католики почали масово відступати від царської Церкви, за наказом московського генерала Ширкова ув'язнено єпископа Максиміліяна 17. квітня 1774 р. у Бердичеві, обвинувачуючи його в "наджиттях над православними".

Єпископ Максиміліян, як австрійський громадянин, не підлягав владі московській, яка, в найкращому випадку, могла його відставити до Австрії, а в слід за тим, сподіваючись ув'язнення, він веде точний щоденник і відпис його посилає нунцієві. Зараз після ув'язнення єпископа Максиміліяна нунцій Гарампі запротестував проти переслідування єпископа, виказуючи брехливість обвинувачення. Коли австрійський уряд зажадав видачі свого громадянина, цариця Катерина II. не хотіла зачіпатися з урядом тодішньої австрійської імперії й уступила. Дня 2. червня 1774 р. звільнено з тюрми еп. М. Рилла й відставлено його до австр. кордону, забороняючи йому раз на завжди в'їзду в кордони російської імперії.

Серед таких важких часів для Української Католицької Церкви наступає 1772 р. перший поділ Польщі, яким на основі трактату між Ав-

року. Одначе тут в допомогу митрополитові Філіпові приходить папський нунцій Дж. Гарампі (1772—1775) Польський уряд заборонив тільки митрополитові в'їзду до київської архієпархії, про інших єпископів не було згадки. Нунцій отже посилає на Україну енергійного холмського єпископа, Максиміліяна Рилла (1759—1785—1794), який і виїжджає на Україну в листопаді 1773 р. У київській області вдається єпископові Максиміліянові звільнити українських катол. священників з в'язниць у Бердичеві, Білій Церкві, Полоннім Великим і в інших містах. Єпископ Максиміліян був відомий на Україні ще з часів своєї місіонарської праці як Василіянин і тому його поява дуже скріпила духа католицьких

стрією, Прусією і Росією з дня 19. лютого, (а радше 2. серпня) 1772 і між Австрією і Польщею з дня 18-го вересня 1773 р. киево-галицьку митрополію поділено на три частини: при Польщі залишилися митрополіча дієцезія і єпископства володимирсько - берестейське, луцьке, пинське й частина холмського та Кам'янець; до Росії прилучено архієпископство полоцьке, до Австрії єпархії львівсько-галицьку й частину каменецької, перемисько-самбірсько-сяніцьку та частину холмської, белзької і луцької.³¹⁰

Упадок польської держави, починаючи від першого поділу Польщі до третього й остаточного 1795 р.,

це є цей переходовий час для Української Католицької Церкви, в якому лучаться обидва переслідування і польське і московське. Відбиваючись на обидва боки, Українська Католическа Церква найшла піддержку в уряді католицької Австрії, яка з окупацією частини українських земель стала співучасником і політичного і релігійного життя українського народу.

Використовує цю прихильність австрійського уряду і передусім цесарєвої Марії Тереси (1740—1780) до Української Католицької Церкви, львівський єпископ і єпископ-помічник київського митрополита Лев Шептицький. Він, маючи зв'язки в австрійському дворі, просить Марію Тересу, щоб ця старалася виклопотати в Катерини II. деякі полегші для “уніятів”, тобто католиків на українських землях, що їх зайняла Москва й у слід за тим, як помічник київського митрополита, виїжджає на візитацію українських католицьких парохій на Україну. В наслідок звернення

Єпископ Максиміліян Рилло (1785-1794)

Алегоричний образ поділу Польщі

цісареві Марії Терези й по минулому досвіді московського уряду з єпископом Риллом, єпископові Львові щастить не тільки об'їхати всю митрополію, але впродовж трьох місяців повернути назад до Української Католицької Церкви 60 парохій, які вже були змушені прийняти православ'я.

Дня 2. лютого 1778 р. помер митрополит Филип Володкович в Умані як 81-літній старець. Перед смертю дїждався ще, що йому дозволено візитувати архієпархію. Митрополитом київським став колишній помічник його й львівський єпископ Лев Шептицький. Частина київської митрополії, яка залишилася ще до 1795 р. під Польщею, при останньому поділі Польщі переходить під Москву.

Під Москву переходить згодом, згідно з умовами миру в Тільзіті в 1804 р. й супрасльське єпископство, створене, після розбору Польщі. Коли в 1795 р. частину північно-західніх земель колишньої Польщі призначено Пруссії, пруський король Фридрих Вільгельм III. (1797—1840) задумав створити для своїх нових підданих уніятів-католиків окреме єпископство з осідком в Супраслі. Манастир і церкву в Супраслі відновлено й папа Пій VI. (1775—1799) затвердив канонічно нове єпископство в 1798 р. В 1799 р. першим єпископом супрасльської єпархії назначила Апостольська Столиця останнього ігумена супрасльського манастиря, Теодосія Вислоцького. Але незабаром умирає єпископ Теодосій і супрасльська єпархія перестає існувати.

ЦЕРКВА НА ЛІВОБЕРЕЖЖІ

Рахуючись з тим, що київська митрополія залишиться згідно з Андрусівським договором під окупацією Польщі, чернігівський єпископ Лазар Баранович постарався, що Чернігів став архієпископством, а тим самим центром церковної влади. Дня 8. вересня 1667 р. собор проголошує чернігівську єпархію архієпископством, без повідомлення царго-

Пропам'ятна медаль супрасльського Благовіщенського монастиря

Католицький єпископ холмський Гедеон
Война-Оранський (1693-1709)

родського патріярха, що викликує в Царгороді протест. За гетьмана Петра Дорошенка (1665—1676) митрополитом Києва стає противник Москви, єпископ Йосиф Нелюбович-Тукальський, великий український патріот.

Митрополит Йосиф Нелюбович-Тукальський з місця починає протимосковські реформи: заборонює згадувати при Богослужбах царя Олексія і наказує поминати гетьмана Петра, відбирає єпископський сан єп. Методієві, бо він прийняв “рукоположення від московського патріярха” і той переїжджає в уманський монастир “на заслання”. Та рівночасно з цими позитивними рисами політично-суспільної діяльності митрополита Йосифа не йде ніяк упарі його церковна діяльність. Навпаки, він стає політичним дорадником гетьмана Петра й звязує Церкву

нерозлучно із політикою держави. В 1675 р. умирає митрополит Йосиф у Троїцькому чигиринському монастирі й адміністратором київської митрополії стає знову архієпископ Лазар Баранович. Але так, як врятувати Українську Державу було вже годі, так і не сила було врятувати залежну від держави, Українську Церкву, тим більше, що Москва підбрала свій старий засіб до розвалу Церкви: розколоти її зі середини. Починаючи від найвищого духовенства (як ось згаданий єпископ Методій), і кінчаючи вищим духовенством, як протопопом Адамовичем, архимандритом Печерської Лаври Інокентієм Гізелем чи помічником архієпископа Барановича, Теодосієм Углицьким, не кажучи уже про нижче духовенство, все було під впливом Москви. Допомігав Москві у тому важкий і розпучливий просто стан тодішньої Козацької Держави, яка уявляла собою і політично і економічно руїну.

Не диво отже, що за гетьмана Івана Самойловича (1672—1687) розіграється й остання дія упадку Української Нез'єдиненої Церкви.

В 1683 р. вмирає архимандрит Печерської Лаври Інокентій Гізель, печерським архимандритом вибирають Варлаама Ясинського, який, хоч гетьман Іван Самойлович попрохав московського патріярха Йоакима затвердити його, архимандриче поставлення приймає від чернігівського архієпископа. Але коли львівський єпископ Йосиф Шумлянський почав домогатися печерської архимандрії на основі цього, що дня 10. березня 1675 р. польський король Собеський (1674—1696) назначив його єпископом-помічником київського митрополита Нелюбович-Тукальського, Варлаам Ясинський, боячись втратити великі маєтки Печерської Лаври вислав посольство до московського патріярха Йоакима, прохаючи його благословення і грамоти на архимандрію і тим самим віддати йому правно під його канонічний заряд Печерську Лавру.

Ось таким чином один із найважливіших центрів українського церковного життя, монастир Печерської Лаври, добровільно здано в руки московського патріярха.

Вибираючи між унією з Апостольською Столицею і підданством Москви, вибрано друге, роблячи перший крок до закріпощення Української Нез'єдиненої Православної Церкви.

В 1684 р. приїздить до Києва луцький нез'єдинений єпископ Гедеон князь Святополк Четвертинський.

Московські історики і за ними й інші ³¹¹ твердять, що луцький єпископ Гедеон (у світі кн. Григор Четвертинський) “міцно беріг вірність” Нез'єдиненій Церкві й навіть з цього приводу мусів тікати з українських

Презвітерія церкви в Сураслі

Православний київський митр. Гедеон,
князь Святополк-Четвертинський
(1685-1690)

земель, що находилися тоді під польською окупацією. Ледве одначе в це можна повірити, бо маємо докази на те, що єпископ Гедеон навіть хотів був прийняти унію.³¹² Не є виключене, що прийняття унії єпископом Гедеоном могло бути виключно політичним актом і може навіть своєрідним актом заспокоєння особистих амбіцій, але ледве, чи можна повірити словам гетьмана Самойловича, який про єпископа Гедеона говорив, що він був “лагідної вдачі, людина добра та тиха, що ніякої влади не бажає”.

Знатного, старого українсько-го роду, єпископ Гедеон був дуже гордий на свій рід і вимагав для себе й відповідного становища. Коли, наприклад, єпископ Гедеон після приїзду до Києва зараз же в 1684-му році написав “смиренні”

листи до царя та патріярха й коли цар у відповіді не назвав єпископа Гедеона князем, той заслаб і мало не помер, бо “навіть і король польський завжди звав його князем”. А в слід за тим, на нашу думку, справа передання Української Церкви під владу московського патріярха уже була заздалегідь поладнана між гетьманом Самойловичем і Москвою, бо в наказі даному гетьманові Самойловичеві скликати собор-вибори київського митрополита 1685 р. виразно сказано, щоб нововибраний митрополит “у всіх церковних ділах писав до святішого московського патріярха”, а до “святішого константинопольського про ніщо не писати, не посилати, причитанія ніякого не мати, в послузі у нього не бути й від його пастви відстати.”

І таким чином, хоч і як стараються деякі історики оборонити українських ієрархів, мовляв, московський уряд” самовільно вдерся до прав царгородського патріярха, безправно їх порушив” — то ця московська самоволя і це безправство було заздалегідь одобрене українськими ієрархами чи радше державним проводом України.³¹³

Властивим кандидатом на київського митрополита був архієпископ Лазар Баранович, але він настільки був уже зорієнтований, що на вибори, які відбулися 8. липня 1685 р., він хоч і закликав духовенство, але потаємці проголосив бойкот і сам на них не явився. Можливо, що архи-

єпископ Лазар сподівався, що коли не явиться він та більшість духовенства, то й вибори не відбудуться. Але справа в своїй суті була вже давно перерішена. Вибори відбулися, київським митрополитом вибрано одногосно єп. Гедеона й коли відомий московфіл, ігумен Видубицького монастиря Теодосій Углицький передав цю вістку єпископові Гедеонові, той заявив, що прийме “жеzl архипастирській не от кого другого как от московского патріярха”. А в жовтні 1685 р. поїхав єп. Гедеон до Москви, де в Успенському соборі прийняв поставлення з рук московського патріярха Йоакима (1673—1690). Обдарований каретою і шестернею коней та цінними подарунками, прийнявши свячення в Москві на київського митрополита 8. листопада 1685 р., вернувся митрополит Гедеон до Києва.³¹⁴

Церква в Супраслі

В травні 1686 р. царгородський патріярх Діонісій IV. (1686—1687) відступив київську митрополію, тобто Українську Нез'єдинену Церкву московському патріярхові за “три сорока соболей і двісті червоних”. Ще й до сьогодні збереглася розписка патріярха Діонісія видана московському послові Микиті Олексієву в травні 1686 р.: “приняли есми милостиню святого вашого царствія от посланного вашого господина Никити Алексієвича три сорока соболей і двісті червоних: податель же благих Господь да будет мздодавец вашему державнейшему царствію”.

ЦЕРКВА В ГЕТЬМАНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ XVII.—XVIII. СТ.

Цікавою сторінкою і досі ще як слід недослідженою, є відношення гетьмана Івана Мазепи (1687—1709) до Церкви взагалі, а до Української Католицької Церкви зокрема. Навіть відношення Мазепи до Української Нез'єдиненої Церкви, хоч низка фактів з його діяльності

Гетьман Іван Мазепа. З портрету Підгорецького замку, Зах. Землі України

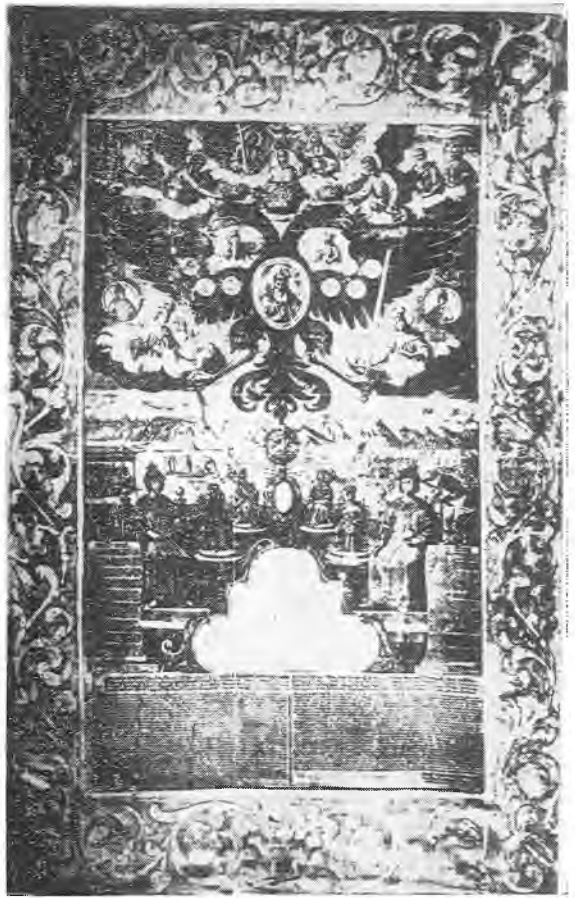
свідчить, як не можна краще, про прихильне відношення Мазепи до тодішньої Православної Церкви України, не дає повністю образу цих цікавих взаємин гетьмана Івана до Церкви.

Ці взаємини, які з одного боку можна б зарахувати до культурної діяльності Мазепи, мають теж і політичні підложжя. Мазепа, фундатор низки прекрасних церков, добродій манастирів, опікун церковного мистецтва, не тільки відсунув Церкву України від політичного життя, але, здавалося б, що навіть уважав її приватною справою кожної людини. З другого боку знову, в своїх політичних, чи радше дипломатичних потягненнях, він користується емісарми-ченцями (Ісусовець Заленський), що їх до нього з довірчними листами ви-

силають Мазепині політичні союзники, чи то король Станіслав Лещинський, чи княгиня Анна Дольська. Значить, Мазепа, віч-у-віч, стрічався з політичною діяльністю чернечих Чинів Заходу, що більше, стрічався з нехиттю до цих же Ісусовців з боку Москалів.

Як довідуємося із письм Ісусовців³¹⁴ з кінця XVII. і початку XVIII. століть, в 1699 р. в Києві були два „уніятські“, тобто українські католицькі монастирі, Києво-братський і Іверський. Москалі називали ченців цих монастирів еретиками, але як стверджують звідомлення Ісусовців з тих часів, Києвляни відносились до них прихильно й ці монастирі, не тільки були єдиними осередками українського католицького життя в тодішньому Києві, але теж вогнищами протимосковських затій. Прихильність (не тільки тайна, але й з часом явна) Киян до унії, тобто католицизму, виявилась найкраще під час побуту численних київських діячів у Москві в тому часі.

Як методою думання, так і теологічною освітою, Кияни були ближчі католикам, як Москвичам, і не дивота, що Москві, яка віру клала вище науки, Кияни видавались не досить “чистими православними”. І знову ж не важко зрозуміти й те, що Кияни і в життєвих і теологічних взаєминах могли бути ближчі Ісусовцям, як богословсько-відсталим московським ученим. При всій своїй обрядовій (хоч і не повністю) і догматичній (наси́льній) спільноті з Москвинами, Кияни в тодішній Москві мусіли почуватись так, як чувається Європеець у напів варварській країні. Єзуїти-Ісусовці були “цією сферою, де могла відітхнути душа Киянина, який у Московщині стужився за європейськими людьми, за європейським способом ведення розмови, а навіть спору. Вкінці їх (Киян), споріднювала з католиками теологічна освіта.

Академічна теза. Міднорит І. Щирського з видами на Київ і Січ

Щоб наглядно про це переконатися, вистачить простудіювати С. Яворського “Камень Вѣри”, типовий приклад, як Кияни вміли використовувати роботи західньо-європейських учених теологів для своїх богословських цілей”.

Не може бути сьогодні спору, що гетьман Іван Мазепа як інтелектуально, так і духово був наскрізь західньо-європейською людиною. Але саме він був одним із перших, який, ще за гетьмана Івана Самойловича, погодився на піддання Української Православної Церкви Москві. І знову ж, вже як гетьман, — як читаємо в його універсалі з 1691 р. в церковній лінії йшов за гетьманом Богданом Хмельницьким: “отта війна Хмельницького була почата не з інших яких неуважних завязностей, тільки за віру святу і за церкви благочестія східнього, які до римської унії насильно були потягнені”.³¹⁴

Портрет з Войнарівських Мазепини, матері гетьмана Івана. Около 1730 р.
Народний Музей в Кракові

Важко сьогодні сказати, що при-неволювало тоді гетьмана Мазепу проголошувати такі думки, коли майже рівночасно (1694 р.) він київську колегію, основану митрополитом Могилою реорганізує на зразок західно-європейських Академій, будує для неї нові будинки й збагачує її бібліотеку так, що вже за його часів вона зветься Могилянсько-Мазепинською. В цьому ж часі Мазепа причиноється до численних видань багатьох тогочасних українських письменників, як Антона Радивилівського, Атанасія Заруцького, Дмитра Туптала, спершу батуринського ігумена, а згодом митрополита в Ростові, святого Православної Церкви, й цілої низки інших.

Але рівночасно, за згодою цього ж Мазепи, а то навіть і спонукою, відходять у Московщину ці ж згадані культурні діячі, як Дмитро Туптало, Степан Яворський та низка інших. Незалежно від цього, чи зробили вони в Московщині кар'єру, чи їхню діяльність можна зарахувати до здобутків "українського впливу на московське церковне життя",

чи, врешті, незалежно від цього, чи вони були меншими чи більшими москвофілами — їхня діяльність і їхня культурна праця для України втрачена, що більше, силами Українців двигнулося вперед московську культуру, вістрям своїм звернену проти Українців. Не диво отже, що Запорозжці (хоч не з цього приводу) закидали гетьманові Мазепі, мовляв, "душа його в Москві, а на Україні тіло".

Дуже можливо, що це були, притаманні Мазепі, дипломатичні потягнення, мовляв, "права рука не повинна знати, що робить ліва", чи навіть, як твердять деякі історики, перший період його, промосковський. Одначе, на нашу думку, цю суперечність Мазепи у відношенні до Української Церкви зокрема, а до Католицької Церкви взагалі, якщо ще візьмемо до уваги назначення Мазепи князем Священної Римської Імперії (хоч і неофіційне) і воно жадного відношення до церковних справ не мало, можна пояснити станом Церкви на Україні.

Ad Ecclesiarum Liouien et Halicorien Civitatis
et Rukoni cum futura in illis. occasione pro R. S.
Feliciano Volotkovicz Episcopo Delmen.

Sancti Romanensis
Benedictus Episcopus Servus Servorum Dei
Nobili Fratri Feliciano Volotkovicz Episcopo
Delmenensi salutem et apostolicam benedictionem
Romanus Pontifex in potestatis plenitudine a celsi Patris consilio de statu Ecclesiarum quarumlibet ac aliquibus proficiendis in commotis mensi Lu. P. stans sollicito exegit et ut Ecclesie ipse in spiritualibus et specialibus valeant salubriter gubernari iuxta eandem nisi a Deo investigatione deumque provisionis auxilio providet optime prout Personarum qualitas exigit et Ecclesiarum eandem utilitas pervasidet ad hoc quoque ex parte de legitime studium adhibet ut legitime Ecclesiarum ipsarum et per creditis minister Pastores proficiantur deinde et ministeri providi deputentur per quarum sollicitam provisionem et providam curam impertam Ecclesie ipse conserventur a vicibus et continuis ad eorum Deo in eisdem spiritualibus et specialibus proficiantur eandem ministeri

Штх I. Мігури присвячений гетьманові Іванові Мазепі
(гетьман серед алегоричних постатей добрих діл.
Внизу герб Мазепи)

Православну Нез'єдинену Церкву на Україні ледве чи можна було врятувати, тобто зробити її Церквою старої України, яка була понаддержавним чинником, що на засадах Христової науки нормувала ціле, в усіх його ділянках, громадське життя. Підважена в своїй основі московськими впливами, в залежності від держави, Українська Нез'єдинена Церква мала до вибору два шляхи: або піти всеціло під московський покров, або прилучитися до З'єдиненої Української Церкви. Щоб рішитись на це останнє, треба було мати не лише велику віру, але й велику відвагу й довіря до Апостольської Столиці, якщо візьмемо до уваги національний і соціальний гніт на Україні тодішньою католицькою Польщею. В самих початках своїх, коли б уся Україна стала католицькою, тобто прийняла унію, справа була б виграна й розвиток української держави пішов би іншими шляхами. Поступування митрополитів Косова, чи Нелюбович-Тукальського, хоч і були здоровим проявом, були вже спізнені й врятувати те, що Москва довгими десятиліттями руйнувала, не мали сили. Українську З'єдинену, тобто Католицьку Церкву, Москва ненавиділа й її боялася. Мазепа, свідомий цих обставин вибрав те, що тоді було єдине здорово-політичне: залишити надаремні спротиви проти піддання Української Нез'єдиненої Церкви Москві, але натомість підносити Церкву культурно й тим самим, шляхом культурного розвитку, наблизити її якнайбільш до Заходу, тобто до Вселенської Католицької Церкви. І цим дасться пояснити, на нашу думку, цей величезний ріст письменницької і будівельної церковної культури доби гетьмана Ма-

зепи, що й увійшла в історію, як доба козацького або Мазепиного барокка. Хоч Мазепа в цьому напрямі не був вийнятком, бо меценатом тодішнього українського мистецтва (як і перед добою Мазепи) був і гетьман Іван Самойлович і Данило Апостол і І. Скоропадський і генеральна чи полкова старшина, як Кочубей, Дунин-Борковський, Коровченко, Мокієвський, Мирович, Герцик, Лизогуби, Сулими й інші.

Однак найбільшим меценатом був Мазепа і, що важніше, був він ним не тільки для України. Мазепа обдарував православний собор при Господньому Гробі в Єрусалимі, відбудував монастир св. Сави в Палестині та післав у загальному монастирям на Горі Синай і Атоні та до

Св. Землі дар 30.000 дукатів. Про його величезну жертвенність свідчить виказ датків, що його, після смерті Мазепи в Бендерах, подала до відома козацька старшина.³¹⁴ Там же ж і читаємо, що “старшина не могла підрахувати щедрих пожертв Мазепи на милостині монастирям, церквам, митрополитам, архієпископам, єпископам, архимандритам і іншим духовним з Греції, Палестини, Молдавії, Волощини, Сербії, Болгарії, Польщі й Литви”.

Культурний ріст Української Церкви не дразнив Москви й вибираючи цей шлях підготовки до повної злуки України із Вселенською Католицькою Церквою, гетьман Іван Мазепа поклав в цьому напрямі великі заслуги.

Після нещасного для української державности бою під Полтавою (1709 р.) безпосередній наступник гетьмана Мазепи на еміграції, геть-

Гетьман Данило Апостол (1727-1734)

Чудотворна ікона Домницької Богородиці. Фундація гетьмана Івана Мазепи

ман Пилип Орлик (1710—1742), стає членом Католицької Церкви, під час коли Нез'єдинена Церква на Україні, в окопах Москви, поволі загибає. Наступу Москви на Українську Нез'єдинену Церкву не могли здержати такі свідомі Українці, київські митрополити, як д-р краківського університету Варлаам Ясинський (1690—1707), чи Йоасаф Кроковський (1707—1718), який засланий, дорогою, в Твері помер. Не

помогло митрополитові Йоасафові й те, що він “по повеленію” Петра І. скликав 19. (6.) листопада 1708 р. собор до Глухова, на якому примушений був викласти гетьмана Івана Мазепу. Цього ж самого дня кинув на Мазепу анатему в московському Успенському соборі, панегірист і приятель Мазепи, “местоблюститель” патріяршого престолу, Українець, Степан Яворський. Київського архієпископа Варлаама Вонатовича (1722—1730), Галичанина з роду (з Ярославла), якому відібрано титул митрополита “малия Росії”, закликано до Москви, знято з чину (15. [2.] серпня 1730 р.) і як простого ченця заслано в білозерський Кирилівський монастир.

Герб митр. Йоасафа Кроковського з „Алфавіта Духовного“ 1710 р.

Бути київським митрополитом у тодішніх часах і залишатися оборонцем української справи, значило згинути на засланні. Тому й не диво, що коли цариця Єлисавета (1741—1762) назначила київським митрополитом архимандрита Київської Лаври, Тимотея Щербацького (Тихона Щербака, 1747—1757) він в 1757 р. звернувся до цариці Катерини ІІ. (1762—1796) з проханням перевести його з Києва. Його назначила Катерина ІІ. московським митрополитом (1757—1767). Після його смерті, Катерина ІІ. в “знак особеннаго уваженія” веліла служити над ним священничий, а не, як до цього часу, чернечий похорон.

За часів Вонатовича відділено переяславську єпархію від київської³¹⁴ і в 1727 р. назначено (московським синодом) єпископом Іоакима Струкова, який уже не підлягав київському архієпископові. Проти цього запротестував Вонатович, але без успіху.

Архієпископ Прокопович, здається, і причинився до заслання Вонатовича. Разом з Вонатовичем на суд Таємної Канцелярії передано цілий ряд вищого духовенства. І після заслання Вонатовича єпархією

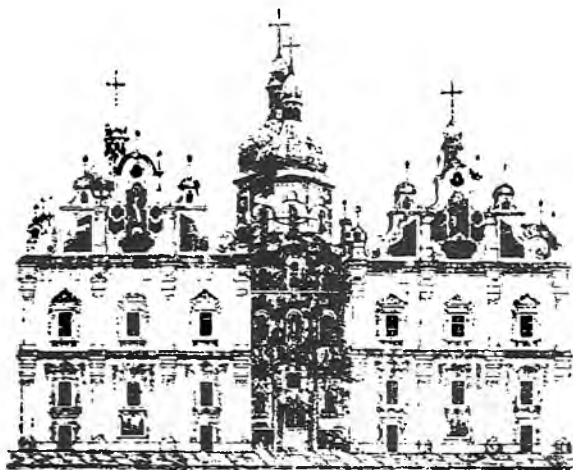

Київська Академія і її студенти з ректором митр. Йоасафом Кроковським
IIIтих пол. XVIII. ст.

керувала консисторія в Києві, аж поки київським архієпископом не назначено псковського єпископа Рафаїла Заборовського (1731—1747). Митрополит Заборовський був дуже добрий адміністратор, одначе національному життю він не тільки не прислужився, але пішов назустріч московській лінії. Він зриває з українською традицією, в 1735 р. переводить ревізію богослужбних книг та велить завести “великоросійські справні служебники”, яких “мало какіє церкви имеют”, бо в українських служебниках “мненіє Римское в священнослуженіи содержится”. Указом з 1736 р. велить служити Службу Божу за московськими служебниками й забороняє вживати старих.

Розпорядком з 1731 р. митрополит Заборовський постановляє, що зібрання парохіян, які вибиратимуть священника, мусить відбуватися “в чеснім домі”, а не в коршмі й без підкупу (грошима або напоями) з боку парафіян, у присутності священників, числом від 7—5, а найменше 3, які мали письмово посвідчити, що вони поручають виборного “акколиту”, вважаючи його “в добронравіи и чтеніи искусна і священства достойна”. В наказі з 2. червня 1732 р. заборонялося передавати парафію в спадщину своїм дітям або родичам і такого роду завіщання були не-

важні. Указом з 24. листопада 1731 р. заборонив митрополит Заборовський при хрещенні дітей допускати, щоб багаті і значні парафіяни ставили кілька пар “восприємников”; при шлюбах священник мав пильно вважати на те, чи є між женихами якийсь споріднення і якого ступня. Указами з 29. січня і 4. березня 1732 р. зверталось увагу священникам,

Велика церква Києво-Печерської Лаври. Вид з 1729 р.

щоб не брали “лишнього” за шлюб і похорон. Через те, що священники не раз самовільно розпоряджалися церковним майном, заборонялося указом 2. червня 1732 р., як священникам, так і титарям продавати церковні ґрунти та інше церковне майно без єпископського дозволу. Доручено врешті (указом з 10. червня 1735) пресвітерам і титарям вести подвійний реєстр усіх видатків з церковних сум і берегти церковні гроші в “сундуке” за печаттями священника і титаря.³¹⁴

КУЛЬТ БОГОМАТЕРІ НА УКРАЇНІ

Хоч Україна належить до тих країн на Сході Європи, де культ Богоматері є найсильніше розвинений, до сьогодні студії з нашої маріології є дуже вбогі й не дають нам картини повного розвитку Богородичного культу на наших землях.

Вже, як згадано, за київського князя Ярослава Мудрого культ Богоматері мусів бути широко розповсюднений, коли цей князь віддав свій наряд під Покров Пречистої Богоматері, одначе, на нашу думку, культ цей є багато старіший і, як культ матері, сягає дохристиянських часів та, згодом, лучиться з культом Матері-землі. Земля, “мати наша”, що

Чудотворна ікона „Милосердя двері“
в Ярославлі над Сяном

згодом, як “земля руська”, стала синонімом державности, була мабуть первісно тим зародком, з якого виріс культ матері, такий виразний у стародавніх наших обрядах, у першу чергу в весіллях. Не диво отже, що коли з нашим обрядом прийшло почитання Богородиці на Україну, зустріло воно вже тверді основи і сприятливий ґрунт.

Не меншу роль, на нашу думку, відіграли в поширенні культу Богоматері на Україні й чуттєві моменти, тобто — 1. любов до Матері Бога, як найвищий ступень любови, оснований на любові до матері взагалі й 2. сама постать скорбної Богоматері, яка Сина свого віддала на смерть, рятуючи людей від загибелі Його смертю. Силою історичних подій і обставин, серед яких, впродовж свого існування, найшлася (і знаходиться) українська земля,

постать Богоматері рельєфно начебто відбиває всі чуттєві моменти українських матерей, які “щоб не посоромити землі руської” і обороні найвищих ідеалів християнства, завжди віддавали й віддають на смерть своїх синів. І ця чуттєва сторінка, мабуть, найбільш заважила на поширенні культу Богородиці на Україні й своєю силою випросила спеціальної ласки Богоматері, Яка обдарувала відданий під Її покров нарід стільки чудотворними іконами.

Появу чудотворних ікон Богородиці на Україні бачимо вже в роках раннього християнства, тобто в XI.—XII. ст. Але так як, з одного боку, поява чудотворної ікони ставала завжди, як справедливо завважає один із дослідників-маріологів, Василь Щурат, атракційною силою, корені якої скриваються у вікових національно-релігійних традиціях, так з другого боку, й Московщина й Польша старалися підорвати цю національно-релігійну твердиню марійського культу на Україні, викрадаючи чудотворні українські ікони, щоб разом із релігійним центром, перенести на чужу, ворожу землю, тяготіння до ворожого політичного центру.³¹⁵

Тому то кн. Андрій Боголюбський вивозить з Києва чудотворну ікону Богоматері в Суздальщину, щоб таким чином новий політичний центр став і релігійним центром. Кн. Володислав Опольський в 1382 році вивозить белзьку чудотворну ікону Богоматері до Ченстохови, щоб серце Українця “тягнуло туди, де його чудотворна Богородиця”. Врешті, це не є поодинокі випадки: в XIII. ст. василіянську чудотворну ікону Богородиці у Львові Поляки переносять до костела Домініканів, сокальську чудотворну ікону Богородиці переносять з церкви

Українська католицька церква Господнього Преображення в Ярославі над Сяном, збудована в 1717-1747 рр. де міститься чудотворна ікона „Милосердя двері“

до костела Домініканів (де вона згодом згоріла), вишнівчицьку ікону, під Зарваницею, забирають з хати міщанина Микити Галамая, до костела, фразьку ікону коло Підкаменя під Рогатином беруть Бернардини до себе, а хлопицьку під Ярославом забрали собі Поляки таки разом з церквою. Це все роблено свідомо й із ціллю позбавити український нарід його культу для Богоматері, чи радше перенести цей культ з української церкви до польського костела. Це була одна із форм польонізації і тому сміливо можна твердити за В. Щуратом, що довгі часи Марійський культ на Україні був одним із проявів важкої боротьби України з Польщею і з Москвою.³¹⁶

Вивожування чи забирання чудотворних ікон Богоматері з України не тільки послаблювало духову силу українського загалу, не тільки пригноблювало релігійне почуття, але й мостило шлях до душехватства, бо центром культу ставало місце, де була ікона. Але рівночасно

Чудотворна ікона Богоматері з Ясної Гори в Гошеві, Західня Україна

з тим, Україна стала джерелом Марійського культу для Польщі і для Московщини, бо існування заграблених українських чудотворних ікон, які найшли свій осідок на польських чи московських землях, поширювало почитання Пречистої Богородиці на тих землях.

В XVII. ст. на Україні починають діяти т. зв. „студентські Богородичні братства“, що їх засновувано згідно з розпорядком папи Григора XIII. з 1584 р. і папи Сикста V. з 1586 р. Розповсюджені вони були під назвою „Братства Благовіщення“ головню по західньо-українських колегіях Ісусовців. Обов'язком братчиків було виконувати й поширювати обрядові й моральні вимоги Церкви. Братчики постили, відбували процесії і брали спільно участь в Богослуженнях.

На зразок благовіщенських братств, головню заходами митрополита Петра Могили, почали ширитися і серед нез'єдинених православних юнацькі (марійські) братства. Завданням юнацьких братств було наслідувати старших братчиків, брати з них приклад і в уставі їхньому були ці ж самі релігійно-моральні завдання, що й у старших братчиків. Про таке братство, здогадно перше, яке організувалось в Замості, маємо вістку з 1606 року, бо цього року воно одержало благословення від львівського єпископа Гедеона Балабана. В 1620 р. патріарх Теофан, будучи в Києві, наділив грамотою київське студентське братство. В 1625 р. постає юнацьке братство в Могилеві, а з 1635 р. маємо вістку, що у Вильні існувала „студентська конгрегація св. Константина й Олени“. Немає сумніву, що на Україні в XVII. ст. мусіла існувати ще ціла низка юнацьких братств імени інших свя-

Чудотворна ікона Богоматері зі Зарванці, Західня Україна, коронована короною присланою з Риму в 1867 році

Чудотворна ікона Матері Божої
в Угневі, Західня Україна

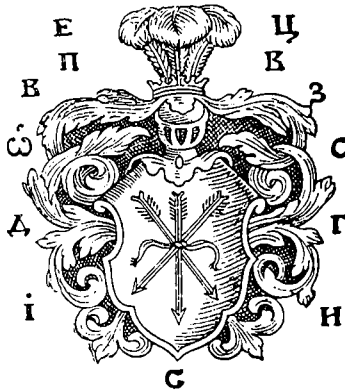
Чудотворна ікона Божої Матері
в Погоні, Західня Україна

тих, одначе всім їм початок дали т. зв. благовіщенські братства.³¹⁷ До наших часів зберігся устав одного марійського братства студентської громади Києво-Могилянської Академії з 1730 років. Плян „наставлення нових содалісів“ в цьому уставі є наскрізь катехитичний, але в розділі про почитання Богородиці ми находимо дуже цікавий уступ, який є зовсім суперечний поглядам нез'єдиненої православної Церкви, а саме про почитання содалісами, тобто марійськими дружинниками, Непорочного Зачаття Богородиці. Як відомо, цей погляд, що згодом в католицькій Церкві став догмою (проголосив догму Непорочного Зачаття папа Пій IX. в 1854 р.), був і є однією з різних різниць між з'єдиненими і нез'єдиненими. Тому устав марійського студентського братства Києво-Могилянської Академії з 1730 рр. є незбитим доказом, що хоч тоді Українська Православна Церква була вже майже в повній неволі Московської Церкви, в основі своїй вона залишилася українською.

Завдяки знову католицькому київському митрополитові Йосифові IV. Рутському, серед української католицької громади починають поширюватися марійські товариства, які згодом в XIX. і XX. ст. густою мережею покривають Західні землі України.

Так і Москва й Польща старалися різними підходами використати для своїх політичних цілей одно з найглибших почуттів українського народу, культ Пречистої Богородиці.

На Гѣркѣ ІѲъ Млѣ Пашѣ Скороплѣдскій хъ.

Жинь нша брань ѣ, констѣемъ къ мѣрѣ.
Терпѣце къ Люкѣ, Наддѣѣ, п рѣѣѣ.

Да раздрѣшиже краѣѣ предѣѣѣ.
Ѣѣ на ѣ погѣѣѣѣ Скороплѣдскій стрѣѣѣѣ.

Гербъ гетьмана Івана Скоропадського з „Канонів Богородичних“ з 1716 р.

УКРАЇНСЬКА НЕЗ'ЄДИНЕНА ЦЕРКВА В НЕВОЛІ

Вже 27. січня 1688 р. митрополитові Гедеонові заборонено вживати стародавнього титулу “митрополит київський і всея Руси”, а наказано підписуватись “митрополит київський і галицький і Малия Росії”. Стародавнього титулу київського почав уживати московський патріарх і згодом 1721 р. цар Петро I. скасував титул митрополита, так, що київську митрополію зведено до архієпископства. Щойно 1743 р. повернено “архієпископові київському” титул митрополита, але (від 1767 р.) він мав право підписуватись тільки “митрополит київський і галицький”.

Так само відібрано київському митрополитові титул “екзарх вселенського престолу”.

Першого удару Українська Православна Церква зазнала від царя Петра I. Соборноправність Української Православної Церкви зліквідовано, скасовано краєві та єпархіяльні собори й деякі духовні уряди, які були виборні.

Українське вище духовенство, яке культурно дуже відрізнялось від темного московського духовенства, пішло назустріч цареві, думаючи, що таким способом прибере до рук своїх владу і стане панівним чинником чужого окупаційного уряду. Ці амбіції тодішнього православного українського духовенства були на руку Петрові I., що, як один із

хитріших політиків того часу знав, як найкраще використати культурних людей для розбудови Росії. І тому він Українця Степана Яворського призначає рязанським митрополитом, а після смерті московського патріярха Адріяна (1690—1700) назначає його ж заступником патріярха. На протязі 22 років Петро I. не призначає патріярха, патріярші справи веде митрополит Степан, підготовляючи цареві ліквідацію патріярхату. Майбутній ієрарх Української Православної Церкви, ректор київської Могиллянської Академії Теофан Прокопович, коли цар Петро I. вертався з переможного бою під Полтавою, де більш, як на два століття

Православний архієп. Теофан Прокопович

похоронено українську державність, вийшов цареві назустріч із привітальною промовою, вихвалюючи геройські подвиги Петра I. Таке становище Українця, вищого духовного, бо ректора Академії, з'єднало навіть Петра I. Тому й не диво, що в 1718 р. Теофан стає псковським єпископом та найближчим співробітником царя, для якого й виготовляє 25. січня 1721 р. т. зв. “духовний регламент” синоду. Статут цей віддавав світській владі, тобто царській, усі церковні справи й одною з головних точок статуту присяги було: “исповедую крайного судью Духовния сея Коллегіи бити, самого всеросійскаго монарха”.

Проти такого безправного покорювання Церкви державою ніхто з українських єрархів не запротестував. Щойно за панування Єлисавети (1741—1762) Українець, ростовський архієпископ Арсен Мацієвич (1697—1772), звернувся до цариці з проханням, щоб скасувати Синод, бо це установа неканонічна. Коли цього прохання не прийнято до уваги, архієпископ Арсен просив змінити форму присяги, щоб головою Синоду признавати Ісуса Христа, а не царя. Звичайно, й цього не прийнято. Цей же архієпископ Арсен, член Синоду, коли за Катерини II. почалася конфіскація чернечих маєтностей, гостро проти цього запротестував. Його арештовано й запроторено до тюрми в Ревлі, де він і мученичою смертю помер.

Більшому обмосковленню підпадає Українська Православна Церква за царювання Катерини II., правою рукою якої в обмосковлюванні стає

Папа Венедикт XIV (1740-1758)

київський митрополит Самуїл Ми-
славський (1783—1796), Українець.
Завдяки йому київська Академія мо-
сковщиться і по всіх церквах Укра-
їни введено московську вимову.
В 1784 році він наказує викладати
в Академії географію та історію “на
чистом російском язике”, вводить
як предмет російську поезію й ельо-
квенцію і доручає викладати її учи-
телеві Дмитрові Сигиревичеві, ро-
дом із Вороніжчини. Цей викладав
ці предмети на спеціальне доручен-
ня митрополита Самуїла “по прави-
лам поезиї, напечатаним в Москве,
ораторію же по правилам господина
Ломоносова”.³¹⁸

З укладком київської Академії,
цього першого заборолу української
культури, почалось обмосковлювання обряду Української Церкви, уво-
дження московських святих із московського місяцеслова, встановлю-
вання характерних для московського православ'я прикмет і т. ін.

Не кажучи про те, що в Москві Українців “перехрещувано”, з бігом
часу Українська Церква помалу втрачає свій питомий стиль і перейма-
ючи московські звичаї, стоїть, напр., ще сьогодні на становищі, що це
притаманні прикмети Української Церкви: під наказом Москви усунено
присягу молодих з обряду вінчання, в хрещенні вимагалось занурення
у воду, хоч Українська Церква мала обливання водою, царські двері під
час української Літургії були відчи-
нені, євангеліє читав диякон облич-
чям до людей і т. ін. Що більше, за-
боронюючи друк св. Письма, “Свя-
тейшій Синод” велить уживати тіль-
ки московські богослужбні книги.

У звязку з цим уже за Петра I.
зникають на перехрестях доріг де-
рев'яні хрести із намальованим на
них Христом Розп'ятим, ті хрести,
такі притаманні українській землі,
не вільно будувати церков в україн-
ському стилі, тільки в московсько-
му, священство мусить носити ряси

Папа Климент XIII (1758-1769)

московської форми, не голити волосся, ні бороди, ні вусів, хоч ця “ознака православія” була поширена головню в Московщині (на основі сфальшованого, як згодом виявилось, рішення т. зв. Стоглавого собору з 1551 р.).

Усе священство (указ Петра I з 1721 р.) було під поліційним доглядом. Спершу звалось це “інститутом інквізорів”. Оберпрокуророві Синоду підлягав протоінквізор, цьому ж провінціалінквізители, які знову ж мали до диспозиції цілі громади інквізорів. В 1727 році, цей “інститут інквізорів” скасовано й за Миколи I. духовенство віддано під нагляд жандармів, які мали нагляд не тільки над нижчим духо-

Православний архнеп. Юрій Кониський

венством, але теж і над єпископами й митрополитами. “Духовний Регламент”, що його автором, як відомо, був Українець Т. Прокопович, наказував, що, як священник на сповіді почує щось “політичне”, буде покараний “лішенням сана и именія і лішенням живота”. Священик таким чином ставав звичайним поліційним урядовцем.

Катерина II. на Московщині сконфіскувала церковне майно в 1764 р., на Україні 23 роки пізніше — 1786 р. З цього часу духовенство було “на штаті”, тобто оплачуване державою.

Все українське шкільництво на Україні зліквідовано. Як відомо з перепису населення 1740—1748 рр. у семи полках Гетьманщини було 866 шкіл на 1904 осель; в Чернігівському полку на 142 сіл було 143 школи. В 1768 р. було 134 школи й одна школа була на 746 душ населення. Через сто років, 1875 р., шкіл залишилось тільки 52, тобто одна школа на 6730 душ населення. На Лівобережній Україні було в 1740 р. 866 шкіл, на початку 1800 рр. уже не було ні однієї школи.

Київську митрополію поділено на 10 епархій: харківську, чернігівську, полтавську, катеринославську, херсонську (в 1837 р. собор в Одесі), таврійську (в 1859 р. собор в Симферополі), подільську (собор у Кам’янці), волинську (собор у Житомирі), після “навернення” з католицтва “зорганізовано” холмську й київську епархії.

В другій половині XIX. ст. на Херсонщині починає ширитись протестантська секта, т. зв. штунда, яка згодом зливається із сектою баптистів, але поширення і впливу вона на Україні не здобуває.

Внісний хрест з XVIII ст. Поділля

сьогодні ж “заслужоние присилаются архимандрити”. А що важніше, пишуть ченці, кожний ігумен чи архимандрит, який прибуде “в наш убогій монастир, то по своей прихоти поступаєт, как хочет, и чина церковнаго и нашего уставу монастирскаго не смотрит, и соборной братіи никогда в совет не призывает, но сам собою всякое дело затеваєт и де-лаєт по прихотях своих”.

Та ці протести, ясно, залишилися тільки доказами, що тут і там був спротив, бо якогось іншого, більшого успіху не мали й мати не могли. Такаж доля стрінула петиції українського духовенства на Лівобережжі в 1767—1768 рр.

Українська Нез'єдинена Церква помалу пішла в кайдани московського уряду й, що більше, стала знаряддям обмосковлювання

В кожній епархії виходять т. зв. “Епархіальнія Ведомості”, звичайно, у московській мові, які мали за мету обмосковлення українського духовенства й населення, крім цього в Києві й Харкові виходять наукові богословські органи.³¹⁹ Духовна Академія була тільки в Києві, крім неї на Україні було десять духовних семінарій.

На всі вищі становища назначувано Москалів, теж ігуменами монастирів ставали Москалі, а ченців Українців вивожено в глибину Росії або взагалі усунувано з монастирів. Залишилися або одержували навіть високі становища тільки ті Українці, які були добрими й слухняними слугами московського начальства.

Тут і там зустрічаємо глухі протести, але це тільки окремі випадки. В 1743 р. ченці киево-межигірського монастиря подають скаргу до Св. Синоду за те, що їм одібрано виборне право: “когда умрет игумен или архимандрит — пишуть у скарзі ченці — то змежду братіи того ж монастиря оберет братія к такому начальству згодного мужа, и поставляется игуменом, а не из иного монастиря, которій чин бил издревле” —

цього ж українського народу. За війнятком декількох владик, як згаданий владика Арсен Мацієвич та ще дехто, мучеників вона не мала й не могла мати, бо з хвилиною, коли стала іграшкою політичної гри світських і духовних, забувала вона про своє післанництво на землі. Тому й не могло бути того посіву крови, що його потребує і без якого не може існувати правдива Христова Церква.

МУЧЕНИЦТВО УКРАЇНСЬКОЇ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

Після смерти митрополита Филипа Володковича (1778 р.) його наслідником став львівський єпископ (від 1749 р.) і єпископ-помічник київського митрополита (від 1762 р.) Лев III. Шептицький.

Дня 24. травня 1779 р. митрополит Лев умирає і його наслідником на київській митрополії стає архієпископ Полоцька, Язон Смогожевський, який знову зі свого боку клопочеться, щоб його єпископом-помічником став холмський єпископ Максиміліян Рилло. Але єпископ Максиміліян, хоч про це клопоталися і нунцій у Польщі Дж. Арчетті (1775—1784) і австрійська цісарева Марія Тереса (1740—1780) і навіть польський король Станислав Понятовський, не погодився, але почав заходи, щоб одержати перемиське єпископство. Єпископ Язон, залишаючи собі полоцьке архієпископство, канонічно переймає в березні 1780 р. провід київської митрополії. Катерина ніби то годиться на назначення київським митрополитом єпископа Язона, але незабаром відбирає митрополитові Язонові полоцьке архієпископство, й у слід за тим позбавляє його російського громадянства, кажучи при цьому характерні слова для взаємовідношення Церкви й держави в кол. російській державі, мовляв, “двом панам служити не можна”. Вже ці слова виразно характеризують і взаємини між Церквою і державою взагалі і між Католицькою Церквою і кол. російською державою зокрема. Катерина II. зрозуміла, що з Католицькою Церквою так легко, як з Нез’єдиною, повестися не можна. І тому зараз же придумує інший спосіб до нищення Української Католицької Церкви — фізичне винищування чільних діячів і провідних мужів Церкви.

Під час першого поділу Польщі 1772 р., коли до Росії перейшла частина білоруських земель з однією архидієцезією полоцькою, цариця Катерина в договорі з Польщею з 18. вересня 1773 р. забезпечила унії “ненарушимість і свободу”. Але вже незабаром після цього проголошено “указ”, в якому (на вигляд зовсім невинно й навіть згідно з “волею народа”) сказано, що “коли в якій уніятській громаді забракне або умре парох, то треба спитати громаду, якого віроісповідання священика вона бажає, щоб влада могла громаді дати такого священика, якого хоче громада”. . . Але в громадах не питали населення, тільки начальство. А що

Католицький київський митрополит
Язон Смогожевський (1780-1788)

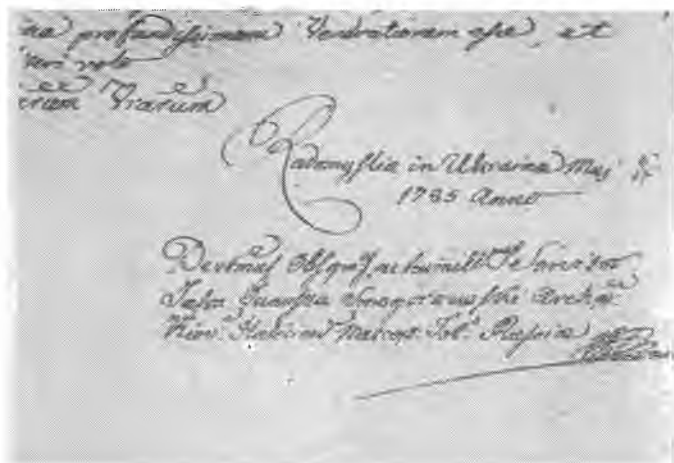
начальство було всюди московське, або в найкращому випадку москвофільське, то ясно, що всюди домагалися тільки схизматицько-московського священика. Таким чином католицька полочька архидієцезія втратила впродовж тільки трьох років, тобто від 1781 до 1783 року, тоді коли була необсаджена, коло 800 церков і більш як 100.000 душ вірних.

“Свобода” унії була теж загарантована договором у Гродні з 13. липня 1793 р., під час другого поділу Польщі, арт. VIII., що дослівно звучить: “Римські католики обидвох обрядів, які з уваги на другий уступ теперішнього договору переходять під панування її царського величества всієї Росії, могутимуть не тільки в цілому російському царстві свobodно визнавати свою релігію, згідно з панівною в ньому (тобто на-

шому царстві) терпимістю, але також у провінціях, відданих згаданим другим уступом, точно зберігатимуть теперішній стан їх одідичених посіlostей. На цій же основі її Царське Величество усїєї Росії обіцює невідклично, за себе, за своїх наслідників і спадкоємців удержувати згаданих католиків обидвох обрядів по вічні часи в непорушному посіданню всіх їхніх привілеїв, посіlostей і церков, забезпечити їм свobodне визнавання їх релігії, приписів та всі права, у звязку з визнаванням їх релігії та заявляє за себе й за своїх наслідників, що ніяким чином і ніколи не покористується своєю владою на шкоду римо-католицької релігії обидвох обрядів у провінціях, які на основі сьогоднішнього договору перейшли під її владу”.

Цю гарантію записягла цариця Катерина II. в 1793 р., але ще таки цього самого року скликала таємну нараду до Петербургу, на якій ви-

рішено — з метою знищення Католическої Церкви — заснувати православну місію установа. Сталося це за пропозицією архієпископа Євгена Булгаріса — (1716 — 1806 рр.), Грека з походження. Очолювати цю місію доручено мінському єпископові Вікторові Садковському, якому на кошти цієї місії призначено 20 тисяч рублів річно. Одночасно військові команди одержали наказ допомагати місії і доставляти стільки війська, скільки буде потрібно для “місійної діяльності”.

Власноручний підпис кнївського й галицького католицького митрополита Язона Юнша Смогочевського (1780-1788)

Вже 25. квітня 1794 р. єпископ Віктор Садковський видає відозву в Слуцьку із закликом до всього українського уніятського духовенства й населення. В цій відозві заявляє Садковський, що унію введено на-

Єпископ Віктор Садковський

сильно, проти волі народу, до унії змушувано й тому тепер кожний може унію покинути та вернутися до “батьківської віри”, тобто віри, яку визнає Катерина II. Водночас із тим закликом, що його розіслав Садковський до уніятських дієцезій на Волині, Холмщині й Поліссі, московські місіонарі враз із військовими відділами входять на терен луцької, володимирської, пинської і холмської дієцезій та починають “навернення”. Навертання було дуже просте: вистачило, щоб у громаді зголосилося до “місіонарів” кілька “православних” і “місіонарі” в супроводі війська, брали в посідання українську католицьку церкву, кат. священика і, познущавшись над ним,

Заголовна сторінка нарису істерії Української Церкви о. Ігнатія Кульчинського, ЧСБВ, видана в Римі 1733 р.

дували й її прилучувано до сусідньої парохії. Таким чином у 1795 році переіменено 2.300 уніятських церков на православні.

В 1795 р. Катерина II. проголосила указ, яким зліквідувала уніятські епархії на Волині, луцьку й берестейську, та пинську на Поліссі. На місце цих трьох католицьких українських епархій заснувала чотири православні: подільську, волинську, литовську й білоруську.

Українську Католицьку Церкву винищувано вогнем і мечем, так, що в висліді з 5,000 українських католицьких парохій київської, кам'янецької, луцької й володимирської епархій у 1796 році залишилось не цілих 200 парохій. В рр. 1773—1796 за володіння Катерини II. “навернено добровільно” на православіє 8 мільонів душ, відібрано католикам і переіменено на православні 9,316 парохіяльних церков, зліквідовано 145 василіянських монастирів, які находилися в трьох провінціях Василянського

ув'язнювали й вивозили, або, в найкращому випадку, проганяли. Теж тим вірним, які або ставали в обороні своїх пастирів або рішуче не хотіли прийняти православія, конфісковано майно, а їх самих вивожено. Щоб допомогти “місіонарам” в їхній праці “навертання”, Катерина II. видає цілу низку указів, у яких наказує: ті, що їх предки прийняли унію після 1595 р. (тобто навіть перед 200 роками) мають вернутися до православія; церкви, що їх колись збудували православні (незалежно котрого року), мають бути відібрані уніятам і передані православним і ціла громада має перейти на православіє; для існування парохії мусить бути найменше 100 домів (а тоді села були малі), коли ж не було 100 домів (розуміється, в католицькій парохії), тоді парохію лікві-

Пам'яткова медалія вибита за цариці Катерини II по розборі Польщі на пам'ятку „з'єднання“ українських земель

Чину, бо тільки одна василіянська провінція, галицька, припала Австрії. Палаючи ненавистю до Української Католицької Церкви, єдиної духової сили українського народу, Катерина II. вістря своєї ненависти звернула в першу чергу проти Чину ОО. Василіян, який як сильна організаційно одиниця Української Католицької Церкви представляв найбільшу небезпеку для русифікації українських земель. Щоб знищити Василіянський Чин, Катерина II. підтяла в корені його організаційну систему: касуючи берестейську й луцьку дієцезії та підчинюючи їх польському архієпископові, цьому ж архієпископові підчинює вона всі монастирі й усе василіянське чернецтво. Від зарядження архієпископа можна було відкликуватися тільки до цивільного уряду т. зв. “Колегії справедливости для справ Латвії, Естонії і Фінляндії”, тобто цивільної, світської влади. Ясно, що таким чином підпорядковано церковні справи світській владі і з другого знову боку генеральний і провінційний уряди в Чині практично не мали вже ніякої вартости.

Ліквідуючи Василіянський Чин і Українську Католицьку Церкву, Катерина II. водночас збагачувала державний московський скарб і всі загарбані маєтки Чина й митрополії розпарцелювала між московським дворянством, маючи таким чином подвійну користь: русифікацію українських земель і зубожіння вже й так обезсиленого переслідуваннями клиру. Київська митрополія уже з кінцем XVII. ст. володіє великим майном на Правобережній Україні, Білорусі та Литві. Ще дня 6. лютого 1684 р. король польський Ян Собеський надає львівському єпископові Йосифові Шумлянському киево-печерську архимандрію зі всіма добрими, селами, фундаціями й доходами і “в Короні й у Великому Литов-

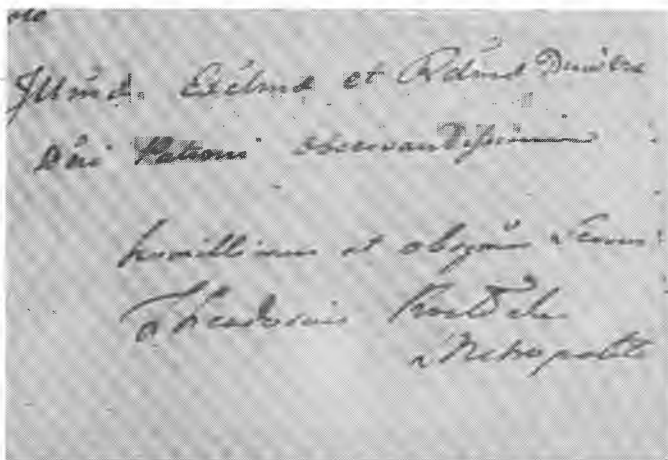
Київський католицький митрополит Теодосій Росгоцький
(1788-1805)

ському Князівстві”. Таким чином львівські єпископи і його наступники, католицькі архимандрити-митрополити київські володіють правобережно-українськими й білоруськими маєтками Києво-Печерської Лаври (та злученими з ними, як за митрополита Петра Могили, маєтками київської митрополії), які після т. зв. “вічного миру” 1686 р. залишилися в кордонах польсько-литовської держави. У цих маєтках, на землях тодішньої правобереж. України, центром яких згодом стає Радомишль, була ціла низка промислових закладів: буди, гути (скла), гамарні, тартаки, дьогтеві, смоляні й салітряні май-

дани, гуральні, броварні, млини, папірня, залізні рудні й т. ін. За митрополитів Володковича й Смогожевського, що їх осідок, як відомо, був у Радомишлі, це велике господарство збільшується так, що, напр., самих рудень є уже понад 15.

Досі в історії Української Католицької Церкви покутує думка, не без основ, що ці останні сторінки Католицької Церкви на східній Україні, яку вогнем і мечем знищило московське православ'є, а зокрема Чин ОО. Василіян та католицькі київські митрополити, як Володкович, Смогожевський чи Теодосій Росгоцький, це найслабші сторінки Українсько-Білоруської Католицької Церкви, бо “маса темного світського духовенства бачила, що освічене вище духовенство — чужий для нього світ”, спольщений, а то й златинізований.³²⁰ Це твердження, що його, мабуть,

висунули польські історики з уваги на походження чи то останніх київських митрополитів (Смогожевський), чи Василіян, прийняли деякі українські історики, не вглиблюючись у справжню суть справи, чи радше, беручи поверховне ствердження фактів. А факти промовляли за тим, бо тодішня українська

Власноручний підпис митр. Теодссія Ростоцького (1788-1805)

католицька ерархія спирається на польський уряд, уподібнюється до (польських) поміщиків-дідичів, до польської шляхти і тим самим начебто втрачає духово-моральний зв'язок із загалом української людности, стає чужою чи для соціальних чи національних прагнень українського загалу і віддаляється все більше від самих мас. Ця думка обоснована була ще й тим, що в останніх десятиліттях київської католицької митрополії увага її зосереджена була на розвитку та поширенню адміністрації свого великого майна та обороні його перед зазіханнями польського оточення, головню шляхти.

А між тим тут потрібна сувора ревізія дотеперішніх поглядів українських істориків. Найновіші досліді безумовно стверджують,³²¹ що під цією зверхньою польщиною у київській католицькій митрополії пульсувало живе українське церковно-релігійне життя, що його живчик бився, не зважаючи на польську поволоку, яка не допускала московських впливів, що згодом огорнули цілу Лівобережну Україну. З другого боку знову цей польський вплив був насправді незначний і кволий і він рішуче не міг протиставитись цій масі українського міщанства й селянства Правобережної України, яка зі своїм духовенством стояла твердо при Українській Католицькій Церкві та її обрядові, втративши в користь Польщі свою провідну верству, українську шляхту й вище українське духовенство. Польонізація не досягла основ української нації, вона не могла до цієї міри спольонізувати Українську Церкву, до якої міри зрусифікувало Українську Церкву московське православ'я. На перешкоді тому стояла передусім богослужбена мова (церковно-слов'янська, спільна з московською Богослужбою),³²² зовсім відмінний обряд і символи (в деякій мірі спільні з московським правосла-

17

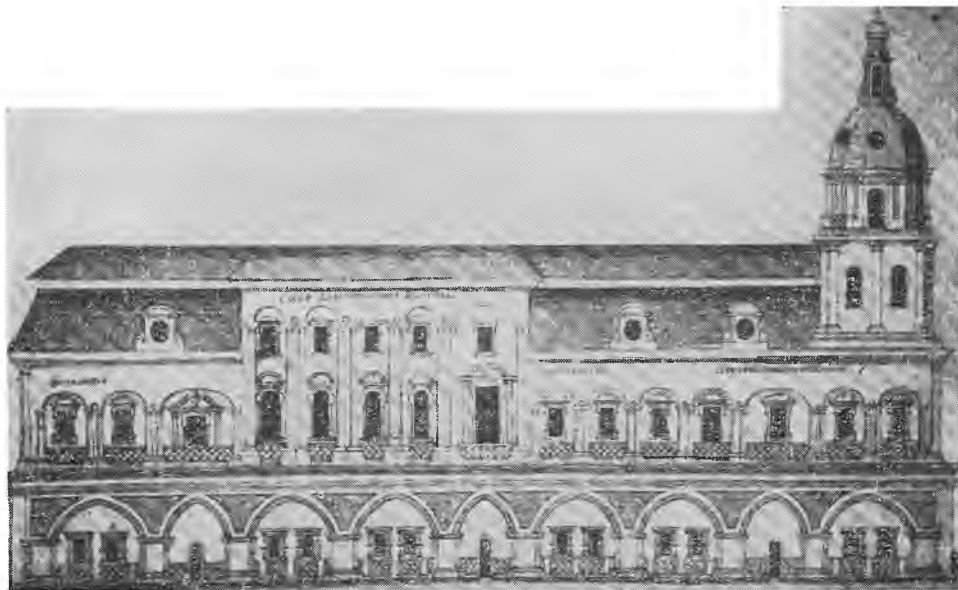
Calixtus Cardinalis Titularis
et Hibernicus pro Nilsco Fi-
lio Savone Sacrae Congregati-
onis moderni Archiepiscopi
venerabilis et Hibernicus Cardinalis
Titularis Graeci Rostochensis in
perpetuum uniuersarum in persona
Theodori Rostochensis

Pius Episcopus seruus seruorum Dei
Nilsco Filio Theodori Rostochensis Cle-
rici, Chelmerensis Titularis Graeci Rostochensis
S. R. E. uniuersi salutem, et Apostolicam
benedictionem Romanus Pontifex
potestatis plenitudine a Christo
Pastore, constitutus de statu quo
cumlibet Ecclesiarum ne aliquibus
pergruentur incommodis, moreque
Pastoris solite excipiat, et ut
Eclesie ipse in spiritualibus et
temporalibus valeant salubiter
gubernari, iuxta datum sibi
a Domino intelligentiam, con-
grue provisionem auxilio graui
vel opportuno, prout germanam
qualitatem exigit, et Ecclesiarum
carum utilitatem, quoad et
ad hoc quicquid exade diligentie
studium adhibet, et Agimini

Папа Пій VI до холмського єпископа й помічника киево-галицького митрополита, Теодосія Росточького

вієм) та приналежність до східньої вітки Католицької Церкви (цього ж Сходу, що й московське православ'є). Тому й не дивно, що польонізація не могла дійти до основ української маси Правобережної України, так як дійшла до основ церковного життя русифікація Лівобережної України. І зовсім відмінно створилось положення цієї ж самої Української Католицької Церкви на землях України по обидвох боках Дніпра: під пануванням Білорусина з походження, київського католицького митрополита Филипа Володковича, чи під пануванням Поляка з походження, київського митрополита Язона Смогожевського українське церковне життя кріпшає, росте й розвивається, бо маса сільського та міського парохіяльного духовенства залишається українська. А знову ж під пануванням нез'єдинених київських митрополитів, Українців з походження, як Йоасафа Кроковського чи Самуїла Миславського, наступає повна русифікація, яка згідно з наказами цих же митрополитів у самих основах русифікує українське церковне життя.

Найкращим доказом, який дотривав місцями аж до недавно минулих часів, як під пануванням т. зв. польського чи златинізованого вищого клиру буйно розцвітало українське національно-релігійне життя, було величезне церковне будівництво на усьому просторі Правобережної України, вдержане в правдивому, чистому українсько-народному стилі. Ці прекрасні зразки українського церковного мистецтва були виявом цього справді подивугідного українського духа, який мав свою основу в Католицькій Церкві.³²³

Будинок Київської Академії після реставрації Шеделя. Зі стишу пол. XVIII ст.

Папа Пій VI (1775-1799)

Папа Пій VII (1800-1823)

ОСТАТОЧНЕ ЗНИЩЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Хвилева передишка, яка була за царювання сина царя Петра III. і Катерини II., Павла I., довго не тривала.

Павло I. (1796—1801) не був ворогом унії і навіть старався хоч частинно вигоїти рани, що їх завдала Українсько-Білоруській Католицькій Церкві Катерина II. Указом із 1798 р. на домагання папського легата Лаврентія Літти (був останнім нунцієм у Польщі 1794 р.) повертає два католицькі єпископства, а саме (крім архієпископства в Полоцьку) єпископство в Берестю та єпископство в Луцьку. Крім цього звільняє із заслання в Сибірі католиків та віддає їм їхнє майно. Рівночасно дієцезія луцька й берестейська одержали, хоч і не повністю, назад загарбані парохії і монастирі. Натомість єпископських дібр не звернено, тільки єпископам признано платні з державної каси.

Проти цих заряджень Павла I. дуже протестував Синод, маючи в тому напрямі вірного допомагача римо-католицького архієпископа, з Могилева, Станислава Богуш-Сестшенцевіча (1783—1826), який усіма способами хотів перешкодити поверненню унії, а радше хотів конечно стати “першим владикою” обидвох обрядів Католицької Церкви.³²⁴

Павло I. звільняє водночас із вигнання митрополита Теодосія Ростоцького (якому цариця Катерина II. дозволила була перебувати тільки в Петербурзі або в Римі) і повертає Василям свободу. Таким чином з 1800 р. колишній генеральний вікарій, протоархимандрит о. Атанасій Фальковський, знову займає свій уряд і за дозволом т. зв. Колегії Спра-

ведливости назначує скликання генеральної капітули Чина до Тороканів на 1802 р. Ця капітула була вже останньою, бо, як відомо, в 1801 р. Павла I. убито й по ньому почалась нова сторінка історії Українсько-Білоруської Католицької Церкви, вже за царя Олександра I. (1801—1825).

Сторінка ця, сьогодні ще не повністю насвітлена,³²⁵ є однією з найцікавіших сторінок історії Католицької, тобто Уніятської Церкви під московським ярмом. Уніятська Церква мусіла боротись із двома ворогами: з Московською і Римо-Католицькою Церквою, яку очолював відомий ворог унії і союзник Москви, римокатолицький архиєпископ Станіслав Богуш-Сестшенцевіч. Правда, він уже за царя Олександра не мав таких впливів, як їх мав спочатку в Катерини II., але постійні його протести разом із протестами православного Синоду скріплювали ворожнечу і римо католиків і нез'єдинених до Української Католицької Церкви.

Вслід за тим церковна політика архиєпископа Іраклія Лісовського, єдиного тоді уніятського владики під московською окупацією, назначеного ще за Катерини II. (1784 р.) архиєпископом Полоцька, йшла в тому напрямі, щоб визволити Уніятську Церкву з латинських впливів, які позначались на Уніятській Церкві. Тому він і старався не виконувати постанов Замойського Синоду та просив Апостольську Столицю піддати під його юрисдикцію Чин ОО. Василіян. Але хоч може і його бажання були в намірі добрі, пляни його перевищували його можливості. Може тому й досьогодні існує погляд, що архиєпископ Іраклій змагав до зближення з'єдиненої і нез'єдиненої Церков, у той час, як по суті ці реформи були реформами дитини Йосифінської епохи, якою і був насправді архиєпископ Іраклій.

Уже з перспективи сьогоднішнього дня, треба признати архиєпископові Іраклеві чимало заслуг, хочби навіть у його беззастережній боротьбі за душі приналежні до З'єдиненої Церкви. Коли архиєпископ Богуш-Сестшенцевіч у 1803 році надрукував у Могилеві Службеник, у якому були польською мовою надруковані дві римо-католическі Служби

Апост. Нунцій Лаврентій Літта (1794)

Архиепископ Станислав Богуш-Сестшенцевіч

Божі “для вжитку уніятського духовенства”, архієпископ Іраклій, який старався усіх з’єдинених узяти під свою опіку, добився до того, що цар Олександр І. спеціальним указом заборонив поширювати цей Службник. Такими ж хитрощами добув архієпископ Іраклій у царя декрет, на основі якого кожному було вільно визнавати свою приналежність до З’єдиненої Церкви, декрет, який після Катеринського переслідування був дуже характеристичним для обставин тодішньої Росії. І коли цар Олександр І. незабаром по вступленні на престол затвердив окремий уряд для католического Колегію в Петербурзі, і покликав туди (не зважаючи на протести

архиєп. Сестшенцевіча і православного Синоду) крім представника римо-католицької ієрархії, теж і представників З’єдиненої Української Церкви, признаючи усім рівний голос, архієпископ Іраклій добився згодом того, що Олександр І. велів поділити цю Колегію на два відділи, римо-католицький і уніятський. Звичайно, що це знову викликало протести архиєп. Сестшенцевіча, але, завдяки зручним дипломатичним заходам архиєпископа Іраклія, без успіху (1805 р.); уніятський відділ Колегії таки очолював архиєп. Іраклій.

Ледве, чи ми зможемо признати деяким історикам ³²⁶ правду в твердженні, що архієпископ Іраклій підпадав під московський вплив. На нашу думку, хоч і цар Олександр І. був теж дитиною свого часу, сумнівно, чи людина тодішньої, повної реформ, західньої культури, як нею був архиєп. Іраклій, могла підпасти під культуру тодішньої Москви, яка в цьому часі не була зовсім приманлива. Адже ж перше двадцятип’ятьліття ХІХ. ст. в Росії було, за словами істориків, німе, хоч і багате на бажання реформ, що ними задумував обдарувати своє царство Олександр І. Не виключене, що в ці реформи, а радше в добру волю їх здійснення, вірив архієпископ Іраклій, але щоб він був москвофілом, сьогодні важко сказати. Те, що йому повелося відв’язатися від архиєпископа Сестшенцевіча, а радше забезпечити Українсько-Білоруську Католицьку Церкву від латинізації і рівночасно добути для неї дозвіл існування в Олександра І., безумовно промовляє в його користь.

Натомість взаємини архієпископа Іраклія з Апост. Столицею не були зовсім у порядку. Після смерти митр. Ростоцького (25-го січня 1805 р.) усунено з території Росії незабаром і папського нунція Арецца (липень 1805). І через рік цар Олександр І. “назначив” (липень 1806) архієпископа Іраклія “митрополитом Уніятської Церкви в Росії”. Згідно з постановами Замоїського Синоду, владика Іраклій, як архієпископ Полоцька, мав право в випадку смерти київського митрополита заступати його “*tam in spiritualibus, quam in temporalibus*”.

Архієпископ Іраклій Лісовський (від 1784-1809)

Але архієп. Іраклій, без згоди Ап. Столиці, творить за згодою царя якусь нову митрополію. Ясно, що Апост. Столиця, не зважаючи на заходи з боку архієп. Іраклія у заступника нунція Арецца, Льохмана, на таку нову митрополію своєї згоди не дала й архієпископа Іраклія митрополитом не затвердила. Тому, вважаючи архієп. Іраклія “тимчасовим заступником” київської митрополії, Апостольська Столиця відновлює в 1807 р. галицьку митрополію. Вслід за тим у 1809 р. цар Олександр І. без згоди Апостольської Столиці творить нову ієрархію, а саме чотири нові єпископства: Вильно, Полоцьк, Луцьк і Берестя, не визнані Апостольською Столицею.

В міжчасі за панування Олександра І. йде нагінка на Чин ОО. Василян. О. Юста Гусаковського, якого вибрано протоархимандритом на капітулі в Тороканах, російський уряд не тільки що не затвердив, але заперечив правне існування протоархимандрії в Росії і царським указом

настирі з 266 ченця-ми, 3 жіночі монастирі з 14 черницями, та 111,598 душ вірних.

В 1814 р. помирає невизнаний Ап. Столицею наказний митрополит, еп. Григор Коханович, і через три роки немає наслідника. Щойно в р. 1817 назначує наказним митрополитом цар Олександр І. єпископа з Берестя Йосафата Булгака (1817—1838), людину щиро віддану Церкві й унії, але зовсім не боеву. Апостольська Столиця назначує еп. Йосафата “митрополитом-делегатом для Уніятів Польщі й Росії” з повними митрополічними правами.

Коли після Олександра І. вступає на престол Микола І., починається в Росії важке переслідування Українсько-Білоруської Кат. Церкви, яке кінчається повним знищенням унії на українських і білоруських землях під московською окупацією. Це нищення йде пляново й послідовно, згідно з трьома словами, якими цей “жандарм Європи” цар Микола І. (1825—1855) сам схарактеризував свою “вірую”: автократія, православіє, єдиний “русский” народ.

Цар Микола І. був типовим представником московського православія. Він сам у своїй зустрічі з папою Григором XVI. (1845 р.)³²⁷ назвав себе “православним християнином” і він був справді московським православним, тобто таким християнином, для якого московська імперія являлася “Божою Державою”, а він, цар, головою Церкви. “Поворот до батьківської віри” (тобто православія) уніятів-католиків уважав цар Микола І. політичною konieczністю, бо інакше московська імперія, ця в понятті царя “Божа Держава” не була б справдішньою державою, коли б у ній існувала нез’єдинена з царським престолом, тобто з “голо-

Київський католицький митрополит-делегат
Йосафат Булгак (1817-1838)

*...Bis-Archidiaconi Monachorum
...commendo me sua protectione
Sua Ecclesie Romae
Humilimus Servus
I. Bulhaka Episcopus Titulus
S. Petri ad Vincula*

Власноручний підпис останнього католицького київського митрополита Йосафата Булгака

вою Церкви” якась частина населення.

Тому й нищення Українсько-Білоруської Католицької Церкви почалось планово й систематично.

Указом із 1826 р. цар заборонює передусім друк і поширювання католицьких молитовників та інших релігійних видань. — Дня 22-го квітня 1828 року видає

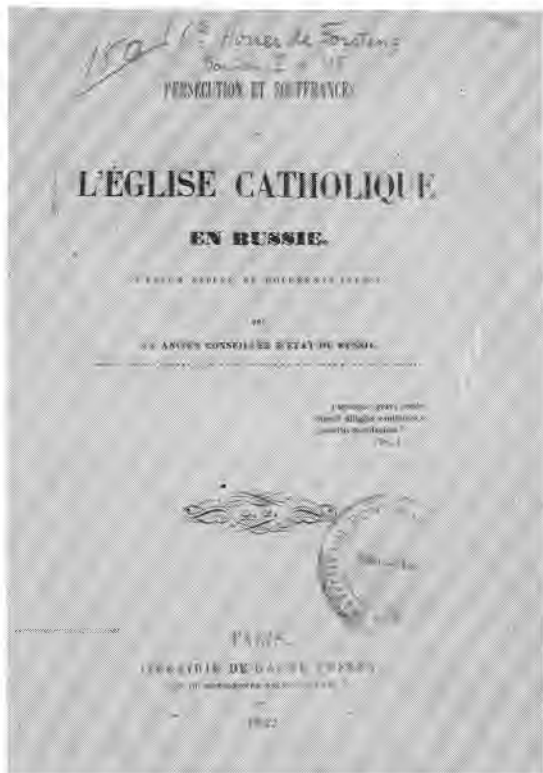
цар новий указ, яким “переорганізовує” Українсько-Білоруську Католицьку Церкву в Росії: замість дотеперішніх чотирьох уніятських дієцезій утворює дві: білоруську в Полоцьку й литовську в Жировицях. Ці дієцезії підчинює окремі церковній колегії, залежній від сенату, відділюючи її від римо-католиків, щоб таким чином ослабити одних і других та не дозволити на зв’язки з Апостольською Столицею. Зокрема стрінув удар Чин ОО. Василіян, бо цар підчинив спершу протоігуменів Чина консисторіям тих єпископств, які підготовляли перехід на московське православ’є (Семашко, Зубко, Лужинський), а врешті в 1832 р. скасував уряд протоігуменів раз назавжди. Таким чином монастирі залишились без зв’язку з собою і тим самим можна було їх успішно один по одному ліквідувати.

Та головний удар зустрів Українську Католицьку Церкву після невдалого польського повстання 1831 р.

БІЛА КНИГА

Участь українського католицького клиру в польському повстанні 1831 року була безумовно така мала, що не можна сьогодні назвати її участю ніяким чином. Однак Поляки так зручно зуміли в своїй закордонній пропаганді пов’язати політичні змагання польського народу з релігійними, що навіть Апостольській Столиці не було змоги зорієнтуватися в тому. Папа Григор XVI. (1831—1846), який осуджував польське повстання, тим самим мав деякі застереження і супроти Українсько-Білоруської Церкви, яку Поляки свідомо заплутали в політичну

гру. Робив це Григор XVI., вважаючи релігійне переслідування актом політичної реакції, в яку Ап. Столиця не могла вступити. А треба сказати, відсоток польської, чи радше спольщеної української, шляхти в польському повстанні був рішуче малий.³²⁸ Натомість тодішній обряд Української Католическої Церкви справді був дуже сильно златинщений; брак іконостасів по церквах, св. Євангелія замість служебника на престолі, бічні престоли прикріплені до стіни, замість стихаря рід латинської альби і т. д. Звичайно протестів з цього приводу не було, бо загал звикав до цих “змін”, навіть тішився, коли міг бачити якісь різниці між з’єдиненим українським священиком (наприклад: голення) і “батюшкою”; та що український пре-

„Біла книга“ французькою мовою

красний католицький обряд втратив на тому, то в цьому немає ніякого сумніву. Та рішуче не можна сказати з цього приводу, що Українсько-Білоруська Католицька Церква хилилася до упадку. Навпаки, вона була в корені своїм здорова, мала добрих владик, Чин ОО. Василіян знаменито zorganizував сітку шкіл, які стояли на високому рівні, церковна ієрархія була всеціло, разом із своїми вірними, віддана Апостольській Столиці. Що воно так було справді, доказом цього те, що православні московські єпископи західньої Росії, до яких уряд звернувся із запитом, як на їх думку найкраще здійснити “возєдєненє” “унїятів” з московським православ’єм, умили від цього руки, заявляючи, що тут вони нічого не можуть зробити, що до “об’єднаннє” (возєдєненнє) може довести тільки уряд.³²⁸ Уже з цього можна бачити, що т. зв. “місії” для “навертаннє” Українців-католиків чи католиків Білорусинів на “батьківську віру” не мали ніяких успіхів і могли відбуватися тільки насильно, урядово, з допомогою жандармерії та війська.

Дня 16. лютого 1832 царським указом скасовано уряд протоігумена в Чині ОО. Василіян, замкнено новіціят, а 17. липня цього ж року злі-

Київський і галицький православний митрополит Платон, який брав участь в нищенню Української Католицької Церкви в 1839 р.

їнські католицькі богословські школи й від тепер кандидати на українських католицьких священників мали вчитися тільки в московській академії в Петербурзі. Врешті уніятську т. зв. церковну колегію підчинено синодові і він нею управляв.

Уряд із самого початку насаджував православних єпископів у місцях колишніх осідків українських і білоруських католицьких єпископств і в 1834 р. цар Микола I. створив єпископський вікаріят у Варшаві, до якого належали парохії, які “добровільно” покинули унію.

Українські католицькі єпископи одержали наказ від уряду, щоб уживати при Богослуженнях тільки книг друкованих у 1831 р. в Москві, всі інші богослужбні книги заборонено. Заборонено теж по українських католицьких церквах служити читані Служби Божі, скасовано бічні престоли, заборонено українські католицькі свята, як свято св. Йосафата, і свята, що їх установила Апостольська Столиця, як, напр., Божого Тіла, заборонено священникам виголошувати проповіді й вести катехизацію, щоб не освідомлювати населення про різниці між католицизмом і православ'ям. Указом із 1833 р. цар Микола I. наказав губер-

квідовано цілком Чин ОО. Василя і його добра поділено між московською єрархією й державу. Деяких ченців уряд наказав замкнути в означених монастирях, де вони в голоді, поприковувані до стін келій, закінчували своє життя. Інших повивожено на Сибір, решта розбіглась.

Згідно з указом із 1832 р. всі діти з мішаних подруж (католики-православні) мусіли виховуватися в православ'ю. Черговим указом під загрозою суворой кари заборонено священникам латинського обряду уділювати уніятам св. Тайн, навіть у випадку смерті; заборонено спільні Богослуження греко- й римо-католицьких священників, спільні процесії чи будь-які наради; заборонено Українцям і Білорусинам католикам брати участь у Богослуженнях у латинських церквах, латинникам в українських і білоруських католицьких церквах. Замкнено всі укра-

наторам назначувати парохів на католицькі українські парохії. Коли якась парохія була колись нез'єдинена (без уваги коли й чому), українського католицького пароха царська жандармерія проганяла й цілу парохію “переписувано” на православіє. Коли ж вірні чи парох ставив спротив, їх ув'язнювано й вивожено на Сибір. Збурено всі українські католицькі каплички й дочерні церкви, нові церкви заборонено будувати, старі церкви заборонено направляти. Коли хтось один із населення подавав прохання, щоб прислати православного пароха (а за це уряд звільнював від податку і навіть давав грошеву допомогу), негайно присилано православного “батьюшку”, який із допомогою жандармів або війська усував із парохіяльного дому правного його власника й “торжественно” проголошував “поворот до батьківської віри”.

Відступник Йосиф Семашко

На жаль, до сьогодні немає точної статистики, скільки священників і вірних віддало своє життя в жертву цього “добровільного повороту до віри батьків”. Дані, які подають московські історики, являються настільки фальшивими, що про них навіть і немає чого згадувати, а українські історики про цю пролляту кров мучеників Української Католицької Церкви забули.

І, як це часто буває в нашій історії, останнього знищення Католицької Церкви на українських землях, окупованих царською Росією, довершила Москва руками чужого духовенства: московському патріархові передали скривавлену Українську Католицьку Церкву член луцької уніятської консисторії і згодом литовський єпископ Йосиф Семашко, адміністратор білоруської полоцької дієцезії Василь Лужинський і берестейський єпископ Антін Зубко. Найвірнішим слугою в тому напрямі був Семашко, який безупину “реформував” уніятську Церкву й був до цієї міри “вірним” московській Церкві, що свого рідного батька, католицького священника, казав вивезти на Сибір.

Оконечна ліквідація Католицької Церкви почалася 1837 р. Цього року Семашко й Лужинський зажадали від священників, щоб вони під-

Відступник Василь Лужинський

писали згоду на “перехід” їхніх парохій на православіє. Духовенство спротивилось цьому. Тоді почалось фізичне нищення духовенства: військові відділи разом із царською жандармерією почали “добровільно” навертати священиків: десятки священиків загинуло таки на порозі своїх парохій під нагайками, понад 160 священиків вивезено на Сибір, і тільки небагатьом пощастило втекти до Галичини. Сотки вірних загинуло під нагайками, цілі села зрівняно з землею. Лише маленький відсоток духовенства не витерпів мук і прийняв православіє. Осінню 1838 р. після такої “чистки” Української Кат. Церкви Семашко, Лужинський і Зубко підписали в Полоцьку формальний акт “з’єднання”. Спротиву не було — мертві не противляться. Та жив

ще, хоч був цілком ізольований, бо інтернований, старий митрополит-делегат Йосиф Булгак. До нього звернувся Семашко, прохаючи його підписати “акт з’єднання”. Але ні погрози, ні обіцянка найвищих почестей не мали успіху. Не помогли тут намови не тільки Семашка, але й царського міністра Блудова, а то й навіть самого царя Миколи I. Митрополит Йосиф рішуче відмовився підписати.

Треба було чекати на смерть 80-літнього старця, бо без його підпису “акт з’єднання” був би неважний. Цю смерть, згідно з московською традицією “приспішено”, бо цієї ж осени й цього ж року вмирає митрополит Йосиф, здогадно отруений Москалями.

Дня 25. березня 1839 проголошено “торжественно” акт “злуки” Української Католицької Церкви з московською Церквою. Цей акт в імені двох і пів мільона вірних підписало . . . 21 священиків, бо всі інші були на Сибірі або в могилі.

З цим актом “злуки” Семашко прибув до Петербурга, де цар його радісно прийняв, а обер-прокурор Святішого Синоду Н. А. Протасов написав на акті: “дякую Богові й приймаю”.³²⁹

В 1842 р. Апостольська Столиця проголосила Білу Книгу мучеництва Католицької Церкви на українських землях в латинській, французькій і італійській мові.

Медалі вибиті на пам'ятку „торжества православія“, кривавого знищення Української Католицької Церкви на землях під московською займанщиною 1839 р.

МУЧЕНИЦТВО ХОЛМЩИНИ Й ПІДЛЯШСЯ

Зовсім інша доля випала українським землям Холмщини й Підляшся. Спершу Холмщина, після поділу Польщі в рр. 1772—1809 рр. належала до Австрії. Від 1809 р. до 1815 р., тобто до Віденського Конгресу, належала Холмщина до т. зв. Варшавського Князівства, а щойно від 1815 р. до т. зв. Польського Королівства, яке прилучено до Росії.

До 1830 р. холмська українська дієцезія належала до юрисдикції галицьких митрополитів. Але цього року, виключно з політичних причин, завдяки заходам деяких політичних кол, не зважаючи на гострий спротив галицького митрополита, кардинала Михайла Левицького, Холмщину вийнято з-під юрисдикції галицької митрополії і підчинено безпосередньо юрисдикції Апостольської Столиці.

Таким чином до 1830 р. Католицька Українська Церква на Холмщині й Підляшшю розвивалась вільно. Щойно від 1836 р. почалось переслідування Української Католицької Церкви на Холмщині.

Після смерті єпископа Порфірія Важинського (1804 р.) холмським єпископом став ігумен холмських ОО. Василян, Фердинанд Ціхановський. Згодом цар Олександр I погодився на призначення єпископа-помічника, ректора дієцезальної семінарії, василіянина Вінкентія Сидельського й завдяки заходам єпископа Ціхановського створено при Центральному Семінарі у Варшаві декілька стипендій для холмських богословів. Але розвиток дієцезії спиноло царювання Миколи I. Після смерті єпископа Ціхановського (квітень 1828) цар назначив єпископом василія-

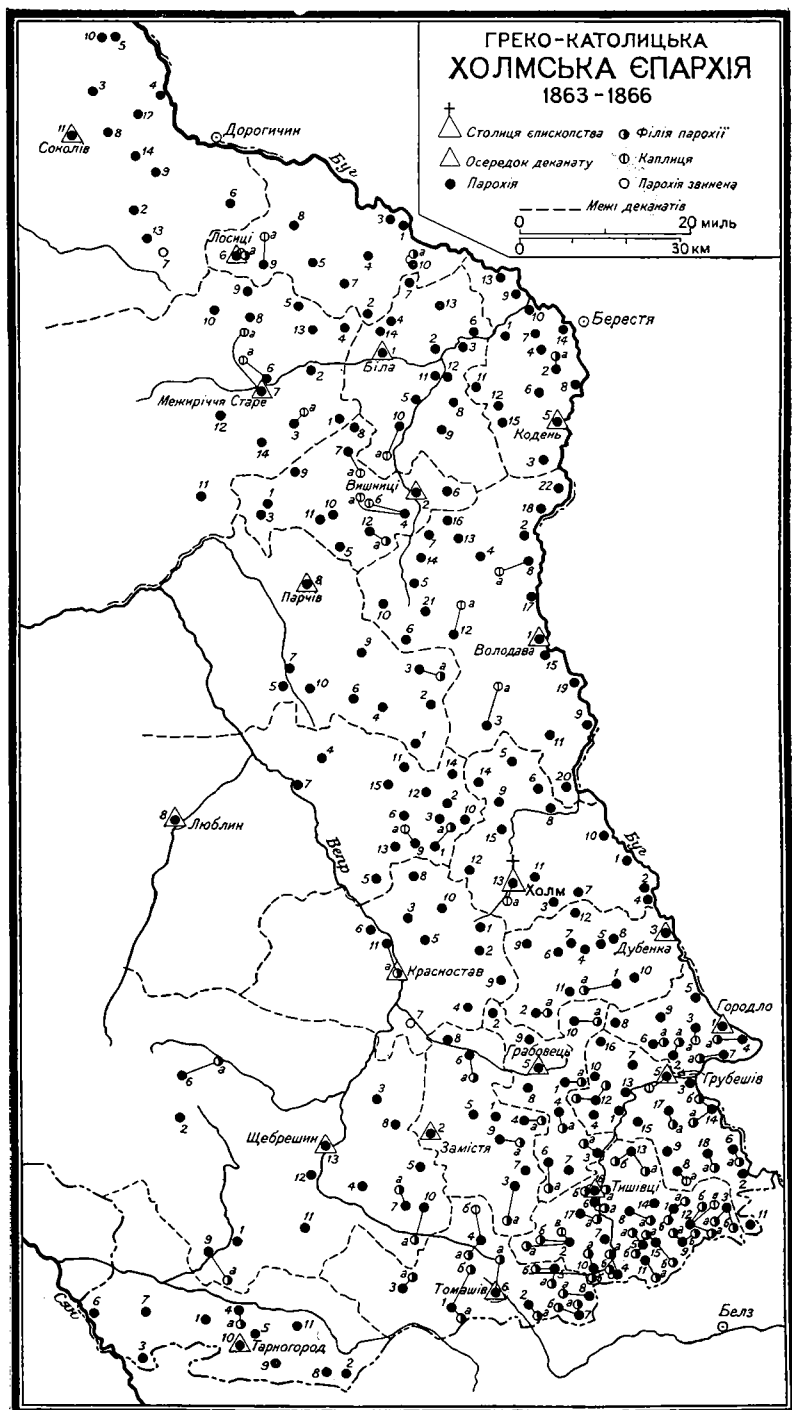
Відступник Антін Зубко

нина Филипа Феліціана Шумборського. У відповідь на те, 3. II. 1830 папа Пій VIII. (1829—1830) вийняв з-під юрисдикції галицької митрополії холмське єпископство.³³⁰

Уже в 1834 р. створено в Варшаві, як помічнице, єпископство православне з осідком у забраному Василянна Почаєві. В 1836 р. російський уряд зажадав від єпископа Филипа доручення вживати в Богослуженнях тільки московського требника, вид. 1831 р. Але єпископ Филип відмовився. Тоді московський уряд починає нищити Українську Католицьку Церкву з середини. І, як завжди впродовж історії, взяв собі російський уряд до помочі суспендованого василіянина Й. Білевича, що його московська влада поставила кандидатом на протоігумена цих останніх ще 5-тьох василіянських ма-

настирів, які ще залишилися незліквідовані. В наслідок цього на василіянській капітулі 1838 р. повстав роздор серед ОО. Василіян і тільки завдяки рішучості єпископа Филипа вибрано протоігуменом відповідну на це становище людину, о. М. Домбровського. Але московський уряд не дозволив М. Домбровському перейняти урядування і він мусів тікати перед переслідуваннями до Риму (1847 р.).

Міжтим переслідування Української Католицької Церкви на Україні, з якого то переслідування зробили собі капітал польські і за ними й інші історники, мовляв, це було переслідування “Поляків-уніятів”, викликали в цілому світі справедливе огірчення й обурення. Москва починає іншими, на вигляд лагіднішими засобами, “навертати” Українців католиків на православіє. В 1839 р. московський уряд звертається до єпископа Филипа, щоб він вислав чотирьох богословів до православної духовної семінарії в Києві на “безплатну науку”. Єпископ відмовився. Тоді московський уряд заборонив єпископові Филипові висилати богословів до католицької семінарії у Варшаві і почав вимагати від нього видачі православним тієї церкви в Замостю, в якій в 1720 р. відбувся провінціоальний синод. Єпископ Филип відмовив. Тоді московський уряд “запрошує” єпископа Филипа “на переговори” до Петербурга (1840 р.). Знаючи, чим

Пам'яткова медалія нищення Української Католицької Церкви на Холмщині. Під написом „Мартирольогія польська“ поміщені імена Українців-католиків, що віддали своє життя за свою Церкву

таке запрошення кінчається, папа Григор XVI. пише відручне письмо до єпископа Филипа Шумборського підбадьорюючи його до видержання в правдивій вірі. І єпископ Филип не заломлюється. Його завзяття вирятовує дієцезію від схизми, хоч багато вірних зі страху перед катуванням переходить на латинський обряд, якого Москва зовсім не переслідувала.

Передбачаючи долю своєї дієцезії, єпископ Филип старається стояти оподалік від усіх політичних рухів, які могли б дати причину до безпосереднього і явного переслідування. Як у 1830-31 рр., так і під час т. зв. “весни народів” 1848 р. єпископові Филипові вдається не вмішуватися у політично-суспільні рухи. Вірний своїй вірі й Апостольській Столиці умирає єпископ Филип 1851 р., хоч (1841 р.) під натиском царського уряду відкликує з уряду протоігумена Чина Св. Василія Вел. Домбровського.

Першою ластівкою, як буде виглядати чергове переслідування

української Церкви на Холмщині, було вивезення крилошанина й пароха Грубешова о. Ф. Трущинського (1849 р.). Після смерти єпископа Филипа, коли адміністратором холмської дієцезії став о. Іван Терашкевич (1851—1863), людина слабосила й не боева, царський уряд назначає помічником його Івана Потія, асесора уніятського відділу при комісії віроісповідань у Варшаві, роля якого стає згодом подібною до ролі Семашка на Волині й Білій Русі. В рр. 1852—1853 уряд звертається до о. Терашкевича з домаганням висилати богословів до православних академій у Москві й Києві, коли ж цей не погоджується на те, уряд повідомляє, що українські католицькі богослови від військової служби звільнені не будуть. Деякі богослови починають тікати до Галичини. За почином Івана Потія створено в Холмі пансіон для дочок українських католицьких священників, в якому виховувано їх у православному дусі. Для

Из „Служебника“, Почаїв, 1734 р. Св. Григорій I Двоєслов
папа Римський (590-604)

народних шкіл видано катехизм православний і з нього тільки можна було вчити, а врешті (за пляном цього ж Потія) українську католицьку духовну семінарію підчинено царському урядові.

Слабодухий адміністратор холмської дієцезії Терашкевич не мав сили протиставитись зарядженням влади, хоч в тому напрямі мав велику моральну допомогу в населення, яке ставило сильний спротив православію до тієї міри, що навіть свої діти вчили дома католицького катехизму. Багато української католицької інтелігенції тікало на західні землі України, над якими одначе теж нависла важка рука московського православія.

Бо саме в той час, з 1848 р. починаючи, як відпір проти польського насилля і в наслідок пробудження української національної свідомости почало ширитися москвофільство, в першу чергу серед тодішньої верхівки української інтелігенції, духовенства. Використовуючи зручно політичну гру двох сил, польського шовінізму й австрійської влади, Москва щедро оплачувала вияви прихильности тих Українців, які проти одного й другого хотіли найти захист у „єдиновірній“ Москві. Перетягаючи на свій бік тих з галицького духовенства, які в „єдиновірному православію“ бачили спасення Української Церкви, Москва руками цього ж духовенства почала насаджувати православіє на українських землях Холмщини й Підляшшя. Ще раз в історії московсько-українських взаємин повторилася стара тактика Москви: нищити Українців руками

Українців. Серед цих москвофільських відступників Галичини висунувся на чоло о. Маркил Попель, якому й доручено „привернути“ населення Холмщини на православіє.

В той час умирає адміністратор холмської дієцезії Терашкевич (1. березня 1863; не знаючи про це, папа Пій IX. призначає його 16. березня 1863 холмським єпископом) і царський уряд самовільно назначує завідателем холмської дієцезії о. Івана Калинського, надаючи йому титул єпископа Белза. Царський уряд думав найти в о. Калинському відданого йому помічника. Та о. Калинський не тільки не пішов на руку урядові, але передбачуючи кінець, стає проти Росії в поль-

Відступник Маркил Попель

Папа Пій ІХ (1846-1878)

ському повстанню 1863 р. Це дає царському урядові безпосередню причину почати нищення Української Католицької Церкви. Дня 30. червня 1864 р. появляється царський указ, яким майже цілком скасовано юрисдикцію холмської дієцезії, бо українське католицьке духовенство уза-лежнено від "Правительственной Комісії для духовних справ". Від хвилини проголошення цього указу не вільно було без згоди уряду ні наста-

LES MISSIONNAIRES

MOSCOVITES

1862

LES RUTHÈNES UNIS

Etudes sur les persécutions
qui ont eu lieu
dans le diocèse de Khelm (Chelm)
royaume de Pologne

PARIS

TYPOGRAPHIE TOLMER ET ISIDOR JOSEPH
43, RUE DU FOUR-SAINT-GERMAIN, 43

1876

„Біла книга“ про мучеництво Холмщини

новляти, ні змінювати парохів, усі церковні маєтки перебрав уряд і він тільки міг виплачувати платні священикам. На Холмщині й на Підляшші згідно з наказом уряду останні чотири василіянські монастирі (в Холмі, Замості, Люблині й Білій) зліквідовано, залишивши тільки один монастир у Варшаві. Врешті з 1. січня 1865 р. почалася ліквідація священиків: усувано парохів і катехитів (як ось із холмської гімназії о. Т. Смолиця, а на його місце призначено галицького москвофіла о. Іполита Криницького), на села кинено загони козаків, які, катуючи вірних, “навертали” їх на православ'я.

Не дозволяючи на висвячення о. Калинського царський уряд думав, що таким чином стримає приплив католицького духовенства на Холмщину. Однак о. Калинський тайком посилав холм-

ських богословів на висвячення до Львова, Перемишля і навіть і до Ужгороду. Довідавшись про це, уряд вирішив покласти край діяльності вірного сина Української Церкви: 3. жовтня 1866 р. о. Калинського увязнено разом із частиною капітули й усіх вивезено на заслання до Вятки, де незабаром о. Калинський помер мученичою смертю.

Цього ж року, дня 20. жовтня папа Пій IX. (1846—1878) у відповідь на це переслідування протестує у своїй енцикліці проти ганебної поведінки російського уряду. Але Москва, хоч протест Апостольської Столиці викликає у світі широкий відгомін, не перериває свого діла: кн. Черкаскій, директор т. зв. уніятського відділу у Варшаві, назначає адміністратором холмської дієцезії крилошанина І. Войціцького, людину беззастережно віддану московському урядові. Войціцький починає “чистку” обряду, о. Криницького назначає ректором холмської духовної семінарії, спроваджує галицьких москвофілів Филипа Дячака й згада-

Мучеництво Української Католицької Церкви на Холмщині

ного Маркила Попеля, заборонює згадувати папу при Службі Божій, і непокірних йому священників (14) наказує ув'язнити. Коли ж вістка про мученичу смерть о. Калинського дійшла до Апостольської Столиці, дня 17. жовтня 1867 р. папа Пій IX. видає енцикліку в справі переслідування Католицької Церкви, в якій висловлює свій біль і кидає клятву на Войціцького. Тоді царський уряд, який не сподівався такої гострої реакції Апостольської Столиці, усуває Войціцького з його становища й старається злагіднити напружені взаємини, принайменше на зовні.

Але насильне насаджування православ'я серед населення йде нестримно вперед, йде, дослівно по трупах Українців, вірних Католицькій Церкві. Докудів коло Білої, Кодня, і згодом Дрелів, Пратулин — це мученичі стовпи Голготи Української Церкви. Позбавлені своїх правдивих пастирів, яких ув'язнено або вивезено, вірні, хоч знають, що їх чекає, ставлять гострий спротив православію: коли в Докудові начальство домагалось видачі ключів від церкви, щоб впровадити туди православного священника, парохіяни оточили церкву, не допускаючи туди московської поліції. Спроваджене військо виарештувало мешканців, 16 чоловіків замкнено у в'язниці, а жінкам вимірено кару по 80 нагаїв. В Кодні між народом і військом прийшло до збройного зудару, в наслідок якого десятки трупів і ранених встелило шлях до церкви православному батюшці.

Але перед світом Росія погодилась на законного єпископа, яким став львівський святоюрський крилошанин Михайло Куземський, визначний

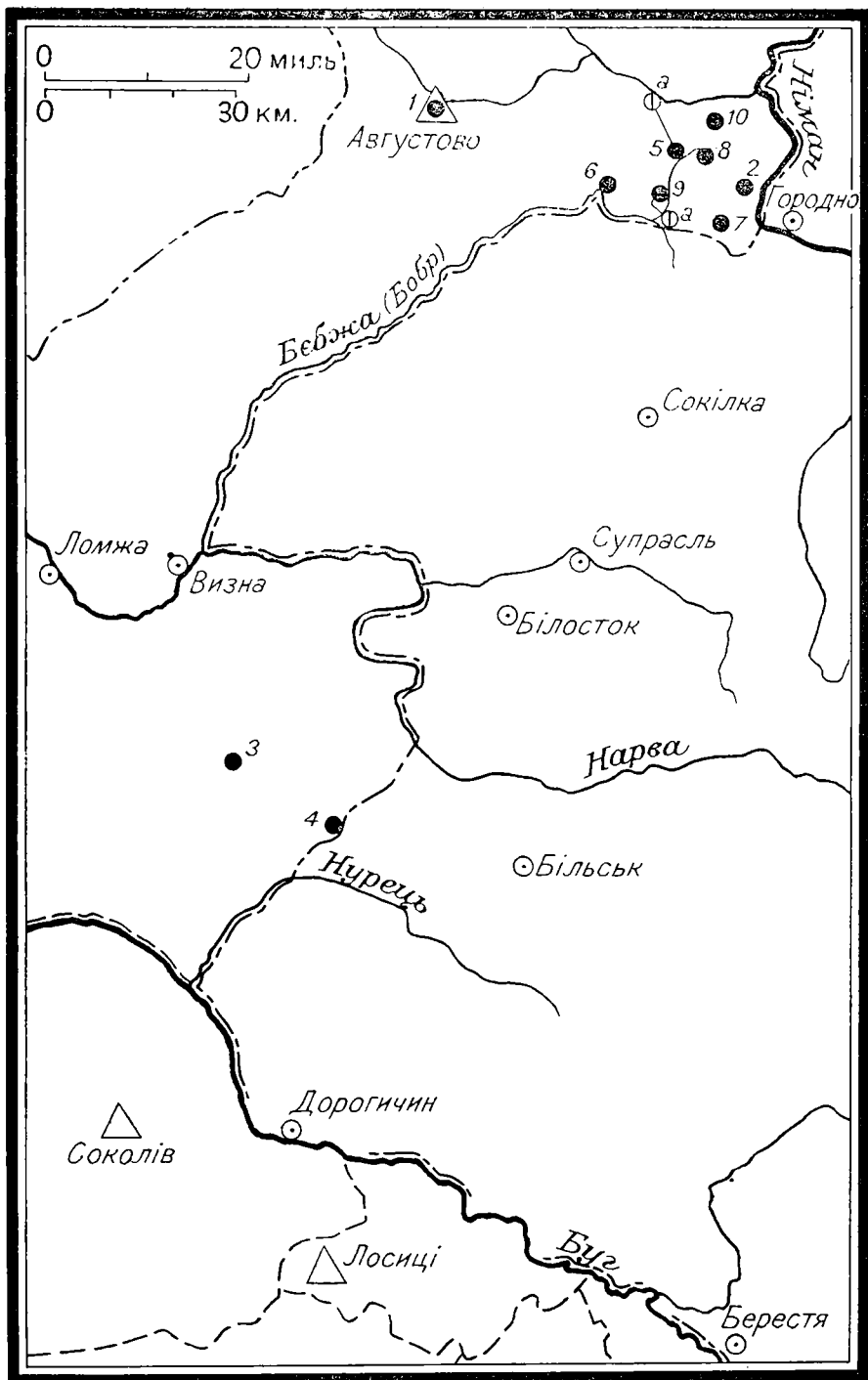
Єпископ холмський Михайло Куземський (1868-1871)

діяч (1868 — 1871), що його висвятив митрополит Спиридон Литвинович у Львові. Царський уряд погодився на нього, сподіваючись, що він, як людина проти-польських настроїв, піде назустріч “єдиновірному православію”. Але з Куземським царському урядові теж так не повелось, як і з мучеником Калинським. Єп. Михайло мав надію врятувати хоч рештки української з’єдиненої Церкви й тому спершу дипломатично погодився на затвердження цих новостей “чистки обряду”, що їх зробив Войціцький. Але хоч цей дипломатичний крок викликав був здивування в львівській митрополії, довір’я єп. Михайлові у царського уряду не придбав. Єп. Михайло усвідомив собі, що Українській Католицькій Церкві Холм-

щини залишився тільки одан шлях: мучеництво. Виступивши у своїй промові на консисторії (лютий 1871) гостро проти заряджень царського уряду та, п’ятнуючи його ганебну поведінку, єпископ Михайло уступає зі свого становища й вертається до Галичини, де вмирає 1879 р.

Управу холмської дієцезії в імені царського уряду переймає Маркил Попель. В 1871 р. Попель видає зарядження, в якому забороняє святкування Непорочного Зачаття Божої Матері, Божого Тіло, св. Йосафата, наказує у символі віри пропускати “і Сина”, при Службі Божій згадувати петербурзький синод, священники мають носити обов’язково бороди й широкі московські яси.

Духовенство й населення Холмщини не послухало заряджень Попеля. З уваги на те міністер граф Толстой наказав цивільній і військовій

Августівський деканат Холмської Епархії 1863-1866

владі люблинської і сідлецької губерній, щоб вона пильно стежила за виконанням заряджень Попеля і якщо було б треба передавали непокірних військовим судам, вживаючи навіть зброї.

Почались масові ув'язнення, катування та висилання на заслання і священників і вірних. До березня 1874 р. ув'язнено 43 священників, 22 виселено з Холмщини, інших заслано в Московщину або на Сибір.

Московська жандармерія разом з військом робила формальні погроми “непокірних уніятів”. Коли в селі Пратуліні вірні не хотіли передати своєї католицької церкви московському батюшці, прийшло до села військо й почало стріляти до безборонного народу. Тоді згинulo на місці 15 селян, кілька десятків поранено і покалічено. У селі Дрелові убито 9 селян, десятки покатованих закуто в кайдани й вивезено. Ціла Холмщина й Підляшшя спливали мученичою кровю; не піддаючись московському православію, вірні вмирали в обороні своєї Католицької Церкви.

Населення вірило, що коли папа заступиться за них, тоді цар послухає папи, бо було загальне переконання, що усі ці злочини робляться без відома й згоди царя. Папа Пій IX. (у своєму листі до галицького митрополита Йосифа Сембратовича з 3. травня 1874 р.) заступився за мучеників, нап'ятував поступування Попеля, але цар мовчав. Холмщина й Підляшшя кривавились, села горіли.

Тоді галицькі Василяни, щоб нести потіху й духову поміч та піддержку своїм катованим братам, зорганізували таємні місії на Холмщину і Підляшшя, центром яких став Краків, що був тоді під австро-угорською владою. Місіонарі продирались потаємці через кордони й цим невідомим героям можна завдячувати, що хоч Москва вогнем і мечем старалася випалити із українського народу Холмщини й Підляшшя вікове прив'язання до Апостольської Столиці і до єдиної правдивої Христової Церкви, тисячі з-поміж населення залишилися вірні своїй прабатьківській вірі. Це можна було ствердити ще в 1883 р., коли то папський делегат їхав як офіційний представник Ватикану на торжества коронування царя Олександра III. Тоді то тисячі холмського населення виходило на залізничні двірці міст, кудю переїжджав делегат, щоб навколішках прийняти благословення представника Апостольської Столиці.

Після такої кривавої підготовки до “об'єднання в православ'ю” почалась формальна підготовка. Губернатор Громека розіслав по Холмщині й Підляшшю агентів, які насильно або підкупством вимушували “добровільні” підписи селян за “об'єднанням”. Під кінець січня 1875 р. повітові начальники зажадали, щоб з кожного села прибули делегації, зложені з двох селян і священника до міста Білої, де мали підписати формальний акт прохання про об'єднання. Ті, що підписували, одержували “зворот коштів” і підводу назад, тих, що не підписали, ув'язнювано й запропорювано до тюрми в Люблині, де вони мусіли перебувати на власний кошт. Звідтіля їх вивожено на заслання.

Депутація Українців-відступників з 1875 року, яка просила Москву
знищити Українську Католицьку Церкву й з'єднати її з московським
православ'ям

В травні 1875 р. вислано це “прохання” до Петербурга. Цар “прийняв” і “одобряв” прохання. Цього ж року, 1875, відбулися в Петербурзі й Холмі торжественні свята “приєднання” українського католицького населення Холмщини й Підляшшя до православної Церкви, а Маркила Попеля в нагороду за заслуги цар назначив єпископом Люблина.

НАПЕРЕДОДНІ НОВОЇ ДОБИ

З побільшенням церковної єрархії побільшувались і потреби, і коли львівсько-київський митрополит Лев III. Шептицький заснував у 1771 р. у Львові при соборі св. Юра соборну капітулу, членами якої мали бути представники білого духовенства, він зустрівся з гострим протестом Василян.

Хоч митрополит Лев III. і сам був Василянином і до свого Чина ставився прихильно, як владики став проти нього. Передусім адміністративна залежність Церкви від Чина перешкоджувала розвиватись єпископству. Тому, засновуючи на зразок Західної Церкви соборну крилошанію, Лев III. віддавав управу, розвиток і організацію в руки білого духовенства (задержуючи собі, звичайно, провід), якому більш залежало на тому, щоб єпископство збільшувалось, поширювалось і скріплялось, як Чинові, який мав цілком інші завдання й цілі перед собою. І, щоб матеріально забезпечити соборну капітулу, Лев III. передав їй деяке майно, до якого знову мали претенсії Василяни. І ці саме нез'ясовані маєткові обставини між єпископатом і Чином причинилися чимало до взаємного загострення взаємин.

Справа опинилася в Римі, куди вислав гострий протест й архієпископ польський, В. Сераковський, який ніяким чином не хотів дозволити на еманципацію українського білого духовенства і на створення капітули, бо це був великий крок на шляху до рівноправності з латинською Церквою. Полякам дуже залежало на тому, щоб Українська Католицька Церква не втратила цієї, сказати б, східної заскоружлості, яка не тільки що не робить Церкви життєвою, але з бігом життя усуває її поза скобки цього ж життя. Створення соборної крилошанії не тільки, що причинювалося до збільшення освіти білого духовенства, чого дуже боялася Польща (зрештою, як доказує доба 1919—1939 рр., цілком справедливо), але зміцнювало організаційно біле духовенство, яке в порівнянні з латинсько-польським духовенством мало ту вищість, що через свої рідні було тісно зв'язане з народом. Тому найперше запротестували проти соборної крилошанії польські капітули з львівським польським архієпископом Сераковським на чолі. Польський єпископат представив перед Апостольською Столицею українську капітулу, як безпеку для суспільного життя.³³¹ Коли до цього долучився спротив

Церква з XVIII. ст. в містечку Космач, Гуцульщина, Зах. Україна

Василіян і тому, що все це діялося напередодні першого поділу Польщі (1771 р.), отже, щоб не ослаблювати вже й так не дуже сильного організму католицької Польщі, яка силою традиції мала великі впливи в Апостольській Столиці, Апостольська Столиця здержалась із рішенням. Після першого поділу Польщі (1772 р.), коли львівське єпископство перейшло під Австрію, Лев III. почав клопотатися про цю справу у Відні. Але, не зважаючи на всі його заходи й зв'язки, хоч спір у справі маєтків між Василіянами і єпископатом вирішено в користь єпископату (1779 р.), соборної капітули не затверджено. Цього ж року, дня 24. травня вмирає митрополит Лев III. Шептицький у Радомишлі.

В 1779 р. вмирає теж перемиський єпископ Атанасій Шептицький і таким чином австрійський уряд назначує вперше єпископів на українських землях. А між тим положення українського населення, що з-під окупації Польщі перейшло під австро-угорську окупацію, було жалюгідне.

Населення українських земель складалося з темного, неосвіченого селянства і священства. Не було ні міщанства, ні промислу, ні купців. Ремесло стояло низько, торгівля була в жидівських руках.³³²

Польща залишила по собі на українських землях руїну. Єдиною тодішньою інтелігенцією було священство, освіта якого була дуже низька і зрештою її й не було йому де набувати. Матеріальне випосаження парохів було дуже погане, пересічно рівнялося ґрунтові дво-спряжного селянина і на цьому священничому ґрунті сиділи ще вдови

Хрест надгробний з 1790 р. Могилів Подільський

й діти по попередниках, крім церковної служби. В 1783 р. австрійський референт для справ Галичини ствердив, що один на 30 священиків мав студії, багато не вміло писати. Щоб мати можливість прожитку, парохі брали великі оплати, так, що в наслідок скарг вийшов т. зв. Йосифінський патент з докладними приписами, скільки й за що міг брати парох від парохіянина.

Щойно в 1777 р. (тобто п'ять років після прилучення українських західніх земель до Австрії) австрійський уряд видав заборону гнати священиків на панщину (за Польщі панщина обов'язувала тільки українських католицьких і православних священиків) та вживати їх до двірських робіт. Щодо освіти й звичаїв сільські парохі мало чим і різнилися від селян. Сільський священик жив у нужденній хатині, як селянин, орав і працював як селянин. На селі не раз можна було бачити, як священик у подертій свитині, з обойчиком на шиї, з люлькою у роті та з батоном у руках ішов коло своїх коней або волів.

Хрест із Закарпаття, 1841 р.

Дзвіниця з XVIII ст., Хотин, Бесарабія

Щоб стати священиком, треба було вміти читати польськи й писати кирилицею. В перемиській дієцезії приходили кандидати духовного стану до єпископів, що проживали у Валяві. Тут, як могли, жили по селянських хатах, помагали в день селянам молотити і вечорами вчилися „паціру й казусів“ (молитви й канонічних випадків), поки владика не висвятив їх на священиків. Єдиним підручником була тоді книжка “Богословія нравоучительная или собрание припадков духовним особам потребное”, вид. у Львові 1760 р. Єпископи в Холмі і Луцьку знову ж не вимагали ніякого знання. Була тільки оплата 100 злотих

і короткий іспит, так, що перший-кращий дячок одержував свячення. Ще довго під австрійським пануванням недоуки з Галичини їздили до Холма або до Луцька і, висвятившись там, верталися назад і ставали парохами. А коли галицькі єпископи, невдоволені цим, просили холмсько-белзького єпископа Порфірія Важинського (1790—1804) не висвячувати першого-кращого дячка, він холоднокровно відповідав: “Всякое диханіе да хвалить Господа . . .”

Біля єпископа було кілька освічених осіб та вони не творили загалу і, що найважливіше, не було ніяких вигледів на будьяку зміну. В 1773 р. писав (розуміється, по-польськи) львівський консисторський офіціал Левицький до архидиякона Левинського³³³ у Варшаві: “Я вже цілком зжився з думкою, що швидше Русь згине, ніж ми станемо чимсь. Шкода велика . . . що ми вчились чогось, бо коли б було так з нами, як з нашими батьками, які нічого не вміли й не знали, ми не відчували б і тих кривд, які терпимо невинно і не тільки це пониження не було б прикре для нас, але й відбування підвод і наказ робити панщину не були б такі прикрі, як теперішня недоля . . . Шкода, що конфедератам не повелосся, були б нас може вже вирізали й тим заспокоїлися, а так нас б’ють і не повбивають”.

В другому році після прилучення Галичини до Австрії цісар Йосиф II. відвідав Галичину і зразу ж завважив, що все населення, крім польських магнатів, було дуже вдоводене зі зміни своєї політичної долі.

“Всі ждуть від нас справедливости, одні магнати невдоволені” — писав свої враження Йосиф II. до своєї матері — цесаревої Марії Тереси. Перший намісник Галичини граф Перген, який відбував поїздку по Галичині, в своєму звіті для цесаря Йосифа II. зазначає, що більшість населення галицької землі — це Українці,³³⁴ між українським і польським духовенством існує велика ворожнеча і що треба поліпшити економічне положення селян, які знаходяться в крайній нужді, щоб таким чином вони могли згодом стати пригожим знаряддям проти польської панівної верстви. Але Перген не дораджує спеціально опікуватися Українцями, бо, як згодом виявилось, польські магнати вже встигли перед галицьким намісником і теж і перед центральним урядом у Відні наклепати про Українців чимало, мовляв, це непевний елемент, як політично так і щодо віри, бо вони симпатизують із Москалями. Краще отже для Австрії буде, коли в Галичині допомагатиметься поширенню латинського обряду коштом грецького. Вважаючи приналежність до латинського обряду польськістю (що й було тотожне на українських землях під Польщею), замасковане релігійне прохання польської шляхти й духовенства було насправді проханням винародовити Українців на Галицькій землі.

Тут саме й початок боротьби з польським клиром чи радше латинщенням, боротьби, що її енергійно веде один із найбільш талановитих владик. якого дала Всеукраїнській Церкві боярська родина Шептицьких, Лев III. Він доказує перед центральним урядом у Відні, що Українці народ самостійний, окремішний від Поляків і Москалів, що Українцям належаться такі ж права, як і іншим народам, що політичне значення українського народу під Австрією велике, бо Українці — це ключ до Сходу. Проти цього виступає енергійно польський клир. В 1775 р., коли Лев III. звертається до цесаревої Марії Тереси з проханням затвердити львівську, галицьку й кам'янецьку крилошанію, польський архієпископ львівський В'ячеслав Сераковський протестує, глузуючи: ³³⁵ “Львівський єпископ має у своїх трьох єпископствах і єпархіях понад 1000 дуже вбогих парохіяльних церков, які благають у нього помочі. Їм нехай поможе. Має стільки темних парохів без освіти й науки, які не вміють учити Божого стада правд віри. Хай заложить семінарії для освіти свого клиру. Не велика то буде користь, коли Уніятська Церква матиме 10 крилошан більше, а парохи будуть простаками й невіжами”.

Всупереч польським затіям цесарева Марія Тереса створила в 1775 році 14 місць для Українців (з перемиської і львівської єпархій, у тому два для Василіян) у генеральній духовній семінарії у Відні, т. зв. Барба-реум, тобто при церкві св. Варвари. З неї вийшла ціла низка вищих достойників і суспільних діячів Української Католицької Церкви. Між тим Лев III. будує духовну семінарію при соборі св. Юра, відкриття якої відбулося одначе вже за його наслідника (1779 р.), єпископа Петра

Obsequiosus et humilissimus Servus
Petrus Bielanski Episcopus
Scopolienz, Halicium: Cate-
pescensis. m. p.

Власноручний підпис львівського єпископа
Петра Білянського (1780-1798)

Білянського. Таким чином на галицькій землі, крім львівської семінарії, було ще дві: галицько-крилоська й перемиська. Галицько-крилоська перестала існувати з кінцем 1785 року, останні проіснували до 1892 року. Справжня духовна семінарія повстала одначе в 1783 році у Львові, зразу єпархіяльна, згодом генеральна.

Та не тільки стан освіти в духовенства був такий жалюгідний. Польська неволя відбилась просто катастрофально і на загальній освіті. Львівський староста Мільбахер повідомляє австрійський уряд 1774 р., що “в великій львівській окрузі (до цієї округи належали: Рава, Камінка Струмлова, Городок, Бібрка, Броди, Зборів, Залізці, Золочів, Бережани і т. д.) є ледве 10 справжніх учителів, з яких тільки два (в Підкамені й Залізцях) учать дітей писати, читати, рахувати й початків латини; решта учителів учить читати й писати по-польськи, з власного досвіду й дуже погано”. Австрійський уряд усвідомлював собі добре, що без народного шкільництва є неможливий народний добробут. Між Віднем і Львовом починається жваве листування, цікаве тим, що вперше виринає справа української мови в народних школах Галичини, для яких то шкіл референт шкільництва Чех — Вацлав Коранда, не вважає пригожою науку польської мови і при викладі історії поручає звернути спеціальну увагу на “деспотизм шляхти, її безмежну гордість і фанатичну свободолюбність”. Але хоч у 1776 р. і зорганізовано окрему шкільну комісію для Галичини, народне шкільництво не пішло вперед, бо освіти українського селянства не бажала собі польська шляхта, для якої народна освіта йшла в розріз з її інтересами. І тому, де тільки можна було, польська шляхта перешкоджувала відкриванню народних шкіл. У цій саме справі, в справі народної освіти прислужився найбільше львівський єпископ Петро Білянський.

III.

НОВА ДОБА

1.

УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА НА ЗАХІДНІХ ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ

ВІДНОВЛЕННЯ ГАЛИЦЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ

Щоб у спорі між білим (світським) і чорним (чернечим) духовенством не наразити собі ні одних ні других, цесарева Марія Тереса після смерти митрополита Льва III. назначує львівським єпископом світського священика — крилошанина Петра Білянського (1780—1798), і перемильським єпископом холмського єпископа Максиміліяна Рилла (1785-94), Василянина. Єпископа Петра висвятив у Львові в наслідок політичних труднощів митрополит Язон щойно 1781 р. Діяльність обидвох цих владик, одного ставленика світського, білого, духовенства (єп. Петро), другого Василянина була така різnorodна, як різnorodні були їхні вдачі й світогляди. Єпископ Рилло, син спольщеної шляхти, сильна індивідуальність, горнувся до Поляків, що врешті й було зрозуміле, бо, завідуючи холмською дієцезією, мав до діла й був у зв'язку з Польщею. Беззастережний прихильник Заходу, він не любив східньо-церковної української традиції, так як не любив Москалів, й усі характеристичні прикмети візантійства утотожнював із впливами Московії. Таким чином між ним і світським духовенством, яке поволі добувало силу, виникла прірва, що її надаремно намагався поладнати папський нунцій у Відні Джузеппе Гарампі, якому скаржився єпископ Рилло на неслухняність своїх священиків, а вони знову ж обвинувачували свого єпископа в нетолерантності й латинщенню грецького обряду. Знову ж єпископ Петро звернув головну увагу на ділянку народної освіти і в тому його найбільша заслуга. Хоч у цей спосіб він занедбав справу створення капітули і, передовсім, матеріальної її основи,³³⁶ але прислужився у величезній мірі поширенню освіти: курендами наказує він клопотатися в кожному селі про учителя, пригадує часто, щоб засновувати паро-

Собор св. Юра у Львові

хіяльні школи, наказує парохам у своїх проповідях пригадувати парохіянам користи науки, велить виготовляти викази дітей, які обов'язані ходити до школи і т. д. І в своїх посланнях уживає єпископ Петро не тільки польської, але й тодішньої книжної української мови.

Освіта, яка в наслідок браку відповідних підручників і кандидатів на вчителів довго не посувалася вперед, найшла в єпископі Петрі свого гарячого прихильника. А стан був справді дуже важкий: із міських шкіл, що в них учили по-українськи, до кінця XVIII. ст. були відомі тільки дві: братська школа при церкві Успення Пр. Діви у Львові і народна школа при василіянській гімназії в Дрогобичі, що її заснував Чин ОО. Василіян три роки після прилучення Галицької Землі до Австрії і яка проіснувала до 1830 р. Між тим воєнне лихоліття, що його спричинив цісар Наполеон I., позбавило багато парохій навіть дяків, які, як письменні, пішли в рекрути. Це зразу ж використала польська шляхта. Військова служба, яка тривала дуже довго, не могла рахувати на добровольців. Не зважаючи на те, що від 1788 р. дяковчителі були урядово звільнені від військової служби, домінії віддавали в рекрути кожного дяка, що брався за науку дітей. Щоб ще більше відстрашити сільську молодь від школи, пускали чутки, що австрійський цісар має подарувати письменних людей турецькому султанові і що письменних братимуть передусім до війська. На потвердження цього віддавали домінії письменних парубків у рекрути, але коли й це не завжди помагало, двори забирали шкільні будинки й поміщували в них своїх слуг та ремісників.

Чудотворна ікона Матері Божої з села Марія Півч на Карпатській Україні, з 1696 р. Тепер в катедрі св. Степана у Відні

До 1775 р. деякі богослови могли вчитися у Львові в папській колегії “Колегіум Понтіфіціум”, яка знаходилася під управою ченців-Театинів. Вони мали інститут для вірменського й візантійського обрядів, але українських богословів — із матеріальних причин — було там дуже мало. І саме тоді, коли біле духовенство не мало і як і де добувати науку, то ОО. Василіяни набували освіту в Римі, в Бромбергу чи інших закордонних університетах. Користувалися вони опікою дехого з-поміж спольщеної шляхти саме тоді, коли то після скасування Чина ОО. Єзуїтів (1773 р.), Василіяни стали учителями та основниками численних шкіл на Україні. Важніші василіянські школи були: в Кам’янці Под., Умані, Любарі, Острозі, Володимирі Вол., в Гійшу (на Волині), Замостю, Тереховлі, Львові, Бучачі й по інших містах.

В 1784 році заснував цісар Йосиф II. університет у Львові, але з науки в цьому університеті Українці спершу користати не могли, бо всі ви-

клади відбувалися в латинській мові. Згідно з правильником, слухачі мусіли слухати викладів на філософічному факультеті і складати іспити в латинській мові та щойно опісля користати з латинських богословських студій, де тільки пастирське богословіє пояснювали по-польськи. Потреба освіченого священства була пекуча і шлях університетських студій довгий. Щоб зарадити цьому, цісар Йосиф II. заснує в 1787 р. т. зв. *Studium Ruthenum* на львівському університеті, тобто тимчасовий український філософічний і богословський інститут. “Доки нема (як пишеться в цісарському рішенню з 9. березня) достатнього числа українських духовних кандидатів, ознайомих з латинською мовою, які могли б покінчити в цій мові філософічні й богословські студії в такому об’ємі, в якому вони викладаються на тамошньому університеті, без сумніву треба доконче заснувати окремий тимчасовий науковий інститут в українській мові для тих, які знають тільки цю краєву мову”. Виклади в цьому інституті відбувалися не в живій народній мові, а в тодішній українській книжній мові, яка складалася з церковно-слов’янських і народних слів. Інститут цей проіснував до 1809 р.³³⁷

Заходи в справі капітули, що їх вів незвичайно рухливий крилошанин о. Іван Гудз у Відні, дали врешті стільки успіху, що цісарською грамотою (з 5. вересня 1786 р.) засновано у Львові й Перемишлі єпископські консисторії, які мали складатися з 3-х членів-радників і означеного числа урядовців. Крім того в 1787 р. заряджено, щоб радники консисторії (а згодом крилошани) на знак свого достоїнства носили на грудях рівнораменні хрести з образцями, у Львові зі св. Юрієм і Пречистою Дівою Неустаючої Помочі, в Перемишлі зі св. Іваном Хрестителем і написом: Йосиф II.

Але цей освітній розвиток мав і тіні. Такою тінню, що впала на історію Чина ОО. Василиян, було касування монастирів, що його наказав цісар Йосиф II. Могутній Чин ОО. Василиян, до якого в XVIII. ст. долучились ще два монастирі — в Бучачі (заснував Степан Потоцький 1763 р.) уже в наслідок декрету Апостольської Столиці з 1744 р., яким дозволено на існування тільки таких монастирів, в яких живе найменше 8 ченців, мусів маленькі монастирі зредукувати. Таким чином із 122 монастирів української провінції залишилось 38, до яких долучено 59, а 25 зліквідовано цілком і їхнє майно передано парохіям. Після першого поділу Польщі, в межах Польщі залишилось 40 монастирів. В 1774 р. до литовської провінції належало 73 монастирів із 645 ченцями, до української провінції 69 монастирів із 599 ченцями. На українських землях, окупованих Московією, знищено Василиянський Чин зовсім. На українських землях, що їх зайняла Австрія, залишилося 18 монастирів, у тому одначе 4 були на Холмщині і згодом їх знищено. І таким чином у двох дієцезіях, львівській і перемиській, де колись було 235 василіянських монастирів, залишилося в початку XIX. стол. 14 монастирів.

Касування василіянських монастирів — це було не тільки касування релігійних, але також і високовартісних культурних осередків, при чому на віки пропали безцінні просто книги й рукописи. Ще в 1841 р. нарікав Я. Головацький, згадуючи про це: ³³⁸ “Пригадаймо собі часи, коли касу-

Історик Церкви Закарпаття. о. Йоанікій
Базилевич автор твору „Brevis notatio
fundationis Theodori Koriatovich“
(1799-1804)

вались монастирі й монастирські книгозбірні — по виключенню з них того, що вважалось найважливішим, і по приділенню цього до публичних книгозбірень — продавались на ліцитації. При таких публичних торгах ніхто не показувався, хіба тільки темні (неграмотні) люди або Німці, що не вміли по слов'янськи і в найкращому випадку шукали за латинськими клясиками або польськими літописцями, — а що було писане церковно-слов'янськими буквами, продавалось за кілька крайцарів до крамниць на опакування. Русини дивилися на це зовсім байдужо й ніхто не думав рятувати коштовні рештки тодішнього письменства від загину; і так загинули на віки дорогоцінні пам'ятки, старі рукописи . . .”

Ясно, що сильний вплив Чина ОО. Василіян був на якийсь час підкопаний, так, що силою обставин біле духовенство мусіло стати в ряди оборонців прав Церкви й народу.

Та, на жаль, як вже згадано, серед білого духовенства, людей, що могли б стати керівниками, було мало. Єпископ Петро своїми частими (як на цей час) пастирськими листами веде завзяту боротьбу з неграмотністю і темнотою. Взагалі можна ствердити, що, починаючи від митрополита Льва III. Шептицького, львівський єпископат своїми пастирськими листами все тісніше зв'язується з народом, стаючи, як уже згадано, не тільки провідниками Церкви, але й провідниками духової самостійності. Пастирський лист митрополита Льва III. з 11. листопада 1777 р.,³³⁹ в якому він згадує з болем про тих, що “погордивши своїм обрядом”, перейшли на латинський обряд, виказує ясно, до якої міри був загострений бій, чи радше оборона перед наступом латинсько-польського клиру.

З 1780 р. маємо три пастирські листи³⁴⁰ єпископа Петра (ще як львівського номіната-єпископа, катедрального архидиякона виленського й генерального адміністратора), з 1781 р. теж три, з 1782 р. чотири, в рр. 1788 і 1795 видає єпископ Петро два пастирські листи в справі забобонів. Саме ці пастирські листи являються тепер дуже цінним джерелом не тільки для характеристики умовин і обставин, серед яких розвивалася Українська Католицька Церква, не тільки для з'ясування цього ступневого формування заборолу української національної самостійності, яким стає згодом Українська Католицька Церква, але також ці пастирські листи являються джерелом історичних фактів. Пастирський лист єпископа Петра з 20. січня 1783 р. повідомляє вірних про смерть архипрезвітера львівської капітули о. Михаїла Примовича, генерального вікарія Української Католицької Церкви в Києві, в пастирському листі з 30. листопада 1793 р. єпископ Петро повідомляє про смерть перемиського єпископа Максиміліяна Рилла та про назначення генеральним вікарієм Миколи Скородинського і т. ін.

Чимало турботи мав єпископ Петро з московською схизмою, бо після другого поділу Польщі велика частина львівської дієцезії пере-

Церковця на Карпатській Україні

йшла під Московію, яка з одного боку намагалася винищити українських католиків на цих землях, із другого боку знову ж посилала своїх агентів, щоб тих Українців, які належали до львівської дієцезії, намовляти до прийняття московського православ'я. Єпископ Петро часто відбуває візитації, перестерігає вірних і клир перед московським православ'ям, у Кам'янці й у Барі засновує консисторії Української Католицької Церкви, щоб таким чином спинити московський наступ.

Дня 29. травня 1798 р. вмирає єпископ Петро Білянський. Його наступник, висвячений останнім київським митрополитом Теодосієм Ростоцьким, Микола Скородинський, переймає єпископський престіл дня 1. березня 1799 р. та не на довго, бо тільки до 1805 р. (помер 23. травня). Його наступником стає перемиський єпископ Антін Ангелович (1808), що від 1796 р. (висвячений митрополитом київським Теодосієм 14. лютого 1796) був перемиським єпископом і в 1798 р., зараз після смерті єпископа Петра, адміністрував львівською дієцезією (1. червня 1798).

Єпископ Антін стає першим митрополитом відновленої Галицької митрополії.

Заходи відновити Галицьку митрополію пішли з того часу, коли з першим поділом Польщі киево-галицька провінція поділилася зразу на дві, а згодом на чотири частини. Хоч і очолював її далі визнаний усіма київський митрополит, але з політичних причин тяжко було мати зв'язки з київським митрополитом, бо й він, з уваги на московське переслідування Української Католицької Церкви, не мав свого осідку в Києві і перебував у Польщі. Віденське правління не ставило перешкод галицькому єпископатові мати зв'язок із київським митрополитом, якого визнавало зверхником Української Католицької Церкви, але коли Катерина II. в 1783 р. заборонила Українцям-католикам бути в зв'язку зі своїм зверхником і після третього поділу Польщі (1795 р.) решта Польщі та з нею й окуповані колись Польщею українські землі пішли під московське ярмо, українська католицька київська митрополія перестала існувати.

Природно, віднова галицької митрополії стала конечною річчю, тим більше, що вже в 1774 р. карпатські Українці звернулися до віденського уряду з проханням створити в Мукачеві митрополію для Карпатської України.³⁴¹ Уже тоді віденське правління заявило, що історичні права до митрополії має тільки галицьке єпископство. Після смерті останнього киево-галицького митрополита Льва III. Шептицького, 1779 р. знову почалися переговори в цій справі. Але стали ці переговори актуальними щойно після третього поділу Польщі, в хвилині, коли цариця Катерина II. заборонила українському католицькому київському митрополитові Теодосієві виконувати свої обов'язки й поселила його в Петербурзі.

IX-387

ANNALES ECCLESIAE RUTHENAE,

gratiam et communionem cum s. Sede Romana habentis, ritumque Graeco-Slavicum observantis, cum singulari respectu ad dioeceses ruthenas Leopoliensem, Premisliensem et Chelmensem,

AUCTORE

MICHAELE GARASIEWICZ,

Lib. Barone de Neustern, Doctore S. Theologiae, Archipresbytero et Praeposito Capituli Metropolitanis Rutheni Leopoliensis, Commendatore c. r. Ordinis Leopoldi.

—•••••—

LEOPOLI.
Typis instituti Rutheni Stauropigiani.
1867.

Тоді землі Холмщини теж перейшли були до Австро-Угорщини і таким чином Українська Католицька Церква складалася з трьох епархій: галицько-львівсько-кам'янецької, перемисько-самбірсько-сяніцької і холмсько-белзької, в яких знаходилося понад 3,000 парохій. І тоді галицьке губернаторство (29. квітня 1796 р.) звертається до віденського уряду з проханням відновити галицьку митрополію з осідком у Львові, з тим, що підлягати їй повинні всі греко-католицькі єпископства Угорщини. Проти останнього виступив тодішній намісник Галичини граф Гаперук. Після смерті єпископа Петра Білянського з'їхалися єпископи Української Католицької Церкви на нараду та вислали прохання до митрополита Теодосія, щоб він своїм заступником (з уваги на неможливість мати з ним зв'язок) назначив найстаршого з українського католицького єпископату, холмського єпископа Порфірія Важинського (1790—1804). Митр. Теодосій не відповів на це прохання, а знову ж західно-галицьке губернаторське правління вислало до віденського уряду прохання — прилучити холмські землі, на випадок смерті єпископа Порфірія, до львівської і перемиської дієцезій. Український єпископат запротестував проти цього,³¹² покликуючись на те, що в той час, як холмська епархія має 184 парохій, польська латинська львівська архидієцезія має 150 парохій, а на Угорщині є епархії, які мають ледве 50 парохій, як, напр., великоварденська. Ділити отже таку велику дієцезію як холмська між неменше великі дієцезії, як львівська й перемиська, то значить позбавляти вірних опіки. Цісар Франц І. признав протест українського єпископату і відкинув пропозицію поділу холмської епархії. Тоді польські кола, які були творцем поділу холмської епархії, підсунули віденському урядові, який у той час був зайнятий реорганізацією польського єпископату, новий плян, а саме, щоб отримати всі католицькі єпископства обидвох обрядів так, щоб спершу український єпископат підлягав латинському, тобто польському єпископатові, а після смерті українських єпископів українські католики перейшли б під владу польський єпископів. Хоч цей проєкт не мав ніяких даних на те, щоб його віденський уряд прийняв, український єпископат висилає в цій справі свого делегата, генерального вікарія львівської епархії, барона Михайла Гарасевича, визначного діяча й автора історії Української Церкви в латинській мові (*Annales Ecclesiae Ruthenae*) до Відня, щоб він безпосередньо в цісаря боронив прав Української Церкви й народу. Гарасевич і в цісаря Франца І. (15. червня 1803), і в віденського нунція графа Северолі (11. липня 1803) починає заходи в справі відновлення галицької митрополії, щоб таким чином підорвати в корені польський наступ. Нунцій одначе зазначає, що без згоди живого ще київського митрополита, хоч і на вигнання, відновити митрополії не можна. Тоді перемиський єпископ Антін Ангелович і львівський єпископ Микола Скородинський висилають письмо (26. жовтня 1803) до

митр. Теодосія, прохаючи його назначити холмського єпископа Порфірія Важинського своїм єпископом-помічником, бо тоді єпископ Порфірій має право погодитись на відновлення галицької митрополії. Але митрополит Теодосій був іншої думки: у відповідь на листа пише він (16. лютого 1804 р.), що є надія відновлення київської католицької митрополії, бо цар Олександр I. не ставиться так вороже до "уніятської віри", як Катерина II. Звичайно, пляни віднови української католицької київської митрополії залишились тільки плянами. Щойно після смерти київського католицького митрополита Теодосія (25. січня 1805 р.), український єпископат (за винятком холмського єпископа Порфірія, який теж помер 9. березня 1804 року) звертається до австрійського уряду з проханням відновити галицьку митрополію. Але це був саме час, коли Наполеон I. побив під Австерліц (2. грудня 1805 р.) союзні австрійсько-московські війська і до часу Братиславського миру (26. грудня 1805) ніхто про цього роду справи й не думав. Щойно після миру в Братиславі віджила справа галицької митрополії і, хоч треба було ще перебороти чимало перешкод, становище єпископа Антона Ангеловича, який у цих важких воєнних часах (єпископ львівський Микола помер 23. травня 1805 р.) адміністрував трьома єпархіями, було таке льояльне до австрійської влади, що, не зважаючи на негативне становище польських кіл, а за ними й деяких австрійських урядовців, та певних застережень із боку Чина ОО. Василян, цісар Франц I. грамотою з 17. липня 1806 р. відновив галицьку митрополію з осідком у Львові, піддаючи під її владу єпископства Перемишль і Холм. Першим митрополитом став єпископ Ангелович.

Почався новий розділ в історії Української Церкви, що його започатковує столиця Галицької Волости, Львів.

Чудотворна ікона Богоматері з Корсова,
Західня Україна

РОЗВИТОК І РІСТ ГАЛИЦЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ

Більш, як по 400-літній перерві галицька митрополія віджила знову. Покликано її до життя серед дуже важких обставин, бо саме тоді, коли європейські держави, та разом із ними окуповані українські землі, кривавились у війні, що її розбухав Наполеон I.

Святочна інтронізація першого митрополита відновленої галицької митрополії, перемиського єпископа Антона Ангеловича (1808—1814), відбулася 25. вересня 1808 р. у Львові святочно й торжественно при величезному здвизі народа. На Святоюрській горі у Львові, перед величним храмом, що його збудували львівські єпископи Атанасій і Лев III. Шептицькі (будова почалась у 1744 р., закінчено 1762 р.), вітав митрополита Антона латинською мовою заслужений історик, визначний український церковний діяч, генеральний вікарій барон д-р Михайло Гарасевич. Вихованці духовної семінарії привітали свого владика панеґіриком. Та коротке панування першого митрополита відновленої митрополії було таке важке, що він у 58 році життя зійшов у могилу. Причинились до цього передусім війна і переслідування польського наполеонського легіону, який у 1809 р. на короткий час зайняв Львів і галицьку землю.

Окупація польським легіоном галицької землі (хоч і тривала коротко) не тільки здержала розвиток відновленої митрополії, але й наробила великої шкоди і матеріальної і моральної. Всі уряди обсаджено прихильниками польського революційного правління, священників арештовано й вивожувано, щоб судити в Люблині, населення матеріально нищено. Населення ще не вспіло віддихнути по довговіковій неволі, бо минуло ледве 37 років від першого поділу Польщі, коли польська окупація знову запанувала на Галицькій землі. Митрополита Антона придержано й заборонено йому виходити з палати. Поляки зажадали від нього, щоб він із проповідальниці проголошував публично грамоти Наполеона й польської революційної влади. Митрополит спротивився, кажучи, що він ніякої польської влади ні Наполеона не визнає і велів духовенству бути вірним австрійській владі. Тоді польське військо почало робити ревізії в митрополічій палаті, шукаючи “за зброєю”, а по суті конфіскуючи “в добро влади” всі дорогоцінності, гроші і т. ін. Всі митрополічі й єпископські добра сконфісковано. Населення й духовенство з поблизьких сіл продиралось крізь військові стійки, щоб передати своєму владиці харчі. Але, коли до митрополита дійшли вістки, що, мовляв, Поляки говорять, що він разом із генеральним вікарієм Гарасевичем та іншими довіреними особами задумав зробити бунт проти польського війська, тоді стало ясно, що треба тікати. Генеральний вікарій Гарасевич через селян, які привозили харчі, наладнав зв'язки з довколишніми селами, і з митрополитом, залишивши вказівки своєму

духовенству, в червні 1809 р. обидва вночі, переодягнені за селян, втекли зі Львова. Пішком дійшли до села Лисинич під Львовом, але з уваги на розташування військ у Лисиничах, пішли найкоротшою і найменш небезпечною дорогою попри Бібрку, Жидачів до Бескидів, щоб дістатися за Карпати. В селі Дідушиці Малі тамошній парох о. Микола Підгородецький дав їм підводу, але, не дові-

Церква з 1767 р. в селі Задібрівка, Буковина

ряючи своєму наймитові, переодягнувся теж за селянина й завіз їх до Мізуня, звідкіля управитель камеральних лісів виправив їх на двох конях із провідником до Сенечола, на південному кордоні Галицької землі. З Мізуня до Сенечола їхали вони стежкою, відомою тільки т. зв. бакунярам, тобто пачкарям тютюну, гористою, крізь непроглядні ліси, з верха на верх. П'ятдесяттри-літнього митрополита залишили сили. На щастя, зустріли вівчарів із чередою овець і попросили в них дещо з'їсти. Вівчарі дали їм жентичі, грудку сира та вівсяні ошипки. Та, бачучи, що мандрівники, дивлячись на це, не їдять, а роздумують, гостинні вівчарі зловили кізла, зварили його та погостили своїх гостей. Мандрівники пішли далі й коли прибули до сенечільського пароха, думали, що вони вже безпечні. Але саме тут ждала їх небезпека. Польське військо прийшло до митрополичої палати арештувати митрополита, щоб передати його революційному судові "за спротив владі" та "організацію бунту проти війська" й у палаті митрополита не найшли. Тоді польська влада публично проголосила велику нагороду за голову митрополита та його офіціала. Начальник сенечільської громади, хоч сам багатій, злакомився на нагороду та видав "гостей пароха" відділові польського війська, який доставив їх до Стрия. На щастя, в цей самий день, коли митрополита Антона й офіціала Гарасевича доставлено до Стрия, Львів зайняли австрійські війська й польські легіони розгромлені втікали. Митрополит і його товариш були зрятовані.

Після т. зв. Шенбрунського миру (17. жовтня 1809 р.) настав тимчасово спокій і тоді митрополит Антін почав направляти шкоди, нане-

Церква з 1773 р. в селі Нові Маївці, Буковина

сені польською окупацією, тим більше, що на основі цього миру тернопільська й чортківська округа припали Московії і частина холмської і перемиської дієцезії князівству Варшавському. Галицьку митрополію знову обкрито. Справу холмського єпископства наладнано в цей спосіб, що єпископом холмським став протоігумен ОО. Василян, Фердинанд Ціхановський, якого (1. листопада 1810) висвятив у Львові митрополит Антін, а генеральним вікарієм на тернопільську область назначив митрополит Антін пароха Теревовлі, о. Григора Ганкевича, якого польські війська (1809 р.) за “спротив революційній владі” були арештували й запроторили в тюрму в Люблині. Згодом (після віденського конгресу 1812 р.) ці області знову прилучено до Австрії.

Велике поле для поширення Української Католицької Церкви створилося з хвилиною прилучення до Австрії (7. травня 1775 р.) Буковини, яка до цього часу була під владою Туреччини. З хвилиною прилучення цієї української землі до Австрії, львівський польський архієпископ вислав зараз же туди польських місіонерів, щоб тамошнє православне населення, яке мало свого єпископа в Чернівцях, перетягати на латинський обряд, а тим самим польшити. Митрополит Антін не залишився позаду й велів своєму прикордонному духовенству в неділі й свята виконувати душпастирські обов'язки серед Буковинців греко-католицького обряду. Незабаром заіснували на Буковині самостійні українські католицькі парохії в Чернівцях, Сучаві й ін. та виникла потреба ство-

рити окрему адміністраційну клітину. Для тієї мети митрополит Антін звернувся до цісаря Франца, щоб у якомусь прикордонному містечку, як Городенка або Снятин, зробити осідок єпископа для Українців-католиків Буковини, тим більше, що львівська архієпархія мала тоді понад 1200 парохій (у 1879 р. було вже 1300 парохій із 1928 церквами) ³¹³ і, не маючи єпископа-помічника, не мала можливості опікуватися католицькою Буковиною. Українська Католицька Церква на Буковині розвивалася дуже гарно, бо коли, напр., у 1825 р. було тільки 5 парохій, у 1879 році буковинський деканат мав уже 16 парохій із 18 священниками та 16.214 вірними. Але справа окремої адміністрації для Буковинської Землі протягнулась і щойно згодом настановлено генерального вікарія з осідком у Чернівцях. Та в наслідок воєнних переживань і лихоліття митрополит Антін почав фізично недомагати.

Галицький митрополит, кардинал Михайло Левицький (1816-1858)

митрополит Антін почав фізично недомагати. Дня 9. VIII. 1814 р. вмирає цей заслужений архипастир, перший митрополит відновленої галицької митрополії. Залишив по собі багато писань у французькій, німецькій та польській мовах, бо хоч, як тоді було в звичаю, по-українськи не писав, був гарним українським патріотом і одним із тих, які Українській Католицькій Церкві дали підвалини національної свідомости.

Адміністрацію митрополії перейняв генеральний вікарій М. Гарасевич, один з найбільших умів цього часу, аж до пори, коли буллею папи Пія VII. назначено львівським архієпископом і галицьким митрополитом перемиського єпископа д-ра Михайла Левицького (8. березня

MICHAEL LEWICKI,

DIVINA MISERATIONE ET SACRAE SEDIS APOSTOLICAE AUCTORITATE METROPOLITA BUTHENORUM UNIFORMI HALICENSIS, ARCHIEPISCOPUS LEOPOLIENSIS, EPISCOPUS CAMENECENSIS, SACRAE CAES. REG. APOSTOLICAE MAJESTATIS ACTUALIS ISTMIS CONSILIARIUS S. S. THEOLOGIAE DOCTOR.

Universa Clero Archiepiscopali salutem in Domino et Archiepiscopalem benedictionem!

Ex timore jam antea pervolgato, et nonnullis salutarum Vestrarum, Dilectissimi in Christo Fratres, per publicas etiam Ephemerides immixtissimum, quam misere Rutheni in Lithuania et Alta Russia ab Unione cum sacra Sede Romani, defecerint. Quae circumstantiae deplorabilem hanc defectionem privaverint, perspicuis ex Allocutione S. S. Domini Nostri Papae Gregorii XVI. Romae in Consistorio secreto die 22. Novembris a. ek. habita, sequentis tenoris:

„VENERABLES FRATRES!“

„Nulla quidem gravia et acerba inde ab ipsis Apostolicae Officii munere coacti fuimus diuturna temporum adversitate ex hoc ipso loco sumere. At quod in hodierno Coetu Vestro innotuit inter ac luctum Ecclesiae universae sumus nuntiaturi, ejusmodi profecto est, ut malorum, quae alias ingeminamus, longè superet acerbiteratem.“

Початок послання митр. Михайла з 18. II. 1840 року, в якому поміщено промову папи Григора XVI виголошену на Консисторії дня 22. XI. 1839 р. з приводу переслідування Українців католиків.

Дуже занедбана, як уже було згадано, була ділянка шкільництва. Не було це виключно явище Галицької землі, в цілій Європі була криза шкільництва. Митр. Михайло, що вже як перемиський єпископ заслужився був дуже на культурному полі, як львівський архієпископ далі дбав про те, щоб не тільки утримати, але й поширити народну освіту рідною мовою. Він мріяв про те, щоб створити власний богословський факультет на львівському університеті, бачучи, що вихованці генеральної семінарії на богословському факультеті у Львові, де професори були здебільшого Поляки, стають священниками, не знаючи і не доцінюючи краси й оригінальності свого обряду чи історії свого народу.

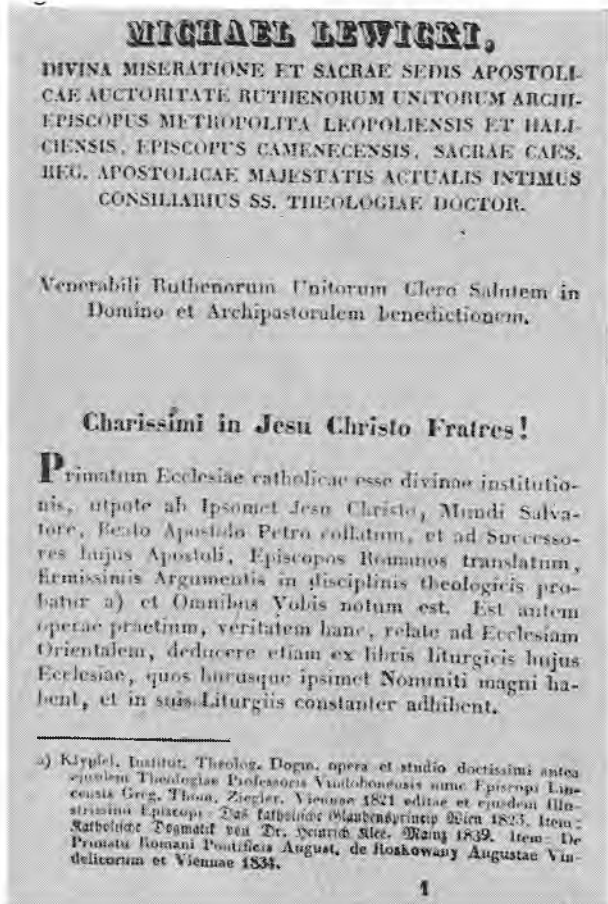
1816 р.), згодом кардинала Вселенської Католицької Церкви (1856).

42-літнє панування митрополита Михайла можна поділити на три основні періоди: 1. матеріальне забезпечення Української Католицької Церкви, 2. організація шкільництва й 3. духовна опіка над усіма ділянками життя.

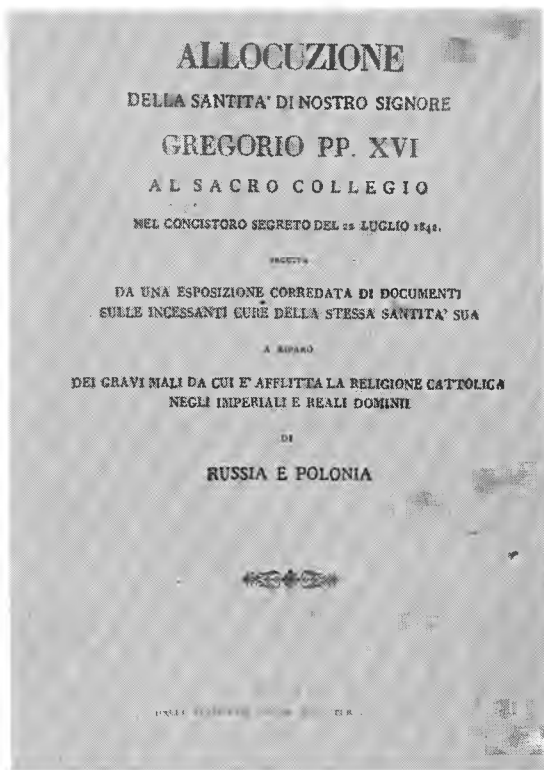
Про матеріальне забезпечення і митрополії і цілого духовенства йшли заходи вже багато раніше, але через воєнне лихоліття та спротиви різних, ворожих Українській Католицькій Церкві кіл, справа завжди відтягалася. Митрополит Михайло старався на й перше так скріпити положення

Української Церкви, щоб вона була трактована на рівні з другими (латинською й вірменською) Католическими Церквами, й це йому повелося (ціс. грам. з 22. V. 1841).

Цьому спротивилися Поляки, передовсім польський клир, що його очолював архієп. граф Андрій Анквіч (1815—1833) знімчений Поляк, вихований у Відні й тому добре бачений у вищих колах цісарського двора. Мріючи про післяництво польської Церкви на Сході Європи, польський клир за протекцією польської шляхти виклопотав для Анквіча у цісаря Франца титул примаса королівства Галичини й Володимирії. Тим самим український католицький митрополит повинен був підпорядкуватися польському примасові. Але митрополит Михайло не склав зброї і, ведучи справу так, щоб не наразитися польському титулярному примасові, боротьби за українську мову навчання у народних школах не припинив. Не перестав він боротися й тоді, коли галицьке губернаторство грамотою з дня 13. вересня 1816 року заявило, що „руська мова є діалектом, на якому або нічого не написано, або дуже мало, вона дуже невироблена й не надається на предмет науки“, і таки врешті 1818 року добився, що українські діти мали вчитись катехизму по-українськи, а коли б у народній школі була більшість українських дітей, навчання мало подаватися по-українськи. Згодом завдяки заходам митрополита Михайла догматику на львівському університеті викладали (1848) по-українськи, створено українські катедри пасторальної богословії й катехитики та настановлено (1856) катехитів греко-католицької релігії по гімназіях. Поляки інформували Апост. Столицю, як завжди, фальшиво, представляючи Українців як москвофілів, та Українську Католицьку

Перша сторінка послання митрополита Михайла Левицького про примат папи (10. III. 1841)

Промова папи Григора XVI про переслідування Українців католиків у Росії і Польщі

казуючи, що й під національним і під релігійним оглядом Українці нарід непевний, тим більше, що Лодій належав до видатних українських учених і філософів слов'янського Сходу того часу.

Чимало клопоту спричинював митрополитові Михайлові Чин ОО. Єзуїтів, яких 1820 р. виселено з земель під владою Московії. За дозволом австрійської влади вони осіли на галицькій землі, в Тернополі, бо в корінних австрійських країнах їм було заборонено поселюватися. (Згодом поселилися вони в Далматії й Угорщині). В 1822 р. єзуїтська галицька провінція мала 105 священників, які з успіхом працювали у Східній Галичині. В обороні католицизму, щоб не допустити московської схизми, яку Московія всіма силами намагалася защепити серед Українців, вони не раз і старалися перемовляти Українців на латинський обряд. Митрополит Михайло частенько скаржився львівському польському архієпископові на численні надужиття Чина ОО. Єзуїтів.³⁴⁴

Чималий бій спалахнув довкруги питання про кирилицю і латинку. Австрійська влада бажала "з'єдинення", як це тоді називалося, письма,

Церкву, як непевну й ворожу римській Церкві. І на жаль, мали на це факти: проф. філософії Лодія, який викладав на Studium Ruthenum і належав до найбільш талановитих філософів свого часу, 1802 р. перенесено на університет у Кракові, але він, не маючи охоти працювати на польському університеті, через рік поїхав до Петербурга. Там зорганізував філософічні й педагогічні студії, писав по-московськи і став православним. Те саме стається згодом із Яковом Головацьким, проф. львівського університету, та багато іншими визначними Українцями. Цього роду події незвичайно шкодили Українцям, і передусім Українській Церкві. В своїх звітах чи то до Апостольської Столиці, чи царського двора Поляки покликувались на Лодія, до-

тобто хотіла всюди завести латинку. Митрополит Михайло рішуче виступив проти вживання латинки в українському письмі й у січні 1821 р. проголосив пастирський лист українською мовою й українським друком.

Митрополит Михайло подбав про те, щоб у всіх урядах і державних установах на галицькій землі святковано подвійні свята, латинські і грецькі. Його заходом створено сітку греко-католицьких військових священників в австрійській армії. Врешті звернувся він окремим письмом (19. вересня 1830 р.) до губернiальної влади, в якому доказує, що висвячування єпископів обов'язково з ченців не є у Східній Церкві догмою, а тільки звичаєвим правом, і придержуватися цього звичаю в Українській Католицькій Церкві не є обов'язком. Цим відкриває широко ворота світському, білому духовенству до осягнення найвищих гідностей в Українській Католицькій Церкві.

Папа Григор XVI (1831-1846)

Коли в 1839 р. Московія знищила унію на українських землях, митрополит Михайло проголошує історичний пастирський лист (10. березня 1841), що його згадав потім у своїй буллі папа Григор XVI. (17. липня 1841) з найвищими похвалами.

Також заходами митрополита Михайла додано йому єпископа-помічника, спершу д-ра Григора барона Яхимовича, тит. єпископа Помпейополіс (1841—1848), а коли єпископ Яхимович перейняв перемиську катедру, єпископом-помічником став ректор львівської семінарії Іван Бохенський, тит. єпископ Рози (1850—1857), а після його смерті ректор віденської генеральної семінарії д-р Спиридон Литвинович, тит. єпископ Канату.

Великий ріст львівської архидієцезії — 1,561.288 душ на 851 квадрат. милях — викликав konieczність поділити архидієцезію. Тому митрополит Михайло разом із перемиським єпископом Григором звертається дня 18. березня 1850 р. до цісаря Франца Йосифа I. з проханням створити нове греко-католицьке єпископство, тим більше, що духовенство львівської архидієцезії обслуговувало ще українську католицьку Буковину. Цісар Франц Йосиф I. заряджує 8. травня 1850 р. створення греко-католицького єпископства у Станиславові, до якого входить 20 деканатів з львівської архидієцезії.

VENERABILI FRATRI
MICHAELI ARCHIEPISCOPO LEOPOLIENSI, HALLI-
CIENSI ET CAMENECENSI RUTHENI RITUS
GREGORIUS PP. XVI.

Venerabilis Frater salutem et apostolicam
Benedictionem!

Perlatum ad Nos est exemplum Epistolae Pastoralis datae a Te die 10. mensis Martii hujus anni, qua id Tibi propositum fuit, Venerabilis Frater, ut Clero tuarum Diocesium, ac per eum fidelibus Ruthenis, qui sub tua cura sunt, supremam auctoritatem Romani Pontificis, et custodiendae cum illo Communionis necessitatem studiosissime commendares. Hoc sane Vigilantiae, ac zeli tui documento lenitus est aliquantum qui jam diu haeret infixus cordi nostro acerbissimus dolor ob damnata inter Ruthenos nonnullorum locorum Rei catholicae illata, et permultos nostrorum in Christo filiorum in magno Religionis periculo versantes, ac praesertim ob infandum illud facinus Ruthenorum quorundam Antistitum, qui altero abhinc anno ad Graeco-Russos Aetholico transfugae parricidalia contra Matrem Ecclesiam arma sumpserunt. Igitur gratulamur Tibi in Domino vehementer, quod licet gregi praesideas sub Catholici et benignissimi erga illum amantissimique Principis ditione constituto, non tamen fugerit prudentiam tuam, quanta esse solet pravorum hujusmodi exemplorum vis, qualibusque insuper artibus Aetholici homines uti consueverint ad decipiendum incautos, adque adeo tuum esse intellexeris, ut de salute sollicitus dilectarum Ovium, ipsis ingruentium periculorum initiis

Виймок з листа папи Григора XVI (1831-1846) до митрополита Михайла Левицького (1816-1858) у відповідь на послання митр. Михайла про примат папи.

нальського капелюха відбулася не в Римі й не у Відні, куди 82-літньому митрополитові важко було їхати, а в митрополічій палаті в Уневі, на галицькій землі, куди приїхали папський легат Преосв. Ієронім Філічян-джелі й делегат цісаря, кардинал князь Фридрих Шварценберг. Назначення митрополита Української Католицької Церкви східнього обряду кардиналом викликало в цілому католицькому світі широкий відгомін, а величезну радість у з'єдиненій Східній Церкві. Єпископи зі Сирії, Арабії й Далекого Сходу слали гратуляційні привітання³⁴⁵ кардиналові-примасові Михайлові, радіючи, що завдяки Українцеві Східня З'єдинена Церква добилася найвищої гідності.

Кардинал Михайло помер в Уневі, 15. січня 1858 р. у 84. році життя.

Невсипуща праця митрополита Михайла, його твердість і завзятість у здійснюванні своїх плянів, як щодо організації Української Католицької Церкви, так щодо піднесення суспільно-культурного рівня, відданої його духовій опіці західньої вітки українського народу, пере-креслила всі доноси й інформації ворожих Українській Католицькій Церкві кіл. Коли польського архієпископа А. Анквіча назначено архієпископом у Празі, цісар Фердинанд I. (17. червня 1848) назначив митр. Михайла прима-сом королівства Галичини й Володимирії, а папа Пій IX. декретом "In Apostolicae Sedis fastigio" (16. червня 1856) нагороджує його найвищою гідністю Вселенської Церкви — титулом кардинала. Урочи-стість вручення карди-

УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА НА ЗАКАРПАТТЮ

Католицька Церква Карпатської України під угорською займанщиною мала три дієцезії: 1. мукачівсько-ужгородську дієцезію з осідком в Ужгороді; області: мармароська, березька, ужгородська, угочська, частина сатмарської і земненської та майже ціла саболчська, ділилась на 7 архидияконатів і в 1841 р. мала 838.055 душ; 2. пряшівську дієцезію з осідком у Пряшеві; області: спижська, гемерська, торнянська, абауйварська, боршодська й частина земненської, в 1836 р. мала вона 170.915 душ, поділена на 5 архидияконатів; 3. велико-варадинську дієцезію з осідком у Великому Варадині; області: варадська, бигарська, чанадська, темешська, сольноцька і сатмарська; в 1836 р. було тут 75.300 душ і поділена вона була на 6 архидияконатів. Крім цього була ще фогарашська єпархія для греко-католиків Волохів і крижевацька або крижівська для католиків Хорватів³⁴⁶ і Українців.

10 православних нез'єдинених єпархій підчинені були сербському патріярхові у Сремських Карловцях.

Духовні семінарії були в Ужгороді, Пряшеві й Великому Варадині. В 1841 р. ужгородська семінарія мала 100 слухачів-богословів, 15 училися в Тарнаві, 2 в Пешті, 2 у Відні, 23 в Пряшеві й 8 у Варадині.

Народну мову в Карпатській Україні вивчали тільки в сільських церковних школах. Не було в цьому часі ні одної друкарні (крім Будима) й ні однієї української книгарні.

Католицька Церква в Карпатській Україні стала таким же забором національної свідомости, як і Католицька Церква Галицької Землі. Це було передусім заслугою еп. Андрія Бачинського (1772-1809), який згуртував довкруги себе цвіт карпато-української інтелігенції, що відродила і релігійно і культурно-національно Карпатську Україну.

Берестейська Унія стала для Закарпаття прикладом, тим більше, що становище перших мукачівських єпископів було незавидне, бо залежали вони виключно від мукачівських вельмож. Першу спробу унії бачимо за єпископа Василя Тарасовича (1634—1648), якого вибрано єпископом у 1633 році. Тарасович був родом з Галичини, а висвятився у Молдавії.

Але коли в 1640 р. Тарасович задумав проголосити унію з Апост. Столицею і скласти ісповідь віри, намісник семигородського князя Юрія Раковця, Баллінг, велів його арештувати (на донос духовенства) і щойно по великих зусиллях Апост. Столиці звільнено Тарасовича й Баллінг обіцяв повернути сконфісковане монастирське майно, якщо Тарасович порве всі зв'язки з галицькими єпископами, не прийматиме до своєї єпархії галицьких священників і признає Раковця своїм паном.

Після звільнення з тюрми Тарасович поїхав до Відня і в 1642 році прийняв унію з рук ягерського єпископа. Довідавшись про те, Баллінг

позбавив Тарасовича всіх доходів і заборонив йому вертатися до Мукачівського монастиря. Тарасович переїжджає до Великого Каллова і стає духовним опікуном тих Українців, які жили в добрах католицьких вельмож, Другетів, Чаків і Кароліїв. На його місце назначує Раковцій мукачівським єпископом православного священника Софронія Юска.

Але Тарасович, баачи, що його діло унії пропаде, якщо не матиме опікунів і що до Мукачева він може вернутися тільки, як схизматик, покидає католицизм, перепрошує семигородського князя Раковція і вертається до Мукачева. До помочі стає йому вдова по графі Івані Другеті, Анна, власниця ужгородського замку й сестра ягерського єпископа Юрія Якушіча. На її запрошення приїжджають до ужгородського замку Василяни, Петро Партеній Ростошинський і Гавриїл Кошович, які при помочі місії починають ширити унію. І вже в 1646 р. в ужгородському замку 63 священники склали на руки ягерського єпископа Якушіча ісповідь віри й прийняли унію, під умовою, що 1. всі обряди грецької Церкви будуть у цілості збережені, 2. єпископів вибиратиме духовенство й затверджуватиме папа і 3. унія матимуть ті самі права, що й латинники.

Перед смертю Тарасович (1646) назначив своїм наслідником Петра Партенія і зобов'язав духовенство під клятвою, щоб тільки його вибрано. Висвячує Петра на мукачівського єпископа семигородський єпископ Степан Шимонович, але з уваги на те, що княгиня семигородська Анна Лоранфій на домагання частини нез'єдинених священників у 1651 році назначує мукачівським єпископом Йоаннікія Зейкана, папа Олександр VII. затверджує Петра єпископом щойно в 1655 р.

Мукачівський єпископ Йосиф де Камеліс
(1690-1706)

Мукачівське єпископство ділиться на дві частини й щойно в 1664 р. вдається єпископові Петрові Партенієві після важких зусиль осісти в Мукачеві.

Після смерті Петра Партенія (1670) настають важкі часи для унії, починає ширитися безладдя і рівночасно на мукачівському єпископському престолі рядять три або чотири невисвячені єпископи. Щойно прибуття з Риму, враз із остригомським митрополитом Колоничем, ієромонаха Йосифа I. де Камеліса, родом Грека з Хіосу, прокурора Чи-

Мукачівський єпископ Андрей
Бачинський (1772-1809)

Михайло Брадач, титулярний єпископ
і капітульний вікарій (1790-1815)

ну ОО. Василян, якого папа Олександр VIII. назначив апостольським вікарієм для Угорщини, припинює міжусобиці. Король Леопольд I назначає де Камеліса мукачівським єпископом (1690—1706), але його велику й заслужену, головно освітню, працю для унії припиняє повстання Франца II. Раковця. В 1700 р. де Камеліс виїжджає з Мукачева до Пряшева, де й умирає в 1706 р.

Міжусобиці між Українцями католиками й нез'єдиненими починаються знову, тепер уже підсичувані малярським латинським єпископатом, який намагався підкорити собі українське католицьке духовенство. Мукачівський єпископ Іван Брадач (1767—1772) веде вже просто одверту боротьбу з ягерським єпископом Естергазім, так, що архидиякон Андрей Бачинський змушений звернутися в імені українського духовенства до королеви Марії Тереси з проханням помочі. З допомогою Марії Тереси, не зважаючи на протести малярського єпископату, папа Климент XIV. буллею "Eхimіа regalia p̄ncіpum" (з 19. вересня 1771 р.) вилучує з-під зверхности ягерських єпископів мукачівське єпископство і долучує його, як самостійне, до остригомського архієпископства. Першим самостійним мукачівським єпископом назначує Апост. Столиця Івана Брадача, а після його смерті (1772) наслідником його стає Андрей Бачинський, найбільш заслужений єпископ Закарпаття.

Діяльність єпископа Бачинського (1772—1809) йде двома напрямками: шляхом освіти й шляхом добуття незалежності для свого духовенства. Завдяки його заходам Марія Тереза признає українському духовенству ті самі права, що їх має малярське духовенство, сам єпископ стає членом сойму, нижче духовенство звільнене від військової служби й податків та стає незалежним від малярської шляхти. В 1780 році єпископ Андрей переносить столицю мукачівських єпископів з Мукачева до Ужгороду. Розуміючи добре, що головню браку освіти є причиною бунтів проти унії, Бачинський організує єпархіяльні бібліотеки, у частих пастирських листах напамінає духовенство, щоб воно здобувало освіту й держалося свого обряду та своєї рідної мови і таким чином творить для розвитку і закріплення католицизму незрушиму основу — освіту.

Григор Таркович, перший пряшівський єпископ (1818-1841)

Після смерти заслуженого єпископа Андрея мукачівською єпархією кермує 5 років капітульний вікарій Михайло Брадач, а коли після смерти Брадача (1816) Апост. Столиця назначає мукачівським єпископом Олексія Повчія, капітульний вікарій мукачівської єпархії Григор Таркович стає першим єпископом новооснованої пряшівської єпархії. В рр. 1816—1818 Таркович організує пряшівську єпархію і капітулу (зложену з п'ятьох крилошан) і в 1818 р. папа Пій VII. затверджує єпархію. Висвячений на єпископа в 1824 р., Григор Таркович управляє пряшівською єпархією аж до своєї смерти 1841 р.

Українське католицьке духовенство Закарпаття починає очолювати національний рух. Одною із таких світлих постатей пробудителів народу є о. Олександр Духнович, пряшівський крилошанин (1803—1865), поет, історик і педагог, завдяки діяльності якого почався, головню серед молоді Пряшівщини, національний рух, а враз із ним сильний відпір проти маляризації. Шляхом Духновича та гуртка письменників, що працювали разом із ним, як поет Олександр Павлович, автор „Церковної Історії” Андрій Балудянський, видатний проповідник Степан Мустянович та інші, розгортає свою журналістичну й політичну діяльність у 1900 рр. великий син України, о. Августин Волошин, згодом (1939)

о. Олександр Духнович (1803-1865)
пробудитель Закарпаття

президент незалежної держави —
Карпатської України.

Українське католицьке духовенство Закарпаття не тільки працює під проводом своїх владик над покращанням морального стану свого народу, але старається теж допомогти йому і в матеріальних злиднях. Завдяки заходам пражівського єпископа Юліяна Фірцака (1891—1912), який започатковує т. зв. “верховинську акцію”, основи кооперативи, господарські спілки, шадничі каси, промислові спілки, ткальні. Не малу заслугу в цьому має закарпатська еміграція в США, яка своїми жертвами допомогла своїй батьківщині. Після смерті о. Духновича, від 1867 р. аж до 1918 р. знову починається мадярщення карпатських Русинів. Автономію Угорської Русії, що її добуло у чотирьох жупах Закарпаття після здушення мадярської революції, ліквідовано. Урядовою мовою в урядах і школах замість української стала мадярська мова, в містах замість українських назв вулиць, появились мадярські. Мадярщення нищило в зародку національне, культурне й господарське життя Закарпаття, а народові відбирало його інтелігенцію. І не дивота, що на Закарпаттю наступив зворот, подібно як і в Галичині, до москвофільства. Була це самооборона перед національним знищенням, що його вели Мадяри, надія найти порятунк у цієї Москви, яка здушила в 1849 р. мадярське повстання. Мова закарпатських Українців московщиться, Мадяри поборюючи українську народну мову, стараються створити якусь окремішню мову для Закарпаття, мішанину церковно-слов'янської і московської мови. “На Русинів перенесли Мадяри всю ненависть, якою палили до Росіян за погром 1849 р.”, — читаємо в “Протесті Галицьких Русинів проти мадярського тисячоліття” виданого у Львові в 1896 р.³⁴⁶ “Нищити Русинів зробилося немов патріотичним обов'язком мадярським, дарма, що сповнювання цього ніби патріотичного обов'язку вело за собою економічну руїну...”

Але зерно національної свідомості, кинене о. Духновичем, не пропало, а навпаки, зросло неймовірно й у проводі незалежної закарпатської української держави — Карпатської України, станув наслідник о. О. Духновича, президент о. д-р В. Волошин.

ЦЕРКВА ПРОВІДНИКОМ НАРОДУ

Т. зв. “весна народів” 1848 р. зустріла Українську Католицьку Церкву вже зорганізовану, завдяки невсипущим трудам її владик. Як бачимо із статистичних даних з 1845 р.,³⁴⁷ тодішня львівська архієпархія мала 9 областей: львівську, золочівську, бережанську, тернопільську, чортківську, черновецьку, коломийську, станиславівську, стрийську — і в цих областях у 1845 р. було 1,302.407 душ. Перемиська єпархія мала 7 областей: перемиську, жовківську, самбірську, сянницьку, ряшівську, ясільську, сандецьку — 855.028 душ. Разом у галицькій митрополії було в 1845 р. 2,157.435 вірних. Православне єпископство було в Чернівцях і там же при черновецькому ліцею (згодом університеті) існував богословський православний (“греческого благочестя”) факультет, на якому викладало 8 професорів (усі православні). При цьому ліцею існував теж і філософський факультет (“любомудрія”) із 7-ма професорами, в тому 4-ох “уніятів”, 1 “благочестивий” і 2-ох “римлян” (латинського обряду).

Львівський університет між своїми 25 ректорами налічував уже 8-х Українців, а на 21 докторів богословія було 12 Українців, на 95 докторів права було 14 Українців, на 33 докторів філософії 5 Українців, на 57 докторів медицини 6 Українців. В 1842 р. на львівському університеті богословські науки студювало: I-ий рік на 65 богословів — 46 Українців, II-ий рік на 69 богословів — 52 Українців, III-ий рік на 78 богословів — 63 Українців, IV-ий рік на 83 богословів — 76 Українців, тобто на 295 слухачів було 237 Українців.

Почин до заснування культурно-освітніх товариств дав тодішній перемиський владика і пізніший кардинал-примас Михайло Левицький, під покровом якого 1816 р. крилошанин перемиської капітули о. Іван Могильницький заснував перше освітнє товариство. Цей же крилошанин Могильницький був автором першої української граматики, оснoваної на найновіших тоді мовознавчих досягненнях. Працю і почіни крилошанина Могильницького продовжував гурт письменників і вчених, що в 20—30 рр. зібрався біля перемиського владика Івана Снігурського (1818—1847). В 1829 р. єпископ Іван купує друкарню і засновує видавництво (1840 р.). З цього перемиського гуртка вийшла низка чільних українських діячів, як о. Йосиф Левицький („Грамматика руської мови”), жив у рр. 1801—1860, о. Йосиф Лозинський (“Русское ве сіле”), жив у рр. 1807—1889, о. Антін Добрянський (грамматик і історик, досьогодні цінна праця “Історія трех соединених єпархій: перемиської, самбірської і саноцької”, жив у рр. 1810—1877), о. Іван Лаврівський (грамматик, бібліограф, жив у рр. 1773—1846) та інші. Ці всі були передвісниками славної в історії української літератури й науки “Руської Трійці”, яка в 30-их рр. зорганізувалася в центрі відродження Західньої України, в мурах духовної семінарії у Львові.

Duchnovics Alexander.

*natus in Comitatu Comptinensi
Vico Topolza in mansu rudi Deshid
dicti die 24ta Aprilis Anno 1803. Pa-
tre Domicilio Duchnovics Sacerdote rui
Therico Topolzensi, rite eo tempore ad
Parochiam Putakewm (Старинц)
translato. & Maria Gerberg. Joann;
Gerberg Parochi pro tunc Episcopos.
enore filia, baptizatus de r^o Magi-
episcopi. ann. per Michaelern Puer,
Parochum eorum. Roven. ven. episcopi
procer Plenovan. translatus fuit.
levantibus Alexandro Frumay
& Clara Dellovics. Pater filium suum
in secundogenitum videlicet prime*

Перша сторінка автобіографії о. О. Духновича

“Святоюрська Го-
ра” у Львові стає не
тільки символом не-
переможности Укра-
їнської Католицької
Церкви, але також не-
переможної духової
сили католицької У-
країни, її духової са-
мостійности.³⁴⁸ Звід-
там пролунали перші
гасла українського са-
мостійництва, звідтам
рознеслися перші уні-
версали - відозви по
всій країні. Тут по-
стало (2. травня 1848
року) перше україн-
ське національне пра-
вління “Головна Русь-
ка Рада”, яку очолю-
вали й започаткували
перемиський владика
і згодом львівський
архієпископ і галиць-
кий митрополит д-р

Григор барон Яхимович, крилошанин і згодом холмський єпископ М.
Куземський, крилошани Лотоцький, Левицький та ін.

Після смерти кардинала Михайла, після майже дволітньої перерви,
назначає папа Пій IX. 1860 р. галицьким митрополитом дотеперішнього
єпископа-помічника й перемиського єпископа Григора Яхимовича
(1860–1863). Назначення визначного церковно-народного діяча, яким
був (від 1841 р.) перемиський єпископ Григор, викликало велику радість
головни серед молодого патріотичного духовенства. І митрополит Гри-
гор, хоч і володів недовго, був однією із найзаметніших постатей га-
лицької митрополії. Часи його короткого, на жаль, володіння припа-
дають саме на час т. зв. обрядового й азбучного спорів, у яких то спо-
рах одну з головніших роль відіграла тоді ще сильна московфільська
партія, піддержувана тодішньою царською Росією. Саме в цих спорах
митрополит Григор виказав стільки такту з одного боку й тільки без-
посереднього зацікавлення чужою, на вигляд, справою, якою азбукою
писати, латинкою чи кирилицею, що даний спір, який був штучно ви-
кликаний, не тільки пригас, але що більше, авторитет галицького вла-

дики зріс до авторитету володаря духової української держави і його слово ставало вирішним.

Щоб урешті наладнати обрядове питання, яке ще з XVI. ст. було сильно оспорюване й обговорюване, митрополит Григор задумує, як про це повідомив у своєму пастирському листі з 31. березня 1863 р., скликати провінціональний синод та, на жаль, смерть перешкоджує цьому.

Високоосвічений (доктор філософії і доктор теології) митрополит Григор спеціально цікавився астрономією і технікою, сам був винахідником і завдяки йому урухомлено плавбу на Сяні, належав до тих рідких людей, яким ніяка ділянка суспільно-народного життя не була чужою.

Після смерти митрополита Григора, згідно з ухвалами Замоївського Синоду, управителем митрополії стає перемиський єпископ Тома Полянський і генеральним вікарієм єпископ-помічник д-р Спиридон Литвинович, якого в 1863 р. Апостольська Столиця назначує галицьким митрополитом (1864—1869).

Учений, визначний парламентарист, за заслуги для Вселенської Церкви нагороджений Апостольською Столицею титулом домового папського пралата, асистентом папського трону, римським графом та членом Академії Квіритів, митрополит Спиридон клопочеться передусім, щоб прискіпити канонізаційний процес св. Йосафата в Римі, що й є його заслугою. Вернувшись із Риму (куди їздив із депутацією з приводу проголошення св. Йосафата святим), він улаштовує величаві трьох денні Богослуження в архикафедральному храмі св. Юра у Львові, куди, як представник Апостольської Столиці, приїжджає папський нунцій Фальчінеллі. Таким чином завдяки мученикові за Українську Католицьку Церкву, св. Йосафатові, що з хвилиною проголошення його святим Апостольською Столицею став вселенським святим, Українська Католицька Церква виходить у перші лави католицьких Церков Сходу, з'єдинених із Апостольською Столицею, стає заборолом католицтва перед православною царською Росією. Звичайно, що цей ріст Української Церкви, ріст опертий на народі й на всіх його верствах, мусів викликати спротив польської і московської Церков. Уже за кардинала Михайла, чи, докладніше кажучи, зараз же після створення галицької

Галицький митрополит Григор барон Яхимович (1860-1863)

Галицький митрополит Спиридон
Литвинович (1864-1869)

митрополії, польські львівські архієпископи Сераковський і згодом Кіцький, нагадуючи право, видане польськими королями (з поч. XVI. ст.), що львівські українські єпископи підлягають польським архієпископам, намагаються підкорити галицьких митрополитів і вважають їх радше за своєрідних своїх помічників, а не самостійних владик. Перетягування на латинський обряд за архієпископа Сераковського (що знаходить повне признання в тодішньої адміністраційної влади, яка була майже повністю в руках Поляків) досягло вже такої міри, що Апостольська Столиця ще раз мусить приборкувати неспокойних польських владик.

Хоч папа Венедикт XIV. виразно заборонив перетягувати на латинський обряд, не згадуючи виразної заборони ще папи Урбана VIII. з 7. лютого 1624, згодом папи Климента XIV., який поширив цю заборону на терени цілої тодішньої Росії, папа Пій VII. (13. червня 1802 р.)

знову видає заборону, тим разом для галицької землі. Архієпископ Каєтан Кіцький, наслідник В. Сераковського, мусів покоритися, але на тому "бій за душі" не скінчився, хоч частинно пригас. Завдяки ростові Української Католицької Церкви галицької землі львівський польський архієпископ Лука Баранецький (1849—1858) і польський перемиський єпископ (від 1846 р.) Франц Вежхлейський, який від 1860 р. стає львівським архієпископом, починають знову бій за владу над львівськими українськими владиками. З неменшим завзяттям відповідають їм на їх видумані права крилошани й духовенство львівської митрополії. Бій, який навіть тут і там прибирав гострі форми, завдяки рішучому ставленню митрополита Спиридона з одного боку, і з другого боку також неменш рішучому становищу Апостольської Столиці, а в слід за тим кривавій програній польських повстанців, кінчається угодою т. зв. конкордією (1863 р.), в якій українська католицька сторона зберігає свої права. Таким чином відновлено призабуту й польською ієрархією не визнавану енцикліку папи Урбана VIII.

BULLA
CANONIZATIONIS
SANCTI IOSAPHAT KVNCEWICII
ARCHIEPISCOPI POLOCENSIS RVTHENICI RITVS
MARTYRIS
EX ORDINE SANCTI BASILII MAGNI

ROMAE MDCCCLXVII.
EX TYPOGRAPHIA REVERENDAE CAMERAE APOSTOLICAE

Заголовна сторінка канонізаційної булли св. Йосафата Кунцевича
Рим, 1867

Немає сумніву, що ріст Української Католицької Церкви, і передусім її криваве минуле та її беззастережна відданість Апостольській Столиці, припечатана кров'ю безчисленних мучеників, звернула пильнішу увагу Апостольської Столиці на Східні Церкви, на чоло яких висунулася Українська Католицька Церква. Папа Пій IX. згодом по своїм виборі (1848 р.) видає звернення до всіх Східних Церков, запрошуючи їх на всезагальний собор, чого досі ще в історії не було. Пій IX. реорганізує (1862 р.) Конгрегацію Пропаганди в Римі, ділячи її на два відділи, з яких один має дбати про Східню Церкву, а слідами цього визначного папи йдуть далі Лев XIII., Венедикт XV., Пій XI. (який стверджує рівноправність і рівнорядність усіх обрядів) і один із найвизначніших папів, Пій XII.

PIVS EPISCOPVS

SERVVS SERVORVM DEI
AD PERPETUAM REI MEMORIAM

§. I. Splendidissimum Orientalis Ecclesiae lumen
 Basilius Caesariensis Antistes, non modo virtute et literis *Magnus* merito appellatus est perpetuusque haereticorum malleus, sed coenobitarum, quibus tradidit sanctissimas vivendi regulas, exitus parens, ita ut quemadmodum aiebat Praedecessor Noster Gregorius XIII in literis Apostolicis *Benedictus Domini* perpetua futurorum temporum successione Monachi, verbo et opere a se instructi, Deum confiterentur, catholicaeque ecclesiae ornamento essent atque in di-
 his rebus adimmento, qui vitae sanctitate et doctrina, toto terrarum orbe insignes..... floruerunt. Nec in oriente solum, sed in occidente quoque atque in ipsa Italia basiliana proles vel ab ipso exordio enituit, pluraque volventibus annis utriusque sexus constitutus domitilia sedulam dedit operam ut integra atque intacta catholica fides servaretur. Quod praecipue praestitere apud Graecos Bessarion Archiepiscopus Nicanus, et inter Ruthenos Isidorus Archiepiscopus Kioviensis ambo ejusdem ordinis Alumni qui sub Eugenio IV. Praedecessore Nostro in Concilio Florentino ad unionem Ecclesiae Graecae cum Latina statuendam omne contenderunt. Neque alii defuere omni aevo religiosissimi Sacrorum Antistes qui adversus Photianum Schisma adlaborarunt: inter quos apud Ruthenos saeculo XVII maxime claruit et luculentissimum constantis animi praebuit exemplum Josaphat Kunevicius Archiepiscopus Polocensis rutheni ritus, ac S. Basilii solatus, qui mori potius maluit, quam fidem et officium prodere, tuncque

Primum:

Prolo. Magni epis. que tradidit consuetudina.

Перша сторінка канонізаційної булли св. Йосафата Кунцевича

І немає теж сумніву, що спеціальна опіка Апостольської Столиці над Українською Католицькою Церквою Галицької Землі (назначення кардиналами митрополитів Михайла Левицького і згодом Сильвестра Сембратовича, хоч почесть кардинала являється почестью Західньої Церкви й невідома вона Східній Церкві) мусіла прокинути чуйність Росії, яка zagrożена у своїм корені, бо в православію, починає поживлявати москофільську пропаганду серед українського населення, пропаганду, якою б можна скомпromітувати Українців перед Апостольською Столицею і католицьким світом.

В 1869 р. вмирає митрополит Спиридон і після однолітньої адміністрації крилошанина Михайла Малиновського папа Пій IX. назначує митрополитом Галицької Землі Йосифа Сембратовича (1870—1882), що від 1867 р. був єпископом-адміністратором перемиської дієцезії з уваги:

на недугу єпископа Томи Полянського. Професор львівського університету, доктор теології і незабаром після вступлення на митрополичий престол назначений Апостольською Столицею асистентом папського трону, римським графом і консультором для східнього обряду Св. Конгрегації для поширення віри, митрополит Йосиф був передусім ученим і тому до цієї, важкої для галицької митрополії хвилини, яку руками Українців підготовила Москва, приготованим не був. Маючи чималі заслуги в організації львівської капітули і передусім львівської семінарії, він старався удержати львівську митрополію на цім же репрезентативнім становищі серед Східніх Церков, що і його попередники. І тому, коли 1877 р. цілий католицький світ торжественно святкував 30-ліття понтифікату папи Пія IX., митрополит Йосиф долучується до тисячі делегацій, які їдуть до Риму, щоб там на чолі української делегації скласти поклін Намісникові Христа.

Знову ж з уваги на те, що в рік перед вступленням на митрополичий престол єпископ Тома Полянський умирає, він заряджує теж і перемиською дієцезією, під час коли новоутворена станиславівська дієцезія аж до 1880 р. не була обсаджена. Щойно в 1880 р. назначено першого станиславівського єпископа, професора університету, відомого автора "Історії Унії" (в німецькій мові, яка ще донині не втратила вартости) д-ра Юліяна Пелеша.

В 1879 р., на прохання митрополита Йосифа, Апостольська Столиця назначує єпископом-помічником і титулярним єпископом Юліополісу професора догматики на львівському університеті, його братанича — д-ра Сильвестра Сембратовича.

Галицький митрополит Йосиф I Сембратович (1870-1882)

Між тим, як ми вже бачили впродовж нашої історії, москвофільська пропаганда, якій офіційна австро-угорська влада, а по суті польська адміністраційна влада, дозволяла буйно розростатись на Галицькій Землі, (австро-угорські політики думали, що з допомогою москвофільства збережуть рівновагу серед польсько-українських обставин), набрала вже такої сили, що врешті й сам уряд Австро-Угорщини налякався: 1885 р. католицький український священник і діяч, Іван Наумових, парох у Гниличках, збаражського повіту, з цілим селом перейшов

Перший станіславівський єпископ, згодом перемиський єпископ, видатний історик Церкви Юліян Пелеш (1885-1891-1896)

на православ'є. Наумович був загально відомий діяч: письменник, посол до галицького сойму (1861), співробітник численних гал. часописів, редактор і видавець часопису для селян "Наука" (1871—1886 р.), основник т-ва "Общество ім. Мих. Качковського" та автор численних популярних книжечок для народу (колись відомі були найбільше "Луць Заливайко", "Знімчений Юрко") був надто визначною особою на свій час, щоб його перехід на православ'є не став публичним скандалом, чого врешті й ждали і Поляки і Москалі. Для одних і для других відступництво о. Івана Наумовича було чималим успіхом: для Поляків доказом, що Українцям годі вірити та що ці на вигляд гарячі австрійські патріоти — є по

суті вірними слугами Москви, для Москви знову ж доказом, що "унія і католицизм" — це накидуване згори ярмо, бо по суті Українці завжди, не зважаючи навіть на зовнішній католицизм, є і залишаться нез'єдиненими православними, для яких Москва є "третім Римом".

Австрійський уряд зразу ж придержав Наумовича (на прохання царського уряду його виселено до Росії, де він у забутті помер як місіонар), Апостольська Столиця екскомунікувала його. Цей москвофільський рух використовує зручно польська шляхта, яка не могла дарувати митр. Йосифові, що він очолив т. зв. "відродженецький рух" і завдяки його акції, коршми, які були власністю польської шляхти, починали ліквідуватись. Польська шляхта веде завзяту боротьбу проти митрополита

Йосифа, а вислідом цього всього було уступлення зовсім невинного й справді відданого Христовій правді митрополита Йосифа. Він переїжджає до Риму, де й умирає, а його наступником стає Сильвестер Сембратович.

Новоназначений галицький митр., Сильвестер Сембратович (1882-1898), був у дуже важкому становищі. З одного боку серед мало-, а то й неграмотного населення ширилося сильно москвофільство, з другого боку йшов запеклий бій із польським клиром, який, ідучи рука в руку із польськими поміщиками-шляхтою і польською адміністраційною владою Галичини, намагався златинізувати і спольонізувати тодішнє галицьке українське населення. До якої міри серед низів громадянства було поширене москвофільство, доказом розмова, яку нотує згодом визначний суспільно-політичний діяч, д-р Кость Левицький у своїх спогадах ³⁴⁹ під час російсько-турецької війни 1877—1878 рр. Кость Левицький говорив з нашими селянами, тоді майже неграмотними, й не мало здивувався, як почув від них смілий і рішучий голос за Росією, бо, мовляв, там є дужий цар таки нашої, а твердої віри, то він не дасть нам загинати. Врешті це явище москвофільства не було серед Українців чимось відокремленим. Чехи від початку російсько-турецької війни виявляли завжди симпатії для Росії і, коли папа Пій IX. у промові до сабавдських прочан виступив проти Росії, старий молодочеські студенти вночі з 2.—3. червня 1877 р., на горі Жижки спалили на кострі портрет Папи,

Галицький митрополит кардинал Сильвестер Сембратович (1882-1898)

поширене москвофільство, доказом розмова, яку нотує згодом визначний суспільно-політичний діяч, д-р Кость Левицький у своїх спогадах ³⁴⁹ під час російсько-турецької війни 1877—1878 рр. Кость Левицький говорив з нашими селянами, тоді майже неграмотними, й не мало здивувався, як почув від них смілий і рішучий голос за Росією, бо, мовляв, там є дужий цар таки нашої, а твердої віри, то він не дасть нам загинати. Врешті це явище москвофільства не було серед Українців чимось відокремленим. Чехи від початку російсько-турецької війни виявляли завжди симпатії для Росії і, коли папа Пій IX. у промові до сабавдських прочан виступив проти Росії, старий молодочеські студенти вночі з 2.—3. червня 1877 р., на горі Жижки спалили на кострі портрет Папи,

Папа Лев XIII (1878-1903)

його промову й чеську релігійну газету "Чех". Тодішній чеський посол до віденського парламенту д-р Рігер був в імені чеських послів вислав письмо до т. зв. Слов'янського Комітету в Москві, в якому побажав Росії успіху у війні, кажучи, що слава Росії буде і славою Чехії і що весь народ радіє, як бачить, що могутній Слов'янин боронить слабого Слов'янина. І саме цій незвичайно зручно пропагованій "обороні" слабшого перед сильнішим лежала основа москвофільства і його принада. Не диво, що слабші життєво в тодішніх політичних обставинах (Чехи перед Німцями, Українці пе-

ред Поляками чи Мадьярами) шукали "оборони" в Москві.

Тодішній знову, сказати б, національний рух, був такий слабкий і більшість освіченого духовенства була т. зв. "кацапами", тобто москвофілами, що митрополит Сильвестер гострої протимосквофільської лінії вести не міг, щоб не зразити собі більшої частини клиру. Правда, треба сказати, що ці т. зв. "кацапи" не були (може за незначними винятками) в сьгоднішньому розумінні москвофілами. За винятком зовнішньо-культурного, і то дуже легкого, москвофільства — це були справді чесні і шляхетні Українці. І що найважливіше, це була поголовно шляхта, нащадки старих, навіть високих, шляхотських родів, які не "потурчилились ні не побісурменились", не перейшли ні в табір Поляків, ні Москалів і залишилися "Русинами". І цей тодішній стан — бо він справді був станом — дуже влучно названий "попократією", як завжди шляхта, був по своїй суті консервативний і на т. зв. народників, які йшли з "людом", дивився в певній мірі з резервою та старався стояти оподалік цього руху, не бачучи в ньому ніякого майбутнього. Але у глибині своєї психіки кожний з цієї "попократії" був щирим і чесним Українцем, незалежно від того, що вживав у розмові чи т. зв. "язичія", тобто щось посереднього між московською й українською мовою, чи просто таки польської мови.

Не диво отже, що на таку стриману поведінку митрополита Сильвестра, який вибрав посередню і тому дуже правильну лінію, частина клиру народницького напрямку дивилася криво, а гаряча молодь прост зорожо.

До сторінки 525:

Заголовна сторінка буллі папи Льва XIII про реформу Василянського Чину. Рим 1882

49

SANCTISSIMI DOMINI NOSTRI

LEONIS

DIVINA PROVIDENTIA

PAPAE XIII.

APOSTOLICAE LITTERAE

DE ORDINE S. BASILII M. BUTHENAE NATIONIS

IN GALLECIA REFORMANDO.

ROMAE

—
MDCCLXXXII.

Справдішню бурю серед загалу Галицької України викликала т. зв. Велика Реформа Чину ОО. Василіян 1882 р., але неначе вступом до неї було признання субвенції на будову польсько-руського інтернату Чину ОО. Воскресінців (Змартвихстанців) у Львові, ректором якого був тоді відомий польський діяч о. Валеріян Калінка. Тодішній посол до сойму, визначний український патріот і діяч, о. Степан Качала, виголосив був знамениту промову (21. жовтня 1881 р.), заявляючись рішуче проти цього інтернату, який мав бути новим замахом на руську народність. Ця промова викликала була тоді такий широкий відгомін у всій країні, що з приводу її улаштовано навіть політичний бенкет-доказ, до якої міри були схвильовані уми тодішньої української інтелігенції. Не диво отже, що й реформа Чину ОО. Василіян, яку почали перепроводжувати ОО. Єзуїти, зустріла не менший опір і негодування серед тодішнього громадянства.

XIX. вік був дуже важкий для заслуженого Чина св. Василя Великого: на правобережній Україні і Білорусі під ударами московського переслідування три провінції перестали існувати. На галицьких землях василіянська провінція Святого Спаса з часу реформ Йосифа II. була дуже ослаблена, бо відібрано їй багато монастирів. Тому й не диво, що тодішній архимандрит галицької провінції о. Климент Сарницький, професор університету, бачучи цей занепад і рівночасно низький інтелектуальний рівень ченців, що їх залишилась горстка, задумав перевести реформу, щоб могли додержати кроку латинському чернецтву. В цій справі архимандрит Сарницький звернувся до папи Льва XIII. та до цісаря, які погодилися на цю реформу, й у 1882 р. апостольським листом "*Singulare prae-sidium*" папа Лев XIII. доручив передати василіянський добромильський монастир під тимчасову адміністрацію ОО. Ісусовцям, які мали вести там нбвіціят, виховуючи нове покоління Василіян.

Першим магістром новиків став о. Каспар Щепковскі, Т. І., згодом о. Адальберт Бавдіс, Т. І. Передання монастиря, чи радше монастирів, — бо ступнево реформовані Василіяни перебирали нерепформовані монастирі, 1884 р. перебрано монастир у Лаврові, останнім перебрано монастир в Гошові — польським Єзуїтам (Ісусовцям), які продовж історії України мали за собою чимало фактів спольщування та насильної латинізації Українців, викликало бурю негодування. На вічу львівських Українців (4. травня 1884 р.) рішено одногolosно вислати делегацію з протестом до цісаря, зложену з трьох членів: професорів львівського університету д-ра Ізидора Шараневича й о. д-ра Омеляна Огоновського та поміщика Володислава Федоровича. До якої міри справа була заго-стрена, свідчить те, що коли єпископ-помічник і завідатель галицької митрополії Кир Сильвестер довідався, що в склад делегації входить свя-

щеник Омелян Огоновський, старався його переконати, щоб він не брав участі в цьому, о. Огоновський відмовив, зазначаючи, що цього вимагає національна солідарність. Цісар прийняв делегацію 30 квітня 1885 р. прихильно, обіцяв, що зарядить, що буде потрібно, але зазначив, що монастирі ОО. Василіян передано Єзуїтам за згодою папи і тодішнього вже митрополита Сильвестра Сембратовича.³⁵⁰

Побоювання, на вид зовсім справедливе, повної латинізації, а то навіть польонізації Української Католическої Церкви, викликало негодування серед загалу і проти митрополита Сильвестра, і проти рішення Апостольської Столиці. В обороні нашої Церкви, єдиного в той час заборона українського народу, появляються статті по часописах, уряджуються віча й т. д. Незабаром (1888 р.) вступає до реформованих Василіян д-р Роман граф Шептицький, згодом галицький митрополит Андрей, що теж насторожує народницький загал проти “сполщування” нашої Церкви, викликаючи чимале негодування в пресі. Але, як виявилось пізніше, реформа ця дала добрі висліди і справді відродила український католицький василіянський Чин в корені і дала почин до реформи жіночого Чину СС. Василіянок, що перші заснують школи. ОО. Ісусовці займалися реформою аж до тієї хвилини, коли молоді Василіяни вже були здібні мати свій власний провід. На основі папського листа випрацювано нові конституції Чина, затверджені Апостольською Столицею 1906 р., а саме: Василіяни є вийняті з-під влади місцевих єпископів і підпорядковані безпосередньо

Архимандрит і Головний настоятель Чину ОО. Василіян, Климента Сарницького (1878-1882-1909)

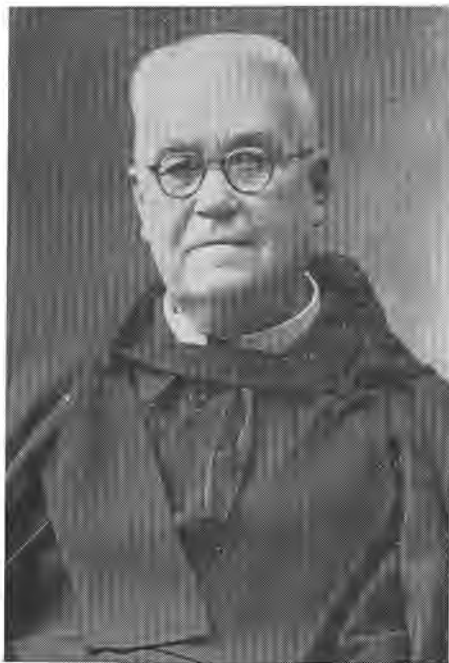
Апостольській Столиці, у проводі Чина стоїть архимандрит (колишній протоархимандрит), який зі своїми дорадниками має осідок у Римі, в поодиноких країнах Чин творить провінції, монастирями кермують ігумени, назначувані на 5 років. Уряд давніх досмертних архимандритів, які очолювали поодинокі монастирі-архимандрії, скасовано.

З уваги на те, що тоді була тільки одна галицька провінція, вибрано першим настоятелем не архимандрита, а тільки протоігумена, яким став 1903 р. один із перших новиків реформи, о. Плятонид Філяс, заслужений релігійно-культурний діяч. Щойно в 1931 р., коли Чин ОО. Василіян мав уже кілька провінцій і місійних станиць, вибрано архимандритом теж одного з перших новиків реформи о. Діонісія Ткачука. Після його смерти (1944 р.) адмініструє архимандрією о. Гліб Григор Кінах ЧСВВ, а в році 1949 став архимандритом професор львівського університету, відомий учений, о. д-р Тит Т. Галушинський (1949—1952).

Зі одам Чин ОО. Василіян об'єднує крім галицької провінції: закарпатську провінцію (від 1932), бразилійську віцепровінцію (1932 р., в 1948 році стала провінцією), й американсько-канадійську провінцію (з 1932), яка в 1948 р. розділюється на канадійську і американську провінції. Крім цього місії в Угорщині, Югославії, Румунії, Аргентині й Австралії.

В немалій мірі це відродження завдячує Чин ОО. Василіян митрополитові Сильвестрові, який мав велике розуміння для чернецих Чинів та організації релігійних установ. Заходами митрополита Сильвестра постає Товариство св. Петра, Згромадження Сестер Служебниць (1892 р.), Товариство св. Павла, виховний інститут для дівчат, він розбудовує Товариство для вдів і сиріт по священниках, а в своїх пастирських листах закликає дбати про школи, бібліотеки й читальні.

Дня 24. вересня 1891 р. скликує митрополит Сильвестер до Львова Провінціопальний Синод, т. зв. русько-католицький синод. На синод прибуло коло 140 священників і наради відбувалися під проводом папського легата, великого приятеля українського обряду, архієпископа Чіяски.³⁵¹ Рішення синоду згодом затвердила Апостольська Столиця.

Архимандрит Чину ОО. Василіян
о. Теодосій Галушинський (1949-1952)

В цьому синоді бере участь тодішній перемиський владика і перший станиславівський єпископ Кир Юліян Пелеш, якого Апостольська Столиця назначила 27. березня 1885 року єпископом номінатом. Висвячено Кир Юліана 1. листопада 1885 р. Кир Юліян перейняв станиславівський престол 10. січня 1886 року, а в 1891 р. його перенесено на єпископа до Перемишля.

Не диво отже, що наполеглива праця митрополита Сильвестра над освітою населення й організацією Церкви зустріла з одного боку сильний спротив москвофільських кол і з другого боку з'єднала йому найвище призначення Апостольської Столиці; папа Лев XIII. назначує 1895 р. Кир Сильвестра кардиналом і, йдучи митрополитові Сильвестрові назустріч, основує самостійну для Українців Колегію в Римі.

Після смерти кардинала Сильвестра Сембратовича (1898 р., похований у підземеллю архикатедрального храму св. Юра) на митрополичий престол вступає (назначений 28. грудня 1898 р.) станиславівський єпископ Юліян Куїловський, колишній учасник мадярського походу і член польської гвардії з 1848 р. у Львові. На митрополичий престол вступив він 12. вересня 1899 р., але вже 1900 р. помер. Цього ж дня 12. вересня 1899 р. вступає на станиславівський престол Кир Андрей Шептицький, який після ледве однорічного виконання єпископських обов'язків у Станиславові по смерті митрополита Юліяна стає галицьким митрополитом.

Галицький митрополит Юліян
Куїловський (1899-1900)

НА ШЛЯХУ ДО ПІСЛАННИЦТВА

Не є виключене, що майбутні дослідники з'єдинення обидвох Церков, Східньої і Західньої, зватимуть роки 1900—1944 епохою митрополита Андрея Шептицького. Хоч який короткий час від його смерті, так, що немає ще можливости історично вірно насвітлити його діяльність, все ж таки сьогодні західньо-європейські історики стверджують незаперечну велич цієї постаті, яка своїм умом, передбачливістю, невгнутим характером і справдішнім, якби ми це могли назвати, католицьким так-

Церква св. Миколая у Львові

том, переросла не тільки всі історичні постаті Української Католицької Церкви, але й стала однією із найбільших постатей Вселенської Церкви ХХ. сторіччя.³⁵²

Багатогранну й різногранну діяльність митр. Андрея, який витиснув печать свого духа на майже дослівно кожній ділянці не тільки українського, але й у великій частині все-світнього католицького життя, можна поділити на чотири основні періоди: 1. молоді літа Романа гр. Шептицького, 2. Андрей Шептицький, чернець Чина Св. Василя Вел., 3. Андрей, єпископ станіславівський і 4. Андрей, митрополит галицький.

1900-ті роки на Західній Україні, в тому часі, коли митрополит Андрей вступає на владичий престол, це часи формування й повної кристалізації

національної свідомості західньої вітки українського народу. Ні одна нація, що находилася в межах тодішньої Австро-Угорщини, не мала більш несприятливих умов для свого росту, як західня вітка українського народу, й мабуть ні одна нація до цієї міри політично й культурно не розвинулася, як галицькі Українці. Надаремно ми б намагалися шукати причин цього росту в суспільних, громадських чи економічних умовах тодішньої конституційної монархії, якою була Австро-Угорщина, — всі ці умовини, хоч і в дечому вияснюють цей розвиток, вповні вдоволити нас не можуть, бо головною причиною цього росту, основною його підвалиною є тільки Українська Католицька Церква. Спираючись на Католицькій Церкві, йдучи з нею і за нею, західня вітка українського народу зуміла в так просто неймовірно короткому часі з наймита на своїй землі стати її володарем. Силу й соки цього росту черпали галицькі Українці тільки з глибокого джерела, яким являється Католицька Церква, черпали, може навіть і не знаючи часом, звідкіля цю силу беруть. У тому часі саме немає ні однієї ділянки, ні однієї клітини українського загально-громадського життя, в якій би українське католицьке духовенство не брало не тільки чинної, але й провідної уча-

сти. Що більше, в тому часі витворюються т. зв. тоді популярно “священники-радикали”, тобто ті, які виступають проти несправедливих рішень адміністраційного уряду Австро-Угорщини й не бояться організувати, напр., так звані “аграрні страйки”.³⁵³

Саме в час початку цього росту вступає на митрополичий престол Галицької Волости станиславівський єпископ Андрей Шептицький. Як ми вже згадали, його вступлення до Чина ОО. Василіян, як і назначення станиславівським єпископом, український загал прийняв холодно. Що правда, діяльність митр. Андрея, як третього з черги станиславівського єпископа, з'єднала собі вже до деякої міри довір'я загалу. Історичні слова, що він їх сказав при інтронізації на станислав. єпископа

Станиславівський єпископ Андрей гр. Шептицький ЧСВВ (1899-1900)

до спольщеного нащадка українського князівського роду, повітового маршалка князя Пузини: “Князю, ти належиш до нас, адже ж у твоїх жилах пливе українська кров”,³⁵⁴ — як і перший пастирський лист (з 2. серпня 1899 р.), в якому Кир Андрей виразно заявляє, що “я з діда-прадіда Українець і з цілого серця люблю нашу Церкву і наш святий обряд” — до певної міри розвіяли недовір'я до молодого 34-літнього єпископа. Ще більше з'єднала Кир Андрееві, хоч коротка, але незвичайно успішна, діяльність, яку він виявив як станиславівський єпископ. Після такого науковця, як єпископ Юліян Пелеш, та хворого й розчарованого ідеаліста, яким був єпископ Юліян Куїловський, молодий, повний ініціативи, Кир Андрей Шептицький, був Божою благодаттю

клир до нього з резервою і щойно т. зв. сесія українського студентства (19. XI. 1901 року) та становище до неї митр. Андрея³⁵⁷ раз на завжди з'єднало йому любов і довір'я українського загалу і викликало вороже ставлення, яке згодом перемінилося в ненависть, із боку польського громадянства та частини польського клиру.

Завданням митрополита Андрея, коли кинути оком з пташиного лету, навіть із такої короткої історичної перспективи, як наша, на його багатогранну, величезну в здобутки діяльність, було зовсім не те, про що писали принагідно з приводу його ювілеїв (25-, 35- і 40-літніх) сучасні йому діячі. Сьогодні можемо цілком сміло зарисувати твердженням, що

Перемиський єпископ Константин Чехович
(1897-1915)

митрополит Андрей являється в історії української Церкви передвісником об'єднання української Церкви, і що ціллю митрополита Андрея була унія, але не ця в історично-минулому, тільки добровільне, духове з'єднання усіх Українців у своїм ріднім обряді під одним Пастирем Католицької Церкви. Засобами до цього було творення таких культурних надбань, як "Академічний Дім" у Львові, гімназія для українських дівчат під керівництвом СС. Василянок у Львові, ціла низка ремісничих і дяківських шкіл, бурс, сирітських захистів, український шпиталь ("Народна Лічниця"), дома й домівки для організацій служниць, залізничників чи в загальному міщан і ціла низка організацій для молоді, захоронок, т. зв. малих семінарій, не згадуючи вже про безчисленну кількість стипендій передусім для образотворців та науковців і врешті

завершення цього всього “Національний Музей” (відкритий 13. грудня 1913 р.) з його просто безцінними мистецькими скарбами (в дні відкриття нараховував 14,839 експонатів) — повторюємо, все це було за-собом до цілі і ціллю була Одна Українська Католицька Церква.

Коли ж, як побачимо далі, до цього об’єднання не дійшло, то це не вина ні митрополита Андрея ні українського нез’єдиненого православного загалу, який без різниці стану горнувся до митрополита Андрея і для якого постать митрополита Андрея була й завжди залишиться символом великого Українця³⁵⁸ — це вина передусім і тільки єпископату Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ), створеного на українських землях під час німецької окупації (1941—43) який не дозрів ще до цього великого, епохального для України і її місії на Сході Європи, діла.

Вже як студент прав університету в Кракові і потім у Бресляві (1885 р.) молодий граф Роман Шептицький задумав вступити до монастиря, але батьки його були проти. У Бресляві основує він в унійних цілях т-ство “Societas Hosiana” (усюди виступав він уже тоді як Українець) в якому мав низку доповідей на тему унії. Щоб згідно з волею батька передумати ще справу вступлення в чернечий стан, їде граф Роман в тому часі до Риму (1886). Вдруге в Римі (1888 р.), будучи на послу-ханню у папи Льва XIII, виявляє цьому великому папі свій намір вступ-лення в монастир. Лев XIII схвалює його намір (“*optimam partem elegisti, quae non auferetur a te*”) і приявна на цій авдієнції мати Романа, графиня Софія, яка була спершу проти рішення сина, годиться на це. Папа Лев XIII уділює свого благословенства молодому Романові, при-гадуючи йому рівночасно, що Чин Василіян чекає на Сході велике пі-сланництво. Між однією і другою поїздкою до Риму, їде молодий Роман (1887 р.) в тодішню Росію і в Києві познайомлюється з низкою ви-значних Українців (між іншими з проф. Володимиром Антоновичем) знову ж у Москві з відомим філософом В. Соловйовим. Ще кількома наворотами уже як єпископ і згодом митрополит Кир Андрей відвіду-вав Україну, крадькома, на світський паспорт або нелегально, щоб як найкраще дійти до наміченої ним цілі, тобто не перетягати насильно нез’єдинених православних Українців до себе, а тільки зближатися до них.³⁵⁹

Ще як чернець-василіянин Кир Андрей задумує поширити терени місійної діяльності Василіян і на Болгарію і там створити місійну ста-ницю Чину. Тодішній протоігумен Чину Василіян (тоді ще відбувалася реформа) Ісусовець граф о. О. Н. Мицельський погодився на цей плян і поїхав навіть до Риму в цій справі. Але конгрегація не потвердила цього пляну.

Чернець о. Андрей, якого наміром було посвятитися виключно чер-нечій праці, коли папа Лев XIII назначив його єпископом станиславів-

ським, просив звільнити його від цього важкого обов'язку. Не радо відпускало його й управління Чину, якому саме в цей час після реформи, було дуже потрібно молодих талановитих й енергійних людей. І, щоб саме не ослаблювати Василіянського Чину покликуванням на єпископські престоли найздібніших його людей, тодішній керівник реформи, Ісусовець Яцковський вистарався у Конгрегації Поширення Віри й папи Льва XIII заборону для ченців-Василіян старатися про єпископські назначення, що й папа Лев XIII пригадав у буллі (з 15. травня 1882 р.) “Singulare Presidium,” “de non appetendo episcopatu”. Але ні спротив о. Андрея ЧСВВ, ні тихий спротив заряду Чина ОО. Василіян не змінили наказу-назначення Льва XIII. Про це й виразно говорить сам Кир Андрей у своєму пастирському листі (2. серпень 1899): “довго я боровся і робив усе, що міг, щоб мене оминуло єпископське достоїнство й тільки виразна воля Святішого Отця, якому я як чернець більшим послухом обов'язаний, як хтонебудь інший, примусила мене узяти на себе це достоїнство”.

Причини назначення о. Андрея Шептицького ЧСВВ єпископом стаіславівським і згодом архієпископом львівським і митрополитом галицьким мали теж у великій мірі й політичне підложжя. Геніяльний ум папи Льва XIII передбачував неминучість війни з тодішньою Росією й, усвідомлюючи собі місію Української Католицької Церкви на Сході Європи, Лев XIII хотів мати у проводі цієї Церкви людину такої вартости, якою був тодішній чернець Андрей, вже тоді добрий знавець душі і з'єдиненого і нез'єдиненого православного Сходу Європи, як теж і католицького Заходу.

Саме тоді, у 80—90 рр. м. ст. виглядало, що прийде до неминучого зудару між тодішньою Росією й Австро-Угорщиною. Англія ждала на цей момент, щоб порухуватися з Росією в Азії, плян Бісмарка відгородження Росії від Туреччини буфорною українською державою був публичною таємницею і противники Росії захоплювалися такою “ампутацією”. Рівночасно Росія посилила свою православну чи радше царславну пропаганду поза кордони своєї держави. За наказом оберпрокурора Победоносцева Святіший Синод почав жваву діяльність не тільки в самій Росії, але теж на Балкані, в Азії і навіть і в Австро-Угорщині. З Почеаєва, що лежав недалеко тодішньої австрійсько-російської границі плила на західно-українські землі рікою пропагандивна православно-московська література, підмашена щедро російськими рублями, а в Києві, саме в 1888 р. відсвятковано торжественно 900-у річницю хрещення Руси, на яке то свято в лершу чергу з політичних причин царський уряд запросив представників усього слов'янського світу.

Далекозорий ум папи Льва XIII. передбачував, що майбутній зудар Сходу із Заходом потрясе найперше підвалинами соціально-господарського життя Європи і, якщо Католицька Церква не буде до цього від-

повідно підготована, буде віддана на ласку й неласку політичного кру-тіжу. Це торкатиметься і західньо-католицького світу, і (й то голов-но) нез'єдинених, поділених на різні самобутні й залежні від даних держав, православні Церкви слов'янського світу. Єдиною і найбільшою като-лицькою слов'янською Церквою була західньо-українська Церква, од-наче митрополит галицький в ієрархії Церков Сходу силою свого ста-новища не міг бути вирішним чинником. Тому з приводу свого 50-літ-нього ювілею священства папа Лев XIII. доручує Конгрегації Поши-рення Віри виробити плян створення греко-католицького патріархату з тимчасовим осідком у Львові, в склад якого входили б одна львівська архидієцезія, дві галицькі (перемиська й станиславівська) та дві угор-ські греко-католицькі єпархії (ужгородська й пряхівська). Але дале-козорість папи Льва XIII. була спараліжована короткозорістю деяких достойників угорської та інших Церков. Тодішній примас Угорщини Шімор запротестував проти цього, а що політичні взаємини між ав-стрійським і угорським урядами в тодішній Австро-Угорській Монархії не були якнайкращі, пляну створення греко-католицького патріархату не здійснено. Та все ж таки невтомний папа Лев XIII., переконаний у пі-сланництві Української Церкви, не покинув думки про місію Україн-ської Церкви на сході Європи й, бачучи, що час ще не прийшов, осо-бисто, коли єпископ Андрей прибув із прощеною до Риму (29. жовтня 1900 р.), доручив йому перейняти після смерті митрополита Куїлов-ського галицьку митрополію і всю діяльність свою спрямувати на здій-снення післанництва Української Католицької Церкви.³⁶⁰

Цієї самої думки були й наслідники геніяльного папи Льва XIII. — папа св. Пій X. (1903—1914) і Венедикт XV. (1914—1922). Від св. Пія X. митрополит Андрей одержав таємно широкі повновасті, бо як митро-полит галицький і архієпископ львівський Кир Андрей міг правно ужи-вати титулу й діяти як київський митрополит. З цього ж то часу почи-нається організація Кир Андреем Католицької Церкви на Україні й Мо-сковщині.

В 1905 р. після революції проголошено в царській Росії релігійну толеранцію. По суті, одначе, ця релігійна толеранція охоплювала ча-стинно тільки латинсько-католицьку Церкву й усі секти, але забороняла т. зв. унію. В 1907 р. митр. Андрей потаємці їде на Україну, Білорусь і в Московщину, щоб самому переконатись про можливість унійної акції. В 1912 р. митр. Андрей їде знову до Росії і тоді постає проект заснувати в Петербурзі греко-католицьку церкву, чи радше каплицю, що й зроблено при кінці 1912 р. Парохом цієї каплиці став о. Іван Дай-бнер. Але довго ця каплиця, чи радше греко-католицька парохія в Пе-тербурзі не існувала. Проти її існування заявився Синод і каплицю по-ліційно замкнуто та о. Дайбнерові не дозволено служити Богослужень “у греко-уніятському обряді”, а тільки в латинському, бо при допомі

“греко-уніятського обряду приноситься шкоду православію”. На жаль, ще й досі така цікава сторінка унійної акції митр. Андрея не є як слід висвітлена. Між тим, на нашу думку, є вона ключовою позицією унійної акції митр. Андрея і початком створення Католицької Церкви в Росії, яку пізніше в 1917 р. легалізував революційний московський уряд.³⁶¹

Згідно із задумом митр. Андрея, поворот до Католицької Церкви нез'єдинених Москалів і насильно відлучених Українців повинен був іти рівночасно: і з Києва, і з Москви.

МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ

З вибухом першої світової війни Українська Католицька Церква му-сіла знову перенести важкий удар, тим разом із боку австро-угорської влади. Царська Росія вже здавна підготовлювала основи до наступу на Австро-Угорщину, стараючись чи то високими грошовими допомогами для товариств, що находилися тоді в руках москвофілів (як, напр., “Общество Русских Дам”, “Союз русских дружин в Австрії”, “Общество русских женщин »Жизнь«, “Кружок русских студентов »Друг«, Ставропігія, Народний Дім і т. ін.), чи масовою пропагандивною літерату-рою, поширюваною із закордону, або таки просто “Обществом ім. Качковського”, розколоти український галицький загал та створити собі якнайбільше пригожі можливості для “об'єднання” усіх “русських зе-мель”. Орган москвофілів “Прикарпатская Русь” вів завзяту промо-сковську пропаганду й не будемо далекі від правди, коли скажемо, що тодішнє українське католицьке священство було в деякій мірі справді спантеличене. Хоч це був у загальному зовнішній прояв і по своїй духо-вій суті згадане москвофільство на західніх землях України не було ніколи серед духовенства й інтелігенції так глибоко вкорінене, як, напр., серед простолюддя, де разом із москвофільством рівночасно ширилося відступництво, але з одного боку допомога Москви, а з другого боку, як це виказав т. зв. перший віденський процес (21. червень — 21. серпень 1915) за державну зраду проти д-ра Дмитра Маркова, посла до австрій-ського парламенту, й товаришів,³⁶² явна піддержка польської адміні-страції Австро-Угорської Монархії створювала можливості розвитку москвофільської партії коштом життя українського національного ор-ганізму.

З вибухом війни (28. липня 1914) український загал попав зразу в два вогні: з одного боку переможний, у своїх початках, наступ московських військ на Галицьку Землю нищив вогнем і мечем усе українське, з дру-гого боку масові арештування австрійською владою нашого духовен-ства й селянства, смертні присуди виконувані без суду, передусім Мадя-рами, для яких назва “Русин” була однозначна з ім'ям “русский” (тер-

міну “Україна” тоді вживалося ще рідко і спопуляризований серед загалу на Галицькій Землі він ще не був) і з допомогою польської адміністрації, яка старалася клеймом “зрадників Австро-Угорської Монархії” нап’ятувати усіх Українців та вигубити якнайбільше свідомого українського елементу, створили одну із найважчих сторінок української історії взагалі, та історії Української Церкви зокрема. Тисячі арештованих, і майже в поголовній більшості невинно, повішених, закатованих чи розстріляних селян та інтелігенції, сотні вивезених і мучених священників по концентраційних таборах Талергофу, Гнасу, Гмінду чи Терезіенштадту — це вислід тієї “оздоровлювальної акції”, що її повів був тоді австро-угорський уряд.³⁶³

Серед тих тисячів мучеників найшлось може пару десятків людей справді винних “державної зради” проти Австро-Угорської Монархії, але правдиві винуватці, зараз таки в перших днях після виповідження війни втекли до тодішньої Росії, і вернулися на Галицьку Землю з московськими військами. І саме завдяки їм почались арештування, тим разом уже свідомих українських патріотів-священників.

Та найбільшою перешкодою до знищення Української Католицької Церкви для Росії був митроп. Андрей, якого треба було усунути. В 16 днів після зайняття Львова царськими військами (3. IX. 1914 р.), тобто 19. IX. 1914 р., арештовано митрополита Андрея і вивезено в глибину Росії, спершу до Курська, і згодом до тюрми-монастиря в Суздалі, врешті до Ярослав-

Галицький митрополит Андрей граф Шептицький ЧСВВ після повероту із заслання (1914-1917)

Митрополит Андрей Шептицький виходить зі Стрілецького Захисту, де містилися образи стрілецьких малярів, бібліотека та читальня. Митр. Андрей звернений обличчям до полк.

Слюсарчука, за полк. Слюсарчуком отаман Коссак, останній поручник-адютант д-р Володимир Старосольський

ля, де щойно вибух революції (1917 р.) визволив Кир Андрея з неволі. Сповідною причиною арештування була проповідь Кир Андрея, яку він виголосив на прохання пароха Успенської церкви у Львові, о. крилошанина Давидяка, в неділю, 6. вересня 1914 р.³⁶⁴

З ув'язненим Кир Андреем виїхав ректор о. Йосиф Боцян, брат Йосиф Гродський, ЧСВВ, і слуга Микола Попадюк.

Зараз же під час подорожі, 23. вересня 1914 р., ще в Києві, передбачуючи, що їх відокремлять, на основі повноважень, даних йому Апостольською Столицею, Кир Андрей висвятив о. д-ра Йосифа Боцяна на луцького єпископа та виготовив на куснику пергаменту грамоту, якою назначив о. д-ра Дмитра Яремка острозьким єпископом.

Арештування, вивезення та заслання Кир Андрея відбилося стоголосим відгомонам у пресі усього світу. В справі акції звільнення митрополита Кир Андрея з московської тюрми брали участь не тільки Апостольська Столиця, австрійський і німецький уряди, але й окремі особи, як московський письменник (українського роду) В. Короленко, московський князь Долгоруков, княгиня Вітгенштайн, теща німецького канцлера кн. Гогенлоге, князь Іван Барятинський, граф Михайло Тишкевич та король Іспанії Альфонс і його дружина Беатріче. Однак царський уряд і православна московська ієрархія, що всіма силами старалися знищити Українську Католицьку Церкву на західних землях України, знали,

що звільнення зі заслання Кир Андрея — це впоркнення життєдайної сили Українській Католицькій Церкві і на це вони погодитися не могли. Тільки упадок царату міг визволити Кир Андрея з неволі.

Після вивезення Кир Андрея зі Львова львівська архієпархія найшлась у дуже важкому положенні. З одного боку сотні вивезених священників до концентраційних таборів австро-угорською владою, з другого боку постійне арештування і вивоження духовенства московською владою, безперервні воєнні дії на землях Галицької Волости принесли руїну і занепад. Не краще було в перемиській і станиславівській єпархіях: під час воєнних дій в 1915 р. умирає перемиський владика Константин Чехович, знову ж станиславівський єпископ (від 1904 р.) Григор Хомишин виїхав до Відня. Обидві єпархії залишилися теж без архиєреїв, і сотні сіл і містечок без душпастирів, з поваленими або висадженими в повітря храмами, в яких густо-часто малярські військові частини уряджували стайні чи склади зброї.

В перших днях революції завдяки заходам передусім красноярського православного єпископа Нікона, який вислав до тодішнього міністра судівництва Керенського телеграму з домаганням “звільнити великого страдалця, митрополита графа Андрея Шептицького, який в тяжку хвилину свого народу не покинув його, але опинився при ньому й за це його ув’язнено, чим опозорено цілу Росію перед світом”, митр. Андрея звільнено і він в перших днях квітня 1917 р. прибув до Петрограду, де замешкав, на запрошення польського єпископа Цепляка, в палаті латинського архієпископа. Після цього Кир Андрей переїхав до Києва, де зараз же почав організувати Католицьку Церкву. В Києві висвятив Кир Андрей о. Савчака на священника, генеральним вікарієм станиславівської єпархії назначив о. Н. Теодоровича, пароха Пробіжної, і для зайнятої російською армією львівської архидиєцезії назначив генеральним вікарієм о. Бонна з Тернополя. Зразу ж у Києві Кир Андрей творить генеральний вікаріят для галицьких вивезених священників і вірних і генеральним вікарієм назначує вивезеного царською владою о. шамбеляна Михайла Цегельського, пароха з Камінки Струмілової. Екзархом над усіма трьома генеральними вікаріятами назначує Кир Андрей вивезеного царською владою крилошанина о. Володимира Громницького з Тернополя. Для Московщини (без Білорусі) Кир Андрей творить окремих екзархат і назначує екзархом о. Леоніда Фйодорова з осідком в Петрограді. Католицьким парохом Києва стає вивезений царською владою сотрудник львівського архикатедрального храму св. Юра, о. В. Щепанюк. Згодом міська управа Києва дарувала 600 сяжнів землі у середині міста та потрібний будівельний матеріал на українську католицьку церкву-каплицю, яку власним коштом збудував інж. Стефан Гринюк.³⁶⁵ В Києві явилось до Кир Андрея багато селян та дехто із священників, які під впливом московської пропаганди покинули

були Католицьку Церкву та прийняли православіє, прохаючи прийняти їх знову до Католицької Церкви та простити їм провину. Кир Андрей простив їм вину й прийняв їх назад до Католицької Церкви, і крім цього приймає багато православних, нащадків колишніх Українців-католиків, яких діди насильно мусіли переходити на православіє. І таким чином у Києві, в центрі визволених земель Східньої України, створилася знову українська католицька парохія.

Зі своїм новим секретарем, вивезеним царською владою, ченцем о. Іринеем Готрою, ЧСВВ, Митрополит Кир Андрей переїжджає до Петрограду й тут, очікуючи паспорту на виїзд із колишньої Росії, відбуває з приїжджими

московськими католицькими священниками, екзархом о. Л. Фйодоровом, о. Зерчаніновим, о. Дайбнером, о. Сусальовим, о. Верховським, о. Сімецьким, о. Априкосовим і о. Колпинським собор, на якому обговорено організацію Католицької Церкви у Московщині. На закінчення собору запрошено римо-католицьких владик Поляків, архієпископа могилівського Едварда Роппа й архієпископа виленьського Івана Цепляка, крилошанина, пароха церкви Лицарів Мальти, о. Лозинського та гурток інтелігенції. Кир Андрей зараз же звернувся до тодішньої влади з домаганням легалізації Католицької Церкви у Московщині, й хоч влада спершу відтягала з рішенням, згодом признала урядово Католицьку Церкву нарівні з правами латинської Церкви й після кількох днів запрошено екзарха Леоніда Фйодорова урядово на нараду в церковних справах.³⁶⁶

Галицький митрополит
Андрей граф Шептицький ЧСВВ

Як уже згадано, ув'язнювання та вивіз католицького українського духовенства до австрійських концентраційних таборів дало притоку ворогам Українців ще раз ствердити, що українське населення західніх земель України не є католицьке, а Українці — це ніщо інше тільки вітка московського народу. Але як тільки поширилася вістка про ув'язнення і вивезення Кир Андрея, а з черги українського духовенства й української інтелігенції, в той час, як царська Росія не арештувала ані не вивезла нікого з римо-католицьких чи вірмено-католицьких достойників Церкви, стало ясно, що царський уряд почав боротьбу проти Української Католицької Церкви і проти тих її вірних членів, які стали в обороні церковних, національних і державних ідеалів України. Таким чином вивезення Кир Андрея зразу очистило українське ім'я від клевети “москвофільства” і “схизми” і першим, що взяв в оборону князя нашої Церкви, українське духовенство й український нарід, був кардинал Австрії й архієпископ Відня д-р Піфль. У проповіді, що її виголосив кардинал Піфль в архикатедральному храмі св. Стефана у Відні дня 4. жовтня 1914 р., назвав він Кир Андрея мучеником за вірність Церкви і свого народу та перестеріг своїх вірних, щоб вони не давали легкодушного послуху усяким підозрінням та клеветам, що їх кидали люди злої волі на Українську Католическу Церкву, її духовенство та вірний їй нарід.

Але ув'язнення митрополита Андрея не тільки причинилося до очищення атмосфери від підозрінь у зраді, москвофільстві та схизматичьких нахилах, якою то атмосферою було оточене ціле, без винятку, населення західньо-українських земель, але також у великій мірі причинилося до спопуляризування української вітки Вселенської Церкви у світі й серед вищих кол Москвовщини. В зв'язку з ув'язненням згадувано про нищення Унії на Білорусі (1839), в Холмщині та Поліссю (1875), про те море крові, що його вірне католицькій Церкві українське населення пролляло в обороні своєї віри.

По дорозі до Львова, у Відні, дня 30. серпня 1917 р. під проводом Кир Андрея відбулося ствердження автентичности мощів св. Священномученика Йосафата Кунцевича, які в серпні 1916 р. спровадив з Білої Підляської до Відня та примістив в каплиці церкви св. Варвари о. д-р М. Демчук.

Мощі св. Йосафата випадково відкрив старшина австрійської армії, Федір Заяць, що, ночуючи в перших днях вересня 1915 р. в Білій Підляській в домі Еміліяна Радомінського, 70-літнього старця, дізнався від нього, де, в якому місці під церквою в Білій є замуровані мощі св. Йосафата. Батько Радомінського, католик, якого змусив до переходу на православ'я царський уряд, був мулярем, одним із тих, яких покликано до замування домовини з тілом св. Йосафата. Молодий тоді Еміліян носив батькові обід і точно запам'ятав місце, де замуровано домовину. В кілька днів пізніше Федір Заяць скористав з можливости

Митр. Андрей Шептицький серед Січових Стрільців. Праворуч митрополита полковник Слюсарчук, ліворуч полк. Мирон Тарнавський, згодом начальник вожд Української Галицької Армії. Зустріч з митрополитом Андреем відбулася в харчівні УСС, в бараках під Миколаєвом над Дністром, після посвячення прапору УСС дня 29. серпня 1917 року

поїхати до Львова й повідомив спершу крилошанина о. М. Чапельського про знахідку, а за його порадою протоігумена ЧСВВ у Львові о. П. Філяса ЧСВВ, який і доручив справу о. д-рові М. Демчукові.³⁶⁷

В склад верифікаційної комісії входили: Кир Андрей як предсідник, єпископ-помічник і генеральний вікарій віденської архієпархії Преосв. д-р Пфлюгер, перемиський єпископ-номінат Преосв. Йосафат Коциловський ЧСВВ, крижеваський єпископ Преосв. д-р Няраді, луцький єпископ Преосв. д-р Й. Боцян, протоігумен ЧСВВ о. П. Філяс, крилошанин віденської капітули о. д-р Кравс, український католицький парох Відня мітрат о. д-р Й. Жук, ігумен Чина св. Теодора Студита о. д-р Климентій граф Шептицький і о. д-р М. Демчук. Нотарем верифікації був ординарїатський секретар віденської архієпархії пралат Вагнер та двох лікарів, д-р І. Бережницький і д-р А. Кляйнмонд. Автентичність мощів признано одногolosно, стверджено знак на голові від удару сокири, як теж те, що ризи, в яких похоронено св. Йосафата, мають на собі герб та ініціали митрополита Велямина Рутського, до якого передтим належали. Цього ж 1917 р. висвячує митр. Андрей на перемиського єпископа о. Йосафата Коциловського ЧСВВ.

Дня 10. вересня 1917 р. митрополит Кир Андрей прибув до Львова та не минуло 1 ½ року, коли нова хвиля переслідувань, тим разом на західніх землях України з польського боку, і на східніх землях з большевицького боку вдарила в українську Церкву.

КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА РУШІЙНОЮ СИЛОЮ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Уже при створенні українського легіону в рядах австро-угорської армії, Українських Січових Стрільців (УСС) зорганізовано теж і сітку військових духовників, незалежно від того, що і в австро-угорській армії для Українців католиків були створені спеціальні військові капеланії. Зразу ж при організуванні Української Галицької Армії (УГА), українське католицьке духовенство взяло чинну участь як у війську, так і при творенні української держави. Сміливо можна сказати, що на цілому терені відродженої української галицької держави не було ні однієї повітової Української Національної Ради, в якій представник Української Католицької Церкви не займав би чільного місця. Духovenство Української Католицької Церкви повністю приєдналося до українських визвольних змагань, стало до будування своєї держави, йдучи за прикладом своїх владик. Це приєднання не було одначе тільки внутрішнє, назовні воно теж об'явилося в одному із найкращих державних актів молоді української галицької держави, Західньої Области Української Народної Республіки (ЗОУНР), а саме дипломатичним представником при Ватикані, що його очолював відомий український діяч о. Франц Ксаверій Бонн, ЧНІ. Спершу о. Бонн (з Канади, флямандського роду), який був сотрудником у Тернополі, став радником секретаріату закордонних справ ЗУНР і згодом, коли після програної дипломатичне посольство ЗУНР при Ватикані перестало існувати, став українським папрохом у Празі.³⁶⁸

Не має сумніву, що тільки завдяки визначній допомозі українського католицького духовенства відроджена Галицька Держава могла виставити таку геройську 150.000-ну здисципліновану армію, як нею була УГА. Зразковий приклад нашого духовенства став закликом до всього населення західніх земель України, і такі постаті як о. Шпилька, який очолював відродженецький державницький рух на знищеній московським православ'єм Лемківщині, ввійдуть у вічний пом'яник заслуг Української Католицької Церкви для відбудови Української Держави.

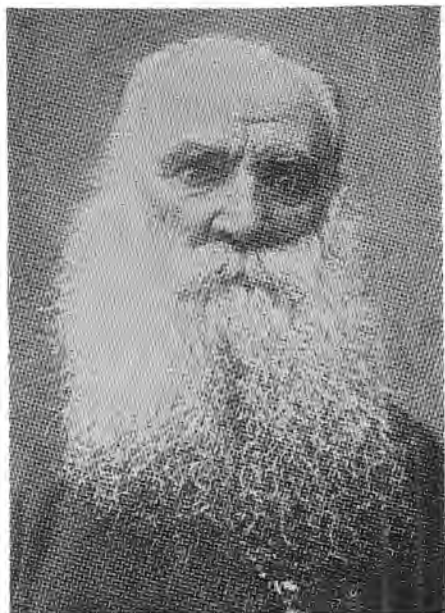
Не диво отже, що, щоб рятувати галицьку землю перед прилученням її до Польщі, митрополит Андрей виїжджає до Парижа, щоб там у Раді Амбасадорів не допустити до цієї великої помилки західньо-європейської політики. Одначе справи не вдається врятувати: 14. березня 1923 р. Рада Амбасадорів прилучує Західну Область Української Народної Республіки до Польщі і від цієї хвилини починається нова хвиля польського переслідування, яку започатковує арештування митрополита Кир Андрея на кордонах новоповсталой Польщі, коли він вертається зі закордону до Львова.³⁶⁹

Митр. Андрей Шептицький в асисті військових духовників посвячує прапор Українських Січсвих Стрільців в Розвадові, Зах. Україна, дня 29. серпня 1917 р.

ЦЕРКОВНИЙ РУХ НА СХІДНІЙ УКРАЇНІ

Як вже було згадано, у хвилині проголошення Української Народної Республіки на українських землях, окупованих Росією, почали теж думати про створення Української Православної Церкви. І коли 1. січня 1919 р. уряд проголосив незалежність Української Православної Церкви, такої Церкви по суті не було, бо не було української ієрархії. Деякі московські владики втекли з військами генерала Денікіна, київський єпископ-помічник Назарій, коли українські священики почали служити Літургію українською мовою (від травня 1919 року), заборонив їм служити. Тоді створено так звану Всеукраїнську Церковну Раду й 5. травня 1920 р. проголошено зірвання з московським патріархатом і встановлення своєї національної Церкви, Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ) під тимчасовим зарядом Церковної Ради. У відповідь на це екзарх московського патріархату митрополит Михаїл на з'їзді єпископів в лютому 1921 р. викляв усіх приналежних до УАПЦ. Ніхто з московських єпископів не хотів висвячувати українських єпископів для УАПЦ і на т. зв. соборі, що зібрався 21. жовтня 1921 р.

Соборноправний митрополит
Василь Липківський

положено (23. жовтня) покладенням рук священників і мирян на митрополита Києва і України (від цього ж і самосвяти або соборноправні) Василя Липківського і він висвятив 17 дальших єпископів. В 1927 р. ця церковна організація мала вже 30 єпископів, понад 2,300 священників і понад 3,000 парохій на Україні, Сибірі, в Центральній Азії, Канаді і З'єдинених Державах Америки. Вона признавала 7 соборів, соборну управу, автономію церковних областей (т. зв. релігійний індивідуалізм), відділення Церкви від держави. Чернецтво мало бути робітничо-соціальною організацією, богослужбською українська мова, целібат єпископів скасовано, національний і господарський визиск осуджено. Світські мали втягатися в церковну організацію і могли бути єпископами.

Незалежно від цієї церковної організації, за згодою тодішнього советського уряду створилася в травні 1923 р. т. зв. "Жива Церква" (єпископи були одружені) і згодом т. зв. "Синодальна Православна Церква", яку очолював "Всеукраїнський Святий Синод". До неї належало около 8 мільонів душ на Україні, і разом з Московщиною мала вона 33 єпархій (12 мільонів вірних). В березні 1926 р. синодальна церковна організація одержала дозвіл на відкриття богословської школи, привілей, що його досі мали під советською владою тільки баптисти і євангеліки. Коли ж так званий містоблюститель московської патріархії, митрополит Сергій, склав заяву лояльності дня 29. липня 1927 р., відкликано з вигнання київського екзарха митрополита Михайла, архієпископа Анатолія з Одеси та інших і т. зв. Синодальна Церква злилася з московським патріархатом. Під впливом і за спонукою большевицького уряду чи радше тодішнього ГПУ, яке криваво переслідувало кожний найменший прояв націоналізму, а тим більше в церковній організації, яка вже сама собою була "опіум для народу", згідно зі словами основоположника Советського Союзу, Леніна, в (так тоді званій національній) церковній організації на Україні счинився роздор, який найсильніше проявився в Харкові, де постала т. зв. "Дієва Церква". Липківський під тиском ГПУ резигнує і в жовтні 1927 р. т. зв. краєвий собор вибирає архієпископом Миколу Борецького, якого, так як і інших

згодом, запроторює в тюрму й засуджує на заслання ГПУ.³⁷⁰

Крім згаданих церковних організацій створюється ще на Україні т. зв. "Синод Єпископів України" (архієпископ Йоанникій), але життя його недовге. Від 1928 р. починається уже переслідування офіційне: цього ж року припинюється видавання органу автокефалістів "Церква й життя", в 1929 арештовано керівників церковних організацій та замкнено богословську школу й Печерську Лавру перемінено на антирелігійний музей.

На домагання ГПУ в днях 29.—30. січня 1930 р. "всеукраїнський собор" "покаявся" з приводу свого "національно-протиреволюційного ухилу" й розв'язав усі дотеперішні церковні організації. Але щоб мати все ж таки якусь свою "церкву", через яку можна би було діяти й впливати на населення України, за дозволом ГПУ під керівництвом харківського архієпископа Івана Павловського та Д. Любича зорганізовано нову "церковну раду" й починаючи від 17. листопада 1930 р. в окремих дієцезіях вибрано єпископів так, щоб собор зложений із 100 представників різних парохій в днях 9. до 12. грудня 1930 р. на місці зліквідованої автокефальної церковної організації засновує нову "Православну Українську Церкву" зі своїми статутами, канонами й т. ін. Її очолює, тобто стає головою, Іван Павловський, але тому, що вона не здобуває прихильності серед населення, большевицька влада швидко її ліквідує.

В роках 1928—1931 большевики розстріляли або замучили в концентраційних таборах 34 єпископів Української Автокефальної Православної Церкви, понад 2.000 священників і церковних діячів та зруйнували до 80% церков на Україні, в тому багато святинь неоціненої історичної вартости.

Чаша з Січової Покровської церкви.
Музей в Катеринославі

ПЕРША ХВИЛЯ ПОЛЬСЬКОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ ПІСЛЯ УПАДКУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Упадок Галицької Української Держави вдарив передусім по Українській Католицькій Церкві, яка була заборолом української державності. Польський адміністративний апарат зараз таки після виходу Української Галицької Армії на східню Україну почав найперше переслідувати криваво Українську Католицьку Церкву, вбиваючи, арештуючи та масово інтернуючи українське католицьке духовенство до тієї міри, що в поодиноких деканатах, як ось в дрогобицькому чи рогатинському з 30—40 священиків залишилось на місцях 2—5 священиків.³⁷¹

Галицький Український Єпископат стає в обороні прав свого духовенства й вірних. Митрополит Андрей у вересні 1919 р. видає обіжник до всього українського католицького духовенства, якому доручає у всякій урядовій кореспонденції з окупаційною польською владою та у веденню метрик вживати виключно української мови, а 26. вересня 1919 р. появляється спільне пастирське послання Українського Єпископату, в якому з'ясовується стан, що в ньому опинилося українське населення Галицької Землі після програної визвольної війни. "Польські війська обсадили цілий край — читаємо в посланню — сам Господь знає, що наш бідний нарід мусить перетерпіти. До воєнних звірств прибули ще другі злидні. Тисячі невинних жертв мучаться по в'язницях, голодують і зносять найнеможливіші фізичні й моральні терпіння. Здається, що весь народ клониться до загибелі. Убивств і грабунків не карається. П'ять священиків убито, сотки ув'язнено або заслано, церкви й монастирі пограбовано, майже всі парохії залишились без душпастирів..."

Але спільне пастирське послання Українського Єпископату не дійшло до рук українського населення друком (тільки у відписах), бо польська влада конфіскує частину пастирського послання.

Ще в квітні 1919 р. польська влада відбирає україн-

Брама церкви св. Івана в Кривчицях,
на передмістю Львова

ським католицьким семінаріям державну дотацію релігійного фонду на удержання, згодом ліквідує богословські катедри на львівському університеті та щойно після довгих зусиль і тільки з допомогою тодішнього папського нунція в Польщі, архієпископа А. Ратті, повелось добути назад зареєстровані польською владою будинки духовних семінарій.

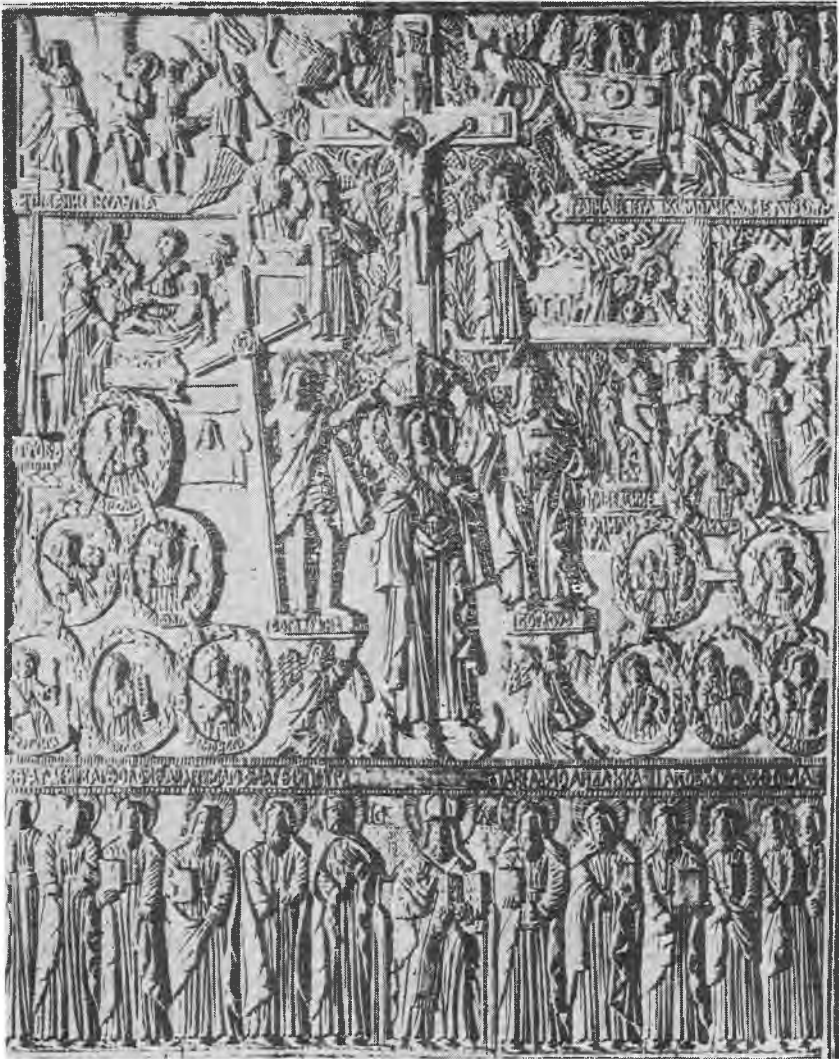
Церква св. Івана в Кривчицях, на передмістю Львова при монастирі ОО. Студитів, спрєсваджєна з Бойківщини

Але ця перша хвиля польського кривавого переслідування після упадку української держави не тільки не зрушила з основ Католицької Церкви Зах. Земель України, але навпаки, Церква стає прибіжищем

усіх Українців. Населення — переслідуване й гонене за те тільки, що воно грецького (візантійського), а не латинського обряду, зазнаючи масового усування з державної й міської служби возних, трамваєвих службовиків, залізничників, дозорців каменець включно з вищими державними і самоврядними урядовцями і насильного примушування до зміни обряду — це населення усвідомлює собі вагу й силу в цій же самій мірі переслідуваної Церкви, яка змагається за Христові ідеали правди й віри і стає завжди й усюди в обороні своїх вірних. Це духове об'єднання державно-творчих змагань та наслідків їх упадку з Церквою, яку кривдили і поневіряли тільки за те, що вона відважно й безстрашно стала в обороні покривджених, так тісно злучили Українську Католицьку Церкву з народом, як може й ніде інде, і ця злука це у великій мірі наслідок польського переслідування. Але побіч цієї дуже цінної риси, з бігом років витворилась й негативна сторінка, а саме, коли затрачено було духову мету, піддаючи її національним ідеалам. На щастя однак це були поодинокі випадки, які в загальному не пошкодили цьому безмежному відданню й прив'язанню українського населення Галицької Волости до своєї Церкви.

ПІД ПОЛЬСЬКОЮ ЗАЙМАНЩИНОЮ

В рр. 1921—1923 митрополит Андрей Шептицький виїхав як апостольський візитатор до ЗДА, Канади, Бразилії та Аргентини.³⁷² При кінці літа 1923, коли митрополит Андрей вертався до Львова, на кордоні

Різьблений образ Розп'яття, Страстей і 12-ти Апостолів
Харківський Університет

Польщі його придержала польська прикордонна поліція, відлучила його вагон від поїзду, перетягаючи його на сліпі рейки, мотивуючи це наказом з Варшави. Через кілька днів митр. Андрей був в'язнем і щойно на категоричне домагання тодішнього папського нунція у Варшаві, Ахілля Ратті (пізнішого папи Пія XI.), дозволено митрополитові Андрееві вернутися до Львова. Це придержання найвищого достойника східної католицької Церкви викликало за кордоном великий несмак,

а в Польщі нагінку на митрополита Андрея польської преси, яка й не припинилась аж до упадку самостійної Польщі 1939 року.

Період 1923—1939 — це період безперервної боротьби української Католицької Церкви з польським урядом в обороні її прав і прав українського народу. В цьому часі треба сказати, що польське духовенство, яке розуміло положення Української Церкви під Польщею старалося в міру можливості, й то незначна частина його, допомогти спопуляризувати серед широкого населення т. зв. унію. Заходами деяких польських єпископів, в першу чергу єп. З. Лозінського, архієп. П. Маньковського й архієп. Р. Ялбжиковського, який видав був пастирський лист у справі унійної акції (11. лютого 1933), відбуваються унійні конференції в Пінську (від 1930 р.), в яких участь беруть і представники нашої Церкви.³⁷³ В Альбертині, біля Слоніма, в кол. новгородському воевідстві, створилась т. зв. східня місія ОО. Ісусовців візантійсько-слов'янського обряду. Першим провінціалом тієї вітки став о. В. Пйонткевич, людина дуже прихильна унійній акції.

Нагінка польського уряду і польської преси на Українську Католицьку Церкву не припинюється і витворює велике загострення. Безчисленні доноси на митрополита Андрея до Ватикану примушують Апостольську Столицю якнайшвидше урегулювати взаємовідношення між нашою Церквою і польським урядом, тим більше, що двічі прислані Апостольською Столицею висланники не тільки не знаходять нічого негативного в поведінці нашого духовенства, але навпаки висловлюються про нього і про Кир Андрея з найбільшими похвалами.³⁷⁴ В 1925 р. (з обов'язуючою силою від 3. серпня 1925) польський уряд підписує конкор-

Львівський єпископ-помічник Іван Бучко
(1929-1939)

Перемиський еп.-помічник Григор Лакота (1926-) вивезений більшовиками на заслання 26. червня 1946 р.

Станиславівський єпископ-помічник Іван Лятишевський (1929-) арештований і вивезений більшовиками 11. квітня 1945 р.

дат з Апостольською Столицею, який приносить чимало користей для Української Католицької Церкви. У висліді конкордату Апостольська Столиця застерігає собі виключне право вибирання правлячих єпископів (ординаріїв) і їх настановлювання. Перед остаточним настановленням владики уряд Польщі міг мати застереження т. зв. політичної натури проти даного кандидата і ці застереження мусіли бути доказані, однак Апостольська Столиця мала право тих доказів не признати. Якщо до місяця з канцелярії президента Польщі не приходила відповідь в справі настановлення єпископа — це визначало, що уряд ніяких застережень проти даного кандидата не має. При назначенню єпископів помічників (суфраганів) конкордат залишав Апостольській Столиці зовсім вільну руку. Священиків-парохів призначував єпископ, але перед канонічною інституцією влада продовж одного місяця могла спротивитись інституції даного пароха з політичних причин. Спротив влади єпископ міг відкинути і кандидата на дану парохію впровадити. Патронат залишився у силі з тим однак обмеженням, що введено т. зв. терно (трьох кандидатів), з якого патрон мав право презентувати одного з них.

В ділянці шкільництва конкордат дав Українській Католицькій Церкві широкі повновласті і з цього часу починається розцвіт т. зв. малих

семінарій, тобто католицьких гімназій та заснування Богословської Академії у Львові, яка була по суті високою українською школою. Рівночасно для кожного єпископа ординарія передбачено в конкордаті єпископа-помічника.

Тоді то, згідно з конкордатом, Галицький Єпископат одержує нових трьох єпископів-помічників. Єпископом-помічником перемиської єпархії стає о. проф. Григор Лакота (1926 р., титулярний єпископ Даонії), львівської архієпархії о. проф. Іван Бучко (1929 р., титулярний єпископ Каді), станиславівської єпархії, о. проф. Іван Лятишевський (1929 р., титулярний єпископ Адади). В 1929 р. переїжджає з Риму до Львова, колишній перший єпископ Канади Микита Будка й стає другим єпископом-помічником (титулярний єпископ Патари) львівської архієпархії.

Польський уряд не погодився, щоб Українці католики північно-західніх земель України (Волинь, Холмщина, Полісся, Підляшшя) підлягали галицькому митрополитові, як також і на те, щоб ці терени стали місійними теренами Української Католицької Церкви. Щоб це оминути і піти назустріч Українській Католицькій Церкві, Апостольська Столиця назначає (1931 р.) апостольським візитатором візантійсько-католицького обряду о. Миколу Чарнецького, титулярного єпископа Лебедус, з осідком в Римі. Луцького єпископа Йосифа Боцяна польський уряд до Луцька не допустив і він залишився львівським єпископом-помічником до своєї смерті, 1926 р. у Львові.

Подібний конкордат підписала Апостольська Столиця з Румунією (16. липня 1930). Українців католиків з Буковини і румунського Закарпаття приділено до греко-католицької мармарошської дієцезії з осідком єпископа, Румуна, в Бая Марє. Згідно з конкордатом єпископ назначував генерального вікарія для Українців католиків, який мусів бути цього самого обряду і цієї самої національності. В 1937 р. назначено генеральним вікарієм о. Михайла Сімовича, висушеного гімназійного професора з Черновець. Генеральний вікаріят Українців католиків у Румунії складався з 17 парохій на Буковині, 10 у Сатмарщині і 3 в Банаті.

Апост. Візитатор єпископ Микола Чарнецький ЧНІ (1931-), арештований і вивезений більшовиками 11. квітня 1945 р.

Перший зліва куратор української католицької церкви в Чернівцях Волод. Корниляк, з черги генеральний вікарій Української Католицької Церкви на Буковині, о. крилошанин Михайло Сімович, о. крилошанин Іван Луцький і куратор церкви Павло Кучерявий. Світлина з 1942 р.

Як відомо, Лемківщина була обсаджена майже виключно москвофільськими священиками, а в 1918 р. "Русская Рада" Лемківщини хотіла прилучити Лемківщину до Чехословацької Республіки. Туди їздила була делегація, що її очолював о. Юрчакевич, однак Чехи не хотіли прийняти Лемківщини в склад своєї держави. Щоб запобігти москвофільсько-православній пропаганді, в 1934 р. Апостольська Столиця назначила апостольським адміністратором Лемківщини з осідком у Риманові о. д-ра Василя Масцюха, професора духовної семінарії в Перемишлі. Після його смерті (1936) став апостольським адміністратором о. д-р Яків Медвецький, крилошанин станіславівської капітули, а після нього в 1941 р. о. Олександр Малиновський, віцектор духовної семінарії зі Львова, який під цю пору є генеральним вікарієм Українців католиків в Англії, з осідком у Лондоні.

Мала бути також переорганізована Католицька Церква Карпатської України, де в Хусті мало бути створене окреме єпископство й ужгородський єпископат підвищений до архієпископства. Таким чином на Карпатській Україні було три українські католицькі єпархії, Ужгород, Пряшів і Хуст.

З початком осені 1930 р. польський уряд починає масову, т. зв. паціфікацію Галичини. На села вислано великі загони поліції і війська, які

Архиерейські свячення львівського єпископа-помічника Івана Бучка в Римі
Зліва: єп. П. Гойдич, єп. Гр. Лакота, о. крилошанин Д. Стек, єп. Д. Няраді, єп. Гр. Хомишин, єп.-пом. І. Бучко, митр. Андрей (сидить), єп. Й. Коциловський, єп. К. Богачевський, єп. П. Гебей, о. Камінський ЧСВВ, о. д-р Л. Глинка, за ним брат Матей, Студит.

б'ють і катують місцеве українське населення, передусім місцевих українських діячів і священників. Жертвою нападів, поліційних і військових загонів, падають селянські загороди, домівки читалень „Просвіти“, кооперативні крамниці і церкви. Жах огорнув населення, яке тікало перед нападами озброєних загонів в ліси, як колись під час татарських нападів. Митрополит Андрей в обороні свого народу і на прохання парламентарної репрезентації³⁷⁵ виїжджає з кінцем вересня 1930 літаком до Варшави, щоб там у тодішнього президента Польщі І. Мосціцького і маршала Й. Пілсудського та міністра внутрішніх справ Наконечнікова-Клюковського інтервенювати в справі припинення пацифікації. Але ні один з польських державних мужів у Варшаві не хотів прийняти митрополита. Митрополит вертається до Львова і разом з перемиським єпископом Йосафатом Коциловським і станіславівським єпископом Григором Хомишином у жовтні 1930 р. звертається до Апостольської Столиці зі спільним обширним меморіалом, в якому на основі документів і фактів представлено жахливі відносини, що їх переживає українське населення Галицької землі під Польщею. Меморіал кінчиться проханням інтервенції

Папа Пій XI (1922-1939)

перед польськ. урядом, щоб припинити фізичне винищування українського населення та його майна. Ап. Стол. негайно зареагувала на меморіал Українського Єпископату, висилаючи 2. листопада 1930 р. відповідні письма до митр. Андрея,³⁷⁶ а рівночасно папа Пій XI.

зажадав відкликання польського посла при Ватикані О. гр. Сксинського. Загалом пацифікація відбилася широким відгомном в Європі, до Галичини прибув посол англійського парламенту Р. Й. Дейвіс, який зразу відвідує митрополита Андрея та збирає на місці від очевидців та пошкодованих багатий матеріал що його згодом використовує в англійському парламенті. З приводу цього в польському соймі з

початком 1931 року відбувається довгогодинна дискусія, в якій посол Войцеховський зі Львова накинувся на митрополита Андрея, мовляв, він своєю акцією і поставою довів до такого стану в Галичині, що пацифікація стала конечним зарядженням уряду. Тоді всі українські послы з Галичини і (нез'єдинені) з Волині виступили з рішучою обороною зневаженого митрополита Андрея, а громадянство по цілому краю організує збори і протести проти поведінки польських послів. Тому то і не диво, що в 1931 р. з приводу 30-літнього ювілею вступлення на митрополичий престол Кир Андрея по всій країні відбуваються масові, величаві урочистості.

В 1933 р. (6.—7. V.) у Львові відбулося величаве свято “Українська Молодь Христові”, на яке спеціальний привіт і благословення прислав

папа Пій XI,³⁷⁷ знову ж 1. січня 1931 митрополит Андрей zorganizував “Український Католицький Союз”.

Треба згадати ще про розвиток української католицької преси та про віднову чи радше постання цілої низки католицьких організацій і товариств. Ще в 20-их роках заходом і старанням о. д-ра Йосафата Маркевича ЧСВВ постало у Львові Марійське Товариство Молоді, яке згодом поширилося на цілу Галичину. Заходом цього товариства почав виходити спершу місячник для молоді “Поступ” (1921), а для дітей “Наш Приятель”. Згодом “Поступ” стає місячником літературно-суспільним і при ньому організується перше товариство католицьких письменників “Логос”, яке має теж і видавництво цієї самої назви. Твориться католицьке видавництво “Добра Книжка”. Український Католицький Союз видає свій політично-суспільний тижневик “Мета” з додатком “Христос наша сила”, що стає згодом одним з найбільш популярних тижневиків. З 1921 р. починає виходити науковий кварталник “Богословія” у Львові, з 1930 р. “Добрий Пастир” в Станиславові і літературний католицький журнал-місячник “Дзвони”. [В 1900-их роках виходить католицький кварталник “Католицький Схід”, “Нива” (1904), “Богословський Вістник” у Львові (1900—1903), “Місіонар” і “Малий Місіонарчик” у Жовкві, “Вісті Місійного Товариства” й ін.] В 1930-их роках появляються “Записки Чина СВВ” (Жовква), кварталник “Католицька Акція”, крім офіційних львівських Архиепархіяльних Відомостей, Вістника Перемиської Епархії і Вістника Станиславівської Епархії виходять теж професійні органи як “Голос Галицьких Дяків” (Львів) і “Дяківський Голос” у Станиславові. Крім цього виходять політичні католицькі часописи “Нова Зоря” (двічі в тижні) та популярний католицький тижневик “Правда” у Львові та тижневик “Український Бескид” у Перемишлі.³⁷⁸

Рівночасно з розвитком католицької преси починається розцвіт чернечих чинів. Крім Студитського Чину, який завдяки заходам митр. Андрея охоплює все ширші кола нашого населення та східньої вітки Чина Найсвятішого Ізбавителя (Редемптористів) постають численні жіночі згромадження: Пр. Діви Марії (С.С. Служебниці), С.С. Мироносиці, С.С. Студитки, С.С. Пресв. Родини, С.С. Йосифітки, С.С. Йосафатки і С.С. Вінкентія з Павльо (шпитальні Сестри).

ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В ПОЛЬЩІ

В офіційній статистиці з 1931 р. про віроісповідні відносини в Польщі подано, що на 31,915.800 мешканців було 20,670.100 римо-католиків — 64,8%, 3,336.200 греко-католиків — 10,4%, 3,762.500 православних — 11,8%. Православне населення Холмщини і Підляшшя було поголовно українське і на основі Ризького договору 1921 р. ці землі при-

Заголовна сторінка закордонного видання „Розаріум“. Штих Ол. Тарасевича

пали Польщі. Зразу ж польський уряд старався підкорити собі Православну Церкву, накинув їй польську урядову мову, в духовній семінарії і на православному факультеті на варшавському університеті мовою навчання і урядовою була польська мова. Обмосковлена Православна Церква ліднала під сильний польонізаційний вплив та повну залежність від польського уряду. Щоб звільнити Православну Церкву від відновленої в 1917 р. патріяршої Церкви в Москві, видано розпорядок польського міністра віроісповідань й освіти з дня 30. січня 1922 р.³⁷⁹ п. н. “Тимчасові постанови про відношення держави до Правосл. Церкви в Польщі”. В наслідок заходів польського уряду царгород. патріярх Григорій видав “Томос” з 13. XI. 1924, що ним Православну Церкву в Польщі проголошено автокефальною, незалежною від

московського патріярхату. Правним становищем Православної Автокефальної Церкви в Польщі мав зайнятись собор, якого одначе, незалежно на закінчені праці передсоборової комісії, польський уряд ніколи не скликав. Ще під час підготовних праць до собору польський уряд, стараючись з’єднати собі православних Українців, висунув на митрополита Православної Церкви в Польщі Українця Юрія Ярошевського, що мав мати сталий осідок у Варшаві. Вибір митрополитом Українця викликав велике негодування серед московського православного духовенства і один з них, архимандрит Смарагд (у світі Латиш-Латишенко Павло), колишній ректор православної духовної семінарії в Холмі, дня 8. лютого 1923 р. у Варшаві застрілив митрополита Юрія Ярошевського. Щойно в 1938 р. польський уряд декретом президента з 18. ли-

стопада 1938 р. унормував відношення Православної Церкви до держави в той спосіб, що Церква стала повністю залежна від польського уряду, який вмішувався навіть у її внутрішні справи. У проводі Православної Церкви став митрополит Діонісій Валединський, родом Москаль.

Нищення церков та ділення маєтку Православної Церкви на Холмщині, Підляшшу, Поліссю та Волині почалось ще 1915 р., тоді, коли царські московські війська евакуювали ті терени. Тоді деякі православні церкви замкнено, велику частину передано римо-католикам, а деякі знищено зовсім. Але остаточне нищення церков на тих теренах почалось на весну і вліті 1938 року. І коли дня 1. VII. 1914 р. усіх православних церков на Холмщині і Підляшші було 389, то дня 1. вересня 1939 року залишилося їх всього 51. 149 православних церков переіменовано на римо-католицькі костели і 189 православних церков зовсім збудовано або спалено, при чому нищено найстарші пам'ятки українського церковного будівництва, як напр., зруйновано муровану православну церкву в містечку Щебрешин на Холмщині, збудовану ще в 1184 р. Церкви нищено з допомогою спроваджених польських робітників та під доглядом й охороною польської державної поліції, старі цвинтарі біля церков руйновано, зрізувано дерева, а тлінні останки православних викидано з глумом із могил. Ще на самому початку польської займанщини 1919 р. в підземлях єпископського собору в Холмі порозбивано гробниці і православних і католицьких єпископів та князів, кості покійників викинено на цвинтар біля собору, на якому порозбивано і знищено всі нагробні пам'ятники. У своєму просто божевільному руйнуванні церков та релігійних пам'яток, що відбувалося на очах населення при розпачливому плачі православної людности, польські урядові чинники насильно наvertsали православне населення на римо-католицизм. Під впливом цього терору в літі 1938 р. цілі села переходили на римо-католицизм, щоб тільки врятувати своє життя і майно. Впродовж літа 1938 р. зруйновано або спалено 115 православних церков.

Тоді в обороні переслідуваного православного населення виступив митрополит Андрей, видаючи "Послання в справі Холмщини" (2. серпня 1938), в якому на основі фактів протестує "проти намагання кинути по нуру тінь підозріння, що боротьбу з православною Церквою апробує Апостольська Столиця". "Мусимо також запротестувати — читаємо в посланні — проти того, щоб холмські події та політичну боротьбу з українським народом оправдувати інтересами Католицької Церкви".³⁸⁰ Згадуючи в посланні, що "потрясаючі події останніх місяців на Холмщині змушують мене прилюдно стати в обороні переслідуваних наших братів, нез'єдинених православних християн Волині, Холмщини, Підляшшя і Полісся", митрополит Андрей вказує на те, що "те все сталося в хвилині, коли уряд предкладав до ратифікації договір в справі поунійних дібр, встановлений між Апостольською Столицею і польською

Ікона Богоматері дарована папою Пієм XI (1922-1939) мукачівському монастиреві ОО. Василіян на Закарпатті

державою і тим хронологічним збігом обставин ініціатори та організатори діла знищення кидають на Апостольський Престол ненависть за те, що сталося. Події на Холмщині нищать в душах православних нез'єдинених наших братів саму думку про можливість з'єдинення, представляють Вселенську Церкву ворожою і небезпечною для православного народу. В очах кількоміліонового населення Польщі Апостольська Столиця представлена співвинною діла знищення. Відкривається нова пропасть поміж Східною і Вселенською Церквою". Це послання митрополита Андрея проголошено у львівській українській пресі і польська

цензура його skonфіскувала. Незалежно від konфіскати цього послання зроблено відбитку, яка масово розійшлася по цілому краю.

Митрополит Діонисій, як теж і багато з православного духовенства потаємці дякували листовно митрополитові Андрееві за його мужній виступ в обороні православних Українців і Білорусинів. Міністер закордонних справ Польщі Й. Бек наказав припинити дальше руйнування православних церков, зазначаючи при тому, щоб старости, поліція і війти проголосили, що всі православні, які під терором прийняли латинський обряд, можуть вернутися до православної віри, чого одначе не додержано.

Між тим збільшується загроза II. світової війни. Уряд Польщі, вважаючи, що найнебезпечнішим елементом для польської держави є українське католицьке духовенство, починає знову масові арештування священників, вивозячи чимало з них до польського концентраційного табору, Берези Картузької.³⁸¹ Починається нова сторінка кривавого польського переслідування, що його закінчують остаточно большевики.

Напередодні другої світової війни, в липні 1939 р., львівський єпископ-помічник Кир Іван Бучко виїжджає до Америки на канонічну візитацію.

В цьому часі зріс незвичайно сильно Чин ОО. Василян і його діяльність на Галицькій землі під польською займанщиною (1919-1939). Це одна з найкращих сторінок історії цього заслуженого Чина. Розгортаючи широко наукову, місійну й громадську діяльність, Василяни в цьому часу можуть похвалитися цілою низкою заслужених людей, як о. проф. д-р Т. Галушинський, протоігумен С. Решетило, о. д-р П. Кисіль, о. ред. М. Каровець, о. д-р Й. Маркевич, о. д-р Й. Скрутень, о. Ір. Назарко, о. Р. Лукань, ігумен Й. Пелех, ігумен В. Лучинський та багато інших для яких ні одна ланка суспільно-культурного життя не була чужою, через що й львівський монастир св. Онуфрія став одним із справжніх центрів духового життя Західної України.

Папа св. Пій X (1903-1914)

2.

АПОСТОЛЬСЬКА СТОЛИЦЯ І УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ

ВИЗНАННЯ АПОСТОЛЬСЬКОЮ СТОЛИЦЕЮ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Дня 25. травня 1919 р. папа Венедикт XV. (1914—1922) прийняв офіційно на авдієнції посла Української Народної Республіки, графа Михайла Тишкевича, який передав тодішньому державному секретареві (міністрові закордонних справ) Ватикану, кардиналові Гаспері, свою вірчу грамоту.

Положення посла гр. Тишкевича було дуже важке. Як з одного боку, Поляки й Москалі намагалися всіми силами не допустити до того, щоб Апостольська Столиця визнала Українську Незалежну Державу, так з другого боку представник Української Народної Республіки, хоч сам католик, являвся представником держави, населення якої більшістю було нез'єдинене й очолюване соціялістами. До того ж, граф Тишкевич, передаючи свою вірчу грамоту кардиналові-секретареві Гаспері, передав йому рівночасно і протест проти нападу армії ген. Галлера на Галицьку Землю та насильств польського вояцтва над українським безборонним населенням, зокрема про ув'язнення понад 200 українських католицьких священиків, що їх пізніше вивезла польська окупаційна влада до концентраційних таборів. Беручи до уваги перший, цього роду, виступ посла відновленої держави, Українця католика проти Поляків католиків, можна було сподіватися, що діяльність графа Тишкевича зустрине нові труднощі. Але Апостольська Столиця і тодішній її керманіч, великий покровитель Східньої Церкви, Венедикт XV., був беззастережним прихильником визвольних змагань тих народів, які на руїнах чи то австро-угорської, чи російської монархії, почали будувати свої власні держави. Про українську справу мав папа Венедикт вичерпні інформації не тільки з українських кол, передусім від митрополита Андрея, але теж від тодішнього нунція у Варшаві архієп. Ратті і тодішнього Апостольського Делегата в Туреччині, архієп. Дольчі.

Хоч ця найновіша сторінка зв'язків України з Апостольською Столицею не є ще як слід висвітлена, уже сьогодні надруковані спогади де-

Папа Бенедикт XV (1914-1922)

яких учасників тих часів, вимагають ревізії та гострої контролі, головню у відношенні тодішніх керівників Української Держави до Української Католицької Церкви взагалі і до Апостольської Столиці зокрема. І вже сьогодні можна сміливо твердити, що як гетьман Павло Скоропадський, так і Головний Отаман Симон Петлюра чи тодішній міністер закордонних справ Андрій Лівницький, згодом президент екзильного уряду УНР, не згадуючи вже про Вол. Винниченка та інших, не тільки, що не ставилися вороже до Кат. Церкви, але навпаки, призадумувалися, чи б Українській Католическій Церкві не признати першого місця у віровизнаневій ступневості в Українській Незалежній Державі, про що голосно говорено.³⁸² Безумовно, до цього погляду чимало

причинився дошкульний брак української нез'єдиненої ієрархії, майже поголовне обмосковлення її і з другого боку геройська активність українського католицького духовенства, очолювана могутньою постаттю митрополита Андрея графа Шептицького.

Визнання Української Держави Апостольською Столицею відбилося незвичайно корисно не тільки в дипломатичному, але й у цілому католицькому світі. Граф Тишкевич з допомогою католицької преси (італійської, швайцарської і французької) старається познайомити світ Західньої Європи з "призабутою нацією", якою досі були для широкого загалу Українці, а в слід за тим встановлює дружні зв'язки з представниками інших держав світу, акредитованими при Ватикані. Та, на жаль, Тишкевич не довго залишився в Римі. Його призначено головою Української Делегації в Парижі, де треба було боронити незалежності Української Держави на Міровій Конференції. Перед своїм від'їздом до Парижа, граф Тишкевич звернувся до кардинала-секретаря Гаспарі з проханням підтримати його оборону української державности на Конференції в Парижі. Апостольська Столиця вволила прохання графа Тишкевича й доручила нунцієві в Парижі і представникові на Конференції,

архиєп. Черетті підтримати заходи гр. Тишкевича в справі визнання української державности.

Однаке справа визнання української державности, як згодом повідомив архиєп. Черетті Апостольську Столицю, на Мировій Конференції була вже пересуджена. Ворогам української державности повелося переконати, необзнайомих з національними питаннями Слов'янського Сходу Європи політиків Західньої Європи, що українська державність — це “німецько-большевицька авантюра недозрілих політиків”, а сама маса населення України є темна й несвідома.³⁸³

З виїздом графа Тишкевича з Риму праця Українського представництва не припинюється. Як шарж д'афер української місії при Ватикані, приїжджає до Риму о. Ксаверій Бонн, секретарем місії стає П. Карманський і дня 16. лютого 1920 р. місія повідомила, що папа Венедикт XV. назначив Апостольським Візитатором України місіонара Пресвятого Серця о. Івана Дженоккі (1860—1926), який виїжджає на Україну з допомогою в грошах і ліках для хворих і недужих.

На початку квітня 1920 р. виїхав з Риму Апостольський Візитатор України, о. Дженоккі, і щойно при кінці квітня прибув до Відня, звідкіля

мусів їхати до Варшави, бо до Львова польський уряд не дозволив йому їхати. У Варшаві же він надаремне на дозвіл виїхати до Львова. Між тим большевицькі війська підступають під Варшаву, дипломатичний корпус евакуовано з Варшави до Познаня й о. Дженоккі вертається знову до Відня. Тут, опанувавши вже українську мову, о. Дженоккі нав'язує широкі зв'язки з українською політичною еміграцією і головно з урядом Західньої Области Української Народної Республіки, що тоді перебував у Відні й, таки не діставшись на Україну, вертається в першій половині січня 1922 р. до Риму.

Знаменито обзнайомиений з українською дійсністю, Апостольський Візитатор Дженоккі стягає на себе ненависть

Граф Михайло Тишкевич

DÉLEGATION
DE LA RÉPUBLIQUE UKRAÏNIENNE
37, RUE LA PÉROUSE
TÉL. PARRY 32-67

PARIS, LE 12 novembre 1919

WASHINGTON DEC 9 - 1919

Високоповажний Пане Посол.

Мав честь переслати Вам в залученню звітлення
про мою діяльність від часу мого прибуття до Пари-
жу до 1-го листопаду цього року.

Прошу прийняти впевнення моєї
глибокої пошани.

Президент Делегації У. Н. Р.
у Парижі

Його Ексцеленції Пану Бачинському,
Голові Надзвичайної Місії У. Н. Р.
у Вашингтоні.

Ч. 538

Лист графа М. Тишкевича

Приймаючи на себе обов'язки Голови Української Делегації в Парижі, я був овідомий того, що спіткав через край багатовсяких утруднень, одначе я вжив всіх залежних від мене заходів, щоб вижнати прийняти на себе обов'язки.

Для мене яоно було, що делегація повинна добивати звязків і зносин не так з урядовими, а і з громадськими колами, щоб утворити і використати найширше всякі впливи. Ще в Римі я чув, що члени політичної секції української делегації в Парижі завели звязки з соціалістичними колами суспільства. Я, для повности справи, ривів звернути свою увагу більше на урядові і другі впливові кола.

Мушу завважити, що утруднення побачень це збільшилось з того часу, як Вищою Радою було вирішено провізорочно питання за західну область У.Н.Р. /Галичину/, а питання за східну Україну відкладено до розгляду загального питання про бувшу Росію. В Римі я прохав Папу підтримати нашу справу і Папа зараз же зателеграфував в Париж до свого легата Монсініора Черетті який після свого повороту до Риму, сказав, що він говорив з Радою Пятох і довідався, що справа наша стоїть дуже погано через те, що наші вороги представили її як німецько-большовицьку авантюру купки недоспілих політиків, позаяк масса населення е темна і національно не свідома. З цього приводу я негайно зробив спростовання в офіційну італійську часопис "Popolo Romano", яке було передруковано в багатьох часописах інших держав.

Папа запевняв мене, що він цілком на боці Самостійної України і оказав, що Рада Пятох останне слово про Україну не сказала.

Результатом моєї праці в Римі було і те, що кардинал Гаспаріо - державний секретар - надіслав Отаманові Петлюрі листа, який е фактично визнаннем нашої самостійности: "Подяючи подяку Вашому Превосходительству за ввічливе послання, спішу запевнити, що Св. Престол, шануючи як належить благородний характер українського народа, буде славити гоючи молитви про його добробут і твердо вірючи в право самовизначення, визнане за другими народами, які належали до бувшої Російської Імперії, вірить що і Україна скористується цім правом.

Апост. Візитатор України о. І. Дженоккі

польського загалу. “Польська преса — пише він в одному з листів — веде проти мене кампанію, приписуючи мені значення, якого я не маю, представляє мене як людину, що впливає на папу і що є небезпечна для Польщі”. Але ці напади не спиняють інтенсивної діяльності Апостольського Візитатора Дженоккі, що в правдивохристиянській відданості став, згідно з дорученням Апостольської Столиці, оборонцем правди й правдивим приятелем України.

І, неначе в доказ цієї правди, черговий Христовий Намісник, після смерти Венедикта XV., папа Пій XI. (колишній нунцій у Варшаві) назначує о. Дженоккі Апостольським Візитатором Галичини. Уряд Польщі, якій відступлено Галичину на 25 років, не зважаючи на численні спротиви, є змушений врешті дозволити на в'їзд Апостольському Візитаторові, о. І. Дженоккі, який, тепер

уже на місці стверджує особисто те все, про що його інформовано листовно. Після візитації Апостольський Візитатор вернувся до Риму. Не зважаючи на старання Апостольського Візитатора, уряд Польщі вдруге не дозволив йому приїхати до Львова.

НІМЕЦЬКА ОКУПАЦІЯ

З вибухом другої світової війни та з упадком Польщі частина північних і західних українських земель від 1939 до 1941 р. була зайнята большевицькими військами, однак большевицька влада під час першої окупації, за винятком конфіскації земельного майна Церкви та встановлення величезних податків, не переслідувала спеціально духовенства. Безумовно, що большевики хотіли таким чином з'єднати собі спершу українське населення і радше не настроювати його ворожо до себе. Але згодом усунено з усіх шкіл науку релігії й релігійні образи та хрести. Та цей тиск большевицької влади викликав серед населення незвичайно позитивний відгук. Населення своїми добровільними складками сплачувало всі податки наложені на церкви та духовенство, а се-

В день св. Йосафата 1942 року. В городі святооунфрїївського монастиря ОО. Василян у Львові. Сидять: о. крилошанин Р. Лободич (в цивільному), о. протоігумен В. Градюк ЧСВВ, еп. Микита Будка, о. крилошанин Л. Лужницький, д-р Й. Голінатий. — Стоять: о. П. Фуртак ЧСВВ, о. І. Котів ЧСВВ, о. д-р П. Теодорович ЧСВВ, о. ігумен І. Назарко ЧСВВ, д-р Гр. Лужницький, о. канцлер М. Галянт, о. Р. Лукань ЧСВВ, о. А. Каштанюк, Вол. Онуфрик, о. ігумен Модест Пелех ЧСВВ.

лянські вози, навантажені харчами, заїжджали щоденно під палату митрополита Кир Андрея чи під монастир ОО. Василян у Львові, щоб прогодувати Владику й його львівське духовенство. Церкви були кожного дня переповнені вірними, а з уваги на те, що кожний шостий день був т. зв. вихідним днем (згодом привернено неділю), митрополит Андрей заряджує служити Служби Божі вечором. І пізно вечорами приходили до церков дружини советських урядовців (навіть високих) з проханням, щоб наше духовенство охрестило їх дітей. Коли тут і там заарештовано когось з духовенства, митрополит Андрей зразу ж інтерв'єнував або в секретаря КП(б)У Хрущова, або звертався просто до Сталіна. І большевики старалися не дразнити "царського в'язня", тим більше, що передбачували, який був би відрух населення на випадок заподіяння Кир Андрееві якоїнебудь кривди.

В червні 1941 р. вибухає німецько-большевицька війна й гітлерівські війська окупувають усі землі України.

Три роки німецької займанщини (1941—1944) характеризують два моменти гітлерівської церковної політики на землях України: 1. вороже

Перемишль, осідок найстаршого українського єпископства Галицької Землі, тепер під
більшевицькою займанщиною

відношення до Української Католицької Церкви, 2. віднова Української Православної Церкви, яка б була безпосередньо залежна від гітлерівської влади.

Щодо ворожого становища до Української Католицької Церкви, то його спинювали в дечому авторитет і популярність митрополита Андрея. Німецька влада не виступала гостро проти Церкви чи проти духовенства, а навіть дозволила на науку релігії в народних, середніх та фахових школах. Дозволено теж на відкриття католицьких духовних семінарій, але знаціоналізовану большевиками церковну земельну власність визнано державною німецькою власністю. Та, коли почався масовий вивіз українського населення на роботи в Німеччину та фізичне винищування Жидів, взаємини між німецькою окупаційною владою й Українською Католицькою Церквою загострилися.

Німецька влада домагалася від митрополита Андрея, щоб він своїми посланнями заохочував населення до виїзду на роботу в Німеччину. Однак митрополит з місця відмовився і, коли прийшла вістка, що Німці змушують допоміжну українську поліцію брати участь у ловлі людей на роботи, як теж і при екзекуціях над Жидами, Кир Андрей пише листа з протестом до Гімлера, шефа Гестапо, а рівночасно в окремому посланні забороняє виконувати екзекуції над Жидами, хочби навіть під фізичним примусом, а хто б цьому не повинувався, відмовляється йому церковно-релігійних послуг. Цей протест викликав у все-

Українська католицька церква під шатром, збудована українськими полоненими вояками Першої Української Дивізії в місцевості Беллярія в Італії в перших днях полону.

владного тоді Гімлера й його оточення величезне вражіння і Гімлер наказав був навіть ув'язнити митрополита, але з уваги на німця митрополита (параліж ніг) львівське Гестапо відповіло, що наказу арештування зреалізувати не можна.

Мужність митрополита Андрея була прикладом для українського католицького священства, яке теж стало опором проти наказів німецької окупаційної влади. В наслідок того наложило головами чимало українських католицьких священників.³⁸⁴

Щоб зміцнити наше духовенство духово, митрополит Андрей 1940 року починає відбувати архієпархіальні собори. Дня 11. листопада 1943 р. закінчився четвертий архієпархіальний собор. У своїй кінцевій промові Кир Андрей зазначив, що “в цих соборах ми старалися в душі християнського покаяння пізнати і по змозі поправити всі промахи християнського життя вірних і душпастирської праці священників та в декретах і правилах ми з безоглядною майже щирістю признавалися до того, що уважали за прогріх і щиро змагали до удосконалення душпастирської нашої праці”. Митрополит Андрей передбачував переслідування, що його зазнає від большевицької влади Українська Католицька Церква, бо в цій же промові він згадує “що маємо багато

причин побоюватися такої катастрофи, якої наш нарід ніколи ще не переживав, ані в найлютіших часах татарських наїздів, ані в часах руїни, ані в тих часах, що наступили після полтавського погрому. Виглядає, що великими кроками зближаємося до такої катастрофи“. Собор кожного року складався з 5 святочних сесій, а саме в кожний останній четвер місяця по юліянському стилю. Дві перші святочні сесії мали по дві приготівні сесії, третя сесія мала чотири приготівні сесії, а дві останні сесії по три приготівні. З уваги на труднощі подорожі або на вік і здоров'я священників можна було бути звільненим від чотирьох святочних сесій, натомість кожний із священників мусів бути приявний принайменше на одній сесії. В березні 1944 р. митрополит Андрей проголосив п'ятий від війни архієпархіяльний собор, що його назвав “собором миру Пресв. Пренепорочної Богородиці Діви Марії”.³⁸⁵

З хвилиною організації української військової формації, т. зв. “Дивізії Галичина” в 1943 р., заходом і старанням митр. Андрея, гітлерівська влада дозволила на військових духовників при дивізії. Це була велика уступка з боку гітлерівської влади, бо нацизм не тільки виключав релігію із життя, але спеціально ворожо був наставлений до Католицької Церкви.³⁸⁵

В листопаді 1943 р. Єпископат Української Католицької Церкви проголосив послання до духовенства і вірних у справі релігійно-морального оздоровлення української католицької молоді. Викликане воно було братовбивчою боротьбою на землях України й Польщі.

УКРАЇНЬСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА ПІД НІМЕЦЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ

Перша окупація большевиків (1939—1941) на північно-західніх землях України мала менш-більш ті самі методи, що й у Галичині. На весну 1940 р. сконфісковано церковну землю, оподатковано церкви й духовенство. Це було причиною, що дехто покинув свої душпастирські обов'язки. Церкви замикано, бо нікому не було в них правити.³⁸⁶

Було теж чимало священників, які залишилися на місці, і їх зразу ж за церковно-громадську працю ув'язнено й вивезено. В 1940 р. приїжджає на Волинь з Москви московський архієпископ Дмитровський Сергій, як “управляющий делами московской патриархии”, щоб Православну Церкву піддати московській патріархії. Сергій роз'їжджає тоді по всіх новоокупованих советською владою землях, щоб Православну Церкву Буковини, Басарабії й ін. земель підкорити Москві. У своїх звіттах до Москви він пише, що весь нарід українських “визволених” земель бажає “воз'єдінитися” з московською Церквою. В наслідок цієї поїздки архієп. Сергія перший поїхав до Москви, за дозволом

советської влади, 8. червня 1940 р. архієпископ волинський Олексій Громадський. Там підписав він декларацію канонічного послуху московській патріярхії, а згодом таку ж декларацію підписали архимандрити з Волині Дамаскин Малюта, Пантелеймон Рудик і Венямин Новіцький. Дня 20. серпня 1940 р. висвячено в Москві на житомирського єпископа архимандрита Дамаскина, який осів у Ковлі, а до Луцька прислано з ССРСР архієпископа Миколая Ярушевича з титулом “екзарха захадніх областей України і Білорусі”. Згодом надано йому титул волинського митрополита. Тоді було на Волині 5 владик: архієпископи Олександр і Олексій та єпископи Антоній, Симон і Полікарп. Екзархові Миколаєві підчинено майже всю Волинь, а архієпископові

Герб міста Перемишля

волинському за Польщі Олексієві залишено тільки крем'янецький повіт і 9 православних парохій у Галичині. Йому надано титул: архієпископ тернопільський і крем'янецький. Екзарх Миколай переймає теж Почаївську Лавру, в церковному урядуванні заводить мову московську й організує т. зв. місійну акцію московської патріярхії, яка має на меті ширити православіє у католицькій Галичині. В тій цілі дня 8. березня 1941 р. пише він до Москви, що в Тернополі доконечно створити катедру вікарного єпископа для “апостольського діла дальшого з'єдинення уніятів із православною церквою”. На основі цього письма московський патріярхат дня 26. березня 1941 р. вирішив висвятити Пантелеймона Рудика єпископом львівським, що й відбулося в Москві з кінцем квітня 1941 р. у приявності 12 єпископів із окупованих большевиками теренів Західньої України, Білорусі, Буковини, Литви, Латвії й Естонії. Тільки архієпископ Олександр поліський і луцький єпископ Полікарп не поїхали до Москви і декларації на вірність московській патріярхії не підписали. Пантелеймон, у світі Петро Степанович Рудик, родом з Галичини, нар. 1898 р., не перейняв одначе катедри православного єпископа у Львові, бо за півтора місяця після його висвячення почалась війна між Німеччиною і ССРСР. Перед самою війною, дня 15. червня 1941, митрополит Миколай висвятив архимандрита Венямина Новіцького,

кол. псаломщика поліського і пинського архієпископа Олександра, на єпископа пинського. Але й тут війна перешкодила архієпископові Венямині перейти катедру в Пинську.

УКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРСТВІ

Православна Автокефальна Церква в Польщі під час німецької окупації почала зватися Автокефальною Православною Церквою в Генерал-Губернаторстві. З уваги на те, що більша частина українського населення попала під советську окупацію, німецька влада погодилась висвятити в Генеральній Губернії кількох українських православних ієрархів. Передусім у жовтні 1940 р. висвячено архієпископом холмським і підляським проф. Івана Огієнка, другим з черги був єпископ Палладій, у світі протоєрей Петро Відибіда-Руденко, висвячений у лютому 1941 р. з титулом архієпископа краківського й лемківського, а згодом добавлено йому і титул львівського архієпископа, з осідком у Варшаві. Найменша кількістю парохій у колишній Православній Автокефальній Церкві в Польщі варшавська єпархія, в Генеральній Губернії була поділена на три єпархії: варшавську, холмсько-підляську й краківсько-лемківську. Собор єпископів був найвищим органом церковної влади. Митрополит Діонісій, кол. голова Православної Церкви в Польщі, признавав за собою одначе канонічну юрисдикцію над цією Церквою.

З німецькою окупацією дальших земель України виринула думка поширити Православну Церкву і на тих землях. Тому нав'язано контакт з варшавським митрополитом Діонісієм, щоб сторити ієрархію на всіх тих землях України, які окупувала Німеччина. Врятований від смерти волинський архієпископ Олексій, що його советська влада була арештувала, стояв спершу на національному українському ґрунті, але згодом 18. серпня 1941 р. скликав у Почаївській Лаврі потайний собор з участю архієпископа Симона (Івановського), єпископів Пантелеймона (Рудика) і Венямина (Новіцького), на якому то соборі рішено: "1. до Помісного Собору Православної Церкви на Україні в складі ієрархії, духовенства і мирян, уважати нашу Церкву й її ієрархію в канонічній залежності від Церкви російської; 2. привернути права автономії й автономного управління нашій Церкві; 3. надати архієпископові Олексієві права митрополита і 4. зліквідувати екзархат у Західній Україні".³⁸⁷ Цією ухвалою започатковано існування т. зв. Автономної Православної Церкви на Україні і є це рівночасно першим розколом в Українській Православній Церкві. До згаданих єпископів згодом прилучилися архієпископ Антоній Марценко (Марценкові й Симонові сан архієпископа надала Москва) і єпископ Дамаскин Малюта.

Восени 1941 р. Олексій вислав єпископа львівського Пантелеймона до Києва і зараз же поїхав за ним сам туди. В порозумінні з німецькою

владою відвідав він Холм і архієпископа Іларіона (Огієнка) та після того скликав собор єпископів-автономістів у Почаївській Лаврі (грудень 1941), на якому вирішено признати архієп. Іларіона (Огієнка) архієпископом київським і переяславським, львівського ж єпископа Пантелеймона назначити єпископом полтавським і лубенським. З “Діяння Обласного Собору Єпископів” довідуємося, що ці назначення були наслідком того, що в столиці України “в церковному житті беруть верх самосвяти”, які засіли в церковній раді, захопили Андріївський собор і “готовляться взяти в свої руки при сприятливій нагоді й інші історичні святині Києва”. З тих же мотивів у грудні 1941 року висвя-

Замкова башта в Перемішлі

чено відомого з часів Польщі ворога українського національного руху архимандрита Івана (Лавриненка), єпископа Симона (Івановського), родом із Тули, призначено єпископом чернігівським і єпископа Дамаскіна — подільським. Архієпископ Олексій став митрополитом волинським і житомирським та екзархом всієї України. Проти цього рішення собору єпископів-автономістів запротестував митрополит Діонісій і 24. грудня 1941 р. назначив архієпископа луцького Полікарпа “тимчасовим адміністратором Православної Автокефальної Церкви на звільнених землях України”. Проти цього знову ж відозвою з дня 12. лютого 1942 р. запротестував митрополит Олексій, заборонюючи митрополитові Діонісієві вмішуватися в церковні справи поза межами Генерал-Губернаторства й уневажнюючи його розпорядження як неканонічні, що й було подане до відома 20. березня 1942. Між тим митрополит Діонісій доручає архієпископам Олександрові й Полікарпові висвятити нових єпископів для окупованих Німцями земель України. В днях

Українська католицька церква в таборі українських полонених в Ріміні в Італії. Іконостас церкви збудований з артилерійських картушів і лушок від консерв.

9. і 10. лютого 1942 в Пинську висвячено протоєрея Ніканора Абрамовича на єпископа чигиринського і протоєрея Івана Губу (чернече ім'я Ігор) на єпископа уманського.

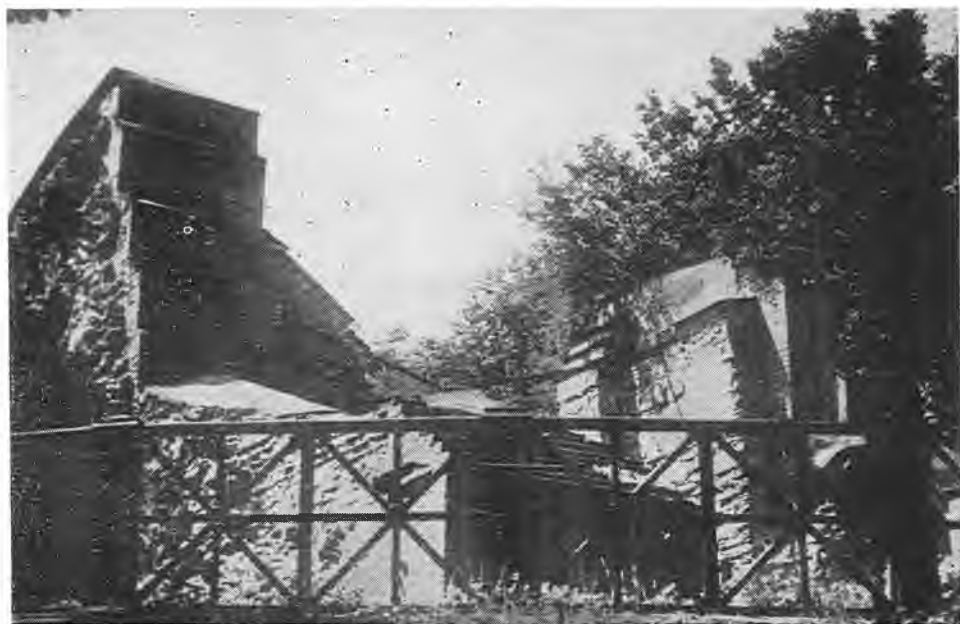
Німецька влада, якій був на руку розкол Православної Церкви, офіційно признала дві православні Церкви на Україні, хоч як одна, так і друга Церква старалися дістати першенство у німецької влади. Починається боротьба між церковними організаціями, окремі владики, як автономістів, так і автокефальників та самосвятів видирають собі взаємно церкви й вірних. Немалу ролю грають у тому й Москалі та німецька окупаційна влада, яка старається підкорити собі всі три церковні організації. Щоб захопити якнайбільше владичих катедр, у травні 1942 р. висвячено в Києві 6 нових єпископів Української Автокефальної Православної Церкви, людей світських, без богословської освіти, яких назначено спершу архимандритами, та відбуто другий собор єпископів під головуванням Ніканора та Ігоря вже з нововисвяченими єпископами. Тоді висвячено Фотія Тимощука єпископом чернігівським, Мануїла Тарнавського єпископом білоцерківським, Михаїла Хорошого єпископом елисаветградським, Мстислава Скрипника єпископом переяславським, Сильвестра Гаєвського єпископом лубенським і Григора Огійчука єпископом житомирським. Це масове висвячування єпископів

звернуло увагу німецької окупаційної влади, яка розпорядженням з 26. травня 1942 наказала, щоб при висвяченні єпископів наперед надсилати до Райхскомісаріату повідомлення з точними біографічними даними про кандидата.

Дня 1. червня 1942 видано “розпорядження райхскомісара України про правне становище релігійних організацій в Україні”, в якому то розпорядженні проголошувалася свобода релігії та релігійних союзів і інституцій, що їх статuti мусів затвердити перед тим райхскомісар України. Але це розпорядження існувало тільки формально, бо по суті німецька влада була найвищою установою в релігійних справах і наділі втручувалась у внутрішні справи Православної Церкви. Заборонювано в будні дні служити Богослуження, в свята можна було правити до год. 8-ої ранку, заборонено духовенству викладати в школах релігію та не дозволено Церкві провадити харитативну діяльність.

Між тим стан автокефальної ієрархії збільшився ще на чотирьох єпископів, бо в Луцьку висвячено (31. травня 1942) Генадія Чуприкевича єпископом січеславським (дніпропетровським), в Києві (25. червня 1942) висвячено Володимира Малеця єпископом новомиргородським, Платона Артем'юка (2. серпня 1942) єпископом заславським і В'ячеслава Лісицького єпископом дубенським (11. вересня 1942). Стан автономної ієрархії збільшився до 15 єпископів, бо крім згаданих висвячено ще Дмитрія Магана, Панкратія Гладкова, Евлогія Марковського, Йова Кресовича, Федора Рафальського і Серафима Кушнірука. Тоді розпорядженням райхскомісаріату заборонено даліше висвячування єпископів, бо, мовляв, кількість висвячених єпископів є достатня для обслуг усіх вірних на Україні. Між єпископами автокефальними й автономними починається тепер боротьба, і владики, незадоволені своєю духовною владою, переходять з однієї Церкви до другої. Нелад, деморалізаційні засоби, взаємне донощицтво до німецької влади витворюють нестерпне становище та залишають серед вірних, які за 20 років советського режиму не мали Церкви ні ієрархії, гіркий спогад та згіршення.³⁸⁸ Цей нестерпний стан стараються припинити як одна, так і друга сторона та врешті дня 8. жовтня 1942 делегати обидвох Церков підписують акт церковного поєднання, що його має затвердити перша сесія Священного Синода. Акт складається з 8 точок, з яких третя створює вищий орган управління Української Автокефальної Православної Церкви — Священний Собор Єпископів України, який керує всім церковним життям. Священний Синод мав складатися з 5 єпископів: Олександра, митрополита поліського й пинського, Олексія, митрополита волинського й житомирського, митрополита Полікарпа, архієпископа луцького й ковельського, Симона, архієпископа чернігівського й ніжинського, та Ніканора, архієпископа чигиринського. Секретарем Синоду назначено Мстислава, єпископа переяславського. Цей акт церковного поєд-

нання був тільки простою формальністю, бо проти нього гостро виступили і єпископи автономісти й автокефалісти. Щоб зруйнувати акт об'єднання, владики видвигали минуле поодиноких єпископів, компромітуючи себе взаємно, в наслідок чого припинювано в урядованні окремих єпископів, як напр. єпископа Фотія (Пилипа Тимощука), що його польська влада ще в травні 1934 р. засудила (рівенський окружний суд) на 12 років важкої в'язниці за шпигунську діяльність у користь ССР,

Золоті Ворота в Києві

з якою то метою він прибув до Польщі в 1932 р. З приводу цього митрополит Діонісій написав до митрополита Олексія (20. січня 1943),³⁸⁹ що “Тимощук оманно досягнув єпископства . . . митрополит Полікарп мав підставу вірити вашій досвідченості і припускати, що справа законности священства в повнім порядку”. Незалежно від того, що Фотія відлучено від Церкви, німецька влада тримала його на єпископській катедрі у Вінниці ще впродовж перших трьох місяців 1943 р. Дня 11. січня 1943 р. Генералкомісаріят у Луцьку проголосив нове розпорядження райхскомісара України Еріка Коха про нову організацію церковного життя в Україні: “з огляду на теперішній час війни і транспортіві труднощі, церковне управління обмежується генерал-комісаріятами”. З уваги на те знесено собор єпископів України і “старшим єпископом” Автокефальної Церкви на Волинь-Поділля назначено митрополита Полікарпа. Висвячення в єпископи могло відбутися тільки за згодою гене-

рал-комісаря, а священників назначає єпископ після згоди гебітскомісаря. Гебітскомісар має право звільнювати нельояльних священників, про що має повідомити єпископа. “Старшим єпископом” Автономної Церкви в Генерал-комісаріяті Волинь-Поділля німецька влада назначила митрополита Олексія. Таким чином постало п’ять Церков автокефальних і п’ять Церков автономних у генерал-комісаріятах: Волинь-Поділля, київському, житомирському, дніпропетровському і миколаївському. Поза райхскомісаріятот України, на теренах, де була військова влада, існували теж окремі Церкви. Центральної церковної влади не було і кожний єпископ був залежний від генерал-комісаря. Починається знову взаємна боротьба, пересвячування автокефальних священників автономними єпископами, гризня за парохії і взаємне втручання у внутрішні церковні справи. В цій атмосфері загальної гризні 7. травня 1943 гине від скритовбивчих стрілів митрополит Олексій по дорозі з Крем’янця до Дубна. Німецьке радіо офіційно передало, що митрополита Олексія вбили большевицькі партизани. Після смерти Олексія генерал-комісар для Волині й Поділля зарядив собор єпископів автономної Церкви (всіх 6) для вибору “старшого єпископа”. Вибрано кам’янець-подільського єпископа Дамаскина.

В липні 1943 р. відбулися масові арештування української інтелігенції на Волині. Партизанський рух розгорівся був тоді дуже сильно і в наслідок того Гестапо повело ув’язнення серед духовенства, при чому замордовано низку православних священників, палено й нищено церкви. Почалась евакуація православних владик. З єпископів автономної Церкви залишилися і не емігрували архієпископ чернігівський Симон, єпископ луцький Йов, єпископ білгородський Панкратій, єпископ полтавський Венямин і єпископ Никодим у Почаївській Лаврі. Крім єпископа Никодима, який помер, і єпископа Венямина, інші єпископи піддалися московському патріярхові.

На еміграції єпископат автономної Церкви (архієпископ Пантелеймон, єпископ Дмитрій, єпископ Федір, єпископ Евлогій і єпископ Леонтій) увійшов у склад “Русск-ої Православн-ої Церкв-и”. Архієпископ Антін Марценко і єпископ Іван Лавришенко, які залишилися в Чехії, визнали юрисдикцію московського патріярха. З єпископату Української Автокефальної Православної Церкви залишився в Україні митрополит харківський і полтавський Теофіль Будловський. Він ще в 1942 р. не визнав митрополита Полікарпа, проповідував московською мовою і згодом проголосив себе митрополитом всієї України. Спершу наказував молитися за Гітлера, а залишившись в Харкові, в лютому 1943 р. проголосив заклик допомагати большевикам. В січні 1944 р., коли советські війська зайняли Україну, не було ні одного єпископа Автокефальної Православної Церкви на Україні. Весною 1944 евакуовано православну ієрархію генерал-губернаторства.

На еміграції єпископат УАПЦ задумував створити на теренах Німеччини, де працювали маси православних Українців, духовно-моральну опіку над ними. На це одначе не дозволила німецька влада, яка признавала єдину юрисдикцію для православних московську Православну Церкву під кермою митрополита берлінського і германського Серафима Лади. З великими труднощами повелося заснувати у Відні й Празі українські православні парохії щойно 1945 р.

Руїни частини Печерської Лаври, що її висадили в повітря большевики 1941 р.

УНІЙНА АКЦІЯ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

Перших початків організації Православної Церкви¹ на північно-західних землях України треба шукати, як це врешті і показують збережені архівні документи, в заходах і стараннях Українського Центрального Комітету в Кракові.³⁹⁰ Тільки завдяки тодішнім керівникам УЦК, які виробили плян та намітили відповідних людей, організація православної Церкви найшла² признання та дістала згоду тодішньої німецької влади генерал-губернаторства. Безумовно, що першою й основною ціллю в організації Православної Церкви було заспокоєння релігійно-духових потреб православного українського населення і відтягнення його від московського православія. Сьогодні можна вже ска-

зати, що це було помилкою, бо українське православне населення горнулося до українських католицьких священиків, які мали можливість (потаємці або офіційно) заспокоювати релігійні потреби православного населення тим більше, що серед богословів, які студіювали у Богословській Академії у Львові, було чимало інтелігенції з Волині. У своїм задумі Православна Церква повинна була бути таким же забором української національності, як Українська Католицька Церква, та ставити такий же опір німецькому тискові, як ставила вона. На жаль, цей задум не тільки не виправдав себе, але й спричинив чимало неладу та залишив по собі гіркий посмак.

Не диво отже, що унійна акція митрополита Андрея, яка впродовж цілого його життя була основною його діяльністю, не принесла ніякого успіху. Митрополит Андрей хотів застосувати до унійної акції серед православних (як ієрархії, так і вірних) ті самі методи, які принесли чималий успіх у західній Європі, що поামалу починала розуміти вартість і місію Української Католицької Церкви на сході Європи. Основним моментом цієї методи було взаємне пізнання на базі християнського світогляду. Взаємна інфільтрація чернечих чинів, творення окремих віток східного обряду західно-католицьких чернечих чинів, в яких Українці грали б керівну ролю, і рівночасно прищіплювання західно-католицьких чинів на східній ґрунт було першим кроком цього взаємного пізнання. Рівночасно митрополит Андрей старався основніше поглибити розуміння духа Східної Церкви серед українського загалу, відновлюючи, напр., Чин Студитів.³⁹¹ На жаль, ці методи в пристосуванні до новоствореної православної української ієрархії не найшли ніякого відгомону, а навіть зустрілися з неприхильним ставленням. Не було це виною митрополита Андрея, бо згадана ієрархія не була якслід приготована до великого моменту і жила ще залишками московсько-польських впливів. Не мало причинилось до неуспіху цієї акції і те, що згадана ієрархія не мала відповідного історично-богословського знання, не мала відповідних студій і тим самим не могла належно оцінити великого історичного кроку митрополита Андрея. Митрополит Андрей, хоч і тішився серед загалу православного населення величезним авторитетом, але не мав доступу до нього в тій мірі, як мали його православні ієрархи. Також він і не міг передбачити цих потягнень, особистої натури, чи бажання влади поодиноких новопоставлених православних ієрархів, бо був задивлений у ту високу ціль, яка була мрією його життя. Вже сьогодні, з десятилітньої історичної перспективи, можна добачити, якими безпідставними аргументами воювали нововисвячені владики Української Православної Церкви, коли митрополит Андрей мусів у своїх листах-посланнях до православних архиєреїв застерігатися, що він не кандидує і не кандидуватиме на київського митрополита і що йому йде тільки про взаємне пізнання, яке доведе нас до єдності,

а “до досягнення наших національних ідеалів треба нам єдності, бо навіть при найбільшій єдності й найбільш посилених змаганнях із нашого боку обставини можуть так скластися, що їх не досягнемо. Тому треба нам, скільки це тільки можливе, усунути всякі роздори і все, що ділить, і всіма силами змагати до досягнення по зможі якнайбільшої єдності”.³⁹²

БОЛЬШЕВИЦЬКЕ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ

У висліді другої світової війни припав Москві давно вимріяний і бажаний подарунок: всі українські землі. Дня 1. листопада 1944 р. вмирає, згодом отроений, митрополит Андрей Шептицький і по ньому наступає зразу ж таємно висвячений восени 1939 р. один із трьох кандидатів, ректор Богословської Академії у Львові, о. д-р Йосиф Сліпий. Немає сумніву, що советська влада старалася, щоб митрополит Сліпий офіційно проголосив зрвання з Апостольською Столицею і що з такою ж пропозицією звернулася була советська влада і до всіх інших українських католицьких владик. І коли всі наші католицькі владики відкинули цю пропозицію советської влади, їх усіх ув'язнено в 1945 р. під весну. Щойно після виарештування цілого українського католицького Єпископату можна було створити т. зв. ініціативну групу, “по воз'єднанню греко-католицької Церкви з московською православною Церквою”, що і сталося у Львові 28. травня 1945 р.

Уже напередодні другої большевицької окупації, коли великі маси українського католицького населення, спасаючи своє життя, покидали рідну землю, разом з ними за дозволом своїх владик виїхало понад 200 священників на Захід. Усі єпископи залишилися на своїх місцях. І, щоб зреалізувати т. зв. воз'єднання, треба було не тільки ув'язнити весь український католицький Єпископат, але теж усунути “непокірних і неслухняних” Москві українських католицьких священників. І таки зразу ж в 1945 р. після смерті митрополита Андрея починається криваве переслідування і духовенства і вірних, у висліді якого арештовано, замордовано або заслано більше як 800 священників.³⁹³ Маючи свободну руку в творенні т. зв. ініціативної групи, підібрано трьох священників, а саме о. д-ра Гавриїла Костельника, пароха Преображенської церкви у Львові, о. д-ра Михайла Мельника, пароха Ніжанкович, перемиської єпархії й о. Антона Пельвецького, завідателя Копичинець, станиславівської єпархії. Щоб ця ініціативна група, зложена зі священників всіх трьох єпархій, мала відповідний престиж, о. Мельника назначив православний київський і галицький митрополит Йоан генеральним вікарієм перемиської єпархії й о. Пельвецького назначено парохом Копичинець і деканом гусятинського деканату. Після ув'язнення митрополита Сліпого прибув до Львова новоназначений архієпископ львівський і тернопіль-

ський Макарій. Згадана ініціативна група звернулася 28. травня 1945 р. до Ради Народних Комісарів УРСР з проханням “вивести нашу Церкву зі стану анархії в стан консолідації для перетворення її в православну Церкву”, зазначаючи, як вже не раз це було в історії мучеництва української католицької Церкви, повну свою відданість “радянській владі” і “генераліссімусові Сталінові”. Дня 18. червня 1945 р. у відповідь на це письмо, уловноважений Ради у справах московської православної Церкви при РМК УРСР П. Ходченко затвердив ініціативну групу як “єдиний тимчасовий церковно-адміністративний орган” та надав їй право кермування кат. українськими парохіями та зреалізування воз’єднання з московською православною Церквою. Група за своїми підписами проголошує у Львові заклик “до всесесного греко-католицького

Станіславський єпископ Григор Хомішин (1867-1946), помер мученичою смертю в большевицькій тюрмі

духовенства в західних землях України” (28. травня 1945 р.), в якому гостро виступає проти унії, називаючи її “історичним пережитком”, повторюючи оклепані у православній літературі фрази, що унію завела Польща і, заявляючи, що ініціативна група “стоїть і стоятиме твердо на становищі щирого патріотизму до УРСР і всього Радянського Союзу, бо це диктат здорового розуму й українського серця”.³⁹³

Завданням ініціативної групи було не тільки воз’єднати “Греко-католицьку Церкву з усією всеруською православною Церквою”, але також освідомлювати клир і вірних “щоб не було зайвої боротьби і зайвих жертв”. Заклик кінчається проханням вступати в члени ініціативної групи, що її членами могли бути і дяки. Зразу ж о. Костельник видає розвідку п. н. “Ап. Петро і римські папи або догматичні підстави папства”. В лютому 1946 р. разом із членами основниками групи поїхало 10 священників зі Львова до Києва, щоб з київським митрополитом Йоаном обговорити “добровільний перехід” на православіє українських католицьких священників і рівночасно висвятити на єпископа станіславської єпархії о. Антона Пелвецького, а для кол. перемиської, тепер самбірсько-дрогобицької єпархії о. М. Мельника. Львівським єпископом залишився Макарій, бо о. Костельника тому, що був одружений, не

Перемиський єпископ Йосафат Коциловський ЧСВВ (1876-1947), замучений в большевицькій тюрмі

можна було висвятити. Висвячення відбулося 24. і 25. лютого 1946 р. О. Костельника нагороджено мітрою і жезлом. Собор назначено на 8.-10. березня, що відбувся у Львові в архикатедральному храмі св. Юра в приявності 216 делегатів священників і 19 делегатів мирян. На цьому ж соборі проголошено рішення "зліквідувати постанови Берестейського Собору з 1596 р., відректись від Риму й унії з Римом та вернутись до св. Православної Церкви і просити Його Святість Алексея, патріярха московського і всієї Руси, щоб нас прийняв до всеруської православної Церкви".

Після рішення т. зв. львівського собору в усіх трьох єпархіях почалися протестаційні демонстрації священників і вірних, явище досі в Советах невідоме. Українське духовенство у письмовому протесті, що дійшов до західньої Європи нелегально крізь ще не дуже щільну залізну

занавісу, заявляє свою незламну вірність Апостольській Столиці, відкидає будьякі переговори з московською православною Церквою та стверджує, що "собор" був скликаний советською владою, а ніякою католицькою чи уніятською Церквою, що всіх делегатів привезено під сторожею на собор і відчитували вони свої резолюції, що їх їм написало НКВД. Таким чином цей "собор", що його відбуто під терором, не мав ніякого права в ім'я Церкви чи її вірних вирішувати будьякі постанови.

У відповідь на цей протест почались знову масові арешти духовенства і вірних і в Києві почато процес за державну зраду проти арештованих українських владик. Митрополита Йосифа II. Сліпого засуджено на важкі роботи у Воркуті (північно-уральські гори) недалеко Караського озера. Апост. візитатора Преосв. Миколу Чарнецького ЧНІ, екзарха Українців католиків Волині, Холмщини, Підляшшя і Полісся засуджено на досмертну тюрму і вивезено за Урал, єпископа Никиту Будку, львівського єпископа-помічника, засуджено на досмертну тюрму, єпископа-помічника станіславівського Івана Лятишевського заслано на досмертну примусову роботу в Сибір. Станіславівський єпископ Григорій Хомишин після допитів у тюрмі помер 17. січня 1948 р., єпископ-помічник пе-

ремиської дієцезії Григор Лакота, засуджений на досмертні тяжкі роботи в концентраційних таборах, помер там у 1950 р.

У висліді договору в Ялті Перемишль припав Польщі. В наслідок акції виселення на т. зв. Закерзонню польська советська поліція арештувала еп. Йосафата Коциловського та вивезла його до тюрми в Ряшеві, після чого насильно виселено його за кордон до большевиків, де він якийсь час перебував у тюрмі у Львові. З огляду на те, що для пропаганди потрібно було большевикам мати на свободі еп. Коциловського, випущено його з тюрми й владика пішки прийшов назад до Перемишля. З уваги на підготову до собору, советська влада запропонувала єпископові Кир Йосафатові предсідництво в соборі, а коли владика не погодився, 27. червня 1946 р. польсько-большевицька жандармерія вивезла його до Львова, а згодом до в'язниці в Києві, де владика помер 21. вересня 1947 р. Разом із ним вивезено тоді єпископа-помічника Лакоту, ректора духовної семінарії о. д-ра Івана Кузича, о. крилошанина д-ра Романа Решетила й о. канцлера Миколу Грицеляка разом з цілою родиною (помер в 1950 р.).

В 1947 р. починається друга фаза боротьби советської влади з українською католицькою Церквою, бо священство, яке залишилося ще на парохіях, не підчиняється наказам советської влади, і при Службах Божих не поминає ні церковної, ні світської влади. Під гаслом "геть зрадників батьківщини" починаються масові арешти та катування, не рідко під час Богослужби по церквах, замикання церков та заслання вірних. Рівночасно з тим іде шалена агітація в пресі і в радіо проти католицизму, при чому опоганюється Українську Католицьку Церкву, називаючи митрополита Андрея Шептицького розпустним польським магнатом, який з допомогою Єзуїтів здійснив реформу Василіян, а царська влада вивезла його тільки тому, що він підписав з царем Німеччини Вільгельмом II. умову таємної співпраці.³⁹⁴

Становище польського латинського клиру до переслідуваного українського духовенства було, за малими винятками, негативне. Польський

Галицький митрополит Йосиф II Сліпий (1944-) арештований і засланий большевиками 11. квітня 1945 р.

клир не тільки, що не старався допомогти українському духовенству й вірним, але ще й допомагав більшовикам у забиранні українських церков, а вірних перетягав на латинський обряд.³⁹⁴

На цю акцію реагує сильно українське підпілля. Як подала агенція Ройтер з 27. вересня 1948 р. на вулиці Львова застрілено колишнього голову ініціативної групи о. Г. Костельника. З цього приводу большевицька преса надрукувала заяви співчуття московського патріярха Алексея та екзарха "всєя України" митрополита київського і галицького Йоана, з яких довідуємося, що о. Костельник згинув "від руки вбивці, члена українського буржуазно-націоналістичного підпілля"...

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА

Політичні події 1938 і 1939 рр. мали непригожий відгомін в житті двох карпатських українських католицьких епархій. Передусім арбітраж у Відні 2. листопада 1938 р. віддав Мадярщині Ужгород разом з містами Мукачів і Берегово і тим самим розбив єдність мукачівської епархії. Апостольська Столиця назначила тоді апостольським адміністратором мукачівської епархії Кир Діонісія Няраді, крижевацького українського єпископа. Після проголошення незалежності Карпатської України в березні 1939 р. Ап. Столиця визнала державну незалежність Карпатської України (Ватикан був єдиною державою, що визнала державну незалежність Карпатської України), президентом держави став о. д-р Августин Волошин. Після поділу Чехословаччини внаслідок німецької окупації в березні 1939 р. Карпатську Україну займає Мадярщина і мукачівська епархія знову є поділена, бо кількадесят мукачівських парохій залишилися при Словаччині, яка тоді проголосила свою самостійність. Апостольським адміністратором для тих парохій відірваних від мукачівської епархії, що творили т. зв. апостольську адміністратуру на Словач-

Мукачівський єпископ Олександр
Стойка (1928-1943)

чині, був іменований єпископ пряснівської єпархії, яка теж залишилася при Словаччині, Преосв. Кир Павло Гойдич ЧСВВ. Після смерті єпископа мукачівської єпархії Кир Олександра Стойки (31. V. 1943), якийсь час управляє єпархією капітульний вікарій о. Олександр Ільницький. Тому, що окупаційний мадярський уряд не хотів погодитися на іменування нового єпископа Українця, Апостольська Столиця дня 1. січня 1944 р. іменує католицького гайдудорожського єпископа в Мадярщині, Преосв. Миколу Дудаша ЧСВВ тимчасовим апостольським адміністратором мукачівської єпархії, а в вересні цього ж року назначує єпископом-помічником о. д-ра Теодора Ромжу, професора духовної семінарії в Ужгороді, який після війни стає самостійним єпископом мукачівської єпархії. При кінці жовтня 1944 р. советські війська займають Закарпаття і зразу ж починається переслідування Української Католицької Церкви,

Президент Карпатської України о. д-р Августин Волошин

хоч військовий командант міста Ужгороду відвідав єпископа Теодора Ромжу, заявляючи, що советська армія і влада ставляться прихильно до Української Католицької Церкви. В листопаді цього ж року вибрано Народну Раду, тимчасовий уряд Закарпатської України, що під терором мусів проголосити “маніфест”, в якому “просить батька Сталіна, щоб він прийняв народ Закарпаття у братній Союз народів ССР”.³⁹⁵ Першим і найважливішим завданням Народної Ради було довести до “воз’єднання” Закарпаття зі Советами і в слід за тим і зліквідувати Українську Католицьку Церкву Закарпаття. Мукачівська єпархія мала тоді 461.555 греко-католицьких вірних, 459 церков, 281 парохій, 354 священників, 35 ченців Чину СВВ в п’ятьох монастирях і 50 черниць Чину СВВ в трьох монастирях. Православних у мукачівській єпархії не було більше як

40.000 і були це не православні з переконання, але у висліді реакції проти більшої частини змадяризованого греко-католицького священства. Православний рух, що його очолювали російські емігранти, підтримуваний чеським урядом в рр. 1919—1920, втратив був свою силу в рр. 1926—1928, а в 1932 р. припинився зовсім. Вже в перших днях грудня 1944 р. в околицях Хусту, де була більшість православних, місцеві комітети Народної Ради при активній допомозі красноармейців забирають насильно католицькі церкви та викидають католицьких священників з парохій. В слід за тим після приїзду з Москви делегації православних, яка під проводом ігумена Теофана Сабола в днях 7.—13. грудня 1944 р. обговорювала у Москві справу прилучення закарпатської православної Церкви до московського патріархату, посилюється боротьба проти Католицької Церкви і хвиля арештувань огорнула Закарпаття. Тоді заарештовано о. Петра Дем'яновича в Рахові, якого опісля розстріляно в Ужгороді, о. Степана Чизмара з Нового села, о. Євгена Пасульку з Требушан, о. Івана Егрешія з Богданова, о. Димитрія Поповича і о. Миколу Русинка в Хусті, о. Євгена Ортутая в Ужгороді, о. Степана Данієловича в Імшаді, о. Корнила Єлеша в Тростнику, о. Федора Дурневича в Жнятині, о. Михайла Микулу в Завидові і ін. Насильно відобрано церкви в Нижніх Селищах, Липчі, Нанкові, Лисичеві, Вучкові, Шандорові, Вишніх Ясінях-Струків, Горінчово-Манастирці, Завидові, Червеньові, Канорі, Кривій-Претересовій, Чумальові, Лукові, Нижній Бистрій, Широкому Лузі, Каліні й ін. Викинено священників з їхніх парохій у Кошелеві, Кушницях, Крайникові, Терєблі, Горонді, Руськім, Кричеві й ін. В перших тижнях 1945 р. в Ужгороді створено уряд справ культу, якого шефом став комуніст Петро Лінтур, з фаху вчитель. Народна Рада видала закон, на основі якого кожний свобідно і без формальностей міг перейти на православіє. Рівночасно по селах збирано підписи на петиції такого змісту: “Підписані громадяни села дня одногосно рішили виступити з греко-католицької Церкви і просять приймати їх на лоно православної Церкви”. За це обіщовано приділ землі і відповідну грошеву допомогу.

Врешті дня 29. червня 1945 р. прилучено офіційно Карпатську Україну до ССРСР. В наслідок цього прилучення арештують большевики і ввозять багатьох священників або уряджують т. зв. монстр-процеси, на яких католицьке духовенство представляють як банду розбійників. Та це не тільки не відстрашує вірних чи священників від католицької Церкви, але до єпископа Ромжі приходять депутації від православних громад і просять прийняти їх назад до Католицької Церкви, священників, що їх комуністи прогнали з парохій, приймають села, які були колись дочерними і так твориться ціла низка нових парохій. Між тим єпископ Ромжа їздить по своїй єпархії, відбуваючи численні місії та загрівуючи словом до стійкості у вірі. Бачучи, що ліквідація Української Католицької Цер-

кви іде надто пиняво, Синод Русскої Православної Церкви іменує дня 22. жовтня уманського єпископа Нестора єпископом прашівсько - мукачівської єпархії. Нестор приїжджає до Мукачева і, хоч советська преса проголошує, що з приїздом нового православного єпископа кінчається вся влада єпископа Ромжі, усе населення не визнає Нестора своїм єпископом, бо високі податки, що він наклав на всі православні громади, і заборона релігійних маніфестацій та навчання релігії в школах, яку видав сам єпископ, знеохотило населення до нього, тим більше, що поширилася чутка, що Нестор не єпископ, але офіцер НКВД. Дня 22. березня 1947 арештують і вивозять усіх Василіян з Чернечої Гори біля Мукачева.

Мукачівський єпископ Теодор Ромжа (1944-1947)
отроений більшовиками 1. листопада 1947 р.

На їх місце привезено православних ченців, між якими, як ствердили наочні свідки, були офіцери НКВД, що відповідно до потреби вдягали чернечі рясни або енкаведистські уніформи.³⁹⁶ Щоб одначе зліквідувати повністю католицьку Церкву Закарпаття, треба було вбити єпископа Ромжу, бо доки він жив, жила Церква. З кінцем жовтня 1947 єпископ Ромжа вертався з місії зі села Лохово недалеко Мукачева до Ужгороду візком в товаристві кількох священників і богословів. На шляху на його візок несподівано наїхало советське вантажне авто. При зударі авта з візком, візок єпископа розлетівся в кусні, а єпископ, священники і богослови впали до рова і трохи потовглися. Коли солдати, що їхали на советському авті, побачили, що єпископ підноситься з рова,

вони вискочили з авта та прикладами рушниць почали бити його та його товаришів по головах. Преосв. Ромжі вибили усі зуби, розбили долішню ліву щоку, потовкли голову, руки і ноги. Так само побили до крові обидвох священників і богословів. Облитих кров'ю залишили солдати єпископа і його товаришів в переконанні, що вони там закінчать життя. Але під вечір цього дня усіх п'яťох важко ранених привезли селяни на фірі до міської лікарні у Мукачеві. В лікарні єпископ Ромжа прийшов до притомности і до кількох днів полегшало йому так, що він вже вставав з ліжка. Несподівано увечорі одного дня директор лікарні наказав цілому персоналові залишити павільон, де лежав єпископ, і звільнив обслугу, яка в ночі мала доглядати важко хворих. В кілька годин пізніше єпископ Ромжа помер (вночі з 31. жовтня на 1. листопада 1947 р.). Дня 28. серпня 1949 р. примушено о. Іриней Кондратовича проголосити уневажнення церковної унії з Римом і заявити злуку з православною московською Церквою. Священників, які не перейшли на православіє, виарештовано і вивезено на Сибір, а католицьку українську Церкву проголошено нелегальною.

Таке саме проголошення 844 делегатів місцевих і районних "комітетів за повернення в православіє" проголошено дня 28. квітня 1950 р. у Пряшеві. Збори проголосили, що „Греко-католицька Церква на Пряшівщині перестала існувати” та, що “всі вірні вернулися на лоно православної Церкви”. В січні 1951 р. чехословацький комуністичний уряд після судового показу в Братиславі, що тривав 5 днів, засудив єпископа Української Католицької Церкви Преосв. Павла Гойдича ЧСВВ на до смертну тюрму. Після цього арештовано його єпископа-помічника Преосвященного Василя Голка.

3.

УКРАЇНЬСЬКА ЦЕРКВА ПОЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ

1890

УКРАЇНЬСЬКА ЦЕРКВА В АВСТРІЇ

Після упадку Австро-Угорської монархії 1918 р. українська католицька парохія св. Варвари у Відні опинилася в чужій державі. Але рівночасно після упадку української державности дуже багато політичних і військових діячів, які не бажали, чи з уваги на безпеку свого життя, чи маючи надію на швидку зміну обставин, вертатися під чужу займанщину, залишилися поза межами батьківщини у Відні, Празі або Берліні. Отже щоб дати можливість духовної опіки цим політичним емігрантам і рівночасно не ліквідувати такого старого історичного центру, яким є парохія св. Варвари у Відні, заходом митр. Андрея Шептицького Апостольська Столиця погодилася назначити кожночасного архієпископа Відня й кардинала Австрії Апостольським Делегатом Українців католиків в Австрії, а кожночасного пароха св. Варвари генеральним вікарієм Апостольського Делегата, до якого належать всі Українці католики, які замешкували провінції Австрії. Одначе юрисдикційно парох церкви св. Варвари належить до галицького митрополита й тільки галицькому митрополитові прислуговує право його призначати.

Історія церкви св. Варвари у Відні це одна із сторінок українського національного відродження.³⁹⁷ До 1773 р. це був латинський костел при Орієнтальній Академії. Коли ж Орієнтальну Академію перенесено куди інде, в будинку приміщено в 1774 р. *Barbareum* і костел перебудовано на церкву. До 1784 р. церква св. Варвари була семінарійною і шойно від цього року стає вона парохіяльною.

За часів Австро-Угорської монархії парохія св. Варвари у Відні числила 4.000 вірних (включно з військом), а парохами були завжди Українці-патріоти. Уже перший парох св. Варвари, о. Єронім Стрілецький (1784—1804), славився вченістю, а його цінна бібліотека стала основою капітульних бібліотек Перемишля і Львова. Граматика Стрілецького була першим підручником для семінаристів, що вчилися з неї рідної мови, а в 1785 р. він перший виголошує проповіді українською

мовою. Черговий парох церкви св. Варвари, о. Іван Ольшавський (1804—1813), звернувся в 1812 р. до віденської консисторії з домаганням, щоб кожночасний парох церкви св. Варвари був української національності, (а не Румун або Мадяр), бо „значна частина парохіян є української народности, яка говорить простою мовою, так відмінною від літературної, як грецька від геленської“. Великою культурною і громадською працею заслужились й наступні українські парохі Відня, як Іван Снігурський (1813—1818), пізніший перемиський єпископ, Іван Фогарасій (1818—1834), автор української граматики для Мадяр, Петро Паславський (1835—1847), Спиридон Литвинович (1848—1857), пізніший митрополит, Микола Нодь (1857—1862), Яків Ціпановський (1863—1874), Юліян Пелеш (1874—1883), перший станіславівський єпископ і заслужений історик Церкви, Теофіл Сембратович (1883—1899), Іван Ших (1903—1914), а після Й. Жука (1914—1923) о. д-р Мирон Горникевич (1923), колишній царський вязень.

В церкві св. Варвари хоронилися мощі мученика за Унію, св. Йосафата (до 1945 р), там відбувалися свячення єпископів, нераз на наших Богослуженнях бували члени цісарського двору, або володарі чужих держав, як пруський король Фридрих Вільгельм III. (1797—1840) під час віденського конгресу в 1814 р., чи еспанський інфант, кн. Карло Людвик, який так захопився нашим церковним співом і красою нашого обряду, що в своєму князівстві Люкка влаштував греко-католицьку каплицю. Правда, що тодішня парохія св. Варвари мала своїх власних співаків, а нераз (завжди на Воскресній Утрені) в хорі брали участь оперові співаки. З композиціями Бортнянського познайомилися Віденці завдяки хором амбасадора Росії, нащадка українського гетьманського роду, графа Розумовського, який гостинно виступав з духовними концертами в церкві св. Варвари.

Парохія при церкві св. Варвари у Відні була не тільки своєрідним представництвом Української Католицької Церкви в Середній Європі, але рівночасно, як справедливо зауважує В. Щурат, була „кузнею нових ідей, нових помислів, які вносили все щось нового в духове життя українського народу“.³⁹⁷

УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА В ЮГОСЛАВІЇ

Крижівська (або крижевацька) єпархія це єдина українська католицька єпархія в Югославії. Назва її походить від міста Крижівці, які є осідком єпископа. Первісно єпархія була заснована для Сербів, які згодом прийняли католицизм і свідомість Хорватів.

Першим єпископом крижівської єпархії (тоді ще не офіційної) був Павло Зорчіч (1671—1685), якого цісар Леопольд назначив “свидниць-

ким єпископом”, а знову ж Апостольська Столиця “п'ятейським єпископом”. Ці ж два титули мали й наслідники Зорчіча, єпископи Марко Зорчіч (†1688) і Ісаія Поповіч (1689—1699), аж поки крижівська єпархія не стала самостійною.³⁹⁸

Перші українські поселенці прибули до долішньої Бачки в 1746 р. й оселилися на території сьогоdnішнього Керестура. В 1751 р. постала в Керестурі перша українська, чи як вона тоді звалася, руснацька, па-

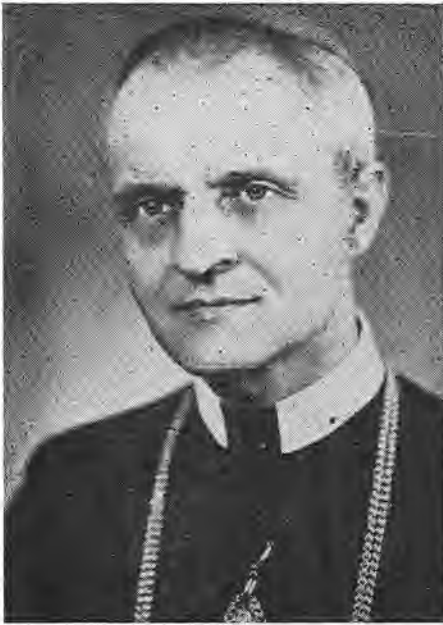

Гостина крижевацького єпископа Діонісія Нярадія в Галичині. Ліворуч єп. Діонісія о. ігумен Конон Полішко ЧСВВ, праворуч парох Борислава о. І. Ліщинський

рохія. Керестурські колоністи походили з Закарпаття, з землинського комітату, прясівської єпархії. Згодом у Бачці та Славонії створилися нові українські колонії.

Галицькі поселенці прибули до сьогоdnішньої Югославії в 1900-их роках. Частина їх осіла в західній Славонії, інші в Боснії. Заходом тодішнього крижівського єпископа Юліяна Дрогобицького до Боснії прибув перший священик о. Андрій Сегедій (26. серпня 1900 р.), а згодом (1. квітня 1909 р.), о. Михайло Уйфалюш, який осів у Деветіні, пов. Прянвор.

В 1908 р. заходом митр. Андрея Шептицького основано в Каменці Студитській Лавру (до часу тітівсько-комуністичного переслідування

Апост. Візитатор і пряхівський єпископ Павло Гойдич ЧСВВ (1927-) засуджений більшовиками на досмертну тюрму 15. січня 1951 р.

ковний письменник. Тоді поширено сітку народних українських шкіл, основано “Просвіту” (“Руске Народне Просвітне Дружство”), видавництво шкільних книжок, календарів і почато видавати часопис “Руски новини”. В 1931 р. в крижівській єпархії було вже 27 священників Українців, 21 Хорватів, 2 Румуни, з румунських парохій, які після I-ої світової війни прилучено до крижівської єпархії, 2 македонські Серби (в Македонії унію поширили французькі ченці Лазаристи в 1860—1870 рр.) й один Словінець.

Після II-ої світової війни, по упадку королівства, займанщини Мадярів і Німців та короткого існування незалежної Хорватської Держави, коли до влади прийшов Тіто, почалося криваве переслідування Української Католицької Церкви. Наслідника єп. Нярадія, єп. Янка Шімрака, Хорвата з походження й великого прихильника Українців, арештовано (в наслідок знущань він помер у 1946 р.), редактора часопису “Думка” о.Ринея Тимка, і сім священників розстріляно, інших священників поарештовано. В 1946—1947 р. трьох українських священників засуджено на кару 20 років тюрми за те, що у своїх проповідях виступали проти комунізму. Церкви попалено, бібліотеки й читальні знищено, парохіяльні та

було в ній 7 ченців, в тому два священники), а дня 16. липня 1909 р. Апостольська Столиця оснувала в Боснії український католицький Апостольський Вікаріят, що належав до галицької митрополії. Першим вікарієм став (1910 р.) о. д-р Й. Жук.

В 1910-тих рр. прибувають до Боснії з Галичини священники оо. Щасний Шурко, Михайло Кіндій, Юрій Колодій та ін. Черговим вікарієм (з осідком у Сараєві) став о. мітрат О. Базюк, який, коли після I-ої світової війни всі босняцькі й словінські Українці опинилися в одній державі, Югославії, переїхав до Львова, де став крилошанином митрополичої копїтули.

Національний рух серед босняцьких та словінських Українців прибрав на силі, коли на чолі крижівської єпархії став єп. Діонісій Няраді (1915—1940), визначний український дяч і бачванський цер-

монастирські добра skonфісковано й сколективізовано.

Після мученицької смерті еп. Шімрака Апостольська Столиця назначила Апостольським Адміністратором крижівської епархії о. д-ра Гавриїла Букатка, колишнього вихованця української Папської Колегії св. Йосафата в Римі. Крім Духовної Семінарії в Загребі, існує ще мала семінарія (29. студентів і богословів). На основі статистики з 1946 року всіх Українців у Югославії є 36,075, тобто 72,6% усіх вірних крижівської епархії (решта це Хорвати, Македонці та Румуни). 29 парохій обслуговує 42 священики. В Коцурі та Осіяку мають свої монастирі СС. Василіянки та СС. Служебниці.

Слід тут згадати, що Чин СС. Василіянок, (який від 1954 року має уже свою постійну генеральну управу в Римі), як і Згромадження СС. Служебниць належать під цю пору до найбільш активних жіночих Чинів Української Католицької Церкви та розвивають велику й успішну діяльність серед загалу українського поселення.

Пряшівський єпископ-помічник Василь Гопко (1946-) вивезений большевиками

УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА В НІМЕЧЧИНІ

З уваги на численну українську еміграцію, яка після упадку Української Держави залишилася в Німеччині, митр. Андрей Шептицький доручив у 1927 р. вести душпастирську працю о. д-рові Петрові Вергуні, що замешкав постійно в Берліні. Але з вибухом II-гої світової війни, коли гітлерівська влада почала змушувати українське населення давати "контингент робітника" до Німеччини, Апостольська Столиця назначила пралата Вергуна Апостольським Візитатором Українців католиків у Німеччині (1940 р.). Та рівночасно з програною Німеччини наплив утікачів із областей, що їх зайняли большевики, збільшується, Берлін займають большевики, Апостольського Візитатора арештують (1945) і вивозять на заслання, а заступник Апост. Візитатора, о. М. Войковський організує душпастирську обслугу в Західній Німеччині, куди схоронилися перед большевиками маси Українців.

Апостольський Візитатор Українців католиків у Німеччині о. д-р П. Вергун, вивезений більшовиками на заслання 1945 р.

Відповідно до поділу Західньої Німеччини на військові зони, поділено теж українську скитальчу католицьку громаду на три протопресвітерати з осідком у Мюнхені, Ганновері й Фрайбургу. Ці протопресвітерства поділено на деканати (усіх 15), протопресвітером американської окупаційної смуги став о. Дам'ян Лопатинський, почесний крилошанин львівської митрополії (1866—1950), протопресвітером англійської окупаційної смуги о. д-р Филімон Побігушка (1893-1953), протопресвітером французької окупаційної смуги о. Юрій Боднар (1886). Усіх самостійних душпастирств Української Католицької Церкви в Західній Німеччині було (1 травня 1947 року) 118. Усіх душпастирів, тобто парохів, включно з душпастирями хворих, академічної молоді, в'язнів, було 118, сотрудників 30, катехитів 23, священників без призначення 10, рабом 186 священників.³⁹⁹

Перший урядовий Вісник (ч. 3—8) дав низку розпоряджень духовенству й вірним і релігійне життя поплило живо. В кожному таборовому душпастирстві влаштовано таборову каплицю, а в деяких таборах побудовано дерев'яні церкви. При 120 парохіях зорганізовано 74 церковних братств і всі скитальці спонтанно запротестували проти т. зв. "Львівського собору", що його урядили більшовики в Галичині, та з тисячами підписів і заявою вірності Апостольській Столиці переслано до Риму. Теж по всіх таборах велично відсвятковано в 1946 р. 350-ліття Берестейської Унії.

Щоб забезпечити приріст духовенства на скитальщині та дати змогу закінчити студії богословам (60), професор Богословської Академії

Преосвященний Кир Іван Бучко відвідує українських полонених 1 УД в Ріміні 23 XII 1945. — На світліні розмова Кир Івана зі старшинами. Перший праворуч сотн. Дябога, другий о. Кордуба (помер в Англії). Старшина в шапці й окулярах хор. В. Керод.

у Львові, о. д-р Василь Лаба, організує Духовну Семінарію (1946), якої стає ректором студій, а ректором виховання стає о. мітрат О. Малиновський. Семінарія містилася спочатку в замку Гіршберг, біля Вайльгайму, а згодом (1948) перенесено її до Кулемборгу, Голляндія, де опіку над нею перебрав голляндський Апостолят Унії. Там вона проіснувала до 1951 р. Рівнож в 1946 р. відновлено в Мюнхені Церковно-Археологічну Комісію, що її оснував ще у Львові 1944 р. митр. Андрей, покликуючи до праці в ній визначних учених, як проф. д-ра О. Оглоблина, проф. д-ра Н. Полонську-Василенко, о. проф. д-ра Й. Скрутня, ЧСВВ, проф. д-ра Я. Пастернака, проф. д-ра І. Мірчука та ін. Завданням Комісії було “наукове дослідження історії Української Церкви в аспекті об’єктивної аналізи причин роз’єднання колись єдиної Української Церкви, з глибокою вірою в її майбутню єдність”. Аналогічно до церковно-релігійного руху в Західній Німеччині, зорганізувалася була і українська католицька скитальська громада в Австрії. Генеральний вікарій о. д-р М. Горникевич часто відвідує скитальчі скупчення в Зальцбургу, Граці, Інсбруку, Лінці, Вілляху, Брегенці і ін., допомагаючи їм морально й матеріально. І як у Західній Німеччині розвивається українська католицька преса (“Християнський Шлях”, “Христос Наша Сила”, “Християнський Голос”), так

само діється і в Австрії: в Інсбруку появляються “Недільні Вісті”, заходом і за редакцією д-ра Л. В. Мидловського “*Correspondentia catholica ukrainensis*” (1946—1949, St. Peter) англійською, французькою й німецькою мовами, — ця перша спроба чужомовної інформації про католицьку Україну.

Дня 13. грудня 1947 р. Папа Пій XII., бажаючи з’єднати всіх Українців католиків на скитальщині в Західній Європі в одну юрисдикційну одиницю, назначає єдиного із галицьких єпископів, що залишився в живих і на волі, Преосв. Івана Бучка, Апостольським Візитатором Українців католиків у Західній Європі. Єп. Бучко організує в краях Західньої Європи (де поселились Українці) делегатів Апостольської Візитатури і першими делегатами назначає: у Франції о. Я. Ф. Т. Перрідона, в Англії о. Й. І. Жана ЧСВВ, на Бельгію, Данію й Голляндію о. М. Ван де Малє, ЧНІ, в Італії о. П. Миськова, ЧСВВ. Першу свою візитаційну подорож по Західній Європі єп. Іван відбуває в квітні 1948 р., відвідуючи теж і Австрію.

Чергового року (1949) найстарша українська наукова установа, Наукове Товариство ім. Шевченка, якого члени ниділи серед таборових злиднів, одержує княжий дар від секретаря св. Конгрегації для справ Східньої Церкви, кардинала Тіссерана: дім у Сарселі під Парижем, у Франції. Частина наших науковців переїхала туди й сьогодні міститься там Європейський відділ Наукового Товариства ім. Шевченка.

Знову ж в 1951 р. єп. Іван організує Малу Духовну Семінарію в Люрі, єпархія Орлеан у Франції. Провід нашої Малої Семінарії єп. Іван передав українським ОО. Салезіянам і там теж міститься перший дім-манастир східньої вітки ОО. Салезіян.

Заходом єп. Івана уділено теж низку стипендій для нашої молоді по католицьких університетах Еспанії, Франції й Бельгії. За заслуги для Церкви й свого народу, Папа Пій XII. наділив Апостольського Візитатора єп. Івана високим відзначенням, Асистентом папського трону й римським графом, а в 1953 р. підніс єп. Івана до гідности архієпископа.

В рр. 1949—1951 велика частина скитальців, wraz із душпастирями виїжджає на постійне поселення до Північної й Південної Америки та до Австралії, так що в Західній Німеччині залишається тільки незначна кількість скитальців. В інших місцях поселення, як Франція чи Англія, українське католицьке життя теж успішно розвивається.

Іншим шляхом ішов розвиток УАПЦ на еміграції. Ще в 1947 р. в т. зв. Генерал-Губернаторстві єпископат УАП Церкви ізольовано від духовенства й вірних, а після переїзду єпископату (при кінці 1944 р.) до Німеччини, ні єпископів, ні духовенства не допущено до вірних, які у важких умовах працювали по фабриках. Положення змінилось, коли впала гітлерівська влада: організуються по таборах душпастирства, будується приміщення, творяться церковно-парохіяльні ради й церков-

Представник української православної громади в таборі Лексенфельд, Зальцбург, Австрія, о. Стефанюк вітає Апост. Візитатора еп. Івана Бучка, 1948 р.

но-парохіяльні братства. В 1946 р. у всіх трьох зонах Німеччини (без Австрії) було до 80 таборових парохій.

Всю українську православну громаду поділено на 7 церковних округ: 1. округа англійської зони (митр. Полікарп, голова Священного Собору УАПЦ), 2. Мюнхенська округа (архиеп. Геннадій), 3. Авгсбурзька округа (архиеп. Ігор), 4. Регенсбурзька округа (еп. Володимир), 5. Вюртемберзька округа (архиеп. Ніканор), 6. Велико-Гессенська округа (еп. В'ячеслав) і 7. округа французької зони (еп. Сергій). Також поодинокі українські православні парохії (в Англії чи Франції) спершу підлягали митр. Полікарпові.

Кожного року (починаючи з 1946 р.) відбувалися сесії Свщ. Собору Єпископів УАП Церкви для обговорення й вирішення поодиноких питань церковного життя. В 1946 р. відкрито в Мюнхені Богословсько-педагогічну Академію УАПЦ з 4-річним курсом навчання й двома факультетами, богословським і педагогічним. Ректором Академії був проф. П. Ковалів, в складі її було понад 30 професорів, доцентів і асистентів, більшість колишніх працівників Духовної Академії та Варшавського Православного Богословського факультету. Одночасно з науковою працею розвинулася й видавнича діяльність.

З переїздом скитальців до ЗДА і Канади, переїхав на постійний побут до Парижа й голова УАПЦ митр. Полікарп, де й помер 1953 р. Урядуючим містоголовою Свщ. Собору УАПЦ став архиеп. Ніканор.

Дуже цікавою сторінкою, на жаль, зовсім не прослідженою, є історія Української Церкви в Азії, тобто історія Церкви тих Українців, яким по волі чи поневолі довелось жити на Далекому Сході. Мабуть першою історичною вісткою про “Рутенів”, тобто Українців, в Азії, є згадка в спогадах ченця Вільгельма Рубруквиса (або Рубрука) з 1253—1255 рр., коли то він їздив із посольством до монгольського хана в Каракорум. В Каракорумі він зустрічався з різними християнами, між іншими із Француженкою Пашою, родом із Мецу, яка була одружена з молодим “Рутеном”, архітектором, який працював при будові. Рубруквис був у них гостем у хаті, вечеряв та розмовляв з їх трьома дітьми.⁴⁰⁰

В XVII. ст. щораз більше засланців з України прибуває на Далекий Схід, між ними чимало духовних. Є вістки про ченця Германа, який в острозі Албазін основує церкву, а з поч. XVIII. ст., коли в Пекіні зорганізовано Православну Духовну Місію, десятки Українців ченців працюють в її складі, вивчають історію Китаю, мову й культуру, як ченці Шишковський, Софроній Грабовський, Петро Каменський та ін. Досьогодні заховався у Пекіні на цвинтарі нагробний камінь із написом: “Преставився раб Божій ієромонах Софроній Обрізвов родом из королевства Малороссійскаго, полка Ніжинскаго . . . 1770 г. липня 30 дня”.

Щоб нести духовну опіку численним засланням, білоруські Ісусовці з початком XIX. ст. організують місії. Тоді то католицький архієпископ полоцький Іван Красовський (1810—1827) надає Ісусовцям розпорядком з 25. XII. 1811 р. право уділяти св. Тайн теж і католикам східнього обряду (тобто Українцям і Білорусинам), але, як читаємо дослівно в розпорядку, що “на випадок повороту з тамтих сторін, (засланці) обов’язані вернутися до свого обряду й до кола своїх вірних”. Таких місій створено дві, в Іркутську (1811 р.) і в Томську (1814 р.). Місії ці проіснували до 1820 р., тобто до часу, коли Ісусовців видалено з кордонів тодішньої Росії.

ЗЛУЧЕНІ ДЕРЖАВИ АМЕРИКИ

Около 1880 р. наша еміграція в ЗДА творила уже чималі громади і в наслідок листів та прохань висиланих до кардинала Сильвестра Сембратовича виїхав восени 1884 р. перший місіонар о. Іван Волянський, який осів у Шенандо, Па., де збудував першу церкву в 1885 р. В 1889 р. до ЗДА прибуває більша кількість священників і рівночасно зростає іміграція Українців. У 1902 р. відбувся перший з’їзд українських галицьких і закарпатських католицьких священників, які звернулися до Апостольської Столиці з проханням назначити їм власного єпископа.

Апостольська Столиця висилає цього ж року свого візитатора і з уваги на те, що в ЗДА вже є понад 400,000 українських католиків, та в наслідок заходів митр. Андрея назначає єпископом для католиків Українців о. д-ра Сотера Степана Ортинського, ЧСВВ, покишо як вікарного єпископа різних латинських єпископів, у дієцезіях яких жили Українці. Назначення Кир Сотера коштувало величезних трудів, передусім у Відні й Будапешті, куди їздив митрополит Андрей, і врешті треба було побороти польські і московські інтриги та спротив деяких латинських американських єпископів, які доказували, що це буде зломанням дисципліни й ладу Католицької Церкви в ЗДА. Але

Перший єпископ Українців католиків у ЗДА, Кир Сотер
Ортинський ЧСВВ (1907-1916)

папа Пій Х. вирішує справу в користь католицьких Українців і в 1907 р. настановляє українського католицького єпископа у ЗДА. Дня 12. травня 1907 р. висвячується в соборі св. Юра у Львові Кир Сотер, який дня 27. серпня 1907 р. приїжджає до ЗДА.

Назначення окремого українського католицького єпископа у ЗДА було дуже не на руку російському царському урядові, який занепокоєний ростом українського життя в ЗДА почав його паралізувати підкупством і перетягуванням українських імігрантів на православіє. Використовуючи неграмотність, неможливість та москвофільство більшої частини нашої тодішньої іміграції, царський уряд з допомогою мільонів рублів будував московські церкви і парохіяльні дома нашим громадам, удержував для них московських священників та з'єднував вірних

Єпископ закарпатських Українців у ЗДА
Кир Данило Іванчо (1946-)

грошевими допомогами. Не диво, що й серед вірних і серед духовенства, яке користувалося невідомою в Європі свободою поглядів і віросповідання, почало ширитись сектанство і заколот та роздори викликані штучно. У немалій мірі причинилося до того ще й те, що не було свого єпископа і кожна церква мусіла бути записана на власність даного лат. єпископа, який ще в ментальності нашої іміграції був "польським" єпископом з уваги на лат. обряд. Це використовувала вміло підривна пропаганда, а коли з Риму не приходило довго назначення окремого єпископа почалася творити т. зв. "православна і незалежна церква". Кир Сотер не знеохотився обставинами, які тут застав, і як знаменитий місіонар-проповідник і гарячий укра-

їнський патріот впродовж 9 років свого єпископства (помер 26. березня 1916 р.) закупив і переробив низку церков і церковних будинків, даючи таким чином матеріальну базу Церкві, спровадив кілька Сестер Василіянок, оснував сиротинець, подбав про католицьку пресу і заснував низку громадських установ, передусім "Провидіння". Спершу дієцезія Українців-католиків у ЗДА охоплювала теж карпатських Українців, але згодом вони поділилися на дві частини, так, що в 1924 р. папа Пій XI. назначив двох окремих єпископів. Вже в 1914 р. Кир Сотер одержав права ординарія і тоді уже міг почати правильну організацію дієцезії, яку однаке перервала несподівана смерть. В 1924 р. новоназначений екзарх для Українців-католиків о. д-р Константин Богачевський так, як і його попередник, веде боротьбу з нездисциплінованістю та роздорами серед наших поселенців. Гаслом його діяльності є: дисципліна та виховання майбутніх поколінь американських Українців з допомогою Церкви й школи. Завдяки його 30-літньому єпископатові сьогоднішня дієцезія Українців-католиків у ЗДА є збудована на твердих організаційних основах, спертих на дисципліні та матеріальній базі, яку творить окрема система внутрішнього оподаткування. Вища школа, мала семінарія і каледж, бібліотека і музей у Стемфорді, духовна семінарія ім. св. Йосафата у Вашингтоні, ряд парохіяльних цілоденних і вечірніх шкіл та велика сітка парохій по цілих ЗДА, розвиток католицької

Перший єпископ Українців католиків Канади Кир Никита Будка (1912-1929)

Архієпископ Українців католиків Канади Кир Василій Ладика ЧСВВ (1929-)

преси — це вислід величезного вкладу праці і витривалости Кир Константина. Оцінюючи великі заслуги Кир Константина для Церкви й народу Папа Пій XII. наділює екзарха Константина високими відзначеннями, Асистентом папського трону і римським графом, а в 1954 р. підносить до гідности Архієпископа.

Не мали цієї витривалости ці наші священники, які заломалися під тягаром обставин, серед яких найшлися в ЗДА. “Але Юдів серед наших місіонерів було не багато. Доказом цього ці переповнені ідеями свого Вчителя священники, що своє життя положили за Церкву та свій нарід, вмерли як мученики за Христову віру. Вони закінчили своє життя в шпиталях для умово хворих, з великої праці та ще більшої журби за добро Церкви та спасення повірених опіці душ. Доказом великої вартости нашої місії є ті місіонарі, що в голоді, холоді, обдерті, півбосі організували наші громади з розсипаних емігрантів”.⁴⁰¹

Під цю пору стан Православної Церкви, яка складається здебільша з відступників, є пливкий. Українську Православну Церкву очолює митрополит Іоан Теодорович, один з ієрархії митрополита Василя Липківського, який в 1924 р. прибув до ЗДА з СРСР. З уваги на його самосвятств, висвячено його наново восени 1949 р. До ЗДА прибули теж архієп. Мстислав Скрипник і архієп. Геннадій Чуприкевич, які разом з митрополитом Іоаном Теодоровичем творять т. зв. Українську Православну Цер-

Екзарх Східньої Канади Кир Ніль
Саварин ЧСВВ (1948-)

кву в ЗДА (осідок у Філадельфії). Та церк. організація не підчиняється ніякому патріярхові ані митрополитові УАПЦ Полікарпові Сікорському, який мав свій осідок у Парижі. Осторонь стоїть зі своєю невеликою громадою архієпископ Богдан Шпилька, який підчинений царгородському патріярхові. Окрему церковну організацію творить єпископ Григор Огійчук (осідок у Шикаго) т. зв. соборноправну Церкву. УАПЦ заступають єпископ Ігор Губа (осідок у Нью Йорку), в той час, як дотеперішній єпископ УАПЦ Вячеслав Лісицький перейшов до рускої православної Церкви, де його висвячено вдруге (1951 р.).

Після смерти єпископа карпато-руської дієцезії Василя Такача (1946) став його наслідником єпископ-помічник Преосв. Данило Іванчо. В 1942 р. висвячено єпископом-помічником Кир Константина о. Амвросія Сенишина, ЧСВВ, ігумена монастиря ОО. Василян у Шикагу, який у 1942 році зорганізував величавий Евхаристійний Конгрес у Шикагу, Ілл. Єпископ-помічник Кир Амвросій, очолюючи Український Катол. Допомоговий Комітет для Скитальців у ЗДА, спроваджує десятки тисяч скитальців з Європи до ЗДА, орга-

нізує з'їзди вівтарних хлопців та Марійських Дружин (1952—1953), видає цінні популярно-наукові місячники "Ковчег" (в українській мові) і "Арка" (в англійській мові), що інформують чужий і наш загаль про красу й історію нашої Церкви.

Крім ОО. Василян, які прибули до ЗДА з Канади, (Чин в 1948 р. поділився на дві окремі, незалежні від себе, провінції, американську і канадійську), в ЗДА працює теж Чин Найсвятішого Ізбавителя (Отці Редемптористи, від 1905 р. теж і східнього обряду) та жіночі Чини: СС. Василянки, СС. Служебниці, СС. Місіонарки Преч. Богоматері і СС. Серця Ісусового. Вони удержують школи, сиротинці, захисти для старців і дитячі садки. Росте й розвивається східня вітка Чина Братів Менших, Францисканів.

КАНАДА

Перші наші поселенці прибули до Канади 1891 р., але масова еміграція почалася щойно 1897 року. Цього ж року прибув до Канади зі ЗДА о. Нестор Дмитрів, який в околиці Дрифтінг Ривер у землянці відслужив для українських поселенців першу Службу Божу в Канаді. Згодом о. Дмитрів організує в Една Стар першу українську католицьку парохію в Канаді. В цей час єпископ Легаль із Ст. Альберт, довідавшись, що в його дієцезії є група католиків візантійського обряду, при-

Екзарх Західньої Канади
Кир Исидор Борецький (1948-)

був до Една Стар і дня 8. серпня 1897 року відслужив Богослуження та на проповіді запевнив наших поселенців, що подбає для них про їхнього священика. Між тим російська іміграція починає наполегливу пропаганду православія. В лютому 1898 р. єпископ Легаль разом з архієпископом Лянжевенном із Ст. Боніфас прибуває вдруге до наших поселенців, загріваючи їх до стійкості у вірі та запевнюючи їх, що вони матимуть свого священика. І таки справді в квітні 1898 р. прибув з Галичини о. Павло Тимкевич, який почав будувати церкву в Една Стар. На жаль, піонерські клопоти були понад його силу, він мусів покинути свою парохію, на яку в літі 1900 р. приїхав із ЗДА о. Іван Заклинський. У міжчасі літом 1898 єпископ Легаль їде до Риму, де просить Апостольську Столицю зарадити невідрадному положенню серед українських поселенців. Згодом єпископ Легаль висилає місіонера о. Лякомба до Апостольської Столиці, митрополита Шептицького й австрійської влади, щоб допомогли нашим священикам приїхати до Канади. Але не спочивають теж московські православні та англійські пресвітеріяни, які починають процес за церкву в Една Стар, що її суд признає православним. 1899 року прибув до Канади перший місіонер редемпторист о. Ахіль Де-

Екзарх Саскачевану, Канада
Кир Андрей Роборецький (1950-)

лицька Церква в Канаді мала: 17 священників, 8 СС. Служебниць і 85 місійних станиць.

З приїздом Кир Никити Будки починається організування епархії на правних основах. В 1913 р. Кир Никита добуває т. зв. „чартер“, яким запевнено правне положення гр.-кат. Церкви в Канаді. Але проти своєї Церкви виступили відступники, які зорганізували т. зв. греко-православну церкву, що її під цю пору очолює митрополит Іларіон (Огієнко). Не маючи можливості опанувати роздору, Кир Никита в 1929 р. виїжджає до Риму і 14. липня 1929 р. вступає на владичий престіл у Вінніпегу Василяннин Кир Василій Володимир Ладика. В цьому часі Українська Католицька Церква Канади мала: 80 священників, 256 парохій і місій, 80 СС. Служебниць і 35 парохіяльних шкіл. Кир Василій поглиблює і поширює почате діло свого попередника, забезпечує священників, засно-

лярій, який всеціло посвячує себе місіонарській праці серед наших поселенців та дає почин до створення східньої вітки Чину Найсв. Ізбавителя. Цього ж року приїжджають оо. Дамаскин Боливка та Василь Жолдак, які організують першу церковну громаду в Вінніпегу. В 1902 р. приїжджають Василяни оо. Пл. Філяс, С. Дидик, С. Крижанівський і І. Строцький та ін., які організують в Едмонтоні першу станицю оо. Василян. Бачучи на прикладі, як Католицька Церква зцементувала Французів у Канаді, московські православні намагаються всіма силами і з допомогою величезних фондів, що їх дістають від царського уряду, розколоти українську громаду, маючи в тому допомогу прерізних протестантських сект. Щоб припинити роздор, у 1910 р. приїжджає вперше до Канади митрополит Андрей Шептицький, який візитує наші місійні станиці, видає спеціальні послання та проповідями здержує роздор. Його заходами і при великій піддержці французького єпископату папа Пій Х. назначає в 1912 р. першого єпископа для Українців католиків о. Никиту Будку. В цьому році Українська Като-

вує католицьку пресу, організує світські католицькі товариства і за 10 років його єпископства (дані з р. 1941) Українська Католицька Церква Канади має: 102 священники, 131 СС. Службниць, 14 богословів, 345 парохій, 85 місійних станиць. Число всіх вірних католиків 300,000. З уваги на розвиток дієцезії Апостольська Столиця назначує єпископа-помічника о. Ніля Саварина, ЧСВВ, за службою якого є організація світських католиків у т. зв. Католицькій Акції. В 1946 р. відбувається перший конгрес Українців Католиків Канади, який створює т. зв. Українську Католицьку Централю, в склад якої входять усі католицькі світські організації. Коли наспіла вістка про так зв. ліквідацію Української Католицької Церкви в Галичині, український католицький єпископат ЗДА

Єпископ-помічник Кир Максим Германюк ЧНІ (1950-)

і Канади спільно стають на захист скитальців, а вслід за тим Апостольська Столиця творить дві нові дієцезії і в 1948 р. назначує двох нових єпископів: на східню Канаду о. Ізидора Борецького і на західню Канаду Кир Ніля Саварина. Назначуючи рівночасно Кир Василя титулярним архієпископом Мартіролісу, додає йому до помочі єпископа-помічника Кир Андрея Робоцького. В 1950 р. Апостольська Столиця творить четвертий екзархат, керму якого перебирає Кир Андрій Робоцький, а єпископом-помічником стає о. проф. Максим Германюк, протоігумен ЧНІ.

Крім згаданих уже Чинів працюють у ЗДА і Канаді ОО. Венедиктини східнього обряду й ОО. Францискани східнього обряду, під час коли в Італії поширився Чин ОО. Салезіянів східнього обряду, що його в 1932 році завдяки заходам тодішнього катехита в Перемишлі, о. Петра Голінського, засновано на західніх землях України. Також до Канади прибула частина ченців Згромадження ОО. Студитів, які врятували своє життя, і заходом о. Петерса створили вони були власний монастир у місцевості Буке, в Німеччині. Згодом переїхали деякі ченці до Бельгії, щоб там обслуговувати наших вірних.

В місяці лютому 1953 року відбулася в Римі Генеральна Капітула Чина ОО. Василян, на якій вибрано протоархимандритом Чина о. д-ра Павла Миськова, ЧСВВ.

БРАЗИЛІЯ

Перша еміграція до Бразилії почалась в 90-их роках минулого століття, куди прибуло около 20.000 поселенців з Галичини. Друга хвиля еміграції почалась у 1906 р., третій наплив почався по першій світовій

Протоархимандрит Чину ОО. Василиян
о. П. Миськів (1953-)

війні. Під цю пору в Бразилії живе около 120,000 Українців, у тому 90% католиків. У 1897 р. прибув до Бразилії перший місіонар Василиянин о. Сильвестер Кізіма і з цього часу Чин ОО. Василиян розвиває широку місіонарську діяльність серед наших вірних у Бразилії. В найбільших наших осередках, як Прудентополіс, Ірасим і ін., будується церкви, а в Ірасимі осідає о. Клим Бжуховський у 1903 р., який у 1908 р. збудував монастир оо. Василиян. Василияни засновують просвітні товариства, католицьке видавництво, розбудовують пресу.⁴⁰² До помочі ОО. Василиянам прибувають у 1911 році СС. Службениці, що осіли в Прудентополісі й Ірасимі. Під цю пору СС. Службениці мають 27 станиць із 165 сестрами. Вони ведуть школи, дитячі садки, дівочі організації й ін. В Прудентополісі мають вони свою гімназію й учительську семінарію.

Крім СС. Службениць працюють ще в Бразилії Катехитки Ісусового Серця, світська організація, заснована згідно з папським декретом "Провіда Матер" у 1940 р. Членки цієї організації катехизують по далеких колоніях, де рідко буває священник, розвивають апостолят доброї преси і в Прудентополісі ведуть школи господарську й жіночих робіт. У 1931 р. Апостольська Столиця перетворила місійні станиці ОО. Василиян на віцепровінцію св. Йосифа. Першим протоігуменом став о. С. Турковид.

АРГЕНТИНА

В 1934 р. діяльність оо. Василиян поширюється і на Аргентину, куди виїжджає о. Януарій Коциловський, ЧСВВ, до помочі першому світському священникові о. Ст. Вапровичеві, який zorganizував парохію в Місіонес. В 1939 р. приїжджають до Аргентини СС. Василиянки, які під цю пору мають в Аргентині уже два монастирі з новіціятom. У 1950 році за

доручення Св. Конгрегації для Східньої Церкви та за одобренням архимандрита ЧСВВ о. Тита Галушинського виїхав до Аргентини протоконсультор Чина о. Гліб Григор Кінах, ЧСВВ, щоб організувати новіціят. Під цю пору, коли в Європі большевики зліквідували всі Василянські новіціяти є три новіціяти (крім Риму), ОО. Василян поза Європою: Мондер, Алберта, Канада, Гленков, Н. Й. ЗДА, і Прудентополіс, Бразилія.

ПАРАГВАЙ

Невпорядковане ще як слід релігійне життя української еміграції в Парагваю, де під цю пору є більше як 3,000 родин. Число нашої іміграції зросло особливо в рр. 1936—1939. Відсотково найбільше є Українців православних (60 відс.), евангеліків і сектантів (30 відс.) і около 5 відс. Українців католиків. До 1938 р. постійного католицького українського священника в Парагваю не було. Приїжджали кілька разів з Аргентини ОО. Василяни (о. Дуб і о. Турковид) і щойно з приїздом перших груп нової еміграції після другої світової війни, до Парагваю прибули світські українські католицькі священники, з яких залишився в Парагваю о. І. Бугера, що обслуговує 60 родин Українців католиків, поселених на двох колоніях.

АВСТРАЛІЯ І ІНШІ КРАЇНИ

В Австралії та в інших країнах світу, де поселилася українська еміграція після другої світової війни, організується щойно церковне життя, бо більших українських скупчень у тих країнах не було. До них належать: Чіле, де є одна українська католицька місія (один священник), Венецуеля (один священник), Австралія (трьох священників) і ін.

Крім ЗДА і Канади, єдина Австралія має з усіх країн одного православного українського єпископа, кол. професора Сильвестра Гаєвського, якого одначе померлий недавно митрополит УАПЦ Полікарп припинив був в урядуванні, висилаючи туди нововисвяченого архієп. Івана Данилюка († 1953). Крім згаданих владик в Канаді перебуває ще архієп. Михаїл Хороший. Єпископ Платон Артем'юк помер у Канаді в 1951 р. Крім згаданої української греко-православної Церкви є ще в Канаді відлам православних, яких очолює єпископ Ульванський, що признає зверхність московського патріярха Алексея.

ПРЕБІГОМУ, ПРЕБЕЗНАЧАЛНОМУ,

**ПРЕВѢЧНОМУ, ВЕСІАНОМУ, І ВСПОКАЛИЖЕНОМУ
ВСЕДЕРЖИТЕЛЮ,**

**ВЕРГО МІРА ЄДИНОМУ ІСТИННОМУ,
І ВѢЧНОМУ ПАСАЄДНИКУ,**

НБА І ЗЕМЛІ ВЕСІАНОМУ ВЛАСТІТЕЛЮ.

ВІХ ЖИКОМУ І ИСТИННОМУ.

**ЖИВОТЪ, СИИЪ, І ІСТИННЫХЪ ВѢКЪ СМНОЖИТЕЛЮ,
І ІЗБРАННІКІШЕМУ СТВЕРДИТЕЛЮ.**

**ІКВІПІТЕЛЮ РОДА ЧЛОВѢЧСКАГО, І ВЕРГО МІРА
С П С П Т Е Л Ю.**

**ГРѢХЪ І СМІРТИ, ПРІСЛАВНІКІШЕМУ ПОБЕДИТЕЛЮ,
ДІАВОЛА І ЯДА РАЗОРІТЕЛЮ.**

І ПАВІНИКОВЪ ПРІСЛАВНІКІШЕМУ СВОБОДИТЕЛЮ.

**РАЙСКАГО ЖІАЦІА, І ВѢЧНАГО БЛЖІНСТВА
С М Н О Ж И Т Е Л Ю,**

Ѡ БОГОЖЕ ІМЕННІ ВСА НБАА, І ЗЕМІАА ПРІКАЛИЖДЕА КОЛѢНА:

ТЄБѢ ІНО ХРІТОВІ.

М Ѡ всѣмъ недоугоднѣмъ Ракѣмъ троѣмъ Іноуцѣмъ Шчѣмъ, прѣ Сирѣшнѣмъ твоѣмъ Слѣвѣмъ
вѣнѣгѣмъ прѣпадѣмъ, твоѣмъ Істинынѣмъ ЖИВОТЪ вѣчнѣмъ ГЛЫ,

БЖТВѢШНОЕ ЄУЛІЕ,

Ѡ Жіртвѣмъ вѣгопрѣмъ, і во Бонѣмъ Блговѣнѣмъ дхѣвнѣмъ.
вѣвѣрѣно прѣносѣмъ. (ѡсѣр. форѣмъ).

Друга сторінка Євангелія з 1707 р.

П Р И М І Т К И

Важніші скорочення: АЗР — Акты Западной Россіи; AGZ — Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej; АЛРГ — Акты Литовско-русского Государства; АН СССР — Академія Наук СССР; АЮЗР — Архивъ Юго-Западной Россіи; АЮ и ЗР — Акты Южной и Западной Россіи; ЗНТЦ — Записки Наукового Товариства ім. Шевченка; ЗЧСВВ — Записки Чина Св. Василя Великого; ЗІФВ УАН — Записки Исторично Філологічного Відділу Української Академії Наук; ЗУНТ — Записки Українського Наукового Товариства в Києві; ІУЛ — Історія Української Літератури; ІУР — Історія України-Руси; ІУЦ — Історія Української Церкви; ІРЦ — Історія Русской Церкви; ЛНВ — Літературно-Науковий Вістник; РАУ — Polska Akademia Umiejętności, Kraków; ПСРЛ — Полное собраніе русских летописей; ИОРЯС — Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ; ТКДА — Труды Кіевской Духовной Академіи; ЧТОИД — Чтенія въ Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ при Имп. Московскомъ Университетѣ, Москва; ЧНЛ — Чтенія въ историческомъ обществѣ Нестора Лѣтсписца, Київ.

СТАРА ДОБА

¹ Наголовок, з великою прихильністю до Української Церкви написаного, твору протестанта проф. Е. Вінтера „Византия та Рим у боротьбі за Україну“. Прага 1944. (переклад з німецького „Byzanz und Rom im Kampf um die Ukraine“ (1955-1939).

² История культуры древней Руси. Под общей редакцией академика Б. Д. Грекова и проф. М. И. Артамонова. Том II. Домонгольский период. Общественной строй и духовная культура. Под редакцией Н. Н. Воронина, М. К. Каргера. Академия Наук СССР. Москва-Ленинград 1951. Н. Ф. Лавров. Религия и церковь, стор. 81-82. „У літописі цей похід зазначений під 866 р. і зв'язаний з іменами київських князів Аскольда і Дира, але про їх хрещення не згадується. Однак деякі історики догадуються, що саме в цьому часі була охрещена аскольдова Русь. Сумнівне дуже, чи були створені єпархії... Византия, настрашена ростом нової політичної сили в Європі, старалась про християнізацію нена-

висних їй „Росів“, щоб поставити їх на службу інтересам імперії і забезпечити загрозу її північних кордонів та чорноморських колоній. Тому й можливе, що в княжо-дружинному середовищі християнство раніше запустило перші коріння.“

³ Михайло Грушевський та інші.

⁴ о. Д-р А. Г. Великий ЧСВВ. Страчені можливості. „Ковчег“, січень 1952, ч. I. ст. 8-9. (Стемфорд, Конн., ЗДА). Автор, один з кращих знавців унійних часів, подає листа на основі Арх. Проп., Листи 1628 р., т. 69, л. 431 і рівночасно цитує уривки з меморіялу (з 1595 р.) митрополита Іпатія Потія (Фондо Боргезе Ватиканського Тайного Архіву, 67 том 3-ої серії, лист 165) в цій же самій справі місії української католицької Церкви на Сході Європи: „Зединення (українського єпископату) з католицькою Церквою має дуже велике значення й хосен, бо крім очевидної користі з позискання стільки мільонів душ для католицької Церкви, дає рівнож нагоду спо-

діватися, що й Москалі та ті, що стогнуть у турецькому ярмі, за їх прикладом прилучаться до католицької Церкви. А це можна легко висновувати з таких причин. Русь (тут майже виключно в значенні Україна), що зараз підчиняється Апостольській Столиці, лежить між Грецією і Московією так, що має вигідні зв'язки з одною і другою та може їх заохочувати до залишення роздору. Крім того шороку з Греції приходить на Русь (Україну) багато єпископів, ченців, священників того ж обряду, бо під турецькою кормигою не мають або жадних, або дуже маленьких доходи, й тому змушені конечністю збирають щедрі милостині, частинно від Русинів (Українців), а частинно від Москалів, і в тому лежить майже одинокі джерело їх прожитку. Тепер же ті милостині замітно зменшаться, бо як схизматики не можуть сподіватися багато від Русинів (Українців) католиків, а від Москалів мало із-за транспортних труднощів. Тому незабаром вже це одне змусить їх зрестись свого блуду. А й Москалів, із-за постійних культурних зв'язків з Руссю (Україною), а головню із-за того, що вони по сьогодні виводять початки свого християнства звідусіль (бо й до сьогодні почитають глибоко святощі Києва та надсилають тудю свої щедрі дари), можна буде легко прихилити до того, що підуть за тією думкою. А вкінці, що найголовніше, прикладом Русі-України, що її Апостольська Столиця так ласкаво прийняла та полишила їй всі обряди, можна сподіватись, що й інші потягнені тією доброзичливістю не занехнуть підчинитись Апостольській Столиці, головню ж простий народ московський, що досі не вірив, щоб щось подібне можна було досягнути від Римської Церкви“.

⁵ Д-р С. Томашівський. Історія Церкви на Україні. (Передрук з „Записок Чина СВВ, том IV. Вип. 1-2. „Вступ до Історії Церкви на Україні“, стор. 1-160.). З друкарні „Америки“, Філадельфія, ЗДА. Ст. 5. „Київський собор, відновляючи незаконним шляхом православному єрархію для боротьби з унією на українських і білоруських землях, покликавався на повагу ап. Андрія як на „першого візантійського архієпископа, вселенського патріарха й апо-

стола Руси“. Гл. стор. 10 і далі. Ця легенда про св. Андрія — апостола Руси, ще й до сьогодні має визнаців, пор. Л. Білецький: Культ св. Андрія Апостола Первозванного. Календар Альманах „Нового Шляху“ 1950. Виннипег, Канада, ст. 58.

⁶ Томаш. т. с. стор. 11, 17 і дальше.

⁷ Теофіль Коструба. Віра наших предків. Інсбрук, „Добра Книжка“ 1946. стор. 23-24.

⁸ Такої думки є М. Грушевський а за ним й інші наші вчені. На мою думку це невірно. Найкращим доказом є те, що в наших сусідів західних Слов'ян, напр., Польків, латинська Церква відкинула зовсім колядки та інші поганські народні звичаї — у нас наша Церква, адаптуючи їх, майже повністю зберегла. Пор. P. Caraman. *Obzręd koledowania u Słowian i u Rumunów. Kraków 1933. PAU, str. 266. M. Грушевський. Історія української літератури. Київ-Львів 1923. I. том, стор. 148. Зубрицький М. Народний календар, народні звичаї і повірки прив'язані до днів в тижні й до рокових свят. Матеріали до Українсько-Руської Етнології під ред. Хв. Вовка, т. III. Львів 1900, ст. 33.*

⁹ М. Грушевський. З історії релігійної думки на Україні. Львів 1925. стор. 9. Пор. теж Aleks. Brückner. *Mitologia Słowiańska, Kraków 1918, Mitologia polska, Warszawa 1924, Wierzenia religijne i stosunki rodzinne, Encykl. Polska t. IV, 2, V, 149. V. J. Mansikka, Die Religion der Ostslaven, Helsinki 1922, В. Кордт, Чужоземні подорожні по східній Європі до 1700. ЗІФВ, УАН № 38, Київ 1926, П. Азбукинъ, Очеркъ литературной борьбы представителей християнства съ остатками язычества въ русскомъ народѣ. Рус. Фил. В. т. 28. Варшава 1892, ст. 133 і далі. М. Грушевський у своїй Історії Укр. Літератури I 141-142 пише, що в дохристиянській Україні „не було ні святощів, ні храмів, ні священничої верстви“. Пор. теж *Lehrbuch der Religionsgeschichte, Hg. v. A. Bertholet u. E. Lehmann, Tuebingen 1921, I, 100. Reallexikon d. germanischen Altertumskunde, hg. v. J. Hoops, III, ст. 292-295. Strassburg 1915-16. Reallexikon d. Indogerman. Altertumskunde v. O. Schrader, Strassburg 1901, 669.**

¹⁰ П. Смірнов. Волзький шлях і старо-

давні Руси. Нариси з руської історії VI-IX вв. У Києві 1928. Збір. Філ. Відділу УАН, стор. 213 і далі. Известія о Хозарах, Буртасах, Болгарах, Мадьярах, Славянах и Руссах Абу-Али Ахмеда Бен Омар Ибн-Даства. (Видав і переклав Д. А. Хвольсон.) СПб. 1869. Стор. 30-31. Все Славяне — огнепоклонники. Хлеб, наиболее ими возделываемый — просо. В пору жатвы кладут они просяние зерна в ковш, поднимают его к небу и говорят: „Господи, ти, который даст нам пищу, снабди тепер нас юю в полной мере“... Есть у них разного рода лютни, гусли и свирели... При сожигании покойников предаются шумному веселью, выражая тим радость свою, что Бог оказал милость покойнику (взяв его к себе). Тексти Ибн-Хардадбе, Ибн-Федлана, Аль-Джагайна, Ибн-Руста, Аль-Масуди і ін. про Київську Русь, видані в „Памятники истории Киевского гос. IX-XII в“. Л. 1936. Вибір неповний.

11 Рец. І. Франка на Ю. Яворського „Духовный стихъ о грѣшной дѣвѣ“. ЗНТШ т. 67. 1905. Львів, ст. 19-20: ... Моральний дуалізм (добре — зле) відрізняє християнство (по часті й пізній мадеїзм) від інших релігій опертих на культі природи, які знали боротьбу світла з тьмою, але зовсім не знали боротьби добра зі злом, то значить не давали контрастам природних явищ етичної, людської марки. Такий був без сумніву природний, неетичний погляд і в тій релігії, якої держалися дохристиянські Русини та інші Слов'яни; введення етичного контрасту в їх вірування треба вповні вважати заслугою християнства; значить і всякі традиції, де маюється боротьба темних сил зі світлим, Сатанаїла з Богом, взагалі весь дуалістичний світогляд треба вважати витвором християнства; природні не знають властивого принципіального дуалізму а тільки символізують ненастанне чергування явищ природи. Це по мойому пункт, у якому потребують значних поправок майстерні та глибоко вчені, але власне в таких основних питаннях не все глибоко продумані праці акад. Веселовського, нашого спільного вчителя та путеводника на тім інтереснім, але труднім полі дослідів“.

12 Н. М. Карамзин. История Государства

Россійского, т. I. Москва 1903, ст. 121-137. Треба теж брати до уваги й тодішні умовини, що існували на поодиноких землях. Знову ж Пархоменко — Три центра древнѣйшей Руси, Изв. Отд. Русс. Яз. и Слов. Импер. АН, т. XVIII, кн. 2. 1913. — пише: (стор. 80) IX-X в. Русь ділилася на південно-східну, азовсько-чорноморську, тмутороканську. (Стор. 81.) Стара Русь IX-X ст. мала три головні племінні центри: Київ, Новгород і Тмуторокань. (Стор. 82.) Київська Русь та малороси, що жили наділі на тім же місці, де перебували їх колишні предки. Великороси з Новгородськими Слов'янами — властиво їх північно-русска, окаяча група. (Стор. 84.) Пархоменко здогадується, що Ігор був місцевий київський князь, а Олег північно-норманський вікінг, який припадково попав на південь і мав до діла з Києвом дуже коротко. (Стор. 86.) В цю пору північна Русь не мала зв'язку ще з південною і культурне життя однієї шло незалежно від другої — очевидно й торговельного шляху „із Варяг в Греки“ ще не було повністю. Таким чином відокремлення північної Руси від київської ставимо їх під різні культурні впливи: Новгород тоді був зв'язаний зі Скандинавією і Камськими Болгарами а через них з музудманським Сходом; з останнім був знайомий і Київ, але він у більшому ступні переживав тоді невідомий у Новгороді сильний вплив Візантії і її союзниці Хозарії і в нічому не був зв'язаний зі Скандинавією, яка в тому часі була менше культурна в порівнянні з Києвом. Так в добу VIII-X вв. були роз'єднані північні Руси з південними Русами, так, як ці останні в IX-XI вв. жили більше або менше ізольовано від південно-східної Руси. (Пархоменко: Три момента начальной истории, я. в. том XVIII, книга 4. СПб 1914, сторінка 373.) В Києві грали ролю не історія нової ієрархії і заведення її, а домашня, місцева боротьба двох партій — нової княжої, яка з'єднувала собі опору за кордоном, і старої, багаточисленної, вічевої, яка зі зрозумілим опором відстоювала свою старину й у зв'язку з цим боролася і проти релігійних новостей та примушувала князів числитися зі собою. (Це отже була по суті політична боротьба і ніколи

релігійна, тому ми твердо, що християнство з поганством зустрівалося, а не зударилося на Україні.) Святослав Завойовник, щоб заскарбити собі може ласку сильнішої партії, залишився при поганстві, на нашу думку з чисто політичних мотивів. (Стор. 375-375.) Існування в Києві церкви св. Ілії Пархоменко пояснює тим, що 1. Хозари на південно-східній Русі були жидівсько-християнських поглядів, бо північно-західній Кавказ і нижнє Подоння були сильно заселені Жидами, 2. того роду мішанина жидівства і християнства в IX. стол. була також і в Болгарії і в Візантії, 3. Християнсько-жидівська мішанка з Тмутороканської Русі попала в Київ і тому не дивно, що перші київські християни побудували собі церкву іменем старозавітного пророка Ілії. (Стор. 377.) На думку Пархоменка питання невіршене, чи в почині своїм наша Церква за Володимира Святого не була залежна від болгарсько-охридської Церкви. Володимир хитається між Заходом і Сходом.

¹³ П. Азбукинъ. Очеркъ литературной борьбы представителей християнства съ остатками язычества въ русскомъ народѣ. Русс. Филол. Вестн. т. 28. Варшава 1892. ст. 133, т. 35. 1896, ст. 222. т. 37. 1897. ст. 229. т. 38. 1897. ст. 322, т. 39. 1898. ст. 246. Ці ж самі помилки знаходимо у М. Грушевського в його ж Істор Літер. І. ст. 78, 88, 142, 165, 168. М. Грушевський, беручи за основу й орієнтуючись на московське православіє, не завважав, що грецький обряд на Україні прибрав типові для Українців українські форми, під час коли у Московії пішов іншим шляхом, хоч при тому не треба забувати, що „Ukraine ist das Mutterland von Moskau und das alte geschichtliche Kernland des russischen Staates“. (Dr. Dirr A. Die Ukraine Heimat der Indogermanen. Sueddeutsche Monatshefte, II. 1924, S. 193-196. — Dr. Rohrbach P. Die Ukraine als europ. Problem. SS. 177-181. — O. Schrader. Urheimat der Indogermanen. Reallexikon der indogerm. Alterumskunde. Strassburg 1901. S. 878.). Іцікаві в тому напрямі — різниці між Українцями й Москалями — завваги деяких подорожників, як напр.: Kleinrussland, Vortrag gehalten

bei der Versammlung der British Association zu Bath 1888. von C. Delmar Morgan, Das Ausland, Wochenschrift f. Laender u. Voelkerkunde, Stuttgart 1888. (Nr. 50). . . . In Moskau hat man mir gesagt: der Mittelpunkt (Kleinrusslands) sei Charkov, ein anderer behauptete: Poltava sei das Herz der kleinrussischen Nationalitaet. In Charkov und in Poltava verwies man mich nach Kiev und in Kiev nach Lwov. (S. 985). Die Kleinrussen bieten in mehreren Stuecken einen auffallenden Kontrast zu den Grossrussen. In physischen weisen sie schoenere Maenner und huedschere Frauen auf. . . . In ihrer socialen u. politischen Tendenzen bieten noch groesseren Kontrast zu die Individualisierung des Eigentums den Grossrussen. . . . der Kleinrusse liebt u. Loesung der Familienbande. . . . Kaiser Nikolaus hasste die Kleinrussen wegen ihres unabhængigen Geistes. — Zverina Fr. (Bruenn). Aus den Steppen Suedrusslands. Globus, Illustr. Zeitschrift f. Laender- und Voelkerkunde, 27 Bd. Braunschweig 1875. SS. 330-332. . . . природа дає Українцям (Kleinrussen) hochpoetischen Reiz, любители природы (Укр.) S. 331. In ganz besonderer Verehrung stehen jene Baumkolosse welche die Sage wiling als werthe Denkmale von Sterbeplaetzen beruehmter Kosakenhetmane bezeichnet; sie fuehren dann den Namen irgend eines hervorragenden Hetmans. Gewaehnlich werden sie Morosenko — Baume genannt. (Звєжїна сумнівається, чи Морозенко існував). Стор. 345-348. Автор розказує про українських козаків: „Auch Deutschlands Boden betrat das Kosakenheer der Lisovtschiken zur Zeit des dreissigjaehrigen Krieges in Zucht — zuegelloser Weise. S. 346. Die fanatische griechische Geistlichkeit (Колїївщина, Умань, Чигирин) war es einerseits, hauptsaechlich aber die Perfidie polnischer Jesuiten, welche den Hass der Parteien auf das religioese Gebiet hinueber zu leiten verstand, um sie wechselseitig in ihrem Blute wuehlen zu lassen. Globus 1875. Bd. 28. Стор. 121-122. Рецензія довга й позитивна на працю Антоновича-Драгоманова „Историческія песни“ п. з. Kleinrus-

sische historische Gedichte. Навіть Михайло Драгоманів краще від Грушевського з'ясував суть московського духовенства, коли писав 11. червня 1872 р. до Медітона Бучинського: „...„архієрєї російські належать не до Росії а до Візантії і до старого московського царства“ (Переписка Мих. Драгоманова з М. Бучинським 1871-1877. У Львові 1910. ст. 135; теж стор. 260). Різницю між українською і московською Церквою признає і найвизначніший московський історик Церкви Е. Голубинський (Історія Русской Церкви. т. I. вторая полов., изд. 2-е. Москва 1901, ст. 881-882). Голубинський признає, що „кієвській или домонгольській період руской історії єсть період історії того руского племені, которое называется тепер малорусским. Сравнивая позднѣйших малороссов с великороссами и именно обращая внимание на то, что великороссы произвели раскол, который выражает собою отождествленіє внѣшних обрядов вѣры с ея догматами, что в свою очередь єсть слѣдствие крайней привязанности к наружной набожности и что у малороссов ничего подобного не было и раскол до сих пор вовсѣ не имѣет между ними мѣста, приходят к заключенію, что два племені — великорусское и малорусское существенно различаются между собою характером своих духовных натур и что позднѣйшая крайняя привязанность к наружной набожности, будучи дѣлом великороссов, которым принадлежит період московській, єсть выраженіє (и слѣдствие) именно их характера. Это мнѣніє о различіи малороссов с великороссами в характерѣ, конечно, болѣе или менѣе справедливо, но едва ли в отношеніи к чертам характера, которія касаются нас: предполагать о малороссах, чтобы они по своему характеру никогда не впади в ту крайность приверженности к наружной набожности, которую мы видим в Москвѣ в XVI. в., болѣе, чем сомнительно. Позднѣйшіє, XVI. в. малороссы, весьма отличные от современных им великороссов, представляют собою продукт своей особой історіи, отличной от історіи Великороссіи, а чем бы они были, если бы их історія была тождественна с історією послѣдней, это составляет вопрос, на кото-

рый вовсѣ не может быть дано увѣреннаго отвѣта. Великороссія, по своему географическому положенію, часть Руси весьма удаленная от Западной Европы, начала до нѣкоторой степени разобщаться с-послѣднею с самого Андрея Боголюбского, с которого начинается історія, а потом и совершенно порвала свои связи с нею и до такой степени стала странною самозаклученною, что представляла из себя как бы европейскій Китай; напротив, нынѣшняя Малороссія не только никогда не разрывала с Западной Европой, но с той самой минуты, как для Великороссіи началось совершенное разъединеніє (нашествіє монголов), теснѣе, чем преждѣ, сблизилась с нею (королевство Галицко-Волынское), а потом, подпав государственной власти Польши, стала и под ея рѣшительное духовное вліяніє. Позднѣйшая ученая Малороссія, рѣзко отличающаяся своим характером и складом своего религиознаго мышленія от современной себѣ Великороссіи, представляет собою воспроизведеніє западно-образованной Польши.

Більше или меньше отдичаются малороссы характером своей духовной натуры от великороссов, но во всяком случаѣ это отличіє нельзя представлять себѣ таким образом, чтобы малороссы, если бы они остались, подобно великороссам, людьми необразованными и если бы они поставлены были в условія положенія сих послѣдних, не впади в крайность сверхдолжной привязанности к внѣшней набожности. Народ, остающійся необразованным и поставленный в положеніє, в котором находились великороссы, т. е. разобщенный со всѣм остальным миром и самозаченный в самом себѣ, не может болѣе или менѣе не впасть в эту крайность. Мы вовсѣ не знаем положительным образом того, чтобы малороссы или — что тоже — Русскіє домонгольскаго періода не впади в нашу крайность и чтобы они не освободились от нея только в послѣдствіи времени...

Цього самого питання торкаються теж: Eckhardt v. H. Russisches Christentum, Muenchen 1947, Ivanka Endre von — Altrussische und neurumaenische orthodoxe Ideologie, Donaueuropa — Zeitschrift

fuer die Probleme des europaeischen Suedostens, Budapest, Januar 1944, S. 41 und Zalozeckj V. — Das geistige Leben der Ukraine, Muenster 1930. Про залишки поганства в церков. обряді гл. праці: Яцимирській А. И. К історії ложних молитв в южно-славянської письменности, Изв. Отд. Русс. Яз. и Слов. Имп. Ак. Наук 1913, т. XVIII, кн. 3, СПб 1913, той сам т. XVIII, кн. 4 СПб 1914, стор. 16-126; Ящуржинський Х.: Остатки язических обрядов, сохранившихся в малорос. погребеніи, Киевская Старина. 1890, № 1, стор. 130.

¹⁴ Моя габлігаційна праця на університеті в Грауц: *Der Ursprung des ukrainischen Theaters*. 1947.

¹⁵ Д-р М. Андрусяк: *Історія України*. I. Прага 1941. стор. 90-91.

¹⁶ Грушевський: *З історії реліг. думки*, я. в. стор. 5-7.

¹⁷Е. Вінгер: *Візантія та Рим у боротьбі за Україну*. Прага 1944. Ст. 14-15. Також: Vaczy: *Kiev in der europaeischen Geschichte*, S. 79-80. Im Suedwesten, in der heutigen Ukraine, war die Lage eine ganz andere, als oben, am Ufer des Ilmen-sees und des Ladoga-Sees. Man musste mit zwei grossen Problemen kaempfen und diese waren bereits richtige russische Probleme. Irgendwie musste das Verhaeltnis mit Byzanz und mit den streitbaren Voelkern der benachbarten Steppe geregelt werden. Byzanz und die Steppe — mit diesen beiden Maechten ringend hat sich Russland herangebildet. (S. 81). Es ist offensichtlich, das Byzanz die Russen als sein Hilfsvolk betrachtete. Sozusagen als Ergaenzung seiner Balkanpolitik war sie bestrebt, Russland in die Organisation des byzantinischen Reiches einzuschalten. Es versuchte, dieses Ziel nicht nur mit Geid und wirtschaftlichen Beguenstigungen, sondern auch durch Verbreitung des griechischen Glaubens und der griechischen Kultur zu erreichen.

Цікаві праці в тому напрямі: Капгев Н.: *Власть патріяршая и архіерейская в древней Руси в их отношении к власти царской и к приход. духовенству*, Богословський Вестник 1905, IV-V. Лихачев Д. С. *Национальное самосознание древней Руси*, Москва 1945. — *Приселков: Очерки по*

церковно-политической истории Киевской Руси X-XII вв. 1913. — Braun W. *Der Aufstieg Russlands vom Wikingerstaat zur Europ. Grossmacht (1000-1700)*, Leipzig 1940. 200 SS. — Eibert M. Dr. *Suedrussland im Altertum*, Kurt Schroeder, Bonn u. Leipzig 1921. — Або аналогічно Пигулевская Н. В.: *Византия и Иран на рубеже VI и VII вв.* АН СССР, Москва 1946.

¹⁸ С. П. Толстов, *По следам древнехорезмийской цивилизации*, Москва-Ленинград 1948, изд. Акад. Наук СССР, стор. 10, 67, 132-135, 227-228, 241-2, 257-262:

Як виказують досліді, кераміка колишнього міста Хорезму, Джети-Асара (Хорезм по-вавилонськи Гумарізма, по-староперськи Увараміс, грецьке Хоразмія, латинське Хоросмія — як виказують написи на монетах з VIII стол.) має дуже багато подібностей з архаїчною керамікою Більського городища на Полтавщині та з так званими доскитськими пам'ятниками України включно з Харківщиною.

Дуже цікаве світло на мохаммеданство на Україні, про яке згадує наш літопис під 986 р., кидає недавно відкритий в бібліотеці міністерства Індії в Лондоні арабський текст середньо-азійського лікаря-подорожника XI-XII ст. Шарафа ал-Замана Тахіра Марвазі, де є уривок про Русь: „Руси багаточисленні. Коли умирає один з їх мужчин, залишаючи дочки й синів, майно передає дочкам і синам дає меч, кажучи: ваш батько придбав своє майно мечем, наслідуйте його й ідіть його слідом... І так воно було до тієї пори, поки не стали християнами у місяці трьохсотного року. Коли вони прийняли християнство, релігія припустила їхні мечі й віра закрила їм двері заняття, і вернулись вони до тяжкого життя й убожества й припинилися у них засоби існування.

Тоді захотіли вони стати мусулманами, щоб можна було їм нападати й (вести) святу війну і вернутись до того, як було раніше.

Тоді вони післали послів до вождя Хорезму, чотирьох людей із оточення їх царя: тому, що у них незалежний цар і зветься той цар Володимир (Влод. Мір) так, як цар Тюрків веться Хакан і цар Булгар б-тлн. І прийшли послі у Хорезм і сказали

за чим прийшли. І втішився хорезмшах їхнім рішенням повернутись на іслам і післав до них (людей), щоб їх навчили законів ісламу. І повернулись вони на іслам. І вони люди сильні й могутні й ідуть у далекі краї для нападу, а також подорожують на суднах по хозарському морю і нападають на судна й грабують добро й їздять у Константинію (Константинополь) по морю Понтус, не зважаючи на „цепи“ в заливі.

Їх мужність і хоробрість добре відомі, так, що один із них рівний декільком з іншого народу. Коли б вони мали коней і були їздцями, вони стали б великим бичем для людей“.

Текст Тахіра Марвазі відкрив В. Ф. Мінорський і Б. Н. Заходер. Вони і Толстов погоджуються, що перша частина цього оповідання є протихристиянським памфлетом, але Толстов догадується, що цей памфлет не йшов із середовища східнього мусульманства, тільки з українського. Ясно, що цей здогад Толстова опертий на марксистському твердженню, що християнство є ідентичне з феодалізмом і ніяких інших основ не має. Не зважаючи однак на те, чи згадане оповідання є памфлетом мусульманського чи українського походження, уже сам факт такого памфлету вказує, що у прийнятті християнства на Русі-Україні грали чималу роль прерізні чинники.

¹⁹ Ист. Рус. Цер. М. 1904, 1, 2, ст. 330 і 1, 1, ст. 428-429, о. І. Назарко, Св. Володимир Великий, володар і хреститель Руси. Праця предложена на університеті в Оттаві для одержання ступня доктора філософії (Оттава 1951, цикл.) ст. 115 і далі. Ammann A. M. Abriss der Ostslavischen Kirchengeschichte, Wien 1950, ст. 20-21. Д. П. Успенский: Константинополь в последние годы IV. в. Известия Русского Археол. Института в Константинополи. IV. вип. 3. Софія 1899. Св. Іван Золотоустий розв'язав був справу про церковну мову для Германів так, щоб вони правили Службу Божу й пояснювали св. Письмо по-німецьки. Він часто одвідував готську аріянську Церкву й виголошував проповіді... Золотоустий звернув був увагу на Україну й наддунайські краї. Теодорит

згадує за його листи, де він повідомляє про те, що охрестилися Скити.

²⁰ Акад. Н. С. Державин. История Болгарии, т. II. Болгария времени первого и второго царств (679-1393). Изд. Акад. Наук СССР, Москва-Ленинград 1946, ст. 41, 50-60, 84 і далі. — Теж: В. С. Киселков: Българската книжнина през Симеоновия век. Сб. България 1000 години 927-1927. — М. С. Дринов. Южные Славяне и Византия в X. в. ЧТОИД, 1875, кн. 3. — В. Н. Златарски. История на българската държава. София 1934. I і II том.

Зі застереженням треба оцінювати цікаву працю *Geschichte der Bulgaren und der anderen Suedslaven von der roemischen Eroberung der Balkanhalbinsel an bis zum Ende des IX Jahr.* von Dr. Gantscho Tzenoff. Berlin 1935., який беручи тракійсько-ілірійське походження Болгар в основу, твердить, що Болгар охрестив Ульфіла.

²¹ *Patrologiae Cursus Completus Series Graeca*, J. P. Migne. t. 102, 736D-737A: „et illud, quod vocatur Rhos... ut pastorem et episcopum sibi propositum admittant, et christianos ritus religionis sedulo suscipiant“ (Epist. XIII), *Encyclica epistola ad archiepiscopales thrones per Orientem obtinentes.* (стор. 722). Є здогади, що це послання написане пізніше.

²² Проф. Д-р Н. Полонська-Василенко: Київ часів Володимира та Ярослава. Прага 1944. ст. 12.

²³ Пор. Koch: Byzanz, Ochrid und Kiev. Das Kiever Reich jener Zeit war nicht der abgesperrte Moskauer Staat spaeterer Jahrhunderte sondern die immer lebhafter begangene Ueberlandbruecke zwischen West — und Nordeuropa einerseits und dem Schwarzenmeergebiet sowie Asien andererseits. An diese Bruecke kam von Westen her, mit all dem Handelskarawanen, die z. B. namentlich von Regensburg nach Kiev sehr rege waren, auch das Christentum herangebrandet, das mittlerweile die anderen slavischen Voelker auch im Westen ergriffen hatte (Polen, Tschechen) und nun in seiner damaligen Aktivitaet natur-

gemaeses energisch auch an die Pforten des Kiever Staates anklopfte. — (S. 266). Eine wirkliche Feindschaft zwischen dem Vatikan und Kiev beginnt erst in der ersten Haelfte des XII. Jh. — (S. 278) ... die ersten christlichen Kirchenfuersten Vladimir waren wahrscheinlich nicht grichische Sendlinge, sondern die autokephale Hierarchie des stamm — und sprachverwandten Patriarchats von Ochrida. — (S. 283) Das Christentum (Alt-Reussens) war vor Vladimir zweifellos bulgarisch — und nach diesem Zeitpunkt ueberwiegend westbulgarisch...

²⁴ Church in State in Russia. The Last Years of the Empire 1900-17. By John Shelton Curtiss. New York 1940. Page 5: "I am emperor and priest", wrote Leo III. to Pope Gregory II. — Пор. Ісаїв П., Д-р: Роля Візантії в упадку української держави. Мінхен 1947. Пор. Томаш. я. в. стор. 52-54, 67 і даліше. Теж: Вернадский Г. Византийские учение о власти царя и патриарха, Recuel Kondakov, Prague 1926, ст. 143, 154. Острогорский Г. Отношение церкви и государства в Византии, Seminarium Kondakovianum 1931 (IV), 122. Лазарев В. Н. История византийской живописи, I-II, М. 1947, стор. 15. „В очах візантійця цар був священною особою. Його влада, як і влада Бога, мала абсолютний характер... Недаром легіони примушують Константина Погоната вибрати як співправлячих двох його братів, пояснюючи це тим, що вони хотіли б бачити на троні зображення св. Трійці...“

²⁵ А. В. Флоровский. Чехи и восточные Славяне. I. Прага 1935. П. Ісаїв старається висвітлити ці зв'язки у своїй студії „Звідки Русь-Україна прийняла християнство“, Філадельфія 1952. Теж „Звідки й яке християнство прийняла Русь-Україна?“, „Ковчег“, квітень 1952, ст. 64.

²⁶ Пор. Ammann A. M. Ostslav. Kirchengeschichte. Відень 1950. Стор. 12-13. Він же ж і подає джерело Constantini Porphyrogeniti De ceremoniis aulae bizantinae, bib. II, tap. 15. Bonn 1879. стор 597. Амманн твердить (ст. 13 я. в.), що єп. Адальберга поганська реакція із Києва прогнала.

²⁷ Омелян Терлецький.

²⁸ Т. Коструба: Віра я. в. стор. 13-14. — о. прот. Табінський П.: Релігійні питання в церк. розколі XI. в., Нива 1935. Львів. Ч. 1, стор. 6., Ч. 2, стор. 45., Ч. 6, стор. 201., Ч. 7-8, стор. 244, Ч. 9, стор. 297. — о. прот. Табінський П.: Віра й церковний примат римського єпископа в Візантії, Нива 1935. Львів, Ч. 11, стор. 392 і далі. Бавмгартен: Святий Володимир і хрещення Руси, Богословія, том IX, 1931, книга 1-2, стор. 123-124. Русь не вмішувалася в суперечки Греків з Римом і не лишалася ізольованою від Європи... вона мала далеко більше нахилу до Заходу ніж до Візантії. Усе на Заході — звичаї й обичаї, увесь лад життя і державна організація більше відповідали звичаям і ладові Руси, ніж тисячелітня культура Візантії. Вільний дух руського народу не міг підпорядкуватися рямцям того ладу, що існував у візантійській імперії. — Це завважуємо в архітектурі, напр. пор. Антонович Д. В. До питання про походження старої української архітектури. Зап. Істор. Філ. Відд. УАН, XIII-XIV, 1927, стор. 403. ... „Що до мистецького стилю мурованих церков, то здається, старші церкви Наддніпрянщини зраджують стиль переходовий од візантійського до романського, або візантійський романізований, а церкви пізніші в північно-західних українських землях зраджують стиль романський; себто з погляду стильового на українських землях ми маємо процес, який хоч переходить з запізненням, але є аналогічний до західної і центральної Європи.“ Пор. Павлуцкій Г. Г., проф., Древности Украины. Рец. Груш. в ЗНТШ т. 73. 1906, ст. 218. Нарбеков каже, що українська архітектура виводиться з півночі, Суслов, що прийшла на Україну з Заходу через Галичину. Головна прикмета українського будівництва, українського стилю щораз то нова комбінація тих самих мотивів — брак шаблону. Простота і брак всяких зверхніх прикрас, навпаки як північно-російське дерев'яне будівництво, де вся краса зверху, так, що навіть бані мають тільки декоративне значення а церква в середині закрита просто стелею. Зверхні прикраси північних церков не зв'язані з цілістю і можуть бути поминені, під час коли всі ча-

сти українських дерев'яних церков пов'язані з собою органічно і творять закінчену цілість. Головний їх характер це стремління в гору. Вивести храм (верх) якнайвище, це наче головне завдання майстра і не раз висота до верху бані перевищає тричі її підставу. — Стверджує теж саме К. Широцький в рец. на Ф. Волков „Стариння церкви на Волині“. СПб. 1910. ЗНТШ. т. 97. 1910. ст. 197. „Зокрема щодо впливу католицького Заходу, то він в нас був очевидний ще з XII-XIII вв. (церкви в Холмі, церкви чернігівські) й часом попереджав ще й західне відродження з його думкою про церкву яко твердиню християнську, яко Сіон (єрусалимська цитаделя) кріпость для боротьби з ворогом спасення, що так розвивається на Заході в середньовічній літературі й архітектурі з її мурованими твердинями й вежами, які, починаючи з Софії київської до XIX. ст. маємо й у своїх церквах, як свідок своєї історичної боевої минушини“.

Томаш. я. в. стор. 61, 85 і даліше. Порів. Luschnytzky G.: Die Ostkirche der Gegenwart, Blick nach Osten, I, 2, 42, 1948, Klagenfurt-Wien. Теж Попов А.: Историко-литературный обзор древне-русскихъ полемическихъ сочиненій противъ латинянъ XI-XV в., М. 1875.

²⁹ Св. Іриней в Lud. Thomasina Vetus et nova Eccles. discipl. III. 1. 3. §7. Св. Кипрія в листі 66. пише: „Clerici in honore sportulantium fratrum, tamquam decimas ex fructibus accipientes ab altari et sacrificiis non recedant, sed die ac nocte coelestibus rebus et spiritualibus servant“. Св. Амвроз в. І. велик. проп.

Capilaria Regum francorum Baluzii, cap. 7. Leges Caroli M. de decimas: pro fidei nostrae devocione unusquisque decimam suam donet. Пор. Zbigniew Oleśnicki, przez autora dzieła „Piotr Skarga i jego wiek“. т. II. стор. 33-35. прим. 40-46. Краків 1854.

На різницю між десятиною на Заході й десятиною в Україні справедливо звернув увагу П. Ісаїв у згаданій розвідці „Звідки Русь-Україна“, стор. 39-40. Пор. Теофіл Коструба ЧСВВ: Київський митрополит Іван. Одна з найцікавіших постатей із часів Володимира Вел. і Ярослава М.

(1008 р.). Календар Української Родини, Св. Рік 1950. В-во ОО. Василян, Канада, стор. 60. — Проф. М. Чубатий: Яку віру дав нам наш праотець св. Володимир. Календар Доброго Пастиря на Р. Б. 1948. В-во ОО. Василян, Н. Й. стор. 46 (48). — Пор. Abraham Wł.: Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi. Рецен. М. Грушевського поміщена в ЗНТШ т. 64, 1905, ст. 23. Вагання Церкви Руси-України між Сходом і Заходом це на думку Грушевського „відгомін ельокубрацій давніших католицьких письменників“. Це все, що на цю тему міг сказати один з найбільших істориків України! Працю Абрагама зве Груш.-,старанною і цінною працею“.

³⁰ Томаш. я. в. стор. 89. . . . „навіть таких чистих християн як Борис і Гліб терпіла (Візантія) лише з трудом. Що більше, в пізніших легендах про Володимира, складаних при участі Греків і з очевидною тенденцією показати, що одним джерелом християнства на Русі була Візантія — не пожалувано Володимирові чорних, навіть ганебних красок. Особливо зневажив пам'ять його грецький автор т. зв. курсунської легенди: Володимир, мовляв, тільки тому пішов на Корсунь, щоб заспокоїти змислові пристрасті, а здобувши цей грецький город, допускався найганебніших звірств. Ціль того пасквілю була та, щоб показати, яких то нелюдів уміли Греки робити богоугодними християнами. Цю тенденцію зрозумів уже наш перший літописець і користучись самою легендою, викинув із неї все, що ображало його почування історичної правди і національної гідности“. — Пор. Греков В. Д.: Киевская Русь, М.-Л. 1944 (стор. 348). — Греков В. Д.: Культура Киевской Руси, М.-Л. 1945 (ст. 74). — Solowjew W.: Der hl. Wladimir u. der christliche Staat, Paderborn 1930. Теж: Д-р П. Ісаїв: Чи Володимир Великий був коронований. „Шлях“ (Філадельфія) з 13. серпня 1949 і далі.

³¹ Проф. Д-р М. Чубатий: Огляд історії українського права. Історія джерел та державного права. Ч. І. Мюнхен 1947. (За викладами з рр. 1920-23). Цикльостиль, стор. 59. Пор. Греков В. Д.: Крестяни на Русі, Москва 1946. — Jabłonowski S.: Historia Rusi południowej do upadku Rzeczyposp.

Polskiej, Kraków 1912. — Vernadsky George: On Feudalism in Kievan Russia, *The American Slavic and East European Review*, February 1948, vol. VII, Nr. 1. New York, pag. 3-14. — Vernadsky G.: *Feudalism in Russia, Speculum XIV*, 1939, pag. 300-323.

³² Чубатий т. с. стор. 20-26. Знову ж О. Лотоцький у „Свиток Ярославль“ (Науковий Ювілейний Збірник Українського Університету в Празі присвячений Т. Г. Масарикові, часть I, Прага 1925, стор. 118-138) стоїть на становищі автентичності цієї пам'ятки:

„В українській редакції (церковн. уставу князя Ярослава) маємо спеціальне анахроністичне непорозуміння щодо імени „номоканонов в літо от создания міра 6540-е“ митр. Іларіона. На самому кінці Свитка приписано: „Написан же бисть Свиток сей номоканонов в літо от создания міра 6540-е“ — себто 1032 року по Р. Х., коли Іларіон ще не був митрополитом. Отже одно з двох: або ся хронологічна дата непевна, — була після переправлена або навіть цілком додана, — або додано було ім'я митр. Іларіона; схожість обох редакцій щодо сього імени (митр.) більше промовляє за перше припущення — про непевність хронологічної дати. Спільно ужите в обох редакціях ім'я митр. Іларіона дуже посилює аргументи на користь автентичності нашої пам'ятки. Як ми вже зазначали, головне значіння Ярославової пам'ятки полягає в тому, що вона сувору карну систему грецького Номоканона змінила на карну національну систему викупів і вір. Се був крок великої ваги, що вимагав великої та сміливої ініціативи. Ледве чи на такий крок відважився б та таку ініціативу в сім напрямі виявив би якийсь митрополит з Греків, бо ієрархи грецькі надто прив'язані були до свого національного кодекса церковного та могли лише традиційно його додержувати; такою тактикою грецької у нас ієрархії додержувалася загалом традиція залежності нової Церкви від її грецької митрополії, і непорушність у нас грецького кодекса була першою основою такої залежності. В порушенні такої недоторканости того кодекса міг відіграти велику роль якраз перший наш національ-

ний митрополит Іларіон. Поставлено його на митрополію без порозуміння з царгородським патріярхом; подія ся сталася, очевидно, не без активної участі нового митрополита, що був людиною великої національної свідомости, як можна се бачити з його промови на похвалу „великому кагану нашея землі Владимиру“; в сій промові яскраво виявив він свої патріотичні погляди, зазначивши, що „не в худі бо, и не в невідомі землі владичьствоваша, но в руськой, яже відома и слішима есть всіми коньци земля“. Такий національно свідомий голова Церкви — більше, ніхто інший, — міг не тільки виконати волю князя що до націоналізації церковно-правного кодекса, але навіть і сам міг виявити певний вплив на князя в сім напрямі з своєї власної ініціативи. Участь в сій справі такого національно свідомого керівника нашої Церкви дуже освітлює всю справу, пояснює нам незрозумілу без того революційність церковно-правної реформи, доконаної Свитком кн. Ярослава і стає одним з річевих аргументів автентичности нашої пам'ятки“. Пор. теж „Пам'ятки Українського Права. Руська Правда“ (Академічний список) під ред. Р. Лашенка. Вип. I. Прага 1927.

³³ Чубатий, я. в. ст. 87. Порівн. його ж „Роля Церкви“ я. в. ст. 22.

³⁴ Т. Коструба, я. в. Васильєв В. Історія канонізації руських святих, ЧИО ДР 1893, III, 166. E. Honigmann, *Studies in Slavic Church History. Byzantion* 17, (1944/5) S. 128-182. „Mit eindringender Quellenanalyse zeigt H., dass nicht, wie N. de Baumgarten u. a. annehmen, Theopemptos in den Jahren 1037/39 vom Patriarchen von Konstantinopel als erster Metropolit von Russland bestellt wurde, auch nicht [dies gegen G. Vernadsky, *The status of the Russian Church during the half-century following Vladimir's conversion, The Slavon. and East Europ. Rev.* 20 (1941)] bis dahin Tamarcha, das zwischen 972/76 und 1037 als „Erzbistum“ begegnet, die Funktion einer autokephalen Kirchenprovinz Russland ausgeübt hat, sonder dass, wahrscheinlich um 988, Theophylaktos, bis dahin Metropolit von Sebasteia, als erster Metropolit der rus-

sischer Kirchenprovinz erhoben wurde; das Maurokastron (an der Dnjeprmündung, gegenüber Akkerman — помилка, при устю Дністра!) nur vorübergehend (etwa 1021 bis etwa 1064) als Metropolis erscheint; endlich, dass Methodios, zusammen mit Konstantinos von Photios zur Mährenmission entsandt, als mährischer Bischof in Agathon, dem 873 an den Hof von Regensburg entbotenen Gesandten, einen ignatianischen Rivalen hatte und sich aus dieser Lage die Erklärung mancher geschichtlicher Vorgänge dieser Zeit ergibt“.

³³ Н. Ф. Лавров (Религия и Церковь, я. в. стор. 90) твердить, що Володимир прийняв християнство з Візантії в цьому моменті „когда император, ища русской помощи, не мог поставить Русь в церковно-политическую зависимость. Поэтому вскоре (по летописи на следующий год) после крещения Владимир назначил без санкции патриарха главою русской церкви корсунского попа Анастаса, содействовавшего взятию Корсуни... Константинопольский патриарх, конечно, не мог признать назначенного Владимиром „представителем“ русской церкви изменника, — грека Анастаса. Русская церковь при Владимире оставалась независимой от Константинополя“. — Пор. Мальшевский И. И. Отношение Руси к церкви римской, ТКДА, 1863, II. Барсов Т. Констант. патриархъ и ево власть надъ русской церковью. Спб. 1878. Франко І. Брунон з Квербурга, гість Волод. Вел. Причинки до історії УР, Львів 1913. Коструба у своїх „Нарисах“ (ст. 32) подає цікаву, хоч непевну вістку на основі „Defensa Biskupstwa у Dyeczezy Kijowskiej“ надруковану у Львові 1748 р.: „Iarostał za naupierwszy to cel miał iako nauprzedzey wystawić zacnę onę bazylikę Zofii Świętey... do której... od Oycy Świętego Benedykta osmeogo, wielkiey świętobliwości Biskupa Alexego Bułgarzyna в Roku 1021 sprowadza... О czym świadczy Nicanor Author Ruski в Roku 1240 u Kassyana Ruskiego także Authora“. Амманн, я. в. стор. 24. покликуючись на Chr. G. Friese, De episcopatu Kioviensi, Варшава 1763 р. пише: „sehr späte Quelle sagt uns, dass Jarosław für

Kiew aus Rom einen Bischof erhalten habe mit Namen Alexius, der aus Bulgarien gebürtig gewesen sei.“

³⁶ Ширше про це гл. Каргер М. К. Археологические исследования древнего Киева. Акад. Наук Укр. ССР, Киев 1951, ст. 104.

³⁷ Пор. М. Грушевський. Історія укр. літератури, 1925, т. IV. ст. 501 і далі; Нестор Нововірський. Божа Мати в українській народній уяві. Науковий збірник укр. університету в Празі, т. II, ст. 57. Прага 1930.

³⁸ Лазарев В. Н. История византийской живописи, Москва 1947, т. I, ст. 17.

³⁹ Пор. Б. Д. Греков. Борьба Руси за создание своего государства. Акад. Наук СССР, Москва 1945, ст. 73. Проф. Андрусак догадується, що кн. Ярослав був вперше одружений з візантійською царівною Теодорою.

⁴⁰ Mansi Amplissima Coll. Concil. Anno 967-1070. Paris - Leipzig 1902. H. Welter (першодрук з 1774 р.) (стор.-стовпчик 872).

Ad Annam Reginam Galliae.

Nicolaus episcopus servus servorum Dei gloriosae reginae salutem et Apostolici benedictionem.

Bona voluntatis auctori omnipotenti Deo dignas gratias agimus quia in femineo pectore virile virtutum robur audimus. Pervenit quippe ad aures nostras, praecellentissima filia ferentatem tuam indigentibus munificentiae liberalitatis affluere, devotissimae orationis studiis infundare pro violenter oppressis vim lstructionis exercere caeterisque bonis operibus, in quantum tibi competit, officium regiae dignitatis implere. Hortamur igitur, ut eum quem Deo inspirante femel ingressa es tramitem teneas, in victissimque virum tuum, filium nostrum, regam, ad pietatis aequitatisque gubernacula moderanda provocare contendas. Si enim eloquentia Abigail stultum Nabal ab irascentis David gladio ferravit illaesum: quanto magis devotio tua prudetissimum virum tuum divinis reddet obtutibus gloriosum? Sic denique eum vere diligis, si ferrare quae Dei sunt piis exhortationibus facis. Alioquin quo pacto viros suos illae conjuges amare creduntur, quae in eis reconditur, non attendunt? Habemus enim juxta apostolorum, thesaurum istum

in vasis fictilibus: quae nimirum hoc dumtaxat amplectuntur, quod vermes devorant in sepulcris; illud vesane despiciunt, cui immarces cibilis gloria ferventur in coelis. In carne quippe amorem suum illaconstituerat, quae David se despiciente ironica insultatione dicebat. Quam gloriosus fuit hodie rex Israel, dosco operiens se ante oculos servorum suorum, et nudatus est quasi nudetur unus ex scurris? Quae profecto quia desiderium suum in sola carne posuerat, carnis fructu debita est animadversione privata. Unde paulo post scriptura subjungit. Igitur Michol filiae Saul non est natus filius usque ad diem mortis suae. Tu autem, gloriosa filia, quia foecunditatis donum divitus, meruisti, sic clarissimum instrue sobolem, ut inter ipsa lactantis infantiae rudimenta ad creatoris sui nutriatur amorem. Per te igitur discant cui potissimum debeant, et quod in regalis aulae folio sint nobiles geniti, et quod in ecclesiae gremio longe nobilis per sancti Spiritus gratiam sunt renati. Noli aliquando pecuniam praeferre iustitiae, sed thesaurum verae sapientiae inhianter acquire. Regina quippe Saba venit non videre divitias, sed audire sapientiam Solomonis: quas tamen ipsa non petiit, copiosius reportavit. Tu etiam, filia, divinis obediendo mandatis sapientiam posside, ut merearis ad salutem animae tuae et terrenis competentur affluere, et de transitorii regni culmine ad coeleste transire.

⁴¹ Здогад Томашівського, що через Анну устрій Латинської Церкви став підвалиною устрою для нашої Церкви, мало правдоподібний.

⁴² Амманн, я. в. ст. 33-34.

⁴³ Коструба у Чубагого Історія Української Церкви, стор. 59.

⁴⁴ Точніше про те в праці о. д-ра І. Нагаєвського Рим і Візантія в XI в. (рукопис).

⁴⁵ Томашівський я. в. стор. 115-120. — Франко І. Стара Русь, ЛНВ, 1906, т. 36.

⁴⁶ Коструба, Віра, я. в. ст. 12 і даліше. Томашівський, я. в. ст. 120-124. — Порів. Venance Grumel A. A. The Schisme of Michael Cerularius in 1054. „Unitas“, vol. VI. 1954. Vol. I. pp. 28-37.

— Преосв. Кир Максим Германюк звернув мені увагу, за що на цьому місці я дозволю собі сердечно подякувати Іх Преосвященству, що твердження за Томашівським, наче б то Керулярій кинув клятву на папу й цілу латинську Церкву, згідно з найновішими науковими працями про схизму Керулярія, не є вірне. В своєму Синодальному Едикті з 24-ого липня 1054 р. Керулярій осудив лише папського легата кард. Гумберта й його товаришів. При тому він поставив був під сумнів важність властей делегата кард. Гумберта по причині смерти папи св. Льва IX, що помер був ще 19. квітня 1054 р. цебто майже два місяці перед клятвою, що її кинув Гумберт на Керулярія й його однодумців. З тої самої причини Керулярій з повним застереженням віднісся й до самої екскомунікаційної буллі Гумберта, бо ж її склав був сам Гумберт тоді, коли вже не жив св. Лев IX, а його наслідник не був ще вибраний. Врешті, Керулярій навіть не міг мати якоїсь поважнішої сповідної причини кидати клятву на папу й цілу латинську Церкву, коли сам кард. Гумберт, папський легат, у своїй екскомунікаційній буллі обмежив клятву лише до особи Керулярія й його однодумців, зазначаючи формально, що він стріву прихильне наставлення до Апост. Столиці як у представників царського уряду, так у духовенства, в сенаті й у народі (Гляди: Едикт Синодальний, в Мінь, Патрольоґія Грека, СХХ, 736-748; Екскомунікаційна булля Гумберта, в Мінь, Патрольоґія Лятіна, СХLIII, 1002-1003). Вправді, небаром по згаданому синоді, Керулярій вислав був до антиохійського патріярха Івана два листи, один коротший, а другий обширніший, де він інформує патріярха Антиохії про всі ці події та (в другому листі) точніше зазначає своє становище супроти латинської Церкви. Одначе і там він клятви ні на папу, ні на лат. Церкву не кидав (Гл. Мінь, Патр. Грека, СХХ, 816-820; 781-796).

Пізніші полемісти говорять про свого рода енцикліку, що її мав був вислати Керулярій до цілої Східної Церкви, але, як виявила офіційна анкета, переведена в 1098 році, в архівах Св. Софії в Царгороді, такої енцикліки дійсно ніколи не було (Гл.

Еміль Амманн, Агуст Дюмас, Гістуар де л'Еглізе (кол. Фліш-Мартін), 7, 1948 р., стор. 148, нота 5; Мартін Жюжі, Ле Шізм Бізантін, 1941 р., 470, нота 4). За твердженням декого зі згаданих полемістів, в цій енцикліці саме Керулярій мав би був заявити, що папа стратив своє право першенства. Але, як сказано, такої енцикліки Керулярій ніколи до Східніх Церков не вислав.

Що ж торкається ненависти до латинства, то як видно зі самої екскомунікаційної булли кард. Гумберта, цісарський двір Царгороду, духовенство, сенат і нарід відносилися назагал прихильно до Апост. Столиці (Гл. Мінъ, Патрольоґія Лятіна, СХІІІ, 1002-1003). Ця констатація дуже важна, бо вона вказує, що незгода між двома Церквами й непорозуміння між ними були радше піддержувані певними провідними одиницями візантійської Церкви, а не загалом вірних. Ця обставина вясняла б факт, що наші князі, й назагал Церква на Україні, не дуже в'язались цим антилатинським наставленням деяких візантійських кол, хоч жили й діяли під сильним впливом Візантії. Зрештою загалом прийнятим є факт, що по смерті Керулярія існували в Царгороді латинські монастирі, були там латинські громади, що жили в згоді з вірними східнього обряду. Тому то не треба б мабуть так сильно підкреслювати антилатинства візантійського світу до часів хрестоносних походів. Бо в дійсності щойно тоді візантійці пізнали ближче латинський Захід, який на жаль, не зробив тоді на них доброго враження.

Факт абсолютно певний і загалом відомий, що київський митрополит на згаданому синоді не був, як не були там і всі другі митрополити та архиепископи візантійської Церкви. Були на цьому синоді (24-го липня 1054 р.) лише члени так званого „Перманентного Синоду“, що складався з яких 12 митрополитів та двох архиепископів. Цей Синод стало діяв при царгородському патріархаті, в формі ширшої патріаршої ради. Тут не було мови про якийсь ширший, національний чи загалом орієнтальний синод. Зрештою згаданий синод відбувся в 8 днів пізніше по киненні клятви кард. Гумбертом. Отже не

могло бути й мови про якийсь ширший синод.

Є теж неправдоподібне, щоб папські легати вислали з Києва імператорові автентичний текст екскомуніки на патріарха. Бо, з порівняння грецьких джерел та латинських ясно, що імператор завернув папських легатів з побережжя Мармара, де вони пройшли були заледве коло 15 миль (легати покинули були Царгород 18-го липня, в понеділок, а гонці імператора їх здігнали у вівторок, 19-го липня; до Царгороду вони повернулися знову в середу, 20-го липня). До самого міста папські легати вже не могли вступити, бо розлючена товпа (що в міжчасі дізналась про зміст екскомуніки киненої кард. Гумбертом на Керулярія) стала домагатись кари, а то й голов римських легатів. Щоб рятувати ситуацію, імператор дав приказ легатам чим скоріш віддалитись від міста. Якщо імператор взагалі сумнівався про точність грецького перекладу екскомуніки, то правдоподібно тоді одержав від легатів автентичний її текст (Гл. Мартін Жюжі, Ле Шізм Бізантін; Еміль Амманн — Агуст Дюмас, Гістуар де л'Егліз, 7, ст. 146-147).

Непевним є, одначе, чи імператор взагалі сумнівався про точність грецького перекладу екскомуніки. Зате є певним, що переклад тієї екскомуніки був точний, а не пофальшований. Кард. Гумберт, вправді, в своєму повіданні про свою місію в Царгороді говорить про пофальшування тексту екскомуніки, але архівні дані стверджують, що це було лише його припущення. Керулярій старанно уникав у цілій цій справі всього того, що могло б пошкодити його справі (Гл. Мартін Жюжі, Ле Шізм Бізантін, місця цитовані вгорі).

⁴⁷ Коструба, я. в. ст. 16-17.

⁴⁸ Вінтер. Візантія і Рим, я. в. стор. 31, 20. — Пор. о. Войнар М. ЧСВВ: Василіяни в українськiм народі. В-во ОО. Василіян 1950. стор. 23 і далі.

⁴⁹ Чубатий, я. в. Історія Укр. Церкви, стор. 69.

⁵⁰ Monumenta Germaniae Historica, Epistolae Selectae, Tomus II, fasciculus I. Das Register Gregors VII, herausgegeben von Erich Caspar, I, Buch I-IV, Berlin 1920, pag. 233 et 235:

Duci Poloniorum.

Gregorius episcopus servus servorum Dei Boleslao duci Poloniorum salutem et apostolicam benedictionem.

... Que nimirum si vos delectant, inter omnia servanda vobis est caritas, quam, quod inviti dicimus, in pecunia, quam regi Ruscorum abstulistis, violasse videmini. Quapropter condolentes vobis multum vos rogamus et ammonemus, ut pro amore Dei et sancti Petri, quicquid sibi a vobis vel vestris ablatum est, restitui faciatis non ignorantes, quoniam, qui aliorum bona iniuste auferunt, nisi emendaverint si emendare poterint, nullatenus in regno Christi et Dei partem habere credendi sunt. Hoc autem a vobis eadem caritate, qua dicimus, pro salute anime vestre recipi concupiscimus. Data Rome XII. Kalendas Maii, Indictione XIII.

Pag. 236-237:

Regi Ruscorum.

Gregorius episcopus servus servorum Dei Demetrio regi Ruscorum et regine uxori eius salutem et apostolicam benedictionem.

Filius vester limina apostorum visitans ad nos venit et, quod regnum illud dono sancti Petri per manus nostras vellet obtinere, eidem beato Petro apostolorum principi debita fidelitate exhibita devotis precibus postulavit indubitanter illam suam petitionem vestro consensu reatam fore ac stabilem, si apostolice auctoritatis gratia ac munimine donaretur. Cuius votis et petitionibus, quia iusta videbantur, tum ex consensu vestro tum ex devotione poscentis tandem assensum prebuimus et regni vestri gubernacula sibi ex parte beati Petri tradidimus ea videlicet intentione atque desiderio caratatis, ut beatus Petrus vos et regum vestrum omniaque vestra bona sua apud Deum intercessione custodiat et cum omni pace honore quoque et gloria idem regnum usque finem vite vestre tenere vos faciat et huius militie finito cursu impetret vobis apud supernum regem gloriam sempiternam. Quin etiam nos paratissimos esse noverit vestre nobilitatis serenitas, ut, ad quemque iusta negotia huius sedis auctori-

tatem pro sua necessitate petierit, procul dubio contitionum suarum consequentur effectum. Preterea, ut hec et alia multa, que litteris non continentur, cordibus vestris artius infigantur, misimus hos nuntios nostros, quorum unus vester notus est et fidus amicus, qui et ea que litteris sunt diligenter vobis exponet et que minus sunt viva voce explebunt. Quibus pro reverentia beati Petri, cuius legati sunt, vos mites et affabiles prebeat et, quicquid vobis dixerint ex parte nostra patienter audiat atque indubitanter credatis et, que ibi ex autoritate apostolice sedis negotia tractare voluerint et statuere, unllorum malo ingenioturbare permittatis, sed potius eos sincera caritate favendo iuvetis.

Omnipotens Deus mentes vestras illuminet atque per temporalia bona faciat vos transire ad gloriam sempiternam. Data Rome XV. Kalendas Maii, Indictione XIII.

⁵¹ Амманн, я. в. ст. 28.

⁵² Свирин А. Н. Древнерусская Миниатюра. Москва 1950, ст. 19-21. Кондаков Н. П. Изображения русской княжеской семье в миниатюрах XI. века. Спб. 1906. — Сичев Н. П. Искусство средневековой Руси. Истор. иск. всех времен и народов, кн. 4. Л. 1929, ст. 206. — Sauerland H. und Haseloff A. Der Psalter Erzbischof Egberts von Trier. Codex Gertrudianus in Cividale, Trier 1901. Грушевський М. Київські мініатюри при Трирській псалтирі. ЗНТШ т. 49, 1902, 1-11. Северчановъ С. И. Codex Gertrudianus, ИОРЯС 99, № 4. Петрогр. 1922. Бобринский А. А. Киевскія миниатюры XI в. и портретъ Ярополка Изясл. въ Псалтыри Эгберта. Зап. Имп. Рус. Археол. Общ. н. с. XII. 1-2, 1901, Труды Отд. Рус. и Слов. Археол. V, 351-371.

⁵³ А. В. Флоровский. Чехи и восточные Словяне. Очерки по истории чешско-русских отношений (X-XVIII вв.), I. том, Прага 1935, ст. 63, 65-67.

⁵⁴ ПСЛ — Л. ст. 137 подає про смерть попереднього Івана (II) і чергового Івана (III).

⁵⁵ О. Павлов: „Критические Опыты по Истории древней Греко-русской Полеми-

ки". — Ст. Петербург 1878, ст. 58 і дальше, подає лист київського митрополита Івана II. до анти-папи Климента III, де пише:

„Всі визнають сім святих Вселенських Соборів, що є сімома стовпами віри Вожого Слова, на якого Він оснував свою святу будівлю, Католицьку і Вселенську Церкву. Ці сім блаженні, святі і вселенські Собори були трактовані з однаковою повагою всіми єпископами й учителями Престола Св. Петра, що двигають владсть святих і блаженних Апостолів.

Вони (папи) були приявні на тих соборах і говорили тією самою мовою, деякі були особисто приявні, затверджуючи виразно все обговорене і рішене; інші ж висилали своїх інтимних приятелів з рівнорядними дорученнями до жертвенної співпраці та затвердили всі ухвали апостольською і божественною властю Твого Престола.

На першому святому і екуменічному соборі був папа Сильвестер, на другому Дамазій, а на третьому Калестин. Святий і славний папа Лев поклав основи під четвертий святий і екуменічний Собор і його догматичний лист, повний мудрости, що він його написав до Флявіяна, був визнаний основою православія всіми, хто був на соборі. Вігільй був приявний на п'ятому соборі, а на шостому був Агатон, святий муж, повний божеської мудрости, а на сьомому творив святіший папа Адріан устами делегата, святця і богобоязного мужа, свясщ. Петра, ігумена монастиря св. Сави в Римі.“

⁵⁶ Томаш. я. в. стор. 140-2: „Коли б була певність, що автором „Сказанія“ був цей Єфрем, в такому разі вся містерія з його митрополимичим титулом була б вияснена: він був би самостійним митрополитом київської Русі, що стояв у зв'язках з Римом. І якщо спинює нас у цім цілком логічним виводі, то тільки особа князя Всеволода: невже він під кінець свого правління здобувся на таку сміливу енергію. Такий зворот не виключений...“

⁵⁷ Томашівський я. в. „Неясність замітки „прійде Феодор Грек митрополит от папи із Рима“. Або це мусів бути в первіснім тексті якийсь іменник (... митрополитичий посол, післанець і т. і.), або помилка за-

мість „митрополит“. У першому випадку був би це доказ, що митрополит Єфрем стояв у взаєминах з Апост. Столицею і посилав туди якогось священика-Грека і цей посол приніс йому мощі святих, між ними й частинки св. Миколая, в другому випадку на бажання кн. Всеволода й духовенства папа прислав для Русі-України митрополита в особі грецького єпископа Теодора, з'єднаного з Римом. Але чи приймемо перше чи друге пояснення, то не змінює факту, що в останньому десятку XI. ст. українська Церква була у близьких і дружніх взаєминах з римською Церквою чи радше з Апост. Столицею, а тим самим в незгоді з царгородським патріярхатом. Ясно стже, що наші відомості про київську митрополію цього часу такі вбогі й неясні: цензура пізніших митрополитів „усунула“ немилі спомини.“ — Як „справлялось“ цього роду „літописаніє“ бачимо в розвідці Д. С. Лихачева „Ссфийский Временник“ и новгородский политический переворот 1135 г. Историческ. Записки № 25, АН СССР, 1948. стор. 247-250: „новгородская церковь подпала под контроль веча и устранялась от влияния на нея Киева“ — а все це завдяки архиеп. Ніфонтові, Грекові, що до цієї міри заслужився для візантійської політики, що ще за життя його, патріярх Николай Музалон грамотою (Іпат. літопис під 6664-1156 р.) зачислив до „святих“. Синодальний список першого новгор. літопису під 1144 зве Ніфонта „святим“ а канонізація наступила згодом в XVI. ст. (грамоту патріярха цитує Макарій, Истор. русс. цер. III. изд. 3. прим. 7. ст. 297.) В цьому „політическому перевороті“ не обійшлося без „видающейся роли самого епископа Ніфонта... ево ініціатіве принадежіт і развітіє летописанія, поставльонного пересматрет всю новгородскую історію, отношеніє Новгороду к Києву, отношеніє к княжеской владсті, найті історіческіє основаніє новому політическому устройству Новгороду“. — Але хоч як пильно старалися московські цензори „пересматривать“ „історію отношенія“ Києва до Апостольської Столиці, усіх слідів знищити не можна було: Акад. Мих. Сперанський, Ярославський збірник XIII. в., Науковий Збірник за рік 1924. Всеукр. Акад.

Наук, істор. секція том XIX, Держ. Вид. України 1924. стор. 29-36, на стор. 35: (кажучи про молитви у збірнику) „всі ці молитви можна об'єднати щодо їх походження; всупереч усім іншим молитвам, що перекладені з грецького або оригінальних руських, ці (молитви) походять від латинських оригіналів, що можна бачити з їх відмінного від інших стилю перекладу, особливостей складу (імена святих або цілковито або переважно католицьких святих, згадка про папежа) словника. Ці тексти . . . з'явилися у слов'янській письменності ще в той час, коли вона близько сходилась з латино-католицькою. . . . „Ярославський Збірник“ пам'ятка „півдня“ (тобто України) і походить з XIII-XIV ст.

Амманн (я. в. ст. 33-34) подає думку, що Єфрем митрополит з „Переяслава“ може бути з „Преслава“ в Болгарії. Знову ж Д-р В. Щурат у своїй розвідці „Дві староруські повісті про св. о. Николая (II. вид. Вінніпег, без року, ст. 7-9) пише: „той Єфрем, поки зівстав переяславським єпископом і управителем київської митрополії, був ченцем, приймивши постриження з рук Прп. Антона Печерського. Тому, що прп. Антоній Печерський постриг його проти волі київського кн. Ізяслава, йому прийшлося перенести за те не одну прикрість, а сам Єфрем мусів на якийсь час вибратися з Києва аж до Царгороду, де пробув звич 15 років (1055-1073). В тому часі списував на поручення прп. Теодозія Печерського студійський устав для київських ченців. В цьому самому часі займався в його серці перші іскри гарячої любови до того св. о. Николая, в честь котрого судилося йому пізніше установити світлий празник, обходжений торжественно дня 9. мая і зложити Службу (стихири й канони), співану на Русі до нині. . . Єфрем, котрий в Царгороді списав з грецького по руськи життя і чудеса св. О. Николая. . . в Києві. . . записав два нові київські чудеса. . .“

⁵⁸ Легенду про „шапку Мономаха“ розвіяв остаточно М. Грушевський (ЗНТШ, т. V. 1895. ст. 5. „Очерк истор. Киевской земли“, ст. 126): Уже в XIII. ст. (як довідуємось зі Слова о погибели Зем. Руск.) Мономахову легенду почали плекати на

суздальським ґрунті — ґрунт був вигідний, бо Мономах був осадчим нової княжої столиці — Володимира і батьком місцевої династії. Книжники північні, під впливом мабуть княжих сфер, обробили цю легенду в монархістичним напрямку і вона нарешті в XVI. ст. здобула урядову санкцію від князів московських і (нібито) патріярхату царгородського, була написана на царськiм місті в катедрі московській і перейшла в обряд коронаційний. В цій урядовій редакції, що формувалась продовж цілого XVI. ст. в остаточній версії Володимир з приводу, що Греки перестали йому дань давати, воює грецьку імперію й імператор Константин Мономах (помер 1059) щоб заспокоїти його, прислав імператорські регалії, називаючи його царем; Мономах і був ними вінчаний як цар і, вмираючи, передав їх синові Георгію (батькові династії москов.) кажучи затаїти їх в своїм роді, доки Бог видвигне царя і самодержця в царстві великоросійському. Таким чином легенда Мономаха нарешті стала підвалиною царської влади. Порівн. теж Томаш. я. в. ст. 145.

⁵⁹ Томаш. (я. в. ст. 145-6) згадує про три послання цього митрополита проти латинян, адресованих до трьох князів: до Мономаха, до Ярослава Святополковича у Володимирі (і мабуть) до Гліба Мстиславича, зятя Ярополка Ізяславича. Амманн (я. в. ст. 34-35) твердить, що згодом Никифор прибув до Києва з третьою жінкою кн. Святополка, Варварою і згадує про два послання.

⁶⁰ пор. Гр. Лужницький: Скільки хто втратив моралі — стільки втратив державності. Календар Доброго Пастиря на Божий Рік 1951. В-во ОО. Василіян, Нью Йорк, стор. 124.

⁶¹ Томаш. я. в. ст. 148. — Д. С. Лихачев, „Софийский Временник“ и новгородский политический переворот 1136 года. Истор. Записки № 25, Ак. Наук СССР, 1948, стор. 245: „В середине XII. в. княжеские междоусобицы Киевской Руси достигли своей наибольшей сложности и остроты. В это время происходила упорная борьба между Византией и Венграми. В борьбу эту, захватившую также Германию, Чехию и Сицилию, были втянуты и русские княжества.

Київський митрополит Михаїл, Грек по походженню, стояв на стороні Юрія Долгорукого і його зятя Владимирка Галицького проти великого князя Всеволода... В 1145 г. Михаїл, різко провадивши византийську політику, покинув Київ і уїхав в „Цесарюгороду“, як видно не вповне добровольно, можливо под впливом князя Всеволода, насаждавшего русський єпископат...“ Із'яслав узав Київ 13. серпня 1146 і хотів зірвати з Царгородом, тим більше, що визант. патріярх Михайло Охсит „сам признал себя недостойным“ і 1146 пішов у монастир. Черговий патріярх Козма Атик (1146-1147) был нисложен патріяршим синодом после крупного скандала“.

⁶² Томаш. я. в. стор. 148: „Пізніша традиція переплутала цього фанатичного Грека з особою преп. Теодосія Печерського і тому ще до недавна цьому останньому приписувано т. зв. „Посланіє князю Із'яславу о вірі варяжській“ дійсно нужденний ласквіль на католицьку Церкву — найскандальніший зразок релігійної полеміки в усім староруським письменстві. Була це найбільша посмертна зневага, яку можна було придумати для такої благородної особи, як перший ігумен печерський.“

⁶³ Томаш. я. в. ст. 151-152. Про Клима Смолятича: Н. Никольский, О литературных трудах митр. Кл. Смолятича, Спб. 1892. X. Лопаревъ, Посланіє митр. Клиента къ смоленскому пресвитеру Томі. Спб. 1892. Бавмгартен в „Chronologie ecclesiastique des terres russes du Xe-XIIIe siecle, Orientalia Christ. XVII. 58. Roma 1930. ст. 72-73 цитує В. Н. Татищева „Исторія Россійская съ самыхъ древнѣйшихъ временъ“, Москва 1768-1773, який подає одну з причин вибору митр. Клима: неможливість комунікації з Царгородом, безладдя в царгород. патріярхаті, конечність видволитись з-під візантійських впливів та змусити Греків (вибором Клима), щоб вони не вмшувалися в русько-українські справи. — о. д-р І. Назарко ЧСВВ, Митр. Клим Смолятич і його послання. Филадельфія 1952. Пор. примітку 71. Васильевскій В. Г. Изъ исторіи Византіи въ XII в. Труды, IV, Ленинградъ 1930. Безобразовъ П.

В. Византія въ XI. в. Журн. Мин. Народ. Просв. 1884.

⁶⁴ Томашівський укладає такий каталог перших митрополитів: 1. Настас, 2. Іван, 3. Олексій (останній голова незалежної Української володимирської Церкви), 4. Теопемпт і 5. Іляріон (зірвання з Візантією). Чубатий у своїй Історії Української Церкви подає такий каталог перших митрополитів: 1. Настас, 2. Іван (1030--), 3. Теопемпт (1051-?), 4. Кирило (ок. 1040-1051?) і 5. Іляріон (1051-1067). Знову ж у своїй статті „Яку віру дав нам наш праотець св. Володимир“ (стор. 48) пише: „до Києва прийшов перший митрополит аж в другій половині панування Володимира Вел. і то не з Візантії але також з Болгарії та не звався ні Михаїлом ні Леонтієм, тільки Іваном. Дивно, що про нього знаємо з других українських записок, а не від Нестора“... Т. Кеструба приймає каталог Томашівського за виїмком першого митрополита: 1. Михайло, 2. Іван (1008-1020), 3. Олексій (1021-?), 4. Теопемпт (1039-?), 5. Іляріон. — Київські митрополити за Голубінським (I, I, I, стор. 285-289) до 1240 р. є відомі митрополити 23 і 3 непевні — разом 24. А саме: 1. Леон, Лев присланий з Царгороду 991 р., 2. Йоан I. (1019-1054), 3. Теопемпт 1039, 4. Кирило I., 5. Іляріон, поставлений 1051 р., 6. Єфрем, згаданий 1055, 7. Юрій, згаданий 1072 і 1073 рр., 8. Йоан II., прибув 1077, помер 1089 р., 9. Йоан III., прибув 1089, або 1090, помер по році, 10. Николай, згаданий 1097, як теж 1101 р., 11. Никифор I., прибув 6. грудня 1104, помер у квітні 1121 р., 12. Никита, 1122, помер 9. березня 1126, 13. Михаїл, прибув 1131, здається непізніше 1129 р., вернувся до Царгороду 1145 р., 14. Климент, поставлений 1147, згодом залишив митрополію 1155, згаданий під 1145 р., 15. Константин I., прибув 1156, зрікся 1158, помер 1159 р., 16. Теодор, прибув у серпні 1161, був рік або 10 місяців, помер 1162, або 1163 р., 17. Йоан IV., прибув 1164, помер 1166, 18. Константин II., прибув 1167, 19. Никифор II., згаданий 1182, або 1197 р., 20. Гавриїл, 21. Денис, про них не згадує літопис, тільки Києво-Софійський пом'яник, 22. Матей, згаданий в 1210, помер 22.

серпня 1220 р., 23. Кирило II., поставлений 1224, помер 1233 р., 24. Йосиф, прибув 1237 р. — Греків напевно було 9 (стор. 290): Йоан III., Никифор I., Никита, Михайло, Константин I., Теодор, Йоан IV., Константин II. і Йосиф. — О. Антін Петрушевич у своїй (латинською мовою написаній) розвідці п. з. „Історична розвідка про авторитет, права й привілеї митрополита в ієрархії греко-руської Церкви від її початку аж до наших часів“ (на укр. мову переклав о. Мих. Лада, „Нива“ 1933. ч. 8, стор. 292 і ч. 9. стор. 325 і далі) ділить київську митрополію так: „Разом з основою київською митрополією основано 6 помічних церков, так що наприкінці X., а на початку XI. віку були на Русі такі єпископські церкви: 1. Новгородська, потім церква архієпископська, якої владика був разом псковським єпископом. 2. Чернігівська, 3. Ростівська, 4. Володимирська на Волині, 5. Білгородська коло Києва, 6. Переяславська, 7. Юрійська, потім звана Порожська, 8. Тьмутароканська на нинішньому півострові Тамань, в короткому часі знищена варварами. До цих прийшли в XII. в. 9. Турівська, 10. Полоцька, потім церква архієпископська, 11. Смоленська, 12. Галицька, в XII. в. почетна митрополія, опісля стала дійсною митрополією, 13. Володимирсько-Заліська. — В XIII. в. 14. Суздальська, 15. Переяславсько-Заліська, 16. Муромська і Рязанська, 17. Перемиська, 18. Холмська, 19. Сарайська в столиці Монголів, потім перенесена до Москви, звана Крутська, 20. Тверська, 21. Луцька. В XIV. в. 22. Коломненська, 23. Брянська, 24. Звенигородська близько Москви, основана 1391 р.“ Знову ж Пелеш у своїй „Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom“, II, Wien 1880, стор. 1083, подає такий каталог перших київських владик: 1. Михайло I. (988-992), 2. Леонтій (992-1008), 3. Іван I. (1008-1033), 4. Теопемпт (1033-1059), 5. Іляріон (1051-1068). — Томашівський у своїй розвідці „Петро перший уніятський митрополит“ подає (стор. 61) дещо змінену таблицю київських митрополитів до кінця XIII. ст.: Лев (?), Йоан (?), Теопемпт 1039, Кирило I, Іляріон 1051, Єфрем 1055, Георгій

(Юрій) 1072-73, Йоан II. (?), Йоан III 1089-1090, Николай 1097-1101, Никифор I. 1103-1121, Никита 1122-1126, Михайло 1131-1145, Клим 1147-1164, Константин I. 1156-1159, Теодор 1165-1163, Йоан IV. 1164-1166, Константин II 1167-1169, Никифор II. 1182-1197, Гавріл (?), Діонісій (?), Матей 1210-1220, Кирило II 1224-1233, Йосиф 1237, Петро 1245, Кирило III. 1250-1281 Максим 1283-1305.

⁶⁵ ПСРЛ.

⁶⁶ Томаш. Історія я. в. ст. 157-159.

⁶⁷ я. в. ст. 158.

⁶⁸ М. Грушевський: з історії релігійної думки на Україні. Львів 1925, ст. 26-29: „Патріархат царгородський і його представники на Русі: митрополити, і всякі духовні Греки, що працювали на Русі, мусіли рахуватись з такими можливостями в певній мірі, тому особливу увагу звертали на розвій конфесійної свідомості і релігійної виключності серед своїх вірних, а спеціально — на релігійне, а з ним і взагалі духовне відчуження Русі від Заходу. Релігійна полеміка і проповідь конфесійної виключності стали їх спеціальністю. Взагалі ці грецькі духовні не багато лишили по собі у нас літературної спадщини, отже серед того, що від них маємо, полемічне писання займають головне місце. Все, що до нас дійшло з релігійної полеміки, походить майже виключно від Греків, чи з усією певністю, чи з всякою правдоподібністю. Ця полеміка і ті поучення, що їх Греки давали своїм вірним, незалежно від різниць в тоні — часом дуже різким, часом більш здержливим і тактовним, загалом визначаються великою непримирністю і нетолеранцією. Їх провідна гадка — що тільки в грецькій ортодоксії чоловік може спастися, „а хто в іншій вірі — чи в латинській, чи в вірменській — таким не видати вічного життя“, як висловлюється один з них, Теодосій Грек, як думають, письменник, що працював в Києві в XII. в. Невеликі різниці, які відрізняли грецьку ортодоксію від латинства чи від вірменської конфесії, під їх перами витягуються до можливо найбільших розмірів. Особливо з огляду на обставини, займаються вони вичисленнями ересей ла-

тинської Церкви. Остерігають своїх вірних від якогонебудь зближення до латинників. Непобожним ділом називають мішані подружжя з католиками, так часто практиковані українськими князями, а навіть їсти або пити з одної посуду з латинником не дозволяють: коли латинники були б в біді й просили їсти, пити, вони велять дати їм, але в їх посуді; коли б не мали своєї — дати їм в крайности у своїй, але потім цю посуду вимити й освятити молитвою. — Українські духовні були обов'язані йти за цею проповіддю релігійної виключности і від них теж виходили подібні ж гадки. В життях київських святців, що ввійшли потім в склад „Печерського Патерика“, оповідається напр. про одного печерського святого з кінця XI. в., що його відвідав раз княжий лікар, і довідавшись з розмови, що він вірменської віри, печерський святець дуже загнівався, що той „іновірний і нечестивий“ споганив своєю присутністю його келію і його руку, котру взяв був, щоб зміркувати його хоробу. — Але суспільність українська не приймала цієї проповіді виключности, і ширші духовні круги, очевидно, теж не годні були витривати в такім ригоризмі. Той сам Теодосій докоряє Киянам за релігійний індіферентизм: що вони з похвалами відзиваються про інші конфесії, ігнорують конфесійні різниці та дозволяють собі такі вислови, що „і цю віру і ту Бог дав“. В київській літописі XII в., зложеної безсумнівно духовною особою, читається легенда про хрестоносців і Німців, що наложили головами за визволення Єрусалиму, прирівнюються до святих мучеників. Митр. Кирило (Русин з роду) заохочуючи короля Данила повидатися з угорським королем, намовляє його такими словами (в Галицькій літописі): „Поїдь до нього, атже він християнин“ і под. — Отже проповідь ортодоксальної виключности на українським ґрунті не осягнула того успіху, якого лійшла потім на ґрунті московським. Очевидно, широкий культурний контакт з світом східним і західним і знайомість з різними релігійними доктринами перешкодила цьому. — Не багато більш зробила візантійська ерархія на нашім ґрунті в своїх

обов'язках „державної церкви“, взятих нею на себе перед урядом, що організував цю Церкву й віддав їй її провід. Нема сумніву, що Володимир пересаджував на Русь візантійську Церкву як складову частину візантійської державности і візантійській ерархії, звиклій до такої ролі у себе дома, зовсім натурально було повести таку ж тактику офіційної Церкви й на Русі. Вона дивилась на візантійського імператора як на зверхника Руси, на руських князів — як на його васалів. Як візантійський імператор був протектором і фактичним зверхником Церкви в Візантії, така ж роля, на їх погляд, припадала руським князям в їх володіннях: це було не тільки їх право, але й обов'язок. В усіх випадках ерархія відкликала до їх спіки і помочи, накликала до різних розпоряджень чи препесій в интересах Церкви, за те признавала за ними право голосу і директив в церковній адміністрації, а за собою обов'язок всяко підтримувати авторитет влади, як бсгоусталеного інституту, повагу князя, як Божого помазанця. Духовенство запроваджує молитву за князя в церкві, наказує вірним молитись за нього в молитві домашній, непошанування власти уважає непобожністю. Різні перекладені з грецького і оригінальні писання складані в їх духу наказують „боятись свого князя всею силою, мати страх і любов до властелів“. Не кажи, як то кажуть, звичайно, „це ж такі люде, як і ми, і від людей родяться“, поучує вірних одно з таких писань. — Але знов таки — тільки епігони цієї ерархії на ґрунті московським мали приємність бачити вже зашіпленим суспільности цей побожний страх перед князями і царями, як чимсь надлюдським“. Цікаві з цього погляду: Erhardt A.: Die altchristlichen Kirchen im Westen und Osten, Relig. Schriften d. Buchgem., Bonn 1937, Reihe 13; Eckhardt H. v.: Russisches Christentum, München 1947, Rez. Н. Koch „Wort u. Wahrheit“ VIII, August 1948, S. 620-21, Onasch K.: Geist u. Geschichte der russischen Ostkirche, Berlin 1947; Ісаїв П. Д-р: Поля Візантії в упадку укр. держави, Мюнхен 1947; История Украины в документах и маатриалах, т. I.

Київська Русь і феодалні князівства ХІІ-ХІІІ вв., уложив М. Н. Петровський, вид. 2. Київ, Рад. Школа 1946, ст. 309, Ак. Наук УССР, Інст. Істор. Укр.; Лаба В. Д-р: Св. Теодор Студит, реформатор чернечого життя, Нива 1934, Львів, ч. 10, ст. 331; Ржевуский П. Т. о.: Чив Фотій помер католиком, Нива 1934, Львів, ч. 8, ст. 263; Хлебников Ф.: Общество и государство в домонгольській період русской истории, СПб. 1874.

Як сильний вплив візантіства був у кол. Росії: М. Драгоманів до М. Бучинського (переписка М. Дра-ова з М. Буч-ким 1871-1877, Львів 1910 (стор. 260): „одна тільки часть науки, стісна дуже у Росії, це та часть культури, що дотикається релігії“... „У Росії не тільки православіє, але й християнство не дожива дальше 4. классу гимназій“.

Пор. П. Милюков: Очерки по истории русской культуры. II, Церковь и школа, 4-е изд. СПб 1905, стор. 24-29. „Цар в церкві“ і „тісний зв'язок Церкви з государством“.

— теж С. Лашенко: „Лекції по історії права“, Прага 1923. стор. 137. Костомаров: Собрание Соч. Истор. Мон. и изслед., т. I (II, III), 1903. СПб, стор. 29: „по старих слов'янських поняттях князі були виборні правителі, що залежали від народньої волі а учення, яке було принесене із Візантії, стало придавати їм значення візант. государів... З благословення Церкви в особі митрополитів утвердилася Москва, з благословення Церкви Іоан III. знищив новгородську свободу.“

В наших книгах, що походили з Візантії, наші правитіці ще в Х і ХІ в. читали, що народи, котрі не мають властелина, а управляють самі собою — варвари“.

Стор. 96: Уже Грушевський в „Очерк. Истор. Укр. Народ.“ подає, що „візантійське учення про богоустановленість влади не встигло поширитись в суспільності — вбивство князя населенням в Києві в 1146 р., повішення князів галицькими боярами — це випадки виключно поодинокі“.

⁶⁹ Здогад, що християнство найшвидше поширилось на західніх землях України, майже певний, хоч науково ще не досліджений як слід. П. Коструба заторкує тільки це питання у своїй розвідці „Нариси

з церковної історії України Х-ХІІ ст.“ Львів 1939. Про св. Климента Папу гл. П. Коструба „Культ св. Климента Папи в давній Україні“, „Нова Зоря“ 1935, ч. 14, Д-р М. Гоцій „Св. Климент на овиді України“, „Христ. Голос“ ч. 5 (лютий) і дальші чч. 1950. Мюнхен. — Твердження, що Христову віру до Галича принесли ще брати Кирило й Методій, як переходили з тілом папи Климентія галицьким шляхом на Моравію, висловив львівський Домініканин Климентій Ходикевич у своїй історичній праці про київську та галицьку митрополію і львівське греко-католицьке єпископство п. з. *Dissertationes historico-criticae de utroque Archiepiscopatu Metropolitano Kijoviensi et Haliciensi, uti olim distincto, nec non de Episcopatu Leopoldensi Ritus graeco-uniti a P. Clemente Chodykiewicz... certionibus documentis illustratae. A. D. 1770.* з гербом Шептицьких (праця присвячена еп. Л. Шептицькому). Рідкий цей друк хоронився в бібліотеці „Народнього Дому“ у Львові. Гл. Я. Пастернак: Старий Галич. Археологічно-історичні досліді 1850-1943 рр. Краків — Львів 1944, стор. 22, примітка 67. Про св. Кирила й Методія на Русі гл. о. Нагаєвського Св. Кирило на Русі.

⁷⁰ Пастернак я. в. стор. 75 і далі. Флоровский А. В. проф.: Чехи и восточные славяне в X-XVIII вв. Прага 1935-47. Порівн. теж „Вопросы Истории № 8. 1947, ст. 66-73. В X. в. Чехія і Русь-Україна мали сильні зв'язки зі собою. Як відомо, Чехи до 999 р. володіли територіями горішньої Висли із Краковом, а 981 р. київ. князь Володимир відвоював від Поляків, які щойно починали бути державою, Галицьку Землю з Перемишлем. Між Краковом і Перемишлем були тоді торговельні, а в слід за цим і культурні зв'язки. Крім цього й релігійний зв'язок: перші пам'ятники самостійної чеської літератури. творчості були гагіографічні тексти в церк.-слов'ян. мові чеського типу, мабуть глаголицею. В старій українській письменності через чеську мову маємо сліди латинських літер. пам'ятників: напр. життя св. Віта, одного з патронів Чехії, як і молитва до нього вдома на Україні, св. Вячеслава і т. д. Пор.

теж Лужницький Гр. Любов і політика княжни руської і королеви чеської „Київ“, липень-серпень 1952, ч. 4, ст. 208.

⁷¹ Пастернак я. в. ст. 134: „що до поховання Ярослава Осмомисла саме в притворі... такий був тоді припис і заснований на ньому звичай, що небіжчиків ховали саме в притворі. Виразні вказівки на дотичний припис маємо в грецькому „Зводі Божих і святих правил“. (Евтагма тон теон кай ієром канонон — гіпо Г. А. Раллекай М. Потле, IV., Атени 1854, 8, 479). Учений Вальсамон, саме сучасник Ярослава Осмомисла (помер 1169 р.) дає там на поставлений йому запит про ховання мерців таку відповідь: „Там, де ховані тлінні останки мучеників і де вас посередині (серед церкви) помазують миром, не ховається ніякого людського тіла, згідно з II главою I титулу V царської книги („Базіліка“ — царські книги Василя македонського з кінця IX. ст.), що каже: „нехай ніхто не ховає мерця в церкві“ — а також долучене до цього пояснення каже: „не вільно ховати нікого в церкві, як там лежать моші мученика“. — А в іншому місці цього ж „Зводу“ Вальсамон пояснює II канон Діонісія Олександрійського (265 р.) так: „не годиться заповнювати церковних притворів так, як церковні місця, щоб священики могли переходити з Божими дарами на херувимській пісні і кадити над гробами, які там є, і під образами та творити таїнственні молитви“. — З наведених двох канонів виразно виходить, що за княжих часів — і то саме в XII. ст. — не вільно було ховати мерців в середині церкви, а притвор не вважали властивою церквою, тільки прибудівлею до церкви в тісному розумінні. Так само це розуміє й визначний історик церкви Є. Голубінський (ИРЦ, I, Москва 1904, 64-70). Тому в Греції ховали небіжчиків не в середині церкви, а тільки в притворах. Виявляється, що так само було і в нас на старій Русі-Україні. — Пізніше були в бічних притворах церков навіть малі церковці-паракліси для відправи заупокійних богослужінь. Тому оповідання літописця Дітмара мерзебурзького (975-1018) про те, що Володимира Великого поховали в церкві Климентія, треба,

по всякій правдоподібності, розуміти так, що він був похований в одному з бічних притворів Десятинної церкви, де була церковця-паракліс, присвячена св. Климентові.

„На назву монументальних, найбільших церков на Україні заслуговували досі, за поділом Є. Голубінського (ИРЦ, I, 1904, 83-85), лише три княжі церкви: Десятинна церква Володимира Великого (16 на 16 сажнів), Софіївський собор Ярослава Мудрого (14 на 14 сажнів) та недавно знищена „Велика церква“ Печерської Лаври (14 на 12 сажнів) — усі три в Києві. Після них ішло кілька середніх церков, 8-10 сажнів завдовжки, між ними київський Михайлівський Золотоверхий собор, а далі вже малі церкви, 5-7 сажнів завдовжки. — Коли ж тепер приходиться знайти місце в цьому розподілі наших княжих церков і для нововідкритого галицького Успенського собору, то треба сказати, що він належав до першої категорії, до монументальних храмів, і був своєю величиною третій між ними, після Десятинної церкви і Софіївського собору. А вже аж після галицького собору йшла „Велика церква“ Печерської Лаври, що мала 34 на 29 м. у площі. — Якщо тепер взяти до уваги, що Десятинну церкву ставили 6 літ (991-996), а „Велику церкву“ Печерської Лаври три роки (1073-1075), то виходило б, що будівництво галицького собору могло тривати яких 4-5 літ, коли не довше, бо все ж таки легше було випалювати цеглу на будову, ніж тесати кам'яні бльоки. — Галицький катедральний (крилоський) собор був під титулом Успіння Богородиці. На це вказує літописна вістка про поховання Осмомисла в „церкві Богородиці“ та безперервна традиція, висвітлена нами вище з допомогою документів, починаючи від початку XIV. ст. до найновіших часів. Цим доповнюється знана досі серія Успенських соборів на Україні (Київ, Чернігів, Переяслав, Канів, Володимир Волинський) та в Московщині (Володимир на Клязьмі, Суздаль, Москва, Ростов, Боголюбов, Звенигород і ін.). — Щодо особи основника галицького собору, то ним міг бути тільки князь Ярослав Володимирович Осмомисл, і це вповні потверджують історичні дослідження Т. Коструби

в цьому напрямі. („Хто основник катедри в Галичі“, доповідь на засіданні Комісії старої історії України НГШ у Львові дня 1. XII. 1938 р.). З них виходить, що основником собору не міг бути батько Осмомисла Володимирко, бо його ворогом був аж до своєї смерти київський князь Ізяслав Мстиславич, що від нього залежав київський митрополит, тоді Клим Смолятич, а той один тільки міг висвятити галицького єпископа. Далі даємо слово самому історикові: „Ізяслав Мстиславич, протектор митрополита Кліма, помер дня 14. XI. 1154 р. За київський престіл настала боротьба, що закінчилася 20. III. 1155 р. запануванням у Києві Юрія Мономаховича суздальського. Панував він там аж до своєї смерти 15. V. 1157 р. В Галичі панував вже тоді князь Ярослав Осмомисл, зять Юрія, що майже до самої смерти теста удержував з ним добрі взаємини. Тільки тоді можна було подумати про заснування окремого галицького єпископства, тим більше, що як Юрій, так і Ярослав були в добрих відносинах з Візантією. Тоді поладнано й справу київського митрополита. Клим Смолятич мусів уступити з митрополичого престолу з хвилиною смерти князя Ізяслава, отже в кінці 1154 р. Новий митрополит прийшов з Царгороду тільки весною або літом 1156 р. Це був Грек Константин, що перебував на митрополичім престолі до 1158 р. Отже, в тім часі міг бути висвячений галицький єпископ. — І дійсно, в однім з літописів (Воскресенськім) читаємо під 1157 р. таку записку: того року поставлено єпископа Васильця до Переяслава, а другого, Кузьму, поставили єпископом до Галича. (ПСРЛ VII, 66). Записка, як бачимо дуже добре погоджується з історичними обставинами, а тим самим автентичність її певна. Можемо навіть ближче означити час висвячення єп. Кузьми. Тоді в нас числили початок року від березня, смерть Юрія суздальського давала б кінцеву дату. Таким чином висвячено (першого?) галицького єпископа Кузьму в часі від березня до травня, тобто весною 1157 р. Це була канонічна ерекція, признана митрополитом і патріархом“. (Пастернак, я. в. ст. 120-21.)

⁷² Пашуто, В. Т. у своїй тенденційній, у всеросійському дусі написаній праці „Очерки по истории Галицко-волинской Руси“ (АН СССР, Институт Истории 1950, ст. 148) згадуючи про „боярський центр Перемишля“, думає, що Перемишль „занимає какое-то особое положение“, „часто становячись центром незалежної політики“.

⁷³ Шематизм греко-католицького духовенства злучених епархій перемиської, самбірської і снігівської на рік Божий 1936. стор. 9.

⁷⁴ ПСРЛ, т. II, стовп. 719 і 762, 765, 662 і даліше. Грушевський М. Галицьке боярство XII-XIII в. ЗНТШ, 1897, XX, 1-20. Кордуба М. Суспільні верстви та політичні партії в галицькім князівстві до пол. XIII стол. ЗНТШ, 31-32, 1899, 1-42.

⁷⁵ я. в. стовп. 867, 842, 859, 904, 844, 868, 729 і даліше. Пор. Пашуто я. в. 156-159.

⁷⁶ Пастернак я. в. стор. 118: „Перші початки зазначених романських впливів появляються на українських землях досить рано, вже до половини XI. ст. (Київ, Чернігів), а найбільше посилились вони, за археологічними та літописними даними, в часі найбільш інтенсивного будівельного руху в Галичі в другій половині XII. ст. та під час розбудови нової столиці — Холма Данилом Романовичем в першій половині XIII. ст. Тому помиляється Ф. В. Галле, кажучи, що комбінований візантійсько-романський стиль перейшов з Галича до Чернігова, де позначився вже на П'ятиницькій церкві (коло 1116) фризом з висячих півколонок. (F. W. Halle: Die Bauplastik von Vladimir-Suzdal, Berlin 1929, 50). В той час, на початку XII. ст., не було ще в старому Галичі, по всякій правдоподібності, жадних кам'яних церков. Вплив Галича на Чернігів в ділянці архітектури міг існувати найскорше в другій половині XII. ст., наприклад, в часі будування двірської церкви св. Михайла в 1174 р. в Чернігові. Інтересно буде відзначити, що деякі з названих романських елементів запозичені, очевидно, тільки з наших мурованих церков княжої доби, переживаються у відповідно змінених формах, але в аналогічному застосуванні, у наших дерев'яних церквах XVII, а навіть XVIII. ст. Для прикладу на-

ведемо кілька фактів з терену Бойківщини, де збереглося багато старовинних елементів українського будівництва. Ось загальновідомий мистецький твір нашої дерев'яної церковної архітектури — церква св. Юрія в Дрогобичі з половини XVII. ст. Вона має як головний гзімс під головним окомом два рядки зубчастого фризу, в якому зубці чергуються з прямокутниками. Долішній рядок при цьому пересунений на одно поле вбік, з чого постав мотив шахівниці, який дуже нагадує інший романський орнаментацийний елемент, а саме валковий фриз (за оригінальним рисунком М. Драгана з 1926 р.). Так уложені два рядки зубчастого фризу виступають також на дерев'яній церкві з половини XVIII. ст. в Сприні, Самбірського повіту. (М. Драган: Українські дерев'яні церкви, Львів 1937, 37.) Такий самий подвійний зубчастий фриз виступає й поза Бойківщиною, напр., на дерев'яній церкві св. Тройці з 1720 р. в Жовкві. (М. Драган: там же). Один рядок такого самого зубчастого фризу подибується, за інформаціями М. Драгана, багато частіше в наших старих дерев'яних церквах. Один приклад такого орнаментацийного засобу з с. Топільниці в Самбірщині подає В. Січинський: *Стилі* (альбом), Прага 1928, табл. XX, 22, та *Monumenta Architecturae Ucrainae*, Прага 1940, рис. 6.) Пор. Залозецького „*Das geistige Leben der Ukraine*“, Muenster 1930, S. 65. „*Byzantinisch - russische Kunst*“. Цікаві досліди в ділянці дерев'яної різьби подає Г. Павлуцкій: О дерев'яних резних зображеннях „путтов“ в южнорус. церквах XVII-XVIII в. *Изборник Київській* 1904, ст. 231 (цитую за рец. М. Грушевського, ЗНТШ т. 64, 1905, стор. 21-22): Звідки прийшла дерев'яна різьба на Україну, не відомо: одні кажуть, що з Візантії, другі знов вважають торговельні взаємини Руси з Ганзою в XVI. в. тою дорогою, якою пішла різьба, особливо різьба на дереві, зі Заходу на Русь. В XVII. в. різьба на дереві досягає великого розповсюдження і розвитку, якого спинює указ Петра I. 1722 р., що забороняє різьбити статуї святих і наказує усунути всі різьблені фігури з церков. На Україні дерев'яна різьба була

дуже розповсюджена, а в Києві ще до недавна були останки цеху „хресторізів“, т. є різьбарів, що виробляли хрести, ікони.

⁷⁷ т. с. я. в. стор. 197-198: „Краще за нумізматичні заступлені між археологічними знаходами на терені старого Галича сфрагістичні історично-документальні пам'ятки. Це олів'яні печатки-молібдоби, що їх у княжій добі привішували до важких документів та листів. Вони мають звичайно з одного боку образок Христа, Богородиці чи якого святого, а з другого боку напис, що вказує на особу автора письма. — Перша з таких печаток, що її знайшли були ще підчас розкопів Л. Лаврецького на фундаментах церкви Спаса на залуківській височині (її та дві дальші печатки публікував М. Грушевський, ЗНТШ, XXXVIII, 1900), має півтретя сантиметра в промірі (22 на 25 мм.). З одного боку на ній образок Богородиці - Оранти з піднесеними вгору руками та з Дитятем перед собою — такого самого типу, як настінне малювання, мабуть теж з княжих часів, на середній апсиді крилоської церкви. З другого боку сильно стертий напис грецький в п'ятох рядках: МР ТУ СΚΕΠΣ ΜΕ ΚΟΣΜ(ΑΝ) ΓΑΛΗΤ(3)ΗΣ. Це є: Матер Теу, скелес ме Косман Галитдзис — або по-нашому: „Мати Божа, охороняй мене, Косму (єпископа) галицького.“ — Нема ніяких перешкод вважати цю печатку за власність галицького єпископа Косми з часів Ярослава Осмомисла. Переховується вона в Музеї Ставропігії у Львові.“

⁷⁸ Dr. J. Pelesz: *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den aeltesten Zeiten bis auf die Gegenwart*, I. Band, Wien 1878, S. 379.

⁷⁹ Пелеш я. в. цитує Татишева.

⁸⁰ Пастернак я. в. стор. 198-200. Пор. М. Грушевський я. в., ЗНТШ, т. 38, 1900.

⁸¹ У Пелеша я. в. I, 380, у примітці 82. подано: „*Es heisst in dieser Handschrift: „Episcopi Halicienses taliter numerantur: Alexius, Cosmas, Jonas, Gerontius, Ephrem, Joannes, Antonius, Meletius, Athasius, Zosimas, Niphon, Ignatius, Dorotheus“.* Nach der Meinung des gelehrten Lemberger Domherrn Petrusovic (in *Zoria Halizka, Lemberg, Jahrgang 1853, S.*

96), stammt diese Handschrift von dem gr.-kath. Metropoliteno Leo Kiszka (1711-1728), welcher die Namen der aufgezählten Bischöfe aus alten Quellen entnommen hat. — Знову ж на стор. 387-390 Пелеш подає: Anmerkung. 1. Die Reihenfolge der Halitscher Metropoliteno wird von anderen in einer bedeutend früheren Zeit angefangen, und zwar sagt diesbezüglich Harasiewicz (Annales Eccl. Ruth. pag. 12), nachdem er die Kiewer Metropoliteno bis 1331 aufgezählt hat, folgendes: „Series et chronologia Metropoliteno Haliciensium hucusque exacte erui haud potuit. Monumenta hucusque detecta commemorant sequentes Metropoliteno Halicienses: Galacteonem (1240), Josephum (1292), Gregorium (1301)“; und ein anderer ruthenischer Domherr, B. Lewicki, zählt zu ihnen noch den Cosmas, Arthemius, Petrus und Antonius, und die Genannten werden in folgender Ordnung zusammengestellt: Cosmas, Galaktion (1240), Arthemius, Petrus, Erzbischof um 1244, Joseph, Metropolit um 1292, Antonius, Metropolit um 1295, und Gregor, Metropolit (1301). — Allein diese Zusammenstellung ist eine ganz willkürliche und kann nicht historisch bewiesen werden.

⁸² Павляків Гр. (о. Теофіль Коструба ЧСВВ): Причини упадку Галицько-волинської Держави. „Життя і Слово“, кварталник для релігії й культури, І. Інсбрук 1948. ст. 8-13. Теж Андрусак М.: Історія України, я. в. стор. 119.

⁸³ Андрусак, я. в. 119-120: „В Галичині, що була в живих політичних і торговельних взаєминах з середньо-європейськими державами, почали проявлятися впливи того суспільного ладу, що існував в середньовіччі в Західній і Середній Європі. Галицьке боярство починає наслідувати мадярських магнатів, що вимогли на своїх королях низку привілеїв. Галицькі бояри були зобов'язані до військової служби князям, що наділювали їх ланами, полонинами й правами на лови лісових звірів. Загроза з мадярського боку змушувала галицьких князів творити недалеко карпатських провалів боярські оселі, готові здер-

жувати ворожі випадки, заки ще не поспіє зі столиці князь з відділами своєї дружини. Багатство країни, що не зазнавала наїздів степових орд, та безпека торгівлі давали можливості збагачення боярам-землевласникам, та їх посередникам у торговлі купцям-міщанам. Тимто крім бояр заможніло також галицьке міщанство в Галиччі, де багато княжих дружинників-боярів мали свої двори. — Заможніші галицькі бояри змагали бути одиноко рідшальним чинником у державі. Вже Володимирко мусів давити бунт галицьких бояр (1145), що покликали із Звенигороду його братанича Івана Ростиславича Берладника. Миролобний Ярослав не хотів задиратися з боярством; проте бояри вмшувалися в родинні справи князя. Володимирко, як союзник Юрія Довгорукого, оженив Ярослава з його дочкою. Та вдача невістки, що виросла в Суздалі, не відповідала Ярославові; він відправив її в Суздаль, а сам жив з боярською дочкою Настасею Чагрівною. Це не подобалося боярам і вони спалили її на стосі. Очевидно, ділала тут і зависть більшости бояр, що не хотіли допустити до впливів на княжому дворі одного тільки боярського роду Чагрів. Тому й після смерті Ярослава прогнали бояри сина Настасі Олега, якому батько передав галицький престіл; синові від суздальської княжни Ольги Володимирові дав тільки Перемишль.“

⁸⁴ На це звертає увагу у своїх статтях В. Мацяк, „Українська Думка“ (Лондон, ч. 32. 1952), „Християнський Голос“ (ч. 16, 1952, Мюнхен) і ін. Порівн. Пашуто, я. в. стор. 90.

⁸⁵ Аркас у своїй Історії України-Русі. Петербург 1908. стор. 75.

⁸⁶ Acta Innocentii PP III e registris Vaticanis aliisque eruit, introductione auxit, notisque illustravit P. Theodosius Haluscynskij. Typis Polyglottis Vaticanis 1944. ст. 101-105, 334-336. Порівн. заввагу ¹⁰².

⁸⁷ Пор. Кенігсбергський літопис, 300. Поширив цю легенду Татишев, Флоровській Чехи... я. в. I ст. 144-145. Пашуто, я. в. ст. 18-19. Карамзін (ИГР III, прим. 113) згадує про дар для монастиря Венедекти-

нів в Ерфурті, цитуючи в примітці (ст. 44) Кадлубка (стор. 816) про Романа. — Коструба, Віра наших предків, стор. 5, 8, 9.

⁸⁸ Архієп. Іларіон: Церква під Монголами в XIII-XIV ст. Укр. Чорномор. Інститут, ч. 15, Одеса 1942, на правах рукопису, літогр. видання, стор. 5, 7 і 9: „Монголи скрізь палили церкви, а в них палилися й такі дорогі тоді книжки та церковний посуд. Місцевий люд часто шукав рятунку власне по церквах, особливо мурованих, — зносив до них своє майно й залишався в них разом з духовенством, — і в більшості всі гинули разом з церквою, яку Монголи підпалювали... Через це часто траплялося, що Татари вбивали й насилували дівчат та жінок навіть по церквах, убивали священників у вівтарях... Пор. *Zeitschrift für Ethnologie VII Band, 1875 Berlin, S. 353-381.* „Die Mongolen, aus dem Werke“. *Die Mongolei und das Land der Tonguten. Dreijährige Reise im gebirgigen Ostasien. Von N. Prshewalski. St. Petersburg. 1875. Aus dem russ. übersetzt von F. von Stein*“. На основі цієї праці можна перевести дуже цікаві аналогії між Монголами й Москалями: Монголи радо п'ють чай, неохайні, ліниві, їхній одяг подібний до московських халатів, не люблять води, нелюдськість і жорстокість супроти ворогів, вроджений деспотизм і рабство і т. д. Каргер у своїм „Археологіч. исслед. древнего Киева“ (Київ 1951) згадує, що на території Михайлівського Золотоверхого монастиря найдено 5 енкалпіонів римського типу... На кожному із двох саркофагів знайдених на території Десятинної церкви є по три хрести римського типу і на капітолю 1 грецький хрестик. В тайнику на території цієї ж Десятинної церкви найдено два енкалпіони й 1 хрестик римського типу. Латинські хрести є на бічній і фронтній стороні мармурного саркофагу кн. Ярослава Мудрого в Софійському соборі. Під час розкопів в соборі Видубицького монастиря найдено енкалпіони римського типу. Клясичний хрестик римського типу маємо з поховання XI-XII. в. на Кудрявці. Разом київські археологічні розкопки дали 12 хрестів римського типу, три грецького й ні одного трираменного будьякого виду чи форми.

(пор. енкалпіони, стор. 107); Умінський П. Сношеніє Рима съ Россіей въ XIII в. „*Ex Oriente*“, 1927, його ж *Stosunki Rusi schizmatyckiej z Rzymem w poł. XIII w. „Prąd” 1926. № 5.* о. А. Ішак, Уніонні й автокефальні змагання на українських землях від Данила до Ісидора. „*Богословія*“ 1923, I, 1924, IX. Карпини І. де Плано. *Исторія Монголовъ, переводъ А. І. Молева.* Спб. 1911.

⁸⁹ т. с. я. в. стор. 11. „Що сталося з київським митрополитом Йосипом, зовсім невідомо. Він прибув до Києва в 1237 році, коли Монголи починали вже руйнувати Руську землю, але джерела зовсім мовчать про долю митрополита в 1240 році. Коли б він під час облоги був у Києві, чи був тут забитий, літописи відмітили б це. Скоріше треба припускати, що Йосип, Грек з походження, налякався Монголів і втік до Греції ще задовго до 1240-го року, до погрому його столиці Києва“.

⁹⁰ Голубинский, ИРЦ, Москва 1904, II, I, 18. теж 1, 387, 2, ст. 387. Теж Іларіон я. в. стор. 13, 18-19 і далі. Хандемір (переклад Григорієва) *История Монголов от древнейших времен до Тамерлана.* СПб 1834.

⁹¹ Лужницький Гр. *Забороло Христової Церкви, Нью Йорк 1950.* стор. 19: Татари не брали ніякого податку з духовних і монастирів, натомість жадали від духовенства, щоб воно при Богослуженнях молилося і благословило татарських ханів, їх жінок і все військо татарське, бо як пише одна татарська грамота, що дійшла до наших часів, „духовні помагають нам своїми молитвами й дають нашому війську силу“. — І Церква, примушена, все це виконувала. Саме це й було найстрашніше переслідування Христової Церкви, бо під пекришкою пошанування Христової віри, підривало в корені Церкву, відмежовуючи її від народу, який у свому нещастю і нужді, маючи єдину поміч в Бозі, не міг звернутися до цієї організації, яку установив сам Бог, бо в цій організації уже Бога не було, а тільки володар держави й його урядовці“.

⁹² Тизенгаузен В. *Сборник материалов относящихся к истории Золотой Орды.* СПб. 1884.

⁹³ Іларіон я. в. стор. 25. Пор. *Bonwetsch*

N. Kirchengeschichte Russlands, Leipzig 1923. Schick E. Kirchengeschichte Russlands, Basel 1945. Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский, Золотая Орда и ее падение. АН СССР, 1950, М.-Л.

⁹⁴ Весолювский Н. И. О религии Татар по русским летописям. Журнал Министерства Народного Просвещения, Нов. Сер. ч. 1. XIV. липень 1916. — Голубинский Е. Порабощение Руси Монголами и отношение монгольских ханов к русской Церкви. Богословский Вестник, 1893, ч. 7.

⁹⁵ Іларіон я. в. стор. 25-26: „Монгольські хани добре знали великий вплив нашого духовенства на народ а тому охоче видавали свої ярлики митрополитам та єпископам, щоб тим самим тримати їх у послуші до себе“... „за ярлики дорого платили ханам, їхнім жінкам та сановникам двору, мусіли їздити за цими ярликами в Орду на поклінь, виявляючи тим свою покору й залежність, але ярлики справді боронили Церкву й давали їй змогу вільно жити та розвиватися“. До якої міри заникло почуття етики й моралі, коли сьогодні цього роду пониження Церкви зветься „вольністю“ та „розвитком“.

⁹⁶ Утотоження Церкви й держави стало потім одною з прикмет московської Церкви.

⁹⁷ порів. заввагу ⁹⁵.

⁹⁸ „публичная молитва духовенства о ханах внедряла в массы мысль о необходимости подчинения татарской власти“. Греков Б. Д. Золотая Орда... я. в. ст. 223.

⁹⁹ Вiнтер я. в. стор. 37 і далі: „Відчуження між східною та західною Церквою зайшло в 13. ст. так далеко, що обидві Церкви взаємно вважали себе еретицькими й потребуючими навернення, так що вони ставили одна одну на рівний щабель із невірними“... „писав латинський єпископ Матій Краківський вже в 12. стол. до Бернарда з Клерво, що мешканці Руси здавна відомі як ґрунтовно зіпсовані еретики“.

¹⁰⁰ Про місії Домініканів і Францисканів на Україні до сьогодні ще не маємо з українського навітлення відповідної праці. Папа Інокентій IV. в 1246 р. поручає легатові в Пруссії справу Руси й дає йому

право наставляти єпископів з чинів Домініканів і Францисканів або й світських священників. Гл. Pirawski: Relatio status archidioecesis Leopoldensis, ст. 113. Критика цього у Райфенкуґля: Die Gründung der römisch-kath. Bistümer in den Territorien Halicz u. Wladimir. Ein Beitrag zur Geschichte dieser Territorien im XIV Jahrh. von Karl Reifenkugel. Archiv für Osterreich. Geschichte, Bd. 52, 1875, S. 417-18. — Пор. Чубатий М.: Західня Україна й Рим у XIII. в. ЗНТШ т. 123-124, 1917, стор. 30-31: „агресивна праця Домініканців стрінулася з діяльністю грецького духовенства та висланників царгородського патріярха, що все резидував у Нікеї і з неспокоєм глядів на успіхи Домініканців“.

¹⁰¹ Перший звертає на це увагу Abraham W. Powstanie i organizacja Kościoła łacińskiego na Rusi, t. I, Lwów 1904: (стор. 26): Дивним є факт, що найдавніший літопис руський до половини XI. в. ніде зірвання церковної єдності, схизми не загадує, а пересторога єпископа з Херсону св. Володимира перед латинською вірою це пізніша легенда. (Ст. 30): І власне свято перенесення мощів св. Миколи до Барі (теплого Миколи) невідоме в Греції свідчить про зв'язки Києва з Римом з кінцем XI. ст. (Ст. 33): Урбан II. і Київ мали безумовно зв'язки. Розлам Церков починається головно від митр. Никифора, Грека, який підчас своєї влади (1104-1121) затвердив православ'є на землі руській (підчас кн. Володимира Мономаха). (Ст. 36): Дивне, що в 1169 р. послі папські прибувають до Києва. (Ст. 63): (в XII. ст.) „wyprawy kupieckie dążyły przedewszystkiem do Kijowa, który swem bogactwem i wspaniałością przewyższał niejedno z najświętniejszych miast Ewropy, a był głównym rynkiem handlowym, na którym można się było z łatwością zaopatrzyć w produkty przemysłu bizantyńskiego jak i w produkty dalekiego Wschodu. Polska była znana wówczas na Zachodzie głównie dlatego, że była drogą handlową na Rusь“. (Gall we wstepie do I. księgi: regio Polonorum ab itineribus peregrinorum est remota et nisi transentibus in Russiam pro mercimonio paucis

nota). — В Переяславі ще в 1154 р., як напали Половці, спалилася „ляцька божниця“ (Іпат. Літоп. під 1154.) — Згідно з заввагою професора О. Оглоблина, це не „ляцька божниця“ (погляд Т. Коструби) а „льтска“ божниця, тобто божниця на ріці Альті (Льті), коло Переяслава, на місці, де був забитий князь св. Борис. „Okólnik z 4. L. 1242. abbas montis S. Mariae Ordinis S. Benedicti“, який поручає опіці інших монастирів двох ченців, які з приводу нападу Татар „de claustro S. Mariae in Ruscia in Hubyerniam transmittimus gratia commorandi“. Лист цей, датований з Відня, походить безумовно від віденського ігумена ірляндських Шкотів під покровом Пр. Д. Марії. Документ цей стверджує, що аж до половини XIII. стол. існував в Києві монастир Шотів (ірлянд. ченців) під покровом Пр. Діви і цей монастир належав під юрисдикцію ігумена Відня (стор. 69).

¹⁰² Длугош теж згадує, що в Києві ірляндські Венедиктини мали монастир лат. під покровом Пр. Діви (ст. 70). А що монастир ірляндських ченців був під юрисдикцію віденського ігумена, легко можна пояснити, бо митна політика австрійських князів змагала до того, щоб головню для Відня, створити якнайкращі умовини торгівлі зі східними землями, отже з Руссю, тому у Відні осідали купці з Ратисбони (Регенсбургу), в руках яких торгівля находилася і спільно з віденськими купцями цю торгівлю вели, а серед купецької осади в Києві щораз то більше прибувало купців з австрійських країв. Папський посол до Татар в 1245 р. І. де Пляно Карпіні, згадуючи у своїй реляції про західних купців в Києві, згадує з німецьких тільки купців з Австрії. *Recueil de Voyages et de Memoires public per la societe de Geographie IV Paris 1839, pag. 772: „mercatares ... de Austria“*. І так, як колись за купцями з Ратисбони йшли на Русь ірляндські ченці з тамошнього монастиря св. Якова, так знову за купцями з Австрії чи Стирії йшли віденські Шкоти. І хоч в 1242 р. ірляндський монастир в Києві згодом зовсім опустів, то віденський монастир не покинув давніших зв'язків з Руссю, вже вправді не на церковнім полі, але на полі

торговельних підприємств. Ще в XV. ст. чуємо скарги, що віденські Шкоти провадять корисну торгівлю футрами. (Порівн. *Waltenbach. Die Congregation d. Schottenklöster in Deutschland. Zeitschrift für christliche Archäologie u. Kunst. Leipzig 1856. Reihe I B. pag, 50*). Абрагам подає (я. в. стор. 78): Польські Домінікани були в Києві згодом ще перед 1228 р., мали монастир і конвент. Що вже тоді шляхта утискала селян, доказом того є наказ Григора IX. польському клирові, щоб вплинути на княжат, хай не утискають селян, бо ці втікають на Русь і відпадають від латинської віри. 1233 викидають Домініканів (кн. Володимир Рурикович) з Києва, в Києві залишаються Ірляндці. — Між тим після смерті князя Володимира Мономаха серед міжкняжих замішань точка тяжести переноситься до Новгороду й Суздаля, а на Галицьку землю з другого боку. (Ст. 90): Галицька Русь щораз більше гравітує до Заходу й в політиці Заходу бере участь. Німецькі хроніки нотують під 1165 р., що на віденський з'їзд з королем чеським прибуває з королем Фридрихом Барбароссою (Рудобородий) один з князів руських, Ярослав Галицький. (*Geste Friderici sub 1165. Rex Bohemiae quendam de regulis Ruthenorum suae presentiae (scil. imperatoris) obtulit, eisque illum ditioni subiecit*). Другий раз знову син Ярослава гал. Володимир шукає помочі у Фридриха Рудобородого. (Гл. *Szaraniewicz: Die Hupatius Chronik, Lemberg 1872*). Str. 95: „O żadnym z panujących książąt ruskich niekatolików nie dochowała się podobna zmiana, jak o Romanie, zapisano go bowiem w nekrologu Benedyktynów klasztoru św. Piotra w Erfurcie jako dobrodzieja klasztoru, bo go obdarzył sumą 30 grzywien. Jakimkolwiek mógł być powód owej hojności księcia, fakt ten świadczy, że Roman odnosił się przychylnie do kleru łącińskiego a dla Benedyktynów erfurckich posiadał jakieś szczególne zobowiązania“. (*Necrologium S. Petri Erphordensis 19. VI; Romanus rex Ruthenorum dedit nobis XXX marcas.*, під датою битви під Завихостом). *Schanat: Vindemiae Litterariae, Fuldae et Lipsiae 1723. Coll. II. pag. 19. Neues Ar-*

chiv der Gesellschaft für ältere Geschichtskunde 1876, XXII; Holder-Egger: Aus den Handschriften des Erfurter St. Peterskloster, ст. 517 подає, що серед найстарших добродіїв монастиря є записаний „Романус рекс“. Жінка Романа, Анна, була католичкою. Порів. теж Абрагам ст. 191-2, Barry J. Patrick: Die Zustände in Wiener Schottenkloster von der Reform d. J. 1418, Aichach 1927. Endlicher: Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana, Sangali 1849, Scr. pag. 254.

¹⁰³ Święty Franciszek z Assyżu. Studja i szkice. Kraków 1928. Jan Dąbrowski. Ruch Franciszkański a odrodzenie Polski w XII i XIV w. (стор. 185): „Франціскани стали одними з головних підвалин, на яких опиралася діяльність короля і польської держави на ново позисканих (тобто українських — прим. наша) землях у напрямі ширення і закріплення латинської культури й польської державности на тодішніх східніх окраїнах“. Теж І. Федорович Малицька. Черці франціскани між Татарами. ЗЧСВВ. IV, 1-2, Жовква 1952, стор. 316-325.

¹⁰⁴ Абрагам, я. в. (стор. 112): Данило носився довго з унією, зглядно узнавав примат папи, доказом того, що коли плем'я Мордва звернулося до нього з проханням прислати до їх осель між середушою Волгою і Дніпром місіонарів, він сказав: „не є це моєю справою, тільки папи, вкоротці надійде час, що всі приймемо віру римську і зверхніть його приймемо“. (Стор. 140): Хоч Данило відрікся унії (з політичних причин з уваги на татарську орду), але в листі Олександра IV. папи до нього не знаходимо ні одного факту, який би свідчив, що Данило відпав від Римської Церкви.

¹⁰⁵ Кордуба М.: Участь Данила в битві під Крессенбрун. ЗНТШ, т. 10, кн. II, Львів 1896 (Місцялянеа стор. 1-2). „Король чеський Оттокар повідомляючи 5. жовтня 1260. папу Олександра IV. про свою славу побіду під Крессенбрун, писав у листі: „*gravis belli, quod adversum Belam et natum eiusdem Stephanum, Ungariae Reges illustres, et Danielelem Regem Russiae et filios eius et caeteros Ruthenorum ac Ta-*

taros qui eidem in auxilium venerant ... auctore Deo gessimus“. (Monumenta Germaniae, Scriptores IX, p. 184). Також і стирийська літопись віршована — Штаєрше Раймхронік — оповідає, як „ді Россен“ підпомагали Белі у тій битві... всі учені історики західні оповідають про допомогу, яку Данило, король галицький, вислав Белі, як про факт незаперечний. (Huber, Geschichte Oesterreichs, I, 538, Moritz Werthner, Ungarische Revue 1893, S. 383, Szujski, Historia Polski, I. 163). Навпаки історики московські стараються не згадувати про цей факт. Беручи під увагу Волинський літопис Кордуба устійнює так: Тяжко притиснений Татарами, утік Данило на Угорщину, щоб просити в свояка Белі IV. помочі проти Татар. Потрапив в погану хвилину. Король угорський збирав саме усі свої сили, щоб знищити свого суперника Оттокара. Він мабуть обіцяв Данилові поміч, але аж після перемоги над чеським королем. А що галицькому королеві нічого було з великими руками вертатись, він прилучився до війська угорського, щоб зараз після перемоги одержати поміч. Данило отже був в бою під Крессенбрун, але не як король на чолі свого війська в допомогу Белі IV., тільки як втікач перед Татарами, що просив помочі.

¹⁰⁶ Чубатий: Західна Україна й Рим, ст. 47: У Курії побачили, що Данило зі своєю землею не думають іти в обійми латинства, вони лиш готові приступити до релігійної унії... Папська кореспонденція з кінця серпня і початку вересня 1247 року дає можливість пізнати умови, на яких довершено злуки Української Церкви та цілої землі з Апостольським Престолом. Вони були двоякі: одні були характеру релігійно-церковного, другі політичного. Грецький обряд та слов'янська літургія зіставали ненарушені — по скільки вони не противилися католицьким догмам віри. (Інокентій IV.). — З другого боку Данило дістав політичні користи. Римська Столиця приймала його з родиною, державою та всім майном рухомим і нерухомим під особливу опіку св. Петра. В середніх віках мало те своє значіння. (Стор. 57). Та знову — з причин політичних — унія на кілька

літ затишає. А це завдяки татарсько-православній політиці (стор. 55) та грецькому патріярхові, який висвятив митрополита Кирила в Нікеї (стор. 55), і врешті польським князям (стор. 56) а то й угорському дворові (стор. 57). (Стор. 61): 1255 р. Данило коронувався, з рук легата Опіза відбулося намащення, наложення корони на голову та вручення королівського скиптра (в Дорогичині). Данило присягнув на унію, зобов'язався зі своєю землею слухати Римської Церкви, держатися католицької віри й грецького обряду. Тим способом довершено релігійної унії по всім формам а її творець був рівночасно першим українським королем, узнаним одинокою тоді компетентною в тім напрямі повагою в Європі — римським папою. — (Стор. 63): Формальне зірвання між галицько-волинською державою і Римом наступило 1256 р. за папи Олександра IV. — Історики російської школи зазначають, що причиною цього був ворожий настрій цілої галицько-володимирської суспільности проти унії. Підстави на це нема. Ніде в джерелах цього нема.

107 Вiнтер, я. в. стор. 37.

108 Митр. Іларіон не згадує у своїй „Церкві під Монголами“ ні словом про митр. Петра Акеревича.

109 С. Томашівський. „Предтеча Ісидора, Петро Акеревич, незнаний митрополит руський 1241-1245“, Записки ЧСВВ, т. II. Жовква 1927, стор. 221-313. Користаю з II. видання „Петро, перший уніятський митрополит України-Руси“, Львів 1928. Погляд С. Томашівського приймає і Д. Дорошенко в „Православна Церква в минулому й сучасному житті українського народу“, Берлін 1940, ст. 26.

110 В. Січинський, Чужинці про Україну. Прага 1942, стор. 32. Пор. П'яно Карліні (та інші автори). История Монголов. Путешествіе в восточныя страны. Обозреніе, 1886, № 15. і 16. СПб. 1911.

111 Дашкевич, Зубрицький, Петрушевич і інші.

112 Winter E. Russland und die slavischen Völker in der Diplomatie des Vatikans. Berlin 1950. S. 10.

113 На нашу думку, Кирило III був на службі кн. Олександра Невського.

114 Єпископство в Сараї засновано 1261 року з дозволу хана Берка, в 1269 р. злучено з ним переяславське єпископство, в 1460 р. перенесено його до Москви.

115 Таким чином 1257 р. треба вважати припиненням унії, а не 1256 р.

116 Погляд Т. Коструби.

117 Чубатий твердить, що в Києві.

118 Kessler O. Die Ukraine, München 1916, S. 25.

119 Проф. д-р М. Кордуба, Болеслав-Юрій II. Краків 1940. ст. 3.

120 М. Голубець, Велика Історія України, Вінніпег 1948. ст. 269.

121 Кордуба, я. в. стор. 12.

122 До сьогодні це питання як слід не наświetлене. Пор. Пелеш я. в. I, 335, Кордуба, я. в. 12-13.

123 Погляд Т. Коструби.

124 Згодом це дуже сильно зазначається в XVII і XVIII ст. Пор. Chodunicki K. Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny 1370-1632. Warszawa 1934. str. 6-7.

125 Проф. д-р А. Петровъ. Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской Церкви и іерархіи 1391-1498 г. Прага 1930: стор. 89.

126 Олекс. Мицюк. Нариси з соціально-господарської історії б. Угорської, нині Підкарпатської Русі, т. I. до II четв. XVI стол. Ужгород 1936. Пор. Гнатюк В. Русини пряхівської єпархії і їх говори ЕЗ НТШ. кн. XXV, ст. 14.

127 Петров, я. в., за Нідерле, прим. 2. ст. 10 і 13. Про Конрада ст. 30-35.

128 Згогад Петрова (ст. 62-64, я. в.), що це були дружинники з Галичини, ледви чи правдивий. Теж ледви чи можна погодитись з думкою, начебто могили поза селом, після татарського погрому, вказували на те, що там поховане чуже, тобто галицьке, військо.

129 Мицюк, я. в. ст. 53 і далше.

130 Мицюк, т. с. ст. 56-59. В 1603 р. краєнобродський монастир згорів, в роках 1708-1729 був незамешканий. — Слід тут підкреслити великі впливи староукраїнської культури на угорську (ст. 19-20).

¹³¹ Вістка про те, що папа Іван VIII в письмі до св. Методія згадує про мукачівську єпархію подана за „Brevis histo-

rica notitia dioecesis Munkacsensis“. Повторена вона в шематизмі з 1878 р. і в шематизмі мукачівської єпархії з 1908 р.

СЕРЕДНЯ ДОБА

¹³² A. M. Amman S. J. *Abriß der ostslawischen Kirchengeschichte*. Wien 1950. S. 94: Es ist unbekannt, wer oder was diesen Mönch zu seinem Schritte veranlasst hat.

¹³³ Здогад Чубатого, я. в. ст. 134-135.

¹³⁴ Тексти листів різні: Ходиницький, я. в. стор. 9-10, Вінтер, стор. 40. Чубатий я. в. (136) додає луцьку, Ходиницький ще й турівську єпархію. Доба смерти митр. Романа непевна: Полонська, Чубатий подають 1364, Амманн 1361.

¹³⁵ Пелеш I, 344-345, Ходиницький я. в. стор. 27. На думку Ходиницького митр. Антін помер 1392. Про папську буллю теж ЗНТШ т. 75, стор. 174.

¹³⁶ Roth K. *Geschichte des Byzantinischen Reiches*, Berlin 1919, S. 165-6.

¹³⁷ Koneczny F. *Litwa a Moskwa w latach 1449-1492*. Wilno 1929, str. 39-41: „Отче Наш“ на десять парохіян знав один, про „Вірую“ навіть і не згадуючи... Були випадки, що священник хрестив дітей „во ім'я трьох Отців, трьох Синів і Трьох Духів Святих“. На основі фірману Магомета II з 1454 р. (стор. 31.) царгородський патріарх мав повну автономію.

¹³⁸ Пор. Архангельського Ніл Сорській, стор. 232.

¹³⁹ Згадуючи про ці „докази“ митр. Йони, Конечни (стор. 30, я. в.) пише, що він таким чином „скаменілість і здеревіння підніс до гідности засади“.

¹⁴⁰ Пор. Конечни, стор. 161: Побіч мілітаризму одідичила Москва по Татарах бюрократичні урядження. Ханський підскарбий вимагав писанини, до якої черпано зразки з давних канцелярій баскаків і які були карикатурами бюрократії монгольської, первісної, яку ладнали китайські урядовці. З цілого світа бюрократія розвинулася найбільше в Китаю, але не Китайці її вдумали а Монголи, переможці Китаю. Колись при війську „блакитних“

Монголів урядували китайські вчені. Далеким відгомоном цієї китайщини були... дяки московські.

¹⁴¹я. в. стор. 53. Проф. Оглоблін зазначає, що двоголовий орел був гербом Вел. кн. Тверського й мабуть звідти запозичила його собі Москва.

¹⁴² Н. Суворов у своїм „Учебнику церк. права“, Москва 1913 (стор. 97) є думки, що це вплив візантинізму. Князь-цар є помазанником Божим і від Бога дістає спеціальну ласку, так, що не маючи права служити Богослуження і не маючи священень, є найвищим жрецем. Теж Суворов „Курс церковного права“ т. I, Ярославль 1889, ст. 141-142.

¹⁴³ І. Крип'якевич, Львівська Русь в I. пол. XVI. ст. ЗНТШ т. 77, стор. 73. — Пор. „Akta grodzkie i ziemskie“ IX, ст. 161. Докладні джерела подає Крип'якевич. Чи упадок Царгороду викликав якийсь відгомін в Галицькій Землі, чи ні — не доведено, бо згідно з думкою проф. Оглоблина можлива є втрата джерел.

¹⁴⁴ W. Łoziński: *Patrycyat i mieszczanstwo lwowskie*. Цитую за Крип'якевичем, „Львівська Русь“, я. в. стор. 83-84.

¹⁴⁵ Крип'якевич, „Львівська Русь“, я. в. ЗНТШ т. 79, стор. 8-9, 10-11 і далі. Пор. Архив Ю. З. России, т. X, ч. 6. Неповний текст в *Mon. Confr. Staurop.* I. pag. 2-4.

¹⁴⁶ М. Грушевський, Культурно-національний рух на Україні а XVI-XVII. в. II. вид. 1919, стор. 20.

¹⁴⁷ т. с. я. в. ст. 22-32.

¹⁴⁸ Грушевський, я. в.

¹⁴⁹ Найстарші польські костели будувалося і розмальовувалося „візантійським“ способом, як напр. в Тиньцу, Сецехові, Полоцьку, Кракові й т. д. Творцями цієї архітектури були українські малярі. „Вплив українського мистецтва відбився особливо в станковому малярстві й то не тільки на українсько-польському пограниччю, але

й на корінно польських землях“ — пише дослідник польського малярства В. Подляха. Цитую за Історією України М. Годубця я. в. стор. 375-376. Порівняй також: Chodyncki K. Stosunek Rzeczypospolitej do wyznania grecko-wschodniego: „Jagiello lubił otaczać się Rusinami, na dworze jego zawsze byli „Rutheni pictores, mangones, tympaniste, molconiste, cythariste . . .“ (str. 125-126).

¹⁵⁰ Дуже цікавим з того погляду є реєстр польської шляхти українського походження, яка продовж цілої історії Польщі займала видні становища. Про це проф. д-р Г. Й. Баєр „Доля Поляків“, Прага 1944, стор. 155-198. Пор. теж заповіт волинського шляхтича Василя Загоровського для синів: „аби писма руского й молення рускими слови не забачили“.

¹⁵¹ Пор. Карамзіна замітку ч. 119, який усіх володарів північної Русі зве великими князями. Конечни твердить, що „назва „всея Русі“, що походить з часів Івана Калити означала цілу Русь татарську, над якою володарі Москви дістали від ханів титул великокняжий“ (я. в. ст. 199).

¹⁵² Справедливо зазначає Чубатий, що Грушевський неправильний, мовляв, Киприян був під впливом Ягайла (стор. 138, я. в.).

¹⁵³ Проф. д-р Н. Василенко-Полонська: Історія Української Церкви (у стислому викладі), лекції читані в Богословсько-Педагог. Академії УАПЦ в Мюнхені, Мюнхен 1948 (цикльостиль), ст. 8.

¹⁵⁴ З важнішої літератури про Григора Цамблака: Яцимирській А. И.: Григорій Цамблак, очерк его жизни, административной и книжной деятельности, СПб 1904 (стор. 501). Праця застаріла. Це виказує Турдеану. — Киселков В.: Митрополит Григорій Цамблак, Софія 1943. Turdeanu E. Gregoire Cambлак, Taux Arguments d'une biographie, Revue des Etudes Slaves, t. vingt-deuxieme, Fasc. 1-4, Paris 1946, pag. 46.

¹⁵⁵ Вінтер, стор. 43.

¹⁵⁶ Справа Гуса й гуситів на Україні ще не є як слід висвітлена. Досліди д-ра Івана Брика („Шевченкова поема »Іван Гус«,“ ЗНТШ, тт. СХІХ-СХХ і СХХVI-VII, Львів 1918) обмежені тільки до впливів гусит-

ства на літературу. Одно можна ствердити сьогодні, що для України Іван Гус був еретиком і шойно під впливом слов'яно-фільських ідей, Гус став близький православію. Московсько-слов'янофільською концепцією було, що Гус це мученик за православному віру. Пор. А. Флоровский: Чехи и Восточные Славяне. I, Прага 1935, стор. 345-412. Там же ж і вичерпна бібліографія.

З 1430-их рр. починається і польщення Українців. В 1435 р. Польща накидає Галицькій Русі польське право, руські акти псявляються шораз рідше і в XVI. ст. зникають зовсім. Це саме діється і на Волині та Поділлію. Популярий письменник XVI. ст. Станіслав Ожеховський пише про себе: gente Ruthenus sum, natione Polonus.

¹⁵⁷ Ліковський, Берстейська Унія, я. в. стор. 13.

¹⁵⁸ Чубатий, я. в. стор. 148.

¹⁵⁹ Пелеш І. я. в. стор. 371, Concilium Florentinum. Documenta et scriptores. До 1947 р. вийшло 3 томи у двох серіях і п'яти частинах.

¹⁶⁰ Пор. Гривец Ф. „Проби злуки з грецькою Церквою на Соборі Фльорентійським“, Нива 1905 (I-VII, XI-XIII, XVI-XVIII, XXI).

¹⁶¹ Чубатий (я. в. стор. 156) цитує Анастоля Левіцького.

¹⁶² Ходиніцький, я. в. стор. 54.

¹⁶³ Ліковський я. в. стор. 24. Пор. теж А. Левіцький у Чубатого я. в. стор. 162.

¹⁶⁴ Це питання ще як слід не досліджене.

¹⁶⁵ Ходиніцький я. в. стор. 59.

¹⁶⁶ Вінтер я. в. стор. 48-49.

¹⁶⁷ Пор. Ходиніцький, стор. 69, Полонська 9-10.

¹⁶⁸ Пор. Клепатській П. Г. Очерк історіи Київской землі, т. I, Литовській період, Титов: Русская православная Церков в польско-литов. государ. в XVII-XVIII вв. — Czermak W. Dr.: Sprawa równouprawnienia schizmatyków i katolików na Litwie (1432-1563), Rozp. Wydz. hist. filoz. t. XLIV, 1903, str. 348-405. Рецензія М. Грушевського в ЗНТШ, 1903, т. 53, стор. 18-20: Автор не знає Боричевського Православіє и русс. народность в Литви и Ярушевича про кн. Констан. Острожського — пише М. Г. Литовський період є відносно мало розроблений в нашій історіографії.

¹⁶⁹ Західня Україна й Білорусь вкрилася була тоді сіткою євангелицьких громад різних конфесій. Одначе глибших основ цей євангелицький рух серед суспільности не мав. Хоч у цьогочасних полемістів (не тільки католицьких, але й нез'єдинених православних) є натяки на те, що мовляв українсько-білоруська аристократія „поєретичилась“, але ці полемісти найменшу критику духовенства вважали ерессю. Грушевський в „З історії реліг. думки“, в. в. стор. 50-52: „От приблизний реєстр євангелицьких громад Західньої України, про які маємо якісь певніші відомости, розложений по землям, в порядку альфабету (роки означають звичайно, коли згадується в тім місці євангел. громада). В Галичині — Бахорець, громада заложена мабуть Стадніцьким, згадана 1570 р. Бережани — заложена Миколою Сенявським за Жигмонта Августа, зникла при кінці століття, або в поч. XVII. в. Бучач — зал. М. Буцацький за Жигмонта Августа, син його скасував. Бучач Лісний або Гаї — згад. 1540 р. Чудець в Сянїччині — згад. в 2-ій пол. XVI в. Гвоздець — зал. Ян Потоцький, існувала в першій пол. XVII. в. Гочів в Сянїччині, маєток Балів, гром. заложена в 1550-их рр., існувала до 1630-х рр. Гнойниця в Перемишині, зг. 1570 р. Дилягова — Стадніцький віддав костел на єванг. громаду в 1550-х рр. Дорогоїв в Перемишині, гніздо Дрогоївських, одна з найбільш тривких громад, існувала ще в сер. XVIII в. Дубецько — Стадніцький віддав костел євангеликам уже в 1540-х роках; проповідником був звісний свого часу Станкар, була школа, але здається, недовго. Дублянп — звістки з 1640-х рр. Дуліби — з 1630-40-х рр. Жовква — громада зал. Жолкевським старшим, скасована його сином, звісним переможцем Наливайка. Жолїнь в Перемишині Стадніцьких, зг. в XVI і поч. XVII. в. Заршин — гром. унітарська в XVII в. Зборів — зг. тільки за життя Мартина Зборовського. Кляшиці в Перемишині — зг. в XVII в. за Дрогоївських. Коросно Руське — зг. 1562 р. Куропатники — 1562 р. зг. громада унітарська, пізніше протестантська (1570). Кусениці в Перем. — в 1-й пол. XVII в. Литвинів в Галицькій землі — тоді ж. Ліс-

ко Стадніцьких, гром. скасована в поч. XVII в. з переходом власника на католицтво. Львів (нім. кольонія) — тільки глуха згадка. Ланцут — гром. заснована 1549 р., скасована з переходом до Любомірських. Новотанць в Сянїччині, маєток Станів, зв. від 1550-х рр., дотягла до кінця XVIII в. Поморяни Семенських, від 1560-х рр., існувала в I-й пол. XVII в. Риманів їх же, гром. скасована в 1580-х рр. новим властителем. Явірник в Перем. згад. в актах синоду 1570 р. Яблонів в Галицькій з., гром. звісна в 1630-40 рр. Ясенів в Тереховел. зг. в XVII. Яцимир в Сянїччині — в 1550 рр.

На Побужу холмсько-белзькім: Бонча — гр. зал. Стадніцьким при кінці XVI в. або на поч. XVII в., дотягла до XVIII. Гоздів — гром. унітарська, зг. 1617 р. Горжків — зг. 1560 і 1604 рр. Голубець або Голуб'є коло Крилова — в серед. XVII в. Житанець зг. 1581 р. Жулин — 1640-х рр. Замосте — гром. засн. Замойським старшим, скасована сином канцлером після його смерти (ум. 1572 р.) Зданів — зг. 1560 р. Зміївці — в актах синоду 1570 р. Краснобрід, маєток Лещинських — гр. згад. 1595, місце синоду 1648 р. Крилів — фундація Острогів, зг. 1570, місце синоду 1596, скасована 1635 р. Криниця — зг. 1581 і 1595 р. Крупє Ожеховських, унітар. громада в XVII в. Лашів Липє — громада відома від 1560-х рр. до кінця століття. — 1582 — фундація Горайських, зг. 1581, була друкарня. Перемишлів — зг. 1582. Пустотва — зг. в 1560-1602. Рейовець — гром. зал. Рей в 1560-х рр., існувала до кінця XVII в. Ріплин — зг. 1580-1600. Свидниця — зг. 1570. Туробин — єванг. громада в 1570-1580-х рр. Угруськ — зг. 1608. Хланів — 1582. Щебрешин — заложив Гурка разом з Туробином, згад. тоді ж.

На Побужу берестейсько-дорогичинськім (що належало до вел. кн. Литовського): Бересте — кальвінська громада. заснована Миколаєм Радивилом Чорним, рр., існувала до 1630-х рр.; якийсь час головним промотором кальвінізму від 1550 була й друкарня. Біла — громада протестантська, потім унітарська, упала з кінцем 1570-х рр. Венгрів — від 1550-х рр.,

в 1560-х унітарська, пізніше авгсбурська і кальвінська, з них авгсбурська дожила до XIX в. Городище — еванг. громада, заснована в I-й пол. XVII в. Докудів — коло р. 1600, існувала до кінця XVIII в. Забудів — вища еванг. школа, заснована Янушом Радивилом в XVIII в. Морди — тут 1553 р. синод протестантський, 1563 унітарська, але в 1570-х рр. громада зникає. Найдорф на Берестейщині — протестантська громада, відома від пол. XVII і до XIX вв. Пурець — від 1630-х рр. і до пол. XVIII в. Орля — 1644 синод дісидентів, громада існувала до пол. XVIII в. Русків — протест. громада при кінці XVI в. Сураж — унітарська гром. в поч. XVII. в. Ямно — евангелицька гром. від пол. XVII до XIX вв. На Волині: Бабин — унітарська гром. в 1630-х рр. Березка — маєтність Чапличів, унітар. громада зг. в 1640-х рр. Берестечко — одна з старших еванг. громад, заложена кн. Пронським, в 1640-х рр. ніби унітарська, остання зг. в 1651. Водиради — 1599 р. Кандиба обернув церкву на унітарський збір. Галичани — маєтність Шпановських, унітарська громада зг. в 1640-х рр. Гоша Гойських — унітарська гром. від поч. XVII в. до 1640-х рр. Дорогостаї — громада зг. від 1595 р. до 1640-х рр. Заслав — унітарський міністер зг. 1567, але громада існувала мабуть не довго. Іванічі — унітарська гром. зг. в 1640-50-х рр. Киселин — одна із значніших унітарських громад, фундована Ю. Чапличом, упала в 1644 р. Корець — зг. на еванг. синоді 1596 р. Лабунь — еванг. гром. в 1560-90-х рр. Ляхівці — унітар. громада фундована Сенютами на поч. XVII в., пізніше поруч неї також гром. протестантська. Мартинів Ходкевичів, гром. зг. 1570 р., скоро упала. Острого — унітар. гром. зг. в 1617-18 рр. Рафалівка й Собішин — унітарські громади зг. в 1640-х рр. Староконстантинів — велика унітарська громада, заложена згодом під протекторатом самого кн. Константина Острозького (в 1617 р. рахувала 100 членів). Тихомль — унітар. гр. заснована Ад. Сенютою, існувала до 1640-х рр., поруч неї була громада протестантська. Шпанів — унітар. гр., заснована А. Шпановським, зг. в 1620-х рр. Шенятів — зг. унітарська гром., заснована Сенютою.

Янівці — протестантська гром. зг. в серед. XVII в.

Поділля: Кам'янець — евангелицький збір, фундував староста Мик. Потоцький. Межибіж — еванг. гр. зг. 1570 р. Панивці — еванг. гр. фундації Потоцьких, при кінці XVI і на поч. XVIII в.; школа і друкарня (друки 1610-11 рр.), скасована з переходом до католицької лінії Потоцьких. Сатанів — еванг. проповідник зг. 1560 р. Хмельник — зг. 1570 р. Язловець — Ю. Язловецький віддав костел лютеранам і 1549 р. за його сина громаду скасовано. Акти синоду згадують ще дві громади на Поділлі, але назви місць, очевидно, покручені.

Браславщина і Київщина: Винниця — зг. 1570 р., потім нема сліду. Козаровичі, Ліщин і Лссічин — маєтності Горностаїв, еванг. громади в пол. XVII в. Ушомир — маєток Немиричів, унітар. гром. в I-й пол. XVII в. Черняхів, їхже, унітар. громада і школа скасована рішенням трибуналу 1644 р. Шершні — унітарська громада теж фундована Немричани, існувала до 1640 року.

„З огляду, що лютерани (евангелики авгсбурської конфесії) не завжди розрізняються від кальвінів (пресвітеріян), я і в цім реєстрі часто мусів означати їх загальним іменем евангеликів або протестантів. Тільки унітарії виразно відділяються від них“ (Стор. 58-63): „Українські полемісти не цураються евангелицьких писань, звернених проти римського католицтва, вони черпають з них матеріал, аргументи, ідеї для своїх писань. Траплялось і таке, що православні меценати — як напр. князь Острозький, доручали евангеликам відповідати на атаки католицьких письменників на Православну Церкву, що їм дуже брали за зле католики і уніяти. В політичній боротьбі православні і евангелики йдуть звичайно разом проти клерикальної політики уряду, проти переваги католицької єрархії і всяких обмежень і репресій на дісидентів (некатоликів). Ввесь час пильно тримається згода і перемир'я між православними і евангелицькими кругами з огляду на небезпечного спільного ворога, утримується можлива толеранція супроти релігійних різниць, по змозі оминається всяка

полеміка між цими двома релігійними тaboraми, що фактично тримають політичний союз.

Не бракувало й проєктів перетворення цього тактичного політичного блоку в чисто релігійне порозуміння. Найбільш відомий епізод належить до 1599 р., коли євангеліки й православні ладились до спільного натиску на правительство і клерикальну частину сойму, щоб зломити їх ворожий для не-католиків курс. В цій справі визначено з'їзд православних і євангеліків (лютеран, кальвінів і чеських братів) в Вильні і кальвінська старшина виготовила для цього з'їзду проєкт релігійного об'єднання євангелізму з православ'єм — як відповідь на недавно проголошену в Берестю унію владик з Римом. Євангеліцькі проповідники мали прибути на виленський з'їзд, а кн. Острозького, як голову православної партії, прошено привезти з собою учених православних духовних з Волині, аби через богословську диспуту, привести обидві сторони до порозуміння, коли не у всіх подробицях, то бодай в головніших питаннях, відповідно до виготовленого євангеліцькою стороною проєкту такого релігійного погодження.

Головніше з цього інтересного проєкту: „Великий би то був крок до переведення згоди, коли б зараз від них (православних) вийшла постанова згідна з нашою, котрі книги (св. Письма) вони вважають за канонічні, а котрі за апокрифи, і вони показали б примірник грецької Біблії, котрий вони вважають за автентичний, бо порівнюючи з ним наш берестейський виклад, думаємо, що в Новім Завіті вони знайдуть різниці. Погодившись що до основи і на ній ставши, переходити всі точки віри й науки, в котрих маємо з ними згоду, і ту згоду посвідчати, докладно означуючи точки проти усіх відмінно мислячих еретиків, а особливо проти папських: в доктрині про Христа Єдину Голову Церкви, про участь в трапезі Господній під обома видами, про чистилище, подружжя священників і т. д. Для улекшення радили б ми домагатись від них якихось визнань віри, бо з такого скорше можна зміркувати ніж з загальних поглядів. Але що і у них, мабуть, також не без

помилко, і заглиблюючися в них можна б замість згоди прийти до ще більшої різниці і огірчення Греків (православних), тому здається нам краще подати їм наше сендомірське визнання, аби в нім вказали, коли що можуть слушно, а коли не можуть, нехай його приймуть і підпишуть: того від них сподіваємося в багатьох точках. Спір про походження св. Духа зробіть деякі труднощі, але нехай судять наші інші, чи задля нього не можна перевести об'єднання в усім іншим. Бачили ми писання деяких наших німецьких теологів, які твердять, що спір цей не був досить важною причиною для роздору латинської і грецької Церков. Наш погляд, хто пильніше вгляне до справи, ледви чи не переконається, що хоч Греки свяряться з нами про слова, в суті речі майже згоджуються. Не хотіли б ми, аби логомахія (суперечка про слова) завадила унії. Ми теж не у всім згоджуємося з людьми авгсбурської конфесії щодо сакраментів, але сполучились з ними спільною декларацією сендомірською і запобігли дальшим суперечкам і образам, поставивши границі дискусії. Чи й тут не можна б було піти цєю дорогою і то тим легше, що про цей догмат мабуть рідше ніж про сакраменти приходиться говорити на проповідях. Найбільшою завадою для спільности Богослуження, на їх гадку, це взивання святих при обідні (чи і обідня, тут не ясно). Викинути з їх церкви обідню так відразу, це ледви чи можливо. Зразу про те тільки подумати, щоб полишивши їм церемонії, котрі можуть бути толеровані, можна було викинути забобонне ідолослуження у визиванню святих та інші блуди, які більше впадають в око. Проти них треба б приготувати тепер перед розмовою якнайбільше свідощтв з св. Отців грецької Церкви, і щоб не було спору про певність авторів, зазначувати місця в грецьких примірниках, котрих би добре було якнайбільше зібрати до Вильна для диспути. Акт артолярії (хлібопоклонства) без огірчення простих людей мабуть трудно було б скасувати, і можна було б побоюватись, щоб вони не удались до папства, образившись наглою зміною. Тому не знати, чи не можна було б покищо вдоволитись тим, щоб

грецькі пресвітери, давши наперед в цій справі відповідну декларацію, потім публично на проповідях пояснили простим людям, що те ставання на коліна не повинно робитись і не робиться перед хлібом видимим, а перед самим Богом, — як то ведеться в деяких євангелицьких зборах, де на колінах приймають сакрамент. Так само з образами — тому що Греки мають образи мальовані, хоч різьблені відкидають, коли б не можна було скасувати їх відразу (що було б краще), то прикладом церкв августинської конфесії проти адорації образів могла б подаватись наука з св. Письма і Учителів Церкви, по вказівкам наших (проповідників), а згодом, коли б ідолослуження було викорінене з серць, легше було б скасувати й самі образи. — Тепер тими способами аби тільки осягнути, щоб євангелик міг бувати при православнім Богослуженню без образи свого сумління, аби й вони не бридилися нашим Богослуженням. При тому не треба боятись, що євангелики стали б переходити до них, навпаки — певно, що багато Греків ставало б правдивими і повними євангеликами, аби тільки прийшло до щирих розмов їх пресвітерів з нашими міністрами, що перевищують їх наукою. Далі і школи по повітах могли б бути спільні, і на них від православних багато прибуло б коштів, а учених учителів з їх релігії мало б знайшлося. Часами й повітові синоди могли б відбуватися спільно, і коли б їм там до якогось часу попускати, до них прилаштовувались в питаннях менших і неважних (як обходження подекуди разом з ними свят по старому календарю, або в справі уживання прісного хліба в Євхаристії), то це дуже багато зважило б для прихилення їх (до євангеликів) і відвернення від апостазії до папства, що тепер стали такими звичайними, і для оборони від утисків від людей римської релігії, коли б (православні) за нашим прикладом перевели (організацію оборони) спільними постановами (з євангеликами)“.

Незалежно від такого трактування релігійних питань -- пише Грушевський — цей проект цікавий ще й тим, що в ньому з одного боку, ясно відбивається бажання і надія євангеликів (на котрих уже при-

йшла чорна година) скріпити себе засобами і силами православних, а з другої сторони — їх незвичайна далека відчуженість від православного церковного життя, про котре ці люди говорять як про щось далеке і невідоме, хоч прожили весь свій вік може поруч православних.

„Острозький все підтримував близькі і приятні взаємини з євангелицькими кругами (старша його донька була замужем за головою соцінян, Яном Кишкою, старостою жмудзькою, друга за Кристофом Радивилом, воеводою виленським, промотором кальвінів), і взагалі ставлячись доводі легковажно до конфесійних різниць і трактуючи свою Церкву головнo з національного і політичного становища, він і цим разом заявив повне спочуття тіснiшому об'єднанню євангеликів з православними. Оба владики, що зістались при православних після Берестейської Унії, запросин на берестейський з'їзд не прийняли; тож Острозький дійсно привіз кого міг: одного переїзжого владика з балканських сторін і двох достойників з славного дубенського монастиря (фаміліяної фундації Острозьких). На з'їзді він виступив з промовою, висловлюючи гаряче бажання, щоб Православна Церква дійсно з'єдналась з євангелицькою. Але приятні православні духовні — як то можна було й сподіватись супроти загальної тактики, прийнятої в православній Українсько-білоруській Церкві — заявили, що перед умовою мусить бути згода і участь царгородського патріярха, об'єднання взагалі можливе тільки при цій умові, що євангелики приймуть православні догми, а які небудь уступки з боку православної доктрини не можуть бути зроблені. Супроти такої заяви євангелики не мали що більше робити, як вислати до патріярха листа з проханням, аби він з свого боку помагав об'єднанню, а на з'їзді переведено тільки формальний політичний союз, „конфедерацію“, і вибрано з обох сторін: євангеликів і православних, „генеральних провізорів“, аби слідили за подіями і в потребі мобілізували сили обох таборів для спільної акції“.

„Я спинивсь на цім епізоді — пише Грушевський — бо він доволі добре ілюструє

відносини православних і євангеліків і помагає зрозуміти сильні і слабші сторони цих взаємин“.

„Євангеліцький рух зробив сильне враження в православної суспільності. Хоч оживлення православного життя, котре зазначилось XVI ст., почалось незалежно від впливів реформації — скорше ніх ті могли викликати в нім які небудь відгомони, але заважила вона на його розвитку дуже помітно. В сфері релігійної гадки ці прояви раціоналізму“ („жидовствующих“), і зворот до „простої“ мови у викладі св. Письма і взагалі літературній творчості цілком ясно випередили які небудь відгомони реформації у нас. В політичній життю кампанія українського львівського міщанства проти обмеження в правах виникла в другім десятилітті XVI в. також незалежно від яких небудь впливів реформації, — а власне ця кампанія стала першим кроком в боротьбі за права Православної Церкви і національне право, в котрім повела провід львівська українська громада. Братства, що послужили найбільш яскравим органом цієї національної та релігійної акції, були реорганізовані і приладжені до потреб нового руху теж ще перед впливами реформації. Але цьому вже розпочатому рухові реформаційні змагання піддали багато завзяття, дали цінні зразки і приклади, підтримали і осмілили своїм союзом. Принцип соборної організації церковного життя, котрому православний рух, безсумнівно, завдячував дуже багато, хоч мав свої початки в попередній практиці, в своїм розвитку XVI в. був значно натхнений євангеліцькими прикладами: синодами, з'їздами духовних і світських представників євангеліцьких конфесій і под. Самопевність і безоглядність, з котрою вони розправлялись з католицькою єрархією, не лишилися без впливу на сміливість, з якою православна суспільність стала наставати на своїх пастирів, домагаючись направи відносин і практик Православної Церкви. Супрематія братств над єрархією, проголошена в боротьбі з львівським владикою, як не піддана, то в кожному разі — без сумніву підперта була євангеліцькими взірцями. Найширше й найгрунтовніше виложений

був цей принцип в „Апокрізісі“, що вважався твором нововірця, і православні церковники дійсно не вважали можливим солідаризуватися з ним — ані його вирікатись“.

„Це подобиця характеристична для загальної ситуації: український рух вагався між бажанням як тісніше звязатися з євангеліцьким рухом — і страхом відірвання від традицій православних, від гасла „руської“ національної церкви, від патріархату, що служив їй і всій традиції немов якорем в глибокій воді, гарантуючи, що вона не згубиться серед суперечних течій цієї бурхливої доби.

Такі визначні представники боротьби за національність як кн. Острозький скажім, нераз сходять на цілком реформаційні думки, що в Східній Церкві треба б поправити не тільки дисципліну, „але і звлаша около сакраменту і інших вимислів людських“, і Потій злорадно (?) приловивши його на таким не православним вислові, пригадав йому, що в Тайнах Східньої Церкви не може бути ніяких перемін. „Пересторога“, хоч вийшла від гарячого прихильника сучасного православного руху, одначе у своїм легковаженню старої церковної літератури та старосвітських замилювань, у зверхнім обряді та своїм гарячим відданню інтересам науки і школи як найвишому національному добру, — виявляє ясно людину виховану в ідеях реформаційного руху. Та й у самого Вишенського — найяскравішого оборонця старих церковних традицій і канонів бували моменти, коли він договорювався до цілком революційних, протестантських поглядів, радячи православним не приймати єпископів, що беруть затвердження від короля без соборного вибору: „Краще вам без владик і полів дияволом поставлених до церкви ходити і православіє заховувати, ніж з владиками і попами не Богом покликаними (але канонічно поставленими!) в церкві бути та з неї насміватись і православіє топтати“.

¹⁷⁰ Вінтер я. в. ст. 49.

¹⁷¹ Прізвище митр. Мисаїла подають різно: Петруцький (Пелеш), Друцький (Третяк), Пструч, (Пеструцький), Пруцький (Амманн).

¹⁷² Ходиницький я. в. стор. 65: Патріярх узнав Григора (Москва ні), в 1472. умирає Григор, 1473. Филип, митрополитом стає Героній, великий князь литовський не узнає його і назначує митрополита Мізаєля (Мисаїла). Довкруги автентичности цього письма була полеміка: Голубев сумнівається в автентичність, Студинський („Пересторога“) ні, Грушевський (330, ІУР V) теж, Макарій (IX, 45) теж, Малишевський (Кіев. Епар. Вѣдом. 1878, 445) теж, Закин проти. Послання Мисаїла видав А. Петрушевич в III т. „Литературного Сборника Гал.-Рус. Матиці“ 1869. — Голубев АЮЗР VII, II.

¹⁷³ Факт непевний.

¹⁷⁴ Ліковський, я. в. стор. 20.

¹⁷⁵ Пелеш подає роки 1477-88, Чубатий 1481-88 (я. в. ст. 173). Ходиницький (я. в. стор. 68-75): Москва резигує з Києва і Литовської Русі, її митрополити титулюються митрополитами Русі без Києва а київські (литовські) не думають підпорядкуватися Москві. (Стор. 69): При виборі нового єпископа грали ролю такі чинники: 1. дозвіл князя на скликання синоду, щоб вибрати нового митрополита, 2. синод, який складався з єпископів, шляхти східньої віри й „поспульства“, яке, ясно, не мало значення, 3. затвердження і благословення царгород. патріярха (більш формальної натури). Під кінець XV, а головнo в XVI ст. чинники 2 і 3 тратять щораз більше на силі, натомість воля князя є вирішна. Зв'язку з патріярхатом Москви по суті не було. Смерть Макарія, вбитого Татарамі під Мозиром, нотує Супрасл. Літопис під 1498 р.

¹⁷⁶ У Пелеша фальшиво Йосиф II. Солтан (I, 479). Ходиницький (ст. 69, я. в.) зве його Булгаринович. Польський історик еп. Ліковський твердить, що всі митрополити, починаючи від Симеона включно з Макарієм I., являються нез'єдиненими, бо по благословення зверталися вони до Царгороду а не до Риму. На нашу думку таке твердження досить голословне, бо 1. докладно не відомо й дуже важко тепер устійнити, котрий з царгородських патріярхів після упадку Царгороду був з'єдиненим а 2. української Церкви не відлучено від Царгороду, отже само собою ми-

трополити мусли вдавались до царгородського патріярха по благословення, навіть може й не входячи в суть з'єдинення. Коялович, Макарій (Русск. Истор. Библ. IV, 267-9 і 1125) чи Грушевський (Истор. України-Руси V, 536) стверджують автентичність відповіді патріярха Ніфонта. Пор. Тайнер, Монумента II, чч. 296, 280-282, 300. Пелеш I., 479-193.

¹⁷⁷ Вінтер я. в. 51-52. Народження православно-російського імперіялізму докладно навітлене в студії проф. д-ра Олександра Оглоблина „Московська теорія III Риму в XVI-XVII стол.“ Мюнхен 1951. (Видання Церковно-Археографіч. Комісії Апост. Візитатора для Українців у Зах. Європі). Там же ж і подано розбір „послань“ Філотея (стор. 26-27) як теж і вичерпна бібліографія. На думку автора „вперше — й найскравіше — доктрина III Риму, як офіційна ідеологія Московської держави й Церкви, висловлена була наприкінці XVI. ст. в акті утворення Московського патріярхату“. (стор. 36). Продовженням, наче б то, студії Оглоблина, являється студія проф. д-ра Наталії Василенко-Полонської „Теорія III Риму в Росії протягом XVIII та XIX сторіч“. Мюнхен 1952. (Видання Церковно-Археогр. Комісії).

¹⁷⁸ Ходиницький, я. в. стор. 82-3. „Ян Ласкі виеднав у папи Льва X цофнення заборони подвійного хрещення. Але вже папський легат Захарій Феррарі (в декреті з 2. II. 1521 р. даному у Вильні) держиться буллї папи Олександра VI“.

¹⁷⁹ Акта Зап. Рос. 1846, I, ч. 135, II, ч. 22, 80. Теж Ліковський я. в. стор. 25-26. Явище аналогічне до окупації Захід. України Росією 1914 р.

¹⁸⁰ Вінтер, я. в. 52-53.

¹⁸¹ Явище притаманне цезаропапізмові.

¹⁸² Ходиницький зазначає, що (я. в. ст. 134): „справа львівського єпископства була більш скомплікована, як інших православних катедр. Побіч інших чинників на обсаду галицько-львівського владичтва мала вплив теж і інтервенція архієпископа католицького“, тобто польського.

¹⁸³ „Великий вплив на поодинокі архимандрії мала королева Бона — пише Ходиницький (я. в. ст. 138) та подає несамопиті

історії, що тоді творились з ігуменатами й монастирями. (стор. 140-150).

¹⁸⁴ „Specimen Ecclesiae Ruthenae“ (Ліковський, я. в. ст. 32): В монастирських мурах скривалися злочинці, монастир був прибіжищем злочинних елементів. (Архив Юго-Зап. Рос. ч. I, т. VI, ст. 57, 555). Супрасльський архимандрит Тимотей Злоба, архиман. жидичинського монастиря Нікодем Макосій-Шибинський, „іменнями церкви жидачинскоя шафовал, иниоков жадних не ховал... стал ся переступцею слобу законного а по местах не рядне живучи, яко і в монастире своем подложниц ховаючи — з ними справу Богу і людем добрим мерзкую мовал"... і... „подданого і слугу монастира жидичинского сам рукою своєю власною забил“. — *Morochowski Heliasz, Paregoria albo Utulenie uszczupliwego Lamentu zmyślonego Theophila Orthologa, Wilno 1612.* (у відповідь на Тренос Мелетія Смотрицького)... до православних монастирів горнулися ті, що навчилися „на світі“ розпустити та затужили за свобідним монастирським життям, яке їм одначе дуже скоро бридне...

¹⁸⁵ Возняк М. ІУЛ II, стор. 94.

¹⁸⁶ Андрусак, я. в. стор. 167.

¹⁸⁷ Пор. Лист князя Острозького до Іпатія Потія про упадок православ'я з 21. VI. 1593. „А не от чого іншого розмножилося межі людьми такео лівнство, оспалость і отступленіе от віри яко найбільшей от того, іж устали учителя, устали проповідачи слова Божого, устали науки, устали казанья... наступило за тим отступленье от віри й закону"... Акты Запад. Россіи, т. IV. стор. 63, № 45. *Harasiewicz Michael: Annales Ecclesiae Ruthenae, Leopoldis 1862, pag. 168. Milkowicz: Monumenta t. I, 471-474, Leon Krewza: O jedności cerkiewnej, str. 99.* „Унія“ Потія, передрукована в VII. т. Русскої Истор. Библиот. стр. 114: „А штож іншого овцам бідним, видячи такую недбалость пастирей своїх чинити било годно в том розерванью. Іскати. пристанища якого, жеби се гді кольвек пригорнути могли. Вишедши тоди з овчарни своео а блукаючи се по пустині хто ся кольвек натрафил, будь то Лютер, будь то Кальвин, будь то проклятий Арей Ебіон, албо нурук, не смотречи — если

пастир албо волк, облуканіе приставали“. Юрій Рогатинець писав в „Пересторозі“: „Православіе греческое озимніло і у взгорду прийшло і во занедбане“. Пор. К. Студинський, „Пересторога“, Львів 1895. Возняк ІУЛ II, 170-177.

¹⁸⁸ Акты Западной Россіи, т. III, № 146. В 1585 р. галицько-руська шляхта жалілася перед київським митрополитом Онисифором Дівочкою, що „в монастирях чесних, вмісто ігуменов і братії ігумени со жонами і дітьми живуть“. — „Оборона Унії“ Льва Крєззи (Вильно 1617), передрук. в Русс. Историч. Библ. т. IV. ст. 155-312: Чернече життя перемінилося в більшій часті в таку погань, що крім чернечого одиння та зверхньої постави не було нічого чернечого. Більш про це говорити жаль та сором... Кошний, хто хотів, міг це бачити"... — Теодор Скумилович (Przyczyny porzucenia dyzunjej narodowi ruskiemu podane, Wilno 1643, § 3, V): деякі попи не вміли по руськи читати та не мали поняття про головні догми віри... багато попів „по малжонках своїх з сего світа зошлих, блудниць собі держать безпечно, без сорому і боязни божой“...

¹⁸⁹ Грушевський, Возняк, Ходиницький, Сушко, Ліковський, Чубатий.

¹⁹⁰ J. Burckhardt: *Kultura odrodzenia we Włoszech, Kraków 1930, 584-585. VI. Rozdział „Obyczaje i religja“*, str. 449-592. — *Rudeck: Geschichte der öffentlichen Sittlichkeit in Deutschland.*

¹⁹¹ Грушевський, Культурно-національний рух, я. в. стор. 106-117. Д-р К. Студинський: „Адельфотес“, граматика видана у Львові в 1591 р., студія літерат.-наукова, ЗНТШ т. VII (1895, кн. 3. ст. 1-40. Ст. 1: ...Пробудилась Русь при кінці 16. в. так під впливом реформації, як також під впливом антипротестантської діяльності лат. Церкви з орденом Єзуїтів на чолі. Протестанти і католики з різною запопадливістю, з однаковим одушевленням старалися про розвій своїх шкіл, про розширення просвіти. І одні й другі бажали приєднати до своєї справи Русинів. — (Захарій Копистенський навав цей стан „нечуłość“).

¹⁹² Рецензія С. Т. (омашівського) на ks. St. Załęski „Jezuici w Polsce“, tom II

(1608-1648), Львів 1901, поміщена в ЗНТШ т. 48, 1902, стор. 16: Заленські наводять слова Потія з промови на соймі 1600 р.: „простим людям у братствах дали єпископську власть; і отсе хлопство у своїй простоті присвоїло собі такий уряд, що не зважає ані на єпископів ані на панів“.

¹⁹³ Слова М. Аркаса у Історії України-Русі (стор. 137), Петербург 1908. Пор.: Акти Запад. Росії, т. IV, стор. 204, № 149: (Українці мали, і церкви пишні і монастирі багаті) „леч того, што било напотребнейшеє, школ посполитих не фундовали“. — „І так то велми много зашкодило панству Рускому же не могли школ і наук посполитих розширяти і оних не фундовано: бо коли би били науку міли, тогда би за невідомостію своєю не пришли до такоїє погибели“... (т. с. IV, № 33: православні звертаються до царгородського патріярха по поміч та пораду й в цій самій грамоті повідомляють) „мнози совет утвердиша предатися Римскому единачалю архієрейству“... бо „розсудиша, яко может Христова віра под Римскою властію правовірне ісповідатися“... Пор. Мільковіч, Монуumenta I, 376 і дальше, Соболевскій А., Образованность Моск. Руси XV-XVIII вв., СПб 1894 (II. вид.). — Paraenensis abo Naromnienie od w Bogu wielebnego Mełetiusza Smotryckiego, do Przewacznego Bratstwa wileńskiego Cerkwie św. Ducha, Kraków 1628, стр. 33: „Tu в naszej ruskiej ziemi lud prosty по wsiach, miastach і miasteczkach nie wie co to jest wiara chrześcijańska, co to świętości cerkiewne, co to umieć Ojczе Nasz, Wierzę w Boga, co to znać dziesięcioro Boże przykazanie і co insze każdemu chrześcianinowi należące. Nigdy żaden з nich nie doznawa uciech wiary chrześcijańskiej, które zwyк-лу bywać ze słuchania słowa Bożego; żyją jak bydło“.

¹⁹⁴ Слова Грушевського, Культур. націон. рух, я. в. стор. 112, з якими не вповні можна погодитися. Пор. теж Oderborn P. De Russorum religione et ritibus narratio. — Adalbertus Starczewski. Historiae ruthenicae scriptores exteri saeculi XVI, Berolini 1841, pag. 37: „Русини мають зви-чайно при церквах школи; тут учить 30-літній молодець дітей початків писання,

катехізму не вчать зовсім а дітям дають тільки (вивчати) молитви до Пречистої Діви й св. Миколи, записані в книгах; вчаться і „Вірую“ але трохи зміненого... псалми Давида, які повторяють днем і ніччу“.

¹⁹⁵ Карамзін (я. в. стор. 53-57) подає, що Єремія II. передав цареві ще й „ікону з каплями Христової крові“... .

¹⁹⁶ Слова М. Грушевського, Культур. націон. рух, я. в. стор. 113.

¹⁹⁷ Карамзін, я. в.

¹⁹⁸ Chodzynicki, Stosunek Rzeczypospolitej... str. 123: ...niezwykła łatwość w przeciwieństwie do Kościoła katolickiego Cerkwi prawosławnej do ulegania władzy świeckiej... Chrześciance — według słów patriarchy — nie mogą mieć kościoła bez króla, królestwo і Kościół znajdują się в ścisłym związku з sobą і nie można oddzielić jednego od drugiego“... Ступні московської ієрархії: Митрополити: новгородський, казанський, ростовський, крутицький; архієпископи: вологодський, суздальський, нижньоновгородський, смоленський, рязанський і тверський; єпископи: лсковський, ржевський, устюжський, білозерський, коломенський, сіверський, дмитрівський. Пор. АЮЗР 1883, I, т. VI; АЗР, IV, 204, № 149.

¹⁹⁹ На питання, хто був причиною цього лихоліття, відповідає Ammann, Abriss... S. 199-200. „Waren es doch gerade die Könige, welche jene Laien ernannten! Wie konnten sie dann gegen deren Unordnungen einschreiten? Wenn der Metropolit Onesiphor Dziewoczka, ein Laie aus Galizien, auch gegen die Bestimmungen der Kanones zweimal verheiratet gewesen war, so verwaltete er wenigstens sein Amt nicht schlecht... Er war immer noch besser, als z. B. der Laie Johannes Jackowicz Borzobohaty-Krassenski, der fast zwanzig Jahre lang „Bischof“ von Luck-Ostrog in Wolhynien war“.

²⁰⁰ Bolognnettus card. Comensi. De epistola Georgii ducis Slucensis ad S. Pontificem; quomodo ducem, qui ritum graecum deserere recusabat, ad unionem cum Ecclesia Romana adduxerit. Arch.: Vat. Nunz. Polon. Vol. 20. f. 361. sq. or. Toleti, Bibl. Capit. C. 110. N. 12. (Registro t. II.)

f. 242. pr. sor. cum d. iulii. Theiner, Ann. Ess. III. p. 733. Прийняття католицтва кн. Юрієм доказує, що 1. Фльорентійська Унія прийнялась на Україні і 2. що православ'є не було вороже католицизмові, коли в Печерській Лаврі поховано католика.

²⁰¹ Rykaczewski E. *Relacye nuncyuszów apostolskich i innych osób w Polsce od roku 1548-1690. Poznań 1864, t. I, str. 148.* Ходиницький (я. в.) виразно твердить, що (стор. 229): „Посевін і Скарга розуміли „єдність“ Західньої і Східньої Церкви як прийняті латинства. Унія, що полягає не на єдності віри й признання прimate папи, але рівночасно захованню різниці обрядів, так, як сформуловано на берестейському соборі 1596 р., за Баторого не була стосована в практиці“ (стор. 250) Нунцій Больонетті в червні 1584 р. пропонував Стефанові Баторому перенести патріархат до Вільна або Львова. Посевін хотів це зробити при допомозі Острозьких. Але з цього нічого не вийшло. Коли ж створено патріархат в Москві (1589), то це приспішило справу Унії. (стор. 273) Коли після Берестейської Унії козаки виступали як противники й хотіли бути оборонцями православ'я, то в першій фазі переговорів стали по стороні Риму проти Турків. Нунцій Больонетті 1583 р. згадав Баторому, щоб він вжив запоріжців до бою з султаном, але Баторій відкинув цей проект. Охмістр дому нунція Карло Гамберіні почав з ними (козаками) переговори, мовляв, Рим буде фінансувати похід на Царгород. Словом, козаки в 1584 р. готові були під протекторатом папи завойовувати Туреччину. Папа Климент VIII. (стор. 275) акцептував цей плян війни з Туреччиною.

²⁰² Ліковський, я. в. стор. 53.

²⁰³ Грушевський, Культ.-націон. рух, я. в. стор. 113.

²⁰⁴ Ліковський, я. в. стор. 75-85.

²⁰⁵ Макарій пише, що „важко зрозуміти цей крок“. Найправдоподібніший здогад Ліковського „щоб мати контролю“ (я. в. стор. 70).

²⁰⁶ АЮЗР I, VI, 57, 565. Пор. Грушевський „До біографії митр. Онисифора Дівочки“, ЗНТШ, 1906, т. 74, стор. 5-9. „За його попередників на митрополічій столі ми не знаємо доброго й стільки і тому не

маючи ніяких причин ані підстав робити з Онисифора особливого героя: ані вірцевого християнина ані ідеального владика, ми не маємо причин уважати його й найгіршим з митрополитів, яких бачило сонце на київській престолі. В дійсності Онисифор міг навіть належати до ліпших а не гірших митрополитів XVI в., але лиха доля судила йому бути жертвеним козлом всіх гріхів укр. ерархії XVI в. З цею обставиною повинні ми числитися та не піддаватися цій традиційній суггестії... а старатися глянути на того історичного нещасливиця оком неупередженого історика“. Напр. АЗР т. IV, стор. 43, № 33: „Епископ же холмський (Денис Збируйський), тоже пинський (Леонтій Пельчицький) со жєнами живут, єще же перемішський (Мих. Копистенський) епископ со жєною на епископство возведен“... Яка це була соблазнь для нишого духовенства, свідчать слова грамоти: „увидівши сіє двоженци, дерзостні літоргісають“. Пор. Вол. Мількович: *Monumenta Confraternitatis Stauro-pigianaе Leopoldensis*, Львів 1895, I, стор. 376-7. Митр. Онисифор згодом звався Петрович, хоч Грушевський вважає Дівочка прізвищем а не прозвищем. Пор. прим. ¹⁹⁹.

²⁰⁷ Пор. АЗР, т. IV, ст. 39, № 29. Після смерти перемиського владика Арсенія Брилинського заїхав до Львова митрополит Михайло Рогоза і доручив Гедеонові Балабанові пригланитися епархії. Балабан з початком березня 1591 заїхав до Городка і тут довідався від „о. намісника“, що духовенство ані не думає слухати владика, не буває на соборах, не поновляє св. мира а „полове беззаконніє браки, кровосмішенія, сватства, думства слухають і благословляють, хват-дівки вінчат, малженства законніє розпушають... Так посполитіє люди розсвіріпили, же другій і о Господу Богу мало знаєт, вірити і молитися Єму не умієт, больше волхвами і чародіями ся бавят а нежли Богу служат“...

²⁰⁸ Грушевський, Культ.-нац. рух, я. в. стор. 118-124.

²⁰⁹ Возняк, ІУЛ, II т: стор. 47.

²¹⁰ Историческія Монографіи и Изслѣдованія, III, 193, СПб 1867.

²¹¹ Карамзін, я. в. т. X, 127-130, — Ліков-

ський, я. в. стор. 10-26, 79. -- Амманн, я. в. стор. 207.

²¹² Амманн (я. в. стор. 206) твердить в слід за іншими істориками, що еп. Гедеон мав свячення, не виключене, що у згаданих актах процесу невірно осуджено Гедеона.

²¹³ Науковий Зборникъ, 1867, Львів, ст. 111-134, 199-210.

²¹⁴ St. Mackiewicz: O Adolffie Bocheńskim, Wiadomości, Londyn, 7. XI. 1948. Nr. 44/5: Katolicyzm polski to katolicyzm urobiony w XVII w. przez jezuitów. Jezuiti w XVII w. byli czymś w rodzaju partii w państwie totalistycznym, narzucili ludziom swe poglądy we wszystkich dziedzinach. Byli zwalczani przez wiele różnych czynników, między innymi inne starcze zakony łączyły się w związki, aby przeciwdziałać ich wpływom, ale jezuiti zwyciężali. Istniała wówczas jezuicka nauka, filozofja, nawet jezuicka łacina. Istniały jezuickie: architektura, malarstwo, rzeźba, poezja. Pawtarzano w niej ciągle motyw śmierci czyhającej co chwila na duszę człowieka, ciągle straszono człowieka tą śmiercią.

²¹⁵ АЗР IV. ч. 45, теж Ліковський я. в. стор. 82.

²¹⁶ Ліковський, я. в. стор. 86-87.

²¹⁷ Вінтер, я. в. стор. 67, теж Ліковський я. в. стор. 94.

²¹⁸ Monumenta Confraternitatis Stauegor. Leopold., Львів 1895, I.

²¹⁹ Усі документи в справі унії в Бересті надруковані в Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia, collegit P. A. G. Welykuj OSBM, Roma 1953, pag. 235-316.

²²⁰ Грушевський, Культур.-націон. рух, я. в. стор. 141.

²²¹ т. с. стор. 148.

²²² А сам кн. Острозький просив короля, щоб делегатам заборонити приїжджати на синод зі зброєю. Коли ж король видав спеціальну заборону, кн. Острозький прибав збройним відділом, щоб настрашити прихильників Унії. Грушевський (ст. 150 я. в.) зовсім неправильно, стоїть на становищі правосильности зборища. Пор. Ліковський, я. в. ст. 137-151.

²²³ Слова Грушевського (я. в. ст. 151),

мовляв, польський уряд не мав причини карати владик чи усувати їх з урядів.

²²⁴ Витебская Старина I, № 125, 1883.

²²⁵ Слова Ліковського, якого праці „Unia brzeska“, Poznań 1896 (рец. ЗНТШ, 1897, т. XIX, ст. 14-23. Р. Д. і „Kwartalnik Historyczny“, 1897. I. 162-169) і „Dzieje Kościoła unickiego na Litwie i Rusi XVIII-XXLX w. I-II, Poznań 1880. належать ще може до найбільш об'єктивних праць у польській історіографії про цю добу.

²²⁶ Дорошенко Д. Православна Церква в минулому й сучасному житті українського народу. Берлін, Р. Б. 1940, ст. 33.

²²⁷ Вінтер, я. в. ст. 71 й даліше.

²²⁸ Костомаров, я. в. III. ст. 125. Про секти й протестантизм на Україні пор.: Бородаевская-Ясевич В., Сектанство в кievской губернии, Живая Старина 1902, кн. I. ст. 33-74, Ушинский А., Вероучение малорусских штундистов, Киев 1886, Рождественский А., Южнорусский штундизм, СПб 1889, Орест Левницький, Антитринитаризм і соціанізм на Русі, Архив Юго-Зап. Россіи ч. I, т. VI, стр. 113-182. До історії розвитку науки Лютра й Кальвіна на Русі зібрано покищо дуже мало матеріялів. А реформаційний рух підкопав повагу Православної Церкви і годі заперечити, що він не стояв в причинному зв'язку зі страшною духовою долею, в якій саме животів тоді український нарід. — Лелявській Б. Н. Попитки унії евангеликов с православними в Польши, Воскр. Чтеніе 1934, Маврицькій В. А. Штундисти, Правосл. Обозреніе, 1881 февраль-март; Цветаев Дм., Протестантизм и протестанти в Россіи, Чтенія в Импер. Общ. Ист. и Древн. Россіи при Моск. Унив. 1889, кн. IV, 151, ст. 1-328; Brückner A., Razhowiercy polscy, szkice obyyczajowe i literackie, Warszawa 1905 (первісно шкци друковані в „Атенеум“, рецензія І. Франка в ЗНТШ, т. 66, 1905, стор. 26-27); Gross КК, Die russischen Sekten, Band I, Leipzig 1905-1907, Band II, Leipzig 1909-1914; Koch H. Priv. Doz., Der Protestantismus bei den Slaven, Posen 1930; Lukasiewicz J., Dzieje kościołów wyznania helwieckiego w Litwie, t. I, Poznań 1843; Łukaszewicz J., O kościołach braci czeskich w dawnej Wielkopol-

sce, Poznań 1835; Pichler A., Geschichte des Protestantismus in der oriental. Kirche, München 1862.

²²⁹ За Гарасевичем „Annales“, 305-308.

²³⁰ Ходиницький, я. в. стор. 397.

²³¹ В 300-ліття смерті Іпатія Потія (1913 року) відбувалися на Зах. Землях України торжества й щоденна українська преса помістила чимало цінних розвідок і студій, як напр. д-ра В. Щурата „Потієва Унія“, Діло, ч. 137, 1913 р., д-ра Яр. Гординського „Іпатій Потій як письменник“, „Нива“, ч. 4-6, 1914, стор. 81, цінні причинки відомого знавця полемічного письменства проф. д-ра К. Сутдинського й ін. В „Антрезісі“ Потій, перший в уніятському письменстві заявляється за безженним духовенством. Тодішню Польщу характеризує Потій (проповідь на ІV неділю по Сошеств. св. Духа) так: „Польща є небом для панів, раєм для Жидів і пеклом для підданих“. Залишив Потій понад 100 творів, хоч почав писати в 54-ому році життя. Пор. Возняк, ІУЛ II, стор. 205.

²³² Documenta Pontificum, я. в. ст. 307, № 196.

²³³ Карамзін, X, 127.

²³⁴ Здогади істориків про причини ненависти Острозького до Унії подані в розвідці д-ра П. Ісаєва „Берестейська Унія за новими дослідями“, Філадельфія 1953.

²³⁵ Дорошенко Д. я. в. ст. 30.

²³⁶ Пелеш, II, 44-46.

²³⁷ Пелеш я. в. II, стор. 32 і далі. Про митр. Рутського вийшло багато популярних коротеньких розвідок, головню в 300-ліття його смерті (1937), як напр. о. М. Марисюка ЧСВВ „Митрополит Йосиф Велямин-Рутський“ (Видавництво ОО. Василян в Жовкві, 1937), або цього ж року видана „Ювілейна пам'ятка в 300-ліття смерті Йосифа Веляміна-Рутського ЧСВВ київо-галицького Митрополита“ (ОО. Василяни, Прудентополіс). На жаль невиданою досі залишилася дуже цікава кореспонденція митрополита Рутського, як і немає ще окремої монографії про цього великого нашого митрополита. Митр. Андрей Шелтицький задумував розпочати канонізаційний процес в справі беатифікації митроп. Рутського.

²³⁸ Про незвичайно цікаву постать ар-

хиєп. Максима-Мелетія Смотрицького, одну із найвидатніших постатей нашої історії Церкви досі немає основної праці. — Цікава й мало відома, згадка про Смотрицького, з уваги на реорганізацію нез'єдиненої Церкви, є у Головацького Я. Т. „Бібліографіческія находки во Львови“, СПб 1875. Возняк, ІУЛ, II, 224-234. Там же і вичерпна бібліографія.

²³⁹ Пелеш, II, 60-112.

²⁴⁰ Карамзін, X, 128, 130.

²⁴¹ Ходиницький, я. в. ст. 431: „Плян віднови митрополії постав правдоподібно в Москві, підчас побуту там Теофана, до якого прибула козацька делегація. В реалізації цього проекту Теофан оперся головню на братствах і чернечому духовенстві“.

²⁴² Возняк, ІУЛ II, 47: „На Україну й інші східньо-слов'янські землі приїхав 1586 року антиохійський патріарх Йоаким, у р. 1588 царгородський патріарх Єремія і від того часу ці землі дуже часто гостили в себе всяких грецьких духовників вищих і нижчих гідностей. Рідко їх побут був тут бажаний, як нпр. еласонського архієп. Арсенія... а звичайно вони вносили в українське церковне життя тільки заколот і замішання своїм нетактовним поведінням або й були найзвичайнішими ошуканцями“.

²⁴³ АЮЗР т. II, № 32, стор. 38, Макарій X, ст. 396-399. Пор. рецензію І. Крип'якевича на Орловського „Участіє запорожскихъ козаковъ въ возстановленіи іерусал. патріарх. Теофаномъ православної южно-русской церковной ієрархії въ 1620 г.“, Київ. Старина, 1905, X, 134-141, в ЗНТШ, т. 78, 1907, ст. 217: Недрукована протестація митр. Іова Борецького з 28. IV. 1621, переховується в синодальнім архіві уніятських митрополитів ч. 458: Борецький в протестації дає характеристику козацтва й його релігійности, мовляв, у них велика любов до Церкви, вірно служать вірі св. Володимира, мають у себе священників, читають св. Письмо, знають правила Церкви, як ідуть на море, відмовляють молитви, визволяють з неволі християн-невільників, віддають добичу на церкви й монастирі, шпиталі. В 1620 р. козацькі послы стрінулися в Москві з патріархом Теофаном, по-знайомили його здогадно з церковними

відносинами на Україні і рішучо зажадали від нього висвятити нову ієрархію: „не будеш патріархом, не будеш добрим пастирем, не будеш намісником Христа і Апостолів, як не посвятиш і не оставиш руському народу митрополита“. Орловський приймає це безкритично, але треба бути обережним: підчас побуту козацьких послів в Москві, московські дяки вивідувалися, чи польський король не робить кривд Українцям, якого „посягання“ на православну віру; козаки відповіли, що ніяких кривд не було (Куліш, „Матеріали для історії возсоединенія Руси“, I, ст. 94). Маємо й дальші докази, що козаки не були такі ревні православні, що релігійна справа була ще рівнодушна для козаків: Кияни в листі писаним 1621 р. до запорожців закидають козакам, що вони вірять в „поганські ворожки“, що „пїп на всяку потребу нещасливий“ (Археограф. Сборник I, ст. 265). Деякі козаки ставилися ворожо до Церкви, забирали монастирські ґрунти (АЮЗР, Ч. III, т. I, ст. 262). Отже можна сумніватися, чи була пресія на Теофана з боку козаків, скорше можна допустити, що події пішли в противнім напрямі, що не козаки мали вплив на патріярха, лиш патріярх на козаків і аж на його зазив козаки підняли релігійну справу. Найкраще видно це на Сагайдачнім, який до 1620 р. не проявляє ніякого заінтересування для оборони православія і аж за приїздом патріярха стає гарячим заступником віри. (Стор. 218) Теофан в своїм листі до козаків говорить про це, що король благочестивих єпископів „консензем своїм королевским и привілями змоцнит и обварует“ (коли козаки підуть під Хотин), але сам Теофан не мав ніяких даних і в листі короля, в котрім домагається від патріярха, щоб козаків заохочував до війни, нема ні слова про ієрархію. Патріярх вихваляв козакам Москву, бо дістав дарунки від Москви — може й дістав від Польщі...

²⁴⁴ В. Гришко: До суспільної структури Хмельниччини, ЗНТШ т. 156. В 300-ліття Хмельниччини. Збірник за редакцією Б. Крупницького, Мюнхен 1948, стор. 21-22: Козаки становлять місцевий, вилонений з усіх шарів української людности, автономний елемент, що почуває за собою

силу моральної переваги, яка спочиває на праві володіти рідною землею. Польські магнати — агенти польської територіальної експансії. Між ними розпочалася боротьба за одіичені козаками землі. Цей мотив становив найґрунтовнішу суть, найреальніший зміст боротьби козацького землеволодіння з чужинним магнатським... Саме ця земля, добра, земельний маєток становлять істоту козацьких прав і вольностей, про які раз-у-раз згадує козацтво. Земля становила основну цінність серед матеріальних благ. На землю звернені очі всіх, як на єдине джерело збагачення й забезпечення існування. Інші дрібні рухомі речі тоді в натуральному господарстві не знали нинішнього обігу, і їх розцінювали як другорядні матеріальні блага. Відношення до землі визначало становище людини в суспільстві. З метою унезалежнити від магнатів своє посідання землею на повному праві власности, а значить і на дідичному, включилося городове козацтво в повстання 1648 р. Мотив релігійний лише освячував ту боротьбу і виправдував її сенс. Ініціатором того повстання було саме городове, осіле в землю, козацтво. Запоріжці — ці здобичники, хоч і включилися в акцію Хмельницького, проте спільність інтересів запорізького й городского козацтва лежала в релігійних мотивах. Тому повстання супроводжувалось спільним гаслом — боротьби за православну віру. Йому поведлося відіграти панівну роль в усій подальшій боротьбі, як гаслові всезагальному. І то цілком зрозуміло. Якщо кожний стан українського суспільства мав свої суспільно-економічні інтереси, притаманні лише йому (селянство, міщанство, духовенство, українська шляхта), і цим саме стани різнилися, то оборона грецького віровизнання була спільним гаслом, що об'єднувало інтереси кожного стану зокрема. Тому саме релігійні мотиви набули всезагального значення у повстанні 1648 р. Це власне був єдиний мотив, на якому зійшлися інтереси всіх українських станів. Через те невірною за безпосередню причину повстання вважати релігійні мотиви — утиск православної віри. Останні могли бути лише посереднім рушієм повстання. Так само невірною думати, що пря-

ним фактором повстання були соціальні мотиви. Якщо такі мотиви могли домінувати у селянства, подекуди й міщанства, то ніяк вони не об'єднували селянства, духовенства і української шляхти, що мали у себе тих же селян на положенні кріпаків. Оскільки ціле населення Польщі було поділене окремими перегородками на відосіблені стани, і поняття „народу“, „нації“ не існувало, то кожний із станів мав свою істотну пряму і безпосередню, притаманну лише йому причину, що зумовила участь у повстанні, а релігійні мотиви лише зверхньо єднали всіх. (Стор. 87. Примітка) Релігійний момент у Хмельниччині видвигнуто не так глибокими релігійними почуваннями козацтва та його проводу, як більш із політично-тактичних та агітаційних мотивів серед найширших народних мас. Хоч козацтво й було на свій спосіб релігійним, то „девоцького“ духу серед нього було мало. На це вказує як сам факт тісного союзу Хмельниччини з „бусурманськими“ невірними Татарами, так і виразні свідчення про настрої козацтва, які нам дають сучасники... Посол венецької республіки Альберт Віміна записує своє враження, що „не доводилось помічати в них великого натовпу народу при церковних Богослужбах, бо козаки частіше відвідують коршму, ніж церкву“ („Кіевская Старина“, 1900, ч. I). Далі той самий посол зауважує, що „козаки твердо додержують зблуджень „своєї схизми“, але правил віри не знають докладно і живуть здебільшого в вірі батьків...“ Річ ясна, що посол помічає, що в Україні релігійний момент грав політичну і національну роль, а не мав глибокого догматичного значення. — Таким чином, у Хмельниччині релігійний момент грав не першу роль, її грав національний момент і з національних мотивів всупереч своїм становим інтересам підтримувала частина православної і католицької української шляхти Хмельничину та соціальну революцію“.

²⁴⁵ Крупницький Борис. З історії Правобережжя 1683-1688 рр. Праці Українського Історично-Філологічного Т-ва в Празі, Прага 1942. стор. 4-5. Там же ж і вичерпна бібліографія, головню про зв'язки козацтва з Апост. Столицею.

²⁴⁶ я. в. ст. 15-16: „По суті ціле вербування, озброєння та оплата козаків йшла коштом римського престолу; так само субвенціями папи користувалася і Австрія, і Польща. Через те, що Іннокентій XI не мав довіря до польської адміністрації (і очевидно не без рації), то розподіл субвенцій і їх виплата йшли через руки папського нунція в Варшаві. Іноді довірочні люди нунція доставляли платню, одяг або навіть і озброєння безпосередньо на місце перебування війська. — В 1683 р. загальні кошти на козацтво мали вносити 202.000 злотих. Принаймні частину грошей передано було польським емісарам, що запрошували козаків на польську службу. Один з них, Менжинський, викликав сильне незадоволення Яна Собеського, бо прибув з значним опізненням до польського лагера в Угорщині, вже після віденських подій, і мусів з того приводу виправдуватися перед королем. Тут повстала й справа з сплатою козацьких відділів, навербованих Менжинським. Показалося, що на їх озброєння дав безпосередньо гроші варшавський нунцій Паллявіччїні, а оплата козацтву за службу опинилася у Менжинського. Він затримав її у себе і пообіцяв видати лишень після прибуття в королівський лагер. Це зроблено було, мовляв, для того, щоб козаки, побравши гроші в Польщі, не повтікали. Невідомо, чи був це правдивий аргумент, чи тільки якийсь крутість. Але (комісар) Дружкевич, як це мало б виходити з переказу його ж власного оповідання, видав козакам гроші („50000 Гюльден“), можливо з суми, призначеної їм за похід на Молдавію, лише тоді, коли козацтво, замордувавши Куницького, обложило комісара в Немирівським замку і загрозило смертю, „weil sie die Gelder, welche ihnen von dem Pabst übermacht, nicht bekommen haben“.

Порівняй теж дуже цікаву працю „La légende historique de l'Ukraine, Istorija Rusov, per E. Borschak. Paris, Institut d' Etudes Slaves, 1949.

²⁴⁷ Антонович Михайло. Студії з часів Наливайка, I-IV, Праці Українського Істор. Філ. Т-ва, IV, стор. 38 і далі: „Центр ваги лежить у спорідненості провідних ідей козацтва з ментальністю європей-

ського рицарства". — Там же ж і цікавий документ (стор. 94-95) участі в повстанню Наливайка козаків-католиків: „Справді першу вістку про засуд маємо аж із 25. вересня; вона досить интересна: засуджені були Кособуцький і Павловський — обидва шляхтичі. Їх обвинувачено в пљондруванні та грабунку шляхотських маєтків, але конкретних доказів щодо цих двох людей судова комісія очевидно не мала, бо обвинувачені уперто обстоювали свою невинність і вимагали представлення доказів на їх злочини. Чи оскарження було зрештою доведене, чи ні — не знати. Коронний інстигатор оголосив обом, що не дивлячися на заперечення вини співпраці з ворогами батьківщини з особливої королівської ласки засуджено їх на відрубання голви. „Особлива королівська ласка“ значила в данім разі видимо звільнення від тортур, про які дійсно нічого не згадується. Після цього виведено обох засуджених крізь малі дверцята за міські мури над Вислу та дано їм можливість висповідатися й причащатися. Останню вітху подав їм „патар Бернгард“. Трудно думати, щоб православний священник міг бути названий патером, і ще трудніше — щоб він носив таке ім'я, зрештою популярне серед католиків. Отже згадані козакуючі шляхтичі були католицького віровизнання“.

Що між папою Климентом VIII і Військом Запорозьким були дружні взаємини, доказом того посол папи, абат з Нови, Хорват родом, Олександр Комулович (стор. 51) який поїхав на Схід мобілізувати всі християнські сили проти Порти. До коаліції мали ввійти Семигород, Волощина, Військо Запорозьке, Польща та Московщина . . . Комулович віз поручаючі листи від Климента VIII до козаків і 12,000 злотих їм на платню, коли вони вирушать проти Турків.

²⁴⁸ Привітання Сагайдачним Теофана було тільки політичним кроком. В студії д-ра Я. Гординського „Український елемент у діяльності св. Йосафата Кунцевича“, Записки ЧСВВ, Жовква 1925, т. I, Вип. 2-3, ст. 364 поміщений лист св. Йосафата до кн. Сапіги, з якого довідуємося, що три кривняки св. Йосафата, які служили тоді

в козацькiм війську, переказують йому, що козаки й київські ченці (Київо-Печерської Лаври) не є ворожо настроєні до Унії, а гетьман П. Конашевич Сагайдачний не думає піддержувати православля.

²⁴⁹ Ходиницький (я. в. ст. 431), Ліковський (я. в. ст. 190).

²⁵⁰ Ліковський (я. в. ст. 190-191) подає прізвища 4-х єпископів, зазначаючи, що Теофан висвятив 6. Пелеш (II, 148) подає усіх. Мабуть помилково Ліковський пише, що на єпархії луцьку, пинську й холмську Теофан не найшов людей, бож Пелеш зазначає прізвища новоназначених владик. Фундуклей И. Обзоръніе Кієва. Кієвъ 1847, стор. 103. Прим. 55.

²⁵¹ Ліковський, я. в. ст. 240-241.

²⁵² Ходиницький, я. в. ст. 428. АОЗР I/V, № 1, ст. 1. про дарунки Москви для духовенства.

²⁵³ Галушинський Т. Т. ЧСВВ. Митр. Й. І. Рутський. „Добрий Пастир“, Станиславів, VII, 1937, ст. 253-272. Пор. В. Гришко, я. в., примітка (стор. 77-78): „в деяких шляхтичів українських билися в грудях дві душі: нова душа — пробудженого народного братерства та стара станова-шляхетська душа, ворожо настроєна проти того, щоб навіть міщанин, „брат у Христі“ міг мати хочби в церкві вищі достоїнства, що за становими принципами повинні належати шляхті. Цей конфлікт двох душ різко виступає у промові волинського посла Древинського у варшавському соймі. У першій половині своєї промови, виголошеної з великим патосом, він боронить взагалі „релігію давнього руського народу“ і виступає проти „гноблення нашого руського народу“, а між кривдами цього народу перелічує вже не самі кривди української шляхти (як це робила тодішня польська шляхта, що вважала за нарід тільки свій шляхетський стан), але також міщан. У другій частині промови бере верх у нього друга шляхетська душа, і він уживає проти українсько-білоруських уніятів тих самих аргументів, що їх колись уживав львівський єпископ Балабан проти братства. Для нього недопускальна річ, щоб міг бути єпископом син простого міщанина з Володимира — Кунцевич, або що уніятський єпископ у Перемишлі, Ши-

шка, „походить від свинопаса“ і т. п. Для нього тут ясно, що унія тому нічого не варта, що „за 20 р. цієї унії не можуть роздобути родовитих шляхтичів для достойного обсадження цих (єпископських) становищ“. Ця вдовушність у частини нашої шляхти опинилася у стані кризи під час козацьких повстань, а зокрема під час всенародного повстання Хмельниччини.

²⁵⁵ Rukaczewski, Relacye . . . , я. в.: „А головне небезпека унії лежала в тому, що „уніятизм“ не лише релігійний або церковний, але й уніятизм культурний був і є властивий Україні (і Білорусі) від найдавніших часів. І риси „уніятизму“ бачимо у православної Церкви України і Білої Руси, а через українські та білоруські впливи й почасти в Росії. Так отже не лише гр.-катол. Церква України є проникнена західними релігійними ідеями, західною богословською думкою, але і українсько-білоруська православна Церква. Проф. богословія Москаль Глибоковський висловив думку, що $\frac{2}{3}$ елементів західно-католицьких є в православної богословської науці й що завданням сучасного православного (1920 роки) богословія є очищення від цих чужих впливів. Риси т. зв. „уніятизму“ в Україні є цілком природним наслідком загального становища України й української культури між Сходом і Заходом. (Рецензія о. д-ра Скрутня ЧСВВ на о. Королевського, ЗЧСВВ т. III, 1-2).

²⁵⁶ я. в., Археограф. Сборникъ документовъ относящихся къ истории северо-зап. Руси, т. XII, Вильна 1900: Протест Василян: „Wnieśli wielebni oycowie Nowogrodzcy na congregacyę, iz ichmość oycowie Societetus Jesu, którą młodź unitów w szkołach swoich ćwiczą do spowiedzi y communiey do siebie przywodzą y w niedziele iako też y święta roczne nasze bywać w cerkwi zakazują, przez со unitowie maleją a schyzmatycy w błędzie swoim confirmują się, iako by unitowie umyślnie z świętym rzymskim Kościołem dłe tego złączyli się, aby o Ruś niedbajac, onę wyniszczyli“. (str. 76, 86, 89 і т. д.) (рец. О. Сушка, ЗНТШ, т. 57. 1904, стор. 22-24). До якої міри опоганювано унію, бачимо й на тому, що унія ввійшла в приповідку: „То не жінка, лиш унія охаб-

лена“ — говорить чоловік про нелюбу жінку. Що він називає її „унією“ це інтересний знак впливу православної проповіді серед галицьких Гуцулів — стверджує Франко. Етногр. Збірник т. XXIII, Галицько-руські приповідки т. II, вип. I, Львів 1907, ст. 130, припов. № 102.

²⁵⁷ Documenta Pontificum . . . Листи папи Урбана VIII, стор. 447-539.

²⁵⁸ Annales (310) за De laboribus unitorum Суші. Про св. Йосафата: о. д-р Й. Сліпий. Св. Священномученик Йосафат Кунцевич, матеріали і розвідки з нагоди ювілею, Львів 1935; Contieri Nicola: Vita di S. Giosaphat, Arcivescovo e Martire Rutheno, Roma 1867; Guépin Alphonse, Dom.: Saint Josaphat, Archeveque de Pollock, 2. t., Poitiers 1874, польське видання (I) вийшло 1885; Hofmann G.: Der Heilige Josaphat, Orientalia Christiana, vol. L, Nr. 6, Roma 1923; Hofmann G. S. J.: Der hl. Josaphat, Erzbischof von Pollock und Blutzeuge, Orientalia Christiana, vol. I, 1923; Susza Eppus Chelmensis: Cursus vitae et certamen martyrii Beati Josaphat Kuncevicii Archiep̄i Polocensis, Romae 1665. В 1952 році ОО. Василяни в Римі (за редакцією о. д-ра А. Великого ЧСВВ) почали видавати Documenta Ecclesiae Unitae in terris Ucrainae et Belorussiae. I. S. Josaphat, Hieromartyr. Documenta romana beatificationis et canonizationis. Vol. I. 1623-1628. Analecta OSBM, Sectio III.

²⁵⁹ За Ликовським (ст. 302-315) і дехто з наших дослідників. Пор. теж Голубевъ С. „Ньскольکو новыхъ данныхъ относительно поѣздки М. Смотрицкого на Востокъ“. „Кіевлянинъ“, 1881. № 6, 9, 11.

²⁶⁰ Apologia Peregrynaczej do krajów wschodnich . . . (1628). Пор. Возняк, ІУЛ, II, 263-4, 364.

²⁶¹ Перетц В. Н. Исследование и материалы по истории старинной украинской литературы XVII-XVIII вв. Ленинград 1929, III, т. стор. 56. „Полемічні твори православних це один із епізодів великої релігійної а рівночасно соціальної борні“.

²⁶² Василенко-Полонська, ІУЦ, я. в. ст. 21-22. Покровській А.: О соборах Юго-Западной Руси XV-XVIII вв., Богослов. Вестник 1906, вересень 1907. (Починаючи від

собору 1415 р. і кінчаючи собором 1640 р. в Києві Петра Могили.) На тих соборах були єпископи, чорне і біле духовенство і правосл. нарід. „Представництво світських людей і білого духовенства обмежувало самоволю єпископів і являлося захистом православія перед унією“. Не було світських на соборі Г. Балабана 28. І. 1595, коли то „спочувано“ унії. На київ. собор 1629 Запорозжці (хоч їх не запрошено) вислали Андрія Лагоду і Сопрона Сосимовича. Вони то ударемнили пляни уніятів. — Стрельбицький І.: Уніятські церковные соборы с конца XVI. в. до возсоединения уніятів, Одеса 1891. Що ця „самоволя“ єпископів (розуміється в справі Унії) не була така, як пише Покровський, пор. д-ра П. Ісаєва „Чи тільки самі єпископи хотіли Берестейської Унії“, „Ковчег“, ч. 8-9. 1952, ст. 126-127 і 136.

263 Пелеш, II, я. в. ст. 171.

264 Петрушевич, Сводная літопись, стор. 454, Пелеш II, 188.

265 Ходиницький, я. в. ст. 446, 542, 546, Полонська 22, Голубев 30, 48, 25.

266 Харламповичь К. Іосифъ Курцевичъ, архієпископъ суздальскій, б. владимирскій і брестскій. Волянск. Епарх. Вѣд. 1900, 13-15. Почаїв.

267 Тільки тому, що була в зв'язку з Апостольською Столицею, а тим самим незалежна від світської влади. До речі, назва „Греко-Католицька Церква“, що її придумала цесарева Марія Тереса, суті нашої Католицької Церкви не відповідає. Про повернення Сходу через Київ пор. о. д-р А. Г. Великий. Страчені можливості. „Ковчег“ 1952, ч. 1, стор. 9.

268 „Epistola“ Смотрицького.

269 Ліковський, я. в. ст. 202. Про відношення Володислава IV до нашої Церкви. Grabowski Ambr. Władysława IV króla polskiego . . . listy i inne pisma urzędowe. Kraków 1845.

270 Думка створення українського патріархату в злуці з Ап. Столицею була тоді мабуть загальним бажанням. Сакович (в „Окуляри старому календареві“, Возняк, ІУЛ, II, 290) на Волині чув від православних, що приймуть Унію, але хай дістануть окремого патріарха, залежного від Риму.

271 Голубевъ С. Кіевскій митр. Петръ Могила и его сподвижники, т. I, К. 1883. т. II, К. 1898. Докладна література предмету поміщена у Возняка, ІУЛ, II, ст. 385.

272 Ісусовець Rutka T. „Goliat swoim mieczem porażony“. Lublin 1689. Суша у творі Saulus et Paulus . . . Roma 1666 пише, що Могила „et in vita et in morte latine confessus“.

273 Порів. габілітаційну працю о. д-ра Ішака Андрея на Богословській Академії у Львові (1932-33) „De Zacharia Коруптenskyj eiusque Palinodia“.

274 Пор. Голубев, I, я. в. 436, 440. С. Косів, „Ергезезіс“ (в обороні могилянської школи). Що митрополит Косів, якщо не був офіційно уніятим, то був схильний, а радше, навіть, можна сказати, духово уніятим, доказом цього (Голубев II, 192) лист до полського уніятського архієпископа Антонія Селяви (Архів греко-уніяг. митропол. при св. Синоді, зв'язка, № 38). „Без волі константинопольського патріарха я не можу приступити до унії а саму унію розумію як поворот до становища (к состоянію) Церкви часів святих Григорія, Василя, Атанасія“. Під актом такої унії Косів готов підписатися „ardentissimo corde“.

275 Голубев II, ст. 8-34, де докладно подано „ворожнечу“ між Копинським і Могилою. Автор, звичайно, захищає Копинського.

276 Грушевський, ІУР, VIII, I, 132.

277 Голубев, II, 320-357, 465, 474, 480.

278 Примітка у Грушевського ІУР, VIII, I, 133. Голубев подає (стор. 30) доноси на Могили в Московщину: „монашествующі, ходившія ради милостині в Москву и плакавшіяся здесь об испитиваемих ими притесненіях за веру“ . . . (доноси за требник і реформи). (Сторінка 31-32) Чолобитня Копинського цареві Михайлові Теодоровичеві і прохання перейти „со братією“ в Московське царство, „преклонить главу к православної восточной держави“. (Ст. 48) Копинський, коли виїхав на Полісся, поширював „непровірені, брехливі слухи, що митрополит Могила зрадив православію, перейшов на унію, дістав в нагороду за це від папи патріархат і що київські монастирі й церкви призначені для пе-

редачі латино-уніятам“, — через це почалося бігство з монастирів ченців і черниць в Московщину.

²⁷⁹ Голубев, я. в. I, 552; Грушевський, VIII, I, 186.

²⁸⁰ Марисюк Маркіян, о. ЧСВВ. Митр. Йосиф Велямин Рутський. В 300-ліття його смерті. Жовква 1937, стор. 48.

²⁸¹ АЮЗР I, VI, ч. 271, цитат за Грушевським, я. в. 188-190.

²⁸² Марисюк, я. в. стор. 54-58, там же ж і лист Вісконті.

²⁸³ Rumboldt, Rafał Korsak, metropolita Rusi. Przegląd Historyczny, Warszawa, 1907. — Акта канонізаційні св. Йосафата вийшли друком у Римі 1864 р. Канонізація св. Йосафата зустрічала найбільше перешкод спершу у Москалів, а згодом у Поляків. Уряд московського царя Олександра II старався всіма силами, щоб не допустити до канонізації, винаходив різні фальшиві свідчення, доноси й т. п. Проти ні одного Святого не йшла така кампанія з московського боку, як проти св. Йосафата. І це визнання Йосафата святим є ярким символом духового визволення з-під Москви. Між тим, впродовж існування католицької Польщі, вона ширила про себе легенду, що вона є наділена місією ширення католицтва на Сході, її завданням є християнізувати Схід, вона є „передумом християнства“. Маючи сильніші позиції на Заході, Польща переконала Захід в тому, Захід їй повірив і місію, що її виконувала Українська Католицька Церква, криваві переслідування Української Католицької Церкви як з боку Москви так з боку Польщі, все це йшло в заслугу Польщі, завдяки польській пропаганді та зв'язкам. І тому зараз же після мученичої смерті св. Йосафата, не хто інший а король і сойм польський почали старатися в Апостольській Столиці про беатифікацію Святого. В цей спосіб добуто р.вночасно дві позиції: стверджено, що „Поляк віддав життя за Унію“ (а тим самим „доказано“ світові, що Польща сприяла Унії, що було як відомо неправдою) і відкинено усіх Українців від їхнього Святого, й друге створено „патрона Польщі“. І через майже два століття ця інтрига була незрушимою правдою. Щойно, коли приступлено до ка-

нонізації і виявилось, що Польща не тільки не попирала Унію, але й гнобила її (листи митрополита Рутського до Апостольської Столиці) і переслідувала українських католиків, коли виявилось, що св. Йосафат не був ніколи Поляком ані польським прислужником і не може бути „патроном Польщі“, Польща почала витягати аргументи проти канонізації, мовляв св. Йосафат сам спровокував свою смерть, бо канцлер Сапіґа остерігав його, а документом є листи канцлера й т. д. Але ці „документи“ не тільки не спинили цілої справи, а навпаки виказали (в тому напрямі великі заслуги віддали пізніші галицькі митрополити Кир Спиридон Литвинович і Кир Йосиф Сембратович та пралат о. Ісидор Дольницький), тактику Польщі.

²⁸⁴ Пелеш, я. в. ст. 206. — Порівняй примітку ²⁸⁵.

²⁸⁵ Румбольдт, я. в. — Про проєкт Могили Athanase Welykuj. Le projet anonyme de P. Mohyla. Résumé de la conférence scientifique a Sarcelles (Paris), Rome-Paris 1952, pag. 46.

²⁸⁶ Чубатий М. Візд Б. Хмельницького до Києва. Ювілейний Календар-Альманах Народного Союзу на 1949 р. ст. 87-93. — Хоч погляд на „релігійність“ козацтва, як уже виказано, не видержує критики в розвідці митр. Іларіона „Політична праця Б. Хмельницького“, Париж 1947 (ст. 62), однак й він твердить, що „ще на таємній нараді 1646 р. Хмельницький говорив: „Сказав би я, просити Москалів: вони православні. і ради однієї з нами Віри могли б заступитися за нас“. Оце був головний мотив поєднання з Москвою за весь час повстання Хмельницького, головний мотив і його, і всього народу й козацтва: Москва одної Віри з нами, тому допоможе нам“, і далі (стор. 69-70) „Духовенство, особливо вище, добре знало тяжкий стан Духовенства Московського, тому й дивилося на українсько-московське поєднання, як на поневолення своєї Церкви. Ось через це Митрополит Київський зо своїм вищим Духовенством рішуче заявили, що „волять померти, а ніж присягнути цареві“. Настрій українського Духовенства добре знати з листа Чорнобильського на Київщині протопопа, з січня 1654 року: „Хмельницький

видав усіх нас у неволю Московському цареві по Володимир і по Турів, і ще й далі. Місто Київ під мечевним каранням силою довів до того, що присягнули всі, та Духовенство не присягло. Сам бачив своїми очима, як Москва наїхала Київ“.

²⁸⁷ Вінтер, я. в. ст. 79-80.

²⁸⁸ Чубатий, я. в. 94, 99, як теж і його „Про правне становище в Козацькій Державі. Богословія 1925. III, ст. 19-53, 181-203.

²⁸⁹ Пелеш, II, 248-254. Порівн. *Ioannes Praszko: De ecclesia ruthena catholica sedes metropolitana vacante 1655-1665, Romae 1944, p. 203. Activitas Iacobi Susza, episcopi, pag. 184-233.* — М. Голубець, Велика Історія України, стор. 475.

²⁹⁰ В. Гришко: До суспільної структури Хмельниччини, я. в. стор. 25. Порів. теж: *Z dziejów Ukrainy, Księga Pamiątkowa ku czci Włodzimierza Antonowicza, Paulina Święcickiego i Tadeusza Rylskiego pod redakcją Wacława Lipińskiego, Kijów 1912. Wacław Lipiński: Dwie chwile z dziejów rewolucyjnej Ukrainy, str. 514-617.* По підрахунку Липинського в козацькому реєстрі 1649 р. укладеного по Зборівській угоді було 750 шляхетських родів у кількості 1500 душ. Гришко, я. в. стор. 44-45 подає універсали Хмельницького надані монастирям і церквам. Про такі ж надання монастирям наказного гетьмана І. Золотаренка подає Мякотин В. А. Очерки соціальної історії України в XVII-XVIII в. Прага 1924, тт. I-III. т. I, вип. I, стор. 72 і далі. Про надання Виговського, Брюховецького, Мазепи т. II, стор. 35, 41, 106, 110, 120, т. III, ст. 19.

²⁹¹ *Documenta Pontificum...* я. в. сторінка 565.

²⁹² Гришко, я. в. ст. 45, Мякотин, я. в. III, ст. 20: „Але були й зрадники-священники, які писали супліки до царя, просили його благословення...“ — Може й тому зроблено з митр. Косова „польонофіла“. — Д-р Іларіон Огієнко. Українська Церква, II стор. 48. — Гришко я. в. стор. 87: Немає також слухности заміт, що Хмельниччина спиралася поза соціальними постулятами тільки ще на релігійно-церковних. Тим самим характеризував кожний національний рух, що він в'язався найтісніше з релігійними моментами. А проте, ще сьо-

годні на наших очах багато національних рухів кермуються якнайсильнішим об'єднувальним моментом — релігією (Ірландія, Англія, Польща і т. д.). Цей перелім в українській націогенезі полишив нестертий слід у народній пам'яті і в літературі (універсали Хмельницького, Виговського і Орлика і т. д.). Тоді витворилася „козацька нація“ України. Сталося це далеко до великої революції у Франції.

²⁹³ Прашко, я. в. ст. 60-61. Амманн, я. в. ст. 320-321.

²⁹⁴ Пелеш, я. в. II, ст. 262-265.

²⁹⁵ *Wojnar M. M. OSBM. De Regimine Basilianorum Ruthenorum. Romae 1949. Vol. I, ст. 69 і далі.*

²⁹⁶ Вінтер, я. в. стор. 101. На жаль, сьогодні вони є бібліографічною рідкістю.

²⁹⁷ У „Соборній науці“ Суші, яка походить з цього часу, коли він був адміністратором перемиської католицької єпархії (1667-1670) находимо, як пише Возняк (ІУЛ, III, 47) „цінне упінення“, щоб у кращих парохіях були хоч бідні школи. Амманн зве Сушу „*der bedeutendste aus Basilianern*“ цього часу. *Abriss, я. в. (стор. 320).*

²⁹⁸ Пелеш, я. в. ст. 278-279. — На основі студії М. Андрусяка — Й. Шумлянський, Львів 1934.

²⁹⁹ Пелеш цитує (я. в. стор. 296) цікаве становище Тайнера, який в „*Die neuesten Zustände*“ пише: „*ob kein Herrscher in Russland mit so aufrichtigem und festem Willen und mit so grosser Ueberzeugung und Behärlichkeit die Vereinigung der russischen Kirche mit der römischen gewünscht und an ihr gearbeitet hätte, als der unsterbliche Peter der Grosse...*“ (стор. 114).

³⁰⁰ Пелеш я. в. II, ст. 420-445, Войнар, я. в. ст. 76, Вінтер, я. в. ст. 102-107. Луб I, о. ЧСВВ. Значення Замойського Собору в історії Унії. „Добрий Пастир“, ч. 4. 1932.

³⁰¹ Пелеш, я. в. II, ст. 482-483.

³⁰² *D. Antonowytch: Deutsche Einflüsse auf die ukrainische Kunst. Leipzig 1942, стор. 99-110.* Пор. теж праці Сичинського В., Залозецького В., Голубця М. і ін.

³⁰³ Пелеш, я. в. II, 497 і далі.

³⁰⁴ В. Антонович, *Изследование о Гайдамачестве по актам 1700-1768 гг., Киев 1876.*

О. Д. Гриник, Кровавими слідами наших братів, „Місіонар“ за квітень 1925, стор. 190, 213, 240, 263, 287.

³⁰⁵ Пор. Гермайзе О. Коліївщина в світлі новознайдених матеріалів. „Україна“ № 1-2, 1924, ст. 19-81. Цікаві матеріали до Коліївщини подає Грущенко С. (ЗНТШ, т. 59); Маркевич О. (ЗНТШ, т. 45.) Переписка в еп. Гервазієм надрукована в АЮЗР, т. 3, ст. 633-36. Переписка Катерини П. з київським губернатором Воейковом в справі пограбованих у гайдамаків речей надрукована в ЧОНД, VII, 21. Ще може найближче історичної правди про Коліївщину стояв І. Франко у своїй студії в ЗНТШ, т. 62, ст. 37.

³⁰⁶ Антонович В. Уманській сотникъ Ив. Гонта. „Кіев. Стар.“ 1882, II, 263.

³⁰⁷ Пор. „Проект знесення Унії з 1717 р.“ Його найдено в кол. васил. монастирі в Тадуліні к. Полоцька. „Przegląd Wileński“ ч. 3, 1936.

³⁰⁸ Гриник, я. в.: „Дві церкви з греко-католицьких часів на Україні, бачив я в р. 1918. Одна в селі Цикинівці коло Ямпольна на Поділлі, а друга трохи далше в глиб Поділля над Дністром. Місцевости однак не пам'ятаю. Можна їх бачити, як їдється паровиком по Дністрі. Нарід знає ці церкви з часів Унії. Росії їх не знищила, але побіч них побудувала велічаві мурвані церкви, наче хотіла сказати і вбити в пам'ять народів: Дивись, що православіє, а що унія. Коли будеш вірний православію, озолочу тебе, як ось та церква. — Такі гадки мимоволі сунуться на голову кожному, хто глядить на ці церкви. Їх показував мені поміщик, він теж відчув той укритий намір уряду. Тому його зовсім не захоплювала веліч православію, навпаки хвалив убогеньку уніацьку. Признався, що його дід був уніатом, а і він вернув би в унію, коли б були греко-католицькі священники. А що наші здогади, щодо намірів російського правительства потверджує, то це, що ніде инде по селах на Поділлі таких велічних церкв я не бачив, лиш якраз там, де стояли ті дві греко-католицькі“. — Я. в. стор. 215 і далі: „Дня 22. грудня 1768 греко-католицьке духовенство, числом 298 зібраних в Житомирі, виготовило протест проти таких на-

сильств. Цей протест записаний в городських книгах київського воевідства. Звідтам виписав їх о. Теодозій Бродович, архипресвітер греко-кат. луцької капітули і між багатьома іншими документами помістив цей протест у своїй книжці „Вид насильства жорстоко виконаного на слабій невинности“. Видав у Львові 1861 р. Яків Головацький. Протест цей поміщений в суммарію під буквою А. (Він) в слабоньких чертах малює те пекло, яке священство і нарід перебули за св. католицьку віру. — Між іншим пишеться в цьому протесті таке: „Як то Божі церкви на Божу славу збудовані і посвячені зневажано. Як самого найвишого Бога в тих йому на славу виставлених домах під видами укритого допано ногами. Сотворіння Сотворителя безчестили. Як ці Божі доми обдирано з прикрас, уживано їх знарядів на наругу. Як то гайдамаки в них вбрані танцювали, відтак шарпали, дерли, роздавали на позорище зібраному народові, а другі нерозумних звірят ними накривали. Як то церковних посудів уживано для звичайних напоїв з згіршенням для вірного народа. Як безбожно висмівано св. обряди св. Безкровної Жертви і інших св. Тайн, при таких пирах та п'ятках... Як розрізувано, стріяно, пробивано копіями кормлячих або таких, що щойно сподівалися плоду матерей. Як невинних католиків з ненависти до їх католицької віри прив'язували до стовпів та стріяли і копіями позбавлювано життя. Як вірних вже охрещених католиків силувано до нового хрещення... Як укритих католиків в льохах, ямах підземних і густих лісах облавою переслідувано, шукано і найдених без найменшого милосердя і співчуття, як невинних овечок, на місці убивано... Як тих, що втікали в поля, ліси, доганяли псами і жорстоко мордували. Як нарочно заказувано хоронити католицькі тіла, щоб були жиром птицам і псам, ці bestії розтягали їх по ринках і вулицях“. Це голос Київщини, а такий сильний, такий виразний, що проти нього мусять замовкнути всі інші противники. Далше подає цей протест, коли представив мучеництво вірних, ще і мучеництво і переслідування духовенства. Для більшої достовірности по-

даємо навіть імена і прізвища замучених за католицьку віру священників: (дані подано в книжці о. Бродовича в Суммарії під Б. А. ст. 5.) 1. о. Тома Піскуновський, парох Костянки деканату Канівського. Він вибрався до Канева, щоб похрестити дітей. В Каневі зловила його ватага, немилосердно збила, коли відмовився піддатися під судовість єпископа Гервасія, вкінці заведено його до самого ватажка Неживого, а цей застрілив його. 2. о. Іван Ботушин, парох Валяяв, дек. Сміла при церкві Воведення в храм Пр. Д. М. Цього зловлено в містечку Мошнах, зв'язано, заведено до Канева і там розстріляно. 3. о. Теодор Гдешницький, парох Мілева, при ц. Преображення Г.Н.І.Х., дек. Сміла, таки на приходстві зразу постріляно, відтак шарпано і волочено по землі за волося. Колиж мимо того всього відказався прийняти православіє, заколено копіями. 4. о. Николай (прізвища не подано) парох Завадівки дек. Сміла, сідоглавий старець і 5. його син. Обоє їх зловлено в Завадівці, прив'язано за шиї до коня. Так прив'язані мусіли бігти цілу милю до Корсуня. Там в замку бив їх Максим Залізник обухом в голови, відтак скривавлених, лютю пораних, ледви вже дихаючих, введено на місто і серед Корсуня застрілено і прободено копіями. 6. о. Атанасій (прізвища не подано), парох Яблоснова, дек. Канівського. Він скрився був під якимсь мостом. Його найшли, виволікли, намовляли, щоб їхав до Переяслава. Коли відмовився, повішено при жидівським шпихлірі. 7. о. Прокопій Шаповленський парох церкви Пресв. Тройці в Богуславі, за це, що висповідав на смерть і похоронив на греко-кат. цвинтарі паню Мулінську, латинського обряду, жорстоко убитий. Тіло його мало піти на жир псам, але гаряче його люблячі парохіяни тайком похоронили тіло мученика таки на цвинтарі коло церкви Пр. Тройці. 8. о. Стефан Берегела парох Росоші, дек. кальницького. Замордований в селі Росоші. 9. Парох Межиріччя (не подано ні імені ні прізвища) дек. курсунського. Колами убитий. 10. о. Ігнатій (прізвища не подано) парох поминицький. 11. о. Сава Божкевич, парох голодківський, дек. животівського. Посеред містечка Животова

розстріляний а відтак проколений копіями. 12. о. Тимотій (прізвища не подано), парох смільчинський. Убитий колами. 13. о. Іван Волковинський, парох при церкві Св. о. Николая в Умані. Його бичовано нагайками, а відтак убито. 14. і 15. оо. Іван і Василь Ненаєвські, парох і сотрудник писаревської церкви, дек. уманського. Першого убито колами. Другого шарпано, бито, тягано, калічено. Щоб вимогти присягу на православіє, казали йому дивитися на смерть батька. В наслідок сильного пораження і уливу крови помер у руках катів. 16. і 17. оо. парох грузянський Микола (прізвища не подано) і його сотрудник (ні імені ні прізвища не подано). Обоє кинено стрімголов в глибокий яр, де обидва загинули. 18. о. Атанасій, парох муринський, дек. курсунського, заколений. Потерпіли муки за св. віру, але не вмерли мученичою смертю: 1. о. Роман Скорчинський, суфраган брацлавський. 2. о. Очеретянський. 3. о. Корнило Шпаковський, животівський декан. 4. о. Степан Комарницький, уманський декан. 5. (невідомий з імені) декан скальський. 6. о. Мартин Єзерський. Два рази вішано його за це, що не хотів прийняти православія. Перший раз вішано його під коршмою. Відрізав його однак запорожець Нечипор. Другим разом ведено його, щоб повісити на дереві, але знову випросив його той самий запорожець Нечипор.“

³⁰⁹ я. в. ст. 241 і далі: „1. В деканаті паволецьким відобрано греко-католикам ще дві церкви, яких не обсадив Гервасій 1768 р. 2. В кам'янецькій дієцезії відобрано 5 церков. 3. В немирівським деканаті (київська дієцезія) парохію Дубовець. 4. Нез'єдинений священник зі Застова при помочі російського війська з Білої Церкви прогнав з парохій о. Привалинського і о. Чорногородського. 5. Нез'єдинений священник з Погребища, що сам недавно вдерся до погребницької церкви, взяв собі до помочі рос. війско і зайняв греко-кат. церкву в Гопчику. 6. Нез'єдинений священник з Білої Церкви, іменем Зразевський, казав в навечеріє Різдва Христового 1773 р. арештувати всіх греко-кат. священників, що були в Білій Церкві. Під час Різдяних свят тримали їх в тюрмі, а випущено лиш

тоді, коли всі церкви в Білій Церкві обсаджено нез'єдиненими священиками. 7. Той самий Зразевський взяв собі до помочі рос. військо з Білої Церкви з командантом Кругловом на чолі і ув'язнив о. Суховольського, греко-кат. пароха з Водяня, і ще двох інших священиків. Казав їх жорстоко бити, а коли відобрав їм церковні ключі, відіслав їх в тюрму. 8. Нез'єдинені в околиці Рокитняни і в селах Перегонівці, Семенівці, Маліївці так само при помочі команданта Круглова і його відділу війська відібрали греко-катол. священикам ключі, самих їх збили і відставили до тюрми. Нез'єдинений священик з Бершаді, коли стрінув в дорозі о. Івана Розворовича, греко-катол. декана брацлавського, то люто побив його, взяв зі собою до Бершаді і повісив на дубі. В цім ділі помагали йому два салдати, які твердили, що мають на це наказ від генерала Ширкова. Це все списано в жалобі, яку подало греко-катол. духовенство дня 21. II. 1774 до цариці. В останніх днях, так читаємо дальше в цій жалобі, ці жорстокості, яких допускалися в околиці Ясногороду, доказують, що св. Унію хочеться винищити до тла. Нез'єдинені удалися в згадану околицю з відділом війська, який їм дав командант з Білої Церкви. Там збирали нарід, били його, в'язнили невинних і казали підписувати письмо, що добровільно відступають від катол. віри. — В'язниці в Бердичеві, Білій Церкві, Умані, Полоннім Великим переповнено греко-катол. священиками, що не зважали на це, що цариця поручила командантові військ на Україні, Румянцеву, арештувати кожного греко-катол. священика, який важився б утверджувати нарід в св. З'єдиненню, йшли до своїх парохій і заохочували нарід до витривалости. Багато з них умерло в тюрмах. В самій бердичівській тюрмі було ув'язнених 53 греко-кат. священиків. До нас дійшло два листи цих Ісуповників, до апостольського нунція, Йосифа Гарампі. (Подає їх о. Михайло Гарасевич в „Annales”, стор. 503): I. лист ув'язнених священиків в Бердичеві до Всесвітлішого Йосифа Гарампі, Апост. Нунція, з дня 28. жовтня 1772. — Всесвітліший і Високопреподобний наш Заступнику! Ми нище підписані, священики гре-

ко-катол. Митроп. київської дієцезії, ув'язнені і віддані під сторожу Москалів в Бердичеві. Як ми лиш довідалися від нашого повірника про прихід Вашої Ексцеленції до Варшави, наші серця наповнилися неімовірно радістю і потіхою. Віримо, що Ваша Ексцеленція буде в особливий спосіб старатися про ненарушимість нашої католицької релігії. Так само займеться і нами, що не за якусь вину або злочин ув'язнені, а лиш одиноко за нашу непохитність у святій католицькій вірі і з'єдиненні з апостольською, римською Церквою. Сподіваємося, що Ваша Ексцеленція буде старатися своєю повагою і ласкавістю помочи нам в цьому нашому оплаканому положенню. А щоб ми це осягнули, виліжимо ми з покірною почесною для Вашої Ексцеленції цілу справу ясно і широко: ... Священики Михайло Гуранда і Симеон Переровський зі своїми одномишленниками Василем Зразевським, Алексієм Андріювським і іншими, в цій митрополичій дієцезії роджені і виховані в св. З'єдиненню, дістали свячення і посади від наших греко-катол. єпископів. Обмерзвши собі солодке ярмо католицької власти підчас розрухів 1768 р., які спричинили Москалі на Україні, в яких впало жертвою жорстоких мук безчисленне число католиків, вони добровільно виреклися католицької віри, а перейшли до нез'єдинених. Коли ж при Божій помочі успокоїлося, то вони, яко відомі з багатьох промахів, лякалися, щоб не стрінула їх кара заслужена ділами. Вийшли за кордони королівства в Московщину. Там спершу самі при помочі нез'єдиненого переяславського єпископа, що неслушно претендує до власти в цій київській митрополичій дієцезії, удалися до петроградського двора, невірно представили справу, наче б переяславський єпископ мав владу над церквами в нашій митрополичій, київській, з'єдиненій дієцезії, наче б вони з давен давна православні, не можуть там бути безпечні з уваги на переслідування зі сторони уніятів і римо-католиків. На це ложне представлення одержали вони поручення для генерала російських військ, які в цих околицях, щоб він, так їх як і всіх інших, наче б з давен давна нез'єдинених, боронив навіть

зброєю перед цим здогадним переслідуванням. — В цей спосіб, коли забезпечили собі оборону своїх, (вони) беруть собі московські війська, нападають на наші парохії і всюди силують до відступства від св. Унії і переходу до нез'єдинених. Але при Божій допомозі ми відмовили їм послуху. Вони ж не вагалися деяких з нас на місці закувати в кайдани, інших жорстоко катувати, інших піхотою гнати, а вкінці всіх кинути в тюрму. Деякі з нас вже шість, деякі десять і більше тижнів тут мучаться голодом, холодом і іншими муками, а в наших церквах сокирами порозбивали двері і забрали собі. Для цих церков висвятив нез'єдинений переяславський єпископ на священників селян, що ледви зміли читати і примістив їх на парохіях без всякого відома і волі патронів. Наших жінок і дітей вигнали з домів, обдерли з одіжи, розграбили весь добуток, худобу і всі інші домашні речі. . . Слідують 17 підписів. — Другий лист ув'язнених греко-католиків священників в Бердичеві до Йосифа Гарампі, апост. нунція, з дня 1. III. 1773. — По титулі. Ще в місяці жовтні минулого року подали ми до Вашої Ексцеленції благогальний лист із цієї тюрми, в якій ще й досі сидимо. Чули ми, що цей лист напевно дійшов до Ваших рук. Коротко, по скільки нам скупий час і місце дозволили, ми представили, хто і з якою кривдою та насильством нас пірвав і запроторив в цю тюрму. . . Немає нам ні надії на увільнення, ні немає способу дальше жити. Коли зважимо всі ці обставини, серед яких живем і мучимося всіми опущені, то треба признати, що не звичайним способом, а особливо Божим чудом, що ми дотепер між живими. Місце, в яким нас тримають, так тісне, що спимо не інакше, як лиш оперті один на другого (як то можна назвати сном). Щоденною нашою поживою сухий хліб і горох ледви зварений, а часом ледви пригрітий, а вже подають нам. Одягу ні білля від пів року ми не міняли. В чому нас нагло і несподівано схоплено, в тому ми і є. Арешт так загострений, що не дозволяють нам на вислухання Служби Божої. Двох наших собратів передвчера упокоїлося в Бозі. Здається, що небавом і нам треба йти за ними, коли наше ув'язнення

протягається. — Однак нам солодко це все терпіти за св. З'єдинення і католицьку віру. Одно лише завдає нашим серцям невимовний біль, що наші насильники не заперстають в повненню насильства. Що гірше, з дня на день їх множать. Так що в нашій митрополічій дієцезії, що числить 30 деканатів і більше як 600 церков, лишилось ще ненарушених 7 деканатів а 23 вже заняли нез'єдинені. Страшний біль! Інші священники застрашені прийняли нез'єдинення, а більшість, що мужно треває в св. Унії, одні замкнені в Умані, Білій Церкві і інших містах, в таких самих тюрмах, як ми. Інші знову живуть з милостині в укритих місцях, де сховались перед гнівом і скаженістю грасуючих нез'єдинених. Всі ми благаємо Твого Апостольського і Пастирського Заступництва і потіхи. Коли ж це не прийде, то хто знає, чи всім дана ласка витривання до кінця. . . Слідують 52 підписи. — Відповідь Апостольського нунція ув'язненим греко-католиків священникам з дня 4. березня 1773. Всім і поодиноким Христовим Ісповідникам і священникам, що ув'язнені в тюрмі в Бердичеві або інших місцях, до чиїх рук цей лист дійде, Мир в Господі. — Возлюблені Браття і Христові Ісповідники, ви удостоїлися пострадати за св. Ім'я Його, якими же словами промовлю до Вас?! — Щоб Вам у Вашій нужді висловити співчужання, а не менше додати відваги, хиба промовлю до Вас словами св. Апостола Якова: „Всяку радість імійте, братія моя, егда во іскушення впадаете розлична. Відяще яко іскушення вашея віри соділоваєт терпініє“. (Яков 2, 2-3) Витривалість у вірі, як каже св. Павло, пробується, проба родить надію а надія не походить. Або як каже св. Петро: „О немже радуйтеся мало нині, аще ліпо єсть прискорбни бивше в розличних напастех. Да іскушення вашея віри много чеснійше злата гибнуща, огнем іскушенна, обрящется в похвалу і честь і славу в откровенії Ісус Христові“ (І. Петро, гл. I. ст. 6 і 7). А я, хоч тілом не присутний, то однак духом з Вами. Всі Ваші муки почитаю своїми, кайдани, катування і переслідування: Цілим серцем співчужаю з ув'язненими Бога ради. Щоденно, особливо в св. жертві Служби Божої гарячо поручаю Всемогу-

чому Богу спасення ваших душ і тіл. Щоб так як св. Апостола Петра увільнив з в'язниці на свою славу, так щоб Вас зволив вивести з тюрми. . . Але що братня любов не полягає в самих лише желаннях, а передовсім в ділах, то знайте, що не залишив ніяких старань, ні жадної нагоди, щоб яким небудь способом Вам допомогти, та виднати Вам свободу. Працювали враз зі мною в тій справі і король і Всесвітліший митрополит і його помічники. Але за Божим допущенням всі наші дотеперішні труди не мали жадного успіху. Однак ми не траїмо надії і не постиджаємося. . .

³¹⁰ Пелеш, я. в. 546.

³¹¹ М. Аркас, Грушевський, Барвінський, Огієнко.

³¹² Пелеш II, 547.

³¹³ Твердження Огієнка нічим не оправдане.

³¹⁴ О. Оглоблин твердить, що взагалі митр. Гедеон був людиною без волі. Немає ніяких наукових підстав боронити його становища.

— Д-р Вол. Перетц. Кияне в світлі езуських донесень. ЗНТШ, т. 75, 1907, ст. 104 (на основі „Письма и донесения иезуитовъ о Россіи конца XVII и начала XVIII вв.“ Спб. 1904), 106, 116. Проф. Оглоблин твердить, що ніяких католицьких (тобто уніятських) монастирів у Києві в 1699 р. не було й не могло бути. Ця вістка (лист о. Еміліяна з 23. VI. 1699 р.) правді не відповідає. Інша справа, що київські академічні кола того часу ставилися з пошаною до католицизму й зах. культури взагалі.

— На думку О. Оглоблина, Мазепа, тоді генеральний осаул, виконував тільки наказ гетьмана Ів. Самойловича, бо ніякого голосування в справі піддання Української Православної Церкви московській патріярхії не було. Концепція деяких наших учених щодо становища ген. осаула Івана Мазепа, хибна. Рівнож не погоджується проф. Оглоблин з нашим твердженням, що доба Самойловича, це занепад Української Козацької Держави а навпаки, це піднесення, і так дивиться на цю добу сучасна українська історіографія. Підчинення Української Православної Церкви московському патріярхові 1685-1686 р. це — на думку Оглоблина, суто політичний акт.

Церковне життя України аж до II-ої пол. XVIII ст. зберігало свою внутрішню автономію, великою мірою впливаючи на церковне життя Московщини. Києво-Печерська Лавра, як ставропігія, мала право „вольної елекції“ свого архимандрита й тому домагання еп. Йосифа Шумлянського не мало правної основи.

— д-р М. Андрусак, доц. УВУ. Історія Козаччини. Курс викладів. Закінчення. чч. III і IV. На правах рукопису. Мюнхен 1946. Накладом філософської секції УСГ. (Цикльостиль) стор. 118-119.

— Б. Крупницький. Гетьман Данило Апостол і його доба. Автсбург 1948, стор. 159-160. На думку О. Оглоблина окремої переяславської епархії не було до 1734 (еп. Арсеній Берло). Переяславські єпископи були єпископами-помічниками київського митрополита. Проф. Оглоблин не погоджується теж з оцінкою митр. Заборовського (родом з Галичини, як і Вонатович), бо він багато зробив для української культури, зокрема церковного мистецтва. Йому треба завдячувати чудові будови Шеделя в Києві. Згадані розпорядки це були директиви з Петербурга.

³¹⁵ д-р В. Щурат. Маріинський культ на українських землях давньої польської держави. „Нива“, чч. 11-12 і 13-14, 1910.

³¹⁰ я. в. пор. Гр. Лужницький. Марійський культ на Україні й політика. „Шлях“ (Філадельфія) з 7. і 14. березня 1954.

³¹⁷ Gregor Luznytskyj. Two dogmas on the Occasion of the Marian Year. “The Ark”. Vol. IX. January 1954. No. 1. 5. Вол. Перетц. Нові дані для історії шклярських братств на Україні. Записки Іст.-Філ. Від. ВУАН, кн. II-III. Київ 1923, стор. 77-88.

³¹⁸ Точний текст наказу митр. Самуїла подає Огієнко в „Українська Церква“, я. в. стор. 114-117.

³¹⁹ П. Милуковъ. Очерки по исторіи русской культуры, ч. II, Спб. 1905. ст. 40: „Южно-русская церковь и кievская духовная академия давно уже были заподозрены въ латинстве. Южно-русская церковь, говорилось въ Москве, уклонилась, подобно греческой, въ унию. В академіи учать по латинским книгам. . . Книги кievской печати запрещено было покупать

в Мосве подь угрозой гражданскаго наказанія и церковнаго проклятїя. — Переписка М. А. Максимовича съ П. Г. Лебединцевым, сообщилъ В. Науменко, Киев. Стар. 1904, IX-XII. (Рец. ЗНТШ, т. 65, 1905, ст. 49-50). (П. Лебединцев був відомий історик української Церкви і знавць української історії, редактор „Кіевских Епархіальных Ведомостей“, куди дописував Максимович за останні 9 років свого життя (1864-1873) зі свого хутора на Михайловій Горі). Лист Лебединцева з 11. X. 1865: „За статтю про хрести і голени маківки прозвали мене і латинником і уніятом чи принаймні сином уніятського попа. Один пан прислав мені навіть лайливого листа — анонімого. Яких дурнів немає на світі. За мірку для православія беруть не історію Церкви а status quo Велико-россії; все, що відрізняється від великоруських звичаїв в південно-руській Церкві — п'ятнують католицизмом... (а між тим) ... в печерських церквах лаврських усі престולי були камінні приставлені до східньої стіни і перероблені „в указанную меру“ вже аж в I. пол. XIX ст.; в Спаській церкві відкрито образи св. Марка, Ісаака Затворника та інших (з часів Могили) з коротким волоссям і в туніках, в Лаврі в дзвіниці є барельєф св. Антонія з давнім готичним підписом, теж в туніці, короткій до колін мантиї і в кукуті. — Цікаво порівняти *Sprawozdania Komisji do badania historii sztuki w Polsce*, т. VII, 3, Краків 1903. Розглядаючи пам'ятник кн. Константина Острожського в кївській Печерській Лаврі Ф. Копера приходить до висновку, що на цю композицію зложилися дві епохи: ренесанс XVI ст. і барок XVIII ст., тобто додатки після пожежі Лаври 1718 р. Сам факт існування пам'ятника (II п. XVI) в західньому стилі в Києві і то в Лаврі, Копера вважає великою перемогою західньої культури на Сході. — Але Москва виграла: М. Галин, „Сторінки з минулого“, сторінка 42 (Спогади, Праці Укр. Наукового Інституту, Варшава 1932): „З чим же й якими виходили ми тоді з семінарії (духовної, 1878). Згадуючи ті часи, повинен я занотувати, що в релігійному відношенню значна частина з-поміж нас була цілковитими безбожниками, релігійними

нігілістами, якщо не анархістами. Біблія, як і Євангелія були для нас лише книжками жидівських легенд, жидівських байок та й то не оригінальних. Христос був для нас надзвичайно принадливою постаттю, але земним сином Марії. Над церковними обрядами ми сміялися. Церковна Служба була для нас не чим іншим, як останками, пережитками колишнього ідолопоклонства й коли, бувало, нам починали мліти ноги від довгого стояння в церкві на якійсь церковній службі, то ми нишком посувалися попід стіну й там сідали грати в карти. Над таїнствами знущалися та навмисне наїдалися перед Причастям, у Страсну П'ятницю ковбаси. — На спустошеному місці християнської релігії ми поставили нову віру, стали неофітами ідеї соціалізму. Заповіт Христа „люби ближнього“ і „віддай сорочку“ був тим містком, який зв'язував ці ідеї і конкретизував їх. Для нас було цього на той час досить“.

³²⁰ М. Чубатий, Українська Католицька Церква, Регенсбург 1946, ст. 16. Теж Ліковський у своїй „*Dzieje Kościoła*“, Варшава 1906, ст. 149. Ревізію цих поглядів перевів О. Оглоблин.

³²¹ Проф. д-р О. Оглоблин, До історії архіву кївської митрополії XVIII стол., AOSBM, Romae 1950, Series II, Sectio II, Vol. I (VII). Fasc. 2-3, pag. 385-392.

³²² Що правда, аж справедливо завважує О. Оглоблин, вимова була інакша.

³²³ Гр. Лужницький. Історичні основи українського католицизму. „Логос“, 1954, ч. 4. (Канада).

³²⁴ Дуже цікава характеристика Богуша-Сестшенцевіча подана (стор. 164-175) в „*Historya zniesienia Jezuitów w Polsce i ich zachowanie na Białej Rusi. Ogólnej historyi kasaty zakonu t. II, Lwów 1875.*

³²⁵ Сторінка ця цікава ще й з цього боку, що Катерина II опікувалася Ісусовцями й під плащиком цієї „опіки“, нищила українсько-білоруський католицизм. „Побіч порожнечі й протипапського антагонізму, цариця мала важні політичні причини опікуватися Ісусовцями — читаємо в „*Historya zniesienia*“ (я. в. стор. 177, прим. I.). Як довго виховання залишалось в їх руках, могла бути певна, що нові її провінції не збунтуються... Треба було,

хоч спочатку, залишити католикам їх церкви (тобто римо-католикам, Полякам) і найрвннших священників, не дразнити їх і спершу впоратися з українськими уніятами, яких політика царства засудила на схизму... Геній Москви велів залишити волю римо-католикам і цією волею прислонити роботу винищування українсько-білоруських католиків“.

³²⁶ М. М. Solowij OSBM. *De reformatione liturgica Heraclii Lisowskyj, Romae 1950. Analecta OSBM, Series II, Sectio I, Vol. II.* Там же біографія і література предмету. Пор. теж: Чистовичъ П. О. *Состояніе уніятской церкви въ царствованіе импер. Александра I.* Правосл. Обозреніе, 1879; Бобровскій П. О. *Русская греко-уніятская церковь въ царствованіе императ. Александра I.* Спб. 1890.

³²⁷ Хоч папа Григор XVI. таки цього ж 1839 р. словами повними жалю — як пише Амманн (я. в. ст. 512) — висказав свій біль з приводу такого жорстокого знищення Унії на українсько-білоруських землях, вповні зорієнтований у цьому питанню не був. Все ж таки в одному з листів до митрополита Левицького він виразно заборонив заводити зміни в обряді, бо в цих умовах воно може бути причиною відступництва від католицизму. В 1845 році Григор XVI. бачився з царем два рази, але про це жорстоке переслідування не згадав. Натомість відомо, що Апостольська Столиця тайно висвячувала католицьких священників, які працювали ще якийсь час у підпіллі на Україні. — Важніші джерела про це: Гарасевича *Annales*, „Вѣстникъ Европы“, 1872, „Сборникъ матеріаловъ по вопросу о смѣшанныхъ бракахъ“, СПб, 1906, I. Наумовичъ: 50-лѣтіе возсоединенія съ православною Церквою западно-русскихъ уніатовъ, СПб, 1889 (з матеріалами), О возсоединеніи уніатовъ съ Православною Церквою въ російской имперіи, СПб, 1839, А. С. Пругавинъ: *Монастирскія гюрмы въ борьбе съ сектанствомъ*, Москва, 1905. Багатий список джерел подає Амманн, я. в. ст. 481-483.

³²⁸ Найкраще ілюструють це спогади, як напр. Goszczyński S. „*Podróż mojego życia*“ (1801-1842), *Rozprawy i materjały Wydz. I Tow. Prz. Nauk we Wilnie t. I.*

z. 3. Wilno 1924, Jeż Teod. Tomasz (Zygmunt Miłkowski) *Od kolebki przez życie. Wspomnienia.* Т. 1-3. Kraków 1936, PAU. Пор. Кояловичъ М. О. *Чтенія по исторіи Западной Россіи*, Москва 1864, стор. 386 і дальше.

³²⁹ „Воспоминанія о греко-уніятской церкви въ западномъ краѣ“ архіеп. Антонія Зубко, „Русскій Вѣстникъ“ 1864, „Записки Василя Лужинскаго, архіеп. полоцкаго“ (написані в 1870 р.) видані Духовною Академією в Казані 1885 р., „Записки Іосифа (Семашка) митр. литовскаго“, видані петербургською АН 1883, Шавельскій Г. „Послѣднее возсоединеніе съ православною церквію уніатовъ Бѣлоруской епархіи“, Санкт Петерб., 1910, там же ж і докладна бібліографія, Кояловичъ М. О. *Къ предстоящему пятидесятилѣтію возсоединенія русскихъ уніатовъ 1839.* Церков. Вѣстникъ, 1889, № 9-12, Бобровскій П. I. *Подготовка реформъ въ русской греко-уніятской церкви (1803-1827)* Литов. Епарх. Вѣдом. № 49, 50, 52, 1888, № 1-6, 1889, Пеллеш, я. в. II, стор. 821. Семашко подає характеристику тодішніх католицьких наших владик: „Митрополит Іосиф Булак, 70-літній старець, родом шляхтич польський, став з родинних причин Василянном а через протекцію дістався на єпископський престол. Характер мав простий і не був фанатиком, розум короткий, знання невелике, але був твердий католик. Відданий всеціло молитві, мало дбав про справи Церкви, віддаючи це другим, а єдиною його слабкістю була охота збагатити родину. Два його помічники Лев Яворський, єпископ берестейський (і володимирський) і Адріян Головня, єпископ оршанський (і вилєнський) були Василяни, цілою душею прив'язані до Риму. Луцький єпископ Яків Мартушевич, син священника, був вихований Єзуїтами й жив з ними дружньо, поки їх не усунено з царства (тобто Росії), а навіть був членом їхнього братства. Це залишило окреме тавро на його душі й жалко було дивитись на його крутієські поняття. Був це фанатик до цієї міри, що ненавидів усього, що московське і православне а помимо лагідного характеру, не був би боявся вмерти мученичою смертю“. Пор. Chotkowski Wl. *Ueber die russische*

Jubiläumsfeier der Vernichtung der griech.-unirt. Kirche in Lithauen und Weissruthenien (1839. Historisch-politische Blätter, München 1889, B. 104, p. 535, його ж Dzieje zniweczenia św. Unii na Białorusi i Litwie w świetle Pamiętników Siemaszki. Kraków 1898. X. Szantyr. Wiadomości do dziejów Kościoła pod panowaniem Rosyi. Poznań 1843. (t. II), Archiv für kathol. Kirchenrecht VII, 145.

Василяни-мученики, які не покорилися московському царатові й залишилися вірні Католицькій Церкві після 1831 року:

Абрамович Венямин, засланий до битинського монастиря з платнею 3 рублі річно. 1852 р. дозволено йому померти серед рідні; Андрушкевич Ілля, засланий 1841 р. до Любару, помер 1884 р. в Заславі в побернардинському монастирі. Автор „Короткого нариску історії Церкви на Руси“, Львів 1833; Башнянський Ігнат, засланий до Любару; Березинський Пафнутій; Блажквич Арсеній; Босяцький Віктор, засланий до монастиря в Путивлі; Бучинський Віктор, архимандрит в Гродні, засланий до Загорова; Висоцький Лаврентій, засланий до загоровського монастиря; Вільчинський Юст, засланий до битинського монастиря з платнею 3 рублів річно; Вокульський Арсен, засланий (1830 року) до муромсько-благовіщенського монастиря у володимирській губернії; Гриневич Гервасій, засланий на послугача московського краснолобудського монастиря в пензенській губернії; Гончевський Адам, засланий до Курська (1839); Гутрович Микола, засланий 1842 р. на важкі роботи до курської губернії; Данилевич Анаклет, за участь в повстанню, засланий до Вороніжа. В р. 1839 засланий до Путивля; Данилевич Вартоломій, засланий на важкі роботи до орловської губернії; Дзелинський Павло, засланий на важкі роботи до курської губернії; Заблоцький Рафаїл, професор богословія у верболовському монастирі, засланий до Курська, перед смертю дозволено йому (1842 р.) вернутися на Волинь до рідні; Завалич Полікарп, засланий в битинський монастир з платнею 3 рублі річно; Зджарський Теодосій, засланий (1841) до Торокан, перед смертю (1852 р.) дозво-

лено йому вернутись на Волинь до рідні; Ільницький Тит, засланий до ярославської губернії до рибінсько-дорофіївської пустельні; Ковальський Методій, засланий до тригуського монастиря; Козакевич Боніфатій, засланий до курської губернії на монастирського слугу; Копецький Венедикт, професор латинської мови в полоцькому семинарі, засланий на важкі роботи (1841 р.) до чернігівської губернії; Копчинський Филип; Краєвський Мартиніян, засланий на важкі роботи до курської губернії; Кулаковський Севастіян, засланий до тороканського монастиря (1841 р.); Кунцевич Йосафат, замкнений в монастирі в Битиню з платнею 3 рублі річно; Лебель Гераклій, служив в Любарі дяком; Ленартович Венедикт, архимандрит виленський, 1839 р. перенесений до Курська, 1842 р. дяком у Любарі; Летовит Кирило, після 40-літнього переслідування найшов захист в монастирі ОО. Василян у Львові; Лишицький Спиридон, засланий до монастиря битинського; Лісовський Фабіян, засланий 1839 р. до тригуського монастиря, згодом за „впертість“ на дяка до Загорова; Маковельський Атанас, засланий 1840 р. на тяжкі роботи в псковську губернію; Манчинський Йосафат, засланий; Міцевич Теофіл, засланий; Монкевич Йосафат, засланий; Мочарський Йосафат, засланий до курської губернії; Наливайко Симеон, засланий до загоровського монастиря; Ніклявс Ігнат, позбавлений сану, відданий під поліційний догляд (1838 р.); Новодворський Матвій, на старість, після переслідувань, прибув на західні землі України; Онишкевич Денис, духовник Василянок в Мінську, засланий в тороканський монастир; Павловський Вінкентій (1841), засланий до пензенської губернії до задонського монастиря на послугача; Проневич Ігнат, засланий до курської губернії; Скальський Софрон, засланий до курської губернії; Слободський Йосафат, замучений 1841 р.; Соболевський Степан, засланий; Соколовський Вартоломей, засланий 1842 р. як простий робітник на важкі роботи в курську губернію; Сокіл Антін, засланий до Курська, помер в Любарі; Стрілецький Михайло, засланий до Курська, помер на Волині; Сідлецький Августин,

засланий до тригуського монастиря; Солтановський Тома, в'язнений в Києві, засланий до ніжинського монастиря; Третьковський Володимир, засланий до битинського монастиря з платнею 3 рублі річно; Трохимович Аполінарій, засланий до чернігівської губернії на важкі роботи; Фальківський Онуфрій, в 1840 р. засланий до Битина; Федорович Сильвіян, капелян Василянок в Пінську, засланий на важкі роботи до орловської губернії; Хрулкевич Євген, засланий з Вильна до Торокан; Хрулкевич Михайло, з Вильна, засланий до Бару; Ціхоцький Йосафат, засланий до Курська на дяка; Ціхоцький Рафаїл, засланий до Любара; Чорноруцький Самійло, після переслідувань помер в монастирі ОО. Василян у Львові п. Автор спогадів, поміщених в „Przegląd Lwowski“, 1875, т. X.; Шахновський Яків, засланий до курської губернії на важкі роботи.

Прізвища українських католицьких священників-мучеників, які не покорилися московському царатові й залишилися вірні Католицькій Церкві після 1831 року:

Александрович Йосафат, парох Додук, засланий як дяк (1835) за те, що не хотів сланий як дяк (1835 р.) за те, що не хотів служити з московського служебника; Арматович Тома з Курська, засланий до московського монастиря (1842 р.) з платнею 6 рублів річно; Баньковський Іван, парох кленицький, позбавлений парохії; Баньковський Михайло, парох щитівський, позбавлений парохії; Барановський Матей, парох бобровський, засланий як дяк (1835) за те, що не хотів служити з московського служебника; Берегович Симеон, сотрудник в Романові, засланий, 1852 р. одержав з уваги на старість дозвіл переїхати на Волинь до рідні; Будзилович Микола, засланий як дяк за те, що не хотів служити з московського служебника; Голинець Григор, парох смолянський, засланий як дяк (1838 р.), згодом як церковний слуга, жив з милостині; Горбацевич Теодор, засланий; Горбацевич Тома, засланий; Грушевський Антін, засланий до монастиря в Загорові; Давидович, в 1839 р. засланий до Курська; Дем'янович Іван, позбавлений парохії і вивезений; Дилевський Ігнат, па-

рох церкви св. Миколи в Новгородку, засланий до монастиря в могилівській губернії; Джуриловський Василь, парох Новгородка, засланий як дяк за те, що не хотів служити з московського служебника (1835 р.); Жиромський Рафаїл, парох Мелькановиць, здеградований на дяка; Забелло Йосиф, парох мечиловський, засланий до монастиря в Тороканах, де після катувань помер; Забелло Олександр, парох в Свіслоці, 1839 р. засланий; Зелязівський Павло, 1839 р. засланий до монастиря в Любарі, згодом до монастиря битинського й тороканського; Карпінський Теодор, засланий як дяк, а згодом як церковний послугач; Кореневич, засланий як дяк, як 64-річний старець жив з милостині; Костецький Іван, засланий як дяк (1835); Кублицький Василь, засланий в монастир Кульчицький Михайло, засланий як церковний послугач; Кунахович Йосиф, засланий як дяк; Лавецький Петро, засланий 1842 р. до монастиря; Левицький Микола, ув'язнений, згодом послугач, з причини старости випущений 1842 р.; Лиходієвський Юрій, засланий (1838 р.); Лоцький Іван, засланий як послугач; Лоцький Михайло, засланий 1940 р.; Львович Тома, засланий як послугач (1838 р.); Любинський Василь, засланий (1838 р.); Маковецький Петро, парох юховицький, засланий до курської губернії (1842 р.); Малішевський Ігнат, засланий до Курська (1839) як церковний послугач; Манцевич Фльоріан, засланий як церковний послугач в глибину Росії; Міцевич Григор, засланий до монастиря; Новошацький Атанас, засланий; Новосович Тадей, засланий як дяк (1839 р.) до Курська 1842 р., а звідтам на важкі роботи; Потушицький Василь з Вишнівця, помер на заслання в монастирі в Тороканах; Родкевич Іван, декан луцький, засланий як церковний послугач (1835 р.); Рудаковський Юрій, парох волковинський, засланий; Савашкевич Іван, усунений з парохії 1838 р., жив з милостині; Савич Гедеон, парох колпенецький, деканату новгородського, засланий як дяк; Савич Йосиф, позбавлений духовного сану; Смородський Евфимій, сотрудник острозький, засланий; Томковид Адам, професор семінарії, засланий; Тоцицький Іван, засла-

ний в глибину Росії (1839 р.); Юркевич Іван, засланий; Яновський Степан, парох Почап, засланий. (На основі „Записок“ Семашка).

³³⁰ Холмщина враз із холмським Підляшшям та з Люблином в 1863 р. мала в цілості 230.758 католицьких вірних, 267 парохій, 69 філій і 21 каплиць. Поодинокі: августівський деканат мав 9.482 вірних, 10 парохій, 2 каплиці, місто Варшава (належало до соколівського деканату), 474 Українців-католиків вірних (1 парохія). В Августівському деканаті парохії були скуплені коло Городна, на півночі, а дві в сусідстві Холмщини: Годишево й Високе Мазовецьке (Північне Підляшшя, на північ від р. Буг). В Годишеві відбувалися відпусти на Зелені Свята та Матері Божої і туди йшли прощі Холмщан і Підляшан зі соколівського та лосицького деканатів.

В 981 р. Холмщина належала до Київської Руси, в рр. 1340-77 до Литви, в 1377-78 до Угорщини, в 1389-1795 до Польщі, в 1795-1809 до Австрії, від 1809 р. до Варшавського Королівства злученого з Росією. В 1912 р. російська Дума вилучила Холмщину й Підляшшя з т. зв. „Польського Королівства“ і створила Холмську губернію. В першій світовій війні царський уряд виселив населення Холмщини перед австрійськими військами, висилаючи цілі села на Сибір. В договорі з 9. лютого 1918 року Німеччина й Австрія визнали Холмщину як землю приналежну до Української Народної Республіки, тоді прийнято кордони назначені Думою з 1912 р. Холмщина залишилась при Україні до упадку гетьманату в Києві (грудень 1918 р.). Потім захопила її Польща, а від 1939 р. більшовицька Москва. До 1939 р. склад населення Холмщини був: 60% Українців, 15% Поляків, 15% Жидів, 5% Німців і 5% Москвинів. Властива Холмщина це східня частина колишньої люблінської губернії, згодом Підляшшя й східня частина сіделецької губернії. Простір около 6000 кв. миль. Пор. *Vańkowski E. Ruś chełmska. Lwów 1887*, який виступає проти еп. Куземського (ст. 63-96), як теж і Галушинський М. ЧСВВ, Пробудімся зі сну! „Нива“ ч. 2, 1912, ст. 34-45; Голочко В. о. у своїй замітці „Похорони холмського єпископа

Калинського“ („Нива“ ч. 11, 1936) пише, що смерть холмського владика Калинського окутана тайною. Він помер нагло в тиждень по своїм приїзді до Вятки на засланні. Брошуру A. *Laskowski, Biskup Kaliński na wygnaniu* (Вильно 1922) зараз по виході розкуплено.

³³¹ М. Возняк. Як пробудилось українське народне життя за Австрії, я. в. стор. 10, 12. У т. зв. „Сводній літописі“ крилошанина Петрушевича (рр. 1772-1800, стор. 124) читаємо: „Коли Лев III Шептицький по смерті митр. Володковича (1778 р.) став митрополитом і торжественно в'їжджав у Львів, катедральні польські вікарії кинулись на дружину митрополита й хотіли о. Протанському, який їхав на переді на коні з архієпископським хрестом вирвати хрест. Отець Протанський відогнав їх гаранником“. Пор. теж Добрянській А. *Исторія єпископовъ трехъ соединенныхъ епархій... Львів 1873*. Теж *Malinowski M. Kirchen- u. Staatssatzungen bezüglich des griech.-kath. Ritus der Ruthenen in Galizien, Lemberg, 1871 (S. 304-306)*: Лев III повідомив Марію Тересу (17. VII. 1774), що польські священники в Галичині називають Українців собаками, їхню віру собачою, українських католицьких священників схизматиками-попами, церкви синогогами, мерцв, яким уділили українські священники напутню Тайну не хочуть ховати. Синів священників силують на панщину, не допускають до урядів. Марія Тереса у відповідь (28. VII.) наказала польським єпископам вплинути на священників польських і зарядила, щоб синам українських бояр і священників отворити приступ до всіх урядів і звань.

³³² Перший намісник Галичини, кол. Австро-Угорської Монархії граф Перген, який належав до поширеного тоді табору визнавців раціоналізму, схарактеризував галицький нарід як людей, „що за постами, празниками та церемоніями не знають властивої релігії“. Другий знову ж раціоналіст Кратгер у своїм творі „*Briefe über den itzigen Zustand von Galizien* (Ляйпциг 1786) говорить про українське духовенство як „*eien solches Tier im Priesterrocke*“, а про українську Церкву, як щось, в чому „*innerhalb findet man alles in*

Haufen bunt versammelt, was Dummheit und Bigotterie krippellhaftes, hirnloses, abgötterisch, ergerliches erdichten und angeben kann“. Те, що для раціоналіста Краттера було цілковитим упадком культури, було дорогоцінною залишкою правдавної української культури, яку захоувала з прастарих часів українська Церква. Те, що граф Перген за постами, празниками та церемоніями не міг дошукатися в українському народі „правдивої релігії“, промовляє саме за величезною силою цієї релігії, внутрішньою силою, яка назовні проявлялася саме в „церемонії“, тобто в обряді. Пор. Finkel: *Memoriał Ant. hr. Pergena pierwszego gubernatora Galicji o stanie kraju, Kwartalnik historyczny, 1900, XIV, str. 24.*

³³³ Заневич І. Літературні стремління галицьких Русинів від 1772 до 1872 року. „Жите і Слово“, I, стор. 209, Львів 1894.

³³⁴ Finkel, *Memoriał*, я. в.

³³⁵ Возняк, ІУЛ, III, стор. 97-99: „Лев Шептицький заслужився дуже обороною

української нації перед латинщенням і польщенням. Його ясне національне становище стягнуло на нього закид із боку барських конфедератів, що він був інспіратором гайдамаччини... Рідка в тих часах національна свідомість веліла йому всіма способами відносити рівень освіти українського духовенства... За Льва Шептицького dokonано незвичайного на ті часи діла: опису великої частини сільських і міських українських парохіяльних церков, забудовань і ґрунтів. Цей опис містить у собі велику масу свідочств про цінні пам'ятки нашої церковної старовини й нашого старого письменства та й ще більшу масу топографічних відомостей про поодинокі місцевості епархії. Довершив того великого опису візитатор о. Микола Шадурський, висвячений в 1751 р. Був він секретарем консисторії і генеральним прокуратором кам'янецької дієцезії та протопресвітером катедральної церкви в Кам'янці. В 1760 р. став суддею при львівському єпископі, а в 1761 р. візитатором львівської дієцезії“.

НОВА ДОБА

³³⁶ Про еп. Рилла Sac. J. Choma, *Maximilianus Rylo episc. chelmensis et peremyslensis, AOSBM, Ser. II, Sec. II, Vol. I(VII), Fasc. 4, p. 441-471.* Там же ж і бібліографія. — Послання і куренди тодішніх наших єпископів не багатіше джерело не тільки для історії Церкви, але й культури, як напр. пастирський лист еп. М. Рилла в справі народних забобонів (надрукований у Матеріялах до культур. історії Гал. Руси XVIII і XIX вв. у Збірнику Істор.-Філ. Секції НТШ, т. V. Львів 1902, ст. 54). Пор. Франко І. Руське духовенство в боротьбі з народними віруваннями при кінці XVIII в. Матеріяли до культурної історії Гал. Руси XVIII і XIX вв. Збірник Іст.-Філ. Секції НТШ, т. V, ст. 51. Львів 1902. З послання Льва III („Лео-Людвик на Шептицях, еп. львівський, митрополіти київської і цілої Руси з архимандрією Києво-Печерською Кoad'ютор“) з 11. V. 1773 і з 11. XI. 1777 довідуємося про заборону нести

покійників в одвертих домовинах, як теж і повідомляти губернію, хто „погордив“ своїм обрядом і на латинство перейшов. В 1779 р. маємо „созваніє в Валяю на собор протепресвітерев“ Атанасія Шептицького з Шептиць, еп. перемиського і самбірського. В 1780 р. маємо 3 послання Петра Білянського (титул архидіакон катедральний виленський, адміністратор генеральний і „номінат Біскуп Львовскі“), в 1781 3 послання Білянського, в 1782 4 послання („Біскуп Львовскі, Галицькі і Каменецькі“), 1783. 2 послання Білянського (з 20. I. 1783 повідомляючи про смерть архипресвітера львівської Капітули Михаїла Примовича, згадує, що він 1776 р. в Житомирі уфундував своїм коштом монастир ОО. Місіонарів) в 1785 р. 2 послання Білянського, в 1789 1 послання, в 1790 р. 1 послання. — 1796 р. „Ангеловіч Антоні, біскуп Пшемискі, Саноцькі, Самборскі“ в посланню повідомляє, що Франц II. з поруч-

чення Теодосія Ростоцького, митр. всеї Руси, іменував його 11. липня 1795 перемиським єпископом. 14. II. 1796 відбулася у львівській катедрі його інсталяція. 21. лютого 1796 він прибув до Перемишля. 1798 р. Ангелович подає про смерть Білянського і що 1. VI. 1798 обіймає адміністрацію львівської єпархії, назначаючи офіціалом Николая Скородинського. (Левецький Ів. Ем., Галицько-руська бібліографія за рр. 1772-1800. ЗНТШ, т. 52, 1903, ст. 1-44).

— В 1779 р. польський львівський архієпископ виступив проти віковичного звичаю Українців Львова в день Богоявлення святити торжественно воду на львівському ринку. Замах (це ж вже була Австрія, а не Польща) не вдався і Йордан в 1789 р. за еп. Петра Білянського мав настрій тріумфу. На пам'ятку цього видано брошуру, в якій описано історичний Йордан з 1789 р. Пор. В. Щурат, „Нептун і Діяна загрожені Йорданом у Львові“. „Діло“ з 19. січня 1916 р.

³³⁷ Як зустріла „Молода Русь“ („Зоря Галицька“, 1850, чч. 81, 82, 86-88; І. Заневич, Літературні стремління галицьких Русинів 1772-1776, „Жите і Слово“, II, 1894, ст. 70-71) виклади богословія „по руску“, бачимо по цьому уривку: „... Сідоглавії старци розповідають с сердечним, мож казати, восхищенієм о перших десятках літ австрійського владінія“ „... найважнішим, чого Галича діти а особливо рускії, дождалися, било просвіщеніє. От 1772 р. зачав зоріти восток істинного і всесторониого розвою душевних сил Галича. Новая епока умственности розпочалась і с кождим днем ставалося в темних бескида болонях ясніше, веселійше. Жакдушою душею хватала руская молодь тії лучі нового незнаного соньця а в серцю єї приобразився онакший світ. Історія бувальщини, за якую передже не знав і не мігл знати, отворила му очи і заохочала, тисла до далших, глубших ізслідованій. Чим раз ясніше ставало му народное достоинство, честь і слава батьківщини перед его умом а народні пісні і думи, тії наповидніи звуки з небесних країн духа, чим раз сильнійше вязали до народного слова, отривали чим раз більше обиль-

ність, мягкість, цвіт і величавість родимой мови, розбуджали що день тоскливше желаніє дальшого розвою. Слідствієм того общего желанія било заведеніє наук богословских по руску“... Порів. теж Заневич, Жите і Слово, II, 1914, стор. 70-72: Перші учені Галичани тих часів училися у ОО. Театинів у Львові і вони скорше набиралися латинськості, що знову було зовсім чуже для народу. Антін Добрянський каже про них, що вони „блискают учиністю, але тая не приймається в народі“ (Перемишляни 1857, ст. 97). Взагалі образування ішло тільки в одному напрямі, бо коли створено богословія у Відні і у Львові, створилася, як пише Головацькій „О первом литер. умств. движеніи Русинов“, стор. 13: „неімовірная жакда знанія і ревность к наукам... Руская интеллигенція засіяла в полном блеску. В одно десятилітіє успіли Русини розвинути столь численних докторів богословія, что били в состояннї замінити ними всі катедри университетскія в латинском і русском языках“. Але цим докторам не помогли ані „самоувірренность в свої сили“ ані „постоянность і одногласіє в деланію“, ані навіть те, що у них було „лучшее, на научном упражненнїи основанное знаніє русского языка“ (стор. 17) а не помогло тому, що воно трималося сліпо традиції „славно-церковной“ в літературі, було мертво і як найдальше відгороджувалося від перших проблесків нових, хоч іще неясних стремльнй народного життя, впливавших із духа часу. „Судьба хотіла“, каже цитований автор Молодої Руси „же... в першій учителя богословія, походящіи ще по більшій часті з найперших дней австрійского владінія і первого образования з ей рук не поперли істинного духа общего желанія і завели місто народного языка в преподаваннях своїх язык словено-церковний. Томужто і не змігл той язык прийняти в народі кореня, бо не походив з народного серця“... Дуже цікавий матеріял про галицьке духовенство й побут у XVIII стол. подає Бордун Меланія, З життя українського духовенства львівської єпархії в II пол. XVIII ст. ЗНТШ, т. 109 і дальше.

³³³ В статті „Велика Хорватія або Галицько-Карпатская Русь“, В'ючок, ч. II, 1846,

ст. 188-91. Пор. теж Коссак М. Н. Шематизмъ провінції св. Спасителя ЧСВВ в Галиції и короткий поглядъ на монастири и монашество руске отъ заведенія на Руси виви Христовой, Львов, 1867.

³³⁹ Lewicki Jan, *Ruch Rusinów 1772-1820. We Lwowie 1879.*

³⁴⁰ Заневич, я. в. II, стор. 73: „крім еп-Білянського, котрий поки жив, боронив як міг права руського народа і язика... вище духовенство руське тодішних часів шукало відзначення в тім, щоб говорити й писати язиком шляхти“ (тобто по-польськи).

³⁴¹ Пелеш, я. в. II, ст. 1038 і далі. Напередодні другої світової війни уже було рішено створити в Ужгороді митрополію візантійсько-католицького обряду.

³⁴² Пелеш, я. в. II, 709.

³⁴³ Пелеш, я. в. II, ст. 893, за львівським шематизмом з 1879 р., стор. 240. Пор. В. Гнатюк, Один із буковинських духовних *antique educationis*, ЗНТШ, т. 98, 1910, ст. 150 і далі: Буковину прилучено до Австрії як окрему провінцію в травні 1775 р. В цьому часі було на Буковині дві православної епархії: одна сучавська, якої владика пробував у Яссах, а в Сучаві мав лише генерального вікарія, друга радовецька. В останній стояло духовенство вище і освітою і виповнюванням своїх обов'язків, „гут мусіли всі священники уміти читати і писати і відповідно до свого стану заховуватися“, про що дбав владика Херескул. В 1781 р. зрезигнував яський владика із юрисдикції над буковинськими громадами, що належали до нього, в заміну за громади радовецької епархії, що належали до Молдавії, і з Буковини утворено одну суцільну епархію, яку підчинено православному сербському митрополитові в Карлівцях. В 1782 р. відступив владика Херескул усі добра радовецької епархії цесареві за визначення відповідної дотації. Із тих дібр і монастирських дібр, які позносив Йосиф II. 1783 р., утворено окремий релігійний фонд, що покривав не лише всі видатки на духовенство і дяків, але удержував школи, признавав стипендії і т. і. — При прилученню Буковини до Австрії в ній так якби не було шкіл, з виймком владичої в Радівцях і митрополічой в Сучаві та в кіль-

кох селах. В них учили на церковних книгах читати, дещо писати, рахувати і церковного співу. Служили вони головно на те, щоб достарчити кандидатів до духовного стану, а походили здається з часів князя Конст. Маврокордата, який наказав, щоб не висвячувати таких людей на священників, що не вмють читати і писати. Найліпша з них була ще здається манастирська школа в Путні. Загал тодішнього буковинського духовенства знав одначе лише читати церковні книги; „писати не всі священники знали, хіба настоятелі, тай то напр. вікарій митрополита й ігумен манастиря Св. Ілії, Макарій, не вмів ні писати ні читати“. Не диво, що тоді траплялися такі сцени, яку бачив у Дорні ген. Ерценберг у серпні 1779 р.: протоерей казав закувати двох священників з приводу якоїсь малої провини в заліза і сам бив їх власноручно. — З уваги на те видало правительство 1786 р. „Анорднунг“ і на основі цього розпорядку основано також першу школу для духовенства, т. зв. „Клерікаль-шуде“. Зразу була вона в Сучаві, а 1789 р. перенесено її до Черновець. До 1788 р. була вона лише одноклясова, а від жовтня того року триклясова. „Найбільша частина кандидатів вступала до цієї школи вмючи лише читати, писати і уживати церковних книг, інші покінчили триклясову нормальну школу. В 1818 р. правительство закрило цю школу, а на її місце постановило заснувати богословську школу, зорганізовану аж у вересні 1827 р. До неї приймали вже лише тих кандидатів, що покінчили гімназію і тодішню філософію. В 1828 р. засновано також духовну семінарію. Цю богословську школу переіменено в 1875 р. в богословський факультет новозаснованого університету в Чернівцях. — Довідку про Буковину находимо теж в розвідці С. Барана „Весна народів в Австро-угорській Україні“, Мюнхен 1948, стор. 24: „В хвилині прилучення до Австрії мала Буковина з обширом коло 10.000 кв. км. 70.000 населення, з якого приблизно половину творили Українці, нащадки українського племені Тиверців. Під турецьким пануванням Буковина була дуже занедбана під культурним і господарським оглядом. Вільних хліборобів було дуже мало. Загал

селян творили кріпаки, піддані волоських бояр (шляхти) або монастирів. Осілі там Цигани і Татари були невільниками. Розпорядком з 1. вересня 1781 р. Австрія скасувала там кріпацтво і невільництво і ввела на їх місце панщину, яку остаточно скасовано в 1848 р. — В 1848 р. Буковина не брала безпосередньої участі в працях Гол. Руської Ради у Львові, хоч належала до Галичини. Не було тут зовсім української інтелігенції, яка тоді була в Галичині і на Закарпатті. Аж Австрія почала організувати там народне шкільництво, але ще в сорокових роках мин. стол. на цілій Буковині було всього 13 народних шкіл. Першу середню школу — гімназію в Чернівцях — оснувала Австрія в 1808 році. Спершу до Чернівців перенесено осідок православного єпископства, а в 1873 році утворено в Чернівцях православну митрополію. Національне українське відродження Буковини почалося аж у другій пол. XIX ст. Під час т. зв. „весни народів“ Буковина не брала ніякої зорганізованої участі в українському національному життю.“ Пор. теж Ших І. о., Історія церковної унії на Буковині від початку її заснування аж до 1901 р. „Нива“ 1906, чч. 1-5, 7-9, 11-15. о. Ганкевич Й. Зі споминів про університет в Чернівцях. „Нива“, ч. 6-7, 1933, ст. 245.

³⁴⁴ *Historia znieśienienia Jezuitów*, я. в. стор. 459, 461 і дальше. Ісусовці осіли в Тернополі й обняли цілу низку парохій як в латинській архидієцезії в Галичині (Косів, Яблонів, Заставне й інші), так також дістали чимало латинських парохій на Буковині й у перемиській латинській дієцезії (Перемишль, Ярослав, Майдан і ін.). Автор жаліється, що хоч взаємини Ісусовців з українським духовенством були, мовляв, дуже гарні (стор. 495-6), „w 1842 r. zanieśli Rusini a podobno sam ich metropolita Lewicki, skargę do Rzymu, że Jezuiści namawiają Rusinów do zmiany obrzędu. Znaleźli w kardynałe Ostini wielkiego patrona“.

³⁴⁵ Пелеш, я. в. II, 930. — Про кардинала Михайла згадує у своїх спогадах д-р Кость Левицький, Історія політичної думки галицьких Українців 1848-1914, Львів 1926, стор. 63-67 („Два владыки“): „На галицькій землі витворились були у своїм часі

давні типи наших церковних достойників, та на них силою обставин спиралась доля нашого народу. — До них належить митрополит-кардинал о. Михаїл Левицький... Він був ідейним батьком піднесення народної просвіти, та взивав духовенство відновляти парохіяльні школи, де могли б учителювати відповідно підготовлені дяки, як також боронив права навчання руською (українською) мовою. За його єпископства в Перемишлі заснувалось „Перемиське Товариство священників“, що мало на меті також справу шкільну та він підписав відповідний статут для 20. січня 1816 р. і виєднав затвердження цесаря... В Перемишлі заложено також Дяко-учительський Інститут в 1817 р., де виучувано дяків і учителів для сільських шкіл. Цим інститутом заіпокувався опісля діяльній о. Іван Снігурський, пізніший єпископ в Перемишлі. — В „Перемиськім Товаристві священників“ був найдіяльніший його голова о. Іван Могилянський, що був до радником митрополита Михайла Левицького. Ідейним змаганням о. Івана Могилянського було просвічувати при помочі шкіл — селян і міщан, щоб з них витворювати руську інтелігенцію. — В пізніших часах митрополит о. Михайло Левицький не мав симпатії між своїми, а навіть його помовляли, наче б він був в порозумінню з польськими патріотами і діяв проти народности руської. Тому о. Антін Петрушевич, його „священик придворний“, оголосив в числі 14. „Зорі Галицької“ з р. 1849 „Отвіт клеветникам“, в якому на оправдання митрополита між іншим виявив, що дня 8. серпня 1848 приїхали були до Унева: князь Сапіга, Г. Васілевскі, граф Крацік і Г. Батовскі та домагалися від митрополита, щоб він підписав протест проти поділу Галичини на частину руську і польську, але він заявив їм, що собі противорічити не може, бо вже підписав з представниками народу руського просьбу до правительства, щоб руська область була розділена від польської... — Пор. теж Цурковський Евст. о. Пастирський лист митр. Мих. Левицького як ілюстрація до унії з послідних часів Польщі а початкових Австрії. „Нива“, 1914, ч. 11 (ст. 295), 13-14, (380), ч. 4-6, 1915 (стор. 89), ч. 9

(стор. 232). Автор подає багато цікавих подробиць про митр. Льва III, латинщення, перетягання на лат. обряд, при чому зазначає, що (386) „церковні хори були одним із заборолів латинізації, це було „чудо Давида“, подає вістки про перші хори, згадує, що перший український буквар вийшов у Відні 1790 р., а прототипом священника-пароха з поеми Франка „Панські жарти“ був священник зі села Яленковате.

³⁴⁶ Докладнішу довідку про крижівську епархію надруковано в „Ниві“ ч. 4 (стор. 134-139), ч. 5 (стор. 168-176), ч. 6 (стор. 209-215) з 1932 р. і ч. 4 (ст. 143-147), ч. 5 (ст. 175-181) з 1933 р. — Вайда М. Великий пробудитель Закарпаття. В пам'ять 150-літнього ювілею народження о. Ол. Духновича. В-во „Карпатський Голос“, Філадельфія (1953). — Історія Подкарпатскої Руси, составив о. Ириней Мих. Кондратович, парох хоньковский. III видання. Ужгород 1930. — С. Баран, Весна народів... я. в. ст. 25-28. — Перфецький Е. д-р, доц. В. Тарасович, еп. мукачівський. (До історії початків церковної Унії в Підкарпатію). Науков. Збор. Т-ва „Просвіта“, Річник II, Ужгород 1923, ст. 84-92.

³⁴⁷ Д-р Кость Левицький, Історія політичної думки галицьких Українців, я. в. ст. 16-18: До Львова дійшла перша вістка про приречення цесаря Фердинанда: надання конституції в дні 19. квітня 1848 р. Тоді Поляки львівські під проводом князя Льва Сап'їги вислали депутацію до губернатора (намісника) графа Франца Стадіона і вручили йому петицію до цесаря про окрему адміністрацію провінціалъну. — Того самого дня зібралися також Русини львівські і під проводом крилошанина Михайла Куземського внесли на руки губернатора петицію до цесаря, в котрій домагалися між іншим:

д) щоб грецько-католицьке духовенство так вичувалось, щоб могло своїм парохіям науку віри і моралі в руській народній мові викладати, а не як дотепер, при виключенню образования в руській народній мові, супроти свого народу словом знемагати;

є) щоб зрівняння духовенства всіх трьох обрядів, то є грецько-католицького, латин-

ського і вірменського у всіх правах, привілеях і достоїнствах — на ділі було, — та з) щоб Русинам, як таким, всі народні уряди, як також всі міські і сільські служби були приступні.

На цю петицію з 19. квітня 1848 прийшла відповідь міністра справ внутрішніх Пфл-лердорфа з дати Відень 9. травня 1848 того змісту, що цесар вислухавши свою відповідальну міністерську раду зволив видати такі постанови (між іншим):

5. Щоб грецько-католицьке духовенство в крайній руській мові „належито видосконалювалося“, за рівне справедливе як і за потрібне узнається, та для того Його Величество приказати зволили, не тільки, аби єпископів особливу увагу і старання виразно на те звернути, але також те намірення через заложення в семінаріях обов'язуючої кожного науки тої мови і через запровадження осібних в ній вправ по можности осягати.

6. Правне зрівнення всіх трьох католицьких обрядів у всіх правах, привілеях і достоїнствах остро дотримуватися буде і не допуститься, аби один над другим в жаден спосіб не возносився“.

³⁴⁸ „Świętojurcy“, як читаємо в польській енциклопедії, виданій напередодні II-ої світової війни (Львів-Варшава 1939), „Świat i Życie“, zarys encyklopedyczny współczesnej wiedzy i kultury, t. V, str. 2116, — це „відлам галицьких Русинів, які від 1848 р. під патронатом австрійського уряду ворожо виступали проти Поляків, домагаючись поділу Галичини на польську й руську“.

— „Молодший національною думкою (від кардинала Михайла — пише д-р К. Левицький у своїй „Історії політичної думки“, я. в. ст. 17-18) був Григорій Яхимович. О. Григорій барон Яхимович був від року 1844 суфраганом галицької митрополії у Львові; від р. 1849 єпископом в Перемишлі, та в р. 1860 став митрополитом галицьким у Львові і тут умер несподівано дня 29. квітня 1863 р. — Митр. Григорій Яхимович вже в році 1842 звертав увагу австрійського правительства у Відні на національну єдність галицьких Русинів з Російськими Українцями та на можливість вихіднування цієї обставини в закор-

донній політиці, — що одначе вимагало б спершу більшої прихильності австрійського уряду для культурних і національних змагань галицьких Русинів. — Як єпископ, о. Григорій Яхимович мав великі симпатії і довіря у галицьких Русинів. Його вибрано провідником „Головної Руської Ради“ у Львові в році 1848 та він заступав в першій Соймі державним політичні домагання руського народу Галицької Землі. — Митрополит Яхимович лишив по собі притчу, якою привітав був „Головну Руську Раду“ як її голова, про женця Русина, що встав пізно до роботи на полі, а як почав опісля жати, то порівнявся з сусідами та заки сонце заходило, він перегнав усіх женців. Таких Русинів нам треба, — казав він — бо сонце високо та сусіди давно в полі, а чим довше ми заспали, тим пильніше берімся до роботи, щоб вони не насміялися з нас і щоб ми порівнялися з ними. — В тому часі допускалися у нас латинські (польські) священники душехватства, значить перетягання вірних нашого обряду на латинський обряд. Щоб покласти кінець тим перетяганням і перевести очищення нашого обряду від латинських примішок, хотів митрополит Яхимович скликати синод. Тоді посипалися на митрополита напасти і лайки польської преси, а державний прокурор звернувся до нього з запитом, чи вважає потрібним конфіскування згаданих часописних статей. На те відповів митрополит Яхимович, щоб їх прокуратор не конфіскував, бо ж відома річ, що вуличники не кидають камінням на дерево, яке не родить . . . — По несподіваній смерті митрополита Яхимовича рознесли були вістки, що його отруїли. Нагадує собі добре, як тоді тяжко жалував наш нарід за своїм патріотом — митрополитом Яхимовичем“.

В т. зв. „азбучній війні“, тобто, чи не ввести б в українське письменство латинки (розпорядком Відня з дня 8. травня 1859 р. зложено спеціальну комісію) митр. Яхимович рішуче спротивився латинській азбучі й звернувся окремим відручним письмом до цісаря, щоб усунути латинку, щоб у східних округах Галичини українська мова була обов'язковим предметом

навчання, як теж, щоб українське населення подання до урядів і судів писало у своїй рідній мові а урядовці державні в Схід. Галичині уміли писати й гворити по-українськи (я. в. стор. 70-71). Порівн. Франко І., д-р. Азбучна війна в Галичині 1859 р. ЗНТШ, т. XXVI. „Після мітрсполитів Мих. Левицькім і Григорію Яхимовичу, митр. Спиридон Литвинович таксаж заслужився для нашої справи національної. Йому закидували, що він покладав всі надії на Відень та говорив: „Wir brauchen nichts zu tun, die Regierung wird selbst für uns sorgen“, але ця легенда не зовсім вірна. — Було це з кінцем п'ятдесятих років минулого століття, коли прихильники церковно-слов'янської мови почали піддаватися „об'єдинительним“ намаганням Погодинської колонії та стали погорджувати народною українською мовою, а замість неї впроваджувати в церкві і школі церковно-слов'янську мову і таким чином отвирали двері руссофільському напрямкові. Небезпеку поширення цього напрямку в нашому національному відродженню зрозумів Спиридон Литвинович і видав дня 25. жовтня 1869 р. куренду, в якій сказав: „Зроблено сумне спостереження, що в останніх роках постало в руській літературі змагання увести в ній малозрозуміле для народу наріччє. Це змагання проявилось не тільки в пресі, що тепер хилиться до швидкого упадку, але і численні проповідники і катехити уживають у своїх проповідях і шкільній науці церковно-слов'янських форм, погорджуючи народним говором, при чому ідуть за мильним розумінням відношення літургічної мови до народної — декількох непрактичних молодих письменників. Таке змагання не тільки здержує розвиток підпираної правительством руської літератури, але шкодить також навчванню народу в церкві і школі. Митрополичий Ординарія мусить виступити проти такого надужиття і поручити підлеглим йому органам придержуватися строго руських мовних форм. Успіх руської народної літератури лежить в інтересі не лише самої людности, але і держави і Церкви. Було б шкідливою політикою: бажання опирати руську літературу на мові, далекій від духового життя

нашого народу. Церковно-слов'янська мова належить безперечно до мертвих; піднесена насильно до ролі руської літературної мови і накинена народові на духовий чинник, здержала б усякий його духовий розвиток і піддаючися неминучому розкладові під впливом народних говорів, мусіла б або знову уступити, або піддержувана насильно письменниками, довела б до витворення продукту, що вже повстав на тій самій дорозі: до московського наріччя. Такий вислід у Русинів, пройнятих уже свідомістю окремої національної індивідуальности, рівнявся б їх самовбійству. З тої причини Митрополичий Ординаріат приказує строго всім душпастирям і катехитам уживати в проповідях, промовах до народу і при науці релігії тільки руської народної мови і уважати на те, щоб в школах, підчинених церковній владі, відбувалася наука на чистій народній мові... Ось як промовляв єпископ до переконання свого духовенства, щоб воно поступало так, як цього вимагає добро і будучність народу. — Спиридон Литвинюк був р. 1861 провідником нашої соймової делегації до Ради державної; виїждив в Римі, вже як став митрополитом в р. 1864, так звану „конксердію“, що заборонила перетягання вірних з одного обряду католицького на другий, та в р. 1868 зложив у цесаря особну декларацію проти галицької резолюції польських послів. Він був знаменитим адміністратором архидієцезії, та знав вартість і спосібності майже кожного священика“. (я. в. ст. 130-132.)

³⁴⁰ я. в. стор. 158-160. — Митр. Йосиф І поклав величезні заслуги в діяльні отверезіння села. Пор. о. С. Матковський, Соціяльне питання на селі, „Нива“ ч. 7-8, 1930, стор. 295.

³⁵⁰ Про реформу Чину ОО. Василян гл. основну працю: о. М. Каровець ЧСВВ, Велика Реформа ЧСВВ в 1882 р. Ч. I і II, Жовква 1933, ч. III (документи), Жовква 1936.

³⁵¹ Луб Из., о., ЧСВВ, Учасники Львівського Собору 1891 р. „Добрый Пастир“, ч. 1. 1933, Кость Левицький, я. в. стор. 248, 267-268: „Вертаючись (з паломництва) з Риму був митр. Сильвестер предметом прикрої демонстрації, бо члени руссофіль-

ського товариства студентського „Буковина“ з кількома радикалами зневажили його на залізничному двірці у Відні — обкидавши його яйцями, при чому правник Роман Алексевич прозивав митрополита зрадником, що Церкву руську запродав в Римі, бо хоче завести целібат і т. д. (8. червня 1893). За цю демонстрацію розв'язала була віденська дирекція поліції товариства: „Січ“ і „Буковина“ у Відні. — Граф Станислав Бадені підніс справу цієї демонстрації в австрійській делегації, на доказ московської агітації, а чеський посол Пацак доповів йому: Дайте панове Польки повне рівноуправнення руському народові в Галичині, а московфільства не буде... Та вже 13. липня 1893 появилася „благодать“ у виді цесарської постанови, якою гр.-катол. семінарію духовну у св. Варвари у Відні розв'язано, та львівську гр.-катол. генеральну семінарію духовну також розв'язано, а за те дозволено на утворення епархіяльних семінарій у Львові, Перемишлі і Станиславові...“

— Згромадження СС. Служебниць оснували о. пралат К. Селецький і о. Ломницький ЧСВВ. Про це докладніше: о. В. Кедринський, Хто є основником Згромадження СС. Служебниць, Нива, Львів 1933, ч. 1, стор. 21-25; о. Т. Богачевський і о. Н. С., Хто був основником Згромадження СС. Служебниць, Нива, ч. 2, Львів 1933, стор. 69-71; о. Василь Навроцький і о. Е. Кедринський, Хто є основником Згромадження СС. Служебниць Пр. Діви Марії, Нива, Львів 1933, ч. 6-7, стор. 231-243. — Юліан Пелеш, народжений 3. січня 1843 в Смерековім коло Горлиць, перемиської епархії, син Григора, народного учителя. Народна школа в Яслі, середня в Пряшеві на Словаччині і в Перемишлі; богословія у Відні, де 1870 р. став доктором богословія, написавши докторську працю: Про життя й твори св. Кипріяна Картагінського. Попереду, 20. жовтня 1867, єпископ Тома Полянський висвятив його в Перемишлі на священика. Від червня 1870 до жовтня 1872 р. перебував у Львові як префект духовної семінарії, а водночас катехит в школі Венедиктинок вірменських, ад'юнкт на виділї богословським університету і просинодальний екзамінатор пере-

миський. Продовж наступних двох років був у перемишлі заступником професора богослов'я пасторального й префектом студій в духов. семінарії, а також референтом консисторським. Під кінець 1874 р. переходить до Відня на параха церкви св. Варвари й ректора української католицької центральної семінарії у Відні. В Відні живе 9 літ; в тім часі стає почесним крилошанином перемиським, але єпископства в Крижівцях не приймає. В цьому часі опрацьовує наукові твори: Пастирське Богослов'я (Відень 1876-7) й *Geschichte der Union* у 2 томах. Крім того: Підручник катол. релігії за Ваплером (1876-7) у 2 томах і Розправа про духовний стиль (Відень 1878). Був співробітником „Руского Сіону“ у Львові, *Kirchenlexikon* Кавлена. В 1883 р. іменованій архидияконом львівської капітули, радником консисторії, головою подружнього Суду і головою Суду 2-гої інстанції спірних справ єпархії перемиської. Дня 27. березня 1885 єпископ-номінат станиславівський, висвячений на єпископа 1. листопада 1885 в церкві св. Івана, 10 січня 1886 вїзд до Станиславова, де заслужився як організатор єпархії і консисторії. В 1891 р. переходить на єпископа до Перемишля. Умер 22. квітня 1896 р.

— Юліан Куїловський, народжений 1826 року в Камінках Королівських. Замолоду всяк, бере участь в малярському поході. Вїзд до Парижа, там висвячений на священника. Після повороту до Галичини стає парохом Руського Села. Ревний душпастир, широка освіта. В 1887 р. архипресвітер станиславівської капітули. В 1890 р. єпископ-помічник і адміністратор перемиської єпархії, опісля єпископ-ординарій станиславівський, а 1899 р. митрополит галицький і архієпископ львівський, помер 1900 р. Про митрополита Юліяна Куїловського пише К. Левицький (я. в. ст. 320): „Митрополит Куїловський, пересяклий духом польським, віддавався на старости літ богомілля за відпущення гріхів та верікаючись всякої політики говорив явно: волю змовити одно „Отче наш“, ніж мішатися до політики“.

Що вихований у польському дусі „повстанец“, як звано популярно митрополита Куїловського, не орієнтувався в тодішніх

умовинах, доказує цей факт, що польським черниціям Чину Серця Ісусового віддав під їхній монастир величезну площу, власність митрополії, за смішну суму, якщо не помиляємось, 2 корони австрійські річно. Згодом цей жіночий монастир, збудований напроти архикатедрального храму св. Юра, став розсадником польщини. Одначе у своїх розмовах, як розказували очевидці-священники, митрополит Куїловський польнофілом не був і не міг забути Полякам, що вони в повстанню „обманули Русинів“.

³⁵² Заслужений історик А. М. Амманн, Ісусовець, професор історії слов'янської Церкви в Папському Орієнтальному Інституті в Римі, у німецькому виданні своєї „Abriss der Ostslavischen Kirchengeschichte“, я. в., згадуючи про митрополита Андрея, пише: „der Metropolit Andreas Szeptyckyj ist unstreitig einer der bedeutendsten und weitsichtigsten Metropolitens gewesen, die die unierte Kirche je gehabt hat. Schon seine hervorragenden Geistesgaben, seine Einsicht in die zur Lösung stehenden Fragen, seine Beharrlichkeit und seine tiefe Religiosität erheben ihn weit über viele seiner Vorgänger und die meisten seiner Zeitgenossen“. (S. 647). Одначе в цій же історії Церкви в італійському виданні проф. Амманн, який не вповні розрізняє ще Москаль від Українців (напр. цитуючи Грушевського пише з-московська М. Грушевський, Історія України-Руси, і ін.), про митрополита Андрея згадує так мало, що це звернуло увагу навіть деяких рецензентів, як напр. д-ра Гайнріха Фелікса Шміда, професора історії Сходу Європи на віднському університеті, який обговорюючи на сторінках австрійського наукового журналу „Blick nach Osten“ (Juli 1948, 2 Heft, S. 88-91, Klagenfurt-Wien) „Storia della Chiesa russa e dei Paesi limitrofi“, Torino 1948, пише: „Eine fühlbare Lücke klafft in der Darstellung der Geschichte der unierten Kirche der Westukraine (Ostgalziens): sie wird bis etwa 1880 geführt und mit dem Jahre 1939 wieder aufgenommen. So bleibt für die Entwicklung dieses bei weiten wichtigsten Zweiges der unierten orientalischen Kirche zu

einer echten Volkskirche des galizischen Ukrainertums entscheidend wichtige Periode letzten Decennien der Habsburgermonarchie und der Zwischenkriegszeit unter polnischer Herrschaft ohne Darstellung — mit ihr, die Höhe des Wirkens des wohl unbestritten grössten, bedeutendsten und verehrungswürdigsten unter den geistlichen Führern der ostslavischen Kirche in der neuesten Zeit, des Lemberger Metropolitens Andreas Szeptyckyj“. Найкращу, хоч коротку, монографію про митрополита Андрея написав S. Korolevskij, *Le Metropolit André Szeptyckij, Son action hénotique, pastorale et scientifique*, Roma 1922. Сьогодні з уваги на малий наклад, ця праця належить до бібліографічних рідкостей. В цій монографії автор насвітлює постать Митрополита Андрея з екуменічного, світового становища, його ролі і значення для всієї Католицької Церкви й для цілого Сходу й зачисляє Кир Андрея до найбільших католицьких ерархів української історії зокрема, а сучасности загалом. Поміщено в цій праці чимало дуже важних документів, як напр. документи й кореспонденція митрополита Андрея в справі київського католицького патріархату в 1917 р. В праці Корольовського митрополит Андрей є постаттю світового значення, це ініціатор і творець нового руху, нових шляхів і напрямків, людини незвичайного інтелекту й правдивої католицької ширини.

Біографія митр. Андрея

Роман Марія Олександр граф на Шептичах Шептицький, уроджений 29. липня 1865 р. у Прилбичах, яворівського повіту, син Івана й Софії графині Фредро. Гімназію закінчив у Кракові 1883 р., в роках 1883-1884 служив при австрійських уланах. В цьому часі захворів на шкарлатину, в наслідок чого витворилось згодом запалення сугавів і параліч ніг та правої руки. Після відбуття військової служби студіює в Бресляві й Кракові правничі науки й 1888 р. промується на доктора прав. 28. квітня 1888 р. вступає до монастиря ОО. Василян в Добромилі, приймаючи чернече ім'я Андрей. В 1892 р. в колегії Ісусовців в Кракові стає магістром св. Бого-

словія і філософії („ад градус“). В 1893 р. стає магістром новиків в монастирі в Добромилі, в 1895 р. професором грецької мови, 1896 р. ігуменом у Львові і секретарем протоігумена. В 1897 р. починає видавати місячник „Місіонар“. Від 24. вересня 1899 до 13. січня 1901 р. станиславівський єпископ, від 14. січня 1901 до 1. листопада 1944 р. галицький митрополит, львівський архієпископ і єпископ Кам'яця Подільського. Пор.: P. V. Gams, *Series Episcoporum Ecclesiae Catholicae, Ratisbonae 1873*, pag. 362-365. *Episcopatus ritus graeci unitorum: Kiev, Lemberg, Przemyśl*. — Пор. Franciszek Bujak: *Galicyna, t. I., Kraj. Ludność. Rolnictwo. Lwów-Warszawa 1908*. (Стор. 83): Латинський обряд слабо боронив польського мужика від винародовлення. Навпаки для України (Руси) її обряд був найсильшою остоею в минулому а й тепер у ділянці формування народної свідомости незвичайно важну відіграє роллю. Церква була й є для України (Руси) в багато вищому ступні народною Церквою, ніж для нас католицизм. З Церквою в'яже її визначив з одного боку літургічна мова й церемоніял, в якому нарід бере багато більшу участь, як в римській Церкві, а з другого боку духовенство, яке не тільки з народу походить, але й до народу вертається, а радше верталось в особах своїх нащадків і взагалі з приводу родин сильно з ним зв'язане й більший вплив на нього має. Церковна унія зовсім цих умовин не змінила, а радше може конкуренційну силу Костела супроти Церкви значно підкопала. (Стор. 139): В Галичині в 1900 році було римо-католицьких парохій 904, душпастирів 1610, разом світського духовенства 1870. Греко-католицьких парохій 1906, душпастирів 2566, разом світського духовенства 2740. Пересічне упосаження пароха 5.000 кор. австр. (Стор. 146): ... Духовенство українське (руське) працює більше для народу, як польське. — Теж Dr. W. Tokarz, *Galicyna w początkach ery Józefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783, Kraków 1909*: згадуючи про важкий матеріальний стан католицького (автор вживає „уніятського“) українського духовенства (стор. 388) пише: „Для біда

уніятського клиру пробивалася в дерев'яних головно церковцях, оцінюваних ледви на 200 зол. р., в бідних, соломною критих дімках парохів, убогим церковнім устаткуванням, що з нього пізніше не було що взяти під час наполеонських воєн на „поліснення ц. к. скарбу“. Це була слаба, але рівночасно й сильна, сторона унії, бо сильніше зв'язувала з народом. Не найшов на неї ради й австрійський уряд, бо цілий релігійний фонд уніятський, що постав з касати василянських монастирів, виносив в 1802 р. 284.924 зол. р. і давав річний дохід 8.586 зол. р. Таким чином сама конгруа для парохів була б більша, як річний дохід релігійного фонду латинського... уніятське духовенство в Галичині мало такий зв'язок з народом, якого ніколи не мав латинський священник. В перших поданнях до Марії Тереси уніяти скаржилися на те, що латинські священники називають їхню релігію „хлопською“. Було це її величезною силою. Уніятський парох виходив з народу. Не так давними були часи, коли нарівні з мужиком находився він під пропінатійним і крамничним примусом арендаря, коли платив чинші й десятини бджільні і худобячі, давав підводи й стації. Селянин скаржився часом на свого пароха до циркулу, але йому довіряв і вірив. Завважила це австрійська адміністрація і ця влада пароха над селянином її налякала. Перемиський староста фон Меллерн, який найбільше часу посвятив унії, твердив, що з приводу цього зв'язку народу з духовенством „небезпечно є заводити в релігії новості“. І з цього приводу — на думку автора — ні не зреформовано календаря, ні не зредуковано українських католицьких свят. „Був страх — як твердили деякі старости — перед псважнішим ферментом народу“. (стор. 390).

³⁵³ о. Іван Яворський (1856-1930), посол до галицького сойму, що вів боротьбу за українське шкільництво, був одним з організаторів т. зв. рілничого страйку 1902 року. На основі інформацій п. Тараса Чужака, якому на цьому місці складаємо ширу подяку, в акції поліпшення платні для хліборобських робітників брали участь: о. ігум. Сотер Ортинський ЧСВВ (пізніше перший український єпископ в ЗДА), о.

Павло Чужак, о. Григор Ковч, о. Омелян Глібовицький, о. посол Ст. Онишкевич, о. Боярський і ін.

³⁵⁴ Твори митр. Андрея Шептицького. Пастирські послання до духовенства і вірних станисл. епархії. Праці Греко-католич. Богосл. Акад. у Львові, т. XIV. І. Лятишевський про Андрея Шептицького, єпископа станиславівського, „Чверть століття на митрополичім престолі“, Богословія, Р. I, ч. 1/2, Львів 1926, стор. 235. Архів родини Шептицьких в Прилбичах належав до найцінніших архівів на Україні. Його знищили цілковито большевики в 1939 р., при чому замордовано брата Кир Андрея, графа Льва Шептицького, його дружину з роду графів Шембек і цілу рідню. Тіла помордованих закопано в городі, а тлінні останки предків Шептицьких витягнуто з каплиці й збещено.

³⁵⁵ Гр. Іван Шептицький, „Діло“ з 16. XI. 1912. У XVIII. ст. деякі члени родини Шептицьких почали польщитися. Перед упадком Польщі, двох Шептицьких, Єронім і Мартин, були латинськими єпископами. (о. І. Р.).

³⁵⁶ K. Niesiecki, Herbarz polski, tom VIII, Lipsk 1841, str. 620, tom X, 1945, str. 425-427. — J. Mirtschuk, Lexikon für Theologie und Kirche, Bd. IX, Freiburg i. B. 1937, стор. 968. — Несецькі згадує теж про еп. Єроніма, ст. 425-427, т. X.: Atanazy Szeptycki, Metropolita całej Rusi, fundator św. Jerezgo Katedry r. g. we Lwowie, brat rodzony Hieronima biskupa płockiego. — Пор. теж д-ра І. Шпитковського „Рід і герб Шептицьких“, поміщену в кількох числах „Богословії“, де він наводить (Богословія XIV, 1936, ст. 121 і окремо), що Шептицькі через родини Косецьких, Липських, Ліневських і Романовських є споріднені з перемиським каштеляном Яковом Снопковським, з дочкою якого оженився Марко Собеський, дідо короля Івана III; внуком його був царь Карло VIII з Вітельсбахів. Через сина Івана Собеського, Якова, Шептицькі є посвячені з родиною Стюартів і князями з Буїльону. Знову ж через Фредрів з графами Красінськими, а через них знову ж, бо Франциска Красінська була жінкою короля Польщі Августа III. князя Куряндії Карла, — з еспан-

ським і італійським королівськими домами, а через цей останній — сестра короля Карла Альберта зі Сардинії була жінкою архикнязя Райнера, — з Габсбургами.

³⁵⁷ К. Левницький, Історія політичної... , я. в. ст. 353-359.

³⁵⁸ Відозва до всіх Гетьманців греко-католицького віровизнання Павла Скоропадського (з приводу смерти митр. Андрея) дана в Берліні 7-ого листопада 1944 р.; М. Очерет. Панахида, „Новий Шлях“, Вісник, Ман., 11. березня 1950, ч. 19. В. Королів-Старий, Ювілей галицької „Просвіти“. Фрагмент спогадів, ЛНВ, 1928, IX, стор. 28.

³⁵⁹ Царський В'язень, Львів 1918, стор. 7-8. Пор. В. Литинський, Релігія і Церква в історії України, Львів 1933, ст. 66-69: „Маючи в своїй нації і Схід і Захід, і одну і другу Церкву, приймаючи... в собі неперemoжний історичний напрям — ми мусимо, коли хочемо бути нацією, ці два напрями під гаслом єдності та індивідуальності нашої національної в собі весь час гармонізувати. Без такої гармонізації, ми гинемо як нація: підпадаємо -- не завоювані ніколи чужою збрєю, а завжди власним внутрішнім розкладом — під впливи то східної Москви то західної Польщі. Гинемо, покарані за невиконання того завдання, яке дано тільки нам, бо ці дві наші, загарбуючі нас в часах слабости душі нашої, сусідки -- одна по своїй східно-православній, а друга по своїй західно-католицькій ексклюзивності — його виконати не в силі. — Отже, щоб бути Українцями і щоб була Україна, держімся кожний своїх традиційних основ, своїх корінів, а одночасно на ґрунті цієї своєї традиції, кожний в організації своєї Церкви і на ґрунті своєї традиційної культури, змагаймо до гармонійного наближення себе до наших земляків другої Церкви, другої культури. Іншими словами, не перетягаймо їх силоміць до себе, а себе наближаймо до них. Ще більше бережімся так частого у нас, потворного і руйнуючого явища, коли наші люди східної культури, через зненависть до своїх власних батьківських традицій, починають вдавати з себе „западників“ і накидати цілій Україні свої „західні ідеї“, які в східній (орга-

нічно вродженій) інтерпретації цих викорінених та зненавистю засліплених людей приймають покалічені монструальні форми; або коли наші люди культури західної з тих же самих причин стають „восточниками“, не знаючи Сходу і не розуміючи, куди властиво цей шлях „восточний“ веде. Як маємо поступати ми, Українці католики, вказує нам Голова нашої Церкви (Пій XI, цитат за „Нивою“ XI-XII, 1923) в енцикліці: „поширювати цю єдність не так диспутами чи іншими захохотами, як передовсім любовю до братів східних, після слів Апостола: одну маючи любов, однодушні, згідливі, нічого не ділаючи зі сварливости, але в покорі один одного вищим уважаючи від себе, не на своє кожний дивлячись, а на те, що є других“. На цьому шляху нашої любови до даної нам од Бога нашої релігійної і культурної різнородности і на постійній гармонізації її в українських формах політичних та національних, лежить вся наша минувшина і будуччина як Українців: не як російської чи польської провінційальної відміни, а як окремої — посідаючої свою ціль, свою „рацію існування“ -- нації“. — Пор. Вінтер, я. в. про Кир Андрея, стор. 192-209; J. von Dollinger, Ueber die Wiedervereinigung der christlichen Kirchen, Nördlingen 1888; E. Tomek, Die Katholische Kirche und die christlichen Gemeinschaften des Ostens, die Union mit den Ostkirchen, Graz 1928; J. Turyn, Zur gegenwärtigen Lage der Union mit den Ostkirchen, Die Union mit den Ostkirchen, S. 61; A. Korczok, Die griechisch-katholische Kirche in Galizien, Leipzig-Berlin 1921, S. 71-73; X. Kalinka, Szymma i unia, Lwów 1883; Roma e l'Oriente, 1914.

³⁶⁰ о. І. Рудович в „Чверть століття“, я. в. стор. 216 і далі.

³⁶¹ На це мав митр. Андрей благословення і широкі повновасті від Папи св. Пія X. Ці повновасті згодом вкрадено в митрополита Андрея. — Порівняй The Eastern Church Quarterly, № 8. IX. Каплиця в Петербурзі постала завдяки заходам кн. Волконської та Ушакової, тіточної сестри убитого прем'єра Столипіна. О. Івана Дайбнера (або Дейбнера) вивезли большевики на заслання в 1923 р., де він

і мученичою смертю помер. Пор. „Діло“ з 28. III. 1913. „Греко-католицька громада в Петербурзі“.

³⁶² Пор. Талергофській Альманах, Пропамятна книга австрійських жестокостей, изуверств і насилій над карпато-руським народом во время всемірної війни 1914-1917 гг., Вип. I. Террор в Галичині в перший період війни 1914-1916 гг., Львов 1924, Вип. второй, Террор в Галичині, Буковині, Отзвуки печати, Терезин, Гмінд и др., Львов 1925. Перший віденський процес (21. червня до 21. серпня 1915) проти д-ра Дмитра Маркова, посла до австр. парламенту, Володимира Куриловича, посла до парламенту, д-ра Кирила Черлунчакевича, адвоката в Перемишлі, д-ра Івана Дрогомирецького, адвоката в Золочеві, Дмитра Янчевецького, кореспондента „Новое Время“ і інших обвинувачених в державній зраді. Усіх засуджено на кару смерті й помилувано. О. Степан Онишкевич, визначний діяч і посол до австрійського парламенту, у своїх зізнаннях з першому віденському процесі за державну зраду заявив, що „пропаганда православля мала політичний характер. Знову В'ячеслав Будзинівський зізнав, що оо. Гоцький, Ясеницький, Сойка (з села Цінева) — московські шпигуни. Посол д-р Євген Петрушевич зізнав, що коли б не піддержка намісника гр. Андрія Потоцького, то „русскіє“ щезнули б. — З 1907 р. велася відкрита пропаганда в користь Росії — зізнав д-р Кость Левицький. — Другий віденський процес в 1916 р.: обвинувачених 24 осіб, між ними православний священник з Буковини К. Богатирець й католицькі душпастирі: о. Гавриїл Гнатишак, парох Криницький (помер в тюрмі), о. Роман Прислопський, парох Жегестова, о. Микола Винницький, парох Галича, о. Корнило Сенник, парох Бережниці Королівської, о. Марко Раставецький, парох Громни, о. Іван Мащак, парох Липиці Горішньої, о. Іван Станчак, парох Висоцька, о. Теодосій Дуркот, парох Ждині. Всі були засуджені на кару смерті й помилувані. (II, 145 і далі). Поляк, адвокат д-р Станислав Загурський, видатний член польської національно-демократичної партії, як військовий суддя, сам видав понад 100 вироків смерті і напр.

на основі зізнань одного свідка велів повісити 11 невинних українських селян. О. Романа Березовського Загурський велів повістити, бо при ньому найшли карту Галичини зі шкільного атласу Козена й сірники австрійського й угорського походження. О. Березовський на суді заявляв, що ніколи не був москвофілом, а тільки Українцем.

³⁶³ Австро-угорською владою в 1915-16 рр. арештовані, вивезені до карних таборів в Талергофі, Гнесі, Драгутині (Моравія), Естергамі, Гмінді, Оберголлябруні, Енценсдорфі та Терезені й покарані смертю католицькі й православні священники західніх земель України: **Бережанщина:** о. О. Чубатий — Жуків, о. М. Горчинський — Болотня, о. Ів. Ваньо — Заланів, о. Гр. Качала — Лісники, о. І. Потерейко — Мельничин, о. В. Томович — Мозолівка, пізніше святоюрський крилошанин, о. Дуркот, о. Петровський — Риків, о. Марицький, о. Бабій — Товстобаби. **Бобреччина:** о. О. Ілевич, о. І. Ясків — Бортники. **Брідщина:** о. Скоробогатий, о. М. Балюта, о. Ю. Сухарівський, о. І. Гудима. **Борщівщина:** о. Курилович — Волківці, о. Ів. Смольний. **Бучаччина:** о. І. Ульяновський — Медведівці, о. М. Красіцький — Ковалівка, о. Р. Копистянський — Озеряни, о. І. Андріяш — Бариш, о. В. Козловський — Скоморохи, о. Кузик — Осівці, о. Андрійшин — Озеряни. **Городеччина:** о. І. Лагода — Дубровиця. **Гусатинщина:** о. Т. Соневицький — Тудорів, о. Гр. Ковч — Лисівці, о. Боднарук — Братківці, о. Кульчицький. о. Вол. Богачевський — Говилів. **Добромільщина:** о. В. Лисяк — Доброміль, о. В. Венгринович — Креців, о. Й. Черкавський — помер у Талергофі, о. Г. Полянський — Тарнава, о. І. Сорокович — Уйковичі, о. Максимович, о. Мілянчик, о. Е. Гомза, о. Т. Сапрун, о. Р. Крушинський, о. М. Раставецький, о. А. Куновський, о. І. Шемердяк — Гуменець. **Долинщина:** о. І. Бирчак. **Дрогобищина:** о. П. Лазурко — Стебник, о. М. Вербицький — Уличко, о. Скородинський — Старий Кропивник, о. М. Єднакий — Нагуевичі, о. Жолкевський, о. Й. Винницький. **Заліщищина:** о. К. Дольницький, о. В. Стрільців. **Збарашчина:** о. Т. Луцик — Кошляки, о. В. Курдидик —

Чернихівці, умер в Талергофі. **Жовківщина:** о. С. Кміцкевич — Сулимів, о. В. Ковалець — Малехів. **Калущина:** о. І. Козак — Підгірки, о. Гургула — Томашівці, о. І. Січинський — Вістова, о. І. Маркевич — Берлоги, о. Н. Кукурудз — Камінь, о. Й. Коенда — Сливки, о. Р. Крижановський — Небилів, о. Н. Коржинський — Медна. **Коломийщина:** о. М. Левицький — Вербіж, о. П. Глібовицький — Слобідка Лісна, о. М. Романовський — Сопів, о. А. Гелитович — Косів, о. Н. Семенів — Коломия. **Львівщина:** о. І. Сохацький — Стоянів, о. Айталь Білинкевич — Знесіння, о. І. Бакович — Лисеніч, о. Ю. Гумецький — Вербіж, о. Т. Яворський — Підліски Великі, о. Й. Пелехатий. **Лемківщина:** о. Т. Дуркот — Ждина, о. В. Курило — Фльоринка, о. В. Калужняцький — Бортне, о. Гр. Калинович — Устє Руське, о. Менцінський — Маластів, о. Підляшеський — Гладичів, о. Заяць — Мацина Велика, о. Говда — Боднарка, о. М. Юрчакевич — Черне, о. Т. Качмарчик — Білцарева, о. В. Мохнацький — Чирка, о. Д. Хиляк — Ізби, о. Е. Венгринович, о. М. Соболевський. З ліської округи: о. Чертежинський — Бібрка, о. Гукевич — Полянчики, о. Полошинович — Середниця, о. Чайковський — Тарнава, о. Генсдорський — Кальниця, о. Кузьмак — Гичва, о. Грабець — Лупків, о. Коропась — Криве, о. Копистянський — Береги, о. Щирба — Жерниця, о. Гр. Макар — Угорці та з новосандецької округи: о. Р. Прислопський — Жегестів, о. В. Козловський — Поворозник, о. І. Дуркот, о. В. Масцюх, о. Т. Мерена, о. Мудрий — (Бонарівка), о. М. Артемович, о. М. Семко, о. М. Твердохліб, о. М. Мельничин, о. І. Гладич, о. Л. Коциловський, о. М. Константинович. **Любачівщина:** о. Мокрицький, о. В. Гошовський, о. Шумелда, о. Федоронко. **Перемищина:** о. Й. Преторіус — Поздзяк, о. І. Мохнацький — Войкова, о. Дуркот — Болестрашичі, о. Серединський — Биків, о. Малиняк — Сливниця, о. Кульматицький — Дроздовичі, о. Р. Копистянський — Барич. **Перемишлянщина:** о. А. Бучко — Ладанці. **Равщина:** о. Т. Дуркот, в'язень горлицької тюрми, убитий Поляками 1924 р., о. Богдан Ломницький — Гребенів, о. І. Боровець — Камін-

ка-Липник, о. Л. Саламон — Камінка Лісна, о. М. Осміловський — Руда-Лавриків, о. В. Демчук — Руда Монастирська, о. В. Романовський — Угнів, о. С. Кійка — Щирець. **Радохівщина:** о. І. Давидович — Радохів. **Рогатинщина:** о. І. Машак — Липця Горішна, о. А. Филиповський, о. Д. Бачинський, о. В. Микитка. **Рудеччина:** о. В. Рихлевський — Конюшки, о. М. Матковський — Горожанка, о. М. Заяць — Горожанка Мала. **Самбірщина:** о. С. Береський — Корниці, о. С. Ясеницький — Туре, о. Гр. Білинський — Вольшкова, о. В. Горницький — Билічі Горішні, о. Е. Козаневич — Страшевичі, о. Н. Поленський, о. Д. Куцій. **Сокальщина:** о. М. Миколаєвич — Скомо-рохи, о. В. Виняець — Белз, о. Щ. Раствецький — Бельзке Сільце, о. І. Ковальський — Глухів, о. О. Лаврецький — Добрачин, о. І. Плешкевич — Боратин, о. Гр. Грицик — Завишні. **Станиславівщина:** о. О. Грегорович — Станиславів, о. Лука Карвацький — Кудинів. **Тернопільщина:** о. О. Миронович — Кипячка, о. О. Коренець, проф. гімназії — Тернопіль, о. Е. Бачинський. **Товмаччина:** о. В. Микицей — Кривотули Старі, о. Й. Кустинович — Ляцьке Шляхетське, о. А. Лакуста — Нижнів. **Турчанщина:** о. М. Полянський — Яблінка Нижня, о. Янів — Гнила, о. Білас — Лихобори, о. Д. Гичко — Рипянка, о. І. Солтикєвич — Ботілка Вижня, о. Ших — Ботла, о. І. Стояловський — Явора, о. Петровський — Ільник, о. Гичко — Шандровець, о. Фидик — Розлуч, о. Трешневський — Красне, о. Гомза — Багновате, о. Прухницький — Турка, о. С. Ясеницький — Туре, о. М. Добрянський — Ясениця Замкова, о. В. Скобельський — Пруси, о. Киричинський — Чаплі, о. Перчинський — Рейтаровичі, о. Грушкевич — Ракова, о. П. Янів. **Щиреччина:** о. Стебельський — Горбачі, о. І. Романовський — Дмитре. **Яворівщина:** о. Гр. Журавецький — Дорогомишль, о. В. Ольшанський — Завадів, о. І. Підляшеський — Кобильниця Волоська. **Ярославщина:** о. Т. Дорик — Сурахів, о. І. Станчак — Висоцьке, о. І. Маковей — Лози, о. Т. Піх — Міновичі, о. Р. Копистянський — Грабівці, о. І. Рудавський — Сосниця, о. О. Рудавський — Монастир, о. О. Гайдукевич — Святе, о. І. Камінський —

Залісе, пов. Ряшів. **Повішено:** о. Романа Березовського, пароха Протесів, жидачівського повіту, ур. 1874 р. (Присуд виконано 30. вересня 1914 р.) **Розстріляно:** о. Петра Сандовича, пароха в Брунарах, пов. Новий Санч, уродж. 1858 р. (Присуд виконано 28. вересня 1914 р.), о. Набака, пароха Нагорців, пов. Жовква, дня 30. вересня 1914 р. під селом без суду. **Заслані в Терезин:** о. Р. Чайковський, о. Л. Чайковський, о. Гр. Стеців, о. Л. Зарицький, о. Кармеліта, о. Д. Домбровський, о. Ско-робогацій, о. Малий, о. Яремкевич, о. Лозинський. **Заслані в Драготуші:** о. А. Бучко, о. Т. Капко, о. І. Машак, о. М. Раставецький, о. М. Винницький. **Буковина:** католицький парох Раранчі о. Ф. Рак. **Православні священики:** Екзарх К. Богатирець, екзарх Діонісій Кисель-Киселевський, оо. Д. Дробот, Е. Маковевич, Е. Козак, проф. богосл. факультету, К. Томович, А. Тофан, І. Шорш, Ю. Драчинський, С. Галіп, І. Іванович, Ю. Калинюк, ченці: К. Козаркевич з монастиря Драгомірна й Г. Ганяк з монастиря св. Пантелеймона.

³⁶⁴ Царський В'язень, я. в. Причина була сповідна, бо московські їм прихильні кола уже з 1900 рр. почали були нагінку на митр. Андрея. В брошурі „Митрополитъ Андрей Шептицькій и Галицко-русская Матица“, Львів 1905 р., читаємо, що на загальних зборах Матиці з 24. V. 1900 усунуено „єдинодушно“ митр. Андрея з членів Матиці. Тодішній російський щоденник „Новое Время“ наکشє про митр. Андрея не писав, як „перебраний Єзуїт на грецько-„русском“ престолі“. Знову ж завдяки польським колам (пор. спогади видатних польських тодішніх політичних діячів про митр. Андрея, Л. Biliński, *Wspomnienia i dokumenty*, t. II, Warszawa 1926, стор. 118-119 — автор сам „gente Ruthenus“, або W. Feldman, *Stronictwa i programy polityczne w Galicyi*, II, 350-351, Kraków 1907), впроваджувано в блуд німецьку пресу, яка називала митр. Андрея „схизматичним митрополитом“. Пор. „Sonntagsblatt“ № 14, 1914, Відень, стор. 4 і відпир тод. „Kirchenzeitung“. Порівн. „Діло“ з 1913 р. чч. з 28. II., 4. III., 5. III., 6. III., 8. III., або о. Вол. Герасимовича, Схизматичька й русофільська пропаганда між на-

шим народом, „Нива“ 1912, I, стор. 1-15. Цікаво, що ці ж Гнилички, які під впливом о. Наумовича, перейшли були на православіє, стали остоею москвофільства й зимою 1919 р. вчинили бунт проти української влади. Пор. В. Бачинський, Гнилицький бунт, Літопис Черв. Калини, ч. 5, 1930,

Список українського католицького духовенства (неповний), вивезеного з Галичини Москалями в рр. 1914-15, проголошений у заклику Загальної Української Ради в „Ділі“ з 16. II. 1916 р.: о. Аліскевич Йосиф ЧСВВ — Томськ, о. Аликсевич Станислав, парох Батятич (Жовква) — Томськ, о. д-р Болян Йосиф, ректор Української Семінарії у Львові — Минусинськ, Єнісейська губернія, о. Брунець Олекса, парох Хлівчан (Рава) — Тимошино, Костромська губ., о. Бачинський Іван, парох Сновича (Золочів) — Астрахань, о. Боберський Омелян, парох Миколаєва (Бібрка) — Бильское, Єнісейська губ., о. Ганкевич Михайло, парох Порогів (Богородчани) — Омськ, брат Гродський Йосиф ЧСВВ — Ірктисев, Єнісейська губ., о. д-р Горникевич Мирон зі Львова — Минусинськ, Єнісейська губ., о. Гордієвський Іван, мітрат зі Станиславова — Сибірськ, о. Гура Дам'ян з Жовківщини — Томськ, о. Громницький Вол., парох Тернополя — Перм, о. Готра Ірмелян ЧСВВ — Київ, о. Дольницький Омелян, парох Баворова (Тернопіль) — Ігріз, Тургойська губ., о. Дяків Григор, парох Жеребок Королівських, о. Василь (або Володимир) з Колоденця (Жовква) — Томськ, о. Збудовський Роман — Урожум, В'ятська губ., о. Зінкевич Михайло, завідатель Стоянова — Київ, о. Ключак Ілля, Заліниччина — Сибірськ, о. Лисинецький Вол., парох Гвоздя (Надвірна) — Іркутськ, о. Ломницький Єремія ЧСВВ, ректор Семінарії у Станиславові — Сибірськ, о. Любінецький Йосиф, парох Дубовець (Калуш) — Сибірськ, Литвин Арсеній ЧСВВ — Томськ, о. Матвієко Василь, парох Беремовець (Зборів) — Аксеново, Єнісейська губ., Матіїв Константин ЧСВВ — Томськ, о. Носковський Волод., Сороки (Бучач) — Сибірськ, о. Процишин Лев, Лука ЧСВВ — Томськ, о. Панчишин Григор, парох Гологір — Астрахань, о. Постригач, Золочів —

Київ, о. Плашовецький Вол. з Ляцького — Троїцьк, Оренбурзька губ., о. Пушкарський Павло ЧСВВ — Торськ, Питель Антін ЧСВВ — Торськ, Паславський ЧСВВ — Київ, о. Рицар Михайло з Богутина (Зборів) — Пановское, Єнісейська губ., о. Рудакевич Петро, парох Славної — Симбірськ, о. Ратич Іван, парох Лісник (Бережани) — Троїцьк, Оренбурзька губ., о. Савицький Людвик, парох Щурович (Броди) — Парабель, Томська губ., о. Склепович Дмитро з Поморян — Коргасок, Наримський край, Томська губ., о. Скобельський Теофіл, парох Горуцька (Дрогобич) — Симбірськ, о. Сапрун Степан, парох Стенятина (Сокаль) — Вятка, о. д-р Соболев Іван, Львів — Минусинськ, Єнісейська губ., о. Сосенко Антін, декан з Олієва — Київ, о. Щепанюк Микола (Василь ?), сотрудник архикатедр., Львів, Теодорович Павло ЧСВВ — Томськ, о. Тимкевич Євген, парох Худобинець — Аксеново, Єнісейська губ., о. Терещук Василь, парох Полтви — Київ, о. Фединський Іван, парох Любіна Вел. — Перм, о. Чайківський Т., гімн. катехит з Яворова — Полтава, о. Цегельський Михайло, парох Камінки Струм. — Київ, о. Хамчук Григор, (або Дмитро), сотрудник зі Зборова — Київ, о. д-р Юрик Степан, парох Золочева — Рибинськ, о. д-р Аремко Дмитро, віцектор львівської семінарії — Орел, о. Яцковський Михайло, канцлер митр. консисторії у Львові — Орел.

В доповненні списка, в листі єп. Боцяна Йосифа з Минусинська до єп. Сотера Ортинського в ЗДА („Америка“ з 1. червня 1916 р. ч. 122) подані ще такі царські в'язні: о. Капустянський Климент, парох Регетова, псв. Горлиці, засланий невідомо куди, о. Любінецький Олекса з Новошина, Жидачів — Красноярськ, Єнісейська губ., о. Стремецький Анатоль ЧСВВ — Перовское, Єнісейська губ., о. Боберський Семен ЧСВВ — Перовское, Єнісейська губ., Петрівський ЧСВВ — Анціферовское, Єнісейська губ., Іванчевський ЧСВВ — Абакова, Єнісейська губ., Боярчук ЧСВВ — Плодбище, Єнісейська губ., о. Винницький Роман — Томськ, Сало Ю. ЧСВВ — Томськ, о. Бутринський з Черниці — невідомо куди засланий, о. Чубатий Теодор —

невідомо куди засланий, о. Утриско (Жовківщина) — невідомо куди засланий, о. Стецишин Кипріян — невідомо куди засланий, о. Банах Теодор — невідомо куди засланий, о. Молчко — невідомо куди засланий, о. Дякон з Махновець — невідомо куди засланий, о. Брикович — Київ, о. Градюк Віталій ЧСВВ — Повінець, Олонецька губ., о. Вацура Яким ЧСВВ — Повінець, Олонецька губ., о. Мазикевич Ігн. ЧСВВ — там само, о. Шкромида ЧСВВ — Симбірськ, о. Кривак — Симбірськ, трьох священників невідомого прізвища (з Коропця, Монастириськ і ще з якоїсь місцевості) перебувало в Ташкенті.

Заслання митр. Андрея до Курська мало свою „традицію“. В 1839 р. на основі царського указу, для Українців католиків Василіян створено монастир-тюрму в Курську. Була це найстрашніша тюрма, яку можна собі уявити, ченцям не вільно було зустрічатися з людьми, служити Богослуження, їх катовано й морено голодом, а навіть тих кільканадцять копійок денно, що їх призначив царський уряд, не доходило до їх рук. Тому, що витривалість ченців у католицькій вірі будила подив і признання серед довколишнього населення, ченців-мучеників вивезено в глибину Росії „на покуту“, а монастир перемінено на тюрму для „найбільших злочинців“. Пор. *Ostatni klasztor Bazylianski w Rosyi. Kraków 1916.*

³⁶⁵ В „Царському В'язні“ (ст. 50, я. в) читаємо, що „будовою займався архітект Іван Левинський“ під час, коли насправді українську католицьку церкву-каплицю в Києві збудував своїм коштом інж. Стефан Гринюк зі Львова. О. В. Щепанюка большевики вивезли при кінці 1929 р. або з поч. 1930 р. на Солсвельські острови, де він мученичою смертю помер, а українську церкву перемінили на кооперативний ресторан. Про це „Нива“, ч. 1, 1930, стор. 35, за женецьким „Bulletin hebdomadaire d'information religieuse“, 15. I. 1930.

³⁶⁶ о. Фйодоров Леонід, назначений митрополитом Андреем екзархом для Росіян католиків у Росії, замучений большевиками у В'ятці 7. III. 1935 р. Висвячений в Болгарії, як чернець-студит перебував у Боснії і після вибуху I-ої світової війни

вернувся в Росію, де його арештовано й вивезено на Сибір. В 1917 р. звільнений вернувся до Петербурга. Був він екзархом для більш як 3000 Росіян-католиків. Пор. Ks. J. Wasilewski, Arcybiskupi i administr. arch. mohylowskiej, Pińsk, 1930.

³⁶⁷ Федір Заяць. Віднайдення мощів св. Йосафата. „Голос Спасителя“, Йорктон, Канада, Жовтень 1951, ст. 14-16. Пор. Фіголь Вол., д-р, о. Довкола особи св. Йосафата, „Нива“, I, 1939, ст. 33, його ж, Святий Йосафат у світлі зізнань запряжених свідків, „Нива“, XI, 1938, „Св. свцм. Йосафат Кунцевич“, Матеріали й розвідки з нагоди ювілею. Зібрав о. д-р Й. Сліпий. Львів 1925. Праці Богосл. Наукового Т-ва у Львові, т. I.

³⁶⁸ о. Й. Жан ЧСВВ. Моє служіння Україні. Едмонтон, Алта, 1953.

³⁶⁹ В 1922 р. знову ж арештували Польки теж брата митр. Андрея, ігумена Студитів в Уневі, о. Климента графа Шептицького за „протидержавну діяльність“. Польська поліція перевела трус в монастирі й арештованого ігумена Климента перевезено до тюрми в Перемишлянах. — Усі три галицькі владики були членами Української Національної Ради. Кир Григор Хомишин дуже пильно ходив на засідання Національної Ради й видав спеціальне послання, щоб при Службах Божих молитися і згадувати президента Української Держави й її військо. — Членом президії Національної Ради (в Станиславові) був, згодом польський в'язень і член Ради Старших, радник Митрополічої Консисторії о. шамбелян д-р Степан Юрик, парох Золочева, який помер 1937 р., проживши 73 роки. — Участь українського католицького духовенства в організуванню Української Держави бачимо найкраще із офіційних звітів з поодиноких повітових комісаріятів, як напр., звіт з Радехова: 2. XI. 1918 о. д-р Володимир Пелліх, парох Радехова, був вибраний членом ради повітового комісаріату. (Літопис Червоної Калини, липень-серпень 1930, ч. 7-8, ст. 29). (Ст. 30): Раду повітову в Стрию очолював о. Остап Ніжанковський, (ст. 31) прибічну раду при комісарі очолював о. Білинський з Гуменця, (стор. 31) під проводом о. Ст. Онишкевича залізничий двірць і уряди

в Рудках зайняли українські відділи (пище богослов Василь Добровольський і укічч. богослов Петро Голинський). У звіті з Камінки Струмілової зазначено, що повітовим комісаром вибрано Петрушевича, а його заступником о. Петра Казанівського, місцевого сотрудника. Запряження повітового комісара відбулося в церкві по Сл. Божій 10. липня 1918. (Літопис Червоної Калини, звіт з Камінки Струмілової, ч. 4, квітень 1930, ст. 23). О. Михайло Цегельський, декан і парох в Камінці Струмілової, був головою Повітової Української Національної Ради, головою повітової „Просвіти“ і віце-маршалком Повітової Ради, польський в'язень, якого за інтервенцією варшавського нунція архієп. А. Ратті випущено з польської тюрми. — Коли 4. листопада 1918 українська влада перейняла Бережани, в прибічній раді повітового комісаріату брали участь о. проф. Василь Дубицький і о. проф. Осадца. (Пор. Літопис Черв. Калини, ч. 3, березень 1930, ст. 21. Звіт кур'єра з Бережан, д-ра Михайла Західного). Або порів. д-р А. Річнський: Бої за Володимир Волинський (Літопис Червоної Калини, липень-серпень 1930, ч. 7-8, ст. 14-16 [1916-17 рр. австрійська окупація, на Володимирщині]) . . . також і в релігійному житті стрілецтво прийшло з поміччю місцевому населенню: православні священники перед відступом російського війська на весні 1915 повиїздили були до Росії. Залишена на ласку Божу місцева людність могла користати з релігійної потіхи лише греко-католицького духовенства й зжилася з ним тим легше, що незабаром відчула в ньому таких же своїх людей . . . Наука релігії навіть в таборах була обов'язкова. Порівн. д-р Степан Годований: Освітня справа в українських таборах для інтернованих в Дойч-Габлю (Літопис Черв. Калини, ч. 1, січень 1931, ст. 18-19): . . . в таборі в Дойч-Габлю під кінець серпня 1919 zorganizовано в таборі матуральний курс . . . релігії учив полевий духовник бригади о. сотник Лев Вань. — Полевими духовниками УГА були між іншими: о. мітрат д-р Василь Лаба (Х бригада), о. Іжак (помер 1919 на Україні), о. М. Каровець ЧСВВ (який вернувся до Львова щойно в квітні 1930 р., бо до цього часу працю-

вав тайно як католицький душпастир на Україні). — Духовником II бригади УГА був о. І. Лучинський ЧСВВ, в 1944 р. ігумен в Дрогобичі. Начальним духовником УГА на весні 1920 був о. Дидик. Духовником III бригади УГА був о. Я. Фешак ЧСВВ. Пор. теж М. Андрусак: Із стрілецьких споминів, Літопис Червоної Калини, травень 1930, ч. 5, стор. 9: „при I. полку УСС був „товариш учитель моралі (таку офіційну назву мав військовий священик, коли УГА злучилася з червоною армією)“. Після програної, багато членів УСС і УГА стало ченцями-Василіянами й священиками. Пор. о. Ісидор Сохоцький, Що дали греко-католицька Церква й духовенство українському народові. Філадельфія 1951, „Америка“. ст. 40-42. — Про українське православне військове духовенство згадує Прот. Петро Білон, Українське військове духовництво, Український Православний Календар на 1951 р., Нью Йорк, стор. 103-108: „В 1917 р. Центральна Рада притривилась формуванню якоїнебудь військової частини, а це більше страшним для неї було перебування та діяльність в армії священиків, які „будуть поширювати клерикалізм“. Та Отаман Симон Петлюра, тоді секретар військових справ, свою роботу зробив, і в червні місяці 1917 року, запросив о. П. Пашевського вступити військовим священиком до Української Армії та підшукати до того ще й інших священиків; він додав, що Центральна Рада напевно не дасть утримання військовому духовництву й прийдеться військовим панотцям жити з допомог військових частин Української Армії. В липні 1917 року, Голова Військового Генерального Комітету Симон Петлюра призначив о. П. Пашевського до 1-го Українського Запасового полку, який потім переформувався в Сердюцький полк ім. Гетьмана Петра Дорошенка. Рівночасно був призначений о. Микола Маринич до Богданівського полку. Ось ці два військові священики й були весь час урядування Української Центральної Ради“. . . . „Крім священиків о. Пашевського і о. Маринича в березні 1918 р. прибув до армії УНР ще один священик, прот. Анатолій Волкович, який і був призначений настоятелем до окремої Запорозької бригади, що піз-

ніше розвернулася у дивізію тієї ж назви. За Гетьманських часів було значно більше військових священиків. У військових частинах, що перебували на Слобожанщині, де начальником дивізії був ген. Натіїв, у 2-му Українському полку був о. Микола Кукулевський, а в 3-му Гайдамацькому полку Запорозької дивізії — о. Михалевиц, який довгий час перебував у походах і боях“. . . . „До Сірої дивізії (Сірожупанники) був призначений на дивізійного священика о. Іван Теодорович, теперішній митрополит Православної Церкви в Америці“. . . . „Головним військовим священиком за часів гетьмана був о. Антоній Матіюк, який був надзвичайно здібним організатором а до того відзначався хоробрістю. В військовій частині був і о. Юрій Жевченко, який пізніше був полтавським архієпископом. В двадцятих роках його большевики рostrіляли“. . . . „За часів Директорії в 1920 році по наказу Головного Отамана був сформований уряд Військового Українського Духовенства на чолі з протопр. митр. прот. о. П. Пашевським, а при ньому Головна Управа Військ. Духовенства, в склад якого входили. прот. Анатолій Волкович, настоят. 5-ї Херсонської дивізії; прот. Василь Сухачів, наст. 2-ї Волинської дивізії, та о. Микола Маринич — настоятель 4-ї Київської дивізії. Крім них у військових частинах були слідуючі священики: прот. Павло П'ятаченко в 7-ій бригаді 3-ї Залізної дивізії; о. В. Варварів — в штабі Тилу Армії Військ УНР, ієромонах о. Флегонт Сімакович — 1-м Запаснім Військ. Шпиталі, а по його від'їзді був призначений о. Дмитро Залізняк. О. Петро Білон — в 6-ій Стр. Січ. дивізії, о. Григорій Мельник — в київському кінному полку 4-ої дивізії. По смерті прот. А. Волковича був призначений до 5-ої Херсонської дивізії о. Лазар Воронюк. О. Михайло Лещук — невідомо в якій частині був. Крім вище згаданих священиків перебували в військових частинах: прот. Н. Никитюк та о. Михайло Раїнський, які в 1922 році від'їхали на парафії на Волинь. Наскільки я не помиляюсь, то був тимчасово військовим священиком і відомий композитор о. Кирило Стеценко. Він приїжджав до Бродів і на цвітну неділю в гр.-

католицькій церкві була відправлена Сл. Божа. Отець Кирило Стеценко приводив наших вояків до святої сповіді. Сповідався і я в нього. При священниках було 2 дякони: о. Пилип Шпартак, о. Григорій Буньта о. Петро Порван, які служили в Калишському таборі інтернованих. В липні місяці 1924 року, всі табори інтернованих наших вояків були ліквідовані, а всі військові священники одержали парафії на Волині й Поліссі. Пор. теж прот. П. Білон, Спогади, Пітсбург 1952. В листі втрач 1-шої бригади УСС 1919 р., Літопис Черв. Калини, ч. V, 1930, ст. 21., згаданий полевий духовник православних о. Аполон Добій, парох села Демківка, Брацлавщина. На жаль списки як католицьких, так і православних українських військових духовників неповні й повних джерел досі немає.

³⁷⁰ Пор. *Die Religion in Geschichte und Gegenwart, Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft, II Auflage, V Band, Tübingen 1931, S. 1341-42, Ukraine*. Замордовані владики (першої) УАПЦ у большевицьких тюрмах в роках 1928-1938 („Час“ з 17. квітня 1949, ч. 15 [185], Фюрт, Баварія): митрополити: Василь Липківський (1938), Николай Борецький (1937), Іоан Павловський (1938), Вознесенський (1938); архієпископи: Олександр Ярченко (1936), Степан Орлик (1928), Юрій Завченко (1928), Юрій Мишовський (1937), Юхим Кальнишевський (1936), Петро Тарнавський (1935), Олександр Червінський (1936), Кость Кротевиц (1936), Теодосій Аріїв (1936), Кость Малюкевич (1935), Йосип Оксінюк (1934), Володимир Дахівник-Дахівський (1936), Петро Рометанів (1937); єпископи: Григорій Стороненко (1928), Яків Шулаєвський (1929), Володимир Мішовський (1937), Марко Грушевський (1937), Конон Бей (1937), Василь Пшеничний (1934), Антін Бронівський (1934), Максим Задвірняк (1935), Микола Карабієвч (1936), Володимир Самборський (1935).

³⁷¹ Про арештування, катування і вбивства українських католицьких священників під час польської окупації: Трагедія Галицької України, матеріали про польську інвазію, польські варварства й польську окупацію Східної Галичини за кроваві

роки 1918, 1919, 1920, зладив і упорядкував Осип Мегас, б. український делегат на мирову конференцію в Парижі, Вінніпер 1920, стор. 94, 154-157. — Пор. теж: Крівава книга ч. 1, матеріали до польської інвазії на українські землі Східної Галичини 1918/1919 р., видання Уряду Західно-Української Народної Республіки, Відень 1919, стор. 24-25, 70-76. Крівава книга ч II, роки 1919-1920, Відень 1921, стор. 21, 101 і дальше.

³⁷² о. Петро Понятинин, З моїх споминів. Митрополит Андрей Шептицький в Америці. „Українці у Вільному Світі“. Ювілейна книга Українського Народного Союзу 1894-1954. Джерси Ситі, Н. Дж., стор. 19-36. — Дня 30. вересня 1919 р. митрополитий ординаріят у Львові видав розпорядок: „в справі письмених зносин з окупаційною владою пригадує Митр. Ординаріят усьому духовенству, що воно обов'язане вживати, як в письмених так і усних зносинах виключно тільки української мови й боронити всюди прав рідної мови... Всі метрики й метрикальні відписи мають бути писані виключно в українській мові...“

³⁷³ Пор. о. П. Хомин, II, Унійна конференція в Пінську, „Нива“, вересень, ч. 9, 1931, ст. 321-336.

³⁷⁴ як напр. висланник Апост. Столиці о. Гудечек ЧНІ і інші висланники. „Дня 20. червня 1938 р. заключено додатковий договір до Конкордату з 1925 р. між Ватиканом і Польщею. Договір обіймає справи церковних земель, церков і каплиць загарбаних колись Росією. Ватикан, як подають часописи, відступає за 2 чн 2½ мільона золотих польському урядові своє право до земель і маєтків, що були колись, перед знесенням Унії, власністю греко-католицької Церкви. Згаданий договір, це тільки формальна легалізація того, що вже від 20-ти літ існує на православних областях Польщі, головню ж на Холмщині, де більшість або майже всі церковні землі влада сконфіскувала. На засіданні сойму 6. липня ц. р. мимо спротиву українських послів, греко-католиків і православних, договір цей ратифіковано.

На тому самому засіданню пос. Баран представив жахливе положення православ-

них Українців на захід від Буга, подаючи м. ін. факт, що за останні три місяці адміністраційна влада запечатала 39 церков, а розібрала до основ 33 церкви й молитовні дома. Найстрашніше те, що мимо всяких делегацій, пресбї і телеграм — положення досі не змінилось.“ „Нива“, липень-серпень 1938, стор. 303-304, Львів.

³⁷⁵ Ст. Баран, Митр. Андрей Шептицький, Мюнхен 1947, ст. 96-99.

³⁷⁶ В наслідок загострення взаємин між Апост. Столицею і тодішнім урядом Польщі, папський нунцій у Варшаві, архієп. Мармаджі, не прийняв ордену „Polonia Restituta“, що йому передав був польський уряд. „Кат. Провід“ ч. 3, 1931.

³⁷⁷ Докладний опис цього величавого свята поміщений в „Ниві“ (Львів 1933, ч. 5, ст. 186-192, на ст. 205 телеграма св. Отця Папи Пія XI). Прийвних на святі було 100.000 людей, а в поході взяло участь 50.000 учасників.

³⁷⁸ Пор. Аркадій Животко, Історія української преси, УТГІ, Регенсбург 1946 (цикльостиль — видання дуже неповне).

³⁷⁹ Баран, я. в. ст. 104-111.

³⁸⁰ т. с. ст. 108. Славну Василянську бібліотеку з Холму (понад 60.000 томів і рукописів) Поляки вивезли до Люблина й до Варшави.

³⁸¹ о. Білоскірка. В десяти роковини. „Голос Спасителя“, жовтень 1952, ст. 15-16. В'язнем Берези Картузької був м. ін. о. Я. Чемеринський, якого замучено в тюрмі під час німецької окупації.

³⁸² Таке твердив (про Винниченка) кол. міністер ЗУНР і УНР та посол до Вашингтону д-р Лонгин Цегельський (1875-1950). Стверджує це теж о. Йосафат Жан ЧСВВ у своїх спогадах „Моє служіння Україні“ (я. в. стор. 16.): „в січні 1920 р. Головний Отаман Петлюра післав був Андрія Лівницького, свого міністра закордонних справ до монс. А. Раттія, Апост. Нунція у Варшаві. Він просив мене, щоб я йому товаришив під час цієї авдієнції. Апост. Нунцій прийняв нас дуже прихильно. Під час авдієнції А. Лівницький... сказав до Нунція: „я самий за тим, щоб греко-католицизм був державним віровизнанням цілої України й вірю, що так буде“. Пор. Єв. Онацький, Навкруги Ватикану, сторінки з римського

щоденника, т. I-II, Прага 1943. Спогади М. Тишкевича про св. Пія X та відношення Апост. Столиці до Унії, гл. ЛНВ, III, 1929. Гр. Лужницький. Св. Пій X очима Українця. „Ковчег“ ч. 5, 1954, ст. 83-84.

³⁸³ Спогади Ст. Грабського й ін. тод. польських політичних діячів (гл. ст. 567); о. Жан (я. в. ст. 17-18) зазначає, що про особу та працю о. Дженноккія появилися досі: П. Карманський, „Надзвичайна Дипломатична Місія УНР при Св. Престолі“, Ілюстр. Календар Сирітського Дому, 1921, Філадельфія, стаття о. д-ра І. Хоми в „Християнському Голосі“, Мюнхен, чч. 5, 12 і 19. жовтня 1952 та едмонтонських „Українських Вістях“, чч. 8-10, 1953.

³⁸⁴ В ілюстрованому жидівському місячнику „Іберганг“, який виходив у Мюнхені, Німеччина, в першому числі (за червень 1947, ст. 18) находимо статтю Ізраеля Гутвірта п. з. „Врятовані жидівські діти по монастирях“ (Гератеве ідише кіндер ін ді клойстер“): „Хоч тисячі й сотні жидівських дітей — пише автор — гинуло із рук Гештапо, сотні з них врятувались по монастирях завдяки священикам... У Львові, наприклад, старий, відомий Митрополит Шептицький, заховавши в пивницях монастиря 15 дітей і мале число старих мужчин, врятував їх від смерті. Між тими врятованими Митрополитом Шептицьким дітьми було двоє дітей трагічно замордованого львівського рабіна д-ра Ехескієля Левіна, діти д-ра Хамайдеса з Катовиць, діти військового надрабіна Польщі д-ра Кагане разом з батьками, дитина відомого експерта з Кракова мгр-а Штерна й інші жидівські діти. Сам Митрополит Шептицький їх скривав, а інші українські священики так само. Другий український священик о. Шевчук врятував 12 жидівських дівчаток, між ними дитину відомого львівського лікаря д-ра Мерера й інж. Вагнера. Всі ці діти після звільнення передано жидівському комітетові у Львові.

Про замордування Німцями о. Омеляна Ковча помістив довшу згадку А. Курдидик в „Новому Шляху“ (7. серпня 1948, ч. 61, Манітоба, Канада) п. н. „Криваві сліди“. У львівських Архiepархіальних Відомостях (ч. 1-3, 1944 р.) в хроніці (ст. 27-28) в рубриці „пропали без вісти“ є два при-

звища: о. Балюта Мартин, парох Ясенова, дек. брідського, 7. I. 1944, о. Левицький Теодор, парох Тростянця, дек. долиньсько-го. У рубриці померли: о. Любич Іван, парох Урлова, дек. зборівського, замордований 29. 4. 1943, о. Васильків Ярослав з Чернихова, дек. тернопільського, замордований 8. листопада 1943, о. Тимчук Іван, парох Туря, дек. Олеського, замордований 5. 3. 1944, о. Тиктор Григор. зав. Глібович Свірських, дек. перемишлянського, замордований 5. 3. 1944.

³⁸⁵ Послання митр. Андрея, Архiep. Від. я. в. ст. 1-6. — Найкраще характеризує це становище щоденник Гебельса. — о. д-р В. Л., Духовна опіка над стрільцями 1-шої УД, „Вісті братства кол. вояків 1 УД УНА“ ч. 10-11, 1952, ст. 7-8: ... „митр. Андрей іменував о. д-ра Василя Лабу своїм генеральним вікарієм для всіх справ, що якось в'язалися з духовною опікою над стрільцями Дивізії і над іншими піввійськовими українськими частинами („Служба Батьківщині“, „Юнаки“, „Служба охорони військових об'єктів“). Духовниками Дивізії були: о. д-р Василь Лаба, о. Северин Сапрус (†), о. Михайло Левенець, о. Йосиф Карпинський (†), о. Василь Лещинин, о. Йосиф Голойда, о. д-р Йосиф Кладочний, о. д-р Волод. Стецюк (†), о. Всеволод Іван Дурбак, о. Емануїл Кордуба (†), о. Данило Ковалюк, о. Ісидор Нагаєвський, о. Богдан Левицький, о. Любомир Сивенський, о. Ол. Бабій, о. д-р Йосафат Маркевич ЧСВВ, о. Михайло Ратушинський, о. Юліян Габрусевич, о. Іван Томашівський.

³⁸⁶ Сенекс (проф. І. Власовський) Українська Православна Церква в часі II-гої світової війни 1939-1945. Мюнхен 1945. Цикльостиль. Стор. 3 і дальше.

³⁸⁷ я. в. ст. 14-15, 38.

³⁸⁸ я. в. ст. 46-47 і дальше. Пор. о. Орест Купранець ЧСВВ, Перші роки Православної Церкви в новій Польщі. „Логос“, Медовейл, Онт. Канада, 1953, IV, 3, ст. 192, IV, II, ст. 116. 1953, 4, ст. 270-279, там же ж і бібліографія.

³⁸⁹ Архів краківського Укр. Центрального Комітету (УЦК).

³⁹⁰ Повної збірки послань і листів митр. Андрея й листів нез'єдинених українських владик в справі т. зв. унійної акції ще не

видано. Пор. Баран, я. в., ст. 123, Календар „Провидіння“ на 1952 р. (ст. 134), зібрав о. Б. Курилас ЧНІ.

³⁹¹ Відновив на Західніх Землях України Чин Студитів митр. Андрей в 1906 р. Студити мали: 1 лавру, 5 монастирів і 5 місійних станиць з 20 священниками, 12 дяконами, 80 схимниками й 120 рясофорами. Ігуменом був (в заступстві митрополита) о. Климент гр. Шептицький, вивезений большевиками 1946 на заслання, де й помер мученичою смертю. Пор. *Lexikon für Theologie u. Kirche*, II Aufl. XI. В. 1937, 867, Freiburg i. В.

³⁹² Баран, я. в.

³⁹³ Ще під час першої окупації, большевики замордували кількох священників, як напр. о. проф. д-ра С. Конрада (†1941). — Скільки від 1944 р. вивезено й замордовано українських католицьких священників, певно невідомо. На основі записок о. крилошанина Р. Лободича, якому на цьому місці складаю сердечну подяку за ці інформації, уже з початком 1944 р. большевики замордували: о. Мирона Колтунюка з Жукова, о. Іллю Федовича з Крехович, о. Миколу Головача з Боська, о. Дмитра Німеловича (тіло його почетвертовано), о. Гр. Сивака з Букови, о. Яр. Кнейчука з Белець, о. Тадея Камінського з Міратина, о. Ст. Салаша з Мискової, о. Яр. Щирбу з риманівського деканату, о. Миколу Мацюка з Волосткової, о. Вол. Ридоша з Волчишович, питомця Петра Сапоцького й ін. Пор. М. Хом'як, *Боротьба Української Католицької Церкви проти комунізму*, „Логос“ II, 1, 1951, ст. 59. II, 4. 1950, ст. 281. I. 3. 1950, ст. 222; *Деяння Совещания*, I, М. 1949, ст. 141, 159.

³⁹⁴ Росович В., *З хрестом чи мечем*, „Вільна Україна“, квітень 1945, мабуть в 1948 р. окремо (220 ст.). Цей памфлет повний нісенітниць, включно до того, що о. Наумовича католицькі священники (розуміється „післанці Ватикану“!) отруїли; Діяння Собору греко-кат. Церкви у Львові 8.-10. III. 1946, Львів 1946, ст. 23.

— При Польщі (лінія Керзона) залишилось (за інформаціями переданими о. крил. Лободичеві): в перемиській епархії 315,947 душ (170 парохій, 14 цілх і 5 неповних деканатів), на Лемківщині 114,118 душ (144

парохії, 9 деканатів), разом всіх Українців католиків у Польщі в 1944 р. було 430,065 душ. Поляки, щоб приневолити Українців переселитись за лінію Керзона, почали терор: в селі Павле, березів. повіт на поч. березня 1945 р. замордовано 600 Українців враз із священником, в Пискоровичах к. Лежайська вбито 900 Українців, в Малковицах к. Перемишля вбито 107 Українців, в селі Скопів, перем. пов. убито 71 людеЙ, зарізано 80-літнього пароха о. Івана Дем'янчика, п'ять членів родини й сотрудника о. Осипа Конкольовського, в селі Уйковичі убито пароха о. Івана Сорокевича, в селі Бабичі, перем. повіту о. Анат. Сембратовича, в селі Дубровичі, ярослав. повіту о. Миколу Добрянського, в Негрибці о. Петра Войтовича, в селі Горинець о. Петра Воляновича, в Кобильниці Руській о. Льва Согара, в Берізках о. Ол. Білика, в Сурухові, яросл. повіт о. Мих. Плахту і ін.

— Коли після вивезення Преосв. Коциловського два українські католицькі священники, о. крил. Денько й о. Яворський, пішли до краківського кардинала Сапіги з проханням інтервенції, то він відповів: *ja się nie będę bił ze Stalinem*. Кардинал Сапіга не виявив ні крихітки співчуття для Українців-католиків і прийняв був тільки одного священика до своєї єпархії. Кардинал Гльонд дозволяв українським католицьким священикам служити в лат. обряді, але до своєї єпархії не приймав. Єп. Степа (Тарнів) сам особисто їздив по парохіях Лемківщини (Чирна, Устя Руське, Милик) і намовляв тамошніх українських вірних перейти на латинський обряд. О. пралат кс. Мухевіч з Криниці з польською жандармерією (Службою Безпеки) відібрав ключі від українських католицьких церков в Криниці, Війковій, Лелюхові й ін., знову ж деякі польські священники, як кс. Фр. Журавський (завідатель парохії Вірко, перем. повіту), кс. Кудла (парох Стібка, перем. повіту), кс. Блажей (з Риботич) відмовляють Сповіді й св. Причастя гим Українцям, які залишились вірними своєму обрядові й денунціюють їх до польської поліції.

Польський декан в Любачеві кс. Попчинський разом з представниками поль-

ської влади пішов до дому українських СС. Йосифіток, що вели сирітський захист і велів їм усім забиратися з дому. Сиріток вивезло советське МВД, сестри розбрились.

³⁹⁵ Р. Н. Голгота Унії в Карпатській Україні. „Життя і Слово“, В-во „Добра Книжка“ I, 1948-1949 (Инсбрук), ч. 3-4, ст. 327-346.

³⁹⁰ я. в. 342. о. А. В. ЧСВВ, Хресний шлях українського католицизму. „Слово Доброго Пастиря“, В-во ОО: Василян у ЗДА, Р. III, ч. 3, березень 1952.

³⁹⁷ Dr. M. Hornykewitsch, Griechisch-katholische Zentralpfarre zu St. Barbara in Wien. Wien 1934. Д-р Василь Щурат, Гр.-кат. парохіяльна церква св. Варвари у Відні. „Кривавого Року“, віденський ілюстрований альманах на 1917 р. Відень 1917, ст. 157-162.

³⁹⁸ Йосиф Ґродський ЧСВВ, Положення Русинів в Босні, Львів 1910, „Нива“, ч. 7-9, 1932, J. E. Pavel Gojdic CSVV, jерiskop Prjasevskij, Prjasev 1947.

³⁹⁹ Сьогочасне й Минуле, I, 1948, стор. 62, 66, 71, 1-2, 1949, ст. 46, 49; Шематизм духовенства Української Католицької Церкви в Німеччині, Мюнхен 1947.

⁴⁰⁰ I. Світ, Український Далекий Схід. Одеса-Хабаровськ 1944, Український Океанічний Інститут ч. 3 (цикльост.), Його ж Українці в Азії, „Свобода“ з 11. VI. 1953. *Historia zniesienia Jezuitów*, я. в. II, 399.

⁴⁰¹ о. О. Пристай, З Трускавця у світ хмародерів. Спомини, том IV. Львів-Нью Йорк 1937, ст. 69. — Основну довідку про розвиток українського католицького екзархату в ЗДА находимо в ч. 5. „Ковчега“, 1954, ст. 85-94. (А. С.) „Архiepiskop Константин і потрійний ювілей“. — Про розвиток української Церкви в Канаді: свц. Пантел. Божик, Церков Українців в Канаді (1890-1927), о. Осип Бала, Перший Укр. Єпископ Канади Н. Будка, Вінніпег, 1952.

Вже при закінченню друку цієї праці появилсь альманах „Українці у Вільному Світі“ (я. в.), де можна найти чимало нових вісток про ріст Української Церкви у різних частинах світу, під час, коли на Рідній Землі, як подають часописи, Українська Церква під проводом о. Лаврівського живе в підпіллі.

ПАПИ

Св. Петро, мученик	33— 67	Св. Дамаз I	367— 384
Св. Лин, мученик	67— 78	Св. Сирицій	384— 398
Св. Клит, мученик	78— 90	Св. Анастасій I	399— 402
Св. Климент I, мученик	90— 100	Св. Інокентій I	402— 417
Св. Анаклит, мученик	100— 112	Св. Зосим	417— 418
Св. Еварист, мученик	112— 121	Св. Боніфатій I	418— 423
Св. Олександр I, мученик ..	121— 132	Св. Келестин I	423— 432
Св. Сикст I, мученик	132— 142	Св. Сикст III	432— 440
Св. Телесофор, мученик	142— 154	Св. Лев I, Великий	440— 461
Св. Гигін, мученик	154— 158	Св. Іларій	461— 468
Св. Пій I, мученик	158— 167	Св. Симплікій	468— 483
Св. Аникит, мученик	175	Св. Фелікс III	483— 492
Св. Сотер, мученик	182	Св. Геласій I	492— 496
Св. Елевтерій, мученик	193	Св. Анастасій II	496— 498
Св. Віктор I, мученик	193— 203	Св. Симмах	498— 514
Св. Зеферин, мученик	203— 221	Св. Гормизд	514— 523
Св. Калист, мученик	221— 227	Св. Іван I, мученик	523— 526
Св. Урбан I, мученик	227— 233	Св. Фелікс IV	526— 530
Св. Понтіян, мученик	233— 238	Боніфатій II	530— 532
Св. Антер, мученик	238— 239	Іван II	532— 535
Св. Фабіян, мученик	239— 253	Св. Агапіт	535— 536
Св. Кормило, мученик	253— 255	Св. Сильверій, мученик	536— 538
Св. Лукій I, мученик	255— 257	Вігілій	538— 555
Св. Степан I, мученик	257— 260	Пелатій I	555— 560
Св. Сикст II, мученик	260— 261	Іван III	560— 573
Св. Денис	261— 272	Венедикт I	574— 578
Св. Фелікс I, мученик	272— 275	Пелатій II	578— 590
Св. Євтихіян, мученик	275— 283	Св. Григор I, Великий	590— 604
Св. Кай, мученик	283— 296	Савініян	604— 606
Св. Маркелін, мученик	296— 304	Боніфатій III	607
Св. Маркел I, мученик	304— 309	Св. Боніфатій IV	608— 615
Св. Євсей	309— 311	Св. Адеодат I	615— 619
Св. Мельхіяд	311— 313	Боніфатій V	619— 625
Св. Сильвестер I	314— 337	Гонорій I	625— 638
Св. Марко	337— 340	Северин	640
Св. Юлій I	341— 352	Іван IV	640— 642
Св. Ліберій	352— 363	Теодор I	642— 649
Св. Фелікс II	363— 365	Св. Мартин I, мученик	649— 655

На основі „Аннуарію Понтіфічіо“ й А. М. Ammann, Ostslavische Kirchengeschichte, Wien 1950.

Св. Євген I	655— 657	Іван XI	931— 936
Св. Віталіян	657— 672	Лев VII	936— 939
Адеодат II	672— 676	Степан IX	939— 942
Домнус I	676— 678	Марин II	942— 946
Св. Агатон	678— 682	Агапит II	946— 956
Св. Лев II	682— 683	Іван XII	956— 964
Св. Венедикт II	684— 685	Венедикт V	964— 965
Іван V	685— 686	Іван XIII	965— 972
Конон	686— 687	Венедикт VI	972— 973
Св. Сергій I	687— 701	Домнус II	973
Іван VI	701— 705	Венедикт VII	975— 984
Іван VII	705— 707	Іван XIV	984— 985
Сізиній	708	Іван XV	985— 996
Константин	708— 715	Григор V	996— 999
Св. Григор II	715— 731	Іван XVI	997— 998
Св. Григор III	731— 741	Сильвестер II	999—1003
Св. Захар	741— 752	Іван XVII	1003
Степан II	752	Іван XVIII	1003—1009
Св. Степан III	752— 757	Сергій IV	1009—1012
Св. Павло I	757— 767	Венедикт VIII	1012—1024
Степан IV	768— 771	Григор	1012
Адріян I	771— 795	Іван XIX	1024—1032
Св. Лев III	795— 816	Венедикт IX	1032—1044
Св. Степан V	816— 817	Сильвестер III	1045
Св. Пасхаль	817— 824	Григор VI	1045—1046
Євген II	824— 827	Климент II	1046—1047
Валентин	827	Дамаз II	1048
Григор IV	827— 844	Св. Лев IX	1049—1054
Сергій II	844— 847	Віктор II	1055—1057
Св. Лев IV	847— 855	Степан IX	1057—1058
Венедикт III	855— 858	Венедикт X	1058—1059
Св. Микола I, Великий	858— 867	Микола II	1059—1061
Адріян II	867— 872	Олександр II	1061—1073
Іван VIII	872— 882	Гонорій II	1061—1073
Марин I	882— 884	Св. Григор VII	1073—1085
Св. Адріян III	884— 885	Климент III	1084—1100
Степан VI	885— 891	Бл. Віктор III	1086—1087
Формоз	891— 896	Бл. Урбан II	1088—1099
Степан VII	896— 897	Пасхаль II	1099—1118
Роман	897— 898	Теодорих	1100—1102
Теодор II	898	Альберт	1102
Іван IX	898— 900	Сильвестер IV	1105—1111
Венедикт IV	900— 903	Геласій II	1118—1119
Лев V	903	Калікст II	1119—1124
Христофор	903— 904	Гонорій II	1124—1130
Сергій III	904— 911	Келестин II	1124
Анастасій III	911— 913	Інокентій II	1130—1143
Ландо	913— 914	Анаклет II	1130—1138
Іван X	915— 928	Віктор IV	1138
Лев VI	928— 929	Келестин II	1143—1144
Степан VIII	929— 931	Лукій II	1144—1145
		Бл. Євген III	1145—1153

Анастасій IV	1153—1154	Калист III	1455—1458
Адріян IV	1154—1159	Пій II	1458—1464
Олександр III	1159—1181	Павло II	1464—1471
Віктор IV	1159—1164	Сикст IV	1471—1484
Пасхаль III	1164—1168	Інокентій VIII	1484—1492
Калист III	1168—1179	Олександр VI	1492—1503
Інокентій III	1179—1180	Пій III	1503
Лукій III	1181—1185	Юлій II	1503—1513
Урбан III	1185—1187	Лев X	1513—1521
Григор VIII	1187	Адріян VI	1522—1523
Климент III	1187—1191	Климент VII	1523—1534
Келестин III	1191—1198	Павло III	1534—1549
Інокентій III	1198—1216	Юлій III	1550—1555
Гонорій III	1216—1227	Маркил II	1555
Григор IX	1227—1241	Павло IV	1555—1559
Келестин IV	1241	Пій IV	1559—1565
Інокентій IV	1243—1254	Св. Пій V	1566—1572
Олександр IV	1254—1261	Григор XIII	1572—1585
Урбан IV	1261—1264	Сикст V	1585—1590
Климент IV	1265—1268	Урбан VII	1590
Бл. Григор X	1271—1276	Григор XIV	1590—1591
Бл. Інокентій V	1276	Інокентій IX	1591
Адріян V	1276	Климент VIII	1592—1605
Іван XXI	1276—1277	Лев XI	1605
Микола III	1277—1280	Павло V	1605—1621
Мартин IV	1281—1285	Григор XV	1621—1623
Гонорій IV	1285—1287	Урбан VIII	1623—1644
Микола IV	1288—1292	Інокентій X	1644—1655
Св. Келестин V	1294	Олександр VII	1655—1667
Боніфатій VIII	1294—1303	Климент IX	1667—1669
Бл. Венедикт XI	1303—1304	Климент X	1670—1676
Климент V	1305—1314	Інокентій XI	1676—1689
Іван XXII	1316—1334	Олександр VIII	1689—1691
Микола V	1328—1330	Інокентій XII	1691—1700
Венедикт XII	1334—1342	Климент XI	1700—1721
Климент VI	1342—1352	Інокентій XIII	1721—1724
Інокентій VI	1352—1362	Венедикт XIII	1724—1730
Бл. Урбан V	1362—1370	Климент XII	1730—1740
Григор XI	1370—1378	Венедикт XIV	1740—1758
Урбан VI	1378—1389	Климент XIII	1758—1769
Климент VII	1378—1389	Климент XIV	1769—1774
Боніфатій IX	1389—1404	Пій VI	1775—1799
Інокентій VII	1404—1406	Пій VII	1800—1823
Григор XII	1406—1415	Лев XII	1823—1829
Олександр V	1409—1410	Пій VIII	1829—1830
Іван XXIII	1410—1415	Григор XVI	1831—1846
Мартин V	1417—1431	Пій IX	1846—1878
Климент VIII	1424—1429	Лев XIII	1878—1903
Венедикт XIV	1424	Св. Пій X	1903—1914
Євген IV	1431—1447	Венедикт XV	1914—1922
Фелікс V	1439—1449	Пій XI	1922—1939
Микола V	1447—1455	Пій XII	1939—

ЦАРГОРОДСЬКІ ПАТРІАРХИ

(Андрій Первозванний)	Роки:	Тимотей I	511— 517
(Стах Апостол)	38— 54	Іван II	517— 520
Онисим	54— 68	Єпифаній	520— 535
Полікарп I	71— 89	Антим I	535— 536
Плутарх	89— 105	Мина	536— 552
Седекіон	105— 114	Св. Євтихій	562— 565
Діоген	114— 129	Іван III	565— 577
Елевтерій	129— 136	Євтихій (вдруге)	577— 582
Фелікс	136— 141	Іван IV	582— 595
Полікарп II	141— 144	Кириак	595— 606
Атенодор (Атеноген)	144— 148	Тома I	607— 610
Евзой	148— 154	Сергій I	610— 639
Лаврентій	154— 166	Пирр	639— 642
Алипій	166— 169	Павло II	642— 653
Пертинак	169— 187	Пирр (вдруге)	653— 655
Олімпіян	187— 198	Петро	655— 666
Марко	198— 211	Тома II	667— 669
Філаделф	211— 214	Іван V	669— 674
Св. Олександр	317— 340	Константин I	674— 676
Св. Павло I	340— 342	Теодор I	676— 678
Македоній I	342— 360	Юрій I	678— 684
Євдоксій	360— 370	Теодор I (вдруге)	684— 687
Євагрій	370	Павло III	687— 693
Демофіл	370— 380	Калинник I	693— 705
Св. Григорій Богослов	380— 381	Кир	705— 712
Нектарій	381— 397	Іван VI	712— 713
Св. Іван Золотоустий	398— 404	Св. Герман I	713— 730
Арсакій	404— 406	Анастасій	730— 754
Аттил	406— 426	Константин II	754— 764
Сисиній I	426— 428	Никита I	764— 780
Несторій	428— 431	Павло IV	780— 784
Максиміян	431— 433	Тарасій	784— 806
Св. Прокл	433— 446	Св. Никифор I	806— 815
Флавіта	446— 449	Теодот I	815— 821
Анатолій	449— 458	Антоній	821— 831
Геннадій I	458— 471	Іван VII	832— 842
Акакій	471— 489	Св. Методій I	842— 846
Євфимій I	489— 496	Ігнатій	846— 857
Македоній II	496— 511	Фотій	857— 867

Ігнатій (вдруге)	867— 878	Методій	1240
Фотій (вдруге)	878— 886	—————	1240—1244
Степан I	886— 893	Мануель	1244—1255
Антоній II	893— 895	Арсеній	1255—1260
Николай I	895— 906	Никифор V	1260—1261
Євфимій II	906— 911	Арсеній (вдруге)	1261—1267
Николай I (вдруге)	911— 925	Герман III	1267
Степан II	925— 928	Йосиф I	1268—1275
Трифон	928— 931	Іван XI (Векк)	1275—1282
—————	931— 933	Йосиф I (вдруге)	1282—1283
Теофілакт	933— 956	Григорій III	1283—1289
Полієвкт	956— 970	Атанасій I	1289—1293
Василій I	970— 974	Іван XII	1294—1303
Антоній III	974— 979	Атанасій I (вдруге)	1303—1311
Николай II	979— 991	Нифонт I	1311—1315
—————	991— 996	Іван XIII	1316—1320
Сисиній II	996— 998	Герасим I	1320—1321
—————	998—1001	—————	1321—1323
Сергій II	1001—1019	Ісайя	1323—1334
Євстатій VII	1019—1025	Іван XIV	1334—1347
Олексій	1025—1043	Ісидор I	1347—1349
Михайло I (Керулярій)	1043—1059	Калликст I	1350—1353
Константин III	1059—1063	Филотей	1353—1355
Іван VIII	1064—1075	Калликст I (вдруге)	1355—1363
Косма I	1075—1081	Филотей (вдруге)	1364—1376
Євстратій	1081—1084	Макарій	1376—1379
Николай III	1084—1111	Ніль	1380—1388
Іван IX	1111—1134	Антоній IV	1389—1390
Лев	1134—1143	Макарій (вдруге)	1390—1391
Михайло II	1143—1146	Антоній IV (вдруге)	1391—1397
Косма II	1146—1147	Калликст II	1397
Николай IV	1147—1151	Матвій I	1397—1410
Теодот	1151—1153	Євтимій II	1410—1416
Неофіт	1153	Йосиф II	1416—1439
Константин IV	1154—1156	Митрофан II	1440—1443
Лука	1156—1169	—————	1443—1446
—————	1169—1171	Григорій (IV, Мамма)	1446—1450
Михайло III	1171—1177	Атанасій (?)	1450—1452
Харитон	1177—1178	Під турецьким пануванням (1453)	
Теодосій	1178—1183	Геннадій II	1454—1457
Василій II	1183—1187	Ісидор II	1457
Никита II	1187—1190	—————	1457—1463
Леонтій	1190—1191	Йоасаф I	1463
Доситей	1191—1192	Софроній	1463—1464
Юрій II	1192—1199	Марко	1465—1466
Іван X	1199—1206	Симеон I	1466
—————	1206—1208	Діонисій I	1466—1471
Михайло IV	1208—1214	Симеон I (вдруге)	1471—1474
Теодор III	1214—1216	Рафаїл I	1474—1477
Максим II	1216	Максим III	1477—1481
Мануель I	1217—1222	Симеон I (втретє)	1481—1486
Герман II	1222—1240	Нифонт II	1486—1489

Діонісій I (вдруге)	1489—1491	Атанасій III (вдруге)	1652
Максим IV	1491—1497	Паісій I	1652—1653
Нифонт II (вдруге)	1497—1498	Йоаннікій II (втретє)	1653—1654
Йоахим I	1498—1502	Кирило III (вдруге)	1654
Нифонт II (втретє)	1502	Паісій I (вдруге)	1654—1655
Пахомій I	1503—1504	Йоаннікій II (вчетвертє)	1655—1656
Йоахим I (вдруге)	1504—1505	Партеній III	1656—1657
Пахомій I (вдруге)	1505—1514	Гавриїл II	1657
Теолепт I	1514—1520	Теофан	1657
—————	1520—1522	Партеній IV	1657—1662
Єремія I	1522—1545	Діонісій III	1662—1665
Йоаннікій	1546	Партеній IV (вдруге)	1665—1667
Діонісій II	1546—1555	Климентій	1667—1668
Йоасаф II	1555—1565	Методій III	1668—1671
Митрофан III	1565—1572	Партеній IV (втретє)	1671
Єремія II	1572—1579	Діонісій IV	1671—1673
Митрофан III (вдруге)	1579—1580	Герасим II	1673—1674
Єремія II (вдруге)	1580—1584	Партеній IV (вчетвертє)	1675—1676
Пахомій II (вдруге)	1584—1585	Діонісій IV (вдруге)	1676—1679
Теолепт II	1585—1586	Атанасій IV	1679
Єремія II (втретє)	1586—1595	Яків I	1679—1683
Матвій II	1595	Діонісій IV (втретє)	1683—1684
Гавриїл I	1596	Партеній IV (вп'яте)	1684—1685
Теофан I	1596—1597	Яків I (вдруге)	1685—1686
Мелетій	1597—1598	Діонісій IV (вчетвертє)	1686—1687
Матвій II (вдруге)	1598—1602	Яків I (втретє)	1687—1688
Неофіт II	1602—1603	Калинник II	1688
Рафаїл II	1603—1608	Неофіт IV	1688—1689
Матвій II (втретє)	1608—1612	Калинник II (вдруге)	1689—1693
Кирило I	1612	Діонісій IV (вп'яте)	1693—1694
Тимотей II	1612—1621	Калинник II (втретє)	1694—1702
Кирило I (вдруге)	1621—1623	Гавриїл III	1702—1707
Григорій IV	1623	Неофіт V	1707
Антим	1623	Кипріян	1708—1709
Кирило I (втретє)	1623—1630	Атанасій V	1709—1711
Ісаак	1630	Кирило IV	1711—1713
Кирило I (вчетвертє)	1630—1633	Кипріян (вдруге)	1713—1714
Кирило II	1633	Косма III	1714—1716
Кирило I (вп'яте)	1633—1634	Єремія III	1716—1726
Атанасій III	1634	Калинник III	1726
Кирило I (вшостє)	1634—1635	Паісій II	1726—1732
Кирило II (вдруге)	1635—1636	Єремія III (вдруге)	1732—1733
Неофіт	1636—1637	Серафим I	1733—1734
Кирило I (всьомє)	1637—1638	Неофіт VI	1734—1740
Кирило II (втретє)	1638—1639	Паісій II (вдруге)	1740—1743
Партеній I	1639—1644	Неофіт VI (вдруге)	1743—1744
Партеній II	1644—1646	Паісій II (втретє)	1744—1748
Йоаннікій II	1646—1648	Кирило V	1748—1751
Партеній II (вдруге)	1648—1651	Паісій II (вчетвертє)	1751—1752
Йоаннікій II (вдруге)	1651	Кирило V (вдруге)	1752—1757
Кирило III	1651	Калинник IV	1757
—————	1651—1652	Серафим II	1757—1761

Йоаннікій III	1761—1763	Антим VI	1845—1848
Самуїл	1763—1768	Антим IV (вдруге)	1848—1852
Мелетій II	1768—1769	Герман IV (вдруге)	1852—1853
Теодосій II	1769—1773	Антим VI (вдруге)	1853—1855
Самуїл (вдруге)	1773—1774	Кирило VII	1855—1860
Софроній	1774—1780	Йоахим II	1860—1863
Гавриїл IV	1780—1785	Софроній III	1863—1866
Прокопій	1785—1789	Григорій VI (вдруге)	1867—1871
Неофіт VII	1789—1794	Антим VI	1871—1873
Герасим III	1794—1797	Йоахим II (вдруге)	1873—1878
Григорій V	1797—1798	Йоахим III	1878—1784
Неофіт VII (вдруге)	1798—1801	Йоахим IV	1884—1886
Калинник V	1801—1806	Діонісій V	1887—1891
Григорій V (вдруге)	1806—1808	Неофіт VIII	1891—1894
Калинник V (вдруге)	1808—1809	Антим VII	1895—1896
Єремія IV	1809—1813	Константин V	1897—1901
Кирило VI	1813—1818	Йоахим III (вдруге)	1901—1912
Григорій V (втретє)	1818—1821	Герман V	1913—1918
Євген II	1821—1822	—————	1918—1921
Антим III	1822—1824	Мелетій	1921—1923
Хризант	1824—1826	Григорій VII	1923—1924
Агатангел	1826—1830	Константин VI	1924—1925
Константин I	1830—1834	Василь III	1925—1929
Константин II	1834—1835	—————	1929—1931
Григорій VI	1835—1840	Фотій II	1931—1935
Антим IV	1840—1841	Венямин	1935—1946
Антим V	1841—1842	Максим	1946—1948
Герман IV	1842—1845	Атенагор	1948—

На основі місяцеслова, поміщеного в „Часословъ“, Рим 1950.

ПОКАЗНИК

- Абрамович Іван, чернігівський полковник, 382.
- Абрамович Ніканор, єп., 576.
- Август II, король польський (1697—1704, 1709—1733), 406.
- Август III, король польський (1733—1763) 415.
- Авраам, єп. самбірський 1254 р., 96.
- Авраам, єп. смоленський, 188.
- Авраам, єп. суздальський, 179, 183.
- Аврамій, єп. грецький, 362.
- Адальберт, єпископ Києва, архієпископ Магдебургу (961/62, 968—981), 39, 40, 41, 121.
- Адальдаг, бременсько-гамбургський архієпископ (936—988), 39.
- Адамович, протопіп, 426.
- Адріан, св., 7.
- Адріан, моск. патріярх (1690—1700), 445.
- Адріан II, папа (867—872), 43.
- Агапіт, чернець-лікар, 72.
- Акакій, київський намісник, 196.
- Аквавіва Клявдій де, генерал Ісусовців (1543—1615), 320, 321.
- Акерович Петро, архієп. київський (1245), 113, 114, 122, 123—124.
- Акіндін, чернець, 157.
- Аккорсі Севастіян, Марія, префект Театинів, 405.
- Алани, 27.
- Албазін, остріг, 600.
- Алексів Микита, посол московський, 429.
- Алексей, патріярх московський (1945—), 584, 586, 609.
- Алипій, чернець-маляр, 72.
- Аль-Мандісі, перський письменник, 27.
- Альберт Табор, єп. віленський (1491—1501) 202, 203, 206, 208.
- Альберт II, єп. Риги (1245—1273), нунцій на дворі короля Данила, 125—126.
- Альфонс XIII, король Еспанії (1902—1931) 539.
- Амвроз, св., 46.
- Амфілохій, єпископ володимир-волинський (1105), 85.
- Анатолій, архієп., 546.
- Ангелович Антін, єп. перем., митрополит галицький (1796—1807—1814), 496, 498, 499, 500—503.
- Ангелярій, учень св. Методія, 32.
- Англо-Сакси, 56.
- Андрей, св., 6, 8, 9, 10, 11, 12, 82.
- Андрей, архієп. Родосу, 180.
- Андрейвський Арсеній (1605—1619), єпископ холмсько-белзький, 316, 330.
- Андрій, кн. волинський (1315—1323), 136.
- Андрій I Боголюбський, князь Суздаля (1157—1175), 93, 95, 211, 441.
- Андрій Мономахович, кн. переяславський, 89.
- Андрій II, угорський король (1205—1235), 104, 119.
- Андронік II Палеолог, візант. імператор (1282—1328), 134.
- Андрусівський мир (1667), 381—382, 383, 387, 424.
- Анквіч Андрій, граф, польський архієпископ львівський, 505, 508.
- Анна-Олена, дружина князя Володимира Вел., сестра візант. імп. Василя II, 33, 35.
- Анна Ярославна, королева Франції, 56—59.
- Антін св., гл. Антоній.
- Антін (Антоній), митр. Галича (1370—1391) 151—152.
- Антін, київський католицький митрополит, гл. Селява.
- Антін, єп. галицький, 100, 151, 573.
- Антін, єп. самбірський (1295 р.), 96.
- Антін IV, патріярх царгород. (1389—1390, 1391—1397), 146.

- Антоній, св., перший організатор чернецтва на Україні (†1073), 67, 70, 74.
- Антонія св. гріб, 348.
- Антонія св. печера, 249.
- Антоніяні Сильвіо, кардинал, 269—270.
- Антонович Волод., проф. історик, 534.
- Апостол Данило, гетьман (1727—1734), 435.
- Априкосов о., 541.
- Арбітраж віденський з 2. XI. 1938 р., 586.
- Арбузовичі, боярський український рід, 98.
- Арецо Тома, нунцій папський (1803—1805) 461.
- Аріосто (1474—1533), італ. письм., 229.
- Арістотель, (384—322), грецький мудрець, 298.
- Аріяни, 24.
- Арсеній, еп. Еляссону, архиеп. в Москві, архиеп. Тверу, еп. Суздалю (?—1607; 1607—1613; 1613—1615; 1616—1625), 236.
- Арсеній (Марко) Балабан, еп. львівський (1549—1568), 221, 316, гл. Балабан.
- Артемій, галицький єпископ (1219), 120.
- Артем'юк Платон, еп., 577, 609.
- Артимович Іляріон, василіянин, 413.
- Арчетті Дж. (1775—1784), нунцій папський 449.
- Аскольд, князь Києва коло 860 р., 25, 32.
- Атанасій, еп. галицький, 100.
- Атанасій Крупецький, єпископ перемиський (1610—1652), 330.
- Атанасій I, патріярх царгор. (1303—1311), 134.
- Атанасія, св. колегія в Римі, 174, 301.
- Атюляк, хан, 111.
- Бавдіс Адальберт, Ісусовець, 526.**
- Базилевич Йоанікій, історик Церкви, 493.
- Базюк Олексій, ген. вікарій Боснії, мітрат, 594.
- Баковецький Йосиф, еп. володимирський (1632—1650), 368.
- Балабан Гедеон, Григор, єпископ львівський (1569—1607), 186, 221, 240, 246, 248, 251—254, 258, 261, 262, 264, (279), 282, 285, 300, 316, 317, 318, 442.
- Балабан Денис (Діонісій), митрополит Києва (1658—1663), 384, 385, 386—387.
- Балабан Іван, архим. унівський, 317—318.
- Балабан Олександр, львівський багатій, 398.
- Балабана Дениса, митр. герб, 385.
- Баліца, воевода, 139, 146, 148.
- Балінг, намісник Юрія Раковця, 509.
- Балудянський Андрій, автор „Церковної Історії“, 513.
- Баранецький Лука, польський архиепископ Львова (1849—1858), 518.
- Баранович Лазар, архиепископ Чернігова (1659—1694), 385, 386, 424, 426, 428—429.
- Barbareum, 487, 191.**
- Барберіні, кардинал, 368, 372.
- Барятинський Іван, князь, 539.
- Батий (Бату), син хана Джучі, хан Золотої Орди (1237—1252), 106, 108, 112.
- Баторій Стефан, король польський, (1575—1580), 239.
- Бачинський Андрій, єпископ Мукачева (1772—1809), 509, 512, 513.
- Бачинський Юліян, голова надзвич. місії УНР у Вашингтоні, 566.
- Беатріче, дружина короля Альфонса XII, 539.
- Бек Йосиф, міністер польський, 561.
- Беля IV, король угорський (1235—1270), 118.
- Бердібек, татарський хан (1357—1359), 111
- Бережницький I., д-р, 543.
- Берестейська Унія, 1, 209, 215, 236, 249, 268, 290, 294, 374, 509, 584, 596.
- Берке, татарський хан (1254—1266), 110.
- Бернард з Клерво, св. (1090—1153), 14.
- Бернардини, 199, 204, 238, 441.
- Бернатовичі, український боярський рід, 98.
- Бжуховський Клим о., 608.
- Білевич Й., о., 470.
- Білозор Мартин, турово-пинський єпископ (1666—1697), 395.
- Білоцерківська Угода (1651), 379.
- Білянський Петро, єпископ львівський (1780—1798), 488, 489—496, 498.
- Бількевич Сильвестер, митроп. київський (1556—1567), 214, 215, 221.
- Бісмарк, кн., кнцлер, 535.
- Блудов, міністер, 468.
- Бобрикович Йосиф, еп. мстиславський (†1634), 359.
- Богачевський Константин (1884—1924—), архиепископ, екзарх Українців католиків у ЗДА, асистент папського престоло, римський граф, 555, 602.
- Боговигини, український боярський рід, 309.

- Богородичні чудотворні ікони на Україні:
- Белзька, тепер в Ченстохові, 200;
 - Виленська, 167;
 - Вишгородська, 210;
 - Вишнівська, 441;
 - Гошівська, 442;
 - Домницька, 436;
 - Дубенська, 164;
 - Жировицька, 211;
 - Зарваницька, 442;
 - Ігоревська, 224;
 - Корсівська, 499;
 - Кристинопільська, 266;
 - Куп'ятицька, 297;
 - Лежайська, 291;
 - Лопінівська, 421;
 - Марія-Повчанська, 492;
 - Межигірського монастиря, 287;
 - Ярославська, 440;
 - Погонівська, 443;
 - Почаївська, 190;
 - Сокальська, 441;
 - Супрасльська, 198;
 - Теробовельська, 243;
 - Угнівська, 443;
 - Успіння Богоматері, 325;
 - Фразька, 441;
 - Хлопницька, 441;
 - Холмська, 156;
 - Чернігівсько-Іллінська, 194.
- Богуш-Сестшенцевіч Станислав, архиєп. моголівський лат. обряду (1783—1826), 458—460.
- Боднар Юрій, о., 596.
- Бокса, о., Ісусовець, 301, 302.
- Болгаринович Йосиф, гл. Йосиф І.
- Болеслав II, Сміливий, король Польщі (1076—1079), 15, 76.
- Болеслав Соромливий, король польський (1219—1279), 104.
- Боливка Дамаскин, о., 606.
- Больонетті А. (1581—1584), нунцій папський в Польщі, 238, 239, 271.
- Бона Сфорца, польська королева, (1494—1557), 219.
- Боніфатій VII, папа, 974 р. протипапа, реінстальований 984 р., † в липні 985 р., 19.
- Боніфатій VIII, папа (1294—1303), 153, 154.
- Бонн Франц, о., ЧНІ, представник ЗОУНР при Ватикані, генер. вікарій, 540, 544, 565.
- Бонубре Антін, єпископ (1467—1480), легат папи Сикста IV, 200.
- Борецький Йов, ігумен Михайлівського монастиря, митр. київський (1620—1633), 324, 326, 330, 334, 344, 347, 348, 351, 359, 361.
- Борецький Ісидор, єп. Канади, 605, 607.
- Борецький Микола, архиєп., 546—547.
- Борзобагата Ганна, невістка владики луцького, 223—225.
- Борзобагаті, український боярський рід, 223.
- Борзобагатий-Красенський, Йона, невисвячений єпископ луцький, згодом володимирський (1566—1585), 221—223, 225.
- Борис, св., 52, 55, 56, 57, 73, 87, 109.
- Борис, князь болгарський, 30, 32.
- Борискович Ісакій, єп., київ. митр. (1633), 348, 362.
- Боршнянський Дм., муз. (1751—1825), 592.
- Бохенський Іван, львівський єп.-помічник (1850—1857), 507.
- Боцян Йосиф, єп. луцький (від 1914), недопущений польською окупаційною владою до Луцька, львів. єп.-пом. (†1926), 539, 543, 553.
- Брадач Іван, єп. мукачівський (1767—1772) 512.
- Брадач Михайло, тит. єп., 512, 513.
- Братиславський мир (1805), 499.
- Братства, 240, 242, 251, 258, 261, 262,
- берестейське, 279,
 - благовіщенське, 442, 443,
 - виленське, 280, 282, 293, 352, 401—402,
 - киево-могилянської Академії, 443,
 - київське ставропігіяльне, 330,
 - київське студентське, 442,
 - крехівське, 293,
 - львівське, 246, 253, 280, 282, 293, 398, 406,
 - львівське міщанське, 316,
 - моголівське, 341,
 - слуцьке, 282, 293.
- Братства церковні, 229—235, 292.
- Брольницький Гедеон, архим. лавришівськ., єп. перемиський (1601—1618), 314, 341.
- Броневський Мартин — Христофор Філалет, шляхтич-протестант, приятель кн. Конст. Острозького, автор „Апокрисиса“ (1597 по-польськи, 1598 по-українськи) і „Опису Тартарії“ 1595 по-латині, 298, 314, 346.
- Бруно-Боніфатій, св., архиєп., 44.
- Бруно з Кверфурту, св. (†1009), 14.

- Брюховецький Іван, гетьман (1663—1668), 381, 387.
- Бугера Іван, о., 609.
- Будловський Теофіл, митр. 579.
- Будка Нікіта, перший канад. український католик. еп. (1877—1912-29), від 1930 еп.-пом. львівський, 553, 569, 584, 603, 606.
- Будкевич, еромонах, 292.
- Букатко Гавриїл, еп., 595.
- Булгак Йосафат, митроп.-делегат (1809—1817—1838), син шляхтича Гродненської землі, спершу еп. берестейський, потім луцький, з 1817 р. кїв. католик. митрополит. †1838, згодом отроєний, 463—464, 468.
- Булгаріс Євген, архиеп., 451.
- Булига-Курцевич Єзекїїл, архим. трахтимирівського монастиря, 382.
- Буллі й декрети Апостольської Столиці:
- „*Altitudo Divini*“ з 1501 р., 205, 211,
 - „*Debitum pastoralis*“, 153.
 - „*Eximia regalia principum*“, 19. IX. 1771 р., 512.
 - *In Apostolicae Sedis fastigio* (16. VI. 1856), 508.
 - „*Laetentur coeli*“, 181.
 - „*Magnus Dominus et laudabilis nimis*“, 271.
 - „*Significatum est nobis*“, 294.
 - „*Singulare Presidium*“, 535.
 - „*Sollicitudo pastoralis officii*“, 391.
 - „*Unam Sanctam*“, 153.
- Буонвісі, нунцій папський, 326.
- Бутовичі, український боярський рід, 383.
- Бурундай, хан, 131.
- Бутурлін А., царський посол, 383.
- Бучацький договір (1672), 391.
- Бучко Іван, львівський еп.-пом. від 1929 (нар. 1891), Апост. Візитатор, архиеп., асистент папського престолу, римський граф, 551, 553, 555, 561, 597, 598, 599.
- Вагнер, пралат, 543.
- Важинський Порфїрій, єпископ холмський (1790—1804), 222, 469, 486, 498, 499.
- Валединський Діонісій, митр., 559.
- Валеріян, чернець Чину Капуцинів, 372.
- Ван де Мале, о., ЧНІ, 598.
- Вапрович Ст., о., 608.
- Варда Фока, 33, 35.
- Варлаам, ігумен монастиря св. Дмитра в Києві, 70.
- Варлаам, чернець з півд. Італії, 157.
- Варяги, 20, 38, 39.
- Васіян, еп. володимирський (1487), 204.
- Василевич І., відступник, 420.
- Василевський з Полоцька, один з убійників св. Йосафата, 342.
- Василій Великий, св. (329—379), 49, 55, 72.
- Василіяни, 225, 230, 304, 305, 311, 312, 320, 321, 337, 368, 388, 393, 406, 407, 411, 413, 415, 417, 452—453, 454, 458, 459, 461, 464, 465—466, 469, 470, 480, 482, 483, 487, 491, 492, 493, 494, 499, 512, 526—528, 531, 560, 561, 569, 585, 589, 604, 606, 608, 609, булля папи Льва XIII про реформу Василянського Чину, 524.
- Василіянки, 311, 533, 534, 595, 604, 608.
- Василь Дмитрович, кн. московський, 171.
- Василь І, візант. імператор (867—886), 30.
- Василь II, візант. імператор (976—1025), 33, 34, 35.
- Василь II, вел. князь москов. (1425—1433), 179, 188, 191, 192, 196.
- Василько, кн. теребовельський, 87.
- Василько, князь, брат короля Данила, 98, 124—125, 131.
- Вацлав, св., король Чехії (920—929), 81.
- Велямин Фелікс, батько митр. Йосифа IV Рутського, 300.
- Венедикт, угорський воевода, 120.
- Венедикт IV, папа (900—903), 63.
- Венедикт VII, папа (973—983), 41, і 3.
- Венедикт VIII (1012—1029), папа, 54.
- Венедикт XII (1334—1342), папа, 119, 138, 154, 155.
- Венедикт XIV (1740—1758), папа, 414, 433, 446, 518.
- Венедикт XV (1914—1922), папа, 519, 536, 563—565, 567.
- Венедиктини, 65, 102, 115—116, 607.
- Венжик Ян, примас Польщі, 356.
- Венямин, еп., 579.
- Вергун Петро, генер. вікарій Українців католиків у Німеччині (1924), 595—596.
- Верховський, о., 541.
- Вежхлейський Ф., латин. перемиський еп. і львів. архиеп. (1846—1860—?), 518.
- Віденський Конгрес 1812 р., 502.
- Видібїда-Руденко Петро-Палладій, архиеп., 574.
- Вікліф Джон, англ. еретик (1330—1384), 155.
- Віктор III (1086—1087), папа, 82.

- Вільгельм, нормандський князь, 56.
 Вільгельм II, цісар нім. (1888—1918), 585.
 Вінкентій, св., 58.
 Вірмени, 245.
 Вісконті, папський нунцій (1630—1635), 368.
 Вітгенштайн, княгиня, 539.
 Виговська, гетьманша, 381.
 Виговський Йосиф, граф з Вигова, еп. луцький (1716—1730), 407, 410.
 Виговський Іван, гетьман (1657—1659), 381, 385.
 Винницький Антін, еп. перемиський, митр. київський, 97, 379, 387, 395, 396—398.
 Винницький Інокентій, еп. перемиський, (1680—1700), 396, 401, 403, 405.
 Винницький Юрій, еп. перем., київ. митр. (1700—1713), 407, 409.
 Винниченко Володимир, 564.
 Висаріон, кард. (коло 1403—1439—1472), 180, 183.
 Вислоцький Теодосій, еп. супрасльський (1799), 424.
 Витовт, кн. литовський (1392—1430), 171, 172, 173, 174, 176.
 Вишньський Іван († ок. 1620), 298.
 Вишневецькі-Корибут, княжий український рід, 307, 311, 366.
 Вишневецький-Корибут Михайло, король польський (1668—1673), 389, 398, 399.
 Владислав Варненчик, король польський (1434—1444), 155.
 Война Венедикт, еп. виленський (1600), 295.
 Войни, український боярський рід, 308.
 Войціцький І., крилошанин, 476, 477, 478.
 Войцеховський, посол до поль. союму, 556.
 Волинський Мартинко, учень Гуса, 197.
 Воллович Евстахій, крилошанин виленськ. собору, 269.
 Воловичі, український боярський рід, 308.
 Володимир, кн. Новгороду, 41.
 Володимир Великий, св., князь київський (978—1015), 3, 13, 14, 17, 24, 27, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 41, 44, 46, 47, 48, 49, 56, 89, 114, 209.
 Володар, кн. Перемишля (1086—1124), 99.
 Володимир Всеволодович Мономах, київ. князь (1113—1125), 84—87.
 Володимир Рурикович, київ. князь (1233), 116.
 Володимир, еп., 599.
- Володимирко, кн. галицький (1141—1153), 99.
 Володислав Локеток, король польський, (1320—1333), 136, 138. (гл. Владислав).
 Володислав, король, гл. Ягайло.
 Володислав IV, король поль. (1632—1648), 344, 355, 357, 358, 364, 366, 368, 370, 372.
 Володкович Феліціян-Филип, київський католицький митрополит (1762—1778), 415, 416, 417, 418, 420—424, 433, 449, 454, 457.
 Волошин Августин, о., д-р, пралат, през. Карпатської України, 513, 514, 586—587.
 Волошиновський Йосиф, еп. Закарпаття (1668), 401.
 Волянський Іван, о., 600.
 Вонатович Варлаам, київ. митр., 437.
 Воскресінці (Змартвихстанці), 526.
 Вояковський Микола, ген. вікарій, 595.
 Всеволод II Ольгович, кн. чернігів. і київ., 88, 89, 90.
 Всеволод Ярославич, київський князь (1078—1093), 61, 81, 83, 84.
 Вульфїла, готський єпископ, 311—383, перекладач Св. Письма на готську мову, 23—24.
 В'ячеслав, еп., 599.
 В'ячеслав, кн., стрий Із'яслава, 91.
- Гавриїл, гл. Коленда.
 Гавриїл, митрополит галицький (XIV ст.), 141.
 Гавриїл, патріярх царгород. (1596), 280.
 Гадяцький договір (1658), 381.
 Гаєвський Сильвестер, еп., 576, 609.
 Гайдамаччина, 417.
 Галамай Микита, міщанин, 441.
 Галаховський Данило, гравер, 405.
 Галушинський Тит Теодосій ЧСВВ, проф. університету, архимандрит (1949—1952), 528, 561, 609.
 Ганкевич Григор, о., парох Теревовлі, ген. вікарій, 502.
 Гаральд Гаардраді, король Норвегії (1047—1066), 56, 85.
 Гарасевич Михайло, о., барон з Нойштерну (1763—1836), 497, 498, 500, 501, 503.
 Гвіберт, гляди Климент III.
 Гедеон, гл. Балабан.
 Гедеон, гл. Брільницький.
 Гедеон, гл. Четвертинський.
 Гедимин, литов. князь (1315—1341), 135, 140.

- Геннадій II, царгородський патріарх (1454—1457), 183.
- Геннадій, архиеп., 599, 603.
- Генріх I, король Франції, 58.
- Генріх IV, римсько-німецький цісар (1056—1106), 76, 78, 82.
- Генріх VII, король Франції, 154.
- Герасим, київський митр. (?—1432—1435), 176—179.
- Герасим, еп. володимирський (1415), 173.
- Гербурт Я. (1567—1616), дідич, 246.
- Герман, чернець, 600.
- Германюк Максим, ЧНІ, еп.-помічник, 607.
- Гермоген, архиеп. полоцький, 280, 283, 285, 310.
- Геронтій, галицький єпископ, 100.
- Герцик, 435.
- Гладков Панкратій, 577.
- Гліб (Давид), князь, св. (†1015), 52, 55, 56, 73, 87, 109.
- Глінка Лев, о., проф. д-р, 555.
- Гоголь Йона, архим. кобринського монастиря, еп. (1595—1602), 264, 280, 285, 316.
- Гойська Ганна, фундаторка Почаївського монастиря, 223.
- Гойські, український боярський рід, 308.
- Голінатий Йосиф, д-р, нотар, 569.
- Голинський Петро, о., генер. вікарій, 607.
- Головацький Яків (1814—1888), 493.
- Головчинські, український княжий рід, 308.
- Гомолінський Станислав, лат. еп. холмський, 280.
- Гонорій III, папа (1216—1227), 85, 104, 121.
- Гопко Василь, еп.-пом., 590.
- Горбацький Йоаким, еп. пинський (1769), 222.
- Горникевич Мирон, о., генер. вікарій, 592, 597.
- Горностаї, український боярський рід, 308.
- Городельський З'їзд 1413 р., 177.
- Гороїм Степан, архим. мілецький, 401.
- Горські, український княжий рід, 308.
- Готра Іриней, ЧСВВ, 541.
- Гошовський Юрій, перем. еп.-пом. (†1675) 397.
- Грабовський Софроній, чернець, 600.
- Градюк Віталій, протоігумен ЧСВВ, 569.
- Гребницький Фльоріан, архиеп. полоцьк., митр. київський (1720—1748—1762), 410, 415—417.
- Грекович Антін, архим. видубицького монастиря, мученик, 292.
- Григор, ігумен за часів кн. Василька, що оснував монастир в Полоннім, 98.
- Григор, ігумен з гори св. Даниїла біля Холму, голова українського посольства до Ліону в 1247 р., 126, 132.
- Григор, ігумен свято-андріївського монастиря, 88.
- Григор, кардинал-легат, 102, 119.
- Григор, учень кардинала Ісидора, 188.
- Григор, чернець, автор релігійних гимнів, 72.
- Григор, прибічний священик кн. Ольги, 39.
- Григор, з'єдинений царгород. патріарх, 197, 199.
- Григор, св., Двоєслов, 473.
- Григор I Цамвлак, гл. Цамвлак.
- Григор II, митроп. київ. (1457—1472), 135, 137, 197, 199—200.
- Григор II, папа (715—731), 36, 65.
- Григор V (996—999), папа, 63.
- Григор VII, св., папа (1073—1085), 13, 76, 80, 81, 82.
- Григор IX (1227—1241), папа, 91, 104, 114, 121.
- Григор X, папа (1271—1276), 82.
- Григор XI (1370—1378), папа, 128, 153, 154.
- Григор XII (1406—1415), папа, 155.
- Григор XIII, папа (1572—1585), 201, 296, 301, 442.
- Григор XIV, папа (1590—1591), 259.
- Григор XV, папа (1621—1623), 336, 340.
- Григор XVI, папа (1831—1846), 463, 464-5, 472, 504, 506, 507, 508.
- Григорій VII (1923—1924), царгородський патріарх, 558.
- Гринюк Стефан, інж., 540.
- Грицеляк Микола, о., канцлер, 585.
- Громадський Олексій, архиеп., 573.
- Громека, губернатор, 480.
- Громницький Волод., о., крилошанин, тит. ексарх, 540.
- Грушевський Михайло, проф., історик, (1866—1934), 278, 364, 366.
- Губа Іван-Ігор, еп., 576, 604.
- Гуго, син королеви Анни Ярославни, 58.
- Гулевич Гальшка, фундаторка Богоявленського монастиря, 223.
- Гулевичі, український боярський рід, 308.
- Гумберт, кардинал, 62, 64.
- Гуніяді Корвін (1385—1456), державний муж Угорщини, батько короля Матвія, 155.

- Гуни, 24.
 Гус Іван (1369—1415), пропагатор науки Вікліфа, еретик, 155, 176.
 Гусаковський Юст, протоархим. ЧСВВ, 461.
 Гусити, 197.
 Галаянт Микола, о., канцлер, 569.
 Гаперук, граф, намісник Галичини, 498.
 Гарампі Петро (1772—1775; 1776—1785), папський нунцій, 422, 489.
 Гаспарі, кардинал-секретар, 563, 564, 567.
 Гебей П., еп., 555.
 Гелязій, еп. перем. (1415), 173.
 Гембцікий, примас Польщі, 331, 334, 336.
 Гервазій, гл. Лінцевський.
 Геронтій, кандидат на київсько-суздальську митрополію, 136.
 Гертруда, мати Ірини, дружини Ярослава Із'яславича, дочка польського короля, Мешка II, 76, 78, 81.
 Гіда, дружина кн. Володимира Мономаха, дочка короля Гаральда, 56, 85.
 Гізель Інокентій (†1684), ігумен миколопустинського монастиря, ректор Академії (від 1656 року печерський архимандрит), 384, 426, 427.
 Гобебський Теофіль, еп. турово-пинський (1720—1730), 410.
 Гойдич Павло ЧСВВ, еп. пряшівський, 555, 587, 590, 594.
 Головкін, граф, 407.
 Гонта (або Гонта) Іван, сотник, 419.
 Готіє з Мо, еп., посол Генриха I до Києва, 58.
 Готи, 23, 24.
 Грімальді Єронім, нунцій папський (1712—1720), 410.
 Гродський Йосиф, ЧСВВ, 539.
 Гудз Іван, о., крилошанин, 493.
 Гуранда Михайло, відступник, 420.
 Гуюк, великий хан, 126.
 Давія Дж. А., нунцій папськ. (1696—1700), 405.
 Давид, київський намісник, 196.
 Давид псалмопівець, 300.
 Давидяк Василь, о., парох Успенської церкви у Львові, посол до австр. парлам. (1850—1922), 539.
 Дайбнер (Дейбнер) Іван, о., 541.
 Дамаскин, еп., 575, 579.
 Дам'ян, юрійський єпископ, 90.
 Данієлович Степан, о., 588.
 Данило, еп. володимирсько-берестейський (1446/47—1452—?), 196.
 Данило, архимандрит константинопольск. трону, 397.
 Данило, ватажок, 418.
 Данило, кн. галицько-волинський, король Галицько-Волинської Держави, 97, 104, 108, 111, 113, 114, 118, 124—132, 136, 165.
 Данило, паломник, автор „Житіє і хождєніє Данила Руськия земли игумена“ до св. Землі, в рр. 1100—1108, 86.
 Данилюк Іван, архiep. (†1953), 609.
 Дейвіс Й., посол до англійського парламєнту, 556.
 Делярій Ахіль, о., ЧНІ, 605—606.
 Деметер Ян, польський архiep. львівський, 295.
 Демчук М., о., д-р, 542, 543.
 Дем'янович Петро, о., 588.
 Денеслав, ім'я або якогось галицького єпископа, або вищого духовного достoйника, 100.
 Дженоккі Іван, о. Чину Пр. Серця, Апост. Візитатор України, 565—568.
 Джінгіс-хан, гл. Темуджін.
 Джучі, хан, 106.
 Дівочка Онисифор, митрополит київський (1579—1588), 214—215, 229, 237, 242, 243.
 Діонисій, архiep., товариш подорожі патр. Єремїї II на Україну, 244.
 Діонисій, еп. луцький (1415), 173.
 Діонисій, митр. варш., 561, 574, 575, 578.
 Діонисій III, царгор. патріярх (1662—1665), 386.
 Діонисій IV, царг. патр. (1686—1687), 429.
 Діоталлеві Ф. (1614—1621), папський нунцій, 332.
 Дидик С., о., ЧСВВ, 606.
 Димитрій, еп., 579, гл. Дмитро.
 Дир, Варяг, князь Києва (коло 860), 32.
 Длугош Ян (1415—1480), крилошанин краківський, історик польський, 104, 128, 186.
 Длябога, сотник, 597.
 Дмитрів Нестор, о., 605.
 Дмитро, син воеводи Баліци, 139.
 Дмитро, брат візантійського цисаря Івана VIII, 180.
 Дмитро Солунський, св. великомученик за часів імп. Діоклєціана. Дуже популярний серед Слов'ян (Серби, Болгари). В 1197

- році зі Солуня привезено до Києва ікону св. Дмитра, мальовану на дошці. В 1380 році перевезено її в Москву, (Успен. Собор), 5.
- Дмитро, тисяцький, 108.
- Дмитровський Сергій, архиеп., 572.
- Добрянський Антін, граматик і історик, 515.
- Дсгсвір у Грсдні з 1793 р., 450.
- Долгоруков, кн., 539.
- Дольська Анна, кн., 430.
- Дольчі, архиеп., 563.
- Домажиричі, боярський український рід, 98.
- Домбровський М., протоігумен ЧСВВ (1838—1941), 470, 472.
- Домінікани, 65, 114, 115, 117, 121, 125, 441.
- Дорогостайські, український боярський рід, 308.
- Доротеї, галицький єпископ, 100.
- Дорошенко Дмитро (1882—1951), історик, 289, 298.
- Дорошенко Петро, гетьман (1665—1676), 376, 385, 391, 398, 399, 426.
- Доситеї II, ерусал. патріарх (1669—1707), 397, 402.
- Драгій, воевода, 146, 148.
- Древинський Лаврентій, волинський шляхтич, 332.
- Дрогобицький Юліан, еп., 593.
- Другет Анна, графиня, 511.
- Друцький-Соколинський Михайло, кн., 340.
- Друцький-Соколинський Митрофан, князь, архиеп. смоленський (1680), 395.
- Друцький-Соколинський Лаврентій, князь, архиеп. смол. (1709—1727), 410.
- Дуб, о., ЧСВВ, 609.
- Кудаш Микола, ЧСВВ, еп., 587.
- Дунин-Борковський, 435.
- Дуріні М. А., нунцій папський (1766—1771), 419.
- Дурневич Федір, о., 588.
- Духнович Олександр (1803—1865), про-будитель Закарпаття, 513—514.
- Дячак Филип, галицький москвофіл, 476.
- Евлашевський Макарій, єпископ пинський (1568), 225.
- Евстратій, царгор. патріарх (1081—1084), 354, 356.
- Евфемія, Офка, дочка литовського князя Гедимина, 140.
- Евфимій, еп. самбірський 1271 р., 96.
- Евфрозина Полоцька, св., 16, 99.
- Егрешій Іван, о., 588.
- Едвард, син короля Едмунда, 56.
- Едвін, син короля Едмунда, 56.
- Едмунд, король Англії, 56.
- Євген III, папа (1145—1153), 91.
- Євген IV, папа (1431—1447), 128, 177, 178, 181, 185, 186, 187.
- Євлогії Георгієвський, архиепископ Волині, митр. Парнжа, спрчинник заслання митр. Андрея (1868—1914—1921—1946), 579.
- Євтим, переяславський єпископ, 90.
- Євтимій, еп. чернігівський, 199.
- Євтимій II, царгор. патріарх (1410—1416), 172, 173.
- Євтимій, еп. турівський, 173.
- Єзуїти, гляди Ісусовці.
- Елеш Корнило, о., 588.
- Елисавета, ігуменя ладинського монастиря, 351.
- Елисавета, цариця Росії (1741—1762), 437, 445.
- Єремій II, царгор. патріарх (1572—1595), 232, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 242, 244, 245, 248, 249, 280.
- Єрогей, малвазійський митрополит, 236.
- Єфрем, галицький єпископ, 100.
- Єфрем, ків. митрополит (1090), 83—84.
- Єфрем, „митрополит Переяслава“ (XI ст.), 60—61.
- Жабокрицький Дмитро-Діонісій, еп. луцький (1695—1715), 403, 406, 407.
- Жан Й. І., о., ЧСВВ, 598.
- Жебровський Фелікс, автор „Кукіля“, „Полови“, 278.
- Желиборський Арсеній, еп. львівський (1641—1663), 382, 397.
- Жерсон, ректор Сорбони, 176.
- Жигмонт Кейстутович, князь лит. (†1440), 178.
- Жигмонт I, король польськ. (1506—1548), 211, 213, 219, 226, 228, 316.
- Жигмонт II Август, король польський (1548—1572), 213, 221, 316, 317.
- Жигмонт III, король поль. (1587—1632), 246, 254, 256, 259, 266, 276, 289, 292, 294, 296, 329, 330, 336, 349, 355.
- Жижка Іван (1360—1424), провідних чеських Гуситів, 197.

- Жолдак Василь, о., 606.
 Жолкевський, католик, православний во-
 лодимирський владика, 221.
 Жоравицький Марко, невисвячений епи-
 скоп луцький, 221, 225.
 Жорувський Домінік, шляхтич, 403.
 Жоховський Кипріян, київський еп.-пом.
 і катол. київ. митрополит (1674—1693),
 389—390.
 Жук Йосиф, о., 543, 592, 594.
 Жулкевський Станислав (†1620), гетьман
 польський, 360.
 Заборовський Рафаїл, київ. митрополит
 (1731—1747), 438—439.
 Завадський Антін, протоархим. ЧСВВ, 410.
 Завадський Іполит, василіанин, 413.
 Загоровські, український боярський рід,
 309.
 Заклинський Іван, о., 605.
 Заленський-Слюбич Лев, еп. володим., ка-
 толицький київ. митр. (1694—1708), 345,
 395, 405, 406—407.
 Залізняк Максим, ватажок, 418, 419.
 Залські, український боярський рід, 383.
 Замойський Ян (1542—1605), канцлер, 239,
 246, 259, 266, 280.
 Заруцький Атанасій, письменник, 432.
 Заславські, литовсько-український княжий
 рід, нащадки Євнута Гедиміновича, 301,
 307.
 Зашківський Вартоломей, протопіп, 296.
 Заячківський Константин, василіанин, 406.
 Заяць Федір, старшина австр. армії, 542.
 Збаразькі, український княжий рід, 307.
 Збируйський Діонісій, єпископ холмський
 і белзький (1586—1604), 243, 257, 258,
 263, 280, 285, 316.
 Зборівська угода (1649), 376—377.
 Зебжидовський М., краківський воевода
 (1553—1620), 292.
 Зейкан Йоаннікій, еп. мукачівський (1651),
 511.
 Зеновичі, український боярський рід, 308
 Зенкович, еп. виленський (1744), 414.
 Зерчанінов, о., 541.
 Зизаній Стефан, 275 (Катехизис), 278, 279,
 314, 346.
 Злоба Тимотей, архим. супрасльський, 243.
 Значко-Яворський Мелхиседек (Михайло)
 (1716—1809), покровитель гайдамаччини,
 417—418.
 Зорчіч Марко, еп. крижевацький, 593.
 Зорчіч Павло, еп. крижевацький, 592.
 Зосим, галицький єпископ, 100.
 Зражевський Василь, відступник, 420.
 Зубко Василь, відступник, 464, 467, 468, 470.
 Зубрицький Никодим, маляр-гравер
 (1688—1724), 191.
 Їбн Фадлан, арабський подорожник, 20.
 Іван, гл. Капістран.
 Іван, галицький єпископ, 100.
 Іван Золотоустий, св. (354—407), 55, 57,
 65, 188, 310.
 Іван II, київський митрополит, Грек (1078),
 81—83, 114.
 Іван III, київ. митроп., Грек (1090—1091),
 52—54.
 Іван IV, київський митрополит (†1164), 93.
 Іван I, еп. мукачівський (1491), 148.
 Іван, еп. луцький (1391), 152, 153.
 Іван, архимандр. Києво-Печерської Лаври,
 200.
 Іван, острогомський архиеп. (1214), 119.
 Іван, тит. царгород. патріарх (1497—1503),
 208.
 Іван XI Век, царгор. патріарх (1275—1282),
 115, 134.
 Іван XIV, царгор. патріарх (1334—1347),
 142.
 Іван II, князь московський (1353—1359),
 149.
 Іван III, князь московський (1462—1505),
 157—158, 209.
 Іван IV Лютий, цар (1530—1584), 10, 159,
 160, 300.
 Іван V, московський цар (1682—1696), 402.
 Іван VI Кантакузен (1347—1354), візантій-
 ський цісар, 127, 142.
 Іван VIII, візантійський цісар (1425—1448),
 155, 179, 180, 181, 182.
 Іван VII, папа (872—882), 29, 148.
 Іван IX, папа (897—900), 63.
 Іван XIV, папа (984—985), 35.
 Іван XV, папа (985—996), 44, 49.
 Іван XXII, папа (1316—1334), 101, 117, 118,
 120, 136, 138, 154.
 Іван XXIII, протипапа (1410—1415), 154,
 155.
 Іван Схолястик, 49.
 Івановський Симон, архиеп., 574, 575.
 Іванчо Данило, еп.-помічник, 602.
 Івашко Олександрович, 133.

- Ігор, князь (944), 38.
Ігор Ольгович, кн. (†1147), 335.
Ігор, архиеп., 599.
Ігнатій, галицький єпископ, 100.
Ігнатій, візант. патріярх (867—878), 30.
Ігнатій, св., Лойоля, 406.
Із'яслав I Ярславич, князь київський (1054—1078), 13, 61, 72—81, 87.
Із'яслав II Мстиславович, київський князь (1146—1154), 89, 90—92, 94.
Іларіон, митроп. київ. (1051—1054), 54, 58, 60—62, 68, 72.
Іларіон, невідомий ближче галицький єпископ, 99—100.
Ілляшевський Захарій, єп. холмсько-белзький (1567), 316.
Ілля, св., 368.
Ілля (Куча), митр. київ. (1577—1579), 214.
Ілярій, грушівський архимандрит, 148.
Ільницький Олександр, о., 587.
Інгігерда, дружина кн. Ярослава Мудрого (1019 р.), лат. обряду, дочка шведського короля Оляфа, св. (955—1021), 55.
Інокентій, гл. Винницький.
Інокентій III, папа (1198—1216), 102, 104, 117, 118, 119—121, 123.
Інокентій IV, папа (1243—1254), 87, 88, 97, 104, 109, 118, 122—132.
Інокентій X, папа (1644—1653), 376, 377.
Інокентій XI, папа (1676—1689), 326, 327, 393, 396.
Інокентій XII, папа (1691—1700), 393.
Інокентій XIII, папа (1721—1724), 410.
Іпатій Потій, гл. Потій.
Іполитович Паісій, єп., 348, 362.
Ірина, дружина короля Русі-України, Ярополка-Петра, 73, 75, 76, 77, 81.
Ірней, св. 46.
Ісакій, луцький єп., 351.
Ісакій, чернігівський єп., 173.
Ісидор, ігум. монастиря св. Димитрія в Царгороді, київський митроп. (1436—1463), кардинал, 179—189, 284.
Ісидор Коккін, царгородський патріярх (1347—1349), 142.
Ісусовці (Єзуїти), 60, 117, 238, 254, 256, 298—300, 304, 305, 321, 325, 354, 357, 376, 406, 430, 431, 442, 506, 526, 527, 551, 585, 600.
Іоаким V, антиох. патріярх (1581—1592), 232—233, 235, 236, 239.
Іоаким, московський патр. (1672—1690.) 427, 429.
Іоаким, волод. єп., гл. Мороховський.
Іоаким, турово-пинський єп. (1147), 314.
Іоан, київ. і гал. митр, 582, 583—584, 586, гл. теж Іван.
Іоаннікій, архиеп., 547.
Іов, гл. Борецький.
Іов, єп., 579.
Іов, патріярх московський (1589—1605), 235, 236, 288.
Іона, митр. (1448—1461), 158, 189, 192, 196, 199.
Іона Глезна, архиеп. Полоцька, митр. київський (1481—1489—1494), 204.
Іона, галицький єпископ, 100.
Існа, гл. Борзобогатий-Красенський.
Іона, кандидат на київ. митрополита, 179.
Іона II, київський митр. (1502—1509), 213—214, 215.
Іона III (Протасевич), митр. київський (1568—1577), 214, 215.
Іосафат (Іван) Кунцевич, св. архиеп. полоцький (1618—1623), 1, 2, 292, 298, 303, 304, 305, 311, 312, 330, 332, 337—344, 346, 347, 357, 369, 373, 380, 392, 394, 406, 517, 542, 543, 569.
Іосиф, єп. львів., гл. Шумлянський.
Іосиф, Грек, митр. київ. з 1237 р., 108.
Іссиф I, Болгариннович, єп. смоленський, митр. київ. (1494—1498—1501), 206—208, 213.
Іосиф II Солтан, єп. смолен., митр. київ. (1498—1507—1521), 214, 215.
Іосиф III, архиеп. полоцький, митр. київ. (1522—1534), 214, 215, 219.
Іосиф IV Рутський Велямін, митр. київ. (1613—1637), гл. Рутський.
Іосиф, митр. київський, гл. Нелюбович-Тукальський.
Іосиф II, царгород. патр. (1416—1439), 178, 179, 181, 182, 217, 284.
Іосиф II, австр. цісар (1765—1790), 486—487, 492, 493, 526.
Іосиф II, Сліпний, митр. гал., 584, 585.
Казимир Великий, король польський (1310—1372), 15, 137, 138, 150, 151, 152.
Казимир Ягайлончик, король польський (1447—1492), 192, 196, 199, 201, 204.
Каліст I, патріярх (1350—1353), 149, 150.
Каліст III, папа (1455—1458), 154.

- Калінка Валерій, о., 526.
- Калинський Іван, тит. еп. Белза, адміністр. холм. епархії (1799—1866), 474, 476, 477, 478, 541.
- Калиновські, український боярський рід, 308—309.
- Кальвін (1509—1564), єретик, 368, 375.
- Кальнофойський А., 308.
- Камеліс де, Йосиф, мукачівський єпископ (1690—1706), 511—512.
- Каменський Петро, чернець, 600.
- Камінський, о., ЧСВВ, 555.
- Капістран Іван, францисканин, св. (1386—1456), 197.
- Капітула василіянська в Бересті, 1666 р., 389.
- Капітула генеральна в Тороканах (1802 р.) 459, у Римі (1953 р.), 607.
- Капітула василіянська в Дубні, 411.
- Капуцини, 357, 405.
- Карамзін Н. М., моск. історик (1766—1826) 318, 320, 351.
- Карло Великий, король, 46.
- Карло Людвик, кн., 592.
- Карловицький мир 1699 р., 405.
- Карманський Петро, 565.
- Кармеліти, 304, 357.
- Каровець М., о., ЧСВВ, 561.
- Каролії, графи, 511.
- Карпіні Пляно, де, І., францисканин (1252), 27, 116, 124, 126, 128.
- Карпович, архим., 310.
- Касперович Лаврентій, військовий козацький духовник, 382.
- Катерина II, цариця Росії (Софія фон Ангальт-Цербст) (1762—1796), 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 437, 445, 449, 450, 451, 452, 453, 458, 459, 496, 499.
- Катехитки Ісусового Серця, 608.
- Качала Степан, о., 526.
- Каштанюк А., о., 569.
- Квасинський Антін, архієп. смолєнський (1640—1654), 377, 380.
- Керенський, голова рев. уряду Росії 1917 року, 540.
- Керод В., хорунжий, 597.
- Керулярій, патріарх Візантії (1043—1059), 13, 14, 42, 56, 62—68, 82.
- Кізиковський Яків, ЧСВВ, 406.
- Кізіма Сильвестер, ЧСВВ, 608.
- Кінах Гліб, ЧСВВ, 528, 609.
- Кіндій Мих., о., 594.
- Кицький Каєтан-Ігнат, польський архієп. львів. (1783—1812), 518.
- Київський патріархат, 239, 358, 368, 369, 370—374.
- Кипріян, св., 46.
- Кипріян, митрополит (1390—1406), 152-3, 171—172, 177.
- Кипріян II Жоховський, митр. (1674—1693), 391—395, 396, 400, 406.
- Кирило, св. (Константин), 31, 32, 42—43, 96, 143, 316.
- Кирило II (I), київ. митр. (1224—1281), 108.
- Кирило III (II), київ. митр. (1250—1281), 111, 124, 130, 132—134.
- Кисіль Адам, 364, 365, 370, 372.
- Кисіль П., о., проф., д-р, ЧСВВ, 561.
- Кишка Лев, митр. київ. (1714—1728), 407, 408—413.
- Кишки, український боярський рід, 308.
- Климент, учень св. Методія, 30, 32.
- Климент I, папа (90—100), 9, 13, 36, 96.
- Климент III, протипапа (1084—1100) равенський архієпископ Гвіберт, 82.
- Климент V, папа (1305—1314), 154.
- Климент VII, протипапа (1378—1394), 154.
- Климент VIII, папа (1424—1429), 264, 267—271, 284, 289, 294, 302, 303, 372, 462.
- Климент IX, папа (1667—1669), 389, 390.
- Климент XI, папа (1700—1721), 406, 409, 410, 412.
- Климент XIII, папа (1758—1769), 446.
- Климент XIV, папа (1769—1774), 512, 518.
- Кляйнмонд А., д-р, лікар, 543.
- Кляриски, 117.
- Клим Смолятич, гл. Смолятич,
- Клим'яти, український боярський рід, 98.
- Книшевич Яків, ЧСВВ, 406.
- Кнуд (Канут) Великий (995—1035), король англійський, від 1016 р. король данський, 56.
- Ковалів П., проф., 599.
- Кодекс Гертруди (Кодекс Гертрудіанус), 69, 71, 73, 75, 77, 78—81.
- Коленда Гавриїл, протоархим., київ. кат. митроп. (1666—1674), 345, 377, 380, 381, 388—391, 399.
- Колодій Юрій, о., 594.
- Коломан I, угорський король (1095—1116), 145.
- Коломан II, син угорськ. короля Андрія II (нар. 1209), 104, 119—120.

- Колонич, острогом. митр., 511.
Колонна, сенатор, 154.
Кольбичинський Теофан, ЧСВВ, 406.
Коншевич-Сагайдачний Петро, гетьман, 324, 328, 329—334.
Конвокаційний Соїм у Варшаві в 1669 р., 389.
Кондратович Іриней, о., 590.
Конєцпольський, гетьман поль. (1633), 364.
Конинський Андрей, Ісусовець, 321.
Кониський Юрій (1718—1795), білорус. еп., 447.
Конкордат Польщі з Апост. Стол. (1925), 551—552.
Конрад, архнеп. Зальцбурга (1106—1147), 145.
Константин (Грек), київ. митрополит (1155—?), 91—92.
Константин II, київ. митр. (1164—?), 93, 95.
Константин Великий, цісар (274—337), 6.
Константин Порфірогенет, візант. імператор (905—959), 32.
Константин IX Мономах, візант. імператор, (1042—1054), 62, 64, 84.
Константин IX Палеолог, візант. імператор (1448—1453), 155, 183.
Констанцій II, цісар (317—361), 8.
Констанція, дружина кн. Льва, 117.
Копинський Ісаїя, митр. київ. (†1640), 330, 351, 359, 361—362, 363, 364, 365.
Копистенський Захарія (†1627), архим., 204, 206, 360.
Копистинський (Копистенський) Михайло, еп. перем. (1591—1610), 187, 243, 263, 282, 285, 318, 322.
Коранда Вацлав, 488.
Кордуба Ем., о., духовник Дивізії, 597.
Корецька Ганна, княгиня, 223.
Корецьких князів герб, 314.
Коріятович Федір, князь, 146, 148, 493.
Корниляк Вол., 559.
Корнякт Константин (1517—1603), голова львівського братства, 232.
Коровченко, 435.
Короленко Вол. (1853—1921), моск. письменник українського походження, 539.
Корсак Герасим, полоцький архієпископ (†1552), 368.
Корсак Рафаїл, київ. катол. митрополит (1637—1641), 366, 368—369, 372.
Корсак Фльоріан, еп. луцьк. (1749—1811), 368.
Корсаки, білорусько-український боярський рід, 308.
Корчак-Балабани, український боярський рід, 317.
Косів Сильвестер, київ. митр. (1648—1657), 361, 375, 382, 383—385.
Косма, еп. галицький, 98—99, 100.
Костельник Гавриїл, о., 582, 583, 584, 586.
Костецький Іраклій, ЧСВВ, 417.
Костомарів Микола, історик, 249, 291—292.
Косьма, полоцький єпископ, 90, 91.
Котів І., о., ЧСВВ, 569.
Кох Еріх, райхскомісар України, 578.
Коханович Григор (1655—1666—1674), митрополит, 462—463.
Кочубеї, 435.
Кошелев, о., 588.
Кошович Гавриїл, ЧСВВ, 511.
Коциловський Йосафат, ЧСВВ, еп. перемиський (1917—1948), 543, 555, 584, 585.
Коциловський Януарій, ЧСВВ, 608.
Кравс, о., д-р, крилошанин віденської лат. капітули, 543.
Красовський Іван, архієпископ полоцький (1810—1827), 462, 600.
Кревза-Ревуцький Лев, архієпископ смоленський (1625—1639), 229, 369.
Кресович Їов, еп., 577.
Крехович Гнат, намісник гал. єпархії, 173.
Крижанівський С., ЧСВВ, 606.
Криницький, чернець, 384.
Криницький, о., 476.
Кроковський Йосафат, київ. митрополит (1707—1718), 436, 437, 438, 457.
Крошинські, український княжий рід, 308.
Крупецький Атанас, перемиський єпископ (1610—1652), 355, 369, 377, 379.
Куземський Михайло, єпископ холмський (1868—1871), 477—478, 516.
Кузич, І., о., д-р, 585.
Куїловський Юліян, еп. станислав., митр. львів. (1891—1898—1900), 529, 531, 536.
Кульчинський Ігнатій, о., 452.
Куницький, козацький гетьман, 326.
Кунчиц, гл. Кунцевич Йосафат, св.
Кунцевич Йосафат, св., гл. Йосафат.
Кунегунда, угорська королівна, св. 104.
Куремса, хан, 130, 131.
Курцевич Е., князь, володим. еп., 330, 332, 334, 344, 351.
Кучер'явий Павло, 554.
Кушнірук Серафим, еп., 577.

- Лаба Василь, о., д-р, проф., мітрат, крилошанин львівської капітули (1887—), 597.
- Лаврівський Іван, о. (1773—1846), грамастик і бібліограф, проф. „Студіюм Рутенум“ (1814—1820), 515.
- Лавришенко Іван, еп., 575, 579.
- Лада Серафим, мітр., 580.
- Ладика Василій, ЧСВВ, архнеп. Українців Католиків Канади (1929—), 603, 606—607.
- Лазар, еп. переяславський, 85.
- Лазаристи, 594.
- Лазовський Теодосій, невисвячений єпископ холмський, 223, 225.
- Лакота Григор, еп.-пом. перемиський (1926—), 552, 553, 555, 581, 585.
- Ласкі Ян, архнеп. Гнезна (1456—1531), 211.
- Латиш-Латишенко Смарагд, архим., 558.
- Лев Ісаврійський, 65.
- Лев Диякон, візант. історик (X ст.), 20.
- Лев, мітр. київський, 52.
- Лев, син кор. Данила, князь (1264—1301), 134.
- Лев II, князь галицький, 136.
- Лев III, імператор візант. (717—741), 36.
- Лев I, мітр., гл. Заленський.
- Лев II, мітр., гляди Кишка.
- Лев III, мітр., гл. Шептицький.
- Лев I, св., Великий (440—461), папа, 19.
- Лев IX, св., папа (1049—1054), 56, 64.
- Лев X, папа (1513—1521), 211, 229.
- Лев XI, папа (1605), 296.
- Лев XIII, папа (1878—1903), 519, 524, 526, 529, 534, 535, 536.
- Левинський Степан, архидиякон львівськ. (1772), еп. луцький (1787—1806), еп.-пом. київ. мітр. Язона, 486.
- Левицький, львівський офіціал з 1773 р., 486.
- Левицький, крилошанин, 516.
- Левицький Йосиф, еп. холмський, 407, 410, 411.
- Левицький Йосиф, о., автор „Граматики руської мови“ (1801—1860), 515.
- Левицький Кость, д-р, президент (1859—1942), 523.
- Левицький Михайло, еп. перем., мітр. галицький, кардинал (1813—1816—1858), 469, 503—508, 514, 517, 520.
- Легаль, еп., 605.
- Леон, охридський архиепископ, Грек, 63.
- Леонтій, ростовський єпископ, 95.
- Леонтій, еп., 579.
- Леопольд I, цар (1657—1705), 326, 512, 592.
- Лещинський Станислав, король польський (1704—1733), 430.
- Лібутій, перший лат. єпископ Києва, 39, 41.
- Лівницький Андрій, президент УНР (1879—1953), 564.
- Лігарід Макарій, еп. Єрусалиму, 394.
- Ліковський Едвард (1836—1915), еп., історик, 290.
- Лінтур Петро, 588.
- Лінцевський Гервазій, еп. переяславський (1757—1768), 418, 419.
- Лісицький В'ячеслав, еп., 577, 604.
- Лісовський Іраклій, еп., полоцький мітр. (1784—1806—1809), 459—462.
- Літта Лаврентій, нунцій (1794—1799), 458—459.
- Ліщинський Іван, о., парох Борислава, 593.
- Лизогуби, 435.
- Липинський В'ячеслав, історик (1882—1931), 370, 382.
- Липківський Василь, протоєрей, соборно-правний митрополит (1917), 546, 603.
- Лисаневич, прилуцький полковий писар, протоєрей, 382.
- Литвинович Спиридон, мітр. гал., асистент папського трону, римський граф, член Академії Квіритів (1864—1869), 478, 507, 517—518, 592.
- Лободич Роман, крилош. львівської і станиславівської капітули, 569.
- „Логос“, об'єднання українських католицьких письменників у Львові, 557.
- Лодій, український філософ (1764—1829), 506.
- Лозинський, еп., 551.
- Лозницький Йосиф, о., автор „Руського весілля“ (1807—1889), 515.
- Ломиковський Партеній, архим., 402.
- Ломоносов Михайло (1711—1765), автор першої російської граматики, 446.
- Лонцький Андрій, гнезн. крилошанин, 403.
- Лопатинський Дам'ян, крилошанин (1866—1951), 596.
- Лоранфій Анна, графиня, 511.
- Лосовський Никифор, еп.-пом. київ., 377.
- Лотоцький, львів. крилошанин, 516.
- Лощко Гр., о., 203.
- Лужинський Василь, відступник (1788—1879), 464, 467, 468.

- Лужницький Леонід, проф. Богосл. Академії у Львові, крилош. (1869—1951), 569.
- Лужницький Григор, д-р, доцент університету в Грацу (1903—), 569.
- Лука, св., Євангелист, 316.
- Лука, пресвітер, 148.
- Лука, сербський митрополит, 282.
- Лукань Роман, ЧСВВ (1909—1942), бібліограф, 561, 569.
- Лукомські, український княжий рід, 308.
- Луцький Іван, крилошанин, 554.
- Лучинський В., ігум. ЧСВВ, 561.
- Любарт Гедиминович, кн. (†1384), 153.
- Любич Д., 547.
- Люблинська Унія (1569 р.), 238.
- Людмила, св. (†921), 81.
- Людовізо, кардинал, 339.
- Людвик IX Святий, французький король (1226—1270), 109.
- Людвік I, угорський король (1326—1382), 117.
- Людвик Баварський, 154.
- Людвик, архиеп. Форлі, 180.
- Люкаріс Кирило, 280, 282, 291, 306.
- Люкка, князівство (Тосканія), 592.
- Лякомб, о., 605.
- Лянжевен, архиеп., 605.
- Лянцельотті Дж., нунцій (1622—1627), 334, 336.
- Лясковський Ст., шляхтич, 410.
- Лясота Еріх, посол цісаря Рудольфа II (1550—1616), 327, 328.
- Лятерна Мартин, Ісусовець, 280.
- Лятишевський Іван, еп.-пом. стайславівський (1930—), 552, 553, 584.
- Лятос, астроном, 245.
- Льохман, заступ. нунція Арецца, 461.
- Маган Димитрій, ен., 577.
- Магомет (Мохаммед), основник ісламу (570—632), 110, 156.
- Магомет II, султан (1451—1481), 155.
- Мазаракій Іван, львівський багатій, 398.
- Мазела Іван, гетьман (1687—1709), 429—435, 437.
- Макарій, св. (†390), 319.
- Макарій I, київ. митр. (1495—1497), 200, 204.
- Макарій II, київ. митр. (1543—1563), 214, 219, 221.
- Макарій, еп. галицький (1458—1467), 148.
- Макарій Тучапський, гл. Тучапський. Макарій, львів. еп., 582—583.
- Макосій-Шибинський Нікодим, жидичин. архим., 243.
- Максим, київ. митр. (1283—1305), 134.
- Малаховський Іван, єпископ перемиський (1669—1691), 395.
- Малець Вол., еп., 577.
- Малиновський Михайло, о., крилошанин, адміністр. галицької митрополії (1869), (1812—1894), 520.
- Малиновський Олександр, митрат, Апост. Візит. Лемківщини (1889—), 554.
- Малаяспіна Дж., нунц. (1592—1598), 266, 276.
- Малюта Дамаскин, архим., 573, 574.
- Мамма Григор (1446—1450), патріарх царгородський, 183, 196, гл. Григор.
- Манасія Константин, візант. письменник (XII ст.), 20.
- Маніхейці, 24.
- Мануїл, смоленський єпископ, 90, 91.
- Мануїл Комнен, візантійський імператор (1143—1180), 91.
- Маньковський, архиеп., 551.
- Маргарета Бабенберг, 131.
- Марескотті, нунцій (1668—1670), 389, 400.
- Марія Тереса, цісарева (1740—1780), 423, 424, 449, 487, 489, 512, 513.
- Маркевич Йосафат, д-р, ЧСВВ, 557, 561.
- Марків Дмитро, д-р, посол до австр. парламенту, 537.
- Марковський Євлогій, еп., 577.
- Марко з Ефезу, 180, 182.
- Мартин V, папа (1417—1431), 155, 176, 177.
- Мартинкевич-Бусинський Степан, протоархим., 395.
- Марценко Антін, архиеп., 574, 579.
- Масальські, княжий український рід, 308.
- Масцюх Василь, о., д-р, Ап. Адм. Лемківщини, 554.
- Матвій (Матей) Корвін, король угорський (1458—1490), 146, 148.
- Матвій, еп. Вильна, 177, 187, 188, 192, 197.
- Матвій, шаргородський декан, 292.
- Матей (Матвій), ап., 16.
- Матей, студит, 555.
- Матей Парис, хронікар, 123.
- Матієвич Іван, гл. Борецький Йов.
- Мацієвич Арсен, архиеп. (1697—1772), 445, 449.
- Мацейовський В., латин. луцький єпископ (1588—1600), 259, 266, 280.

- Медвецький Яків, Апост. Адм. Лемківщини, 554.
- Медічі Льоренцо (1448—1492), кн., 174.
- Мелетій, галицький єпископ, 100.
- Мелешки, український боярський рід, 309.
- Мельник Михайло, о., 582, 583.
- Менгке, хан, 109—110.
- Менгу, хан, небіж Батия, 106.
- Менгу-Теміра, хан, 111.
- Мендовг, литов. (король) князь (†1263), 104, 131.
- Методій, св. (IX ст.), 30, 31, 32, 42—43, 50, 65, 96, 143, 316.
- Методій, духовник жіночого латинського монастиря, 351.
- Методій, мстисл. еп., гл. Филимонович.
- Методій III, царгор. патріарх (1668—1671), 398.
- Мешки, литовський шляхотський рід, 341.
- Мешко II, король Польщі (990—1034), 81.
- Мігура I., гравер, 434.
- Мільбахер, львів. староста, 488.
- Мінорити, 116.
- Мірчук Ів., проф., д-р, 597.
- Міхневич Йосиф, супрасль. архим., 395.
- Мидловський Л. В., д-р, 598.
- Миколай, св. (†345), 83, 84.
- Микола, київ. митрополит (1097—1101?), Грек, 84.
- Миколай з Кросна, вікарій Францисканів на Русі, 117.
- Микола, св. I, Великий, папа (858—867), 29, 31, 42.
- Микола II, папа (1059—1061), 56, 58.
- Микола V, папа (1447—1455), 154.
- Миколай III, патр. візант. (1084—1111), 82.
- Микола I, цар Росії (1825—1855), 436, 447, 466, 468, 469.
- Миколай, еп. Австралії, 609.
- Микошинський Богдан, козацький гетьман, 327, 328.
- Микула Михайло, о., 588.
- Мисаїл Пструч-Пруцький, митрополит (1474—1480), 200, 201—204.
- Миславський Самуїл, київ. митрополит (1783—1796), 446, 457.
- Миськів П., протоархим. ЧСВВ, 598, 607, 608.
- Митрофан, перший єпископ сарайський (1261-69), 110.
- Митрофан III, патріарх царгородський (1565—1512), 182, 183, 244.
- Михайло, перший (?) київ. митр., 52.
- Михайло, київ. митр., 111.
- Михайло, митр. київ. (1130—1145), Грек, 88—90.
- Михайло Рогоза, митр. київ., гл. Рогоза.
- Михайло, київський єпископ-помічник, білгородський єпископ (згодом завідував митрополією в рр. 1073—1078), 74.
- Михайло Всеволодович, кн. київ., 106.
- Михайло, архиеп. Вифлеємський (кінець XIV ст.), 153, 171.
- Михайло VII, Дука, візантійський цар (1071—1078), 9.
- Михайло, екзарх моск. патріарх., 545, 546.
- Михайло Федорович, цар (1613—1645), 351.
- Мишки, український боярський рід, 308.
- Мицельський О. Н., Ісусовець, 534.
- Млодовський Антін, полоць. архим., волод. єпископ (1766—1778), 415.
- Млоцький Симеон, еп. волод. (†1778), 416.
- Могила Єремія, молд. госп. (1595—1606), 283.
- Могила Петро, київ. митр. (1633—1647), 246, 337, 348, 351, 357, 358—366, 370, 371, 372, 374, 375, 432, 442, 454.
- Могила Симеон, молд. госп. (1606—1607), 358.
- Могілянка Раїна, кн. Вишневецька, 309.
- Могильницький Іван, о., (1779—1831), перемиський крилошанин, 515.
- Мойсей, пророк (ок. 1500 до Хр.), 110.
- Молібоговичі, галицький боярський рід, 98.
- Монголи (Татари), 14, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 112, 113, 114, 116, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 130, 131, 132, 134, 135, 136, 149, 158, 328, 380.
- Мордва, 118.
- Мороховський Ілля (Йоаким), еп. волод. (1613—1631), 293, 310, 314.
- Мосціцький Ігнатій, президент Польщі (1926—1939), 555.
- Мстислав I Мономахович, київ. кн., 88—89.
- Мстислав Із'яславович II, кн. володимирський, згодом київський (1158), 92, 93.
- Мстислав, еп., гл. Скрипник.
- Мужиловський Андрій, протопіп, 348, 352, 362, 375.
- Мужиловський Силуян, 375, 376.
- Мустьянович Степан, проповідник, 513.

- Назарій, київ. еп.-пом. (1919), 545.
 Назарко Іриней, ЧСВВ, д-р, проф., 561, 569.
 Наконечников-Клюковскі, воевода, 555.
 Наливайко Северин, козацький ватажок (XVI ст.), 291.
 Наполеон I, цісар Французів (1769—1821), 491, 499, 500.
 Наум, учень св. Методія, 32.
 Наумович Іван, відступник, москвофіл, письм. (1826—1891), 521—522.
 Нелюбович-Тукальський Йосиф, єпископ мстисл., митрополит київ. (1664—1675), 386—387, 396, 397, 398, 399, 426, 427, 434.
 Немиричі, український боярський рід, 223.
 Неофіт, висланик олекс. патріярха, 322.
 Нестор, чернець-хронікар, 70, 72.
 Нестор, ростовський єпископ, 90.
 Нестор, пряхівсько-мукачів. еп., 589.
 Несторіяни, 24.
 Ніканор, архіеп., 577.
 Нікіфоров Василь, моск. посол, 327.
 Нікон (Никон), чернець, згодом митр. Іларіон, 72.
 Нікон, чернець, прихильник Візантії, ігум. Печерського монастиря, 74, 81.
 Нікон (Мініч), архіеп. Новгороду, патріярх москов. ((1605—1649—1652—1681), 288, 384—385, 386.
 Нікон (Никон Безсонов, нар. 1868), краснояр. еп., 540.
 Ніна, св. (Ніно-Христина, рівноапостольна, просвіт. Грузії, коло 432), 193.
 Ніфонт, галицький єпископ, 100.
 Ніфонт, митр. гал. (1303—1305), 136.
 Ніфонт, еп. новгородський, автор „Вопрошення Кірикове“, 89, 90—91,
 Ніфонт II, патріярх царг. (1486—1489), 206, 208.
 Никита, київ. митрополит (1122—1126), 86—88.
 Никита Стетат, чернець студитського монастиря, 63.
 Никита Пафлагівський (кінець IX ст.), 8.
 Никифор, київ. митр. (1103—1121), 84—87.
 Никифор, протосінкел, 280, 282, 283, 285, 288, 314.
 Никодим, еп., 579.
 Николай, гл. Миколай.
 Новіцький Вен'ямин, еп. пинський, 573-4.
 Ногай Каспер, Исусовець, 280.
 Нодь Микола, о., 592.
 Номоканон, 48—50, (Фотія) 29.
 Нормани, 63.
 Нярадї Діонисій, єпископ крижевацький (1915—1940), 543, 555, 586, 593. 594.
 Обрізвов Софроній, чернець, 600.
 Овлучинський Павло, еп.-пом. самб. і перем. (†1646), 369.
 Огієнко Іван, проф., мовознавець, ур. 1882, митр. Іларіон (1940), 574, 575, 606.
 Огійчук Григор, еп., 576, 604.
 Огилевич Пахомій, протоархієп., 391, 395.
 Оглоблин Олександр, історик, проф., д-р, 597.
 Огоновський Омелян, о., історик літератури, мовознав. (1833—1894), проф. д-р, 526—527.
 Огузи, 27.
 Огузькї Ябгу, 27.
 Ода, дружина кн. Святослава II, 76.
 Олег, кн., зв. Віщий (907—914), 38.
 Олег Святославич, кн. (†977), 54.
 Олександр IV, папа (1254—1261), 87, 113, 118, 132.
 Олександр V, папа (1409—1410), 154.
 Олександр VI, папа (1492—1503), 201, 202, 203, 206—208, 211, 212.
 Олександр VII, папа (1655—1667), 377, 381.
 Олександр VIII, папа (1689—1691), 512.
 Олександр, архієп. поліськ., 573, 575, 577.
 Олександр, великий кн. литовський і король польський (1492—1506), 206, 208, 209, 212, 213.
 Олександр, син воеводи Баліци, 139.
 Олександр Невський (1252—1263), новгородсько-володимирський князь, 130.
 Олександр, кн. суздальський, 109.
 Олександр I, цар Росії (1801—1825), 459, 460, 461, 462, 463, 469, 499.
 Олександр III, цар Росії (1881—1894), 480.
 Олексій, єпископ галицький, 98—99, 100.
 Олексій, київ. митр., 54.
 Олексій, митр. Києва і всієї Руси (москов.) (1354—1378), 111, 126, 149, 150, 152, 153.
 Олексій, митр. Києва (?) (—1225?—), папський легат за часів Ярослава Мудрого, присланий з Риму, уроджений Болгарин, посвятив собор св. Софії, 312.
 Олексій, архієп.-митроп. волінський, 574, 575, 577, 579.
 Олексій, кн. Збараський, еп. холм.-белзьк. (1504 р.), 316.

- Олексій Михайлович, цар московський (1645—1676), 320, 382, 383, 384, 386, 426.
- Олелько, кн. київський (1443 р.) 196.
- Олельковичі-Олельки, князі Слуцькі й Копильські. Перший назвав себе Олельком син кн. київського, Олександр Володимирович, внук Ольгерда. В 1443 році (†1455) Олелько Волод. був кн. київ. Від нього маємо грамоти: для київ. домініканського монастиря (дотація) і для лавришівського монастиря. Останньою з роду Олельковичів була кн. Софія, заміжня за кн. Янушем Радвиллом. Після її смерті князівство слуцьке перейшло на власність Радвиллів.
- Олелькович-Слуцький Юрій, кн., 238, 239.
- Олена, дочка моск. князя Івана III, королева польська, 209, 212, 213.
- Олесницький Збігнев, краків. еп., кардинал, канцлер (1389—1453), 177, 185, 188, 197.
- Ольгерд, вел. кн. литовський (1340—1377), 149, 153.
- Ольшавський Іван, о., 592.
- Оляф Кірре, св., король Норвегів (†1030), 55.
- Оляф Скетконунг, король Швеції (995—1021), св., 55.
- Ольга, св., кн. (946, ок. 960), 39, 40, 41, 47, 89, 109.
- Онишкевич-Саховський Паісій, еп. турово-пинський (1602—1626), 316.
- Оникій (Оники) Антін, еп. перемиський (1499—1521), 163.
- Онисифор Дівочка, митр., гл. Дівочка.
- Онуфрій, чернігівський єпископ, 90.
- Онуфрик Вол., 569.
- Опізо з Меццанун, Венедиктинець, легат папський, 128, 130—131.
- Опольський Володислав, кн., 200, 441.
- Оранський-Война Гедеон, еп. холмський (1693—1709), 426.
- Оранський-Война Пахомій, архим., еп.-ном. турово-пинський, 369, 377.
- Орлик Пилип, гетьман України (1709—1742), 436.
- Ортинський з Ортинич, гербу Лебідь, Со-тер Степан ЧСВВ, перший єпископ Українців католиків у ЗДА (1907—1916), 601—602.
- Ортолог Теофіль, гл. Смотрицький М.
- Ортутай Євген, о., 588.
- Остальовський-Лопатка Іван, шляхт. (1509) лат. архиеп., назначений еп. львівським, 316—317.
- Острозький Константин (1453—1533), 239, 246, 254, 256, 259, 260—261, 271—276, 278, 280, 282, 283, 286, 288, 290, 291, 292, 293, 296, 297—298, 301, 314, 317, 318.
- Острозький Януш, кн., (1554—1620), 261.
- Ота III, оломунецький князь, 81.
- Отто I, рим.-нім. цісар (962—973), 39, 41.
- Отто III, рим.-нім. цісар (983—1002), 33, 34.
- Павликіяни, 24.
- Павло, св. (†67), 8.
- Павло V, папа (1605—1621), 267, 295—296
- Павло Симеон, Кармеліт, 303.
- Павло I, цар (1796—1801), 458, 459.
- Павлович Олександр, поет, 513.
- Павловичі, український боярський рід, 309.
- Павловський Іван, архиеп., 547.
- Паісій, еп. турово-пинський (1620), 330.
- Паісій, олекс. патріярх, 375, 376, 398.
- Паісій (Пайсей), архим. мінський, 285.
- Палеолог Іван, царгор. імп. (1425—1448), 284, гл. Іван VIII.
- Палеолог Зоя-Софія, княгиня московська, 159.
- Палявічіно О., нунцій (1680—1688), 327.
- Панкевич Михайло, наказний полковник, 382.
- Панкратій, грецький митр., 394.
- Панкратій, еп., 579.
- Пантелеймон, архиеп., 575, 579.
- Папара Юрій, львівський багатій, 398.
- Параскевія, св., 176.
- Паславський Петро, о., 592.
- Пастернак Ярослав, археолог (ур. 1892), проф., д-р, 597.
- Пасулька Євген, о., 588.
- Пасхаль II, папа (1099—1118), 81.
- Патріярх антиохійський, 8, 42, 64.
- болгарський в Тернові, 149,
- візантійський, 8, 54, 58, 62, 63,
- єрусалимський, 42, 64,
- московський, 10,
- олександрійський, 8, 42, 64,
- царгородський, 42, 60, 72.
- Патріярхат київський, гл. київ. патріярхат,
- українсько-білоруський у Вильні, 239
- український у Львові, 239.
- Пахомій, царг. патріярх (1572), 244.

- Паци, український боярський рід, 308.
- Пелех М., ЧСВВ, ігумен, 561, 569.
- Пелеш Юліян, проф., д-р, еп. станисл. і перемиський (1843—1896), історик Церкви, 521—522, 531, 592.
- Пельвецький Антін, о., 582, 583.
- Пельчицький Леонтій, еп. пинський і турів. (†1595), 243, 257, 314.
- Перген, граф, намісник Галичини, 487.
- Перемишляди, 96.
- Переровський Семен, відступник, 420.
- Переславська Угода (1654), 379, 382, 386.
- Перридон Я. Ф. Т., о., 598.
- Перун, 20, 38, 47.
- Петерс, о., Студит, 607.
- Петлюра Симон, голов. отаман і през. УНР (1879—1926), 564, 567.
- Петро, св. (†67 р.), 6, 8, 9, 10, 76, 78, 81.
- Петро, митр. київ. (1308—1325), 111, 116, 136, 138, 141.
- Петро, амальфійський архієпископ, 64.
- Петро III, антиохійський патріарх, 64.
- Петро I, цар Росії (1682—1725), 406, 444, 445, 446.
- Петро III, цар Росії (1761—1762), 458.
- Печеніги, 27, 41, 44, 61.
- Піґас Мелетій, олександр. патр. (1601), 280.
- Підгородецький Микола, о., 501.
- Пій II, папа (1458—1464), 131, 135, 198, 199.
- Пій VI, папа (1775—1799), 424, 456, 458.
- Пій VII, папа (1800—1823), 458, 503, 513, 518.
- Пій VIII, папа (1829—1830), 470.
- Пій IX, папа (1846—1878), 443, 475, 476, 477, 480, 508, 519, 520, 521, 523.
- Пій X, св., папа (1903—1914), 536, 562, 601, 606.
- Пій XI, папа (1922—1939), 519, 556, 560, 568.
- Пій XII, папа (1939—), 519, 598, 603.
- Пісудський Йосиф, маршал Польщі (1867—1935), 555.
- Пін'ятеллі А., нунцій (1660—1667), 389.
- Пітірім, крутицький еп., новгор. митр., заступник моск. патріарха, моск. патріарх (1655—1664—1672—1673), 386.
- Піфль, архієп. Відня, кардинал, 542.
- Пішкевич Сильвестер, архієп. полоцький (1709—1719), 407.
- Пйонткевич В., о., 551.
- Платон, митр., 466.
- Платон, грецький мудрець (427—347), 298.
- Плетенецький Єлисей, архим. (1550—1624) 223, 323, 324, 360, герб, 322.
- Пляно де Карпіні, гл. Карпіні.
- Поб'єдоносцев, оберпрокурор Св. Синоду (1880—1905), 535.
- Побігушка Филімон, о., д-р, 596.
- Повчій Олександр, єпископ мукачівський (1816—1831), 513.
- Подільська єпархія, створена в 1795 р., до цього часу входила в склад київ., галицької або львівської єпархій. Після Унії нез'єднане духовенство належало до пераяслав. або київ. владик. Спершу звалась „брацлавська й подільська єпархія“, коли ж осідок перенесено до Кам'янця Подільського (1799), звалась „подільсько-брацлавська єпархія“.
- Полікарп, чернець, співавтор Патерика, 72.
- Полікарп (Сікорський), еп. луцький, митрополит УАПЦ (1941—1953), 573, 575, 577, 578, 579, 599, 604, 609.
- Полішко Конон, о., ЧСВВ, 593.
- Половці, 104, 115.
- Полонська-Василенко Наталія, проф., д-р, історик, 597.
- Полянський Тома, еп. перем. (1860—1869), 517, 521.
- Понятовський Станіслав Август, король польський (1764—1795), 417, 449.
- Попадюк Микола, 539.
- Попель Маркел, відступник, 474, 477, 478, 480, 482.
- Попович Ісаїя, еп., 593.
- Попович Димитрій, о., 588.
- Пєспвич Іван, паволоцький полк. (†1663), 382.
- Порфїрій, чернігівський еп., 108.
- Поссевін Антін (1533—1611), папський легат, 10, 245, 260, 271, 296.
- Потїї, український боярський рід, 309.
- Потїй Іпатій (Адам), еп. вол.-берест., київ. митр. (1541—1613), 186, 252, 257, 258, 260, 261, 262, 263—274, 276—277, 278—279, 280—281, 284—285, 293—300, 303, 306, 311, 312, 314, 316, 324.
- Потїй Іван, відступник, 472, 474.
- Потоцький Степан, основник монастиря в Бучачі, 493.
- Почапівський Єремїя, луцько-острізький еп. (1621—1636), 314, 355, 369.
- Пражмовський Михайло, примас Польщі (1617—1673), 399.

- Примович Михаїл, ген. вікарій київ. митрополії (XVIII ст.), 494.
- Прокопій, історик ранньої візант. епохи (при кінці V ст.). Залишив „Історію (воєн)“ в 8 книгах і ін., 19, 20.
- Прокопович Теофан, архиеп. псковський (1681—1736), 437, 445, 447.
- Пронські, український княжий рід, 307.
- Пронський, підстароста, 225.
- Протасов Н. А., оберпрокурор Св. Синоду (1836—1855), 468.
- Пруський Симеон, Ісусовець, 321.
- Пруцький-Пструч Мисаїл, митр., гл. Мисаїл.
- Пфлюгер, віденський еп.-пом., 543.
- Пузина Атанас (Олександр), князь, еп. луцький (†1650), 357, 366, 370.
- Пузина, кн., маршалок повітовий, 531, 532.
- Пузини, український княжий рід, 308.
- Радзейовський Михайло**, примас Польщі (1645—1705), 405.
- Радвил Христофор, князь (1547—1604), 283, 290, 303, 363, Станислав, 300.
- Радвильський Антін (†1688), проповідник, 432.
- Радомінський Еміліян, 542.
- Раковецький Методій, еп. мукачів. (1687), 395.
- Раковцій (Ракочі), 375, Франц II, (1704—1711), 512, Юрій, кн. семигородський (від 1631 р.), 509, 511.
- Ракушка (Романовський) Роман, ніжин. полк., брацл. протопіп (1623—1703), 398.
- Ратті Ахиль, архиеп., нунцій в Польщі, 549, 550, 563, гл. Пій XI.
- Рафаїл I, царг. патріарх (1474—1477), 204.
- Рафаїл, митр., гл. Корсак.
- Рафальський Федір, еп., 577.
- Ревуцький-Кревза Лев, архиепископ (1625—1639), 345, 348, гл. Кревза.
- Редемптористи, Чин Найсв. Избавителя, 557, 604, 606.
- Репта, буков. митр. (1841—1926), 532.
- Решетило Стефан ЧСВВ, протоігумен, 561.
- Решетило Р., о., д-р, крилош. перем., 585.
- Рігер, д-р, чеський посол до австр. парламенту, 524.
- Рилло Максиміліян, єпископ холм. і перем. (1759—1794). За нього вилучено з перемиської дієцезії деканати: стрийський, скільський і городецький, прилучено з львів. дієц. деканати: горожанський, жовківський і куликівський, з холмської дієцезії деканати: белзький, варяжський, сокальський, потелицький і угнівський, 415, 416, 422, 423, 424, 449, 489, 494.
- Роб Юстин, Ісусовець, 280.
- Роберт, син Анни Ярославни, 58.
- Роборецький Андрій, еп.-екзарх Саскачевану (1951—), 607.
- Роголод, кн. полоцький, 33.
- Рогніда, кн., дочка полоцького князя Роговолода, дружина кн. Володимира Вел. †1000 р. як черниця Анастасія, прозвана Гориславою, 33.
- Рогоза (Рагоза) Михайло, київський митр. (1588—1599), 215, 242, 244, 249, 256, 258, 263—264, 267, 275, 276, 278—279, 280, 283, 285, 286, 293, 298, 317, 318.
- Рожер з Шальон Сір Мен, еп.-посол Генриха I до Києва, 58.
- Розумовський Андрій (1752—1836), дипломат, син гетьмана, посол рос. у Відні, перед смертю перейшов на католицизм, 592.
- Роман, митр. київ. (†1362), 149, 150, 152, 153.
- Роман (Данилович), князь галицький (†1258), 131.
- Роман Мстиславич, кн. (1199—1205), 14, 102, 104.
- Ромжа Теодор, еп. мукачів. (1944—1947), 587—590.
- Ростислав, кн. смоленський, 92.
- Ропп Едвард, архиеп. могол. (1917—1919), 541.
- Ростошинський Петро Партеній ЧСВВ, еп. мукачів. (1649—1668), 511.
- Ростоцький Теодосій, еп. холм., митр. київ. (1785—1788—1805), 454, 455, 456, 458, 461, 496, 498, 499.
- Рубруквіс Вільгельм, черн.-місіонар (теж Разброк) з XIII ст., 109, 600.
- Руджієрі Дж., пап. нунцій (1566—1567), 238.
- Рудольф II, нім. цар (1576—1612), 327.
- Рудик Пантелеймон, архиеп., 573, 574.
- Рудницький Теодосій, єпископ луцький (1731—1751), 222, 415.
- Рудницький Сильвестер, єпископ луцький (1752—1777), 415.
- Ружинські, український княжий рід, 307.
- Рум'янцеv, моск. генерал, 421.

- Русин-Берестецький, невисвячений єпископ пинський, 221.
- Русинок Микола, о., 588.
- Рутський з Руги, Велямин, Йосиф IV, митр. київ. (1613—1637), 1, 6, 295, 311, 312, 313, 320, 322, 329, 330—332, 334, 336, 337, 341, 344, 348, 355, 356, 357, 362, 363, 364, 366—368, 369, 370, 371, 411, 443, 543.
- Сабол Теофан, ігум., 588.
- Сангушки, князі, 307, Роман, брацлавський воеводич, 252.
- Саварин Ніль, ЧСБВ, єп.-екзарх Східньої Канади (1948—), 604, 607.
- Савчак, о., 540.
- Сагайдачний, гетьман, гл. Конашевич.
- Садковський Віктор (†1803), архиеп. мінський і чернігівський (1793), 451.
- Сакович Касян (1548—1647), ректор братської школи, ігум. в Дубні, 348, 362.
- Салезіяни, ОО., 598, 607.
- Самойлович Іван, гетьман (1672—1687), 382, 427, 428, 431, 435.
- Санта Кроче А. (1690—1696), нунцій, 403.
- Сапіга Іван, 206, 208.
- Сапіга Лев (1557—1633), лит. канцлер, 1, 266, 283, 308, 334.
- Сапіга Йосиф, єп.-помічник виленський (1737—1754), 414.
- Сарницький Климент, ЧСБВ, архимандрит (1882—1909), проф. львів. унів. 526—527.
- Сварог, 20.
- Свидригайло, вел. кн. лит. (1370—1452), 176, 177, 178, 179, 186.
- Свистельницький Єремія, львів. єпископ, 397, 398.
- Святослав Ярославич, кн., 194.
- Святослав, князь київ., Завойовник (960—972), 38, 39, 40, 41.
- Святослав II, київ. князь (1073—1076), 74—78, 87.
- Святослава, дочка кн. Лева й Констанції, 117.
- Святополк Із'яславич, київ. кн. (†1113), 84.
- Святополк Володимирович, зв. Окаянний, кн. (1015—1019), 87.
- Севастіян, єп. смоленський, 173.
- Северолі, граф, нунцій, 498.
- Сегедій Андрій, о., 593.
- Селява Антін, архим., архиеп. полоцький, митр. київ. (1642—1655), 229, 343, 344, 345, 369, 372, 376—380.
- Семашки, український боярський рід, 308.
- Семашко (Семашко) Йосиф, відступник, 464, 467.
- Семашко (Семашко) Олекс., луцький староста, 254, 259.
- Сембратович Йосиф (1821—1900), проф., д-р, митр. галицький (1870—1882), асистент папського трону, римський граф, 520—521, 522—523, 480.
- Сембратович Сильвестер (1836—1898), д-р, проф., митр. галицький (1885), кардинал (1895), 520, 521—524, 526—529, 600.
- Сембратович Теофіл, о., 592.
- Семен, переяславський єпископ, 108.
- Семен Гордий, вел. князь московський, (1341—1353), 142.
- Сенишин Амврос, ЧСБВ, титул. єп. мейнський, єп.-пом. українського католицького екзархату в ЗДА (1942), 604.
- Сенюти, український боярський рід, 223.
- Сергій, митр. заступ. моск. патріярхії, 546.
- Сергій, єп., 599.
- Сергій II, царгород. патр. (1001—1019), 65.
- Сераковський Вацлав, львів. польський архиепископ (1760—1780), 482, 487, 518.
- Сідлецький Вінцентій, ЧСБВ, 469.
- Сімецький, о., 541.
- Сімович Михайло, о., ген. вікарій (*1869), 553, 554.
- Сімонетті Франц, нунцій (1606—1611), 320.
- Сінчило Самуїл, архим. вилен. монастиря Св. Трійці, 297, 298, 306.
- Сигиревич Дмитро, 446.
- Сикст IV, папа (1471—1484), 131, 133, 201, 204, 215.
- Сикст V, папа (1585—1590), 259, 442.
- Сильвестер II, папа (999—1003), 13, 44, 49.
- Сильвестер IV, папа (1105—1111), 63.
- Сильвестер, чернець, 342.
- Сильвестер, митр. київ., гл. Бількевич.
- Симеон, архиеп. полоць. (1558), 225, 226.
- Симеон, київ. митр. (1481—1488), 204.
- Симон, архиеп., 573, 579.
- Симон, чернець, співавтор Патерика, 72.
- Скарга Петро (Павензський), о., Ісусовець (1536—1612), 254, 280, 298, 300, 310.
- Скшинський, граф, польський амбасадор при Ватикані, 556.
- Скорина Франц, друкар, 152, 169.
- Скородинський Микола (1757—1805), проф. львів. університету, львів. єп. (1798), 494, 496, 498.

- Скоропадський Іван, гетьман (1708—1722), 435, 444.
- Скоропадський Павло, гетьман (1918), 564.
- Скрипник Мстислав, архиєп., 341, 382, 576, 577, 603.
- Скрутень Йосафат Ів., ЧСВВ (1894—1951), д-р, історик Церкви, 561, 597.
- Скумини, український боярський рід, 309.
- Скумин-Тишкевич Федір, новгород. воевода, 249, 340—341.
- Сліпий Йосиф II, (ур. 1892), проф. д-р, митр. галицький (1944—), 582.
- Сліскевич Василь, ігум. львів. монастиря, 413.
- Слуцькі, український княжий рід, 307, гл. Оленьковичі.
- Слюсарчук, полковник, 543.
- Сметана Ів., відступник, 420.
- Сможевський Юноша Язон, архиєп. полоцький, митр. київ. (1762—1780—1788), 415, 449—451, 454, 455, 457, 489.
- Смолятич Клим, київ. митр. (1149—1154), 62, 90—92, 173.
- Смолиця Т., о., 476.
- Смотрницький Мелетій (1578—1633), архиєпископ полоцький, 6, 298, 306—310, 330, 336, 341—342, 344—355, 358, 361, 363, 392, 395.
- Снігурський Іван, перем. єп. (1818—1847), 515, 592.
- Собеський Ян III, кор. поль. (1676—1696), 391, 393, 396, 398, 403, 427, 453.
- Собори (перший, другий) 29, (царгородський) 30, (вселенські) 49, (перший український) 54, (сім вселенських) 82, „сбор іерейський“ в Києві 1126 р., 88, собор (з чотирьох патріархів і папи) 42, (київський з 1051 р.) 52, 58, (IV вселенський) 65, собор у Базилеї, 176, 177, 178, виленський собор (1509) 217, Всеукраїнський, 546, собор у Замості, 410—413, 415, 459, 461, 517, собор у Констанці, 155, 174, 176, Ліонський собор, 122—124, 132, 134, Лятеранський собор IV, 120—121, 229, львівський дієцезаль. (28. I. 1595), 264, львівський собор, 596, Нікейський собор, 244, 245, провінціональний собор, 528, собор у Володимирі над Клязьмою 1244 р., 132—134, Стоглавий собор, 447, т. зв. львівський собор з 8.—10. III. 1946, 584, архиепархіяльні собори у Львові 1940—1943 р., 571—572, собор єпископів України, 577, собор з 1667 р., 424, собори в рр. 1624, 1628, 1629, 347—355, собор у Почаєві 18. IX. 1941 р., 574, собор єпископів-автономістів у Почаєві (1941), 575, собор у Бересті 1765 р., 421, єпископів України; 547, собори-вибори 1685 р., 428—429, УАПЦ, 599, собор з 21. X. 1921, 545—546, собор у Фльоренції, 177, 182, 183, 200, 206, 284, 298, 371, 396, тридентський собор, 411, царгородський собор, 245.
- Согономбар-кан, найвищий бог Монголів, 110.
- Соколинські, український княжий рід, 308.
- Соліковський Ян, польський архиєп. львів. (1539—1603), 245—248, 280.
- Соловйов Вол., філософ (1853—1900), 539.
- Соломерецькі, український княжий рід, 306, 307—308.
- Солтан Йосиф, митр. київ., гл. Йосиф II.
- Сосновські, український боярський рід, 309.
- Сосновський Йона, єп. холм.-белз. (1543), 316.
- Софрон, филипольський і драмський митрополит, македонський екзарх, 397.
- Societas Hosiana*, 534.
- Спирidon Сатан (Сотон), митр. київ. (1474, †1503), 201, 204.
- Сс. св. Вінкентія з Павльо, 557.
- Сс. Йосафатки, 557.
- Сс. Йосифітки, 557.
- Сс. Служебниці Пресв. Діви Марії, Згромадження, 557, 595, 604, 606, 607, 608.
- Сс. Місіонарки, 604.
- Сс. Мироносиці, 557.
- Сс. Пресвятої Родини, 557.
- Сс. Серця Ісусового, 557.
- Сс. Студитки, 557.
- Стагонський Авраамій, єп. турово-пинськ. (1620), 330.
- Станішевський Войтіх, шляхтич, 252.
- Стахид, св. (Стахій), згаданий св. Ап. Павлом в посланню до Римлян (XVI, 9), римський християнин, згідно з переданням записаний Іполітом і Доротеєм, належав до 70-ти учнів і мав бути першим єп. Візантії, 6.
- Стек Д., крилошанин, 555.
- Стефанюк, о., 599.
- Степан, св. (ок. 975—1038), 145.

- Ставровецький Кирило Траиквіліон, письменник, учит. братської школи у Львові (1619), чернігів. архим. (†1646).
- Стецький Кипріян, еп. луцький (1778), 222.
- Степан, чернець, наслідник-ігум. св. Теодосія в печер. монастирі, прихильник Риму, володимир-волинський єпископ (†1091), 74, 81—82, 86.
- Стойка Йосиф, мармор. еп. (1696), 403.
- Стойка Олександр, мукачівський єпископ 1928—1943), 586, 587.
- Стрілецький Єронім, о. (1733—1804), перший парох церкви св. Варвари у Відні, 591.
- Строцький І., ЧСВВ, 606.
- Studium Ruthenum, 492.
- Студити, 557, 581, 607.
- Сулими, український шляхетський рід, 435.
- Сусальов, о., 541.
- Суша Яків, еп. холм., (1652—1685), 292, 377—378, 379, 388, 389, 392, 394, 395, 396.
- Табор, еп. виленський, гл. Альберт.
- Тарасович Василь, еп. мукач. (1634—1648), 509—511.
- Тарасевич Ол., гравер, 558.
- Таркович Григор, прясів. еп. (1752—1841), 513.
- Тарнавський Мануїл, еп., 576.
- Тарнавський Мирон, нач. вожд УГА, 543.
- Тарноградський Августин, ігум., 413.
- Татари, гл. Монголи.
- Тафлари Іван, Грек, 384.
- Творовський Сильвестер, овруцький архимандрит, 401.
- Театини, 413, 492.
- Темуджін, хан (1155—1227), званий Джінгіс-хан, 105—106, 110.
- Теогност, київський митрополит в Москві (1328—1353), 111, 138, 140—142, 149.
- Теогност, еп. сарайський (1269—1291), 110.
- Теодорит, київ. митр. (1353), 149.
- Теодосій, св. Печерський, †3. V. 1074 р. Цього ж дня святкує наша Церква його пам'ять. Перенесення мощів 14. серпня (1091 р.), 60, 61, 66, 70, 72, 74, 83, 84, 87, 89, 91, 109.
- Теодорович Іоан, митр. нез'єдин. Українців у ЗДА (1887—1921, 1924—), 603.
- Теодорович Н., генер. вікарій, 540.
- Теодорович П., ЧСВВ, 569.
- Теодора, княгиня, сестра кор. Данила, 98.
- Теодор Студит, св. (759—826), 63, 70.
- Теодор, Грек, в р. 1091 прибув з Риму на Україну, згодний київ. митр., 84.
- Теодор, Грек, київ. митр. (1161—1162), 92.
- Теодор, білгородський єпископ, 90.
- Теодор, званий Федорцем, володимирський ігумен, 95.
- Теодосій, архиеп. полоцький, 173.
- Теодосій, Грек, наказний ігум. Печерського монастиря, 89, 91.
- Теодосій, галицький єпископ, 99.
- Теоктист, еп. чернігівський (1113), 86.
- Теопемпт, київ. митр. (1039—1057), 54.
- Теопемпт, царгород. патріярх, (1572), 244.
- Теофан, ерусал. патріярх (1608—1644), 321, 322, 324, 326, 330, 332, 334, 342, 350, 442.
- Теофан, хіоський митр., 397.
- Теофіль, київсько-литовський митрополит (1316—1330), 141.
- Теофілякт, митр. київ. (?), 52.
- Теофілякт, архиеп. Охриди, 30.
- Тітмар (Дітмар), еп. Мерзебургу, нім. хронікар (975—1019), 14.
- Терашкевич І., еп.-пом., адм. холм. епархії (1851—1863), 472, 474.
- Терлецький Кирило, еп.-екзарх, від 1572 р. еп. пинський, від 1585 еп. луцький, від 1588 екзарх царгор. патріярха, 242, 244, 251, 253, 254—255, 256, 257, 259, 260—271, 276—277, 278—279, 280, 284—285, 291, 310, 314.
- Терлецький Методій, єпископ холмський (1630—1649), 369, 370, 372, 377.
- Тільзітський мир 1804 р., 424.
- Тіссеран Євген (ур. 1884), кардинал (1936), секретар Св. Конгрегації для Східньої Церкви (1936), 598.
- Тимкевич Павло, о., 605.
- Тимко Іриней, о., 594.
- Тимошук Фотій, еп., 576, 578.
- Тисаровський Єремія, єпископ львівський (1608—1641), 318, 330, 362.
- Тиховичі, український боярський рід, 383.
- Тишкевичі, український боярський рід, 308, воевода, 362, Михайло, граф, 539, 563-7.
- Ткачук Діонісій, ЧСВВ, архим. (1931), 528.
- Толстой, граф, міністер, 478.
- Томос з 13. XI. 1924, 558.
- Торрес Дж., нунцій (1645—1652), 371, 374, 376.
- Тризни, білорусько-український боярський рід, 308, Григор, 311, Йосиф, 312, 341.

- Тромба Микола, архієп. Гнезна, перший примас Польщі (1358—1422), 174.
- Трубецької А., воевода моск., 385, 386.
- Трущинський Ф., крилошанин, 472.
- Тупека Іван, лавник, 298, 300.
- Туптало Дмитро Ростовський, єп. Ростова (1651—1702—1709), 432.
- Тур Никифор, архим., 282, 286, 324.
- Турковид С., протоігумен ЧСВВ, 608, 609.
- Тучапський Макарій, єпископ львівський (1539—1549), 163, 219—221, 316.
- Тустановський Зизаній, учений (XVI ст.), 236.
- Тяпкін Василь, посол московський, 399.
- У**глицький Теодосій, ігумен, 426, 429.
- Узбек, хан, 111, 113.
- Уйфалюш Михайло, о., 593.
- Уляницький Юрій, український шляхтич, 317.
- Ульванський, єп., 609.
- Урбан II, папа (1088—1099), 82, 83.
- Урбан V, папа (1362—1370), 119.
- Урбан VI, папа (1378—1389), 154.
- Урбан VII, папа (1590), 259.
- Урбан VIII, папа (1623—1644), 11, 337, 340, 349, 354, 356, 357, 366, 368, 414, 518.
- Устрицький Єронім, єп. пер. (1718—1746), 402, 410.
- Ф**абрицій, Ісусовець, 304.
- Фальковський Атанасій, протоархимандрит ЧСВВ, 458.
- Федір, галицький єп. (1331), 140—141, 142.
- Федір, володимирський єпископ (1147), 90.
- Федір, єп., 579.
- Федір I, цар моск. (1584—1598), 236.
- Федорович Володислав, землевласник, 526.
- Федоров (ич) Іван, друкар (?—1583), 166, 231, 318.
- Фелікс V, протипапа (1439—1449), 178, 185, 187, 188.
- Фердинанд I, цісар (1835—1848), 508.
- Філалет Христофор (Бронеvський), полеміст XVI ст., 346.
- Філарет Романов, московський патріярх (1619—1633), 322, 324.
- Филип, син Анни Ярославни, 58.
- Філічанджелі Єронім, легат папський, 508.
- Філотей, чернець, 211.
- Філотей, патріярх царгородський (вдруге, 1364—1376), 150, 151.
- Філяс Платонид (1864—1930), протоігумен ЧСВВ, 528, 543, 606.
- Фільонарді М., нунцій (1635—1643), 371, 372.
- Фірцак Юліян, єп. праш. (1891—1912), 514.
- Филимонович (Максим) Методій, єп. мстислав. і оршан. 383, 385, 386—387, 426.
- Филип IV, король Франції (1285—1314), 153, 154.
- Фйодоров Леонід, кат. рос. екзарх (†1935), 540, 541.
- Фльорентійська Унія, 10, 179, 181, 182, 186, 188, 189, 191, 192, 194, 197, 200, 201, 204, 206, 208, 316, 372, гл. теж Фльорентійський собор.
- Фогарасий Іван, о., 592.
- Фотій, патр. царгор. (858—867, 878—886), 4, 29, 32, 42, 47, 49, 62, 65, 134.
- Фотій, кїв. митр. (1408—1431), 171—172, 176.
- Франц I, цісар (1804—1835), 498, 499, 502, 505.
- Франц Йосиф I, цісар (1848—1916), 507.
- Францискани (Брати Менші), 65, 114, 116—117, 604, 607.
- Фридрих Август II, король польський (1697—1733), 405.
- Фридрих Гарний, цісар (1314—1330), 154.
- Фридрих II, цісар (1220—1250), 122.
- Фридрих, канцлер, пізн. папа Стефан X, 64.
- Фридрих Вільгельм III, король пруський (1797—1840), 424, 592.
- Фурс Андрій, єп.-номінат холмський (†1649), 377.
- Фуртак П., ЧСВВ, 569.
- Х**адум аль Алем, перський подорожник (X ст.), 27.
- Халецькі, український боярський рід, 308.
- Харитон, єп. холм., 173.
- Харківська єпархія, створена в 1799 році. Спершу харківські єпископи титулувалися „слобідсько-українські й харківські“. З 1836 р. заборонено вживати цей титул, а тільки „харківський і ахтирський єп.“. До 1799 р. єпар. більшістю належала до білгород. єп. (перший білгор. митр. Теодосій [1667—1671] Серб) або до моск. єпарх. управи.
- Харко, гайдамацький ватажок, 418.
- Хвіст, гайдамацький ватажок, 418.

- Херсонська єпархія, створена 1835 р., єп. катедра в Одесі, тит. „архиеп. херсонський і одеський“. Два єп.-помічники: новгородський (в Херсоні) і єлисаветградський.
- Хмельницький Богдан, гетьм. (1648—1657) 4, 326, 370, 372, 375—380, 382, 383—384, 385, 431.
- Хмельницький Юрій, гетьман (1657—1658, 1659—1663, †1681), 380, 381, 382, 385, 386.
- Ходкевичі, литов.-український боярський рід, 308, Анна з Острозьких Ходкевичева, 366.
- Ходченко П., уповноважений у справах Церкви при РМК УРСР, 583.
- Хозари, 24, 27, 28.
- Холмська єпархія, основ. королем Данилом 1235 р., катедр. місто Угровськ, 1596 катол., в 1875 р. за царя Олександра II насильно приєднана до моск. православія, як холмсько-варшавська єпархія, від 1905 р. самостійна.
- Холева Мацей, польс. краків. єпископ, 14.
- Хомишин Григор, станіславів. єпископ (1904—1946), 540, 555, 583, 584.
- Хороший Михайл, єп., 576, 609.
- Хребтович Гермоген (Григор), архиеп. польський (1594—1600), 183, 314.
- Хребтович Мелетій, єпископ володимирський (1580—1591), 225, 258, 260, рід Хребтовичів, 308.
- Хубілай, хан, 110.
- Цамвлак Григор, литов. митр. (1415 або 1420), 172—176, 177.
- Цегельський Михайло (1848—1935), шамбелян, ген. вікарій, 540.
- Цезаріні Ю., кардинал, 180, 197.
- Ціхановський Фердинанд, єп. холмський (1810—1828), 469, 502.
- Ціпановський Яків, о., 592.
- Цистерси, 122.
- Цепляк Ян, польський єп.-помічник Могилева, архиеп. Вільна (1908—1925—1926), 540, 541.
- Чанібек, хан, 111.
- Чаплі-Шпановські, український боярський рід, 223.
- Чарнецький Микола, ЧНІ, тит. єп. Леbedo, Апостольський візитатор Українців Волині (1931—), 553, 584.
- Чапелський Іван (1850—1919), крилошанин митр. капітули у Львові, 543.
- Чарторийська-Горностай Олена, кн., 223.
- Чарторийські, український княжий рід, 307, Юрій, 292, 300.
- Черетті, архиеп., 565, 567.
- Черкавський Паісій, єп. холм. (1620), 330.
- Чернігівська єпархія, одна з 6-ти найстарших в Україні. В 1197 р. від неї відділилась рязанська єпар. В литов.-польську добу находилась в юрисдикції смоленського єп. Самостійна з 1620 р. за єп. Зосима Прокоповича. Наслідник його Лазар Баранович, уже архиеп. чернігів. і сіверський.
- Черчицький Ісакий, єп. луцький (1620), 330.
- Чесниківський І., український шляхтич, 410.
- Четвертинські, український кн. рід, 307.
- Четвертинський Святополк Гедеон, кн., єп. луцький, митр. кнів. (1660—1685—1690), (герб його), 365, 397, 398, 401—403, 427—429, 444.
- Чехович Константин, єп. перемиський (1897—1915), 533, 540.
- Чіяска, архиеп., папський легат, 528.
- Чолганські, український боярський рід.
- Чизмар Степан, о., 588.
- Чуперкович Аркадій, митр. буковинський (1823—1902), 532.
- Чуприкевич Геннадій, єп., 577.
- Шараневич Ісидор (1829—1901), проф. д-р, історик, 526.
- Шварценберг Фридрих, кн., кардинал, 508.
- Швачка, гайдамацький ватажок, 418.
- Шедель, архітект, 457.
- Шенбрунський мир, 17. X. 1809 р., 501.
- Шептицькі, український боярський рід, 532.
- Шептицький Андрей (Роман), граф на Шептицях, ЧСВВ, єп. станісл., митр. галицький (1865—1899—1900—1944), 527, 529—545, 555, 561, 563, 564, 569, 570, 571—572, 580—582, 585, 591, 593, 595, 597, 601, 605, 606.
- Шептицький на Шептицях Атанасій, єп. луцько-острозький (1687), 395.
- Шептицький на Шептицях Атанасій, єп. перем. (1762—1779), 403, 410, 483.
- Шептицький на Шептицях Атанасій, єп. львів., митр. кїв. (1715—1746), 413—415.

- Шептицький на Шептицях Варлаам, архи-
мандрит, еп. львівський, 396, 401, 407.
- Шептицький Іван, граф на Шептицях, 532.
- Шептицький Климент (Казимир), граф на
Шептицях, ігумен Студитів, 543.
- Шептицький на Шептицях Лев III, єпископ
львів., митр. київ., 415, 420, 423—424, 449,
482—483, 487, 489, 494, 496, 500.
- Шептицький Петро, граф на Шептицях,
532.
- Шептицька Софія, графиня, з дому гр.
Фредро, 539.
- Шімом, примас Угорщини, 536.
- Шімак Янко, еп. криж. (1940—1946), 594,
595.
- Шимонович Степан, еп. семигород. (1646),
511.
- Ширков, моск. генерал, 422.
- Ших Іван, о., 592.
- Шишковський, чернець, 600.
- Шльомовський Станислав, львів. поль. ар-
хиепископ (1568), 316—317.
- Шоти, ірландські Венедиктнини, 115—116.
- Шпилька, о., 544.
- Шпилька Б., архієп., 604.
- Шуба, вибельський сотник, 382.
- Шумборський (Шимборський) Филп Фе-
ліціян, єпископ холмський (1828—1851),
470—472.
- Шумлянський на Шумлянах Кирило, адм.
луцький, переяслав. і борисп. єпископ
(1715—1724), 407.
- Шумлянський на Шумлянах Йосиф (Іван),
еп. львівський (1668—1708), 394, 395,
396, 397—406, 427, 453.
- Шумлянський на Шумлянах Олександр
(Атанасій), еп. луцьк. (1688—1695), 402.
- Шумлянський на Шумлянах Онуфрій, еп.
перем. (1746—1762), 407, 415.
- Щепанюк В., о. парох Києва, 540.
- Щепковський Каспер, о. Ісусовець, 526.
- Щербаський (Щербак) Тимотей, (Тихон),
київ. митр. (1747—1757), москов. митр.
(1757—1767), 437.
- Щирський Іван (1697—1717), гравер, 387,
431.
- Щурат Василь (1871—1951), проф., д-р,
поет, літературознавець, 440, 441, 592.
- Щурко Шасний, о., 594.
- Юрій, митр. київський, Грек (1072), 52, 60,
72—74.
- Юрій I, князь галицький (1301—1308), 136.
- Юрій II Болеслав Тройденович князь
(1325—1340), 14, 136—138, 140, 141.
- Юрій, олександрійський патріарх, 65.
- Юрій Мономахович Долгорукий, кн. київ.
і сузд. (1154—1157), 91—93.
- Юрій, суздальський кн. (†1238), 106, 117.
- Юрій Семкович, боярин, київський посол
до Царгороду в 1162 р., 92.
- Юрій Баторій, семигородський князь, 148.
- Юско Софроній, еп. мукачів. (1642), 511.
- Юстиніан, цар (коло 482—565), 49.
- Яворський Степан (Семен) (1658—1722),
проф. київ. дух. акад. від 1702 р. заступ-
ник москов. патріарха, 1721 голова Си-
ноду, 431, 432, 437, 445.
- Ягайло Ольгердович, литов. князь, король
польський (1377—1386—1434), 144, 148,
152, 160, 171, 176, 177.
- Яків, св., 322.
- Яків „чорноризець“, 83.
- Яків I, царгор. патр. (1685—1686), 394, 402.
- Якубинський Андрій, шляхтич, 417.
- Якушіч Юрій, еп. егерський (1642), 511.
- Ялбжиковський, польський архієп., 551.
- Ян Казимир, король поль. (1648—1668),
376, 379, 387, 389, 397, 398, 399.
- Ян із Чарнкова, польський літописець, 137.
- Янка, кн., дочка кн. Всеволода Ярославича
ігумена жіночого монастиря св. Андрея
в Києві, 83.
- Яремко Дмитро (1878—1916), еп.-номінат
острозький (1914), помер на засланні
у Вороніжі, 539.
- Ярмолинська Раїна, фундаторка загаєць-
кого монастиря, 223.
- Ярмолинські, український боярський рід,
308.
- Ярополк, кн. син Святослава Завойовника,
41, 54.
- Ярополк, кн., брат кн. Володимира Вел.,
убитий 980 р., 33.
- Ярополк Мономахович, кн. київський, 89.
- Ярополк, кн. волинський, 81.
- Ярополк-Петро, король Русі-України
(1075), 13, 73, 75, 76—81.
- Ярослав Мудрий, київ. князь (1019—1054),
13, 48, 49, 54—58, 60, 64, 65, 70, 72, 312,
439.
- Ярослав Осмомисл, галицький князь
(1153—1187), 96, 98—99.

Ярослав Святополкович, внук Із'яслава, 87. Ятвяги, 127.
 Ярошевський Юрій (1872—1923), митроп., Яхимович Григор, барон (1792—1863),
 558. проф. універс., еп. перем. (1849—1859),
 Ярушевич Микола, архиеп., 573. галицький митр. (1860), 507, 516—517.
 Ясинський Варлаам, київський митрополит Яцек з Одровонжа, Домініканин, 115.
 (1690—1707), 403, 427, 436. Яцковський, о., Ісусовець, 535.

СПИСОК МАП

	Ст.
1. Українська Церква в Київській Державі	18
2. Хорезм, Огузи і Русь в XI ст.	26
3. Хорезм, Хозарія і Русь в 965 р.	28
4. Царство Болгарів в IX ст.	34
5. Місійні подорожі на Далекий Схід в XIII і XIV ст.	101
6. Українська Католицька Церква в XVII ст.	299
7. Греко-католицька холмська епархія 1863—1866	471
8. Августівський деканат холмської епархії 1863—1866	479
9. Мала Української Католицької Церкви в Галичині до 1945 р.	490
10. Українська Католицька Церква на Закарпаттю до 1945 р.	510

Мали чч. 1, 6, 7, 8, 9 і 10 виготовив проф. д-р М. Кулицький, чч. 2 і 3 передрук із праці С. П. Толстова „По следам древнехорезмийской цивилизации, Москва-Ленинград 1948, ч. 4 з праці Н. С. Державина, История Болгарии, т. II, Москва-Ленинград 1946, ч. 5 із збірки ОО. Василян у Римі.

Друковано в друкарні „Америка“
під управою Ігната Білинського.
Машиновий склад виконали: Во-
лодимир Візнер, Степан Микитка,
Роман Швед і Василь Дорошенко.
Технічне оформлення виконав Ро-
ман Швед. Друкував Дмитро Гон-
та. Кліші виконала фірма Photo
Electric Engraving and Offset
Plate Co., Inc., Філадельфія, Па.
Переплет виконала фірма Excel-
sior Bindery, Філадельфія, Па.
Папір Special Enamel, розмір
22×32". Друковано 2.000 прим.